

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E
HARP MALÛLLERİNİN
SOSYO-EKONOMİK ve SAĞLIK DURUMLARI
(1877-1939)**

Feyza KURNAZ ŞAHİN

Doktora Tezi

Danışman: Prof.Dr. Sadık SARISAMAN

Haziran 2012

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E HARP MALÛLLERİNİN
SOSYO-EKONOMİK VE SAĞLIK DURUMLARI
(1877-1939)

Hazırlayan
Feyza KURNAZ ŞAHİN

Danışman
Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

AFYONKARAHİSAR 2012

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Harp Malúllerinin Sosyo-Ekonomik ve Sağlık Durumları (1877-1939)*” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gűsterilen eserlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

13.06.2012

Feyza KURNAZ şAHİN

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Sadık SARISAMAN

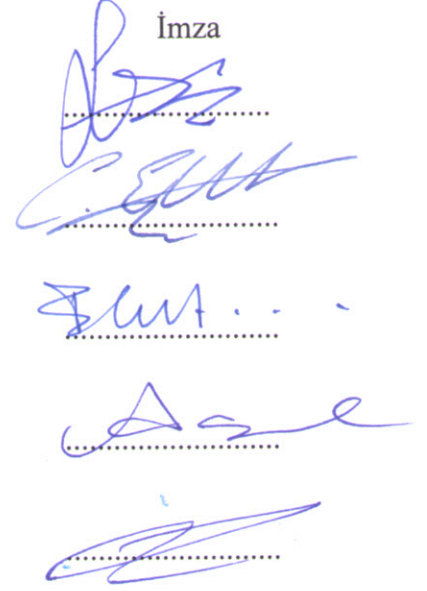
Jüri Üyeleri : Prof.Dr. Cezmi ERASLAN

:Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN

:Doç.Dr. Ahmet Ali GAZEL

: Doç.Dr. Ahmet ALTINTAŞ

İmza

Tarih Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Feyza KURNAZ ŞAHİN'in "**Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Harp Malûllerinin Sosyo-Ekonomik ve Sağlık Durumları (1877-1939)**" başlıklı tezini değerlendirmek üzere 12.06.2012 günü saat 14:00'da Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir

Prof.Dr.Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

ÖZET

OSMANLI'DAN CUMHURİYE'TE HARP MALÛLLERİNİN SOSYO-EKONOMİK VE SAĞLIK DURUMLARI (1877-1939)

Feyza KURNAZ ŞAHİN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI

Haziran 2012

Danışman: Prof.Dr. Sadık SARISAMAN

Tarih boyunca savaşlar büyük sosyal yıkımlara sebebiyet vermiştir. Göçler, salgın hastalıklar, nüfus azalması, ekonomik sıkıntılar, kıtlık ve toplumsal çöküntü bunlardan bazılarıdır. Bazı gruplar ise bu yıkımı daha derinden yaşamışlardır. Esirler, göçmenler, felaketzedeler, şehit aileleri, yetimler ve malûl gaziler gibi. Bu gruplardan biri olan harp malûlleri ile ilgili akademik yazında herhangi bir çalışma söz konusu değildir. Bu nedenle tezde 1877'den 1939'a kadar geçen süreçte harpler sırasında malûl kalan askerlerin sağlık, sosyal ve ekonomik durumları ve bununla ilgili yapılan düzenlemeler değerlendirilmiştir.

Harp malûlleri sorunu Fransız İhtilali sonrasında insan haklarının gelişimine paralel olarak gündeme gelmeye başlamıştır. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren uluslararası alanda konuyla ilgili duyarlılık artmıştır. 1864 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi bunun için önemli bir adım olmuştur. Zira sözleşme, savaş mağduru olanların haklarını güvence altına almıştır.

Osmanlı Devleti'nde harp malûlleri ile ilgili düzenlemeler modernleşmeye paralel olarak gelişmiştir. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl ve sonrasında girdiği savaşlar, büyük yıkım ve insan kayıplarıyla sonuçlanmıştır. Bu

kayıplar toplumu ve devleti sıkıntı içerisine sokmuş, bu alanda bazı tedbirler almayı zorunlu kılmıştır. Buna bağılı olarak askeri sıhhiye alanında yapısal tedbirler alınmış, tekaüt kanunları ile malûl gazilerin sosyal ve ekonomik şartları iyileştirilmeye çalışılmıştır. Toplum da malûllerin sosyal şartlarını iyileştirmek için elinden gelen her türlü desteğı sağlamıştır.

Cumhuriyet döneminde ise yaşanan tecrübelerle bağılı olarak cephede ve cephe gerisindeki sıhhi hizmetler daha teşkilatlı hale getirilerek hasta ve malûl asker sayısındaki artış önlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanında savaşın mağduru olan malûllerle ilgili ekonomik ve sosyal düzenlemeler kapsamlı hale getirilmiştir. Keza sosyal devlet olgusunun gelişimine paralel olarak malûllerle ilgili birçok yeni hukuki düzenleme yapılmıştır. Ayrıca imkansızlıklara rağmen malûllerin refah seviyelerinde ciddi bir iyileşme sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, harp malûlü, mecruh, gazi.

ABSTRACT

SOCIO-ECONOMIC AND HEALTH CONDITIONS OF WAR INVALIDS FROM OTTOMAN TO THE REPUBLIC (1877-1939)

Feyza KURNAZ ŞAHİN

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE of SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of HISTORY of THE REPUBLIC of TURKEY**

June 2012

Advisor: Prof.Dr. Sadık SARISAMAN

Throughout history wars have caused great social ruins. Immigrations, epidemic diseases, decrease in population, economic distresses, famine and social depression are some of these. Some groups have felt this ruin in deep. Slavers, immigrants, victims of disasters, martyr families, orphans and disabled soldiers etc. There isn't any academic studies about disabled veterans of these groups. For this reason, in this study in this dissertation the soldiers' who had been disabled from 1877 to 1939 and their health, social and economic conditions and the regulations that are taken about this situation are evaluated.

The disabled veterans problem have started to come to order paralel to humal rights evolution after the French Revolution. In particular, starting from 19th century, sensibility on the topic have been increased on the international stage. The Geneva Contract signed in 1864 has been an important footstep for his reason. Then contract has ensured the rights of the war victims.

In Ottoman Empire, the regulations about the war victims have improved in paralel to the modernization. Besides this, Ottoman Empire had attended in the wars in 19th century and after had resulted in big disasters and loss in human lives. These

losses had caused the community and the government in trouble and obliged them to take some precautions against it. Depending on this, structural precautions had been taken on military health matters, with retired laws the disabled veterans' social and economic conditions had been tried to be improved. Also the community had given all the support to improve the social conditions of the disabled veterans.

In the republic period according to the experiences, military health matters in and behind the front lines had been more organized to prevent the increase in the quantity of the sick soldiers and the veterans. Besides this, social and economic regulations about the veterans had been become extensive. Also in parallel to the progress of social state fact several legal arrangements had been carried out about veterans. Furthermore, in spite of the impossibilities, there had been serious progress in the veterans' welfare.

Keywords: Ottoman Empire, The Republic of Turkey, War Invalids, Injured, Disabled Veteran.

ÖNSÖZ

Harp sırasında şehit olan, yaralanan veya malûl kalan askerler ile ailelerinin yaşadıkları sorunlar savaş sonrası sarılması gereken sosyal bir yara olmuştur. Devlet ve toplum bu grupların mağduriyetini gidermek için bazı tedbirler almak durumunda kalmıştır. Savaşlarda yaralanan ve malûl kalan askerlerin tedavisi, çalışma gücünden yoksun kalanların geçimlerinin temini, hayat şartlarının iyileştirilmesi, şehit ve malûl ailelerinin himayesi bu tedbirlerden bazılarıdır. Bu şekilde devlet savaş mağduru olan malûl gazilere sahip çıkmaya çalışmıştır. Esasen bu durum sosyal devlet olmanın da gereğidir.

Öte yandan toplumlar, savaş dönemindeki sıkıntıların daha fazlasını savaşlardan sonra yaşamışlardır. Göçler, salgın hastalıklar, nüfusun azalması, iş gücü eksikliği, ekonomik sıkıntılar, şehit aileleri, cephelerde yaralanan ve malûl kalan askerlerin sağlık ve sosyal şartlarının iyileştirilmesi önemli sosyal problemlerdir. Akademik yazında bahsedilen bu konuların hemen hepsiyle ilgili çalışma bulunmaktadır. Fakat harp malûlleri ile ilgili yapılmış herhangi bir doktora veya yüksek lisans tezi mevcut değildir. Bunun yanında çalışma konusunu doğrudan ilgilendiren yayınlanmış herhangi bir kitap veya makale de yoktur.

Bu alandaki boşluk tespit edildiği için malul gaziler ve onlara yönelik düzenlemeler konusunda doktora tezi hazırlaması planlanmıştır. Ancak, konunun Osmanlı'dan cumhuriyete tarihsel bir bütünlük arzetmesi önemliydi. Bu sebepten çalışmanın adı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Harp Malûllerinin Sosyo-Ekonomik ve Sağlık Durumları (1877-1939) olarak tespit edilmiştir.

Öte yandan çalışmanın en temel sorunlarından birisi konunun sınırlandırılması hususu idi. Araştırmada modernleşen Osmanlı Devletinin malullere bakış açısının değiştiği 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı tez konusunun başlangıcı olmalıydı. Bu yüzden tezin ilk sınırı 1877 olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte konunun bitiş sınırının da olması gerekiyordu. Çalışmanın cumhuriyetin ilk yıllarını kapsayacak biçimde şekillendirilmesi planlanmıştır. Bu yüzden konunun bitiş sınırı için en makul tarih II. Dünya Savaşı'nın başlangıcı olan 1939 olmuştur. Tez çalışmasında sadece savaşlarda meydana gelen maluliyetler konu edilmiştir. Diğer bir ifade ile çalışma çıkan iç isyanlarda malûl kalan askerleri kapsamamaktadır.

Tarihte yaşanmış olumsuzlukların tekrarlanmaması için tarihsel olayların bilimsel yöntemlere uygun bir şekilde ele alınması, sorgulanması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Yaşanmış olumsuzluklardan ders alınmadığı takdirde bunların tekrarlanması kaçınılmazdır. Bu düşünceyle çalışma alanını oluşturan “*Harp Malûlleri*” konusuyla ilgili olarak Türk tarihinin yakın dönemlerinde meydana gelmiş bütün tecrübeler ortaya konularak, gelecekte yaşanabilecek problemlerin en aza indirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Osmanlı’dan Cumhuriyet’e harp malûllerini, tarihin özneleri olarak akademik anlamda gün ışığına çıkarmak en büyük hedeftir.

Tezde esas olarak Osmanlı’nın son dönemlerinden Cumhuriyet dönemini de içine alacak şekilde harp malûllerinin sağlık, sosyal ve ekonomik durumları, sosyal devlet anlayışı çerçevesinde geniş bir perspektifle ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde TBMM’nin harp malûlleri ile ilgili sosyal politikaları, sosyal yardımlar ve harp malûlleri derneklerinin çalışmaları değerlendirilmiştir.

Harp malûlleri ile ilgili yapılan bu çalışma çok çeşitli alanları kapsayan bir örgüye sahiptir. Örneğin malûllerin tedavi süreci meselenin sıhhi yönünü ortaya koyarken, söz konusu sürecin tamamlanmasının ardından onların topluma uyum sağlaması, geçimlerinin temin edilmesi ve rehabilitasyonları ile ilgili gerekli tedbirlerin alınması hususu ise sosyal ve ekonomik boyutunu ortaya çıkarmaktadır.

Tez üç bölüm olarak tasarlanmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde gerçekleşen 1877-1878 Osmanlı-Rus, 1897 Osmanlı-Yunan, 1911-1912 Trablusgarp ve 1912-1913 Balkan Harpleri sırasında malûllerin sağlık durumları, sevkleri, sıhhi hizmetlerde yaşanan sıkıntılar irdelenmiştir. Bunun yanında savaş sonrasında malûllerin sosyal ve ekonomik durumları ve bu alanlarla ilgili yapılan düzenlemeler, toplum tarafından malûllere yapılan yardımlar incelenmiştir.

İkinci bölümde ise 1914-1918 yılları arasında I. Dünya Savaşı sırasında harp malûllerinin durumu ele alınmıştır. Bu dönemde malûller ile ilgili yapılmış sıhhi hizmetler, onların sevkleri, tedavileri, suni uzuv temin edilmesi gibi sıhhi düzenlemeler yanında sosyal ve ekonomik alanlarda harp malûlleri ile ilgili

alışmalar anlatılmıştır. Zira harp malûllerini Osmanlı'nın özellikle XIX. yüzyılda vatandaşlarına sunmaya çalıştığı sosyal refah politikalarının özneleri arasında yer almıştır. Onlar aynı zamanda hem hayır işlerinin hem de hayır kurumlarının ilgilendiği bir sosyal grup olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmanın nc bölümünde Cumhuriyet döneminde harp malûllerine bakış, sosyal düzenlemeler, sosyal politikalar, çıkarılan kanunlar, meclis tartışmaları, malûllerle ilgili sosyal ve ekonomik düzenlemeler ve malûllerle ilgili istatistiki veriler incelenmiştir.

Tez çalışmasının her aşamasında değerli vakitlerini ayıran ve engin tecrübeleriyle bana yol gösteren danışman hocam Prof.Dr. Sadık Sarısamam'a sonsuz teşekkür ederim.

Feyza KURNAZ şAHİN

13 Haziran 2012

Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ.....	xv
ŞEKİL ve GRAFİKLER LİSTESİ.....	xvii
KISALTMALAR DİZİNİ	xviii
GİRİŞ	1
1. KAYNAKLAR ve ARAŞTIRMA METODU	1
2. MALÛLLÜĞÜN TANIMI VE HARP MALÛLLÜĞÜ KAVRAMI.....	7
3. DÜNYA'DA HARP MALÛLLÜĞÜ	13
4. 1877'YE KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE HARP MALÛLLÜĞÜ	26
4.1. Harp Malûllerine Yönelik Sağlık Hizmetleri	26
4.2. Harp Malûllerinin Sosyal Güvenliklerinin Temini.....	31

BİRİNCİ BÖLÜM

1877-1913 DÖNEMİ HARP MALÛLLERİ

1. MECRUH VE MALÛLLERE YÖNELİK SIHHİ HİZMETLER	40
1.1. 1877-78 OSMANLI-RUS HARBİNDE MECRUH VE MALÛLLER	41
1.1.1. Mecruh ve Malûllerin Artmasına Yol Açan Etkenler	41
1.1.2. Mecruh ve Malûllerin Sevkleri Meselesi.....	48
1.1.3. Mecruh ve Malûllerin Tedavileri.....	49
1.2. 1897 OSMANLI-YUNAN HARBİNDE MECRUH ve MALÛLLER	52
1.2.1. Mecruh ve Malûllerin Artmasına Yol Açan Etkenler	53
1.2.2. Mecruh ve Malûllerin Sevkleri Meselesi.....	55
1.2.3. Mecruh ve Malûllerin Tedavileri.....	61
1.3. 1911 TRABLUSGARP SAVAŞINDA MECRUH VE MALÛLLER	64
1.4. 1912-1913 BALKAN SAVAŞLARINDA MECRUH ve MALÛLLER	71

1.4.1. Mecruh ve Malûl Sayısını Artıran Etkenler	74
1.4.2. Mecruh ve Malûllerin Sevkleri	75
1.4.3. Mecruh ve Malûllerin Tedavileri.....	80
1.4.4. Malûllerin Tedavisini Etkileyen Unsurlar	90
1.4.5. Malûllere Suni Uzuv Temini ve Diğer Rehabilitasyon Çalışmaları	98
1.4.6. Balkan Harbi Malûlleri İle İlgili İstatistiki Veriler	104
2. SOSYAL ve EKONOMİK ALANDA YAPILAN DÜZENLEMELER	107
2.1. MALÛLLERE MAAŞ BAĞLANMASI	108
2.1.1. 1909 Öncesi Askeri Tekaüt Kanunu ve Emeklilik Sistemi İle İlgili Düzenlemeler	109
2.1.2. 1909 Askeri Tekaüt ve İstifa Kanunu ve İlk Kapsamlı Emeklilik Düzenlemesi	122
2.2. MALÛLLERE YAPILAN YARDIMLAR.....	136
2.2.1. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Malûllerine Yapılan Yardımlar	138
2.2.2. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi Malûllerine Yapılan Yardımlar (“Evlad-ı Şüheda ve Malûlîn-i Guzât-ı Asâkir-i Şahane” İanesi).....	139
2.2.2.1. 1897 Malûl Gaziler İanesinin Amacı ve Önemi	140
2.2.2.2. Sultan II. Abdülhamid’in Yardımlara Önderlik Etmesi.....	142
2.2.2.3. İane Komisyonu ve Komisyonun İşleyişi	144
2.2.2.4. İane Sergisi.....	146
2.2.2.5. İane Kamyanyasına Yapılan Bağışlar	148
2.2.2.5.1. Ülke İçerisinden Yapılan Bağışlar	151
2.2.2.5.2. Yabancı Bağışlar	160
2.2.2.5.3. Kampanyada Toplanan Yardımların Malûllere Dağıtılması	164
2.2.2.6. Diğer Yardımlar (Pul Bastırılması, Piyango Düzenlenmesi).....	167
2.2.2.7. Malûller Yararına Çıkarılan Yayınlar	170
2.2.2.8. Harp Malûllerine Yardım Edenlere Verilen Nişan ve Madalyalar	172
2.3. TRABLUSGARP HARBİ MALÛLLERİNE YAPILAN YARDIMLAR	174
2.4. BALKAN HARBİ MALÛLLERİNE YAPILAN YARDIMLAR	177

İKİNCİ BÖLÜM
1914-1918 I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ HARP MALÛLLERİ

1. MECRUH VE MALÛLLERE YÖNELİK SIHHİ HİZMETLER	182
1.1. MECRUH VE MALÛLLERİN SAYISINI ARTIRAN ETKENLER.....	185
1.2. MECRUH VE MALÛLLERİN SEVKLERİ	212
1.3. ESİR MALÛLLERİN SEVKLERİ.....	231
1.4. MECRUH VE MALÛLLERİN TEDAVİLERİ.....	236
1.5. ASKERLERİN MALÛLİYET SEBEPLERİ.....	254
1.6. MALÛLLERE SUNİ UZUV TEMİNİ	261
1.7. I. DÜNYA SAVAŞI MALÛLLERİ İLE İLGİLİ İSTATİSTİKLER	264
2. SOSYAL ve EKONOMİK ALANDA YAPILAN DÜZENLEMELER ...	272
2.1. MALÛLLERE MAAŞ BAĞLANMASI	272
2.2. MALÛLLERİN ÇEŞİTLİ İŞ ALANLARINDA İSTİHDAMLARI	282
2.3. MALÛLLERE EMLAK VE ARAZİ VERİLME ÇABALARI	285
2.4. MALÛLLERE YAPILAN YARDIMLAR.....	287
2.4.1. Ülke İçerisinden Yapılan Bağışlar	287
2.4.2. Yurt Dışından Gelen Bağışlar	293
2.5. MALÛLLER YARARINA PİYANGO VE TOMBALA DÜZENLENMESİ MESELESİ.....	297
2.6. MALÛL AİLELERİ VE ÇOCUKLARININ HİMAYESİ VE TALTİFLERİ	302
3. MALÛLİN-İ GUZÂTA MUÂVENET HEYETİ VE MALÛLLERLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI.....	310
3.1. HEYETİN KURULUŞU VE AMAÇLARI.....	310
3.2. HEYETİN MALİ KAYNAKLARI.....	319
3.3. HEYETİN MALÛLLERE YARDIMLARI.....	332

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
1919-1939 DÖNEMİ HARP MALÛLLERİ

1. MİLLÎ MÜCADELE'DE MECRUH ve MALÛLLER	338
1.1. MİLLÎ MÜCADELE'DE MECRUH ve MALÛLLERE YÖNELİK SİHHÎ HİZMETLER	339
1.1.1. Mecruh ve Malûllerin Sayısını Etkileyen Unsurlar	339
1.1.2. Mecruh ve Malûllerin Sevkleri	342
1.1.2.1. Türk Malûllerin Sevkleri.....	342
1.1.2.2. Esir Düşen Yunan Malûllerin Sevkleri	349
1.2.3. Mecruh ve Malûllerin Tedavileri.....	352
1.2. EKONOMİK ve SOSYAL ALANDA MALÛLLERE YÖNELİK ÇALIŞMALAR.....	370
1.2.1. Malûllere Maaş Bağlanması.....	373
1.2.1.1. 24.08.1922 Tarihli Malûlîn-i Guzâtın Terfih ve İkdarı Kanunu .	377
1.2.1.2. Maaşla İlgili Sorunlar.....	387
1.2.2. Bey'îye Hakkı ve Gişe Memurluklarının Malûllere Verilmesi....	390
1.2.3. Malûllerinin Çeşitli Alanlarda İstihdamları.....	394
1.2.4. Malûllere Yönelik Vergi Muafiyetleri.....	398
1.2.5. Malûl Çocuklarının Eğitim ve Öğretimi	400
1.2.6. Mecruh ve Malûllere Yapılan Bağışlar	401
1.2.6.1. Ülke İçerisinden Yapılan Bağışlar	402
1.2.6.2. Ülke Dışından Yapılan Bağışlar	411
2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE HARP MALÛLLERİ	414
2.1. SAĞLIK ALANINDA YAPILAN DÜZENLEMELER	414
2.1.1. Malûllerin Tedavi Edilmeleri ve Sağlık Raporları	414
2.1.2. Malûllere Suni Uzuv Temini	418
2.2. EKONOMİK ALANDA YAPILAN DÜZENLEMELER.....	422
2.2.1. Malûllere Maaş Bağlanması.....	422
2.2.1.1. 08.02.1925 Tarihli Bilumum Askeri Malûllerin Terfihi Kanunu	425
2.2.1.2. 08.06.1930 Tarihli Askeri ve Mülki Tekaüt Kanunu.....	444
2.2.1.3. Malûllerin Maaşlarıyla İlgili Sorunlar	448

2.2.2. Malûllere Nakdî Mükafat Verilmesi	461
2.2.3. Bey'îye Hakkı ve İkramiyelerinin Malûllere Dağıtımı	479
2.2.4. Malûllerinin Çeşitli Alanlarda İstihdamları.....	488
2.2.5. Malûllere Yönelik Çeşitli Muafiyetler.....	490
2.2.6. Mesken ve Arazi Verilmesi.....	491
2.2.7. Balo ve Sergi Düzenlenmesi.....	494
2.2.8. Diğer Yardımlar	496
2.3. SOSYAL ALANDA YAPILAN DÜZENLEMELER.....	498
2.3.1. Malûllerin Himaye Edilmesi	498
2.3.2. Malûllerin Taltifi.....	501
2.3.3. Malûllerin Sosyal Alanda Örgütlenmeleri ve Çalışmaları.....	505
2.3.3.1. Harp Malûlleri Cemiyeti	505
2.3.3.2. Harp Malûlleri ve Şehit Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti	510
2.4. İSTİKLAL HARBİ MALÛLLERİ İLE İLGİLİ İSTATİSTİKLER	513
2.4.1. Malûllerin Sayısının Tespiti Meselesi.....	515
2.4.2. Malûllerin Zarar Gören Uzuvarı ve Malûliyet Nedenleri.....	521
2.4.3. Malûliyet Derecelerine Göre Malûller	526
2.4.4. Rütbe ve Sınıflarına Göre Malûller.....	530
2.4.5. Doğum Tarihlerine Göre Malûller	533
2.4.6. Memleketlerine Göre Malûller	536
2.4.7. Diğer Özelliklerine Göre Malûller.....	542
SONUÇ.....	546
KAYNAKLAR	555
EKLER LİSTESİ ve EKLER	572
ÖZGEÇMİŞ.....	580

TABLULAR LİSTESİ

Tablo-1. 3 Şubat 1925 Tarihi İtibarı İle Tespit Edilen Balkan Harbi Malûl Sayıları	106
Tablo-2. 21 Ağustos 1897 Tarihli Sekizinci Deftere Göre Devlet Adamlarının Bağışları.....	153
Tablo-3. I. Dünya Harbi Sırasında Askeri Hizmetlerde Bulunan Doktorların Sayısı	187
Tablo-4. İhtiyat (Mükellef) Doktorların Ordudaki İstihdamları.....	188
Tablo-5. I. Dünya Harbi'nin Başlangıcında Muvazzaf Doktorların Rütbeleri.....	189
Tablo-6. Seferberliğin İlanından Mütarekenin Akdine kadar Muvazzaf Askeri Doktorların Zayıyatını Gösteren Cetvel	190
Tablo-7. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti Verilerine Göre I. Dünya Harbi'ndeki Doktor Zayıyatı	191
Tablo-8. I. Dünya Harbi'ndeki Muvazzaf Eczacı Kayıplarını Gösterir Cetvel.....	192
Tablo-9. III. Orduda Hastanelerde Yatan Hasta ve Yaralı Mevcudu	210
Tablo-10. 13 Ocak 1918 Tarihi İtibarı İle Muhtelif Kıtaldan İstanbul'daki Hastanelere Ulaşan Hastalar	223
Tablo-11. 13 Ocak 1918 Tarihi İtibarı İle İstanbul'daki Hastanelerden Taburcu Olup Memleketlerine Sevk Edilenler	224
Tablo-12. 13 Ocak 1918 Tarihi İtibarı İle İstanbul'daki Hastanelerden Taburcu Olup Deniz Yoluyla Memleketlerine Sevk Edilenler.....	224
Tablo-13. 18 Haziran 1918 Tarihi İtibarı İle Muhtelif Kıtaldan İstanbul'daki Hastanelere Ulaşan Hastalar	226
Tablo-14. 18 Haziran 1918 Tarihi İtibarı İle İstanbul'daki Hastanelerden Taburcu Olup Memleketlerine Sevk Edilenler	226
Tablo-15. 18 Haziran 1918 Tarihi İtibarı İle İstanbul'daki Hastanelerden Taburcu Olup Memleketlerine Deniz Yoluyla Sevk Edilenler.....	227
Tablo-16. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Hastanelerinde Tedavi Edilenlerin Miktarları	240
Tablo-17. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Hastanelerinde Tedavi Edilenlerin Oranları	241
Tablo-18. Filistin Cephesi'nde Heyetin Kurduğu Hastanelerde ve Diğer Hastanelerde Bakılan Mecruh ve Hasta Sayısı.....	245
Tablo-19. Amerikan Misyon Hastanelerinin Aralık 1914 Tarihi İtibarı İle Hizmet Ettiği Bölgeler ve Yatak Kapasiteleri	249
Tablo-20. Seferberlik Başlangıcında Mondros Mütarekesi İmzalanana Kadar Umum Hastanelerden Alınan İstatistiklerden Çıkarılan Mecruh ve Hastaların Toplamı.....	266
Tablo-21. Seferberlik Başlangıcından Mondros Mütarekesine Kadar Tekaüt Miktarları	267

Tablo-22. 3 Şubat 1925 Tarihi İtibariyle I.Dünya Harbinde Malûl Kalan Askerlerin Sayısı	271
Tablo-23. İstanbul'da 1914-1919 Yılları Arasında Perakende Fiyatların Yıllık Ortalama Artışı (kıyye/kuruş).....	275
Tablo-24. Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyetinin 1920 Yılı İtibariyle Temel Gelirleri	324
Tablo-25. Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyetinin 1920 Yılı İtibariyle Ayrıntılı Gelirleri.....	325
Tablo-26. Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyetinin 1920 Yılı İtibariyle Giderleri.....	326
Tablo-27. Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyetinin 1920 Yılı İtibariyle Ayrıntılı Giderleri.....	333
Tablo-28. 8.2.1925 Tarihli Bilumum Askeri Malûllerin Terfihi Kanunu Kapsamında Yapılan Zam Teklifi	429
Tablo-29. 8.2.1925 Tarihli Bilumum Askeri Malûllerin Terfihi Kanunu Kapsamında Teklif Edilen Diğer Zam Miktarı.....	431
Tablo-30. 8.2.1925 Tarihli Bilumum Askeri Malûllerin Terfihi Kanunu Kapsamında Verilen Zam Miktarı	436
Tablo-31. Hizmet Müddetine Göre Tekaüt Edilenlerin 3 Şubat 1925 Tarihinde Maaş Miktarları	438
Tablo-32. Malûliyetinden Dolayı Derece Üzerinden Tekaüd Edilenlerin 3 Şubat 1925 Tarihinde Maaş Miktarları.....	438
Tablo-33. Malûliyetinden Dolayı Derece Üzerinden Tekaüd Edilenlerin 8 Şubat 1925 Tarihinde Yapılan Zamlarla Birlikte Toplam Maaşları (Kuruş).....	440
Tablo-34. Malûllere Nakdi Mükafat Verilmesi Çalışmaları Kapsamında Yapılan Öneriler	464
Tablo-35. Malûllere Nakdi Mükafat Verilmesi Çalışmaları Kapsamında Yapılan Diğer Öneriler.....	471
Tablo-36. Malûllere Nakdi Mükafat Verilmesi Kanununa Göre Verilen Nakdi Mükafat Miktarları	473
Tablo-37. 1924 Yılından 1961 Yılına Kadar Nakdi Mükafat Verilen İstiklal Harbi Malûl Sayıları	476
Tablo-38. Balkan, İtalyan, I. Dünya Harbi ve İstiklal Harbi Malûllerinin Yıllara Göre Tespit Edilen Toplam Sayıları.....	518
Tablo-39. 1925 Yılından 1961 Yılına Kadar İstiklal Harbi Malûl Sayılarındaki Artışı Gösterir Tablo.....	519
Tablo-40. Malûliyet Nedeni Olarak Zarar Gören Uzunlar ve Oranları.....	521
Tablo-41. Malûliyet Sebepleri ve Oranları.....	524
Tablo-42. Malûllerin Rütbelerine Göre Miktarları.....	530
Tablo-43. Malûllerin Sınıflarına Göre Miktarları	532
Tablo-44. Malûllerin Doğum Tarihleri ve Yaş Aralıklarına Göre Sayıları.....	534
Tablo-45. Memleketlerine Göre Malûl Sayıları	538
Tablo-46. Bugünkü İdari Taksimata Göre İller Bazında Malûl Sayıları.....	541

ŞEKİL ve GRAFİKLER LİSTESİ

Şekil-1. Balkan Savaşlarında Mecruh ve Malûllerin Nakilleri.....	81
Grafik-1. Balkan Savaşlarına Katılan ve 3.2.1925 Tarihinde Hayatta Olan Malûller	107
Grafik-2. I. Dünya Savaşı'na Katılan ve 3.2.1925 Tarihinde Hayatta Olan Malûller	272
Grafik-3. Malûl Askerlerin Malûl Oldukları Organlar	524
Grafik-4. Askerlerin Malûliyet Sebebi	526
Grafik-5. Malûl Subayların Malûliyet Dereceleri.....	527
Grafik-6. Malûl Erlerin Malûliyet Dereceleri	528
Grafik-7. Malûl Subay ve Erlerin Malûliyet Derecelerine Göre Karşılaştırılması .	528
Grafik-8. Malûl Subay ve Erlerin Malûliyet Derecelerine Göre Yüzdellik Oranlarının Karşılaştırılması.....	529
Grafik-9. Rütbelerine Göre Malûller	532
Grafik-10. Sınıflarına Göre Malûller	533
Grafik-11. Malûl Askerlerin Doğum Tarih Aralıkları	536
Grafik-12. Bugünkü İdari Taksimata Göre Malûllerin Memleketlerine Göre Oranları	542

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.t.	:	Adı geçen tez
ATASE	:	Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
Bak.	:	Bakanlığı
BCA	:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BDH	:	Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu Belgeleri
Bkz.	:	Bakınız
BOA	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BOE.	:	Babıali Evrak Odası
C.	:	Cilt
C.AS.	:	Cevdet Askeriye
C.BH.	:	Cevdet Bahriye
C.İKTS.	:	Cevdet İktisat
C.ML.	:	Cevdet Maliye
C.SH.	:	Cevdet Sıhhiye
Çev.	:	Çeviren
Der.	:	Derleyenler
DH.EUM.AYŞ.	:	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi Belgeleri
DH.EUM.LVZ.	:	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Levazım Kalemi
DH.HMŞ.	:	Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Belgeleri
DH.İ.UM.	:	Dahiliye Nezareti İdâre-i Umumiye Belgeleri
DH.İD.	:	Dahiliye İdarî Kısım Belgeleri

DH.KMS.	:	Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti Belgeleri
DH.MB.HPS.M.	:	Dahiliye Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Müteferrik Belgeler
DH.MKT.	:	Dahiliye Mektubi Kalemi Belgeleri
DH.UMVM.	:	Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri
Ed.	:	Editör
Enst.	:	Enstitüsü
Gnkur.	:	Genelkurmay Başkanlığı
gr.	:	Gram
H.	:	Hicrî
HR.SYS.	:	Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
HR.TO.	:	Hariciye Nezareti Tercüme Odası
İ.DUİT.	:	İradeler Dosya Usulü
İ.HUS.	:	İrade Hususi Belgeleri
İ.RSM.	:	İradeler Rüsumat
İE.AS.	:	İbnülemin Askeriye
İSH	:	İstiklal Harbi Koleksiyonu Kalemi
kg.	:	Kilogram
M.	:	Miladî
MAD.d.	:	Maliyeden Müdevver Defterler Makâmât Evrakı
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
MV.	:	Meclis-i Vükela Mazbataları
ORH	:	Osmanlı-Rus Harbi Koleksiyonu
OSK	:	Osmanlı Sırp-Karadağ Harbi Koleksiyonu
OYH	:	Osmanlı-Yunan Harbi Koleksiyonu
Red.	:	Redaktör

s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
ŞD.	:	Şûra-yı Devlet Belgeleri
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TFR.I.MKM.	:	Teftişat-ı Rumeli Evrakı Rumeli Müfettişliği
TSK	:	Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
Üniv.	:	Üniversitesi
vd.	:	ve diğerleri
Y.MTV.	:	Yıldız Perakende Mütenevvia Maruzat Belgeleri
Y.PRK.ASK.	:	Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzatı
Y.PRK.BŞK.	:	Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkıtabeti Belgeleri
Y.PRK.KOM.	:	Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı
Y.PRK.PT.	:	Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı
yay. haz.	:	Yayına hazırlayan
Yay.	:	Yayınları

GİRİŞ

1. KAYNAKLAR ve ARAŞTIRMA METODU

Bu araştırma, Osmanlı Devleti'nin son döneminden başlayıp Cumhuriyet dönemini de içine alacak şekilde geniş bir tarihsel dönemi kapsamaktadır. Çalışma 1877-1939 tarihleri arasında harp malûllerinin sağlık, sosyal ve ekonomik durumlarını ve yapılan düzenlemeleri ana kaynaklar ışığında incelemek ve değerlendirmek amacıyla planlanmıştır. Araştırmanın temel hedeflerinden birisi savaş mağduru olan malûl gazilere devlet ve toplum tarafından sahip çıkılıp çıkılmadığını ortaya koymaktır. Bu gerçeği gün ışığına çıkarmak, gelecekte bu konu ile ilgili atılacak adımlar ve alınacak tedbirler açısından son derece önemlidir. Bununla birlikte malûllerin himaye edilmesi hususunun sosyal devlet olgusu içinde değerlendirilmesi gereklidir. Zira savaş mağduru olan sosyal bir gruba atfedilen önem toplumun devlete olan güvenini sürekli kılacaktır.

Bilindiği üzere savaşların toplumlara getirdiği sosyal yıkımlar ve buna paralel olarak felakete uğramış sosyal gruplar bulunmaktadır. Bunlar göçmenler, esirler, felaketzedeler, şehitler ve aileleri, yetim çocuklar ve malûl kalan gazilerdir. Görüldüğü kadarıyla bu unsurlar içerisinde en az üzerinde durulan sosyal grup harp malûlleridir. Esasen onlar hem cephede savaşın yıkımlarına şahit olmuşlar, harp etmişler, yaralanmışlar, acı çekmişler; hem de savaş sonrasında toplumun ve devletin içine düştüğü sıkıntının, bunalımın sonuçlarına katlanmışlardır. İfade edilen bu iki yönlü sarsıntıyı yaşamış olmalarına rağmen akademik olarak gün ışığına çıkarılmamışlardır. Çalışma bu alandaki eksikliği kapatmak için planlanmıştır.

Araştırmada, Osmanlı'nın son dönemlerinden Cumhuriyet'e kadar yıllarca süren harplerin getirdiği sıkıntılar irdelenecek, harpte yaralananların ve malûl kalanların yaralarının devlet tarafından sarılıp sarılmadığı gerçeği ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Öte yandan harp malûllerinin sayısı göz önüne alındığında devletin bunlara ayıracağı sosyal ve ekonomik imkanların kısıtlılığı çalışmada vurgulanacak diğer önemli noktalardandır.

Akademik yazında harp malûlleri ile ilgili yapılmış herhangi bir doktora veya yüksek lisans tezi bulunmamaktadır. Bunun yanında çalışma konusunu doğrudan ilgilendiren yayınlanmış herhangi bir kitap veya makale de mevcut değildir. Bu

nedenle konu tüm boyutlarıyla ana kaynaklardan yararlanılarak ele alınmaya çalışılacaktır. Bu durum özgün ve temel bir eserin ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır.

Bunun yanında konuyla ilgili ana kaynakların incelenmesi sonucunda elde edilen bilgilerin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar olan dönemde askerî sıhhiye, sosyal yardım, sosyal güvenlik ve emeklilik sistemi ile ilgili bazı tarihi gerçeklerin de aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın başlığı ve içeriğine uygun daha önce yapılmış bir tez çalışması mevcut değildir. Ancak Yüksek Öğretim Kurumunda; Eyüp Sabri Kala tarafından hazırlanan “*Osmanlılarda Sosyal Güvenlik-Sosyal Sigortalar (1865-1923)*” adlı yüksek lisans tezi, ayrıca T.C. Emekli Sandığı'nda Vazife Malûllüğü, Bölücü Terörle Mücadelede yaralanan ve malûl kalan askerlerle ilgili yapılan tezler yer almaktadır. Fakat bu tezler konuya tarihsel bir perspektifte bakmamış, sosyal güvenlik alanıyla ilgili yaklaşım sergilenmiştir. Bunların dışında Fatma Göçer tarafından hazırlanan “*II. Abdülhamit Döneminde Bir İane Örneği: 1897-1898 Yılı Şehit Çocukları ve Malûl Gazileri İanesi*” adlı tez ise sadece Osmanlı-Yunan Harbi sonrasında düzenlenen ianeyi anlatmaktadır. Bu tezler dışında harp malûlleri ile ilgili her hangi bir çalışma söz konusu değildir.

Ayrıca malûllüğün hukuki ve kavramsal yönünü açıklayan Kaya Uğurer'in “*Harp Malûllüğü*”, Erol Alpar'ın “*Malûllük (Görev, Adi ve Harp Malûllükleri)*” adlı makaleleri de mevcuttur. Bu kaynaklarda malûllüğün kavramsal içeriği ile ilgili bazı bilgiler yer almaktadır. Fakat makaleler hukuk alanı ile ilgili olarak kaleme alınmış olduğundan savaş döneminde ve savaş sonrası süreçte malûllerin durumlarını ortaya çıkarmak açısından bütünsel ve karşılaştırmalı bir çalışma özelliği göstermemektedir.

Keza Nadir Özbek'in “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*” adlı kitabında sosyal yardım uygulamaları çerçevesinde malûl gaziler iane kampanyasından bir örneklem olarak bahsedilmiştir.

Bu bağlamda araştırmada çoğunlukla Genelkurmay ATASE Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kızılay Arşivi, TBMM Zabıt Cerideleri, Düsturlar, TBMM Kavanin Mecmuası, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329-1331), Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler ve dönemin Tanin, Sabah, İkdam, Tan,

İstikbal, Dersaadet, Tevhid-i Efkar, Hâkimiyet-i Milliye ve Cumhuriyet gibi gazeteleri kaynak olarak kullanılacaktır.

Görüldüğü üzere savaş sonrasında malûllerin sosyal, ekonomik ve sağlık durumlarını ortaya çıkarmak için karşılaştırma yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu şekilde, malûllerle ilgili uygulamalarda açığa çıkan olumlu veya olumsuz yönler, bilimsel bir bakış açısıyla değerlendirilebilecektir. Bu eksiklikler görülerek tarihin özneleri, bir anlamda “*canlı şehit*”leri olan malûllerin harp sırası ve sonrasındaki ekonomik, sosyal ve sağlık sorunlarının tarihsel perspektif ve bilimsel bir yaklaşımla aydınlatılmasının gerekli olduğu görülmüştür.

Osmanlı döneminde harp mağdurları meselesi 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra sistemli bir şekilde ele alınmaya başlamıştır. Harp malûlleri ile ilgili düzenlemeler ise Meşrutiyet döneminden itibaren daha da gelişme göstermiştir. Bu nedenle çıkarılan yasaların hukuksal zemininin söz konusu dönemlere dayanması konunun sınırlarının geniş tutulmasına sebebiyet vermiştir. Tezin kapsamı 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan başlatılarak Cumhuriyet dönemini de içine alacak şekilde geniş tutulacaktır.

Çalışmanın arka planını oluşturan daha genel kuramsal açılım ise, sosyal devlet, sosyal güvenlik ve sosyal yardım olacaktır. Harp malûllerini derinlemesine anlatan herhangi bir çalışma olmadığı için tez, kendi terim ve kavramlarını oluşturmak durumunda kalmıştır. Bu durum göz önüne alındığında araştırmada arşiv belgelerinde yer alan ifadelere sıklıkla başvurulmuştur. Bunlar “*malûlîn-i guzât, mecruh, malûl, temin-i maişet, temin-i refah, tekaüt, terfih*” gibi kavramlardır.

Tezde vurgulamak istenen bir diğer nokta ise malûl ve mecruh tabirlerinin Osmanlı arşiv belgeleri içerisinde kapsadığı alan ve kazandığı anlamdır. Osmanlı belgelerinde çoğu zaman “*malûl*” yani “*sakat asker*” yerine “*mecruh asker*” kelimesinin kullanılması dikkat çekicidir. Örneğin bazı arşiv belgelerinde “*iki kolu kesilmiş mecruh gazi*” tanımlamasına gidilmiştir. Bu noktada tezde malûl ve mecruh kelimeleri birbirini tamamlayan veya zaman zaman birbirinin yerine kullanılan kavramlar olarak yer almaktadır.

Buna bağlı olarak çalışmada askeri, sıhhi ve ekonomik terimler, ilgili başlıklarda çokca kullanılmıştır. Araştırmada büyük ölçüde ana kaynaklar

kullanıldığı için bazı bölümlerde dönemin kavram ve terimlerini kullanmak kaçınılmaz olmuştur. Mesela malûl yerine sakat tabirinin kullanılması durumunda anlam daralması oluşacağı için kaynaklarda kullanıldığı şekliyle malûl kavramı tercih edilmiştir. Bu şekilde araştırma kendi kavram ve terimlerini oluşturmuştur.

Araştırma sırasında karşılaşılan diğer bir sorun ise malûllerle ilgili istatistiki verilerdir. İstatistikler incelenirken veri yetersizliği nedeniyle malûl sayılarının tesbitinde güçlükler yaşanmıştır. Buna rağmen gerçeğe en yakın verilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Ayrıca çalışma planlanırken örnek teşkil edecek bir araştırma mevcut olmadığından tezin planının yapılandırılmasında ciddi bir sıkıntı yaşanmıştır. Nihai plan oluşturuluncaya kadar mevcut planda defalarca değişiklik yapmak zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ;

Araştırmanın tarihsel bir perspektifle ve bilimsel olarak amacına ulaşması için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

-Malûllere cephede ve cephe gerisinde verilen sıhhi hizmetler yeterli midir?

-Malûliyeti oluşturan temel etkenler neler olmuştur?

-Malûllerin refah seviyelerini yükseltmek için yapılan düzenlemeler nelerdir? Malûllere bağlanan maaşlar dönemin koşulları içinde yeterli midir? Ya da maaşlarla ilgili problemler yaşanmış mıdır?

-Malûl gazilerin sosyal ve ekonomik hayata kazandırılması amacıyla devlet tarafından yapılan ya da desteklenen projeler var mıdır?

-Uzuvunu kaybeden malûl gaziler için suni uzuvlar temin edilmiş midir?

-Malûl gaziler yaşadıkları sorunlar karşısında örgütlenebilmişler midir?

-Toplumun malûllere bakışı nasıldır? Onlar, toplumsal yardımların muhatabı olmuşlar mıdır?

-Malûllerle ilgili istatistiki veriler var mıdır? Var ise bunlardan hangi sonuçlara ulaşılabilir?

Araştırma bu sorular çerçevesinde şekillenerek planlanacaktır.

Bu çalışmanın ilk aşamasında malûllük kavramı ve harp malûllüğünün kavramsal içeriği araştırılacaktır. Ardından Osmanlı Devleti döneminde malûllük kavramının kaynaklardaki kapsamı irdelenecektir. Bunun yanında Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde harp malûllüğü kavramı karşılaştırılarak, kavramla ilgili dönemler arasında bir kıyas yapılacaktır. Bu amaçla Cumhuriyet döneminde harp malûllüğü kavramı ve bu kavrama yönelik toplumun ve TBMM'nin bakış açısını görebilmek amacıyla BCA belgeleri, Düsturlara ve meclis konuşma tutanaklarına sıklıkla başvurulacaktır. Keza Türkiye'de malûllere yönelik çalışmaları diğer devletlerle karşılaştırabilmek için dünyada harp malûllüğü ile ilgili yapılan çalışmalar ana hatlarıyla incelenecektir. Bu şekilde benzerlikler, farklılıklar, eksiklikler tesbit edilecektir. Bu incelemelerde yabancı kaynaklar, gazeteler ve Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan veriler kullanılacaktır.

Tez üç bölüm olarak planlanmıştır. Tezin giriş bölümünde genel olarak malûllük kavramı ve çeşitleri açıklanacak, ayrıca uluslararası alanda harp malûllüğü ile ilgili durum tesbiti yapılarak, kıyaslama yoluna gidilecektir. Tez tarihsel bir araştırma içerdiği için bu kavramların hukuki boyutlarına çok fazla girilmeyecektir.

Çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gerçekleşen 1877-1878 Osmanlı-Rus, 1897 Osmanlı-Yunan, 1911-1912 Trablusgarp ve 1912-1913 Balkan Harpleri sırasında malûllerin sağlık durumları, sevkleri, ekonomik ve sosyal durumları ile malûllere yapılan yardımlar incelenecektir. Bu bölümde harp malûlleri ile ilgili yapılan çalışmalar, düzenlemeler, harp malûlleri yardım cemiyetleri, malûllerle ilgili iane sergileri üzerinde ayrıntısıyla durulacaktır. Bu noktadan hareketle XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunda malûllere yönelik sosyal yardım uygulamalarının genel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin malûllere bakışı, II. Abdülhamid eksenli malûl gaziler yararına düzenlenen iane kampanyaları ve kazandığı anlamlar tartışılacaktır. Keza malûl gaziler ile ilgili toplumsal bakış açısı ve devlet politikalarının ilişki ve uyumu, malûllerin refahlarını temin etme çabaları ve bununla ilgili aksaklıklar üzerinde durulacaktır.

Bunun için ATASE Arşiv koleksiyonlarında konuyla ilgili askeri belgeler taranmış ve bu belgelere ulaşılmıştır. Buradan Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi

yazışmaları, Ordu Sıhhiye Şubelerinin yazışmaları temin edilmiştir. Bu belgeler içerisinden harp malûlleri ile ilgili doğrudan veya dolaylı olarak ilgili belgeler günümüz Türkçesine çevrilerek kullanılmıştır. ATASE arşivinde askeri sağlık sistemi, sağlık personelinin durumu, tanı ve tedavi ve malûllerle ilgili sağlık raporlarını içeren hastane raporları, askeri hijyen ve sağlık istatistikleri ile ilgili belgeler yeri geldikçe kullanılacaktır. Bunun yanında BOA kaynakları, Kızılay Arşivi verileri sıklıkla başvurulmuş kaynaklar arasında yer alacaktır. Trablusgarp ve Balkan Savaşları için Kızılay Arşivi ve Hilâl-i Ahmer Salnamesinin verilerine sıklıkla müracaat edilecektir. Bunların yanında malûllere maaş bağlanması ve bu alandaki hukuki düzenlemelerin ortaya çıkarılması için Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Düsturlar, Düstur-u Askeri gibi kaynaklara sıklıkla başvurulacaktır. Keza malûl gazilerle ilgili basında yer alan hususları takip etmek için dönemin gazeteleri de yararlanılacak başlıca kaynaklar olacaktır.

İkinci bölümde ise 1914-1918 yılları arasında I. Dünya Savaşı sırasında harp malûllerinin durumu irdelenecektir. Bu dönemde malûller ile ilgili yapılmış sıhhi hizmetler, onların sevkleri, tedavileri, suni uzuv temin edilmesi gibi sıhhi düzenlemeler yanında sosyal ve ekonomik alanlarda harp malûlleri ile ilgili çalışmalar anlatılacaktır. Bu bölümde ayrıca harp malûlleri yararına kurulan Malûlin-i Guzat Muâvenet Heyeti ve faaliyetlerinden de bahsedilecektir. Keza, malûllerle ilgili elde edilen bazı istatistikler bu bölümde değerlendirilecektir.

Araştırmanın söz konusu bölümünde cepheler, malûllerle ilgili yapılan çalışmaları anlatmak için bir örneklem olarak kullanılmıştır. Zira I. Dünya Savaşı'nda her cephenin ayrı bir araştırma konusu oluşturabileceği unutulmamalıdır. Araştırmanın sınırları bütün cephelerin her yönüyle incelenmesine müsait değildir. Buradan hareketle bu bölümde malûllerle ilgili sıhhi hizmetler, tedavi ve sevkleri ile malûllere yapılan yardımlar üzerinde durulacaktır. Ayrıca savaş sırasında ve sonrasında malûllerle ilgili yapılan sosyal ve ekonomik düzenlemeler de ayrıntısıyla değerlendirilecektir.

I. Dünya Harbi için ise ATASE Arşivinde bulunan BDH koleksiyonlarında yukarıda sınıflandırılan konuyla ilgili belgeler taranmış ve bu belgelere ulaşılmıştır. Öte yandan BOA'da mevcut Hariciye Nezareti, Dahiliye Nezareti, Meclis-i Vükela,

İrade, Emniyet-i Umum Müdüriyeti, Cevdet Sıhhiye, Yıldız Perakende, Yıldız Mütenevvia fonlarında yer alan yazışmalara ağırlıklı olarak başvurulacaktır. Keza, Kızılay Arşivinde yer alan Hilâl-i Ahmer yazışmaları, hastane raporları, hastanelerde bulunan malûllere yardımları içeren belgeler bugünkü Türkçeye çevrilerek kullanılacaktır. Ayrıca malûllere maaş bağlanması, sosyal refahlarının sağlanması için yapılan hukuki düzenlemeleri takip etmek amacıyla Düsturlar sıklıkla başvuru kaynakları olacaktır. Malûllerin kamuoyunda nasıl yer aldığına görülmesi için ise dönemin basın organlarında yer alan haberler değerlendirilecektir.

Araştırmanın üçüncü bölümünde Cumhuriyet döneminde harp malûlleri bakış, sosyal düzenlemeler, sosyal politikalar, çıkarılan kanunlar, meclis tartışmaları, malûllerle ilgili sosyal ve ekonomik düzenlemeler incelenecektir. Bu bölümde İstiklal Harbi malûlleri ile ilgili istatistikler ortaya konularak bu veriler yorumlanacaktır. Malûllerin refahını artırmak için TBMM tarafından yapılan düzenlemeleri içeren hususlar incelenirken BCA'dan temin edilen belgeler, TBMM Zabıt Cerideleri, Düsturlar, Kavanin Mecmuaları ve Resmi Gazeteler sıklıkla başvuru kaynakları olacaktır. Keza kanunlarla ilgili aksaklıkları ortaya çıkarmak ve malûllerin kamuoyundaki durumlarını görmek amacıyla dönemin basın organlarında yer alan haberler de değerlendirilecektir.

2. MALÛLLÜĞÜN TANIMI VE HARP MALÛLLÜĞÜ KAVRAMI

Malûllüğün Tanımı

Arapça “*illet*” kelimesinden türemiş olan “*malûl*”; illetli, hastalıklı veya sakat gibi anlamlara gelmektedir¹. Bu çalışmada sıkça telaffuz edilen “*Malûlen*” kelimesi ise sakat olarak, malûl kalarak, sakatlık ve hastalık gibi anlamları içermektedir².

Malûllük kavramının hukuki ve idari anlamda hem sivil memurları hem de askerleri ilgilendiren yönü bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde hukuki manada malûl tanımlamaları ilk olarak tekaüd kanunlarında karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda 1869 yılının Haziran/Temmuz (Rebiülevvel) ayında “*Asakir-i Berriye-i Mülükane Tekâüd Kanunnamesi*” yayınlanmıştır³. Kanunnamenin “*mecruh ve alil olanların maaşa istihkakları şeraitine dair*” olan 14. maddesinde; “*ümera, zabitan ve*

¹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu yayını, 10. Baskı, Ankara 2005, s. 1337; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 9. Ofset Baskı, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1990, s. 690.

² Devellioğlu, a.g.e., s. 690.

³ Düstur-ı Askeri, Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul 1287 [1870], s. 159-180.

erlerlerden” herhangi birisinin harp sırasında veya görev yaptığı esnada iyileşmeyecek surette sakatlanması, yaralanması, ya da askerliğin vermiş olduğu zahmet ve sıkıntılardan dolayı müzmin bir hastalığa yakalanması halinde malûl sayılmaları hükmü getirilmiştir⁴.

Yine 24 Ağustos 1909 tarihli ve 141 numaralı “*Mülki Tekaüd Kanunu*”nun 15. maddesinde; “*bedenen bir başkasının yardımına muhtaç derecede felçli olan*” veya “*bir işte zahmete katlanarak çalışan*” yahut “*mecnun*” ya da “*görme kuvvetinden tamamen mahrum*” olanlara malûliyet maaşı bağlanacağı ifade edilmiştir⁵. Görüldüğü üzere Mülki Tekaüd Kanunu’na göre malûl denildiğinde mecnun, ama, bedeni eksiliği nedeniyle sağlıklı insanlara göre daha fazla zorlanan, yardıma muhtaç derecede felçli kişiler akla gelmektedir.

24 Ağustos 1909 tarihli ve 143 numaralı “*Askerî Tekaüd ve İstifa Kanunu*”nu ise malûl tanımını net bir şekilde vermiştir. Bu kanunun 24. maddesi askeri malûllüğü açıklamaktadır. Buna göre kanunda; askeri hizmetlerini ve yükümlü oldukları vazifelerini ifa etmekte iken bir yaralanan veya bir hastalığa yakalanıp usulüne uygun şekilde hastanelerde tedavi edilmekte buldukları zaman zarfında mevcut doktorların ortak kararı doğrultusunda, -eğer mevcut ise en az iki müfettiş tarafından da ortak olarak muayene edildikten sonra- ne mevcut durumda ne de gelecekte askerlik hizmetlerini yerine getirmeye muktedir olamayacak halde buldukları anlaşılan “*erkan, umerâ, zabitan ve efrad ile asker mensuplarına malûl namı*” verilmiştir⁶.

Askeri malûller hakkındaki bu tanım 1909’dan 1930 yılına kadar yürürlükte kalmıştır⁷. 3 Haziran 1930 tarihli 1683 numaralı Askeri ve Mülki Tekaüd Kanununda “Malûllere Müteallik Hükümler” başlığında bulunan 27. maddede malûllüğün tanımı sadece askerleri değil sivilleri de kapsayacak şekilde tekrar yapılmıştır. Buna göre;

⁴ Düstur-ı Askeri, s. 164.

⁵ Düstur, Tertip 2, C. 1, (10 Temmuz 1324-29 Teşrinievvel 1325), Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet 1329, s. 669.

⁶ Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 699.

⁷ 24 Ağustos 1909 (11 Ağustos 1325) tarihinde kabul edilen ve ihtiyaca göre bazı maddeleri yeniden düzenlenen “*Askerî Tekaüd ve İstifa Kanunu*” gerek Osmanlı gerekse TBMM zamanında malûllerle ilgili hususların düzenlenmesinde temel teşkil etmiştir. 08.02.1925 tarihinde kabul edilen 551 numaralı “*Bilumum Askeri Malûllerin Terfihi Hakkında Kanun*” düzenlenirken de 1909 yılında düzenlenen kanun esas alınmıştır. Ancak terfi ve ikdar ile ilgili hususlarda 551 numaralı kanunla birtakım değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Bkz. Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 699; Düstur, Tertip 2, C. 2, (1 Teşrinisani 1325-31 Teşrinievvel 1326), Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet 1330, s.434-435; *1332-1333 Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniyye*, Devre 3, İctima Senesi 3, 1. Cilt fihristi, TBMM Bas. 1992, s. 214-215; keza bkz. *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Teşirler*, Maarif Matbaası, [Ankara] 1939, s. 39-40; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 27, İctima 3, 81. İnikat, (14.8.1942), s. 1 vd.; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İctima senesi 1, 78. İctima, (02.01.1340), s. 646.

“vücutlarındaki arıza sebebiyle kıt’a vazifesini ifaya muktedir olmayan zabitlerle kabiliyeti bedeniye nizamnamesi mucibince vazife göremeyecek olan askeri memurlara ve vazife ifasına mani ve tedavisi imkânsız hastalıklara duçar olan mülki memurlara” malûl denir⁸. Bu kanun subaylar, askeri ve mülki memurları kapsamaktadır. Malûl tanımı içerisinde erlere yer verilmemiştir. Dolayısıyla emeklilik hakkı kazananlar içerisinde erler bulunmamaktadır. Bu sebeple bu yasada 1909 Tekaüd Kanununa nazaran bir geriye gidiş söz konusudur.

Malûl tanımı 1949 yılında Emekli Sandığı kanunu ile yeniden düzenlenmiştir. 8.6.1949 tarihinde kabul edilen 5434 sayılı Emekli Sandığı kanununun malûllükle ilgili 44. maddesinde “her ne sebep ve suretle olursa olsun vücutlarında hâsıl olan arızalar ve duçar oldukları tedavisi imkânsız hastalıklar yüzünden vazifelerini yapamayacak duruma giren iştirakçilere malûl denilir” hükmü yer almıştır⁹. Görüldüğü üzere bu yasa da sadece Emekli Sandığı kapsamında olan çalışanlarla ilgilidir.

Cumhuriyet Döneminde malûllüğün tanımı ile ilgili son düzenleme 1994 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu yıl çıkarılan bir yönetmelikle malûl tanımı yeniden yapılmıştır. 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanunu kapsamında yürürlükte bulunan 2022 sayılı kanunun uygulanmasına ilişkin yönetmeliğin “durumlarına uygun bir işe yerleştiremeyen sakatlar ile malûllüğün tanımı” başlıklı 9. Maddesinde; “18 yaşından büyük, 65 yaşından küçük olanlardan; çalışma gücünü %40 ile %70 kaybedenlere sakat, çalışma gücünü % 70’in üstünde kaybedenlere malûl denilir” hükmü yer almaktadır¹⁰. Görüldüğü üzere bu yönetmelik malûllük ile sakatlığı birbirinden ayırmıştır. Malûllük sakatlıktan daha ağır bir bedeni özrü ifade etmektedir. Çalışma gücünü % 70 ve üzerinde bir oranda kaybedenlere malûl denilmiştir.

Osmanlı Döneminden farklı olarak Cumhuriyet Dönemi’nde malûllük vazife malûllüğü ve adi malûllük olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. İlk defa 3 Haziran 1930 tarihli 1683 numaralı Askeri ve Mülki Tekaüt ve İstifa Kanunu ile bu ayrıma gidilmiştir. Bu kanunda “vazife icabı malûliyet” kavramından bahsedilmiştir. Buna göre “vazife icabı kendisine verilen bir vazife veya harekât-ı askeriye ifası sırasında

⁸ Bkz. Resmi Gazete, 11 Haziran 1930, S. 1517, s. 9044.

⁹ Resmi Gazete, 17 Haziran 1949, S. 7235, s. 16399.

¹⁰ Resmi Gazete, 6 Ocak 1994, S. 21810, s. 4.

*kendi sun-u taksiri olmaksızın malûliyete uğrayarak emraz cetvelindeki derecelerden biri ile malûliyete düşen olanlar, vazife icabı malûl*¹¹.

Malûllük kavramı ile ilgili kesin sınıflandırma 1949 Emekli Sandığı kanunu ile belirginleştirilmiştir. Bu anlamda Emekli Sandığı kanunu, vazife malûllüğünü yeniden tanımlamıştır. Buna göre;

“Vazifelerini yaptıkları sırada vazifelerinden doğmuş ya da vazifeleri dışında kurumların verdiği kuruma ait herhangi bir başka işi yaparken veya kurumların menfaatlerini korumak amacıyla bir iş yaparken bu işten bir malûliyet doğmuşsa veya fabrika, atölye vb. iş yerlerinde işe başlamadan önce, iş sırasında veya iş bittikten sonra o iş yerinde meydana gelen kazadan bir malûliyet doğmuşsa buna “vazife malûllüğü”, bu tip kazalara uğrayanlara ise “vazife malûlü” denilir¹².

Kanunda vazife malûlü sayılmak için belirli kurallar kabul edilmiştir. Buna göre; görev sırasında yasa ve emirler dışında davranmamak, keyif verici madde veya alkol kullanmamak, intihara teşebbüs etmemek, kendisine ve başkasına menfaat temin etmeye çalışmamak esastır¹³.

Ordu mensubu olan askerlerden de vazife malûlü olanlar bulunmaktadır. Yani orduda bulunduğu sırada malûl kalan her asker harp malûlü kabul edilmemiştir. Bazıları “*ordu vazife malûlü*” sayılmıştır. Esasen ordu vazife malûlleri olası bir harbin zaferle sonuçlanmasını sağlamak için çalışırken malûl kalanlara denilir¹⁴.

Görev malûllüğü dışında bir diğer malûllük ise “*adî malûllük*”tür. Emekli Sandığı Kanunu’na göre; yukarıda belirtilen vazife malûlleri dışında kalan malûllere “*adî malûl*” denilmiştir¹⁵.

Harp Malûllüğü Kavramı

Harp; “*iki ya da daha çok devletin, istediklerini kabul ettirmek ya da başkasının isteklerine boyun eğmemek amacıyla, birbiriyle diplomatik ilişkilerini keserek silâhlı güçlerle vuruşmaları*” anlamına gelmektedir¹⁶. Bunun dışında “*başka toplumları, kümeleri sömürmek için ya da onların sömürsünden kurtulmak için insan toplumlarının, kümelerinin giriştikleri silâhlı kavga*” olarak da tanımlanabilir.

¹¹ Resmi Gazete, 11 Haziran 1930, S. 1517, s. 9044.

¹² Resmi Gazete, 17 Haziran 1949, S. 7235, s. 16399; keza bkz. Erol Alpar, “Malûllük (Görev, Adi ve Harp Malûllükleri)”, *Silâhlı Kuvvetler Dergisi*, S. 338, Yıl: 112, (Ekim 1993), s. 55-56.

¹³ Resmi Gazete, 17 Haziran 1949, S. 7235, s. 16400; ayrıca Alpar, a.g.m., s. 55.

¹⁴ Hakkı Güvendik, “Bu Dergi Niçin Çıkıyor”, *Ordu Malûlleri, (Tarih, Haması, Kültürel ve Edebi Aylık Dergi)*, Nisan 1960, S. 1, s. 1.

¹⁵ Resmi Gazete, 17 Haziran 1949, S. 7235, s. 16399-16400; ayrıca Alpar, a.g.m., s. 55.

¹⁶ Bekir Sıtkı Baykal; *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1974, s.120.

Keza “bir toplumun başka bir topluma, isteğini benimsetme amacıyla tüm olanakları ve güçleriyle yaptıkları düzenli saldırı” da harptir¹⁷.

Harp sırasında belirli esaslar çerçevesinde sakat kalan veya hastalanarak tekaüde ayrılanlara ise harp malûlü denilmiştir. Bir savaştan sakat olarak çıkmış kimseler için “malûl gazî” tabiri de kullanılmıştır¹⁸.

Osmanlı Devleti’nde hukuki anlamda malûllük tanımı yapılmış, harp malûllüğü ayrıca tanımlanmamıştır. Harp malûllüğü tanımı 143 numaralı ve 24 Ağustos 1909 tarihli “Askeri Tekâüd ve İstifa” kanununda kullanılan malûllük kavramı ile eşdeğerdir¹⁹. Aynı kanunun 25. maddesinde “*harp esnasında ve seferde veya askeri hizmetlerini ifa etmekte iken gözle görülür açık bir sebepten veya üstlenilen vazifenin zahmetinden ya da hava ve iklim koşulları nedeniyle malûl kaldıkları yapılan muayene sonucunda anlaşılan ve askeri hizmetlerini yapmaya kadir olmayan zabitan ve aynı halde bulunup ya tamamen veya kısmen geçimlerini tedarik etmeye muktedir olmayan küçük zabitan ve mensubin ve efrad-ı askeriye*”nin bu kanun gereğince malûliyet maaşına hak kazandıkları belirtilmektedir. Görüldüğü üzere kanunun bu maddesinde savaş sırasında ya da askeri bir görev esnasında malûl kalanlar aynı haklardan yararlanmışlardır. Özel olarak bir harp malûlü tanımlaması yapılmamıştır. Bu yüzden savaşlarda malûl kalanların her hangi bir ayrıcalığı söz konusu değildir²⁰.

8 Şubat 1925 tarihli 551 numaralı “*Bilûmum Askerî Malûllerin Terfihî Hakkında Kanun*”da ilk defa net bir şekilde “askeri malûl” ifadesi kullanılmıştır. Bu yasada da 1909 kanununda olduğu gibi askeri malûl denilince savaşta yada görev sırasında malûl kalanlar anlaşılmiştir²¹. Bilahare 30 Mayıs 1929 tarih ve 1485 numaralı “*İnhisar Bey’iyeleri Üçte Birlerinin Harp Malûllerine ve Şehit Yetimlerine Tahsis ve Tevziine Dair Kanun*”da harp malûlü ifadesi kullanılmıştır. Ancak, harp malûlünün ne olduğu konusunda bir tanımlama yapılmamıştır²². 8 .6.1930 tarihli 1683 sayılı Askeri ve Mülki Tekâüt Kanununda da “*harp malûlü*” kavramı geçmiştir,

¹⁷ Özer Ozankaya; *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1975, s. 83.

¹⁸ Devellioğlu, a.g.e., s. 690.

¹⁹ Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 699.

²⁰ Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 699.

²¹ 8 Şubat 1341 tarih ve 551 numaralı, “Bilumum Askeri Malullerin Terfihî Kanunu”, Düstur, Tertip 3, C. 6, (Teşrinisani 1340-Teşrinievvel 1341), Başvekalet Matbaası, Ankara 1934, s. 89.

²² *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 30.

burada da tanım yapılmamıştır²³. 30 Kasım 1931 tarih 1890 numaralı “*İktisadî Buhran Vergisi Kanunu*”nda da harp malûlü tabiri zikredilmiştir²⁴. Ancak bütün bu kanunlarda harp malûlü tanımı yapılmamıştır.

Nihayet bu kanunların kimleri kapsayacağı problemi ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaca cevap vermek üzere 12 Haziran 1933 tarih ve 191 sayılı tefsir ile harp malûlü tabiri açıklanmıştır. Buna göre; “*harbi intac eden umumi veya kısmî seferberliğe veya seferberliği icap eden dahili tedibata iştirak eyleyen zabitlerle askeri memurlardan ve efrattan 551 numaralı kanunda mevcut altı dereceden birisine girecek surette malûl olanlara*” harp malûlü denilmiştir²⁵.

1949 tarihli Emekli Sandığı Kanunu’nda ise harp malûllüğü vazife malûllüğü kapsamında ele alınmıştır²⁶. Bu kanunun 64. Maddesine göre vazife malûllerinden bir kısmı harp malûlü olarak kabul edilmiştir. Harp malûlü olabilmek için bazı şartları taşımak gerekmektedir. Bu şartlar şunlardır:

1.Cephede ateş hattında yaralanarak malûl kalmak.

2.Savaş alanlarında harp hareket ve hizmetlerini yürütürken bu hareket ve hizmetlerden kaynaklanan sebeplerle malûl kalmak.

3.Cephede veya harbe hazırlık devresinde düşman silâhlarının tesirleriyle malûl kalmak.

4.Askerî harekâtı gerektiren iç isyanlar ve sınır olayları sırasında malûl kalmak.

Yukarıdaki hallerde malûl kalan muvazzaf ve yedek subay, gedikli subay, askerî memur, gedikli erbaş ve erlerle, gönüllü erler dâhil orduca görevlendirilen siviller ve erlikten dolayı aylık bağlanan tevdiaçılara “*harb malûlü*” denilmiştir. Bu tür malûllere vazife malûllüğü aylıkları ile birlikte ve malûllük derecelerine göre harb malûllüğü zammı da ödenecektir²⁷.

²³ *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 47.

²⁴ *Resmî Gazete*, 1 Kanunuevvel 1931/1 Aralık 1931, S. 1964, s. 1021.

²⁵ 12 Haziran 1933 tarih ve 191 Tefsir numaralı, “551, 1485 ve 1890 Numaralı Kanunlarda Zikredilen “Harp Malulleri” Tabirinin Tefsiri”, için bkz. *Düstur*, Tertip 3, C. 14, (Teşrinisani 1932-Teşrinievvel 1933), Başvekalet Matbaası, Ankara 1933, s. 1619; *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 52-53.

²⁶ Kaya Uğur, “Harp Malullüğü I” *Maliye*, C. 2, Yıl: 2, S. 19, (Nisan 1952), s. 360.

²⁷ *Resmî Gazete*, 17 Haziran 1949, S. 7235, s. 16393-16422.

Kanundan anlaşılacağı üzere her vazife malûllüğü harp malûllüğü sayılmamıştır. Harp malûllülü sayılmak için belirli şartlar tespit edilmiştir. Harp malûllüğü de vazife malûllüğü gibi altı derece olarak sınıflandırılmış ve bu malûllüklerin çeşitleri ile derecelerinin tespitinin nasıl olacağını ise tüzükle belirtileceği ifade edilmiştir²⁸. Konuyla ilgili tüzük 15.8.1953 tarihinde 4/1053 karar sayısı ile yayımlanmıştır²⁹.

3. DÜNYA'DA HARP MALÛLLÜĞÜ

Tarih boyunca savaş yaralı ve mağdurlarına yardım etmek onurlu bir davranış olarak kabul edilmiştir. Yaralılara sahip çıkmak hem toplumsal hem de dini bir görev olarak algılanmıştır. Jean Jacques Rousseo savaşın fertler arasında değil devletler arasında gerçekleştiğini, kişilerin insan olarak değil asker olarak düşman sayıldıklarını, askerlerin silahlarını bıraktıktan sonra düşman kabul edilemeyeceğini, diğer insanlar gibi yaşama haklarının bulunduğunu ifade etmiştir. Selahaddin Eyyubi ise III. Haçlı seferi sırasında St. Jean şövalyelerinin Müslüman ordusu karargahına gelerek, Eyyubilerin elinde esir bulunan yaralı Hıristiyan askerleri tedavi etmelerine izin vermiştir³⁰.

Uluslararası alanda savaş mağdurları ile ilgili haklar özellikle XIX. yüzyıl sonlarında hukuki bir boyut kazanmaya başlamıştır. Bu anlamda 1789 Fransız İhtilali bir başlangıç teşkil etmiştir. İhtilal insan hakları temelinde harp yaralıları ve esirlerine de yeni haklar vermiştir. Öte yandan savaş mağduru olan askerlerin toplumda hatırlanması için anıtlar dikilmiştir. Mesela 4 Mayıs 1792'de Fransız Milli

²⁸ *Resmi Gazete*, 17 Haziran 1949, S. 7235, s. 16400; Kaya Uğurer, "Harp Malullüğü II" *Maliye*, C. 2, Yıl: 2, S. 20, (Mayıs 1952), s. 380; Kaya Uğurer, "Harp Malullüğü III" *Maliye*, C. 2, Yıl: 2, S. 21, (Haziran 1952), s. 400; keza bkz. Ali Nazım Sözer; *Türkiye'de Sosyal Hukuk (Sosyal Tazmin, Sosyal Yardım, Sosyal Teşvik)*, Fakülteler yayınevi, II. Baskı, İzmir 1998, s. 42; Alpar, a.g.m., s. 60.

²⁹ Kanunda Vazife Malûllüğü, altı derece olarak tesbit edilmiştir. Birinci derece maluliyetler; akıl hastalıkları, iki tarafın felçli ve çalışamaz olması, iki gözün görmemesi vb.. İkinci derece; iki gözün hafif görmesi, gözlerden birinin hiç görmemesi gibi maluliyetlerdir. Üçüncü derecede; iç organların rahatsızlığı, iki ayağın tamamen yokluğu yer almaktadır. Dördüncü derece; iş görme kabiliyetini önemli derecede bozan sara nöbetleri, sinir sistemi bozuklukları, görme bozuklukları, böbrek hastalıkları, iki elin kısmi yokluğu, iki elin başparmağının yokluğu gibi maluliyetleri kapsamaktadır. Beşinci derece maluliyetler ise zamanla artan ve iş görme kabiliyetini hafif derecede bozan ve tedavisi mümkün olmayan hastalıklar, bir gözün görme özelliğinin azalması, iki kulakta tedavisi imkânsız işitme kaybı, sağ ve sol elin parmaklarında bulunan eklemlerin hareketsizliği gibi rahatsızlıklardır. Altıncı derecede ise tehlikeli olmayan akıl hastalıkları, çalışma kabiliyeti ve fizyolojik hareketleri kısıtlayan tedavisi imkânsız sinir hastalıkları, iç salgı bezi hastalıkları, iki gözde tedavisi imkânsız kronik hastalık, iki kulakta işitme kabiliyetinin ciddi ölçüde azalması gibi maluliyetler bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. *Resmi Gazete*, 15 Ağustos 1953, S. 8485, s. 6961-6968.

³⁰ Zuhâl Özeydin; *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnâmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1987, s. 18 vd.

Meclisi, harp esirleri ve yaralıları için tedavi ve maaş olanaklarını getirmiştir. Keza Napolyon Bonapart'ın yapımını emrettiği “*Étoile*”³¹ adındaki zafer abidesinin altına meçhul askerler için bir mezar yapılmıştır³². Bunu yaralı ve esirlerle ilgili olarak Avrupa’da yapılan yeni düzenlemeler takip etmiştir³³.

Bu faaliyetler savaş mağdurları ve yaralılarına yardım fikrini geliştirmiştir. Batı ülkelerinde savaş meydanlarında düşman ordusunun yaralılarına da yardım edilebileceği düşüncesi oluşmuş, bununla ilgili olarak imtiyazlı kuruluşların geliştirilmesi fikri ortaya atılmıştır³⁴. Bu fikrin önde gelen temsilcileri arasında Napoli’den Dr. Balaçiano, Paris’ten Dr. Henry Arolt, Cenevre’den Dr. Henry Dunant sayılabilir. Bu amaçla Dr. Henry Dunant, hukukçu Gustav Moynier, General Dufour, Dr. Maunoir ve Dr. Appia, Cenevre’de “*Beşler Komitesi*”ni oluşturmuşlardır. Bu komite 17 Şubat 1863’ten itibaren “*Uluslararası Askeri Yaralılara Daimi Yardım Komitesi*” adı altında toplanmaya başlamıştır. Toplantılarda alınan kararlar bütün ülkelere duyurulmuştur. Alınan kararlar bağlayıcı olmamasına rağmen uluslararası toplumu harekete geçirmiş, savaş mağduru esirler ve yaralılar konusunu müzakere etmek üzere onaltı ülkeden resmi olmayan delegeler 26-29 Ekim 1863’te Cenevre’de toplanmışlardır³⁵.

Bu toplantılar sonucunda, savaşta yaralıların ve onları tedavi eden sivil heyetlerin tarafsız sayılması, sivil memurlarını ayırt edecek bir sembolün tesbit edilmesi ve bu sembolün sancak halinde kullanılması, ayrıca sancağın asılı olduğu mahallin tarafsız olarak kabul edilmesinin gerekliliği benimsenmiştir. Fakat bu esasların ülkelere onaylatılması gerekiyordu. Bu amaçla İsviçre Hükümeti uluslar arası bir konferans toplamaya karar verdi. Yapılacak toplantıya tüm dünya devletlerini davet etti. Bu davete İsviçre, Fransa, Belçika, Felemenk, İtalya, İspanya,

³¹ Orijinal adı “*Arc de Triomphe de l’Étoile*” olan ve Zafer Takı da denilen bu abide Napoléon Bonaparte’ın emriyle inşa edilmiştir. Bonaparte, 1806 yılında Austerlitz savaşında galip gelen Fransız askerlerine “*evinize zafer takılarının altından geçerek döneceksiniz*” şeklinde seslenmiştir. Bu düşünceyle yapımına 1806’da başlanan Zafer Takı’nın inşası 1836 yılında tamamlanmıştır. Bu anıt I. Dünya Savaşı’nda ölen Fransız askerler anısına bir meçhul asker mezarı (*Tombe Du Soldat Inconnu*) da konulmuştur. Mezarın üstünde bulunan alev 11 Kasım 1923 tarihinden beri hiç söndürülmemiştir. Bu ateş savaş gazileri dernekleri tarafından her akşam saat 18:30’da yeniden canlandırılmaktadır. Bkz. www.arc-de-triomphe.monuments-nationaux.fr (fr) (11.11.2011).

³² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 50. İçtima, (08.02.1341), s. 218.

³³ Zeki Mesud Alsan, “1949 Cenevre Sözleşmeleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 3, (1950), s. 38.

³⁴ *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi*, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, s. 1-4.

³⁵ Özaydın, a.g.t., s. 20-21.

İsveç, Norveç, Danimarka ve Baden³⁶ hükümetlerinin temsilcileri katılmıştır. Cenevre’de toplanan bu konferansta yapılan müzakereler sonucunda “*Cenevre Mukavelesnamesi*” 22 Ağustos 1864 tarihinde imza edilerek kabul edilmiştir³⁷.

Bu şekilde XIX. yüzyılın ortalarından itibaren gündeme gelmeye başlayan harp mağdurları ve malûlleri meselesi uluslararası alanda tartışılarak hukuki bir boyuta ulaşmıştır. Cenevre Sözleşmesinde savaş meydanlarında yaralanan askerleri ele geçiren tarafın milliyetine bakılmaksızın onları tedavi etmesi gerektiği, yaralıların düşmana bırakmak zorunda kalan tarafın ise tedavi için sağlık memuru ve sıhhi malzemeler bırakması hükmü getirilmiştir. Bunun yanında yaralı sayılarının bildirilmesi, eşyalarının yağmadan korunması, para, senet ve benzeri kıymetli eşyalarının varislerine gönderilmesi gibi önemli kararlar da alınmıştır³⁸.

Görüldüğü gibi İsviçre Hükümeti’nin girişimi ile 1864 senesinde Cenevre’de toplanan bu milletlerarası konferans, harp meydanlarında yaralanan ve malûl kalanlara yapılacak sıhhi yardımlar konusunda önemli bir gelişme sağlamıştır. “*Cenevre Sözleşmesi*”ne sonradan bütün dünya devletleri iştirak etmiştir. Aynı tarihte Cenevre’de milletlerarası Salib-i Ahmer (Kızıllıhaç) müessesesi kurulmuştur³⁹.

Cenevre Mukavelesnamesi ile yaralıların ızdırabının ve savaş felaketlerinin acılarının hafifletileceği bütün dünyaya duyurulmuştur. Akabinde çeşitli ülkeler, Salib-i Ahmer’e yardım amacıyla büyük çaplı piyangolar tertib etmiş, dünyada olacak savaşlar için hastane teşkilatları kurulmaya başlanmıştır. Söz konusu gelişmelerle harp malûl ve mecruhlarının sağlık ve hukuki durumları uluslararası alana taşınmıştır. Bunu takiben devletler kendi malûl ve mecruhlarının refah seviyelerini artırmak ve bunların çektiği ızdırapları hafifletmek için daha ciddi tedbirler almaya başlamışlardır⁴⁰.

Osmanlı Devleti de özellikle XIX. yüzyıl ikinci yarısından itibaren dünyadaki gelişmelere paralel olarak harp malûlleri sorununa daha sistemli bir açıdan bakmaya

³⁶ Baden Grandükalığı (*Grand Duchy of Baden*); Alman birliği sağlanmadan önce söz konusu ülkede mevcut bulunan altı grandükalıktan birisidir. Bkz. Yunus Kobal; *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2000, s. 45; bkz. Özyayın, a.g.t., s. 22; Hüsnü Ada; *The First Ottoman Civil Society Organization in the Service of the Ottoman State: The Case of the Ottoman Red Crescent (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 19.

³⁷ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s. 4-5.

³⁸ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s. 8-12.

³⁹ Bkz. Alsan, a.g.m., s. 37.

⁴⁰ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s. 12.

başlamış, Cenevre Sözleşmesine 5 Temmuz 1865 tarihinde imza atmıştır⁴¹. Bu gelişmelere paralel olarak 1866 yılında “*Askeri Tekaiüt Sandığı*” kurulmuştur⁴².

Dr. Abdullah Bey’in gayretleriyle Hilâl-i Ahmer’in temelini oluşturan “*Mecruhin-i Asâkir-i Osmaniyeye Muavenet Cemiyeti*” nin kurulması için 1867 yılında girişimler başlamıştır. Fakat bu dönemde bu girişim bazı çevreler tarafından boş bir hayal olarak değerlendirilmiştir. Bilahare Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa bu fikri himaye etmiş, mekteb-i Tıbbiye Nazırı Marko Paşa, Kırımlı Aziz Bey gibi yardımseverler de bu fikri desteklemiştir. Kurulacak cemiyete 66 üye kaydedilmiştir. Bu sayıda üyeden oluşan cemiyetin nizamnamesi Haziran 1869’da kabul edilerek hükümetin onayına sunulmuştur. Ancak sivillerin askeri işlere karışmasının doğru olmayacağı gerekçesiyle Seraskerliğin itirazı söz konusu olunca nizamname onaylanmamış, bu nedenle cemiyet dağılmıştır⁴³.

Osmanlı Devleti 1876 yılında Sırp-Karadağ Harbi sırasında mecruh ve malûl askerlere yardım edecek bir teşkilatın zorunlu olduğunu görmüştür. Bu nedenle dünyadaki gelişmelere de paralel olarak bu konuda yeniden çaba gösterilmeye başlanmıştır. Bu çabalar sonunda “*Mecruhin-i Zuefa-yı Askeriyeye İmdad ve Muavenet Cemiyeti*” adıyla bir cemiyet oluşturulması düşünülmüştür. Cemiyetin kurulması ile ilgili ilk toplantı 12 Ağustos 1876’da yapılmıştır. Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda 14 Nisan 1877 tarihinde cemiyet resmen kurulmuş ve “*Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*” adını almıştır⁴⁴.

Cemiyetin nizamnamesi ise 8 Eylül 1877 (27.6.1293) tarihinde hazırlanmıştır. Bu nizamnameye göre muharebelerde yaralanan ve malûl kalan askerlere yardım etmek, savaşta yaralanan askerlerin bakımı için gelen çeşitli yardımları organize etmek ve yaralı askerlere ulaştırmak cemiyetin başlıca amacıdır⁴⁵.

“*Mecruhin-i Asâkir-i İane Cemiyeti*” adıyla da anılan cemiyet, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’nde malûl ve mecruh askerlerin içinde buldukları durumu

⁴¹ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 6; 1906 ve 1929 tarihlerinde Cenevre sözleşmedeki eksikliklerin giderilmesi amacıyla ve anlaşmayla ilgili düzenlemelerin yapılması için iki defa daha toplanmıştır. Neticede “Kara Harbinde yaralılar ve hastaların durumunun islahına dair 27 Temmuz 1929 tarihli Cenevre Sözleşmesi” hazırlanmıştır. Bkz. Alsan, a.g.m., s. 37.

⁴² Bkz. Ahmet Tabakoğlu; *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yay., 3. Baskı, İstanbul 1997, s. 303.

⁴³ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 24.

⁴⁴ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 27-28.

⁴⁵ ATASE Arşivi, ORH, (Osmanlı-Rus Harbi Koleksiyonu), Sıra: 5118, Kutu Defter: 2-11, Belge nr. 629.

düzeltilmek ve sevklerini sağlamak amacıyla faaliyet göstermiştir⁴⁶. Yaralı ve malûl askerlerin harp yerlerinde bakımını sağlamak amacıyla harp bölgelerinde sıhhiye personeli dışında bu cemiyetin memurları da istihdam edilmiştir. Bu memurların ellerinde beyaz üzerine kırmızı hilâl işaretli bayrak bulundurması ordu komutanlıkları tarafından istenmiştir⁴⁷. Ayrıca yaralıları taşıyan arabaların üzerlerine de Hilâl-i Ahmer veya Salib-i Ahmer nişanı konulması emredilmiştir⁴⁸. Osmanlı Devleti 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Salib-i Ahmer (Kızılhaç) işaretine karşılık olarak Hilâl-i Ahmer (Kızılay) işaretini kabul ettiğini Cenevre merkezi aracılığıyla bütün devletlere duyurmuştur⁴⁹.

Cenevre sözleşmesinin hükümleri arasında yer alan önemli hususlardan birisi de yaralanan ve ölen askerlerin istatistiklerinin tutulması ve kimlik bilgilerinin tespit edilmesidir. Harpte hayatını kaybeden, yaralanan veya malûl kalanların durumu, savaş sonrası dönemde hukuki, sosyal ve sağlık alanlarında problemler yaratacağı için ülkeler savaş kayıplarını tespit etmeye özen göstermişlerdir.

Cenevre Beynelmilel Salib-i Ahmer Komisyonu'ndan 12 Aralık 1915 tarihinde Osmanlı Hariciye Nezaretine gelen mektupta, muharebe meydanlarında hayatlarını kaybeden askerlerin hüviyetleri kaydedilmeden kaybolmalarına meydan verilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Keza ordu kumandanlıklarının, harpte hayatını kaybedenlerin öncelikle künyelerini tespit ettirmeleri, ardından defin işlemini yapturmaları, yaralananların hüviyetlerini kaydettirerek, vakit geçirmeden hastaneye sevklerini gerçekleştirmeleri istenilmiştir⁵⁰. İlâveten yaralanan, malûl kalan ve ölen askerlerin tesbit edilen kimlik listelerinin Harbiye Nezaretleri aracılığıyla Beynelmilel Salib-i Ahmer Komisyonu'na bildirilmesi talep edilmiştir. Hatta komisyon bu konu ile ilgili olarak bir mütareke akdedilmesini dahi teklif etmiştir. Bu teklif Osmanlı Devleti, Yunanistan, Almanya, Avusturya-Macaristan hükümetlerine gönderilmiştir. Osmanlı Devleti teklife hemen cevap vermemiş, öncelikle diğer milletlerin bu konuda ne düşündüğünü öğrenme çabası içerisine girmiştir⁵¹.

⁴⁶ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 1378, Kutu: 7, Gömlek: 103.

⁴⁷ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 1512, Kutu Defter: 1-3, Belge nr. 69-70, s. 1-2.

⁴⁸ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 2519, Kutu Defter: 2-11, Belge nr. 567-568, s. 1-2.

⁴⁹ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s. 7.

⁵⁰ BOA, HR.SYS., nr. 2416/10.

⁵¹ BOA, HR.SYS., nr. 2416/10.

Savaşlardan sonra hemen her devlet insan zayıyatını tespit etmeye, yaralı ve malûllerini iyileştirmeye çalışmıştır⁵². Osmanlı Devleti de harp süresince ve sonrasında askerlerin ve malûllerin durumlarını takip etme hususunda titiz davranmaya gayret etmiştir. Bu amaçla düzenlenen kuvve cetvelleri, birlikler tarafından doğrudan doğruya bağlı oldukları komutanlıklara sunulmuştur. Bu cetveller nihayet Genelkurmay Başkanlığında toplanmıştır. Cetvellerde ne kadar subay ve erin şehit olduğu, yaralandığı veya hava değişimine alındığı belirtilmiştir. Yaralı ve hasta askerler için ayrıca sıhhi vukuat cetvelleri düzenlenmiştir. Bu cetvellerde malûller için ayrıca bir sütun ayrılmamıştır⁵³. Fakat savaş koşulları ve personel yetersizliği gibi sebeplerle bu istatistiklerin sağlıklı bir şekilde tutulduğunu iddia etmek oldukça zordur.

Malûllerle ilgili esas vurgulanması gereken hususlardan birisi de savaş sonrası süreçte içinde buldukları sosyo-ekonomik koşullardır. Özellikle savaştan yeni çıkmış olan devletlerin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, malûl gazilerin refah seviyelerini yükseltme çabalarının kısa sürede gerçekleşmesini engellemiştir. Savaş sonrası süreçte bütün dünyada malûl gazilerin oldukça kötü şartlarda hayatlarını idame ettirmek zorunda kaldıkları görülmüştür. Bu nedenle malûl gaziler haklarını savunmak ve taleplerine muhatap bulmak için örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Avrupa’da harp felaketzedelerinin haklarını duyurmak için çeşitli ülkelerde cemiyetler kurulduğu görülmektedir. Mesela Avusturya’da harp meydanlarında şiddete maruz kalan zor şartlarda mücadele eden askerlerin haklarının korunması maksadıyla “*Kälteschutz*” (Soğuktan Koruma) adıyla bir hayır cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet üyeleri 18 Mart 1916 tarihinde Osmanlı Devleti’ne gönderdikleri bir mektup ile cemiyetleri adına padişah’tan yardım istemişlerdir. Sultan V. Mehmet Reşat 1.000 kronluk bir yardımı adı geçen cemiyete iletilmek üzere 28 Nisan 1916 tarihinde Viyana sefiri Hasan Bey’e göndermiştir⁵⁴.

⁵² Mesela İngiltere’nin kayıpları ile ilgili bkz. *Statistics of The Military Effort of The British Empire During The Great War 1914-1920*, The War Office, Published by His Majesty’s Stationery Office, London, March 1922, p. 1-879; Keza Almanlar da I. Dünya Harbi’nde kaybettiği askerleri için bazı törenler gerçekleştirmişlerdir. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Almanlar birçok gece karanlıkta kalarak, malul ve ölen askerlerini hatırlamaktadır. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 50. İçtima, (08.02.1341), s. 218.

⁵³ Mesela bkz. ATASE Arşivi, BDH (Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu), Klasör: 2185, Dosya: 18; ayrıca bkz. Gnkur Yay., *Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Tarihi*, C. 3, 6ncı kısım, (1908-1920), 1nci kitap, Gnkur Basımevi, Ankara 1971, s. 330.

⁵⁴ BOA, HR.SYS., nr. 2418/99.

Yine bu dönemde Avusturya'ya bağı olan Trieste'de harp mağdurları için faaliyet gösteren bir diğerkuruluş “*Adriyatik Siyasi Cemiyeti*” idi. Bu cemiyet tarafından açılacak sergide teşhir ve daha sonra şehir arşivinde harbin daimi bir hatırası olarak muhafaza olunmak kaydıyla Padişah V. Mehmet Reşat'ın beyaz parşömen kağıdı üzerine el yazısı ile yazılmış hattı talep edilmiştir. Bunun üzerine 18 Ağustos 1917 tarihinde padişahın beyaz parşömen üzerine yazılı hattı Trieste'ye gönderilmiştir⁵⁵.

Aynı şekilde 1917'de Almanya'da Bremen'de harpte ölenlerin ailelerine ve harp sakatlarına yardım amacıyla “*Hilfsverein Orient dem aus Kriegswaisen Für*” (Savaş Yetimleri ve Doğu İçin Yardım Derneği) adında bir cemiyet kurulmuştur. Alman imparatorunun himayesinde kurulan bu cemiyetin fahri idare heyetine Almanya Başvekili Theobald von Bethmann Hollweg, Mareşal Paul Von Hindenburg ve Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa gibi önemli kişiler de yer almışlardır⁵⁶.

Harp malûllerinin ihtiyaçlarını gidermek ve refah seviyelerini artırmak amacıyla uluslararası bir çaba sarf edildiği ortadadır. Hatta bununla ilgili olarak 13 Ekim 1917 tarihinde harpte malûl kalan müttefik devletleri askerlerinin suni uzuvlar ve yardımcı araçlarla çalışmalarını sağlamak amacıyla Viyana'da bir toplantı yapılmıştır⁵⁷.

Savaş yaralıları ve malûllerinin hakları konusunda öteden beri önderlik eden Fransa I. Dünya Savaşı döneminde de bu misyonunu sürdürmüştür. Fransa'nın harp malûlleri ile ilgili uygulamalarının genel olarak bir çok Batılı devlet tarafından örnek alındığını ve malûl gazilerle⁵⁸ ilgili projelerde Fransa'nın attığı adımların yakından takip edildiği görülmektedir⁵⁹.

⁵⁵ BOA, HR.SYS., nr. 2439/7, s. 1; BOA, HR.SYS., nr. 2438/38.

⁵⁶ BOA, HR.SYS., nr. 2435/34.

⁵⁷ BOA, HR.TO., nr. 547/62.

⁵⁸ “*Gazi*” kelimesinin karşılığı olarak Batı dillerinde “*war veteran, wounded veteran, veterans*” kelimesi kullanılmaktadır. Bkz. David A. Gerber, “Disabled Veterans, The State, and The Experience of Disability in Western Societies, 1914-1950”, *Journal of Social History*, Vol. 36, nr. 4 (Summer 2003), p. 902-903; Evangeline Thurber, “Rehabilitation of World War I Veterans in District No. 12”, *The Pacific Historical Review*, Vol. 15, nr. 1, (March, 1946), p. 68.

⁵⁹ Jean Pierre Bois, “Les Soldats Invalides Au XVIIIème Siecle Perspectives Nouvelles”, *Histoire, Économie et Société*, 1e Année, No 2, 1982, p. 237-258.

I. Dünya Harbi'nin ilk yıllarında özellikle Fransız kayıplarının fazla olması Fransa'yı yaralı ve malûllerin desteklenmesi konusunda tedbirler almaya zorlamıştır⁶⁰. Bu bağlamda savaş sonrasında harp malûllerini topluma tekrar kazandırmak için Fransa etkin bir çaba göstermiştir. Bununla beraber malûl gaziler yoğun bir örgütlenme çabası içerisine girmişlerdir. Hem sağlam hem de engelli gazilerin yer aldığı örgütlerde de özellikle malûl gazilerin daha fazla temsil edilmesine çalışılmıştır. Harp malûlleri ile ilgili teşkilatların Fransa'da, devletin iç ve dış siyasetinde önemli etkileri olduğu görülmüştür. Hatta harp malûlleri farklı ideolojilere sahip siyasi partilere girerek siyaseti şekillendirmeye ve seslerini duyurmaya çalışmışlardır⁶¹.

Fransa'daki bu örgütler Kanada, ABD, Avusturalya gibi ülkelerin malûl gazii örgütleriyle ortaklaşa organizasyonlar düzenlemişlerdir. Bilahare Almanya ve Avusturya'da bu etkinliklere katılmıştır⁶².

Görüldüğü gibi savaş mağdurları ve yaralıları meselesi I. Dünya Savaşı sırasında çok daha önemli hale gelmiştir. I. Dünya Savaşı'nda malûllüğün artışıdaki en önemli etkenlerden birisi sıhhi imkanların yetersizliği idi. Olumsuz şartlarda ve kalabalık kışlalarda uzun süre kalan askerler, yetersiz beslenme, soğuk ve nemden kaynaklanan olumsuzluklardan verem gibi bulaşıcı hastalıklara yakalanmışlardır. Örneğin Kanada'da savaşa katılanlardan 8.571 asker (%0,12) veremden yaşamını yitirmiştir. Hasta ve yaralı sayısındaki artış savaştan sonraki süreçte uzun sürecek tedaviler gerektirdiği için bu durum devletleri bazı tedbirler almaya zorlamıştır⁶³.

I. Dünya Harbi'nden sonra bir çok ülkede caddelerde, otel lobilerinde yüzlerce sakat askerle karşılaşmak toplumların maneviyatını sarsmıştır. Devletler bu probleme yönelik çözüm arayışlarına girmişlerdir. Mesela ABD Başkanı Warren G. Harding (1921-1923) savaşta sakat kalan askerleri mağdur etmeyecek adaletli tedbirler alınması gerektiğini dile getirmiştir. Başkanın konuşmasından sonra sakat

⁶⁰ Fransa, 1915 yılının ilk altı ayında % 1,68 kayıp verirken, ikinci altı ayda kayıpların oranı %1,47'ye düşmüştür. 1916 yılının ilk altı ayında ise %1,28 kayıp verilirken, ikinci altı ayda bu oran yarıya düşmüştür. Genel olarak bakıldığında Fransız ordusunun birlikleri 1915-1916 yılları arasında %2,39 kayıp vermiştir. Bkz. "Big Project To Aid The War's Disabled", *The New York Times*, 3 March 1918/3 Mart 1918; Fransa'nın savaş sonunda genel zayıfatı ise 2.521.600 kişidir. Bkz. *Statistics of The Military Effort of The British Empire During The Great War 1914-1920*, p. 348.

⁶¹ Gerber, a.g.m., s. 902-903.

⁶² Gerber, a.g.m., s. 902.

⁶³ Gerber, a.g.m., s. 904.

askerlerle ilgili olarak neler yapılabileceği ülke gündeminin önemli bir meselesi haline gelmiştir⁶⁴.

Bu çerçevede ABD Kongresi sakat askerlerin hastane masrafları için 18 milyon dolar ayrılmasını planlamasına rağmen Hazine Bakanlığı dört aylık müzakereler sonucunda sadece 3 milyon doların harcanmasına izin vermiştir. Fakat bu para da uzun süre kullanılamamıştır. Bu dönemde binlerce veremli asker acil olarak tedavi beklerken, akıl ve psikolojik açıdan sorunlu binlerce hasta asker de bakım evlerinde barınmıştır. Rehabilitasyona ihtiyacı olan bu askerlerin mevcut koşullarının düzeltilmesi tamamen devletin alacağı tedbirlere bağlı kalmıştır. Bu anlamda ABD’de Mr. Forbes’in başkanlığında bulunan “*Savaş Riskleri Sigortası*” bürosunun önemli gayretleri söz konusu olmuştur. Bu büronun farklı merkezlerde şubelerinin açılması planlanmıştır⁶⁵.

Öte yandan malûl askerlerin tedavilerinin yanı sıra onları sosyal hayata kazandırma da önemli bir çaba gerektirmiştir. Malûllerin sosyal hayata kazandırılmaları sağlıklı bir toplum yapısını oluşturmak açısından da önemli idi. Böylece malûller toplumla bütünleşerek ruhsal açıdan daha sağlıklı bir yapıya kavuşacaklardı. Onların üretken konuma getirilmeleri ekonomik açıdan bağımlılıklarını azaltmak ve ülke ekonomisine katkı sağlamak amacına da yöneliktir. Bununla ilgili olarak Belçika, Almanya gibi Avrupa ülkelerinde bir takım projeler yapılmış ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Bu uygulamalar sayesinde hastanelerdeki binlerce malûl gazi üretken hale getirilmiştir. Malûl gazilerin rehabilite edilmeleri sonucunda bunların bir kısmına ordu hizmetinde görev verilerek ordunun yardımcı personel ihtiyacı karşılanmıştır⁶⁶.

Amerika Birleşik Devletleri de harp malûllerinin rehabilitasyonu konusunda önderlik yapan ülkelerdendir. 1918 yılında savaşın bitiminden hemen sonra Amerikan Kongresi harp malûlü gazilerin rehabilitasyon ve eğitimi ile ilgili bir çalışma başlatmıştır. Bu çerçevede Federal Mesleki Eğitim Bürosu kongreye önemli bir proje sunmuştur. Bu projede, ülkenin farklı yerlerinde malûllerin tedavi gördüğü

⁶⁴ “Harding Greets Disabled”, *The New York Times*, 28 June 1921/28 Haziran 1921.

⁶⁵ “Harding Greets Disabled”, *The New York Times*, 28 June 1921/28 Haziran 1921; Bu çalışmaların bir sonucu olarak sonraki dönemlerde ABD’de gaziler için bir “Gazi Bakanlığı” kurulduğu da anlaşılmaktadır. Bkz. Atike Kaptan, “Gazilik Unvanı”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Yıl: 6, (Ağustos 2008), s. 134.

⁶⁶ “Big Project To Aid The War’s Disabled”, *The New York Times*, 3 March 1918/3 Mart 1918.

hastanelere yakın rehabilitasyon amacına yönelik okullar açılması ve bu okullarda onlara özel eğitim verilmesi önerilmiştir. Bu şekilde malûl gazilerin sosyal hayata entegrasyonlarını sağlamak, eğitilmiş, disiplinli bir anlayışla ekonomiye katkıda bulunmalarını temin etmek hedeflenmiştir. Bu uygulamanın aynı zamanda malûl gazilerin içinde buldukları psikolojik durumu da olumlu yönde etkileyebileceği, umutlarını ve ruhlarını yeniden canlandırabileceği düşünülmüştür. Söz konusu proje Amerika'da “*tedavi edici atölyeler*” olarak nitelendirilmiştir⁶⁷.

Projenin yürütülmesi için yapılan çalışmalar neticesinde elde edilen verilere göre ABD'nin savaşa gönderdiği her 1 milyon askerden 100.000 kişisi askeri hizmete elverişsiz şekilde geri dönmüştür. Bunlardan 80.000'i yeniden mesleki becerileri nedeniyle eğitim almaksızın istihdam edilebilecek durumdadır. Geri kalan 20.000'den 10.000 kişisi tamamen, 10.000'i de kısmen mesleki eğitime tabi tutulabilecek seviyededir⁶⁸.

ABD'de harp malûlleri ile ilgili geniş kapsamlı projeler bütün hükümetler tarafından desteklenmiştir. Diğer bir ifadeyle bu ülkede malûl gazilerin rehabilitasyonu ile ilgili politikalar hiçbir zaman kesintiye uğramamış, süreklilik arz etmiştir. Bu ülkede malûller için yapılan yardım veya uygulamalar sadaka gibi görülmemiş, onları üretken hale getirmek politikaların esasını oluşturmuştur. Bu yüzden ABD malûlleri eğitmek ve rehabilite etmek için büyük bir kaynak ayırmıştır.

Malûl gazilerin rehabilitasyonu ile ilgili olarak uygulamaya konulan ilk proje Federal Mesleki Eğitim Kurulu tarafından hazırlanan “*Smith-Sears Mesleki Eğitim Tasarısı*”dır. Bu proje başlangıçta 2 milyon dolarlık bir meblağla uygulamaya girmiştir⁶⁹. Smith-Sears Mesleki Eğitim Tasarısı, 27 Haziran 1918 tarihinde Amerikan senetosunda onaylanmıştır. Bu proje ile malûl gazilerin engellerini telafi etmek, onurlu bir geçim ve ekonomik kazanç sağlamaları amaçlanmıştır. Anlaşıldığı üzere bir süre sonra bu projeye 6 milyon dolar daha ek bütçe verilmiştir. Bu paranın gazilerin bakım, seyahat ve eğitim giderleri için kullanılması planlanmıştır⁷⁰.

⁶⁷ “Big Project To Aid The War's Disabled”, *The New York Times*, 3 March 1918/3 Mart 1918.

⁶⁸ “Big Project To Aid The War's Disabled”, *The New York Times*, 3 March 1918/3 Mart 1918.

⁶⁹ Thurber, a.g.m., s. 68.

⁷⁰ Thurber, a.g.m., s. 68-69.

1918-1926 yılları arasında yürürlükte kalacak bu programa ABD’de her eyaletten gazi katılmıştır. İlk olarak I. Dünya Savaşı’nda görev yapmış Kaliforniya, Arizona ve Nevada’dan 117.000 gazi proje kapsamına alınmıştır. Bunlardan 18.762’si malûl gazidir. Bu gazilerden tamamının eğitime katılması mümkün olmamıştır. 5.975 gazinin kayıtları ölüm veya başka nedenlerle iptal edilmiştir. Projeye 12.787 kişiye eğitim verilmiş, 8.000’den fazla malûl eğitimlerini başarıyla tamamlamıştır. Eğitim kursları üniversiteler, kolejler, çeşitli okullar, sanayi ve ticaret tesisleri ile tarımsal alandaki kuruluşlarda yapılmıştır⁷¹. Malûl askerler malûliyet ve hastalık derecelerine göre sınıflandırılarak ve yeteneklerine göre ayrılarak hangi merkezlerde eğitim alacakları belirlenmiştir. Örnek vermek gerekirse verem hastası olan malûl askerler iklim ve doğa koşullarının iyi olması nedeniyle hem eğitimlerini sağlamak hem de sağlıklarını düzeltmek için Arizona Üniversitesi bünyesindeki tesislerde eğitim görmüşlerdir. Yine mekanik ve ticarete yeteneği olan malûller Kaliforniya Üniversitesine devam ederek akademik bilgi almışlardır. Tarım alanında uzmanlaşmak isteyen malûller ise Davis Üniversitesine gönderilmiştir⁷². Anlaşıyor ki malûl gaziler her üniversitenin uzmanlık alanına göre ve kendi yetenekleri göz önünde bulundurularak mesleki eğitime tabii tutulmuşlardır.

Proje ABD’nin hemen hemen bütün eyaletlerinde uygulanmış, eyaletlerde bölge müdürlükleri oluşturulmuştur. Programlarla ilgili problemler bölge müdürlüklerinde çözülmüştür. Proje çerçevesinde Arizona, Nevada, Kaliforniya ve San Fransisko’da ulaşım ve eğitim tesisleri kurulmuştur. 7 Haziran 1924 tarihinde gaziler yasasının çıkmasıyla birlikte problemlerin çözümü daha da kolaylaşmıştır⁷³.

Üniversitelerdeki eğitimlere adapte olamayan gaziler tarım, meslek ve röntgen okullarına gönderilmişlerdir. Bu proje ile uzmanlaşan ve meslek sahibi olan gaziler iş hayatına atıldıklarında bir çok donanıma sahip olmaları nedeniyle iş verenlerine olumlu katkı yapmışlardır. Eğitim alan gaziler arasında en popüler meslekler sac ve metal işleri, fabrika işçiliği, kümes hayvanı yetiştiriciliği ve mekanik diş teknisyenliği olmuştur. 1923 yılında 3.000 gazi kalifiye eleman haline gelerek şirketlerle bağlantılar kurmaya başlamıştır. Ancak 1924 yılından sonra ABD’de görülen olağanüstü iş olanaksızlıkları, kuraklık, salgın vb. nedenlerden

⁷¹ Thurber, a.g.m., s. 68-69.

⁷² Thurber, a.g.m., s. 71-72.

⁷³ Thurber, a.g.m., s. 70.

dolayı iş bulmak zorlaşmaya başlamıştır. 20 Haziran 1924 tarihinde gaziler için açılan mesleki eğitim merkezleri iki yıl dört ay süreyle geçici olarak kapatılmıştır. Merkezlerin kapatılma sebebi masraflarının yüksek olmasına karşılık eğitim alan malûl sayısının az olmasıydı. 1926 Haziran'ında ise program tamamen bitirilmiştir. Program bitirildiğinde 8.000'in üzerinde kişi kalifiye iş imkanı elde etmiştir⁷⁴.

Bu proje çerçevesinde ABD hükümetleri 128.747 engelli gaziye rehabilite etmek ve eğitmek için yaklaşık 645 bin dolar harcamıştır. 128.747 engelli gaziden 118.355'i rehabilitasyonları sırasında aldıkları eğitim sonucu istihdam edilmişlerdir. 10.393 kişinin ise eğitimlerini belirli alanda uzmanlaşarak bitirmeleri sağlanmıştır. Eğitim ortalama 3 yıl sürmüştü ve adam başına 3.600 dolardan fazla bir maliyet getirmiştir⁷⁵.

Harp malûllerinin rehabilitasyon ve refah seviyelerinin yükseltilmesi meselesi I. Dünya Savaşı sonrası İngiltere'nin de gündemini meşgul etmiştir. Bu anlamda 1919 yılında Kraliyet tarafından harp malûllerinin sosyal ve ekonomik hayata dahil edilmesini amaçlayan “*The King's National Roll Scheme*” adlı bir program ilan edilmiştir. Bu program 1914-1918 yıllarında savaşa katılıp sakat kalan ve sakatlık maaşı alanları kapsamaktadır. Buna göre hükümet öncelikle malûl gazilerin işe yerleştirilmesini işverenlerden ve ilgili kuruluşlardan istemiştir. İş yerlerinde malûller için %5'lik bir kontenjan ayrılmıştır. Bu program sayesinde 1941 yılının Mart ayına kadar ülke genelinde 318.000 çalışandan yaklaşık 26.000'i malûl gazi işçilerden oluşmuştur⁷⁶.

Malûl gaziler ulusal düzeyde örgütlenmelerinin yanında uluslararası alanda da birbirleriyle bağlantı kurmuşlardır. Bu anlamda dünyanın farklı yerlerindeki muharip veya malûl gazi dernekleri çeşitli etkinlikler düzenleyerek birbirlerine destek olmuşlardır. Örneğin malûl gazilerle ilgili etkinlik hazırlayan bir ülkenin gazileri, başka ülkelerde yaşayan gazileri de davet etmiştir. Bu şekilde devletler arasındaki ilişkilerin de geliştirilmesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda 8 Mayıs 1937 tarihinde Paris'te “*Çanakkale Eski Muharıpleri Cemiyeti*” adıyla kurulmuş olan cemiyet, buradaki Türk büyükelçiliğine ziyaret düzenlemiştir. Aynı yılın yazında

⁷⁴ Thurber, a.g.m., s. 73-76.

⁷⁵ Thurber, a.g.m., s. 69-70.

⁷⁶ Harry Malisof, “The British Disabled Persons (Employment) Act, *Industrial and Labor Relations Review*, Vol. 5, nr. 2, (January, 1952), p. 249.

Paris'te açılacak sergi vesilesiyle Çanakkale savaşlarına katılmış Türk subaylarından 15-20 kişilik bir grubu Paris'e davet etmiştir. Durum Türk hükümetince değerlendirilip Paris'e 10 kişilik bir grubun gönderilmesine karar verilmiştir. Türk gaziler Paris'te on gün süreyle misafir edilmişlerdir⁷⁷.

Farklı ülkelerde bulunan muharip gazilerin birbirleriyle olan bağlantılarının II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha arttığı görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak gaziler "*Federation Mondiale des Anciens Combattants*" (Dünya Eski Savaşçılar Federasyonu) adı altında uluslararası bir teşekkül oluşturmuşlardır. Bu federasyon her yıl ayrı bir ülkede toplanarak kongreler düzenlemiş ve bir kısım kararlar almıştır. Alınan kararlar sonucunda muharip gazilerin malûl olanlarının hayatlarını kolaylaştırmak için bir protez servisi kurulmuştur. Ayrıca çeşitli ülkelerdeki malûl gazilerin iktisadi ve sosyal sorunlarını çözmek için yardımlar da yapılmıştır⁷⁸.

Öte yandan malûl gazilerin durumlarının uluslararası alanda gündeme geldiği organizasyon veya toplantılarda malûllere için yapılan yardımların, dönemin ve ülkelerin şartları dikkate alınarak yapılması tavsiye edilmiştir. Yapılacak iyileştirmelerin malûlleri kimseye muhtaç etmeyecek şekilde düzenlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunun yanında çalışma imkanı bulunan malûllerin teşvik edilmesi ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılması da tavsiye edilmiştir⁷⁹.

Fakat savaşların ardından devletlerin içine düştüğü ekonomik ve sosyal buhran malûl gazilerin refah seviyesinin arttırılmasını hemen mümkün kılmamıştır. Malûllerin hakları ve rehabilitasyonunun sağlanarak üretken bir hale getirilmesi ile ilgili projelerin gerçekleşmesi zaman almış, bununla ilgili finansmanın ayrılması süreç gerektirmiştir. Bu zorluklara rağmen Fransa, İngiltere, A.B.D gibi batılı devletler savaşın mağduru olan malûllerine en fazla sahip çıkan ülkeler olmuşlardır. Projeler üreterek malûllerin önemli bir kısmını topluma kazandırmışlardır.

Türkiye ise malûl gazilerle ilgili yapacağı düzenlemelerde batılı devletlerdeki gelişmeleri titizlikle takip etmiştir. Gazilerin örgütlenmelerini ve cemiyet oluşturmalarını teşvik etmiştir. Bu cemiyetler oluşturulurken Fransa'da kurulmuş malûl gazi cemiyetlerinin nizamnameleri örnek alınmıştır. Fakat Türkiye'de Batılı

⁷⁷ BCA, (Fon Kodu/Gömlek) nr. 30.10.0.0/245.655.4.

⁷⁸ Rahmi Apak, "Dünya Eski Muharıpler Alemi", *Ordu Malulleri*, S. 5 (Ağustos 1960), s. 24-25.

⁷⁹ Apak, a.g.m., s. 24-25.

devletlerin aksine malûl gazilerin sosyal ve ekonomik alanlarda topluma kazandırılması için hiçbir proje üretilememiştir.

4. 1877'YE KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE HARP MALÛLLÜĞÜ

4.1. Harp Malûllerine Yönelik Sağlık Hizmetleri

Tarih boyunca varlığını sürdürmek için savaşmak zorunda kalan milletler, savaş sonrasının yaralarını ve acılarını sarmak amacıyla, savaşta hayatını kaydedenlerin ailelerine, malûl, yaralı ve hastaların ise kendilerine çeşitli şekillerde yardımlarda bulunarak sahip çıkmışlardır. Bunu yaparken de genel felsefeleri, vatan için kendilerini feda etmiş kişilere vefa göstermek ve şükran borcunu ödemektir. Bu düşüncenin dinsel temelleri olduğu gibi kamu yararının gözetilmesi niyeti de bulunmaktadır.

Asya ve Avrupa'da devletler kuran Türkler, savaşlarda kahramanlık gösteren askerlere ve savaş sonucunda aldığı yaralar nedeniyle sakat kalan veya şehit olan kişilere hem toplumsal hem de dinsel inançlar çerçevesinde değer vermişlerdir. Aynı zamanda bu kişiler toplum içerisinde itibar da görmüşlerdir.

Askerlerin savaş sırasında şehit olmaları ya da harpler nedeniyle mağdur duruma düşmeleri durumunda devletin bunlara kucak açması gerektiği her dönemde vurgulanmıştır. Örneğin XIII. Asır Türkiye Selçuklularında bir sultanın erlerine nasıl davranması gerektiği hususunda İbni Bibi şunları ifade etmiştir; “*Savaşta başarı gösterenlere bol bağışta bulun ve rütbesini yükselt. Birisi senin bayrağının altında şehit düşerse, çocuklarına kucak aç. Ailesine ve akrabalarına onun yokluğunu hissettirme ki, zor anlarında devletine ve sana canlarını vermek onlara kolay gelsin*”⁸⁰.

İslam öncesi Türk devletlerinde de harp malûllerinin bakımı ve tedavi edilmeleri ile ilgili çalışmalar yapıldığı muhakkaktır. Ancak, bu hususta elimizde somut veriler mevcut değildir. Müslümanlığın Türkler tarafından kabul edilmesinden sonra şifahanelerde hastaların tedavi edildiği bilinmektedir. Bu hastanelerde

⁸⁰ Saadettin Gömeç; *Kök Türk Tarihi*, 4. Baskı, Berikan yayınevi, Ankara 2011, s. 248.

malûllerin de bakımlarının yapıldığı açıktır. Özellikle Bağdat, Şam gibi büyük şehirlerde şifahaneler açılmıştır⁸¹.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah zamanında orduda ilaç, tabip, tıp aletleri, sıhhiye çadırları ve 40 deve yükü ile çalışan seyyar hastanelerin bulunduğu kaydedilmiştir. Bu çalışmalar ordu sağlık hizmetleri açısından son derece önemlidir⁸².

Bizans sınırında kurulan ve gittikçe genişleyen Osmanlı Devleti ise başlangıçta düzenli bir orduya sahip değildi. Savaş sırasında orduya katılan ve savaşın bitiminde kendi özel işlerine dönen gönüllü aşiret birlikleri bulunmaktaydı. Devletin topraklarını genişletmesine paralel olarak muntazam orduya olan ihtiyaç artmıştır. Devlet devşirme sistemini oluşturarak bu ihtiyaca cevap vermiş, profesyonel ordu sistemine geçmiştir.

Rumeli'ye geçilmesiyle birlikte Osmanlı'nın, Bizans üzerine yaptığı seferler artmıştır. Kosova, Sırp Sındığı, Niğbolu ve Varna gibi muharebelerde askerlerin yaralanmamak ve sakat kalmamak için kullanması gereken zırhlı gömlekler, kolları dirseklere kadar örten demir elbiseler, küçük miğfer ve siperler, kalkanlar, süvarilerde çevikliği kaybettirmeyecek göğüslü aralıklı zırhlar, kulak ve yüzü örtecek maskeler, demir eldivenler gibi koruyucu teçhizat savaş mahalline getirilmiştir. Ancak, çevikliği kaybettiği için bu malzemelerin askerler tarafından kullanımı yaygın değildi. Yeniçeriler rahat hareket edebilmek için kılıç darbelerinden kendilerini korumaya yarayan keçe külahlar kullanmışlardır. Bunun dışındaki korunma malzemeleri rağbet görmemiştir. Fakat, bu külahlar, teke tek yapılan çarpışmalarda kılıç ve gürzlerin meydana getireceği yaralanma, malûliyet veya ölümleri engelleyecek sağlamlıkta değildi⁸³.

Seferde meydan çorbacısı olan yayabaşı⁸⁴ hasta ve mecruh nakli için seyyar sıhhiye teşkilatı ile ilgilenirdi. Bunun için mahiyetindeki yeniçeri sayısına göre

⁸¹ Bedi N. Şehsuvaroğlu; *Anadolu'da Dokuz Asırlık Türk Tıp Tarihi*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1957, s. 9.

⁸² Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 9.

⁸³ Kemal Özbay; *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. 1, Yörük Basımevi, İstanbul 1976, s. 11.

⁸⁴ Yeniçeri ocağında cemaat ortalarının kumandanlarına “*dergah-ı ali yayabaşları*” denilirdi. Fakat sonraları “*sekban, zağarcı, seksoncu, turnacı ortaları*” kendi isimleriyle anıldıkları için bunların kumandanları; Yayabaşı denilmeyip “*sekbanbaşı ve sekbanortaları veya zağarcıbaşı ve zağarcıortaları*” diye anılmaya başlanmıştır. Bunlardan ayrı olarak cemaat ortalarına devcilerle beraber “*yayabaşı ortaları*” denilmeye başlanmıştır. Yayabaşı ocağı çeşitli hizmetlerde kullanılmıştır. Bunlar “*ocak beytümalciliği, hazine bekçiliği, kale muhafızlığı*”, seferde ve devlet merkezinde “*meydan çorbacılığı*” gibi vazifelerdir. “*Meydan çorbacıları*” ise Kapıkulu Ocaklarındaki

emrinde mahfeli⁸⁵ birkaç katar deve bulunuyordu⁸⁶. Sefer esnasında ordudaki hasta ve mecruhlar develerin üzerinde bulunan mahfeler içerisinde nakledilirdi. Orduda ve kışlalarda ocağa mahsus doktor ve cerrahlar da bulunurdu. Bunlar Müslüman ve Yahudi doktorlardan oluşmakta idi. Ağa kapısında “*erbab-ı hıref*” denilen sanatkârlar arasında bir hayli cerrah bulunduğu ifade edilmektedir. Harp başladığında cerrahlar kalfalarıyla birlikte sefere katılırdı. Cerrahların amiri durumunda bir de başcerrah bulunurdu⁸⁷.

Kanuni döneminde Doğu ve Batı’ya yönelik seferlerin yoğunlaşması, devletin genişlemesi ile ordunun teşkilatlı bir sağlık sistemine olan ihtiyacı artmıştır. Kıran kırana vuruşmalarda onbinlerce asker savaş alanlarında şehit olmuş yada yaralanmıştır. Bu durum sağlık hizmetlerinde teşkilatlanma zorunluluğunu doğurmuştur⁸⁸.

Bu dönemlerde orduda sıhhi hizmetlerin yürütülebilmesi için personel ve sıhhi malzeme teminine önem verilmiştir. Bunun için yeterli sayıda cerrah, kehhâl (göz hekimi) ve hekimlerin görevlendirilmesinin sağlanması, yaralı ve malûl askerlere ilaç ve merhemlerin dağıtılması, yaraları sarmak için ihtiyaç duyulan astar bezinin temini edilmesi başlıca sıhhi uygulamalar arasında yer almaktadır. Mecruh ve malûl askerlerin ihtiyaç duyacakları ilaç ve sıhhi malzemeler çoğunlukla cebhanede bulundurulurdu. İhtiyaç olduğunda yeniçeri cerrahlarına cebhaneden gerekli malzemeler gönderilirdi⁸⁹.

Cerrahların kullandığı ilaç ve merhemlerin isimlerinden bazılarını vermek mümkündür. Bunlar arasında tatlı matbuh, acı matbuh, murur çiçeği, babadiye çiçeği, frenk çayı, kudret helvası, ada çayı, güherçile tozu, sırsak macunu, riyakdiken macunu, İngiliz tuzu, afyon ruhu, istoviç merhemi, tatlı merhem, hararet merhemi,

31 bölüklü acemi ocağı ile Osmanlı ordusunun piyade askerini teşkil eden bölük zabitelerinin ünvanı olarak kullanılmıştır. Çorbacılar bazen subaşı ünvanını da almışlardır. Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, C. I, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara 1988, s. 214-215; Mehmet Zeki Pakalın; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, 3. Baskı, MEB Yay., İstanbul 1983, s. 380.

⁸⁵ Mahfe; deve üstüne konulan bir çeşit tahtirevan veya deve, katır gibi hayvanların sırtına konulan ve içine iki kişi oturabilen kapalı sepet-otarak anlamına gelmektedir. Bkz. Pakalın, a.g.e., C. 2, s. 382.

⁸⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., C. I, s. 214-215; Özbay, a.g.e., C. 1, s. 11.

⁸⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., C. I, s.405-406.

⁸⁸ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 21.

⁸⁹ BOA, C.SH., (Dosya/Gömlek), 20/959; BOA, C.SH., 12/571.

peynir tozu, cıva merhemi, pehlivan yakısı, fersiz sirke, kunduz böceği, lokman ruhu ve kâfur sayılabilir⁹⁰.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı ordusunda sağlık hizmetleri daha sistemli bir hal almaya başlamıştır. Bu anlamda malûl ve mecruhların nakliyesi için araba kullanımı yaygınlaşmıştır. Hekimler, cerrahların yanı sıra hastalara bakmak için hastabakıcı hastane oğlanları da görevlendirilmiştir⁹¹. Keza ordu içerisinde malûl ve mecruhların tedavisinde üstün hizmetleri bulunan cerrahların rütbeleri yükseltilmiştir. Hatta, gayrimüslim cerrahların cizye vergisinden muaf tutuldukları dahi olmuştur. Örneğin 16 Ocak 1813 tarihli belgede Eskizağra'da Yako adlı bir Yahudi cerrah, ordudaki mecruhları büyük bir hamiyet ve fedakârlıkla tedavi etmeyi başarmış, ardından gerçekleşen Batın Vaka'sında esir düşmüş, bu süreç içerisinde de ehl-i islam mecruhlarına ve hastalarına hizmet vermeye devam etmiştir. O, esaretten kurtulduktan sonra cizyeden affını istemiş ve bu talebi kabul edilmiştir⁹².

İfade edilen düzenlemelere rağmen Osmanlı Devleti'nde yaralı ve malûllere tam olarak hizmet edecek ciddi ve teşkilatlı bir sağlık sisteminden bahsetmek oldukça zordur. Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl başlarından itibaren orduyu modernize etmeye çalışmıştır. Ancak, savaşların birbirini takip etmesi modernleşmeyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu olumsuzluk sağlık hizmetlerinde de kendisini hissettirmiştir. Sürekli devam eden savaşlar nedeniyle hekim ihtiyacı karşılanamaz duruma gelmiştir. Bu sorunu çözmek için 1827 yılında ilk modern tıp ve cerrahi okulu olan Mekteb-i Tıbbiye açılmıştır⁹³.

Gösterilen çabalara rağmen ordunun sefer sırasında yaralıları olduğu yerde tedavi etmesi çok kolay olmamış ve askeri sıhhiye hizmetleri uzun süre arzu edilen noktaya getirilememiştir. Örneğin Osmanlı-Sırp-Karadağ Harbi dolayısıyla 18 Temmuz 1876 tarihinde ordu sağlık dairesinden gönderilen bir yazıda hasta ve yaralı erlerin tedavilerinin hakkıyla yapılmadığı, bu yüzden askerlerin acı çektikleri, hatta

⁹⁰ Mustafa Nuri Türkmen; "XVII. Yüzyıl Sefer Organizasyonunda Sağlık Hizmetlerinin Sunumuna İlişkin Bir Araştırma", 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı II*, Ed. Nil Sarı, Ali Haydar Bayat, Yeşim Ülman, Mary Işın, Ankara 2005, s. 880.

⁹¹ M. N. Türkmen, a.g.m., s. 881.

⁹² BOA, C.SH., nr. 14/ 657.

⁹³ Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 9.

yaralıların pansumanlarının zamanında tatbik edilememesi nedeniyle malûllükler oluştuğu belirtilmiştir⁹⁴.

Öte yandan cephede doktor, eczacı ve sıhhi personel eksikliği savaşın bütün safhalarında hissedilmiştir. Bu nedenle savaş bölgesindeki hastaneler İstanbul'dan sıklıkla doktor talep etmişlerdir. Örneğin Niş Hastanesinden ordu sıhhiye dairesine gönderilen 21 Eylül 1876 tarihli bir belgede, Niş Hastanelerinde yaralı ve hasta olarak 255 kadar askerin bulunduğu, hastanede mevcut doktor ve eczacının yetmediği bildirilmiştir. Bu yüzden yaralıların tedavisinin aksadığı, bütün askerlere hizmet vermenin mümkün olamadığı, hasta ve yaralıların gittikçe ağırlaştığı ifade edilmiştir. Bilahare Niş Hastanesi'ne acil olarak yeterli sayıda doktor ve eczacının gönderilmesi istenmiştir⁹⁵.

Doktor açığı kapatılamayınca yurt dışına yönelinmiştir. 19 Ekim 1876 tarihli bir belgelede ordunun taburlarında çalıştırılmak üzere sözleşmeli olarak yirmialtı ecnebi doktor ile kontrat imzalandığı bildirilmiştir. Bu ecnebi doktorların İstanbul'a kadarki bütün yollukları, Osmanlı Devleti tarafından ödenmiş, hatta, İngiliz Doktor Mister Con Rocers, harcırahını Paris'te kaybettiği için Osmanlı elçiliğinden tekrar harcırah almıştır. Sözleşme yapılan bu yirmialtı doktorun ilmi kıfayetleri Doktor Con Gregori Forbes tarafından belirlenerek doktorlara ödenecek maaş miktarları tespit edilmiştir⁹⁶.

Bu arada doktor eksikliğinden dolayı tedavisi aksayan yaralı askerlerin daha fazla mağdur olmamaları için ivedilikle sağlık merkezlerine sevk edilmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat hasta ve zayıf erlerin vapurla taşınması uygun görülmediğinden buldukları yerlerde tedavilerinin sağlanması planlanmıştır. Bilahare hasta ve zayıf erlerin vapurla taşınmasından vazgeçilmiş, bunun yerine yaralı askerlerin buldukları yerlerde tedavilerinin yapılması daha uygun görülmüştür⁹⁷.

Bunun yanında durumu kısmen iyi olan hasta, malûl ve zayıf erler ise İstanbul'a nakledilmişlerdir. Örneğin 18 Kasım 1876 tarihinde Raguz'a ve Klik

⁹⁴ Gnkur. ATASE Arşivi, OSK (Osmanlı Sırp-Karadağ Harbi Koleksiyonu), Sıra: 1378, Kutu: 16, nr. 21.

⁹⁵ ATASE Arşivi, OSK, Sıra: 1987, Kutu: 15, nr. 33.

⁹⁶ ATASE Arşivi, OSK, Sıra: 2105, Kutu: 15, nr. 35.

⁹⁷ ATASE Arşivi, OSK, Sıra: 2216, Kutu: 5, nr. 118.

iskelesinden beş tabur hasta ve mecruh askerin İstanbul'a gönderildiği anlaşılmaktadır⁹⁸. Keza 19 Mart 1876 tarihinde Niş bölgesinden İstanbul'a 157 yaralı er intikal etmiştir. Bu 157 hasta ve yaralının ivedilikle hastaneye kaldırılması düşünülmüştür. Bunun için gerekli olan arabalar ve bunlar yeterli olmaz ise kiralanacak nakil vasıtaları ile sevklerinin yapılması kararlaştırılmıştır⁹⁹.

Bu dönemde sıhhi malzeme ihtiyacı önemli bir sorundur. Bu konuda seraskerlik makamı zaman zaman tümen komutanlıklarına emir göndermiştir. Bu emirlerde hastanelerin ihtiyacı olan sıhhi malzemeleri buldukları bölgeden tedarik etmeleri ve ücretlerinin hastane giderlerinden karşılanmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Örneğin 20 Temmuz 1876 tarihinde İşkodra Hastanesi, İstanbul'dan tıbbi malzeme talebinde bulunmuştur. Bu talebe verilen cevapta İşkodra Hastanesi'nin istediği 20 top sargı bezi ve 23 top Amerikan bezinin mahallinden tedarik edilmesi ve ücretinin de söz konusu hastane tarafından karşılanması gerektiği belirtilmiştir¹⁰⁰.

Öte yandan harp sırasında yaralanan ve malûl kalan askerlerin gönüllerini almak ve onları teselli etmek için bol bol ödüller dağıtılmış, tam maaş ikramiye verilmiştir. Hatta harp sırasında üstün hizmeti görülen malûl askerlerin buldukları dereceden değil, daha üst bir dereceden tekaüde sevk edilmeleri söz konusu olmuştur. Bu anlamda 6 Aralık 1735 tarihli arşiv belgesinden anlaşıldığı üzere Revan kalesi topçubası Abdülbaki, kalenin muhasarası sırasında fevkalade hizmet göstererek malûl kalmıştır. Bu malûliyeti ve gösterdiği üstün hizmetten dolayı mutasarrıflık maaşı üzerinden tekaüde sevk edilmiştir¹⁰¹.

4.2. Harp Malûllerinin Sosyal Güvenliklerinin Temini

Harp malûllerinin savaş sonrası süreçte sosyal güvenliklerinin sağlanması devlet ve toplumun en önemli görevi idi. Sosyal dayanışmayı aile ve en yakınlarından başlatan İslam inancı, bu konuda toplumu da sorumlu tutmuştur. Bu silsile meslek kuruluşları, mahalle, köy halkı veya akrabalar ve en nihayetinde devlet

⁹⁸ ATASE Arşivi, OSK, Sıra: 2359, Kutu: 5, nr. 119.

⁹⁹ ATASE Arşivi, OSK, Sıra: 1869, Kutu: 15, nr. 10-1, 10-3.

¹⁰⁰ ATASE Arşivi, OSK, Sıra: 1244, Kutu: 15, nr. 23-1, 23-2.

¹⁰¹ BOA, C.AS., nr. 428/17783.

olarak devam etmiştir¹⁰². Aile içi yardımlaşmada aile üyelerinin birinin hastalık, kaza ve ölümü halinde ortaya çıkan boşluk yine aile içindeki diğer üyelerin katkı ve yardımlarıyla giderilmiştir¹⁰³

Genel olarak İslam toplumunda devletin memleketteki fakirleri gözetmek, muhtaçları korumak ve işi olmayanlara da yardım elini uzatmak gibi görevleri olduğu bilinen bir gerçektir. Bu görevler vakıflar ve diğer yardım kuruluşları kanalıyla yapılarak devletin yükü hafifletilmiştir¹⁰⁴. Bu manada Vakıflar harplerde malûl kalan gazilere de yardımda bulunmuşlardır¹⁰⁵.

Ancak devletin sınırlarının genişlemesi, yapılan fetihler sırasında asker kayıplarının artması bakıma muhtaç gazi sayısını artırmıştır. Asker zayıyatındaki bu artış sosyal güvenliğin daha sistemli yapılmasını gerekli kılmıştır.

Tanzimatın ilanından sonra ise devlet sisteminin merkezileşmesine paralel olarak bu görev vakıflardan alınmış, devletin sorumluluğuna bırakılmıştır. Esasen Osmanlı devletinde klasik dönemde ordu sistemi içerisinde belli bir emeklilik yaşı söz konusu değildi. Kişi çalışamaz duruma geldiğinde emekli edilmekte idi. Harp malûllüğü ise çalışmanın sınırsızlığını ortadan kaldıran bir faktördür. Askerler aldığı yaralardan dolayı “*hizmete iktidarı kalmayınca*” emekli edilerek maaşları hazineden ödenmiştir¹⁰⁶. Örneğin Kapukulu ocaklarından cebeci sınıfında bulunan ve malûl kalan askerlerin tekaüt maaşı ya ocak maaşıyla beraber verilmiş veyahut cebecinin oturacağı şehir ve kasabadaki gelirlerden temin edilmiştir¹⁰⁷.

Bunun yanında yençerilerin orta sandığı denilen vakıf statüsünde yardım sandıkları bulunmaktadır. Bu sandığın gelirleri “*Tas parası*” adıyla ulufelerin dağıtılması sırasında yüzde 3-5 oranında alınan aidat ile bekar olarak ölen yeniçerilerin geride bıraktıkları malların satılmasıyla elde edilen paradan oluşmuştur.

¹⁰² Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Sosyal Güvenlik Sistemi”, *İktisat ve Din*, yay. haz. Mustafa Özel, 2. Baskı, İz yayınları, İstanbul 1997, s. 56-57.

¹⁰³ Murat Şen, “Tanzimat Öncesi (Klasik Dönem) Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik”, *E-Akademi Dergisi*, S. 3, (Mayıs 2002), s. 1-2.

¹⁰⁴ Şen, a.g.m., s. 1.

¹⁰⁵ Şen, a.g.m., s. 16.

¹⁰⁶ Tabakoğlu, a.g.e., s. 301-302.

¹⁰⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., C. II, s. 7.

Sandıkta biriken fon, savaşta esir düşen yeniçerilerin kurtarılması, hasta, yaralı ve muhtaç olanlara yardım edilmesi için kullanılmıştır¹⁰⁸.

Osmanlı Devleti'nde harp malûllerinin tekaüde sevk edilme ve ekonomik haklarının sağlanması hususunda son derece titiz davranıldığı anlaşılmaktadır. Bununla ilgili arşiv belgelerinde oldukça fazla örnek göze çarpmaktadır. Mesela 1652-1653 senesinde askeri sınıftan malûl kalanlar ve bunlara tahsis edilen maaşlar, yeniçerilerin mevacic defterlerinde kayıt altına alınmıştır¹⁰⁹. Yine Osmanlı'da harpte malûl olanların kendilerine, şehid olanların ailelerine ve ikiz doğuran fakir kimselere "muhtacin maaşı" bağlanması söz konusu olmuş, bu kayıtlar evamir kayıt defterlerinde yer almıştır¹¹⁰. Aynı şekilde askeri maaş defterleri ile, kuyud-u mesarifat defterlerinde harpte malûl olan zabitan ve neferlere tekaüdlük suretiyle gelir tahsis edildiği anlaşılmaktadır¹¹¹.

Maaş bağlanması dışında harp malûllerinin refahlarını temin etmek için bazı vergi yükümlülüklerinden ve angaryadan muaf tutuldukları da görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren bu konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalar dikkat çekicidir. Örneğin askerler içerisinde savaşlar sırasında malûl kalan ve vazifesini ifa edemeyecek derecede bulunanlar geri hizmete alınmışlardır. Ayrıca bu kişiler örfî vergilerden de muaf tutulmuşlardır. İşini yürütecek kadar iyileşmesi durumunda ya da malûllüğü işine engel değilse kanunun emrettiği şer'î ve örfî vergiler kendisinden alınmaya devam edilmiştir. Örneğin Sipahi oğlu Yusuf, sipahilik yapamayacak kadar sakat olduğu gerekçesiyle Divan-ı Humayuna başvurarak angaryadan muaf tutulmayı talep etmiştir. Bu başvuru 20 Temmuz 1501 tarihinde toplanan Divan-ı Humayunda değerlendirilmiştir. Divan-ı Hümayun Yusuf'un normal işini gücünü yürütenlerden farklı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğine karar vermiştir. Ayrıca çeşitli angarya işlerden ve vergilerden muafiyeti kabul edilmiştir. Fakat, iyileşip de yeniden iş yapacak duruma gelmesi halinde vergilerin kendisinden tekrar alınabileceği ifade edilmiştir¹¹².

¹⁰⁸ Tabakoğlu, a.g.e., s. 302.

¹⁰⁹ BOA, MAD.d., nr. 6733.

¹¹⁰ BOA, MAD.d., nr. 7878.

¹¹¹ BOA, MAD.d., nr. 9007.

¹¹² Geniş bilgi için bkz. *Osmanlı'da Divan-Bürokrasi-Ahkam: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, Hüküm nr. 86, yay. haz. İlhan Şahin-Feridun Emecen, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1994, s. 25.

Osmanlı Devleti'nde devlet hizmetini yerine getirirken sağlığı bozulup sonradan malûl kalanlar, devletin sosyal imkanlarından yararlandırılmış ve refah seviyelerinin yükseltilmesi için özel bir çaba sarf edilmiştir. Örneğin gözlerini kaybederek malûl olan Hacı adlı bir yeniçeri, padişaha bir arzuhal göndererek kendisine yardımcı olunmasını istemiştir. Onun bu talebi değerlendirilmiş, İstanbul'da bulunan Cami-i Cedid Vakfı'ndan bir "akçacık yevmiye" verilmesine karar verilmiştir. Fakat bu yeniçeri bir akçelik yevmiyeyi yeterli bulmadığı için 20 Temmuz 1501 tarihinde cami mütevellisi yevmiyeye bir akçe daha zam yapmıştır¹¹³.

Malûllere özellikle gümrük gelirlerinden maaş tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Merkezde İstanbul gümrüğü gelirlerinden, taşrada farklı şehirlerin gümrük gelirlerinden malûl askerlere ve diğer yoksullara ödemeler yapıldığı görülmektedir¹¹⁴. Mesela 3 Mart 1691 (02.C.1102) tarihli arşiv belgesinde Niş ve Belgrat kaleleri muharebelerinde mecruh ve malûl olan dergah-ı ali yeniçerilerinden Ömer Abdullah'a Erzurum gümrüğü emvalinden, Mahmut Mehmet, Mehmet Ali, Ahmet Mehmet nam yeniçerilere Tokat emvalinden ulufe verilmesi yeniçeri ağalarından Ali Ağa tarafından arz edilmiştir. Bu istek üzerine söz konusu kişilere Erzurum gümrüğünden ve Tokat emvalinden ödeme yapılmasına dair berat alınmıştır¹¹⁵.

Bu tür örneklerle farklı dönemlerde de rastlamak mümkündür. XVIII. yüzyılın sonlarında muharebelerde mecruh olup azaları kesilerek malûl kalan askerlere hem tekaüdlük maaşı başlanmış hem de gümrüklerden ödeme yapılmıştır. Örneğin 13 Ocak 1799 (06. Ş. 1213 (H)) tarihinde Vidin civarında mecruh olduktan sonra azaları kesilen ve malûl kalan dört topçu neferine Nizam-ı Cedid üzerinden tekaüdlük maaşı bağlanmış, ayrıca İstanbul gümrüğünden günlük 64 akçenin kaydı hayat şartıyla bu

¹¹³ Bkz. *Osmanlı'da Divan-Bürokrasi-Ahkam*, s. 65.

¹¹⁴ 2 Nisan 1759 tarihli arşiv belgesinde, İstanbul gümrüğünden malûllere verilen ödemelere bir örnek yer almaktadır. Buna göre Akdeniz firkate (hızlı savaş gemisi) kaptanlarından Ali Kaptan yolda korsanlarla muharebe sırasında malûl kalmış ve bu sebepten tekaüt edilmiştir. Ali Kaptan'a İstanbul gümrüğünden para tahsis edilmiştir. Fakat Ali Kaptan bu hakkını zamanında alamamış, bu nedenle hakkını alabilmek için tekrar talepte bulunmuştur. Bkz. BOA, C.BH., nr. 118/10169; İstanbul gümrüğü dışındaki farklı gümrüklerden de malûl gazilere ödeme yapıldığı görülmektedir. Örneğin 2 Kasım 1796 tarihli belgeden malûl Sait Efendi'ye Şam tütün gümrüğünden günlük 120 akçe tahsis edilmesi için buyruldu verildiği görülmektedir. Bkz. BOA, C.ML., nr. 52/2422.

¹¹⁵ BOA, İE.AS., nr. 26/2375.

neferlere ödenmesine karar verilmiştir¹¹⁶. Maaş bağlanması ile ilgili sonraki dönemlere ait de bir çok örnek bulunmaktadır¹¹⁷.

Belgelerden anlaşıldığı üzere malûliyetin iyileşmesi durumunda malûliyet maaşı kesilmiştir. Örneğin 8 Temmuz 1802 (07.S.1217 H.) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Korfu muharebesinde hizmet etmiş olan sergerdelerden İbrahim'e karnından aldığı ağır yara neticesinde malûl kalması sebebiyle 80 kuruş maaş tahsis edilmiş, fakat söz konusu kişinin iyileşmesiyle birlikte bu maaş kesilmiştir¹¹⁸.

Öte yandan devlet, bulunduğu görevde çalışamayacak derecede malûl olan askerleri geri hizmetlere çekerek onlara kolaylık sağlamıştır. Örneğin korucu, mütekaidin, kayudluyan, zağracıyan, sekbaban, tüfengiran-ı miri, şıkaryan, ocak cemaatleri ile bölüklerine mensub olan askerler içerisinde, malûliyetleri sebebiyle taşra ordularında hizmet edemeyecek durumda olan malûl askerlerin, hafif hizmetlerde kullanılmak üzere İstanbul'a nakledildikleri anlaşılmaktadır¹¹⁹.

Tanzimat'ın ilanından sonra devlet sosyal devlet özelliği kazanmaya başlamıştır. Bu amaçla sosyal güvenliği sağlamak için faaliyet gösteren vakıf statüsündeki sandıklar devletin kontrolüne verilmiştir. Merkezileşmenin bir sonucu olarak devlet sosyal güvenliğe tamamen hakim olmak istemiş ve 1866'da Askeri Tekaüt Sandığı kurulmuştur¹²⁰. Hasta ve malûl olan zayıf askerlere hizmet için kurulan bu sandıklara sermaye olmak üzere yüksek maaşlı mülki memur ve askerlerin maaşlarından kesinti yapılması uygulamasına gidilmiştir¹²¹.

Osmanlı Devleti'nde özellikle XIX. yüzyıl boyunca halkın “*tehvin-i ihtiyacat, temin-i refah ve saadetini sağlama*” devletin görevleri arasında yer almıştır. Halkın

¹¹⁶ BOA, C.ML., nr. 69/3186; Yine 25 Kasım 1791 tarihinde muharebede mecruh ve malûl olan 75 neferin herbirine Bursa mukataasından ve İstanbul gümrüğünden havaleten alınmak ve verilen beratların mutasarrıfı tarafından başkasına satıldığı vakit hazineye kalmak üzere 35'er sağ akçe vazife tevcihi ve ayrı ayrı beratlar verilmiştir. Bkz. BOA, C.ML., nr. 240/10007.

¹¹⁷ Örneğin İstanbul, Anadolu, Rumeli ve Arabistan orduları subay ve erlerinden Kırım, Silistre, Gürcistan, Müntefik ve Trablusgarp Harplerinde ve Yunan muharebesinde şehit olanların eytam ve eramiline, mecruh olarak veya farklı sebeplerle malûl olanlara 1854-1857 senelerinde maaşları bağlanmış ve bu maaş miktarları ile maaş bağlanan kişilerin künyeleri maaş kayıt defterlerinde yer almıştır. Bkz. BOA, MAD.d., nr. 9289.

¹¹⁸ BOA, C.İKTS., nr. 40/1961.

¹¹⁹ BOA, MAD.d., nr. 7878.

¹²⁰ Bu gelişmelerin devamı olarak 1880 yılında Mülki Tekaüt Sandığı kurulmuştur. Daha sonra bu sandıklar birleştirilerek 1909'da Askeri ve Mülki Tekaüt Sandıkları oluşturulmuştur. Ayrıca 1917 yılında Şirket-i Hayriye Tekaüt Sandıkları, 1910 yılında ise işçiler için Tersane-i Amireye Mensup İşçi ve Tekaüdü Hakkındaki Nizamname çıkarılmıştır. Bkz. Tabakoğlu, a.g.e., s. 303.

¹²¹ Hatta bu uygulamanın Girit vilayetinde yapılması tartışılmış fakat Girit'te yüksek maaşlı memurların az olması sebebiyle uygulanmadan vazgeçilmiştir. Bkz. BOA, MV., nr. 72/96.

refah, huzur ve mutluluğunu sağlama girişimleri içerisinde yoksullara özel bir ilgi gösterilmiştir. Bu dönemde harp malûlleri, “*temin-i refahları devlet tarafından sağlanması gereken bir grup*” olarak nitelendirilmiştir. Harp malûllerinin refahını, sağlığını ve mutluluğunu güvence altına almak, sosyal hayatta rehabilitasyonunu sağlamak, eksik olan uzuvlarını tedarik etmek, geçimlerini temin etmek, Osmanlı Devleti’nin sosyal devlet anlayışını benimsediğinin en önemli göstergeleri arasında da kabul edilebilir¹²².

Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nde özellikle XIX. yüzyıldan itibaren dünyadaki gelişmelere paralel olarak harp malûlleri sorununa daha sistemli bir açıdan bakılmaya başlanmıştır. Özellikle 1864 yılında İsviçre Hükümeti’nin gayretleri ile düzenlenen Birinci Cenevre Sözleşmesi harbin insani yönünü ortaya çıkarması bakımından son derece önemlidir¹²³. Osmanlı Devleti de Cenevre Sözleşmesine 5 Temmuz 1865 tarihinde imza atarak yükümlülük altına girmiştir¹²⁴.

Osmanlı Devleti zamanında harp malûllü askerlik görevini yaptığı sırada çeşitli uzuvlarını kaybeden ve devletin hukuki olarak muhatap olduğu bir kişi olarak görülmüştür. Bu nedenle malûller emekliliğe sevk edilerek, geri kalan yaşamlarını huzur içinde geçirmeleri sağlanmıştır¹²⁵.

Diğer taraftan harp malûlleri toplum içinde saygı görmekle birlikte “*muvenete muhtaç*” durumda olmaları nedeniyle yoksul grub içerisinde zikredilmiştir. Zira, bir ailenin geçimini sağlayan erkeğin ölümü veya çalışamaz duruma gelmesi, yahut ailesini geçindiremeyerek “*muâvenete muhtaç*” hale düşmesi onun yoksul sayılmasının şartlarındandır. Belgelere göre harp malûlleri, Osmanlı döneminde “*yoksul*” kategorisinde değerlendirilmiş ve yoksul sıfatıyla vakıfların hizmetlerinden yararlanmışlardır. Keza malûllerden bir kısmı da başkasının yardımı olmaksızın hayatını idame ettiremeyecek hale geldiği için “*aceze*” durumuna düşmüşlerdir. Görüldüğü gibi yoksul sıfatı herhangi bir şeyi olmayan, fakir insanları tanımladığı

¹²² Nadir Özbek; *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914*, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 47-48.

¹²³ Alsan, a.g.m., s. 37.

¹²⁴ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s. 6.

¹²⁵ BOA, BEO., nr. 297/22221.

gibi aynı zamanda bir memurun sonradan düşkün hale gelmesini de kastetmektedir¹²⁶.

Malûl gazileri nitelendiren kavramlardan birisi de “*muhtacin*” sıfatıdır. Çünkü malûllerin muhtaç duruma düşmesi bir süreklilik arz etmektedir. Ayrıca geçimini kendi başına sağlaması, bir başka deyişle “*temin-i maişetini*” kazanması mümkün olmayan ve desteğe ihtiyaç duyanlar bu kavramla ifade edilmişlerdir. Bunun yanında malûl gazilere “*aceze*” sıfatı da verilmiştir. Bu sıfat genellikle yaşlılık, sakatlık ve çok küçük yaştaki kimsesiz çocuklar için de kullanılmıştır¹²⁷. Fakat harp malûllerinin diğer aceze ve muhtacinden ayrı bir yeri bulunmaktadır. Çünkü harp malûlleri “*Hükümet-i Osmaniye'nin beka-yı mevcudiyeti ve muhafaza-yı istiklali*” için vatanı savunmuşlar ve bu ulvî amaç için fedakarlık göstererek en kıymetli uzuvlarını feda etmişlerdir¹²⁸.

Görüldüğü gibi Osmanlı döneminde harp malûlleri “*muhtacin, yoksul veya aceze*” olarak nitelendirilerek devletin ve toplumun yardım etmesi gereken bir zümre olarak kabul edilmiştir. Fakat bunun yanında vatanın müdafaası gibi son derece ulvi sebepler uğrunda uzuvlarını kaybederek çalışamayacak duruma gelmeleri malûlleri diğer yoksullardan ayırmıştır.

¹²⁶ Özbek, a.g.e., s. 51-52.

¹²⁷ Bkz. BOA, DH.UMVM., nr. 120/18, s. 4, 8; yine bkz. BOA, MV., nr. 219/195; Özbek; a.g.e., s. 50.

¹²⁸ *Meclis-i Mebusan 1331(1915) senesi Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniyye*, Devre 3, C. I, İçtima senesi 2, TBMM Bas., 1993, s. 162.

BİRİNCİ BÖLÜM

1877-1913 DÖNEMİ HARP MALÛLLERİ

Kurulduğu tarihten itibaren fetihçi bir devlet karakteri taşıyan Osmanlı Devleti, zaman içerisinde askeri ve ekonomik gücünü kaybetmeye başlamıştır. Özellikle II. Viyana kuşatmasından sonra yapılan Karlofça Antlaşması (1699), Osmanlı Devleti'nin artık Avrupa için önemli bir tehdit olmadığını ortaya çıkarmış, “yenilmez Osmanlı imajı” sarsılmıştır. Bu tarihten itibaren yenilgilerin artmasına paralel olarak savaş kayıpları da giderek büyümüştür.

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren siyasi ve askeri açıdan ciddi sorunlar yaşamaya başlamıştır. Özellikle Küçük Kaynarca Antlaşması (1774), Rusların Osmanlı egemenliği altındaki Ortodokslar üzerinde söz sahibi olmasına neden olmuş, Avusturya-Rusya işbirliği, Osmanlı ülkesinin paylaşılması esaslarını hazırlamış, bu istekler karşısında devlet ileri gelenleri kötü gidişe dur demenin çarelerini düşünmeye başlamışlardır¹²⁹.

Ancak XIX. Yüzyılda Rusların Osmanlı Devleti üzerindeki yayılmacı emelleri devam etmiş ve 1876 yılında Rusların kışkırtması ile Sırp-Karadağ Harbi çıkmıştır. Sırp-Karadağ harbinin akabinde Ruslar, Balkanlar ve Akdeniz'e inme hayalini gerçekleştirmek için kışkırtıcı hareketlere girişmiş ve nihayet 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir¹³⁰. Bu savaşta Osmanlı ordusunun asker mevcudu Batı Cephesi'nde 168.500, Kafkas Cephesi'nde 83.000 ve memleketin çeşitli bölgelerinde ise 148.000 olmak üzere toplam 399.500'idi. Osmanlı Devleti, Rusya ile yaptığı bu harbi; yalnız kalması, savaşı iyi idare edememesi, ordunun eğitimindeki aksaklıklar gibi birçok nedenden dolayı kaybetmiştir¹³¹. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti hem savaşta hayatını kaybeden

¹²⁹ Rifat Uçarol; *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 59.

¹³⁰ Gnkur Yay., *TSK Tarihi*, C. 3, 5 nci Kısım (1793-1908), Gnkur Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yay, Ankara 1978, s. 475-476.

¹³¹ Gnkur Yay., *TSK Tarihi*, C. 3, 5 nci Kısım (1793-1908) s. 476-492.

ve malûl kalan askerlerin refahını sağlamak hem de cepheye götüreceği yeni askerlerin geleceğini temin etmek için çeşitli düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir.

Harp malûlleri için hayatlarını idame ettirme noktasında iki önemli unsur olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bunlardan birisi cephe sağlık hizmetleri ve askeri sıhhiye alanındaki gelişmeler, diğeri ise malûllerin savaş sonrasında hayatlarını ve geçimlerini temin etmek için yapılan düzenlemelerdir. Bu noktadan hareketle Osmanlı Devletinde cephe sağlık hizmetlerinde özellikle XIX. yüzyılda dünyadaki gelişmelere de paralel olarak bir iyileşme yaşandığı söylenebilir. Özellikle 1864 Cenevre Sözleşmeleriyle başlayan süreç içerisinde savaş mağdurlarının hakları ve hukuklarının belirginleşmeye başlaması haliyle Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir¹³². Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet sonrasında diğeri alanlarında olduğu gibi askeri sıhhiye alanında da birtakım ilerlemeler kaydedilmiştir. Askeri Tıbbiye'nin eğitim programları değiştirilmiş, bir çok yeni araç gereç satın alınmış, harp paketleri, ilaç ampulleri, aşılar hazırlanmış, diş tedavi kurumu ve ordu malûlleri için suni aza yapım evi gibi tesislerin oluşturulmuş, ordudaki sağlık hizmetlerini önceki dönemlere kıyasla geliştirilmiştir¹³³. Tüm bu gelişmelere rağmen ordunun sıhhi ihtiyaçlarının tam olarak karşılanması kısa süre içerisinde mümkün olamamıştır.

Bu dönemlerde devletin askeri alanda sıhhiye hizmetlerini daha da ilerletmek için birtakım çalışmalar yaptığı açıktır. Bu manada 1911 yılında askeri tabiplerin yetiştirilip görevlerine atanması için yapılan törende Sadrazam Mahmut Şevket Paşa askeri tabiplere şöyle seslenmiştir: “*memleketin her yanı, her yer sizlerden hizmet bekliyor. Bütün asker tabiplere sesleniyorum. Savaşta sağlık hizmetleri ihmal ediliyor, askerliğin bütün şubeleri arasında en geri kalanı sağlık çalışmalarıdır. Yüzbaşığım zamanında Golzt Paşa ile Gazi Osman Paşa arasında geçen bir konuşmada, Golzt Paşa, sıhhi vazifelerin noksanlığından bahsetmiş, Osman Paşa bu sözleri dinledikten sonra 'bizde vazife-i sıhhiye kolaydır, yaralıları olduğu yerde terk ederek ilerlemektir, karşılığını vermiştir'*” demiştir¹³⁴. M. Şevket Paşa bu konuşmasında bütün savaşlarda süregelen ordu sıhhi hizmetlerine yeterli özenin

¹³² OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 7.

¹³³ İter Uzel, “İkinci Meşrutiyet Döneminde (1908-1918) Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri”, *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Gnlkur. ATASE Yay., Ankara 1989, s. 206 vd.; keza bkz. Özbay, a.g.e., C. 1, s. 74.

¹³⁴ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. 2, Yörük Basımevi, İstanbul 1976, s. 239.

gösterilmediğini açıkça ifade etmiştir. Bu durum yani harp sırasında sıhhiye hizmetlerine yeterince önem verilmemesi, ölüm ve malûliyet oranlarını arttırmıştır.

Gerek personel gerekse sıhhi malzeme yetersizliği, sonraki dönemlerde de cephelerde yaşanan en önemli sorunların başında gelmiştir. Bunun yanında hastane sayılarının yetersizliği, malûl ve mecruhların zamanında tedavi edilmesini engellemiştir. Ulaşımın yetersiz olması da yaralıların zamanında sevk edilmesine mani olmuştur. Yaşanan bütün bu olumsuzluklar, en basit yaraların bile malûliyete dönüşmesine sebebiyet vermiştir.

1. MECRUH VE MALÛLLERE YÖNELİK SIHHİ HİZMETLER

Sultan III. Selim'in XVIII. yüzyılın sonunda başlattığı Nizam-ı Cedid Hareketleri ve ardından Sultan II. Mahmud'un yenileşme çabaları sonucunda her alanda olduğu gibi ordu sağlık hizmetlerinde de bir zihniyet değişimi oluşturmuştur. XIX. yüzyılın ortalarında Gülhane Hatt-ı Hümayunun da etkisiyle Osmanlı'da bir çok alanda batı kurumları benimsenmeye başlamıştır. Bu anlamda gerek ordu gerekse halk sağlığı açısından karantina usulüne geçilerek ordudaki kayıplar azaltılmaya ve salgın hastalıkların yayılması engellenmeye çalışılmıştır. Karantina uygulaması gerek cephede gerekse cephe gerisinde bulaşıcı hastalıklardan kaynaklanan kitleler halindeki asker ve sivil ölümlerini azaltmıştır.

XIX. yüzyılda savaş mağdurlarının yaralarını sarmak için uluslararası yardım ve sağlık ekiplerinin cephede ve cephe gerisinde yaptığı çalışmalar bütün devletlerde cephe sağlık hizmetlerinde kısmi bir iyileşme sağlamıştır. Uluslar arası alanda yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda devletler cephe sağlık hizmetlerini planlı olarak yürütebilmek için sağlık alanında teşkilatlanmak zorunda kalmışlardır. Osmanlı Devleti'nde de sağlık alanında yapılmaya başlanan bu teşkilatlanma malûl ve mecruh askerlere sunulan hizmetleri daha sistemli hale getirmiştir. Böylece onların daha iyi şartlarda tedavi edilmeleri için önemli bir adım atılmıştır. Fakat bu adımlar hemen meyvelerini vermemiş teşkilatlı bir sağlık kurumu oluşturmak zaman almıştır.

Ancak, bu teşkilatlanmanın henüz çok yeni olması nedeniyle sağlık hizmetleri yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı asker kayıpları fazla olmuştur. İnsan sağlığının ve askerlerin mecruhiyet durumlarının iyileştirilmesi için gerekli olan hastane ve sıhhi personel ihtiyacı tam olarak karşılanamamıştır. Doktor sayısının az olması, ihtisaslaşmanın yetersizliği, sıhhi malzeme eksikliği sağlık işlerinin aksamasının en

önemli nedenlerindedir. Bu durum Türk ordusunun yaptığı muharebelerde yaralanan er ve subayların zamanında ve gereği gibi bakılmasını engellemiş, askerler arasında ölümleri ve basit yaralanmalardan malûliyetleri artırmıştır.

Bu anlamda 1828 yılında Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmış olan İngiliz Charles Mac Farlane'in, malûl askerlerle ilgili ifadeleri dikkat çekicidir. O, Osmanlı ülkesinde harbe katılan gazilerden uzvunu kaybetmiş olarak yaşayanlara nadiren rastlandığını ifade etmiştir. Ona göre bunun sebebi, yaralanan gazilere yeterli tıbbi yardım ve cerrahi müdahalenin yapılamamasıdır. Mac Farlane, Osmanlı ordusunda sıhhi hizmetlerin yetersiz olduğunu bu sebepten yaralıların basit sebeplerden öldüğünü ifade etmektedir¹³⁵.

Bu dönemde gerek askerlerin gerekse savaştan etkilenen sivil ahalinin durumlarını iyileştirmek için kurulan önemli kurumlar arasında Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yer almaktadır. Bu kurum "*Mecruhin ve Zuafayı Askeriye'ye İmdad ve Yardım Cemiyet-i Osmaniye*"si adıyla kurulduktan sonra 14 Nisan 1877 tarihinde "*Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*"ne dönüştürülmüştür¹³⁶.

1.1. 1877-78 OSMANLI-RUS HARBİNDE MECRUH VE MALÛLLER

1.1.1. Mecruh ve Malûllerin Artmasına Yol Açan Etkenler

Osmanlı-Rus Harbi'nde mecruh ve malûl sayılarının artışına neden olan etkenler içerisinde sıhhi personel azlığı, sıhhi malzemenin yetersizliği, sevk vasıtalarının azlığı nedeniyle hasta ve yaralıların sevkîyatının zamanında yapılamaması ve salgın hastalıklar gibi sıhhi sebepler yer almaktadır. Bunun dışında hastane ve Hilâl-i Ahmer çadırlarına Ruslar tarafından yapılan saldırılar da sayılabilir.

Osmanlı-Rus ve onun hemen öncesinde gerçekleştirilen Sırp-Karadağ Harplerinde sağlık hizmetleri alanında teşkilatlanma yoluna gidilirken hissedilen en önemli eksikliklerden birisi personel kadrolarının yetersizliği idi. Eksikliği hissedilen sağlık personeli tabib, cerrah ve eczacı ve sıhhiye memurudur. Esasen her taburda bir tabib ve bir eczacı olması gerekirken, üç beş tabura bir tabib ve eczacı verildiği

¹³⁵ Charles Mac Farlane, *Constantinople In 1828, A Residence Of Sixteen Months In The Turkish Capital And Provinces*, Vol. II, Second Edition, Saunders And Otley, London 1829, p. 316.

¹³⁶ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s. 27-28.

görülmüştür¹³⁷. Bu açığı kısmen de olsa kapatmak ve çıkacak harplerde yeterli bir sıhhi personel kadrosuna ulaşabilmek için İngiliz, Fransız, Avusturya ve Macaristan gibi ülkelerdeki hekimlerle sözleşme yapılmıştır¹³⁸.

Öte yandan sivil doktorlar da askeri hizmet amacıyla görevlendirilmiştir. Bu doktorlar kolağası rütbesi ile birliklerde yada seyyar hastanelerde hizmet veriyorlardı. Buna rağmen doktorların sayısının yetersiz olduğu açıktır. Bu nedenle askeri hastanelerde bütün ihtisas alanlarından doktor bulmak mümkün olamıyordu. Mevcut doktorlar her türlü hastalık ve yaraları tedavi etmekle yükümlüydüler¹³⁹.

Cephede hekim ihtiyacını karşılamak amacıyla zaman zaman Mekteb-i Tıbbiyenin son sınıfında okuyan öğrencilerin görev aldığı da görülmektedir. Örneğin Sırp hududunda bulunan askerler ile Vidin, Niş, Yenipazar, İşkodra, Hersek ve Bosna Askeri Hastaneleri için Mekteb-i Tıbbiye'nin son sınıfındaki öğrencilerin talep edilmesi üzerine bu bölgeye tıbbiyeli öğrenciler gönderilmiştir¹⁴⁰. Öte yandan sağlık personeli açısından en sıkıntılı birlikler redif taburlarıydı. Bu birliklerde bırakın doktor eczacı ve cerrahı sıhhiye memuru dahi bulunmuyordu.

Harbin ilerleyen safhalarında hasta ve yaralı sayısındaki artışa paralel olarak hastaneler ilave doktor ve sağlık personeli talep etmişlerdir. Bu doğrultuda Trebin, Bileke, Gaçka, Mostar ve Gable Hastanelerine tabib, cerrah ve eczacılar gönderilmiştir¹⁴¹. Yine 22 Aralık 1877 (10.10.1293) tarihinde Varna Hastanesi üç eczacı, tabib ve cerrah istemiş, fakat bu isteğin tamamı karşılanamamıştır. Hastanenin talep ettiği üç tabib gönderilmiş, eczacı ve cerrah sayısının yeterli olmaması nedeniyle gönderilememiştir¹⁴².

Malûl ve mecruh askerlerin tedavilerinin aksamaması ve personel yetersizliğinin giderilmesi amacı ile de bazı tedbirler alındığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda Sofya'da malûl ve mecruhların tedavi edilmelerinde sıhhi personelin sayı

¹³⁷ Hikmet Süer; *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Gnkur Basımevi, Ankara 1993, s. 519.

¹³⁸ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 2214, Kutu: 31, Gömlek: 62; Esasen bu durum yeni bir uygulama değildir. Daha önce Osmanlı Sırp-Karadağ Harbinde de doktor ihtiyacını karşılamak amacıyla Avrupalı doktorlarla sözleşme imzalanmıştır. Bu anlamda personel ihtiyacını gidermek için ordunun taburlarında çalıştırılmak üzere sözleşmeli olarak yirmialtı yabancı doktor ile kontrat imzalandığı 19 Ekim 1876 tarihli arşiv belgesinden anlaşılmaktadır. Bu doktorların İstanbul'a kadarki bütün yollukları Osmanlı Devleti tarafından ödenmiş, hatta İngiliz Dr. Mister Con Rocers, harcırahını Paris'te kaybettiği için Osmanlı elçiliğinden tekrar harcırah almıştır. Sözleşme yapılan bu yirmialtı doktorun ilmi yeterlikleri ise Dr. Con Gregori Forbes tarafından kontrol edilerek, doktorlara ödenecek maaş miktarları tespit edilmiştir. Bkz. ATASE Arşivi, OSK, Sıra: 2105, Kutu: 15, nr. 35.

¹³⁹ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 45.

¹⁴⁰ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 27, Kutu: 112, Gömlek: 51.

¹⁴¹ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 437, Kutu-Defter No 1-2, Belge nr. 50.

¹⁴² ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 2810, Kutu: 113, Gömlek: 24.

olarak yetersiz kalması nedeniyle erler yerine halktan kişilerin çalıştırılması düşünülmüş, fakat burada halkın çoğunlukla Bulgar olması nedeniyle bu düşünceden daha sonra vazgeçilmiştir¹⁴³.

Doğu Cephesi'nde de personel eksikliği yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Erzurum ve Kars'ta hastane bulunmakla birlikte hasta ve yaralı asker sayısındaki ciddi artıştan dolayı bu hastaneler yetersiz kalmıştır. Zira bu hastaneler sayısı giderek artan hasta ve yaralıyı tedavi edebilecek şartlara sahip değildi. Hastane kapasitelerinin yetersiz kalması farklı çözüm arayışlarını gündeme getirmiştir. Bu nedenle bölgede bulunan ahalinin evleri kiralanmış, ilaveten sağlık hizmetleri için kullanılmak üzere barakalar yapılmıştır¹⁴⁴.

Gazi Ahmet Muhtar Paşanın verdiği rakamlara göre Ekim 1877 tarihi itibarıyla Kars ve Erzurum'da dokuz-onbin civarında hasta ve yaralı bulunmakta idi. Bu hasta ve yaralılara bakmak için sıhhiye memurlarının sayısı yetmediği gibi yaralı askerlere hakkıyla bakılamadığından en basit yaralar ölüm veya malûliyetle sonuçlanmaktaydı¹⁴⁵. Hatta yaralı olarak hastanede yatmakta olanlara dahi personel yetersizliği nedeniyle müdahala edilememiştir. Örneğin Kabaktepe Yahniler mevkiinde yapılan muharebelerde yaralanan bir binbaşı hastaneye kaldırılmıştır. Fakat hastanede personel yetersizliği nedeniyle yarasına müdahale edilemediği için şehid olmuş, ölümünden sonra elbisesi çıkarıldığında bu durum anlaşılmıştır¹⁴⁶.

Öte yandan sevkiyatla ilgili yaşanan aksaklıklar da malûliyetlerin artışına sebep olmuştur. Bu dönemde de yaralı askerlerin tahliyeleri klasik usullerle gerçekleştirilmiştir. Tahliye sisteminde her hangi bir yenilik söz konusu değildir. Klasik usuller sırtta taşıma, semerli yük hayvanları ve öküz arabalarıyla nakletme yöntemlerini içerir. Askeri sıhhiye teşkilatının yetersizliği nedeniyle muharebe alanında ağır yaralanan erler ve subaylar, arkadaşları tarafından kucak ve sırtta, Hilâl-i Ahmer bayrağı dikili olan sargı yerlerine taşınmıştır. Hafif yaralı olanlar da kendi kuvvet ve dayanıklılıkları oranında cephe gerisine kadar yürümek zorunda kalmıştır. Orduda bulunan sıhhiye memurları, yaralı veya malûliyeti oluşmuş

¹⁴³ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 2193, Kutu: 28, Gömlek: 122.

¹⁴⁴ Gazi Ahmet Muhtar Paşa; *Anadolu'da Rus Muharebesi 1876-1877*, C. 2, yay. haz. Enver Yaşarbaş, Petek Yay., İstanbul 1985, s. 208-209; Gnkur Yay., *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı*, C. 2, Gnkur Basımevi, Ankara 1985, s. 216.

¹⁴⁵ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, a.g.e., C. 2, s. 208-209; Gnkur Yay., *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı*, C. 2, s. 216.

¹⁴⁶ Mehmet Arif Bey; *Başımıza Gelenler*, C. 2, yay. haz. Ertuğrul Düzdağ, Tercüman 1001 Temel Eser, yayın yeri ve yılı yok, s. 297.

askerlere pansuman yaptıktan sonra, onları yine semerli hayvan veya öküz arabalarıyla buldukları yere en yakın olan bölge hastanelerine sevk etmişlerdir¹⁴⁷.

Bu yolculuk bazen saatlerce hatta günlerce sürebilmekteydi. Uzun süren sevkiyat sırasında bazen mecruhların yaraları kurtlanıyordu. Yaralı askerler yol boyundaki kasaba ve köylerden bez, paçavra, sargı ve pamuk dileniyorlardı¹⁴⁸. Yaralanan subay ve erlerin çektiği meşakkat ve eziyetler sağlam olan askerlerin de morallerini sarsmaktaydı¹⁴⁹. Nakledilen bu yaralı askerler hijyen kurallarına uyulamadığı için yollarda hastalıklara yakalanmışlar, ufak bir müdahale ile iyileşecek askerler, daha şiddetli hastalıklara yakalandıklarından ya hayatlarını kaybetmişler ya da zamanında tedavi edilemedikleri için çeşitli sebeplerle malûl kalmışlardır¹⁵⁰.

Harbin ilk döneminde çok sayıda yaralının hastanelere sevk edilme zorunluluğu sıhhi hizmetleri aksatmış, harp hatlarına sevk edilecek sağlam askerlerin taşınmasını da zorlaştırmıştır. Zira bütün sevkiyat araçları yaralı asker kalabalığını eritmek için seferber edilememiş, sevk edilemeyen yaralılar zamanından tedavi edilemediği için ölüm ve malûliyetler artmıştır. Hatta, Ruslarla muharebe ederken çatışmalardan dolayı bazen cephedeki ağır yaralılar ve şehitler savaş alanından toplanamamıştır¹⁵¹.

Diğer taraftan sıhhi malzeme ve ilaç eksikliği de malûllerin tedavisini aksatan en önemli nedenlerdendir. Zira, Osmanlı-Rus Harbi'nde hastanelerde bulunması gereken ilaç, sıhhi malzeme ve aletler yetersizdi. Hatta yaralıların yaralarını saracak en basit pamuk, sargı bezi vs. bulunamamaktaydı. Hasta askerlerin ağrılarını dindirecek ilaçlar mevcut olmadığından, yaralılar ameliyat edilirken herhangi bir uyuşturma yapılmadan operasyon gerçekleştirilmekteydi. Bu durum yaralı askerlerin ızdırabını daha da artırmaktaydı. Ameliyat sonrasında derin yaralar sıhhi malzeme ve ilaç yokluğundan dere suyu ile yıkandıktan sonra dikiş atılıp tiftikle kapatılıyordu. Top ateşinden kaynaklanan yaralanmalarda sıhhi teçhizat eksikliğinden dolayı zamanında ve uygun tedavi yapılamadığı için ağır yaralılar büyük oranda yaşamlarını

¹⁴⁷ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, a.g.e., C. 2, s. 209-210.

¹⁴⁸ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 57.

¹⁴⁹ Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekatı (1853-1856)*, Gnkur Basımevi, Ankara 1986, s. 162.

¹⁵⁰ Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı*, C. 2, Gnkur Basımevi Ankara 1985, s. 216.

¹⁵¹ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, a.g.e., C. 2, s. 214.

yitirmişler, hayatta kalabilenler ise ağır malûliyetlerle başetmek zorunda kalmışlardır¹⁵².

Bu koşulları zorlaştıran diğer bir durum ise menzil teşkilatındaki aksaklıklardır. Beklenen her çeşit sıhhi malzeme ve yiyecek maddesi yetiştirilememiş, bu da ordunun içine düştüğü sefaleti daha da artırmıştır. Yaralı ve hastalar için gerekli olan tıbbi ve cerrahi malzeme temin edilememiştir. Hatta, en basit bir tıbbi malzeme olan tiftik ve sargı bezleri bulunamadığı için yaraların pansumanı yapılamamış, bunun bir sonucu olarak, bir çok askerin kangren olmuş çeşitli uzuvları kesilmek zorunda kalmıştır¹⁵³.

Öte yandan hastanelerdeki en büyük eksikliklerden birisi yatak noksanlığıdır. Hatta bu sebepten bir çok yaralı ve hasta hastanelere kabul edilmeden, başka bölgelere sevk edilmişlerdir. Örneğin Batum ve Sohum firkalarından Trabzon Hastanesi'ne sevk edilmek istenen hasta ve yaralı askerler Trabzon'daki hastanelerde yeterli sayıda yatak olmaması sebebiyle İstanbul'a yönlendirilmiştir¹⁵⁴.

Bu dönemde yaralı ve malûllerin tedavilerini aksatan hususlardan birisi de Rusların yaralı veya hasta askerlerin tedavi edildiği Hilâl-i Ahmer bayraklı sıhhiye alanlarına top ateşi açmasıdır. Aslında 8 Ağustos 1877 tarihinde Osmanlı ve Rus orduları arasında yapılan anlaşmada Salib-i Ahmer ile Hilâl-i Ahmer'in Rus ve Osmanlı ordusu arasında tanıtılarak bu işaretleri taşıyan hastane ve insanların ateşten masun tutulması prensip olarak benimsenmiştir¹⁵⁵. Buna rağmen Rusların bu esaslara uymadığına dair arşiv belgelerinde çok sayıda örnek bulunmaktadır. Mesela 4 Ekim 1877 (22 Eylül 1293) tarihli belgede Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Yahniler önünde Hilâl-i Ahmer bayrağı dikili olan yerlere yaralılar getirilip pansuman edilirken, bu alanı tespit eden Ruslar yaralı askerler üzerine top ateşi açmışlardır. Bu durum fırka kumandanı Hüseyin Hami Paşa tarafından merkeze bildirilmiş, Erkanı Harbiye Kolağası Fehmi Bey durumu Rus yetkilisi Loris Malikofa iletmiştir. Alınan cevap ise *"oraya gülle atmaktan, başka istifade beklerim"* şeklinde olmuştur¹⁵⁶.

Bu anlamda diğer bir örnek Çamçıra'da yaralı ve malûl askerleri tedavi etmek amacıyla Hilâl-i Ahmer bayrağı asılan bir sağlık dairesinin Ruslar tarafından topa

¹⁵² Özbay, a.g.e., C. 1, s. 49.

¹⁵³ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 57-59.

¹⁵⁴ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 1074, Kutu: 90, Gömlek: 13.

¹⁵⁵ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 553, Kutu: 21, Gömlek: 1.

¹⁵⁶ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, a.g.e., C. 2, s. 215.

tutulmasıdır. Bu top atışı ile birlikte tedavi gören hasta ve sağlık personelinin tümü şehit düşmüştür¹⁵⁷. Yine Çamçıra'da açılan ve üzerinde Hilâl-i Ahmer işareti bulunan hastane Ruslar tarafından topa tutulmuş, içindeki birçok yaralı er tedavi görürken şehid olmuştur¹⁵⁸. Benzer şekilde 28 Mayıs 1877 (16.3.1293) tarihinde Rusların Vidin'de başlattığı top atışıyla Hilâl-i Ahmer bayraklı hastaneye saldırı düzenlenmiştir. Bu top saldırısı sonucunda hastanede bulunan yaralı askerlerin tamamı şehid olmuştur¹⁵⁹.

Öte yandan Ruslar Kızılhaç simgesi taşıyan sağlık kuruluşlarına da saldırmaktan geri durmamışlardır. Örneğin 19 Temmuz 1877 (7.5.1293) tarihinde Yergöğü Kalesi'nde Kızılhaç işareti taşıyan bir hastahane Ruslar tarafından topa tutulmuş, ciddi manada hasar görmüştür¹⁶⁰.

Malûl ve mecruh askerlerin tedavilerinin tam olarak gerçekleşmesini sağlamak için ordunun hastaneleri koruyacak tedbirler aldığı görülmektedir. Çünkü birçok yaralı ve malûl tedavi edilirken Rus bombardımanı ile hastanede yaşamlarını yitirmişlerdir. Bunu engellemek amacıyla Osmanlı Genelkurmayı 8 Kasım 1877 (27.8.1293) tarihinde Taşkesen'de Hilâl-i Ahmer tarafından açılan 200 yataklı hastanenin korunması için Sofya'ya hemen kuvvet göndermiştir¹⁶¹.

Yine Ruslar, Cenevre Anlaşmasına aykırı olarak Teliş Bölgesi'nde yapılan muharebede, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetince görevlendirilen doktorlardan İngiliz Dugles, Nikol, Vasel ile sedyeci Loranda'yı esir almışlardır¹⁶². Osmanlı Genelkurmayı Ruslara esir düşen İngiliz doktorların esaretten kurtulmaları için Rus kumandanlığına yazı göndermiştir¹⁶³.

Rusya'nın bu taşkınlıklarına dur demek amacıyla 22 Eylül 1877 (3.10.1293) tarihinde Cenevre Mukavelenamesine ve insanlığa aykırı olarak yapılan bu eylemlerin protesto edilmesi için Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından büyükelçilere tebligat yapıldığı anlaşılmaktadır¹⁶⁴.

Öte yandan Ruslar muharebe meydanında kalan malûl ve ölülerinin Osmanlı ordusu tarafından Cenevre Sözleşmesine aykırı olarak itlaf edildiği propagandasını

¹⁵⁷ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 776, Kutu: 4, Gömlek: 31, Adet 1.

¹⁵⁸ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 727, Kutu: 88, Gömlek: 81.

¹⁵⁹ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 646, Kutu: 104, Gömlek: 124.

¹⁶⁰ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 1378, Kutu: 7, Gömlek: 103.

¹⁶¹ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 2193, Kutu: 28, Gömlek: 122.

¹⁶² ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 2214, Kutu: 31, Gömlek: 62.

¹⁶³ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 2335, Kutu: 24, Gömlek: 98.

¹⁶⁴ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 2219 Kutu: 43, Gömlek: 16.

yaymıştır. 15 Aralık 1877 (10.7.1293) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre bu duruma bir tedbir olsun diye Osmanlı Genelkurmayı Cenevre Sözleşmesi'nden en küçük rütbeli bir subayın dahi haberdar olması için sözleşmeyi çoğaltarak bütün orduya dağıtmıştır¹⁶⁵.

Görüldüğü gibi Osmanlı-Rus Harbi'nde malûl ve mecruhların tedavi edildikleri sağlık merkezleri ve hastaneler Rus tehdidi altına girmiştir. Bu sağlık merkezlerine Hilâl-i Ahmer bayrağı asıldığı halde, Ruslar Cenevre sözleşmesine aykırı olarak buraları top ateşine tutmuşlardır. Yaralıların tedavi edilmesi sürecinde Rusların saldırıları durdurulamamış, hastaneler, sağlık personeli, hasta ve yaralılar bu şekilde oldukça zor koşullarda görevlerini sürdürmek zorunda kalmışlardır.

Salgın hastalıklar da savaş sırasındaki sevk ve tedavi hizmetlerini zorlaştırmıştır. Yaralı nakli meselesi harp sırasında savaşın gidişatını ve hastalıkların yayılmasını etkileyen önemli bir unsur idi. Zira bulaşıcı hastalık taşıyan askerlerin diğerlerinden tecrit edilerek taşınmasında gerekli özen gösterilemediği için toplu ölümlerin önüne geçilemiyordu. Bu durum sağlam askerleri de etkilemekte ve harp hatlarını zayıflatmakta idi. Bazı askerler daha savaş meydanına ulaşmadan ya da savaş meydanlarında salgın hastalıklara yakalanarak hayatlarını kaybetmişlerdir. Özellikle tifüs hastalığı bu bölgede oldukça şiddetli seyretmiştir¹⁶⁶.

Ahmet Muhtar Paşa, harbin başlangıcından 13 Kanunuevvel 1877 tarihine kadar geçen süre içerisinde Erzurum'da bulunan hastanelerde hasta ve yaralılar içerisinde 10.000'den fazla askerinin vefat ettiğini kaydetmektedir. Yine bu tarihe itibarıyla Erzurum'da altı bin hastanın tedavi gördüğünü bildirmiştir. Bilahare bütün hastanelerde 17 bine yakın vefat olduğunu belirtmiştir. Azğır, Kars ve Ardahan şehitleri de 5030 kişi olarak kaydedilmektedir. Onun ifadesine göre savaş boyunca bölgede mevcut bulunan yaklaşık 104 bin askerinin 22 bin kadarı vefat etmiştir¹⁶⁷. Öte yandan bulaşıcı hastalıklar o kadar şiddetli seyretmiştir ki üst düzeyde bulunan subaylardan bazıları bulaşıcı hastalık nedeniyle vefat etmiştir. Örneğin Piyade Mirlivası Kaptan Mehmet Paşa ve Ferik Rifat Paşa tifo hastalığından, Ferik Mustafa Safvet Paşa ve Topçu Mirlivası Hüseyin Paşa dizanteriden vefat etmiştir¹⁶⁸.

¹⁶⁵ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 1140 Kutu: 23, Gömlek: 60.

¹⁶⁶ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 61.

¹⁶⁷ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, a.g.e., C. 2, s. 209-210.

¹⁶⁸ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, a.g.e., C. 2, s. 222.

Bulaşıcı hastalıklar dışında ölüm ve malûliyetlerin büyük boyutlara ulaşmasında hastane kangrenleri, kan zehirlenmeleri ve donukların önemli bir yekun tuttuğu anlaşılmaktadır¹⁶⁹.

Görüldüğü gibi Osmanlı-Rus Harbi'nde sağlık hizmetlerinin aksaması askerleri olumsuz yönde etkilemiş, basit yaralanmalardan, yaraya müdahalede gecikilmesi nedeniyle malûliyetler oluşmuştur.

1.1.2. Mecruh ve Malûllerin Sevkleri Meselesi

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde malûl ve mecruh askerlere yardım elini uzatmak ve sevklerini sağlamak amacıyla “*Mecruhin-i Askeri İane Cemiyeti*” kurulmuştur¹⁷⁰. Yaralı ve malûl askerlerin harp yerlerinde bakımını sağlamak amacıyla harp bölgelerinde sıhhiye personeli dışında İane Cemiyeti memurları da istihdam edilmiştir¹⁷¹.

Osmanlı-Rus Harbi'nde Batı Cephesi'nde yaralıların sevklerinde en önemli merkez Edirne olmuştur. Harp sırasında Edirne'ye gelen yaralı ve malûl askerler trenlerle İstanbul'a nakledilmişlerdir. Varna'da toplanan hasta, yaralı ve malûller ise vapurlarla İstanbul'a gönderilmiştir. Doğu Cephesi'nde ise yaralı ve malûller önce Batum'a buradan deniz yoluyla Trabzon'a aktarılmışlardır. Yaralılardan İstanbul'da tedavi edilmek durumunda olanlar Trabzon'dan Beylik vapuru ile İstanbul'a sevk edilmişlerdir¹⁷².

Harp bölgesinde ilk tedavileri yapılan malûl ve mecruhların İstanbul'a nakillerinde tren yolları da kullanılmıştır. Örneğin Edirne Kumandan Vekili Cemil Bey tarafından gönderilen 5 Eylül 1877 (24 Ağustos 1293) tarihli yazıda, harp bölgesinde ilk tedavileri yapılan malûl ve mecruh 579 neferin bir cerrah ve özel bir memurla 5 Eylül 1877 (24 Ağustos 1293) tarihinde trenle İstanbul'a yollanacakları bildirilmiştir¹⁷³. Aynı şekilde yine Edirne'den gönderilen bir telgrafta Cemil Bey, Edirne'den trenle 57 nefer mecruhin ile 2 nefer memurinin hastanede tedavileri devam etmek üzere İstanbul'a sevk edildiklerini bildirmiştir¹⁷⁴.

¹⁶⁹ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 61.

¹⁷⁰ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 1378, Kutu: 7, Gömlek: 103.

¹⁷¹ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 1512, Kutu Defter: 1-3, Belge nr. 69-70.

¹⁷² ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 676, Kutu: 5, Gömlek: 155.

¹⁷³ ATASE Arşivi, ORH, Kutu: 19, Gömlek: 109, Belge nr. 109-1.

¹⁷⁴ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 2375, Kutu: 33, Gömlek: 177.

Öte yandan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de tren yoluyla yaralı ve malûllerin nakli için çaba gösteren kuruluşlardandır. Cemiyet yaralıların trenlerle sevkini ve taşınmasını sağlamak amacıyla vagonlar temin edip, hasta ve yaralı nakli yapılabilecek şekilde düzenlenmiştir. Fakat, ordu ihtiyaca binaen bu vagonları başka amaçlarla da kullanmıştır. Bu yüzden yaralı ve malûllerin taşınması aksamıştır. Bu durumda Hilâl-i Ahmer'in kumandanlıklara gönderdiği yazılarda bu vagonların yaralı taşımak için tertip edildiğini, başka hizmetler için kullanılmaması gerektiği vurgulamıştır¹⁷⁵. Ancak askeri zorunluluklardan dolayı trenlerin amacının dışında kullanılmaya devam ettiği belgelerden anlaşılmaktadır.

Doğu Cephesi'nde ise en önemli sevk merkezleri Kars, Erzurum ve Trabzon'dur. Bu cephede nakil vasıtası olarak daha çok semerli beygirler ve kağnılar kullanılmıştır. Yollar muntazam olmadığından yapılan sevk işlemi son derece zorlu olmuştur. Çünkü yaralı askerler ilk tedavileri de yapılmadığından arabanın sarsıntısı sonucunda hayatlarını kaybetmişlerdir¹⁷⁶.

Sevk edilen hasta ve yaralılar içerisinde iyileşenler tekrar cepheye dönmüşlerdir. Ancak ağır yaralananlar cephe şartları ve sıhhi hizmetlerin yetersizliği nedeniyle iyileşememişler, hatta bazen çok basit yaralar zamanında tedavi edilemediği için asker zayıfatı artmıştır.

1.1.3. Mecruh ve Malûllerin Tedavileri

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nde sağlık hizmetlerinin verildiği en önemli kurum hastaneler olmuştur. Hastaneleri sabit merkez hastaneler ve seyyar hastaneler olarak sınıflandırmak mümkündür. Harekat alanının gerisinde büyük kasaba veya vilayet merkezlerinde birer merkez hastanesi teşkil edilmiştir. Bunların arasında Niş, Vidin, Sofya, Plevne, Erzurum, Kars Hastaneleri en önemlileri idi¹⁷⁷. Öte yandan savaşın ilerleyen dönemlerinde malûl ve mecruhlara zamanında ve acil olarak müdahale edebilmek için yeni çözümler arayışlarına yönelinmiştir. Bu amaçla askerlerin cepheye yakın yerlerde tedavilerinin gerçekleştirilmesi için bakımevleri

¹⁷⁵ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 1658, Kutu: 84, Gömlek: 30.

¹⁷⁶ Mehmet Arif Bey, a.g.e., C. 2, s. 596.

¹⁷⁷ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 1570, Kutu: 112, Gömlek: 135.

kurulması düşünölmüş ise de kaynak yetersizliğinden dolayı bu düşünce gerçekleştirilememiştir¹⁷⁸.

Seyyar hastanelerde yaralı ve hastalara ilk müdahale yapılıyordu. Bu ilk müdahalenin ardından yaralılar sınıflandırılarak tedavi edilenler birliklerine gönderiliyordu. Acil ameliyat gerektirenler ameliyata alınıyor, tedavisi devam edecek olanlar sabit hastanelere gönderiliyordu. Sabit hastanelerde ise hasta ve malûllerin rutin bakım işlemleri sabahları yapılmıştır. Hastanelerde ameliyatlara acil durumlar dışında haftada bir gün gerçekleştiriliyordu. Yaralı olanlar viziteler esnasında kontrol edilmişler, bu kontrol neticesinde ameliyat gerektirenler ayrı ayrı hastalıklarının aciliyetine göre ameliyata alınmışlardır¹⁷⁹. Sabit ve seyyar hastanelerde karantina kayıtları, künye giriş çıkış işlemleri yapılmakla birlikte, hastanın hastalık veya malûliyet durumunu belirten işlemlerle ilgili resmi kayıtlar tutulamamıştır. Bu durum 93 Harbi'nde en önemli eksikliklerden birisini oluşturmuştur¹⁸⁰.

Öte yandan hastanelerin içinde bulunduğu zor şartlar tedavi sistemini zorlaştırmıştır. Cephede bulunan hasta ve yaralıların tedavileri yetersiz ve ilkel usullerle yapıldığından ağır yaralılar kan kaybından sabit hastanelere varmadan şehit olmuşlardır. Hastanelere ulaşanların bir kısmı ise yaralı ve hasta sayısının fazlalığından gerekli tedaviyi alamamışlardır. Örneğin Eylül 1877 yılında Sohum ve Çamçıra'dan Batum yoluyla tahliye edilen 2.000 yaralı ve hasta, 1.000 yataklı Trabzon Hastanesi'ni doldurmuştur. Bilahare gelen yaralılara yer bulunamadığı için deniz yoluyla İstanbul'a nakledilmelerine karar verilmiştir¹⁸¹.

Hastaneler sıhhi hizmetlerin aksamaması için ihtiyaç duydukları sıhhi personel veya malzeme eksikliklerini merkeze bildirerek tamamlama yoluna gitmişlerdir. Personel ihtiyacı genellikle tabib, cerrah ve eczacı olmuştur. Örneğin Trebin, Bileke, Gaçka, Mostar ve Gable Hastanelerindeki hasta sayısının artması nedeniyle buralara tabib, cerrah ve eczacılar gönderilmiştir¹⁸². Yine IV. Ordu

¹⁷⁸ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 47.

¹⁷⁹ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 45-46.

¹⁸⁰ Gnkur Yay., *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı*, C. 2, Gnkur Basımevi Ankara 1985, s. 216-218.

¹⁸¹ Gnkur Yay., *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı*, C. 2, Gnkur Basımevi Ankara 1985, s. 216-218.

¹⁸² ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 437, Kutu-Defter No 1-2, Belge nr. 50.

Erzurum'a çekildikten sonra 20 Aralık 1877 tarihinde Müşir Ahmet Muhtar Paşa, ordunun sağlık durumunu anlatırken, Erzurum'da hasta asker sayısının 6.500'ü geçmesine nazaran 33 tabip bulunduğunu, bununla sağlık işlerini halletmenin mümkün olmadığını ifade etmiş ve tifo hastalığının yaygınlaştığından bahsederek doktor miktarının artırılmasını talep etmiştir¹⁸³.

Diğer taraftan daha yeni faaliyete geçmiş olan Hilâl-i Ahmer cemiyeti ise kurmuş olduğu 22 hastane ile malûl ve mecruh askerlere hizmet vermiştir. Bu hastaneler Uluslararası Cenevre Sözleşmesi'ne göre koruma altına alınmıştır¹⁸⁴. Fakat buna rağmen yukarıda bahsedildiği üzere Rusların Hilâl-i Ahmer bayrağı asılı sağlık merkezlerine saldırımları engellenememiştir¹⁸⁵. Bu arada askerlerin tedavisinin sağlanması için İngiltere'den de yardım geldiği görülmüştür. İngiliz Kızılhaçı bu savaş sırasında tabipler göndermiş, sihhi malzeme yardımı yapmıştır¹⁸⁶.

Cephedeki çarpışmaların ağır seyretmesi, askerlerin süngü ve kılıçla derin yaralar almaları, top mermisi ile çeşitli azalarının kopmuş olması, tüfek kurşunu ile delik deşik olmaları tedavilerini güçleştirmiştir¹⁸⁷. Öte yandan yaralı askerlerin tedavi edilmeleri sırasında tedavinin seyri ve içinde bulunulan sağlık koşulları da bazen malûliyetleri kaçınılmaz hale getirmiştir. Bir başka ifadeyle askerlerin yaşamlarını tamamen yitirmelerini engellemek amacıyla onları tedavileri gereği malûl bırakmak bazı durumlarda tercih edilmiştir. Bir örnekle bu durumu somutlaştırmak gerekir ise; Plevne Savaşı sırasında yaşanan bir olayı aktarmak yerinde olacaktır. Savaş sırasında askere saplanmış bir kurşunu vücuttan çıkarmak ya da zor bir ameliyat gerçekleştirmek yerine o bacağı veya kolu kesmek, şartlara göre tercih edilen bir uygulama olmuştur. Zira ağır geçen ameliyatlardan sonraki tedavi süreci ve bakım iyi yapılmazsa uzvu kurtarılmaya çalışılan asker, hayatını kaybedebiliyordu¹⁸⁸. Bu şekilde harplerdeki sağlık hizmetlerinin işleyişi, ve tedavilerinin yeterli olup olmaması harp malûllerinin sayısının artış veya azalışını etkilemiştir.

¹⁸³ Gnkur Yay., *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı*, C. 2, Gnkur Basımevi Ankara 1985, s. 216-218.

¹⁸⁴ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 1140, Kutu: 23, Gömlek: 60.

¹⁸⁵ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 284, Kutu: 68, Gömlek: 58.

¹⁸⁶ Gnkur Yay., *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı*, C. 2, s. 216-218.

¹⁸⁷ Charles S. Ryan; *Kızılay Emri Altında Plevne ve Erzurum'da 1877-78 (Rus-Türk Harbi)*, Çev: Ali Rıza Seyfioğlu, MEB Basımevi, İstanbul 1962, s. 17.

¹⁸⁸ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 50.

Malûllerin tedavi sırasında içinde buldukları durumu göstermesi açısından bir örnek vermek yerinde olacaktır. Osmanlı-Rus Harbi'nde Hilâl-i Ahmer emrinde çalışan Avustralyalı doktor C. Ryan, Niş Hastanesi'nde görev yaparken yaralı bir askeri ameliyat etmesi sırasında yaşadıklarını aktarmıştır. Buna göre bir Türk piyade erinin diz kapağı bir top mermisi ile tamamen dağılmıştır. Bacağının kesilmesi için yapılan ameliyat esnasında Türk eri bayılmak istememesi sebebiyle uyuşturucu ilaç verilmeden ameliyat edilmiştir. Ameliyat sırasında asker tek bir söz söylememiş, fakat ameliyat bitinceye kadar elindeki sigarayı içmeye devam etmiştir. Bacak kesilirken idare yüzbaşısı yaralıların isimlerini, yaşlarını ve alaylarını kaydetmek için gelmiş, yaralı asker sorulan sorulara ameliyatı duymuyormuş gibi sükunetle cevap vermiştir¹⁸⁹. Askerin içinde bulunduğu bu sabır ve metanet Avustralyalı doktoru son derece etkilemiştir. Öte yandan kol veya bacaklarının kesilmesine karşı gelen askerlere de rastlanmıştır.

1.2. 1897 OSMANLI-YUNAN HARBİNDE MECRUH ve MALÛLLER

Berlin Anlaşması ile sonlanan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve ardından Rumeli'nin doğusunun Bulgaristan ile birleşmesi, Ermenilerin Osmanlı'ya karşı ayaklanmaları, Girit İsyanı gibi gelişmeler Osmanlı Devleti için ağır ve aşılması zor sorunlar olmuştur. Girit İsyanı'nın büyümesi üzerine Meclis-i Vükela 17 Nisan 1897 tarihinde Yunanistan'a savaş ilan etmiş, böylece Osmanlı-Yunan Savaşı başlamıştır. Yaklaşık bir ay kadar devam eden savaş 20 Mayıs 1897 tarihli ateşkes anlaşması ve ardından imzalanan 18 Eylül 1897 tarihli barış anlaşmasıyla sona ermiştir¹⁹⁰.

Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanan bu harpte sıhhi hizmetlerin alışlagelmiş şekilde aksaması asker kayıplarını artırmıştır. Ancak, yine de 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ile karşılaştırıldığında kısmi bir iyileşmenin olduğu söylenebilir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu koşullar yaralı ve malûllerin tedavilerini güçleştirmiştir. Savaşlar nedeniyle askeri sağlık hizmetleri daha önemli hale gelmiştir. Özellikle asker hekimliği ve harp cerrahisi alanındaki eksiklikler bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de tartışılmaya başlanmıştır. Askeri sıhhiyenin organize bir şekilde çalışmasının gerekliliği anlaşılmıştır. Bu nedenle bu

¹⁸⁹ Ryan, a.g.e., s. 18.

¹⁹⁰ Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, Gnkur Basımevi, Ankara 1965, s. 87, 257, 261-262; Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., *1897 Türk-Yunan Harbi*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1982, s. 5 vd.

alandaki gelişmeleri sağlamak için bir hastane oluşturulması düşünülmüştür. 1898'de Almanya'dan getirilen Dr. Robert Rieder ve Dr. Georg Deycke Paşaların katkılarıyla 30 Aralık 1898 tarihinde Gülhane Eğitim ve Tatbikat Hastanesi hizmete girmiştir. Hastanenin açılması askeri sıhhiye alanında önemli bir atılım sağlamıştır¹⁹¹. Fakat bu hastanenin kendisinden beklenen faydayı sağlaması kısa sürede mümkün olamayacaktır.

Osmanlı-Yunan Harbi'nde çok sayıda asker kaybının olduğu, bu savaşın Osmanlı toplumunu derinden etkilediği göze çarpmaktadır. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda 1.241 şehit, 11.860 yaralı ve malûl olmak üzere toplam 13.101 kişinin bulunduğu kaynaklardan tespit edilmektedir¹⁹². Rakamlara bakıldığında Osmanlı Devleti'nin Yunan Harbinden sonra önemli miktarda yaralı ve malûlün sevkleri ve tedavilerini sağlamak zorunda kaldığı ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde devlet savaş kayıplarının sağlık durumlarını düzeltmek için sıhhi şartlarını seferber etmiştir.

1.2.1. Mecruh ve Malûllerin Artmasına Yol Açan Etkenler

Harplerde insan kayıpları kaçınılmaz olmakla beraber alınan tedbirler ölüm ve malûliyet oranlarını azaltabilmektedir. Savaşın fiili olarak yaklaşık bir ay sürmesi sağlık hizmetlerinde diğer savaşlara göre kısmi bir iyileşme sağlamıştır. Örneğin Alasonya ordusunda savaş hazırlıklarının başlamasından erlerin terhisine kadar geçen 14 aylık süre içerisinde tüm hastanelere giren yaralı ve hasta erlerin ölüm oranı % 5,4'tür¹⁹³. Yanya Cephesi'nde ise hastalık oranı sadece % 2'dir. Bu cephede ölüm oranı dörtbinde bir yani % 1,25'tir. Görüldüğü üzere Yanya Cephesi'nde Alasonya Cephesi'ne nazaran kayıplar daha azdır. Bu cephede hava ve iklim şartları Alasonya Cephesi'ne nazaran daha iyi idi. Alasonya Cephesi'nde iklim ve hava şartları bulaşıcı hastalıkların yayılmasına imkan veriyordu¹⁹⁴.

Yunan Harbi sırasında yaşanan sıhhi olumsuzluklar diğer savaşlarla benzerlik göstermektedir. Bu savaşta da sağlık alanında yaşanan sorunlar asker kayıplarını artırmıştır.. Osmanlı Devleti'nde esaslı bir sıhhi teşkilatın bulunmaması hizmetlerin iyi planlanamamasını doğurmuş, bunun yanında tedavi sisteminin klasik usullerle

¹⁹¹ Uzel, a.g.m., s. 206-207.

¹⁹² BOA, Y.MTV., nr. 188/34.

¹⁹³ Yapmış olduğumuz tespite göre I. Dünya Savaşı'nda hastaneye yatan yaralı ve hastaların % 6,83'ü vefat etmiştir.

¹⁹⁴ Gnkur ATASE Bşk.lığı, *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, Gnkur Basımevi, Ankara 1965, s. 252.

yapılması, kara ve demiryollarının yetersizliği hasta ve yaralıların zamanında sevkini engellemiştir.

Yunan Harbi'nde diğer savaşlarda olduğu gibi en büyük eksiklik sıhhi personel alanında yaşanmıştır¹⁹⁵. Özellikle savaşın ilerleyen döneminde hasta ve yaralı sayısı artınca daha fazla hekim, eczacı ve cerraha ihtiyaç duyulmuş ve fakat bu eksikliği gidermek mümkün olamamıştır. Zira, tümenlerin birbirinden uzak yerlerde konuşlanması sıhhi personel ve hekim ihtiyacını artırmıştır. İstanbul'dan yapılan personel takviyesi hiçbir zaman yeterli olmamıştır¹⁹⁶.

Sevkiyatta yaşanan aksaklıklar da malûl gazi sayısını artırmıştır. Harp sırasında demiryollarının yetersizliği, sevk araçlarının hasta ve yaralı taşımak için gerekli vasıfları taşınamaması hasta ve yaralı naklinde ciddi aksaklıklara neden olmuştur¹⁹⁷. Sevk araçlarının azlığı veya tedarik edilmesinde yaşanan güçlükler harp yaralılarının sevk merkezlerinde uzun süre beklemesi sonucunu doğurmuştur. Bu durumda yaralı kabileleri birikmiş, bunların İstanbul'a gönderilerek hastanelere yerleştirilmelerinde büyük zorluklar yaşanmıştır¹⁹⁸. Savaşın bitimiyle birlikte terhis edilen erlerin sevkiyatında da ciddi problemlerle karşılaşmıştır. Bazan bulaşıcı hastalık taşıyan erler tam tedavi edilmeden İstanbul Gelibolu ve Çanakkale'ye sevk edilmişlerdir. Hastalıklı erlerin memleketlerine sevkleri daha sonra salgın hastalıkların yayılmasına neden olmuştur.

İklim ve Hava Şartları ve Salgın Hastalıklar da asker kayıplarını artırmıştır. Bu harp sırasında Osmanlı askerlerinin sıkıntı çektikleri hususlardan birisi hava şartlarındaki olumsuzluklar ve içme suyu temininde karşılaşılan güçlükler olmuştur. Özellikle Teselya'da erler hava ve sudan etkilenecek hastalanmışlar, bundan dolayı bölgede kurulmuş olan hastaneler yetersiz kalmıştır¹⁹⁹. Bu sıkıntı mütarekenin imzalanmasından sonra dahi devam etmiştir. Teselya bölgesinde özellikle hummayı naibe (nöbetli humma) hastalığı yayılmıştır. Bunun yanında tifüs, malarya, tifo ve dizanteri gibi hastalıklardan da binlerce asker ve önemli miktarda sağlık personeli

¹⁹⁵ ATASE Arşivi, OYH, (Osmanlı-Yunan Harbi Koleksiyonu), Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 2-26, 2-27, 2-30.

¹⁹⁶ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 66-67.

¹⁹⁷ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 2-26, 2-27, 2-30.

¹⁹⁸ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 02-06.

¹⁹⁹ Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, Gnkur Basımevi, Ankara 1965, s. 251-252.

hayatını kaybetmiştir²⁰⁰. Benzer sorunlar az da olsa Yanya Cephesi'nde de yaşanmıştır. Örneğin Loros'daki ikinci tümen birliklerinden hastası çok olanlar her onbeşgünde bir havası iyi olan bölgelerdeki birliklerle değiştirilmiştir²⁰¹. Buna rağmen “*mevsim ve mevkiin*” elverişsizliği nedeniyle hastalanan asker sayısı günden güne artmıştır²⁰². Askerlerin tam tedavi edilmeden ve gerekli koruyucu önlemler alınmadan sevk edilmesi büyük sorunlara sebep olmuş hastalıklı erler memleketlerine döndüklerinde taşıdıkları hastalıktan dolayı salgınların çıkmasına sebep olmuşlardır²⁰³.

1.2.2. Mecruh ve Malûllerin Sevkleri Meselesi

Bu savaşta da klasik nakil usul ve vasıtaları kullanılmıştır. Muharebelerde yaralanan askerler tabur subayları tarafından yanlarında bulunan birkaç erle önce seyyar hastanelere gönderilmiş, burada ilk müdahaleleri gerçekleştirildikten sonra sevki uygun olanlar bir merkezde toplanarak tahsis edilen araçlarla sabit hastanelere nakledilmişlerdir. Bu hastanelerde tedavi altına alınan yaralı ve hastalar duruma göre limanda yada tren istasyonunda bulunan sevk merkezine götürülmüşlerdir. Onların sabit hastaneden sevk merkezlerine götürülmeleri araba ve yaylılarla gerçekleştirilmiştir. Bu merkezlerden sedye düzeneği olan tren veya vapurlarla İstanbul'a tedavi için gönderilmişlerdir²⁰⁴.

Osmanlı-Yunan Harbi'nde malûl ve mecruh askerlerin sevkleri belli merkezlerden yapılmıştır. Yanya Cephesi'nde sevk merkezi Soroviç idi. Hasta ve yaralılar ordudaki hasta arabaları ve sivillerden kiralanan arabalarla Manastır'a ve oradan da Soroviç'e nakledilmiştir. Buradan da trenlerle Selanik üzerinden İstanbul'a gönderilmişlerdir²⁰⁵. Teselya'da ise sevk merkezi Golos limanı idi. Bu merkezlerden İstanbul'a tren ve vapurla yaralı veya malûller naklediliyordu²⁰⁶. Savaşın bitiminden sonra yaralı nakillerinde Preveze limanı da kullanılmıştır²⁰⁷.

²⁰⁰ BOA, Y.PRK.ASK., nr. 210/116, s. 1-2.

²⁰¹ Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, Gnkur Basımevi, Ankara 1965, s. 251-252.

²⁰² ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 07.

²⁰³ BOA, Y.PRK.ASK., nr. 210/116, s. 1-2.

²⁰⁴ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 2-26, 2-29; *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, s. 251.

²⁰⁵ Özbay, a.g.e., C. 2, s. 68.

²⁰⁶ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 02-16.

²⁰⁷ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 02-02.

Osmanlı-Yunan Harbi'nde malûl askerlerin toplanarak tedavi gördükleri üç önemli bölge hastanesi bulunmaktadır. Bu hastaneler Alasonya, Yenişehir ve Çatalca²⁰⁸ hastaneleridir. Hastanelerde tedavi gören malûl ve mecruh askerlerden tedavilerinin devam etmesi gerekenler kara ve tren yolu ile Golos'a, oradan da vapurlarla İstanbul'a sevk edilmişlerdir²⁰⁹.

Mecruh ve malûl askerler İstanbul'a trenlerle taşındıkları sırada, yol üzerindeki yerleşim yerlerinde bulunan bölgelerin halkı tarafından ilgiyle karşılanmışlardır. Mesela 20 Mayıs 1897'de İstanbul'a sevk edilen mecruh ve malûl gazilere Selanik'teki Musevi Osmanlı vatandaşları tarafından üzerinde "Selanik Musevi Hediyesi" yazılı gümüş saatler hediye edilmiştir²¹⁰.

Diğer taraftan hasta, mecruh ve malûllerin sevkiyatı ile ilgili işlemler başkumandanlığı tarafından hassasiyetle takip edilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki başkumandanlık sevkle ilgili işlemler hakkında bilgilendirilmesini istemiştir. Bu yüzden sevk edilecek malûl katarlarının saat ve dakika olarak hareket zamanları ile sayıları başkumandan Müşir Ethem Paşa'ya bildirilmiştir. Örneğin Yenişehir kumandanı Ferik Hüsnü Bey tarafından 8 Ağustos 1897 (27 Temmuz 1313) tarihinde Müşir Ethem Paşa'ya gönderilen telgrafta 353 mecruh askerin 8 Ağustos sabahı saat 12.00'de trenle Golos'a gönderildikleri haber verilmiştir. Erkan-ı Harp Kaymakamı Mahmut Bey de 8 Ağustos akşam saat 19.00'da Golos'tan hareket eden Taif vapuru ile 358 mecruh askerin İstanbul'a sevk edildiklerini haber vermiştir²¹¹.

Bununla beraber birlikler harbin başlangıcından bitişine kadarki subay ve er zayıatlarını da kaydetmişlerdir. Örneğin 9 Temmuz 1897 tarihinde Osmanlı-Yunan Harbi'nde seyyar topçu yirmisekizinci alayın ikinci taburundan harbe katılan zabitan ve efraddan savaş boyunca dört neferin yaralandığı ve bu askerlerin kendi memleketlerine gönderildiğine dair kayıtlar tutulmuştur²¹². Aynı şekilde III. Orduya

²⁰⁸ Burası İstanbul yakınlarında bulunan Çatalca değildir. Bu yerleşim yeri Dömeke'nin kuzeyinde Tırhala ile Golos arasında demiryolunun geçtiği güzergah üzerinde bulunmaktadır.

²⁰⁹ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 02-05. Bu konuda bir çok örnek bulunmaktadır. Mesela 24 Haziran 1897 tarihli bir belgede Yenişehir hastanesinde bulunan malul askerlerden 2 subay ve 531 erin saat 13.30'da trenle Galos'a sevk edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 02-14 yine ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 02-01, 02.

²¹⁰ *Sabah*, 8 Mayıs 1313/21 Mayıs 1897, nr. 2688, s. 1.

²¹¹ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 02-17-18.

²¹² ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 70, Fihrist: 23.

mensup seyyar topçu onbeşinci alayının birinci taburunda harbin başlangıcından bitişine kadar iki neferin malûl kaldığı, şehit bulunmadığı kaydedilmiştir²¹³.

Bu arada hasta, malûl ve yaralı askerler sevk edilirken yolculuklarını rahat bir şekilde sürdürebilmeleri için her türlü tedbir alınmaya çalışılmıştır. Onlar sevk merkezlerine yanlarına tabip, sıhhiye memuru, eczacı ve muhafaza memurları verilerek tren, vapur veya diğer nakil araçları ile ulaştırılmışlardır. Bu şekilde hasta ve yaralıların iâşe ve ihtiyaçlarının yanı sıra sıhhi hizmetleri de karşılanmıştır²¹⁴. İlâveten çay, kaput gibi erzaklar da temin edilmiştir. Bununla ilgili olarak Mabeyn-i Hümayundan Mehmet Kamil tarafından 17 Ekim 1897 tarihinde Seraskerliğe gönderilen yazıda Yenişehir Hastahanesi'nde tedavi olarak malûliyetleri kesinleşen ve K rkız havalisinde bulunan 216 neferin çay ve diğer ihtiyaçlarının karşılandığı, sertababete bildirilmiştir. Yine 19 Ekim 1897 tarihinde Sertabib Miralay Mahmut Nami tarafından haber verildiğine göre Yenişehir'de tedavi olan Karadenizli 616 hasta askerin erzak, kaput, çay vesair ihtiyaçları tam olarak karşılanmıştır. Bilahare aynı gün saat 09.00'da Golos'dan Mekke vapuruyla hareket eden kafileye tabip Yüzbaşı Ali Efendi ile birlikte 20 nefer hademe ve işçi eşlik etmek üzere g revlendirilmiştir²¹⁵.

Öte yandan malûllerin sevkleri yapılırken gidecekleri mahallere göre sınıflandırıldıkları görülmüştür. Buna göre tedavileri devam edecek olan askerler İstanbul'a gönderilmiştir. Malûliyeti kesinleştiği için tedavisi sonlandırılanlar ile tebdili hava alanlar ise memleketlerine nakledilmiştir. Memleketi Rumeli'de bulunan askerler için sevk merkezi Selanik, Anadolu'da bulunanlar için ise Kale-i Sultaniye'dir. Bu husus 21 Temmuz 1897 tarihli bir telgrafta da açıkça belirtilmiştir. Seraskerlikten, Dömeke'de Yunan Sınır Kumandanı ve Müşir Ethem Paşa'ya gönderilen telgrafta Yenişehir Hastanesi'nde bulunan malûl askerlerin 25 Temmuz günü Golos'tan Bosna vapuruyla sevkedilecekleri, Rumeli'ye gidecek olanların Selanik'e ve Anadolu'ya gönderilecek olanların ise Kale-i Sultaniye'ye sevkedilmeleri gerektiği hatırlatılmıştır²¹⁶.

²¹³ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 70, Fihrist: 23-1, 23-2.

²¹⁴ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 02-03, 08,12, 13.

²¹⁵ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 2-26, 2-27, 2-30.

²¹⁶ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 02-15.

12 Ağustos 1897 tarihli bir başka belgede de Yenişehir kumandanı Ferik Hasan Bey, 460 malûl askerin sabah saat 12.20'de posta treni ile Golos'a sevk edildiklerini belirtmiştir²¹⁷. Alasonya Sertabibi Miralay Mahmut Sami Bey ise Müşir Ethem Paşa'ya gönderdiği telgrafta Yenişehir Hastanesi'nde tedavi olan malûliyetleri kesinleşen 458 askerin Golos'da Gülsu Limanı'ndan Hadide vapuruna bindirilerek saat 06.30'da hareket ettiklerini bildirmiştir. Miralay Mahmut Sami Bey'in ifadesine göre askerlerin beraberinde tabip Binbaşı Ahmet Bey de bulunmaktadır²¹⁸. Bu askerlerden 450'si Anadolu şehirlerinden olduğu için kabile Anadolu'nun sevk merkezi olan Kale-yi Sultaniye'ye gönderilmiştir²¹⁹. Bu hususta 2 Ağustos 1897 tarihinde Katib-i Hususi Mehmet Kamil tarafından, Seraskerliğe gönderilen şifreli telgrafta söz konusu malûllerin Kalayı Kale-i Sultaniye'ye ulaştıkları, yolculuklarının salimen sona erdiği bildirilmiştir²²⁰.

Yine 16 Ekim 1897 tarihli bir belgede Yenişehir Hastanesi'nde tedavileri yapılarak malûliyetleri kesinleşen 216 askerin Golos'tan saat 10.00'da Canik vapuru ile sevk edildikleri bilgisi verilmiştir. Körkız havalisinde görev yapmış olan bu askerlerin yolculuklarının rahat bir şekilde seyrettiği belirtilmiştir²²¹.

Diğer taraftan malûl ve mecruhlar sevk merkezlerinden ayrılmadan evvel varacakları mahallerdeki hastaneler onlar için hazırlanmaya çalışılmıştır. Buralardaki hastane kapasiteleri ve yatak sayıları belirlenerek, yeni gelenlerin tedavi edileceği hastaneler tesbit edilmiştir. Bu amaçla Yenişehir'den sevk olunan malûllerin tedavi edilmeleri için 700 yataklı bir hastane tesis edilmesi düşünülmüş, bu hastane için gerekli olan yatak ve edevatın Süleymaniye Hastanesi'nde mevcut bulunduğu tesbit edilmiştir²²².

Öte yandan İstanbul'a ulaşan ağır yaralı ve malûllerin hastanelere sevk edilmesi, Sevk-i Mecruhin Komisyonu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Hekimlerden oluşan bu komisyonun başında Doktor Miralay Fahri Bey bulunmaktadır. Bu komisyonun emrinde sekizer yataklı on vagon dan oluşan iki tren katarı görev

²¹⁷ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 02-22.

²¹⁸ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 02-20.

²¹⁹ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 02-21.

²²⁰ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 2-19.

²²¹ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 2-24.

²²² ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 5-1.

yapmıştır. İlaveten tekalif-i harbiye usulüyle yük ve yolcu arabaları da kiralanmıştır²²³.

Bu arada İstanbul halkı vatan savunmasında görev yapmış olan bu askerleri samimiyetle bağrına basmıştır. Mecruh ve malûl kabileleri Sirkeci İstasyonuna ulaştıklarında ahali tarafından coşkuyla karşılanmışlardır. “Padişahım çok yaşa” nidaları ve dualarla taltif edilmişlerdir. Bu karşılamalar ile ilgili olarak *Sabah* gazetesi ayrıntılar vermektedir. Gazete 12 Mayıs 1897 tarihli nüshasında bir karşılama törenini tasvir etmiştir. Buna göre Alasonya’dan İstanbul’a gelen kabileyi karşılayan kalabalıklar arasında saraydan Lütfi Bey, Tophane-i Amire Sertabibi Ferik Hacı Emin Paşa, Sıhhiye Reisi Ferik Salih Paşa, Merkez Kumandanı Ferik Saadettin Paşa, Sıhhiye Birinci Şube Müdürü Miralay Halim Paşa, Levazım Birinci Şube Müdürü Sait Paşa, İkinci Fırka-yı Humayun Kumandanlığı Seryaveri Kaymakam Bekir Bey, Nizamiye sevkiyat memuru Kaymakam İbrahim Bey gibi memur ve ileri gelenler de bulunmuşlardır. Malûl ve mecruh gaziler istibotlara bindirilerek Dolmabahçe civarında Valide Camisi rıhtımına çıkarılmışlardır. Buradan araba ve sedyelerle Yıldız Sarayı Hastanesine taşınmışlardır²²⁴. 20 Mayıs’a kadar İstanbul’a ulaşan mecruhların toplam miktarı 753’e ulaşmış olup bunlardan 388’i Yıldız civarındaki barakalara sevk edilmişlerdir. 365’i ise Gümüşsuyu Hastanesi’ne yatırılmıştır. Bu mecruhların 38’i subaydır. Mecruh subaylardan ikisi kolağası, onbeşi yüzbaşı, biri yüzbaşı vekili, sekizi mülazımievvel, sekizi mülazımisanidir. Bu arada hastanelerde tedavi gören 109 yaralı asker tamamen iyileşmiş ve 20 Mayıs tarihine kadar taburcu edilmişlerdir²²⁵.

Hastanelere ulaşan yaralılara saray da yardım elini uzatmıştır. Mecruh ve malûllere sarayda imal edilen çamaşırlar verilmiş, sarayda pişirilen çorba ikram edilmiştir. Padişah özel bir temsilci göndererek gazilerin tek tek hatırlarını sordurmuştur. Abdulhamit’in bu ilgisi gazileri duygulandırmıştır²²⁶. Bu ilginin daha sonra da devam ettiği ve Padişahın buna özel bir önem verdiği görülmektedir.

Öte yandan hastaneler gelen yaralı ve hastalara cevap verememiş, Yıldız Sarayı civarına on onbeş gün içerisinde büyük kışlalar halinde hastane barakaları

²²³ Özbay, a.g.e., C. 2, s. 69.

²²⁴ *Sabah*, 30 Nisan 1313/12 Mayıs 1897, nr. 2679, s. 2.

²²⁵ *Sabah*, 8 Mayıs 1313/21 Mayıs 1897, nr. 2688, s. 1.

²²⁶ *Sabah*, 30 Nisan 1313/12 Mayıs 1897, nr. 2679, s. 2.

yapılmıştır. Kısa süre içerisinde bu barakaların sayısı beşe yatak sayısı ise 337'ye ulaşmıştır. İlâveten bir mutfak ve bir de çeşme inşa edilmiştir²²⁷.

Bununla birlikte mecruh ve malûllerin bir an evvel cepheden sevklerinin gerçekleştirilerek İstanbul'daki hastanelere yerleştirilmeleri önemli idi. Bu sevkiyata özellikle hava koşulları müsait olduğunda hız verilmiştir. Örneğin 16 Haziran 1897 (4 Haziran 1313) tarihinde Seraskerlikten Müşir Ethem Paşa'ya gönderilen emirde yaralı ve hastaların ihtiyaç duyduğu her türlü sıhhi malzemenin azalması ve sıcakların tesirinin artması nedeniyle mecruh ve malûl askerlere öncelik verilmesi istenmiştir. Seraskerlik sevkıyatı kolaylaştırmak ve hızlandırmak amacıyla, Bahriye Nezaretinden iki vapurun tahsis edilmesini emretmiş, ayrıca Hilâl-i Ahmer'in de bölgeye üç vapur seferi düzenlemesini istemiştir. Hilâl-i Ahmer bu talep üzerine Roma, Hadide, Taif ve Bosna vapurları ile dört sefer düzenlemiştir²²⁸.

Görüldüğü üzere bu dönemde malûl askerlerin sevkleri ile ilgili olarak özellikle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Mesela 26 Haziran 1897 (25 Muharrem 1315 (Hicri)) tarihli bir belgede Rusya'dan yaralı olarak üç zabıt ve 219 nefer olmak üzere toplam 222 asker Hilâl-i Ahmer tarafından kiralanan Adana vapuru ile İstanbul'a getirilmiştir. Bu askerlerin tedavileri yapıldıktan sonra içlerindeki sekiz malûl asker de diğerleri gibi memleketlerine gönderilmiştir²²⁹. Yine Alasonya bölgesinde bulunan hastanelerde ameliyat ve tedavi gören yaralılarından 513'ü demiryolu ile İstanbul'a gönderilirken mütarekeden sonra 1.699 yaralı ve 29.328 zayıf er Yenişehir'den trenlerle Golos'a, buradan Hilâl-i Ahmer vapurlarıyla İstanbul'a sevk edilmişlerdir²³⁰.

Bu arada harp sırasında herhangi bir nedenle yaralanan ve malûl kalan askerler ilk andan itibaren hastanelere sevk edilerek tedaviye alınmışlardır. Tedavi sonunda malûliyeti kesinleşenlerin memleketlerine sevkleri gerekmiştir. Devlet bu sevk işlemi sırasında bütün imkanlarını seferber etmiştir. Savaş sırasında sevk işlemi Sevk-i Mecruhin komisyonu tarafından gerçekleştirilirken savaşın bitiminde ise bu görevi “*Yaralı Yollama Komisyonu*” üstlenmiştir. Mesela Yaralı Yollama Komisyonu'nun 12 Kasım 1903 (30 Teşrinievvel 1319) tarihli çizelgesinde

²²⁷ *Sabah*, 8 Mayıs 1313/21 Mayıs 1897, nr. 2688, s. 1.

²²⁸ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 02-06.

²²⁹ BOA, Y.PRK.ASK., nr. 128/25.

²³⁰ Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, Gnkur Basımevi, Ankara 1965, s. 252.

belirtildiğine göre 53 nefer Ankara istasyonuna gönderilmiş, bunlardan 13 kişi istasyonda kalmak üzere diğerlerinden 4 kişi Sarayköy, 14 kişi Adapazarı, 1 kişi Bayramiç, 1 kişi Eskişehir, 1 kişi Sincanköy, 2 kişi Aşağı Sincanköy, 1 kişi Akhisar, 3 kişi Polatlı, 4 kişi İzmit, 2 kişi Kütahya, 4 kişi Afyonkarahisar, 1 kişi Bilecik, 1 kişi Mekri, 1 kişi de Bozüyük'e gönderilmiştir. Bir kısım malûl asker ise 11-13 Kasım 1903 (29-31 Teşrinievvel 1319) tarihinde Bandırma iskelesine gönderilerek buradan 5 kişi Bandırma, 4 kişi İnebolu, 2 kişi Bartın, 3 kişi Samsun, 2 kişi Ereğli, 1 kişi Trabzon ve 2 kişi de Giresun'a sevk edilmiştir²³¹.

Alınan bütün tedbirlere rağmen malûllerin sevkleri hususunda bazı aksaklıkların yaşandığı da görülmüştür. Kara ve demiryollarının yetersizliği, taşıma araçlarının yaralı ve hasta nakline uygun olmaması nedeniyle, yaralılar muntazam bir şekilde sevk edilememişlerdir. Bunun yanında sağlık hizmetlerini tam olarak yürütecek teşkilatlı bir kuruluşun eksikliği de hizmetlerin eksiksiz bir şekilde yürütülmesine imkan vermemiştir²³².

Malûl gazilerin vapur veya trenlerle sevkleri yapılırken içinde buldukları durum ve nakledilme sırasındaki manzara halk arasında büyük bir üzüntü yaratmıştır. Bu anlamda Osmanlı arşivinde bulunan bir belge bu gerçeği açık bir şekilde ortaya koymaktadır. 26 Temmuz 1897 (26 Safer 1315) tarihinde Golos'da Telgraf ve Posta seyyar müfettişi olan Niyazi Bey tarafından gönderilen aşağıdaki belgede şu ifadeler yer almaktadır²³³;

“Bugün Yenişehir'den vürud edüb trenden Saadet vapuruna naklolunmak üzere önlerinde bir bando musika olduğu halde dörtyüz malûlîn-i asâkir-i şahane, el-hakkıçün taş arabalarıyla binlerce ağyar önünde vapura geçirilmiş ve yanlarında bir küçük zabitle bir de cerrah görülebilmıştır. Mugayir-i rıza-yı ali olan bu şu hallin arzına ihtisar eyledim ferman. 26 Safer 1315 ve 14 Temmuz 1313 [26 Temmuz 1897] Golos'da Telgraf ve Posta seyyar müfettişi Niyazi”.

1.2.3. Mecruh ve Malûllerin Tedavileri

1897 Yunan Harbinde de diğer harplerde olduğu gibi rutin tedavi basamakları takip edilmiştir. Bu anlamda yaralanan askerlere ilk müdahale sargı paketleri ile yapılmıştır. Bilahare mecruh askerler erler yardımıyla seyyar hastanelere götürülerek

²³¹ BOA, Y.PRK.ASK., nr. 210/116, s. 1-2.

²³² ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 2-26, 2-27, 2-30.

²³³ BOA, Y.PRK.PT., nr. 14/76.

burada tedavi altına alınmışlardır. Ardından tedavileri devam etmek zorunda olan ağır yaralı ve malûller daha teşkilatlı olan sabit hastanelere sevk edilmişlerdir.

Askerlerin tedavileri için tümenlere birer baştabip, operatör, cerrah ve eczacıdan oluşan birer sağlık heyeti görevlendirilmiştir. Bunun yanında orduların mevcuduna göre ihtiyaç duyacakları sıhhi malzemeler de gönderilmiştir. Mesela 62.693 kişilik Alasonya ordusunun bir tümeni için iki hasta çadırı, 50 yataklı hastane eşyası, çeşitli ebatlarda ilaç ve malzeme verilmiştir²³⁴.

Öte yandan her tümenin bulunduğu bölgede bir seyyar hastane açılmasına gayret edilmiştir. Örneğin Alasonya ordusunda tümenlerin bulunduğu Katerin, Kozköy, Alasonya, Dömenik, Çayhisar, Dışkata ve Grebene bölgelerinde seyyar hastaneler kurulmuştur. Yaralı ve malûllerin ilk tedavileri söz konusu hastanelerde yapılmış, bilahare Alasonya'da bulunan 800 yataklı merkez hastanesine sevk edilmişlerdir. Harbin ilerlemesiyle hasta ve mecruh sayısının artması sonucunda Alasonya ordusu için Naslıç, Serfiçe ve Karaferye'de 350'şer yataklı ve Soroviç'te ise 50 yataklı birer hastane daha tesis edilmiştir²³⁵.

Esasen tümenlerde bulunması gereken iki seyyar hastane ile hasta nakliye bölüklerinin teşkili için seferberlikle beraber emir verilmiş idi. Fakat sıhhi personel ve malzeme yetersizliği nedeniyle plan hayata geçirilememiştir²³⁶. Fakat kısmen de olsa tümenlere hem sağlık personeli hem de tıbbi malzeme ve yaralıları nakletmek için nakliye araçlarının tedarik edildiği görülmektedir²³⁷.

Osmanlı-Yunan Harbi öncesinde sağlık hizmetleri için kapsamlı bir hazırlık yapıldığını söylemek oldukça zordur. Fakat diğer savaşlarla karşılaştırıldığında bu harbin ilk zamanlarında ihtiyacı karşılayacak kadar doktor ve sağlık personelinin bulunduğu söylenebilir. Savaşın başlamasından bir süre sonra özellikle Teselya'nın hava ve suyunun elverişsiz olması nedeniyle hastalanan er sayısı artmaya başlamıştır. Bunun üzerine yeni hastanelerin açılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu sebeple mevcut sıhhi personel yetersiz kalmıştır²³⁸.

Bu doğrultuda mevcut hastaneler de kifayet etmemiş, yeni hastaneler açılmıştır. Mevcut hastanelerin ise yatak kapasiteleri artırılmıştır. Nitekim savaş sona

²³⁴ Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, Gnkur Basımevi, Ankara 1965, s. 76, 250.

²³⁵ *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, s. 250.

²³⁶ Gnkur Yay., *TSK Tarihi*, C. 3, 5. Kısım (1793-1908), Gnkur basımevi, Ankara 1978, s. 496.

²³⁷ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 65.

²³⁸ *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, s. 251.

erdikten sonra 21 Kasım 1897 tarihinde Alasonya Ordusunda görev yapan Ferik Ömer Reşid Paşa tarafından Seraskerliğe gönderilen raporda, hastanede tedavi edilen mecruhların sağlıklarının muhafaza edilmesi için gerekli tedbirlerin alındığı ve gereken her şeyin yapıldığı hatırlatılmıştır. O, “mevsim ve mevkinin” şartlarının zor olması nedeniyle orduda hastalanan er sayısının günden güne arttığını da bildirmiştir. Nitekim bu tarihlerde hastalanan er sayısında ciddi bir artış söz konusudur. Örneğin 20 Ekim 1897’de 316 yeni hasta erin hastanelere sevk edileceği haberi alınmıştır. 6. Fırka Kumandanlığı yer yokluğundan dolayı bunlardan 50 eri hastaneye göndermiş, geri kalanların ise tedavileri ayakta yapılmıştır²³⁹.

Yunan Harbi’nde hasta ve yaralıların en önemli tedavi merkezleri cepheye yakın bölge hastaneleri olmuştur. Bunlar Yenişehir, Tırhala, Tırnova, Golos, Kardiça, Alasonya, Çatalça, Dömeke, Lithor, Serfiçe, Karaferye, Grebene, Katerin, Dışkata, Naslıç, Kozköy, Soroviç, Yanya, Preveze ve Loros Hastaneleridir²⁴⁰. Ayrıca yaralılarından bazılarının Rus Salib-i Ahmer’i tarafından bölgede açılan hastanelerde tedavi gördüğü anlaşılmaktadır²⁴¹.

Buralarda tedavileri yapılan hasta ve yaralılar daha sonra vapur, tren ve diğer nakil araçları ile İstanbul’a sevk edilecekleri merkezlere taşınmışlardır. Buralardan da özel sedye tertibatı yapılmış vapur veya trenlerle İstanbul’a sevk edilerek tedavi altına alınmışlardır. İstanbul’a ulaşan yaralı, hasta ve malûl askerlere özellikle Haydarpaşa ve Yıldız Hastanelerinde müdahale edilmiştir²⁴². Bunun yanında Hilâl-i Ahmer tarafından açılmış olan hastaneler de yaralı ve malûllere hizmet vermiştir.

Ayrıca II. Abdülhamid kendi sarayının yakınında yaralı ve malûller için özel bir hastane inşa edilmesini de emretmiştir. Hastanenin saraya yakın yapılmasının nedeni, padişahın bu yakınlıktan istifade ederek mecruh ve malûl askerleri sık sık ziyaret edip, onları “*tatlı sözleriyle onurlandırmak ve hediyeler*” sunmaktır. Ayrıca padişahın, malûl askerler için elbise dikilmesini ve yaralı askerler için lazım olan sargılarla keten ipliklerinin imalini kendi hareminden istediği de anlaşılmaktadır²⁴³. Malûl ve mecruhlardan bazıları ise Kabataş’a ve oradan da Yıldız Sarayı civarındaki hastanelere sevk edilerek buralarda tedavi görmüşlerdir. Örneğin 20 Mayıs 1897’de

²³⁹ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 7.

²⁴⁰ 1897 Osmanlı-Yunan Harbi, s. 251-252.

²⁴¹ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 02-09.

²⁴² ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 2-26, 2-27, 2-30

²⁴³ Sabuncuzâde Luis Alberi; *Sultan II. Abdülhamid’in Hal Tercümesi*, yay. haz. Mahir Aydın, Kitabevi Yay., İstanbul 1997, s. 92-93.

gelen yaralı kabileleri içinden 6 yüzbaşı, 2 mülazımievvel, 2 mülazımısani ve 28 nefer Yıldız Sarayı civarında bulunan hastanelere sevk edilmişlerdir²⁴⁴.

Osmanlı-Yunan Harbiyle ilgili belgelerde yer alan sağlık raporlarında ayak ve kol malûliyetlerinin daha yoğun olduğu görülmektedir. Örneğin V. Ordu 28. alay, 2. tabur seyyar topçusu olan zabitan ve efrad için 9 Temmuz 1897 tarihinde düzenlenen defterde; Seyyid oğlu Ömer Efendi, Elbistanlı Hacı Hasan oğlu Mehmet Ağa, Hasan oğlu Mehmet ve Salih oğlu Mehmet'in malûl kaldığı belirtilmektedir. Bunlardan Salih oğlu Mehmet 5 Mayıs 1897'de, Elbistanlı Hacı Hasan oğlu Mehmet ise 18 Nisan 1897'de kollarından malûl kalmışlardır. Seyyid oğlu Ömer Efendi ve Hasan oğlu Mehmet ise 18 Nisan 1897'de ayaklarından malûl kalmışlardır²⁴⁵.

Yunan harbinde malûl kalan askerlerin daha sonraki süreçte tedavileri ile ilgili olarak karşılaştıkları önemli problemlerden birisi memleketlerine gittiklerinde doktor bulamamaları olmuştur. Örneğin 13 Kasım 1903 tarihinde belediye doktoru bulunmayan Haymana, Ayaş, Peypazarı ve Gerede kazalarındaki redif taburu erlerinden malûliyet iddiasında bulunanların muayeneleri için en yakın asker alma şubesine sevk edilmişlerdir. Malûllerin şubede muayene edilmeleri planlanmıştır. Ancak şubede de doktor bulunamamıştır. Bunun üzerine durum bölge yöneticilerine bildirilmiştir. Yöneticiler sorunu Dahiliye Nezaretine intikal ettirmişlerdir. Nezaret duruma müdahale ederek civardaki belediye doktorlarını geçici olarak söz konusu kazalara göndermiştir. Ayrıca belediye doktoru olmayan kazalara da bir an evvel doktor tayin edilmesi talebinde bulunmuştur²⁴⁶.

1.3. 1911 TRABLUSGARP SAVAŞINDA MECRUH VE MALÛLLER

28 Eylül 1911'de Osmanlı İmparatorluğuna İtalya'nın verdiği yirmidört saatlik notanın ardından başlayan savaş, 18 Ekim 1912'de Quchy (Uşi) Antlaşmasıyla sona ermiştir. Oldukça zayıf bir anında Osmanlıyı yakalayan bu savaş, birçok zorluk ve sıkıntının da yaşandığı bir süreç olmuştur.

Ülkenin iç ve dış sorunları, bunun yanında İtalyanların açıktan savaş hazırlığı yaparken Osmanlı Devleti'nin Derne gemisini Trablusgarp'a gönderme dışında askeri hazırlık yapamaması, Trablusgarp'a asker sevk etme ile ilgili yaşanan

²⁴⁴ *Sabah*, 8 Mayıs 1313/21 Mayıs 1897, nr. 2688, s. 1.

²⁴⁵ ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya: 70, Fihrist: 0-23.

²⁴⁶ BOA, DH.MKT., nr. 793/48.

sıkıntılar, çeşitli devletlere yapılan müracaatlara rağmen onların tarafsızlıklarını bahane etmeleri, cepheye gerekli cephe ve sıhhi malzemenin gönderilemeyişi, durumu daha trajik bir hale dönüştürmüştür²⁴⁷. Buna bağlı olarak cepheye savaşan askerlerin her türlü bakım ve işleri zorlaşmış, yaralanan askerlerin tedavilerinin yapılması güçleşmiştir.

Trablusgarp Savaşı'nda savaşın kendine özgü koşullarından dolayı sıhhi hizmetler güçlkle yerine getirilmiştir. Sadece gönüllü subaylar göndermekle iktifa edilen bu savaşta bölgeye yeterli derecede sıhhi malzeme, personel ve teçizat ulaştırılamamıştır. Buna paralel olarak sıhhi hizmetler de aksamıştır. Bu savaşta sağlık hizmetleri konusunda çaba gösteren en önemli kurum daha yeni yeni teşkilatlanmaya başlayan Hilâl-i Ahmer olmuştur. Cemiyet gönderdiği ekip ve malzemeler ile açtığı seyyar hastaneler sayesinde harp yaralı ve malûllerine önemli hizmetlerde bulunmuştur²⁴⁸.

Öte yandan devletin Trablusgarp ile kara ve deniz bağlantısının olmaması da sağlık hizmetlerini büyük oranda aksatmıştır. Bu yüzden yaralanan ve sakatlanan erler yeterli şekilde bakım görememişlerdir. Zaten yetersiz olan sağlık personeli ve tıbbi malzeme ihtiyacı, yaralıların sayısı arttıkça daha da büyümüştür. Bu doğrultuda Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi seferberlik ilan etmiş ve acil hekim ihtiyacını karşılamak amacıyla sivil doktorları göreve çağırmıştır. Aynı şekilde Hilâl-i Ahmer de gönüllü hekim kampanyası başlatmıştır²⁴⁹.

Bu olumsuz koşulların yanında savaşın başlamasıyla Trablus şehri bombardımana tutulmuştur. Şehri savunmaya çalışan Osmanlı kuvvetleri dayanamamıştır. Bunun üzerine birlikler kıyıda 15 kilometre içeriye çekilmeye başlamışlardır. 18 Ekim'de Derne 20 Ekimde ise Bingazi İtalyanların eline geçmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin Bingazi'den iç kesimlere hızla çekilmesi sırasında sıhhi heyetler de sağlık malzemelerini sahildeki şehirlerde bırakmayıp, içerlere çekilmeye

²⁴⁷ Hale Şıvgın; *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989, s. 66-67.

²⁴⁸ Burada cemiyetin ilk adının "*Mecruhin ve Zuefa-yı Askeriye İmdad Cemiyeti Osmaniyesi*" olduğunu belirtmek gerekir ki bu kurumun amacı adından da anlaşılacağı üzere yaralı ve malul askerlerin cephe ve cephe gerisindeki tedavilerini yapmaktır. Hilâl-i Ahmer'in Trablusgarp Savaşı'nda verdiği hizmet, mecruh ve malul askerlere gösterdiği itina cemiyetin mecruh ve malul askerler için ne kadar faydalı olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Özellikle de Hilâl-i Ahmer mensubu olan Besim Ömer Bey'in girişimleriyle 21 Nisan 1911'de kurulan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Merkezi, malul ve mecruh askerlerle ilgili hem tedavi hem de yardımlar konusunda önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bkz. Seçil Akgün-Murat Uluğtekin, "Hilâl-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı", *OTAM (A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 3, (Ocak 1992), s. 17-18.

²⁴⁹ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 80-82.

mecbur kalmışlardır. Hatta, sahildeki şehirlerde bulunan Osmanlı askeri sıhhiye personelinden bazıları İtalyanlara esir düşmüştür. Bu nedenle Türk birliklerinin sağlık personeli ve sıhhi malzeme sıkıntısı had safhaya ulaşmıştır²⁵⁰. Bu çekilmeler sırasında binlerce bedevinin de askeri birliklere katılması, durumu daha da güçleştirmiştir.

Bütün bu olumsuz koşullara rağmen Hilâl-i Ahmer, Trablusgarp Savaşı'nda Türk ordusunun sağlık ihtiyacını karşılamak için ciddi bir çaba sarf etmiştir²⁵¹. Cemiyet büyük sabit hastaneler kuramamış, ancak küçük mevki hastaneleri ile seyyar hastaneleri faaliyete geçirebilmiştir. Bu hastanelerle kısmen de olsa cephedeki malûl ve mecruhların bakımını sağlamıştır²⁵².

Bu durum Hilâl-i Ahmer ile Harbiye Nezareti arasında sıhhi personel temin edilmesi hususunda yazışmalar yapılmasına yol açmıştır²⁵³. Bilahare Hilâl-i Ahmer Trablusgarp'a üç sıhhi heyet göndermiştir. Bu heyetler bölgedeki yaralı ve malûl askerler için seyyar poliklinikler açarak hizmet vermişlerdir²⁵⁴.

Malûl ve mecruh askerlerin tedavi edilmesinde Hilâl-i Ahmer heyetlerinin önemli katkıları olmuştur. Bu sebepten söz konusu heyetlere değinmek yerinde olacaktır.

Birinci Heyet; Trablusgarp'a Hilâl-i Ahmer tarafından gönderilen ilk sağlık heyeti, Tıp Fakültesi öğretim üyelerinden aynı zamanda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti merkez üyesi olan Dr. Kerim Sebati Bey başkanlığında altı doktor, bir muhasebeci, bir eczacı ve 15 hastabakıcıdan oluşmaktaydı. Beş bin lira tahsisat ayrılan heyet 20 Ekim 1911 tarihinde Marsilya üzerinden Aziziye'ye sevk edilmiştir. Dr. Kerim Sebati Bey heyetten birkaç gün evvel bölgede şiddetle ihtiyaç duyulan ilaç, cerrahi, alet, çadır, sedye, mutfak levazımı, konserve ve diğer sıhhi malzemelerin tedariki için Paris'e gitmiştir²⁵⁵. K. Sebati Bey malzemeleri temin ettikten sonra ekibiyle birlikte ayrıca 200 koliden oluşan eşyayı da yanlarına alarak Transatlantik Vapuru ile Marsilya'dan Tunus'a hareket etmiştir. Bu heyet 15 Kasım 1911 tarihinde Tunus yakınlarındaki İsfaks'a ulaşmıştır²⁵⁶. Heyet burada sekizer yataklı 13 çadır kurmuştur

²⁵⁰ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 95.

²⁵¹ Akgün-Uluğtekin, a.g.m., s. 21-22.

²⁵² Akgün-Uluğtekin, a.g.m., s. 20-21.

²⁵³ Akgün-Uluğtekin, a.g.m., s. 21-22.

²⁵⁴ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 105.

²⁵⁵ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 96-97, 101.

²⁵⁶ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 97.

Çadırların imalinde ve taşınmasında yerli ahaliden olan Ramazan ve Tevfik El-Şerefi Beylerle Ali Başhamba Bey ve eşinin büyük katkıları olmuştur²⁵⁷.

Bilahare Heyet Trablus'a hareket etmiştir. Heyetin Trablus'daki ilk izlenimleri hiç de iç açıcı değildir. Başkan Kerim Sebati Bey'in ifadesine göre Trablus'a vardıklarında sıhhi araç ve gereç yok hükmündedir. Askerleri tedavi edecek sıhhi malzeme ile ameliyat yapacak alet edevat kalmamıştır. Kangren olmuş ayakları kesmek için adi bir testere dahi mevcut değildir²⁵⁸.

Heyetin buradaki ilk işi cepheye yakın olan yerlerde seyyar hastaneler ve ilkyardımcı ekipleri kurmak olmuştur. Heyet Ordu Kumandanlığının isteğiyle ilk Hilâl-i Ahmer hastanesini Aziziye'de kurmuştur. Burada bulunan okul binası düzenlenerek ve çevresine çadırlar kurularak 160 yataklı bir sağlık merkezi oluşturulmuştur. Bu hastanede iki günde üçyüze yakın yaralı ve hasta asker tedavi edilmiştir. Heyet bunun dışında kaza merkezlerine doktor ve sağlık malzemesi de göndermiştir²⁵⁹.

Öte yandan yerli ahaliden (urban) teskereci kolları tertip edilerek yaralıları hastanelere taşınmıştır. Görüldüğü üzere heyet bölge halkını da sağlık hizmetlerinde istihdam etmiştir. Hilâl-i Ahmer bu sedyecilere ayda 10 frank, savaş günleri için ilaveten 2 frank ücret ödemiştir. Bu hizmetin daha düzenli yapılması için yetenekli görülen kişilerden 96 er seçilerek bütün ihtiyaçları cemiyet tarafından karşılanmak üzere kurslara alınmışlardır²⁶⁰.

Bu iyi niyetli çabalara rağmen Birinci Heyet sağlık hizmetlerinde yetersiz kalmıştır. Zira, Trablusgarp, Bingazi, Derne, Zanzur-Sonya mntıklarında cereyan eden savaşlar sırasında ciddi kayıplar verilmiştir²⁶¹. Bunun üzerine yeni Hilâl-i Ahmer heyetleri gelmiş, bölgede faaliyet gösteren sağlık ekiplerinin sayıları artırılmıştır.

Bütün bu çabalara rağmen zaman zaman geri çekilmeler sırasında yaralıların oldukları yerlerde terk edildiği de gözlenmiştir. Örneğin *Tanin* gazetesi yazarı Ahmet Şerif anılarında, İtalyan taarruzu karşısında Osmanlı birliklerinin Funduk-ı Bu Gişeyr'i boşalttıkları esnada, askerin dağınık ve düzensiz bir şekilde geri çekildiğini,

²⁵⁷ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 97.

²⁵⁸ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 98-99.

²⁵⁹ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 98-99.

²⁶⁰ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 98-100.

²⁶¹ ATASE Arşivi, Klasör: 32, Dosya: 148.

bu sırada yaralıların İtalyanların insafına terk edildiğini kaydetmektedir. O, kendisini üzen ve ağlatan en önemli noktanın yaralılar ile yeterince ilgilenilmemesi olduğunu; yaralılara bir pansuman bile yapılamadığını, bir dirhem gaz, pamuk veya sargı bezi temin edilemediğini, ameliyat için bir dülger testeresi dahi bulunamadığını ifade etmiştir. Bununla beraber Ahmet Şerif, Hilâl-i Ahmer'in savaş bölgesine geç intikal ettiğini, bu sebepten sağlık hizmetlerini aksadığını, bu ihmalin sorumlusu olarak hükümeti gördüğünü belirtmiştir²⁶².

Ahmet Şerif anılarında Kırkkarış Muharebesi'nde 22 şehid, ikisi ağır olmak üzere 140 kadar yaralı olduğunu ifade etmiştir. O, yaralanmaların hafif olmasını İtalyanların elindeki silahların "pek şık, hafif ve zarif" olmasına bağlamıştır. Trablusgarp'daki Türk kuvvetlerinin bu silahlarla bir oyuncak gibi oynadığını, kurşunlarının ince uzun ve pek medeni olduğunu, bu sebepten İtalyanlara teşekkür edilmesi lazım geldiğini, çünkü kurşunların öldürmeyerek tehlikeli yaralar açmadığını, hatta, yaralanan askerlerin çok defa ayakta tedavi edildiklerini kaydetmiştir. Ahmet Şerif ilave olarak Kırkkarış Muharebesi'ni takiben cereyan eden çatışmalarda da halk arasında yaralananların bulunduğunu bunların Hilâl-i Ahmer çadırları önünde toplandıklarını ve bu cemiyetin imkanlarıyla tedavi edildiklerini de belirtmiştir²⁶³.

İkinci Heyet; Daha evvel bölgeye giden Hilâl-i Ahmer heyetinin sağlık hizmetlerini tam olarak karşılayamayacağı anlaşılmış ve Aziziye'deki sağlık ekibini desteklemek amacıyla bir başka heyet daha görevlendirilmiştir. Dr. Emin Bey'in başkanlığında 3 doktor ve 25 hastabakıcıdan oluşan 29 kişilik ikinci heyet de Aralık 1911 (Kanunuevvel 1327) tarihinde İstanbul'dan yola çıkmıştır. Heyet ikiye ayrılarak bir kısmı sıhhi malzeme temini için Paris'e diğer kısmı ise Marsilya'ya gitmiştir²⁶⁴.

Bir süre sonra heyetin iki kolu Marsilya'da buluşmuş, 17 Ocak 1912 tarihinde hep birlikte Tunus'a hareket etmişlerdir. Aziziye'ye gelen heyet ilk iş olarak Garyan'daki hastaneyi düzenleyerek genişletmiştir²⁶⁵. Bölgede faaliyet gösteren Garyan Hastanesinde 1912 yılı Mart ayından Eylül ayına kadar geçen yedi aylık

²⁶² Ahmet Şerif; *Arnavutluk'da Suriye'de Trablusgarp'de Tanin*, C. 2, yay. haz. Mehmed Çetin Börekçi, TTK Yay. Ankara 1999, s. 245-246.

²⁶³ Ahmed Şerif Bey'in 1911-1912 yıllarında Trablusgarp gezisi ile ilgili notları hakkında bkz., Ahmed Şerif, a.g.e., C. 2, s. 286.

²⁶⁴ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s. 101-103.

²⁶⁵ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s. 104.

sürede 503 yaralı ve hasta kabul edilmiştir. Bu hasta ve yaralılarından 474'ü iyileşirken 29'u vefat etmiştir²⁶⁶.

Bu sırada Hilâl-i Ahmer tarafından İngiltere'den satın alınan çadırlar ve sıhhi malzemeler ile 50 yataklı hastane takımı Homs'a sevk edilmiştir. Böylece Homs'ta da bir hastane açılmıştır. Bu hastane için Dr. Razim Ferit Bey başkanlığında bir sıhhi heyet gönderilmiştir. Garyan ve Homs Hastaneleri savaşın sonuna kadar bu bölgede hizmet vermeye devam etmişlerdir²⁶⁷.

Hilâl-i Ahmer'in Trablusgarp'te kurduğu Homs Hastanesi 25 Ocak 1912 tarihinde Reşadiye Mektebi binasının hastaneye çevrilmesi ile faaliyetlerine başlamıştır. 13 Haziran 1912 tarihinde Homs'daki hastaneye bir anda 400 yaralının sevk edilmesi üzerine hastaneye yakın bir ev ile iki kahvehane kiralanarak hastanahane haline getirilmiş ve yaralılar buralarda tedavi edilmiştir. Homs bölgesindeki hastane de savaşın sonuna kadar faaliyetine devam etmiş, 575 mecruh ve 212 hasta kabul ve tedavi edilmiştir. Yaralılarından vefat edenlerin oranı % 4 olarak tespit edilmiştir. Bunların dışında bölge ahalisinden 1.000 kadar kişi de mevcut hastanelerde tedavi edilmiştir²⁶⁸.

Üçüncü Heyet; Bu heyetlerin dışında üçüncü bir sıhhiye heyetinin daha Bingazi'ye gönderildiği anlaşılmaktadır. Dr. Arif Bey başkanlığındaki, bu heyette Arif Bey dışında dört doktor, bir eczacı, oniki hastabakıcı bulunmaktaydı. Heyet 30 Kasım 1911 (17 Teşrinsani 1327) tarihinde İstanbul'dan Bingazi'ye gitmek üzere yola çıkmıştır. İlk önce İskenderiye'ye ve ardından Kahire'ye ulaşan heyet 3000 lira masraf yaparak gerekli bütün malzeme ve yük hayvanlarını tedarik etmiştir. Bingazi'ye doğru 312 deve ve 4 beygir ile yola çıkan heyet 22 Ocak 1912 tarihinde Derne bölgesine ulaşmıştır. Burada on yataklı bir hastane kurduktan sonra Tobruk'a giderek El-Hudere mevkiinde de bir hastane açmıştır. Heyet 28 Mart 1912 tarihine kadar Tobruk'da 85 yaralı ve 200'ü aşkın hastayı tedavi etmiştir. Hilâl-i Ahmer bu ekiplerle sadece mecruh ve malûl askerleri tedavi etmekle kalmamış aynı zamanda sivil halkın genel sağlığıyla da ilgilenmiştir²⁶⁹.

²⁶⁶ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 104.

²⁶⁷ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 104.

²⁶⁸ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 105-107; "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, (OHAM), nr. 1, 15 Eylül 1337/15 Eylül 1921, s. 20.

²⁶⁹ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 108-110.

Hilâl-i Ahmer heyeti dört aylık ödenekle buraya gönderilmiş, bu sürenin bitiminde ise süre yerel kumandanlıkça uzatılmadığı için hastane ve eşyasını orduya teslim ederek dönmüştür²⁷⁰.

Öte yandan 15 Haziran 1912 tarihinde Harbiye Nezareti tarafından Trablusgarp Kumandanlığına, harbde ne kadar doktor ve sıhhiye memuruna ihtiyaç duyulduğu sorulmuştur. Trablusgarp kumandanlığına bağlı Bingazi ve Havalisi Kumandanlığından 7 Temmuz 1912 tarihinde gelen cevabi telgrafnamede bakanlığın son gönderdiği ve muvasalatı beklenen doktorlar ve yanlarında bulunan sıhhiye memurlarının gelmesiyle personel ihtiyacının karşılanacağı ifade edilmiştir²⁷¹.

Bu arada Harbiye Nezareti tarafından Tobruk bölgesinde bulunan hastanelere önem verildiği görülmektedir. Bu anlamda nezaret Tobruk Hastanesi'nin güçlendirilmesi hususunda Hilâl-i Ahmer'den bazı isteklerde bulunmuştur. Bu sebeple halen Tobruk'ta Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde görev yapan doktor Fikret Bey'e Cemiyet tarafından gerekli ödeneklerin yapılmasında özen gösterilmesi istenmiştir. Bölgedeki askeri doktorların da Fikret Bey'in bulunduğu hastanede ona yardımcı olacakları Harbiye Nazır vekili tarafından 10 Temmuz 1912 tarihinde Hilâl-i Ahmer merkezine bildirilmiştir²⁷².

Fikret Tahir Bey savaşın tam olarak sona ermesine kadar Trablusgarp'de kalmıştır. Bu süre içerisinde bölgedeki hastaneler ile ilgili bir istatistik çıkarmıştır. Buna göre; hastanelerde toplam 1.718 kişi tedavi edilmiştir. Bunlardan 33'ü subay, 53'ü er, 167'si gönüllü mücahit, geri kalanı ise kabile üyelerindedir. Bu kişilerden yalnız 171'i hastaneye yatırılmış, diğerleri ise ayakta tedavi görmüştür. Hastaneye yatırılanlardan altı kişi vefat etmiştir²⁷³.

Öte yandan Trablusgarp'taki Osmanlı hastanelerini bekleyen en önemli tehlike İtalyanların saldırıları olmuştur. İtalyanlar Uluslararası Cenevre Sözleşmesi'ne aykırı olarak Hilâl-i Ahmer'in hastanelerine ve sıhhiye çadırlarına savaş uçakları ile ateş açmışlardır. Hava saldırılarını sivil halkı da kapsayacak şekilde genişletmişlerdir. Böylece Hilâl-i Ahmer Hastanelerinde çalışan doktorlar ve diğer sıhhiye personeli ile çadırlardaki malûl ve mecruh askerler tedavi edilirken

²⁷⁰ OHAC 1329-1331 *Salnamesi*, s. 110-111.

²⁷¹ Kızılay Arşivi, (Kutu/Belge) nr. 148/89.

²⁷² Kızılay Arşivi, nr. 148/89.

²⁷³ OHAC 1329-1331 *Salnamesi*, s. 110; "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 1, 15 Eylül 1337/15 Eylül 1921, s. 20.

hedef olmuştur Bütün protestolara rağmen hastanelere ve sivil hedeflere yönelik İtalyan saldırıları devam etmiştir²⁷⁴.

Görüldüğü üzere Trablusgarp Savaşı'nda malûl ve mecruhların cephede ve cephe gerisinde tedavi edilmelerinde hizmeti geçen en önemli kurum Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olmuştur. Bu kurumun gerek doktor ve sıhhiye personeli görevlendirilmesi, sıhhi malzeme temini ve gerekse hastabakıcılık ve yardımcı hizmetlerin sağlanması hususlarında çok ciddi çabaları olmuştur.

Diğer savaşlarda yaşanan sorunlar Trablusgarp Savaşı'nda da yaşanmıştır. Sıhhi personel ve sıhhi malzeme yetersizliği tedavi şartlarını zorlaştırmıştır. Bu durum hem askerler arasındaki ölüm oranını hem de malûliyeti daha da artırmıştır. Yaralılar mahallinde tedavi edilmek zorunda kalmış, İstanbul'a nakilleri söz konusu olamamıştır.

Öte yandan yaralılarından kaç kişinin malûl kaldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bunun temel sebebi malûliyetlerle ilgili tesbitlerin hastane raporlarına dayanılarak yapılmasıdır. Trablusgarp hastanelerinde bu tür raporlar düzenlenmediği için malûl sayısı hakkında her hangi bir değerlendirmede bulunmak mümkün olamamıştır.

1.4. 1912-1913 BALKAN SAVAŞLARINDA MECRUH ve MALÛLLER

Trablusgarp Harbi'nin Osmanlı Devleti'ni askeri açıdan sıkıntı içine soktuğu bilinmektedir. Balkan devletleri bu durumdan faydalanmak amacıyla kendi aralarında ittifaklar oluşturmuşlardır. Rusya'nın da desteğiyle ilk olarak 13 Mart 1912 tarihinde Bulgar-Sırp bağlaşması ve ardından da 29 Mayıs 1912 tarihinde Bulgar-Yunan bağlaşması imzalanmıştır²⁷⁵.

Nihayet Karadağ ve Sırbistan arasında yapılan anlaşma ile Balkan ittifakı tamamlanmış, Karadağ 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, böylece Balkan Savaşları başlamıştır. Bu savaşa katılmak için bahane arayan diğer Balkan devletleri 13 Ekim 1912'de Osmanlı Hükümetine gönderdikleri bir notayla

²⁷⁴ İsrail Kurtcephe; *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, TTK Yay., Ankara 1995, s. 157-159. İtalyanlar sadece sıhhiye personeli veya sivil ahaliye bomba atmakla kalmamış aynı zamanda Müslüman esirlere de her türlü işkenceyi yapmışlardır. Osmanlı esirleri aç, çıplak ve hasta halde bırakılmış, buna karşılık Osmanlı askerleri İtalyan esirlerine insanca muamele göstermişlerdir. Hatta ölen İtalyanların üzerlerinden çıkan eşya ve paralar İtalya Harbiye Nezaretine gönderilmiştir. Bkz. Şıvgın, a.g.e., s. 97.

²⁷⁵ Yusuf Hikmet Bayur; *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 2, Trablusgarp ve Balkan Savaşları Osmanlı Asyası İçin Anlaşmalar, Kısım I, 1911 Başından Balkan Savaşına Kadar, 3. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 214-222.

Rumeliye özgürlük verilmesini ve vilayetlerin milliyetler esasına göre bölünmesini talep etmişlerdir. Babıali çok ağır şartlar taşıyan bu iltimatı reddetmiştir. Bunun üzerine 17 Ekim 1912'de Bulgaristan ve Sırbistan, bir gün sonra ise Yunanistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Böylece Balkan Savaşlarının ilk evresi başlamıştır²⁷⁶.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı'na siyasi ve askeri açıdan hazırlıksız girmiştir. Harbiye Nezareti Haziran 1912 tarihinde yaklaşık 75.000 askeri terhis etmiştir. Seferberliğin ilanının gecikmesi Türk ordusunu zaafa uğratmıştır. Bütün bunlara ilaveten Menzil teşkilatı son derece yetersiz kalmış, ordunun lojistik ihtiyaçlarının temin edilmesinde büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Bu olumsuzluklar savaşın başladığı ilk günden itibaren kendisini hissettirmiştir.²⁷⁷

Balkan Harbi'nde Osmanlı ordularının savaş planı iki cephe esasına üzerine oluşturulmuştur. Buna göre Şark ordusu Abdullah Paşa komutasında olup Doğu Trakya'da, Edirne ve Kırkkilise dolaylarında konuşlanmıştır. Bu ordu dört kolordudan oluşuyordu. I. Kolordu Ömer Yaver, II. Kolordu Şevket Turgut, III. Kolordu Mahmut Muhtar ve IV. Kolordu Ahmet Abuk Paşalar emrindeydi. Daha batıda Kırcaali ve Başmaklı dolaylarında Filibe'yi ve Filibe-Edirne yolunu tehdit edebilecek durumda Ali Yaver Paşa kumandasında 15-16 bin kişilik bir kolordu da mevcuttu. Ali Rıza Paşa komutasındaki garp ordusu ise üç kısımdan oluşuyordu. Birinci kısım, yani ana kol İştîp-Üsküp dolaylarında konuşlanmış olan Vardar ordusu idi. Bu ordu Zeki Paşa komutasında idi. Garp ordusunun ikinci kısmı Tahsin Paşa komutasında Kozana ve Alasonya dolaylarında, üçüncü kısmı ise Esat Paşa komutasında Yanya bölgesinde bulunmaktaydı. Yine Garp ordusuna bağlı olmak üzere İşkodra dolaylarında Karadağ'a karşı koymak üzere Hasan Rıza Bey komutasında küçük bir kuvvet bulundurulmuştu²⁷⁸.

Balkan Harbi'nin beklenmedik bir zamanda başlaması, orduların daha toparlanmadan savaşmak zorunda kalmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum başarısızlığı beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda sıhhi hizmetlerde de

²⁷⁶ Yusuf Hikmet Bayur; *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 2, Kısım II, Balkan Savaşları, 3. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 19-20.

²⁷⁷ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 2, Kısım I, s. 304.

²⁷⁸ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 2, Kısım I, s. 19-20.

olumsuzluklar yaşanmıştır. Harbiye Nezareti sıhhi hizmetleri için gerekli olan ödenekleri de yeterince ayıramamıştır²⁷⁹.

Bu şartlarda Balkan Harbi büyük bir yenilgiyle sonuçlanmıştır. Bu yenilgiye bağlı olarak hemen bütün Rumeli elden çıkmış, milyonlarca Türk ve Müslüman göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'ni iktisadi ve sosyal açıdan ciddi manada sarsmıştır.

Harbiye Nezareti Balkan Savaşları sırasında daha önceki harplerde yaşanan sıhhi problemleri göz önünde bulundurarak bir sıhhi plan hazırlama çabası içerisine girmiştir. Buna göre yaralı ve hasta erlerin sağlık durumlarının iyileştirilmesi için İstanbul, Hadımköy ve Çatalca'da 15.000, Tekirdağ, Gelibolu ve Çanakkale'de 3.000, Dimetoka'da 1.000, Dedeoğlu, Gümölcüne ve İskeçe'de 2.000 ve İzmir'de 2.000 olmak üzere toplam 23.000 yatak kapasitesi olan sabit hastaneler hazırlanması planlanmıştır. Bunlara ilave olarak menzil ve seyyar hastanelerinin toplam yatak sayısı 10'ar bin olacaktır. Hasta ve yaralıların boşaltılması için bir defada 60.000 kişiyi nakledebilecek kapasitede hasta vagonu ile iki hasta ve yaralı nakliye gemisinin hazır hale getirilmesi tasarlanmıştır. Fakat nazari olan bu sıhhi plan maddi imkansızlıklar nedeniyle hiçbir suretle gerçekleştirilememiştir²⁸⁰.

Balkan Savaşlarında yapılan planlamalara rağmen sıhhi hizmetlerin tam olarak yürütülemediği görülmüştür. Bu aksamanın temel sebebi gerekli ödeneklerin sağlanamayışı, sıhhiye bölükleri ve seyyar hastane takımlarının oluşturulamaması ve seyyar hastanelerin hareketliliğini sağlayacak yeteri kadar atlı arabanın temin edilememiş olmasıdır²⁸¹.

Öte yandan bu planın savaşın gerçekleri ile uyuşmadığı da açıktır. Zira, savaşta beklenenden daha fazla yaralı ve malûl ortaya çıkmıştır. İlâveten salgın hastalıkların yaygınlaşması çok daha fazla yatak kapasiteli hastanelerin mevcudiyetini gerektirmiştir. Hastalıklardan kaynaklanan kayıplar, muharebelerde verilen kayıplardan daha fazla olmuştur. Diğer bir ifade ile “ölenler kurtulmuş”, yaralananlar ise sargı yerlerinde can vermişlerdir. Bununla beraber Balkan Savaşı'nın Osmanlı orduları açısından bozguna dönüşmesi, haberleşme ve ulaşım

²⁷⁹ Zekeriya Türkmen, “Balkan Savaşlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Osmanlı Askerlerine Yönelik Sağlık Hizmetleri”, *Belâten*, C. 68, S. 252, (Ağustos 2004), s. 486.

²⁸⁰ Gnkur Yay., *TSK Tarihi*, C. 3, 6ncı kısım, (1908-1920), 1nci kitap, Gnkur Basımevi, Ankara 1971, s. 454.

²⁸¹ Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 3, 2nci kısım, Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekatı, Gnkur Basımevi, Ankara 1981, s. 707.

vasıtalarının yitirilmesi problemleri had safhaya ulaştırmıştır. Bu şartlarda subaylar ve askerler sık sık yer değiştiren sargı yerlerinden haberdar olamamışlardır. Hatta, ordunun geri çekilmesi nedeniyle yer değiştiren sabit ve seyyar hastanelerin nerelerde olduğunu bilememişlerdir²⁸².

1.4.1. Mecruh ve Malûl Sayısını Artıran Etkenler

Genel olarak bakıldığında Osmanlı Devleti Balkan Savaşı'na hazırlıksız girdiği için birçok alanda bunun sıkıntısını çekmiştir. Sağlık hizmetleri de buna bağlı olarak yetersiz kalmıştır.²⁸³.Sağlık hizmetlerinin yetersizliğine bağlı olarak Ordu zaiyatını artıran nedenler şu şekilde sıralanabilir;

1. Birliklerin sağlık personeli, sıhhi malzeme, hasta ve yaralı sevk vasıtaları açısından son derece yetersiz olmaları. Bu yüzden yaralı ve malûl askerlere zamanında müdahale edilememiş, yaralar iltihaplanmış, basit yaralanmalar malûliyete dönüşmüştür.

2. Ağır yaralıların sevklerinin zamanında yapılamaması.

3. Ordu sağlık, malzeme ve levazımının geri çekilme sırasında Osmanlı Devleti ile savaşan kuvvetlerin eline geçmesi. Buna bağlı olarak malzeme yetersizliğinin had safhaya ulaşması. Bu şartlarda tedavisinde güçlük çekilen yaralıların tedavi imkanlarının ortadan kalkması. Böylece yaralanmaların malûliyet veya ölüme dönüşmesi,

5. Osmanlı devletine karşı savaşan Balkan devletlerinin uluslararası anlaşmaları hiçe sayarak yaralı ve malûllere sıhhi yardım yapılmasını engellemeleri. Özellikle Edirne'nin Bulgarların eline geçmesi sebebiyle, hasta ve yaralılar perişan bir vaziyette kalmıştır.

6. Ordunun geri hizmetinin yetersiz oluşu nedeniyle yaralı ve malûl askerlerin iâşe ve bakımlarının yeterince yapılamaması. Menzil teşkilatının yetersizliği, bu teşkilata atanan subayların vasıfsızlığı²⁸⁴.

8. Hastanelerin sayı ve kapasite itibarıyla ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalışı.

²⁸² Gnkur Yay., *TSK Tarihi*, C. 3, 6ncı kısım, (1908-1920), 1nci kitap, Gnkur Basımevi, Ankara 1971, s. 454.

²⁸³ Selda Kaya Kılıç, "Birinci Balkan Savaşı Döneminde Sağlık Hizmetleri ve Koşulları (1912)", *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Gnkur basımevi, Ankara 2006, s. 286.

²⁸⁴ Gnkur Yay., *TSK Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi*, Yunan cephesi hareketi, s. 708; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 2, Kısım II, s. 4-5.

9. Salgın hastalıkların yaygınlaşması. Bu sebeple bütün sıhhi imkanların bu hastalıklarla mücadeleye kanalize edilmesi. Böylece yaralı ve malûl askerlerle yeterince ilgilenilememesi.

Savaşlarda sadece muharebe planları yapmak yeterli değildir. Sıhhi açıdan da planlamalar yapılması gerekir. Bu amaçla hastane ve yatak sayılarının planlanması, sıhhi personel ve malzemenin tedarik edilmesi, hasta ve yaralıların sevkleriyle ilgili tedbirlerin alınması şarttır. Söz konusu tedbirler savaş sırasında asker zayıyatını azaltmaktadır. Savaşlarda malûl sayısının çok olması sadece çatışma ile ilgili bir durum değildir. Bilakis sıhhi hizmetlerin aksadığını gösteren önemli bir veridir.

1.4.2. Mecruh ve Malûllerin Sevkleri

Balkan Harbi'nin başlangıcında yaralıların sevki ve tedavilerinin ne şekilde yürütüleceği ile ilgili bir sıhhi plan hazırlanmıştır. Yapılan sıhhi plana göre cepheye yaralananlar veya malûl kalanlar ilk olarak sargı yerlerine götürüleceklerdir. Ayakta tedavi edilebilecek olanların tedavileri burada gerçekleştirilecektir. Diğer hasta ve yaralıları ise ivedilikle seyyar hastanelere gönderileceklerdir. Ağır yaralıları ve uzun süre tedavi gerektirecek olanları seyyar hastanelerden bölge hastanelerine nakledileceklerdir. Bu sevkiyat sırasında dikkat edilecek en önemli husus seyyar hastanelerin mümkün olduğu kadar çabuk boşaltılmasıdır²⁸⁵.

Harp bölgesinden tahliye edilecek hastalar demiryolu veya “*vapur iskele menzil mevkillerinde*” toplanacaklardır. Yürüme gücü olmayanları seyyar hastanelerin hasta nakliye arabaları ile bu mevkillere ulaştırılacaklardır. Demiryolu veya iskele menzil bölgelerinde toplanan hastalar sıhhiye personeli refakatinde İstanbul'a sevk edileceklerdir²⁸⁶.

Harbin ilerleyen safhalarında çatışmaların şiddetlenmesiyle yaralı asker sayısı artmıştır. Yaralı sayısının artışı onların sevkedilmelerini güçleştirmiştir. Bozgun havası ile birlikte bu güçlük had safhaya ulaşmıştır. Zira, sağlam askerlerin de demiryolu ile nakli gerekmiş, askerler demiryolu istasyonlarına akın etmişlerdir. Hatta trenlere sığmadıkları için vagonların üstünde ve basamaklarda İstanbul'a

²⁸⁵ Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 3, 2nci kısım, Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekatı, Gnkur Basımevi, Ankara 1981, s. 695-696.

²⁸⁶ Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 3, 2nci kısım, s. 695-696; Kaya Kılıç, a.g.m., s. 284.

ulaşmaya çalışmışlardır²⁸⁷. Halbuki Harbiye Nezareti bu tür kargaşayı ortadan kaldırmak için 1911 tarihli bir “*Menzil Hidematı Nizamnamesi*” hazırlamıştı. Bu nizamname ordunun asker ve malzemelerinin ne şekilde nakledileceği ile ilgili esasları tespit etmiştir. Buna göre ordunun muharebe kudretini azaltabilecek, hareketlerini zorlaştıracak ve frenleyecek her türlü etkinin devre dışı bırakılması planlanmıştır. Bu doğrultuda kullanılmayan silah, donanım ve ganimetler gibi malzemeler ile hastalar, yaralılar ve esirler menzil teşkilatı vasıtasıyla taşınacaktı. Menzil teşkilatı orduyu hemen geriden takip edecekti²⁸⁸. Ancak, sevkiyat planlamasına Balkan Savaşlarında uyulması mümkün olmamıştır.

Öte yandan sağlık malzemesi ve personelindeki yetersizlik, suistimal kapısının açılmasına da yol açmıştır. Savaş sırasında yaralı ve hastaları hastanelere ulaştırmak işlemi sıhhiye erleri tarafından yerine getirilmiştir. Sedyeye yetersizliği nedeniyle zaman zaman sıhhiye erleri hasta ve yaralıları sırtlarında taşıyarak sargı yerine ulaştırmışlardır. Ancak, sıhhiye erlerinin yetersizliği dolayısıyla hasta ve yaralı refakatçisi olarak diğer erleri kullanmak mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Bu durum suistimali de beraberinde getirmiştir. Yaralı erlere refakat ediyormuş gibi davranan ve cepheden kaçan askerlere de rastlanılmıştır²⁸⁹.

5 Mart 1913'te Yunanlıların yaptığı taarruz nedeniyle Yanya'nın düşmesinden sonra Ordunun sevkiyatı daha da zorlaşmıştır. Deniz ablukasından dolayı ordu iâşesiz kalmıştır. Günlerce devam eden yazışmaların ardından 14 Nisan 1913 tarihinde deniz ablukasının kaldırılmasıyla Avlonya İskele'sine iki vapur erzak boşaltılarak uzun süreden beri yemek yüzü görmeyen erlerin ihtiyaçları karşılanmaya başlamıştır. Orduya erzak getiren ve kiralanan vapurlar ile İstanbul'a hasta ve yaralı erler nakledilmeye çalışılmıştır. 27 Mayıs 1913'ü takip eden günlerde ilk vapur 50 subay ve 1920 hasta ve “*zuefa*” erle Avlonya İskele'sinden kalkmıştır. Nihayet bütün ordunun sevki için İstanbul'dan beklenen vapurlar Seman İskelesine gelerek Batı Ordu Karargahı ile Vardar Ordusu Karargahı Haziran 1913'te İstanbul'a hareket etmiştir²⁹⁰. Garp Ordusunda deniz yolunun Yunan Donanması tarafından

²⁸⁷ Gnkur Yay., *TSK Tarihi*, C. 3, 6ncı Kısım, (1908-1920), 1nci kitap, Gnkur Basımevi, Ankara 1971, s. 456.

²⁸⁸ Gnkur Yay., *TSK Tarihi*, C. 3, 6ncı Kısım, (1908-1920), 1nci kitap, s. 456.

²⁸⁹ Kızılay Arşivi, nr. 81/15.

²⁹⁰ Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 3, 1 nci Kısım, Vardar Ordusu ile Ustruma Kolordusunun Harekatı ve Muharebeleri, Gnkur Basımevi, Ankara 1979, s.443-444.

kesilmesi nedeniyle hasta ve yaralı erlerin sevkiyatının sağlandığı yol Manastır-Selanik-İstanbul demiryolu olmuştur²⁹¹.

Öte yandan Kırklareli yenilgisi üzerine Rumeli'ye giden demiryolunun bozulması ve yolların kapanması, ayrıca Yunanlıların adaları işgal ederek Makedonya ile bağlantıları kesmesi nedeniyle bölgeye gönderilecek sağlık yardımları büyük ölçüde aksamıştır. Harp dolayısıyla Üsküp Hastanesi dışında kurulması planlanan diğer hastaneler faaliyete geçememiştir. Edirne Hastanesi için sevk edilen eşya ise yolda yağma edildiğinden hastaneye ulaştırılamamıştır²⁹².

Malûl askerlerin tedavi edildikleri en önemli merkez İstanbul idi. Balkan Savaşları sırasında çok sayıda mecruh ve malûl asker çeşitli yerlerden İstanbul'daki hastanelere sevk edilmişlerdir. Anadolu'daki hastanelerde tedavi edilseler dahi lüzum görüldüğü takdirde İstanbul'daki hastanelere bir süreliğine gönderilen yaralı ve malûl gaziler de bulunmaktaydı²⁹³.

Harb sırasında Sevk-i Mecruhin Komisyonu İstanbul'a ulaşan yaralı ve malûllerin ilgili hastanelere yerleştirilmelerini sağlamıştır. Komisyon birliklerden gelen yaralı sayılarını ve hastanelerde bulunan boş yatak kapasitelerini tesbit ederek gelen yaralıları İstanbul'da bulunan hastanelere taksim ve sevk etmişlerdir²⁹⁴.

Sevk-i Mecruhin Komisyonu tarafından düzenlenmiş bir cetveldен İstanbul'a gelen hasta ve tebdil-i havalı asker sayılarını ve bunların sevk edildikleri hastaneleri tesbit etmek mümkündür. Buna göre 14 Aralık 1913 (1 Kanunuevvel 1329)'ten 17 Mayıs 1913 (4 Mayıs 1329) tarihine kadar geçen yaklaşık beş aylık süre içerisinde toplam hasta sayısı 28.968 kişi olup, son yirmidört saatte bu rakama 111 hasta eklenmiştir. Bu şekilde toplam sayı 29.079 kişi olmuştur. Bunların yanında aynı tarihler arasında tebdil-i havalı sayısı 6.629 olup son yirmidört saatte eklenen 21 kişi ile beraber toplam 6.650'ye ulaşmıştır. Bu hasta ve tebdil-i havalılardan çoğunun İstanbul'a deniz yoluyla geldikleri anlaşılmaktadır²⁹⁵. İstanbul'a gelen hasta, mecruh ve tebdil-i havalılar Haydarpaşa, Gümüşsuyu, İplikhane, Demirkapı, Darülfünun,

²⁹¹ Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 3, 2nci Kısım, Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekati, Gnkur Basımevi, Ankara 1981, s. 705-706.

²⁹² Mesut Çapa, "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti)", *OTAM*, S. 1, Yıl 1990, s. 91; Türkmen, a.g.m., s. 500.

²⁹³ Kızılay Arşivi, nr. 81/15.

²⁹⁴ Kızılay Arşivi, nr. 81/15.

²⁹⁵ Kızılay Arşivi, nr. 118/177.

Fakülte, Taşkılla, Darüşşafaka, Letafet, Süleymaniye gibi hastanelere sevk edilmişlerdir²⁹⁶.

Sirkeci Sevk-i Mecruhin Komisyonu savaş boyunca yaralı ve hasta koordinasyon merkezi olmuştur. Bu bakımında bu komisyonun tespit ettiği yaralı ve hasta sayıları önem arz etmektedir. Sirkeci Sevk-i Mecruhin Komisyonunun tespit ettiği rakamlara göre, 17 Mayıs 1913 tarihinde bir gün içerisinde gerek karargah-ı umumiden ve gerekse farklı mahallerden İstanbul'a ulaşarak sevk edilen mecruh ve hastaların toplam sayısı 111'dir. Bunlardan 19 er Haydarpaşa, 45 er Gümüşsuyu, 24 er İplikhane, 5 er Demirkapı, 18 er Darülfünun Hastanesine sevk edilmişlerdir²⁹⁷. Bu rakamlardan anlaşılacağı üzere bir günde ortalama 100-150 kişilik yaralı ve hasta artışı görülmektedir²⁹⁸. Bu durum zaten zor yürütülen yaralı sevkiyatını ve sıhhi hizmetleri içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir.

Savaş sırasında yaralıların sevklerini sağlamak amacıyla Şehremaneti tarafından da bazı tedbirler alındığı görülmektedir. Bu anlamda yaralı ve malûllerin içinde buldukları zorlukları en aza indirmek, hasta ve yaralıların İstanbul'daki hastanelere sevkleri ve bunların hastanelerdeki tedavilerinin yapılması için gerekli olan yardımın yapılması amacıyla Şehremanetine bağlı olarak "*Mecruhin-i Askeriyeye Muâvenet Komisyonu*" kurulmuştur. Bu süreçte komisyona Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de yardımcı olmuştur. Zira Hilâl-i Ahmer Cemiyeti komisyonun kurulması sırasında söz konusu komisyona salgın hastalıklarla mücadelede harcanmak üzere nakit olarak 7.500 lira bağışta bulunmuştur²⁹⁹.

"*Harp Hastanesinde*" tedavi gören ağır yaralı ve malûller memleketlerine gönderilirken tedavi oldukları hastanenin konumuna göre kara ya da deniz yoluyla sevk edilmekte idiler³⁰⁰. Tahliye edilecek hastalar demiryolu veya vapur iskele menzile mevkilerine gönderilmişlerdir. Yürümeye gücü olmayanlar ve malûller seyyar hastanelerin hasta nakil arabalarıyla bu yerlere sevk edilmişlerdir³⁰¹.

Öte yandan hasta ve malûl ve yaralıların memleketlerine gönderilmeleri için "*Şark Demiryolları Kumpanyası*" içinde dört katlı "*Links Vayler*" denilen, portatif

²⁹⁶ Kızılay Arşivi, nr. 118/175, 176, 177.

²⁹⁷ Kızılay Arşivi, nr. 118/177.

²⁹⁸ Kızılay Arşivi, nr. 118/175, 176.

²⁹⁹ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 1, 15 Eylül 1337/15 Eylül 1921, s. 21.

³⁰⁰ Kızılay Arşivi, nr. 118/175, 176.

³⁰¹ Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 3, 2nci kısım, Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekatı, Gnkur Basımevi, Ankara 1981, s. 695-696.

hasta ve yaralı nakliye ranzaları yerleştirilen 30 vagon bulundurulması kararlaştırılmıştır³⁰².

Mecruh ve malûl gazileri sıhhiye merkezlerine ulaştırabilmek için en acil ihtiyaç duyulan malzeme hasta nakil araçlarıdır. Bunun için genellikle hayvanlar tarafından çekilen taşıtlar kullanılmıştır. Bu taşıtların yaralı sevki için yoğun bir şekilde kullanımı hayvan ihtiyacını da artırmıştır. Fakat içinde bulunulan savaş koşulları nedeniyle arabaları çekecek hayvanları tedarik etmek oldukça zor olmuştur³⁰³.

Bu hususta başvuru kurum öncelikle Hilâl-i Ahmer olmuştur. Kurum, hasta nakline katkı sağlamak amacıyla İstanbul Muhafızlığına otuz adet hasta nakil aracı bağışlamıştır. Bu araçlar hayvansız gönderildiği için İstanbul Muhafızlığı Harbiye Nezaretine başvurarak hayvan talep etmiştir³⁰⁴. Fakat Harbiye Nezareti 13 Mayıs 1913 (30 Nisan 1329) tarihinde verdiği cevapta içinde bulunulan olağanüstü durum nedeniyle bu ihtiyacın temininin mümkün olmadığını belirtmiştir. İlâveten Bakanlık İstanbul muhafızlığının bu ihtiyacını giderebilmesi için Hilâl-i Ahmer'e başvurmasını talep etmiştir³⁰⁵. Bunun üzerine hasta nakil araçlarını çekmek için lazım olan hayvanlar Hilâl-i Ahmer'den istenmiştir³⁰⁶.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yaralı, malûl ve hasta sevki konusundaki katkılarından birisi de hasta nakliye vapuru temin etmesidir. Özellikle II. Balkan Savaşlarında Gelibolu'da yaşanan şiddetli çarpışmalar hasta ve yaralı nakli gündeme gelmiştir. Zira, Hilâl-i Ahmer tarafından Çanakkale'de kurulan sabit ve seyyar hastaneler yetersiz kalmış, buradaki hasta ve yaralıların İstanbul'a sevk edilmesi gerekmiştir. Bunun için 6 Şubat 1913 (24 Kanunusani 1328) tarihinde Osmanlı Seyri-i Sefain İdare-i Umumisi ile imzalanan anlaşma gereğince Kembraç hasta nakliye vapuru Hilâl-i Ahmer Cemiyeti emrine verilmiştir. Gerekli düzenlemeler yapılarak 350 yataklı bir yaralı nakliye vapuruna çevrilen bu vapura lüzumu kadar sıhhi personel de verilmiştir³⁰⁷.

³⁰² Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 3, 2nci kısım, Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekati, Gnkur Basımevi, Ankara 1981, s. 695-696.

³⁰³ Kızılay Arşivi, nr. 25/12.

³⁰⁴ Kızılay Arşivi, nr. 25/12.

³⁰⁵ Kızılay Arşivi, nr. 25/12.

³⁰⁶ Kızılay Arşivi, nr. 25/12.

³⁰⁷ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s. 161.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti hasta ve yaralıların sevk merkezlerinde beklemeleri sırasında onların zor durumda kalmalarını engellemek masadıyla aşevi ve çayhaneler kurmuştur. Çerkezköy, Çorlu, Lüleburgaz, Kuleliburgaz ve Pavlıköy’de birer aşevi ve çayhane açmış, fakat ordunun geri çekilmesiyle bu aşevi ve çayhanelerin bir kısmı kapanmıştır. Bunlardan Hadımköy, Ispartakule, Ayestefanos (Yeşilköy) ve Sirkeci’deki aşevleri ve çayhaneler faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu çayhanelerden özellikle Sirkeci’deki çayhanede harp süresince trenlerin istasyona getirip bıraktığı hasta ve yaralılara çay servisi yapılmıştır³⁰⁸.

Hastanelerde tedavi edilen malûllerin, iaşeleri sağlanmış ve memleketlerine sevk edilmişlerdir. Memleketlerine sevk edilmeleri sırasında malûl askerlere kumanya verilmiş ve her türlü masrafları ise devlet tarafından karşılanmıştır³⁰⁹.

1.4.3. Mecruh ve Malûllerin Tedavileri

Balkan Savaşlarında mecruh ve malûllerin tedavilerini sağlamak maksadıyla, menzil bölgesi ve hareket alanlarında sıhhi tesisler olarak seyyar hastaneler, sabit hastaneler ve sıhhiye depoları bulunmakta idi. Yaralanan erlere ve subaylara ilk müdahale daha önce dağıtılmış olan harp paketleri ile yapılmıştır. İlaveten doktorların yanlarında ilk müdahale için gerekli malzemeleri içeren bir çanta da bulundurulmuştur. Nakli gereken yaralıları taşımak için teskere ve teskereci erler görevlendirilmiştir³¹⁰.

Askeri hareket sırasında sağlık hizmetlerinin işleyişi şu şekilde planlanmıştır. Alay baştabibi yaralı askerlere ilk müdahalenin yapılacağı sargı yerlerini seçecektir. Sargı yeri yaralıların çoğalmasıyla açılacağından, bu zamana kadar tıbbi yardım, askerlerin sırt çantalarında bulunan harp paketlerindeki sağlık alet ve malzemeleriyle sağlanacaktır. Sargı yerlerinin açılmasının ardından sağlık personelinden bir kısmı birliği izlerken diğer kısmı ise sargı yerinde bırakılacaktır³¹¹.

Muharebe hattı “*düşmana 600-800 m. yaklaştığı anda*” birlik sargı yerinin açılması planlanmıştır. Sargı yerinde ilk yardımı yapılan yaralılar hafif yaralı

³⁰⁸ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 121.

³⁰⁹ Muzaffer Tepekaya-Leyla Kaplan, “Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, (2003), s. 150, 163-167, 172-173.

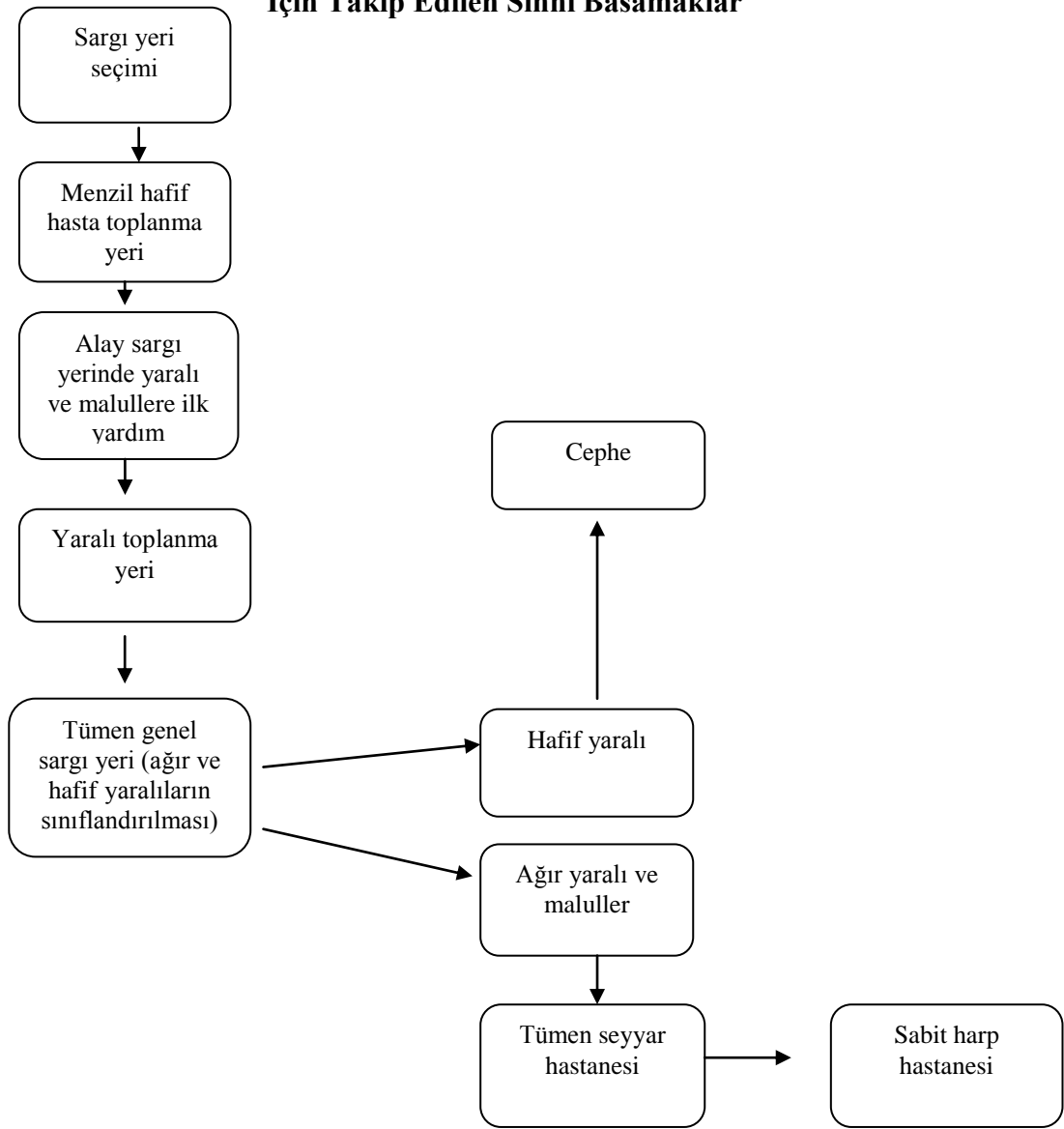
³¹⁰ Bu paketlerin ceketin sol eteğinin iç kısmındaki cepte taşınması kararlaştırılmıştır. Bkz. Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 3, 2nci kısım, Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekatı, Gnkur Basımevi, Ankara 1981, s. 694.

³¹¹ Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 3, 2nci kısım, s. 695.

toplanma yerine gönderilecektir. Bu yer tümen baştabibi tarafından seçilecektir. Yaralıları buradan gerekirse tümen genel sargı yerine sevkedilecektir. Burada muayeneye tabi tutulan yaralılarından durumu ağır olanlar tümen seyyar hastanesine nakledileceklerdir. Hafif yaralıları ise cephe gerisinde bulunan menzil hafif hasta toplanma yerine gönderileceklerdir. Burada tedavileri tamamlanan hafif yaralıları yeniden cepheye sevkedileceklerdir³¹².

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ordudaki sıhhi yardım basamaklarını şematik şekilde vermek uygun olacaktır.

Şekil-1. Balkan Savaşlarında Mecruh ve Malûllerin Tedavilerinin Yapılması İçin Takip Edilen Sıhhi Basamaklar

³¹² Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 3, 2nci kısım, s. 695.

Seyyar hastaneler savaşın seyrine göre tümen ve kolorduları takip edeceklerdi. Bu yüzden yaralı ve hastaların bu hastanelerde uzun süre tutulmaması esastır. Gerekli olan acil müdahaleler yapıldıktan sonra hastalar derhal harp hastanelerine sevkedileceklerdir³¹³.

Seyyar hastanelerin faaliyet gösterdiği mekanlar çadırların yanı sıra binalar da olabilmekte idi. Bu hastanelerin çalışma sistemindeki temel esas sağlık personelinin ve sıhhi malzemenin askeri hareketin durumuna göre yer değiştirmesidir. Bu anlamda ordu, çeşitli mevkilerde seyyar hastaneler kurmuştur. Bunlardan bazıları Edirne, Dimetoka, Cisri Mustafa Paşa, Hadımköy, Dedeğaç, İştıp, Preveze, Kozana, Mitroviçe, Gümölcine, İşkodra, Debre, Selanik, Çanakkale, Gelibolu Hastaneleridir³¹⁴.

Öte yandan Harp Hastaneleri'nin 5.000 yatak kapasiteli olarak kurulması planlanmıştı. Bu hastaneler kolordular tarafından açılacak olup, kolordu baştabiplerinin kontrolünde faaliyet gösterecekti. Hastanelerin sağlık personeli ise menzil müfettişlikleri tarafından temin edilecekti³¹⁵. Bunun yanında ordu tarafından açılmış Menzil Hastaneleri de bulunmaktadır. Bu hastaneler daimi hastaneler, geçici hastaneler ve zuefa hastaneleri olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Daimi hastaneler barış zamanındaki askeri hastanelerin aynısıdır. Geçici hastaneler ise ordunun ilerlemesiyle görülen ihtiyaca göre seyyar hastaneleri bir an evvel tahliye etmek için teşkil edilen hastanelerdir. Zuefa hastaneleri ise geçici hastanelerin civarında gerekli görülürse açılan hastanelerdir³¹⁶.

Ordu zayıf ve hasta erlerin iâşe ve istirahatlerini sağlamak için doğrudan doğruya ordu idaresi gözetiminde bulunmak kaydıyla menzil istirahathaneleri de açmıştır. Örneğin Vardar Ordusu Yanya'dan Delvine ve Ergere havalisine gönderilecek zayıf ve hasta erlerin bakım ve iâşelerini sağlamak amacıyla Alizot, Kirkosat, Mudanya ve Arneste'de birer menzil nekahathanesi açmıştır³¹⁷.

Yine seferberlik ilan edildiği sırada Edirne'de Askeri Merkez Hastanesi, Belediye Hastanesi ve Fransız Hastanesi bulunmaktaydı. Seferberliğin ilanından sonra malûl ve mecruh olarak gelecek askerlerin bakımı için ihtiyaca binaen Merkez

³¹³ Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 3, 2nci kısım, s. 695.

³¹⁴ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 92-93.

³¹⁵ Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 3, 2nci kısım, s. 695.

³¹⁶ Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 3, 1 nci kısım, Vardar Ordusu ile Ustruma Kolordusunun Harekatı ve Muharebeleri, Gnkur Basımevi, Ankara 1979, s.416-416.

³¹⁷ Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 3, 1 nci kısım, s.441-442.

Hastanesinin yatak sayısı 1.000'e yükseltilmiştir. Bunun yanında şehirde bulunan okullar hastaneye çevrilmiştir. Çok sayıda hasta ve yaralı gelmesi nedeniyle kısa süre sonra bu bölgede ilaç sıkıntısı had safhaya ulaşmış, bu nedenle şehir içinde bulunan eczanelere el konulmuştur³¹⁸. Yaralı sevkiyatının zorlukları nedeniyle hastanelerin cepheye yakın bölgelere kurulması en doğru tercih olarak görülmüştür. Örneğin Yanya'da bulunan uygun askeri binalardan ve özel konutlardan faydalanılarak beş sabit ve seyyar hastane faaliyete geçirilmiştir³¹⁹.

Harp mecruh ve malûllerinin tedavisi için faaliyet gösteren hastaneler arasında Hilâl-i Ahmer Hastaneleri de bulunmaktadır. Savaşın hemen başlangıcında 12 Ekim 1912 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi bir toplantı yaparak hastaneler açmak suretiyle orduya destek olma kararı almıştır. Bu toplantıda açılacak hastaneler belirlendiği gibi harp sırasında harcanmak üzere 77.428 Türk lirası ayrılmıştır. Ceniyet, 3 Ocak 1913'de bu tahsisata 45.000 Türk lirası daha ilave etmiştir³²⁰.

Bu hastanelerin Ordu Sağlık Dairesinin talep ettiği yerlerde açılması planlanmıştır. Bu plan çerçevesinde Hilâl-i Ahmer bazıları seyyar olmak üzere İstanbul'da 400, Lüleburgaz'da 150, Edirne ve Selanik'te 200, Üsküp'te 150, İşkodra, Yanya, Manastır ve Alasonya'da 100'er yataklı dokuz hastane açmak amacıyla sağlık ekiplerini görevlendirmiştir. Ancak şartların uygun olmaması sebebiyle Lüleburgaz, Alasonya, Yanya ve Manastır'da hastane açmak mümkün olmamıştır³²¹.

Diğer taraftan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti savaşın seyrine paralel olarak hastaneler açmıştır. Cemiyetin savaş bölgesinde ve cepheye yakın yerlerde açtığı hastaneler şunlardır; Ayastefanos (Yeşilköy) (100 yataklı), Hadımköy (100 yataklı), Ispartakule (70 yataklı), Çanakkale (230 yataklı), Gelibolu (120 yataklı), Gelibolu seyyar (50 yataklı), Edirne (250 yataklı), Selanik (200 yataklı) ³²², Edirne

³¹⁸ Gnkur Yay., *TSK Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 2, 3ncü Kısım Edirne Kalesi Etrafındaki Muharebeler, 2. Baskı, Gnkur Basımevi, Ankara 1993, s. 467.

³¹⁹ Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 3, 2nci kısım, s. 708.

³²⁰ "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Balkan Harbi", *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 144.

³²¹ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s. 119, 122-160; "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 1, 15 Eylül 1337/15 Eylül 1921, s. 20.

³²² *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s. 122-157; "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 1, 15 Eylül 1337/15 Eylül 1921, s. 21.

Karaağaç³²³, Üsküp (150)³²⁴ ve İşkodra (100 yataklı). Hastanelerinin 1.220 yatak kapasitesi bulunmaktadır. Bu hastanelerin toplam yatak sayısı 2.720'ye ulaşmıştır³²⁵.

İstanbul'da Hilâl-i Ahmer'in kurduğu hataneler de son derece önemli hizmetler ifa etmiştir. Cemiyet ilk etapta Darülfünun (600 yataklı), Kadırga (220 yataklı), Vefa (150 yataklı), Demirkapı (130 yataklı), Muhacirin (100 yataklı) ve Gülnihal Vapuru Hastanesi (50 yataklı) olmak üzere İstanbul merkezinde 1.500 yataklı hastane açmıştır.

Ayrıca savaşın ilerleyen dönemlerinde bulaşıcı hastalıkların yaygınlaşması üzerine mevcut hastanelere ilaveten yeni hastaneler açılmıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 3 Ocak 1913 tarihinde İstanbul, Gelibolu, Ispartakule, Hadımköy, Çanakkale, Uzunköprü, Ayastefanos, Edirne, Arnavutluk, Garb ordusu, Konya, Karamürsel ve Bandırma'da cepheden gelecek mecruh ve malûl askerlerin tedavilerini sağlamak amacıyla hastaneler kurmuştur³²⁶. Bunlardan Ispartakule, Hadımköy, Ayastefanos Hastaneleri kolera salgınına yönelik olarak açılmıştır. Bu hastaneler salgın tehlikesi atlatıldıktan sonra malûl ve mecruhlara hizmet vermiştir³²⁷.

Bu hastanelerin yanında Hilâl-i Ahmer tarafından açılmamış olup ancak her türlü sıhhi yardımda bulunduğu Taşkışla'da tesis edilmiş olan 2.000, İngiliz Hilâl-i Ahmer'i tarafından Sanayi-i Nefise Mektebinde tesis olunan 100, Kandilli'de açılan 100, Bandırma'da açılan 50 yataklık hastaneler ile Şişli Kalamov Hastanelerini de zikretmek gerekmektedir³²⁸.

Sabit harp hastanelerinde tedavi olmakta iken daha yoğun ve uzun süreli tedaviye ihtiyaç duyulan hasta, yaralı ve malûller genellikle İstanbul'a sevk edilerek burada bulunan hastanelerde tedavi altına alınmışlardır. Zira, harp hastanelerinde gelecek olan hasta ve yaralılara yer açmak, izdihamın önüne geçmek gerekiyordu³²⁹.

³²³ Bu hastanenin kuruluşunda halkın ve özellikle de kadınların katkısı büyüktür. Bkz. Gnkur Yay., *Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 2, 3ncü Kısım, s. 467.

³²⁴ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s. 119, 122-160; "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 1, 15 Eylül 1337/15 Eylül 1921, s. 20.

³²⁵ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s. 122-157; "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 1, 15 Eylül 1921/15 Eylül 1337, s. 21.

³²⁶ "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Balkan Harbi", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 144; Nebahat Oran Arslan, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Çalışmalarından Bazı Kesitler", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, S. IV/2, 2004, s. 220.

³²⁷ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s. 136-147.

³²⁸ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s. 163-165; "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 1, 15 Eylül 1921/15 Eylül 1337, s. 21.

³²⁹ Kızılay Arşivi, nr. 118/175, 179, 177.

İstanbul'da mevcut büyük kapasiteli hastaneler arasında Haydarpaşa, Gümüşsuyu, İplikhane, Demirkapı, Darülfünun, Fakülte, Taşkılla, Darüşşafaka, Letafet, Süleymaniye gibi hastaneler bulunmaktaydı³³⁰.

Savaşın ilerleyen günlerinde yaralı ve hasta sayısının artmasıyla birlikte bu hastanelerin yatak kapasiteleri de artırılmıştır. Örneğin 18 Teşrinievvel 1328 (31 Ekim 1912) tarihinde 400 yatak kapasite ile açılan Darülfünun Hastanesi çok fazla yaralı geldiği için 200 yatak daha ilave edilerek toplam 600 yatak kapasitesine çıkarılmıştır. Hastanenin açılışından Şubat sonuna kadar 2.042 mecruh ve hasta kabul ve tedavi edilmiştir. Bunlardan 877'si yaralı olup, 1.165'i ise hastadır. Tedavi altına alınan mecruhlardan 11'i şehit olmuş, 111'i malûl kalmış, 5'i diğer hastanelere nakledilmiş, 501'i ise sağlığına kavuşarak cepheye sevk edilmiştir. Malûl askerler tedavileri tamamlandıktan sonra memleketlerine gönderilmiştir. 249 askerinin ise tedavisine devam edilmiştir. Bu hastaneye gelen 1.165 hasta askerden 81'i şehit olmuş, 374'ü malûl kalmış, 208'i tedavilerinin devam etmesi amacıyla diğer hastanelere gönderilmiş, 242'sinin ise tedavisi tamamlanarak yeniden cepheye sevk edilmiştir. 250 askerinin ise burada tedavilerine devam edilmiştir³³¹.

Balkan Savaşı dönemindeki sağlık hizmetleri açısından fikir vermesi amacıyla bir değerlendirme yapılacak olursa şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Darülfünun Hastanesi'ne yatırılan askerlerin yaklaşık % 43'ü yaralılarından, % 57'si ise hastalardan oluşmaktadır. Bu durum askerlere yeterince bakılmadığını gösterir. Yaralıların yaklaşık % 13'ü malûl kalmış, % 57'si ise sağlığına kavuşturularak cepheye sevk edilmiştir. Hasta askerlerin % 6'sı şehit olmuştur. Yaralı askerlerden şehit olanların oranı ise yaklaşık % 1'dir. Hastaların % 32'si malûl kalmıştır. Yine hastalardaki malûliyet oranının yaralılara nazaran çok daha yüksek olduğu görülmüştür. Hastalardan tedavisi tamamlanarak cepheye sevk edilenlerin oranı sadece % 20'dir.

Genel olarak bakıldığında hastaların durumu yaralılara göre daha kötüdür. Ordunun bakım hizmetlerinin iyi olmaması, ayrıca sıhhi alanda yetersiz kalması hasta asker sayısını artırmıştır. Bunun yanında hastalara müdahale edilmesinin gecikmesi, bir başka deyişle hastalık ilerleyip son safhaya geldiğinde müdahale edilmesi hastaların mevcut durumunun daha da kötüye gitmesine neden olmuştur.

³³⁰ Kızılay Arşivi, nr. 118/175, 179, 177.

³³¹ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 130.

İlaveten salgın hastalıklar kayıpları daha da artırmıştır. Dikkat çeken önemli hususlardan birisi de malûliyet oranının hasta askerler arasında daha yaygın oluşudur. Bunun temel sebebi hastalığa ilerleyen safhalarda müdahale edilmesi nedeniyle tam iyileşmenin gerçekleşmemesi ve tedavi gören hasta askerlerde kalıcı rahatsızlıkların oluşmasıdır.

Cepheden çok fazla yaralı ve hastanın gelmesi ile mevcut hastaneler yetersiz kalmıştır. Bu sebeple harp malûl ve mecruhlarına yardım amacıyla varlıklı kişiler ve halk tarafından da hastaneler tesis edilmiştir. Yine yurt dışındaki Hilâl-i Ahmer ve Salib-i Ahmer Cemiyetleri de hastaneler açmıştır³³².

Savaşın hemen başında halk tarafından yapılan bağışlarla malûl gazileri tedavi etmek için hastaneler oluşturulmuştur. Örneğin malûl gazilerin tedavisi için Hilâl- Ahmer'e yardımda bulunmak üzere İstanbul'da bazı muallimler ile ahaliden kişiler, 10 veya 20 yataklı bir hastanenin tesisini kararlaştırmışlardır. Bunlar 12 Ekim 1912 tarihinde Hilâl-i Ahmer'e müracaat ederek bu tarz bir hastanede, lazım olacak malzemelerin ve hizmet verecek kişilerin toplam aylık masraflarının ne kadar olabileceğinin hesaplanarak kendilerine bildirilmesini talep etmişlerdir³³³

İstanbul'a çok sayıda yaralı ve malûl asker gelmeye başlayınca mevcut askeri hastaneler ile Hilâl-i Ahmer Hastaneleri yetmemiştir. Bunun üzerine ordu tarafından kışlalar, karakollar hastane haline çevrilmiş, Hilâl-i Ahmer mevcut hastanelerinin yatak sayısını artırmış, fakat, yine de yetersiz kalmıştır. Bu nedenle varlıklı şahıslar ve halkın yardımlarıyla açılan hastaneler devreye girmiştir. Bu hastaneler Teşvikiye, Bebek, Kadıköy, Moda, Erenköy Hastaneleridir. Bu hastanelerden ilki Padişahın emri üzerine kurulan ve bütün masrafları kendisi tarafından karşılanan Teşvikiye Hastanesi'dir. Yüz yataklı olan bu hastane bir Saray-ı Hümayun Hastanesi olarak 2 Kasım 1912 tarihinde açılmıştır³³⁴. Bebek Hastanesi ise Mısır Hidivi'nin annesi tarafından kurulmuştur. Kadıköy Hastanesi, Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin "*Osmanlı Donanmasına Yardımcı Hanımlar Şubesi*" tarafından toplanan iane ile faaliyete geçirilmiştir. Moda Hastanesi ise Moda'da ikamet eden Osmanlı ve ecnebi hayırseverlerin topladıkları yardımlar ile hizmete girmiştir. Erenköy Hastanesi,

³³² OHAC 1329-1331 Salnamesi, s.122-163, 169-174.

³³³ Kızılay Arşivi, nr. 23/8.

³³⁴ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s.169-172.

Erenköylü Münif Paşa Köşkü'nün bu aile tarafından yaralılara tahsis edilmesi ve hayırseverler tarafından toplanan yardımlarla tesis edilmiştir³³⁵.

Balkan Savaşı sırasında birçok ülkeye ait Hilâl-i Ahmer ve Salib-i Ahmer Cemiyetleri Osmanlı mecruh ve malûllerine yardım için sıhhi heyetler göndermişlerdir. Heyetler, Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanmış, ordunun talepleri doğrultusunda ihtiyaç olan yerlere sevk edilmişlerdir. Bu anlamda Mısır'dan gelen ilk Hilâl-i Ahmer Heyeti 27 Kasım 1912'de Hadımköy Hastanesi'ni kurmuştur. İkinci heyet 16 Aralık 1912'de Beylerbeyi Hastanesi'ni faaliyete geçirmiştir. Üçüncü heyet 21 Aralık 1912'de Ayestefanos, dördüncü heyet ise 28 Aralık 1912'de Maltepe Hastanesini hizmete açmışlardır³³⁶.

Bu hastanelerin yanında Hindistan'dan üç Hilâl-i Ahmer Heyeti gelerek İstanbul'da ve savaş hattında çalışarak hastaneler kurmuşlardır. Hindistan'dan gelen birinci heyet Londra'da tahsilde bulunan yardımsever Hint gençlerinden oluşmuştur. Bu heyet ilk olarak Haydarpaşa Askeri Hastanesinde hizmet vermiş, daha sonra Ömerli'de çalışmalarına devam etmiştir³³⁷. İkinci heyet ise Bombay Şehri Cevami Nazırlarından oluşan bir heyetin nezaretinde olmak üzere “İslam Gençleri Cemiyeti” ve “Ziya-ı İslam” Encümeni tarafından toplanan ianeler ile kurulan “Bombay Fukara-ı İslamiyesi Heyet-i Sihhiyesi” 4 Kanunuevvel 1327 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. Heyet İstanbul'a ulaştığında Darülfünun Hastanesi'nde misafir edilmiştir. Mütareke esnasında bir ay kadar bu hastanede kalıp, 100 yataklık bir kısmın tedavisini gerçekleştirmiştir. Bu süreçte 135 hasta tedavi etmişlerdir. Daha sonra 10 Kanunusani 1327'de Çatalca civarında Ömerli mevkiinde 100 yataklı seyyar bir hastane kurarak mecruh ve hasta kabulüne başlamışlardır. Bu heyet toplam 26 kişiden oluşmuştur. Üçüncü heyet Hindistan'dan Umum Hindistan Hilâl-i Ahmerleri tarafından “El-vefd-ül-tıbbi min-bilad-il-hind” ünvanıyla Delhi merkezinde kurulmuştur. Heyet 27 Kanunuevvel 1328 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. Kadırga Hastanesi'ne misafir edilmiş, Mütareke esnasında bir müddet Kadırga'da kaldıktan sonra Harp hattı üzerinde Ömerli'de bir seyyar hastane kurmuşlardır. İkinci defa

³³⁵ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s.169-174.

³³⁶ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s.176-189.

³³⁷ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s.185.

muharebelerin başlaması üzerine seyyar hastane ile sıhhi heyetin bir kısmı Gelibolu'ya nakil ile hastanelerini burada yeniden faaliyete geçirmişlerdir³³⁸.

Romanya'dan da Hilâl-i Ahmer Heyeti geldiği görülmektedir. Buradan gelen heyet 26 Teşrinievvel 1328'den 19 Kanunuevvel 1328'e kadar mecruh ve hasta tedavi etmiştir. Heyetin görev yapması için Darulfünun Hastanesi'nde bir koğuş verilmiştir. Ayrıca Romanya Hükümeti tarafından daha sonra görevlendirilen iki doktor da Darüşşafaka Hastanesi'nde hizmet etmişlerdir. Bunun dışında İngiltere'den gelen bir Hilâl-i Ahmer Heyeti de bulunmaktadır. Heyet Hindistan ricalinden olup İngiltere'de yaşayan Emir Ali klavuzluğunda oluşturulan bir sağlık ekibinden meydana gelmiştir. Heyet Üsküdar'da Rüştüye Mektebi binasında yaralı ve malûllere hizmet vermiştir. Burada çalışmalarının ardından mütarekeden sonra Ayestefanos'ta barakalarda koleralı askerlere tedavi uygulamışlardır³³⁹.

Çeşitli ülkelerden gelen Salib-i Ahmer Heyetleri de malûl ve mecruh askerlerin tedavileri ile ilgilenmişlerdir. Bunlardan birisi İngiltere'den gelen heyettir. Bu heyet Müdür Majör Willi ve müdire Madam Willi başkanlığında 12 doktor, 11 asistan ve 43 hastabakıcıdan oluşmuştur. Heyet 22 Teşrinievvel 1328 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. Gelen heyet hastane haline dönüştürülmüş Sanayi-i Nefise binasına yerleştirilmiştir. Burada 24 Teşrinievvel 1328'de 150 yataklı bir hastane teşkil edilmiştir. Bu heyetten bazı doktorlar Çatalca civarında Ali Bey çiftliğinde ve diğer bir kısmı Beykoz'da bir hastane açmışlardır. Bunun yanında Kolera salgını esnasında kısa bir süre Ayestefanos'ta bir kolera hastanesi idare etmişlerdir. Bunlar Şubat sonuna kadar 212 mecruh ve 121 hasta kabul etmişlerdir. Bunlardan 196'sı iyileşmiş ve 61'i şehit olmuştur. Ali Bey çiftliğinde 49 hasta kabul edilmiş, 1'i şehid olmuş, 48'i iyileşmiştir. Beykoz Hastanesinde ise 98 hasta kabul edilmiştir. Bunlardan 53'ü şehid olmuş, 45'i ise iyileşmiştir³⁴⁰.

Diğer Salib-i Ahmer Heyetleri ve çalışmaları ise şu şekildedir. Romanya'dan gönderilen heyetin Dedeğaçta bir seyyar hastane kurması planlanmıştır. Heyet Avusturya Kumpanyasının Luyid vapuru ile bölgeye ulaşmaya çalışırken Bulgar çetelerinin kasabaya girip katliama başlamaları üzerine Triyeste'ye gitmek zorunda

³³⁸ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s.186-187.

³³⁹ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 189.

³⁴⁰ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 189-190.

kalmıştır. Bu sırada mütareke imzalanmış ve heyet Türkiye üzerinde Romanya'ya geri dönmüştür³⁴¹.

Bir diğer Salib-i Ahmer Heyeti Almanya'dan gelen heyettir. Gümüşsuyu Hastanesi'nde hizmet etmiş olan heyet iki tabip ile İstanbul'da yaşayan Alman tebaasından oluşmuştur. Heyette dikkat çeken husus iki doktorun dışında hastabakıcı olarak hizmet veren 10 kişinin tamamının Alman hanımlarından oluşmasıdır³⁴².

Avusturya-Macaristan Salib-i Ahmer'i de harbin ilanının ardından iki sıhhi heyet göndermiştir. Bu heyetler hastane haline dönüştürülen Taşkışla'ya görevlendirilmiş ve bir kısım mecruhin bu heyetlerin tedavisine bırakılmıştır. Birinci heyette iki doktor ve 8 rahibe hastabakıcıdan, ikinci heyette ise Sertabip Doktor Klamens ile 17 rahibe hastabakıcıdan oluşmuştur. Bunların bir çoğu mütarekeyi müteakip memleketlerine dönmüşlerdir. Yalnız üç hastabakıcı savaş sonuna kadar hastanede kalmışlardır. Ayrıca Macaristan Salib-i Ahmer'ine mensup 7 hastabakıcı Macar hanımı da İstanbul'a gelerek Taşkışla'da görev almışlardır. Bunlar da mütareke esnasında memleketlerine dönmüşlerdir³⁴³.

Belçika Salib-i Ahmer Heyeti, Balkan Savaşı'nın ilanından hemen sonra Profesör Depaj'ın başkanlığında oluşturulmuştur. Heyet hastane haline çevrilmiş olan Taşkışla'da bir kısım hastanın tedavisini gerçekleştirmiştir. Söz konusu heyet mütarekeye kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Profesör Depaj'ın kendisi yanında eşi ve oğlu da bu süreçte birlikte yaralıların tedavisi hususunda çalışmışlardır. Ayrıca üç doktor ve dört hanım hastabakıcı heyette görev yapmışlardır³⁴⁴.

Bu süreçte hizmette bulunan heyetlerden bir diğeri de İsveç'ten gelen heyettir. İsveç Salib-i Ahmer Heyeti Harbiye Mektebi Hastane'sinde bir koğuşun tedavisini üstlenmiştir. Mütareke zamanına kadar kalarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Heyette iki doktor ve beş rahibe hastabakıcı görev yapmıştır³⁴⁵.

Amerika Salib-i Ahmer Heyeti ise Amerikan sefirinin desteğiyle 6 Teşrinievvel 1912 tarihinde teşkil edilmiştir. Taşkışla Hastanesi'nde çalışan heyet 112 yataklık kısımdan sorumlu tutulmuş, Şubat 1913'e kadar 320 askere bakmışlardır. Bunlardan sadece 4 asker şehid olmuştur. Heyette dört doktor ve

³⁴¹ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 191.

³⁴² OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 192.

³⁴³ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 192-193.

³⁴⁴ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 193.

³⁴⁵ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s 193-196.

aralarında hanımlarında bulunduğu beş hastabakıcı hizmet etmişlerdir. Bu heyetin dışında bir doktor ve eşi ile beş hastabakıcı hanımdan oluşan Amerikalı bir heyet Hilâl-i Ahmer Hatanesinde hizmet vermişlerdir³⁴⁶.

Felemenk Salib-i Ahmer'i Teşrinisani 1912 içinde İstanbul'a ulaşmıştır. Sıhhiye-i Askeriye tarafından hastane haline çevrilen Harbiye Mektebi Hastanesi'nde 100 yataklı bir kısmın tedavisine 27 Teşrinisani 1912'de başladılar. Mütareke sırasında da hizmet eden bu heyet 165 yaralı ve 20 hastayı kabul etti bunlardan 92'si iyileşmiş ve dördü ise şehit olmuştur. Geri kalan yaralı ve hastaların tedavisine devam edilmiştir. Heyette beş doktor, beş kadın ve beş erkek hastabakıcı görev yapmıştır³⁴⁷.

Fransız Salib-i Ahmer'i, Fransa hükümetinin İstanbul sefiri Mösyö Bumpar'ın başkanlığında Osmanlı mecruhlalarının tedavisi amacıyla teşkil olunmuş olan hastabakıcı heyetlerinden birincisi Etfal Hastanesi'nde, ikincisi padişah tarafından tesis edilen hastanede (Teşvikiye) ve üçüncüsü ise Mekteb-i Harbiye Hastanesi'nde hizmet etmişlerdir. Padişahın kurduğu hastanede beş Fransız hanım, Etfal Hastanesi'nde aralarında rahibelerin de bulunduğu 12 Fransız hanım, Mekteb-i Harbiye Hastanesi'nde ise 9 Fransız rahibe hanım hastabakıcılık yapmıştır³⁴⁸.

Bu heyetlerden sonuncusu Rus Salib-i Ahmer Heyetidir. Bu heyet St. Nikola Hastanesi'nde hizmet etmiştir. Bu hastanede mevcut diğer doktorlarla birlikte mecruh Osmanlı askerleri tedavi edilmiştir. Heyet iki doktor, altı hastabakıcı hanım ve iki hademeden oluşmuştur³⁴⁹.

Balkan Savaşları sırasında hizmet veren bütün hastanelerin toplam yatak kapasitesi ise 15.000'in üzerindedir. Bu sayıya faaliyette bulunup yatak kapasiteleri verilmemiş hastaneler dahil edilmemiştir.

1.4.4. Malûllerin Tedavisini Etkileyen Unsurlar

Daha önceki savaşlarda olduğu gibi bu dönemde de malûl ve mecruhlarnın tedavisini olumsuz etkileyen en önemli sorun personel ve sıhhi malzeme eksikliği idi.

³⁴⁶ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s 196-197.

³⁴⁷ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s 197.

³⁴⁸ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s 198-200.

³⁴⁹ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s 200.

Edirne'nin Bulgarlar tarafından kuşatma altına alınmasıyla buradaki hastanelerde sıhhi malzeme temini imkansız hale gelmiştir. Edirne Hastanesi için sevkedilen eşya Bulgarlar tarafından yolda yağma edilmiştir³⁵⁰. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Edirne'deki hastanelerin personel ve sıhhi malzeme ihtiyaçlarının sevkine müsaade edilmesi için Bulgaristan'a müracaat etmiştir. Ancak, Bulgarlardan olumlu yanıt alınamamıştır. Bunun üzerine Alman Kızılhaçına başvurularak masrafı Hilâl-i Ahmer'e ait olmak üzere bir heyet teşkil edilmesi ve bölgeye sıhhi malzeme ulaştırılması istenilmiştir. Fakat, bu heyet oluşturulmasına rağmen Bulgarlar tarafından Edirne'ye girmesine müsaade edilmemiştir. Bulgarlar bu hukuk tanımazlıklarını Edirne'yi işgal ettikten sonra da devam ettirmişlerdir. Edirne Hastanesi Başhekimisi Bahaeddin Şakir Bey'i Cenevre Sözleşmesi hükümlerine aykırı olarak hapis ve esir etmişlerdir³⁵¹.

Sıhhi malzemenin tedarik edilmesi sorun olduğu gibi, tedarik edilen malzemenin cepheye ulaştırılması da kolay olmamıştır. Zira, kara, deniz ve demiryolu ulaşımı sekteye uğramıştır. Kırklareli yenilgisi üzerine Rumeli'ye giden demiryolun kullanılamaz hale gelmiş, mevsim şartları nedeniyle kara yollarının kapanması, Yunanlıların adaları işgal etmesi ve deniz ulaşımını engellenmesi sıhhi malzemenin bölgeye intikalini büyük ölçüde aksatmıştır³⁵².

Askerlerin uzun süre tedavisiz kalması ve kış şartlarının ağırlığı ve yiyecek sıkıntısı ordu kayıplarını artırmıştır. Bununla ilgili olarak Balkan Harplerinde Alman Kızılhaç adına Edirne'de bulunan Alman Profesör Martin Kirschner bölgedeki gözlemlerini aktarırken; Türk mecruhların çoğunun yaralarının cerahatlendiğini, zamanında tedavi edilmedikleri için oldukça ağırlaştıklarını belirtmiştir. O, Türk ordusundaki iâşe ve melbusat sıkıntısının da askerlerin hastalanmalarına neden olduğunu hatırlatmıştır. Bölgede yiyeceğin oldukça zor temin edilebildiğini, özellikle soğuk kış aylarında ince giysili Türk askerlerinin cephede el ve ayaklarının donduğunu, donma neticesinde kol veya bacakların cerrahi yöntemlerle kesilip alındığını ve bu nedenle basit sebeplerden malûliyetlerin sıkça görüldüğünü ifade etmiştir. Kirschner Türk askerlerinin kendilerine sunulan sağlık hizmetlerini memnuniyetle karşılamakla beraber kaderci anlayışı sürdürdüklerine dikkati çekerek

³⁵⁰ Çapa, a.g.m., s. 91; Türkmen, a.g.m., s. 500.

³⁵¹ Çapa, a.g.m., s. 92.

³⁵² Çapa, a.g.m., s. 91; Türkmen, a.g.m., s. 500.

şunları yazmıştır: “Modern tıbbın başarılarıyla alın yazısını birbirine uyarlamasını iyi biliyordular. Bir defasında bir hastaya gerekli görülen bir ameliyatı olmak isteyip istemediğini sormuştum. Hastanın cevabı şöyleydi; Allah öyle isterse ameliyatım beni iyileştirecek. O istemiyor ise ameliyatım olsa da olmasa da öleceğim”³⁵³.

Savaş süresince yaşanan sorunlar ve tıbbi malzeme bulunmayışı nedeniyle hafif yaralanan askerlerin yaraları derinleşmiş, basit şekilde tedavi edilecek ufak yaralar içler açısı bir hale dönüşmüştür. Örneğin bir çok yaralı er, yollarda açık vagonlarda birkaç gün beklemek zorunda kalmış, bakımsızlıktan perişan bir duruma düşmüşlerdir. Askerler şarapnel yaralarını kirli bezler veya eski elbise parçaları ile kendileri sarmak zorunda kalmışlar, vücutları, kuruyan kanlarla kabuk bağlamıştır. İstasyonlara kadar ulaşabilen yaralılardan hekim kontrolü altına alınanlar ise temiz su veya malzeme yetersizliğinden dolayı bu sağlıksız bez parçalarından zorlukla kurtulabilmişlerdir. Bu olağanüstü şartlar şüphesiz imkansızlıklar nedeniyle ortaya çıkmış, yaralıları tedavi eden hekimleri güç durumda bırakmış ve kendi inisiyatiflerini kullanmak zorunda kalmışlardır. Büyük sıkıntılar içinde İstanbul’a ulaşan yaralı askerlerin bu zorlu yolculukları sonrasında tahliyeleri ve memleketlerine dönüşleri de içler acısı bir hal almıştır³⁵⁴.

Öte yandan bu dönemde sıhhi malzemenin tedarik edilmesinde ve ihtiyaç olan hastanelere iletilmesinde en önemli kurum Hilâl-i Ahmer olmuştur. Mesela Cağaloğlu’nda Darümuallimin Tatbikat Mektebi Hastanesi’nde tedavi gören malûl ve mecruh askerler için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nden tıbbi malzeme konusunda yardım istendiği tespit edilmiştir. Esasen Cağaloğlu’ndaki mevcut hastane söz konusu malzemeleri ilk olarak ordu sıhhiye dairesinden istemiş fakat sıhhiye dairesinde eşyaların mevcudu kalmadığı için Hilâl-i Ahmer’den talep edilmiştir³⁵⁵. Cemiyet Kandilli, Kalamov Hastanelerine de ilaç ve tıbbi yardımda bulunmuştur³⁵⁶.

Tıbbi malzemenin yanında hastanelerde tedavi gören malûl ve mecruhların diğer ihtiyaçları da talepler doğrultusunda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılanmıştır. Örneğin 28 Aralık 1912 tarihinde Saint Jozef Kızlar Mektebi Hastanesi idaresinden burada tedavi görmekte olan 12 mecruh asker için 12 çift

³⁵³ Ertuğrul Göksoy, “Alman Profesör Kirschner’in 1912-1913 Balkan Harbi Sırasında Edirne’deki Gözlemleri”, 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı III*, Ed. Nil Sarı, Ali Haydar Bayat, Yeşim Ülman, Mary Işın, Ankara 2005, s. 1454-1455.

³⁵⁴ Uzel, a.g.m., s. 213; keza bkz. Özbay, a.g.e., C. 1, s. 93-94.

³⁵⁵ Kızılay Arşivi, nr. 16/32.

³⁵⁶ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s 164-167.

kundura ile altı mecruh askere ise kaput istenmiştir. Bunun üzerine cemiyet istenen bu malzemeleri süratle hastaneye göndermiştir³⁵⁷.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti içerisinde 20 Mart 1912 tarihinde kurulan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Hanımlar merkezi de malûl ve mecruh gazilere sıhhi açıdan yardım eden önemli bir birimdir. Hilâl-i Ahmer Hanımlar merkezi hasta ve yaralı askerler için inşası gerekli görülen barakalar için 600 Osmanlı lirası yardım etmiş, ayrıca yaralı ve hasta askerlerin taşınması için askeri sıhhiyeye ambulans temin etmiştir³⁵⁸.

Hilâl-i Ahmer, Askeri Hastanelere ve Şehremaneti tarafından oluşturulan hastanelere çeşitli sıhhi malzeme yardımları yapmasının yanında malûl ve mecruhların koşullarını iyileştirmek için don, gömlek, entari, çorap, terlik, hırka gibi giyim eşyaları da bağışlamıştır³⁵⁹.

Malûl ve mecruh askerlere verilecek olan malzemeler konusunda harbiye Nezareti Sıhhiye dairesi ile Hilâl-i Ahmer arasında karşılıklı bir işbirliği bulunmaktadır. Eksik kalan malzemeleri, birbirlerinden tamamlamışlardır. Örneğin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kendi imkanlarının yetersiz kalması durumunda Harbiye Nezareti Sıhhiye-i Askeriye Dairesi'nden yardım almıştır. Bu şekilde hastanelerde tedavi altında bulunup, tedavi süreci sonunda malûl kaldığı kesinleşen askerler memleketlerine sevk edilirken ihtiyaçları karşılanarak taburcu edilmişlerdir. Taburcu olurken malûl gazilerin elbise, ayakkabı gibi kişisel ihtiyaçları karşılanmıştır. Örneğin 31 Aralık 1912 tarihli bir belgede Sıhhiye-i Askeriye Riyaseti, iyileşerek veya malûl olarak hastaneden taburcu olacak askerlere verilmek üzere kendilerinden kaput, kundura ve elbise talep edilebileceğini hastanelere bildirmiştir. Bunun üzerine Hilâl-i Ahmer, Sıhhiye-i Askeriye'den malûller için kundura, elbise ve kaput talebinde bulunmuştur³⁶⁰.

Malûl ve mecruh olarak hastaneye getirilen askerlerden vefat edenlerin eşyaları da ailelerine ulaştırılmıştır. 16 Şubat 1913 tarihli belgede Vefa Mektebi İdadisi Hastanesi'nde 23 Kasım 1912'den 9 Şubat 1913 tarihine kadar tedavi olan ve mecruh askerler içerisinde olup vefat eden onüç neferin geride bıraktıkları eşyalar ve

³⁵⁷ Kızılay Arşivi,78/13-1.

³⁵⁸ Tepekaya-Kaplan, a.g.m., s. 150, 163-167, 172-173.

³⁵⁹ OHAC 1329-1331 *Salnamesi*, s.205-211.

³⁶⁰ Kızılay Arşivi, nr. 78/13; Malul askerlere elbise verildiği gibi Hilâl-i Ahmer Cemiyetine bağlı Vefa hastanesinde tedavi gördükten sonra malul ve mecruh gazilerin hastanede kalan eşyaları, sahiplerine ulaştırılması amacıyla 8 Temmuz 1913 tarihinde İstanbul muhafızlığına teslim edilmiştir. Bkz. Kızılay Arşivi, nr. 123/47.

1804 kuruş 23 para ile otuz adet ziynet altını Harbiye Nezaretine teslim edilmiş ve karşılığında alınan makbuz da hastane sandığında muhafaza altına alınmıştır³⁶¹.

Diğer taraftan harbin başlangıcından sonuna kadar ortaya çıkan en önemli problemlerden birisi sıhhiye personeli eksikliğidir. Askeri birliklerde bu ihtiyaç hiçbir zaman tam olarak karşılanamamıştır. Ordudaki hekim açığını kapatabilmek amacıyla sivil hizmetlerdeki bir kısım doktorlar da ordu emrine alınmıştır. Bu işlem yapılırken sivil sağlık kuruluşlarının talepleri de dikkate alınmıştır. Buna rağmen ihtiyacı karşılamak mümkün olmayınca Macaristan'dan doktor getirilmiştir³⁶².

Balkan Savaşlarındaki sıhhi yetersizlikler ve İstanbul'un seferberlik durumu Avrupa ve İslam dünyasında geniş yankı bulmuştur. Buna bağlı olarak bir çok ülkeden sıhhi malzeme ve sağlık personel İstanbul'a ulaştırılmıştır. Bunlar arasında Mısır, Hindistan, Romanya ve İngiltere'de yaşayan Müslümanların kurdukları Hilâl-i Ahmer Cemiyetleri ile Romanya, İngiliz, Alman, Avusturya-Macaristan, Belçika, İsveç, Amerika, Flemenk, Fransız ve Rus Kızılhaçları harp mecruhlarına ve hastalarına yardım etmek amacıyla personel, seyyar hastane ve sıhhi malzeme yardımlarında bulunmuşlardır³⁶³.

Sıhhi personel içinde en çok ihtiyaç duyulan hastabakıcılar idi. Osmanlı ordusunda hastabakıcılık hizmetleri erkek hastabakıcılar tarafından yapılıyor idi. Balkan Savaşlarında ise ilk defa Müslüman kadın hastabakıcılar gönüllü olarak hastanelerde hizmet vermişlerdir. Buna rağmen Müslüman bayanlardan yeterli katılım sağlanamamıştır. Bu yüzden sıhhi personel içerisinde eksikliği hissedilen en önemli unsurlardan birisi de hastabakıcılar olmuştur. Gazete ilanları yoluyla bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Sıhhiye Dairesi verdiği ilanda Davutpaşa Mektebi'nde malûl ve mecruh askerlere hizmet vermek için bir hastane kurulduğunu, bu nedenle 30 hastabakıcıya ihtiyaç bulunduğunu, talip olanların "*Cerrahpaşa Zükur Hastanesi*"ne başvurmalarını istemiştir³⁶⁴.

Besim Ömer Paşa ilk kez 1911'de İstanbul'da ileri gelen ailelerin hanımlarına gönüllü hastabakıcılık kursları açmış idi. Bu kurslarda eğitilen Müslüman kadınlar

³⁶¹ Kızılay Arşivi, nr. 123/29.

³⁶² Özbay, a.g.e., C. 1, s. 92-93.

³⁶³ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s. 178, 185, 188, 189, 191, 192-200; ayrıca bkz. Türkmen, a.g.m., s. 512-515; Oran Arslan, a.g.m., s. 220.

³⁶⁴ *İkdam*, 27 Teşrinievvel 1328/9 Kasım 1912, nr. 5647, s. 6.

Balkan ve Çanakkale savaşları sırasında yaralı ve malûl askerlere hastabakıcılık yapmışlardır³⁶⁵.

Öte yandan Balkan Savaşları sırasında müslüman kadın hastabakıcı teminini gerçekleştiren tek kurum 20 Mart 1912 tarihinde faaliyete geçen Osmanlı Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi olmuştur. Bu derneğin çalışmaları sonucu gerek yurt içinden gerekse yurt dışından bir çok gönüllü hanım hastabakıcı olarak hizmet vermiştir. Örneğin 23 Ekim 1912’de Hilâl-i Ahmer’in Balkan Savaşlarında ilk olarak kurduğu Kadırga Hastanesinde hastabakıcı olarak Zehra Hanım, Refika Hanım, Fatma Suzan Hanım, Ayşe Sıdika Hanım, Hatice Hanım gibi Müslüman Türk hanımları çalışmışlardır. Bunların yanında Çarlık Rusya’sından gelen ve Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezine bağlı olan Mehmed Zake Kemalof kızı Ümmü Gülsüm, İsmail Yakubov kızı Meryem, Rahmetullah Pataşov kızı Meryem, Mehmet Zarif Ponuf kızı Rukiye adlı Türk kızları çalışmışlardır. Ayrıca Madam Herman, Madam Rozan, Prenses Oblunovski, Matmazel Rayatorn, Madam Ruşirden, Madam Ela Hristodolu gibi yabancı hanımların da hastabakıcılık faaliyetinde bulunmuşlardır³⁶⁶.

Yine Hilâl-i Ahmer’in açmış olduğu Muhacirin Hastanesinde Pakize Hanım fahri olarak hastabakıcılık yapmıştır³⁶⁷. Darülfünun Hastanesi’nde gönüllü olarak hastabakıcılık yapanlar arasında Doktor Derviş Bey’in hanımı ile yabancı uyruklu müslümanlardan Mihriban Hanım bulunmaktadır³⁶⁸.

21 Aralık 1912 (8 Kanunuevvel 1328) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Müslüman, gayrimüslim ve yabancı hanımlar birlikte hastabakıcılık yapmışlardır. Malûl ve mecruhlara mahsus Saray-ı Hümayun Hastanesi’nde hizmet edenler arasında; Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesi azasından Sertabib Hayri Bey’in hanımı, aynı şube azasından Yusuf Razi Bey’in hanımı, Mabeyn-i Hümayun doktorlarından Tabtasi Efendi’nin hanımı, yine Mabeyn-i Hümayun doktorlarından Olamiyosi Efendi’nin hanımı bulunmaktadır³⁶⁹. Bunların yanında “*Union des Femmes de France Croise Rouge Française*” üyelerinden olan bayanlar da malûl ve mecruh

³⁶⁵ Tepekaya-Kaplan, a.g.m., s. 178-179; Fethiye Erdil, “Cumhuriyet Döneminde Hemşirelik”, *Atatürkün Ölümünün 62. yılında Cumhuriyet Türkiyesinde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu*, (8-10 Kasım 2000), Ed. Bahaeddin Yediyıldız, s. 332; Hilâl-i Ahmer’in hastabakıcılık konusundaki çabalarının Cumhuriyet döneminde daha sistemli hale geldiği, bununla ilgili sınavlar açtığı görülmektedir. Bkz. “Hastabakıcılık İmtihanına Girenlere”, *Tevhid-i Efkar*, 12 Ağustos 1338/12 Ağustos 1922, nr. 3448-420, s. 4.

³⁶⁶ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s 126.

³⁶⁷ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s 138.

³⁶⁸ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s 131.

³⁶⁹ Kızılay Arşivi, nr. 146/17.

askerler için Saray-ı Humayun Hastanesi'nde hizmet vermişlerdir. Bunlar Madam Moarguerite Galliet (Margrit), Madam Germaine Goeffet, Matmazel Moargueute Puech (Poeş), Matmazel Moadeleine Ojemar (Azemar), Matmazel Vaire Lhemaum (Leman)'dir. Bunların yanında S. J Homanes derneğinden Madam Helene Vaptas, Madam Helene Wlamfiu, Madam Moarie Youssouf Razi Bey, Matmazel Fortunie Brindesi'te aynı hastanede görev almışlardır. Matmazel Gozenberg ve Avusturya tebasından Matmazel Lilli Dousaft (Lily Donzafet), Matmazel Lilli Gunzberg, Matmazel Moargureite Rosentbal'da aynı hastanede hastabakıcılık hizmetinde bulunmuşlardır³⁷⁰.

Bu hanımlar geceli veya gündüzlü olarak Osmanlı askerlerine hizmet vermişlerdir. Örneğin Matmazel Fortunie Brindesi (Prendizi), Madam Madam Moarguerite Galliet (Galiya), Matmazel Moadeleine Ojemar (Azemar), Matmazel Moargueute Puech (Poeş), Madam Akufe, Matmazel Vaire Lhemaum (Leman) geceleri de malûl askerlere hizmet vermişlerdir. Bu hanımlar Fransız Salib-i Ahmer İttihad-ı Anasır Cemiyetinden Fransız Sefiresi Madam Bumyar tarafından organize edilmişlerdir. Bunun yanında hastabakıcılardan özellikle Müslümanlar ile bir kısım gayrimüslimler sadece gündüzleri hizmet vermişlerdir. Osmanlı tebaasından Matmazel Lilli Gunzberg, Avusturya tebaasından Matmazel Lilli Dousaft ve Matmazel Moargureite Rosentbal (Margret Ruzantal) gündüzleri hizmet veren isimlerdir³⁷¹.

Öte yandan devlet, bayanların hastabakıcı olarak sağlık hizmetlerine katkıda bulunmalarını teşvik etmiştir. Örneğin Saray-ı Hümayun Hastanesi'nde hastabakıcılık yapan bayanların taltif edilmesi için 24 Eylül 1914 tarihinde isimleri Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından padişahın baştabibine arz edilmiştir³⁷². Bu şekilde mecruh ve malûllerin bakımını sağlayan ve onlara hizmet veren hanımlar özendirilmiştir.

Diğer taraftan harp sırasında kayıpları artıran sebeplerden birisi de salgın hastalıklar olmuştur. 1912 yılının Kasım ayında itibaren erler ve subaylar arasında tifo, kolera ve tifüs salgını başlamıştır. Bu tarihten sonra hastaneler salgın hastalıktan

³⁷⁰ Kızılay Arşivi, nr. 146/15.

³⁷¹ Kızılay Arşivi, nr. 146/17; Konuyla ilgili 12 Kanunuevvel 1328 (25 Aralık 1912) tarihli belgede mecruh ve malullere mahsus Saray-ı Hümayun hastanesinde görev yapan madam ve matmazellerin adları listede Fransızca olarak da belirtilmiştir. Bkz. Kızılay Arşivi, nr. 146/15.

³⁷² Kızılay Arşivi, nr. 169/7.

yatan askerlerle dolmuştur³⁷³. Ancak, koleralı hasta sayısının dört beş gün içerisinde binlere ulaşması³⁷⁴ bu hastaların nerelerde tedavi edileceği sorununu ortaya çıkarmıştır. Başlangıçta çözüm olarak koleralı hastaların büyük camilerde barındırılmasına karar verilmiştir³⁷⁵.

Öte yandan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti salgın hastalığa yakalanmış olan askerlerin tedavi, iâşe ve istirahatlerini sağlamak amacıyla 16 Kasım 1912 tarihinde çalışmalara başlamıştır. Bunun için öncelikle sağlık personeli temin edilmiştir. Yemek pişirmek için Evkaf Nezaretinden ödünç kazanlar alınmış, çok miktarda ekmek ve erzak temin edilmiştir. Bu meyanda sadece Ayasofya Camiiindeki hastalara iki günde 3600 kıyye (okka) ekmek verilmiştir³⁷⁶.

Diğer taraftan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti koleralı hastalar için hastaneler açarak camilerde bulunan hastalara tedavi imkanı sunmuştur. Bilahare hastalar camilerden bu hastanelere alınmışlardır. Cemiyet koleralı hastaları İstanbul'a sokmadan tedavi etmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle Çatalca hattı üzerinde ve hastalığın en yaygın olduğu yer özelliğini taşıyan Hadımköyünde bir hastane teşkil etmiştir. Bu hastanenin yetmemesi nedeniyle Ayastefanos ve İspartakule'de iki hastane daha açmıştır³⁷⁷. Hadımköy Hastanesi 8 Kasım 1912'de 150 yataklı olarak seyyar hastane çadırlarıyla kurulmuştur. Bilahare barakalar ilave edilerek bu hastanenin yatak kapasitesi 250'ye çıkarılmıştır. Kolera nedeniyle açılan bir diğer hastane Demirkapı Hastanesi'dir. Burası Sıhhiye Nezareti tarafından Topkapı Sarayı içerisinde Demirkapı civarında barakalar kurularak 110 yataklı olarak tesis edilmiştir. Sıhhiye Nezareti'nin ödeneğinin bitmesi üzerine 14 Şubat 1913'te hastane Hilâl-i Ahmer'e devredilmiştir. İspartakule Hastanesi ise seyyar kolera hastanesi olarak kurulmuştur. Bu hastane koleralı mıntikalara gönderilerek hizmet vermiştir. Ayestefanos Hastanesi ise Londra'dan alınan çadırlarla 30 Kasım 1912'de 100 yataklı olarak kurulmuştur³⁷⁸.

Diğer taraftan kolera'nın Aralık sonu itibarıyla tamamen kontrol altına alınması ile birlikte bu hastaneler yaralı ve hasta kabulüne başlamıştır. Bunlardan Demirkapı Hastanesi 9 Ocak 1913'te yaralı ve hasta kabulüne başlamıştır.

³⁷³ Gnkur Yay., *TSK Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 2, 3ncü Kısım, Edirne Kalesi Etrafındaki Muharebeler, 2. Baskı, Gnkur Basımevi, Ankara 1993, s. 468.

³⁷⁴ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s 201.

³⁷⁵ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s 202-203.

³⁷⁶ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s 201.

³⁷⁷ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s 202-204.

³⁷⁸ *OHAC 1329-1331 Salnamesi*, s 136-147.

Ayestefanos Hastanesi ise İngiliz Salib-i Ahmer Heyeti tarafından yeniden düzenlenmiş, barakalar kullanılarak biri 100, diğeri 40 yataklı olmak üzere iki kısımdan oluşan geniş bir hastane haline getirilmiştir³⁷⁹.

Öte yandan salgınların azaltılması için yabancı uzmanlardan faydalanma yoluna da gidilmiştir.³⁸⁰. Yapılan bu çalışmalar sayesinde Aralık 1912 tarihine kadar salgın hastalıklar tamamen kontrol altına alınmıştır. Ancak, ilerleyen günlerde ilaç sıkıntısının baş göstermesi salgınları önlemek için harcanan çabayı olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle yeniden ortaya çıkan salgın hastalıklar askerler arasında ölüm ve malûliyet oranını artırmıştır³⁸¹.

Balkan Savaşları'nın ikinci devresinde de kolera hastalığı Rumeli'de şiddetle hüküm sürmüştür. Rumeli'den İzmir ve İstanbul'a göç eden Türk halkı oradaki kolera salgınınu bu bölgelere getirmişlerdir. Hastalığın Trakya'daki orduya, Edirne ve Kırklareli'ne sirayet etmemesi için bazı tedbirler alınmıştır. Buna göre seyyar etüvler kurulmuştur. Münferit bir vaka olsa dahi hasta tecrit edilmek üzere tecrithaneye gönderilmiştir. Trakya'dan İstanbul'a çeşitli sebeplerle giden askerler tıbbi muayeneye tabi tutulmuşlardır. Ayrıca sivillerin askerlerle olan teması yasaklanmıştır. İlâveten İstanbul ve civarındaki askeri birlikler kordon altına alınarak Yeşilköy'de bir karantina merkezi kurulmuştur. İstanbul'a gidecek olanlar burada beş gün bekletilmiştir.

Öte yandan Bulgarlar orduya ve Türkiye'ye kolerayı sokmak için mübadele edilen esirlerden dahi faydalanmayı düşünmüşlerdir. Bu durumu istihbar eden Başkomutanlık huduttan gelecek bu gibi esir kabilelerin sıhhi kontrolden geçirilmesi için menzil sıhhiye müfettişliğine emir vermiştir. Alınan bu tedbirler sayesinde Kolera hastalığı münferit vakalar halinde seyretmiş ve salgın haline dönüşmesi engellenmiştir³⁸².

1.4.5. Malûllere Suni Uzuv Temini ve Diğer Rehabilitasyon Çalışmaları

Harp döneminde ve harbin bitiminden sonra malûl gazilerin hayatlarını rahat devam ettirmeleri ve kendi kendilerine yeterli olabilmeleri için suni uzuv temini

³⁷⁹ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s 136-147.

³⁸⁰ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s 204. ayrıca aynı eser, s 136-147.

³⁸¹ Gnkur Yay., *TSK Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 2, 3ncü Kısım, Edirne Kalesi Etrafındaki Muharebeler, 2. Baskı, Gnkur Basımevi, Ankara 1993, s. 468.

³⁸² Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi*, C. 2, 2nci Kısım, 2nci Kitap, Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması, 2. Baskı, Gnkur Yay., Ankara 1993, s. 478-479.

önemli bir husus olmuştur. Bu durum aynı zamanda Türk devletlerinde öteden beri var olan sosyal devlet anlayışının da tezahürüdür. Devlet vatan uğrunda en kıymetli uzuvlarını feda eden gazileri himaye ederek halkın devlete olan güvenini yükseltmeye çalışmıştır.

Malûl gazilerin bu hallerini ortadan kaldırmak ve onların topluma uyumunu sağlamak için kaybedilen uzuvların yerine suni aza yapılması için harekete geçilmiştir. Bu amaçla Balkan Savaşları sonrasında Gülhane Hastanesi bünyesinde bir suni uzuv bölümü açılmıştır. Bu birim ilk etapta sargı atelyesi olarak çalışmalara başlamış, daha sonra suni uzuv imal etmiştir³⁸³.

Suni uzuvların üretiminde yüksek kalite seviyesi birinci önceliği oluşturmuştur. Bu amaçla üretimde kullanılacak olan malzemelerin seçiminde özen gösterilmiştir. Malzeme tedariki görevi Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ne verilmiştir. Kol, bacak, göz gibi suni uzuvların malûllerin tam olarak ihtiyaçlarını karşılaması için kişiye özel, sağlam ve kullanışlı üretilmesine dikkat edilmiştir. Suni uzuvlarda görünüşe ve zerafete de özen gösterilmişse de öncelik kaliteye verilmiştir. Uzuvların hatasız ve kullanılabilir olmasına dikkat edilmiştir. Böylece malûllerin memleketlerine döndükten sonra uzuvlarını uzun süre kullanabilmeleri temin edilmeye çalışılmıştır.³⁸⁴

Yapılan üretimin ihtiyacı karşılamaması üzerine Gülhane Hastanesi dışında kalan diğer askeri hastanelerde de suni aza yapım merkezleri oluşturulması planlanmıştır. Ancak, bu plan maddi kaynağının temin edilememesi ve uzun zaman alacağı gerekçesiyle uygulanamamıştır. Ordu Sağlık Dairesi hastanede suni uzuv bekleyen malûlleri mağdur etmemek için meselenin çözümünü hızlandırmaya çalışmıştır. Bu şartlarda pratik çözüm yurt dışından uzuv ithal etmek olmuştur. Bunun için Hilâl-i Ahmer ile irtibata geçilmiş ve sık sık toplantılar yapılmıştır³⁸⁵. Bu toplantılar neticesinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti suni uzuvlar için gerekli olan maddi kaynağı sağlamayı taahhüt etmiştir. Cemiyet aynı zamanda suni aza yapan Avrupa şirketleriyle de bağlantıyı tesis etmiştir³⁸⁶.

Bu mutabakat doğrultusunda Ordu Sağlık Dairesi 21 Ocak 1913 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne ilk talep listesini iletmiştir. Bu listede Balkan

³⁸³ Kızılay Arşivi, nr. 23/64.

³⁸⁴ Kızılay Arşivi, nr. 23/64.

³⁸⁵ Kızılay Arşivi, nr. 16/77.

³⁸⁶ Kızılay Arşivi, nr. 16/77.

Savaşları'nda malûl kalan kolu ve bacağı kesilmiş 200-300 civarındaki subay ve er için imal ettirilecek uzuvlarla ilgili bilgiler yer almıştır. Bu uzuvlar için gerekli olan masrafın yaklaşık bin lira civarında olduğu belirtilmiştir³⁸⁷.

Öte yandan Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi tarafından suni uzuvların kısa sürede temin edilmesini sağlamak ve bu konuyla ilgili teknik inceleme ve araştırmaları yapmak üzere bir komisyon oluşturulmasına karar verilmiştir. Söz konusu komisyon 2 Şubat 1913 tarihinde faaliyete geçmiştir. Komisyon ilk toplantısını iki gün sonra Gülhane Hastanesinde gerçekleştirmiştir. Bu komisyona Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de bir üye göndermiştir. Komisyon teknik incelemenin yanısıra Avrupadaki şirketler ile bağlantıya geçerek çalışmalarını ihale aşamasına getirmiştir.³⁸⁸

Bu çalışmalar sürerken Balkan Savaşları sırasında kol veya bacakları kesildiği için Haydarpaşa Hilâl-i Ahmer Hastane'sinde tedavi görmekte olan malûl ve mecruh gazilerin kendilerine suni aza imal ettirilinceye kadar mümkün merteye farklı hastanelere yerleştirilmeleri lüzumu ortaya çıkmıştır. Zira, yeni gelen hastalara yer açılması gerekiyordu. Bu sebeple 5 Şubat 1913 tarihinden itibaren malûliyeti kesinleşmiş ve suni uzuv bekleyen malûller İstanbul'daki çeşitli hastanelere nakledilmeye başlanmıştır³⁸⁹.

Harbiye Nezareti malûllerin suni uzuvlarının bir an evvel temin edilmesi hususunda titizlik göstermiştir. Öyle ki suni ayak ve kola muhtaç olan mecruh askerlerin tedavileri yapıp, ölçüleri alındıktan sonra, suni aza yapımına başlanacak ve her bir suni uzuv parçası bir ay süre içerisinde tamamlanmaya çalışılacaktır. Suni azalar yapıldıktan sonra malûl gaziler Haydarpaşa Hastanesine uğrayarak uzuvlarını alabileceklerdir³⁹⁰.

Bu arada komisyon teknik çalışmalarını tamamlamış ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne rapor vermiştir. Cemiyet bu rapor doğrultusunda ilk anlaşmayı 3 Mayıs 1913 tarihinde Alman Rur (Ruher Company) ve ortakları şirketi ile imzalamıştır. Bu anlaşmaya Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adına Besim Ömer Bey, şirket adına da fabrika İstanbul vekili Walsz (Waltz)Bergmaus imza koymuşlardır³⁹¹.

³⁸⁷ Kızılay Arşivi, nr. 16/77.

³⁸⁸ Kızılay Arşivi, nr. 16/77; Kızılay Arşivi, nr. 23/65.

³⁸⁹ Kızılay Arşivi, nr. 23/73.

³⁹⁰ Kızılay Arşivi, nr. 74/27.

³⁹¹ Kızılay Arşivi, nr. 64/2.

Bu anlaşma göre;

1- Balkan Savaşları'ndan dolayı uzuvlarını kaybetmiş olup Hilâl-i Ahmer hastaneleri ile askeri hastanelerde tedavileri süren askerler için suni uzuv yapılacaktır. Söz konusu uzuvlar Almanya'nın Hagen (Hayden) şehrinde bulunan "*Rur(Ruhr Company) ve şürekası fabrikası*" sorumluluğunda olmak kaydıyla, suni uzuv imal ve gönderme şartlarını şirketin İstanbul temsilcisi Waltz Bergmaus taahhüt etmiştir.

2- Suni uzuv imali aded esaslı üzerinden yapılacaktır. Rur (Ruhr) fabrikası tarafından gönderilecek bir uzman, her şahsın ölçülerini ve icabında alçı ile kalıplarını bizzat alacaktır. Bu uzman fabrikadan suni uzuvlar geldikçe bizzat sahibine uzuvları takacak ve bilgilendirecektir. Standarda uymayan kalitesiz uzuvlardan fabrika sorumlu olacaktır.

3- Suni uzuv tedarik komisyonu, sipariş evraklarında, her asker için isim ve rütbesinin, suni uzuvun cins ve örneğinin, muayene evraklarının eksiksiz olarak yer almasını sağlayacaktır.

4- Hastaneler uzuv talep edilen malûllerin matbu sipariş evraklarını tasdik edeceklerdir.

5- Yapımına karar verilen suni uzuvların hangi şartlarda üretileceği ve ödemenin ne şekilde gerçekleştirileceği Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından kararlaştırılacaktır. Şöyle ki; imal ettirilen uzuvda hata çıkması durumunda %30 indirim, ayrıca ambalaj vs. masrafı olarak ise % 8 zam yapılarak Hilâl-i Ahmer veznesine bildirilecek, vezne de bu ödemeyi gerçekleştirecektir.

6- Suni uzuvların hatalı çıkması durumunda gümrük ve bir takım vergileri müteahhide ait olmak üzere (5. maddede yazılı olduğu durumlarda) müteahhid hiç bir ücret talep etmeden uzuvları hastanelere teslim etmeyi taahhüt etmiştir.

7- Sipariştten sonra vefat eden veyahut kendi isteğiyle hastaneden çıkan malûllere ait suni uzvu cemiyet kabule mecburdur.

8- Olağanüstü bir durum çıkmadıkça ölçülerin alındığı tarihten itibaren azami kırkbeş gün içerisinde uzuvlar imal edilerek teslim edilecektir.

9- Sipariş edilen suni uzuv haklı bir gerekçeye dayanmadan taahhüt edildiği zamanda teslim edilmediği takdirde, şirket, azami teslim tarihinin başlangıcından

itibaren takip edecek her gün için ve her parça suni uzuv için on kuruşluk indirim yapmayı taahhüt eder.

10- Taraflar söz konusu sözleşmeden caydıkları takdirde zarar ve ziyanlarını karşılamak üzere hukuki yollara başvurabileceklerdir.

11- Müteahhit iki ay zarfında yüz parça suni uzuvu teslim etmeye mecburdur.

12- Fabrika tarafından İstanbul'a alçı ile ölçü almak ve suni uzuvu tatbik etmek üzere gönderilecek uzman, ikiyüz parçadan daha az sipariş olduğunda altı ay ikamet mukabilinde cemiyet, fabrika vekiline yediyüz mark ücret verecek, ikiyüz parçadan fazla sipariş vukuunda bu ücreti, fabrika vekili cemiyetten talep etmeyecektir.

13- Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ödeme hususunda Osmanlı Bankasını aracı olarak belirleyecek, müteahhit sözleşmeyi uygulamak hususunda Doçe (Deutsche Bank) Banka aracılığıyla ikibin mark teminat verecektir³⁹².

Bu çalışmalar neticesinde Hilâl-i Ahmer, Avrupa'dan getirttiği 500'den fazla suni uzuvu Balkan Harbi'nde malûl kalan subay ve erlere dağıtmıştır³⁹³.

Gerek hükümet gerekse vatandaşlar malûl gazilere suni aza teminini kolaylaştırmak için maddi kaynak sağlamak hususunda hassasiyet göstermişlerdir. Suni aza imali için müftülükler aracılığıyla para yardımı toplanarak malûl gazilerin yaraları sarılmaya çalışılmıştır. Örneğin 4 Ekim 1913 tarihinde Bulgaristan Başmüftülüğü vasıtasıyla Bulgaristan Müslüman ahalisi tarafından “*Malûlîn-i Asâkir-i Osmaniye*” için toplanan ianeden bir kısmının suni ayak imaline sarf edilmesinin arzu edildiği bildirilmiştir³⁹⁴. Bu şekilde Sofya Hastanelerinde bulunan onbir nefere ayak, üç nefere kol yaptırılmasına teşebbüs edilmiş, fakat Bulgaristan'da suni aza yapabilecek yalnız bir usta bulunması ve zaman yetersizliği sebebiyle söz konusu uzuvlar imal olunamamıştır. Bunun üzerine yapılması planlanan suni uzuvların İstanbul'da imali düşünülmüş, bu hususta toplanan 130 Fransız altını, ayak ve kol imal ettirmek için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adına gönderilmiştir³⁹⁵.

Bu dönemde Hilâl-i Ahmer Hastanelerinde ameliyat olarak savaşta aldığı yaralardan dolayı bacağı kesilen mecruh Osmanlı askerlerine suni bacak imal

³⁹² Kızılay Arşivi, nr. 64/2.

³⁹³ Çapa, a.g.m., s. 99.

³⁹⁴ Kızılay Arşivi, nr. 98/45.

³⁹⁵ Kızılay Arşivi, nr. 98/45.

ettirilmesi için Bosna'nın çeşitli şehirlerinden yardımlar yapıldığı görülmektedir. Mesela Derbent'in Müslüman ahalisinden Azir oğlu Ali Bey 17.540 kuruş, Naşta kasabası Müslüman ahalisi 4.385 kuruş, Dirino kasabası Müslüman ahalisi 4.385 kuruş, Taşna kasabası Müslüman ahalisi 4.385 kuruş nakdi yardım yapmıştır. Keza Taşna kasabasında bulunan Hacı Hamit Efendi tarafından toplanan 7.454 kuruş 51 para, Bosna'da Saraçzade Tayyip Efendi tarafından 25.000 kuruş, Bosna'da Ruganika kasabasında Hafız Ali Efendi tarafından 2.037 kuruş 875 para bağışlanmıştır. Yine Bosna'nın Larinit kasabası Müslüman ahalisi ise kurban derilerini toplayıp satarak 8.392 kuruş 120 parayı Osmanlı malûl gazilerine suni uzuv yapımı için bağışlamıştır³⁹⁶.

Malûl gazilerin suni azalarının temin edilmesi ile ilgili hassas davranıldığı anlaşılmaktadır. Sadece hastanelerde olan malûllere değil hastanelerden çıkmış olup daha sonraki süreçte başvuran malûllerin bu talepleri dikkate alınarak, onlara da suni uzuv temin edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu anlamda Balkan muharebesi sırasında büyük hizmetleri görülen malûl gazi El-hac Ahmet Bey, sol kolunun sakat kalması ve bu sakat kalan yerden acı çekmesi sebebiyle Hilâl-i Ahmer'e başvurmuştur. Başvurusunda kolsuzlara ve ayaksız kalanlara suni aza takıldığını belirten Ahmet Bey, Hilâl-i Ahmer'den kendisinin sakat kalan koluna da suni aza tatbik edilmesini talep etmiştir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ise 2 Ekim 1920 tarihinde adı geçen kişiye telgraf çekerek suni aza temini hususunda kendisine yardımcı olunacağını belirtmiştir³⁹⁷.

İkinci olarak planlanan çalışma ise müzmin rahatsızlıkların tedavi edilmesi amacıyla kaplıca ve banyo tedavilerine uygun rehabilitasyon yerleri ve binalarının oluşturulmasıdır. Bu şekilde malûllerin iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Bu anlamda 1 Ocak 1913 (19 Kanunuevvel 1328) tarihinde harpten hasta ve sakat olarak dönen askerlerin mükemmel ve muntazam bir tedavi sayesinde tamamen iyileşmesi veya hiç değilse hükümete ve kendi ailelerine menfaati dokunacak derecede hastalıklarının tedavi edilmesi için bazı çalışmalar yapılmıştır³⁹⁸.

Ordu Sağlık Dairesi tarafından çeşitli cihazlar, sıcak su ve banyo yöntemleriyle malûlleri iyileştirecek bir tedavihanenin Bursa'da tesis edilmesi

³⁹⁶ Kızılay Arşivi, nr. 191/23.

³⁹⁷ Kızılay Arşivi, nr. 67/5.

³⁹⁸ Kızılay Arşivi, nr. 23/64.

mümkün görülmüştür. Bu amaç doğrultusunda Bursa’da biri subay diğeri erler için iki binanın hazırlanması kararlaştırılmıştır. Bu binalarda tıbbi ecza, icap eden banyoluklar ve aynı zamanda sıcak hamamlar ile gerekli bütün malzeme de hazır bulundurulacaktır. Proje için büyük meblağlara ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için Balkan Harpleri sırasında iane yoluyla toplanmış olan otuz liranın kullanılması kararlaştırılmıştır. Fakat söz konusu projeyi gerçekleştirmek için daha büyük bir sermayeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle eksik kalan parayı temin etmek için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’ne müracaat edilmiştir. Talep Hilâl-i Ahmer’e, Gülhane Hastanesi müdürü Prof. Wieting³⁹⁹ tarafından yapılmıştır⁴⁰⁰. Fakat, Hilâl-i Ahmer beklelen yardımı göndermediği için malûl gazilerin rehabilitasyonu için planlanan Bursa’da kaplıca tedavi merkezi hayata geçirilememiştir.

Görüldüğü üzere Gülhane Hastanesi’nde bir suni uzuv merkezi açılmış ise de bu merkez henüz iptidai şartlarda çalıştığı için malûl gazilerin suni uzuv ihtiyaçlarını karşılamada tek başına yeterli olamamıştır. Bu nedenle suni uzuv yapımında Avrupa’da bulunan çeşitli şirketlerle anlaşmalar yapılarak malûllerin ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır.

1.4.6. Balkan Harbi Malûlleri İle İlgili İstatistik Veriler

Balkan Harbi’nde meydana gelen kayıpları ve bu kayıplar içerisinde malûl sayısını kesin olarak tesbit etmek mümkün olmamıştır. Çünkü personel zayıyatını gösterir istatistiklerde malûller yaralıları içerisinde zikredilmiş, ayrı bir çizelgede gösterilmemiştir. Ayrıca, muharebe sonu raporlarında birliğin verdiği şehit, yaralı, kayıp, firar gibi zayıyatları gösteren çizelgeler çoğu birlik tarafından tam olarak işlenmemiştir. Örneğin Yanya Kolordusunun 23 Ekim 1912-2 Mart 1913 tarihleri arasındaki zayıyatı 59 subay ve 1850 er şehid, 196 subay, 4475 er yaralı, 181 er donarak şehid, 2082 er de kayıp ve firar olarak kaydedilmiştir. Bu rakamların gerçeği yansıtmadığı ve eksik olduğu kesindir. Zira, kolordunun bazı birliklerinin zayıyat çizelgeleri mevcut değildir. Yine Yanya’nın teslimine kadar Yanya’da bulunan beş sabit ve iki seyyar olmak üzere toplam 4500 yatak kapasiteli hastanelere yatırılan hasta ve yaralı sayısı 25.785 idi. Bunlardan 11.033’ü iyileşerek taburcu edilmiş,

³⁹⁹ Prof. Wieting, 1907-1914 arasında Gülhane Hastanesinde görev yapmıştır. Onun döneminde Gülhane “*Askeri Tıbbiye Mektep ve Seririyatı*” şeklinde düzenlenmiş ve yeni programlar hazırlanmıştır. Hasta muayenesi, revirler asker hekimliği ile ilgili konular üzerinde yoğunlaşmış, ayrıca ordunun ihtiyaç duyduğu ilaç, pansuman malzemesi yapım evi geliştirilmiş ayrıca harp paketleri yapılmaya başlanmıştır. Bkz. Özbay, a.g.e., C. 2, s. 238.

⁴⁰⁰ Kızılay Arşivi, nr. 23/64.

8.055'i şehid olmuş, kalanlar da mecruh ve hasta halde Yunanlılara esir düşmüştür⁴⁰¹.

Balkan Harbi'nin ikinci evresiyle ilgili asker kayıpları kısmen daha anlaşılır durumdadır. Örneğin ikinci Çatalca muharebesinde 77 subay ve 8.320 er çeşitli yerlerinden yaralanarak menzil hastanelerinde tedavi görmüşlerdir. Bu hastanelerde tedavi altına alınan yaralılarından 3 subay ve 508 er iyileştirilmiş ve taburcu edilmiştir.

Diğer taraftan İkinci Çatalca Muharebesi'nde menzil hastanelerinin yaralılarla dolması sonucunda 104 subay ve 3.363 er İstanbul'daki hastanelere gönderilmiştir. İstanbul'da tedavileri yapılan bu askerlerden 58 subay ve 2.255 er iyileşerek kıtalarına gönderilmiştir. Balkan Harbi'nin ikinci evresinde hastalanan 313 subay ve 39.567 er bulunmaktadır. Bunlardan 193 subay ve 17.249 er menzil hastanelerinde tedavi edilmiş, 120 subay ve 22.318 er de İstanbul hastanelerine sevk edilmiştir.

İkinci Çatalca Muharebesi'nden sonra yapılan ileri hareket sırasında ve bundan sonra barış anlaşmasına kadar geçen beş buçuk aylık süre içinde 362 subay ve 35.558 er çeşitli hastalıklara yakalanmışlardır. Bunlardan 221 subay ve 21.615 er tedavi edilerek iyileştirilebilmiştir. 4 subay 1.743 er hava değişimi almış, bir subay 1.439 er şehid olmuştur. Bundan başka 129 subay ve 8.769 er koleradan dolayı şehit olmuştur. Savaş bittiğinde 54 subay ve 9.013 er hastanelerde tedavi görmekte idi⁴⁰².

Görüldüğü gibi gerek savaşlarda gerekse savaşlardan sonra malûl gazilerin istatistiksel verilerini çıkarmak kolay olmamıştır. Çünkü cepheden yaralı olarak hastanelere sevk edilen mecruh ve malûller uzun süre hastanede tedavi görmüşlerdir. Bu nedenle malûliyet derecelerinin kesinleşmesi zaman almıştır. Tedavilerin tamamlanıp sağlık raporlarının düzenlenmesinden sonra malûl sayılarını tespit etmek imkanı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte malûllerden bazılarının durumlarını kanıtlayan raporları ellerinde mevcut olmadığından bunların harp malûlü olup olmadığını araştırmak uzun bir zaman almıştır.

Bu bağlamda Balkan Harbi'nin hemen ardından I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve ülkenin içinde bulunduğu şartlar nedeniyle malûl sayılarının tesbit edilmesi uzun bir süre almıştır. Hatta Balkan Harbi'nde yaralanan bir askerin tekaüd

⁴⁰¹ Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 3, 2 nci Kısım, Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekatı, Gnkur Yay., Ankara 1981, s. 708-709.

⁴⁰² Gnkur Yay., *TSK Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)*, C. 2, 2 nci Kısım 2 nci Kitap, Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması, II. Baskı, Gnkur Yay., Ankara 1993, s. 479.

edilmesi Cumhuriyet dönemine sarkabilmiştir. Malûllerin sayısı ile ilgili elde edilen en erken veri 1925 yılına denk gelmektedir. Konuyla ilgili olarak 3 Şubat 1925 tarihine ait olmak üzere toplu bir istatistik mevcuttur. Fakat bu istatistiğin de tam sayıyı verdiğini iddia etmek son derece zordur. Çünkü 1913'ten 1925 yılına kadar 12 yıl geçmiştir. Bu süre içerisinde malûllerden ölenlerin olabileceği unutulmamalıdır.

Bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışındaki topraklarda kalan malûller bu sayıya dahil edilmemiştir. Ancak, mevcut istatistik 1925 yılında Anadolu'da yaşayanlardan Balkan Harbi sırasında malûl kalanların sayısını göstermesi açısından önemlidir. Bu istatistik Cumhuriyet döneminde Balkan ve I. Dünya Harbi malûllerine maaş bağlanması veya refahlarının sağlanması için çıkarılacak kanunların görüşülmesi sırasında TBMM tarafından tesbit edilmiştir. Bu tesbitin yapılmasındaki sebebi malûllerin sayısını belirleyerek, bütçeye ne kadar yük getireceğini görmektir. Buna göre⁴⁰³;

Tablo-1. 3 Şubat 1925 Tarihi İtibarı İle Tespit Edilen Balkan Harbi Malûl Sayıları

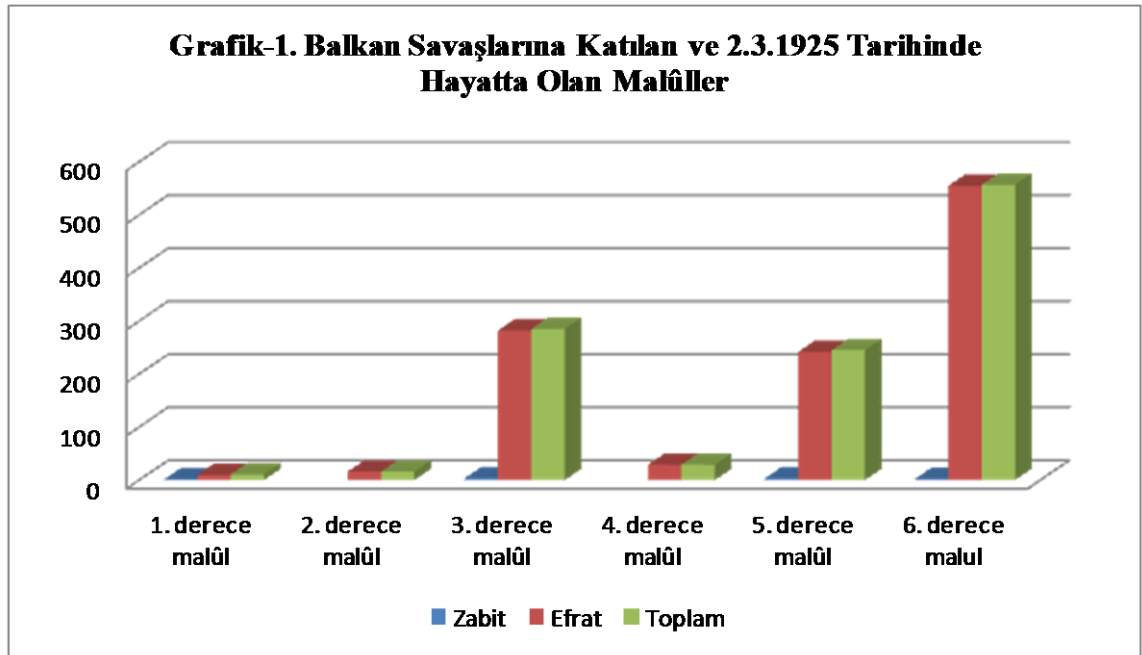
Hangi Harpde Malûl Kaldığı	Mirliva	Miralay	Kaymakam	BİNBAŞI	Yüzbaşı	Mülazımı evvel	Mülazımı sani	Zabit vekili	Harp memuru ve katebei askerive	Esnaf-ı askeriyei daimi	Zabitan yekunu	Efradı Askeriye	Malûliyet Derecesi
Balkan					1						1	10	1
“												16	2
“											3?	282	3
“												29	4
“					2	1					3	242	5
“						2					2	555	6
Toplam					3	3					9	1.134	
Genel toplam												1.143	

Bu istatistiğe bakıldığında malûllerin % 99,21'i er, % 0,78'i ise subaydır. Bu rakamlar kesin olmamakla beraber malûllerin dağılımı hakkında bir fikir vermektedir. İstatistiki bilgiler dikkate alındığında malûllerin kahir ekseriyetinin erlerden oluştuğu görülür.

Balkan Harbi'nde malûl kalan askerlere bakıldığında subay malûliyetinin oldukça az olduğu görülmektedir. Bunun yanında erler içerisinde en fazla görülen malûliyet derecesi altıncı derecedir. Bunu üçüncü ve beşinci derece malûliyetler takip etmektedir.

⁴⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, 46. İçtima, İçtima senesi II, (03.02.1341), s. 119.

En çok görülen malûliyet olan altıncı derece, kesin olarak vazifesine devam edemeyecek ve geçimini temin edemeyecek derecede hafif malûl olanları kapsamaktadır. Bu anlamda efrad içerisinde malûl kalanların yaklaşık yarısı hafif malûldür. Bunun yanında üçüncü derece malûliyet genel olarak kol veya bacaklardan birisinin kesilmiş olması sebebiyle malûl kalanları kapsamaktadır. Bu durum göz önüne alındığında Balkan Harbi'nde kolu veya bacağı kaybeden önemli miktarda malûl olduğu görülür. Zaten bu tür malûliyetlerin fazla olması nedeniyle yukarıda da bahsedildiği üzere Balkan Harbi'nden sonra Gülhane'de suni aza yapım merkezi kurulması söz konusu olmuştur. Bu iki malûliyetin arkasından beşinci derece malûliyet gelmektedir ki kol ve bacaklardan biri madum hükmünde olan veya dengi malûliyetler bu gruba girmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere kol ve bacak kopması veya kol veya bacakların işlevini kaybetmesi Balkan Savaşlarında en sık rastlanan malûliyetlerdendir. Bu rakamları grafik üzerinde şu şekilde göstermek mümkündür.

2. SOSYAL ve EKONOMİK ALANDA YAPILAN DÜZENLEMELER

Tanzimat Fermanının ilanı ile birlikte askeri sahada köklü değişiklikler yapılması gündeme gelmiştir. Örneğin askere alma, askerlik süreleri, askerlik

rütbeleri, talim ve donanım, tekaüd sandıkları gibi hususlarda yeni düzenlemelere gidilmiştir⁴⁰⁴.

Bu dönemin en önemli özelliklerinden birisi de sosyal güvenlik uygulamaları ve emeklilik işlemlerinde gerçekleştirilen yeniliklerdir. Zira, sosyal güvenliğin en önemli unsuru tekaüde sevk idi. Tanzimat sonrasında devletin merkezileşmesine paralel olarak sosyal güvenlik sistemi vakıflar yerine bizzat devlet tarafından yürütülmüştür⁴⁰⁵. Bu şekilde XIX. yüzyılda malûller sosyal yardım alanında doğrudan devletle muhatap olmuşlardır. Devlet bu kurumsallaşma çerçevesinde tekaüd sandıkları oluşturmaya başlamış ve belirli esaslar çerçevesinde malûllere daha fazla maaş tahsis etmek için çeşitli düzenlemeler yapmıştır⁴⁰⁶. Bu anlamda sandıklar da devlet himayesine alınmıştır⁴⁰⁷.

2.1. MALÛLLERE MAAŞ BAĞLANMASI

Esasen askerlerin emeklilik ile ilgili durumları yeniçeri ocağının kaldırılması ve yeni oluşturulan ordunun sisteminin oturtulması sırasında hız kazanmıştır. Son dönem devlet adamlarından Ahmet Cevat Paşa'nın Tarih-i Askeri-i Osmani adlı eserinde emeklilik sistemine dair bilgiler bulunmaktadır. Onun bildirdiğine göre; barış zamanında askeriyede hizmet edenler içerisinde yaşlananlar, hasta ve sakatlar mevcut maaşlarının yarısı verilmek kaydıyla emekli edilmekteydiler. Savaşta yaralanıp iş yapamaz duruma gelenler ise maaşlarının üçte birini ya da yarısını alacaklardı. Bunların emeklilik maaşı sakatlık derecelerine ve hak edişlerine göre daha da artabilecekti⁴⁰⁸. Kaynakta açıkça belirtilmemekle birlikte bahsi geçen kişilerin erler dışındaki görevliler, küçük zabit ve zabitler olduğu muhakkaktır. Aylıklı neferlerden ise barış zamanı ihtiyarlık, hastalık ve sakatlık sebebiyle emekliye sevk edilenlere, aylığının tümü, savaş esnasında yaralanıp tedavisi sonrası malûl kalanlara ise maaşının yarısı miktarında emekli maaşı tahsis edilmiştir. Bunlar da sakatlık dereceleri ve hak edişlerine göre daha fazla emekli emekli maaşı

⁴⁰⁴ Yunus Özger, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlemlerine Dair Yapılan Düzenlemeler ve 1881 Tarihli Tekauit Kanunnamesinin Tahlili", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 30, (Güz 2011), s. 203 vd.

⁴⁰⁵ BOA, DH.UMVM., nr. 109/79; ayrıca bkz. Özbek, a.g.e., s. 53.

⁴⁰⁶ BOA, DH.UMVM., nr. 109/79; ayrıca bkz. Özbek, a.g.e., s. 53.

⁴⁰⁷ Özger, a.g.m., s. 203 vd.

⁴⁰⁸ Ahmet Hilmi Çoban; *Ahmet Cevat Paşa'nın Tarih-i Askeri-i Osmani (Kitab-ı Râbi') Adlı Eserinin Transkripyonu Metni*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2009, s. 80-81.

alabilirlerdi⁴⁰⁹. Görüldüğü üzere er maaşları subay grubuna nazaran zaten düşük olduğu için onların malûliyet maaş oranları subaylara nazaran yüksek tutulmuştur.

Diğer taraftan gerek erlere gerekse subay ve diğer görevlilere emekli maaşı bağlanabilmesi için bir kısım bürokratik işlemlerin yapılması gerekiyordu. Buna göre Ser-asker ve Harbiye Nazırı'nın ortaklaşa hazırladıkları arzlar, önce hekimbaşına havale edilirdi. Yapılan muayene sonrasında iş göremez halde olduğu onaylananlar Sadrazamlık makamına gönderilirdi. Bilahare Sadrazamın onayıyla emekliye sevk edilirdi⁴¹⁰.

Bu şekilde savaş mağduru olan malûl gaziler cepheden döndüklerinde genellikle çalışamaz duruma düştükleri için onlara maaş bağlanmış, “*Temin-i maişet için çalışamayacak derecede malûl olanlara hazine-i celileden maaş tahsis olunur*” esasıyla devlet koruması altına alınmışlardır⁴¹¹. Maaşlar kişilerin rütbelerine ve malûliyetlerine göre verilmiştir⁴¹².

2.1.1. 1909 Öncesi Askeri Tekâüt Kanunu ve Emeklilik Sistemi İle İlgili Düzenlemeler

1869 Askeri Tekâüt Kanunu; Askeri alanda Tanzimatla beraber başlayan reform süreci emeklilik sisteminin de belli esaslara bağlanması fikrini ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda Askeri Tekâüt Sandığı kurulması planlanmıştır. Bundaki temel amaç, vatanın istiklali uğrunda hayatlarını ortaya koyan askerlerin, geri kalan ömürlerinin mutlu ve huzurlu geçirmelerini sağlamaktır. Bunun yanında şehit olanların eşlerinin ve çocuklarının kimseye muhtaç olmadan yaşamalarını sağlamak da bu sandıkların amaçları arasında yer almıştır.

Esasen askerlerin tekaüt edilmeleri durumunda bunlara bağlanması gereken maaşlar Maliye bütçesinden senelik olarak Nizamiye hazinesine aktarılmakta ve buradanda da askerlere dağıtılmakta idi. Fakat 1864 yılından itibaren bu sistem değiştirilmiş, ödemeler doğrudan doğruya maliye bütçesinden yapılmaya başlanmıştır⁴¹³.

Bu sistemde ailelere verilecek maaş, henüz çalışır durumda olanların vefatı durumunda tahsis ediliyordu. Emekli olduktan sonra vefat edenlerin aileleri bu

⁴⁰⁹ Çoban, a.g.t., s. 80-81.

⁴¹⁰ Çoban, a.g.t., s. 80-81.

⁴¹¹ BOA, DH.UMVM., nr. 109/79.

⁴¹² Geniş bilgi için bkz. Özbek, a.g.e., s. 51-52.

⁴¹³ Özger, a.g.m., s. 208.

haktan yararlanamıyordu. Bu durumda olan ailelerin geçimleri son derece sıkıntılı bir hal almaktaydı. Söz konusu sorunun önüne geçilebilmek için tedbir alınma ihtiyacı hissedildi. Bu kapsamda bir tekaüd sandığı oluşturulması kararlaştırılmıştır. Buna göre bütün askeri ümera ve zabitlerin maaşlarından %2 oranında bir kesinti yapılacaktır ve bu sayede toplanacak para sandığın sermayesi olarak kullanılacaktır. Böylece 1866'da Askeri Tekaüt Sandığı kuruldu⁴¹⁴.

Askeri Tekaüd Sandığının kurulmasının ardından 1869 yılının Haziran/Temmuz (Rebiülevvel) ayında “*Asakir-i Berriye-i Mülükane Tekaüd Kanunnamesi*” yayınlanmıştır⁴¹⁵. Bu kanunnamede karacı askeri personelin emeklilik hakları ve bunlar arasından vefat edenlerin dul ve yetimlerine bağlanacak maaşları belirleyen esaslar kabul edilmiştir. Kanunname modern anlamda emeklilik sistemine geçişte ilk adım olarak değerlendirilebilir.

Kanunnamenin “*mecruh ve alil olanların maaşa istihkakları şeraitine dair*” olan 14.maddesinde malûllerin emekli edilmesi ile ilgili hükümler bulunmaktadır. Bu kanunnameye göre; “ümera, zabitan ve erlerlerden” herhangi birisinin harp sırasında veya görev yaptığı esnada iyileşmeyecek surette sakatlanması, yaralanması, ya da askerliğin vermiş olduğu zahmet ve sıkıntılardan dolayı müzmin bir hastalığa yakalanması halinde malûl sayılmaları hükmü getirilmiştir. Bu nedenle malûl askerler tekaüd maaşına müstehak olacaklardır⁴¹⁶.

Görüldüğü gibi “Erkan, Umera ve Zabitan” bu kanunla malûliyet dereceleri dikkate alınarak emekli edilmişlerdir. Kanuna göre emeklilikte maaşlar üç dereceye ayrılmış, malûliyet durumu bu derecelerden hangisine giriyor ise malûllere bu esaslar çerçevesinde maaş tahsis edilmiştir⁴¹⁷.

Öte yandan bu kanunla tekaüd maaşına esas olan hastalık ve yaraların bilahare şiddetlenmesi durumunda ise malûllerin yararına bazı esaslar tesbit edilmiştir. Buna göre bir malûlün tekaüdüne esas olan hastalık ve yara daha sonradan şiddetlenirse bu durum bir dilekçe ile ilgili makamlara bildirilecektir. Malûliyeti ilerleyerek eller veya ayaklarından birisinin büsbütün hareketsiz kalması durumunda bu gibi malûller askerlik hizmetinden çıkarıldıkları tarihten itibaren bir yıl içerisinde,

⁴¹⁴ Tabakoğlu, a.g.e., s. 303.

⁴¹⁵ Düstur-ı Askeri, s. 159-180.

⁴¹⁶ Düstur-ı Askeri, s. 164.

⁴¹⁷ Düstur-ı Askeri, s. 159 vd.; Eyüp Sabri Kala; *Osmanlılarda Sosyal Güvenlik-Sosyal Politikalar (1865-1923)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, s. 14.

bir ayağı kesilmiş ve gözleri ama olmuş malûller ise iki yıl içerisinde bir dilekçe ile hastalıklarının ilerlemiş olduğunu bildirmek durumundadırlar⁴¹⁸. Böylece askeri hizmet sırasında meydana gelmiş malûliyetlerin zamanla şiddetlenmesi durumunda malûllerin mağduriyetinin önüne geçilmiştir.

Malûl askerlere bağlanacak maaşların tutarları kanunun faslı sani kısmında tesbit edilmiştir. Kanunun onyedinci maddesine göre birinci derecede mecruh ve alil olan ferik ve binbaşı arasındaki rütbelerdeki askerlere hizmet yılları ne olursa olsun elli senelik tekaüd maaşı tahsis olunacaktır. İkinci derece mecruh ve alil olanlara askerlik hizmetleri yirmi sene ve üzerinde olur ise keza elli senelik tekaüd maaşı tahsis edilecek, ancak hizmet-i askeriyeleri yirmi seneden daha az olur ise otuz senelik tekaüd maaşları ile elli senelik tekaüd maaşları arasındaki farkın yirmide biri (1/20) hizmet senelerine çarpılarak elde edilen rakam otuz senelik tekaüd maaşı tutarına eklenecektir. Eklenen tutarla bu gibi malûllere otuz senelik tekaüd maaşı tahsis edilecektir. Üçüncü derecede mecruh veya alil olanlardan askerlik hizmeti otuz sene veya daha fazla olanlara elli senelik tekaüd maaşı verilecektir. Fakat hizmet-i askeriyeleri otuz seneden daha az olanlara ise yalnız otuz senelik tekaüd maaşı ita olunacaktır⁴¹⁹.

Diğer taraftan kanunun onsekizinci maddesinde birinci derecede mecruh veya alil olan alay emini ile bundan daha düşük derecede olan subaylara elli senelik tekaüd maaşı tutarının üstüne 250 guruş zam yapılarak maaş tahsis edilecektir. İkinci derecede mecruh veya alil olanlara otuz senelik tekaüd maaşlarına 166,5 guruş zam yapılarak emeklilik maaşı tespit edilecektir. Üçüncü derecede mecruh veya alil olanlara ise otuz senelik tekaüd maaşlarına 83,5 guruş zam yapılarak maaş bağlanacaktır.

Kanunda küçük subay ve erlere verilecek tekaüd maaşları da tesbit edilmiştir. Buna göre kanunun ondokuzuncu maddesinde; birinci derecede mecruh veya alil olan küçük subaylara, onbaşılara ve neferata 250 kuruş, ikinci derecede mecruh veya alil olanlarına 166,5 kuruş, üçüncü derecede mecruh veya alil olanlarına 125 kuruş tekaüd maaşı tahsis olunacağı ifade edilmiştir. Yirminci maddede ise alay eminden ere kadar malûliyeti üç dereceden birinde bulunan askerlere maaş tahsisinde askerlik

⁴¹⁸ Düstur-ı Askeri, s. 166.

⁴¹⁹ Düstur-ı Askeri, s. 167-168.

hizmet süreleri ne olursa olsun derecelerine göre maaş tahsis edileceği bildirilmiştir⁴²⁰.

Kanunda harp sırasında ordu hizmetine alınmış olan esnaf ve ameleye maaş verilmesi ile ilgili hükümler de yer almaktadır. Buna göre dışarıdan istihdam olunan tabip, cerrah, eczacı, kundakçı, tüfenkçi,v.b mesleklerde olup ordu hizmetine alınanların esasen kıdem ve hizmet yönünden tekaüd maaşına selahiyetleri yoktur. Ancak, muharebe esnasında dışarıdan istihdam olunan bu görevliler harp nedeniyle malûl kalmaları halinde tekaüd maaşına hak kazanacaklardır. Bu gibi malûller, yara ve sakatlıklarının derecesine ve maaş düzeylerine karşılık gelen rütbelere göre tekaüd maaşına bağlanacaklardır. Bunların içerisinde binbaşı maaşına eşit düzeyde bulunanlar ve daha üst seviye maaş ile hizmet edenler binbaşı rütbesine eşit tutulacaklardır. Arabacı, dülger ve bunun emsali olan hizmettekiler ise er olarak muamele görecektir⁴²¹.

Kanunda malûlen tekaüd maaşı bağlanmayacak durumlar da tesbit edilmiştir. Buna göre askerlik hizmeti ve memuriyeti haricinde hastalık ve sakatlığı oluşanlara, silah altında iken askerlerin birbirleriyle düşmanlığı neticesinde oluşan yaralanmalarda, kendi iradesi ile bir ağaca çıkıp oradan kazaen düşerek sakat ve alil kalanlara tekaüd maaşı bağlanmayacağı ifade edilmiştir⁴²².

Öte yandan kanunda birden fazla malûliyeti oluşmuş olan askerlerin emekliliklerinin nasıl gerçekleşeceği ile ilgili esaslar da tesbit edilmiştir. Buna göre bir askerî personelde, kanunda belirtilen hastalık ve sakatlıklardan bir kaçı ortaya çıkarsa, bunlardan derecesi en büyük olanın maaş tutarı temel alınacak, diğer dereceler için verilecek ek tutar ise en düşük malûl emekli maaşı miktarını aşmamak kaydıyla asıl maaşa ilave edilecektir⁴²³.

Yasanın 14. maddesinin “*şart-ı salis*” ve “*şart-ı rabi*” ve “*şart-ı halis*” maddelerinde malûlen tekaüd edilmek için gerekli malûliyet raporları ve bunların düzenlenmesi ile ilgili esaslar yer almaktadır. Buna göre; malûliyet maaşlarının bağlanması için malûller hangi hastanede tedavi edilmiş iseler bu hastanenin baş tabibi tarafından imzalanmış olmak kaydıyla hastalık ve sakatlıklarının durumunu belgeleyen bir şehadetname bulundurmaları zorundadırlar. Bu şehadetname bir dilekçe

⁴²⁰ Düstur-ı Askeri, s.168-169.

⁴²¹ Düstur-ı Askeri, s.168-169.

⁴²² Düstur-ı Askeri, s.169-170.

⁴²³ Düstur-ı Askeri, s.180.

ile seraskerliğe ibraz ve takdim edilecektir. Eğer malûl askerler askeri hastaneden bir şehadetname almamış iseler bir askeri hastaneye başvurup yeniden muayene olarak sertabip imzalı bir şehadetname almak zorundadırlar⁴²⁴.

Kanunda Şehadetname düzenlenirken dikkat edilmesi gereken hususlar da tesbit edilmiştir. Buna göre malûl askerlerin hastalık ve yarasının askerlik hizmetinde iken ne sebeple meydana geldiği, hastalığın durumu ve harp sırasında malûliyetin ne zaman ve nerede meydana geldiği belirtilmelidir. Buna ilaveten harp sırasında askerin mensup olduğu alay meclisinden durumla ilgili bilgisi olan subay veya erlerin şahitlikleri ile ilgili kayıtlar da yer almalıdır. Düzenlenen bu belgelerin alay meclisi tarafından alayın mensup olduğu ordu müşirliğine taktim edilmesi gerekmektedir. Müşirlik durumu değerlendirerek ordu meclisine havale edecektir. Burada yapılan incelemeler sonucunda müşirliğin mazbatasını seraskerlik makamına gönderilecektir⁴²⁵.

Bu kanunnameye ümera ve zabıtlar ile erlerin emekliye ayrılmasına dayanak teşkil eden hastalık ve sakatlıklarının dereceleri belirlenmiştir. Buna göre kanunun 16.maddesinde erden ümeraya kadar tüm askerî personelin emekliye sevkini gerektirecek hastalık ve sakatlık dereceleri şöyledir:

Birinci derece:

İki el veya iki ayak yada bir el veya bir ayak kesilmiş veya yok hükmünde olmak.

Tamamen iş yapamaz hale gelmek.

İki gözü zayı olmuş ve harpte hizmet sırasında bu hizmetten kaynaklanan bir arıza tesirinden koltuk değnekleriyle dahi hareket edemeyecek durumda olmak.

İkinci derece:

Bir el veya bir ayak kesilmiş veya tamamen yok hükmünde olmak.

Harpte hizmet esnasında herhangi bir arıza nedeniyle hareket edemeyecek duruma gelmek, bu nedenle daimi surette koltuk değneğine muhtaç olmak.

Üçüncü derece:

Harp veya askeri hizmet sırasında bu hizmetlerden kaynaklanan arıza tesiriyle yukarıda belirtilen iki dereceden daha ehven bir derecede mecruh ve alil olmak. Bu nedenle askeri hizmetini yapamayacak duruma gelmek.

⁴²⁴ Düstur-ı Askeri, s. 166.

⁴²⁵ Düstur-ı Askeri, s. 166.

Görüldüğü gibi malûl askerlerin malûliyetleri esas olarak üç dereceye ayrılmıştır. Ancak küçük rütbeli subay ve erlerin sayısının fazlalığı göz önünde bulundurularak üçüncü derece malûliyet küçük zabıt, onbaşı ve neferler için sekiz kısma ayrılmıştır.

Küçük zabıt, onbaşı ve erler için düzenlenmiş olan üçüncü derece malûliyetin kısımları Kanununun 29. Maddesinde ayrıntısıyla verilmiştir. Buna göre;

Birinci Kısım,

1. Bir tarafı yani bir kol veya bir bacağı ya da ikisi birden veyahut vücudunun yarı belinden aşağısı felç olmak, yani bu organlardan birine inme gelmek.

2. Dimağa hâlel gelmek yani deli olmak.

3. Frengi ve Bel soğukluğu hastalıkları dahil herhangi bir hastalık neticesi olarak iki gözü görmemek, kör olmak derecesine gelmek.

İkinci Kısım,

1. Sağ omuz başı oynak yerini oluşturan kemiklerin birbirine biraz bitişmesiyle veya pazı kemiğinin başı çıkıp yerine konulamaması nedeniyle sağ omuzun oynamasının zarar görmesi,

2. Sağ dirsek oynasını oluşturan kemiklerin birbirine biraz bitişmesiyle ya da dirseğin çıkması sonucunda yerine konulamaması sonucunda kemiklerin kol ve pazı üzerine bükülmesi veya dosdoğru kalması.

3. Omurga kemiğini ihtiva eden kısımlardan birinin biraz yerinden çıkması sonucunda kemiğin bir tarafa bükülmesiyle vücudun bazı taraflarının hareketine mani olması⁴²⁶

4. Yanma ve donma sebebiyle iki ayağın parmaklarının tamamen kesilmesi veya yok hükmünde olması.

5. Yürek ve yürekten çıkan büyük damar genişlemesiyle malûl olmak

6. Muharebe esnasında vurularak ya da yanarak bir gözü kör olmak,

Üçüncü Kısım,

1. Sol omuz başında bulunan kemiğin oynak yerini oluşturan kemiklerin bitişmesi, pazı ve kemiğinin başı çıkıp yerine konmaması ile sol omuzun oynamaması.

⁴²⁶ Düstur-ı Askeri, s. 175-176.

2. Sol dirseğin oynak yerini oluşturan kemiklerin birbirine biraz bitişmesi, dirsek çıkması, çıkan bu dirseğin yerine konulamaması, kemiklerin bükülmesi ya da dosdoğru kalması.

3. Uyluk kemiğinin başının kalça çukurundan çıkması ve kemiğin yerine konulamaması, bu nedenle yürümeye mani olması.

4. Uyluk kemiğinin başına yakın olan ince yerinden kırılması veya çıkması çıkan bu kemiğin yerine konulamaması nedeniyle ayağın kısa kalması.

5. Dizin oynak yerini oluşturan kemiklerin birbiri ile birleşmesi, ya da baldır kemiğinin yerinden çıkarak uyluğa doğru hafif derecede bükülmesi ile yürümekte güçlük çekilmesi.

6. Yarılan kasıktan çıkan bağırsağın yerine girmemesi⁴²⁷.

Dördüncü Kısım,

Harp ve hizmet sırasında meydana gelen bir olayın tesirinden kaynaklanan sakatlık ve hastalıklardan olan

1. Bilek oynak yerini oluşturan kemiklerin bazı kısımlarının veya tamamının birleşmesiyle veyahud çıkıp da yerine konamamasıyla parmak hareketleri bozulmamasına rağmen bileğin oynamaması

2. Eldeki üç parmağın bükülmesi veya parmakların doğru kalması nedeniyle yok hükmünde olması,

3. Ayağın topuk eklemi ile birleşen kemiklerin oynamaması nedeniyle yürümekte zahmet çekilmesi.

4. Kan dolaşımını sağlayan büyük damarlardan birisinin genişlemesi.

5. İdrarını tutamamak,

6. Bir uzvun bazı yerlerinin yanması, ezilmesi, etlerin kopması sebepleriyle hasıl olan yaralar sonucunda uzvun bozulması⁴²⁸.

Beşinci Kısım

Beşinci kısım, harp ve hizmet sebebiyle bir olayın tesirinden kaynaklanan

1. Frengi ve bel soğukluğu sebebiyle veyahud maksatlı olarak ilaç kullanarak gözünü zayi edenler müstesna olmak üzere askerlik hizmetinden dolayı bir gözün kör olması.

⁴²⁷ Düstur-ı Askeri, s. 176-177.

⁴²⁸ Düstur-ı Askeri, s. 177.

2. Kemiğin yarasından cerahat ve irin gelmesi veyahud bu iltihabın yarının başka yerine toplanması.

3. Arkadaki omurga kemiğinin sakatlanması,

4. Dirsek, topuk, diz ve bunların emsali olan büyük eklemlerin hareket etmemesi.

5. Kol veyahud bacağın ezilmesi.

6. Yaradan dolayı makad veya makad kısmında darlık oluşması.

7. Makad kısmının genişlemesiyle dışkıyı tutamaz hale gelmek, ya da makatın büzülmesi nedeniyle def-i hacet edemez duruma düşmek.

8. Bir ayak parmağının tamamen yok olması veya yok hükmünde bulunması⁴²⁹.

Altıncı Kısım

Harp ve hizmet sırasında meydana gelen bir olayın tesirinden kaynaklı olarak,

1. Sol elin bilek oynak yerinde bulunan kemiklerin zarar görmesi ve yapısının bozulması, ya da bileğin çıkması ve çıkık sonrasında yerine konulamaması nedeniyle parmakların hareketine zarar vermeksizin sadece bileğin oynamaması.

2. Sol elin baş ve şehadet parmaklarının zayi olması ve amelden sakıt olmak, iki parmaktan birisinin zayi olması, diğer üç parmağın hareketine durgunluk gelmesi.

3. Sol elin baş ve şehadet parmakları hariç diğer üç parmağın zayi olması, ya da yok hükmünde olması.

4. Sağ elin baş parmağının tamamen zayi olması veya yok hükmünde bulunması.

5. Sağ elin baş ve şehadet parmakları hariç diğer iki veya üç parmağın ikinci kemiklerinden zayi olması.

6. Bir ayağın baş ve ikinci parmaklarının tamamen zayi olması ve diğer üç parmağın hareketine durgunluk gelmesi.

7. Ayak baş parmağı hariç diğer dört parmağın tamamen zarar görmesi.

8. Alt ve üst çenenin ikisinin birden veyahud yalnız birinin yaralanmasından kaynaklı konuşma güçlüğü,

9. Ağızın tavan kısmının delinmesi⁴³⁰.

Yedinci Kısım

⁴²⁹ Düstur-ı Askeri, s. 177-178.

⁴³⁰ Düstur-ı Askeri, s. 178-179.

Yedinci kısım harb ve hizmetten kaynaklanan nedenlerden dolayı;

1. Ağzın alt dudağının tamamen zayi olması, burunun tamamen zayi olması ya da ağız ve burunun doğal şeklini kaybetmesi, bunun sonucunda nefes alıp vermekte güçlük çekilmesi, söz söylerken sesin bozulması.

2. Sağ elin yalnız şehadet parmağının ya da baş ve şehadet parmakları dışında kalan parmakların tamamen zarar görmesi, parmakların büzülerek veya dosdoğru kalarak madum hükmünde bulunması.

3. Erkeklik organının veya erkeklik bezlerinden birisinin ya da tamamının veyahud bir parçasının zarar görmesi, veyahud zayi olmuş hükmünde bulunması⁴³¹.

Sekizinci kısım

Sekizinci kısım harp ve hizmetten kaynaklanan bir arızanın tesirinden dolayı;

1. Sol elin yalnız baş parmağı veyahud yalnız şehadet parmağının tamamen zayi olması, büzülerek veya dosdoğru kalarak yok hükmünde bulunması.

2. Sol elin baş ve şehadet parmakları dışındaki iki parmağın tamamen zarar görmesi, ya da yok hükmünde olması.

3. İki veya üç parmaklarının iki kemiğinin zayi olması, veyahud zayi olmuş hükmünde bulunması.

4. Ağızda on adetten daha fazla dişin olmaması, ya da dişlerin kafesinin zarar görmesi.

5. Kulak zarının yırtılması, ya da zar deliğinin kapanması sonucunda sağır kalınması.

6. Ağzın üst dudağının tamamen zarar görmesi.

7. Gerek sağ ve gerek sol elin baş ve şehadet parmaklarının dışında kalan diğer parmalardan yalnız birinin, ayağın yalnız baş parmağı ya da baş parmak dışındaki iki parmağın tamamen zarar görmesi, veyahud parmakların büzülerek veya dosdoğru kalarak yok hükmünde olması.

8. Gerek sol ve gerek sağ elin baş parmağının ya da bir elin üç parmağının birinci kemiklerinin zarar görmesi, veyahud yok hükmünde bulunması⁴³².

1882 Asâkir-i Berriye Tekâüd Sandığı Nizamname Layihası; 1866'da kurulan Askeri Tekâüd Sandığı'nın gelir gider dengesi bir süre korunabildi. Fakat, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi nedeniyle yaşanan ekonomik buhran, sandığa ayrılması gereken

⁴³¹ Düstur-ı Askeri, s. 179.

⁴³² Düstur-ı Askeri, s. 179-180.

%2'lik kesintilerin aktarılmamasına neden oldu. Bunun yanında sandıktan borç para alan askerlerin borçlarını ödeyememeleri sıkıntıları daha da artırdı.

Öte yandan 27 Nisan 1880'de çıkarılan “*Maaşât Kararnamesi*” ile hazinenin yükünü hafifletmek adına askeri emekliler ile onlardan emeklilik öncesi vefat edenlerin ailelerine Maliye bütçesinden verilen maaşlar Askeri Tekâüt Sandığına devredilmişti⁴³³. Bu uygulama ile hazinenin yükü hafifletilirken Askeri Tekâüt Sandığı sıkıntıya sokulmuştur. Bunun üzerine sandık, gelirlerini artırmak için ümera, zabıt ve emeklilerden kesilen %2'lik kesintiyi %5'e çıkarmıştır. Fakat sermayesi fazlaşmakla birlikte maaş alan kişilerin sayısının artması sebebiyle sandık krizi aşamamıştır⁴³⁴.

Diğer taraftan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın kaybedilmesi ekonomik krizin daha da büyümesine yol açmıştır. Maliye hazinesi yeni çözüm arayışlarına girmiş, bu amaçla kara kuvvetleri için ayrı bir Askeri Emekli Sandığı kurulması fikri benimsenmiştir. Bu arada Padişah II. Ahbülhamid de bu konuda gerekenin yapılmasını emretmiştir. Verilen emir doğrultusunda harekete geçilerek, gerekli çalışmalar yapılmış ve Kasım 1881'de kara kuvvetleri için “*Asâkir-i Berriye Tekâüd Sandığı*” adıyla yeni bir Askerî Tekâüt Sandığı kurulması amacıyla bir nizamname lahiyası hazırlanmıştır.

Hazırlanan sandık nizamnamesi layihası 7 fasıl ve 52 maddeden oluşmaktadır. Bu nizamnamenin bazı maddeleri malûllerle ilgilidir. Bu maddeler askerî vazife sırasında ya da savaş nedeniyle meydana gelen yaralanma ve sakatlık hallerinde emekliye sevk işlemlerini içeren 40. ve 44. maddelerle, sakatlık derecelerini belirleyen 26-30. maddelerdir⁴³⁵. Buna göre; askerlik hizmeti sırasında çeşitli derecelerde yaralanan ya da sakat kalanlara hizmet yılına bakılmaksızın emekli maaşı bağlanacaktır. Emeklilik aylığının bağlanması için takip edilecek usul ise 1869 yılında çıkarılan “*Asakir-i Berriye-i Mülükane Tekâüd Kanunnamesi*” ile aynıdır⁴³⁶. Keza sakatlık dereceleri de bir kısım değişiklikler yapılmakla birlikte hemen hemen aynıdır.

⁴³³ Düstur, Tertip 1, Zeyl 1, s. 36-58; Takvim-i Vekâyi, 28 Rebiülahir 1297 (9 Nisan 1880), nr. 2139, s. 1-3. Söz konusu kanun Düstur'da 17 Cemaziyelevvel 1297 (27 Nisan 1880'de), Takvim-i Vekâyi'de ise 28 Rebiülahir 1297 (9 Nisan 1880)'de yayımlanmıştır.

⁴³⁴ Özger, a.g.m., s. 209.

⁴³⁵ Özger, a.g.m., s. 220.

⁴³⁶ Malullere derecelerine göre bağlanan maaşlar şu şekildedir;

Tanzimat Dairesinin hazırlamış olduğu bu layihanın uzun süre Meclis-i Vükela'da beklediği ve 5 Kasım 1882'de müzakere edildiği anlaşılmaktadır⁴³⁷. Fakat nizamnamenin kabul edilip yayımlandığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Maaşla İlgili Sorunlar; Yapılan düzenlemelere rağmen maaşlarla ilgili zaman zaman problemler yaşanmıştır. Esasen harp sırasında aldığı yara neticesi malûl kalanlara maaşı hemen bağlanmakta idi. Ancak, aldığı yara neticesinde tedavisi uzun sürüp, malûliyetleri sonradan ortaya çıkanlara ise tekaüdlükleri ile ilgili raporun düzenlenmesinin ardından maaş tahsis edilmiştir. Örneğin Osmanlı-Rus Harbi'nde Ferik Mehmet tarafından Ruscuk Faken Askeri Kumandanlığına yazılan 15 Mart 1877 tarihli yazıda, II. Ordu üçüncü alayının birinci taburunun beşinci bölük çavuşlarından Kızanluk Kazasından Mustafa oğlu Mehmet'in harp sırasında aldığı yaranın vücudunun farklı yerlerine dağılması sebebiyle memleketine gönderilmesi ve sıhhiye meclisinden alınacak raporun Seraskerlik makamına bildirilerek malûl maaşının bağlanması istenmiştir⁴³⁸.

Malûllere maaş bağlanırken mutlak surette malûliyet raporlarının usulüne uygun hazırlanması gerektiği üzerinde durulmuştur. Örneğin Dahiliye Nezareti tarafından vilayet ve müstakil sancaklara gönderilen 14 Nisan 1894 tarihli bir tamimde malûliyet derecelerini gösteren raporda mutlaka malûliyetin tam ve açık olarak yazılması ve iki nüsha şeklinde tanzim edilmesi gerektiği bildirilmiştir⁴³⁹.

Birinci derecede yaralı veya sakat kalan alay eminden müşir rütbesine kadar olan askerlerin hizmet seneleri kaç yıl olursa olsun kendilerine 50 yıllık emekli maaşı tahsis edilir. İkinci derece yaralı veya sakat olanlardan hizmet senesi asgari 20 yıl olanlara da aynı şekilde 50 senelik emekli maaşı tahsis edilir. Hizmet yılı 20 seneden az olanlara, 30 senelik emekli maaşlarıyla 50 senelik emekli maaşları arasındaki farkın 1/20'sinin hizmet yılıyla çarpılmasıyla elde edilen tutar, 30 senelik emekli maaşlarına eklenerek verilir. Üçüncü derecede yaralı ya da sakat olanlardan hizmet yılı 30 seneyi bulanlara 50 senelik, 30 seneyi bulmamış olanlara ise 30 senelik emekli maaşı tahsis edilir. Kolağası rütbesinden ere kadar söz konusu yaralanma veya sakatlığın üç derecesinden herhangi birinde değerlendirilenlere, askerî hizmetlerine bakılmaksızın emekli maaşı tahsis edilir.

30. Maddede yara ve sakatlıktan dolayı emekli maaşı bağlanabilmek için söz konusu yaralanma veya sakatlığın ya savaştan dolayı ya da askerlik hizmeti sırasında meydana gelmiş olması gerekmektedir. Askerlik hizmeti dışında meydana gelen kişisel bir olay nedeniyle ortaya çıkan durumlar için geçerli değildir. Örneğin, birbirleriyle yaptıkları kavga nedeniyle meydana gelen yaralanma veyahut kendi isteğiyle bir ağaca çıkıp oradan kazaen düşüp sakatlanan asker, bu haktan yararlanamaz.

40. maddede askerî ümera, zabıt ve erlerden biri savaş esnasında ya da görev sırasında yakalandığı bir hastalığın etkisiyle tedavisi mümkün olmayacak surette ağır şekilde yaralanması veya askerî hizmetin zorluğu, meşakkati ve tehlikelerinden kaynaklanan müzmin bir hastalığa ya da benzeri çeşitli hastalıklara müptela olması halinde emeklilik maaşı isteğini içeren dilekçelerini askerî hizmetten ayrılmadan evvel kumandası altında bulunduğu komutanına vermeye mecburdur. Bkz. Özger, a.g.m., s. 210.

⁴³⁷ Özger, a.g.m., s. 210.

⁴³⁸ ATASE Arşivi, ORH, Kutu: 2, Defter 11, Belge No 60.

⁴³⁹ BOA, DH.MKT., nr. 2066/43.

Aynı tarihli ikinci bir tamimde ise malûliyet raporlarının bir nüshasının da “*Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiyeye*” gönderilmesi istenilmiştir⁴⁴⁰.

Raporların tanzim edilmesinden sonra bağlanan tekaüdlük maaşları önemli bir hak ediş olmaktadır. Ancak maaş bağlanması konusunda zaman zaman gecikmeler yaşanmıştır. Örneğin 25 Mart 1899 tarihinde Cezayir’den Askeri Tekaüd Sandığı Nezaret-i Celilesine yazılan bir dilekçede malûl askerlere maaş tahsis edilmesiyle ilgili işlemlerin geciktirilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu talebin aynı zamanda padişahın emri olduğu da vurgulanmıştır. Yazıda özellikle taşrada bulunanların maaşlarıyla ilgili belgelerin hazırlanmasının geciktiği vurgulanarak, bu halin malûlleri zor durumda bıraktığı hatırlatılmıştır⁴⁴¹. Bu bağlamda malûllerin hak kaybına uğramamaları için biriken tekaüdlük maaşları bilahare ödenmiştir.

Ancak, maaşların yetersizliği her zaman karşı karşıya kalınan önemli bir problemdir. Zira, harp malûlleri zaman zaman maaşlarının artırılması için devletten taleplerde bulunmuşlardır. Bu talepler bazen karşılanırken çoğu zaman da devletin içinde bulunduğu ekonomik darboğaz sebebiyle reddedilmiştir. Örneğin 13 Haziran 1903 tarihinde Koçhisar ilave taburu mülazım-ı evvelliğinden malûlen emekli olan Zeynelabidin Efendi, maaşının yetersizliğinden bahsederek artırılması için Dahiliye Nezaretine başvurmuş, fakat, Nezaret, ekonomik koşullar gereği bu talebin yerine getirilemeyeceğini bildirmiştir⁴⁴².

Malûllerin kendilerine bağlanan maaşları zaman zaman alamadıkları da görülmüştür. Bu durum şikayete konu olmuştur. Belgelerdeki ifadesi ile malûller “*sokaklarda sürünmek*” durumunda kalmışlardır. Örneğin 19 Mayıs 1902 tarihinde Halep, Adana Fevkalade Kumandanlığı vekaletine bir dilekçeyle başvuran malûl asker Ali Muhsin, kendisi gibi diğer malûllerin Maliye’deki aksaklıktan dolayı maaş alamadıklarını, bu durumun malûller arasında ziyadesiyle sıkıntıya sebep olduğunu, Halep kazasında bulunan malûl ve muhtaçların Halep’te ve Yemen’de ev ev gezerek sokaklarda dilenmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Ali Muhsin padişahın merhamet ve inayet beklediklerini de dile getirmiştir⁴⁴³.

Öteden beri görevinden dolayı emeklilik hak eden harp malûllerinin normal emeklilik maaşlarının dışında malûllük maaşı da aldıkları tespit edilmiştir. Fakat

⁴⁴⁰ BOA, DH.MKT., nr. 224/6.

⁴⁴¹ BOA, DH.MKT., nr. 2182/5.

⁴⁴² BOA, DH.MKT., nr. 722/49.

⁴⁴³ BOA, Y.PRK.ASK., nr. 181/87.

maliye bu durumu fark ettiğinde iki maaş aldıkları gerekçesiyle bu kişilerin malûliyet maaşlarını kesmiştir. Örneğin Yemen’de askerlik vazifesini yerine getirirken malûl kalan Ahmet Sabri Bey’in malûliyet maaşı kesilmiştir. Bunun üzerine Ahmet Sabri Bey 1908 yılında verdiği dilekçesinde malûliyeti nedeniyle hazine-yi maliyece fevken-nizam olarak tahsis edilmiş olan malûliyet maaşının kesilmesine itiraz etmiştir. Dilekçede “*asâkir-i şahane mülazımlığından mütekaid*” olduğunu belirten Ahmet Sabri Bey’in emeklilik maaşının yanında malûliyet maaşı da aldığı ortaya çıkmıştır.⁴⁴⁴ Muhtemelen Ahmet Sabri Bey emekli iken seferberlik nedeniyle silah altına alınmıştır. Dolayısıyla O, normal emeklilik maaşını ötedenberi almakta idi. Yemen’de askerlik vazifesini yerine getirirken malûl kalınca bu defa da malûliyet maaşı almaya başlamıştır.

4 Eylül 1908 tarihinde Ahmet Sabri Bey’in dilekçesine Maliye Nezareti tarafından verilen cevapta yasal olarak iki yerden maaş ödenmesinin mümkün olmadığı, ancak, askerlerin, askeri tekaüd sandığından aldıkları maaşlardan başka vazife-i askeriyelerini ifa etmekte iken malûl olmaları sebebiyle fevk-an-nizam olarak tahsis edilen malûliyet maaşlarının ödenmesinde bir sakınca bulunmadığını bildirmiştir. Böylece Ahmet Sabri Bey ve onun gibi olanlar iki maaş almaya devam etmişlerdir⁴⁴⁵. Görüldüğü üzere malûllerin hak etmeleri halinde iki yerden maaş almalarına izin verilerek refah düzeyleri artırılmaya çalışılmıştır.

Savaşların dışında devlet ve millet için önem arz eden olaylar iç isyanlarda malûl kalan askerlere de harp malûllüğü maaşı tahsis edilmiştir. Örneğin 31 Mart hadisesinin (13 Nisan 1909) bastırılması sırasında hayatını kaybeden şehitlerin ailelerine, sakat kalanların kendilerine maaş bağlanmıştır. Bu amaçla malûliyet maaşı bağlanması için gerekli hukuki düzenlemelerin yapılması için bir komisyon kurulmuş ve buna yönelik bir kanun layihası hazırlanmıştır⁴⁴⁶. Bu layiha 7 Ağustos 1909 (25 Temmuz 1325) tarih ve 112 kanun numarası ve “*Harekat Ordusu mensubiniyle Dersaadet hadise-i irticaiyesinde malûl olan berri ve bahri zabitan ve efrad ile şühedanın eytam ve eramiline tahsis olunacak tekaüd ve fevk-en-nizam maaşat hakkında kanun*” adıyla kabul edilmiştir. Bu kanunla iç isyanlarda şehit düşen ve

⁴⁴⁴ BOA, MV., nr. 120/60.

⁴⁴⁵ BOA, MV., nr. 120/60.

⁴⁴⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 5, İçtima senesi 1, 120. İnikat, (16.07.1325), s. 294-295.

malûl kalan askerler savaş sırasında zarar görmüş addedilerek bu şartlar tatbik edilmek üzere emekliye sevk edileceklerdir⁴⁴⁷.

Maaş bağlanarak tekaüde sevk edilemeleri dışında harp malûlleri, refah seviyelerinin yükselmesi için, çeşitli iş alanlarında istihdam edilmişlerdir Örneğin 31 Mart 1903 (2 Muharrem 1321(H.)) tarihinde malûliyetinden dolayı askerlik mesleğinden çıkarılan ve üç lisanı iyi derecede bilen Yanyalı Ragıp Efendi, Dahiliye Nezareti'ne bir dilekçe yazarak kendisinin Rûsumat Emanetinde bir hizmette istihdam edilmesini talep etmiştir. Talebi kabul edilen Yanyalı Ragıp Efendi rûsumat dairesinde çalışmaya başlamıştır⁴⁴⁸. Yine 12 Haziran 1900 (13.S.1318 (H.)) tarihli bir belgede hudut muhafazasında ve Yunan Muharebesi'nde askerlik hizmetinde bulunmuş ve bu muharebede yaralanarak malûl kalmış olan Hasan ve İsa Efendiler, malûl gaziler için düzenlenen iane sergisine memur olarak görevlendirilmişlerdir⁴⁴⁹. Bu şekilde malûller, yetenekleri doğrultusunda çeşitli hizmetlerinde istihdam edilerek, toplumla bütünleşmeleri sağlanmıştır.

Görüldüğü gibi malûl gazilerin tekaüdlük maaşları onların sosyal güvenceleri açısından son derece önemli idi. Bu anlamda devlet tekaüd maaşlarının tesbitinde titiz davranmıştır. Bu çerçevede maaşa esas olmak üzere malûller için düzenlenen malûliyet raporlarının usul ve esasları özenle takip edilmiştir. Malûliyet raporu düzenlenmeksizin hiç kimseye emeklilik maaşı bağlanmamıştır. Diğer bir ifadeyle malûliyet iddiasında bulunanların malûllüklerini kanıtlayacak sıhhi kurul raporlarının mutlak surette düzenlenmiş olması istenmiştir⁴⁵⁰.

2.1.2. 1909 Askeri Tekaüt ve İstifa Kanunu ve İlk Kapsamlı Emeklilik Düzenlemesi

1909 Askeri Tekaüd ve İstifa Kanunu;Osmanlı Devletinde harp malûlleri ile ilgili daha önceki dönemlerdeki uygulamalara ilaveten malûllerin ekonomik ve sosyal durumlarını güvence altına almak için gerçekleştirilen ilk kapsamlı ve derli toplu hukuki düzenleme II. Meşrutiyetten sonra gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 143 numaralı ve 24 Ağustos 1909 (11 Ağustos 1325) tarihli “*Askeri Tekaüd ve İstifa*” kanunu ile harp malûllerini konu alan ilk kapsamlı düzenlemeler yapılmıştır. Bu

⁴⁴⁷ Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 417-419.

⁴⁴⁸ BOA, DH.MKT., nr. 678/39.

⁴⁴⁹ BOA, Y.MTV., 203/74.

⁴⁵⁰ BOA, DH.MKT., nr. 224/6.

kanunun24. maddesi ile ilk defa malûllük tanımı yapılmış ve malûllere belirli esaslara göre maaş bağlanmıştır. Buna göre malûl tanımı içerisinde askeri bir hizmette bulunmak şartı yer almıştır. Askeri bir hizmet yada görevi yerine getirirken yaralanan veya hastalananların hastanelerde tıbbi tedavileri yapılmasına rağmen iyileşememeleri halinde malûllük durumu ortaya çıkmaktadır. Bir askerin malûl kabul edilebilmesi için hastanede mevcut doktorların ortak kararı doğrultusunda malûllük raporu hazırlanması gerekmektedir. Eğer mevcut ise en az iki müfettiş de muayeneler sırasında hazır bulunarak malûllük raporunu imzalayabilirlerdi. Söz konusu rapor ile bu kişilerin ne mevcut halde ne de gelecekte askerlik hizmetlerini yerine getirmeye muktedir olamayacaklarının belirlenmesi gerekmekteydi. Bu şartlarda kendilerine rapor verilen erkan, umera, zabitan, efrad ve mensubin-i askeriye malûl namı verilmiştir⁴⁵¹.

Söz konusu kanunun 25. Maddesinde ise malûliyet maaşını hak ediş üzerinde durulmuştur. Buna göre harp esnasında ve seferde veya askeri hizmetlerini ifa etmekte iken gözle görülür açık bir sebepten veya üstlenilen vazifenin zahmetinden ya da hava ve iklim koşulları nedeniyle malûl kaldıkları yapılan muayene sonucunda anlaşılan ve askeri hizmetlerini yapmaya kadir olmayan zabitan ve aynı halde bulunup ya tamamen veya kısmen geçimlerini tedarik etmeye muktedir olmayan küçük zabitan ve mensubin ve efrad-ı askeriye bu kanun gereğince malûliyet maaşına hak kazanmışlardır⁴⁵².

Kanunun 26. maddesine göre; gerek hali hazırda ve gerek sefer sırasında bir vazife veya askeriye harekât ifası esnasında yirmi altıncı maddede yer alan sebeplerden dolayı aşağıda ifade edilen 6 dereceden biriyle malûl kalan erkan, umera, zabitan ve mensubin-i askeriye hizmet müddetlerine göre tahsis olunacak tekaüd maaşı tesbit edilmiştir. Buna göre müşir, birinci ferik ve ferik için hizmet müddeti kırk beş sene, mirliya, miralay, kaymakam, binbaşı ve zabitan için kırk sene üzerinden malûliyet maaşı tahsis olunmuştur. Bunun dışında ketebe ve askeri memurlar ile bilcümle mensubin-i askeriyeden olup rütbelerine göre aldıkları maaşlarına denk olarak maaş müddetlerinin yüzde doksanı zammıyla birinci, yüzde sekseni zammıyla ikinci, yüzde yetmiş zammıyla üçüncü, yüzde altmış zammıyla

⁴⁵¹ Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 699.

⁴⁵² Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 699.

dördüncü, yüzde ellisi zammıyla beşinci, yüzde kırkı zammıyla altıncı derece malûliyet maaşı tayin ve tahsis edilecektir.

Malûliyete esas olmak üzere 6 derece tesbit edilmiş olup ayrıntısıyla verilmiş olan bu dereceler ana hatlarıyla şu şekildedir;

1. Derece, iki gözü tamamen ve tedavisi mümkün olmayacak şekilde görmekten mahrum olmak,
2. Derece, kol veya bacaklardan ikisinin kesilmiş olması,
3. Derece, kol veya bacaklardan birisinin kesilmiş olması,
4. Derece, kol veya bacaklardan ikisi madum hükmünde olmak,
5. Derece, kol ve bacaklardan biri madum hükmünde olmak,
6. Derece; erkan, ümere, zabitan ve mensubin-i askeriyeden birinin kesin olarak vazifesine devamına ve bir küçük zabitanın veya neferin askerlik hizmetini ve geçimini temin edebilmesine mani olan daha hafif malûliyetler.

Kanunun 27. maddesi ise askeri mekteblerin harbiye sınıfları öğrencileri ile kara ve deniz erlerinden gerek hal-i hazırda ve hal-i seferde askerlik hizmetini ifa ederken malûl olanlara verilecek maaşı tespit etmiştir. Buna göre askeri öğrenciler ve erlere yirmialtıncı maddede gösterilen altı dereceden; birinci dereceye üçyüz, ikinci derece ikiyüzyirmi beş, üçüncü derece için yüzyetmişbeş, dördüncü derece için yüzyirmibeş, beşinci derece için ve altıncı derece için elli guruş maaş tahsis olunacaktır⁴⁵³.

28. madde ise gönüllü olarak ordularda istihdam edilen subay ve erler ile ilgilidir. Gönüllülerin muharebe esnasında veya eşkıya takibinde malûl kalmaları durumunda malûliyetlerine göre yirmialtı ve yirmiyedinci maddelerde zikredilen dereceler üzerinden maaş tahsis edilir.

Ancak madde 29'da belirtildiği üzere kanunlara ve nizamnamelere aykırı davranışlar yüzünden malûl ve sakat kalan zabitan yalnızca hizmet müddetlerine göre, hizmetleri on seneye ulaşmamış olanlar ise on sene üzerinden usulen tekaüde sevkedileceklerdir⁴⁵⁴.

30. maddede; erkan, ümera, zabitan ve diğer asker mensup ve memurlarından hizmet müddetleri yirmi seneyi doldurmadan malûlen emekli edileceklerden, hayatını kendi başına idame ettiremeyecek durumda olup başkasının yardımına

⁴⁵³ Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 700.

⁴⁵⁴ Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 701.

muhtaç derecede malûl olanlara, yirmi senelik tekaüd maaşının yüzde doksanı ve bir başkasının yardımına muhtaç olmayan fakat askeri hizmetini yerine getiremeyecek derecede malûl olanlara ise hizmet müddetine göre verilen tekaüd maaşının yüzde sekseni tahsis edilecektir.

31. madde ye göre; bir erin, bulunduğu kıt'adan başka bir kıt'aya görevlendirilmesi durumunda, yeni kıtasına katılmak üzere sevk edildiği esnada bir malûliyet veya sakatlığın oluşmuş ise bu gibi erlere malûliyet derecelerine göre hak ettikleri maaş tahsis edilecektir.

Madde 32; emekli olan bir askerin seferberlik veya barış zamanında askeri bir hizmete alınması söz konusu olur ise bu durumda rütbelerine göre verilen tekaüd maaşları belli bir süre için kesilir. Yeniden görevlendirilen bu askerlerin harp veya hizmet sırasında malûl ve sakat kalmaları durumunda ise mevcut rütbe ve derecelerine göre tekaüd edilirler. Eğer dahil oldukları harp ve hizmet esnasında terfi etmişler iseler, görev sonunda onlara yeni rütbelerine göre tekaüd maaşı bağlanır⁴⁵⁵.

1909 Kanununa Göre Malûllüğün Dercelendirme Sistemi; Harp malûllerine derecelerine göre gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemlerinde ekonomik, sosyal ve sağlık alanlarında bir takım haklar ve ayrıcalıklar sağlanmış, aileleri ve çocukları da himaye edilmiştir. Osmanlı'dan bu yana harp malûllerinin en önemli geçim kaynağı şüphesiz malûl aylığı olmuş ve bu tekaüd maaşları malûliyet derecesine göre belirlenmiştir. Bu bakımdan harp malûllerinin tekaüd edilmeleri sırasında malûliyet derecelerinin tam olarak tespit edilmiş olması son derece önemli bir husustur.

Bu anlamda teferruatlı bir dercelendirme sistemini ortaya koyan ve uzun süre uygulamada kalan yasa 24 Ağustos 1909 tarih ve 143 sayılı "*Askeri Tekäüd ve İstifa*" kanunudur⁴⁵⁶. Bu dercelendirme sistemi 8 Şubat 1925 tarih ve 551 numara ile kabul edilen "*Bilumum Askeri Malûllerin Terfilerine*" dair olan kanunda da aynen kabul edilmiştir⁴⁵⁷. Keza 21 Aralık 1933 tarihinde, 551 numaralı kanundaki dercelendirme ile ilgili 43 ve 44. fıkralarının tefsire ihtiyacı olup olmadığı müzakere edilmiş, ancak buna gerek görülmemiştir⁴⁵⁸. Söz konusu dercelendirme sistemi

⁴⁵⁵ Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 700-701.

⁴⁵⁶ Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 699.

⁴⁵⁷ 8.2.1341 tarihinde çıkarılan 551 numaralı kanun hakkında bkz. Düstur, Tertip 3, C. 6, s. 89.

⁴⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, C. 19, İçtima Senesi 2, 16. İnikat, (21.12.1933), s. 86-91.

08.06.1949 tarihinde kabul edilen 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanununa kadar devam etmiştir. Emekli Sandığı kanununun 52. maddesinde malûllerin malûliyet derecelerinin tespiti hususunda tüzük hazırlanacağı belirtilmiştir. Aynı kanunun Çeşitli Hükümler başlığı altında yer alan Geçici 73. Maddesinde ise 52. maddede sözü edilen tüzük yapılmıya kadar malûllük dereceleri hakkında yine 8 Şubat 1925 tarih 551 sayılı kanuna bağlı cetvelin esas alınacağı ifade edilmiştir⁴⁵⁹. Emekli Sandığı Kanununda bahsi geçen tüzük 13.7.1953 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiş ve hazırlanan nizamname 1053 karar sayısı ile 15.08.1953 tarihinde 8485 numaralı Resmi Gazetede yayımlanmıştır⁴⁶⁰.

Malûllerin maddi ve manevi yardım almalarında temel ölçü olan dereceler gerek tekaüde sevk edilmeleri gerekse diğer hak edişlerinde göz önünde bulundurulmuştur. Malûllerin sosyal ve ekonomik haklarını şekillendiren bu sistem altı dereceden oluşmuştur. Bu dereceleri belirten emraz cetveli 24 Ağustos 1909 tarihinde yayınlanmış⁴⁶¹, 8 Şubat 1925 tarihinde ise teferruatlandırılmıştır⁴⁶². Buna göre;

Birinci derece malûliyet;

1) İki gözü tamamen veya tedavisi mümkün olmayacak surette görmekten mahrum olması, ışığı hissetmek ve yarım metreden parmak sayabilmek derecesinde görmenin azalması,

2) Her iki elin kesilmesi veya ikisinin de kullanılmayacak derecede sakat olması veya bir kolu veya bir ayağının kesilmesi veya kullanılmayacak derecede sakat olması,

3) Vücudun üst kısmının veya alt kısmının tamamen felç olması,

4) Akli melekelerin aşırı derecede zarar görmesi, hafızanın kaybolması, cinnet geçirme yahut şuurun kaybolması, başın ciddi derecede yaralanması, kafada kan toplanması, ağır güneş çarpması ve iltihab oluşması,

İkinci derece malûliyet;

⁴⁵⁹ Resmi Gazete, 17 Haziran 1949, S. 7235, s. 16400, 16421.

⁴⁶⁰ Resmi Gazete, 15 Ağustos 1953, S. 8485, s. 6961-6968.

⁴⁶¹ Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 699.

⁴⁶² Düstur, Tertip 3, C. 6, s. 89-97.

1) Her iki gözde görme yeteneğinin 1/100 yani yarım metreden ve 1/20 yani 2,5 metreden parmak sayabilecek derecede azalması ya da bir gözün görmekten mahrum ve diğeri 1/25 yani 2 metreden parmak sayabilecek halde olması,

2) Ayakların ikisinin birden kesilmesi veya kollardan birinin kökünden kesilmesi,

3) Alt veya üst çenenin tamamen kaybedilmesi veya dişlerin kullanılamayacak derecede bozulması veya şakak kemiğinin olmaması,

Üçüncü derece malûliyet;

1) Her iki gözde görme gücünün 1/20 yani 2,5 metreden parmak sayabilecek derecede azalması ya da bir gözün görmekten tamamen mahrum ve diğeri 1/10 yani 5 metreden parmak sayabilecek halde olması,

2) Kollarından veya ayaklarından birinin kesilmesi,

3) Yaralanma neticesi kalp, akciğer, karaciğer ve benzeri iç organlarda yabancı cisim bulunması (mermi, büyük mermi parçaları gibi),

4) Tedavisi mümkün olamayacak derecede kan damarlarında şişkinlik,

5) Yaralanma neticesi mide borularının, ince ve kalın barsakların düzeninin bozulması,

6) Harp zorluğu veya harp yüzünden önemli bir uzvun felci (göz kasları, dil, gırtlak, boğaz, mesane, kalın barsak vs.),

7) Hizmet esnasında veya yaralanma neticesinde bel kemiği veya adalelerin rahatsızlığından kaynaklanan hareket kabiliyetini engelleyen sürekli hastalık,

8) Harp sırasında nefes alma organlarının (gırtlak, akciğerler ve akciğer zarı) yahut hazım azalarının (barsak, karın zarı, diğer iç organlar) görünür şekilde şişmesi,

9) Kırılma ve diğer nedenlerle kalça kemiğinin hareketinin tamamen kaybolması,

10) Harp zorlukları ve yara neticesinde akli dengesini kaybetmek, yahut yapılan bel kemiği tedavisi sonucunda iyileşmenin mümkün olmaması nedeniyle sinir sistemi bozuklukları veya kalın barsağın rahatsızlanması,

Dördüncü derece malûliyet;

- 1) Bir göz görmekten tamamen mahrum, diğeri 1/5 yani 10 metreden parmak sayabilecek halde olması,
- 2) Gerilemiş genel felç,
- 3) Bir gözün görme yeteneğinin azalması veya üst çene ve üst çene ile alt çenenin yarısının bölgesel tahribatı,
- 4) Yaralanma neticesi erkeklik organının özelliğini kaybetmesi,
- 5) Hizmet sırasında ortaya çıkan bulaşıcı hastalıktan dolayı kollarından veya ayaklarından birinin eklem yerinin felç olması,
- 6) Ameliyat sonrası bacağın hareketi mümkün olmakla birlikte topuktan tarak kemiğine kadar olan kısmın ortasından kesilmesi,
- 7) Harp sırasında sara, sara nöbeti, adalelerin kasılması ve bu türden olan hastalık ve bunlara yakın sinir rahatsızlıkları,
- 8) Ameliyat neticesi kafatasında kalan büyük ve geniş yara izi,
- 9) Nefes borusunun sürekli sıkışması, rahatsızlanması, boğumlanması,
- 10) Yaralanma neticesi göğüs bölgesinde tahribat veya merminin sıkıştırması sonucunda sürekli akıntı,
- 11) Sıcak memleketlerde uzun süre görev yapmaktan kaynaklanan hastalık veya karaciğer şişmesi,
- 12) İdrar yapamama veya tutamama ile yaralanma neticesi böbrek iltihabı, böbrek veremi, böbreğin çıkarılması, mesanenin çıkarılması,

Beşinci derece malûliyet;

- 1) Yalnız bir uzvu iş göremez hükmünde olmak ve dengi olan malûliyetler, boyun felci, vücudun alt kısmının kısmi felci, felç olmakla birlikte kısmen hareket yapabilenler,
- 2) Harp zorluklarından kaynaklanan ileri genel felcin gerilemesi,
- 3) Harp zorluklarından kaynaklanan hareket bozuklukları,

4) Harp zorluklarından kaynaklanan kollarından veya ayaklarından birisinin tamamen veya ikisinin kısmen sakat kalması,

5) Yaradan kaynaklanan ülser ve yanık izi,

6) Sıcak iklimde ikametden kaynaklanan derinin fil derisi gibi sert ve çizgili olması rahatsızlığı, derin ülser veya çeşitli ülser yaraları,

7) Görev sırasında ortaya çıkan hastalık veya yara neticesi her iki kulağın duymaması veya her iki kulakta duyma kuvvetinin onda sekizinin kaybı,

8) Yalnız bir gözün şeklinin harap olması veya hastalık neticesi bir gözün tamamen görmemesi (göz veremi, gözün iris tabakası rahatsızlığı, göz fitiği gibi),

9) Askerlik hizmeti münasebetiyle ortaya çıkan hastalık neticesi bir gözün görmemesi ve diğer gözün de görmesinin azalması veya her iki gözün görme yeteğinin dörtte bir oranında kaybolması (tanecikli göz iltihabı, iris iltihabı, çıkıntılı iltihab vs.),

10) Yaralanma neticesi bazı mühim fiillerin icrasını yapan göz kapaklarının ve gözyaşı damarlarının özelliğinin kaybolması,

11) Yara neticesi orta derecede görme kaybı ile çenenin şeklinin bozulması yahut çenenin bir kısmının tamamen kaybı,

12) Görev sırasında ortaya çıkan rahatsızlık sonucu yapılan ameliyat neticesinde dokuların ve vücut suyunun bir yerde toplanması veya yandaki organa karışması, barsak ve damarların işlevinin bozulması,

13) Akciğerin çalışmasının bozulması,

14) Askerlik hizmeti esnasında ortaya çıkan bulaşıcı hastalık veya müzmin kalp veya büyük damar hastalıkları,

15) Harp sırasında harp zorluğundan ortaya çıkan nefes darlığı veya kalp hastalığı, akciğerin sönmesi veya iltihabdan dolayı nefes borusunun iyileşmeyen rahatsızlığı,

16) Harp sırasında ortaya çıkan bütün solunum azalarının (gırtlak, akciğerler ve zarlar) veya hazım azalarının (barsak ve iç organlar) içeriden şişmesi,

17) Vücudu son derece fazla zayıflatan hazımsızlık ve mide şişkinliği veya böbrek iltihabı, karın şişkinliği ve çeşitli böbrek ve sindirim sistemi şişkinlikleri,

18) Karındaki büyük yarık,

19) Dokuların ezilmesinden dolayı basurda görülen akıntı,

20) Mesane iltihabı veya tedavisi mümkün olmayan idrar problemleri,

21) Kolları ve ayaklarından birinin tamamen sakat kalması, çeşitli sebeplerden adalelerin felci, bir eklem yerinin romatizmadan iltihap sonucu sakatlığı, müzmin romatizmadan eklem yerinin şeklinin bozulması veya hareketsiz kalması, adalelerin iltihap vs. neticesinde büzülüp çekilmesi, kemik ameliyatı yahut yara iyileşmesi sırasında oluşan bir kusur neticesi kemiklerde oluşan hareketsizlik, bir eklem yerine konmamış çıkık, bir yaradan dolayı oluşan kan damarlarındaki şişkinlik veya toplar damardaki şişlik,

22) Basit halde dik olarak sağ dirseğin eklem yerinin, ensenin veya çıkıktan dolayı ayağın hareketsiz kalması,

23) Askerlik hizmetinden mütevellid elin bütün parmaklarının hareketsiz ve açık şekilde kalması, kapanmaması,

24) Elin taraklarıyla beraber baş parmak ve şehadet parmağının kopması,

25) Elin taraklarıyla beraber üç parmağın veya son dört parmağının kopması ya da iki parmağın kalarak geri kalan parmakların cansız kalması,

26) Birinci ve ikinci parmak taraklarının veya üçüncü, dördüncü ve beşinci parmak taraklarının kopması,

Altıncı derece malûliyet;

1) Vücudunun hangi tarafında olursa olsun fiil ve hareketlerine önemli derecede engel teşkil edecek derecede yara, iltihap ve yarık olması,

2) Verem olmak ya da basurdan dolayı sürekli akıntılı olmak,

3) Askeri hizmet ifası esnasında ortaya çıkan her türlü şişlik, yumru,

4) Askeri hizmet münasebetiyle ortaya çıkan bir hastalık veya yara neticesi olarak her iki kulağın duymasının önemli derecede azalması veya felç ile beraber duymanın kaybolması veya işitme organının tahribatı,

5) Askeri hizmet sırasında ortaya çıkan bir hastalık yahut bir yara neticesi gözün bir veya daha fazla tabakasının zarar görmesi sonucunda gözün kısmen görmekten mahrum olması,

6) Görev sırasında bir tarafın felç veya hareketsiz kalması,

7) Hareketin zorlaşmasına sebep olacak şekilde omuz küreği ve kısa kemiklerin kırılması neticesi kemiklerin düzeninin bozulması,

8) Askeri hizmetin neticesi olarak romatizmadan kaynaklanan bir eklem yerinin iyileşmeyen iltihabi hastalığı,

9) Elin bileğinin şeklinin bozulması, parmakların hareketinin zorlaşması veya romatizma vs. sebeplerden hareketsiz kalması,

10) Harekete önemli oranda engel olan el tarağı veya ayak topuğunun tedavi edilememiş çıkıkları,

11) Parmakların gerginliği ve sertliği ile el ve ayak baş parmaklarının düzeltilmemiş çıkığı,

12) Parmakların hareketinin zorlaşması veyahut el ve bileğin hareketsiz kalması ile bir elin üç parmağının açık veya kapalı halde kalması,

13) Tarağıyla beraber elin baş parmağının kopması,

14) Taraklarıyla beraber iki parmağın kopması, diğer parmakların sertleşmesi ve elin tahribatı,

15) Ayağın bütün parmaklarının kopması veya birinci tarak ile baş parmak ve diğer iki tarağın kopması.

Yukarıda ayrıntılı bir şekilde yer alan malûliyet dereceleri dönemin basın yayın organlarında da farklı vesilelerle halkın anlayabileceği şekilde özetlenerek

verilmiştir. Çünkü malûl gazilerin ve ailelerinin kendilerine verilen haklar konusunda bilgi sahibi olmaları hedeflenmiştir⁴⁶³. Buna göre;

Birinci derece; iki gözünden mahrum olanlar,

İkinci derece; iki kol veya iki ayağı kesik olanlar,

Üçüncü derece; bir kol veya bir ayağı kesik olanlar,

Dördüncü derece; bir kol veya bir bacağı felç olan ve hareket edemeyenler,

Beşinci derece; bir gözü veya bileği sakat olanlar,

Altıncı derece; iki parmağı kesik veya mermi isabeti ile bir uzvu noksan olanlar şeklinde özetlenmiştir.

Öte yandan harp malûllerinin tekaüde ayrılıp maaşlarının bağlanması için raporlarının mutlaka düzenlenmesi gerekmektedir. Hastane doktorları tarafından düzenlenen bu raporlar aynı zamanda eğer mevcut ise iki müfettiş tarafından tasdik olunmak zorundadır. Bu malûliyet raporları Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesine gönderilirken raporda bulunması gerekli hususlar kanunla tespit edilmiştir⁴⁶⁴.

Buna göre raporlarda;

1-Tatbik edilmiş olan tarz ve tedavi şekli,

2- Malûliyet sebebi (tahkikata dayanak olarak açık ve net bir şekilde beyan olunur),

3-Malûliyetin bölgesi,

4-Tabiatı,

5-Vukua gelen uzuv değişikliğinin mahiyeti,

6-Hareketlerdeki azalma derecesini izah ve anlamak için gerekli ölçüler,

7-Muayene olunan taraf veya kısmın şekli,

8-Hacmi,

9-Kuvveti,

10-Vaziyeti (açık şekilde),

11-Yara ve malûliyetlerin tahribat derecesi,

12- Tedavilerinin mümkün olmadığının belirtilmesi,

⁴⁶³ Tan, 23 Mart 1339/23 Mart 1923, S. 55, s. 4.

⁴⁶⁴ Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 702-703.

13-Bütün erkan, ümera, zabitan ve mensubin-i askeriye için ne halihazırda ne de gelecekte hizmet edemeyeceklerinin belirtilmesi,

14-Küçük zabitan ile efradın ne halihazırda ve ne de gelecekte askeri hizmet edemeyecekleri veya tamamen ya da kısmen geçimlerini temin edemeyeceklerinin belirtilmesi⁴⁶⁵,

15-Malûliyet veya yaranın tehlikeli veya tedavisinin mümkün olamayacağını beyan edilerek tasdiknameye eklenmesi, rahatsızlığın ve derecenin kesin olarak kararlaştırılması,

16-Vücudunun hareket kabiliyetinin mevcut olup olmadığının belirtilmesi,

17-Malûlen emekli edilmeye müstehak bulduklarının kaydedilmesi gerekmektedir.

Fakat malûliyetin türü ve derecesi Sıhhiye-i Askeriye Fen Şubesinde tayin olunacaktır. Malûliyet veya yaranın sebebi, yeri ve tarihi nöbetçi zabıt tarafından resmi bir tasdikname düzenlenerek belirtilecektir. Bu işlem yapıldıktan sonra belgenin eki o kıtanın en büyük askeri yetkilisi tarafından tasdik edilecektir. Bilahare malûl asker taburun tabibi tarafından muayene edilecektir. Bu muayenenin ardından teşhis konulduktan sonra hastaneye gönderilecektir. Eğer malûl askerin elinde tasdikname mevcut değilse, askerin gönderildiği hastane, doktor raporunun düzenlenmesi esnasında, bağlı bulunduğu kıtadan evrakı talep edecek ve Sıhhiye Dairesine ekleriyle birlikte gönderecektir⁴⁶⁶.

Malûllüğün hukuki ve mali yönleri olduğu için kimin kaçınıcı dereceden malûl olduğu hususunda çok hassas davranılmıştır. Devlet raporların usulüne uygun şekilde düzenlenmesi için titizlik göstermiş ve tedbirler almıştır. Bu konuda ilgili kurumlar sık sık uyarılmıştır. Örneğin 16 Ağustos 1912 tarihli bir belgede asker ve diğer görevlilerden terhis sonrasında memleketlerinde malûliyet iddiasında bulunanların sağlık muayenelerinin ilk olarak bulunduğu bölgenin doktorları tarafından icra edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak, malûllerin bu muayeneyi yeterli bulmamaları halinde Kolordu Heyet-i Sıhhiyesine müracaat ederek muayene

⁴⁶⁵ Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 702.

⁴⁶⁶ Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 703.

olmaları imkan dahilindedir. Bilahare Sıhhiye Dairesine müracaat ederek malûliyet raporlarını onaylatmaları zorunluydu⁴⁶⁷.

Malûllerin malûliyet derecelerini gösteren raporların en az üç tabibin imzası ile hazırlanması ve bu raporların iki yılda bir yenilenmesi gerekmektedir. Ancak bu durum uzuvlarını kaybetmiş olan malûller tarafından eleştirilmiştir. Zira, kolunu bacağına kaybetmiş olan malûllerin malûliyet dereceleri değişmeyeceği için iki senede bir sağlık muayenesine gitmeleri zahmetli ve gereksiz görülmüştür. Bununla ilgili 22 Haziran 1927 tarih ve 1122 sayılı kanunla uzuvlarını kaybetmiş malûllerin tekrar muayeneye tabi tutulmayacağı ancak malûliyet derecelerinin artması durumunda muayenelerinin kendi başvuruları ile yapılmasına karar verilmiştir⁴⁶⁸. Diğer malûller için iki yılda bir tekrarlanan sağlık muayenesi uygulaması 08.06.1930 tarihli 1683 numaralı “*Askeri ve Mülki Tekaiüt Kanunu*”nun kabulüne kadar bu şekilde devam etmiş, söz konusu kanununun kabulünden sonra ise bu süre üç yıla çıkarılmıştır⁴⁶⁹.

Trablusgarp ve Balkan Harbi Malûllerine Maaş Bağlanması; Trablusgarp ve Balkan Harplerinde devletin harp malûlleri için yaptığı ilk uygulama bundan önceki harplerde de görüldüğü gibi belirli esaslar çerçevesinde maaş bağlamak ve bu şekilde onların refahını sağlamaya çalışmak olmuştur. Bu bağlamda yukarıda bahsedilen 143 numaralı ve 24 Ağustos 1909 (11 Ağustos 1325) tarihli “*Askeri Tekaiüt ve İstifa*” kanunu harp malûlleri açısından en kapsamlı düzenleme olmuştur⁴⁷⁰.

Fakat malûliyet iddiasında bulunan bazı askerler, mahalli doktorlara hatta Kolordu Heyet-i Sıhhiyesine müracaat etmeden ve hüviyetleri tespit edilmeden doğrudan doğruya Sıhhiye Dairesinde muayenelerini yaptırmak istemişlerdir. Bu gibi taleple gelenlerin bazılarının geldikleri yerler dikkate alınarak muayeneleri yapılmış ve hüviyetlerinin sonradan belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Ancak bir süre sonra bu şekilde birçok malûlün bu tür istisna muayeneleri suistimal ettikleri, hile ve aracıya müracaat ettikleri anlaşılmıştır. Bilahare alınan karar gereğince çift doktor ve

⁴⁶⁷ BOA, DH. İD., nr. 147-1/59, s. 1-2.

⁴⁶⁸ 22 Haziran 1927 tarih ve 1122 numaralı, “Bilumumu Askeri Malullerin Tefihine Dair Olan 8 Şubat 1341 Tarih ve 511 Numaralı Kanunun Yedinci Maddesine bir Fıkra İlavesiyle Onbirinci Maddesine Merbut Cetvelde Bazı Tadilat İcrama Dair Kanun”, Düstur, Tertip 3, C. 8, (Kasım 1926-Ekim 1927), 2. Basılış, Devlet Matbaası, Ankara 1946, s. 920-921; *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 18.

⁴⁶⁹ *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 3, 50.

⁴⁷⁰ Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 699.

Kolordu Heyet-i Sıhhiyeleri tarafından muayeneleri yapılmamış veya muayeneleri yapıldıktan sonra malûliyetine kanaat getirilemeyen ve malûliyetleri meçhul bulunanların hiçbir sebeple kuralı bozmamaları ve silsileyi takip ederek Kolordular Heyet-i Sıhhiyesine ve ardından Sıhhiye Dairesine hüviyetleri tespit edilmiş olarak müracaatları kararlaştırılmıştır⁴⁷¹.

Bu anlamda Dahiliye Nezareti 5 Ekim 1912 (23 L. 1330 (H.)) tarihinde vilayetlere gönderdiği bir genelgede efrad-ı askeriyeden malûliyet iddiasında bulunanların çift doktor ve Kolordu Heyet-i Sıhhiyeleri tarafından muayene edilmeleri gerektiği hatırlatılmıştır⁴⁷². Bu uyarıların nedeni birtakım suistimallerin yaşanmış olmasıdır. Zira, bazı doktorlar sahte rapor düzenlemek suretiyle bir kısım askeri harp malûlü göstermişler, onların haksız yere maaş almalarını sağlamışlardır. Bilahare durum anlaşılınca sahte rapor düzenleyen doktorlar hakkında yasal işlem başlatılmıştır⁴⁷³.

Fakat yasada raporların hazırlanması ile ilgili esaslar bulunmasına ve uyarılar yapılmasına rağmen daha sonraki dönemlerde de malûliyet raporlarının düzenlenmesi sırasında suiistimler yaşanmıştır. Örneğin 13 Nisan 1913 tarihinde, askerleri malûl göstererek görevlerini suiistimal eden Alanya (Alaiye) Belediye tabibi Marko ve arkadaşı Dimitri Efendilerle ilgili soruşturma başlatılmıştır. Yine bu olaylar sırasında haklarında çeşitli suiistimal iddiaları ortaya atılan Alanya Müdde-i Umumi Muavini, Ceza Reisi ve İcra Memuru İbrahim Efendilerle ilgili soruşturma başlatılmıştır. Bu soruşturmanın Konya İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumisince yürütülmesine karar verilmiştir⁴⁷⁴.

Öte yandan yıllarca malûllüğünü ispatlacak sağlık raporu temin edemediği için emeklilik maaşı alamayan ve mağduriyet yaşayan malûller de bulunmaktadır. Örneğin Balkan Harbi malûllerinden Nuri Mahmut Paşa oğlu Mülazımievvel Cevad Efendi'nin malûliyet raporu yaklaşık beş sene sonra 1917 yılında düzenlenebilmiştir. Üstelik bu raporun düzenlenmesi Harbiye Nezareti vasıtasıyla mümkün olabilmiştir. Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, 16 Mart 1917 tarihinde Sadrazamlık makamına müracaat ederek Balkan Harbi sırasında aldığı yara

⁴⁷¹ BOA, DH. İD., nr. 147-1/59, s. 1-2.

⁴⁷² BOA, DH.İD., nr. 147/-1/59.

⁴⁷³ Mesela 25 Nisan 1911 tarihinde Osmanlı askerlerinin bir kısmını malul göstermek suretiyle görevini suiistimal eden tabiplerin takibatının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, DH.HMŞ., nr. 23/29.

⁴⁷⁴ BOA, DH.HMŞ., nr. 64/2.

neticesinde sağ bacağı kesilerek malûl kalan Mülazımievvel Cevad Efendi'nin rütbesinin bir derece terfi ettirilerek tekaüde sevk edilmesini istemiştir. Sadaret makamı bu talebi dikkate almış olup 3-319 sicil numaralı Cevad Efendi'yi kıdemine ve liyakatına binaen yüzbaşılığa terfi ettirmiş ve üçüncü derece malûliyet üzerinden emeklilik işlemini gerçekleştirmiştir⁴⁷⁵.

Bağlanan maaşlara rağmen I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Balkan Harbi malûllerinin sıkıntılarını had safhaya ulaştırmıştır. Maaşlar çoğu zaman ödenememiştir. Bu durum onların aç kalmalarına yol açmış, ailelerinden ve çevreden yeterli desteği bulamayan bir kısım malûller dilencilik yapmak zorunda dahi kalmışlardır.

2.2. MALÛLLERE YAPILAN YARDIMLAR

Osmanlı Devleti'nde ordu mensuplarının ölüm, yaralanma veya malûliyetleri durumunda onlara maaş tahsis edilmesi eskiden beri söz konusu olan bir uygulamadır. Bu şekilde ordu mensuplarının gelecek kaygısı ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Fakat devlet özellikle Tanzimat'tan sonra diğer alanlardaki gelişmelere paralel olarak ordunun sosyal işlerini belli bir düzene koymak yoluna gitmiştir. Ordu mensuplarının vazifede oldukları, malûl kaldıkları veya emekliye ayrıldıkları zaman yaşama koşulları garantiye alınmış, geride kalan yetimlerin veya malûl çocuklarının bakım ve yetiştirme işleri bir esasa bağlanmaya çalışılmıştır⁴⁷⁶. Ancak devlet tarafından bu şekilde korunan ve sosyal ve ekonomik durumları iyileştirilen malûllere bağlanan tekaüdlük maaşları, onların yaşam koşullarını iyileştirmeye yetmemiş, yeni çözüm arayışlarına gidilmiştir. Bu amaçla toplumun her kesiminden yapılan ayni ve nakti yardımlarla refah düzeyleri artırılmak istenilmiştir. Yapılan bağışlar iane kampanyaları yoluyla sürekli hale getirilmiştir.

Yardım için toplanan para anlamına gelen iane⁴⁷⁷, aynı zamanda toplumsal bir duyarlılığı da ortaya koymaktadır. Bu şekilde iane gönüllü yardım faaliyetlerini en iyi ifade eden çaba olmuştur. İane kampanyaları, Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarında yaygın bir yardım kaynağı olarak görülmüştür. Savaşların açtığı sosyal yaralar, ekonomik sıkıntılar, devletin siyasal alanda sürekli güç

⁴⁷⁵ BOA, İ.DUİT., nr. 153/57.

⁴⁷⁶ Gnkur Yay., *TSK Tarihi*, C. III, 5. Kısım (1793-1908), Gnkur basımevi, Ankara 1978, s.326-327.

⁴⁷⁷ Devellioğlu, a.g.e., s. 478.

kaybetmesi, toplumsal huzursuzluğu artırmış buna bağlı olarak yoksulluk ve yardıma muhtaç insanların sayısı gün geçtikçe fazlalaşmıştır. Yoksulluğun artması devleti bu alanda tedbirler almaya zorlamıştır. Fakat devletin içinde bulunduğu ekonomik şartlar yeterli olmayınca ianeler yoluyla muhtaçlara yardım daha tercih edilir bir hale gelmiştir.

Bu anlamda gerek harp malûlleri ve gerekse diğer yardıma muhtaç zümrelerin yaralarını sarmak amacıyla çeşitli iane kampanyaları düzenlenmiştir. Örneğin 1856 Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü ekonomik bunalımdan dolayı “*İane-i Umumiye*” adlı bir kampanya düzenlendiği görülmektedir. Yine 1865 yılında Cağaloğlu'nda çıkan yangında, yangından etkilenen halk için aynı adla bir kampanya düzenlenmiştir. Felaketzedelerin yaralarını sarmayı amaçlayan bu tür faaliyetlere taşrada da rastlanmıştır⁴⁷⁸.

II. Abdülhamid döneminde söz konusu iane kampanyalarında gözle görülür bir artış söz konusudur. Devletin içine düştüğü gerek siyasi gerek ekonomik zorluklar yardımları zorunlu hale getirmiştir. Devletin imkanları, yenilikleri yakalamak ve sosyal yaraları sarmak için yeterli olmayınca, kaynak yaratma çabası içerisine girilmiş, iane kampanyaları yoluyla yapılan bağışlar sıkıntıları gidermenin pratik yolu olarak görülmüştür⁴⁷⁹.

Sultan II. Abdülhamid dönemi ianeleri denildiğinde ilk akla gelen örneklerden birisi Hicaz Demiryolu ianesidir⁴⁸⁰. Aynı şekilde bu dönemde olağanüstü şartlar ve doğal afetler için de çeşitli ianeler düzenlediği görülmektedir. Keza Abdulhamid döneminde asker ianesi olması açısından bir örnek “*Ertuğrul faciası*” sonrasında şehit ailelerine ve yaralı askerler adına düzenlenen ianedir⁴⁸¹.

⁴⁷⁸ Fatma Göçer; *II. Abdülhamid Döneminde bir İane Örneği: 1897-1898, Yılı Şehit Çocukları ve Malul Gazileri İanesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 2-4.

⁴⁷⁹ BOA, Y.MTV., nr. 167/199.

⁴⁸⁰ Demiryolunun bütün masraflarının devletin imkanlarının kullanılarak karşılanması düşünülmüşse de bunun zorluğu göz önünde bulundurularak bir kısım masrafların karşılanması için Müslümanların yardımına başvurulmuştur. Hicaz ianesi için komisyonlar kurulmuş, iane bağışlarını sürekli kılmak için basın organlarında propaganda yapılmıştır. Hacca daha kolay gidilmesi amaçlandığı için Müslüman halkın bu kampanyaya karşı büyük bir ilgisinin olduğu görülmektedir. Hicaz ianesi için bir çok Müslüman ülkeden de yardım gelmiştir. Bkz. Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayınevi, İstanbul 1994, s. 59-74 vd.; Bu iane için bütün devlet memurlarının maaşlarından on ay süreyle kesilecek %10'luk meblağ, Hicaz demiryolu ianesinin önemli bir gelir kaynağını oluşturmuştur. Bkz. BOA, DH.MKT., nr. 536/50; Hicaz demiryolu ianesinin toplanması için memur maaşlarından kesilmesi gereken miktar hususunda olumsuz tavırlar içine giren memurlar hakkında tahkikat yapılması da söz konusu olmuştur. Bkz. BOA, DH.MKT., nr. 2431/86.

⁴⁸¹ Bilindiği gibi II. Abdülhamid, Ertuğrul Fırkateyni ile Japon imparatoruna nişan göndermiş, fırkateyn Eylül 1890 da dönüş yolculuğuna çıktığında geçirdiği kaza sonucunda batmıştır. Bu facia sonrasında acıyı hafifletmek

Düzenlenen iane kampanyalarının daha çok savaş sırasında yapıldığı görülmektedir. Bunun yanında harbin bitiminden sonra da şehit aileleri ile malûllerin durumlarını iyileştirmek için de iane toplanmıştır.

2.2.1. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Malûllerine Yapılan Yardımlar

Osmanlı-Rus Harbi sırasında malûl ve mecruh askerler için bir bağış kampanyası başlatılmış ve ahali tarafından çeşitli eşya ve nakit bağışlanmıştır. Kampanyayı yürütmek için “*Mecruhin-i Askeriye Komisyonu*” kurulmuş ve bağışlar bu komisyon aracılığıyla toplanmıştır. Ayni veya nakdi olarak gerçekleşen yardımların en kısa sürede mecruh ve malûllere ulaştırıldığı görülmektedir. Mesela 14 Haziran 1877 (2 Haziran 1293) tarihinde İşkodra Hastanesiyle Hassa Ordu-yu Humayunu mustahfaz ikinci alayının birinci taburuna ahali tarafından eşya bağışı yapılmıştır. Bağışlar İşkodra hastahanesine ve adı geçen tabura mal kaydedilmiştir. Konuyla ilgili olarak firkanın bağlı bulunduğu kumandanlığa ve Seraskerliğe bilgi verilmiştir. Bilahare bağışlanan eşyalar, derecelerine göre malûllere dağıtılmıştır⁴⁸².

Savaş sırasında malûl ve mecruh askerler için yapılan bağışların artması bunun için daha teşkilatlı bir çabayı zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda bağışların tek elde toplanması, dağıtımının iyi yapılması ve olabilecek suistimalleri gidermek amacıyla bir cemiyet oluşturma gayreti içerisine girilmiştir. Bu şekilde malûl askerler yararına yapılacak yardım konusu zamanla bir düzene bağlanmaya çalışılmıştır. Bunun bir sonucu olarak 8 Eylül 1877 (27 Ağustos 1293) tarihinde “*Mecruhin-i Askeriye’ye İane Cemiyeti Osmaniyesi*”⁴⁸³ adıyla bir cemiyet kurulmasına çalışılmış ve bir nizamname kaleme alınmıştır. Bu nizamname ikisi Türkçe ve ikisi Fransızca olarak dört nüsha halinde düzenlenerek Daru’ş Şura-yı Askeri Sıhhiye Dairesi tarafından Seraskerlik makamına gönderilmiştir⁴⁸⁴.

amacıyla padişahın emriyle bir yardım komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyon, “*Askeri İane Komisyonu*” adı altında şehit ailelerini tespit ederek, yardım yapılacak kişi sayısını belirlemiştir. Aynı zamanda ülke içinden ve dışından gelen yardımları da toplamıştır. Bkz. F. Şayan Şahin, “Ertuğrul Faciası ve Şehit Ailelerine Bağlanan Maaş”, *Tarih ve Toplum*, S. 176, C. 30, Ağustos 1998, s. 17-20. Japonya da bu faciada zarar görenlerin ailelerine bir iyi niyet göstergesi olarak yardım ulaştırmıştır. Komisyon ayrıca ülke içinde 791.688 kuruş yardım toplamıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz., F. Şayan Şahin, “Ertuğrul Faciası Şehitlerinin Aileleri İçin Ülkede Toplanılan Yardım”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, S. 112, Şubat 1998, s. 109-111.

⁴⁸² ATASE Arşivi, ORH, Kutu: 72, Gömlek: 159.

⁴⁸³ Bu cemiyeti Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin ilk kuruluş adı olan “*Mecruhin ve Züefa-yı Askeriyye İmdat Cemiyeti Osmaniyesi*” ile karıştırmamak gerekmektedir. Çünkü söz konusu cemiyet 14 Nisan 1877 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyetine dönüşmüştür. Tepekaya-Kaplan, a.g.m., s. 148-149.

⁴⁸⁴ ATASE Arşivi, ORH, Kutu: 2, Defter 11, Belge nr. 629.

Diğer taraftan yeni kurulacak cemiyetin teşkilatlanması zaman alacağı için yardımların bir süre daha Mecruhin-i Askeriye Komisyonu aracılığıyla toplanmaya devam edildiği görülmektedir. Halkın yaptığı bağışlar Komisyon aracılığı ile ihtiyacı olan yerlere ulaştırılmıştır⁴⁸⁵. Bazı durumlarda yardım eden ahalinin bizzat kendisi, yardım etmek istediği yeri veya orduyu önceden tesbit etmiş, bu talep doğrultusunda komisyon toplanan bağışları ahalinin istediği yere ulaştırmıştır⁴⁸⁶.

Bu dönemde malûl askerler için yapılan yardımların aynı veya nakti olarak çeşitlilik arzettiği görülmektedir. Aynı yardımlar çorap, gömlek, don, Amerikan bezi, hırka gibi giyim eşyaları ile pamuk, sargı bezi, gibi sağlık malzemelerinden oluşuyordu⁴⁸⁷. Nakti yardımlar ise para olarak verilmiştir. Örneğin 7 Kasım 1877 tarihli bir belgede malûl askerler için harcanmak üzere Kastamonu'nun Daday, Çerkeş, Akkaya ve Taşköprü gibi kaza ve nahiyelerinden nakit para toplanarak Dahiliye Nezaretine gönderildiği bildirilmiştir⁴⁸⁸.

Öte yandan bu dönemde Yurt dışından da yardımlar yapılmıştır. Örneğin 25 Kasım 1877'de Osmanlı yaralı ve malûl askerlerine Hindistan ve Macaristan'dan yardım gönderilmiş, yapılan bu yardımın yaralı ve malûl askerlerin tedavi ettirilmesinde ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılması talep edilmiştir⁴⁸⁹. Benzer şekilde Belçika Salib-i Ahmer Cemiyeti ve Macar aileleri de yaralı, hasta ve malûl Osmanlı askerleri için yardım toplayarak Mecruhin-i Askeriye Komisyonuna göndermişlerdir⁴⁹⁰.

2.2.2. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi Malûllerine Yapılan Yardımlar (“Evlad-ı Şüheda ve Malûlîn-i Guzât-ı Asâkir-i Şahane” İanesi)

Osmanlı-Yunan Harbi'nde şehit düşenlerin ailelerine veya malûllere yapılan yardımların hemen hemen tamamı “*Evlad-ı Şüheda ve Malûlîn-i Guzât-ı Asâkir-i Şahane*” iane kampanyası çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Sultan II. Abdülhamit'in önderliğinde başlatılan bu iane kampanyasına saray mensupları, bakanlar, bürokratlar, memurlar, tüccar ve esnaf olmak üzere her kesimden her inançtan kişiler

⁴⁸⁵ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 33, Kutu: 112, Gömlek: 52.

⁴⁸⁶ ATASE Arşivi, ORH, Kutu: 72, Gömlek: 159.

⁴⁸⁷ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 33, Kutu: 112, Gömlek: 52.

⁴⁸⁸ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: No 2152, Kutu: 28, Gömlek: 82.

⁴⁸⁹ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 5883, Kutu-Defter 2-10, Belge nr. 717-718.

⁴⁹⁰ ATASE Arşivi, ORH, Sıra: 129, Kutu: 37, Gömlek: 34.

katılmıştır. Keza Türkiye’de bulunan yabancılardan ve yurt dışından yardımlar gelmiştir. Yurt dışından gelen yardımlar sadece Müslüman unsurlarla sınırlı değildir. Hristiyanlardan da yardım gönderenler olmuştur. Bunun yanında Salib-i Ahmer Cemiyetlerinin de yardımlarına rastlanmıştır.

2.2.2.1. 1897 Malûl Gaziler İanesinin Amacı ve Önemi

Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılın sonlarında girdiği ve başarıyla sonuçlandığı Yunan Harbi’nde 1.241 şehit, 11.860 yaralı ve malûl olmak üzere toplam 13.101 zayıat verilmiştir⁴⁹¹. Savaşta şehit düşen askerlerin arkalarında bıraktıkları aileler ile savaşta malûl kalmış askerler ve onların aileleri yardıma muhtaç duruma düşmüşlerdir⁴⁹². Malûl askerlerin içinde buldukları bu zor durum arşiv kaynaklarında da zikredilmiştir. Bir belgede, malûl askerlerin çoğunun kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle “*hâl-i sefalet ve perişan kaldıkları*” ifade edilmiştir⁴⁹³.

Bu sebeple şehit aileleri ile malûl gaziler ve ailelerinin içine düştükleri sıkıntıları hafifletmek ve ihtiyaçlarını karşılayarak, geçimini temin etmek amacıyla Padişah II. Abdülhamid’in emri doğrultusunda bir iane kampanyası düzenlenmesi kararlaştırılmıştır⁴⁹⁴. 1897-1898 yılında şehit çocukları ve malûl gaziler yararına düzenlenmiş olan “*evlad-ı şüheda ve malûlîn-i guzât-ı asâkir-i şahane*” ianesi adı verilen bu iane II. Abdülhamid döneminin en spesifik yardım kampanyalarından birisi olmuştur⁴⁹⁵.

Böylece Osmanlı ülkesinde farklı bir iane gündemi oluşmuştur. Söz konusu kampanya ile şehit aileleri, yaralı ve malûl askerler ön plana çıkarılmıştır. Özellikle malûl gazilere yapılan yardımlar ve bağışlanan eşyaların listeler halinde gazetelerde yer alması ve basının da yardım kampanyalarına destek vermesi ile birlikte vatanın müdafaası uğrunda uzuvlarını kaybeden malûl gazilere yardım edilmesi söylemi ile milliyetçi bir duyarlılık yaratılmıştır⁴⁹⁶.

⁴⁹¹ BOA, Y.MTV., nr. 188/34.

⁴⁹² BOA, Y.MTV., nr. 167/199, s. 1-3.

⁴⁹³ BOA, MV., nr. 217/63.

⁴⁹⁴ BOA, Y.MTV., nr. 167/199, s. 1-3.

⁴⁹⁵ BOA, Y.MTV., nr. 167/199, s. 1-3.

⁴⁹⁶ Özbek, a.g.e., s. 268.

Bu şekilde II. Abdülhamid, imparatorluğun her tarafındaki halkı bu kampanyanın içine alarak bir yandan malûllerin refah seviyesinin yükseltilmesini amaç edinirken bir yandan da kendi prestijini artırmıştır⁴⁹⁷. Böylece padişah sosyal yardımlarla hem sıkıntılı bir zümrenin ihtiyaçlarını ve geçimini sağlamaya çalışmış hem de toplumda bir heyecan yaratarak devlete olan bağlılığı güçlendirmeye çalışmıştır. Malûl gaziler ianesinin getirdiği bir diğer sonuç ise sosyal yardıma muhtaç durumda olan insanları gündeme getirerek, bunu bir siyaset aracı olarak kullanma geleneğini başlatmış olmasıdır⁴⁹⁸.

1897 Malûl Gaziler İanesi, hem geniş çaplı yapılmış hem de büyük bir halk kitlesinin katılımı sağlanarak ciddi bir coşku yaratmıştır. Kaynaklarda isim ve bağış listeleriyle ilgili 39 defterin yer alması, imparatorluk genelinde malûl gaziler kampanyası vesilesiyle halk arasında büyük bir hareketlilik sağlandığını göstermektedir. Bu kampanya hem milliyetçi bir söylem getirmiş hem de kampanyaya katılan Osmanlı halkının yardım ve hayırseverliğini göstermesi için bir vesile olmuştur. Bu şekilde halk, vatan uğrunda en kıymetli uzuvlarını veya canını kaybeden askerlerine sahip çıkmıştır⁴⁹⁹.

Bunun yanında Nadir Özbek'e göre şehit aileleri ve malûl gazilere iane kampanyasıyla imparatorluktan kopmakta olan topraklardaki ahaliyi merkeze bağlı tutma ve kopma tehlikesini ortadan kaldırma amacı da güdülmüştür⁵⁰⁰. Bu noktadan bakıldığında iane kampanyasının, imparatorluk çapında padişaha dayalı bir hayır sistemini güçlendirdiği ifade edilebilir. Malûl gaziler iane kampanyası, II. Abdülhamid'in imparatorluğun çok geniş bir coğrafyasında Osmanlı halkını milli bir dava etrafında birleştirerek ortak bir kimlik oluşturma çabasının vasıtası olarak da görülebilir⁵⁰¹.

İane kampanyası başladıktan bir süre sonra milli bir coşkuya dönüşmüştür. Bu özelliğiyle kampanyaya vilayet, kaza, köy, nahiye ve kasabalarda bulunan ahalinin her kesiminden katılım olmuştur. Tüccar, esnaf, memur, asker gibi her çeşit

⁴⁹⁷ BOA, Y.MTV., nr. 167/199; BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41, s. 3-6; keza bkz. Özbek, a.g.e., s. 268.

⁴⁹⁸ Özbek, a.g.e., s. 16.

⁴⁹⁹ BOA, Y.MTV., nr. 167/199; BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41; BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/58; *İkdam*, 6 Kanunusani 1314/18 Ocak 1899, nr. 1627, s. 1; Özbek, a.g.e., s. 270.

⁵⁰⁰ Özbek, a.g.e., s. 47-51.

⁵⁰¹ Özbek, a.g.e., s. 270-271.

meslek ve statüden şahıslar vatanseverlik hisleriyle malûl gazilere yardım etmek için seferber olmuşlardır⁵⁰².

2.2.2.2. Sultan II. Abdülhamid'in Yardımlara Önderlik Etmesi

1897-1898 yılında şehit çocukları ve malûl gaziler yararına düzenlenmiş olan “*evlad-ı şüheda ve malûlîn-i guzât-ı asâkir-i şahane*” ianesi, Padişah II. Abdülhamid'in emri doğrultusunda düzenlenmiştir⁵⁰³. Padişah ianenin düzenli işleyişini sağlamak için teşkilatlanmayı da teşvik etmiştir. Aşağıda daha ayrıntılı anlatıldığı üzere sergi için komisyon kurulmasını emretmiş ve komisyon üyelerinin oluşturulması hususunda direktifler vermiştir⁵⁰⁴. Padişah ayrıca iane kampanyasına bağışlanan eşyaların sergilenmesi için Yıldız Sarayının yakınında bir bina tesis edilmesini emretmiştir. Binanın masraflarının büyük bir bölümü de yine padişah tarafından karşılanmıştır⁵⁰⁵.

Osmanlı döneminde harp malûlleri için iane sergilerinin düzenlenmesi toplumda ciddi bir dinamizm oluşturmuştur. İane sergilerine farklı yerlerden çeşitli eşyalar toplanmıştır⁵⁰⁶. Söz konusu iane sergisine ülkenin her yerinden destek gelmiş bu sergi vasıtasıyla padişaha sadakat ifadeleri bildirilmiştir. Mesela Maruni Patriği ve Malta Ruhani Reisliği ianeye gönderdiği bağışlar vasıtasıyla padişaha sadakatlerini ve saygılarını sunmuşlardır⁵⁰⁷.

Sultan II. Abdülhamid halkın ilgisini artırmak için sergiye son derece önemli eşyalar bağışlamıştır. Bunun yanında sergiyi zenginleştirmek için Sanayi Mekteplerinde imal edilen eşyayı da kullanmıştır. Sergiye bağışlanan ürünler herkese teşhir edilerek satışa çıkarılmıştır. Elde edilen gelirin, yaralı ve malûl gaziler için ve özellikle de iş göremeyecek ve ailelerini geçindiremeyecek durumda olanlar arasında paylaştırılması planlanmıştır. Halkın ilgisini artırmak için sergiye bağışlanan bütün eşyalar ve bağışlayan kişilerin isimleri dönemin basın organlarında da ayrıntısıyla

⁵⁰² BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41, s. 3-4.

⁵⁰³ BOA, Y.MTV., nr. 167/199, s. 1-3

⁵⁰⁴ BOA, İ.RSM., 1315-R-24/6, BOA, Y.MTV., 167/199, s. 1-3; BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41.

⁵⁰⁵ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/39, s. 1-3.

⁵⁰⁶ Luis Alberi, a.g.e., s. 94-97.

⁵⁰⁷ BOA, Y.PRK.KOM., 9/41, s. 6-3.

yer almıştır⁵⁰⁸. Basında eşyaların güzelliği övülmüş, böylece halkın ilgisi bu sergiye yoğunlaştırılmıştır.

Malûl gaziler iane kampanyasına padişahın büyük ilgi gösterdiği bağışladığı eşyalardan da anlaşılmaktadır. Bu eşyalar arasında, ipekli sarı kumaş üzerine ipekle kasnak işlemeli kıymetli örtü, ipekli mavi kumaş üzerine sırma ve ipek işlemeli oda takımı, saray tamirhanesinde imal edilen fildişi ve sedef süslü sigara takımı, Arap usulü yapılmış iki metrelik camlı dolap, firuze renginde şal üzerine sırma işlemeli nadiren bulunan örtü, kırmızı atlas üzerine sırma işlenmiş masa örtüsü vb. bulunmaktadır⁵⁰⁹.

Padişah iane sergisine olan bağışları artırmak için belli aralıklarla sergiye eşya bağışlamaya devam etmiştir. Mesela 22 Ağustos 1897 tarihinde bağışlamış olduğu üç kalem eşya belgelerde ayrıntısıyla tasvir edilmiştir. Bunlar arasında bir adet sanat değeri taşıyan duvar seccadesi, üzeri işlenmiş kadifeden üretilen yastık ve iki adet mavi telis üzerine işlenmiş çerçeveli yün evrak çantası bulunmaktadır⁵¹⁰. İane sergisine bağışlanan eşyaların niteliği bu dönemde ianeye ne kadar önem verildiğini gösteren önemli bir kanıttır. Yapılan bağışlarla iane sergisi değerli ve nakışlı kumaşlar ve o dönemin kıymetli eşyaları ile donatılmıştır. Bu eşyalar halkın dikkatini çekecek şekilde tertip ve tanzim edilmiştir⁵¹¹.

Padişah düzenlenen iane sergisini bir Cuma günü yanındaki devlet erkanı ile birlikte ziyaret etmiş ve burada bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında; *“hakkımızda olan sadakatleri cihetiyle kemâl-i şecâat ve itaatle ifâyı vazife-i askeriye uğrunda fedâ-yı can eden askerlerimizin ailesine ve aldıkları cerihâdan malûl kalan efrada muâvenet-i mahsusa olmak üzere bu serginin tesisini tasavvur ettim. Eser-i insaniyet olan bu tasavvuru bugün mevki-i husulde görmekle beyan-ı memnuniyet ederim”* demiştir. Bu konuşmasından sonra sergiyi gezmiş ve sergideki bütün eşyaları gösteren bir albümün hazırlanıp devlet erkanına dağıtılmasını emretmiştir⁵¹².

⁵⁰⁸ Sabah, 3 Temmuz 1313/15 Temmuz 1897, nr. 2743, s. 2.

⁵⁰⁹ Padişah ilaveten, ipekli kırmızı kumaş üzerine beyaz sırma işlemeli kahve tepsisi örtüsü, 23 metrelik Hereke halısı, Ankara’da üretilmiş ipekli seccade, beyaz harir üzerine ipek işlemeli büyük örtü, yeşil şal üzerine sırma işlenmiş örtü, çini fabrikasında imal edilen 1 metre 45 cm. boyutunda firuze renginde yaldızla işlenmiş vazo, yine çini fabrikasında işlenmiş 1 metre 25 cm.lik büyük vazo ile çeşitli ebatlarda gösterişli vazolar da bağışlamıştır. Bkz. Luis Alberi, a.g.e., s. 98-100.

⁵¹⁰ Bkz. BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/47; Bkz. BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41, s. 8.

⁵¹¹ Luis Alberi, a.g.e., s. 97.

⁵¹² Luis Alberi, a.g.e., s. 94-97.

Padişahın verdiği emir üzerine malûl gazilere yardımı artırmak amacıyla iane sergisi için bağışlanan eşyaların bir albüm haline getirilmesi için harekete geçilmiştir. Bu şekilde sergideki eşyaların seçimi ve teşhiri için albüm satışından da gelir elde edilmiş olacaktır. Yapılan çalışmalar sırasında 10 Ekim 1897 tarihinde Almanya fabrikalarından birinden Dülbetr isimli bir tacir tarafından komisyona bir dilekçe gönderilmiştir. Bu tacir sergideki eşyalar için hazırlanacak albümün basımını üstlenmiştir⁵¹³. Bu çalışmalar sonucunda sergideki eşyalar albüm haline getirilmiştir.

II. Abdülhamid'in hayırsever kişiliği herkes tarafından bilinmektedir. Bu kampanyanın başlatıcısı da odur. Buna rağmen onun tüm bağışları dikkate alındığında mecruh ve malûl asker ailelerine yaptığı bağış oranı diğerlerine kıyasla düşüktür. Bunun sebebi muhtemelen mecruh ve malul gazilere yardımların daha çok savaş sonrası süreçte gündeme gelmiş olmasıdır. Onun toplam yardımları içerisinde mecruh ve malûllere yaptığı bağış sadece % 0,43'lük bir oranı oluşturur. Bu oranı kıyaslamak için hayratının genel dağılımını vermek yerinde olacaktır. Buna göre padişahın toplam bağışları içerisinde; camilere yaptığı bağış % 32,86, tekke ve zaviyelere yaptığı bağış % 11,49 ve sünnet törenlerine % 0,17, saat kulelerine % 2,88, Osmanlı arması % 1,41, felaketzedelere yardım % 2,62, Hicaz'da yoksul ahaliye % 0,45, Hamidiye Etfal Hastanesine % 4,52, ziraat alanında araştırmalara % 0,41, kütüphanelere % 0,73, mevlid-i şerif okunmasına % 1,12, askeri nitelikli harcamalar % 3,71, yoksullara yardım için % 0,80, Darulacezeye % 2,23, mekteplere % 8,21, mahpuslara yardım olarak % 0,62, Mekke'de misafirhaneye % 9,83, bayındırlık işlerine % 7,29, yoksul hacılara yardım için % 0,98, medreselere % 1,87, türbelere % 4,78 ve ihtida edenlere % 0,59 şeklinde gerçekleşmiştir⁵¹⁴.

2.2.2.3. İane Komisyonu ve Komisyonun İşleyişi

Osmanlı Devleti'nde daha önce çeşitli vesilelerle düzenlenen iane sergileri gibi sosyal yardım faaliyetleri tek merkezden yönetilmediği için zaman zaman suiistimaller söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle padişah II. Abdülhamid, 1897

⁵¹³ Buna göre sergide bulunan eşyaların en güzellerinden onbeş tanesinin resminin albüme basılması tasarlanmıştır. Albümde yer alan eşyalar hakkında Türkçe ve Fransızca bilgi verilecektir. Bu albümden en az ellibin adet sipariş edilecek ve bunlar iki kuruştan hesaplanacak, eğer ellibinden fazla sipariş olursa bu rakamdan sonrakiler yetmiş paradan hesaplanacaktır. Bu albümler siparişinden en geç dokuz hafta sonra tamamen hazırlanmış olarak İstanbul'a ulaştırılacaktır. Daha sonra da bu tablolar satışa sunulacaktır. Bkz. BOA, Y.PRK.KOM., 9/46.

⁵¹⁴ Özbek, a.g.e., s. 185.

yılında şehit çocukları ve malûl gaziler yararına düzenlenen iane kampanyasının tek bir merkezden yönetilmesi amacıyla bir komisyon kurulmasını istemiştir. Bu amaçla 1897 yılının Haziran ayında bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon başkanı olarak Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı Selim Melhame Efendi görevlendirilmiştir⁵¹⁵. Komisyon üyeliklerine ise Dahiliye Müsteşarı Ahmet Refik Bey, Teşrifat-ı Hariciye İbrahim Bey, Damad-ı Şehriyari Ferik Ahmet Zülkif Paşa ve Bab-ı Vala-yı Seraskeri Muhasebat Dairesi Kısmı Evvel Reisi Ferik Sadettin Paşa atanmışlardır⁵¹⁶.

Komisyonun görevleri arasında sergi binası inşaat faaliyetleri ile ilgilenmek, yapılan bağışların toplanıp sergilenmesini⁵¹⁷ ve sergiye bağışlanan eşyaların uygun fiyatta satılmasını sağlamak, toplanan hasılatın malûllere adil şekilde dağıtılmasını temin etmek yer almaktadır⁵¹⁸. Komisyonun bir diğer görevi de iane sergisine taşradan ve İstanbul'dan eşya ve nakit yardımı yapan kişilerin isimlerini, eşyanın cinsini, hangi vilayetten bağış yapıldığını defterlere kaydederek gazeteler yoluyla halka duyurmaktır⁵¹⁹.

Padişah, iane kampanyasına bağışlanan eşyaların sergilenmesi için Yıldız Sarayının yakınında bir bina tesisini emretmiştir. Binanın masraflarının büyük bir bölümü de padişah tarafından karşılanmıştır. Bu nedenle yapılan harcamaların defterleri komisyon tarafından özenli bir şekilde tutulmuştur. Bina için alınan çimentodan, çalışanlarına verilen ücretlere kadar her türlü hesap ayrıntısıyla kaydedilmiştir⁵²⁰. Mesela 1897 senesi Ağustos'unun 3. gününden 14. günü akşamına kadar yapılan masraf 17.030 kuruş 50 santime ulaşmış ve masraf defterine yazılmıştır. Sergi için yapılan masraflara bakıldığında son derece özenli bir çalışmanın olduğunu görmek mümkündür⁵²¹. İane sergisi için özel olarak inşa edilen

⁵¹⁵ BOA, İ.RSM., 1315-R-24/6, BOA, Y.MYV., 167/199, s. 1-3; BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41; *Sabah*, 3 Temmuz 1313/15 Temmuz 1897, nr. 2743, s. 2.

⁵¹⁶ *Sabah*, 3 Temmuz 1313/15 Temmuz 1897, nr. 2743, s. 2.

⁵¹⁷ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/39, s. 23.

⁵¹⁸ BOA, İ.RSM., 1315-R-24/6, BOA, Y.MYV., 167/199, s. 1-3; BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41. İane komisyonunun son derece titiz çalıştığı anlaşılmaktadır. 19 Kasım 1897 tarihli bir belgede sergisinin işleyişi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Buna göre sergi mübaşir ve şube memurlarından alınmış ve alınacak olan sergi evrakının muhasebe tarafından kaydı özenle tutulacaktır. Bu evrakların bir örneği ambara iade edilecek asılları ise muhasebe azasında bulunacaktır. Bkz. BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/48.

⁵¹⁹ *Sabah*, 3 Temmuz 1313/15 Temmuz 1897, nr. 2743, s. 2.

⁵²⁰ *Sabah*, 3 Temmuz 1313/15 Temmuz 1897, nr. 2743, s. 2.

⁵²¹ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/39, s. 1-3; *Sabah*, 3 Temmuz 1313/15 Temmuz 1897, nr. 2743, s. 2.

⁵²² Sergi için gerçekleşen yaklaşık onbeş günlük harcama 202.210 kuruş 92 santime ulaşmıştır. Padişah tarafından bağışlanan 55.134 kuruş indirildiğinde toplam 147.76 kuruş 92 santim masraf yapıldığı anlaşılmaktadır. İane sergisi için yapılan masraflar, satın alınan malzemenin cinsi, miktarı, istihdam olunan ameleler olmak üzere bütün masraf ayrıntısıyla defterlere kaydedilmiştir. Mesela tuz ruhundan mermere, işçi parasından nakliye parasına,

sergi dairesi 10 Aralık 1908 tarihinde Harbiye Nezareti İkinci Fırka kumandanlığına tahsis edilmiştir⁵²².

Komisyonun iane sergisi için bir diğer çalışması ise padişahın emriyle Alman, Fransız ve Arap gazetelerine ilan verilmesidir. İlanda şehit çocukları, yaralı ve malûl gaziler için padişah tarafından bir iane başlatıldığı duyurulmuş ve bu ülkelerin halkından ianeye katılmaları istenmiştir. Bu sayede Avrupa, Amerika, Afrika ve Hindistan gibi bölgelerden iane kampanyasına katılım sağlanmış⁵²³. Sergiye Avrupa hükümdarları ve ileri gelenleri, ecnebi halk, Osmanlı ahali ve padişahın yakın akrabaları kıymetli eşyalar bağışlamışlardır. Padişah, toplanan bu yardımların malûl, mecruh ve şehit ailelerine en kısa sürede ve adaletli olarak taksim edilmesini istemiştir⁵²⁴.

İstanbul'da iane komisyonunun oluşturulmasının ardından taşrada da iane için bağışlanan yardımları toplamak amacıyla komisyonlar kurulmuştur. Ülkenin çeşitli bölgelerinde kurulan bu komisyonlar malûl gaziler yararına toplanan eşya ve nakit bağışları İstanbul'da bulunan merkez komisyonuna göndermişlerdir⁵²⁵. Bu komisyonlardan birisi de Selanik'te oluşturulmuştur. Selanik vali muavininin başkanlığını yaptığı komisyon bağışlanan her türlü nakit ve eşyayı merkeze ulaştırmıştır⁵²⁶. Bosna-Hersek⁵²⁷, Kastamonu, Düzce, Ankara, Tokat, Yemen⁵²⁸, İzmit, Edirne, Aydın, Sinop, Trabzon, Diyarbakır, Halep, Basra, Beyrut, Mısır, Selanik, Cezayir-i Bahr-ı Sefid gibi birçok yerde komisyonlar teşkil edilmiştir⁵²⁹. Taşra komisyonları topladıkları bağışları doğrudan doğruya İstanbul'a ilettikleri için merkez komisyonunun şubeleri gibi çalışmışlardır.

2.2.2.4. İane Sergisi

kalastan fiskiyeye kadar bütün malzeme tutarını defterde bulmak mümkündür. Serginin giderleri için hangi kalemlere masraf yapıldığı ve malzemenin hangi tüccardan temin edildiği de defterlere yazılmıştır. Örneğin sergi binasının yapımı için oluklu sacın satın alındığı Serkis Ovakyan Ağa'ya 502 kron verilmiş ayrıca Hasan Ağa'dan tavan bezi alınarak karşılığında 165 kuruş ücret ödenmiştir. Bkz. BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/39, s. 1-3.

⁵²² BOA, Y.MTV., nr. 313/71.

⁵²³ Luis Alberi, a.g.e., s. 92.

⁵²⁴ Luis Alberi, a.g.e., s. 93-94.

⁵²⁵ *Sabah*, 9 Temmuz 1313/21 Temmuz 1897, nr. 2749, s. 1.

⁵²⁶ *Sabah*, 2 Ağustos 1313/14 Ağustos 1897, nr. 2773, s. 2.

⁵²⁷ *Sabah*, 9 Temmuz 1313/21 Temmuz 1897, nr. 2749, s. 1.

⁵²⁸ *Sabah*, 19 Haziran 1313/1 Temmuz 1897, nr. 2729, s. 1.

⁵²⁹ Geniş bilgi için bkz. Göçer, a.g.t., s. 24-28, 47-49.

Malûl gaziler iane kampanyasının başlangıç tarihi 22 Ağustos 1897 (23.Ra.1315)'dir. Yukarıda ifade edildiği gibi bu iane kampanyasına “*evlad-ı şüheda ve malûlîn-i guzât-ı asâkir-i şahane ianesi*” adı verilmiştir⁵³⁰. Düzenlenen bu kampanya ile Osmanlı vatandaşları, yaralı ve sakat askerlerin aileleri ve şehit evlatlarına yardım etmek üzere oluşturulan sergiye bir takım eşyalar bağışlamışlar veya nakit yardımı yapmışlardır. Ya da sergideki bir takım kıymetli eşyaları satın almışlardır.

Sergi altı ay açık kalacak, gerekirse süresi uzatılabilecektir. Serginin Salı ve Pazar günleri olmak üzere haftada iki gün açık bulundurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca gerekli görülürse gün sayısı artırılabilir⁵³¹. Bu doğrultuda 27 Eylül 1897 (15 Eylül 1313) tarihinden itibaren Pazar ve Salı günlerinin yanında Perşembe günleri sadece bayanlara olmak kaydıyla açık tutulmuştur⁵³².

Malûl Gazilere İane Kampanyası ilk düzenlendiğinde kısa bir dönem hedeflenmekle birlikte iane kampanyasının farklı tarihlerde yenilenerek gazilere daha fazla gelir elde edilmeye çalışıldığı görülmektedir. İane sergisinde bağışlanan nakit ve eşya yardımları ile malûl gaziler için gelir elde edildiği gibi iane sergisine giriş ücretli olduğundan bu şekilde sergiyi gezmek isteyenlerden giriş ücreti de alınmıştır⁵³³.

Sergi için çevre düzenlemesi yapılmış, ayrıca bir bando kurularak sergiyi gezenlerin müzik dinlenmesi sağlanmıştır. Serginin huzur ve güven içerisinde gezilmesi için gerekli tedbirler de alınmıştır. Sergide polis, jandarma ve belediye çavuşu görevlendirilmiştir. Yine veznedar, katipler ya da çeşitli memurlar geçici görevlendirme ile burada hizmet vermiştir⁵³⁴.

Gelen yardımlara bakıldığında malûl asker ianesinin büyük çaplı bir iane olduğu anlaşılmaktadır. Zira ülkenin her yerinden ve her kesiminden iane kampanyasına katılanların isimlerini, mesleklerini, bağışladıkları eşyaları cetvellerden tek tek tespit etmek mümkündür⁵³⁵.

⁵³⁰ BOA, Y.MTV., nr. 167/199.

⁵³¹ Göçer, a.g.t., s. 25-26.

⁵³² BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/43.

⁵³³ BOA, Y.PRK.BŞK., nr. 18/56.

⁵³⁴ Göçer, a.g.t., s. 27-28, 31-32.

⁵³⁵ BOA, Y.MTV., nr. 167/199; BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41; BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/58.

Yapılan yardımlar, genellikle yardım eden kişinin meşguliyetine ve mesleklerine göre şekillenmiştir. Örneğin Edirne İnas Mektebi nakış muallimesi olan Sadiye Hanım, oyma ağaç çerçeveli bez üzerine işlemeli cami levhası, Mızıka-yı Hümayun Muallimisanisi Binbaşı Zati Bey ise malûl gaziler iane sergisine özel düzenlenmiş bir marş bağışlamıştır. Bürokrat eşlerinin ve kızlarının da sergiye ilgi gösterdiği ve sahip oldukları ve yaptıkları çeşitli eşyaları harp malûlleri yararına bağışladıkları görülmektedir⁵³⁶. Bunun yanında İstanbul'da Şekerci Hacı Bekir Efendizade Muhyiddin Efendi malûl ve mecruh gaziler için 100 dirhem kokulu ve çeşitli şekerlerden oluşan 700 paket hediye hazırlatmış, bu paketleri gazilere ulaştırmıştır⁵³⁷.

2.2.2.5. İane Kampanyasına Yapılan Bağışlar

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısında girdiği harpler sonrasında savaş masrafının ve zayıtının fazla olması sonucunda asker ianesi kampanyaları genel bir uygulama haline gelmiştir. Devlet bu ianeler yoluyla mecruh ve malûl askerlerin ihtiyaç duyduğu kaynağı temin etme yoluna gitmiştir. Bu hususta kamuoyu oluşmuş ve özellikle vatanın müdafası uğrunda çeşitli uzuvlarını kaybeden malûl ve mecruh askerler yararına ülke içinden ve ülke dışından bağışlar yapılmıştır.

Araştırmada tespit edilen ve iane kampanyasına bağış yapanların kaydedildiği otuz dokuz defter mevcuttur. Fakat bu defterlerin tamamı arşivde bulunmamaktadır. Bunlardan dört defterde yer alan bilgilere müracaat edilerek iane kampanyasına katılan kişilerin meslek, din ve milliyetine göre bir kıyas yapılmıştır. Karşılaştırma amacıyla kullanılan defterlerden sekizinci defter 21 Ağustos 1897⁵³⁸, onuncu defter 1 Eylül 1897⁵³⁹, onbirinci defter 3 Eylül 1897⁵⁴⁰ ve yirmibeşinci defter ise 22 Kasım-2 Aralık 1897⁵⁴¹ tarihlerini kapsamaktadır.

Sekizinci defterde toplam 54 kalem bağış yer almaktadır. Defter incelendiğinde toplumun her kesiminden bağış yapıldığı anlaşılmıştır. Müslümanlar, gayrimüslimler ve ecnebler yardım edenler arasında yer almaktadır. İaneye katkıda

⁵³⁶ BOA, Y.MTV., nr. 167/199, s. 1-2.

⁵³⁷ *Sabah*, 4 Mayıs 1313/16 Mayıs 1897, nr. 2683, s. 2.

⁵³⁸ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41, s. 3-5.

⁵³⁹ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41, s. 5-7.

⁵⁴⁰ BOA, Y.MTV., nr. 167/199.

⁵⁴¹ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/58.

bulunanların sayı ve mesleği ise şu şekildedir; yirmibeşi Müslüman devlet memuru, üçü gayrimüslim devlet memuru, üçü saray mensubu, ikisi tüccar, biri ressam, üçü gayrimüslim tüccar, ikisi gayrimüslim zanaatkar, biri gayrimüslim mimar, bir yabancı devlet tebaası ve diğerleri ise çeşitli vilayet ve kaza ahalisinden oluşmaktadır. Defterde yapılan aynı ve nakti toplam bağış miktarı 213.443 kuruş olmuştur. Bu meblağın 65.000 kuruşu vekil düzeyindeki devlet adamları, 90.188 kuruşu ise diğer devlet memurları tarafından bağışlanmıştır. Bütün devlet memurlarından toplanan bağış ise 155.188 kuruş olmuştur. Bu defterde vilayetlerden gelen ve Müslim, gayrimüslim ayrımı yapılmadan belirtilen bağış miktarı 41.311 kuruş olurken saray görevlilerin bağışları 3.836 kuruş, dokuz gayrimüslimin bağışı ise 13.108 kuruştur. Bunların yanında Fransa Devletinin Sisam konsolosu Mösyö Lövnmesir 475 frank bağışta bulunmuştur⁵⁴².

Bu veriler değerlendirildiğinde sergiye bağışlanan nakit ve eşya yardımı dahil olmak üzere toplam bağışın % 30'u vekil düzeyindeki devlet adamları tarafından yapılmıştır. Yardımın % 42'si ise diğer devlet memurları tarafından bağışlanmıştır. Toplam bağış içerisinde bütün devlet memurlarının oranı % 72,67'dir. Sekizinci defterde vekil düzeyindeki devlet adamları nakit yardım yapmıştır. Diğer devlet memurları ise genellikle eşya yardımında bulunmuşlardır. Vilayetlerden gelen bağışlar ise toplam bağış içerisinde % 19,3 oranındadır. Saray görevlileri tarafından yapılan bağışın oranı % 17,9'dur. Gayrimüslimler ise toplam bağış içerisinde % 6,1 oranında yardımda bulunmuşlardır.

Değerlendirilen bir diğer defter olan onuncu defterde toplam 33 kalem bağış yer almaktadır. Yapılan bağış toplamı ise 80.005 kuruştur. Bu defterde de toplumun her kesimden bağış yapıldığı görülmüştür. Bağış yapanlar arasında padişah, saray mensupları, devlet memurları, gayrimüslim Osmanlı vatandaşları, çeşitli kazaların ve vilayetlerin ahalisi bulunmaktadır. Padişah beş adet tablo bağışlamıştır. Bu defterde çeşitli vilayet ahalisinden toplu olarak, ya da müslüman şahıslar tarafından kişisel olarak yapılan bağışlar önemli bir yekün tutmuştur. Buna göre vilayetlerden gelen toplu veya kişisel bağışlar 43.734 kuruşa ulaşmıştır. Bunun yanında altı devlet memuru toplam 7.755 kuruş yardım yapmıştır. Öte yandan defterde bağış yapan altı gayrimüslim Osmanlı vatandaşı da bulunmaktadır. Bunların yaptığı bağışın toplamı

⁵⁴² BOA, Y.PRK.KOM., nr., 9/41, s. 1-4.

28.316 kuruştur. Görüldüğü gibi gayrimüslim Osmanlı tebaasından bağış yapan kişi sayısı az olmakla birlikte bağışlanan miktar dikkat çekicidir. Bütün bunlara ilaveten saray görevlilerinden bir kişi 200 kuruş bağışlamıştır⁵⁴³.

Veriler değerlendirildiğinde toplam yardım içerisinde vilayetlerden gelen bağışın oranı % 54,66'dır. Bunun yanında gayrimüslimler tarafından yapılan bağış ise % 35,39 olmuştur. Bu defterde memurlar tarafından yapılan yardımın oranı ise % 9,6 olarak tesbit edilmektedir. Bu veriler taşradan yapılan yardımların merkeze ulaşmaya başladığını göstermektedir.

Onbirinci defterde 66 kalem eşya bağışlanmıştır. Bu defterde yapılan bağışların toplamı 82.869 kuruştur. Bağış listesinde memurlar, çeşitli vilayetlerin ahalisi, gayrimüslimler ve ecnebler bulunmaktadır. Buna göre 26 memur, 25 farklı vilayet ve şahıs bağışları, 10 gayrimüslim ve iki yabancı ülke vatandaşı yardım yapmıştır. Defterde bulunan memurların yapmış olduğu toplam bağış 11.562 kuruş iken vilayetlerden gelen bağışlar 60.677 kuruş olarak tesbit edilmiştir. Gayrimüslimlerin verdiği bağışlar ise 10.630 kuruş olmuştur. İki yabancıya bağışladığı tabloların ise kıymeti tespit edilememiştir.⁵⁴⁴. Genel olarak bakıldığında bağış yapan memurların sayısı fazla iken toplam bağışları sayılarına oranla düşüktür. Gayrimüslimlerde ise bağış yapan sayısı az fakat bağış miktarı kişi sayısına göre daha fazladır. Örneğin 26 memurdan 11.562 kuruş toplanırken 10 gayrimüslimden 10.630 kuruş toplanmıştır.

Veriler değerlendirildiğinde en yüksek yardımın vilayetlerden geldiği görülmektedir. Toplam yardımın % 73,2'si vilayetlerden yapılmıştır. Bunu % 13,9 ile memurlar izlemektedir. Gayrimüslimlerin yardımı ise % 12,8'dir.

Değerlendirilen yirmibeşinci defterde ise 52 kalem bağış yapılmıştır. Bu defterin toplam iane miktarı 79.607 kuruştur. Vilayetlerden toplu ve kişisel olarak gönderilen yardımlar toplam 31 kalemdir. Ahalinin bağışları toplamı 56.631 kuruş tutmuştur. Defterde 11 memur 14.354 kuruş yardımda bulunmuştur. Dört gayrimüslim 1.064 kuruş yardım yapmıştır. Öte yandan 4 Avrupa ve ABD vatandaşı

⁵⁴³ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41, s. 1-4.

⁵⁴⁴ BOA, Y.PRK.KOM., nr.167/199.

6.182 kuruş bağıшта bulunmuştur. Saray çalışanlarından 2 kişi ise toplam 1.376 kuruş yardım yapmıştır⁵⁴⁵.

Veriler değerlendirildiğinde saray çalışanları % 1,7, memurlar % 18, Müslüman ahali % 71,1, gayrimüslimler % 1,3, ecnebler % 7,7 oranında yardımda bulunmuşlardır. Yirmibeşinci defterde Müslüman ahalinin iane kampanyasına daha fazla yardım yaptığı görülmektedir. Devlet memurları da kampanyaya önemli oranda destek vermişlerdir. Dikkat çeken husus bu defterde gayrimüslim Osmanlı tebaasının yaptığı bağış miktarının Avrupa ve ABD'den yapılan bağışlardan daha geride kalmasıdır.

Örnek olarak seçtiğimiz bu defterlerde Müslüman ahalinin hem sayı hem de yapılan bağış miktarı olarak diğer kesimlerin önünde olduğu görülmüştür. Bu durum Müslüman ahalinin iane kampanyasına daha fazla ilgi gösterdiğinin bir kanıtıdır. Ayrıca listelerde devlet memurları da sayı ve yapılan bağış miktarı olarak da önemli bir yekun tutmuştur. Gayrimüslim Osmanlı tebaası da kampanyaya ilgi göstermiştir. Defterlerde sayı olarak az olmakla birlikte önemli miktarda bağış yaptıkları tespit edilmektedir. İlaveten Avrupa devletleri vatandaşları da kampanyaya destek vermişlerdir.

2.2.2.5.1. Ülke İçerisinden Yapılan Bağışlar

Osmanlı döneminde malûl gaziler için yapılan bağışların son derece organize olduğu dönemlerden birisi Türk-Yunan Harbi dönemidir. Bilindiği üzere bu organizasyon “*evlad-ı şüheda ve malûlîn-i guzât-ı asâkir-i şahane iane sergisi*” adı altında gerçekleşmiştir. Bu iane sosyal yaraların sarılması anlamında güzel bir bağış örneği teşkil etmiştir. Söz konusu iane sergisi ile halk şehit, yaralı ve malûl askerlerin ailelerine yardım sağlamak amacıyla nakit ve eşya bağışlamış veya bu eşyaları satın alarak katkı sağlamıştır. Böylece Osmanlı vatandaşları muhtaç durumda olan malûllere yardım ederek duyarlılıklarını göstermiştir⁵⁴⁶. İane kampanyalarının sık sık tekrarlanması şehit aileleri ve malûlleri uzun süre ülke gündeminde tutmuştur⁵⁴⁷. Bu şekilde İane Kampanyasına ülkenin bütün kesimlerinden destek gelmiştir. Ülke

⁵⁴⁵ BOA, Y.PRK.KOM., nr.9/58.

⁵⁴⁶ Özbek, a.g.e., s. 268.

⁵⁴⁷ BOA, Y.MTV., nr. 167/199.

içerisinden bağış yapanlar kabaca saray mensuları, devlet yöneticileri, ahali ve cemiyetler olarak sınıflandırılabilir⁵⁴⁸.

Saray Mensuplarının Bağışları;

Malûl gaziler iane kampanyasına başta Padişah II. Abdülhamid olmak üzere onun yakınlarının ve diğer saray mensuplarının büyük ilgi gösterdiği bağışladıkları eşyalardan anlaşılmaktadır⁵⁴⁹. Padişahın ve saray mensuplarının sergiye eşya bağışında bulunmaları halkın ilgisinin bu sergiye çekilmesi açısından faydalı olmuştur. Bağışlanan eşyaların niteliğinin halka duyurulması hususunda önemli bir çaba harcanmıştır. Padişahın bağışladığı eşyalar arasında; ipekli sarı kumaş üzerine ipekle kasnak işlemeli örtü, ipekli mavi kumaş üzerine sırma ve ipek işlemeli oda takımı, saray tamirhanesinde imal edilen fildişi ve sedef süslü sigara takımı, Arap usulü yapılmış iki metrelik camlı dolap, firuze renginde şal üzerine sırma işlemeli örtü, kırmızı atlas üzerine sırma işlenmiş masa örtüsü vb. bulunmaktadır⁵⁵⁰.

İlaveten saray hanımları tarafından yapılan el işleri de sergilenen eşyalar arasındadır. Bu tür ürünlerin burada sergilenmesi halka örnek olmuş, aynı zamanda saray mensuplarının iane kampanyasına verdikleri önemi de göstermiştir. Saray çevresi eşya yardımı yanında para yardımı da yapmıştır. Örneğin Padişah, iane kampanyasına Ocak 1898 tarihine kadar nakit olarak 55.134 kuruş bağışta bulunmuştur. Onun yaptığı eşya bağışının toplamı ise 499.127 kuruş ve 36 para olmuştur. Bu durumda padişah nakit ve eşya olarak toplam 554.261 kuruş 36 para bağışlamıştır. Padişahın yanında Adile Sultan 100.000 kuruş, Mediha Sultan 16.200, Reşat Efendi 43.200, Kemalettin Efendi 32.400, Kemalettin Efendi'nin kızı Münire Sultan 21.600 kuruş nakit yardımda bulunmuştur. Saray ahalisinin Ağustos 1897

⁵⁴⁸ BOA, Y.PRK.KOM., 9/45, 9/58, 9/41; BOA, Y.MTV., 167/199.

⁵⁴⁹ Padişahın bağışladığı eşyalar arasında kadife, atlas ve keten üzerine sırma ve ipek işlemeli örtüler, seccadeler, yüzü fındık büyüklüğünde nadir bulunan bir inci, elmas ve ipek işlemeli ve içerisi kuş tüyü dolu yastık, pırlanta ile süslenmiş bir kuş figürü, süslü bir el aynası bulunmaktadır. Ayrıca padişahın kızı Ayşe Sultan, kanaviçe işlemeli ve çerçevesi duvar çantası ve 70 lira değer biçilen kanaviçe işlemeli masa örtüsü bağışlamıştır. Söz konusu iane sergisine bağışlanan eşya ve hediyelerin toplamı 4 milyon 973 bin 518 kuruş kıymetindedir. Bu rakam daha sonraki süreçte gittikçe artmıştır. Bkz. Luis Alberi, a.g.e., s. 98-100. Kadın efendilerin bağışları ise genelde mefruşat tarzındadır. Bağışlar arasında kadife üzerine sırma işlemeli masa örtüsü, atlas kumaş üzerine pul işlemeli masa örtüsü, sırma işlemeli seccade, sırma işlemeli etrafi oyali peçe, yüz havlusu, pul işlemeli yastık yüzü, el aynası gibi eşyalar bulunmaktadır. Bkz. BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/45, 9/47; 9/41, s. 8.

⁵⁵⁰ Bkz. BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/47; 9/41, s. 8; Luis Alberi, a.g.e., s. 97-100.

tarihinden Ocak 1898 tarihine kadar yapmış olduğu nakit ve eşya bedeli toplamı ise 848.027 kuruş 36 para olmuştur⁵⁵¹.

Saray çalışanları da iane sergisine kayıtsız kalmamışlardır. Yaptıkları nakit ve eşya yardımı ile hayırseverliklerini göstermişlerdir. Örneğin Harem-i Humayun cariyeleri, Babüssade ağaları, sultanların baş ağaları, kahvecibaşılar, saray dışçibaşısı sergiye eşya bağışlayanlar arasındadır⁵⁵².

Devlet Adamları ve Memurların Bağışları;

Padişahın emri ile düzenlenen malûl gaziler iane kampanyasına birçok devlet adamı da katkıda bulunmuştur. Devlet adamları gerek nakit para ve gerekse eşya yardımı yaparak bu ianeye verdikleri önemi göstermişlerdir. Tespit edilebildiği kadarıyla Bahriye Nazırı Hasan Paşa, Mabeyn-i Hümayun Müşiri Gazi Osman Paşa, Şura-yı Devlet Reisi Sait Paşa, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Maliye Nazırı Nazif Paşa, Evkaf-ı Hümayun Nazırı Galip Paşa gibi isimler yardım yapanlar arasındadır. Bu isimler genellikle nakdi yardımda bulunmuşlardır⁵⁵³.

21 Ağustos 1897 tarihli sekizinci defterde Devlet adamları tarafından yapılan bağışların yoğun bir şekilde yer almıştır. Bu defterdeki bilgilere göre bağış yapan devlet adamları ve bağış miktarları şu şekildedir⁵⁵⁴;

Tablo-2. 21 Ağustos 1897 Tarihli Sekizinci Deftere Göre Devlet Adamlarının Bağışları

Bağış Yapan Kişi	Eşya veya Bedeli (kuruş)	Nakit (kuruş)
Padişah	17 adet tablo	
Mabeyn-i Hümayun Müşiri Gazi Osman Paşa		10.800
Bahriye Nazırı Hasan Paşa		10.800
Şura-yı Devlet Reisi Sait Paşa		15.000
Hariciye Nazırı Tevfik Paşa		5.400
Maliye Nazırı Nazif Paşa		10.000
Evkaf-ı Hümayunları Nazırı Galip Paşa	13.000	
Genel toplam	13.000+52.000=65.000 kuruş	17 tablo

Tabloda verilen yardımın miktarına bakıldığında nazırların birbirine yakın sayılabilecek meblağlarda bağışlar yaptıkları görülür. Bu defterdeki toplam bağış

⁵⁵¹ Göçer, a.g.t., s. 43.

⁵⁵² Mesela bkz. BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/58; ayrıca BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41.

⁵⁵³ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41, s. 1-4.

⁵⁵⁴ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41, s. 1-4.

213.443 kuruştur. Bu meblağın 65.000 kuruşu üst düzey devlet adamları tarafından bağışlanmıştır⁵⁵⁵.

Devlet memurlarının incelenen defterlerin hepsinde bağış yaptıkları tespit edilmiştir. Örneğin incelenen iane defterleri içerisinde yer alan onuncu defterde 6 memur 7.755 kuruş bağışta bulunmuştur. Bu defterde yer alan bağış miktarı toplam 80.005 kuruştur⁵⁵⁶. Keza onbirinci defterde 26 memur 11.562 kuruş bağış yaparken, bu defterde yapılan bağışların toplamı 82.869 kuruştur⁵⁵⁷. Yirmibeşinci defterde ise 11 memur 14.354 kuruş bağışta bulunmuştur. Bu defterin toplam iane miktarı 79.607 kuruşa ulaşmıştır⁵⁵⁸. Memurlar yaptıkları eşya ve nakit yardımları ile şehid ve malûl ailelere karşı duyarlılıklarını göstermişlerdir.

Öte yandan memurlar, yardım kampanyalarına katılmak hususunda devlet tarafından teşvik edilmiştir. Hatta, 13 Eylül 1908 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere birçok devlet memuru bu kampanyaya katılmak hususunda bir nevi zorunlu tutulmuşlardır⁵⁵⁹. N. Özbek'in ifadesiyle devlet, bu kampanyaya katkıda bulunmaları için memurlar üzerinde baskı oluşturmuştur. Bu yönüyle kampanya bir tür "*zorunlu bağış veya olağanüstü vergi*" özelliğini taşımaktadır⁵⁶⁰.

Bununla birlikte daha önceki dönemlerde sıklıkla başvuru olan; olağanüstü hadiselerin ardından memur maaşlarından para kesilmesi bu dönemde de söz konusu olmuştur. Devlet, yangın, deprem, savaş, göç gibi olağanüstü şartlarda ahalinin sorunlarını çözmek için kaynak yaratma çabası içine girdiğinde, sık sık memur maaşlarından belli oranda kesinti yapma yoluna gitmiştir⁵⁶¹. II. Abdülhamid döneminde 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nden sonra da Meclis-i Vükela kararı ve padişah iradesiyle devlet memurlarının maaşlarından malûl asker ianesi kesintisi yapılmaya başlanmıştır. Bu uygulama ile maaşı 1.500 kuruş ve üzeri olan devlet memurlarından malûl askerler için %5'lik bir kesinti yapılmıştır⁵⁶².

⁵⁵⁵ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41, s. 1-4

⁵⁵⁶ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41, s. 1-4.

⁵⁵⁷ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 167/199.

⁵⁵⁸ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/58.

⁵⁵⁹ BOA, DH.MKT., nr. 1289/12.

⁵⁶⁰ Özbek, a.g.e., s. 269-270.

⁵⁶¹ BOA, C.ML., nr. 461/18709.

⁵⁶² BOA, DH.MKT., nr. 1134/78.

Devlet malûl asker ianesi kesintisi konusunda hassasiyet göstermiştir. Memurların maaşlarından bu kesintinin yapılıp yapılmadığı dikkatle takip edilmiştir. Örneğin 15 Temmuz 1901 (28.Ra.1319 (H.)) tarihli bir belgede Şura-yı Devlet azalığına tayin edilen Reşad Paşa ve Said Beylerin maaşlarından daha önceki memuriyetlerinde malûl asker ianesi için para kesilip kesilmediğinin tespitinin titizlikle incelendiği anlaşılmaktadır⁵⁶³.

15 Aralık 1906 (29.L.1324) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Dahiliye Nezareti tarafından, Malûlin-i Askeriye İane Komisyonuna gönderilen yazıda, 1.500 kuruş ve bu rakamın üzerinde maaş alan devlet memurlarından malûl asker ianesi olarak kesilen % 5'lik kısmın karşılığı olarak 4 Aralık 1906 (21 Teşrinisani 1322) tarihine kadar 15.903 kuruş biriktiği, bu biriken meblağın iane komisyonu memuru Mülazımısani Mehmed Tayyar Bey'e teslim edildiği belirtilmiştir⁵⁶⁴.

Bu uygulamanın uzun süre devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira 19 Ağustos 1908 (6 Ağustos 1324) tarihli bir belgeden 1.500 kuruş ve ondan yukarı alan memurların maaşlarında 1908 yılı Nisan ayından başlayıp aynı yılın Temmuz ayı sonuna kadar sürmek kaydıyla malûl asker ianesi kesintisi yapılmıştır. Bu % 5'lik kesintilerden toplanan toplam 15.455 kuruş ile bir önceki yıl toplanmış olan 7.051 kuruş 35 para ki toplam 22.507 kuruş malûl askerlere tahsis edilmiştir⁵⁶⁵. Bu uygulama ile ilgili en son veri 1908 yılına aittir. Ne kadar devam ettiği ve ne zaman son bulduğu konusunda elde kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak, kuvvetle muhtemeldir ki 1908 yılından sonra malûl asker iane kesintisi yapılmamıştır.

İstanbul ve Taşra Ahalisinden Yapılan Yardımlar;

Gerek İstanbul'da gerekse taşrada şehit ve malûl asker ailelerine yardım için bağış kampanyalarının başlatıldığı görülmektedir. Hemen hemen her vilayette bölgenin ileri gelenleri tarafından iane komisyonları oluşturulmuş, bu komisyonlar topladıkları yardımları İstanbul'a göndermişlerdir⁵⁶⁶. Kampanyada sancak ve kazalardan toplanan yardımlar vilayetler aracılığı ile merkeze ulaştırılmıştır. Örneğin Ereğli'de oturan ahali tarafından yapılan 1.168 kuruşluk nakit bağış Konya

⁵⁶³ BOA, DH.MKT., nr. 2510/109.

⁵⁶⁴ BOA, DH.MKT., nr. 1134/78.

⁵⁶⁵ BOA, DH.MKT., nr. 1289/12. 3 Eylül 1908 tarihli arşiv belgesi için bkz. BOA, DH.MKT., nr. 1289/12.

⁵⁶⁶ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 167/199; *Sabah*, 4 Mayıs 1313/16 Mayıs 1897, nr. 2683, s. 1.

vilayetince gönderilmiştir⁵⁶⁷. Bunun yanında zaman zaman sancak ve kazalar bağışlarını kendi idari amirlikleri aracılığıyla da merkeze ulaştırmışlardır. Örneğin Uşak kazası tarafından toplanan 2.160 kuruşluk nakit bağış kaymakamlık tarafından komisyona iletilmiştir⁵⁶⁸.

Taşrada hemen her vilayet ve kazadan bağış yapılmıştır. Örneğin Adana, Amasya, Aydın, Bayburt, Beyrut, Biga, Budin, Bursa, Cebel-i Lübnan, Edirne, Ereğli, Erzurum, Eskişehir, Filipe, Gümölcine, İstanbul, İzmir, İzmit, Karahisar-ı Sahip, Karamürsel, Karasi, Kars, Kastamonu, Kerkük, Konya, Köstence, Manastır, Mısır, Mudanya, Ödemiş, Selanik, Sisam, Suriye, Uşak, Yalova⁵⁶⁹, Gelibolu, Karahisar-ı Şarki, Derme, Musul (Zaho, Humus ve Sincar kazaları), Nablus, Beni Saib gibi yerler ahalisinden nakit para ve eşya yardımları merkeze ulaştırılmıştır⁵⁷⁰.

Tesbit edilen defterlerde ahalinin toplu olarak bağış yaptıklarından da bahsedilmiştir. Toplu bağış yapan merkezlerden bazıları Hüdavendigâr Vilayeti, Mudanya, Çumra, Mihaliç, İzmit, Ertuğrul⁵⁷¹, Aydın vilayeti, Karamürsel kazası, Yalova, Ödemiş⁵⁷², Çeşme, Buldan⁵⁷³, Ankara ve Edirne'dir⁵⁷⁴. Taşradan toplu olarak yapılan yardımların uzun süre devam ettiği görülmektedir. Örneğin 31 Ocak 1900 tarihli belgede Bitlis vilayetinden malûl asker ianesi olarak kırk kuruş nakit para yardımı yapılmıştır⁵⁷⁵. Keza 8 Ekim 1901 tarihli bir belgede Muş sancağından 42,5 kuruş yardım gelmiştir⁵⁷⁶. Bunların yanında 1903 yılında da Yemen vilayeti Cidde mutasarrıflığı aracılığıyla 337,5 kuruş yardım gönderilmiştir⁵⁷⁷.

Taşra eşrafının ve merkezden atanan yöneticilerin malûl askerler ianesine ilgi gösterdikleri görülmektedir. Bu kişiler yaptıkları bağışla bir yandan malûl askerlerin yaralarını sarmışlar diğer yandan buldukları bölgedeki ahali gözündeki itibarlarını güçlendirmişlerdir. Taşradaki nüfuzlu kişiler aynı zamanda bu şekilde merkezle olan ilişkilerini de artırmaya çalışmışlardır. Bir başka deyişle malûl asker ianesi sayesinde

⁵⁶⁷ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/58.

⁵⁶⁸ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/58.

⁵⁶⁹ *Sabah*, 19 Haziran 1313/1 Temmuz 1897, nr. 2729, s. 1; *Sabah*, 9 Temmuz 1313/21 Temmuz 1897, nr. 2749, s. 1; *Sabah*, 2 Ağustos 1313/14 Ağustos 1897, nr. 2773, s. 2.

⁵⁷⁰ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/58; *Sabah*, 4 Mayıs 1313/16 Mayıs 1897, nr. 2683, s. 1.

⁵⁷¹ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41.

⁵⁷² BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41.

⁵⁷³ BOA, Y.PRK.KOM., nr.167/199.

⁵⁷⁴ *İkdam*, 6 Kanunusani 1314/18 Ocak 1899, nr. 1627, s. 1.

⁵⁷⁵ BOA, DH.MKT., nr. 2291/77.

⁵⁷⁶ BOA, DH.MKT., nr. 464/19.

⁵⁷⁷ BOA, DH.MKT., nr., 712/14.

taşradaki önde gelen kişiler hem toplumsal duyarlılıklarını göstermişler, hem de bu ianeyi padişaha yakınlaşmanın bir yolu olarak görmüşlerdir⁵⁷⁸.

Taşrada bulunan memurlar da iane kampanyasına destek vermiştir⁵⁷⁹. Defterler incelendiğinde kişisel yardım yapanlar içerisinde esnaf ve memurların öne çıktığı anlaşılmaktadır⁵⁸⁰. Devlet memurları içerisinde malûl gaziler ianesine katkıda bulunanlar bürokrat ve askerlerdir. Örneğin bunlar arasında valiler, ordu-yu humayun müşirleri, kaymakamlar, naibler, ceza resileri, vilayet ve kaymakamlıklarda çalışan memurlar, katipler, belediye görevlileri ve muallimler bulunmaktadır⁵⁸¹. Memurların eşlerinin de iane sergisine katkıda bulunduğu anlaşılmıştır. Örneğin Budin valisi, Edirne vilayeti defterdarı, İzmir belediye reisi, İzmir meclis-i idaresi vilayet azaları, Budin hukuk reisi, belediye reisleri gibi devlet erkanı ve eşleri iane kampanyasına katkı sağlamıştır⁵⁸². Taşradan gönderilen eşyalar genellikle birbirine benzeyen mefruşat ve süs ürünlerinden oluşmaktadır⁵⁸³.

Keza iane sergisine İstanbul ve taşradaki gayrimüslim Osmanlı vatandaşları da ilgi göstermiştir. Mesela Kuşçu Nihak Geli Efendi, şehremaneti mimarlarından Anastasyadi Efendi ve Sanayi-i Nefise Mektebi talebesinden 172 numaralı Nikoli Godil Efendi sergiye çeşitli eşyalar bağışlamışlardır⁵⁸⁴. Yine tüccardan Kalust Kelebekyan ipekli ve yazılı halı seccade, saray dışçibaşısı Hayden elli kutu diş tozu bağışlamıştır. Sirkeci'de Eczane-i Türkiye sahibi Jorc Nalipas Efendi'nin eşi Madam Maria Nalipas hanım yirmibeş sandık kolonya, antikacı Yani Pakalos çinikari kılıbdanlı çiçeklik, Sisam Bey'i İstifnaki Mozurus ise nakit para bağışlamıştır⁵⁸⁵.

İzmir belediye azasından Balyozzade Matyos Efendi ve İzmir Rum metropolidi Vasilikas Efendi, İzmir tüccarlarından ve komisyon azasından

⁵⁷⁸ Özbek, a.g.e., s. 205-206.

⁵⁷⁹ BOA, Y.PRK.KOM., nr., 9/58.

⁵⁸⁰ BOA, Y.PRK.KOM., nr., 9/58.

⁵⁸¹ BOA, Y.PRK.KOM., nr., 9/41.

⁵⁸² BOA, Y.MTV., nr. 167/199, s. 1-2.

⁵⁸³ Mesela bol miktarda halı ve kilim seccade, oymalı hat yazılı levhalar, sırma işlemeli yorgan yüzü, sırma işlemeli bohça, yazı takımı, ahşap çekmece, tablo, halı, kilim, Halep kumaşı, mineli İran ibriği, ehram, masa örtüsü, perdelik, Şam kumaşı, Kaşmir denilen kürk, bakır işlemeli çiçeklik, altın yaldızlı frak gömleği, muhafazalı tabanca, çakmaklı tabanca, kemik saplı kınlı bıçak, atik tabanca, ipek işlemeli karyola örtüsü, altın para, 192 şişe mürekkep, karakalem tablo, işlemeli cami levhası, Yemen havlusu, el havlusu, pamuklu bez, yazma, altın yaldızlı hat yazma, hamam takımı, şimendifer tahvili, zeytin ağacından kasa gibi eşyalar sergide satılmak üzere bağışlanmıştır. Eşyalara fiyat tespiti yapılması için iki gümrük memuru görevlendirilmiştir. Bkz. BOA, Y.MTV., nr. 167/199, s. 1-2.

⁵⁸⁴ BOA, Y.PRK.KOM., nr., 9/58.

⁵⁸⁵ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41, s. 3-4.

Haralambo Efendi, İzmir tüccarlarından Hristaki Efendi, meclis-i idare vilayet azası ve tüccarlarından İspartalizade İstephan ve Sirkasi Efendiler çeşitli bağışlar yaparak iane kampanyasına katkıda bulunmuşlardır. Yine Beyrut'ta bulunan Antonverdi Efendi, Bursa meclis azası Nikolay Efendi, Kars'tan Rum ileri gelenlerinden Esteryadi Efendi de sergiye bağış yapanlar arasındadır⁵⁸⁶.

Gayrimüslim vatandaşlar kişisel bağış yaptıkları gibi birleşerek toplu şekilde de yardımda bulunmuşlardır. Örneğin Mardin Ermeni-Katolik milleti tarafından 2.100, yine aynı sancaktan Protestanlar 500, Süryaniler 2.100, Keldaniler 710, Süryani Katolikler ise 1000 kuruş bağış yapmışlardır⁵⁸⁷.

Görüldüğü gibi düzenlenen yardım kampanyalarıyla ekonomik olarak zor durumda olan malûl gazilere yardım eli uzatılmıştır. Bu sayede toplumsal bir duyarlılık yaratılmış, vatanseverlik ve birliktelik duygusu pekiştirilmiştir.

Cemiyet ve Kuruluşlardan Yapılan Yardımlar;

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı-Yunan Harbi malûllerine yardım toplayan cemiyetler kadın cemiyetleridir. Bunlardan ilki mecruh ve malûllere yardım toplamak amacıyla kurulmuş olan “*Muhadderat-ı Osmaniye Heyeti*” dir. Cemiyet, sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın büyük kızının önderliğinde 1897 yılında kurulmuştur. Sabah gazetesinin “*Bir Eser-i Hamiyet*” başlıklı haberinde cemiyetin çalışmaları ve üyeleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Buna göre cemiyet yaralanmış askerlere ilaç, ameliyat malzemeleri, çamaşır gibi eşyaları toplamak amacıyla faaliyet göstermiştir. Muhadderat-ı Osmaniye Heyetinin başkanlığına sadrazamın büyük kızı, ikinci başkanlığa sadrazamın gelini ve aza ve sandık eminesi görevinde Paris sefiri Münir Bey'in eşi yer almıştır. Diğer azalar arasında ise sadrazamın küçük kızı, Cemiyet-i Rusumiye azasından Rasih Bey'in eşi, Ferik İlyas Paşa'nın eşi, Zaredilber Efendi'nin eşi, Orman ve Maadin Fenni Heyeti reisi Ziya Bey'in kızı, Paris Sefareti Başşehbenderinin eşi ve Doktor Miralay Cemal Bey'in eşi bulunmaktadır⁵⁸⁸. Heyetin içerisine daha sonradan yabancı hanımlar da aza olarak katılmışlardır. Örneğin

⁵⁸⁶ BOA, Y.MTV., nr. 167/199, s. 1-2.

⁵⁸⁷ Sabah, 4 Mayıs 1313/16 Mayıs 1897, nr. 2683, s. 1.

⁵⁸⁸ Sabah, 30 Nisan 1313/12 Mayıs 1897, nr. 2679, s. 1.

Doktor Niyamira Bey'in eşi, yataklı vagon şirketi vekili Mösyö Tukas'ın eşi üye olarak kaydedilmiştir⁵⁸⁹.

Söz konusu heyet sağlık yardımları yapmak için kurulmuş ise de nakit yardım da toplamıştır. Cemiyet kurulmasından hemen sonra bağış toplamaya başlamıştır. Hatta Sabah Gazetesi cemiyetin iki günde 30.000 kuruş nakit yardım toplayarak malûl ve mecruh gazilere ulaştırdığı haberini vermiştir. Bilahare Cemiyet malûl ve mecruh gaziler için para toplamaya devam etmiştir⁵⁹⁰.

Bu cemiyetin malûl ve mecruh gaziler ile ilgili çalışmaları ilerleyen günlerde de basında yer bulmaya devam etmiştir. Sabah gazetesinde yer alan bir haberde, toplanan nakit ianenin birkaç gün içerisinde 40.000 kuruşu aştığı sevinç ve hayretle ifade edilmiştir⁵⁹¹.

Diğer taraftan cemiyet üyeleri de önemli miktarlarda bağış yapmışlardır. Muhadderat-ı Osmaniye Cemiyeti reise ve azalarının nakit bağışları toplamı 12.376 kuruş olmuştur. Bu bağışın dağılımı şöyledir: Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın büyük kızı reise hanım 2.160, sadrazamın gelini ikinci reise 1.600, sandık eminesi Paris sefiri Münir Bey'in eşi 1.500, Sadrazamın küçük kızı 1.300, Cemiyet-i Rusumiye azasından Rasih Bey'in eşi 1.080, Zaredilber Efendi'nin eşi 2.160, Ferik Muzaffer Paşa'nın eşi 540, Doktor Niyamira Bey'in eşi 1.080, Fenni Heyeti reisi Ziya Bey'in kızı 200, Paris Sefareti Başşehbenderinin eşi 216 ve Doktor Miralay Cemal Bey'in eşi 540 kuruş yardım yapmışlardır⁵⁹².

Cemiyete, üst düzey devlet memuru eşleri, müslüman ve gayrimüslim ahali de yardım yapmıştır. Örneğin Ticaret ve Nafia Nazırı Mahmut Paşanın iki eşi toplam 2.160 kuruş, Hariciye Nezaretinden Tercüman Davut Efendi'nin hanımı 400, Divan-ı Muhasebat azasından Ata Bey'in hanımı 240, Agop Paşa'nın validesi 540, Yanya eşrafından Naki Paşa'nın eşi 1.080 ve Piyale hanım 1.080 kuruş nakit yardımda bulunmuştur⁵⁹³.

Malûllere yardım konusunda faaliyet gösteren bir diğer cemiyet “*Kadıköy Hanımlar Cemiyeti*”dir. Bu cemiyet Osmanlı ahali ile yabancı devlet mensuplarının

⁵⁸⁹ *Sabah*, 4 Mayıs 1313/16 Mayıs 1897, nr. 2683, s. 1.

⁵⁹⁰ *Sabah*, 30 Nisan 1313/12 Mayıs 1897, nr. 2679, s. 1.

⁵⁹¹ *Sabah*, 4 Mayıs 1313/16 Mayıs 1897, nr. 2683, s. 1.

⁵⁹² *Sabah*, 4 Mayıs 1313/16 Mayıs 1897, nr. 2683, s. 1.

⁵⁹³ *Sabah*, 4 Mayıs 1313/16 Mayıs 1897, nr. 2683, s. 1.

birlikte hareket etmelerini sağlamıştır. Kadıköy’de Osmanlı tebasından olan kadınlar ile yabancı uyruklu kadınlar el ele vererek malûl gaziler iane kampanyası için yardım toplamışlardır. Söz konusu cemiyet, yaralılara ayrılan hastanelerden birisinin sıhhi teçhizatını da sağlamıştır⁵⁹⁴. Malûllere yardımda bulunan bir kısım kuruluşlar da mevcuttur. Mesela iane sergisine “*Tahlisiye İdaresi*”⁵⁹⁵ tarafından 108 bin kuruş bağışlanmıştır⁵⁹⁶.

2.2.2.5.2. Yabancı Bağışlar

Padişahın emri üzerine malûl gaziler için düzenlenen iane kampanyalarından çeşitli devletler de haberdar edilmiştir. Bu şekilde şehit aileleri ve malûl gaziler için insani yardım talepleri dünya kamuoyuna ulaştırılmıştır. Bunun sonucu olarak 1897 Yunan harbinden sonra mecruh ve malûl Osmanlı gazileri için düzenlenen yardım kampanyalarına çok sayıda devlet katkı sağlamıştır. Bu yardımlar içerisinde yabancı ülke devlet adamları tarafından yapılan bağışlar da bulunmaktadır. Örneğin Bulgaristan Prensi Prens Ferdinand 500 Fransız frangı ile Osmanlı malûl gazilerine yardım etmiştir. Yine Baron de Vandover dört adet tablo bağışlamış, Fransa hükümeti reisi Mösyö Feliksfor, Hariciye Nazırı Mösyö Hanato eşya yardımı yapmışlardır. Ayrıca Avusturya imparatoru Joseph ve Alman İmparatoru Wilhem de çeşitli eşya ve tablolar hediye etmişlerdir⁵⁹⁷. Keza 22 Eylül 1897 tarihinde Avusturya İmparatoru Fransuva Josef tarafından iane sergisine beş parça eşya gönderilmiştir. Bu eşyalar içerisinde camlı dolap, son derece gösterişli oldukları belirtilen mavi bir vazo, billur takım, sofraya sehpa ve ayrıca iki adet tablo yer almaktadır⁵⁹⁸. İran Şahı Mazharuddin de 400 adet Osmanlı lirası bağışlamıştır⁵⁹⁹.

1897 Yunan Harbi’nden sonra düzenlenen iane sergisi için devlet adamlarının yanında farklı ülkelerde bulunan ahali tarafından da nakit veya eşya yardımı yapılmıştır. Bu anlamda çeşitli ülkelerde bulunan müslümanlar malûl askerler için

⁵⁹⁴ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41.

⁵⁹⁵ Tahlisiye idaresi; cankurtaran anlamına gelen ve deniz kazazedelerini kurtarmak için teşkil olunan idaredir. Osmanlı sularında eskiden beri farklı Avrupa ülkelerine ait kumpanyaların tahlisiye vapurları mevcuttu. Bu teşkilat Osmanlı Devleti’nde ilk olarak 1869 yılında İstanbul’da delegelerden meydana gelen karma bir komisyonun sürekli denetimi altında kurulmuş ve Bahriye Nezaretine bağlanmıştır. Bkz. İlhan Ekinci, “Osmanlı Devleti’nde Marmara’da Kabotaj Tartışmaları”, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VIII, S. 1, (Haziran 2001), s. 116, 120; Pakalın, a.g.e., C. III, MEB Yay., İstanbul 1983, s. 374; “Tahlisiye”, *Meydan Larousse*, C. 11, Meydan Yay., İstanbul 1990, s. 839.

⁵⁹⁶ BOA, Y.PRK.ASK., nr. 143/30.

⁵⁹⁷ Göçer, a.g.t., s. 52-54.

⁵⁹⁸ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41, s. 9.

⁵⁹⁹ Göçer, a.g.t., s. 52-54.

düzenlenen iane sergisi için çeşitli eşyalar bağışlamışlardır. Örneğin Basra'da ve Güney Afrika'da bulunan Nepal ve Durban şehirlerinde yaşayan müslümanlar tarafından 890 İngiliz lirası toplanmıştır. Toplanan bu yardımlar İstanbul'a gönderilmiş, merkez komisyonu resmi bir açıklamayla toplanan bu yardımları halka duyurmuştur⁶⁰⁰. Keza Selanik'te Sportin Klüp adlı bir heyet de eğlence düzenleyerek gelirini şehit çocukları ve malûl gazilere bağışlamıştır⁶⁰¹.

Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan sonra malûl gaziler ianesi için Hindistan Müslümanlarından önemli miktarda yardım geldiği görülmektedir. Bu yardımların organizasyonu Bombay şehrindeki Osmanlı Şehbenderi Kadri Bey ve Dekken'de ileri gelen bir alimin önderliğinde kurulan bir cemiyet vasıtasıyla sağlanmıştır. Bu şehirlerde Osmanlı malûl ve mecruhlari için para toplanarak İstanbul'a gönderilmiştir. Yalnız yardımlar sırasında bir takım aksaklıkların ve ihmallerin olduğu görülmektedir. Bu anlamda Bombay'daki Osmanlı Şehbenderi Kadri Bey, Hindistan Müslümanları tarafından malûl gaziler için toplanan parayı alıp almama konusunda İstanbul'dan görüş istemiştir. Ancak, cevap üç ay sonra gelmiştir. Kadri Bey bu yüzden ilk etapta toplanan parayı reddetmiştir. Bilahare izin isteğine cevap gelmesi üzerine malûller yararına toplanan parayı alarak İstanbul'a göndermiştir. Fakat, bu defa da yardım paralarının teslim alındığına dair makbuzun Hindistan'a geri gönderilmemesi buradaki ahaliyi rahatsız etmiştir⁶⁰².

Bunun yanında üçyüz rupiden daha çok bağışta bulunanlara en geç iki ay içerisinde verileceği ifade edilen madalya ve rütbeler sekiz ay geçmesine rağmen teslim edilmemiştir. Makbuzların ve madalyaların gelmemesi bağış toplayanları ve cemiyeti zan altında bırakmıştır. Osmanlı memurlarının ihmalkar tavırları Hind Müslümanlarının yardım şevklerini kırmış, Hilafet merkezine olan güvenlerini azaltmış, bu sebeple bağış yapanlar paralarının çalındığını ya da aldatıldıklarını düşünmeye başlamışlardır. Hatta Dekken'deki ulema, bir yazıyla durumu Ahmet Muhtar Paşa'ya bildirmiştir. Kuşkusuz bu tür aksaklıkların en önemli sonucu

⁶⁰⁰ *Sabah*, 19 Haziran 1313/1 Temmuz 1897, nr. 2729, s. 1; *Sabah*, 9 Temmuz 1313/21 Temmuz 1897, nr. 2749, s. 1; *Sabah*, 2 Ağustos 1313/14 Ağustos 1897, nr. 2773, s. 2.

⁶⁰¹ Göçer, a.g.t., s. 52-54.

⁶⁰² Cezmi Eraslan; *II. Abdülhamid ve İslam Birliği, Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti 1856-1908*, Ötüken Yay., İstanbul 1995, s. 325.

Osmanlı Devleti'ne olan güvenin sarsılmasıdır. Bu durum Hindistan Müslümanlarının yapacakları yeni yardımları olumsuz yönde etkilemiştir⁶⁰³.

Malûl ve mecruh askerler için harcanmak üzere Avrupalı devletlerin vatandaşları da kişisel bağışlarda da bulunmuşlardır. Örneğin Almanya'da yaşayan ve bahçivanlık yapan Bofliç isimli bir kişi, Osmanlı Devleti'nin malûl gaziler için iane kampanyası başlattığını öğrenmiş, bunun üzerine Berlin Sefareti'ne başvurarak 50 mark tutarında nakit para yardımı yapmıştır. Berlin Sefareti bu parayı Malûlîn-i Askeriye İane Sergisine ulaştırmıştır. Alman köylüsü Bofliç'in bu yardımı Osmanlı devlet adamları tarafından son derece samimi bulunmuştur. Zira Bofliç'in yapmış olduğu bu bağış kendi maddi durumuna göre son derece yüksek idi. Devlet, Bofliç'in bu samimi davranışını ödüllendirmiş, kendisine 11 Aralık 1898 (27/B/1316 (H.)) tarihinde bir madalya gönderilmesine karar vermiştir⁶⁰⁴. Yine Almanya'nın Löyen şehrinde yaşayan Mösyö Hugo Bilmayer, beyaz atlas üzerine el ile yapılmış yağlı boya tablo göndermiştir⁶⁰⁵. Ayrıca Hamburg Amerikan kumpanyası acentesi Mösyö Buvasi 1.187 kuruş nakit para yardımında bulunmuştur⁶⁰⁶.

1897 iane kampanyasına Fransız vatandaşlar tarafından da ilgi gösterilmiştir. Örneğin Paris'te ressam Mösyö Pizol bir adet yağlı boya tabloyu kampanya için bağışlamıştır⁶⁰⁷. Amerika'da bulunan ahali tarafından da iane kampanyasına bağış yapılmıştır. Örneğin Duster kasabasında yaşayan ahali 4.840 kuruşluk yardımı İstanbul'a ulaştırmıştır⁶⁰⁸.

Ayrıca Osmanlı topraklarında yaşayan yabancılar da İane Sergisi'ne katkıda bulunmuşlardır. Örneğin Matmazel Mortman, İtalya'nın İstanbul Sefareti'nde memur ve Arşimend vapurunda ikinci makinist olan Mösyö Dinari, Fransa devletinin Sisam konsolosu olan Mösyö Lövnmesir bunlar arasındadır⁶⁰⁹.

Bu arada Macar gazetelerinin de malûl ve mecruh askerlere yardım toplama konusunda çaba sarfettiği görülmektedir. Bu gazeteler Osmanlı mecruh ve malûl

⁶⁰³ Eraslan, a.g.e., s. 325.

⁶⁰⁴ BOA, DH.MKT., nr. 2146/103.

⁶⁰⁵ BOA, Y.PRK.KOM., nr., 9/58.

⁶⁰⁶ BOA, Y.PRK.KOM., nr., 9/58.

⁶⁰⁷ BOA, Y.PRK.KOM., nr., 9/58.

⁶⁰⁸ BOA, Y.PRK.KOM., nr., 9/58.

⁶⁰⁹ BOA, Y.MTV., nr. 167/199, s. 1-2.

askerleri için defterler açarak iane kampanyaları başlatmışlardır⁶¹⁰. Yine Macar Salib-i Ahmer Cemiyeti yaralı askerlerin tedavi masrafları için nakdi yardım göndermiştir. Bu dönemde Viyana'da bulunan Museviler de malûl gaziler için bağışta bulunmuşlardır⁶¹¹.

Avrupalı devletler Osmanlı mecruh askerleri için savaş sırasında sıhhi yardımlar da göndermişlerdir. Örneğin Yunan Harbi esnasında Almanya İmparatoriçesi Viktorya'nın himayesinde olan Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti, çeşitli defalar doktor ve sıhhi personelden oluşan heyetler göndermiştir. Bu heyetler Yıldız Hastanesinde görev yaparak mecruh askerlere hizmet vermişlerdir. Aynı şekilde Rusya İmparatoru'nun annesi tarafından Osmanlı mecruh askerlerine yardım amacıyla 500 yataklık bir hastane teşkili için cerrahlardan oluşan bir sıhhi heyet gönderilmiştir. Keza Fransız Salib-i Ahmer'i tarafından Yıldız Hastanesi'nde çalışmak üzere Fransız rahibeler gönderilmiş, ayrıca malûl ve mecruhlara hizmet veren hastanelerin ihtiyaçları için 5.000 frank nakit para yardımı yapılmıştır. Fransız Sefareti de bu çabalara destek olmuştur⁶¹². Keza Japonya Salib-i Ahmer Cemiyeti de 10.090 Frank toplayıp Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne göndermiştir⁶¹³.

Yerli ve yabancı bağışlar yapılırken özellikle de eşya yardımlarının ulaştırılması ile ilgili bazı problemler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bağış için gönderilen eşyadan taşıma ücreti alınıp alınmayacağı hususu gündeme gelmiştir. Bu anlamda ilk olarak vapur ve demiryolları işletmeleri iane sergisine gönderilecek eşya için ücretsiz taşıma kolaylığı ve yardımını sağlamıştır. Örneğin Dersaadet Rıhtım Şirketi, yurt içinden ve yurt dışından sergiye bağışlanan eşyanın rıhtım vergisini ve eşyanın taşınması esnasında verilmesi gereken masrafları almayacağını belirtmiştir. Yine hem devlet vapur kumpanyası hem de yabancı vapur kumpanyalarından bazıları ücretsiz taşımayı üstlenirken bazıları da indirimli taşımayı kabul etmişlerdir. İtalyan Maritime ve Rusya vapur kumpanyaları % 50 indirimli eşya taşımayı taahhüt etmişlerdir⁶¹⁴.

⁶¹⁰ *Sabah*, 4 Mayıs 1313/16 Mayıs 1897, nr. 2683, s. 2.

⁶¹¹ Göçer, a.g.t., s. 22.

⁶¹² *Sabah*, 30 Nisan 1313/12 Mayıs 1897, nr. 2679, s. 2.

⁶¹³ Göçer, a.g.t., s. 52-54.

⁶¹⁴ Göçer, a.g.t., s. 61.

İane sergisine destek olmak amacıyla gümrük vergisi konusunda da bir takım düzenlemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin 22 Eylül 1897 (24.R.1315) tarihli bir belgede şehit çocukları ve malûl gazi askerlere gelir için yapılan iane sergilerine taşradan ve yurt dışından gönderilen eşyanın gümrük vergisinden muaf tutulması için çalışmalar yapılmıştır. Bu çabalar sonucunda iane sergisine taşradan gelen eşyanın dahili gümrük resminden, yabancı memleketlerden gelen eşyanın da gümrük resminden muaf tutulması kararlaştırılmıştır⁶¹⁵. Yine taşradan ve yabancı memleketlerden gönderilen eşya ve nakdi yardımın iane sergilerine ücretsiz ulaştırılması ve gümrük vergisinden muaf tutulması için emir verilmiştir⁶¹⁶.

Görüldüğü üzere 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nden sonra dünyanın farklı yerlerindeki Müslümanlardan ve Avrupa ülkelerinin vatandaşlarından önemli derecede yardım gelmiştir. Bu yardımlarda dini bağların etkili olması yanında siyasi ilişkilerin önemli rol oynadığı söylenebilir.

2.2.2.5.3. Kampanyada Toplanan Yardımların Malûllere Dağıtılması

İane sergisine bağışlanan eşya ve paraların ne şekilde değerlendirileceği tartışma konusu olmuştur. İlk etapta toplanan paraların Osmanlı Bankasına yatırılması düşünülmüştür. Gelen yardım para cinsine göre makbuzlandırılmış ve iane defterlerine kaydedilmiştir. Yabancı paralar Osmanlı Bankasında Osmanlı lirasına dönüştürülmüştür⁶¹⁷.

1 Temmuz 1898 tarihinde iane sergisinin bütün sermayesi % 3 faizle Osmanlı Bankasına konulmuş ve bu tarih itibariyle nakit 60 bin lirayı (6 milyon kuruş) aşmıştır. Bu paranın nasıl kullanılacağı konusu bu dönemde istişare edilmiş, yapılan müzakereler sonucunda Ziraat Bankası sandıklarının taşrada bulunmadığı gerekçesiyle para ile gayrimenkul satın alınması düşünülmüştür. Bunun için Ticaret ve Nafia Nazırına danışılmış, Nazır Paşa gönderilen hesap defterlerine göre yapılması düşünülen işin uygun olmayacağını bildirmiştir. Bunun yerine paranın ya mensup oldukları vilayet merkezlerinde akar tedarikine yatırılması veyahut da Dersaadet'te münasip bir akar temini yoluna gidilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca mevcut eşyaların mezat veya piyango yolu ile elden çıkarılarak paraya

⁶¹⁵ BOA, İ.RSM., nr. 1315-R-24/6, s.1-3.

⁶¹⁶ BOA, İ.RSM., nr. 7, 1315-R-06, 24.R.1315.

⁶¹⁷ BOA, Y.PRK.ASK., nr. 135/86, s. 2-5.

çevrilmesini önermiştir. Fakat mezar usulünde düşük fiyatta mal satılacağı göz önüne alındığında zarar edileceği fikri belirmiş, bunun yerine piyango'nun daha uygun olduğu sonucuna varılmıştır⁶¹⁸.

1898 Temmuz'unda 60 bin lira civarında olan iane parası 20 Mart 1899'a gelindiğinde yaklaşık 70 bin liraya (7 milyon kuruş) ulaşmış ve para Osmanlı Bankasında bekletilmeye devam edilmiştir. Bu meblağın şehit aileleri ve gazilere paylaştırılarak gelir getirecek birer akar temin edilmesi düşünülmüştür. Fakat, şehit ve gazi çocuklarının sayısı ve yaşadıkları yerler dikkate alındığında bu paranın yetmeyeceği görülmüştür. Bunun üzerine gazi çocuklarına ödeme yapmaktan vazgeçilmiş, söz konusu 70 bin liranın yetim ve malûllere dağıtılması planlanmıştır⁶¹⁹. Buna göre para toplam 13.101 kişiye paylaştırılacaktır. Bunlardan 1.241'i şehit ailesi, 11.860'ı ise yaralı ve malûldür. Hak sahiplerine 5 lira 34'er kuruş ödenecektir. Ancak, bilahare bu uygulamanın da faydalı olamayacağı anlaşılmıştır. Zira, herhangi bir şehidin veya malûlün birkaç yetimi olduğu düşünülürse her bir yetime isabet edecek hisse 1,5 lira civarında kalacaktır. Bu para ile bu kişilerin geçimlerini temin etmenin mümkün olmayacağı görülmüştür⁶²⁰.

Bilahare farklı çözüm arayışlarına yönelinmiş, mevcut parayla bir arsa alınarak üzerine bina yapıp kiraya verilmesi planlanmıştır. Fakat, kira gelirinin yılda 1.000 lirayı aşmayacağı hesaplanmıştır. Bunun da şehit çocukları ve malûllere paylaştırılması halinde her birinin payına 35 kuruş düşeceği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu fikirden de vazgeçilmiştir. Yine bu paranın bütün şehit aileleri ve malûl askerlere dağıtılması yerine bunlar arasından yardıma daha çok ihtiyacı olanlara dağıtılması fikri ortaya çıkmıştır. Bu şekilde hasılatın pay alanların sayısının azalacağı, böylece hisse başına isabet edecek kira gelirinin artacağı varsayılmıştır⁶²¹.

Ancak şehit aileleri ve malûllerden hangilerinin daha muhtaç olduklarının tespitinin de ciddi bir inceleme ve çalışma gerektirdiği düşüncesiyle bu fikirden de vazgeçilmiştir. Sonuç olarak bu paranın sermayesine dokunulmadan faizinden yararlanılarak dağıtımı uygun görülmüştür. Bunun padişah fermanıyla gerçekleşmesi

⁶¹⁸ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 10/3.

⁶¹⁹ BOA, Y.MTV., nr. 188/34.

⁶²⁰ BOA, Y.MTV., nr. 188/34.

⁶²¹ BOA, Y.MTV., nr. 188/34.

fikri ortaya çıkmıştır. Sultan II. Abdülhamit de bu görüşe katılmış ve bir ferman yayımlanmıştır. Buna göre biriken meblağ % 10 faiz ile Osmanlı Bankasına yatırılacak ve alınacak her faiz parası söz konusu kişilere dağıtılacaktır⁶²².

Bununla birlikte malûl gaziler için düzenlenen iane sergisinde toplanan paraların bir kısmının daha sonraki dönemlerde başka ianelere aktarıldığı anlaşılmaktadır. 6 Haziran 1904 tarihli bir belgede, şehit çocukları ve malûl gaziler menfaatine olarak toplanan iane sergisi sandığı mevcudundan 139 lira 11 kuruş ile bir adet şimendifer tahvilinin Hicaz demiryolu idare-i maliyesine aktarıldığı ifade edilmektedir⁶²³.

Yardımların toplanması sırasında bir takım suiistimaller yaşandığı da anlaşılmaktadır. Örneğin 20 Mayıs 1908 tarihli belgede iane sergisi komisyonunda bulunan Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı Selim Melhame Efendi'nin reisi olduğu komisyonla ilgili şaibeli durumların ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bu nedenle şehit çocukları ve malûl gaziler için açılan sergi hesaplarından Selim Melhame Paşa'nın sorumlu olduğu hesabın bir komisyon tarafından incelenerek suistimalin olup olmadığı araştırılmıştır. Bu anlamda ilk etapta sergiye ait evrak sandıklarında bulunduğu bilinen yüz kırksekiz adet piyango bileti ile yirmiyedi adet albüm, dört adet mendil numunesi ve komisyonun resmi mührü ve zımbanın eksik olduğu anlaşılmıştır⁶²⁴. Soruşturma kapsamında iane sergisi için toplanan yardımlardan eksik olan kısmın tahsiline çalışılmıştır. İncelemeler devam ederken Selim Melhame Paşa ailesiyle birlikte 29 Temmuz 1908 tarihinde İtalyan Sefareti'nin yardımıyla bir İtalya vapuruna binerek Avrupa'ya kaçmıştır⁶²⁵. Ancak sabık nazırın ne kadar para götürdüğü tespit edilememiştir.

Bütün bunlara rağmen düzenlenen iane kampanyaları ile toplumda şehit aileleri ile malûl askerlere yönelik yardımlar, vatanseverlik duygusuyla bütünleştirilerek toplumsal bir katılım sağlanmıştır. Bu çabalar toplumda bir dinamizm ve heyecan yaratmış, hem yerli hem de yabancı bağışları artırmıştır.

⁶²² BOA, Y.MTV., nr. 188/34.

⁶²³ BOA, İ.HUS., nr. 117/1322 Ra-083.

⁶²⁴ BOA, MV., nr. 127/24.

⁶²⁵ *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hâdisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi*, yay. haz. Faik Reşit Unat, TTK Yay., Ankara 1991, s. 161.

Görüldüğü gibi II. Abdülhamid döneminin genel karakterini de yansıtan bu yardımlar şüphesiz hem şehit hem de malûl asker ve aileleri için büyük önem arz etmektedir. Zira savaşlarda şehit olmuş kişilerin aileleri ya da malûl kalması sebebiyle ailelerine bakacak durumu olmayan malûllerin yararına düzenlenen ianeler onları toplumun gündemine taşımıştır. Bu durum onların savaş sonrasında yalnız kalmalarını engellemiştir. Ayrıca acil ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamıştır. II. Abdülhamid malûllerin durumunu sosyal bir yara olarak görmüş, onların içinde bulunduğu koşulların toplumun maneviyatını etkilediğini düşünerek durumun aciliyetinin farkına varmış ve kapsamlı bir iane düzenlemiştir. Fakat düzenlenen bu ianeler maalesef tam bir iyileşme sağlayamamıştır.

2.2.2.6. Diğer Yardımlar (Pul Bastırılması, Piyango Düzenlenmesi)

Malûl gaziler menfaatine gerçekleştirilen diğer yardım faaliyetleri arasında pul bastırılması veya piyango tertibi bulunmaktadır. Esasen bu dönemlerde Avrupa'da yardım amacıyla pul bastırılması sıklıkla başvurulan yöntemlerden idi. Avrupa'da pul bastırılarak bir hayli gelir elde edildiğini göz önünde bulundurmuş, buna benzer uygulamaların Osmanlı'da da olabileceği düşünülmüştür⁶²⁶. Ayrıca, bu dönemde Osmanlı halkının da özellikle hatıra posta pullarına özel bir ilgi göstermesi bu düşünceyi kuvvetlendirmiştir.

Bu amaçla Sultan II. Abdülhamid, 1897 yılında mecruh ve malûl gazilere has nakışlı pullar basılmasını Postahane-i Amire Nezaretinden istemiştir⁶²⁷. Bu istek doğrultusunda malûller yararına düzenlenen iane sergisinde satılmak amacıyla 21 Nisan 1898 tarihinde beş çeşit posta pulu basılarak iane komisyonuna teslim edilmiştir. Bu pulların sergide satışı, iane komisyonu tarafından yürütülecek, pulların azalması halinde anbar memurluğu komisyona haber vererek tekrar pul bastırılması temin edilecektir. Pulların makbuzlarının titizlikle saklanmasına ve çeşitli miktarlarda pul bulundurulmasına özellikle dikkat edilecektir⁶²⁸.

Bu uygulamaya göre pulların satışı tek tek değil seri olarak yapılacaktır. Eğer tane hesabıyla satın alma talebi olursa normalden 2 kuruş daha pahalıya satılacaktır. Pul satışları sadece iane sergisi ile sınırlı tutulmamıştır. Aynı zamanda Galata

⁶²⁶ Göçer, a.g.t., s. 58.

⁶²⁷ Luis Alberi, a.g.e., s. 92-93.

⁶²⁸ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/66, s. 1.

postanelerinde de satış yapılmıştır. Postanelerde bayi hakkıyla birlikte 8 kuruş 30 para üzerinden işlem görmüştür. Bu pulların üçte ikisi seri olarak üçte biri ise perakende olarak satışa sunulmuştur⁶²⁹.

Görüldüğü üzere yardım pullarının satışı için pul bayilikleri de oluşturulmuştur. Pul bayiliği hakkını alabilmek için sergi komisyonuna başvurulmuştur. Bayiliği alabilmek için kefalet senedi düzenlenmesi zorunluydu. Bu senedin karşılığında bayilere 100 liralık pul verilmiştir. Ancak, pul parasını peşin ödeyen bayiler kefalet senedi vermek zorunda değillerdi. Onlar makbuz karşılığında pulları alabiliyorlardı⁶³⁰.

Pul satışları veznedar Rıfıkı Efendi ile ambar memurluğunun mesuliyeti altında gerçekleştirilmiştir. Normalin üzerinde talep gelmesi durumunda sergi muhasebecisi ve Rıfıkı Efendi komisyonu bilgilendirmişlerdir. Ambar memurluğu pul satışlarından elde edilen hasılatın miktarını iane komisyonuna bildirmek zorundaydı⁶³¹.

Bayiler pul satışına başladığı tarihten itibaren iki ay için 700'er kuruş maaş almışlardır, bilahare maaşları 600 kuruşa indirilmiştir⁶³². Öte yandan İane sergisi komisyonunun kararıyla 23 Nisan 1898 tarihinde 8.750 kuruşluk yeni bir pul serisi basılmıştır⁶³³. 26 Nisan 1898'e kadar toplanan pul hasılatı toplamı 812.773.30 kuruşa ulaşmıştır⁶³⁴.

Malûller yararına basılan bu tarz pulların kısa sürede elden çıkarılması zaman zaman şaşkınlık yaratmıştır. Örneğin 14 Temmuz 1898 (2 Temmuz 1314) tarihli bir belgede Çakıcı Efendi adlı bir kişi iki kez ikiyüzer liralık posta pulu istemiş, bu kişiye talep ettiği pullar verilmiştir. Fakat bir süre sonra aynı kişi üçüncü kez yüz liralık pul isteyince bu durum dikkat çekmiştir. Söz konusu kişinin daha fazla pul talebi olması durumunda dikkatli olunması ve durumun komisyona bildirilmesi gerektiği ambar memurlarına özellikle belirtilmiştir⁶³⁵.

⁶²⁹ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/66, s. 1.

⁶³⁰ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/66, s. 3.

⁶³¹ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/66, s. 3-4.

⁶³² BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/66, s. 1.

⁶³³ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/66, s. 2.

⁶³⁴ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/66, s. 3.

⁶³⁵ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 10/4.

Bastırılan posta pullarının zaman zaman istenilen düzeyde satılmadığı da görülmüştür. Örneğin 19 Mart 1902 (09.Z.1319 (H.)) tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere şehit evlatları ve malûl gazilerin menfaati için basılmış olan pulların çoğu satılmamıştır⁶³⁶. Bu yüzden pulların daha kolay elden çıkarılması için devlet memurlarına zorunlu satış gerçekleştirilmiştir. Ancak, bu uygulama memurlar arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır⁶³⁷. Bunun dışında Mükafat-ı Şahaneler İdaresine mahsus bulunan 2.403.312,5 kuruşluk pullar satılmayınca Hamidiye ve Hicaz Demiryollarının inşaatı için nakde çevrilmesi söz konusu olmuştur⁶³⁸.

Malûl gaziler için piyango tertip edilmesi de uygulanan bir diğer yardım kaynağıdır. Piyangolar malûl gaziler için bağışlanan eşyaların bilet karşılığı çekilişe sunulması yoluyla gelir elde edilmesini amaçlamıştır. Bu şekilde 1897 iane sergisine bağışlanmış bir çok eşyanın piyango çekilişine sunulması yoluyla şehit yakınları ve malûl gazilere önemli miktarlarda gelir elde edilmiştir. Biletlerin her biri on kuruş fiyatla ve Osmanlı Bankası aracılığıyla satılmıştır. Piyango biletlerinin tanıtımı yapılırken, piyango sergideki her türlü eşyayı kapsadığı, bilet alanların çok kıymetli eşyalar kazanabilecekleri halka duyurulmuştur. Piyango, komisyon huzurunda çekilmiş, çekilişe katılıp kazananların isimleri basın yoluyla ilan edilmiştir. Talihlilerin ikramiyelerini kırk gün içerisinde almaları gerektiği de hatırlatılmıştır⁶³⁹.

Görüldüğü üzere bu dönemde pul bastırılması ve piyangolar hayır amaçlı yardım ve bağış kampanyalarının en önemli unsurları olmuştur. Bazı sosyal yardım kuruluşları ve hayır dernekleri de çeşitli vesilelerle piyango tertip etmişlerdir⁶⁴⁰. Bu tür gönüllü faaliyetlerin yaygınlaşmaya başlaması, devletin denetimini gerekli kılmıştır.

Diğer taraftan piyangolar bir tür kumar ve ahlaken uygunsuz davranış olarak nitelendirilmiştir. Buna rağmen piyango tertibinden vazgeçilememiştir. Zira, bu uygulama şehit aileleri ve malûller için önemli bir gelir kaynağı idi. Bu yüzden söz konusu faaliyetlerin tamamen ortadan kaldırılması yerine denetim altında tutulması

⁶³⁶ BOA, İ.HUS., nr. 95/1339 Z-053.

⁶³⁷ Özbek, a.g.e., s. 257-258.

⁶³⁸ BOA, İ.HUS., nr. 95/1339 Z-053.

⁶³⁹ Göçer, a.g.t., s. 56-57.

⁶⁴⁰ Özbek, a.g.e., s. 257-258.

tercih edilmiştir. Bu amaçla piyango tertip etmek için yapılan izin başvuruları genellikle yazışmalardaki aksaklıklar bahanesiyle sıkı bir kontrolden geçirilmiştir. Bu şekilde piyango tertibinin suistimali ve yaygınlaşması engellenmeye çalışılmıştır⁶⁴¹.

Öte yandan malûllere gelir elde etmek için farklı kaynaklar yaratılmaya çalışılmıştır. Örneğin ihtida (din değiştirme) beratları ile diğer beratlardan ve maden gelirlerinden belli bir miktarın malûller için ayrılması düşünülmüştür. Fakat bu düşünceler uygulamaya geçememiştir⁶⁴².

Görüldüğü gibi gerek pul bastırılması ve gerekse piyango düzenlenmesi bu dönemde malûl gazilerin refah seviyelerini yükseltmek bakımından uygulanan yardım faaliyetleridir. Ayrıca, satılan pulların bazen hicaz demiryolu yararına kullanıldığı da olmuştur.

2.2.2.7. Malûller Yararına Çıkarılan Yayınlar

Osmanlı-Yunan Harbi sırasında dönemin basın organları da malûl gaziler lehine yapılan çalışmalara kayıtsız kalmamıştır. Gazeteler onlar için bağış yapanların isimlerini ve bağış miktarlarını neşretmişler, gelirleri malûllere bağışlanmak kaydıyla özel sayılar çıkarmışlardır. Bu şekilde basın organları malûlleri gündemde tutmaya çalışmıştır. Bunun yanında geliri iane sergisine bağışlanmak için çeşitli kitaplar da basılmıştır. Bu kitaplar basılmadan önce Maarif Nezaretinden izin alınmış, ardından iane komisyonunun satılabilir görüşüyle basılmışlardır⁶⁴³.

Örneğin 1897 senesinde, “*İane Sergisi Komisyon-u Âlîsinin Müsaade-i Mahsusası ve Maarif Nezareti Celilesinin ruhsatnamesi*” ile İstanbul’da Alem matbaasında Servet-i Fünun Dergisi “*Evlad-ı Şüheda ve Malûlîn-i Guzât-ı Osmaniye Menfaatine Mahsus Nüsha-i Mümtazesî*”ni çıkarmıştır. Bu özel sayıda aralarında Recaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamit, Samipaşazade Sezai, Uşşakizade Halit Ziya, Cenap Şehabettin, Süleyman Nazif, Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit ve Mehmet Rauf gibi önemli isimlerin de yer aldığı yirmibeş yazarın Osmanlı’da askerlik, vatan

⁶⁴¹ Özbek, a.g.e., s. 257-258.

⁶⁴² BOA, İ.DUİT., nr. 21/32, s. 7/1.

⁶⁴³ *Servet-i Fünun, Evlad-ı Şüheda ve Malulîn-i Guzât-ı Osmaniye Menfaatine Mahsus Nüsha-i Mümtazesî*, Alem matbaası, İstanbul 1313, s. 1 vd.

sevgisi gibi çeşitli konularda şiir veya makaleleri yer almıştır⁶⁴⁴. Askerlik ve vatan sevgisi temalı yazıların kaleme alınmasıyla halk arasında vatanseverlik duyguları artırılmak istenilmiştir.

Bu özel sayıların halk arasında yoğun bir ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Üst düzey devlet adamları da bu tür faaliyetleri teşvik etmiştir. Çünkü nüsha-yı mümtazelerin satılmasıyla malûl gaziler ianesine nakit para girişi temin edilmiş oluyordu. Bu anlamda 18 Kasım 1897 tarihli Servet-i Fünun Dergisinin nüsha-yı mümtazesinden ilk etapta altıyüz doksan sekiz nüshanın elden satılarak parasının iane komisyonuna teslim edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca elde kalan diğer nüshaların da mümkün olan en kısa sürede satılarak nakde çevrileceği derginin sahibi Ahmet İhsan Bey tarafından ifade edilmiştir⁶⁴⁵.

Yine 13 Mayıs 1897 (10 Zilhicce 1314) tarihinde Sabah gazetesi mecruh gaziler ile evlad-ı şühedaya hediye olmak üzere bir “*nüsha-i fevkalade*” çıkaracağını duyurmuştur. Bu duyuruda pul, kağıt ve diğer masrafları tenzil edilmeksizin bütün hasılatı mecruh gazilere kalmak üzere iki nüsha-yı fevkalade neşredilmek istendiği belirtilmiştir. Gazete birinci nüshanın hasılatının mecruh gazilere, diğer nüshanın hasılatının ise şehit çocuklarına hediye edileceğini duyurmuştur. Nüshaların 10 paraya satılacağı, fakat isteyenlere daha yüksek fiyatlardan yani 1 lira, 1 mecrediye, 5 kuruş, 10 kuruş ve 100 paralık özel basımlar yapılabileceği de belirtilmiştir. Özel nüsha talep eden kişilerin adlarının gazetede yayınlanacağı bildirilmiştir. Gazete nüshayı taşradan satın almak isteyenlere de kolaylık sağlamış, bu gibi şahısların posta ücreti gazeteye ait olmak üzere matbaadan talepte bulunabilecekleri hatırlatılmıştır⁶⁴⁶.

Bu nüshalardan birincisi 26 Mayıs 1897 (23 Zilhicce 1314) tarihinde mecruh gaziler yararına neşredilmiştir⁶⁴⁷. İkincisi ise 9 Haziran 1897 (8 Muharrem 1315)’de yayınlanmıştır⁶⁴⁸. Her ikisinde de gazetenin rutin haberleri yer almaktadır. Fakat sayfanın başında bu gazetenin hasılatının tamamının mecruh gaziler ve evlad-ı

⁶⁴⁴ *Servet-i Fünun, Evlad-ı Şüheda ve Malulin-i Guzât-ı Osmaniye Menfaatine Mahsus Nüsha-i Mümtazesi*, s. 1 vd.

⁶⁴⁵ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/51.

⁶⁴⁶ *Sabah*, 1 Mayıs 1313/13 Mayıs 1897, nr. 2680, s.1.

⁶⁴⁷ *Sabah*, 14 Mayıs 1313/26 Mayıs 1897, nr. 2693, s.1.

⁶⁴⁸ *Sabah*, 28 Mayıs 1313/9 Haziran 1897, nr. 2707, s.1-4.

şühedaya ait olduğu ifade edilmektedir. Muhtemelen gazetenin 100 paralık özel basımlarında daha farklı bir içerik söz konusudur.

Öte yandan 1899 yılında Bursa’da çıkarılan “*Fevaid*” adlı dergi de “*nüsha-i güzide*” çıkararak gelirini şehit ve malûl gazilere bağışlamıştır. Bu özel nüsha 64 sayfadan oluşmuştur. Edebiyat, şiir ve hikaye alanında dönemin en tanınmış kalemleri Tevfik Fikret, Süleyman Nazif ve Cenab Şehabettin gibi isimler nüsha-i güzideye yazı yazmışlardır⁶⁴⁹.

Bununla birlikte yine malûl gaziler için 1897 iane sergisindeki eşyaların fotoğraflarından oluşan bir albüm yayınlanmıştır. Bu albümler para karşılığında satıldığı için malûl gaziler yararına gelir de elde edilmiştir. Ayrıca bu albüm sayesinde insanlar sergiye gelmeden de eşya beğenme şansına sahip olmuşlardır.

Diğer taraftan gazeteler tirajlarını artırmak için albümün içeriğini birkaç gün içerisinde parça parça yayınlama çabası içerisine girmişlerdir. Bu durum İane komisyonu ile gazeteler arasında tartışma konusu olmuştur. Zira, komisyon gazetelerin sergide bulunan eşyaları yayınlaması halinde, albüm satışlarının azalmasından, buna bağlı olarak da elde edilecek gelirin düşmesinden endişe duymuştur. Mesela 1899 yılı Aralık ayı içerisinde “*Servet*” gazetesi birkaç gün peşpeşe albümün içeriğini yayınlamıştır. Bu durum iane komisyonu tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Komisyon, şehit çocukları ve malûl askerlerin menfaatinin olumsuz yönde etkilendiği gerekçesiyle gazetenin konuyla ilgili haberlerinin resim ile basılmaması hususunda sansür memurluğunu uyarmıştır⁶⁵⁰.

Yine “*malûl gaziler menfaatine*” olmak üzere “*Şatırzâdeler*” adıyla 3 perdelik bir operet, İstanbul’da Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı tarafından “*süslü cetvelli*” bir kitap olarak basılmıştır⁶⁵¹. Harp malûlleri yararına çıkarılan bu edebi yayınlar gazetelerin malûllerle ilgili çabasını görmek açısından önemlidir.

2.2.2.8. Harp Malûllerine Yardım Edenlere Verilen Nişan ve Madalyalar

Harp malûllerine yardım etme isteğini artırmak ve yardım edenleri de taltif etmek amacıyla bağış yapan veya malûllerle ilgili üstün hizmetleri olan kişilere

⁶⁴⁹ Göçer, a.g.t., s. 20-21, 59-60.

⁶⁵⁰ BOA, DH.MKT., nr. 2155/14.

⁶⁵¹ “Ma’lûl Gaziler Menfaatine”, *Şatırzâdeler*, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı (yayın yeri-yılı yok).

çeşitli derecelerde nişan ve madalyalar verilmiştir. Madalya taltifinde bağış oranı ve yapılan hizmet madalyanın cinsini ve derecesini belirlemiştir.

Bu anlamda 1897 iane sergisinde faaliyet gösteren çok sayıda yerli ve yabancı bağışçıya madalya verildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Örneğin iane sergisine gayretli ve fedakâr bir şekilde yardım toplamaya çalışan Avusturya tebaasından Madam Barbie (Barbia) ile İngiliz tebaasından Madam F. Maltas isimli hanımlara üçüncü rütbeden şevket nişanı verilmiştir. “*Kadıköy Hanımlar Cemiyeti*” başkanı ise adı geçen bayanların nişan rütbelerinin üçüncü dereceden ikinci dereceye çevrilmesini talep etmiştir⁶⁵².

Benzer şekilde Paris’te ikamet eden Şarl Leonore (Lonor) isimli kişiye, malûl gaziler yararına yapılan sergiye kıymetli eşya vermesinden dolayı dördüncü rütbeden nişan verilmiştir⁶⁵³. Ayrıca Paris sanatkârlarından Mösyö Amoun (Emun) Bey’e de sergiye mavi bir çekmece bağışladığı için dördüncü rütbeden mecidi nişan-i zîşanı takdim edilmiştir⁶⁵⁴.

Sergiye bağış yapan Osmanlı tebası da nişanlar takdim edilerek onurlandırılmıştır. Mesela malûl gazilere yardım konusunda oldukça gayretli olan Tepedelenli Ali Paşa’nın eşi Naciye Hanım’a ikinci rütbeden verilen nişanın birinci rütbeye yükseltilmesi konusunda “*Kadıköy Hanımlar Cemiyeti*” başkanının önerisi mevcuttur⁶⁵⁵. Yine kolağası Faik Bey’in validesi ve hanımına malûl gaziler iane sergisine kıymetli eşya vermesinden dolayı birinci rütbeden şevket nişan-ı hümayunu verilmiştir⁶⁵⁶.

İane sergisine para ve eşya hediye edenlere verilen nişan ve madalyalara bir diğer örnek de İzmir eşrafından Uşşakzade Sadık Bey ve eşidir. Sadık Bey ve eşi malûl gaziler iane sergisine yirmibin kuruş nakit para verdikleri için kendisine ikinci rütbeden bir kıta mecidiye nişanı ve eşine de ikinci rütbeden şefkat nişanı verilmesi uygun görülmüştür. Yine Beyrut ileri gelenlerinden Habib Elsad ve Yusuf Muhammed Efendiler malûl gazilere birkaç kalem kıymetli eşyanın yanında kırkbeş

⁶⁵² BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41.

⁶⁵³ BOA, Y.MTV., nr. 175/357.

⁶⁵⁴ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/44.

⁶⁵⁵ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/41.

⁶⁵⁶ BOA, Y.MTV., nr. 175/357.

bin kuruşdan daha fazla nakdi yardım yapmışlardı. Mütemayyizlik⁶⁵⁷ rütbesine haiz olan Habib Elsad Efendi'ye birinci sınıf ikinci dereceden, Yusuf Muhammed Efendi'ye ise ikinci sınıf ikinci dereceden nişan verilmiştir⁶⁵⁸.

Nakdi ve aynı yardım yapanların dışında çeşitli şekillerde iane kampanyasında önemli hizmetlerde bulunanlar da ödüllendirilmişlerdir. Örneğin Bâb-1 Seraskerleri Muhasebat Birinci Şubesi katiplerinden İsmet Nazmi Efendi, sergi menfaatine düzenlenen pul kalıplarının resimlerinin yapılması hususunda hizmeti geçtiğinden dolayı rütbe üzerinden taltif edilmiştir⁶⁵⁹.

Yardım kampanyasına katılmalarından dolayı ödüllendirilen gayrimüslim Osmanlı vatandaşları da mevcuttur. Örneğin Madam Portalis kıymetli eşya bağışladığından dolayı üçüncü rütbeden şevket nişanı ile ödüllendirilmiştir⁶⁶⁰.

Görüldüğü üzere aynı ve nakdi yardım yapan veya hizmet ederek malûllerin mağduriyetlerinin giderilmesine yardımcı olanlar çeşitli nişan ve madalyalarla taltif edilmişlerdir. Nişan ve madalya taltifi malûllere olan yardımları artırdığı gibi yeni yardımları da teşvik etmiştir. Bu durum toplumda ciddi bir heyecan yaratmıştır. Bir süre sonra taşra yöneticileri ve toplumun hemen hemen tamamı malûl gazilerin ihtiyaçlarının ve refahlarının sağlanması için seferber olmuşlardır.

2.3. TRABLUSGARP HARBİ MALÛLLERİNE YAPILAN YARDIMLAR

Maaş bağlanması dışında malûllerin refahlarını temin araçlarından bir diğeri yapılan yardımlardır. Maaşlar yetersiz kaldığı için yardım kampanyaları düzenlemek ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu kampanyalarla malûllerin geçimleri temin edilerek refah seviyeleri artırılmaya çalışılmıştır. Özellikle Sultan II. Abdulhamid devrinden itibaren malûl askerlere yapılan yardımlar konusunda halkın daha duyarlı davrandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı ahalisinin malûllere yardım için kanalize edilmesi, devlet memurlarının maaşlarından kesintiler yapılması, Osmanlı bürokrasisinin önde gelenleri ile eşlerinin topluma öncülük yapmaları zikredilebilir.

Trablusgarp Savaşı döneminde malûllere yardım eden en önemli kurum Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olmuştur. Cemiyet aynı zamanda yapılan yardımların ihtiyaç

⁶⁵⁷ Mütemayyiz: Tanzimat sonrasında oluşan Ordu muhasebecisi anlamına gelir. Geniş bilgi için bkz. Pakalın, a.g.e., C. 2, s. 639.

⁶⁵⁸ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/44.

⁶⁵⁹ BOA, Y.MTV., nr. 175/357.

⁶⁶⁰ BOA, Y.MTV., nr. 175/357.

sahibi malûllere ulaştırılmasında aracı rolü üstlenmiştir. Diğer bir ifade ile gerek yurt içinden gerekse yurt dışından yapılan yardımlar Hilâl-i Ahmer'e ulaşmış ve bu kanalla dağıtılmıştır. Örneğin Mısır, Hindistan, Bosna ve Güney Afrika Müslümanlarından gelen yardımlar bu cemiyet aracılığıyla malûllere ulaştırılmıştır⁶⁶¹.

Cemiyetin savaş sırasında yapmış olduğu yardım çağrısı sonrasında ülke içinden ve dışından bağışlar artmaya başlamıştır. Bağışların ardından cemiyet yardım edenlere teşekkür mesajları iletmiştir. Bağış yapan Müslüman ahali bunu dinin bir gereği olarak görmüştür. Nitekim Tunus'a bağlı Sfaks kentinin yerli halkının yaptığı bir bağış sonrasında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bu bölgenin halkına bir teşekkür mektubu göndermiştir. Teşekkür mesajına gelen cevabi yazıda "*Dinen vacip bir şeyi yaptığımız zaman yapana teşekkür olunmaz. Nasıl ki bir insan namazını kıldığı zaman ona teşekkür olunur mu!*" denilmiştir. Mesajda her Müslümanın vatan uğrunda aziz canını ve bütün malını feda etmeye hazır olduğu da vurgulanmıştır⁶⁶².

Hilâl-i Ahmer'in Trablusgarp'a yönelik başlattığı yardım seferberliği sayesinde kısa sürede ülke içerisinden ve ülke dışından yardımlar gelmeye başlamıştır⁶⁶³. Ülke içinden devlet yöneticileri, askerler, halk bu yardım seferberliğine ilgi göstermişlerdir. Bu anlamda savaş sırasında ordu mensuplarının kendi aralarında malûl askerlere yardım topladığı da görülmektedir. Örneğin 20 Aralık 1911 (7 Kanunuevvel 1327) tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere ikinci kolorduya mensup altıncı İzmir nizamiye fırkasında Sisam mevkiinde bulunan altıncı nişancı taburu ile onsekizinci alayı ikinci taburunun birinci ve ikinci bölükleri kendi aralarında malûl ve mecruh subay ve erler için 1.550 kuruş para toplamışlardır. Topladıkları bu para Hilâl-i Ahmer'e teslim edilmiştir. Bu yardımı yapan askerler adlarının gazetede ilanını talep etmişlerdir. Bu yolla bağış yapan insan sayısını artırmayı hedeflemişlerdir⁶⁶⁴.

Bağış yapan askerler arasında yirmidokuz kişi bulunmaktadır. Bunlar arasında; Tabur Kumandan Vekili Kolağası Mehmet Ziya Bey ve eşi, topçu kumandanı Mehmet Efendi, İhsaniye vapuru kumandanı Abidin Bey, tabur hesap memuru Mösyö Harki ve eşi, Mülazımısani Mustafa Fikri Efendi, Alay Yüzbaşı

⁶⁶¹ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 95.

⁶⁶² Akgün-Uluğtekin, a.g.m., s 23.

⁶⁶³ Akgün-Uluğtekin, a.g.m., s. 21-22.

⁶⁶⁴ Kızılay Arşivi, nr. 14/285.

Hacı Hakkı, Mülazımısani Süleyman Efendi ve Mülazımıevvel Cemil Efendi bulunmaktadır⁶⁶⁵.

Trablusgarp Savaşı'ndan sonra bu savaşa katılıp malûl olmuş askerlerin tedavisi ve istirahatlarının temini amacıyla sivil ahali tarafından yapılan yardımlar da önemli yer tutmaktadır. Mesela 20 Şubat 1912 (7 Şubat 1327) tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne çeşitli kasabalardan 409 kuruş yardım yapılmıştır. Yardımı yapan kasaba ve köyler arasında yer alan Gürül kasabası 220 kuruş, Avran kasabası 159 kuruş ve Rendiye köyü 30 kuruş bağışta bulunmuşlardır⁶⁶⁶. Yine 9 Nisan 1912 tarihinde Midilli Adasının Herse köyünden, Hilâl-i Ahmer aracılığıyla malûl, mecruh ve kazazedelere yardım olmak üzere otuz kalem aynı yardım bağışlanmıştır. Bu eşyalar arasında, uçkur, gömlek, peşkir, uzun fanila entari bulunmaktadır⁶⁶⁷.

Bu arada yurt içinden gönderilen yardımların toplanmasını sağlamak amacıyla çeşitli kolaylıklar da sağlanmıştır. Bu anlamda Anadolu'dan gönderilen iane akçelerini postanelerin ücretsiz olarak havale etmesi kararlaştırılmıştır⁶⁶⁸.

Diğer tarftan Avrupa ülkelerinden de harp mecruh ve malûllerine yardım geldiği görülmüştür. Örneğin Viyana'da büyük fabrikatörlerden Mösyö Wilhelm Kesbil tarafından Trablusgarp'ta mecruh olan Osmanlı askerlerine iane olarak gönderilen 140 kronluk çek karşılığı olan 486 kuruş 12 para Hilâl-i Ahmer'e teslim edilmiştir⁶⁶⁹. Yine Şubat 1912 tarihinde Amerika'da New York'ta ikamet eden Dr. Fritz V. Holm tarafından 25 frank yardım gönderilmiştir⁶⁷⁰.

Keza ülke dışındaki Müslüman ahalden de şehit aileleri ile malûl askerler için çeşitli yardımlar yapıldığı görülmüştür. Özellikle Hindistan'dan hatırı sayılır bir nakdi yardım gelmiştir. Örneğin Hindistan'ın doğusundaki Sri Lanka (Seylan) adasında yer alan Kolombo şehri ahali tarafından bu şehirdeki Hilâl-i Ahmer Şubesi aracılığıyla toplanan 466 İngiliz lirası ve 7 şilin Bombay Başşehbenderliğine teslim edilmiştir⁶⁷¹.

⁶⁶⁵ Kızılay Arşivi, nr. 14/285.

⁶⁶⁶ Kızılay Arşivi, nr. 14/393.

⁶⁶⁷ Kızılay Arşivi, nr. 81/16.

⁶⁶⁸ BOA, MV., nr. 161/38.

⁶⁶⁹ Akgün-Uluğtekin, a.g.m., s. 24.

⁶⁷⁰ Kızılay Arşivi, nr. 99/85.

⁶⁷¹ Akgün-Uluğtekin, a.g.m., s. 24.

Görüldüğü gibi bu savaşta Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yerli ve yabancı bağışların toplanması ve yerine ulaştırılması noktasında bir merkez görevi yapmıştır. Böylece cemiyet hem askerlerin cephedeki sağlık işleri ile ilgilenmiş hem de savaş sonrasında malûl askerlerin geçimlerini kolaylaştırmak için bağış kampanyaları düzenlemiştir. Ancak Trablusgarp Savaşı'nın ardından hemen Balkan Savaşlarının başlaması zaten sıkıntılı olan ekonomik ve sosyal şartları daha da zora sokmuş, hükümetin dikkati ister istemez Balkan Harbi'ne çevrilmiştir. Diğer taraftan savaş sonrasındaki süreçte de Trablusgarp Harbi malûllerinin durumlarının iyileştirilmesiyle ilgili tedbirlerin alınmasını güçleştiren en önemli olay Balkan ve I. Dünya Savaşlarının ard arda gelmesidir. Bu gelişmelere rağmen yine de malûllerin ekonomik ve sosyal refahları gerek toplum ve gerekse devlet tarafından sağlanmaya çalışılmıştır.

2.4. BALKAN HARBİ MALÛLLERİNE YAPILAN YARDIMLAR

Malûl ve mecruh askerlere yardım toplumun bir vazifesi olarak görülmüş ve bu şekilde algılanmıştır. Bu nedenle daha önceki dönemlerde olduğu gibi Balkan Harpleri sırasında da hasta ve malûllerin geçimlerini temin etmek ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli yardımlar yapılmıştır. Bağışlar genellikle saraydan, halktan ve ülke dışındaki Müslümanlardan gelmiştir.

Dönemin basını da yardımları teşvik ve organize etmekte önemli rol üstlenmiştir. Gazeteler savaş sırasında halka çağrıda bulunarak şehit aileleri ve malûllerin unutulmaması gerektiğini sık sık hatırlatmış, halkı bağış yapmaya davet etmiştir⁶⁷². Bu manada gazetelerde son derece dikkat çekici ve duygusal yazılar da kaleme alınmıştır. Örneğin İkdam gazetesinde yazan Hüseyin Avni, malûl va mecruh gaziler için halkı yardıma çağırırken şu ifadeleri kullanmıştır;

“Meydan-ı mücahededen her gün binlerce yaralı geliyor. Havalar soğuk ve ratıb... Vatanın a'dadan muhafazası, haysiyet-i milliye için ateşe karşı göğüs açan Osmanlılığın merd ve halis evladları meyanında bir çokları yaralı düşüp avdet ediyorlar. Bütün milletin en büyük düşüncesi bu muhterem yaralı vücudların müdavatına, esbâb-ı istirahatını ihzara münhasır olmalıdır...”

Mecruh gazileri getiren trenlerin vürudu esnasında İstanbul'da bulunarak o manzarayı görür yahud bir görenin etraflı tasvirine ıttıla hasıl ederseniz hissiyât-ı müşfikâ ve vataniyeniz şüphesiz galebe gelir. Hatta buna bile lüzum yok. Kendi kendinize bir tasavvur ediniz. Yüzbinlerce kişilik iki ordunun ateşini ve hunrizâne çarpışmasını, en son hamalât gayretiyle yek diğeri üzerine atılmakta olduğunu gözünüz önüne getiriniz. Bunlardan her gün binlerce askerin mecruh olarak çekilmeğe mecbur kalacağını bulabilirsiniz. Bu fedakar

⁶⁷² *Tanin*, 27 Ağustos 1328/9 Eylül 1912, nr. 1437-44, s. 1; *Tanin*, 17 Temmuz 1329/30 Temmuz 1913, nr. 1676, s. 3; *İkdam*, 26 Mayıs 1329/8 Haziran 1913, nr. 5854, s. 4.

vücutlar, müdâvata, himâyata muhtaçtır. Ve müdâvat ve himâyata mazhariyet onların en büyük hakkıdır. Namus-u milliyi kanları bahasına korumağa çalışan bu fedakaran ümmetin hakkını ödemek ise bilumum efrâd-ı millete farz-ı ayndır⁶⁷³.

Gazetelerin bu yardım çağruları ve kampanyaları memleketin hemen hemen her köşesinde duyarlılık yaratmıştır. Kısa süre içerisinde ülkenin bir çok yerinden aynî ve nakdî yardımlar toplanmasında ciddi bir artış gözlenmiştir. Bu meyanda saray hanımları da halka önderlik yapmak için yardımlarını artırmışlardır. Örneğin Seniha Sultan tarafından Hilâl-i Ahmer Kadınlar Merkezine yüz adet don, yüz adet gömlek, yüz adet ceket, çorap, elli fanila, yirmidört sargı, beş bohça bağışlamıştır⁶⁷⁴.

Yardımlar Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kanalıyla ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmıştır. Bu yüzden bütün yardımlar Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nde toplanmıştır. Cemiyet halkı yardıma teşvik edebilmek için bağış yapanların isimlerini ve bağış miktarlarını İstanbul gazetelerinde yayınlanmasını temin etmiştir. Böylece hem yardımseverler onurlandırılmış hem de diğer vatandaşlar teşvik edilmiştir⁶⁷⁵. Bu sayede halkın yardım çağrularına olan ilgisi artmıştır. Örneğin 27 Kasım 1912 tarihinde Bozüyük nahiyesinden bin parça elbise, Söğüt kazasından binsekizyüz parça eşya ile 2.500 kuruş nakit para Hilâl-i Ahmer'e gönderilmiştir. Bunun yanında söz konusu nahije ve kazalardan daha sonra da iane toplanmaya devam edilmiştir⁶⁷⁶.

Keza 26 Kasım 1912 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere malûl gaziler için Kale-i Sultaniye Sancağı merkez ve çevresinden toplanmış olan ondört farklı türden ikibinüçyüz parça eşya, Yusuf Ağa başkanlığındaki altı kişilik bir heyet tarafından İstanbul Hilâl-i Ahmer Cemiyeti merkezine teslim edilmiştir⁶⁷⁷. 6 Kasım 1912 tarihinde de Göynük kazası ahalisi tarafından aynı yardım olarak 48 adet hırka, 71 gömlek, 54 don ve 66 çift çorap gönderilmiştir⁶⁷⁸. Kuşadası ve Sinop da yardım yapan yerler arasındadır⁶⁷⁹.

Bu arada 14 Kasım 1912 tarihinde Konya'dan bir aylık tedavi için İstanbul'a gönderilen malûl ve mecruh gaziler, Konya namına yardım amaçlı toplanan 472

⁶⁷³ Hüseyin Avni, "Mecruhlarımız, Müdavata Muhtaçdırlar!", *İkdam*, 22 Teşrinievvel 1328/4 Kasım 1912, nr. 5642, s. 3.

⁶⁷⁴ Kızılay Arşivi, nr. 191/23; mesela bkz. *Tanin*, 27 Ağustos 1328/9 Eylül 1912, nr. 1437-44, s. 1; *Tanin*, 17 Temmuz 1329/30 Temmuz 1913, nr. 1676, s. 3.

⁶⁷⁵ Kızılay Arşivi, nr. 191/23; mesela bkz. *Tanin*, 27 Ağustos 1328/9 Eylül 1912, nr. 1437-44, s. 1; *Tanin*, 17 Temmuz 1329/30 Temmuz 1913, nr. 1676, s. 3.

⁶⁷⁶ Kızılay Arşivi, nr. 14/44.

⁶⁷⁷ Kızılay Arşivi, nr. 78/136.

⁶⁷⁸ Kızılay Arşivi, nr. 82/15.

⁶⁷⁹ *Tanin*, 18 Temmuz 1329/31 Temmuz 1913, nr. 1677, s. 4.

parça eşyayı da yanlarında getirerek Hilâl-i Ahmer'e teslim etmişlerdir. Bu malzemeler arasında gömlek ve pabuç gibi giyim eşyası bulunmaktadır⁶⁸⁰. Ayrıca 8 Kasım 1912 tarihinde Tıp Fakültesi öğrencileri tarafından yaralı gaziler için yüz adet yorgan yardımı yapılmıştır⁶⁸¹.

Öte yandan İstanbul'a uzak olan ve ulaşım imkanı kısıtlı bulunan yerlerden yapılan yardımların nakit paraya çevrilerek İstanbul'a ulaştırılmasının tercih edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin 25 Ocak 1913 tarihinde Erzincan Nisvan Cemiyeti tarafından malûl gaziler için toplanan eşya, belediye tarafından açık arttırma ile satılmış, bu satıştan elde edilen 2.092 kuruş 30 para ve 103 mecediye 19 kuruş İstanbul'daki Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne havale edilmiştir⁶⁸². 31 Temmuz 1913 tarihi itibariyle ülke genelinden yapılan toplam yardım miktarı 63.039.750 kuruş 13 paraya ulaşmıştır⁶⁸³.

Balkan Harbi malûlleri için ülkenin çeşitli yerlerinden nakit yardımlar yapıldığı da görülmektedir. Örneğin Giresun Kaymakamlığı tarafından yardım olarak 150 Osmanlı lirası gönderilmiştir. İnegöl kazası 10.000 kuruş, Bolvadin kazası ise 2.112 kuruş yardım toplayarak Hilâl-i Ahmer'e ulaştırmışlardır⁶⁸⁴.

Diğer taraftan halk yaptığı yardımların Osmanlı kamuoyuna duyurulmasını önemsemiştir. Zira, böylece bütün şehir ve beldeler milletin ortak derdi ile dertlendiklerini göstermek istemişlerdir. Mesela Konya'nın Ilgın kasabası 4 Şubat 1915 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne kırgınlıklarını bildiren bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Ilgın Kasabasının, Donanma-yı Osmani, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Balkan Harbi malûl, dul ve yetimlerine nakit yardımı yaptığı, ayrıca Balkan Harbi yetimlerinin kışlık giyecek ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla da aynı yardımda bulunduğu vurgulanmıştır. Mektupta kasaba tarafından yapılan bu yardımlardan hiçbir gazetede bahsedilmemesi eleştirilmiştir. Hatta kasabanın fakir olduğu halde kendi emsallerinden, hatta, zengin ve büyük kasabalardan daha fazla yardım yaptığı hatırlatılmıştır⁶⁸⁵.

Basın da yardım kampanyalarına destek vermiştir. Gazeteler sadece yardım kampanyasını teşvik etmekle yetinmemişler, bizzat kendileri de yardım yaparak

⁶⁸⁰ Kızılay Arşivi, nr. 81/15.

⁶⁸¹ Kızılay Arşivi, nr. 91/1.

⁶⁸² Kızılay Arşivi, nr. 14/305.

⁶⁸³ *Tanin*, 18 Temmuz 1329/31 Temmuz 1913, nr. 1677, s. 4.

⁶⁸⁴ Kızılay Arşivi, nr. 79/276; nr. 79/260; nr. 79/273.

⁶⁸⁵ Kızılay Arşivi, nr. 27/62.

malûl gazilerin dertlerine derman olmaya çalışmışlardır. Örneğin 10 Temmuz Meşrutiyet Bayramı münasebetiyle Hilâl-i Ahmer yararına bazı gazeteler özel nüsha çıkarmışlar ve bu günkü gelirlerini Hilâl-i Ahmer'e bağışlamışlardır⁶⁸⁶. Bunun dışında gazetelerin nakti yardım yaptığı da görülmüştür. Kampanyaya destek olan gazetelerin adları ve yardım miktarları şu şekildedir: Tercüman-ı Hakikat gazetesi 2.420 kuruş, Tanin gazetesi 3.699 kuruş 875 santim, Azim gazetesi 1.142 kuruş 15 santim, Karagöz gazetesi 734 kuruş 75 santim ve Bizantiyun gazetesi 460 kuruş 625 santim bağış yapmışlardır⁶⁸⁷. Özel nüshalar dışında gazeteler başlattıkları kampanyalarla Hilâl-i Ahmer'e yardımlarını sürdürmüşlerdir. Örneğin Tanin gazetesi 2.689 kuruş 875 santim, Sabah gazetesi 2.500 kuruş, Tercüman-ı Hakikat gazetesi 2.420 kuruş, İkdam gazetesi 1827 kuruş 25 santim, Azim gazetesi 1.142 kuruş 375 santim, Jamanak gazetesi 962 kuruş 75 santim, Karagöz gazetesi 734 kuruş 75 santim ve Puzantion gazetesi 460 kuruş 635 santim yardımda bulunmuştur⁶⁸⁸.

Balkan Savaşları sırasında yaralanmış ve malûl kalmış gazilere yurt dışındaki Müslümanlardan da yardımlar gelmiştir. Yurtdışı yardımlarda önceliği Hindistan Müslümanları almıştır. Hindistan'dan müteaddit defalar yardım gelmiştir. İlk yardımların İstanbul'a ulaşmasından sonra Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Hindistan Müslümanlarına hitaben bir teşekkür mektubu göndermiştir⁶⁸⁹.

Yine 24 Mart 1913 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere, Balkan Savaşı mağdurlarına ait olmak üzere Hindistan'dan gönderilen bir miktar paranın karşılığında makbuz yardım severlere ulaştırılmıştır. Ayrıca makbuz ile beraber bir de mektup gönderilmiş olup savaş mağdurlarının durumları hakkında bilgi verilmiştir⁶⁹⁰. Bu arada Hindistan Müslümanlarının yaptıkları yardımlar karşılığında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden ısrarla makbuz talep ettikleri görülmüştür. Zira, onlar bu makbuzlar sayesinde gönderdikleri yardımların yerine ulaştığından emin olabileceklerdi⁶⁹¹.

⁶⁸⁶ Gazeteler bu özel nüshanın satın alınması için halkı teşvik etmişlerdir. Örneğin İkdam gazetesinde halkı yardıma çağıran ilan; "*Mecruh Gazilere Naçiz Bir Muavenette Bulunmak İster Misiniz? Hilâl-i Ahmer menfaatine intişar eden ribab-ı nüsha-i mümtazesinden bir aded mutlaka alınız. Hem izhar-ı hamiyet hem kıymettar bir mecmuaya malikiyet*" şeklindedir. Bkz. *İkdam*, 27 Teşrinievvel 1328/9 Kasım 1912, nr. 5647, s. 6.

⁶⁸⁷ *Tanin*, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, nr. 1678, s. 3.

⁶⁸⁸ *Tanin*, 25 Temmuz 1329/7 Ağustos 1913, nr. 1684, s. 4.

⁶⁸⁹ Kızılay Arşivi, nr. 102/7.

⁶⁹⁰ BOA, HR.TO., nr. 545/7.

⁶⁹¹ Kızılay Arşivi, nr. 95/89; nr. 96/122; nr. 96/109.

Bu arada Bombay'ın ileri gelen tüccarından olan Kerim Behavi ve amcası, 9 Temmuz 1914 tarihinde Avrupa ziyaretleri öncesi İstanbul'a gelmişlerdir. Bunlar malûl gazilere çeşitli ihsanlarda bulunmuşlardır. Malûl gazilere yardımından dolayı Kerim Behavi madalya ile taltif edilmiştir. Kerim Behavi aynı zamanda Hindistan'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kurulması için önemli çabalar göstermiş idi⁶⁹².

Yine 18 Nisan 1913 tarihli bir belgeden Güney Afrika'daki Müslüman ahalinin de bir miktar para yardımında bulunduğu anlaşılmaktadır⁶⁹³. Keza Macaristan'ın Varşova kazasında tüccar Hasoğlu Bey tarafından 3.087 kuruş, Amerika'da bulunan Mahmut Emin Efendi tarafından 1.441 kuruş 875 para bağışlanmıştır⁶⁹⁴. Suriye ve hatta Kaliforniya Müslümanlarından da bir miktar yardım gelmiştir⁶⁹⁵.

Bu arada Balkan Harbi malûl ve mecruh askerleri için yapılan yardımların ulaşımını daha rahat sağlamak için yurtiçinden ve yurtdışından gelen yardımlardan gümrük vergisi alınmamıştır. Bununla ilgili olarak 10 Mart 1913 (25 Şubat 1328) tarih ve 97 numaralı "*Mecruhin-i askeriye ile muhacirine ianeten gönderilecek eşya ve levazımın gümrük resminden istisnası hakkında kanun-ı muvakkat*"adlı bir kanun çıkarılmıştır. Kanuna göre; mecruh ve malûl askerler ile muhacirlere mahsus olan veya geliri bunlara verilmek üzere Balkan Harbi'nin sonuna kadar yurtdışından ve yurtiçinden hediye ve yardım olarak gönderilecek levazım ve eşya gümrük vergisinden muaf tutulmuştur⁶⁹⁶.

Bu kanun süreli olarak çıkarıldığı için süresi bittiğinde yeniden yasa çıkarmak ihtiyacı belirlemiştir. Bu bağlamda 24 Haziran 1914 (11 Haziran 1330) tarihinde 348 ve 349 sayılı iki yasa çıkarılmıştır. Bunlardan 348 sayılı kanuna göre mecruh ve malûl askerler ile muhacirlere gönderilecek eşya ve levazım gümrük vergisinden istisna tutulmuştur. 349 numaralı kanunda ise önceden gümrüklerden teminatla geçirilen yardım amaçlı eşya ve levazımdan da gümrük vergisi alınmayacağı belirtilmiştir⁶⁹⁷.

⁶⁹² Kızılay Arşivi, nr. 18/111.

⁶⁹³ BOA, HR.TO., nr. 545/58.

⁶⁹⁴ Kızılay Arşivi, nr. 191/23.

⁶⁹⁵ *Tanin*, 18 Temmuz 1329/31 Temmuz 1913, nr. 1677, s. 4.

⁶⁹⁶ *Düstur*, Tertip 2, C. 5, (1 Teşrinisani 1328- 31 Teşrinievvel 1329), Matbaa-yı Amire, Dersaadet 1332, s. 158.

⁶⁹⁷ *Düstur*, Tertip 2, C. 6, (1 Teşrinisani 1329-31 Teşrinievvel 1330), Matbaa-yı Amire, Dersaadet 1334, s. 793-794.

İKİNCİ BÖLÜM

1914-1918 I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ HARP MALÛLLERİ

Balkan Savaşları Osmanlı Devleti için büyük bir yenilgiyle sonuçlanmıştır. Bu savaşların sonucunda Balkanlardaki toprakların önemli bir kısmı kaybedilmiş, bölgedeki Osmanlı siyasi ve askeri varlığı ortadan kalkmıştır. Bunun hemen ardından da 1914'te I. Dünya Savaşı başlamıştır. Savaş kısa zamanda geniş cephelere yayılmış ve Osmanlı Devleti, 1 Ağustos 1914'te üçlü ittifaka katılmış⁶⁹⁸, 29 Ekim 1914 tarihinde ise Rus kıyılarının bombalanması ile fiilen savaşa girmiştir. Bu arada Avrupalı devletler, Osmanlı'nın sonunun geldiğini düşünerek devletin topraklarını gizli anlaşmalarla paylaşmışlardır.

Yakın tarihte dünyadaki dengeleri değiştirmesi nedeniyle son derece önem arz eden I. Dünya Savaşı, insan zayıfatı açısından da büyük bir yıkım olmuştur⁶⁹⁹. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, son dönemde girdiği üç ağır savaşın yaralarını sarmadan yeni bir savaşa sürüklenmiştir. Devlet daha önceki savaşlarda eksikliği görülen personel, malzeme, kadro ve para ihtiyacını yeterince temin edemeden ve içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik sorunları çözümleyemeden yeni bir savaşa girmiştir. Bu savaşta Osmanlı orduları Kafkas, Kanal, Irak, İran, Suriye-Filistin, Çanakkale, Galiçya ve Makedonya Cephelerinde savaşmıştır. Dolayısıyla bu kadar geniş bir alana dağılmış bulunan orduların ve savaşan askerin sıhhi hizmetleri ve iaşelerinin gerektiği şekilde temini oldukça zor olmuştur⁷⁰⁰. Sıhhi hizmetlerin aksaması asker zayıfatını artırmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti bu savaşta tarihinin en büyük zayıfatını vermiştir. Bu zayıfat içerisinde ise genç ve aydın nüfus önemli bir yekün teşkil etmiştir.

1. MECRUH VE MALÛLLERE YÖNELİK SIHHİ HİZMETLER

Bilindiği gibi Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti her açıdan kötü bir sınav vermiştir. Harbin hemen ardında her alanda bir toparlanma çabası içerisine

⁶⁹⁸ Fahri Belen; *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, C. 1, Gnkur Basımevi, Ankara 1964, s. 1-2.

⁶⁹⁹ Özbay, a.g.e., C. 2, s. 119-120.

⁷⁰⁰ Belen, a.g.e., C. 1, s. 1-4.

girilmiştir. Bu durum ordudaki sıhhi hizmetler için de söz konusudur. İlk olarak sıhhi hizmetleri düzenlemek üzere 24 Aralık 1913 tarihinde Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Başkanlığına Tabib General Süleyman Numan Bey atanmıştır. Numan Bey ordudaki sağlık hizmetlerini düzene koymak amacıyla çok yönlü bir çaba içerisine girmiştir. Bu doğrultuda Almanya'dan uzman heyetler getirtmiştir. Bunun yanında birlik revirleri basit yatakhane olmaktan çıkarılarak teşkilatlı sağlık merkezleri haline dönüştürülmüştür. Bu dönüşümle bağlantılı olarak hastanelerde tedavi şekli rutine binmiş olan ve uzun süre kalması gereken askerler revirlere nakledilmişlerdir. Böylece hastanelerin daha verimli bir şekilde kullanılması imkanı ortaya çıkmıştır.

Öte yandan askeri birliklerin hastanelerindeki yatak kapasiteleri artırılmıştır. Buna göre kolordu hastaneleri 300 yataklı olacaktır. Tümen hastaneleri ise önce 200, bilahare 250 yatak kapasitesine çıkarılmıştır. Erzurum, Edirne, İzmir gibi müstahkem mevkiilerde ise 500'er yataklı hastaneler açılması kararı alınmıştır. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Başkanlığı ordudaki hastanelerin sayısını 41'e, yatak kapasitesini 13.450'ye çıkarmayı, her elli yatağa bir doktor temin etmeyi planlamıştır⁷⁰¹. Yine bu plana göre kolordu, tümen ve alaylardaki sıhhiye merkezlerinde albay veya binbaşı rütbesinde başhekimler görev yapacaktır. Taburlarda ise yüzbaşı rütbesinde hekimler bulundurulması öngörülmüştür⁷⁰².

Öte yandan Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği adıyla yeni bir birim oluşturulmuştur. Bu birim özellikle salgın hastalıklardan korunmak, kışlaların hijyeni ve yetki alanındaki hekimlerin çalışmaları ile ilgilenmiştir. Bu arada Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi 1914 yılının Mart ayında 65 maddeden oluşan bir "*Emraz-ı Sariye (Salgın Hastalık) Nizamnamesi*" hazırlayarak sıhhi hizmetlerle ilgili bir takım düzenlemeler yapmıştır. Bu doğrultuda salgın hastalıklarla ilgili hastaneler, tecrithaneler ve emraz-ı ıstılaiye hastaneleri kurulması ile ilgili çalışmalar başlatılmıştır⁷⁰³.

Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi yapılan işleri ve alınan sonuçları takip edebilmek amacıyla istatistikler tutulmasına da önem vermiştir. Bu amaçla İstihbarat Kalemi adıyla bir birim oluşturmuştur. Bu birimin öncelikli görevi birliklerden ve

⁷⁰¹ Gnkur Yay., *TSK Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. 10, Gnkur Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1985, s. 142-143.

⁷⁰² ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-06.

⁷⁰³ *Sıhhiye Mecmuası*, S. 8, Yıl 3, (Ağustos 1331), Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, s. 1 vd.

hastanelerden gelecek olan zayıf cetvellerini tasnif ederek bu bilgilerden istatistik veriler çıkarmak ve Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ne sunmaktır⁷⁰⁴.

Bu birimin 1914 yılı kadrosu hakkında her hangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak, 1916 yılı itibarıyla ihtiyaca binaen kadro mevcudunda artırıma gidildiği bilinmektedir. 1916 yılı itibarıyla İstihbarat Kalemi'nin mevcudu; 1 kalem müdürü tabip yüzbaşı, 1 binbaşı, 1 muavin tabip yüzbaşı, 2 birinci ve üçüncü sınıf katib, 2 sıhhiye küçük zabiti, 20 yazıcı neferi, 1 emir neferi şeklindedir⁷⁰⁵.

Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Başkanlığı savaş süresince karşılaşılan sorunlarla ilgili olarak zaman zaman tamimler yayınlamış ve aksaklıkları gidermeye çalışmıştır. Örneğin ilmuhaberi bulunmayan askerlerin hastanelere yatırılmasında karşılaşılan güçlükler ve hastanelerin malûl raporlarında gösterdikleri ihmaller nedeniyle genelge yayınlamak ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 14 Mayıs 1916 tarihli tamimde mecruh veya malûl olarak kıtalarından hastanelere gönderilen subay ve erlerin yanlarında ilmühaberleri olsun olmasın hastanelerde tedavi edilmeleri ve ödeneklerinin derhal verilmesi talep edilmiştir.

Tamimde yer alan bir diğer husus ise muharebe esnasında aldıkları yaraların neticesi olarak malûl kalan efrada kanunen tekaüd maaşı ödenmesi gerektiğinin vurgulanmasıdır. Bu maaşın malûllerin tedavide buldukları hastaneler tarafından verilecek raporlar ile kesinleşeceği de hatırlatılmıştır. Tamimde ayrıca resmi işlemlerin uzaması nedeniyle malûllerin sefaletle sürüklenmelerinin önüne geçilmesinin lüzumu üzerinde durulmuş, işlemlerin hızlandırılması gerekliliği hatırlatılmıştır. Hastane raporlarında malûliyet nedeni, hangi uzuvdan malûl kalındığının mutlaka belirtilmesi istenilmiştir. Bunlara ilaveten mecruh veya malûlün nereden veya hangi cepheden geldiği, hangi vasıta ile ve hangi tarihte hastaneye giriş yaptığı ve yarasının iyileşme durumunun olup olmayacağına dair doktor görüşünün belirtilmesi istenilmiştir. Yarasının tedavi olmasına kanaat getirilememiş olanların ve şehitlerin raporlarının birlikler tarafından incelenmesi gerektiği de hatırlatılmıştır.

Tamimde mecruh veya malûllerin ne şekilde ve hangi uzvundan yaralandığı, ne sebepten mecruh olduğu, yarasının cinsi, hangi sağlık merkezine ve hastaneye veya sevk-i mecruhin komisyonuna gönderildiğinin birliğine rapor edilmesi gerektiği, bu bilgilerin ordu kumandanlığı vasıtasıyla Harbiye Nezareti Sıhhiye

⁷⁰⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 171, Gömlek: 2, Belge nr. 2-1, 2-3.

⁷⁰⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 171, Gömlek: 2, Belge nr. 2-3.

Dairesi Merkez İstihbarat kalemine bildirilmesinin zorunlu olduğu da hatırlatılmıştır⁷⁰⁶.

1.1. MECRUH VE MALÛLLERİN SAYISINI ARTIRAN ETKENLER

Savaş öncesinde ve savaş sırasında yapılan bütün sıhhi planlara ve gösterilen iyi niyetli çabalara rağmen sağlık alanındaki aksaklıklar ve eksiklikler tam anlamıyla giderilememiştir. Savaşın çok geniş alanlara yayılması ve her cephenin farklı koşullara sahip olması nedeniyle asker kayıpları oldukça artmıştır. Yapılan sıhhi planlamalar savaşın büyüklüğü karşısında yetersiz kalmıştır. Sağlık malzemesi ve sıhhi personel kifayet etmemiştir. Ulaşım imkan ve vasıtalarının yetersizliği ise başka bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. İlaç nakli ve hijyen için gerekli olan araç ve malzemeler çoğunlukla zamanında yerine ulaşamamıştır⁷⁰⁷.

I. Dünya Savaşı'nda ordu sıhhiye personeli sıhhiye subayları, küçük sıhhiye zabıtları ve sıhhiye erlerinden oluşmuştur. Ordularda bulunan fırka sertabileri sıhhiye sınıfındaki astsubay ve erlerin eğitimleri ile ilgilenecek onları harp koşullarındaki sıhhi hizmetlere hazırlamışlardır. Sıhhiye erlerine hasta ve yaralı sevki, hijyen sağlama ve malûl ve mecruhlara ilk yardım konusunda kurslar verilmiştir. Örneğin Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğinden gönderilen bir talimatnamede sıhhiye erlerinin nasıl eğitileceği konusunda bilgiler bulunmaktadır. Buna göre fırka sertabilerinin sıhhiye erlerine verilecek eğitimde onlara nezaret edecekleri bildirilmektedir. Ayrıca sıhhiye erlerine harp beygirlerinin kullanımı, malûl ve mecruhların sevkleri ve yerleştirilmesi, güneş vurmaları ve donmalar karşısında alınacak tedbirler, ayrıca salgın hastalıklar durumunda abdesthanelerin temizliği konusunda eğitim verilmesi istenmiştir⁷⁰⁸.

Orduda sıhhi hizmetlerin yürütücüleri doktorlar olduğu için harp sırasında bu ihtiyacının tam olarak sağlanması için gerekli tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Harp başlamadan evvel askeri hastanelerde yatak sayısına göre bulunması gereken hekim sayısı belirlenmiştir. Buna göre 100 yataklı hastanelerde 1 sertabib, 2 tabip, bir nöbetçi tabip olmak üzere 4 tabip bulunacaktır. 150 yataklı hastanede ise 1 sertabib

⁷⁰⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2184, Dosya: 13, Fihrist: 0001-13.

⁷⁰⁷ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-52; Fevzi Çakmak; *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya'da, İran'da* [1935'te Akademide Verilen Konferanslar, VII. Konferans], Gnkur X. Şube Neşri, Ankara 1936, s. 358-360; Özbay, a.g.e., C. 1, s. 124.

⁷⁰⁸ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2205, Dosya: 8, Fihrist: 03-12.

olmak üzere 3 tabib, 1 bakteriyolog, 1 nöbetçi tabib, 200 yataklı hastanede 1 baştabib, 4 tabib, bir bakteriyolog, bir nöbetçi tabib, 250 yataklı, 1 baştabib, 5 tabib, 1 baştabib muavini, 1 bakteriyolog, 2 nöbetçi tabib, 300 yataklı hastanelerde 1 baştabib, 6 tabib, 1 baştabib muavini, 1 bakteriyolog, 2 nöbetçi tabib, 350 yataklı hastanelerde 1 baştabib 7 doktor 1 baştabib muavini, 1 bakteriyolog, 2 nöbetçi tabib, 400 yataklı hastanede 1 baştabib, 8 tabib, 1 sertabib muavini, 1 bakteriyolog, 2 nöbetçi tabib, 500 yataklı hastanede 1 baştabib, 10 tabib, 1 sertabib muavini, 1 bakteriyolog, 2 nöbetçi tabib 750 yataklı hastanede 1 baştabib, 15 tabib, 1 sertabib muavini, 2 bakteriyolog, 2 nöbetçi doktor bulunması planlanmıştır⁷⁰⁹.

Fakat bütün bu planlamaya rağmen malûl ve mecruhların tedavilerini tam olarak sağlayacak sayıda askeri hekim bulunamamıştır. Ordudaki doktor ihtiyacını gidermek için 11 Ağustos 1914 (29 Temmuz 1330)'te 426 sayılı “*Seferberlikte Orduya alınan Mükellef Sivil Memurin-i Sıhhiye Hakkında Kanunu Muvakkat*” çıkarılarak 20-45 yaşları arasındaki doktor, eczacı ve dişçiler ordu hizmetine alınmışlardır⁷¹⁰.

Ayrıca tıbbiyenin son sınıf öğrencilerinden yararlanma yoluna gidilmiş, gayrimüslim doktorlardan da faydalanılmıştır⁷¹¹. Keza Ordu sıhhi hizmetlerinin işleyişini sağlamak amacıyla daha önceki birçok savaşta olduğu gibi I. Dünya Savaşı'nda da yabancı doktorlar çağırılmıştır. Bu anlamda Alman doktorlar Osmanlı doktorlarıyla birlikte mecruh askerleri tedavi amacıyla cephede hizmet etmişlerdir⁷¹².

Öte yandan doktor ve eczacı açığının kapatılma çabaları savaş süresince devam etmiştir. Bu amaçla 19 Şubat 1916/6 Şubat 1332 tarih ve 116 sayılı yasa ile “*diplomasız cerrah ve eczacıların orduda suret-i istihdamları hakkında kanun*” çıkarılmıştır. Bu kanunda onbeş seneyi doldurmadan evvel görevden ayrılan ve onbeş seneyi doldurduktan sonra istifa eden veya tekaüde ayrılan diplomasız cerrah ve eczacılar da silah altına alınmışlardır⁷¹³. Fakat alınan bu tedbirlere rağmen savaşın başından sonuna kadar doktor ihtiyacı giderilememiştir.

⁷⁰⁹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2204, Dosya: 3, Fihrist: 01-003.

⁷¹⁰ *Düstur*, Tertip 2, C. 6, Kanun nr: 426, s.950-951; Bu kanun *Takvim-i Vekayi*, 1 Ağustos 1330 tarih ve 1907 numara ile yayımlanmıştır.

⁷¹¹ *Tevhid-i Efkâr*, 8 Ağustos 1338/8 Ağustos 1922, nr. 3444-416, s. 3.

⁷¹² ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2189, Dosya: 41, Fihrist: 013.

⁷¹³ *Düstur*, Tertip 2, C. 9, (1 Teşrinisani 1332-31 Teşrinievvel 1333), Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s. 176-177.

Esasen sıhhi personel eksikliğine çözüm bulmak amacıyla Harbiye Nezareti ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti arasında karşılıklı işbirliği söz konusu olmuştur. 4 Ekim 1914 tarihinde henüz savaş başlamadan yapılan hazırlıklar çerçevesinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Riyasetine gönderilen belgede seferberlikte Hilâl-i Ahmer hizmetinde çalışmak üzere görevlendirilmesi planlanan sıhhiye personelinin bir an evvel belirlenmesi gerektiği aksi halde görevlendirmelerde bazı aksaklıkların olabildiği vurgulanarak, olabilecek aksaklıkların sıhhi hizmetlerde büyük sıkıntılara sebep olacağı belirtilmiştir. 1.400 yataklı bir hastane açmayı planlayan cemiyetin doktor sayısının yetmediği, nakledilen malûl ve mecruhların yanlarına sıhhiyecinin istihdamının zaruri olmasından dolayı ihtiyat personeli kadrosunda lüzumu kadar sıhhiyecinin cemiyete gönderilmesi istenmiştir⁷¹⁴.

Bu istekler üzerine 5 Ekim 1914 (22 Eylül 1330) tarihinde Harbiye Nezareti'nden cevap geldiği görülmektedir. Buna göre Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin teklif ettiği 1.400 yataklı hastanenin açılması uygun bulunmuştur⁷¹⁵. Yine Hilâl-i Ahmer tarafından kurulacak sıhhi müesseselerde ihtiyaç duyulan doktor, eczacı ve dişçilerin askerlik hizmetinde bulunan kişiler arasından temin edilmesine karar verilmiştir⁷¹⁶. Fakat bu planlamalara rağmen savaşın ilerleyen dönemlerinde de personel eksikliği devam etmiştir.

I. Dünya Harbi sona erdikten sonra eski Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Refik Bey tarafından açıklanan istatistiklere göre harpte görev alan doktor kadroları şu şekildedir⁷¹⁷;

Tablo-3. I. Dünya Harbi Sırasında Askeri Hizmetlerde Bulunan Doktorların Sayısı

Milliyeti	Muvazzaf	İhtiyat
İslam	1.173	528
Rum	9	331
Ermeni	17	299 ⁷¹⁸
Musevi	3	116
Katolik Maruni	-	79
Yekun	1.202	1.353

⁷¹⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 1.

⁷¹⁵ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 1-1.

⁷¹⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 1-2.

⁷¹⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 8 Ağustos 1338/8 Ağustos 1922, nr. 3444-416, s. 3.

⁷¹⁸ Gazetede, Ermeni ihtiyat doktor sayısı 229 yazmakla birlikte genel toplam ve diğer tablolardaki verilere göre bu sayının 299 olması gerekmektedir. Bkz. *Tevhid-i Efkâr*, 8 Ağustos 1338/8 Ağustos 1922, nr. 3444-416, s. 3.

Bu istatistiğe göre I. Dünya Harbi'nde muvazzaf ve ihtiyat olarak toplam 2.555 doktor görev almıştır. Bunların % 47'si muvazzaflardan, % 53'ü ise ihtiyatlardan oluşmuştur. Sivil doktor sayısı muvazzaf doktorlardan daha fazladır. Muvazzaf doktorların % 97,58'i Müslümandır. Sadece % 2,42'si gayrimüslimlerden oluşmuştur. İhtiyat doktorların ise % 39'u Müslüman, % 61'i ise gayrimüslimdir. Diğer bir ifade ile on ihtiyat doktordan 4'ü Müslüman 6'sı ise gayrimüslimdir.

Görüldüğü üzere toplam doktor miktarı yedi cephede birden savaşan bir ordu için son derece azdır. Genelkurmay Başkanlığının tespitlerine göre Askere alınanların mevcudu 2.850.000'dir⁷¹⁹. Bu sayı doğru kabul edilecek olursa ortalama 1115 kişiye bir hekim düşmüştür. Bu durum yaralı ve malûllerin tedavisinde yetersiz kalınmasının en büyük nedenlerinden birisi olmuştur.

Tablo-4. İhtiyat (Mükellef) Doktorların Ordudaki İstihdamları

Milliyeti	Cephede	Menzilde
İslam	142	386
Rum	68	263
Ermeni	38	261
Musevi	29	87
Katolik Maruni	33	46
Yekun	310	1.043
Umumi yekun	1.353	

Tabloya bakıldığında ihtiyat doktorların % 22,91'i cephede görevlendirilirken % 77,09'u ise menzillerde istihdam edilmiştir. Diğer bir ifade ile ihtiyat doktorların yaklaşık beşte biri cephede, beşte dördü ise geri hizmet alanlarında görevlendirilmiştir. İhtiyatlardan cephede görevlendirilme oranı en yüksek olan Katolik-Marunilerdir. Katolik-Maruni doktorların % 41,77'si, diğer bir ifade ile beşte ikisi cephede görevlendirilmiştir. Katolik-Marunilerin cephede görevlendirilme oranı ortalamanın üzerindedir. Buna karşılık Ermeni doktorların % 12,70'i cephede görevlendirilmiştir. Ermeni doktorların cephede görevlendirilme oranı ise genel ortalamanın altındadır. Bu bilgiler ışığında Ermeni doktorların cepheden uzak tutulmak istenildiği düşünülebilir.

Savaşta görev yapan doktorlar rütbe itibarı ile değerlendirildiğinde ise şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır⁷²⁰.

⁷¹⁹ Hikmet Özdemir; *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, TTK yay, Ankara 2005, s. 119-120, 135-136.

⁷²⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 8 Ağustos 1338/8 Ağustos 1922, nr. 3444-416, s. 3.

Tablo-5. I. Dünya Harbi'nin Başlangıcında Muvazzaf Doktorların Rütbeleri

Rütbesi	Adedi
Miralay	11
Kaymakam	34
Binbaşı	271 ⁷²¹
Kıdemli, Kıdemsiz Yüzbaşı	744
Toplam	1.060
Gülhanede Stajda olanlar	142
Genel Toplam	1.202

Buna göre muvazzaf doktorların sadece % 3,74'ünün albay ve yarbaylardan, % 22,54'ünün binbaşılardan, % 73,71'inin yüzbaşılardan ibaret olduğu söylenebilir. Diğer bir ifade ile muvazzaf beş doktordan yaklaşık dördü yüzbaşı seviyesindedir. Zira, Gülhane'de stajını tamamlayan doktorlar da yüzbaşı rütbesi ile mezun oluyorlardı. Yüzbaşı rütbesi taşıyanların çok olmasının bir diğer sebebi de ihtiyat doktorların yüzbaşı rütbesiyle istihdam edilmeleridir. Buna göre savaşta görevlendirilen doktorların 886 (muvazzaf)+1353 (ihtiyat) =2239 adedi yüzbaşı rütbesindedir. Bu durumda orduda görevlendirilen toplam doktor mevcudunun % 87,63'ünün yüzbaşı rütbesinde olduğu söylenebilir. Diğer bir ifade ile on doktordan yaklaşık dokuzu yüzbaşıdır. Bütün bu bilgilerden hareketle I. Dünya Savaşı döneminde ordudaki sağlık hizmetlerinin yüzbaşılardan omuzlarına yüklendiğini ifade etmek mümkündür⁷²².

Öte yandan sivil doktor ve eczacıların askere alınmaları şehirlerdeki sağlık sisteminde bazı aksaklıklara neden olmuştur. Örneğin İstanbul Belediye Başkanı Cemil Paşa 3 Ağustos 1914 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda İstanbul Belediye'sinde görevli tabib ve sıhhiye personelinin askere alınmaları nedeniyle şehirdeki sıhhi hizmetlerin aksadığını ifade etmiştir. Bu nedenle Cemil Paşa, Harbiye Nezareti'nden belediye sağlık hizmetlerinde çalışanların askerliklerinin ertelenmesini talep etmiştir⁷²³.

Yine silah altına çağrılan Osmanlı Edviye-yi Mustahzar Fabrikası sahipleri eczacı Necati Ahmet ile Mehmed Reşad Beyler, Harbiye Nezaretine bir dilekçe ile müracaat ederek mevcut fabrikada ordu adına ilaç üretmeye devam etmelerine izin verilmesini istemişlerdir. Dilekçede Askeri Sıhhiye Dairesinin ihtiyaç duyduğu

⁷²¹ Gazetede, bu sayı 371 yazmakla birlikte genel toplam ve diğer tablolardaki verilere göre bu sayının 271 olması gerekmektedir. Bkz. *Tevhid-i Efkâr*, 8 Ağustos 1338/8 Ağustos 1922, nr. 3444-416, s. 3.

⁷²² *Tevhid-i Efkâr*, 8 Ağustos 1338/8 Ağustos 1922, nr. 3444-416, s. 3.

⁷²³ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2205, Dosya: 8, Fihrist: 001.

komprime ilaçlardan günde yaklaşık 150 bin adet imal ettiklerini, seferberlik nedeniyle silah altına alınmaları durumunda bu üretimin aksayacağını bildirmişlerdir. Adı geçen kişiler ikinci bir seçenek olarak da Gülhane Hastanesinde istihdam edilmelerini teklif etmişler, orduya böylece daha faydalı olabileceklerini iddiasında bulunmuşlardır⁷²⁴.

Bununla birlikte zaten yetersiz olan sıhhi personel sayısında çeşitli nedenlerle azalma meydana gelmiştir. Bu nedenlerin en önemlisi bulaşıcı hastalıklardır. Savaş boyunca askeri hekimlerin yaklaşık % 10,5'i çeşitli nedenlerle ve özellikle de salgın hastalıklar sebebiyle hayatlarını kaybetmişlerdir⁷²⁵.

Tablo-6. Seferberliğin İlanından Mütarekenin Akdine kadar Muvazzaf Askeri Doktorların Zayıyatını Gösteren Cetvel

Tabib	İhraç	Tekaüd	Hastalıktan ölüm	Şehiden ölüm	Kazaen ölüm	İntihar eden	Suda boğulan	İdam	Nakil	Fırar	Esir
Mirvila											
Miralay		4	1								2
Kaymakam		14	7								11
Binbaşı	1	25	39	2	1	2					114
Kolağası			2				1			1	1
Yüzbaşı	17	22	60	8	1	2		1	1		90
Mülazım										8	5
Yekun	18	65	109	10	2	4	1	1	1	9	223

Bu tabloya bakıldığında toplam muvazzaf doktor zayıyatının 443 olduğu görülmektedir. Buna göre muvazzaf doktorların % 36,85'i çeşitli nedenlerle zayı olmuştur. Toplam zayıyatın en büyük kısmını % 50 ile esir düşen doktorlar oluşturmaktadır. Bunu % 28,66 ile çeşitli nedenlerle ölümler takip etmiştir. Burada hastalıktan ölümler önemli bir yekün teşkil etmiştir. Toplam zayıyat içerisinde hastalıktan ölümlerin oranı % 24,6'dır. Diğer bir ifade ile toplam zayıyatın dörttebiri hastalık nedeniyle ölümlerden oluşmuştur. Yine bütün muvazzaf doktorlar dikkate alındığında yaklaşık on doktordan birisinin hastalık nedeniyle hayatını kaybettiği söylenebilir⁷²⁶.

⁷²⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2205, Dosya: 8, Fihrist: 002-002.

⁷²⁵ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2189, Dosya: 41, Fihrist: 013.

⁷²⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2189, Dosya: 41, Fihrist: 013.

1922 yılında Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Refik Bey'in açıkladığı istatistiklerde ise I. Dünya Harbi'ndeki doktor kayıpları milliyetlerine göre tasnif edilmiştir⁷²⁷.

Tablo-7. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti Verilerine Göre I. Dünya Harbi'ndeki Doktor Zayıatı

Milliyeti	Muvazzaf	İhtiyat
İslam	157	60
Rum	4	61
Ermeni	1	44
Musevi	1	16
Katolik Maruni	-	5
Toplam	163	186
Genel Toplam	349	

Doktor zayıatını konu alan iki veri arasında ciddi bir fark göze çarpmaktadır. Sıhhiye Vekili Dr. Refik Bey'in naklettiği tabloda zayıat nedenleri ayrıntılı bir şekilde verilmemiştir. Bahsedilen zayıatın içeriği anlaşılammıştır. Muhtemelen bu fark esir, ihraç gibi önceki tabloda zayıat olarak gösterilen sebeplerin dikkate alınmamasından kaynaklanabilir. Yukarıdaki tablo dikkate alındığında muharip doktorlarda zayıat oranı % 13,56 olarak tesbit edilmektedir. İhtiyat doktorların zayıat oranı ise %13,74'dür. Buna göre muvazzaf doktorlarla ihtiyat doktorların zayıat oranları hemen hemen aynıdır. Muvazzaf doktorlarda büyük çoğunluk Müslümanlardan oluştuğu için zayıat da genel olarak Müslümanlardan olmuştur. İhtiyat doktorlarda ise zayıat oranları şu şekildedir. Müslümanlar % 11.36, Rumlar % 18.42, Ermeniler % 14.71, Museviler % 13.79, Katolik-Maruniler ise % 6.3'tür. Bu tabloya göre en fazla zayıat Rum doktorlarda, en düşük zayıat da Katolik-Maruni doktorlarda oluşmuştur. Bu farkı açıklayıcı bilgiler elde mevcut değildir. Ancak, Rum doktorların bulaşıcı hastalılarla daha yoğun yakalandığını düşünülebilir. Muhtemelen Katolik-Maruni doktorların görev yaptıkları yerlerde bulaşıcı hastalıklar daha az görülmüş olabilir.

Dünya harbinde sağlık personelinin diğer bir nüvesini teşkil eden eczacılarda da kayıplar yaşanmıştır⁷²⁸.

⁷²⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 8 Ağustos 1338/8 Ağustos 1922, nr. 3444-416, s. 3.

⁷²⁸ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2189, Dosya: 41, Fihrist: 014-02.

Tablo-8. I. Dünya Harbi'ndeki Muvazzaf Eczacı Kayıplarını Gösterir Cetvel

Eczacı	İhraç	Tekaüd	Hastalıktan ölüm	Kazaen ölüm	Suda boğulan	Şehiden ölüm	Fırar	Esir
Kaymakam		1						
Binbaşı		8	2					2
Kolağası			2					
Yüzbaşı		4	13	1	2	1	1	23
Mülazım	7	5	3					11
Yekun	7	18	20	1	2	1	1	36
Genel Toplam	86							

Tabloya bakıldığında orduda görev yapan muvazzaf eczacılardan toplam 86 kayıp verildiği anlaşılmaktadır. Bu kayıplar içerisinde esir düşmüş olanların önemli bir yekün tuttuğu görülmektedir. Esirlerin oranı % 41,86'dır. Diğer bir ifade ile yaklaşık beş kayıptan ikisi esirlerden oluşmuştur. Çeşitli sebeplerle ölüm oranı ise % 27,90'dır. Bu ölümler içerisinde hastalıktan ölümler ilk sıradadır. Hastalıktan ölümlerin toplam zayıat içerisindeki oranı % 23,25'tir. Yaklaşık her dört kayıptan birisinin hastalık sebebiyle ölümden kaynaklandığı söyleyebiliriz.

Öte yandan cepheye meydana gelen yaralanmalara hemen müdahale edilmesi mecruh ve hasta askerleri kurtarmak açısından son derece önemli idi. Çünkü müdahale edilmeyen yaralar kısa süre içinde iltihaplanmıştır. Bu iltihaplanma yüzünden askerlerin uzuvlarını kesmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Özellikle şarapnel tesiriyle meydana gelen malûliyetlerin tedavisi son derece zor olmuştur. Böyle bir malûliyeti giderebilmek için malûl gazi hastane hastane gezmek zorunda kalabilmiştir. Bununla ilgili olarak belgelerde çok fazla örneğe rastlanmaktadır. Mesela Seddülbahir Muharebesinde şarapnel parçası tesiri ile çenesinde yanık oluşan Soma Sancağına mensup 15. Hava Bataryası erlerinden Selim oğlu Halil, ilk önce cephe sargı mahallinde tedavi edilmiş, daha sonra Maydos'tan vapura alınarak Tekfurdağı Hastanesi'ne götürülmüştür. Burada bir müddet tedaviden sonra İstanbul Maçka hastanesine nakledilmiştir. Burada da tam iyileşme sağlanamayınca 23 Nisan 1916 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye Mecruhin Hastanesi'ne sevk edilmiştir⁷²⁹.

Benzer şekilde Anafarta muharebesinde bomba infilakından dolayı sağ bacağı yanarak yaralanan Manisa vilayeti Eşme kazasına mensup II. Kolordu, 8. Fırka, 24. Alay, 1. taburdan Mehmet Nebi, yaralandıktan bir müddet sonra ayağı tedaviye alınmış, ardından ağır yaralı olduğu için Sirkeci sevkıyatı vasıtasıyla Çapa

⁷²⁹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2214, Dosya: 51, Fihrist: 001-03.

Hastanesi'ne götürülmüştür. Burada bir süre tedavi edilen yaralı Haseki Şehit Muhtar Bey Hastanesi'ne nakledilmiş, burada ameliyatı gerçekleştirilmiş ve bomba parçası bacağından çıkarılmıştır. Fakat bütün bu müdahalelere rağmen bacağındaki iltihaplanma giderilememiştir. Bunun üzerine Mehmet Nebi 29 Haziran 1916 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye Mecruhın Hastanesi'ne sevk edilmiştir. Burada da ameliyata alınmasına rağmen bacağı tam olarak kurtarılamamıştır. Malûl kalarak 5. dereceden tekaüde sevk edilmiştir⁷³⁰.

Kafkas Cephesi'nde de yaralılara zamanında müdahale edilemediği için asker zayıyatı artmıştır. Öyle ki Köprüköy Muharebesinin ilk günlerinde 2.000 civarında asker yaralanmıştır. Yaralılar seyyar hastanelerde ilk müdahaleleri yapıldıktan sonra Erzurum hastanelerine gönderilmiştir. Bir anda bu kadar yaralının hastaneye intikali zaten zor işleyen hastane sistemini sıkıntı içine sokmuştur. Personel ve sıhhi malzeme yetersizliği de çekildiği için hastaneye ulaşan yaralılara zamanında müdahale edilememiştir. Azap Muharebesi sonuna kadar 14 Kasım 1914-9 Aralık 1914 (1 Teşrinisani 1330-26 Teşrinisani 1330) tarihleri arasında yani yaklaşık bir ay içerisinde Erzurum ve Hasankale hastanelerine 139 zabıt, 5.646 yaralı girmiştir⁷³¹. Yaralı akışının çok fazla olması ve bir anda hastanelerin yaralılarla dolması askerlere aynı anda müdahale edilmesini zorlaştırmıştır.

Harpte her cephenin kendine ait koşullarının olacağı unutulmamalıdır. Özellikle iklim ve ulaşım şartlarının çetin olduğu cephelerde sıhhi hizmetlerde önemli aksaklıklar yaşanmıştır. Bu nedenle malûllerin tedavileri ve sevkleri gerektiği şekilde yapılamamıştır. Örneğin Harbin kendine ait zorluklarının yanında Kafkas Cephesi'nde tabiat şartlarının çetinliğine karşı da mücadele verilmiştir. Bu cephe, iklimi sert, köyleri seyrek, yol şartları zor, dağlık, yardım imkanları güç ve geniş bir alanı kapsamıştır. Türk ordusu ve Ruslar kış mevsiminde yüksek dağlarda, tipili havalarda mücadele etmişlerdir. Bu sebepten hayvanlar ve insanlar nakliyat yapılması son derece zorlaşmıştır. Yaralı ve hastaları sevk etmek mümkün olmadığı gibi kışın şiddeti ve ulaştırma zorluğu büyük ölçüde zayıyata sebep olmuştur⁷³². Bu cephede sıhhi hizmetlerdeki eksikliğin yanında yoksulluk, soğuk, açlık ve hastalıklardan dolayı askeri birlikler çok fazla zayıyat vermiştir.

⁷³⁰ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2214, Dosya: 51, Fihrist: 001-07.

⁷³¹ Çakmak, a.g.e., s. 359.

⁷³² Fahri Belen; *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri*, C. 4, Gnkur Basımı, Ankara 1966, s. 190-191.

Kafkas Cephesi'nde kış koşullarından dolayı yaralı ve hasta nakliyesinde ciddi sorunlar yaşanmıştır. Kar ve tipinin yolları tamamen kapatması nedeniyle sıhhi merkezler arasında bağlantı tamamen kesilmiştir. Bu şartlardan dolayı ulaşımın en önemli unsuru olan hayvanlardan da yararlanılamamıştır. Kolordulardaki hastalar gerideki hastanelere sevk edilememişlerdir. Çoğu hasta ve yaralı sıhhiye erlerinin sırtlarında taşınmaya çalışılmıştır. Kızaklar bulunmakla birlikte yoğun kar ve kış nedeniyle bunlardan yeterince yararlanılamamıştır⁷³³.

Diğer taraftan Suriye-Filistin ve Irak Cephelerinde sıcaklardan dolayı salgın hastalıklar baş göstermiştir. Savaşın ilk başladığı dönemden itibaren bu bölgede salgın hastalıklar görülmüştür. Örneğin Bağdat Merkez Hastanesi sertabibi Hasan Tahsin Bey tarafından Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesine gönderilen telgrafta hastanede salgın hastalıktan tedavi edilenlerin miktarını belirten rapor gönderilmiştir. Bu raporda humma, tifo, dizanteri gibi hastalıkların görüldüğü, hastaların Bağdat, Basra ve Nasıriye Mevki hastanelerinde tedavi edildikleri bildirilmektedir⁷³⁴. Savaşın son döneminde muharebelerin yaz aylarında gerçekleşmesi yaralı sayısını artırmış, bu dönemde salgınlar da korkunç bir boyuta ulaşmıştır. 60 dereceye varan aşırı sıcaklar hem ordunun savaş kabiliyetini azaltmış hem de salgın hastalıkları ciddi bir tehdit haline getirmiştir. Bu sırada VII. Ordu komutanı Fevzi (Çakmak) Paşa dahi amipli dizanteri hastalığına yakalanmış, bir süre hasta bir şekilde orduya komuta etmiş fakat hastalığı şiddetlenince 1 Ağustos 1918'de izin alarak İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır⁷³⁵.

I. Dünya Savaşı'nda yaralı askerlere ihtiyaç duydukları tedavinin tam olarak yapılamamasının en önemli nedenlerinden birisi de sıhhi malzeme eksikliği ya da bu malzemelerin sevkinde yaşanan problemler idi. Esasen savaşın başlarında ordu sağlık hizmetlerinde herhangi bir aksamaya neden olmamak için ihtiyacı karşılayacak oranda sıhhi malzemenin tedarik edilmesi sağlanmıştır. Bu amaçla Sıhhiye Dairesi malûl mecruh ve hasta askerlerin tedavilerini kolaylaştırmak için sabit ve seyyar hastanelerde bulunması gereken tıbbi alet ve malzemelerin listelerini yapmış, bu

⁷³³ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2983, Dosya: 77, Fihrist: 002-14a.

⁷³⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2204, Dosya: 4, Fihrist: 003-16.

⁷³⁵ Zekeriya Türkmen; *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK Yay., Ankara 2001, s. 56.

doğrultuda savaş başlamadan hemen önce askeri hastanelere ve askeri birliklere ihtiyaç duyacakları sıhhi malzemeleri göndermiştir⁷³⁶.

Hastanelerde en çok kullanılan bu malzemelerden bazıları şunlardır: sargı, nişastalı tülbent sargısı, fabrika sargısı, kasık bağı, lastik tüp drenaj, katküt, iğne sünger, seliloid ipliği, mukavva cebirelik, tahta cebirelik, saf pamuk, adî pamuk, yara etiketi, iplik, ameliyat gömleği, cerrahi alet sandığı, lastik sargı, pansuman küveti, kum torbası, ameliyat lambası, alkol ve çeşitli solüsyonlar idi⁷³⁷. Ayrıca hastaneleri dezanfekte etmek amacıyla çeşitli hijyen malzemelerine de ihtiyaç duyulmuştur. Örneğin kinin, fenik, soda, kil, klor kilesi, kireçli su, potas sabunu, arap sabunu, yeşil sabun, formaldehit ve krizol bunlar arasındadır⁷³⁸.

Sıhhi malzemenin çoğu esnaftan satın alınarak veya Avrupa'daki fabrikalardan temin edilerek sıhhiye depolarına konulmuş idi. Fakat, barış zamanı için yeterli olan bu malzeme savaşın ordunun ihtiyaçlarını karşılamakta son derece yetersiz kalmıştır. Sıhhiye depolarında biriktirilen sağlık malzemeleri dört yıl süren savaşın ilk yıllarında tükenmiştir. Malzemenin zayi olması, ordunun geri çekilmesi sırasında sağlık malzemesinin düşman eline geçmesi gibi nedenler de bu olumsuzluğu tetiklemiştir. Öyle ki zaman zaman en basit bir pansuman malzemesi dahi bulunamamıştır. Bu yüzden yaralar açık kalmış, tedavi güçleşmiştir⁷³⁹.

Öte yandan sıhhi malzeme eksikliği bütün cephelerde hissedilmiştir. Harp uzadıkça elde bulunan sıhhiye malzemesi tamamen sarfedilmiş ya da kullanılamaz hale gelmiştir. Osmanlı Devleti sıhhi malzeme eksikliğini Almanya'dan ve Avusturya'dan temin etmiştir. Zaten mevcut olan sıhhi malzeme sıkıntısı Eylül 1917'de Haydarpaşa'daki patlama nedeniyle tahammül edilemez noktalara ulaşmıştır. Bu patlamada Almanya'dan getirilmiş olan sıhhi malzemeler kullanılmaz hale gelmiştir⁷⁴⁰. Bunun yanında taşınma sırasında sıhhi malzemelerin zarar görmesi yada zayi olması söz konusu olmuştur. Keza orduların acil geri çekilmeleri sırasında da sıhhi malzemelerin terk edildiği görülmüştür. Nakliyede yaşanan sıkıntılar

⁷³⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2204, Dosya: 6, Fihrist: 001-01,02,06; ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2204, Dosya: 1, Fihrist: 001-,7,8,9,10,11,12.

⁷³⁷ ATASE Arşivi, BDH, Klasör:2204, Dosya: 6, Fihrist: 001-01, 02, 06.

⁷³⁸ ATASE Arşivi, BDH, Klasör:2204, Dosya: 1, Fihrist: 001-,7,8,9,10,11,12.S

⁷³⁹ Özbay, a.g.e., C. 1, s.311.

⁷⁴⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, C. 4, I. Kısım, Gnkur Yay., Ankara 1979, s. 681.

nedeniyle bazı ilaçların kullanılamaz hale gelmesi de sıhhi malzeme ihtiyacını had safhaya ulaştırmıştır.

Bununla birlikte cephelerde sıhhi malzeme temininde yaşanan güçlükler hasta ve yaralıların cepheden uzaklaştırılarak merkezlere gönderilmelerine sebebiyet vermiştir. Örneğin Filistin Cephesi'nde sıhhi malzemeyi sağlayacak kaynak bulunamaması hasta ve yaralılar kuzeye nakledilmelerine yol açmıştır. Bunun için sol kanatta Kudüs-Elbiire-Nablus, sağ kanatta ise Tokerem-Nablus güzergahında istinat noktaları kurulmuştur. Fakat buralar istenilen ölçülerde sağlık hizmeti verememiş daha çok hasta ve yaralı toplama yeri olarak faaliyet göstermişlerdir⁷⁴¹. Ayrıca savaşın ilk bir yılı içerisinde depolarda bulunan malzeme tükendiği için sıhhi malzemenin tedarik edilmesi ciddi bir sorun olmuştur.⁷⁴².

Sıhhi malzeme yetersizliğini gidermek için bazı cephelerde malzeme imali yoluna da gidilmiştir. Alkol ve pamuk en fazla kullanılan malzemeler olduğu için bazı cephelerde hastaneler ilkel koşullarda bu malzemeleri üretmiştir. Bunlar kanamanın durdurulması, yaraların pansumanı ve korunması açısından elzemdir. Bu nedenle harp esnasında 4. Ordu ilkel aletler kullanarak ham pamuğu işlemiş ve hastanelerde kullanılabilir hale getirmiştir. Ordu sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamakla yetinmemiş, diğer askeri birliklere ve Hilâl-i Ahmer'e de pamuk yardımında bulunmuştur. Yine 3. Ordu ham pamuktan sargı bezi üretmiştir⁷⁴³. Ayrıca Talas Şifa Yurdu Hastanesi'nde de en çok ihtiyaç duyulan pansuman solüsyonu olan alkol üretilmiştir⁷⁴⁴.

Öte yandan Türk ordusunda pamuk ve bezin tedarik edilemediği durumlarda ise farklı yöntemlerle pansuman malzemesi üretildiği görülmüştür. Örneğin 2. Kafkas kolordusu kavak ağacından⁷⁴⁵ elde edilen talaşları ince bir tülbente sararak steril hale getirmiş ve pansumanlarda kullanmıştır⁷⁴⁶. Bunun yanında çoğu zaman sıhhi malzeme temin edilemediği için ilkel malzemeler kullanılarak tedavi

⁷⁴¹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, C. 4, I. Kısım, Gnkur Yay., Ankara 1979, s. 681.

⁷⁴² "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 61.

⁷⁴³ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2983, Dosya: 77, Fihrist: 002-03.

⁷⁴⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2983, Dosya: 77, Fihrist: 002-03.

⁷⁴⁵ Kavak ağacının tercih edilmesinin nedeni bu ağacın kabuğunun yağsız olmasıdır. Bkz. ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2983, Dosya: 77, Fihrist: 002-03.

⁷⁴⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2983, Dosya: 77, Fihrist: 002-03.

yapılmıştır. Örneğin Kafkas Cephesi'nde kırık ve çıkıklarda tahta, mukavva yada tenekeden yapılmış levhalarla kemikleri sarmada kullanılmıştır⁷⁴⁷.

Diğer cephelerde de benzer durumlar yaşanmıştır. Örneğin Suriye Cephesi'nde seyyar ve sabit hastanelerde sıhhi malzeme yetersizliğinden dolayı hasta ve yaralıların bakımında hijyen koşullarına uyulamamıştır. Çoğu zaman doktor ve hastabakıcılar en ilkel malzemeleri kullanarak hasta ve yaralıları tedavi etmek durumunda kalmışlardır⁷⁴⁸.

Yatak kapasitesinin azlığı ve hastane mefruşatının eksikliği de malûllerin tedavi koşullarını zorlaştırmıştır. Esasen savaş öncesinde yapılan hazırlıklar çerçevesinde hastanelerde mevcut yatak kapasitelerinin artırılması planlanmıştır. Bu amaçla Harbiye Nezareti ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti arasında karşılıklı işbirliği söz konusu olmuştur. Örneğin 4 Ekim 1914 tarihinde henüz savaş başlamadan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Riyasetine gönderilen belgede, Cemiyetin ambarında mevcut bulunan eşyaların 1.200 yataklı hastanelerin kurulmasına yeteceği ve yatak kapasitesinin ancak 1.400 adede çıkarılmasının mümkün olabileceği belirtilmiştir⁷⁴⁹.

Görüldüğü gibi harp öncesinde hastanelerdeki yatak kapasiteleri oldukça artırılmış, ancak savaş başladığında cephelerden çok fazla hasta ve yaralı gelmesi neticesinde hastaneler talebe cevap veremez hale gelmiştir. Örneğin Kafkas Cephesi'nde harbin başladığı sırada III. Ordunun 190 bin mevcudunun yaklaşık 120 bin neferi Erzurum civarında bulunmaktaydı. Bu kuvvetlerin sıhhi teşkilatı firkalarda bir sıhhiye bölüğü ve kolordularda üçer seyyar hastane olarak planlanmıştı. Bütün seyyar hastanelerdeki toplam yatak mevcudu 1.800 idi. Erzurum müstahkem mevkiindeki sabit hastanede 900 yatak bulunmaktaydı. Trabzon, Bayburt, Muş vesair menzil hastanelerinde de 1.850 yatak mevcuttu. Buna göre 190 bin mevcutlu ordunun toplam yatak miktarı 4.650 olarak hesap edilmiştir. Lakin bu sayı son derece yetersiz kalmıştır. Zira, sert iklim koşulları ve iaşe imkanlarındaki yetersizlikler beklenenin üzerinde zayiata yol açmıştır. Mevcut şartlarda en azından 20 bin yatağa

⁷⁴⁷ Tevfik Sağlam; *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, Askeri İstanbul Matbaası, İstanbul 1941, s.134-139.

⁷⁴⁸ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 263-264.

⁷⁴⁹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 1.

ihtiyaç vardı. Gerçekte ise bu rakamın dörtte biri miktarında dahi yatak mevcut değildi⁷⁵⁰.

Öte yandan hastanelerin yatak kapasitelerinin artırılması hastane mefruşatı ihtiyacını da ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle hastanelerin yatak, yastık, yorgan, ameliyat masası gibi ihtiyaçlarına da cevap verilmesi gerekmiştir. Örneğin Çanakkale Savaşları sırasında, Müşir Liman Paşa'ya gönderilen belgede Edirne hastanelerine personel ve sıhhi malzeme istenmiştir. Bu malzemeler içerisinde yer alan hastane mefruşatı iki bin yatak çarşafı ve battaniyenin acilen gönderilmesi talep edilmiştir. Ayrıca, hastane masraflarının karşılanması için ikinci kolordu kumandanlığına ivedilikle bin liranın havale edilmesi bildirilmiştir⁷⁵¹.

Kafkas Cephesi'nde de sıhhi malzeme ve hastane mefruşatı gereksinimi had safhaya ulaşmıştır. Yaralı asker sayısı çoğaldıkça hastanelerin yatak kapasiteleri artırılmış, buna paralel olarak hastane malzemesine şiddetle ihtiyaç duyulmuştur. Harbin sonuna kadar bu sorun tam olarak giderilememiştir. Zira yaralanan askerlerin iyi tedavi edilmeleri için en azından 20 bin yatağa ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle Sarıkamış felaketinden sonra Erzurum'daki hastanelere 40 bin hastanın gelmesi buraları sıhhi malzeme ve yatak sayısı açısından tam bir çıkmaza sürüklemiştir. Bunun yanında menzil hastanelerinde cepheden gelecek yaralı ve hastalara bakmak için gerekli olan sıhhi teçhizat tamamen tükenmiştir. Bu dönemde III. Orduya sıhhi malzeme gönderilmiş ise de malzemenin çoğu cepheye ulaştırılamamıştır⁷⁵².

Savaşın ilerleyen safhasında sıhhi malzeme eksikliği şiddetli derecede hissedilmeye başlamıştır. Öyle ki gazlı bez bulmak dahi zorlaşmıştır. Yurt içindeki imkanlar yetersiz kaldığında yurt dışından da malzeme tedariki yoluna gidilmiştir. Örneğin 24 Ocak 1916 (11 Kanunusani 1331) tarihinde Viyana Sefareti'ne hastane ihtiyaçları için 69.487 mark ve 8.125 kron miktarında olmak üzere iki kez para gönderilerek 147 adet yün battaniye, 1.200 adet çarşaf ve yorgan yüzü, 8.000 metre Amerikan bezi sipariş edilmiştir. Viyana Sefareti bu malzemeler için 50.387 kron ödemiş, sefaretin elinde ilerde kullanılmak üzere 2.000 küsur kron daha para kalmıştır. Alınan malzemeler ivedilikle Viyana'dan İstanbul'a gönderilmiştir⁷⁵³.

⁷⁵⁰ Çakmak, a.g.e., s. 358.

⁷⁵¹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2205, Dosya: 9, Fihrist: 001-141.

⁷⁵² Çakmak, a.g.e., s. 358.

⁷⁵³ BOA, HR.SYS., nr. 2175/3, s. 8.

Sıhhi malzemelerin tedarik edilmesi yanında, ihtiyaç duyulan yerlere ulaştırılması hususunda da sıkıntılar yaşanmıştır. Esasen Ordular sıhhi malzeme ihtiyaçlarını genellikle İstanbul'dan karşılamakta idiler. Fakat malzemenin gecikmesi veya gelememesi durumunda kıtalar eksikliklerini diğer birliklerden talep ederek de karşılamışlardır⁷⁵⁴.

Öte yandan gerek Harbiye Nezareti gerekse Hilâl-i Ahmer Cemiyeti sıhhiye depoları oluşturarak ihtiyaç duyulan sıhhi malzemeleri cephelere ulaştırmaya çalışmışlardır. Fakat İstanbul'a uzak olan cephelere malzeme sevk etmek önemli bir problem haline gelmiştir. Bu sıkıntıyı gidermek amacıyla cepheye yakın yerlerde sıhhiye depoları açılmasına karar verilmiştir⁷⁵⁵.

Sıhhi Malzemenin ulaştırılmasında sıkıntı yaşanan cephelerden birisi de Kafkas Cephesi idi. Savaşın başlamasının hemen ardından 1915 yılında Kafkas Cephesi için sıhhi malzeme İstanbul'dan sağlanmakta idi. Fakat İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan tek bir demiryolu hattı bulunuyordu. Bu hat da asker ve levazım nakliyatı dolayısıyla son derece meşgul idi. Söz konusu demiryolundan Kafkas Cephesi'ne malzeme taşımak için uzunca bir zaman beklemek gerekmektedir. Hilâl-i Ahmer nakliye sorununa bir çözüm bulmak, sıhhi hizmetlerin yürütülmesini sağlamak, sıhhi malzeme tedarikini kolaylaştırmak için bir dizi önlem almıştır. Bu amaçla sıhhi malzemeyi nakletmek için hastane gemisi tahsis edilmesine karar vermiştir. Ancak Hilâl-i Ahmer, sıhhiye malzemelerini deniz yoluyla nakletmek için Rusya'yı haberdar etmesi gerekiyordu. Zira, uluslar arası hukukta sıhhi malzeme ve personelin haber vermek ve onay almak suretiyle dokunulmazlığı söz konusuydu. Bu nedenle cemiyet Uluslararası Salib-i Ahmer Cemiyeti'ne müracaat etmiştir. Salib-i Ahmer'in yardımıyla kısa bir zaman içinde Rusya durumdan haberdar edilmiş, gemi için istenen onay alınmıştır. Bilahare Doktor Emin Bey başkanlığında 30 kişiden oluşan Hilâl-i Ahmer heyeti ve yanlarında bulunan sıhhi malzeme, Gülnihal vapuru ile Trabzon'a ulaşmıştır. Trabzon'a ulaşan heyet oradan da Erzurum'a intikal etmiştir⁷⁵⁶. İlâveten Hilâl-i Ahmer, Kafkasya

⁷⁵⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2730, Dosya:25, Fihrist: 008-12.

⁷⁵⁵ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 61.

⁷⁵⁶ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 61.

Cephesi'ndeki ordunun sıhhiye işleri için, gerekli olan sıhhi malzemeyi tedarik etmek amacıyla bu bölgede bir depo açmaya karar vermiştir⁷⁵⁷.

Ayrıca savaş başladıktan hemen sonra Hilâl-i Ahmer, Kafkas Cephesi'ndeki sıhhi malzeme ihtiyacını karşılamak için İstanbul ile Erzurum arasında birkaç menzil noktası kurmaya karar vermiştir. Ancak bu menzil noktalarının nerelerde oluşturulduğu hakkında bilgiye sahip değiliz. İlâveten Erzurum'da Doktor Asaf Derviş'in başkanlığında sıhhi malzeme temini için bir heyet kurulmuştur. Bu heyet ihtiyaçları tespit ederek İstanbul'dan teminine memur edilmiştir⁷⁵⁸.

Cephelerde yaşanan yetersizliklerin yanında İstanbul'da bulunan hastanelerde de sıhhi malzeme ihtiyacı şiddetle hissedilmiştir. Öyle ki en basit bir pansuman malzemesinin tedariki İstanbul'da dahi zaman zaman problem oluşturmuştur. Askerlerin tedavilerinde kullanılan gazlı bez, pamuk, alkol, oksijenli su, eter hemen hemen her hastanenin ihtiyaç duyduğu ve çokça kullandığı malzemeler idi. İstanbul'da bulunan hastaneler sıhhi malzeme eksikliklerini genellikle Hilâl-i Ahmer kanalıyla sağlamaya çalışmışlardır. Örneğin Hapishane-yi Umumi Hastanesi malûl gazileri tedavi ederken ihtiyaç duyduğu malzemeleri Hilâl-i Ahmer'den talep etmiştir. Bu talepler arasında hidrofilli gaz, vazelin, alkol, termometre bulunmaktadır. Hastanenin bu talebine kısa sürede cevap gelmiş, talep edilen malzemeler cemiyet tarafından hastaneye ulaştırılmıştır⁷⁵⁹. Yine aynı hastanenin sertabibi İbrahim Zati Bey 26 Mayıs 1915'te Hilâl-i Ahmer'den 30 kg. pamuk, 5 kg. oksijenli su, 1 kg. eter sülfirin talep etmiştir. Bu malzeme talepleri Hilâl-i Ahmer tarafından ivedilikle ele alınmış, aynı tarihte Hilâl-i Ahmer'den alınan cevabi yazıda 15 kg. pamuk, 2 kg. oksijenli su ve 1 kg. eter sülfirin acilen hastaneye gönderilmiştir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti diğer taleplere de cevap verebilmek amacıyla talep edilen malzemelerin bir kısmını göndermiştir. Acil kullanımlar için istenilen malzeme gruplarından en azından bir miktarı hastanelere ulaştırılmıştır⁷⁶⁰.

Yine 28 Temmuz 1915 (15 Temmuz 1331) tarihinde Bahriye Merkez Hastanesinde tedavi edilen malûl ve mecruh gaziler için lazım olan kloroform Hilâl-i Ahmer'den talep edilmiştir. Hilâl-i Ahmer de bu talebin karşılığı olarak 30 gramlık yüz adet, 80 gramlık dörtyüz adet ve 120 gramlık elli adet kloroformu Bahriye

⁷⁵⁷ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 61.

⁷⁵⁸ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 63.

⁷⁵⁹ Kızılay Arşivi, nr. 74/63.

⁷⁶⁰ Kızılay Arşivi, nr. 74/56.

Merkez Hastanesine göndermiştir⁷⁶¹. Keza 4 Kasım 1915 tarihinde Gureba-yı Müslimin Hastanesi'nde tedavi altında bulunan malûl ve mecruh gaziler için gerekli olan yirmi çift koltuk değneği Hilâl-i Ahmer'den istenmiştir. Bunun üzerine Hilâl-i Ahmer talep edilen koltuk değneklerini, istek belgesini getiren hastane görevlisi memur Yakup Bey'e teslim etmiştir⁷⁶².

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti mecruh ve malûllerin tedavi gördüğü gayrimüslim hastanelerinin ihtiyaçlarını da temin etmiştir. Örneğin bu tür hastanelerden olan Musevi Or Ahayim Hastanesi 28 Eylül 1915 (15 Eylül 1331) tarihinde cemiyete müracaat ederek tedavi edilen gaziler için gerekli olan 25 top gaz hidrofil (gazlı bez), 30 kg. pamuk, 300 gr. iyotun gönderilmesini istemiştir⁷⁶³.

Ancak savaşın başlaması ve ilerlemesiyle birlikte sıhhi malzeme yeterli olmamıştır. Cephelelerden çok sayıda yaralı gelmesi nedeniyle malzeme stokları hızla erimiştir. Sıhhi malzeme depolarının zamanında doldurulamaması, malzeme ve cihaz tedarikinde yaşanan güçlükler ve eldeki malzemenin sevk edilmesinde yaşanan sıkıntılar askerlerin tedavisinin tam olarak yapılmasını engellemiştir. Tıbbi malzemenin genellikle yurt dışından getirilmesi sıhhi malzeme tedarikini zorlaştıran bir başka etkidir.⁷⁶⁴

Öte yandan Ordu Sıhhiye Depolarına El Konulması da sıhhi malzeme ihtiyacını had safhaya ulaştırmıştır. Esasen savaş devam ederken sıhhiye depolarına el konulabileceği tahmin edilmekte idi. Ülkenin içinde bulunduğu koşulların farkında olan Dersaadet Sıhhiye Deposu Müdüriyeti mevcut sıhhiye depolarını koruma altına almaya çalışmıştır. Örneğin 5 Şubat 1918 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere Depo Müdüriyeti İstanbul yakınlarında Karacaviran'da bulunan sıhhiye deposundaki tıbbi eczaya İngilizlerce el konulması ihtimalini düşünmüş, bu depodaki tıbbi ecza İstanbul'a nakledilmiştir⁷⁶⁵.

Diğer taraftan 1918 yılı son baharında Türk orduları bütün cephelelerde yenilmiş hızla geri çekilmeye başlamıştır. Bu süreçte bir kısım sıhhiye malzemelerinin geride bırakılması söz konusu olmuştur. İtilaf devletleri geride bırakılan yada nakliye kollarında ele geçirdikleri sıhhiye malzemelerine de el

⁷⁶¹ Kızılay Arşivi, nr. 12/225, 226.

⁷⁶² Kızılay Arşivi, nr. 12/249.

⁷⁶³ Kızılay Arşivi, nr. 73/81.

⁷⁶⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2983, Dosya: 77, Fihrist: 002-03.

⁷⁶⁵ ATASE Arşivi, İSH, Sıra: 676, Kutu: 8, Gömlek: 37.

koymuşlardır. Örneğin 21 Ekim 1918'de orduya ait malzeme depoları ve nakliye araçlarına İngiliz ve Fransızlar tarafından el konulmuştur. Bu depolarda sıhhiye malzemeleri de bulunuyordu. El koyma nedeniyle sıhhiye malzemeli bölgedeki askere hastanelere taşınamamış, hasta ve malûl askerlerin tedavileri aksamıştır⁷⁶⁶.

Malûl ve mecruh gazilerin tedavilerini yapmak ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere faaliyette bulunan hastaneler ve sıhhiye depoları İstanbul'un işgali sırasında İtilaf devletlerinin denetimi altına girmiştir. Sıhhiye anbarlarına İtilaf Devletleri tarafından el konulması bu malzemelerin kullanımını engellemiştir. Bu durum malûllerin tedavisinde bazı aksamalara ve mağduriyetlere neden olmuştur. Mesela 21 Kasım 1918 (21 Teşrinisani 1334) tarihinde sahra Sıhhiye Müfettişliği umumiliğinden Erkanı Harbiye-i Umumiye Riyaseti verilen bir takrirden Fransızların, Fenerbahçe Hastanesi malzeme deposu ve nakliye araçlarına el koydukları bildirilmektedir⁷⁶⁷.

Buna göre 16 Kasım 1918 (16 Teşrinisani 1334) tarihinde bir Fransız müfrezesi Fenerbahçe'de bulunan askeri hastahaneye gelerek bilimum binalara ve binalarda bulunan hastane malzemesiyle depo ve erzak kilerine ve nakliye hayvanlarına el koymuştur. Aslında Fenerbahçe Hastanesi'nin iki büyük binası Fransız rahibe ve rahiplerine, diğer binalar da şahıslara ait idi. Bu binalar usulüne uygun bir şekilde heyetler vasıtasıyla teslim alınmış ve hastaneye devredilmiş idi. Bu binalar Harbiye Nezaretine ait olmadığı için Fransız müfrezesi binaları işgal edememiştir. Yalnız hastanede bulunan malzemenin bir kısmına ve nakliye vasıtalarına el koymuştur⁷⁶⁸.

Bunun üzerine Harbiye Nezareti sıhhiye malzemesi bulunan depoya el konulmasının tedavi altında bulunan yaralı ve hasta askerleri zor durumda bırakacağı gerekçesiyle bu malzemelerin iadesini talep etmiştir⁷⁶⁹. Bu talepte malzemenin içerisinde malûl kalmış şahıslar adına düzenlenmiş suni uzuvlar bulunduğu, hastanelerde tedavi altında olan malûl askerlerin kendileri için üretilmiş suni uzuvları beklemeleri nedeniyle mağdur durumda oldukları ifade edilmiştir. Bu malzemelerin bir defter düzenlenerek sahiplerine iade edilmesi gerektiği, kıymeti 20.000 liraya

⁷⁶⁶ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 69, Gömlek: 129, Belge nr. 129-1, 2, 3.

⁷⁶⁷ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 69, Gömlek: 129, Belge nr. 129-1, 2, 3.

⁷⁶⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 69, Gömlek: 129, Belge nr. 129-1, 2, 3.

⁷⁶⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 69, Gömlek: 129, Belge nr. 129-1, 2, 3.

yakın bulunan alet ve sıhhi edevatın teslim edilmesinin aciliyet arzettiği vurgulanmıştır. Bu şekilde Karaköy Malûlîn Yurdunda bulunan tedaviye ve tıbbi malzemeye muhtaç olan malûllere mahsus olan suni kol, ayak ve bacak imalatı için gerekli olan edevatın ve imal edilmiş suni azaların ve diğer malzeme ve erzakın tıbbi eczanın sahiplerine teslim edilmesi için Fransız yetkili makamlarından isteklerde bulunulmuştur⁷⁷⁰. Fransızların nasıl bir cevap verdikleri, sıhhi malzeme ve suni uzuvları sahiplerine iade edip etmedikleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Malûllerin tedavi edilmelerinde yaşanan aksaklıklardan birisi de hastanelere kapasitelerinin üzerinde hasta ve yaralı getirilmesidir. Cephelerde yaralı ve hasta asker sayısının oldukça fazla olması ve ağır yaralıların tedavilerinin uzun bir zaman alması hastanelerdeki izdihamı artırmıştır. Örneğin 5 Ocak 1919 tarihinde Karargah-ı Umumi Kumandanlığında görevli bulunan iki er hastalanmış ve tedavi edilmek üzere Gümüşsuyu Hastanesi'ne götürülmüşlerdir. Ancak, bu hastanede yer olmadığından askerler bilahare Maçka Hastanesine götürülmüşler ise de burada da yatak yokluğundan dolayı hastalar kabul edilememiştir. Son çare olarak ağır hasta olan asker için bir yer aranmış, nihayet bu asker Haydarpaşa Hastanesine sevkedilebilmiştir. Diğer asker ise birliğine geri götürülmüştür⁷⁷¹.

Cepheden gelecek yeni hasta ve yaralılara yer açmak amacıyla tedavisi belli bir düzene oturmuş hasta ve yaralılar için misafırhaneler ve nekahathaneler açılmıştır. Örneğin tedavisi rutine dönen malûl subaylar için Sıhhiye Dairesine bağlı olarak bir misafırhane veya diğer adıyla “*Yaralı Zabitan Yurdu*” oluşturulmuştur⁷⁷².. Bu misafırhanenin müdürlüğünü yarbay rütbesindeki bir subay yürütüyordu⁷⁷³. Misafırhanenin resmi açılışı 23 Temmuz 1916 (10 Temmuz 1332) tarihinde bando eşliğinde resmi bir törenle yapılması kararlaştırılmıştır⁷⁷⁴.

Resmi açılıştan önce gazeteye ilanlar verilerek malûl subaylar burada toplanmaya çalışılmıştır. Buna göre Harbiye Nezaretinden mecruh zabıtana hitap edilerek hastanelerde yatmaksızın tedavisi devam eden bütün mecruh subayların 11 Temmuz 1916 (28 Haziran 1332) tarihinden 14 Temmuz 1916 (1 Temmuz 1332)

⁷⁷⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 69, Gömlek: 129, Belge nr. 129-1, 2, 3.

⁷⁷¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 24, Gömlek: 47, Belge nr. 47-1.

⁷⁷² ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2571, Dosya: 40, Fihrist: 004-003.

⁷⁷³ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2571, Dosya: 40, Fihrist: 4.

⁷⁷⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2571, Dosya: 40, Fihrist: 004-003.

tarihine kadar Nişantaşı'nda Teşvikiye Camii karşısında bulunan 1. Ordu Menzil Müfettişliğine müracaat ederek isim ve adreslerini kaydettirmeleri istenmiştir⁷⁷⁵.

11 Temmuz 1916 tarihi itibarıyla 29 malûl subay bu yurttta kalmak için başvurmuştur. Bunlardan 22'si aileleri refakatinde gelerek müracaatlarını gerçekleştirmişlerdir. Bunun üzerine Yaralı Zabitan Yurdu'nda kalmaya ihtiyacı olup gazete ilanını okumama ihtimali olan subaylar olabileceği düşünülerek Merkez Kumandanlığınca misafirhanede kalma ihtiyacı duyanlara doğrudan doğruya tebligat yapılmasına karar verilmiştir⁷⁷⁶.

Bu misafirhanede tedavisi devam eden malûl ve mecruh subayların yanı sıra tebdil-i hava alan ancak, tedavileri devam eden subaylar da kalabiliyordu. Örneğin suvari 8. Alayı, 2. Bölüğünden olup tebdil-i havalı olması nedeniyle Yaralı Zabitan Yurdunda bulunan Mülazımievvel Raif Efendi'nin Gülhane Hastanesinde muayenesi yapılmıştır. Bu subaya emrazı akliye raporu verilerek bir müddet daha tedavi görmesi uygun görülmüştür. Menzil Müfettişliği Raif Efendi'nin tedavi süresince Yaralı Zabitan Yurdunda kalması için yurt müdürlüğünden izin talebinde bulunmuştur⁷⁷⁷.

Tedavisi devam eden subayların barındırılması için ilerleyen zamanda yeni misafirenelere de ihtiyaç duyulmuştur. Örneğin 8 Ekim 1919 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere Aksaray'da bulunan Habib Efendi Konağı, malûl subayların barınması için tahsis edilmiştir⁷⁷⁸. Ancak, öncelikle bu konağın tamire ihtiyacı olduğu anlaşılmış, onarılması için inşaatına başlanmıştır. İnşaat başladıktan kısa bir süre sonra tamirat için 1.278.000 kuruşa ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Bu para Harbiye Nezareti inşaat kaleminden talep edilmiş, ancak, inşaat kalemi 1919 yılı tahsisatının yetersiz olduğunu belirterek, inşaat masraflarını karşılanamayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Maliye Nezareti'ne müracaat edilerek inşaatın tamamlanması düşünülmüştür. Fakat Maliye Nezareti de 13 Ekim 1919 tarihli cevabında bu miktar paranın ödenmesinin mümkün olamayacağı şeklinde bir cevap vermiştir⁷⁷⁹.

⁷⁷⁵ *Tasvir-i Efkar*, 27 Haziran 1332/10 Temmuz 1916, nr. 1799, s. 2.

⁷⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2571, Dosya: 40, Fihrist: 004-002.

⁷⁷⁷ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2571, Dosya: 40, Fihrist: 4-85.

⁷⁷⁸ BOA, MV., nr. 217/63, s. 1.

⁷⁷⁹ BOA, MV., nr. 217/63, s. 1.

Öte yandan inşaatın uzaması malûl gazilerin barınmasında problem oluşturmuştur. Gazilerin bir çoğunun sefalet içerisinde oldukları, barınacak yer bulamadıkları, şifa ararken perişan bir şekilde ortada bırakıldıkları şikayetleri ile karşılaşmıştır. Bunun üzerine Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi en azından konağın bir bölümünün hizmete açılmasını istemiştir. Binanın tamamının tamiratının bitirilmesi yerine acilen kullanılması gereken bölümlerinin tamamlanmasının uygun olacağı yönünde görüş belirtmiştir. Böylece tamirat için gerekli olan para beşbin liraya düşürülmüştür. Bu paranın üçbin ikiyüz lirası kullanılmış olduğundan dolayı kalan binsekizyüz liranın kullanıma açılacak bölümler için sarfedilmesi kararı alınmıştır. Böylece konağın bir kısmının tamiri ile yetinilmiş, 1919 yılı sonbaharında Habib Efendi konağı malûl gazilerin hizmetine açılmıştır⁷⁸⁰. Bulgur pilavı sıklıkla piştiği için bu misafiraneye “*Bulgur Palas*” adı da verilmiştir. Mevcut malûllere ilaveten esaretten dönen malûl Osmanlı subayları da bu misafiranedeki barındırılmıştır⁷⁸¹.

Ayrıca malûl ve mecruh askerlerin geçtiği istasyonlar üzerinde misafirhaneler de açılmıştır. Bunun için Derince, Sirkeci, Ankara, Konya, Eskişehir, Haydarpaşa, Çanakkale, Akbaş, Lapseki ve Ulukışla’da misafirhaneler kurulmuştur. Bu misafirhanelerde malûl ve mecruh askerlere sıcak yemek ve çay ikramında bulunulmuştur⁷⁸².

Hastanede tedavi edilen malûl ve mecruhların tedavi sürelerinin uzaması erler için de nekahathaneler kurulması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Nekahathanelerin tesis edilmesinin bir diğer sebebi ise salgın hastalıklı askerlerin menzil hatlarına giderek hastalık yaymalarını engellemektir⁷⁸³. Harbiye Nezareti ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti nekahathane açan kuruluşlar arasındadır. Örneğin Erzurum’da Hilâl-i Ahmer tarafından 1.000 yataklı bir nekahathane kurulmuştur. Bu nekahathane daha sonra Kayseri’ye taşınmış ve yatak sayısı 2.000’e çıkarılmıştır. Bunların yanında Erzincan ve Kemah’ta da birer nekahathane tesis edilmiştir⁷⁸⁴. Yine Bursa’da da, Bursa Hilâl-i Ahmer merkezinin yardımıyla bir nekahathane açılmıştır⁷⁸⁵. Ordu Sıhhiye dairesi de

⁷⁸⁰ BOA, MV., nr. 217/63, s. 2.

⁷⁸¹ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 340.

⁷⁸² Oran Arslan, a.g.m., s. 223-224.

⁷⁸³ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2730, Dosya: 25, Fihrist: 004-18.

⁷⁸⁴ “Hilâl-i Ahmer’in Faaliyeti”, *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 62-63.

⁷⁸⁵ “Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer”, *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 146.

istirahate ve tebdili havaya ihtiyaç duyan askerler için nekahathaneler oluşturmuştur. Bu amaçla nekahathane bölükleri ile hafif hasta bölükleri tesis etmiştir.⁷⁸⁶

Hasta ve mecruh askerlere hizmet veren sağlık kuruluşlarından birisi de revirlerdir. Savaş başlamadan evvel 13 Ağustos 1914 (31 Temmuz 1330) tarihinde muhtemel yoğun askeri sevkியat nedeniyle Haydarpaşa Garı'nda bir revir kurulması düşünülmüştür. Birinci Ordu Sertabibi tarafından Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğine gönderilen yazıda revirin kurulması ve işleyişi hakkında bir plan hazırlanmıştır. Bu plana göre Haydarpaşa Garında bir revir açılacak, burada bir tabib görevlendirilecektir. Revir doktoru istasyona gelen erleri muayeneden geçirerek, hasta olanları ayırıp Haydarpaşa Hastanesine gönderecektir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin de erlerin ihtiyacı için garda günlük 2000 kişilik ekmek, çay ve iâşe malzemesi bulundurması planlanmıştır⁷⁸⁷.

Öte yandan Haydarpaşa Hastanesinde oluşacak izdihamı önlemek için hastanenin bahçesinde çadırlar kurularak erlerin burada barındırılması düşünülmüş, hastane bahçesinde oluşan bu ordugahın sağlık hizmetleri ve iâşeleri de Haydarpaşa Hastanesi tarafından karşılanması planlanmıştır⁷⁸⁸.

Askerler arasında malûliyeti artıran önemli nedenlerden birisi de salgın hastalıklardır. Özellikle bu dönemde cephelerde kolera, veba, lekeli humma (tifüs), humma-yı racia (dönüştü-nöbetli humma), kara humma (tifo), çiçek, difteri (kuş palazı), dizanteri, bulaşık beyin humması ve trahom en fazla görülen hastalıklardır⁷⁸⁹.

Bu hastalıklar askerlerin şehit olmasına sebep olduğu gibi malûl kalmalarına da yol açmıştır. Trahom sıcak iklim koşullarında ortaya çıkan, göz kapaklarını saran iltihaplı bir göz hastalığıdır. Özellikle Güney Cephelerinde bu hastalığa yakalanan askerler gözlerinden malûl kalmışlardır. Diğer hastalıklar ise kalp, beyin, böbrek, akciğer ve karaciğer sinirlerini etkileyerek askerleri malûl bırakmıştır.

Salgın hastalıklar savaş sırasında hemen hemen bütün cephelerde görülmüştür. Bu nedenle zaten zor işleyen sıhhi şartlar olumsuz etkilenmiştir. Zira Salgın hastalıklara yakalanmış hasta askerlerin sevkleri yapılırken askerler menzil hatlarına hastalık yaymışlardır. Hatta, zaman zaman personel eksikliği nedeniyle

⁷⁸⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2730, Dosya: 25, Fihrist: 004-18.

⁷⁸⁷ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2205, Dosya: 8, Fihrist: 002-102.

⁷⁸⁸ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2205, Dosya: 8, Fihrist: 002-102.

⁷⁸⁹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2730, Dosya:25, Fihrist: 001-012.

bulaşıcı hastalık taşıyan askerler bile yalnız başlarına kalarak yollarda vefat etmişlerdir⁷⁹⁰.

Öte yandan bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı sağlık personelinin de kayıplar vermesine yol açmıştır. Örneğin Kafkas Cephesi'nde orduda lekeli humma hastalığı şiddetli bir hal almış, yüzlerce lekeli hummaya yakalanmış asker Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne nakl edilmişti. Bu hastalık o kadar şiddetli seyremiştir ki Hilâl-i Ahmer'in gönderdiği sıhhiye heyetinde bulunan üç doktor ile iki serhastabakıcı vazifelerini yaparken lekeli humma hastalığından şehit olmuşlardır⁷⁹¹.

Dahiliye Nezareti her türlü bilgiyi gerektiğinde askerler ile paylaşarak bulaşıcı hastalıkların önüne geçilmesine katkı sağlamıştır. Örneğin 23 Kasım 1916 (26 Muharrem 1335-10 Teşrinisani 1332) tarihinde, Dahiliye Nezaretinden, Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğine gönderilen bir yazıda bir süre evvel Urfa mutasarrıflığından alınan bilgilere göre Harran'da bulunan mülteciler arasında kolera, tifüs gibi salgın hastalık bulunabileceği ihtimalinin ortaya çıktığı, bunun üzerine merkez sıhhiye müdürünün incelemeler yapmak üzere bölgeye gönderildiği, yapılan inceleme neticesinde salgın hastalığın görülmediği bildirilmiştir. Yazıda ayrıca mültecilerin iâşe edilmeleri ve sağlıklarının korunması için gerekli tedbirlerin alınmakta olduğu bilgisine de yer verilmiştir⁷⁹².

Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi salgın hastalıklar konusunda oldukça titiz davranmıştır. Hastalığın ortaya çıktığı yerlerden çevreye yayılmasını engellemek için gerekli olan tedbirler alınmıştır. Örneğin Kafkas Cephesi'nde salgın hastalıkları engellemek için bölgeye sağlık ekipleri gönderilmiş, laboratuvarlar kurulmuş, kolera aşısı yapılmıştır. Salgın bölgesinin diğer askeri birliklerle irtibatının kesilmesi sağlanmış, tecridhaneler kurulmuştur. Suların temizliği kontrol edilerek içilemeyecek durumda olan kuyular kapatılmıştır. Bunun yanında hastalığın halka sıçramasının da önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla fırka sertabipleri yakınlarında bulunan köyleri kontrol ederek ahali arasında kolera vakasının olup olmadığı araştırılmışlardır. Kolera vakası olan köyler kordon altına alınmış, kolordu sıhhiyecileri burada bulunan ahalinin tedavisini yaparak aşı tatbik etmişlerdir⁷⁹³.

⁷⁹⁰ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2730, Dosya: 25, Fihrist: 003-08.

⁷⁹¹ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 61-62.

⁷⁹² ATASE Arşivi, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 1-5.

⁷⁹³ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2983, Dosya: 77, Fihrist: 001-05.

Hastaneden çıkanları nekehathanelere gönderip, kuvvetlendirmek, menzillerde beslemek de alınan tedbirler arasında idi⁷⁹⁴.

Erzurum'daki sıhhi durumu iyileştirmek için Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de bölgeye sağlık ekipleri göndermiştir. Belgelerden anlaşıldığı üzere Erzurum'a gönderilen sağlık heyeti 1914 yılı Aralık ayının ilk yarısında bu bölgeye varmış ve kumandanlık dairesine yerleşmek üzere iken Ordu ve Hilâl-i Ahmer merkezi tarafından Hasankale'ye nakline karar verilmiştir. İcap ettiği taktirde sağlık ekibinin Sarıkamış'ta görev alması kararlaştırılmıştır. Hasankale'de bulunan heyetin az sayıda personeli ile malûl ve mecruhlara hizmet vermeye çalıştığı ancak son derece yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Burada oldukça fazla sayıda olan malûl ve mecruha hizmet verecek derecede elverişli bina bulunmaması nedeniyle sıhhi teşkilat Erzurum'a aktarılmıştır. Ayrıca Erzurum'da 250 nefer ve 70 zabıtana mahsus yataklı hastane kurulmuştur. İlâveten yatak kapasitesini 500'e çıkarmak için Mekteb-i Sultani binası hastaneye çevrilmiştir. Burada Sertabib Emin Bey ile sağlık ekibi ve hastabakıcıların malûl ve mecruhları tedavi etmek için oldukça fedakar hizmetler verdikleri anlaşılmaktadır. Hatta salgın hastalıklardan dolayı bu sağlık ekibinden birkaç kişi hayatını kaybetmiştir⁷⁹⁵.

Öte yandan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bulaşıcı hastalık taşıyan askerlerin tedavilerinin yanı sıra sivil halkın tedavisi ile de uğraşmıştır. Örneğin 1916 senesinin sonuna doğru ordunun geri çekilmesine paralel olarak Hilâl-i Ahmer'in Kafkas Cephesi'ne göndermiş olduğu birinci heyet Sivas'a gelerek burada bir hastane tesis etmiştir. Bu hastanede askerler dışında sivillere de hizmet verilmiştir. Cemiyet ayrıca Sivas'ta kuduz köpekler tarafından ısırılan vatandaşlar için Pastör Enstitüsü'nü kurmuştur. Bu enstitünün bütün masrafları Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanmıştır. Bunun dışında ordu ve halkın ihtiyacı olan serum ve aşılı hazırlamak amacıyla bir laboratuvar kurmuştur. Bu laboratuvarda yüzbinden fazla aşı üretilerek ordu ve halk arasında humma ve çiçek hastalığının yayılması engellenmiştir⁷⁹⁶.

Bütün bu tedbirlere rağmen beklenen başarı elde edilememiştir. Bu yüzden özellikle Erzurum'un düşmesinden sonra sağlık hizmetleri yeniden düzenlenmiştir. Salgın hastalıkların had safhaya ulaşması ve buna bağlı olarak asker ve sivil

⁷⁹⁴ Çakmak, a.g.e., s. 361-362.

⁷⁹⁵ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 007-18.

⁷⁹⁶ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 62.

kayıplarının artışı sıhhi tedbirlerde değişiklik yapılmasını gerekli kılmıştır. Buna göre bölgede çadırlardan oluşan sağlık istasyonları ve temizleme merkezleri açılmıştır. Hastanelerin yatak sayıları artırılmıştır. Çeşitli merkezlerde örneğin Erzurum-Erzincan, Erzurum-Palu, Palu-Diyarbakır, Erzincan-Harput (Elazığ) yolları üzerinde sağlıkla mücadele merkezleri açılmıştır⁷⁹⁷. Hastaneden çıkanları nekehathanelere gönderip, kuvvetlendirmek, menzillerde beslemek de alınan tedbirler arasında idi⁷⁹⁸.

Ayrıca Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Vekili Kaymakam Prof.Dr. Mayer tarafından bu bölgedeki sıhhi durumu gözlemlemek ve salgın hastalıkların yayılmasını engellemek için sağlık ekipleri görevlendirilmiştir. Bölgeye gönderilen bu ekiplerden birisi de Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Erzincan Hastanesi sertabibi Server Kamil Bey'in ekibidir. Server Kamil Bey, 27 Ocak 1915 tarihinde Prof. Mayer tarafından bölgenin sıhhi durumunu rapor etmek için görevlendirilmiştir. Bu görevlendirmeye göre Osmanlı Hilâl-i Ahmeri Cemiyeti tarafından tertip edilen bir heyet Erzincan'dan hareket edecektir. Ekibin geçtiği kasaba ve şehirlerde kıtaat bulunup bulunmadığı belirlenecektir. Bunun yanında kıtaların sıhhi durumu, hastane ve revirlerin koşulları, ayrıca hastane ve revirlerde yapılan teşhis ve tedavilerin doğru olup olmadığı kontrol edilecektir. Ekibin bir diğer görevi ise askerler arasında salgın hastalıkların olup olmadığının, varsa hangi türlerin bulunduğunun rapor edilmesidir. Sağlık ekibi salgın hastalıklar için gerekli önlemleri almakla da sorumlu tutulmuştur. Bölgede hizmet veren sağlık personelinin buradaki sıhhi durumu iyileştirmek için elinden geleni yapması gerektiği de vurgulanmıştır. Bununla ilgili sorun çıkaranların ise telgrafla bildirilmesi istenmiştir. Sağlık personelinin bölgedeki sivil ahali arasındaki salgın hastalıkların engellenmesi için de çalışacağı belirtilmiştir. Prof. Mayer, bu talimatın ve tedbirlerin amacının Erzincan'ı hastalıklardan uzak tutmak olduğunu belirtmiştir⁷⁹⁹.

Bu tedbirlerin yanında lekeli tifo ve humma-yı raciaya yakalanmış askerlerin tedavisini yapmak amacıyla çeşitli tedbirler alınmıştır. Hastalığın görüldüğü bölge hemen temizlenmiştir. Bunun yanında askerler hamama gönderilerek temizlenmeleri sağlanmış, tırnak, saç, sakal vs. kıllar traş edilerek, üzerlerinde bulunan bütün

⁷⁹⁷ Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., *TSK Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. 10, Gnkur Basımevi., Ankara 1985, s. 399.

⁷⁹⁸ Çakmak, a.g.e., s. 361-362.

⁷⁹⁹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 007-29.

çamaşırlar etüvlerden geçirilmiştir. Hastalığın yayılmasını engelleyici solüsyonlar kullanılmıştır⁸⁰⁰.

Esasen Harbiye Nezareti salgın hastalıkların önlenmesi için talimatnameler hazırlamıştır. Örneğin kıtalarda koleraya karşı tedbir alınması için gönderilen talimatnamede kışla ve koğuşların sık sık havalandırılması, çamaşırların kaynatılması, askerlerin kişisel bakımlarının zamanında yaptırılması, yiyeceklerine itina gösterilmesi, su kaynaklarının dezanfekte edilmesi, bataklıkların kurutulması gibi tedbirlerin alınması istenmiştir⁸⁰¹. Aynı şekilde bir başka talimatnamede koleraya yakalanan askerlere neler yapılacağı, kolera zuhur ettiği taktirde alınacak tedbirler ile koleranın hastanelerde ortaya çıkması durumunda hastaneler tarafından alınacak tedbirlere dair ayrı ayrı açıklamalar yer almıştır⁸⁰².

Bütün tedbirlere rağmen Kafkas Cephesi'nde ordu zaiyatının azaltılması mümkün olamamıştır. Askerlerin çoğu henüz çatışmaya girmeden giyecek, yiyecek, sıhhi malzeme eksikliği ve kış koşulları nedeniyle hastalanmış ve zayıf düşmüştür. Bu yüzden salgın hastalıklar artmıştır. Salgın hastalığa yakalananların çoğu şehit olmuş, yaşayanlar da hastalıklar nedeniyle malûl kalmışlardır. Zira III. Ordunun sıhhi vukuat raporlarında hasta ve yaralılara bakıldığında hasta sayısının cephede yaralanan asker sayısından daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu cephede malûliyetlerin çoğu mecruhiyetten daha ziyade hastalıklardan kaynaklanmıştır⁸⁰³.

Tablo-9. III. Orduda Hastanelerde Yatan Hasta ve Yaralı Mevcudu

Yıl	Hasta	Yaralı	Yekun
1915	12.800?	1.700?	14.500
1916	12.200	3.350	15.550
1917	14.300	950	15.250
1918	11.800	800	12.600

1915 yılında hastanelerde hasta ve yaralı mevcudu istatistiklerde ayrı ayrı kaydedilmemiştir. 1915 yılında III. Ordu hastanelerinde ortalama 12.800 hasta ve 1.700 yaralı yatmış olduğu tahmin edilmektedir. Ordunun üç buçuk yılda genel kuvvetinin 110 bin olduğu kabul edilirse ordu mevcudunun % 13'ü nisbetindeki hasta ve yaralının (% 11,5 hasta ve % 1,5 yaralı olarak) hastanelerde yattığı

⁸⁰⁰ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2730, Dosya: 25, Fihrist: 003-03.

⁸⁰¹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2204, Dosya: 1, Fihrist: 001-01, 001-02.

⁸⁰² ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2204, Dosya: 1, Fihrist: 001-03, 001-04, 001-04a, 001-5, 001-6.

⁸⁰³ Sağlam, a.g.e., s.72.

anlaşılmaktadır⁸⁰⁴. Bu istatistiksel bilgi durumun vehametini açıkça ortaya koymaktadır. III. Ordunun 3,5 yıl içerisinde hastanelerden hastalık ve yaralanmadan toplam 109.562 asker kaybedilmiştir. Buna karşın harp meydanında şehid olanların sayısı ise 9.001 kişidir⁸⁰⁵.

Fevzi Çakmak, orduda bu kadar çok zayıtın oluşmasını sıhhi teşkilata yeterince önem verilmemesine bağlamıştır. O, herkesin sıhhi teşkilatı ikinci derecede bir şey zannettiğini, oysa bu düşüncenin son derece yanlış olduğunu savunmuştur. Sıhhi hizmetler göz önüne alındığında 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yaşanan hadiselerle I. Dünya Harbi'nde yaşananların aynı olduğunu ifade etmiştir. Maziden ibret alınmadığından 1915'de Kafkas Cephesi'nde de ikinci bir felakete maruz kalındığını vurgulamıştır. Çakmak, aynı tecrübeyi tekrar yaşamamak için lazım olan tedbirlerin alınması gerektiğini de ifade etmiştir⁸⁰⁶.

Görüldüğü üzere herhangi bir savaş halinde ağır asker zayıtı vermemek ve malûl, hasta ve yaralı sayısının artmasını engellemek, tedavi edilme imkanı olanlara hemen müdahale edilmesini sağlayabilmek ve ölüm oranını azaltmak ancak ordu sıhhi hizmetlerini iyileştirmekle mümkün olacaktır. Bu amaçla hastane sayılarının artırılması, ulaşım şartlarının iyileştirilmesi, personel ve malzeme ihtiyacının giderilmesine ihtiyaç vardır. Sağlık hizmetlerinin iyi ve yeterli olması durumunda ise ordudaki ölüm ve malûliyetler azalacaktır⁸⁰⁷.

Dönemin şartları dikkate alındığında bütün cephelerde yaralı askerlerin zamanında tedavi edilemedikleri, sıhhi şartların elverişsiz olduğu söylenebilir. Bu durum asker zayıtını artırmıştır. Personel azlığı, sıhhi malzeme eksikliği ve malzeme tedarikinde yaşanan güçlükler, hastanelerdeki yatak kapasitesinin yetersizliği, salgın hastalıklar, askerlerin tedavisini zorlaştırmıştır. Sıhhi şartlardaki

⁸⁰⁴ Sağlam, a.g.e., s.72.

⁸⁰⁵ Sağlam, a.g.e., s. 74; Görüldüğü üzere Türk ordusu Kafkas Cephesi'nde büyük kayıplar vermiş, bu zayıtın çoğu yukarıda bahsedilen sebeplerin yanında bazı hatalı hareketlerden kaynaklanmıştır. Liman von Sanders, Türk ordusunun insan zayıtından bahsederken bu yanlışlıklara değinmiştir. O, III. Ordunun genel olarak 90 bin mevcudu bulunduğunu, ordunun Hasankale yakınlarındaki dağlarda konuşlandığını, mevcut ordu ile Sarıkamış-Kars hattına taarruz kararının alınmasının hatalı olduğunu, ordunun saldırı için gerekli muhasara toplarına sahip olmadığını, karlarla örtülü dağlar üzerinden, yiyecek ve gerekli malzeme almadan harekate girişilmesinin ordudaki zayıtları artırdığını, 90 bin kişiden geriye dönenlerin 12 bin kişi olduğu bunların da durumunun oldukça kötü olduğunu belirtmektedir. Bkz. Liman Von Sanders; *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev. Şevki Yazman), Burçak Yay., İstanbul 1968, s. 220-221; Fahri Belen ise III. Ordunun Sarıkamış hareketinde 120 bin kişi ile hareket ettiğini, 12 bin kişinin geri döndüğünün düşünüldüğünde zayıtın daha fazla olduğunu kabul etmek gerektiğini belirtmektedir. Keza O, 12 bin kişinin muharip kuvvet olup dağılanlar, kollarda ve geri hizmette bulunanların bu sayıya dahil olmadığını belirtmektedir. Bkz. Belen, a.g.e., C. 1, s. 192.

⁸⁰⁶ Çakmak, a.g.e., s. 359.

⁸⁰⁷ Çakmak, a.g.e., s. 361-362.

bu olumsuzluklar yaralı iken iyi bir tedavi sonucunda iyileşecek askerlerin en basit bir yaradan dolayı bacağına veya kolunun kesilmesine neden olmuştur. Sıhhi hizmetlerin yetersizliğinin yanında, askerin yiyecek ve giyecek gibi ihtiyaçlarının karşılanamaması mevcut durumu daha da kötüleştirmiştir.⁸⁰⁸.

1.2. MECRUH VE MALÛLLERİN SEVKLERİ

I. Dünya Harbi sırasında yaralanmış bir askerin cephede ve cephe gerisinde tedavi edilmesini sağlayacak sıhhi şartların oluşturulması çok kolay olmamıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerde yaralanan veya malûl kalan askerlerin tedavilerinin tam olarak yapılması için belli merkezlere sevk edilmeleri bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte hastane ve personel açısından İstanbul'un önemli bir merkez konumunda olduğu ifade edilmelidir. Büyük kitleler halinde cephelerden sevk edilen yaralıların son durağı bu şehir olmuştur. Bu nedenle İstanbul'da bulunan hastanelerde her cepheden yaralı ve malûl asker görmek mümkündür⁸⁰⁹.

Cephede ilk müdahalesi yapılan mecruh, malûl ve hasta askerlerin tedavisinin devam ettirilmesi için cephe gerisine ivedilikle ve uygun koşullarda sevk edilmesi son derece önemli idi. Bu anlamda I. Dünya Harbi sırasında yaralı ve malûl askerlerin cepheden hastanelere, tedaviden sonra ise hastanelerden memleketlerine sevkleri ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Ulaşım araçlarının azlığı, yolların yetersizliği, sevk edilmek zorunda olan mecruh ve hasta asker sayısının fazlalığı ve savaşın çok geniş cephelere yayılmış bulunması gibi nedenler sevkatta ciddi aksamalara sebep olmuştur⁸¹⁰.

Malûl ve mecruh askerlerin gerek harp bölgesinden hastanelere gerekse tedavi gördükten sonra memleketlerine sevklerini sağlamak için Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği, Nokta Kumandanlıkları, Sevk-i Mecruhin ve Zuefa Komisyonları ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti koordinasyon içerisinde çalışmışlardır. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi ulaşım vasıtalarının temin edilmesinde başvurulan yetkili merci olmuştur. İstanbul'a yaralı naklinde ve buradan başka vilayetlere sevk sırasında Sevk-i Mecruhin ve Zuefa Komisyonları organizasyonu sağlamıştır. Hilâl-i

⁸⁰⁸ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 139-140, 172.

⁸⁰⁹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2426, Dosya: 64, Fihrist: 001-018.

⁸¹⁰ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2426, Dosya: 64, Fihrist: 001-018.

Ahmer ulaşım vasıtalarının temininde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Menzil ve Nokta kumandanlıkları ise hasta ve yaralı sayısını Harbiye Nezaretine bildirerek sevk organizasyonunun düzenli yapılmasını sağlamışlardır.

Bu bağlamda Sevk-i Mecruhin Komisyonunun Haydarpaşa ve Sirkeci’de birer şubeleri bulunmakta idi. Bu komisyonlar trenlerle şehre intikal eden yaralı askerleri İstanbul’daki hastanelere dağıtmışlardır⁸¹¹. Savaş sırasında hastaneler hasta ve malûllerin sevklerini kolaylaştırmak ve cepheden gelen yeni malûl ve mecruhlara yer tahsisini sağlayabilmek için boş yatak sayılarını Sevk-i Zuefa ve Mecruhin Komisyonlarına bildirmişlerdir. Komisyonlar hastanelerdeki boş yatak kapasitelerini dikkate alarak hangi hastaneye kaç malûl ve mecruhun sevk edileceğinin planlamasını yapmışlardır⁸¹². Savaşın ilerleyen safhalarında özellikle Çanakkale Cephesi’nden hasta ve yaralıların mütemadiyen İstanbul’a gönderilmeleri sonucunda şehirdeki hastaneler kısa süre içerisinde tamamen dolmuştur. Bu sebeple çaresizlik içerisinde kimi zaman yaralı ve hastalar hastane hastane dolaşmak zorunda kalabilmişlerdir⁸¹³.

Sevk-i Mecruhin ve Zuefa Komisyonunun görevleri şunlardır;

-Yaralı ve hastaların kayıt muamelelerini yapmak, sevk edilecekleri hastaneleri, nekahathaneleri, misafirhaneleri tesbit etmek, yapılan muayenede iyi oldukları tesbit edilenlerin birliklerine sevk edilmelerini temin etmek,

-Kayıt muameleleri tamamlanan yaralı ve malûllerin hastanelere nakledilmesi için nakil vasıtaları temin etmek,

-Yaralı ve malûllerin hastanelere kabullerini sağlamak, salgın hastalık şüphesi taşıyanları uygun hastanelere sevk etmek,

-Yaralı ve malûllerin muameleleri tamamlanarak sevkleri gerçekleşinceye kadar barınmalarını temin etmek,

-Hastahanelerde belli bir iyileşme göstermiş ve tedavisi rutine binen hasta ve yaralıların nekahathanelere sevklerini sağlamak,

⁸¹¹ Uzel, a.g.m., s. 227, 235.

⁸¹² ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 001-07.

⁸¹³ C.F. Aspinall-Ogländer; *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı, Seferin Başlangıcından 1915 Mayısına Kadar*, C. 1, Çev: Tahir Tunay, Askeri İstanbul Matbaası, İstanbul 1939, s. 27.

-Tedavileri tamamlanan askerlerin Anadolu ve Rumeli bölgesine çeşitli vasıtalarla intikalini sağlamak. Sağlıklı olanlarının kıtalarına sevk edilmesini temin etmek. Malûller ve hava değişimine gönderilen askerlerin memleketlerine sevk edilmelerini sağlamak.

-Jandarma Zabıta Muhafaza Bölüğü, tahrirat-ı fenniye, levazım sevkiyatı, amele taburu ve benzin deposu efradı ile diğer kıtalara ait bulunanların sevklerini ve gerektiğinde muamelelerini yapmak⁸¹⁴.

Sevk-i Mecruhin Komisyonları 24 saat görev başında idi. Örneğin 14 Mayıs 1918 tarihinde gece saat dokuzda sıhhiye treniyle Viyana'dan gelen mecruh, malûl, züefa ve taburcu askerlerin, İstanbul'da bulunan çeşitli hastanelere sevkleri gerçekleştirilmiştir. Buna göre 155 nefer Mekteb-i Harbiye Hastanesi'ne muameleleri yapılmak üzere gönderilmiştir. Yine 121 nefer Haydarpaşa Sevk-i Züefa ve Mecruhin Komisyonu tarafından Anadolu'ya tebdil-i hava için gönderilmişlerdir. 32 nefer İstinye nekahathanesine tebdil-i havaya gönderilirken, 7 nefer askeri misafirhaneye, 52 efrad misafirhaneye sevk edilmiştir. 3 kişi ise Merkez Kumandanlığına kendi pusulalarıyla alınmışlardır. Ayrıca 18 nefer I. Kolordu Hizmet Taburuna, 3 nefer mülteci merkez kumandanlığına inzibat memurları tarafından kabul edilmişlerdir. 1 nefer İstanbullu olup tebdil-i havaya, 5 nefer ise hasta olduğu için hastaneye sevk edilmiştir⁸¹⁵.

Sevk-i Mecruhin Komisyonunu sıkıntıya sokan hususlardan birisi de teknik yetersizlik ve imkansızlıklardır. Örneğin 3 Ağustos 1918 tarihinde Sirkeci Sevk-i Mecruhin Komisyonuna ait olan iki hasta nakliye otomobilinin lastikleri patlamış, ancak bu lastikleri tamir edecek imkanlar mevcut olmadığı için sevkiyat aksamıştır. Bunun üzerine komisyon, Sıhhiye Dairesinden yardım talep etmiş, sevkiyatın aksadığını hatırlatmış, bir an evvel Sıhhiye Dairesi Levazımat-ı Umumiye Beşinci Şubesinin durumla ilgilenmesi gerektiğini ifade etmiştir⁸¹⁶.

Sevk-i Mecruhin ve Zuefa Komisyonunları İstanbul'a gelen veya tedavi edilerek İstanbul'dan memleketlerine gidecek olan askerlerin uygun koşullarda sevk edilmelerini sağlamaya çalışmıştır. Yaşanacak en ufak bir aksaklık sevkiyatı olumsuz

⁸¹⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 001-16.

⁸¹⁵ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301-A, Fihrist: 001-36.

⁸¹⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2473, Dosya: 349, Fihrist: 009-01.

etkileyeceğinden komisyon diğer kurumlarla istişare içinde olmuş, bu yönlü yaşanacak sorunlar kurumların birbirleriyle iletişimi sayesinde ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Fakat bu planlamaya rağmen malûllerin sevklerinde sorunlar giderilememiş, biriken yaralıların zamanında sevkleri sağlanamamış, hastanelerin tamamen dolması koordinasyonsuzluğu beraberinde getirmiştir.

Bilindiği üzere I. Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin en önemli kitle ulaşım araçları tren ve vapurlardır. Cephede yaralanan veya malûl olan askerler muhtelif cephelerden özellikle trenler veya vapurlar ile İstanbul'da bulunan hastanelere sevk edilmişlerdir. Menzil sıhhiye teşkilatları ile sevk komisyonları sevkîyatla ilgilenen başlıca kurumlar olmuştur. Fakat bu teşkilatlanmaya rağmen yukarıda da değinildiği üzere özellikle nakil araçlarının yetersizliği buna karşılık mecruh ve hasta sayılarının fazla olması, biriken yaralıların oluşturduğu kitlelerin eritilememesi ve hastanelerin dolması gibi sebepler sevkîyatı aksatan en önemli unsurlar olmuştur⁸¹⁷.

Bu süreçte yaralı ve malûl askerlerin sevkîyatını sağlayan önemli bir diğer kurum Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olmuştur. Cemiyet, gerek sevkîyat vasıtaları temini gerekse hastane tesisi hususlarında Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi ile sürekli istişare içerisinde olmuştur. Dolayısıyla hasta nakliyesine tahsis olunacak vasıta temininde ilk başvuru kuruluş Hilâl-i Ahmer idi. Cemiyet kendine ait arabaları bu hizmet için seferber etmiş, bu araçların yetmemesi durumunda ise kiralanan nakil araçları ile askerlerin sevk işlemleri yapılmıştır. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi de nakil vasıtalarının temin edilmesi için çoğu zaman Hilâl-i Ahmer'e başvurmuştur.

Cemiyet ordunun isteklerini çoğu zaman yerine getirmekle birlikte bazen yeterli vasıtanın bulunamaması nedeniyle ihtiyaçları temin etmekte yetersiz kalmıştır. Örneğin savaş başlamadan evvel Sıhhiye Dairesi muhtemel gelişmeler karşısında sevkîyatın düzenli olarak yapılabilmesi için Hilâl-i Ahmer'den yardım talep etmiştir. Bu talepte cemiyetin elinde bulunan hasta nakliye otomobilleri ile Ayestefanos'tan Maltepe'ye kadar yaralı sevkîyatının yapılması istenmiştir. Hilâl-i Ahmer ise verdiği cevapta ellerinde yeterli sayıda hasta nakliye otomobili bulunmadığını ve bu tür araçların mevcut şartlar içerisinde tedarik edilmesinin

⁸¹⁷ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2426, Dosya: 64, Fihrist: 001-018.

mümkün olmadığını bildirerek Ayestefanos'tan Maltepe'ye kadar hasta naklinin Cemiyet tarafından yerine getirilemeyeceği ifade edilmiştir⁸¹⁸. Bunun üzerine 5 Ekim 1914'te Harbiye Nezareti adı geçen güzergahta yaralı taşınması için Şehremanetince Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne iki otomobil tahsis edileceği bilgisini vermiştir⁸¹⁹.

Bunun tam tersi olarak Hilâl-i Ahmer de sevkiyatla ilgili bazı eksikliklerini tamamlamak için zaman zaman Sıhhiye Dairesinden taleplerde bulunmuştur. Mesela Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden evvel 4 Ekim 1914 tarihinde Hilâl-i Ahmer, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesinden yaralı naklinde kullanılacak vapurların yeterli sayıda olmaması nedeniyle iki hastahane gemisi talep etmiştir. Cemiyet bir an evvel gemilerin tahsisinin gerçekleşmesini de istemiştir. Zira, bu gemilerin hastane gemisi haline getirilmesi için bir kısım tadilata ihtiyaç vardı. Hilâl-i Ahmer, bu gemilerde görev yapacak personelin maaşının ise hükümet tarafından ödenmesini talep etmiştir⁸²⁰.

Bu konuyla ilgili 5 Ekim 1914 tarihinde Harbiye Nezareti'nden cevap geldiği görülmektedir. Buna göre hasta nakline mahsus vapurların temini ve çalışanlarının durumuyla ilgili olarak Hilâl-i Ahmer'in istekleri kabul edilmiştir. Sıhhiye personeli konusu ise Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin uygun göreceği şekilde çözülecektir⁸²¹.

Bu yazışmalardan sonra Seyr-i Sefain Müdüriyetinin Edremit ve Gülnihal vapurları ile Şirket-i Hayriye'nin 60, 61, 63 numaralı vapurları yaralı sevkiyatı için Hilâl-i Ahmer'e tahsis edilmiştir. Cemiyet ise kendi çabalarıyla bu vapurları bir hasta taşıma aracı olarak hastane vapuru haline dönüştürmüştür⁸²².

Ayrıca henüz savaş başlamadan Hilâl-i Ahmer'in elinde bulunan vapurlardan tadilatına ihtiyaç duyulanların tamir edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu anlamda Hilâl-i Ahmer hizmetinde bulunan 75 numaralı vapur uzun süre faaliyette bulunduğundan gerek makinaları gerekse diğer bölümlerinin tamir ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Harbiye Nezareti sevkiyatın aksamaması konusunda titiz davranmış, vapurun tamir edilmesi

⁸¹⁸ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 1.

⁸¹⁹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 1-1.

⁸²⁰ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 1.

⁸²¹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 1-1.

⁸²² ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 006-03; "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 144.

için gerekli masrafın tespit edilerek, 75 numaralı vapurun yerine geçici olarak 59 numaralı vapurun istihdamını uygun görmüştür⁸²³.

Hilâl-i Ahmer'e tahsis edilen vapurlar savaş sırasında hasta ve yaralı taşımanın yanında başka amaçlar için kullanıldığından dolayı çoğu zaman düzenli olarak sefer yapamamışlardır. Bu durum sevkiyatta ciddi aksaklıklar ortaya çıkarmış, mecruh ve malûller günlerce iskele önlerinde beklemek zorunda kalmışlardır. Örneğin 24 Kasım 1915 tarihli bir belge, yaralı ve hastaların sevklerinde yaşanan sıkıntıları açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre Menzil Sertabibliği tarafından V. Ordu Sıhhiye Riyasetine gönderilen yazıda bir haftadan beri sevkedilmemiş 700 hasta bulunduğu, yeni gelenlerle birlikte Akbaş iskelesinin dolduğu, iskelede 100 mecruh ve 100 tebdil-i havalı asker bulunduğu, bunun yanında güney grubunda 1.800 tebdil-i havalı ve 7.200 mecruhun iskeleye intikal ettiği bildirilmiştir. Menzil sertabibliği vapurların düzenli olarak sefer yapmamasından şikayet ederek, bu nedenden dolayı malûl, mecruh ve hastaların iskelelerde açlık ve sefaletle savaşmak zorunda kaldıklarına dikkat çekmiştir. Ayrıca vapurların muntazam seferler yapmadıkları sürece bu malûl ve mecruh gruplarının tahliye edilemeyeceği de ifade edilmiştir. Sevkiyat sırasında yaşanan problemlere değinen menzil sertabibliği bu vapurlara hastalar alındığı takdirde mecruhların biriktiğini, mecruh ve malûllerin alınması durumunda ise tebdil-i havalıların iskelelerde açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını, izdihamın sona erdirilmesi için elde bulunan dört Şirket-i Hayriye vapurunun düzenli olarak sefer yapması gerektiğini ifade etmiştir⁸²⁴.

Sevk yolculuğu sakıncalı görülen ağır hasta ve yaralıların tedavileri cepheye en yakın hastanelerde yapılmıştır. Örneğin Çanakkale Cephesi'nde sevki sakıncalı görülen hasta ve yaralıların tedavileri Gelibolu Hastanesi'nde gerçekleştirilirken, diğer yaralılar gerek görüldükçe tümenlerin seyyar hastaneleri aracılığıyla İstanbul'a sevk edilmişlerdir. Cepheden sevk edilen yaralı ve hastaların sayıları birkaç ay içerisinde binlere ulaşmıştır. Mesela Çanakkale kara savaşlarının başladığı 25 Nisan 1915'ten, 1 Temmuz 1915 tarihine kadar Akbaş ve Akdere'deki hastanelerden sevk edilen yaralıların sayısı 56.394, hasta sayısı 2.358 olarak tespit edilmiştir⁸²⁵.

⁸²³ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 1-5.

⁸²⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2426, Dosya: 64, Fihrist: 001-018.

⁸²⁵ Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., *TSK Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. 10, Gnkur Basımevi, Ankara 1985, s. 300.

Cepheden bu kadar yoğun bir yaralı akışının olması haliyle sevk sisteminde ciddi aksaklıklar oluşturmuştur.

Yine Çanakkale Savaşları sırasında I. ve II. Kolordulardan Harbiye Nezaretine gönderilen yazıda Edirne'ye intikal eden 2.500 yeni hasta olduğu ve koleradan dolayı haftada 200 askerin vefat ettiği bildirilmiştir. Askerlerin tedavilerinin sağlanması için acilen doktor talebinde bulunulmuştur. Ayrıca, Edirne'de bulunan 500 tebdil-i havalı hasta askerin sevk edilmek için beklediği, bunların acilen memleketlerine gönderilmesi gerektiği bildirilmiş, sevk masraflarının karşılanması istenilmiştir⁸²⁶.

Malûl ve mecruh askerlerin sevkedilmelerinde kömür yokluğunun da önemli bir sorun oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Akbaş iskelesinden Lapseki, Karabinya, Erdek, Bandırma veya Tekfurdağı'na hareket edecek Şirket-i Hayriye vapurlarıyla 400 hastanın nakledilmesi için Akbaş ile adı geçen iskeleler arasında 60, 61 ve 63 numaralı vapurların muntazam olarak sefer yapması gerektiği, bunun için vapurların her birisine yakıt olarak 20 ton kömür tahsis edilmesinin zorunlu olduğu, vapur seferleri için ihtiyaç duyulan bu kömürün 80 tonunun Akdeniz vapuru ile ve 60 tonunun ise Gülnihal vapuru ile her hafta İstanbul'dan düzenli olarak menzil sertababeti emrine gönderilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Menzil sertababeti ise kömürün başka amaçlar için sarfedilmemesi emrini vermiştir. Bu vapurların sadece hasta nakli için tahsis edilmesi, başka hiçbir vazife için kullanılmaması vurgulanmıştır. Böylece Gülnihal ve 7 numaralı vapurların haftada beş defa olmak üzere Akbaş'tan İstanbul'a mecruh götürmelerinin temini planlanmıştır⁸²⁷.

Buna göre vapurların her birinin sevkiyat için sabit günleri olmalı ve seferler ertelenmemelidir. Zira, seferini yapamayan bir vapur bütün planlamayı altüst edebilmekte, bu durum sevk merkezlerinde aşırı bir yığılmanın oluşmasına neden olmaktadır. Hatta bazen hasta ve malûl askerler günlerce iskelelerde aç ve susuz beklemek zorunda kalmışlardır⁸²⁸. Menzil sertabipliğinin önerisine göre örneğin Gülnihal, Pazar günü Akbaş'tan hareket ederse 7 numaralı vapur Perşembe günü yola çıkmalıdır. Akdeniz vapuru ise belirli bir günde tebdil-i havalıları götürmek

⁸²⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2205, Dosya: 9, Fihrist: 001-141.

⁸²⁷ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2426, Dosya: 64, Fihrist: 001-018.

⁸²⁸ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2473, Dosya: 349, Fihrist: 006-1.

üzere Akbaş'tan İstanbul'a sevk edilmelidir. Bu tür planlamalar yapılamaz ise mecruh, malûl ve hasta askerlerin cephe gerisine muntazam ve emin bir şekilde sevk edilmeleri mümkün olmayacaktır. Büyük miktarda terhislerin olması durumunda ise bu planlamanın dahi yetersiz kalacağı belirtilmiş, mecruh ve malûllerin İstanbul'a sevkleri ile ilgili yeni tedbirlerin alınmasına ihtiyaç duyulacağı hatırlatılmıştır⁸²⁹.

Öte yandan Çanakkale Cephesi'nde vapurların yanında uzun yolculuklar için arabalı hasta nakliye kolu da tahsis edilmiştir. Arabalı hasta nakliye kolunun Biga'da bulundurulması kararlaştırılmıştır. İtilaf Devletlerinin boğaza girmesi halinde malûl ve mecruhların Çanakkale'nin Lapseki ve Çardak kasabalarından araba ile nakledilmeleri mümkün olamayacağı için yaralıların kakuleli mekkari ve develerle sevk edilmesi planlanmıştır⁸³⁰.

Hasta, yaralı ve malûl nakli konusunda benzer sorunlar hemen her cephede söz konusu olmakta idi. İstanbul'un tedavi ve sevkiyat konusunda üstlendiği rolü Kafkas Cephesi'nde Erzurum üstlenmiştir. Bölgenin kendine has iklim ve ulaşım koşulları sevkியatta ciddi aksaklıklar doğurmuştur. Özellikle iklimin sert olması ve hareketin yapıldığı sırada kış koşullarının mevcudiyeti yaralı ve malûl sevkini son derece olumsuz etkilemiştir. Hava koşullarının yanında yolların yetersizliği, bazı yerlerde şose, çoğu yerde ise adi araba yolu özelliğini göstermesi sevkiyatın sağlıklı işlenmesini engellemiştir. Fırtınalı havalarda geçitlerin kapanmasıyla araba nakliyatı da yapılamamıştır⁸³¹.

Bölgede yükseltinin fazlalığı, kış mevsiminin çok şiddetli oluşu ve buna bağlı olarak yol ve ulaşım şartlarının olumsuzluğu asker sevkiyatının ilkel koşullarda yapılmasına neden olmuştur. Bu yüzden cephede asker sevkiyatı genellikle yaya olarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, orduda yeteri kadar motorlu araç bulunmamakta idi. Esasen Savaşın başında İstanbul'dan Erzurum'a birkaç sıhhiye otomobili gönderilmiş idi. Fakat bu araçlardan yol, benzin ve otomobil levazımı noksanlığından dolayı gerekli şekilde faydalanılamamıştır. Hasta ve yaralılar araba ve mekkarilerle ve çoğu zaman da yaya sevk edilmek zorunda kalmıştır. Sevkiyatın

⁸²⁹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2426, Dosya: 64, Fihrist: 001-018.

⁸³⁰ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 006-03.

⁸³¹ Belen, a.g.e., C. 1, s. 8.

bu şekilde yapılması asker zayıfatını artırmıştır. Bu nedenle III. Orduda kayıplar yaralanmadan ziyade hastalıktan oluşmuştur⁸³².

İfade edildiği gibi bölgede arazinin dağlık olmasından dolayı hasta ve mecruh nakletmek için kağrı arabaları en önemli nakil vasıtaları olmuştur. Kağrılar menzil bölgesinden aldıkları yaralıları hastanelere sevk etmişlerdir. Tedavisi uzun sürecek hasta, yaralı ve malûl askerler her gün bir kabile olarak Erzurum hastanelerinden Erzincan'a sevk edilmişlerdir⁸³³. Fakat özellikle savaşın şiddetlenmesiyle beraber hasta ve yaralı akışının had safhaya ulaşması nedeniyle hastaneler dolmuş, çaresizlikten dolayı henüz tedavisi tam olarak bitmemiş askerler tahliye edilerek yeni hasta ve yaralılara yer açılmıştır. Hatta yaralı ve hastalar bazen hiç sevk edilmeden tümenlerde tutulmuş ve buradan doğrudan memleketlerine gönderilmişlerdir⁸³⁴..

Örneğin II. Kafkas Ordusu 33. Alay ve 14. Alayda bulunan hasta ve yaralıları kar yoğunluğu nedeniyle hayvanlarla dahi ulaşım sağlanamadığı için hastanelere sevk edilememiştir. Bazı günlerde hava koşullarının biraz daha normalleşmesi ile birlikte sıhhiye bölük erlerinin sırtlarında sevk işlemi yapılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında hayvan yokluğundan dolayı erlerin çektiği ve iki hasta alabilecek kızaklar kullanılmış ise de hava şartlarından dolayı bunlardan da yeterince faydalanılamamıştır⁸³⁵.

Kafkas Cephesi'nde sevkıyatı zorlaştıran bir diğer husus ise hasta naklini sağlayan hayvanlara yiyecek temin edilememesi ve bu hayvanların telef olmalarının önüne geçilememesidir. Örneğin II. Kafkas Kolordusu tarafından III. Ordu Sıhhiye Riyaseti'ne gönderilen sıhhi raporda, seyyar hastane ve sıhhiye bölüklerinin hasta nakliyatı için kullandığı hayvanların açlıktan dolayı "mürd" oldukları, kalanların ise günden güne hareket kabiliyetlerini yitirdikleri bu nedenle hasta ve yaralı sevkinde büyük zorluklar yaşandığı bildirilmiştir⁸³⁶. Cephe erleri yaralı taşıyan hayvanları kaybetmemek için kendi erzaklarının yanı sıra onlara verilecek samanları da sırtlarında taşımışlardır⁸³⁷.

⁸³² Sağlam, a.g.e., s. 69-70.

⁸³³ Sağlam, a.g.e., s. 134-139.

⁸³⁴ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 139-140.

⁸³⁵ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2983, Dosya: 77, Fihrist: 002-14.

⁸³⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2983, Dosya: 77, Fihrist: 002-14a.

⁸³⁷ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2983, Dosya: 77, Fihrist: 002-14.

I. Dünya Harbi'nde III. Ordu Komutanlığı, Kafkas Cephesi'nde sıhhi alanda sevk hizmetlerinin düzgün olarak işlenmesini sağlamak amacıyla bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden bir tanesi yolculuğa dayanamayacak durumda olan ağır hasta ve yaralılar için 100'er yataklı seyyar hastanelerin kurulmasıdır. Yer değiştirmek durumunda kalan seyyar hastanelere nakliye araçları tahsis edilmiştir. Böylece hastahaneler malzemelerini sorunsuz bir şekilde taşıyabileceklerdir.

Kural olarak birliklerden ilk menzil noktasına kadar hasta nakliyatını gerçekleştirme görevi kolordulara aittir. Hastalar kıtaların mekkarileri, sıhhiye bölüğü ve seyyar hastanenin hasta nakliye vasıtaları ile geriye sevk edileceklerdir. Ancak yaya olarak yürüyebilecek kuvvette olan hastalar yaya gönderilecektir. Fakat alınan tedbirlere rağmen uygulamada sevkiyatta büyük sıkıntılarla karşılaşmıştır⁸³⁸.

Bütün bunlara ilaveten III. Ordu Komutanlığı, Kolorduların hasta ve mecruh nakliyatı tertibatını kolordu sertabibinin kontrol etmesi talimatını vermiştir. Ayrıca, oluşturulan cephe gerisi istasyonlarının mesafelerinin kısa tutulmasına, hasta ve yaralıların topluca ve sıhhiye efradı nezaretinde gönderilmesine özen gösterilmesi uyarısında bulunmuştur. Hasta ve mecruh nakliyatı yaparken boş dönen erzak ve cephe kollarından istifade edilmesi gerektiği de bildirilmiştir. Ordu Komutanlığı yürüyemeyecek durumda olan yaralı ve hastaları yaya olarak sevkeden kıta ve hastane tabiplerinin şiddetle cezalandırılacakları uyarısında da bulunmuştur. Bu meyanda yaya olarak sevk edilip yolda kalan askerlerin kolordu sertabibi tarafından Ordu Sıhhiye Riyasetine bildirilmesi emredilmiştir⁸³⁹.

Anlaşılaacağı üzere I. Dünya Harbi'nde hemen hemen her cephede askerlerin sevkiyat problemleri büyük bir sorun teşkil etmiştir. Cephe koşulları, iklim ve hava şartları, salgın hastalıklar, sevk vasıtalarının azlığı ve vasıtalar için gerekli olan malzemenin tedarik edilememesi, yaralı ve hasta sayısının büyük boyutlarda olması sevkiyatı zorlaştırmıştır.

Öte yandan savaş sırasında veya sonrasında tedavileri biten malûllerin memleketlerine sevkedilmeleri ayrı bir planlama gerektirmiştir. Malûllerin İstanbul'daki hastanelerde tedavi edildikten sonra memleketlerine sevkleri belli merkezlerden yapılmıştır. Bu merkezlerden en önemlisi Sevk-i Mecruhin ve Züefa

⁸³⁸ Sağlam, a.g.e., s. 29.

⁸³⁹ Sağlam, a.g.e., s. 30.

Komisyonlarının oluşturduğu Sirkeci ve Haydarpaşa merkezleridir. Malûller tedavi edilmelerinin ardından hastanelerde malûliyet raporları düzenlenmiş, akabinde Sirkeci'ye veya Haydarpaşa'ya gönderilmişlerdir. Malûller ve tebdili hava ile sevk edilenler buradan trenlerle ve vapurlarla memleketlerine gönderilmişlerdir. Memleketlerine gönderilen malûllerin iaşeleri ve kumanyaları sevkiyat memurlukları tarafından karşılanmıştır. Sevk raporlarında askerlere genellikle iki veya üç günlük iaşe verileceği kaydı düşülmüştür. Yine salgın hastalıklardan dolayı tedavi görmüş olanların memleketlerine sevkleri sırasında iaşeleri de sağlanmıştır. Örneğin humma hastalığından dolayı malûl kalan II. Kolordu, 9. Fırka, 25. Alay, 1. Tabur, 1. Kısım, 3. Takım efradından Bursa vilayetinin Alaşar karyesinden Ahmet oğlu Seyyid Ali'nin 22 Eylül 1915 tarihinde malûliyetinden dolayı memleketine sevkiyle ilgili raporu yazılmış, söz konusu kişinin 27 Eylül 1915 tarihinde sevki gerçekleştirilmiştir. Adı geçen kişinin bu tarihten 2 Ekim'e kadar olan bütün iaşesi devlet tarafından karşılanmıştır⁸⁴⁰.

Yaralı ve malûl gazilerin tedavi edilmesinde ve sonra memleketlerine sevklerinde Hilâl-i Ahmer'in önemli katkıları olduğu özellikle vurgulanmalıdır. Cemiyetin kurduğu hastaneler sevkiyat memurlukları ile kurdukları irtibatlarla malûliyeti kesinleşen askerlerin memleketlerine mümkün olan en iyi koşullarla sevk edilmelerini sağlamaya çalışmıştır. Hilâl-i Ahmer hastanelerinden sevk edilen askerlerin ayakkabı, elbise gibi çeşitli ihtiyaçları da Cemiyet tarafından karşılanmıştır. Örneğin savaşta yanma (cerha-i nariye) sonucu sağ kolunda sakatlığı oluşan ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Cağaloğlu Hastanesinde tedavi olan 22. Alay, 2. Tabur, 6. Kısım, 1. Takım erlerinden Uşak Karahallı nahiyesinin Gölbaşı mahallesinde Bozacı Umuroğullarından Muharrem oğlu Hacı Ali, 12 Temmuz 1915 tarihinde beşinci dereceden tekaüd edilerek, 22 Temmuz 1915 tarihinde memleketine sevk edilmek üzere Sirkeci Sevkiyat Müdürlüğüne gönderilmiştir. Askerin memleketine sevki gerçekleşmeden hastaneden ayrıldığı sırada bütün giyim ihtiyaçları Cemiyet tarafından karşılanmıştır⁸⁴¹. Diğer hastanelerde tedavi edilerek taburcu edilen askerlerin giyecekleri de Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanmıştır.

⁸⁴⁰ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-58.

⁸⁴¹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-09.

Sevk-i Mecruhin ve Zuefa Komisyonlarının Sirkeci ve Haydarpaşa'daki merkezlerine getirilen askerler sevk edilmeden önce, tedbir olarak, komisyona ait iki hekim tarafından tekrar muayeneye tabi tutulmuşlardır. İlk olarak askerlerin vücut sıcaklıkları ölçülüyor, gerekli sağlık kontrolünden geçiriliyorlardı. Sevkleri kabul edilenlerin evraklarına “*sevki kabul olundu*” ibaresi düşülüyor ve nakilleri gerçekleştiriliyordu⁸⁴².

Sevk-i Mecruhin ve Zuefa Komisyonu hastanelerden taburcu edilen malûlleri gidecekleri merkezlere göre sınıflandırmıştır. Buna göre cetveller oluşturmuştur. Cetvellerde gelen hasta sayısı, Sirkeci veya Anadolu'ya sevkedilecek hasta, malûl ve mecruh sayısının toplamı verilmiştir. Bir örnek teşkil etmesi açısından aşağıdaki tabloları vermek yerinde olacaktır⁸⁴³.

Tablo-10. 13 Ocak 1918 Tarihi İtibarı İle Muhtelif Kıtalardan İstanbul'daki Hastanelere Ulaşan Hastalar

Sevk Edildikleri Hastaneler	Efrad	Toplam
Haydarpaşa	66	66
Taşkışla	40	40
Pangaltı	13	13
Moda	38	38
Fenerbahçe	3	3
Fakülte	3	3
Gülhane	3	3
Yıldız	1	1
Darülketebe	2	2
Sirkeci	1	1
Birinci kıtaat sertababeti tedavihanesinde	1	1
Genel Toplam	171	171

Tabloda yer alan hastaneler malûl ve mecruhların en çok sevk edildiği hastanelerdir. Tabloya bakıldığında en çok malûl ve mecruh sevk edilen hastane Haydarpaşa Hastanesi olmuştur. Bu hastaneyi Taşkışla ve Moda Hastaneleri izlemiştir. Gelen erlerden % 38,59'u Haydarpaşa'ya, % 23,39'u Taşkışla'ya ve % 22,2'si de Moda hastanesine sevk edilmiştir⁸⁴⁴.

⁸⁴² ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 001-28.

⁸⁴³ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 002-01.

⁸⁴⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 002-01.

Tablo-11. 13 Ocak 1918 Tarihi İtibarı İle İstanbul'daki Hastanelerden Taburcu Olup Memleketlerine Sevk Edilenler

Gönderen Hastahaneler	Sevk Olunan Merkez			Toplam
	Gelen	Sirkeci'ye	Anadolu'ya	
Haydarpaşa	470	183	287	470
Moda	277	61	216	277
Fenerbahçe	330	71	259	330
Moda Sillice	2	1	1	2
Birinci menzil	1	0	1	1
Pangaltı	1	0	1	1
Zeynep Kamil	5	0	5	5
Ayestafanos	1	1	0	1
Tıp Fakültesi	11	6	5	11
Genel Toplam	1.098	323	775	1.098

Tabloya bakıldığında hastanelerde tedavisi tamamlanan malûl ve mecruh askerlerden % 42,8'i Haydarpaşa Hastanesi'nden, % 25,22'si Moda Hastanesi'nden, % 30,5'i Fenerbahçe Hastanesi'nden sevk edilmişlerdir. Bu askerlerden % 29,41'i Sirkeci'ye, %70,58'i ise Anadolu'ya sevk edilmiştir. En fazla sevk gönderen hastaneler Haydarpaşa, Fenerbahçe ve Moda olmuştur. Haydarpaşa Hastanesinden taburcu olan askerlerin %38,93'ünü Sirkeci'ye, % 61'ini ise Anadolu'ya, Moda Hastanesinden taburcu edilen askerlerin %22'si Sirkeci'ye, %77,97'si Anadolu'ya, Fenerbahçe Hastanesinden taburcu askerlerin %21,51'i Sirkeci'ye, %78,48'i ise Anadolu'ya sevk edilmiştir. Veriler değerlendirildiğinde taburcu edilen askerlerin büyük çoğunluğunun Anadolu'ya gönderildiği görülmektedir⁸⁴⁵.

Tablo-12. 13 Ocak 1918 Tarihi İtibarı İle İstanbul'daki Hastanelerden Taburcu Olup Deniz Yoluyla Memleketlerine Sevk Edilenler

Gönderen Hastahane	Çanakkale	Mudanya	Bandırma	Karadeniz Sahili	Toplam
Haydarpaşa sevk-i mecruhin komisyonu	-	178	587	-	765

Deniz yoluyla gönderilen askerlerin % 23,26'sı Mudanya'ya, % 76,73'ü Bandırma'ya sevk edilmiştir. 13 Ocak tarihli sevkியatta Çanakkale ve Karadeniz sahiline gönderilen asker bulunmamaktadır.

Tablodan anlaşılacağı üzere Haydarpaşa Hastanesi en fazla mecruh, malûl ve hasta tedavi ve sevkiyatını gerçekleştiren hastane olmuştur. Haydarpaşa'da tedavi olup memleketlerine sevki yapılacak olan askerlerin sevk olunduğu merkezlere bakıldığında Anadolu'ya sevk edilenlerin daha fazla olduğu görülmektedir. Deniz

⁸⁴⁵ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 002-01.

sevkiyatında mecruh ve malûl askerlerin büyük bir çoğunluğunun ise Bandırma'ya gönderildiği anlaşılmaktadır.

I. Dünya Harbi'nde Anadolu'ya bir çok malûl, mecruh ve hasta asker sevk edilmiştir. Bu sevkleri kolaylaştırmak için Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de sevk merkezleri oluşturulmuştur. Bu merkezler Haydarpaşa'nın dışında Tuzla, İzmit, Adapazarı, Eskişehir, Arifiye, Ankara, Afyonkarahisar, Konya ve Pozantı'dır. Buralarda toplanan askerler daha sonra gidecekleri yerlere nakledilmişlerdir. Konya, Afyonkarahisar, Adapazarı, Pozantı ve Ankara sevkiyatın en çok yapıldığı merkezlerdir⁸⁴⁶.

Örneğin 1917 yılı Aralık ayına ait bir aylık sevk cetvelinde toplam 4.615 hasta ve mecruh askerin Anadolu'da bulunan ve yukarıda bahsedilen merkezlere sevk edildikleri görülmektedir. Bu cetvele göre Konya ve havalisine 1.244, Afyonkarahisar'a 923, Adapazarı'na 841, Pozantı'ya 423 mecruh ve malûl asker gönderilmiştir. Ankara da önemli bir sevk merkezi olmasına rağmen mevsim şartları nedeniyle Ankara ve havalisine 337 asker sevk edilmiştir⁸⁴⁷. Bu rakamlara bakıldığında bir ay gibi kısa bir sürede sevk miktarının 4.615 kişiyi bulması sevkiyatın ne kadar yoğun olduğunu göstermektedir.

Haydarpaşa Sevk-i Mecruhin Komisyonu deniz sevkiyatında ise Çanakkale, Mudanya, Bandırma, Karadeniz sahillerine asker sevk etmiştir. Mudanya ve Bandırma en çok asker sevk edilen merkezler olmuştur. Bu iskelelerden yapılan sevkiyatın ekseriyetle, hatta bütünüyle Anadolu'ya gerçekleştirildiği düşünülebilir⁸⁴⁸.

Savaşın son yılı olan 1918 yılına ait verilerin değerlendirilmesi kıyaslama yapmak açısından önemli olacaktır. Bu amaçla 18 Haziran 1918 tarihli verilerin aktarılması uygun görülmüştür⁸⁴⁹.

⁸⁴⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 002-02.

⁸⁴⁷ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 002-02.

⁸⁴⁸ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 002-01.

⁸⁴⁹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 002-06.

Tablo-13. 18 Haziran 1918 Tarihi İtibarı İle Muhtelif Kıtaldan İstanbul'daki Hastanelere Ulaşan Hastalar

Sevk Olundukları Hastaneler	Zabitan	Efrad	Zabitan	Efrat
Haydarpaşa	-	56	-	56
Moda	-	9	-	9
Fenerbahçe	-	2	-	2
Zeynep Kamil	-	1	-	1
Taşkışla	-	2	-	2
Darülketebe Tedavihanesinde	-	6	-	6
Genel Toplam	-	76	-	76

Tabloya bakıldığında yaralı ve hasta askerlerin en çok sevk olundukları hastane yine Haydarpaşa'dır. Toplam hasta asker sayısının % 73,68'i Haydarpaşa Hastanesinde tedavi olmuştur. Bunu % 11 ile Moda Hastanesi izlemiştir. 1918 yılında birliklerden hastanelere sevk edilen hasta sayısında önemli bir azalma göze çarpmaktadır. Bunun yanında aşağıda verilen tabloya bakıldığında hastanelerden taburcu olup memleketlerine sevk edilen asker sayısında ise ciddi bir artış gözlenmektedir⁸⁵⁰.

Tablo-14. 18 Haziran 1918 Tarihi İtibarı İle İstanbul'daki Hastanelerden Taburcu Olup Memleketlerine Sevk Edilenler

Gönderen Hastahaneler	Gelen	Sirkeci'ye	Anadolu'ya	Toplam
Haydarpaşa	352	96	256	352
Moda	277	2	275	277
Fenerbahçe	252	5	247	252
Taşkışla	146	2	144	146
Çamlıca nekahathanesine	34	9	25	34
Birinci menzil müfettişliğine bağlı bir revir	4	1	3	4
Mekteb-i Harbiye Hastanesi'nden	11	-	11	11
Zeynep Kamil	8	1	7	8
Tuzla	4	-	4	4
Makriköy Gaziler	3	-	3	3
Şehid Muhtar Bey	2	-	2	2
Tıp Fakültesi	12	8	4	12
İstinye nekahathanesi	27	-	27	27
Davutpaşa Hastanesi'nden	5	-	5	5
Feriköy Emraz-ı Dahiliye Hastanesi'nden	5	-	5	5
Birinci ordu menzil müfettişliği	1	-	1	1
Yerköy nekahathanesinden	1	-	1	1
İplikhane Hastanesi'nden	1	-	1	1
Vefa misafirhane memurluğundan	1	-	1	1
Darülketebe tedavihanesinden	1	-	1	1
Genel Toplam	1.147	124	1.023	1.147

Deniz yoluyla sevk edilenler ise şu şekildedir⁸⁵¹;

⁸⁵⁰ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 002-06.

⁸⁵¹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 002-06.

Tablo-15. 18 Haziran 1918 Tarihi İtibarı İle İstanbul'daki Hastanelerden Taburcu Olup Memleketlerine Deniz Yoluyla Sevk Edilenler

Gönderen Hastahane	Çanakkale	Mudanya	Bandırma	Tekfurdağı Nekahathanesine	Yekun
Haydarpaşa	-	322	1.546	-	1.868
Genel Toplam	-	322	1.546	-	1.868

Veriler değerlendirildiğinde 18 Haziran 1918 tarihinde İstanbul'da bulunan hastanelerden taburcu edilerek, kara ve deniz yoluyla sevk durumunda olan asker sayısı toplam 3015 kişidir. Sevk edilen askerlerden % 38,4'ü kara yoluyla, % 61,95'i ise deniz yoluyla gönderilmiştir. Tabloda hastanelerden taburcu edilen toplam askerlerden % 10,81'i Sirkeciye, % 89,18'i ise Anadolu'ya sevk edilmiştir. Haydarpaşa Hastanesi memleketlerine sevk edilen askerlerin % 30,68'ini taburcu etmiştir. Bu hastaneden taburcu edilen askerlerden % 27,27'si Sirkeci'ye, % 72,72'si ise Anadolu'ya sevk edilmiştir. Moda Hastanesi ise sevk edilen askerlerin % 24,14'ünü taburcu etmiştir. Moda Hastanesi'nden taburcu edilen askerlerin % 0,07'si Sirkeci'ye, % 99,27'si ise Anadolu'ya gönderilmiştir. Fenerbahçe Hastanesi sevk edilen askerlerden % 21,97'sini taburcu etmiştir. Bu taburculardan % 01,98'i Sirkeci'ye, % 98,01'i ise Anadolu'ya sevk edilmiştir. Taşkılla Hastanesi'nden taburcu edilen askerler ise % 12,72'dir. Bu askerlerden % 01,36'sı Sirkeci'ye % 98,63'ü ise Anadolu'ya sevk edilmiştir. Çamlıca Nekahathanesi'nden askerlerin % 02,96'sı taburcu edilmiştir. Bunlardan % 26,47'si Sirkeci'ye, % 73,52'si ise Anadolu'ya sevk olunmuştur.

Deniz yoluyla yapılan sevkiyat cetvelinde sadece Haydarpaşa Hastanesi'nden sevk edilen askerler kaydedilmiştir. Buna göre deniz yolu ile yapılan sevkiyatın % 17,23'ü Mudanya, % 82,76'sı ise Bandırma üzerinden gerçekleştirilmiştir. Görüleceği üzere Mudanya ve özellikle de Bandırma, İstanbul'da tedavi olup Anadolu'ya sevk edilecek mecruh, malûl ve hasta erlerin sevk merkezi olmuştur.

Haziran ayında yapılan sevkiyat Ocak ayı ile kıyaslandığında gelen hasta ve yaralı sayısı ciddi oranda azalırken, memleketlerine sevk durumunda olan asker sayısında önemli bir artış gözlemlendiği görülmektedir. Bu durum muhtemelen savaşın sonunun yaklaşmasından ileri gelmektedir. Bunun yanında Haydarpaşa, Moda, Fenerbahçe Hastanelerinden sevk edilmek üzere gönderilen asker sayısının önemli bir yekun tuttuğu anlaşılmaktadır. Sevk edilen 1.147 asker içerisinde 881'i bu üç hastane tarafından tedavi edilmiştir.

Öte yandan orduya ait kıta hastanelerinde tedavi gören malûl askerlerin memleketlerine sevk edilmeden önce de sıhhiye heyeti tarafından muayenelerinin yapılmasına özen gösterilmiştir. Bu tür durumda malûllerin sevklerinde nokta kumandanlıkları sorumlu tutulmuştur. Nokta kumandanlıkları kaç kişinin malûl veya mütekaid olarak memleketlerine sevk edileceklerini ya da malûl olarak nakledilecek erlerin bulunup bulunmadığını menzil müfettişliklerine bildirmekle yükümlü tutulmuşlardır. Bu yükümlülüğün gereği olarak 24 Mart 1918 tarihinde Makriköy (Bakırköy), Üsküdar, Kağıthane, Haydarpaşa, Şişli, Maltepe, Bulgurlu, Sirkeci, Sapanca, Beykoz-Yalıköy Nokta Kumandanlıkları, Birinci Menzil Müfettişliğine gönderdikleri raporlarda memleketlerine sevk edilmiş malûllerin sayısı hakkında bilgi vermişlerdir⁸⁵².

Menzil müfettişlikleri malûl veya mütekaid olarak memleketlerine sevk edilen zabitan veya efradı titizlikle takip etmişlerdir. Yayınlanan tamimler ile Tabur ve Nokta kumandanlıklarından malûl veya mütekaid bulunup bulunmadığı ivedi bir şekilde sorulmuştur. Fakat bazı birliklerden cevap gelmediği anlaşılınca Mart 1918'de tamim posta yoluyla veya telgraflarla tekrar tebliğ edilmiştir. Zira, katarların seyir halinde bulunması veya telgraf hatlarının bazılarının bozuk olması nedeniyle cevaplar istenilen süratle alınamamıştır⁸⁵³. Israrla tekrarlanan bu tamimlerin ardından 30-31 Mart ve 1 Nisan 1918 tarihlerinde menzillerden cevaplar gelmeye başlamıştır⁸⁵⁴. Menzil kumandanlıkları memleketlerine sevk ettikleri malûl askerlere gittikleri mesafeye bağlı olarak iki veya üç günlük kumanyalarını da yanlarına vermiştir⁸⁵⁵.

Malûl ve hasta askerlerin memleketlerine sevkleri sırasında veya hastaneden yeni çıkan malûl ve mecruhlara hizmet etmek amacıyla Hilâl-i Ahmer tarafından belirli bölgelerde misafirhane ve çayhaneler açılmıştır. Ülkenin çeşitli yerlerinden adeta balık istifi gibi İstanbul'a tedavi amacıyla sevk edilen veya tedavi sonucunda memleketlerine nakledilen mecruh ve malûllere bir bardak suyun bile verilmesinin zorlaştığı bir dönemde ikram edilen çayın veya tütünün mecruh ve malûller için ne kadar kıymetli olduğu açıktır. Bu anlamda Hilâl-i Ahmer'in Derince, Sirkeci, Ankara, Konya, Eskişehir, Haydarpaşa, Çanakkale'de Akbaş, Lapseki ve Ulukışla'da

⁸⁵² ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2581, Dosya: 98, Fihrist: 004-01, 02, 03-14.

⁸⁵³ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2581, Dosya: 98, Fihrist: 004-17.

⁸⁵⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2581, Dosya: 98, Fihrist: 004-18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28.

⁸⁵⁵ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2581, Dosya: 98, Fihrist: 004-29, 30, 31, 32, 33.

hasta askerlere mahsus olmak üzere açtığı misafirhane ve çayhanelerin hasta ve malûllere verdikleri hizmet son derece önemli olmuştur⁸⁵⁶.

Mesela Sirkeci Çayhanesi'nde malûl ve mecruh vapurları kıyıya yanaşır yanaşmaz bitkin duruma düşmüş olan bu askerlere sıcak süt, ayran, yoğurt ve sigara ikramları yapılmıştır. Nil Sarı'ya göre bu ikramlar malûl ve mecruhlar arasında o kadar büyük bir etki yaratmıştır ki üstlerinde doğru dürüst giysisi olmayan, kar ve yağmur altında açlıktan bitkin düşmüş bu askerler bir bardak çay dağıtılmasından sonra çay bardaklarını göğüslerine dayayarak iade etmemekte "*hemşehri bir daha versen ya*" demekteydiler⁸⁵⁷. Hilâl-i Ahmer'in bazı nakliye vapurlarına da çay tertibatı kurduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda Alman Salib-i Ahmer'i emrine verilmiş olan "*Reşid Paşa Salib-i Ahmer Vapuru*"nda da çay tertibatı cemiyet tarafından kurulmuştur. Dokuz ay devam eden bir süre zarfında Cemiyet tarafından 1.400.328 bardak çay, süt gibi sıcak içecekler dağıtılmış ve bunun için 21.005 kilo şeker ve 700 kilo çay kullanılmıştır⁸⁵⁸.

Humma-yı racia, lekeli humma gibi salgın hastalıklara yakalanmış askerlerin sevklerinde titiz davranılmıştır. Bununla ilgili olarak zaman zaman sevk tedbirlerinin alındığı görülmektedir. Örneğin 11 Şubat 1916 tarihli ve Başkumandan Vekili Enver Paşa imzalı bir belgede asker sevklerinde yaşanan olumsuzluklar vurgulanarak hava değişimi almış salgın hastalıklı askerlerin nakillerinin ertelenmesi emredilmiştir. Enver Paşa, 1916 yılının başlarında hava değişimi ve malûl olarak memleketlerine gönderilen erlerin menzil hatlarının düzenini bozduklarından ve hastalık yaydıklarından hatta bazı askerlerin yalnız başına yollarda kalarak vefat ettiklerinden bahsederek bu hususta alınmış olan tedbirlere ve verilen talimatlara uyulmasını emretmiştir. O, hava değişimli hiçbir erin memleketine gönderilmemesini emretmiştir. Başkumandan Vekili orduların nekahathane ve nekahathane bölükleri tesis etmeleri, bu yolla istirahat ve hava değişimine muhtaç erlerin bakımının sağlanması talimatını vermiştir. Böylece askerler hizmet kabiliyetlerini geri kazanıncaya kadar hizmetten uzak tutulacaklardır. Enver Paşa emirden evvel terhis

⁸⁵⁶ "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 147.

⁸⁵⁷ Nil Sarı-Zuhal Özaydın, "I. Dünya Savaşında Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları", *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, (İstanbul 20-21 Eylül 1990), TTK Yay., Ankara 1999, s. 165-166.

⁸⁵⁸ "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 147.

edilerek memleketlerine gönderilen askerlerin Gülek Boğazı menzil yolunu kullanmalarına izin verilmemesini istemiştir. Zira bu askerlerin menzil yolunu kullanmaları menzil hizmetlerinin aksamasına yol açmaktadır. Başkumandan vekilinin emrine göre IV. Ordu ile Karargah-ı Umumi Halep Menzil Müfettişliği sevk edilmiş erleri toplayarak uygun görülen hastanelerin nekahathanelerine göndereceklerdir⁸⁵⁹.

Bu emirler 16 Şubat 1916 tarihine kadar katı bir şekilde uygulanmış olup malûl ve hastalar nekahathanelerde gözetim ve tedavi altına alınmışlardır. Bu tarihten itibaren ise Batı Anadolu'daki bazı şehirlere tebdil-i havalı asker sevki yapılmasına izin verilmiştir. Harbiye Nazırı Muavini tarafından gönderilen emirle İstanbul ve ordu hastanelerinde bulunan hava değişimli erlerin belirtilen kasaba ve şehirlere kadar gitme gücüne sahip olanların söz konusu tarihten itibaren sevkinde mahzur olmadığı bildirilmiştir. Fakat gönderilecek erlerin belirlenen yol üzerinde istasyonu bulunan kasaba ve şehirler ahalisinden olmasının şart olduğu bildirilmiştir. Emre göre memleketlerine sevk edilecek yaralı ve hasta askerlerin başlarında görevli memurlar bulunacaktır. Askerlerin takip edeceği yol güzergahları şu şekildedir; Rumeli bölgesinde Kırklareli (Kırkkilise) ve Edirne'ye kadar, Anadolu tarafında Ankara ve Konya'ya kadar, İstanbul yoluyla Mudanya, Bandırma, İzmir, Alaşehir, Uşak, Bornova, Buca, Şirinköy, Ödemiş, Tire, Söke, Aydın, Denizli, Çivril, Eğirdir'e kadar gideceklerdir. Hasta askerlerin sevkinde onları yalnız bırakan ve ifade edilen hatlar dışında köy ve kasaba efradını gönderen hastane sertabiblerinin cezalandırılacağı da belirtilmiştir⁸⁶⁰.

Salgın hastalıklara yakalanarak, hastalığı ilerlemiş ve kurtulma şansı olmayanların sevkleri ise oldukça zor şartlarda yapılmıştır. Hasta askerlerin yollarda hastalığı diğer efrada bulaştırma riski taşımaları sebebiyle Zuefa Sevk Komisyonu tarafından ilk olarak İstanbul dışındaki nekahathanelere sevkleri yapılmıştır. Bu nekahathanelerde iaşeleri temin edilmiş, tedavileri sağlanmış, memleketlerine sevk edilmeden evvel de muayene edilmişlerdir. Memleketlerine sevk edildiklerinde buldukları mahallerde hastalığın takip edilmesi için sağlık kuruluşlarının ve askeriyenin kabul istasyonlarında tecride alınmışlar, tecridhanedeki sağlık

⁸⁵⁹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2730, Dosya: 25, Fihrist: 004-03.

⁸⁶⁰ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2730, Dosya: 25 Fihrist: 004-04, 004-18.

durumlarına göre nekahathanelere yatırılmışlar ya da köylerine sevklerinin yapılması sağlanmıştır⁸⁶¹.

Salgın hastalıklardan dolayı sevkiyatın zorlaşması, yoğunluk ve vasıta azlığı mecruh ve malûl askerlerinin naklinde ciddi problemler yaratmıştır. Mesela IV. Ordunun hasta ve malûl sevkiyatı haftada bir Perşembe günleri yapılmakta idi. Bu durum yaralıların birikmesine ve izdihama sebep olmuştur. İstasyonlarda bekleyen yaralı ve hasta askerlerin iaşelerinin temini de son derece zor gerçekleştirilmiştir. Bazı askerler sevk edilmek için uzun süre istasyonda yatıp kalkmak zorunda kalmışlardır. Tren geldiğinde ise yaralı ve hasta askerlerin trenlere binmesi, oturacak yer bulabilmesi, rahat bir yolculuk etmesi söz konusu değildi. Bütün bunlar yetmezmiş gibi yolculuk sonunda trenden inmeleri sırasında da izdiham yaşanıyordu⁸⁶².

Esasen Devlet, hasta ve malûl gazilerin rahat bir ortamda nakledilmelerini sağlamak için bütün kurumlarını seferber etmiş, hatta bu kurumların malûl ve mecruh askerlerin sevklerinde titiz davranmalarını istemiştir. Bu anlamda Mütareke Döneminde dahi Dahiliye Nezareti 23 Mart 1919'da çeşitli kurumlara gönderdiği bir tamimde askeri hizmetlerini ifa ile terhis olan veya zafiyet ve malûliyetleri dolayısıyla ihraç ve hava değişimi için memleketlerine sevk edilen askerlerin rahat etmesi için buldukları yerdeki mahalli idareler, belediye veya Hilâl-i Ahmer tarafından himaye ve yardım edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Resmi daireler ve askeri kurumların bu durumda olan hasta ve malûllere kolaylık sağlaması gerektiği ifade edilmiştir⁸⁶³.

1.3. ESİR MALÛLLERİN SEVKLERİ

I. Dünya Savaşı sonrasında savaş esirleri gerek Türk gerekse Dünya kamuoyunu yakından ilgilendiren bir sorun haline gelmiştir. Ancak savaş sonrası süreçte çeşitli devletler tarafından iade edilerek İstanbul'a getirilen ve tedavi altına alınan malûl Türk esirlerin sayısını tam olarak tespit edebilmek mümkün olamamıştır. İtilaf devletlerinin elinde ne kadar Türk esiri olduğunu tespit etmek de oldukça zordur. I. Dünya Harbi'nde esir düşen Türklerin büyük oranda ülkeye

⁸⁶¹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 001-28.

⁸⁶² ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 001-24.

⁸⁶³ Kızılay Arşivi, nr. 157/374.

dönüşleri, Milli Mücadele dönemine rastlamıştır. Çünkü Mondros Mütarekesi şartlarına göre Türk esirleri, İtilaf devletleri tarafından serbest bırakılmayacaktır. Buna karşılık Türk tarafı ise ellerindeki esirleri derhal iade edecektir⁸⁶⁴.

I. Dünya Harbi'nde gerek sağlam esirlerin gerekse yaralı ve malûl esirlerin yaşadıkları koşullar son derece kötü idi. Savaş tutsakları ile ilgili uluslararası anlaşmalara ve sözleşmelere rağmen esir ve yaralılarla ilgili uygulamaların sözleşmelere göre gerçekleştiğini iddia etmek son derece zordur.

Uluslararası anlaşmalarda prensip olarak malûllüğü kesinleşen esir askerlerin mübadelesinin hemen yapılması esası benimsenmiştir⁸⁶⁵. Türk tarafı bu prensibe uygun hareket etmiştir. Fakat, İtilaf Devletleri aynı titizliği göstermemişlerdir. Mondros Ateşkes Anlaşması esir değişimini de kapsadığı için Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri askerlerinden sağlıklı olanları derhal memleketlerine göndermiştir. Ancak, tedavi altında bulunan hasta ve malûl esirler tedavileri bittikten sonra mübadele edilmiştir. Malûl esirlerin en yoğun olduğu hastaneler İstanbul'da bulunan hastanelerdir. Bu hastanelerde tedavi edilen malûl esirler, yolculuk edebilecek duruma gelince mübadeleye tabii tutulmuşlardır. Örneğin İngiliz teğmen E. H. Jones ile C. W. Hille, Haydarpaşa Hastanesi'nde tedavi edilmişler, yapılan tedaviye rağmen malûl kalmışlardır. Askerlerde mübadeleyi gerektirecek şekilde malûliyet kaldığı için söz konusu iki İngiliz teğmenin 17.10.1918 tarihinde İngiltere'ye iadesine karar verilmiştir. Bu teğmenlerin İngiltere'ye iadesi 29.10.1918 tarihinde Kuşadası limanından gerçekleştirilmiştir⁸⁶⁶.

Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan malûl kalmış esir askerlerin hastanede tedavileri sırasında her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır. Bunun yanında esir malûllerin mensup olduğu devlet tarafından onlara gönderilen yardımlar da kendilerine ulaştırılmıştır. Örneğin 29.10.1918 tarihinde Kuşadası'nda Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında tedavi edilmiş malûl esirlerin mübadelesi esnasında İngiltere'nin Osmanlı hastanelerinde yatan malûl İngiliz askerleri için İngiltere'den getirmiş olduğu erzak ve elbiselerin yerlerine ulaştırılması sağlanmıştır. Söz konusu malzemenin Hollanda Sefareti'ne teslim edilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine

⁸⁶⁴ Bu konuyla ilgili Bkz. Ahmet Özdemir, "Savaş Esirlerinin Milli Mücadeledeki Yeri", *AÜ TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, C. 2, S. 6, (1990), s. 322.

⁸⁶⁵ BOA, HR.SYS., nr. 2225/50.

⁸⁶⁶ BOA, HR.SYS., nr. 2232/11.

Hollanda Sefareti'nden iki görevli erzakları teslim almak için Kuşadası'na gönderilmiştir⁸⁶⁷.

Mondros Ateşkes Anlaşması ile birlikte esirlerin Osmanlı Devleti'ne teslimi süreci de başlamıştır. Harbiye Nezareti tarafından 8 Aralık 1918'de verilen emir üzerine muhtelif devletlerden İstanbul'a gelen hasta ve malûllerle Sirkeci ve Haydarpaşa istasyonlarında bulunan Sevk-i Züefa ve Mecruhin Komisyonları ilgilenmiştir. Sevk sırasında İstanbul muhafızlığı da gerekli yardımı göstermiştir. Komisyonların görevi esaretten dönenlerin istirahatlarını ve bunların icap eden hastanelere ve diğer sağlık kuruluşlarına sevklerini sağlamaktır. Bu nakiller sırasında istasyon kumandanlıkları malûl esirlerin bindirildikleri araçları, takip ettikleri yolları veya hangi katarla hangi tarihte kaç hasta ve züefanın hareket ettiğini Sıhhiye Dairesi Riyaseti ve İstanbul Muhafızlığına bildirecektir⁸⁶⁸.

24 Eylül 1919 tarihinde yapılan yeni bir düzenlemeyle Harbiye Nezareti Bünyesi'nde Üsera Muamelat Şubesi oluşturulmuştur. İstanbul Muhafızlığı'nın ve Sirkeci ve Haydarpaşa Mecruhin ve Züefa Komisyonlarının bu hizmete memur görevlileri de teşkilat bünyesine alınmıştır. Üsera Şubesi'nin başkanlığına Miralay Mehmed Emin Bey getirildi. İhtiyaca göre komisyona iki kadro daha verilmesi söz konusu olabilecekti. Komisyonun görevi Türkiye'ye gelen esir kabilelerini karşılamak, Harbiye Nezareti namına emirleri yerine getirmek ve sıhhiye dairesinden alacağı talimatlara uygun olarak tedbirler aldıktan sonra malûl esirleri icap eden yerlere sevk etmektir. Şubenin emrinde deniz vasıtalarını tedarik etmek üzere levazımat-ı umumiyyeden bir subay ve Ordu Dairesi Sefer-i Sevk Komisyonuna verilecek efradı teslim etmek üzere başka bir subay bulundurulacaktır. Komisyon esir kabilelerini getiren vapurların İstanbul'a ulaşmasından evvel muhtelif vasıtaların temini için gerekli tedbirleri alacaktır. Merkez kumandanlığı da bu komisyona her hususda azami kolaylık sağlayacaktır⁸⁶⁹.

11 Ocak 1919 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere malûl esirler doktor kontrolünden geçirilerek tedaviye ihtiyaç duyanlar hastanelere sevk edilmişlerdir. Malûl esirlerin, iaşe, iskan ve sevklerinde Harbiye Nezareti yanında Hilâl-i Ahmer

⁸⁶⁷ BOA, HR.SYS., nr. 2232/49.

⁸⁶⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 51, Gömlek: 101, Belge nr. 101-1.

⁸⁶⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 177, Gömlek: 95, Belge nr. 95-1, 2.

Cemiyeti de önemli görevler ifa etmiştir⁸⁷⁰. Bu görevler içerisinde esaretten kurtulan malûl ve hasta askerlerin Hilâl-i Ahmer hastanelerinde tedavi edilmelerini, memleketlerine sevk edilmeleri için ulaşım vasıtaları temin edilmesini, yolculukları sırasında iaşe edilmelerini ve giydirilmelerini zikretmek mümkündür.

Malûl esirler yurda döndükten sonra çeşitli merkezlerde toplanmış ve buralarda iskan ve iaşeleri sağlanmıştır. İlk olarak malûliyet durumlarının tespiti için sağlık muayenesinden geçirilmişler, ardından tedaviye ihtiyaç duyanlar hastanelere sevk edilmişlerdir. Tedavilerinin bitmesiyle birlikte memleketlerine gönderilmişlerdir. Bu askerlerin memleketlerine sevk edilirken yollarda iaşeleri sağlanarak rahatlarının temin edilmesine özellikle dikkat edilmiştir⁸⁷¹.

Esir Osmanlı askerlerinden malûl olanların isimlerinin belirlenmesine ve bunların sağlık raporlarının tutulmasına da özen gösterilmiştir. Örneğin 11 Mayıs 1919 tarihinde Sıhhiye Dairesinden XIII. Kolordu Sertababeti'ne gönderilen şifreli telgrafta esaretten dönen ve çeşitli yerlerinden malûl kalmış asker ve subayların muayene edilerek malûliyet derecelerinin bir rapor ile tespit edilmesi istenmiştir⁸⁷².

Uluslararası anlaşmalarda istenilen uygulama malûl esirlerin mübadelesinde “*yeküne yekün*” kuralının uygulanmasıdır. Ayrıca sıhhiye personelinin esir edilemeyeceği de kabul edilmiştir. Fakat I. Dünya Harbi'nde bu esaslara riayet edilmemiştir. Bununla ilgili olarak 5 Ekim 1920 tarihli bir belgeden malûl esirlerin mübadelesi hakkında bazı tespitler yapılabilmektedir. Kayseri garnizonundaki Fransız esirlerinden Doktor Golan'ın (?) serbest bırakılma talebini içeren dilekçesi üzerine, Hariciye Vekaleti ve Müdafa-i Milliye Vekaleti konunun ne şekilde çözüme ulaştırılacağını değerlendirmişlerdir.

Buna göre Müdafa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa tarafından Garp Cephesi Komutanına gönderilen yazıda, malûl esirlerin mübadelesi hakkında Hariciye Vekaletinin kabul ettiği kararı, Adana Cephesi kumandanlığına bildirilmiştir. Söz konusu yazıda Garp Cephesi Komutanlığına verilmiş olan iki malûl Fransız neferinin mübadelesi hususunun, Adana cephesi kumandanlığının aracılığıyla tesbit edileceği ifade edilmiştir.

⁸⁷⁰ Kızılay Arşivi, nr. 12/358.

⁸⁷¹ Kızılay Arşivi, nr. 12/358.

⁸⁷² ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 188, Gömlek: 118, Belge nr. 118/1.

Fevzi Paşa, diplomasi yollarından daha ziyade cephe kumandanlığının doğrudan doğruya Fransız kumandanlığıyla sorunu müzakere ederek meselenin çözülmesinin bu konudaki esas gaye olduğunu vurgulamıştır. Ona göre bu durumda her düşman esiri mukabilinde bir Türk esiri talep etmektense “*kendi malûl esirlerimizin daha çok bulunacağı düşüncesiyle bilumum malûl esirlerin adedi gözetilmeksizin mübadele esasının teklif edilmesi*” şeklinde bir öneri ileri sürülmelidir⁸⁷³.

Keza uluslararası ceza muahedesinde esirlerin mübadelesi bahsinde “*yeküne yekün*” mübadele edilmesi ve bilhassa doktor ve sıhhiye memurlarının harp esiri yapılmaması kabul edilmiştir. Bu noktadan bakıldığında bütün Türk harp esiri sıhhiye memurlarının Türkiye’ye iade edilmeleri lazım gelmektedir. Ancak bu maddeye I. Dünya Harbi esnasında tam olarak riayet edildiği söylenemez. Doktor Golan meselesinde de Adana Cephesi kumandanlığınca doğrudan doğruya Fransızlarla görüşülmesi ve müzakere neticesinde imza teati edilmeden evvel Müdafaa-i Milliye Vekaletine tasdik ettirilmesi kararlaştırılmıştır.

Fevzi Paşa’nın tespitlerine göre Milli Mücadele döneminde Avrupalı devletler Ankara’yı muhatap almak istememektedirler. Oysa Türk tarafının elinde koz olarak sadece Fransız doktor ve subaylar kalmıştır. Bunlar serbest bırakıldığı taktirde, “*Fransızların elinde bulunan Türk esirlerinin asi oldukları iddiasıyla her fırsatta kurşuna dizilmesi ve kötü muamele görmesi*” söz konusu olacaktır. Fevzi Paşa, Türk esirlerinin hayatını kurtarmak veya nisbi surette istirahatlarını temin etmenin esas gaye olduğunu, bu nedenle Fransız doktorun iadesi hususunda fevkalade dikkatli davranılması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Doktor Golan ile diğer Fransız sıhhiye memurlarının iadesi karşılığında, Osmanlı doktorlarının ve Mersin ve diğer yerlerde hazır bulunan bütün sivil Türk esirlerinin dahi bilmukabele iadesinin talep edilmesi gerektiğinin uygun olacağını bildirmiştir⁸⁷⁴.

Bu soruna nasıl bir çözüm getirildiği kesin olarak bilinmemektedir. Hariciye vekaleti sorunun çözümünü Adana Cephesi kumandanlığının kararına bırakmıştır. Ancak, Fransa ile TBMM Hükümeti arasında imzalanan Ankara Anlaşması esir soruna da kesin bir çözüm getirmiştir. Bu anlaşma ile taraflar harp esirleriyle mevkuf

⁸⁷³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 648, Gömlek: 167, Belge nr. 167-1.

⁸⁷⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 648, Gömlek: 167, Belge nr. 167-1-2-3.

ve hapis bulunan Türk veya Fransız bütün esirler serbest bırakmışlardır. Anlaşma tevkif, hapis veya esaretin tarih ve mahalli ne olursa olsun bütün tutuklu ve hapis olanları kapsamıştır⁸⁷⁵.

1.4. MECRUH VE MALÛLLERİN TEDAVİLERİ

I. Dünya Savaşı'nda Sıhhiye Dairesi malûl ve mecruhların tedavisini tam olarak yapabilmek için bir sıhhi plan hazırlamış ve bu çerçevede bütün sabit ve seyyar hastanelerde gerekli tedbirleri almıştır. Bunun yanında yaralı ve hastaların uygun koşullarda sevk edilmesini sağlamak için çeşitli düzenlemeler de yapılmıştır. Fakat alınan bu önlemlere rağmen gerek tıbbi cihaz ve malzeme eksikliği ve gerekse personel yetersizliği nedeniyle sağlık hizmetleri ile ilgili yapılan planlar yerine getirilememiş, bu nedenle yaralı malûl ve hasta askerlere yeterli sıhhi hizmet verilememiştir.

Birlikler ilke olarak her askere vermeleri gereken harp paketlerini teminde sıkıntı çekmişlerdir. Bu paketlerin içinde sargı malzemesi, Amerikan bezi, gaz tülbentten sargı bezi, ilaç komprimeleri bulunmaktaydı⁸⁷⁶. Yaralananlara ilk müdahale cephede yapılmakta idi. Bu anlamda takip edilen tedavi basamakları bulunuyordu. Örneğin Çanakkale Cephesi'nde yaralanan bir asker önce geriye alınmış, yaralı yuvalarında ilk müdahalesi yapılmıştır⁸⁷⁷. Yaralı yuvalarını ilk sargı mahalli olarak düşünebiliriz. Burada yapılan tedavinin ardından durumu iyi olanlar tekrar cepheye sevk edilmiştir. Durumu ağır olanlar ise kıtaların açmış olduğu kıta sargı yerine gönderilmiştir. Kıta sargı yerinden gerilere sevk edilecek olan yaralılar içerisinden hafif yaralılar hafif yaralı toplanma yerine getirilirken, ağır yaralılar araba durak yerine gönderilmişlerdir. Durak yerine gelen malûl ve mecruhlar buradan tümenlerin açmış olduğu büyük sargı yerlerine sevk edilmişlerdir. Burada tümen sıhhiye bölükleri gelen malûl ve mecruhlara hemen uygun tedaviyi başlatmış, hatta ameliyat dahi gerçekleştirmişlerdir⁸⁷⁸. Sıhhiye bölüklerinde yaklaşık yüz nefer

⁸⁷⁵ A. Özdemir, a.g.m., s. 326.

⁸⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2440, Dosya: 149, Fihrist: 001-001; keza bkz. Sağlam, a.g.e., s. 42-43; Özbay, a.g.e., C. 1, s. 126-129.

⁸⁷⁷ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1914-24 Nisan 1915)*, C. 5, I. Kitap, Gnkur Basımevi, Ankara 1993, s. 274-275.

⁸⁷⁸ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2426, Dosya: 64, Fihrist: 001-018.

bulunmaktaydı⁸⁷⁹. Tümen sıhhiye bölüklerinde müdahale edilerek tedaviye alınan yaralılarından gerekenler seyyar hastanelere ve buradan da sabit hastanelere gönderilmişlerdir⁸⁸⁰.

Kolordular her fırkanın bulunduğu yerde seyyar hastane açmaya özen göstermiştir. Hem seyyar hastaneler hem de bölge hastaneleri Ordu Sıhhiye Riyaseti emrinde oluşturuldukları gibi Hilâl-i Ahmer tarafından da kurulabilmiştir. Savaş bölgesindeki seyyar hastaneler ve sabit hastanelerde ilk tedavileri yapılan ağır yaralılar İstanbul'a gönderilmişlerdir. Hemen hemen her cepheden İstanbul'a yaralı akışının olduğu görülmektedir. Cepheden gelebilecek yeni vakalar için hastanelerde daima boş yatak bulundurulmaya çalışılmıştır⁸⁸¹.

Harp sırasında malûl ve mecruhların tedavilerinin sağlanması amacıyla kurulmuş olan hastaneler çeşitlilik arz etmekte idi. Ordu tarafından kurulan hastaneler kendi içinde hiyerarşik bir silsile oluşturarak işlemekte idi. Taburlar tarafından kurulmuş revirler, Kolordularda ise her tümende ikişer adet olmak kaydıyla 6 seyyar hastane bulunmaktaydı. Bunların yanında sıhhiye dairesinin emrinde çalışan menzil hastaneleri ile harp hastaneleri bulunuyordu⁸⁸².

Ordu seyyar hastaneleri Kolordular emrinde fırkalara bağlı olarak faaliyet göstermişlerdir. Örneğin I. Orduya bağlı olarak II. Kolordu emrinde 1 numaralı seyyar hastane Çorlu'da kurulmuştur. Bu hastane 4 Şubat 1916'da şehirdeki uygun bir binada hizmet vermeye başlamıştır. Bunun yanında 14 Şubat 1916'da Çerkezköy'de bir hastane, Kırkkilise'de 8. Fırka seyyar hastanesi, 9. Fırkaya ait Kavakköy'de bir seyyar hastane açılmıştır. Ayrıca malûl, mecruh ve züefa için Tekfurdağı'nda II. Kolorduya ait bir nekahathane tesis edilmiştir. Bu nekahathanede, memleketine sevkedilecek mecruh askerler ile tebdil-i havaya gideceklerin iaşeleri sağlanarak gerekli tedavileri yapılmıştır⁸⁸³.

Çanakkale Cephesi'nde savaş öncesinde Seddülbahir, Kumkale, Kilitbahir, Çanakkale ve Eceabatta 25-100'er yataklı birer revir bulunuyordu. Müstahkem

⁸⁷⁹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2440, Dosya: 149, Fihrist: 001-001; Sağlam, a.g.e., s. 42-43; Özbay, a.g.e., C. 1, s. 126-129.

⁸⁸⁰ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2426, Dosya: 64, Fihrist: 001-018.

⁸⁸¹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2426, Dosya: 64, Fihrist: 001-018.

⁸⁸² ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 002-01; ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 002-06.

⁸⁸³ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2730, Dosya: 25, Fihrist: 001-03.

mevki birlikleriyle 9. Tümen için Çanakkale’de 250 yataklı bir mevki hastanesi mevcuttu. İngiliz-Fransız birliklerinin boğazı zorlaması üzerine Osmanlı Devleti Çanakkale’ye kuvvet kaydırmış, bu sebeple bölgede bulunan sağlık birimlerini de takviye etmiştir. Bu amaçla revirlerin yatak kapasiteleri artırılmıştır. 22 Aralık 1914’te yapılan bir düzenleme ile Anafarta ve Kirte’de birer revir açılması, Eceabat Hastanesi’nde revir hizmeti verebilecek bir koğuşun ayrılması planlanmıştır. Mart 1915 tarihinde ise 350 yataklı Kale Merkez Hastanesi, 50 yataklı Erenköy Hastanesi, 200 yataklı Ezine Hastanesi, 200 yataklı Umurbey Hastanesi, 50 yataklı Kilitbahir Hastanesi, 200 yataklı Eceabat Hastanesi olmak üzere altı hastane toplam 1050 yatak kapasitesi ile faaliyete geçirilmiştir⁸⁸⁴. 18 Mart 1915 Çanakkale Harbi sırasında ise sağlık merkezleri boğazın her iki yakasında konuşlandırılmıştır. Buna göre Boğazın Anadolu kısmında bulunan Nara, Anadolu Mecidiyesi, Çimenlik, Dardanos tabyaları, Karantina, Erenköy batısı, İntepe’de birer sargı yeri bulunudurulmuştur. Gelibolu yarımadasında bulunan Değirmenburnu, Yıldız tabyaları ile, Kilitbahir, Havuzlar, Soğanlıdere, Domuzdere’de de birer sargı yeri açılmıştır⁸⁸⁵.

Kafkas Cephesi’nde ise Erzincan, Samsun, Bitlis, Elazığ, Van ve Diyarbakır’da malûl ve mecruhları tedavi etmek için sabit mevki hastaneleri faaliyete geçirilmiştir. Kolorduların her tümeninde birer sıhhiye bölüğü ve gerekliliğine göre dört ila altı adet seyyar hastane açılmıştır⁸⁸⁶.

İstanbul malûl ve mecruh askerlerin tedavi için geldikleri son durak idi. Bu sebepten İstanbul’da da orduya ait hastaneler açılmıştır. Bu savaş sırasında yaralı ve malûl kalan askerlerin İstanbul’da sevkedildiği belli başlı ordu hastaneleri Gülhane, Haydarpaşa, Moda, Fenerbahçe, Taşkışla, Mekteb-i Harbiye, Zeynep Kamil, Makriköy Gaziler, Şehit Muhtar Bey, Davut Paşa, Feriköy Emraz-ı Dahiliye, İplikhane, Pangaltı’dır⁸⁸⁷.

Bu verilen askeri hastaneler dışında Hilâl-i Ahmer tarafından kurulmuş olan seyyar ve sabit hastaneler de bulunmakta idi. Bunun yanında çeşitli ülkelerden gelen Salib-i Ahmer Heyetlerinin kurmuş olduğu hastaneler harp boyunca malûl ve mecruh

⁸⁸⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1914-24 Nisan 1915)*, C. 5, I. Kitap, Gnkur Basımevi, Ankara 1993, s. 272.

⁸⁸⁵ *Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1914-24 Nisan 1915)*, C. 5, I. Kitap, s. 273.

⁸⁸⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2440, Dosya: 149, Fihrist: 001-001; Sağlam, a.g.e., s. 42-43; Özbay, a.g.e., C. 1, s. 126-129.

⁸⁸⁷ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 002-01; ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 002-06.

askerlere hizmet vermiştir⁸⁸⁸. İfade edilen bu hastanelerin hemen hepsinin aynı anda hizmet verdiği merkez ise İstanbul idi.

I. Dünya Harbi sırasında malûl gazilerin ya da mecruhların tedavi edilmesinde Hilâl-i Ahmer hastanelerinin önemli derecede katkısının olduğu görülmektedir. Bu anlamda Çanakkale Deniz Savaşları'nın başladığı ilk günlerde mecruh ve malûl düşen binlerce askerin birkaç saat içinde İstanbul'a ulaşacakları haberi alındığı günün akşamı Galatasaray ve İstanbul liseleri ile Darüşşafaka Hastane haline getirilmiştir. Ardından boğazdaki harp şiddetlenince Kadırga doğumevi, Çağaloğlu Kız Lisesi, Tıp Fakültesi ve Taksim'de bulunan Japon Mektebi hemen Hilâl-i Ahmer hastanesine dönüştürülmüştür⁸⁸⁹.

Bu suretle 1.700 yataklı Hilâl-i Ahmer Tıp Fakültesi Hastanesi, 1.500 yataklı Hilâl-i Ahmer Beyoğlu Hastanesi, 500 yataklı Hilâl-i Ahmer Darüşşafaka Hastanesi, 500 yataklı Hilâl-i Ahmer Taksim Hastanesi, 500 yataklı Hilâl-i Ahmer Galata Hastanesi, 500 yataklı Hilâl-i Ahmer Çağaloğlu Hastanesi, 250 yataklı Hilâl-i Ahmer Kadırga Hastanesi kurulmuştur⁸⁹⁰. Toplam yatak sayısı 5.500 olan bu hastanelerde memleketin her yerinden sevk edilen hastaların tedavisi için bütün imkanlar seferber edilmiştir. Hilâl-i Ahmer bu hastanelerin yanında ayrıca Gümüşsuyu, Ayastefanos, Maçka, Maltepe, Yıldız Hastanelerini de faaliyete geçirmiştir. İstanbul dışında ise Tuzla, Hereke, İzmit, Eskişehir ve Konya Hastaneleri mecruh ve malûllere hizmet vermiştir⁸⁹¹.

Harbin şiddetlenmesi ve ilerlemesi üzerine İstanbul'daki hastaneler yetersiz kalınca Gelibolu'da 200 yataklı bir hastane kurulmuştur. Ancak bu hastane harbin en şiddetli zamanlarında teyyare bombaları altında bir müddet vazife yaptıktan sonra Şarköy'e nakledilmiş ve mevcudu 300 yatağa çıkarılmıştır⁸⁹². Harp sırasında yaralıların akışının artmasına paralel olarak hastanelerin yatak kapasitelerini

⁸⁸⁸ "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 144.

⁸⁸⁹ "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 144.

⁸⁹⁰ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2189, Dosya: 41, Fihrist: 002, 002-01; keza bkz. "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 144.

⁸⁹¹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 002-01; ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2465, Dosya: 301A, Fihrist: 002-06.

⁸⁹² "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 144.

mütemadiyeyyen artırdıkları görülmektedir. Bunun yanında yeni hastaneler açarak da malûl ve mecruhların yaraları sarılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 6 Aralık 1916 tarihinde I. Dünya Harbi'nde yaralanan veya malûl kalan askerlerin tedavisi için İstanbul'a açtığı yedi hastanede tedavi edilen mecruh miktarıyla taburcu, tebdil-i hava, hizmet-i gayri musliha, tekaüd, ihraç, vefat ve diğer hastanelere nakl edilenlerin miktarı şu şekildedir⁸⁹³;

Tablo-16. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Hastanelerinde Tedavi Edilenlerin Miktarları

Hastahänenin ismi	Dahul eden mecruhin miktarı	Taburcu edilenler miktarı	Tebdil-i hava edilenler miktarı	Hizmete uygun olmayıp ayrılanların miktarı	Tekaüd edilenlerin miktarı	İhraç edilen miktar	Vefaât edenlerin miktarı	Diğer hastaneye nakl edilenlerin miktarı
Hilâl-i Ahmer Tıp fakültesi Hastanesi	6219	1876	2721	51	335	5	728	503
H.A. Beyoğlu Hastanesi	2113	3120	921	58	285	3	482	244
H.A. Darüşşafaka Hastanesi	2238	1306	204	29	19	3	42	235
H.A. Taksim Hastanesi	1568	706	204	10	44	0	118	486
H.A. Galata Hastanesi	1469	876	78	13	34	4	62	402
H.A. Çağaloğlu Hastanesi	1030	477	83	7	133	3	57	270
H.A. Kadirga Hastanesi	796	244	229	5	34	0	72	208
Toplam	19.433	8.605	4.440	173	884	18	1.565	3.748

Yukarıdaki tabloda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin I. Dünya Harbi sırasında İstanbul'da kurduğu yedi hastanede toplam 19.433 hastaya baktığı görülmektedir. Bu sayı içerisinde tebdil-i hava, hizmet-i gayri musliha, tekaüd ve ihraç edilenlerin miktarı malûl sayısını belirlemek açısından önemlidir. Çünkü hastanede tekaüd işlemi yapılanların büyük bir çoğunluğu malûl askerdir. Bunun yanında tebdil-i havalılar ise hastalığı iyileşmeyenleri içermektedir. Bunlar içerisinden daha sonra malûl kalabilecek askerler bulunmaktadır. Bu noktadan bakıldığında 6 Aralık 1916 tarihinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti hastanelerinde

⁸⁹³ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2189, Dosya: 41, Fihrist: 002, 002-01.

tebdil-i hava, hizmete uygun olmayanlar, tekaüd ve ihraç edilenlerin miktarı 5515 kişi olarak karşımıza çıkmaktadır⁸⁹⁴.

Hastaneye giren mecruh miktarıyla taburcu, tebdil-i hava, hizmete uygun olmayanlar, tekaüd, ihraç, vefat ve diğer hastaneye nakledilenlerin yüzde hesabıyla oranları ise şu şekildedir⁸⁹⁵.

Tablo-17. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Hastanelerinde Tedavi Edilenlerin Oranları

Hastahane- nin ismi	Hastahanedен Çıkanların Yüzde Oranı						
	Taburcu	Tebdil-i hava	Hizmete uygun olmayanlar	Tekaüd	İhraç	Vefat	Diğer Hastaneye Nakil
Hilâl-i Ahmer Tıp fakültesi Hastanesi	20,14	43,75	0,82	5,38	0,08	11,70	8,08
H.A. Beyoğlu Hastanesi	50,03	15,06	0,94	4,66	0,04	7,88	20,33
H.A. Darüşşafaka Hastanesi	58,35	9,11	1,29	0,84	0,13	1,87	28,37
H.A. Taksim Hastanesi	45,02	13,01	0,63	2,80	0	7,52	20,99
H.A. Galata Hastanesi	59,63	5,30	0,88	2,30	0,27	4,77	27,36
H.A. Cağaloğlu Hastanesi	46,31	8,05	0,67	12,91	0,29	5,53	26,21
H.A. Kadirga Hastanesi	30,65	28,76	0,62	4,27	0	9,54	26,13
Toplam	44,22	22,84	0,89	4,54	0,11	6,89	19,28

Tabloya bakıldığında askerlerin yarıya yakınının taburcu edildiği görülmektedir. Bunun yanında tebdil-i hava alanlar genellikle hasta askerler olduğundan hastalığı devam eden çok sayıda asker bulunduğu söylenebilir. Hilâl-i Ahmer Tıp Fakültesi Hastanesi en fazla hastaya bakan, buna karşılık taburcu oranı en düşük hastanedir. Bunun sebebi bu hastanenin en ağır yaralıların nihai olarak geldiği hastane özelliğinde olmasıdır. Verilere bakıldığında toplam mecruh sayısının % 4.54'ü tekaüt edilmiştir⁸⁹⁶.

Harp sırasında ağır yaralanan askerlerin hastanelere sevkleri önemli bir sorun teşkil ederken hastaneye ulaştıktan sonra da mecruh ve malûllerin gerek personel gerekse sıhhi malzeme yetersizliğinden sıkıntı çektikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanında mevcut hastanelerin malûl ve mecruhların sayısının artması ile birlikte yatak sayısının yetersiz kalması nedeniyle yaralı ve malûllerin hastane hastane dolaştıkları

⁸⁹⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2189, Dosya: 41, Fihrist: 002, 002-01.

⁸⁹⁵ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2189, Dosya: 41, Fihrist: 002, 002-01.

⁸⁹⁶ Oran Arslan, a.g.m., s. 221-222.

da olmuştur. Örneğin Çanakkale Cephesi'nde Seddülbahir Muharebelerinde yaralanan veya malûl kalan askerler ilk olarak sargı mahallinde tedavi edilmişler, ardından Akbaş iskelesinden vapura alınarak Haydarpaşa Hastanesi'ne gönderilmişlerdir. Yaralı askerler bazen de Maydos'tan vapura bindirilerek Tekfurdağı Hastanesi'ne sevk edilmişlerdir. Burada bir müddet tedaviden sonra İstanbul'da Maçka Hastanesi'ne gönderilmişlerdir. Haydarpaşa ve Maçka'da tedavi olup iyileşmeyen malûllerin nihai gittikleri hastane Mekteb-i Tıbbiye Mecruhin Hastanesi olmuştur⁸⁹⁷.

Malûl ve mecruh askerlerin tedavilerini kolaylaştırmak için cephelere sıhhi heyetler gönderilmiştir. Bu heyetler bölgedeki sağlık sisteminin şartlara göre işleyişini sağlamıştır. Örneğin Erzurum'da ordu hastaneleri dışında malûl ve mecruh askerlerin tedavisini sağlamak için Hilâl-i Ahmer tarafından bölgeye heyetler gönderilmiştir. Bu heyetler bölgede hastane açarak hizmet vermişlerdir. Bahsi geçen heyet Erzurum'da 500 yataklı bir hastane kurmak suretiyle faaliyet göstermiştir. 1915 yılı sonuna kadar hizmetine devam eden Hilâl-i Ahmer Heyeti, ordunun geri çekilmesi üzerine askerlerin ihtiyaçları doğrultusunda personelinin ve malzemesinin bir kısmını Erzurum'da bırakarak Erzincan'a çekilmiştir. Bu şekilde birinci heyet ikiye ayrılmış, heyetin asıl unsuru Erzincan'a intikal etmiştir. 1916 yılının sonlarına doğru ordunun bulunduğu bölgeden daha da geriye çekilmesi üzerine Erzincan'da bulunan birinci heyet Sivas'a intikal etmiştir. Bu heyet savaş süresince bölgede faaliyetlerine devam etmiş, bu süre zarfında 8.988 mecruh ve hasta tedavi etmiştir⁸⁹⁸.

İlk heyetin ikiye ayrılması ve Erzurum'da kalan sıhhi personel sayısının oldukça az olması nedeniyle Hilâl-i Ahmer, Erzurum'a karadan ikinci bir heyet göndermiştir. Erzurum'a gelen ikinci heyet 1.000 yataklı bir nekahathane kurmuştur. Fakat bu heyet Erzurum'daki faaliyetine ancak iki ay devam edebilmiş, ardından Erzincan'a oradan Kemah'a ve bilahare Kayseri'ye çekilmiştir. Kayseri yakınlarında Zencidere denilen bölgede 1.000 yataklı bir nekahathane oluşturmuştur. Bu zaman zarfında sıhhi malzemesinin önemli bir kısmını kaybeden heyet, İstanbul ve Eskişehir'deki anbarlardan gönderilen malzemeler ile hizmetine devam edebilmiştir.

⁸⁹⁷ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2214, Dosya: 51, Fihrist: 001-2, 3.

⁸⁹⁸ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 62-63; "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 145.

Fakat Kayseri, İstanbul ile Kafkas Cephesi arasında yer aldığından dolayı buraya nakledilen askerlerin sayısında ciddi bir artış meydana gelmiştir. Bu yüzden nekahathanenin yatak kapasitesini 2.000'e çıkarmak gerekmiştir.⁸⁹⁹.

Burada malûl, mecruh ve hasta asker sayısının artması ile birlikte daha fazla hastabakıcıya ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacı karşılayabilmek için heyet hastabakıcı kolları vücuda getirmeye çalışmıştır. Kırk kadar Ermeni kadına hastabakıcılık dersi verilerek, Hilâl-i Ahmer hastanesinde ücret karşılığı çalıştırılmışlardır. Heyetin İstanbul'a dönüşü sırasında bu hastabakıcılardan bazıları da heyetle birlikte çalışmak üzere İstanbul'a gelmiştir⁹⁰⁰.

Askerlerin tedavilerinin sağlanması için sadece Anadolu'daki cephelere değil diğer cephelere de heyetler gönderilmiş ve buralarda hastaneler kurulmuştur. Örneğin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Süveyş Kanalı Cephesi'ne gönderilmek üzere 1914 yılı Aralık ayında bir heyet teşkil etmiştir. Doktor Neşet Ömer Bey'in başkanlığında hazırlanan bu heyet, sıhhi malzemeleri ile birlikte yola çıkmış olup ancak 15 Şubat 1915 tarihinde Kudüs'e ulaşabilmiştir. Ordu Sıhhiye Dairesinin izniyle geçici olarak Fransız ve Rus hastanelerine yerleşmiştir⁹⁰¹.

Bilahare Heyet gerek seyyar gerekse sabit hastaneler kurarak malûl ve mecruh düşen askerleri tedavi etmiştir. Ayrıca bu bölgede racia ve lekeli humma hastalıkları hüküm sürdüğünden bu hastalıklarla mücadele etmek üzere serum ve aşı laboratuvarları açmıştır. Kudüs'teki İngiliz hastanesi, salgın hastalığa yakalanan askerleri tedavi etmek amacıyla Hilâl-i Ahmer'e destek olmuştur. Hilâl-i Ahmer heyeti ordunun hareketine paralel olarak Sina çölünde Hafiret-el Uce bölgesinde bir seyyar hastane açmıştır. Bu hastane ameliyat odaları, röntgen cihazı, elektrik ışığı gibi bütün imkanlarıyla hasta ve mecruhlara adeta "*hayat ve sıhhat bahşeden bir vaha*" gibi olmuştur. Hilâl-i Ahmer'in kurduğu bu seyyar hastane ile ordunun kurduğu askeri hastane dışında çölde başka herhangi bir sağlık kuruluşu mevcut

⁸⁹⁹ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 62; "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 145.

⁹⁰⁰ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 62-63; "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 145.

⁹⁰¹ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 63-64.

değildi. Bilahare hastaneye mecruhları nakletmek için deveci kolları da tahsis edilmiştir⁹⁰².

Kanal Cephesi'nde görevli olan heyet burada faaliyetlerini tamamladıktan sonra seyyar bir hastane kurmak üzere Filistin'de trenlerin hareket noktası olan "Vadi-i Serar"a intikal etmiştir. Hastane kısa süre içerisinde cepheden gelen mecruh ve hasta askerleri tedavi etmeye başlamıştır. İlk tedavileri yapılan mecruh, malûl ve hastalar tedavilerinin ardından hastanenin nakil vasıtalarıyla cephe gerisindeki sabit hastanelere gönderilmişlerdir. Bu hastaneler Kudüs Alil-i Sariye Hastanesi, Hafire Hastanesi, Kudüs Mecruhin Hastanesi, Şam Mecruhin Hastanesi, Amman Hastanesi, Şam Esir-i Harb Zabıtları Hastanesi'dir⁹⁰³. Nakillerinde sakınca görülen ağır yaralılar Vadi-i Serar seyyar hastanesinde tedavi edilmeye devam edilmiştir⁹⁰⁴.

Heyet yedi ay kadar bu bölgede hizmet vermiştir. Fakat, İngiliz kuvvetlerinin ilerlemesiyle birlikte seyyar hastanenin bulunduğu yer de savaş mahalli özelliği göstermeye başlamıştır. Bu sırada hastane İngilizler tarafından atılan teyyare bombalarına hedef olmuş ve iş yapamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine hastane personeli İngiliz birliklerinin eline esir düşmemek için, bulunduğu yerden uzaklaşmak mecburiyetinde kalmıştır. Ancak, nakliye aracı yeterli olmadığı için mecruh ve hastalar heyetle birlikte götürülemediği, hastalar ve hastane malzemelerinin büyük çoğunluğu olduğu yerde terkedilmiştir⁹⁰⁵.

Heyet Şam'a ulaştığında elinde çok az malzemesi kalmış idi. Bunun üzerine Hilâl-i Ahmer merkezi, Şam'a büyük miktarda eşya ve sıhhiye malzemesi göndermiştir. Heyetin Şam'a varmasının hemen ardından burada 200 yataklı seyyar hastane kurulmuştur. İstanbul'dan gönderilen sıhhi malzemenin bölgeye ulaşmasının hemen ardından heyetin yer değiştirdiği görülmektedir. Ordu Sıhhiye Dairesi cephedeki askeri gelişmelerin ışığında heyetin Şam'dan ayrılarak Hicaz demiryolu hattı üzerinde bulunan Der'a mevkiine taşınmasını emretmiştir. Heyet burada da Vadi-i Serar'da olduğu gibi bir menzil hastanesi kurmuştur. Yine askeri gelişmelere

⁹⁰² "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 64-65; "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 145.

⁹⁰³ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 65; "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 146.

⁹⁰⁴ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 65.

⁹⁰⁵ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 65; "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 146.

paralel olarak 1918 senesinin sonbaharında Der'a bölgesini terk ederek tekrar Şam'a dönmüştür. Bir müddet sonra, Şam şehri İngiliz askeri tarafından işgal edilmiş ise de, heyet malûl ve mecruhları Şam'da tedavi etmeye devam etmiştir. İngiliz askeri sıhhiye idaresi Hilâl-i Ahmer heyetine bu konuda kolaylık göstermiştir⁹⁰⁶.

Şam Hilâl-i Ahmer hastanesinde bulunan subay ve erlerin tedavileri bittikten sonra, Cenevre anlaşmasına göre askerler İngilizler tarafından serbest bırakılarak, Şam'dan Beyrut'a ve oradan İzmir'e ulaşmışlardır. Bu heyet kendisinin kurmuş olduğu Vadi-i Serar ve Şam Hastanesi'nin dışında bölgede mevcut olan diğer hastanelerde de hizmette bulunmuştur. Heyetin gerek kendi kurduğu hastanelerde gerekse bölgedeki diğer hastanelerde baktığı mecruh ve hastaların toplam adedi şu şekildedir;

Tablo-18. Filistin Cephesi'nde Heyetin Kurduğu Hastanelerde ve Diğer Hastanelerde Bakılan Mecruh ve Hasta Sayısı

Hastane	Tedavi edilen mecruh ve hasta sayısı
Kudüs Alil-i Sariye Hastanesi'nde	1.549
Hafire Hastanesi'nde	2.520
Kudüs Mecruhin Hastanesi'nde	702
Vadi-i Serar Seyyar Hastanesi'nde	3.347
Şam Mecruhin Hastanesi'nde	296
Amman Hastanesi'nde	128
Şam Esir-i Harb Zabitleri Hastanesi'nde	110
Toplam	8.652

Yukarıda belirtilen sayının yanında heyet menzil hastanesinde 6.699 mecruh ve hasta tedavi etmiştir. Ancak bunların iaşeleri ordu tarafından karşılanmıştır. Sağlık ekibi Vadi-i Serar'da bulunduğu esnada, cephe gerisindeki hastanelere gönderilen 30.029 mecruh ve hastanın tedavisine de katkıda bulunmuştur. Ayrıca bu hastaların kayıtları da heyet tarafından tutulmuştur⁹⁰⁷.

Yukarıda bahsedilen hastanelerin yanında orduya ait kolordu ve tümen seyyar hastaneleri ile Katma, Halep, Humus, Rayak, Şam, Baalbek, Mesudiye, Cenin, Nablus, Kudüs, Beytullahim (Arapça Beyt Lahm) gibi sabit menzil hastaneleri imkansızlıklar içerisinde malûl ve mecruh askerlere hizmet vermişlerdir⁹⁰⁸.

⁹⁰⁶ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 65; "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 146.

⁹⁰⁷ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 65; "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 146.

⁹⁰⁸ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, C. 4, I. Kısım, Gnkur Yay., Ankara 1979, s. 681.

Diğer taraftan Irak Cephesi'nde malûl ve mecruhların tedavisini sağlamak amacıyla Bağdat'ta 600 yataklı bir askeri hastane ile 370 yataklı Hilâl-i Ahmer Bağdat Hastanesi kurulmuştur. Harp başladığı sırada Doktor Sami Bey'in başkanlığında Bağdat Hilâl-i Ahmer Şubesi hemen işe başlamıştır. Bu şube bir taraftan iane yoluyla para toplamaya, diğer taraftan belirli bir program dahilinde teşkilat-ı sıhhiye vücuda getirmeğe çalışmıştır. Şubenin ilk işi, Bağdat sivil hastanesinin bütün masraflarını karşılamak suretiyle idaresini temin etmek olmuştur. İlerleyen süreçte ihtiyaç dolayısıyla bölgede altı adet hastane açılmış, böylece toplam yatak kapasitesi 3.000'e ulaşmıştır. Bu hastanelerden dört tanesinin ismini tesbit etmek mümkün olabilmiştir. Bunlar Musul, Kerkük, Erbil ve Süleymaniye Hastaneleridir⁹⁰⁹.

Öte yandan 25 Kasım 1914 tarihli Kurna Muharebesi esnasında Şatra'da 30 yataklı 38. Tümen Seyyar Hastanesi, Ammare'de de 200 yataklı bir menzil hastanesi tesis edilmiştir. Ayrıca, hareket sırasında sevk edilmek durumunda olan hasta ve yaralıların naklini sağlayabilmek için Kazımiye Vapuru hastahaneye dönüştürülmüştür⁹¹⁰.

İlaveten Dicle nehrinde işlemek üzere büyük sallar ve kayıklar üzerinde iki seyyar hastane daha tesis edilmiştir. Ayrıca Bağdat Hilâl-i Ahmer Şubesi ordu sıhhiyesine 150 yataklık bir hastane bağışlamıştır. Bağdat'a açılan Hilâl-i Ahmer eczanesi de şehrin İngilizler tarafından işgaline kadar faaliyette bulunmuş ve muhtaç olan hastalara ücretsiz ilaç dağıtmıştır. Hilâl-i Ahmer Bağdat Şubesi şehrin düşüşüne kadar kurduğu hastanelerde 20.000 kadar mecruh ve hastayı tedavi etmiştir⁹¹¹.

Bu iyi niyetli çabalara ve hastanelerin varlığına rağmen tabip, tıbbi alet ve ecza yetersizliği nedeniyle ciddi kayıplar verilmiştir. Her tûmende bir sıhhiye bölüğü ve bir seyyar hastane bulunmasına rağmen imkansızlıklar nedeniyle hasta ve yaralıların tedavileri istenilen düzeyde gerçekleştirilememiştir. Bulaşıcı hastalıkların yaygınlaşması kayıpları artıran diğer bir etken olmuştur Bütün bunlara ilaveten gıda maddelerinin de yetersiz kalması mevcut şartları daha da zorlaştırmıştır.⁹¹²

⁹⁰⁹ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 65.

⁹¹⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918*, C. 3, 1 nci Kısım, Gnkur Yay., Ankara 1979, s. 800-801.

⁹¹¹ "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyeti", *OHAM*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 65.

⁹¹² *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918*, C. 3, 1 nci Kısım, Gnkur Yay., Ankara 1979, s. 800-801.

Bunların yanında harbin ikinci senesi ortalarında yani Şerif Hüseyin'in ayaklanmasına tekabül eden günlerde Medine'de bir hastane tesis edilmiştir. Bu amaçla şehrin en büyük binası olan "Darü's-Sürur", 400 yataklı bir hastane haline getirilmiş, bir çok hasta ve yaralı burada tedavi edilmiştir. Bu hastanede kuruluşundan 1918 senesi Eylülüne kadar 5.578 mecruh ve hasta tedavi görmüştür⁹¹³. Bunlardan başka bütün levazımı ve eşyası Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanmak şartıyla Diyarbakır'da II. Ordu emrinde 500 yataklık bir Hilâl-i Ahmer hastanesi açılmıştır⁹¹⁴.

Romanya Cephesi'nde ise seyyar hastanenin bulunmaması ciddi sıkıntılara neden olmuştur. Kolordu bu cepheye hareket etmeden evvel bünyesindeki Seyyar hastaneleri emir gereği olarak Türkiye'de bırakmış idi. Romanya'ya intikal eden 6. Kolordu ilk girdiği muharebelerde yaralı ve hasta askerlerini oldukça zor şartlarda tedavi edebilmiştir. Seyyar hastane olmadığı için yaralılara hemen müdahale edilememiştir. Türk birliklerinin doktorları civar köylerde bulunan evleri kullanarak yaralı ve hastaları tedavi etme yoluna gitmişlerdir. Lakin kolordu hareket halinde olduğundan sık sık yer değişikliği yapmak gerekmiştir. Bu nedenle köylerdeki evlerde tedavi edilen hasta ve yaralılar ya buralarda bırakılmışlar ya da imkanlar ölçüsünde cephe gerisine gönderilmişlerdir. Harekatın ilerlemesine paralel olarak Almanya'dan seyyar hastane yardımı gelmiş, bu hastaneler tümenlere tahsis edilmiştir. Bunun yanında Kolordular emrine motorlu hasta taşıma araçları tahsis edilince hasta ve yaralı askerlerin tedavileri kısmen kolaylaşmıştır⁹¹⁵. Hilâl-i Ahmer hizmetlerini Romanya Cephesi'ne de taşımış Dobruca'da bulunan askeri sıhhiyenin emrine 200 yataklık bir hastane takımı göndermiştir. Bu hastanede savaş boyunca 4.279 mecruh ve hasta tedavi edilmiştir⁹¹⁶.

Hilâl-i Ahmer'in yanısıra Salib-i Ahmer Cemiyetleri de Türk ordusundaki yaralı ve hastaların tedavisi için hizmet vermişlerdir. Hastane açan Salib-i Ahmer

⁹¹³ "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 145.

⁹¹⁴ "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 146-147.

⁹¹⁵ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Avrupa Cepheleeri, Romanya Cephesi*, C. 7, 2 nci Kısım, Gnkur Basımevi, Ankara 1967, s. 164-165.

⁹¹⁶ "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 146-147.

Cemiyetleri olduğu gibi daha önce kurulmuş olan misyon hastanelerine destek veren, kaynak ayıran Salib-i Ahmer Cemiyetleri de vardır.

Amerikan Milli Salib-i Ahmer'i en etkili Salib-i Ahmer Cemiyetlerindedir. Nitekim Amerikan Milli Salib-i Ahmer Cemiyeti Dersaadet Şubesi, Amerikalıların “*Amerikan misyonunca son seksen senedir müessesat-ı hayriye ve insaniye ile Osmanlı halkına hizmet ettiğini ve bu vesileler ile yine millet-i Osmaniye'ye yardım amacı ile iyi duygularla hizmet*” edeceğini sıhhiye dairesi müfettişi Süleyman Numan Paşa'ya iletmiştir⁹¹⁷.

Bu cemiyet İstanbul'daki Fransız Mektebi binasını hastaneye dönüştürmüş, Fransız Hastanesi adıyla faaliyete geçirmiştir. Hastanenin Fransızlarla ilgisi sadece binanın Fransızlara ait olması ile sınırlıdır. Bu hastane malûl ve mecruh askerlere hizmet veren önemli hastanelerden birisi olmuştur⁹¹⁸.

Amerikan Milli Salib-i Ahmer Cemiyeti ağırlıklı olarak Amerikan misyon hastanelerini desteklemiştir. Yeni hastaneler açmaktansa Anadolu'da ve Suriye'de mevcut olan misyon hastanelerini desteklemeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Harbiye Nezareti ülke içerisindeki bütün sağlık kuruluşlarından yararlanmak istemiştir. Bu amaçla misyon hastanelerine de yatak kapasiteleri ve imkanları sorulmuş, gerektiğinde ne kadar kapasite artırımına gidebilecekleri hususunda rapor göndermeleri talep edilmiştir. Bunun üzerine Amerikan hastaneleri yatak sayılarını sıhhiye dairesine bildirmiştir⁹¹⁹.

Bu hastanelerde tedavi edilen bütün hasta ve malûl askerlerin tedavi masrafları, Amerikan Milli Salib-i Ahmer Cemiyeti Dersaadet Şubesi tarafından karşılanmıştır. Söz konusu hastaneler I. Dünya Savaşı'nda bir Osmanlı askeri hastanesi gibi çalışarak malûl ve mecruhlara hizmet vermiştir⁹²⁰. Bu hastaneler malûl ve mecruh askerleri tedavi etmelerinin ardından memleketlerine sevklerini sağlamışlar, bununla ilgili bütün masrafları karşılamışlardır. Amerikan Misyoner

⁹¹⁷ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 005-04.

⁹¹⁸ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186 Dosya: 21, Fihrist: 001-25; ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-45, 46.

⁹¹⁹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 005-04.

⁹²⁰ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-25; ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-45, 46.

hastaneleri ülkenin farklı yerlerinde ilk etapta toplam 1.000 yatakla mecruh ve malûllere hizmet vermişlerdir⁹²¹.

Tablo-19. Amerikan Misyon Hastanelerinin Aralık 1914 Tarihi İtibarı İle Hizmet Ettiği Bölgeler ve Yatak Kapasiteleri

Kurulduğu Yer	Ordu Hizmet Alanı	Yatak Sayısı
İstanbul	I. Ordu	150
Konya	II. Ordu	40
Merzifon	III. Ordu	100
Sivas	III. Ordu	40
Kayseri	II. Ordu	100
Harput	III. Ordu	100
Antep	IV. Ordu	80
Lazkiye	IV. Ordu	80
Adana	IV. Ordu	40
Mardin	IV. Ordu	50
Erzurum	III. Ordu	30
Van	III. Ordu	120
Mersin	IV. Ordu	30
Diyarbakır	IV. Ordu	40
Genel Toplam		1.000

Diğer taraftan Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Amerikan misyon hastanelerinin tam kapasite ile çalışabilmesi için bu hastanelerin eksiklerinin giderilmesine katkı sağlamıştır. Örneğin 29 Aralık 1914 tarihinde Osmanlı Ordu-u Humayun Başkumandanlığı tarafından Harbiye Nezaretine gönderilen belgede Amerikan Salib-i Ahmer'ine 30 karyola ve hastane eşyasının gönderilerek bu hastanelerin eksiklerinin tamamlanması emredilmiştir. Ayrıca, bu hastanelerin askeri hastaneler gibi vukuat defterleri ve sıhhi dosyaları tutmaları istenilmiştir. İlaveten hastaneler dolu-boş yatak adedleri ile diğer sıhhi hadiseleri sıhhiye müfettişliğine bildireceklerdir. Tedavisi sona eren ve memleketlerine gönderilmesi gereken askerlerin her türlü ihtiyaçlarını da karşılayacaklardır⁹²².

Amerikan Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin dışında Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti de Osmanlı malûl ve mecruh askerlerine sıhhi hizmetlerde bulunmuştur. Bu bağlamda Cemiyet hastane açmış, gönüllü sıhhi heyetler göndermiş, sabit ve seyyar depolar kurarak askeri sıhhiyenin ihtiyaç duyduğu sağlık malzemelerini temin etmiştir. Bunun yanında salgın hastalıklarla mücadele hususunda sevk merkezlerinde çayhaneler tesis etmiş, muhacir ve esirlere elbise yardımında bulunmuş, askerlere hediye toplanması gibi hizmetleri olmuştur. Bunun dışında Almanların en önemli

⁹²¹ Bkz. ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 005-12.

⁹²² ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 005-14.

hizmetlerinden birisi de sıhhiye trenleri teşkil ederek yaralı ve hastaların naklinin sağlanmasıdır. Otuz vagon dan oluşan bu trenlerde 3 doktor, 4 hemşire ve 26 yardımcı hastabakıcı ve inzibat askeri nezaretinde 250 yaralı nakledilebilmekte idi. Bu özellikleri taşıyan bir bir trenin düzenlenmesi 60 bin ile 80 bin marka mal olmakta idi⁹²³. Alman Salib-i Ahmer'inin hasta ve yaralı naklinde kullanılmak amacıyla otomobil gönderdiği de bilinmektedir. 2 Ağustos 1916 tarihli bir belgede Berlin Salib-i Ahmeri'nin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne hasta taşımakta kullanılmak amacıyla otomobil gönderdiği ifade edilmiştir⁹²⁴.

Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti Heyetleri içerisinde muallim hastabakıcıların da görev yaptıkları görülmüştür. Muallim hastabakıcılar Türkiye'de eksikliği fazlaca hissedilen hastabakıcı açığını bir nebze olsun kapatabilmek için kurslar düzenlemişlerdir⁹²⁵.

Bununla birlikte Alman Salib-i Ahmer'inin zaman zaman personel ve sıhhi malzeme göndermekle yetinmek istemesi diğer masrafları Hilâl-i Ahmer'den talep etmesi iki hayır kurumu arasında sorun yaşanmasına yol açmıştır. Örneğin Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi Mahmut Mithat Paşa, 15 Kasım 1914 (2 Kanunuevvel 1330) tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne bir telgraf çekerek iki Alman sıhhi heyetinin sıhhiye araç ve gereçleriyle beraber Osmanlı ordusuna yardım etmek için geleceklerini, bu heyetlerin, iâşe ve iskan masraflarının Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanması talep edilmiştir. Hilâl-i Ahmer ise bu iki heyetin Salib-i Ahmer Cemiyeti adına faaliyet göstermeleri halinde iâşe ve masraflarını karşılamayacağı cevabını vermiştir. Cemiyet, bunların ancak İstanbul'da kurulacak 300 yataklı hastanelerden birinde Hilâl-i Ahmer bayrağı altında vazife yapmaları durumunda masraflarını karşılayabileceğini ifade etmiştir⁹²⁶. Bu sorunun nasıl halledildiği konusunda herhangi bir bilgi ve belge mevcut değildir.

Öte yandan askerlerin tedavilerinin sağlanması amacıyla Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti zaman zaman Alman Salib-i Ahmer'inden sıhhi malzeme isteğinde bulunmuştur. Örneğin cemiyet 1916'da Alman Salib-i Ahmer'inden çuha ve ayakkabı yardımı talep etmiştir. Bunun üzerine Berlin'de bulunan Prusya Salib-i

⁹²³ OHAC Hanımlar Heyeti-i Merkeziyesi Tarafından Tertip Edilen Takvim, S. 4, Yıl 1918, s. 33-38.

⁹²⁴ Kızılay Arşivi, nr. 714/192.

⁹²⁵ OHAC Hanımlar Heyeti-i Merkeziyesi Tarafından Tertip Edilen Takvim, S. 4, Yıl 1918, s. 33-38.

⁹²⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 007-07.

Ahmer'i 08.11 1916 tarihinde talep edilen 600 metre sıhhiye çuhası ile 1200 çift ayakkabıyı imal ederek Hilâl-i Ahmer'e göndermiştir⁹²⁷.

Öte yandan Alman Salib-i Ahmer'inin 15 Şubat 1915 (2 Şubat 1330) tarihinde bir seyyar hastane kurmak istediği bilinmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğine gönderilen yazıda, Almanya'da teşkil edilen Belyehrud Heyet-i Sıhhiyesi tarafından Türkiye'ye ulaştırılmak üzere 300 yataklı bir hastane hazırlandığı bilgisine yer verilmiştir. Bu hastane seyyar olup, çadırları ve diğer levazımı ile malûl ve mecruhlara hizmet verecekti. Hastanenin Erzurum'a gönderilip gönderilmeyeceği veya hangi savaş bölgesine sevkinin uygun olacağı hususunda Sahra Sıhhiye Müfettişliğinden görüş sorulmuştur⁹²⁸.

Avusturya Salib-i Ahmer'i de malûl ve mecruh Osmanlı askerlerine sıhhi hizmetlerde bulunan cemiyetler arasındadır. Bu derneğin verdiği hizmetler arasında; harp hastaneleri kurulması, gönüllü sıhhiye heyetleri gönderilmesi, seyyar sahra depoları ve salgın hastalık laboratuvarları açılması, sıhhi aletlerle donatılmış vagonların temin edilmesi, sevk istasyonlarında çayhaneler açılması, salgın hastalıklar için kurulmuş seyyar harp hastanelerinin tertip edilmesi, sahra hamamları ve temizlenme merkezlerinin kurulması, sahra ecza sandıkları, sıhhiye çantaları, sahra sargı arkalıkları hazırlanması, sahra ameliyat otomobilleri temini zikredilebilir⁹²⁹. Örneğin bir belgede Avusturya Salib-i Ahmer sıhhiye heyetinin 2 doktor, 10 hemşire, 20 yardımcı hemşireden oluştuğu ve hasta ve yaralı askerler için büyük hizmetlerde bulunduğu ifade edilmiştir⁹³⁰.

Macar Salib-i Ahmer'i ise özellikle gönüllü hastabakıcı hizmetleri ile dikkat çekmiştir. Bir kısım Macar hastabakıcısı Osmanlı cephelerinde de görev yapmıştır. Bulgar Salib-i Ahmer'inin de hastane açmak, çayhaneler tesis etmek, Osmanlı Askeri sıhhiyesine sıhhi malzeme göndermek gibi hizmetleri olmuştur. Bulgar Salib-i Ahmer'inin öküz arabalarıyla mecruh ve hasta nakli ve seyyar depo kurma konusunda çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır⁹³¹.

⁹²⁷ Kızılay Arşivi, nr. 177/21.

⁹²⁸ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2417, Dosya: 19, Fihrist: 7-15.

⁹²⁹ OHAC Hanımlar Heyeti-i Merkeziyesi Tarafından Tertip Edilen Takvim, S. 4, Yıl 1918, s. 38-39.

⁹³⁰ OHAC Hanımlar Heyeti-i Merkeziyesi Tarafından Tertip Edilen Takvim, S. 4, Yıl 1918, s. 39-40.

⁹³¹ Hanımlar Heyeti-i Merkeziyesi Tarafından Tertip Edilen Takvim, S. 4, Yıl 1918, s. 44-46.

Diğer taraftan I. Dünya Harbi sonrasında malûl olan askerlerin yurt içinde tedavileri mümkün olmayanlarının Avrupa'ya özellikle Viyana ve Berlin'e gönderildikleri görülmüştür. Yurt dışına tedavi için sevk edilen askerlerin sadece subaylardan oluştuğu düşünülmektedir. 29 Kasım 1921 (29.Ra.1340 (H) tarihli bir belgede İstihkam Mülazım-ı Sanisi Süreyya Bey ile Piyade Mülazım-ı Evveli Ahmet Hakkı Efendilerin tedavi için Viyana ve Berlin'e gönderilecekleri, malûl askerlerin gidiş dönüş masraflarının devlet tarafından karşılanacağı bildirilmiştir⁹³².

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi I. Dünya Savaşı sırasında da malûllerin hastaneden sevklerinin ve tekaüdlüklerinin gerçekleşmesi için tedavi oldukları hastaneler tarafından malûliyet raporlarının iki nüsha olarak düzenlenmesi zorunluydu. Bu raporların Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi tarafından da onaylanması gerekiyordu. Örneğin 7 Temmuz 1915 (24 Haziran 1331) tarihinde Haydarpaşa Hastanesi'nde tedavi gören Aziz oğlu Osman, Kenan oğlu Bayram, Halil oğlu İsmail, Hasan oğlu Osman'ın malûliyet raporları düzenlendikten sonra tekaüdlüklerinin yapılabilmesi için Haydarpaşa Hastanesi Sertabibi tarafından malûliyet raporları, sıhhiye dairesine gönderilerek onaylatılmıştır⁹³³. Kolordu hastanelerinde malûliyet raporlarının düzenlenmesi durumunda ise usul şöyleydi: Raporlar hastane tarafından iki kıta olarak düzenlenerek ilgili kolordu sertababetine gönderiliyordu. Kolordu sertababeti ise bu raporları Sıhhiye Dairesi Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti İstihbarat Kalemi'ne sevk ediyordu. Bu dairede malûl gazinin künyesini ve malûliyet derecesi cetvellere işlenerek malûlün tekaüdlük işlemleri gerçekleştiriliyordu⁹³⁴.

Malûliyet ile ilgili hazırlanan bu raporların bir nüshası askerin mensup bulunduğu kıtaya gönderiliyor, bir nüshası ise hastanede tutuluyordu. Örneğin Hilâl-i Ahmer Cağaloğlu Kadırga hastahanesinde tedavi edilen ve malûliyetleri kesinleşen Mehmet oğlu Abdil, Mehmed oğlu Ahmed, Mustafa oğlu Halil, Musa oğlu Mehmed'in tekaüd işlemlerinin gerçekleşebilmesi için 31 Temmuz 1915 (18

⁹³² BOA, TFR. I. MKM., nr. 1/88.

⁹³³ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-03.

⁹³⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-17,18,19.

Temmuz 1331) tarihinde Sıhhiye Dairesi Muamelat-ı Zatiye Müdüriyetine malûliyet dereceleri ve raporları gönderilmiştir⁹³⁵.

Ancak harp sırasında malûliyet raporlarının düzenlenmesi ile ilgili birtakım aksaklıkların yaşandığı anlaşılmaktadır. Zaman zaman raporların usulüne göre düzenlenmediği veya rapor muameleleri tamamlanmadan malûllerin hastanelerden taburcu edildikleri görülmüştür. Bu eksikliklerin tekaüd işlemleri yapılırken farkına varılmıştır. Harbiye Nezareti gelen şikayetler üzerine bir tamim yayınlamak zorunda kalmıştır. 2 Mayıs 1916 (19.2.1332) tarihinde yayınlanan bu tamimde; askerlik hizmetlerini yerine getirdikleri sırada malûl kalmış veya katıldıkları muharebelerde sakatlıkları oluşmuş askerlerin, malûliyet raporlarının tamamlanmadan hastaneden taburcu edilmemeleri emredilmiştir. Zira, bu askerlerin memleketlerine döndüklerinde malûl olduklarını iddia ederek emekli maaşı bağlanmasını talebettikleri, ancak, malûliyet raporlarında görülen eksiklikler nedeniyle kendilerine maaş bağlanamadığı ve mağdur duruma düştükleri ifade edilmiştir⁹³⁶.

Öte yandan malûliyet maaşı alabilmek için kasten kendilerini yaralayanlar ve sakatlayanlar da oluyordu. Harbiye Nezareti bu tür kişilere maaş verilmesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Bakanlık yayınladığı genelgede “kasden ve firaren” malûl kalanlara maaş bağlanmaması için vukuat ilmuhaberlerinin titizlikle düzenlenmesini ve incelenmesini talep etmiştir. Ayrıca kolorduların, müstakil fırka kumandanlıklarının malûliyeti ortaya çıkan askerlerin isimlerini Harbiye Nezareti Sıhhiye İstihbarat Kalemine titizlikle bildirmelerini istemiştir⁹³⁷.

Diğer taraftan malûliyet raporu olmadığı halde malûliyet maaşı talep eden askerlerin durumu ile ilgili inceleme yapma görevi Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi İstihbarat Kalemi’ne aitti. İstihbarat Kalemi bu kişileri görev yaptıkları bölüklerden, birlikte savaştıkları arkadaşlarından ve kumandanlarından sorarak çatışma sırasında mensup olduğu birliği tespit etmekteydi. Örneğin Arıburnu Muharebesinde icra edilen hücum esnasında kurşun isabet etmesi nedeniyle malûl kalan 57. Alay, 1. Tabur, 2. Kısım, 1. Takım efradından Adapazarı kazasının Hendek nahiyesinden Molla Ömeroğullarından 1303 doğumlu Mehmet oğlu Ahmet’in bölüğünde kaydı

⁹³⁵ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-15, 16.

⁹³⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 4458, Dosya: 122, Fihrist: 001-01.

⁹³⁷ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 4458, Dosya: 122, Fihrist: 001-01.

bulunamamış, fakat, malûlün yanında bulunan bölük ve hücum arkadaşlarından alınan bilgiler neticesinde bu birliğe mensup olduğu tespit edilmiştir. Ardından gerekli muamele ile tekaüdü gerçekleştirilmiştir⁹³⁸.

1.5. ASKERLERİN MALÛLİYET SEBEPLERİ

Savaşlar sırasında yaralanmalar, malûliyetler, ölümler veya firarlar kaçınılmaz hadiselerdir. Bunlardan korunmak ve mümkün olduğu kadar az kayıp ile savaşı kazanmak esas amaçtır. Ancak, sıhhi hizmetlerle ilgili yaşanan aksaklıklar ölüm ve malûliyetleri artırmıştır⁹³⁹.

Savaş sırasında askerler çok çeşitli sebeplerden malûl kalmışlardır. Bunlar savaştaki çarpışmalardan kaynaklı yaralanmalar, salgın hastalıklar, yaraya zamanında müdahale edilememesi sonucu iltihaplanma ve kangren, olumsuz iklim koşullarından ve beslenme eksikliğinden kaynaklanan hastalıklar gibi sebeplerdir. Cephe şartlarına göre malûliyet nedenleri farklılık gösterebilmekte idi. Örneğin Çanakkale Cephesi'nde malûliyetlerin çoğu çarpışma sonucu yaralanmadan kaynaklanırken, Kafkas Cephesi'nde ise malûliyetler yaralanmadan daha ziyade hastalık ve donma sonucunda oluşmuştur. Suriye, Filistin, Irak ve Mısır cephelerinde ise aşırı sıcaklardan ve çöl koşullarından kaynaklanan salgın hastalıklar malûliyeti artırmıştır.⁹⁴⁰

Tahrip gücü yüksek ateşli silahların savaşlarda kullanılması ölüm, yaralanma malûliyetleri artırmıştır. Bu anlamda Çanakkale Savaşları tahrip gücü yüksek silahların kullanıldığı savaşlar olmuştur. Bu cephede özellikle zayıfların ve malûliyetlerin en yoğun olduğu çarpışmalar Arıburnu ve Seddülbahirde gerçekleşmiştir⁹⁴¹. Bu çarpışmalarda malûliyetler genellikle şarapnel mermisi⁹⁴², şarapnel mili⁹⁴³ ve bomba infilakına bağlı yanma sonucu ortaya çıkmıştır. Çarpışmalarda sağ veya sol gözün kör olması, bunun yanında sağ veya sol el ile

⁹³⁸ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-49.

⁹³⁹ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 340.

⁹⁴⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 123, Gömlek: 98, Belge No 98-4,

⁹⁴¹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-02; ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-05, 07, 10, 11, 12, 13.

⁹⁴² Top mermisinin yere düştüğü esnada merminin patlamasıyla etrafa savrulan küçük metal parçalar.

⁹⁴³ Top mermisinin yere düşmesi esnada merminin patlamasıyla etrafa savrulan kum zerrecikleri.

ayakların kesilmesi, kısmi veya tam felç de en çok görülen malûliyet çeşitlerindedir⁹⁴⁴.

Ayrıca tüfek mermisinin özellikle gözlere isabet etmesi sonucunda gözlerin zayi olması da sıklıkla karşılaşılan malûliyet sebeplerindedir. Bu mermilerin vücuda girmesi sonucunda çeşitli organlar az veya çok tahrip olduğundan mutlaka malûliyet oluşmuştur. Görüldüğü üzere ateşli silahlardan mütevellid yaralanmalarda genellikle tam bir iyileşme sağlanamamış, bu yaralanmalar büyük oranda malûliyete dönüşmüştür. Örneğin 6. Kolordu, 16. Fırka, 125. Alay 1. Tabur'da er olan Adana'nın Silifke Sancağı'nın Yenisu Köyü'nden Zülfüoğullarından Ahmed oğlu Halil 16 Mayıs 1915 (3 Mayıs 1331)'te Arıburnu Muharebesinde şarapnel tesiriyle ağızından yaralanmıştır. Hastaneye sevk edilen Ahmet oğlu Halil uzun süre tedavi görmüş fakat yarası iyileşmemiştir. Halil, 11 Eylül 1915 (29 Ağustos 1331) tarihinde malûliyetinden dolayı memleketine gönderilmiştir.

Yine Arıburnu muharebesinde sol kaşı üzerine isabet eden bir şarapnel parçası ile yaralanan 3. Kolordu, 9. Fırka, 27. Alay, 2. Tabur erlerinden Çanakkale Sancağı, Biga Kazası Göktepe Köyü'nden Aziz oğlu Osman sol gözünden malûl kalmıştır. Haydarpaşa Hastanesine sevk edilen Osman burada iki ay tedavi görmesine rağmen iyileşememiş ve malûliyeti kesinleşmiştir. Aziz oğlu Osman üçüncü dereceden tekaüd edilerek 13 Temmuz 1915'te memleketine sevk edilmiştir⁹⁴⁵.

Seddülbahir Muharebesinde kafasına şarapnel parçası isabet eden Bursa vilayetinin Afyonkarahisar Sancağı'nın Serban Köyü'nden Abiloğullarından Musa oğlu Kadir'e müdahalede gecikildiğinden yara iltihaplanmıştır. İltihap nedeniyle Kadir sol gözünü kaybetmiştir. Musa oğlu Kadir'e 12 Temmuz 1915 (29 Haziran 1331)'te malûliyet raporu düzenlenmiş ardından memleketine gönderilmiştir⁹⁴⁶.

Yine Seddülbahir muharebesinde 5. Kolordu 15. Fırka, 56. Alay, 3. Tabur, 10. Kısım efradından Bursa vilayetinin Balıkesir sancağından Lütfü oğlu Mehmed'in parmaklarına şarapnel mermisi isabet etmiştir. Mehmet, Fransız Mektebi Hastane'sinde ameliyata alınmış, yapılan bir dizi müdahaleye rağmen parmaklarının

⁹⁴⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-02, ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-05, 07, 10, 11, 12, 13.

⁹⁴⁵ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186 Dosya: 21, Fihrist: 001-02.

⁹⁴⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-07.

bir kısmı kurtarılamamıştır. Yaralı askerin malûliyeti olduğundan 12 Temmuz 1915'te beşinci dereceden tekaüd edilerek memleketine sevk edilmiştir⁹⁴⁷.

Malûliyet durumu ağır olan askerlerin asıl tedavileri hastaneye intikal etmeleriyle birlikte başlatılmış bazen bu tedavi aylarca sürebilmiştir. Örneğin Çanakkale Cephesi'nde sol koluna şarapnel tesir eden 51. Alay, 2. Tabur ve 8. Kısım erlerinden Bursa Vilayeti'nin Eskişehir Kazası Toprak Köyü'nden Kerimoğlu Ahmet, 12 Mayıs 1915'te Hilâl-i Ahmer Cağaloğlu Hastanesine sevk edilmiştir. Hastanede iki ay kadar tedavi gören Ahmet'in sol kolundanki sakatlığı giderilememiş, 13 Temmuz 1915 tarihinde 3. dereceden tekaüd edilerek memleketine gönderilmiştir⁹⁴⁸.

Keza Kırte Muharebesi'nde şarapnel tesiriyle sol kolunda meydana gelen yanma neticesinde Beylerbeyi Hastahanesine getirilen 3. Kolordu, 8. Fırka, 26. Alayın 2. Taburuna mensup Kale-i Sultaniye Ezine kazasının Pınarbaşı köyünden İbrahim oğlu Tahir'in malûliyeti 14 Temmuz 1915 tarihinde yapılan ameliyat sonrasında kesinleşmiştir. Üç ay süren tedavi sonucunda sol kolu sakat kaldığından üçüncü dereceden malûliyet oluşmuştur. Bir Baştabip Albay, üç tabib yüzbaşından oluşan heyet raporuna göre tekaüde ayrılmış ve 29 Temmuz 1915'te memleketine sevk edilmiştir⁹⁴⁹.

Yine Seddülbahir muharebesinde yanma neticesinde sağ bacağını kaybeden 15. Kolordu, 5. Fırka, 45. Alay, 2. Tabur, 8. Kısım, 5. Takım manga erlerinden Ankara Vilayeti, Çorum Sancağı Çayhatib Köyü'nden Nuri oğlu Haluk, 11 Ağustos 1915 tarihinde 3. dereceden malûliyet raporu düzenlenerek tekaüde sevk edilmiştir. Benzer şekilde Arıburnu Muharebesinde şarapnel mili isabetiyle sağ kolundan yaralanan Halep Vilayeti, Urfa Sancağı'ndan Hacı İshak Efendizade Müfit oğlu Mehmet'in de hastanede süren tedavisinin ardından üçüncü dereceden malûliyeti gerçekleşmiştir⁹⁵⁰.

Benzer şekilde 31 Mayıs 1915'te Arıburnu Muharebesinde İngiliz ve Fransız kuvvetleriyle çarpışma sırasında yaralanan piyade 13. Alay, 1. Tabur, 4. Bölük

⁹⁴⁷ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-02,03, 05, 06, 07, 08, 09, 10, 11, 13, 43, 47.

⁹⁴⁸ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186 Dosya: 21, Fihrist: 001-13.

⁹⁴⁹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-10; bu tip raporlar arşiv belgeleri arasında çokça bulunmaktadır. Mesela bkz. ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist, 001-02-60.

⁹⁵⁰ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-30-31.

erlerinden Kastamonu Vilayeti Cide Kazası Kayadibi Köyü'nden Battaloğullarından Hüseyin oğlu Satılmış yarasından mütevellid hastaneye sevk edilmiştir. Burada yapılan üç aylık tedavisinin ardında malûliyeti giderilemediği için tekaüd edilmiştir⁹⁵¹.

I. Dünya Harbi sırasında özellikle Çanakkale Cephesi'nde zehirli gazların tesiriyle malûl kalan askerlerin varlığı da bilinmektedir. Örneğin Piyade mülazım-ı evveli İstanbullu İbrahim Efendi oğlu Ömer Kemalettin atılan gazların tesiriyle sol gözünden malûl kalmıştır. Ömer Kemalettin 24 Temmuz 1922 tarihinde malûliyetini anlatan bir dilekçe ile Müdafa-i Milliye Vekaleti İzmir Askeri Kıta Komiserliği'ne müracaat etmiştir. O, dilekçesinde Çanakkale Cephesi'nde zehirli gaza maruz kaldığını ve bu nedenle gözlerinde körlük oluştuğunu belirterek malûliyet maaşı talep etmiştir. Bunun üzerine yapılan inceleme sonucunda gazinin gözlerini zehirli gazların tesiriyle kaybettiği ortaya çıkmış, kendisine malûliyet maaşı bağlanmıştır⁹⁵². Aynı şekilde Piyade Mülazım-ı evveli Raşid oğlu Yusuf Kemal Efendi de Çanakkale harbinde atılan gazlardan dolayı gözlerinden malûl kalmıştır. Yusuf Kemal Efendi de durumunu belirten bir dilekçe yazarak malûliyet maaşı talep etmiştir. Bunun üzerine Müdafa-i Milliye Vekaleti bir inceleme başlatmıştır. Yapılan inceleme sonucunda Yusuf Kemal Efendi'nin gözlerindeki malûliyetin Çanakkale Harbi sırasında maruz kaldığı zehirli gazlardan olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine 16 Temmuz 1922'de Müdafa-i Milliye Vekaleti, İzmir Ahzı Asker Komiserliği'ne gönderdiği yazıda; Yusuf Kemal Efendi'nin malûliyetinin tekaüd edilecek derecede olduğunun anlaşıldığını, bu nedenle kişinin tekaüd işlemlerinin yapılabilmesi için mecruhiyetinin hangi tarihte ve nerede olduğuna dair dosyasındaki bütün bilgilerin vekaletе bildirilmesini istemiştir⁹⁵³.

Benzer şekilde Urfa şehir merkezinden Sultanbey Mahallesinden Mikyad oğlu Mehmed Said 72. Alay, 1. Tabur, 3. Kısım 17. Şubesi'nde er olarak görev yaparken Arıburnu Muharebesinde yaralanmış ve 10 Mayıs 1915'te hastaneye sevk edilmiştir. Hastanede yapılan dört aylık tedavisinin ardından 8 Eylül 1915'te malûliyetinden dolayı tekaüden memleketine sevk edilmiştir⁹⁵⁴.

⁹⁵¹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-56.

⁹⁵² ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1712, Gömlek: 17, Belge nr. 17-8.

⁹⁵³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1712, Gömlek: 17, Belge nr. 17-9, 37.

⁹⁵⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-53.

Asabiyet veya cinnet de askerlerin malûliyet nedenlerindedir. Bu tür hastalar asabiye mütehasısı bulunan hastanelere gönderilmişlerdir. Örneğin 7. Ordu erlerinden Emin oğlu Halil, asabiyet iddiasında bulunduğu uzman bir tabib tarafından görülmek üzere İzmir Merkez Hastanesi'ne sevk edilmiştir⁹⁵⁵.

Çeşitli hastalıklar veya salgınlar dolayısıyla da askerler malûl kalmışlardır. Esasen salgın hastalıklar titizlikle takip edilmesine rağmen savaş şartları nedeniyle birçok asker salgın hastalıktan kaybedilmiş veya malûl kalmıştır. Askerlerin malûl kalmasına yol açan hastalıkların başında kolera, tifo, tifüs, humma-yı racia, dizanteri ve trahom gibi hastalıklar gelmektedir. Örneğin Akciğer nefes borularındaki iltihaplanma ve humma hastalığına yakalanmış olan Adana Vilayeti, Mersin Sancağı, Tarsus Kazası, İncehark Köyü'nden Şabanoğlu Hazur Adana Askeri Hastanesi'nde tedavi görmüştür. Tedavisinin ardından malûliyeti kesinleştiği için 17 Eylül 1916'da memleketine sevk edilmiştir⁹⁵⁶.

Bu anlamda özellikle, Suriye, Filistin ve Irak cephelerinde iklim ve coğrafi şartlar ve sağlık koşullarının yetersizliği nedeniyle savaş sırasında askerler arasında trahom hastalığı önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu hastalığın çok görülmesi, gözlerdeki malûliyet oranını artırmıştır⁹⁵⁷.

Öte yandan Türk esirlerinde de gözlerinden malûl olanların sayısında ciddi bir artış söz konusuydu. Hükümet esaretten dönen askerlerin muayene ve tedavilerine de büyük bir önem vermiştir. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi esaretten dönen askerlerin sağlık durumları ile ilgili teferruatlı raporlar tutulmasını ilgili birimlere emretmiştir. Bu manada 11 Mayıs 1919 tarihinde Sıhhiye Dairesi Reisi tarafından XIII. Kolordu Sertabipliğine gönderilen şifreli telgrafta esaretten dönmekte olan ve gözlerinden malûl kalan erlerin sağlık durumlarının rapor edilerek, kaçınıcı derece ve hangi sebepten malûl olduklarının kaydedilmesini istemiştir⁹⁵⁸.

Bilahare yurda dönen Türk esirlerini muayene etmek ve rapor düzenlemek üzere bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurulun üyeleri Merkez Hastanesi Sertabibi Kaymakam Besim Rıfki, Dördüncü Kolordu ve Ahz-ı Asker Sertabibi Binbaşı Hasan Kadri, Merkez Hastanesi göz mütehasısı Tefik Bey ve Gureba Hastanesi göz

⁹⁵⁵ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-61.

⁹⁵⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2186, Dosya: 21, Fihrist: 001-57.

⁹⁵⁷ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 123, Gömlek: 98, Belge No 98-4.

⁹⁵⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 188, Gömlek: 118, Belge nr. 118-1.

mütehassısı Mister Arat'dır. Kurulun 25 Aralık 1919 tarihli raporuna göre sahradan gelen üç Türk kafilesini olmuştur. Bu kafilelerde bulunan kadınlar ve çocuklarda Trahom⁹⁵⁹ ve Oftalmi Pürülan⁹⁶⁰ hastalıklarının yaygın olduğu görülmüştür. Birinci kafilede bu hastalıkların neticesi bir veya iki gözünü kaybetmiş olanların adedi 48'dir. İkinci kafilede iki gözü görmeyenlerin sayısı 47 ve bir gözü görmeyenlerin sayısı ise 6 olarak tesbit edilmiştir. Bu kafilede gözlerinden malûl olanların toplam sayısı ise 53'tür. Üçüncü kafilede ise iki gözü görmeyenlerin miktarı 26, bir gözü görmeyenlerin ise 33 olmak üzere malûl sayısı 59 olarak tesbit edilmiştir.

Fakat bu kafilede Oftalmi Pürülan hastalığını yeni geçiren ve akibeti henüz belli olmayan kişi sayısı da 16 olarak ifade edilmiştir. Son kafilede göz rahatsızlığı geçirmiş veya bununla karşılaşmış olanların adedi de takriben 100'ü geçmektedir. Üçüncü kafilede yapılan tetkikler neticesi gözleri hasta olanların karşılaştığı en önemli hastalık Oftalmi Pürülan'dır. 59 kişiden 58'i Oftalmi hastalığından, 1'i ise trahomdan gözlerini kaybetmiştir. Bu hastalar İzmir'e çıkarıldıktan sonra muayene edilmişler ve haklarında rapor düzenmiştir. Bu raporlarda belirtildiğine göre hastaların genel sağlık durumları içine düştükleri hastalığın şiddeti nedeniyle içler acısı bir hal almıştır⁹⁶¹. Esirler bilahare İstanbul'a gönderilmişler ve burada tedavi altına alınmışlardır⁹⁶².

Gelen üç kafileye bakıldığında mevcut er sayısı birinci kafilede 627'dir. Bunlardan 47'si gözlerinden malûldür. İkinci kafiledeki mevcut er sayısı ise 585 olup malûl sayısı 53'tür. Üçüncü kafilede mevcut er 599 iken malûl sayısı 59'dur. Görüldüğü üzere bu kafilelerde bulunan askerlerin yaklaşık % 9'u gözlerinden malûldür⁹⁶³. Ayrıca, son kafilede yapılan inceleme neticesi yüz kişinin göz hastalığı geçirdiği tesbit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında göz hastalığı geçirenlerin yaklaşık % 60'ının malûl kaldığı söylenebilir⁹⁶⁴.

⁹⁵⁹ Kornea ve göz kapaklarını saran iltihaplı hastalıktır. Daha çok sıcak iklimlerde görülür. Toz, kirli ortam, karasinek ve hijyene dikkat edilmemesi hastalığın çabuk yayılmasına neden olur. Bkz. Esin Kâhya, "Şerefeddin Sabuncuoğlu'ndaki Göz Hastalıklarının Kısa Bir Değerlendirmesi", *Lokman Hekim Dergisi*, C. 1, Nr. 1, (Ocak-Nisan 2011), s. 33.

⁹⁶⁰ Ophthalmia Purulend; Göz küresi tabakalarının irinli iltihabı. Hastalık daha çok sıcak ve çöl özellikli ülkelerde görülmektedir. Bkz. Lucien Howe, "Credé's Method For The Prevention Of Purulent Ophthalmia Of Infancy In Public Institutions", *Transactions Of The American Ophthalmological Society*, Vol: 8, 1897, p. 52-63.

⁹⁶¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 123, Gömlek: 98, Belge nr. 98-1, 4.

⁹⁶² ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 123, Gömlek: 98, Belge nr. 98-4.

⁹⁶³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 123, Gömlek: 98, Belge nr. 98-3; Bkz. ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 123, Gömlek: 98, Belge nr. 98-1, 2, 2a.

⁹⁶⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 123, Gömlek: 98, Belge nr. 98-4, 98-3.

Gözlerinden malûl olanların bu derece yüksek olması bir kısım şüpheleri de beraberinde getirdi. Türk kamuoyunda esir kamplarında bulunan Türk askerlerinin gerek kasten gerekse yanlış tedavi nedeniyle malûl bırakıldığı iddiaları yaygınlaştı. Mısır'daki esir kamplarında İngilizler tarafından Türk askerlerinin kasten kör edildikleri iddiası Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda bile tartışma mevzuu oldu. Öyle ki İngilizlerin kör ettikleri Türk askerlerinin sayısının onbeş bine kadar ulaştığı iddia edildi⁹⁶⁵.

Bu konuyla ilgili olarak Edirne mebusları Mehmet Şeref ve Faik Bey'lerin 27 Mayıs 1921 (27 Mayıs 1337) tarihinde verdikleri bir takrirde, İngilizlerin yaptıkları zulümden ayrıntısı ile bahsedilmiş, Mısır'daki esir Türk askerlerinden onbeş bin kadarının ilaçla temizleme bahanesiyle gerekli miktardan fazla krizol maddesi katılmış suya sokularak gözlerinin kör edildiği ve malûl bırakıldıkları iddia edilmiştir. Takrirde bu faciadan dolayı İngiliz doktorlar ile garnizon kumandan ve subaylarının suçlu ilan edilmesi istenilmiştir⁹⁶⁶. Bu tavrın gereğini yapma görevi hükümete verilmiştir. 28 Haziran 1921 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla bu iddiaları araştırmak ve uluslar arası çevrelerde teşebbüslerde bulunmak üzere Hariciye Vekaleti yetkili kılınmıştır⁹⁶⁷.

Mısır'daki kamplarda bulunan Türk esirlerinin kasten kör edilmeleri konusundaki ikinci bir iddia ise, kamplarda görev yapan Ermeni asıllı doktorların maksatlı uygulamalarıdır. Bu iddiaya göre kamplardaki Ermeni doktorlar göz rahatsızlığı şikayetiyle başvuran Türk esirlerine bilerek yanlış ilaç vermişler ve onların kör olmalarına yol açmışlardır. Bu iddialar Mısır'dan dönen esirlerin anlatımlarında ve hatıratlarda sıklıkla dile getirilmiştir⁹⁶⁸. Örneğin Gaziantep'teki eski defter-i hakani memurlardan Eyüp Sabri Bey, Mısır'da Türk esirlerine yapılan zulüm ve işkenceleri etraflıca anlatmıştır. Eyüp Sabri Bey, Mısır'da Heliopolis kampında

⁹⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 10, İçtima Senesi 2, 37. İçtima, (28.05.1337), s. 329.

⁹⁶⁶ TBMM'nin 28 Mayıs 1921 tarihli 37. içtımında konuyla ilgili konuşmalarda, Malta'daki esirlerin acıklı durumları ifade edildikten sonra konuşmalar şu şekilde devam etmiştir; “Mütarekeden sonra İstanbul'a gelen ve Anadolu'nun ve Rumeli'nin bu vatanın namusunu müdafaa eden ve vatan için çarpışan çocukları, İngiliz eline esir düştükleri zaman doğrudan doğruya Mısır'a sevk edilmişlerdi. Bunları mahsus izhar edilmiş bir formüle, muzadı taaffün maddeler içlerine boyunlarına kadar sokuyorlardı... fakat Türk çocuğu oraya girince bir İngiliz neferi başına dikiliyor ve süngüsünü uzatınca zavallı yavrucak, başına içeri sokuyor ve iki gözü kör oluyordu. İngilizler böylece onbeş bin Türk'ün gözünü çıkarmışlardır”. Hatta bu askerler mütarekeden sonra İstanbul'a döndüklerinde birbirlerinin eteğini tutarak gezerken bunları gören İngilizler, bu durumun pek feci bir manzara teşkil etmesi sebebiyle Harbiye Nezaretine resmen başvurarak bu tür görüntülere müsaade edilmemesini istemişlerdir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 10, İçtima Senesi 2, 37. İçtima, (28.05.1337), s. 329-330.

⁹⁶⁷ BCA, nr. 30.18.1.1/ 3.26.11, Dosya: 51-3, Sayı: 980.

⁹⁶⁸ Cemalettin Taşkiran, *I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri Ana Ben Ölmedim*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2001, s. 145-146.

kaldığı sırada yaşadığı olayları, Ermeni doktorların Türk askerlerini kasten kör bıraktıklarına dair izlenimlerini aktarmıştır⁹⁶⁹. Bütün bunlar halkın tepkisine yol açmıştır⁹⁷⁰.

1.6. MALÛLLERE SUNİ UZUV TEMİNİ

Savaşlarda yaralanarak bacak veya kollarından kısmen veya tamamen malûl kalmış ordu mensuplarının uzuv eksikliğinden kaynaklanan sıkıntılarının giderilmesi amacıyla Balkan Harbi sonrasında Gülhane Hastanesi'nde bir sargı atelyesi vücuda getirilmişti. Bu atelyede tahta ve odundan koltuk değnekleri, takma kol ve bacaklar üretilmiştir⁹⁷¹.

Ancak Gülhane'deki uzuv üretimi ihtiyaca cevap vermekte yetersiz kaldığından dolayı yurtdışından suni uzuv temin edilme yoluna da gidilmiştir. Bunun için ilk başlarda Avrupalı şirketlerle anlaşmalar yapılmış, bu anlaşmalar çerçevesinde şirketlerin uzman doktorları tarafından suni uzuvların ölçüleri alınarak Avrupa'da imal edilmesi yoluna gidilmiştir. Fakat bu sistem oldukça meşakkatli idi. Suni uzuvların Avrupa'da üretilip Türkiye'ye getirilmesi uzun bir zaman almakta, suni uzvun yapımı da pahalıya mal olmakta idi. Bununla beraber malûl gaziler uzun süre suni uzuv beklemek zorunda idiler. Bu olumsuzlukların yanında bir malûl gazinin herhangi bir protez uzvu bozulduğunda muhatap alacağı kimse yoktu⁹⁷².

I. Dünya Savaşı sırasında uzuvlarını kaybeden askerlere suni uzuv temin etmek için daha pratik ve sistemli bir yol bulunmaya çalışılmıştır. Bu amaçla malûl askerlerin suni aza ihtiyacını karşılamak için Gülhane Hastanesi dışında daha sistemli bir şekilde çalışabilecek bir imalathane açmak zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu görevi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yükümlenmiştir. 1915 yılında suni uzuv imal etmek için çalışmalara başlamıştır⁹⁷³.

Hilâl-i Ahmer bu kararı alır almaz malûl askerlerden talepler gelmeye başlamıştır. Fakat, cemiyet suni aza üretmeye başlamadığı için talepleri reddetme durumunda kalmıştır.Örneğin 10 Mayıs 1915 (27 Nisan 1331) tarihinde Sıhhiye

⁹⁶⁹ Eyüp Sabri; *Esaret Hatıraları, Eyüp Sabri: Bir Esirin Hatıraları ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi: Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz*, Yay. Haz. Nejat Sefercioğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, nr. 130, İstanbul 1978, s. 69-70.

⁹⁷⁰ Taşkiran, a.g.e., s. 145-146.

⁹⁷¹ Kızılay Arşivi, nr. 23/64.

⁹⁷² Kızılay Arşivi, nr. 23/172.

⁹⁷³ Kızılay Arşivi, nr. 23/172.

Dairesi, Batum’lu Mercan Efendi ile Ahmet oğlu İsmail ve Davut oğlu Rıza’ya suni uzuvlarının takılması talebinde bulunmuştur. Hilâl-i Ahmer, malûl gaziler için suni aza imaline başlamadığı için ihtiyaca cevap veremeyeceğini, sıhhiye dairesinin konuyu farklı şekilde halletmesini istemiştir⁹⁷⁴.

Hilâl-i Ahmer’in bu atelyeyi faaliyete geçirememesinin en büyük sebebi vasıflı teknik personel eksikliği idi. Cemiyet bu amaçla suni uzuv üretiminde uzmanlaşmış personel yetiştirilmesi amacıyla Avrupa’ya teknisyenler göndermeye karar vermiştir. Bu amaçla Malûl Efrad Yurdunda çalışan Kazım Efendi Viyana’ya gönderilmiştir. Fakat Sıhhiye Müfettişliği, Malûl Efrad Yurdunda çalıştırılmak üzere ihtiyaç hasıl olduğu gerekçesiyle 2 Haziran 1918 tarihinde Hilâl-i Ahmer’den Kazım Efendi’yi geri çağırmasını istemiştir. Fakat, cemiyet Kazım Efendi’nin Viyana’daki fabrikalarda tam suni uzuv ustası olabilmek için dört ay daha kurs alması gerektiğini, bu sürenin sonuna kadar Viyana’da kalmasının daha doğru olacağı cevabını vermiştir⁹⁷⁵. Yine Harbiye Nezareti de Gülhane Hastanesi adına suni uzuv ustası olarak yetiştirilmek üzere Viyana’ya dört kişi göndermiştir. Bu kişilerin giderleri de Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanmıştır⁹⁷⁶. Bununla birlikte uzman personel ihtiyacı karşılanamadığı için imalathanede işçi olarak Rus malûller de çalıştırılmıştır⁹⁷⁷. Bütün bu çabalara rağmen Hilâl-i Ahmer suni uzuv atelyesi faaliyete geçirilememiştir. Sonuç olarak I. Dünya Savaşı’nda da ihtiyaç duyulan suni uzuvlar sadece Gülhane Hastanesi’nde imal edilmiştir.

Suni uzuv üretiminde ve kullanımındaki bir diğer sorun ise organizasyon eksikliğidir. Suni uzuva ihtiyacı olan bazı malûllerin buldukları menzil bölgelerinden doğruca memleketlerine sevkedilmeleri sorun yaratmıştır. Oysa bu hastaların öncelikle Gülhane Hastanesi’ne uğrayıp ihtiyaç duydukları uzuvlarının ölçülerini aldirmaları gerekiyordu. Hastaneye uğramadan memleketlerine gidenler İstanbul’a gelerek ölçü verme imkanı bulamamışlardır.⁹⁷⁸

Bu aksaklığın farkında olan Harbiye Nezareti Hilâl-i Ahmer’den yardım talep etmiştir. Harbiye Nazırı tarafından 28 Ocak 1919 (28 Kanunusani 1335) tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’ne gönderilen bir yazıda suni uzuva ihtiyacı duyan

⁹⁷⁴ Kızılay Arşivi, nr. 23/172.

⁹⁷⁵ Kızılay Arşivi, nr. 645/28.

⁹⁷⁶ Sarı-Özaydın, a.g.m., s. 169-170.

⁹⁷⁷ *Dersaadet*, 29 Eylül 1336/29 Eylül 1920, nr. 76, s. 1.

⁹⁷⁸ Kızılay Arşivi, nr. 645/66.

malûllerden bir kısmının menzillerden doğrudan memleketlerine sevk edilmeleri nedeniyle İstanbul'a tekrar gelmelerinin ve ölçülerinin alınmasının mümkün olmadığı hatırlatılarak Anadolu'da yeni atelyeler açılması önerilmiştir. Buna göre Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Konya ve Sivas'ta birer suni uzuv imalathanesi açacaktır. Harbiye Nezareti talep edilmesi halinde kurulacak olan imalathanelerin işçi ihtiyacını karşılayabileceğini de ifade etmiştir⁹⁷⁹. Ancak bu proje de sadece tasarı olarak kalmış uygulamaya geçememiştir.

Malûl ve mecruh gazilerin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesinin Hilâl-i Ahmer'den sık sık yardım talep ettiği bilinmektedir. Örneğin Sıhhiye Dairesi 23 Şubat 1919 (23 Şubat 1335) tarihinde Hilâl-i Ahmer'e müracaat ederek savaş sırasında uzuvlarını kaybedip de suni aza imaline kadar Gülhane'de ikamet ettirilen malûllerin çamaşır ve sabun ihtiyaçlarının karşılanmasını istemiştir⁹⁸⁰.

Gülhane Hastanesi'nde bulunan ve harp malûllerine suni uzuv yapan imalathane olumsuz koşullara rağmen gelişme göstermiştir. Gülhane'nin 22. Yılı'nın kutlanmaya hazırlandığı dönemde Sargı ve Sıhhi Malzeme Yapımevi bünyesinde bulunan suni el ve ayak imalathanesinin yeniden düzenlenmesi nedeniyle açılış töreni yapılmış, bu törene basın da davet edilmiştir. 29 Eylül 1920'de gerçekleşen resmi açılış töreni basına da yansımıştır. Konuyla ilgili olarak Dersaadet gazetesinde yer alan haberde bu kurumdan övgü ile bahsedilmiştir. Haberde suni uzuv yapımı konusunda gösterilen gayret ve mesai dikkate alındığında bu kurumun gösterdiği hızlı gelişmelerden bütün Türklerin iftihar edeceği belirtilmiştir. Ayrıca kurumun her türlü suni el ve ayak imalini gerçekleştirdiği, bunların kalite ve standart açısından Avrupa imalatıyla eşit bir halde olduğu da ifade edilmiştir. Keza, üretim aşamasında son derece özen gösterildiği, bu ürünleri kullanan malûllerin rahat edecekleri, hatta takma ellerle yazı yazmanın ve takma ayaklarla da kolayca yürümenin mümkün olacağı hatırlatılmıştır⁹⁸¹.

Bununla beraber Gülhane Hastanesinde, malûl ve mecruh gazilerin sadece suni uzuvları değil aynı zamanda sıhhiye dairesinin emrinde çalışarak çene ve diş

⁹⁷⁹ Kızılay Arşivi, nr. 645/66.

⁹⁸⁰ Kızılay Arşivi, nr. 73/133.

⁹⁸¹ *Dersaadet*, 29 Eylül 1336/29 Eylül 1920, nr. 76, s. 1.

protezlerinin yapılması için dış müessesesi de geliştirilmiştir⁹⁸². Bu amaçla 5 Ekim 1915 (23 Eylül 1331) tarihinde dönemin şartlarına göre iyi denebilecek bir dış atölyesi düzenlenmiş ve bu düzenlemeyi gerçekleştirmek için haftanın belli günlerinde fahri olarak çalışmak üzere Halit Şazi Bey görevlendirilmiştir⁹⁸³. Dahiliye Nezareti de malûllerin suni uzuvlarının temin edilmesi ile ilgili zaman zaman isteklerde bulunmuştur. Nezaret harpte malûl olan subay ve erlerin refahı için Sıhhiye-i Askeriye ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ortaklaşa suni aza imal etmelerini talep etmiştir⁹⁸⁴.

Görüldüğü üzere diğer alanlarda malûllere yapılan hizmetlerde aksayan yönler bulunmasına karşılık suni uzuv temini konusunda Balkan Savaşı ile başlayan ve I. Dünya Savaşı sırasında devam eden olumlu bir gelişme söz konusudur. Balkan Savaşlarından sonra Gülhane'de sargı atelyesi olarak faaliyete başlayan suni aza imalathanesi I. Dünya Harbi sırasında çalışmalarını daha da ilerletmiş, bu alanda teknisyenler yetiştirmiştir. Suni aza atelyesinde zamanla ortopedik kundura, bel ve göğüs korseleri imaline başlanmıştır. Yaptığı çalışmalarla bir çok malûlün hayatını değiştiren bu müessese Gülhane'nin 1941 yılında Ankara'ya taşınması sırasında Ankara'ya gitmek istemeyen usta teknisyenlerini kaybetmiştir⁹⁸⁵.

1.7. I. DÜNYA SAVAŞI MALÛLLERİ İLE İLGİLİ İSTATİSTİKLER

I. Dünya Harbi de istatistiksel veriler açısından net ve tam rakamlara ulaşılamayan bir savaştır. İngiliz kaynakları, bu savaşın insan kayıplarının hiçbir şekilde doğru ve tam olarak hesaplanamayacağını söylemektedir. Bu duruma Rusya ve Türkiye gibi ülkelerin sağlıksız istatistikleri, Fransa'nın toplam yaralı sayısını açıklamaması, Almanya'nın hafif yaralıları kayıplar listesine almaması ve pek çok ülkenin kayıp ve esir sayılarını tam olarak bilememesi sebep olarak gösterilebilir⁹⁸⁶.

Türkiye'de I. Dünya Harbi ve sonrasındaki süreçte malûllerle ilgili sağlıklı istatistikler ortaya koyabilmek çok daha güçtür. Bunun temel sebebi cepheden gönderilen zayıt cetvellerinde malûllerin yaralıları içerisinde verilmesidir. Bu noktada cephe zayıt raporlarından yaralıları içerisinde kaç kişinin malûl kaldığını

⁹⁸² Kızılay Arşivi, nr. 44/119; yine bkz. Özbay, a.g.e., C. 2, s. 241-242.

⁹⁸³ Kızılay Arşivi, nr. 44/119.

⁹⁸⁴ Kızılay Arşivi, nr. 157/374.

⁹⁸⁵ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 636.

⁹⁸⁶ H. Özdemir, a.g.e., s. 118-119.

tesbit etmek mümkün olmamaktadır. Fakat harpte malûl kalanlarla ilgili olarak bazı isim cetvellerinin ve sayılarının hastaneler tarafından tutulduğunu ve bu cetvellerin Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesine gönderildiği görülmektedir. Lakin bunlar dağınık listeler olduğu için tam malûl sayısını tesbit etmek mümkün değildir.

Bu olumsuzluklara rağmen ATASE Arşivinde bazı liste ve cetveller mevcut bulunmaktadır. Bunlar malûllerin yaklaşık sayılarının tespitine yardımcı olacak istatistiklerdir. 27.04.1920 tarihli iki belgeden I. Dünya Harbi sırasında seferberliğin başlangıcından 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesinin akdine kadar geçen süre içerisinde bütün hastanelerden alınan istatistiklerden tahmini mecruh ve hasta sayılarına ulaşmak mümkün olmuştur. Fakat burada üç sorun karşımıza çıkıyor. Birincisi kaybedilen topraklardan ve istatistiki bilgisi eksik olan hastanelerden rakamsal verilerin alınamamış olmasıdır. İkincisi ise mütarekeden sonra da malûliyeti kesinleşen ve tekaüde sevk edilen askerlerin olabileceği ve bunların dogal olarak bu istatistiğe yansıtılamayacağı gerçeğidir. Üçüncü sorun ise aynı kişinin farklı tarihlerdeki hastalanma ve yaralanmalarından dolayı müteaddid defalar hastaneye giriş- çıkış yapabileceğidir. İstatistiki verileri değerlendirirken bu gerçekleri de göz önünde bulundurmalıdır. Bütün bu şartlar dahilinde istatistik rakamlarının I. Dünya Savaşı malûlulleri hakkında genel bir fikir verebileceği de açıktır. Ancak, bu rakamların kesin rakamlar olamayacağı bilinmelidir. Bütün bu veriler dikkate alındığında belirtilen sayının üzerinde malûl bulunduğunu tahmin etmek hiç de zor değildir.

Bu cetvellere göre mecruh asker sayısı 1.163.130 iken hasta olarak hastaneye giren asker sayısı 4.483.001 kişidir. Bu rakamlara bakıldığında toplam 5.646.131 asker hastanelere giriş yapmıştır. Mecruh durumda iken tedavi edilerek şifa bulan ve taburcu olan asker sayısı 970.050 iken hasta durumda olup hastanede tedavi edilerek şifa bulan ve taburcu edilen asker sayısı 3.565.033 kişidir. Yani hastaneye giren mecruh ve hastalardan 4.535.083 kadarı şifa bulup taburcu olmuşlardır. Bunun yanında tebdil-i hava, tekaüd, ihraç vesaire ile hastaneden çıkan asker sayısı ise mecruhlardan 121.015 iken hastalardan 526.034 olmuştur. Toplam tebdil-i hava, tekaüd ve ihraç miktarı 647.049 olarak tesbit edilmektedir. Bu istatistiklerde mecruh olarak vefat edenler 53.809 iken hastalık nedeniyle vefat edenler ise 331.818 kişi olarak kaydedilmiştir. Hastanelerde yatanlardan toplam vefat sayısı 385.627'dir.

Mütarekenin akdi sırasında hastanelerde 18.256'sı mecruh ve 60.116'sı hasta olmak üzere toplam 78.372 kişi tedavi görüyordu⁹⁸⁷. Sayıların daha anlaşılır olması açısından verileri bir tabloda göstermek yerinde olacaktır⁹⁸⁸.

Tablo-20. Seferberlik Başlangıcında Mondros Mütarekesi İmzalanana Kadar Umum Hastanelerden Alınan İstatistiklerden Çıkarılan Mecruh ve Hastaların Toplamı

Nev-i Marazı	Harp Esnasında Bilumum Hastanelere Giren Umum Hastagan ve Mecruhin Yekunu	Bunlardan Şifayaben Taburcu Olanlar	Tebdil-i Hava, Tekaüt, İhraç Vesaire İle Hastanelerden Çıkanlar	Vefat	Mütebaki
Mecruh	1.163.130	970.050	121.015	53.809	18.256
Hasta	4.483.001	3.565.033	526.034	331.818	60.116
Yekun	5.646.131	4.535.083	647.049	385.627	78.372

Tablodaki veriler dikkate alındığında hastaneye giriş yapan askerlerin % 20,60'nın yaralılarından oluştuğu, buna karşılık % 79,39'unun hastalardan ibaret olduğu görülür. Diğer bir ifade ile hastaneye gönderilen 5 kişiden 4'ü hastalık nedeniyle sadece 1 tanesi ise yaralanmadan dolayı giriş yapmıştır. Yaralılarından % 83,40'ı şifa bulmuş, % 4,62'si vefat etmiştir. Hastaların % 79,52'sinin tedavisi tamamlanarak taburcu edilmiş, % 7,40'ı ise vefat etmiştir. Yaralılarıdaki vefat oranı hastalara nazaran çok daha düşüktür. Diğer bir ifade ile hastalıktan ölümler yaralanmadan ölümlere göre yaklaşık % 38 daha fazladır. Tez konusunu teşkil eden malûllere gelince malûlleri; takaüd, tebdili hava, ihraç ve mütebaki olarak gösterilen hasta ve yaralılar içerisinde aramak durumundayız. Buna göre yaralanmadan mütevellid malûller % 12'lik bir oran içerisindeyiz. Hastalarda ise malûlleri % 13'lük bir oran içerisinde aramak durumundayız. Ancak, hastalar ve yaralılar içerisinde ne kadar malûl bulunduğu hakkında net değerlendirmeler yapılamaz. Fakat, istatistiki bilgiler ışığında kesin olarak şunu söyleyebiliriz ki yaralıları ve hastalarda malûl kalma oranı birbirine yakındır. Bununla beraber toplam malûlleri içerisinde hastalıktan malûl olanların sayısı daha yüksektir. Zira, hastalıktan hastaneye giriş yapanların sayısı yaralılara nazaran çok daha fazladır. Şöyleki takaüd, tebdili hava, ihraç ve mütebaki olarak gösterilen kısımlarda malûller arandığında 725.421 kişi içerisinde malûller bulunmaktadır. Bunun 139.271'i yaralılarıdan oluşmaktadır. 586.150'si ise hastalardan meydana gelmektedir. Bu rakamlar oranlandığında malûlleri arayacağımız kitlenin % 19'unu yaralılar, % 80,80'ini ise hastalar

⁹⁸⁷ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2189 Dosya: 41, Fihrist: 009-01, 02.

⁹⁸⁸ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2189 Dosya: 41, Fihrist: 009-01.

oluşturmaktadır. Bu oranların malûllüğe aynen yansıdığı var sayılır ise 5 malûlden dördünün hastalıktan mütevellit olarak malûl kaldığı söylenebilir. Bu durum askerlerin ölüm, yaralanma veya malûliyetlerinin harpteki çatışmalardan daha ziyade çeşitli hastalıklardan kaynaklandığını göstermektedir.

Diğer taraftan seferberliğin başlangıcından Mondros Mütarekesine kadar gerek şube muayenesi ile ve gerek rapor tahkikatı üzerine tekaüd edilen asker sayılarının da tesbit edilmesi mümkün olmuştur. Buna göre gerek şube muayenesiyle ve gerek rapor tedkikatı üzerine tekaüd edilen zabitan sayısı mecruhlardan 164, hastalardan ise 664 kişidir. Yine gerek şube muayenesiyle ve gerek rapor tedkikatı üzerine mecruhiyet nedeniyle tekaüd edilen efradın toplam miktarı ise 10.744 olarak belirtilmektedir. Bunun yanında hastalık ve cerha neticesi olarak maaş bağlanan zabitan 2.524, efrad ise 65.563 olarak tesbit edilmektedir. Buna göre çeşitli nedenlerle I. Dünya Savaşı'nda tekaüd edilen yani büyük bir ihtimalle malûl kalan toplam subay 3.352, erler ise 76.307 olarak tesbit edilmektedir. Zabitan ve efrad toplam tekaüde ayrılan asker sayısının ise 79.259 olduğu anlaşılmaktadır⁹⁸⁹ ki bu rakam büyük oranda malûl sayısını vermektedir. Bu bilgileri şu şekilde tabloda göstermek mümkündür⁹⁹⁰;

Tablo-21. Seferberlik Başlangıcından Mondros Mütarekesine Kadar Tekauit Miktarları

	Gerek Şube Muayenesiyle ve Gerek Rapor Tedkikatı Üzerine Tekauit		Hastalık ve Cerha Neticesi Aid-i Maaşatı		Toplam
	Zabitan Adedi	Efrad Adedi	Zabitan Adedi	Efrad Adedi	
Mecruhiyet Hastalıktan	164 664	10.744	2.524	65.563	79.659

Yukarıda tablo 20'de yer alan hastane kayıt cetvellerinde mevcut tebdil-i hava, tekaüd ve ihraç miktarı sütununda yer alan rakam 725.421 kişi olarak tesbit edilmişti. Tablo-21'de verilen istatistikler tekaüd edilen asker miktarını belirtmektedir ki bu askerlerin sayısı büyük oranda malûl askerleri göstermektedir. Cetvellerden anlaşıldığı üzere ilk etapta maaş bağlanmaya hak kazanan 79.659 malûl olduğu söylenebilir. Bu rakamlar hastane kayıtlarına dayandığı için hastanede kaydı olmayanlar dahil edilmemiştir.

⁹⁸⁹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2189 Dosya: 41, Fihrist: 005-12.

⁹⁹⁰ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2189 Dosya: 41, Fihrist: 005-12.

Öte yandan tablolarda açıkça görüleceği üzere emekli edilen askerler içerisinde hastalıktan tekaüde ayrılma oranının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum malûliyetlerin yaralanma sonucu olmaktan daha ziyade hastalık sonucunda oluştuğunu göstermektedir.

Savaş kayıplarıyla ilgili olarak *Tevhid-i Efkar*⁹⁹¹ gazetesinde de bazı bilgilere rastlanmaktadır. Gazetenin 15 Aralık 1921 (15 Kanunuevvel 1337) tarihli nüshasında Harp Sıhhiye Encümeni müessisi Dr. Osman Şevki Bey tarafından hazırlanmış olan harp kayıpları cetveli yayınlanmıştır. Buna göre; yaralanan ve hastalanaların toplamı 3.059.205'tir. Bunlardan tedavi edilenlerin toplamı 2.167.841 olarak verilmektedir. Şehitlerin ve hastanede vefat edenlerin toplamı ise 501.091 olmuştur. Alil (malûl) kalanların toplamı ise 891.364 olarak tesbit edilmiştir⁹⁹². Verilen 891.364 rakamına hava değişimi, çürük ve emekli edilenlerin hepsinin dahil edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Malûl sayılarının tesbit edilmesinde yaşanan en önemli güçlük zayıat cetvellerinin bir kısmının olmaması veya bu cetvellerin zamanında ikmal edilmemesiydi. Zira birlikler zayıat cetvellerini düzenli olarak tutmamışlar ya da tuttıkları istatistikleri Sıhhiye Dairesi İstihbarat Kalemine zamanında göndermemişlerdir. Hatta istatistikleri hiç göndermeyen birlikler de mevcuttur. Tüm bunlar yapılmış olsa dahi İstihbarat Kaleminde bu zayıat raporlarını birleştirerek, verileri istatistik cetvellerine dönüştürecek yeterli sayıda eleman bulunamamıştır. Nitekim bu durumla ilgili bir belge I. Dünya Harbi zayıat cetvellerinin düzenlenmesinde yaşanan aksaklıkları göz önüne sermiştir. Buna göre Harbiye Nezareti, Sıhhiye Merkez İstihbarat kaleminden Ordu Dairesi Riyasetine gönderilen

⁹⁹¹ Bu gazete farklı zamanlarda Tasvir, Tasvir-i Efkâr, Yeni Tasvir-i Efkâr, Tefsir-i Efkâr gibi adlarla çıkmıştır.

⁹⁹² *Tevhid-i Efkar*, 15 Kanunuevvel 1337/15 Aralık 1921, nr. 3214-186, s. 1; Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti kayıplarla ilgili olarak ilk resmi açıklamasını 30 Ocak 1919 tarihinde yapmıştır. Bu açıklamaya göre savaş boyunca 2.850.000 kişi silah altına çağırılmıştır. Savaşın bitiminde 1918 yılının Kasım ayında elde kalan kuvvet 60.000 kişiden ibarettir. Savaş faaliyetleri yüzünden sakat kalanların ise 800.000 kişi olduğu belirtilmiştir. 1934 tarihinde Cruttwell, Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'nda toplam kayıplarının 325.000 ölüm, 400.000 yaralı, 1.565.000 esir toplam 2.290.000 kişi olduğu belirtilmektedir. Fakat bu sayının eksik olduğu da kaynaklarda vurgulanmaktadır. Avusturyalı Albay A.G. Butler ise Türkiye'nin toplam asker sayısının 2.850.000 olduğu, bu savaşta 325.000 kişinin öldüğü, 400.000 yaralı bulunduğu, 250.000 esir ve kayıbin bulunduğu ve toplam 975.000 kayıplarının olduğunu belirtmektedir. Bkz. H. Özdemir, a.g.e., s. 119-120, 135-136. İngilizler tarafından yapılan istatistiklerde ise Türk tarafının 50.000 askerinin öldüğü, yaralanma sonucu ölenlerin 35.000, toplam yaralı sayısının 400.000, hastalıktan ölenlerin ise 240.000 ve toplamda 725.000 olduğu ifade edilmektedir. Bkz. *Statistics of The Military Effort of The British Empire During The Great War 1914-1920*, p. 357.

2.Mart 1919 tarihli belgede kaydedilmesi gereken tahmini zayıat miktarları hesaplanmış bunun için gerekli olan zaman ve memur sayısı belirtilmiştir⁹⁹³.

Yazıda İstihbarat Kalemi, henüz seferber orduların bulunması (9. ve 6. ordular) ve mütareke etmekte olunan durum itibarıyla 1918 senesi zayıat cedvellerinin büyük bir kısmının alınmadığını, hatta mevcut kıtaların 1918 senesinden evvelki zayıat cetvellerinin dahi tamamlanmamış olduğunu ifade etmiştir⁹⁹⁴. Ayrıca 9 numaralı kıtaat zayıat cetvelleri üzerinden defterlere geçmiş 30.000 hastahane harici zayıat künyesi bulunduğu, buna mukabil toplanmış vefat cetvellerinden kısmen deftere geçmiş, kısmen geçmemiş 40.000 ve hiç yazılmamış toplam 50.000 hastahane içi vefat künyesi bulunduğu belirtilmiştir.

Öte yandan hastaneler ve kıtalar tarafından defterlere geçirilmiş olmakla beraber henüz gönderilmemiş 30.000 hastahane harici zayıat künyesi bulunduğu, bunun yanında hastane dahili ve haricinde vefat ve zayıat künyesi tesbit edilmemiş 50.000-60.000 kişinin mevcut olduğu belirtilmiştir. Şube bu künyelerin tamamının gönderilmesinden sonra ancak asker zayıatının tesbit edilebileceğini, ardından bu defterlerin bir suretinin muamelat-ı zatiyeye şubesine gönderileceğini hatırlatmıştır⁹⁹⁵.

Diğer taraftan Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi İstihbarat Kalemi harp meydanlarında şehid olanlar ile yaralanma sonucunda kıt'asında vefat eden askerlerden ahz-ı asker şubelerine kırmızı ihbarıyla gönderilmesi gereken tahmini 40.000-50.000 kişinin bulunduğunu da bildirmiştir. Mecruh ve hasta zayıatı kayıt defteri ile bunların zayıat muhtıralarının düzenlenerek gönderilmesi gereken 20.000-30.000 kişi bulunduğu, bu cetvel ve evrakların dosya ciltlerinde yer alanların ise 8.000-10.000 olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Ahz-ı asker dairelerindeki vefat cetvellerinin toplamının ise 60.000-80.000 künye olarak tahmin edildiği belirtilmiştir. Şube harp istatistik cetvellerinin ve diğer cetvellerin toplanması ve kaydının yapılması için yaklaşık 1,5 sene uğraşılması gerektiğini de hatırlatmıştır.

İstihbarat Dairesi bu zayıat kayıtlarının tutularak istatistikler elde edildikten sonra ordu zayıatının tahkik ettirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunların yapılması amacıyla daire 30 Ocak 1919 (30 Kanunusani 1335) tarihi itibarıyla iki tabip, sekiz

⁹⁹³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 171, Gömlek: 2, Belge no 2-1.

⁹⁹⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 171, Gömlek: 2, Belge no 2-1.

⁹⁹⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 171, Gömlek: 2, Belge no 2-1.

katip veya küçük rütbeli zabıt olmak üzere on efendi ile yirmi adet yazıcı neferine şiddetle ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir. Bu kadro ile 1919 senesinde tam anlamıyla çalışılması durumunda ancak 1918 zayıatının tahkik edilebileceğini belirtmiştir. Hatta 1918'den önceki senelerden kalan evrakın tamamlanmasının ancak bu süre zarfında mümkün olabileceğine de dikkat çekmiştir. Sıhhiye Merkez İstihbarat Kalemî bu maruzatını bildirerek personel isteğinin hemen yerine getirilmesini talep etmiştir⁹⁹⁶.

Görüldüğü gibi harp sırasında ve harp sonrasında ordu zayıatını tam olarak tespit etmek zor olmuştur. Bunun temel nedeni birlikler tarafından hazırlanması gereken zayıat cetvellerinin düzenli tutulmaması ve Harbiye Nezareti'ne zamanında gönderilmemesidir. Öte yandan İstihbarat Şubesinde bu cetvelleri defterlere kaydedecek yeterli personelin bulunmaması durumu daha da zorlaştırmıştır. Bu sebeplerden dolayı malûl sayısının tespit edilmesi kısa sürede mümkün olmamış, 1920'li 1930'lu yıllara kadar sürebilmiştir.

Malûllerin sayılarının tesbit edilmesi bazı hak edişler açısından önemlidir. Zira kişi devlet hizmetinde malûl kaldığından dolayı devletin ona maaş tahsis etme hakkını otomatik olarak kazanmıştır. Bu açıdan daha sonraki süreçlerde malûller devletten maaş alabilmek için resmi başvurularını yaptıklarından malûliyet sayılarını belirlemek daha kolay olmuştur.

Mütareke sonrasında tesbit edilen malûl sayısı ile Cumhuriyet Döneminde tesbit edilen malûl sayısı arasında önemli bir fark göze çarpmaktadır. Bu azalmanın ölüm, mübadele, milli hudutların dışında kalmak gibi sebeplere bağlı olduğu söylenebilir. 3 Şubat 1925 tarihinde TBMM'de yapılan müzakerelerde Müdafaa-i Milliye Encümeni Balkan Harplerinde ve Harbi Umumide 485 malûl subay bulunduğunu, er sayısının ise 12.778 kişi olduğunu ifade etmiştir⁹⁹⁷. Ancak, malûliyetle ilgili raporu bulunmayanlar bu sayıya dahil edilmemiştir. Bu istatistiğe göre Balkan ve Harbi Umumi'de malûl kalanların büyük bir kısmının ise beşinci ve altıncı dereceden malûliyetlerin olduğu anlaşılmaktadır⁹⁹⁸.

Öte yandan malûl gazi, harpte malûl olduğunu bir şekilde kanıtlamak durumundadır. Örneğin yattığı hastaneden verilen malûliyet raporu maaşın

⁹⁹⁶ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 171, Gömlek: 2, Belge nr 2-1.

⁹⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi 2, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 124-125.

⁹⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi 2, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 118.

bağlanmasına esastır. Askerlerin hastane raporu ile malûliyetini kanıtlayamaması durumunda bir soruşturma süreci başlamaktadır. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi ahz-ı asker kayıtlarında böyle bir askere ait dosyanın bulunup bulunmadığını ilgili şubelere sormaktadır. Bu inceleme neticesinde malûlün dosyası bulunamamış ise savaştığı cephe, komutanının adı, nerede veya nasıl yaralandığı, hangi hastanede tedavisinin yapıldığı, cephe arkadaşlarından yaralandığını veya o birlikte olduğunu kanıtlayan ifadelerden sonra da maaşı bağlanabilmiştir⁹⁹⁹.

Cumhuriyet Döneminde 3 Şubat 1925 tarihinde TBMM’de malûllerin terfihi konusu tartışılırken I. Dünya Savaşı malûlleri de söz konusu olmuştur. Bu dönemde I. Dünya Savaşı’nın malûllerinin toplu bir istatistiğini yansıtan aşağıdaki tablo düzenlenmiştir¹⁰⁰⁰. Fakat bu listede eksiklikler bulunabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü savaşın 1918 yılında bittiği düşünülürse aradan geçen yedi yıl içerisinde hayatını kaybeden malûller bulunabileceği muhakkaktır. Bunun yanında maaş düzenlemesi için yapılan bu istatistik içerisinde harbe katılıp da malûliyetini raporla kanıtlayamayan malûllerin de olabileceği unutulmamalıdır.

Tablo-22. 3 Şubat 1925 Tarihi İtibariyle I.Dünya Harbinde Malûl Kalan Askerlerin Sayısı

Hangi Harpde Malûl Kaldığı	Mirliva	Miralay	Kaymakam	Binbaşı	Yüzbaşı	Mülazımı evvel	Mülazımı sani	Zabit vekili	Harp memuru ve	Esnaf-ı askeriyei	Zabitan yekunu	Efradı Askeriye	Derecatı Malûliyet
Harbi umumî				2	3	3	3				11	815	1
“					1	3	4	3			11	329	2
“			1	2	3	12	15	5	1	1	40	2.716	3
“				1	7	4	9	6			27	637	4
“				6	19	20	40	7	1	2	96	5.112	5
“				3	15	20	38	1	1	1	79	1.714	6
TOPLAM			1	14	48	62	109	22	3	4	185	11.323	

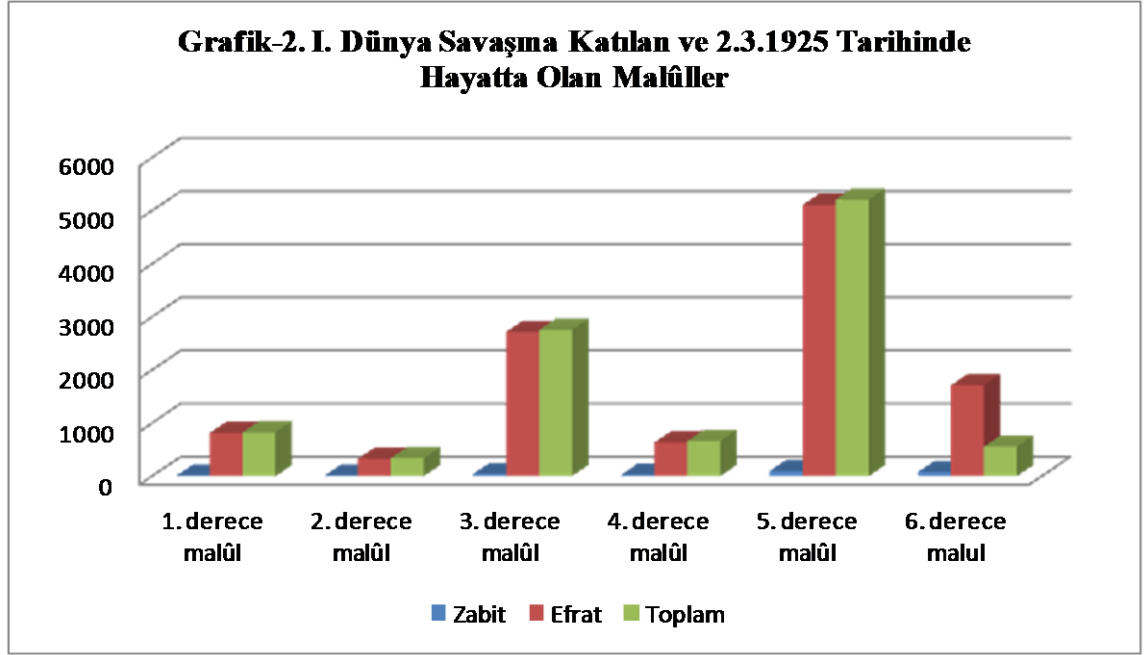
Yukarıdaki tabloya göre 11.508 malûl asker bulunmaktadır. Buna göre malûl kalanlardan % 1,7’si subay, % 98’i erlerden oluşmuştur. Subaylardan % 5,9’u birinci, % 5,9’u ikinci, % 21,6’sı üçüncü, % 14,59’u dördüncü, %51,89’u beşinci, % 42,7’si ise altıncı dereceden malûldür. Bu verilere bakıldığında subaylarda en yoğun görülen malûliyetler beşinci ve altıncı derecede malûliyetlerdir ki bunlar hafif düzeyde malûliyet sayılmaktadır.

⁹⁹⁹ Kızılay Arşivi, nr. 139/47.

¹⁰⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, 46. İçtima, İçtima senesi II, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 119.

Erlerin ise % 7,19'u birinci, % 2,9'u ikinci, % 23,98'i üçüncü, % 5,6'sı dördüncü, % 45,14'ü beşinci, % 15,13'ü altıncı dereceden malûl kalmıştır. Bu verilere bakıldığında erlerde beşinci ve üçüncü derecede malûliyetin daha yoğun olduğu görülmüştür. Bu durumda erlerde ağır malûliyetler subaylara oranla daha fazladır.

Bu tablo grafik üzerinde şu şekilde gösterebilir.

2. SOSYAL ve EKONOMİK ALANDA YAPILAN DÜZENLEMELER

2.1. MALÛLLERE MAAŞ BAĞLANMASI

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı öncesinde büyük çaplı bir savaş ile karşı karşıya olduğunu biliyordu. Bu yüzden asker mevcudunu arttırabilmek için gönüllülüğü teşvik edici bazı düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerden bir tanesi de gönüllü olup ta savaş sırasında malûl kalan yada şehit olanlara maaş bağlanmasıdır. Osmanlı Devleti henüz I. Dünya Savaşı'na dahil olmadan önce 24 Eylül 1914 (11 Eylül 1330) tarihinde bu yasal düzenleme Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda görüşülmüştür¹⁰⁰¹. Mecliste yapılan görüşmelerden sonra layiha

¹⁰⁰¹ 1332-1333 Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniyye, Devre 3, İctima Senesi 3, 1. Cilt fihristi, TBMM Bas. 1992, s. 214-215.

kanunlaşmıştır¹⁰⁰². 24 Eylül 1914 tarihli ve 538 numaralı “8 Şaban 1327 tarihli Askeri Tekaüd ve İstifa Kanununun 35 ve 36. Maddelerine Müzeyyel Fıkarat Hakkında Kanun-u Muvakkat” adlı bu kanunla askeri tekaüd ve istifa kanununun 35 ve 36. maddelerine¹⁰⁰³ eklemeler yapılmıştır. 35. maddeye yapılan eklemeye göre gönüllü subaylardan muharebe esnasında veya eşkıya takibi sırasında yaralanarak sakat kalanlara rütbelerinin karşılığı olan maaşın yarısı, muharebe meydanında aldığı yara veyahut sefer sırasında vefat eden subayların ailelerine de yine rütbelerine tekabül eden maaşın yarısı nisbetinde maaş bağlanacaktır. 36. maddeye yapılan eklemeye göre ise gönüllü erlerden muharebe meydanında veya eşkıya takibinde yaralanıp sakat kalanların kendilerine veya bu sebepten dolayı vefat edenlerin ailelerine, ayrıca resmi bir vazifeyi yerine getirirken kazaen vefat edenlerin ailelerine “efrad-ı nizamiye” gibi maaş bağlanacaktır¹⁰⁰⁴. Bu şekilde gönüllü olarak savaşa katılıp malûl kalan veya şehid olanlar sosyal güvenlik kapsamına alınmışlardır.

Gerçekten de I. Dünya Savaşı beklendiği gibi büyük yıkımlara ve acılara sebep oldu. Bunun temel sebebi savaşlarda kullanılan ağır silahların insan kaybını ve malûl sayısını artırmasıydı. Ağır kayıplar ve malûl sayısındaki artış onların problemlerinin kısa zaman içerisinde çözülmesini engelledi. Bu nedenle bütün dünyada malûller, içine düştükleri zor durumu kamuoyuna duyurmak, sosyal ve ekonomik haklarını elde edebilmek için ulusal ve uluslar arası alanda örgütlendiler. Bu gelişmeler devletleri çeşitli tedbirler almaya zorladı. Avrupalı Devletler, meslek edindirme gibi bazı projeler gerçekleştirerek, malûl askerlerin sosyal ve ekonomik şartlarını iyileştirme çabası içine girmişlerdir¹⁰⁰⁵.

Osmanlı Devleti’nde ise malûllerle ilgili ilk yasal düzenlemeler Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde gerçekleşmiştir. Devlet vatanın istiklali uğrunda yaralanan

¹⁰⁰² Düstur, Tertip 2, C. 6, s. 1282-1283.

¹⁰⁰³ Kanun ilk çıktığında 35. Madde şu şekildedir; “meydan- muharebede eşkıya takibi sırasında şehiden ve bir resmi vazifenin ifasından dolayı kendisinin bir kusuru olmaksızın kazaen vefat eden veya mecruh olup da tedavi olduğu sırada veya gerçekleştirilen ameliyat neticesinde vefat eden umera ve erkan ve asker mensuplarının eytam ve eramiline birinci derecede maluliyet maaşınının yüzde yetmişbeşi ve hareket sırasında ve hizmet esnasında hava ve sefer şartlarından dolayı ve barış zamanında bir askeri vazifenin ifası sırasında hastalanıp da bunun sonucunda vefat edenlere birinci derece maluliyet maaşınının yüzde altmışbeşi verilir”. 36. Madde ise “gerek meydan-ı muharebede gerekse eşkıya takibinde veya aldığı yaranın tesiriyle bilahare gerek bir resmi vazifenin ifasından dolayı kazaen vefat eden askeri okulların harbiye sınıfı öğrencileri ile neferlerin ailelerine birinci derece maluliyet maaşınının üçte biri ödenir ve bu maaş 44. Maddede muharrer efrad ailelerinin her birine seyyanen taksim edilir”. Bkz. Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 702-703.

¹⁰⁰⁴ Düstur, Tertip 2, C. 6, s. 1282-1283; 1332-1333 Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniyye, Devre 3, İctima Senesi 3, 1. Cilt fihristi, TBMM Bas. 1992, s. 214-215.

¹⁰⁰⁵ Bois, a.g.m., s. 237-258.

veya malûl kalan subay ve erlerin korunması gerektiğinden hareketle onların sosyal ve ekonomik hakları ile ilgili kanunlar çıkarmıştır¹⁰⁰⁶.

1914'de başlayan ve dört yıl süren I. Dünya Savaşı döneminde ülkenin tamamında açlık, fakirlik hakim olmuştur. Başkent İstanbul'da dahi yoksulluk had safhaya ulaşmıştır. Mondros Ateşkes Anlaşması'nın ardından cephelerden geri dönenler şehirde açlık, perişanlık, işsizlik, hastalık ve umutsuzluk görmüşlerdir. Bu fakir ve işsiz kabilelerine terhis edilmiş subay ve askerler de eklenmiştir¹⁰⁰⁷. Subay ve askerlerin en kötü durumda olanları ise malûl gazilerdir. Zira, onlar çalışıp üretebilecek durumda değillerdir¹⁰⁰⁸.

Görüldüğü üzere bu genel manzara içerisinde malûl gaziler savaşın acılarını en çok hisseden kesim olmuştur. Özellikle şehirlerde harp malûlu gazilerin içinde bulunduğu şartlar sosyal bir yara olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumda devlet onların mağduriyetlerinin giderilmesi için çeşitli tedbirler almak zorunda kalmıştır.

Esasen araştırmanın diğer bölümlerinde değinildiği üzere 1909 Tekaüd ve İstifa Kanununun kabulünden itibaren malûllerle ilgili çeşitli kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemeler onların hayatlarını kısmen kolaylaştırmıştır. Fakat bilahare savaşların getirmiş olduğu ekonomik zorluklar ve enflasyon karşısında maaşlar erimiştir. Zira, 1909'da çıkarılan yasa ile belirlenen malûl maaşlarında her hangi bir artış olmamıştır. Bu durum malûllerin mağduriyetini artıran en önemli sebeptir. Örneğin 1909 düzenlemesine göre 1 ve 2. derecelerden malûl olup da hizmeti on sene olan bir binbaşı 1.680-1.840 kuruş, bir yüzbaşı 882-966, bir mülazım-ı evvel 672-836, bir mülazım-ı sani 588-644 ve zabıt vekili 387-424 kuruş, bir er ise 150-300 kuruş tekaüd maaşına bağlanmıştır¹⁰⁰⁹.

Malûl gazilerin yaşam koşullarını tam olarak yansıtabilmek açısından alım güçlerine bakmak gerekmektedir. Bu sebepten I. Dünya Harbi ve sonrasında temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını vermek uygun olacaktır¹⁰¹⁰.

¹⁰⁰⁶ Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 702-703.

¹⁰⁰⁷ Mehmet Temel; *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1997, s. 26-27.

¹⁰⁰⁸ Geniş bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 53, C. XVIII, (Temmuz 2002), s. 356-358.

¹⁰⁰⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 646.

¹⁰¹⁰ Vedat Eldem; *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, TTK Yay., Ankara 1994, s. 50-51.

Tablo-23. İstanbul'da 1914-1919 Yılları Arasında Perakende Fiyatların Yıllık Ortalama Artışı (kıyye/kuruş)

Cinsi	1914	1915	1916	1917	1918	1919
Ekmek	1.25	1.65	9.5	18	34	13
Un	1.75	2.3	12	30	45	20
Makarna	3.0	4.5	24	65	90	38
Pirinç	3.0	5.0	20	45	92	45
Şeker	3.0	7.5	30	112	195	46
Kahve	12.0	25.0	110	300	800	105
Çay	60	120	250	400	500	250
Soğan	0,5	1.0	4	8	15	7
Fasulye serbest	4.0	7.0	15	40	65	35
Patates	1.0	1.6	3	14	27	16
Süt	2.0	3.5	7	15	45	40
Peynir, kaşar	12.0	20.0	40	100	210	120
Sadeyağ	10.0	18.0	30	85	170	130
Tereyağ	20.0	50.0	90	155	350	300
Zeytinyağı	8.0	14.5	25	88	160	115
Tuz	1.5	1.5	2	2.5	4.5	12
Koyun eti	7.0	8.5	16	35	125	70
Sabun	7.0	12.6	20	53	140	70
Gazyağı	1.5	3.0	50	80	140	22
Odun (çeki)	45	70	150	235	540	500
Odun kömürü	0.5	1	2	4	11	7
Ayakkabı (çift)	70	130	230	350	1.100	700
Erkek elbisesi	450	625	900	2.000	6.000	4.000
Maden kömürü (ton)	115	126	200	420	975	3.000
Sigara, İkinci (paket)	2.5	2.5	5	10	15	20

Bu fiyatlara göre malûl bir binbaşının aldığı maaşın 1680 kuruş olduğu dikkate alındığında 1914 yılında maaşının tümüyle 1344 kıyye ekmek yada 84 kıyye¹⁰¹¹ tereyağı veya 240 kıyye koyun eti alabilmektedir. Yine bir yüzbaşı 884 kuruş maaşıyla 707,2 kıyye ekmek ya da 44,2 kıyye tereyağ veya 126 kıyye koyun eti alabilmiştir. Bir mülazım-ı evvel ise aldığı 672 kuruş maaşının tümüyle 537,6 kıyye ekmek ya da 33,6 kıyye tereyağ veya 96 kıyye koyun eti alabilmekte idi. Mülazımısani ise 588 kuruş olan maaşının tamamıyla 470,4 kıyye ekmek ya da 29,4 kıyye tereyağı ya da 84 kıyye koyun eti alma gücüne sahiptir. Bir zabıt vekili ise aldığı 384 kuruş maaşın tamamı ile 309,6 kıyye ekmek veya 19,35 kıyye tereyağı ya da 55 kıyye koyun eti alabilmiştir.

Ancak temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları, harbin ilerleyen döneminde özellikle 1918'de muazzam bir yükselişe geçmiştir. Bu nedenle harp malûllerinin alım gücü son derece zayıflamıştır. Örneğin bir binbaşı 1918'de aldığı maaşla 49 ekmek ya da 4,8 kıyye tereyağ veya 13,44 kıyye koyun eti alabilmiştir. Bir yüzbaşı

¹⁰¹¹ 1 kıyye=okka şehir ve hasabalara göre değişmekle birlikte en bilineni 400 dirhemdir. O da yaklaşık 1,3 (1.282 gr.) kilogramdır. Bkz. Pakalın, a.g.e., C. 2, s. 723.

ise maaşının tamamıyla 26 ekmek ya da 2,5 kıyye tereyağ veya 7 kıyye koyun eti alabilmiştir. Bir mülazımievvel ise 19,7 ekmek ya da 1,92 kıyye tereyağ veya 5,3 koyun eti alabilmiştir. Mülazımisani ise aldığı maaşın tamamıyla ancak 17 ekmek ya da 1,6 kıyye tereyağ veya 4,7 kıyye koyun eti alabilmiştir. Zabıt vekilinin durumu daha kötüdür. Zabıt vekili aldığı maaşın tamamı ile 11 ekmek ya da 1 kıyye tereyağ veya 3 kıyye koyun eti alabilmiştir.

Görüldüğü gibi malûllerin hayat seviyelerinin iyileştirilmesinde yeterli olmayan bu maaşlar I. Dünya Harbi'nin başlamasıyla enflasyona yenik düşmüştür. Ülkenin içine düştüğü ekonomik buhran malûl gazilerin yaşam koşullarını son derece zorlaştırmıştır¹⁰¹².

Meclis-i Mebusan yardıma muhtaç malûl askerler ile bunların ailelerinin durumunu iyileştirmek ve malûliyet maaşları bağlanıncaya kadar zor durumda kalmalarını engellemek amacıyla bazı çalışmalar yapmıştır. Karesi mebusu Hüseyin Kadri Bey ile Tekfurdağı (Tekirdağ) mebusu Harun Bey, daha önce kabul edilen 9 Temmuz 1914 (26 Haziran 1330) tarih ve 372 numaralı "*Hal-i Harp Münasebetiyle taht-ı silaha celb olunan muinsiz efrad-ı redife ve mustahfaza ailelerine tahsis olunacak maaş*"¹⁰¹³ hakkındaki kanunun bazı maddelerinde değişiklik yapmak üzere bir kanun layihası hazırlamışlardır¹⁰¹⁴. Bu kanun teklifi mecliste tartışılmış ve 9 Şubat 1332 tarih ve 126 numaralı "*Muinsiz efrad aileleri maaşının maiyetlerinin vefat ve malûliyeti halinde eytam ve eramil veya malûliyet maaşı tahsisine kadar devam tediyesi hakkında kanun*" adıyla yasalaşmıştır. Bu kanuna göre;

Ailelerine muinsizlik maaşı bağlanmış olan atsubay ve erlerin cephe muharebe meydanında ve askerlik görevi sırasında herhangi bir sebeple vefatı halinde söz konusu maaş kesilmeyerek ödenmeye devam edilecektir. Diğer bir ifade ile şehit ailelerine maaş tahsisine kadar ailelere muinsizlik maaşı ödenerek magduriyetlerinin önüne geçilecektir.

Aynı şekilde muharebe meydanında veya resmi vazifenin ifası esnasında malûl olan atsubay ve erlerin malûliyet durumları kanuna uygun olanların ailelerine

¹⁰¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İctima senesi 1, 78. İctima, (02.01.1340), s. 646.

¹⁰¹³ Bu kanunun birinci maddesine göre harp dolayısıyla silah altına alınan redif erleri ve mustahfazanın aileleri nüfusunun her birine maliye bütçesinden tahsisat-ı fevkalade suretinde verilmek üzere 14 Ekim 1912 (1 Teşrinievvel 1328) tarihinden itibaren aylık 30'ar kuruş maaş tahsis edilmiştir. İkinci maddesinde ise adı geçen erler terhis olundukları tarihi takip eden ay başlangıcından itibaren aile maaşlarının kesileceği ifade edilmektedir. Bkz. Düstur, Tertip 2, C. 6, s. 859.

¹⁰¹⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 1, 8. İctima, (30.11.1331), s. 147-148.

daha evvel muinsizlik maaşı tahsis olunmuş ise bu maaş memleketlerine vardıklarında kesiliyor iken, bu kanunla malûliyet maaşları tahsis oluncaya kadar muinsizlik maaşının ödenmesine devam edilecektir. Kanuna göre eytam ve eramil veya malûliyet maaşı ödeme cüzdanları gelenlerin muinsizlik maaşları derhal kesilecektir. Ancak maaş cüzdanları geldikten sonra sehven muinsizlik maaşı ödenenlerden bu para geri alınacaktır. Geri alma işlemi birikmiş eytam, eramil ve malûliyet maaşından bir defada tahsil edilecektir¹⁰¹⁵.

Görüldüğü gibi harp meydanlarında yardıma muhtaç şehid aileleri ile, malûl kalanların kendilerine tekaüd kanunu çerçevesinde maaş bağlanması oldukça uzun bir müddet aldığından bu süre zarfında şehid aileleri ile malûllerin zor duruma düşmeleri engellenmeye çalışılmıştır. Böylece malûl ve şehitlere tekaüd maaşları bağlanıncaya kadar muinsiz maaşı ödenerek geçimleri devlet tarafından karşılanmış, sefaletle sürüklenmeleri engellenmiştir.

Bununla beraber malûl gazilerin refahını temin etmek için farklı çözüm yolları aranmıştır. Ancak, bu çözüm yollarından bazıları yasalara uygun görülmeyle Meclis-i Vükela tarafından reddedilmiştir. Örneğin 20 Temmuz 1918 tarihli bir belgeye göre malûl gazilerin durumlarını düzeltmek amacıyla harp devam ettiği müddetçe tren yoluyla Avrupa'ya gidip gelen yolculardan 20'şer kuruş ek ücret alınması teklif edilmiş ise de bu teklif, Meclis-i Vükela tarafından yolculardan tarife haricinde para alınamayacağı gerekçesiyle reddedilmiştir. Meclisi Vükela malûl gaziler için ihtiyaç duyulan paranın iane suretiyle temin edilmesi önerisinde bulunmuştur¹⁰¹⁶.

Öte yandan malûl gaziler zaman zaman maaşla ilgili sorunlar yaşamışlardır. Harp sırasında yaralanan ve sakatlanan askerlerin maaşla ilgili yaşadıkları sorunlardan en önemlisi maaşların bağlanmasının gecikmesidir. Ancak, malûliyetten kaynaklanan hak edişler gecikmeli de olsa mutlaka ödenmiştir. Malûllerin geciken muameleleri karşısında Harbiye Nezareti işlemlerin hızlandırılması konusunda ilgilileri uyarmıştır. Örneğin Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa 16 Mart 1917 tarihinde Sadrazamlığa gönderdiği bir yazıda terfi ve tekaüd işlemleri gecikmiş olan askerlerin isimlerini bildirerek işlemlerin hızlandırılmasını talep etmiştir. Bu yazıda Balkan Harbi ve I. Dünya Harbi sırasında yaralanan ve aldığı

¹⁰¹⁵ Düstur, Tertip 2, C. 9, s. 187-188.

¹⁰¹⁶ BOA, MV., nr. 212/29.

yara neticesinde malûl kalan bir yüzbaşı ve bir mülazım-ı evvelin üstün hizmetlerinden dolayı rütbelerinin bir derece yükseltilmesi de istenilmiştir¹⁰¹⁷.

Buna göre 40-314 sicil numaralı Çengelköy'de oturan III. Ordu, 24. Süvari Alayı, 5. Bölük'den Yüzbaşı Bekir Paşa oğlu Ahmed Selahaddin Efendi, I. Dünya Savaşı'nda Kafkasya Cephesi'nde aldığı yaraların tesiri ile sol bacağında yara izi oluşmuş, sağ bacağı malûl kalmıştır. Selahaddin Efendi'nin muharebelerde gösterdiği yararlılıklar nedeniyle malûlen emekliliğinin Binbaşı rütbesinden gerçekleştirilmesi teklif edilmiştir. Yine 3-319 sicil numaralı İstanbul'da oturan mülazım-ı evvel Nuri Mahmut Paşa oğlu Cevad Efendi'nin Balkan Harbi'nde maruz kaldığı rahatsızlık nedeniyle sağ bacağı kesilmiş olup kıdemine ve takdir olunan ikdar ve liyakatına binaen yüzbaşılığa terfi ve üçüncü dereceden tekaüdünün icrası gerçekleştirilmiştir¹⁰¹⁸.

Osmanlı Ordusu'nda görev yaparken malûl kalan Alman subaylarına da maaş ödendiği görülmektedir. Örneğin Sarıkamış Harekatı sırasında malûl kalan Alman subayı Feldmann'a maaş bağlanmıştır. Feldmann 1915 yılı Şubat ayında iki ayağının donması nedeniyle Kafkasya Cephesi'nden İstanbul'a getirilmiştir. Tedavi altına alınan Feldmann'ın sağ ayağı kurtarılamayarak kesilmiştir. Bu nedenle Osmanlı hükümeti adı geçen kişiye malûliyet ödeneği olarak 230 lira maaş bağlamıştır. Fakat bu para Feldman'ın aldığı tahsisatın üçte birine denk düşmektedir. İstanbul'da bulunduğu esnada bu durum Feldman tarafından Harbiye Nezaretine arz edilmiştir. Harbiye Nezareti müsteşarı Miralay İsmet Bey, Feldman'ın tekrar muayene edilmesini sağlamıştır. Bu muayenenin ardından maaşın yükseltilmesi amacıyla Harbiye ve Maliye Nezaretleri arasındaki yazışmalar yapılmışsa da bir sonuca ulaşmamıştır. Bu arada Feldman, Almanya'ya gitmiş, 1920 yılında emeklilik durumunun ne olduğunu yeniden sormuşsa da kendisine işlemlerin sonuçlanmadığı cevabı verilmiştir. Bilahare yeni bir dilekçe ile müracaat etmiş ve yapılan incelemeler neticesinde tekaüd maaşı hak ettiği dereceden bağlanmıştır¹⁰¹⁹.

Harp malûllerinden bazılarının yanlışlıkla bulunduğu rütbenin altından tekaüd edildikleri ve buna göre maaş aldıkları görülmüştür. Bu durum fark edildiğinde hemen düzeltilme yoluna gidilmiştir. Örneğin I. Dünya Harbi malûllerinden 2.

¹⁰¹⁷ BOA, İ.DUİT., nr. 153/57.

¹⁰¹⁸ BOA, İ.DUİT., nr. 153/57.

¹⁰¹⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 239, Gömlek: 117, Belge nr. 117-1.

Kolordu 6. Fırka 18. Alay 1. Tabur kıdemli yüzbaşısı Mehmed Emin Efendi kıdemli yüzbaşı olduğu halde kıdemliliği dikkate alınmayarak yüzbaşılık üzerinden tekaüd edilmiştir. Bu durum malûlün 20 Ekim 1922 tarihinde verdiği dilekçesi üzerine Müdafa-i Milliye Vekaleti tarafından düzeltilmiştir¹⁰²⁰.

Askerlerin tekaüdlükleri ile ilgili olarak yaşanan önemli sorunlardan birisi de kayıtların elde edilememesidir. Örneğin 5 Ekim 1917 tarihinde Müdafa-i Milliye Vekaleti, malûl gazilerden olan Salih oğlu Tokatlı Mehmet Şevki Efendi'nin kaydını bulamamıştır. Bunun üzerine İzmit askeri Hat Komiserliğine durumu bildirerek söz konusu kişinin İstanbul Muamelat-ı Zatiyesinde mevcut künye ve kaydının gönderilmesini istemiştir. Benzer şekilde İstanbul'da kaydı bulunamayan Nevşehir Ahz-ı Asker Şubesi Reisi Piyade Binbaşısı Ali oğlu İbrahim Efendi'nin hakkındaki bilgilerin Müdafa-i Milliye Vekaleti tarafından istendiği görülmektedir. Şubeler arasındaki yazışmalar sonucunda malûl askerlerin kayıtlarına ulaşılması mümkün olmuştur¹⁰²¹. Kaydına ulaşamayan malûllerin tekaüdlük işlemleri ise bir dizi soruşturma ve inceleme neticesinde sonuca bağlanmıştır.

Bununla birlikte savaş şartlarının şehit ve malûllerin dosyalarına ulaşılmasını güçleştirdiği muhakkaktır. Bu durumda şehit aileleri veya malûller mağdur duruma düşmüşlerdir. Örneğin Genç Milis Alayı yüzbaşlarından Ali Bey oğullarından Hasan Bey'in, 1915 senesinde Malazgirt mıntikasında vefat ettiği ailesi tarafından bildirilmiştir. Hasan Bey'in eş ve çocuklarına yetim maaşı tahsisi için 13 Kasım 1922 tarihinde İstanbul Muamelat-ı Zatiye Şubesinden kaydı istenmiştir. Bu şubeden verilen cevapta adı geçen kişinin dosyasının Erzurum'a gönderildiği bildirilmiştir¹⁰²². Mevcut belgelerden bu kişinin dosyasının akıbeti ve emeklilik işleminin gerçekleşip gerçekleşmediği hakkında her hangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Malûllerin tekaüde esas olan malûliyet dereceleri de zaman zaman eleştiri konusu olmuştur. Malûller bu konudaki taleplerini Harbiye Nezaretine bildirmişlerdir. Örneğin 1 Temmuz 1916 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Piyade 33. Alayın 2. Taburunun 5. Bölük subaylarından bir mülazımievvel emeklilik derecesine itiraz etmiştir. Bu subayın 27 Mayıs 1915 tarihinde Çanakkale Cephesi'nde Arıburnu Mıntikasında yaralanarak göğsünden itibaren vücudunun alt

¹⁰²⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1717, Gömlek: 149, Belge nr. 149-8.

¹⁰²¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1717, Gömlek: 149, Belge nr. 149-13, 11, 10, 7, 1, 2, 3, 6.

¹⁰²² ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1717, Gömlek: 149, Belge nr. 149-13, 11, 10, 7, 1, 2, 3, 6.

kısmı tamamen felç olmuştur. Tıp Fakültesi Hastanesi'nde yapılan ameliyatlara rağmen felç durumunda herhangi bir düzelme olmamıştır. Malûl subay verdiği dilekçede bir seneden beri mefluç bir halde hareketsiz olarak Tıp Fakültesi Hastanesi'nde yattığını belirtmiştir. Asker devamla;

“hizmet-i vataniye uğruna mukadder olan bu afet-i faciadan dolayı memlekete ancak hizmet edebilecek genç bir sinde iken mādâme'l-hayat, bu hâl-i malûliyette kalacağıma dair tıp fakültesince verilen rapora binaen hakkımda mumele-i tekaüdiye icra olunuyor. Ebediyen bi-l külliye yürümekten ve bütün nimet-i hayatiyeden mahrumen en ufak beşeri bil-cümle ihtiyacıma varıncaya kadar âharın muavenetene ilelebet muhtaç olduğum halde, ölünceye kadar habs-ü ikamete mahkum ve nim-mürde bir hayatı idame için tekaüdlüğümün dördüncü dereceden icrası tensip buyrulmuş ise de bir ayağını ve hatta iki ayağını zay edip de taraf-ı hükümetten imal ettirilen suni aza ile hayat ve hareketlerini bendenizce şâyan-ı gıpta olacak derecede ve âharın muavenetine muhtaç olmayacak surette bu gibi malûlinin bir memuriyet veya ticarete sülûku suretiyle tevsi-i maişetleri mümkün ve meşhud iken daha müsait dereceden tekaüt edildikleri[ni] ...”

ifade ederek durumundan şikayet etmiştir¹⁰²³.

Malûl asker, kendisinin savaş sırasında aldığı kurşun tesiriyle göğsünden itibaren vücudunun alt tarafının madum hükmünde olduğunu ve sancı içerisinde kıvrandığını belirterek tedavi için Almanya'ya gitmek istediğini ifade etmiştir. Bunun yanında sürekli sonda takacağını, bir yanından diğer yanına dönemediği için temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını, hastaneden çıkar çıkmaz bu gibi ihtiyaçlarına bakacak bir hastabakıcının ömür boyu yanında bulunması gerektiğini, bu hasta bakıcının maaşını da temin etmesinin gerekeceğini, söz konusu giderleri karşılayamadığını ilaç ve hastabakıcı masrafının devlet tarafından temin edilmesini istemiştir¹⁰²⁴.

Malûllerin karşılaştıkları sorunlardan birisi de malûliyet raporlarındaki bürokratik işlemlerin tekemmül etmemesi idi. Burada kusurlu olan hastane yada Kolordu tabipleri idi. Ancak, bu hatanın cezasını malûller çekiyordu. Zira, malûllerinin tekaüd edilmesi ve tekaüdlük derecesi üzerinden maaş alabilmeleri için malûliyeti kanıtlayan sağlık raporunun usulüne uygun olarak düzenlenmiş olması gerekiyordu¹⁰²⁵. Bu raporlarda görülen eksiklikler maaş bağlanmasını geciktirebilmekte idi.

¹⁰²³ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2432, Dosya: 101 Fihrist: 003-03.

¹⁰²⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2432, Dosya: 101 Fihrist: 003-04.

¹⁰²⁵ Kızılay Arşivi, nr. 23/266.

Esasen malûl gazilerin tekaütlük işlemlerinin gecikmemesi için raporların veya diğer resmi evrakların zamanında ve usulüne uygun olarak düzenlenmesi konusunda zaman zaman uyarılar yapılmakta idi. Örneğin 5. Kolordu tarafından İnebolu Mevki Kumandanlığı'na gönderilen yazıda, I. Dünya Harbi'nde malûllerinden izinli veya tekaüd edilmiş bulunan ümera ve zabitanın hangi uzuvlarından malûl kaldıklarını ve malûliyet derecelerini belirten künye evraklarının acele olarak gönderilmesi talep edilmiştir. Ayrıca beldedeki hükümet tabiplerinin de bilgilendirilerek, raporları usulüne uygun olarak tanzim etmeleri istenmiştir¹⁰²⁶.

Raporlarda kişinin hangi cephede ve ne sebeple malûl kaldığı, malûliyetin veya hastalığın şekli, uygulanan tedaviler, malûlün açık askeri künyesi, kaçınıcı dereceden emekli maaşına bağlanacağı kaydediliyordu¹⁰²⁷. Malûllerin künyelerinin sağ tarafına hastaneye giriş ve çıkış tarihleri yazılıyordu. Hastanelerde hazırlanan ve birliklere gönderilen teşhis varakalarının düzenli tutulması gerekiyordu. Zira, teşhis varakaları harp meydanlarında kaybolan veya kıtasında olması gerekirken bulunamayan askerlerin nerede olduğunun anlaşılması açısından oldukça önemliydi. Söz konusu yaralı veya malûl askerlerin tekaüde sevk edilebilmeleri için bu Sıhhiye istihbaratının titizlikle ve düzenli bir şekilde tutulmasına ihtiyaç duyulmuştur¹⁰²⁸.

Görüldüğü üzere bir malûliyet raporunda kişinin malûllük süreci ayrıntılı bir şekilde yer alıyordu. Örneğin Çanakkale Cephesi'nde Seddülbahir Muharebesinde şarapnel tesiriyle omurgasından ağır bir yara alan Soma kazasının Hamidiye Köyü'nden Selim oğlu Celil, ilk olarak cephe sargı yerinde tedavi edilmiş, buradan Maydos'dan vapura alınarak Tekfurdağı Hastanesine gönderilmiştir. Burada bir müddet tedavi edildikten sonra İstanbul'a sevk edilmiş ve Maçka Hastanesi'ne yatırılmıştır. Bu hastanede gördüğü tedavi yeterli olmayınca 23 Nisan 1916 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye Mecruhın Hastanesine getirilmiştir. Selim oğlu Celil bu hastanede ameliyat edilmişse de malûl kalmaktan kurtulamamıştır. Kalçasında beş santimlik bir kısalma olması nedeniyle 4. Dereceden malûliyet hükmü verilmiş , üç tabib yüzbaşı ve iki tabib binbaşı tarafından düzenlenen 11 Ağustos 1916 tarihli raporla tekaüde sevk edilmiştir¹⁰²⁹.

¹⁰²⁶ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1763, Gömlek 68, Belge nr. 68-1.

¹⁰²⁷ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2214, Dosya: 51, Fihrist: 01-03.

¹⁰²⁸ Kızılay Arşivi, nr. 23/266.

¹⁰²⁹ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2214, Dosya: 51, Fihrist: 01-03.

Aynı şekilde Seddülbahir Muharebesinde çenesinden yaralanarak tedavi altına alınan İzmit sancağının Karamürsel Kazasının Aktoprak köyünden Hacı İbrahim oğlu Hacı İsmail, Akbaş iskelesinden vapura bindirilerek Haydarpaşa Hastanesine getirilmiş burada ameliyata alınmıştır. Bilahare 4 Ağustos 1916 tarihinde Mekteb-i Harbiye Mecruhin Hastanesi'ne getirilmiştir. Yapılan incelemelerde geçirdiği hastalıktan felç olduğu anlaşılınca malûlen dördüncü dereceden tekaüd edilmiştir¹⁰³⁰.

2.2. MALÛLLERİN ÇEŞİTLİ İŞ ALANLARINDA İSTİHDAMLARI

I. Dünya Savaşı öncesinde malûl kalmış askerlerin tekaüd edildikten sonra devlet dairelerinde yeniden istihdam edilmeleri ile ilgili taleplerde buldukları anlaşılmaktadır. Fakat, malûllerin istihdam edilmeleri için yapılmış yasal düzenlemeler olmadığı için bu taleplere olumlu cevaplar alınamamıştır. Ancak, I. Dünya Harbi başlamadan evvel 13 Haziran 1914 (19.B.1332 hicri) tarihinde Meclis-i Vükela mütekaid ve malûl olarak tekaüde ayrılanlardan isteyenlerin tekrar devlet dairelerinde istihdam edilebileceğine karar vermiştir¹⁰³¹. Zira, bu uygulama ile hem devletin hizmetleri yürütülmüş, hem de geçim sıkıntısı çeken malûllere ek bir gelir imkanı sunulmuş olacaktır.

Öte yandan malûl erler savaş döneminde ihtiyaç olduğu için hastanelerde sıhhiyeciler olarak da istihdam edilmişler yada Hilâl-i Ahmer ambarlarında çalışmışlardır. Hilâl-i Ahmer ambarına gönderilen erlerin yaklaşık %90'ı sakat ve malûllerden oluşmaktaydı. Malûl erler ambarlarda çalışmalarının karşılığı olarak günlük 2 liraya yakın bir ücret almakta idiler. Bu erler onbaşı veya çavuş nezaretinde çalıştırılmışlardır. Ancak, malûllerin çalıştırılmasında sorunlarla karşılaşmıştır. Örneğin 16 Eylül 1914 (3 Eylül 1330) tarihinde ambar memuru tarafından Hilâl-i Ahmer'e gönderilen bir yazıda malûlleri çalıştırmayan Fehmi Efendi'nin yerine yeni bir onbaşı veya çavuşun gönderilmesi istenmiştir. Bu yazıda ayrıca ambarda iş yapamayacak durumda olan malûllerin bulunduğu bunların çalışabilecek olanlar ile değiştirilmesi talep edilmiştir¹⁰³².

¹⁰³⁰ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2214, Dosya: 51, Gömlek: 01-02.

¹⁰³¹ BOA, DH.MB.HPS.M., nr. 13/63.

¹⁰³² Kızılay Arşivi, nr. 248/104.

Harp malûllerinin çeşitli alanlarda istihdam edilmeleri sağlanırken, malûl olduklarından dolayı hafif işlerde çalıştırılmalarına dikkat edilmiştir. Fakat zaman zaman başta verilen iş ağır olmamakla birlikte malûl askerin hastalığının ilerlemesi nedeniyle daha hafif işlere geçmek için talepte buldukları görülmüştür. Örneğin Eskişehir Hilâl-i Ahmer kıtasında çalışan Hasan oğlu Osman, 9 Ağustos 1916 tarihinde Eskişehir Hilâl-i Ahmer Şubesine müracaat ederek içinde bulunduğu malûliyetin giderek arttığını, aynı zamanda fitik illetinden de rahatsız olduğunu, bu sebeple ağır işlerden alınarak hafif hizmetlerde istihdamını rica etmiştir. Hasan Oğlu Osman ilk başvurusunda her hangi bir sonuç alamamış, hastalığının ilerlediğine dair muayene talep etmiş, yapılan muayenede fitik, idrar yollarında iltihap ve yaralar tespit edilmiştir. Bu rapor doğrultusunda, doktor malûlün hafif işlerde çalıştırılması önermiştir¹⁰³³.

Malûllerle ilgili düşünülen tedbir arasında onlara vasıf kazandırarak zanaat sahibi yapılmaları da bulunuyordu. 3 Şubat 1916 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre bunun için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti görevlendirilmiş, cemiyetin kurslar açarak malûl gazileri meslek sahibi etmesi planlanmıştır¹⁰³⁴. Yine 1917 tarihli bir belgede muharebelerde gözlerinden malûl kalan Osmanlı askerlerine sanat öğretecek bir müesseseden bahsedilmektedir. Hatta, hayırsever bir Alman olan Madam Mander'in bu müessesenin kurulması için 20 bin mark yardım yaptığı bilinmektedir¹⁰³⁵. Fakat malûller için kurulması düşünülen bu müessese hayata geçirilememiştir. Bunun üzerine Osmanlı Ordusu Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği Hilâl-i Ahmer Merkezine gönderdiği bir yazıda cemiyetin Madam Minder'e müracaat ederek bu paranın aşhaneler emrinde kullanılmasına müsaade edilmesinin sağlanmasını istemiştir¹⁰³⁶.

Diğer taraftan savaş sırasında nitelikli insan gücünün büyük bir kısmı cephelerde kaybedilmiştir. Bu durum nitelikli işgücüne olan ihtiyacı önemli derecede artırmıştır. Bununla beraber çok sayıda asker malûl kalmış, malûller geçimlerini temin edemez duruma düşmüşlerdir. Bu şartlar I. Dünya Savaşı sonrasında da malûl gazilerin uygun memuriyetlere atanmaları ihtiyacını devam ettirmiştir. Örneğin 28 Ocak 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti Nazır Vekili Arif Bey'den İaşe Müdüriyet-i

¹⁰³³ Kızılay Arşivi, nr. 157/293.

¹⁰³⁴ Kızılay Arşivi, nr. 153/5.

¹⁰³⁵ Kızılay Arşivi, nr. 714/166.

¹⁰³⁶ Kızılay Arşivi, nr. 714/165.

Umumisi Mumin Bey'e gönderilen bir tezkerede, Çanakkale savaşlarında bir eli sakatlanan ve hareket etmekte güçlük çeken, geçim sıkıntısı içerisinde bulunduğu anlaşılan Gazi İzzet Efendi'nin uygun bir göreve atanması emredilmiştir¹⁰³⁷.

Yine malûl gazilerden olan Hasan Tahsin Efendi, 22 Kasım 1919 tarihinde, Kastamonu Vilayeti Hapishanesi Müdürlüğü'ne tayin olunmuştur. Hasan Tahsin Efendi yol harcirahı talebinde de bulunmuştur. Bakanlık kendisine maliye bütçesinden yol harcirahı olarak iki bin kuruş ödenmesine karar vermiştir¹⁰³⁸.

Öte yandan iş gücü açığını kapatmak amacıyla Meclis-i Vükela malûl askerlerin Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Milli Mensucat Şirketi ve benzeri müesseselerde çalıştırılmasını gündeme getirmiştir. Meclis-i Vükela, bu gibi kurumlarda malûl askerlerin istihdam edilmelerinin, hem onların refah seviyelerinin yükseltilmesi hem de adı geçen müesseselerin gelişmesi açısından fayda sağlayacağı düşüncesindeydi. Bu amaçla malûllerin söz konusu müesseselerde istihdamını sağlamak için bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Bakanlar Kurulunun 2 Mayıs 1920 (13.Ş.1338 H.) tarihli kararına göre bu komisyon Harbiye, Bahriye, Ticaret ve Maliye Nezaretlerinden görevlendirilecek memurlardan teşekkül edecekti. Bakanlar Kurulu bu komisyon için bir de nizamname hazırlanmasını kararlaştırmıştır¹⁰³⁹.

Benzer şekilde I. Dünya Savaşı malûlleri için 28 Temmuz 1922'de (14.Za. 1340(H)) bir de Şuray-ı Devlet kararı çıkmıştır. Bu kararda malûllere verilen maaşların onların geçimini sağlamakta yeterli olmadığı, yardıma muhtaç bir hale düştükleri ifade edilmiştir. Onların bu durumlarını ortadan kaldırmak için mecruh ve malûl subaylar ile mülkiye memurları ve askerlerin devlet hizmetlerinde istihdam edilmeleri gerektiği kaydedilmiştir. Bu tarihten sonra açılacak odacılık, hademelik ve bu gibi işlerde malûl gazilerin tercih edilmesi kurumlara bildirilmiştir¹⁰⁴⁰. Böylelikle malûl gaziler çeşitli devlet dairelerinde istihdam edilerek ekonomik şartları iyileştirilmeye çalışılmıştır.

¹⁰³⁷ BOA, DH.KMS., nr. 49-1/77.

¹⁰³⁸ BOA, MV., nr. 217/126.

¹⁰³⁹ BOA, MV., nr. 219/3.

¹⁰⁴⁰ BOA, ŞD., nr. 2846/20.

2.3. MALÛLLERE EMLAK VE ARAZİ VERİLME ÇABALARI

Osmanlı Devleti'nin istiklalinin muhafaza edilmesi için harb sırasında vatani müdafa ederken malûl kalan veya şehid olanlar ile ailelerinin refahlarını temin etmek devletin vazifesi olarak görülmüştür. Yukarıda bahsedildiği üzere onlara maaş bağlanması, çeşitli iş alanlarında istihdam edilmeleri yanında emlak ve arazi dağıtılması da düşünülmüştür. Bu amaçla Dahiliye Nezareti Encümeni 31 Ocak 1916'da "*Harb-i hazırda Şehit Olanların Eytam ve Eramiline ve Malûlen Tekâüt Olanların Kendilerine Emlak ve Arazi Tevziine Dair Kanun Layihası*" adıyla bir kanun teklifi hazırlamıştır¹⁰⁴¹.

Bu layihanın ilk maddesinde emlak ve arazinin kimlere verileceği açıklanmıştır. Buna göre "*harb-i hazırda erkan, ümera ve zabitan ve mensubin ve efrad-ı askeriyeden şehid olanların ailelerine ve malûlen tekaüdü icra edilenlerin kendilerine*" emlak ve arazi verilecektir. Layihanın ikinci maddesinde malûllere verilecek emlak ve arazinin kıymeti ile ilgili bir sınırlandırma getirilmiştir. Buna göre subaylara verilecek arazinin kıymetinin emekli maaşlarının beş senelik tutarını aşmaması gerekmektedir. Erlere verilecek arazinin kıymeti ise onların emekli maaşlarının on senelik tutarını geçmemelidir.

Üçüncü madde ile arazinin dağıtılması için bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyon mülki idarenin büyüklüğüne göre vali, mutasarrıf ya da kaymakamın başkanlığı altında toplanacaktır. Komisyona maliyeden, defterdarlıktan, idare meclisinden ve belediye meclisinden birer kişi katılacaktır. Dördüncü madde ile malûl ve şehit ailelerine nereden arazi verileceği kararlaştırılmıştır. Buna göre düzensizliğin önüne geçmek ve şikayete meydan vermemek için malûllere ve şehit ailelerine öncelikle yaşadıkları bölgeden emlak ve arazi tahsis edilecektir. Tahsis edilecek arazinin fazla olması durumunda yakın vilayet veya beldedeki hak sahiplerine dağıtılması söz konusu olabilecektir. Arazinin kıymeti komisyon tarafından belirlenecek, dağıtımı malûliyet derecelerine göre sırasıyla önce erlere, mücahidine ve daha sonra subay ve askeriye mensuplarına verilecektir. Söz konusu arazi on yıl boyunca başkasına bırakılmayacak veya satılmayacaktır. Ayrıca malûllere verilecek arazi ve emlaktan tapu harcı

¹⁰⁴¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 1, İctima senesi 2, 22. İnikat, (18.01.1331), s. 456-458.

alınmayacaktır¹⁰⁴². Yapılan bu düzenlemeyle malûllerin ekonomik durumları iyileştirilmeye çalışılırken bir yandan da boş bulunan devlet arazileri işler hale getirilerek üretimin artırılması planlanmıştır¹⁰⁴³.

Bu kanun teklifi meclise sevk edilmiş olup burada tartışılmıştır. Tartışmalar sırasında Kütahya Mebusu İbrahim Efendi kanunun iyi düşünüldüğünü ve yerinde bir çaba olduğunu fakat bazı eksikliklerinin bulunduğunu ifade etmiştir. İbrahim Efendi teklifin sadece şehit ve malûlleri kapsamamasını eleştirmiş, savaşa katılmış olan bütün askerlere şamil olmasını talep etmiştir. O, askerlerin malûl yada sağlam şeklinde sınıflandırılmasını doğru bulmadığını, bütün askerlerin fedakarlıkla cepheye koştuklarını belirtmiştir. Bu nedenle fakir durumda olan, tarlası ve başını sokacak evi bulunmayan bütün askerlerin bu kanundan faydalanması gerektiğini vurgulamıştır. Divaniye mebusu Fuat Bey ise bu meselenin hem askeri hem de mali yönünün bulunduğunu, bu nedenle Defter-i Hakani, Muvazene-i Maliye ve Askeri Encümenlerce incelenmesi gerektiğini, bilahare kanun teklifinin yeniden ele alınmasının daha uygun olacağını belirtmiştir.

Buna karşılık Cebelibereket mebusu Hasan Sezai Bey kanun layihasının encümen encümen gezmesine gerek olmadığını, bunun zaman kaybına yol açacağını, hatta, layihanın encümenlerde takılıp kalma riskinin bulunduğunu ifade etmiştir. O, kanun teklifinin bir an evvel müzakere edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu görüşmelerden sonra kanun layihası, Meclis-i Mebusan tarafından Muvazene-i Maliye Encümenine havale edilmiştir¹⁰⁴⁴.

Öyle anlaşılıyor ki Hasan Sezai Bey haklı çıkmıştır. Çünkü layiha Muvazene-i Maliye Encümeninde kalmış, kanunlaşmamıştır. Çalışma bir sonuca ulaşmasa da şehit ve malûl gazilerin içinde bulunduğu ekonomik şartları iyileştirmek için düşünülmüş önemli bir çabadır. Bu düşünce ancak Cumhuriyet Döneminde hayata geçirilebilmiştir. 8 Şubat 1925 tarih ve 551 numaralı “*Bilumum Askeri Malûllerin Terfihi Kanunu*” çerçevesinde beşinci ve altıncı derecedeki malûl atsubay ve erlere ikişer yüz liralık arazi verilmesi kararlaştırılmıştır¹⁰⁴⁵.

¹⁰⁴² Meclis-i Mebusan 1331 (1915) Senesi Encümen Mazbataları ve Levayih-ı Kanuniyye, Devre 3, C. I, İçtima senesi 2, TBMM Bas., 1993, s. 162-163.

¹⁰⁴³ Meclis-i Mebusan 1331(1915) Senesi Encümen Mazbataları ve Levayih-ı Kanuniyye, Devre 3, C. I, İçtima senesi 2, TBMM Bas. 1993, s. 162-163.

¹⁰⁴⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 1, İçtima senesi 2, 22. İnkat, (18.01.1331), s. 456-458.

¹⁰⁴⁵ 8 Şubat 1341, nr. 551, “*Bilumum Askeri Malullerin Terfihi Kanunu*”, Düstur, Tertip 3, C. 6, s. 90; *Ordu Harp Malulleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 2.

2.4. MALÛLLERE YAPILAN YARDIMLAR

Daha önceki harplerde olduğu gibi I. Dünya Harbi'nde de malûl gazilerin tedavilerini ve hayat şartlarını kolaylaştırmak amacıyla öncelikle yardımlara müracaat edilmiştir. Gönderilen yardımlar malûllerin hem tedavilerinin yapılmasında hem de geçimlerini temin etmeleri amacıyla kullanılmıştır.

Yardımların hem ülke içerisinde hem de ülke dışından ulaştırıldığı görülmektedir. Bu yardımların toplanması ve dağıtılmasında Hilâl-i Ahmer şubeleri başta olmak üzere çeşitli cemiyet ve kurumlar ile elçiliklerin öncülük ettiği ifade edilmelidir. Söz konusu yardımlar para, sağlık malzemeleri ve giyim eşyalarından oluşmaktadır.

2.4.1. Ülke İçerisinden Yapılan Bağışlar

Savaş sırası ve sonrasında malûl gazilerin tedavilerinin ve çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması hususunda yapılan yardımların çeşitlilik arzettiği görülmektedir. Yardımlar genellikle malûllerin tedavisinde kullanılan sıhhi malzeme ve giyecek olarak yapılmıştır. Bunun yanında kısmen de olsa nakdî yardımlara da rastlanmıştır.

Esasen mecruh ve malûllerin tedavi sürecinde ihtiyaç duyulan malzemeler ile ilgili ilk müracaat edilen makam Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi olmuştur. Bu daire elinde bulunan malzemeyi cepheye veya hastanelere göndermiştir. Talep edilen malzeme eğer sıhhiye depolarında bulunamamışsa Hilâl-i Ahmer'den istenmiştir. Yurt içinden yapılan aynî ve nakdî yardımlar genellikle Hilâl-i Ahmer aracılığıyla ihtiyaç sahibi mecruh ve malûllere ulaştırılmıştır¹⁰⁴⁶.

Harp sırasında cephede savaşan askerler için yapılan yardımların daha ziyade aynî olduğu söylenebilir. Bu anlamda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi kış şartlarında askerlerin sıhhatlerini düşünerek Osmanlı hanımlarını eldiven ve çorap örmeğe davet etmiş ve topladığı eldiven, çorap ve boyun sargısını Askeri Sıhhiye ve Hilâl-i Ahmer sıhhi heyetleri vasıtasıyla cepheye göndermiştir. Ayrıca Hilâl-i Ahmer, Darü's-Sinaisinde cemiyet hesabına 24.029 hırka diktirmiştir. Bundan başka görülen ihtiyaç üzerine çamaşır imaline başlanmış ve onbinlerce çamaşır, cemiyet

¹⁰⁴⁶ Kızılay Arşivi, nr. 12/300.

ambarlarına teslim edilmiştir. Muharebede boğazından rahatsız olan gaziler için de 100.000 aded ağızlık ve burunluk imal olunarak askeri sıhhiyeye verilmiştir¹⁰⁴⁷.

Harp sırasında ülkenin her bölgesinden yardım gönderildiği görülmektedir. Mesela Alanya Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubesi, 25 Ekim 1914 tarihinde I. Dünya Savaşı'nda vatan için her türlü fedakarlığı yapan ve muharebede yaralanan askerlere verilmek üzere 13 bin 41,5 kuruşluk yardımda bulunmuştur. Yine aynı şube tarafından 16 Aralık 1914 tarihinde, 15 Osmanlı lirası ve 25 adet gümüş mecediye de posta yoluyla Hilâl-i Ahmer merkezine gönderilmiştir. 11 Mayıs 1912 tarihinde kurulduğu anlaşılan bu şubenin malûl gaziler için birkaç defa yardım toplayarak göndermiş olması dikkat çekicidir. Söz konusu şubenin daha sonraki dönemde de farklı miktarlarda yardım gönderdiği görülmektedir¹⁰⁴⁸.

Keza Kastamonu Hanımlar Şubesi tarafından 7 Şubat 1915 tarihinde malûl ve mecruh gazilere verilmek üzere her bir pakette don, gömlek, hırka, entari, takunya ve terlik bulunan 1.100 takım hazırlanmakta olduğu belirtilerek bu yardımın İstanbul'a mı yoksa Erzurum'a mı gönderilmesi gerektiği Hilâl-i Ahmer'den sorulmuştur¹⁰⁴⁹. Mevcut bilgi ve belgeler çerçevesinde bu yardımın nereye gönderildiği tespit edilememiştir.

Yine 1 Ağustos 1920 tarihinde Konya Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesi tarafından malûl askerlere don ve gömlek yapmak amacıyla sekiz top bez gönderilmiştir. Kadınlar Şubesi muhacir kızlarını çalıştırmak suretiyle malûl ve mecruh askerler için elbise ve kaput da diktirmiştir¹⁰⁵⁰.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, savaş sırasında mecruh ve malûl gazilerin tedavi edildiği hastanelere gerek sıhhi malzeme gerekse ihtiyaç duyulan diğer malzemeler konusunda her türlü yardımı yapmaktaydı. Bu şekilde cemiyet, malûl ve mecruhların tedavisinde ihtiyaç duyulan sıhhi malzemeler ile hastanelerde gerekli olan her türlü eşyanın temin edildiği merkez konumunda olmuştur¹⁰⁵¹. Mesela I. Kolordu Kumandanlığı 19 Mart 1915 tarihinde, bölgedeki Hilâl-i Ahmer depolarında bulunan

¹⁰⁴⁷ "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 152.

¹⁰⁴⁸ Kızılay Arşivi, nr. 155/22, s. 1-3.

¹⁰⁴⁹ Kızılay Arşivi, nr. 82/19.

¹⁰⁵⁰ ATASE Arşivi İŞH, Kutu: 858, Gömlek: 104, Belge nr. 104-1.

¹⁰⁵¹ Kızılay Arşivi, nr. 73/46.

ve ordu tarafından ihtiyaç duyulabilecek her türlü tıbbi malzemenin uygun görülecek miktarının kolorduya verilmesini istemiştir¹⁰⁵². Keza 24 Temmuz 1915 tarihinde Halıcıoğlu Topçu Neferi Hastanesi, Hilâl-i Ahmer'e başvurarak, tedavi altında bulunan mecruh ve malûl gaziler için şiddetle ihtiyaç duyulan 400 don ve 400 gömleğin kendilerine gönderilmesini talep etmiştir¹⁰⁵³.

Yine bu anlamda 15 Nisan 1915 tarihinde Hilâl-i Ahmer idaresi altındaki hastanelerde tedavi altında bulunan malûl ve mecruh gazilerin giydikleri eski elbiselerin değiştirilerek yerine yenilerinin verilmesi kararı alınmıştır. Hatta Sıhhiye Dairesi, malûl gazilerin eskimiş ve adeta üzerlerine yapışmış gibi olan elbiselerle hastanelerden çıkarılmamaları hususunda uyarıda bulunmuş, Hilâl-i Ahmer'den de bu konuya özen göstermesini istemiştir. Diğer taraftan eski elbiselerin atılmayarak ambara teslim edilmesi talep edilmiştir¹⁰⁵⁴.

Malûllerin giyim ihtiyaçlarının karşılanmasına dair yazışmalar savaş süresince sıklıkla devam etmiştir. Mesela Edirne ve Kırklareli hastanelerinde tedavi altında bulunan malûl ve mecruh gazilerin ihtiyaç duyduğu ikibin kat çamaşırın temin edilmesi hususunda 25 Mayıs 1917 (25.3.1333)'de Sıhhiye Dairesi Reisi vekili, Hilâl-i Ahmer'den talepte bulunmuştur. Hilâl-i Ahmer de on gün içerisinde bu ihtiyacı karşılayacağını belirtmiştir¹⁰⁵⁵.

Savaşın sonuna kadar Hilâl-i Ahmer, İstanbul'da mevcut olan hastanelerin ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmiştir. Örneğin 11 Mart 1919'da Şişli'de bulunan Hamidiye Etfal Hastanesi burada tedavi gören malûl ve mecruh askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için 5 bin metre Amerikan bezine ihtiyaç duymuştur. Bunun üzerine İstanbul Vilayeti Sıhhiye Müdüriyeti talep edilen bu malzemeyi Hilâl-i Ahmer'den istemiştir. Cemiyet bu isteği aynı gün yerine getirmiş, 5 bin metre Amerikan bezi hastaneye gönderilmiştir¹⁰⁵⁶.

Yine Hilâl-i Ahmer 13 Mart 1919'da Gülhane Hastanesi'nde tedavi gören malûllere birer kat çamaşır ve kişi başına yarım okka sabun yardımı yapmıştır.

¹⁰⁵² Kızılay Arşivi, nr. 12/223.

¹⁰⁵³ Kızılay Arşivi, nr. 73/46.

¹⁰⁵⁴ Kızılay Arşivi, nr. 23/236.

¹⁰⁵⁵ Kızılay Arşivi, nr. 12/300.

¹⁰⁵⁶ Kızılay Arşivi, nr. 73/133.

Gülhane Hastanesi görevlileri Hilâl-i Ahmer'in vereceği yardımları teslim almak için Cemiyetin Kantarcılardaki ambarına bir memur göndermiştir¹⁰⁵⁷.

Öte yandan düşkün durumda olan malûl gaziler bazen şahsi olarak başvuru yaparak giyim ihtiyaçlarını Hilâl-i Ahmer'den karşılama yoluna da gitmişlerdir. Yüksek rütbeli malûl gaziler dahi bu tür isteklerde bulunmuşlardır. Örneğin 3 Şubat 1920 tarihli bir belgede iki gözünden mahrum mütekaid Binbaşı Hüsnü Bey, içinde bulunduğu mahrumiyetin çaresizliği ile çamaşırsız kaldığından bahisle, kendisine bir miktar çamaşırlık patiska gönderilmesi için Malûlîn-i Guzât Heyetine başvurmuştur¹⁰⁵⁸. Malûlîn-i Guzât Heyeti ise durumu Hilâl-i Ahmer'e bildirerek Hüsnü Bey ve onun durumunda olan Muhittin Efendi için elbise tedarikini talep etmiştir¹⁰⁵⁹.

Hastanelere gelen malûl ve yaralı gazilerin ihtiyaçlarını karşılamak için zaman zaman çaresizlik içerisine düşüldüğü de olmuştur. Bu durum gerek paranın eksikliğinden gerekse ihtiyaç duyulan malzemelerin piyasada bulunmamasından kaynaklanmıştır. Bu anlamda malûl ve mecruh gazilerin taleplerini karşılamak ve hastanedeki bakımlarını daha iyi sağlamak amacıyla yurt içinden temin edilemeyen bazı eşyalar yurt dışından satın alınma yoluna gidilmiştir. Örneğin Hariciye Nezareti 18 Eylül 1915 tarihinde Viyana Sefareti'nden battaniye, çarşaf vs. gibi malzemeler istemiştir. Viyana Sefiri daha önce de istenilip gönderilen söz konusu battaniyelerin aynısını bulmanın mümkün olmadığını, başka battaniyelerin de fiyatlarının artması nedeniyle teminin oldukça zorlaştığını bildirmiştir. İlaveten, Nezaretden gönderilen para ile kaliteli mal alınması bir tarafa sıradan battaniye dahi temin edilemeyeceğini, sefarette iane akçesi kalmadığını, hatta, daha önce gönderilen battaniyelerin bir kısım meblağının Hilâl-i Ahmer'den temin edildiğini ifade etmiştir¹⁰⁶⁰. Bunun üzerine Şehremaneti tarafından Viyana Sefareti'ne, çeşitli renklerde battaniye tedarik edilmesi durumunda 1.500 kuruş daha ilave para gönderileceği bildirilmiştir¹⁰⁶¹.

Malûl gazilerin tedavi ettirilmesinde Hilâl-i Ahmer dışında bazı kurumların katkıları da dikkat çekmektedir. Çünkü bu dönemde kamuoyunda malûl gazilerin yardımına koşmak her Osmanlı vatandaşı için önemli bir vazife olarak görülmüştür.

¹⁰⁵⁷ Kızılay Arşivi, nr. 73/132, 133.

¹⁰⁵⁸ Kızılay Arşivi, nr. 67/11.

¹⁰⁵⁹ Kızılay Arşivi, nr. 67/12.

¹⁰⁶⁰ BOA, HR.SYS., nr., 2175/1, s.1.

¹⁰⁶¹ BOA, HR.SYS., nr., 2175/1, s. 2.

Bu anlamda Şirket-i Hayriye Müdürlüğü de malûllere yardımı kendisine bir görev bilmiş, tedavi hususunda gereken her türlü fedakarlığı yapmaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Şirket-i Hayriye 12 Mayıs 1915 tarihinde, malûl ve mecruh askerlere 400 lira yardım yaparak bu meblağ ile yaralıların şirket adına tedavi edilmeleri için bir salon açılmasını talep etmiştir. Şirket salonun masraflarını karşılamaya devam edeceğini açıklamış, bu paranın bitiminde yeni ödemeler yapacağı vaadinde de bulunmuştur. Yapılan bağışlarla, vatan uğrunda her şeylerini feda eden gazilere borcun ödenmiş sayılmayacağını bildirmiştir¹⁰⁶².

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti malûl gazilerin sigara ihtiyacını da karşılamaya çalışmıştır. Bunun için 5 Eylül 1915 tarihinde İstanbul'da bulunan hastanelerdeki mecruh subay ve erler için %20 iskonto ile Reji İdaresinden tütün satın almıştır¹⁰⁶³.

Yukarıda bahsi geçen ve malûllerin barındığı Yaralı Zabitan Yurdu da gereken ihtiyaçlarını Hilâl-i Ahmer kanalıyla tedarik etme yoluna gitmiştir. Yaralı Zabitan Yurdu müdürü, 31 Aralık 1917 tarihinde Hilâl-i Ahmer'e gönderdiği bir yazıda yurttan ikamet eden subayların şiddetle ihtiyaç duyduğu bir takım eşyaları cemiyetten talep etmiştir. Bunlar arasında yüz adet patiska entari veya bu miktarda entari dikilmesine yetecek miktarda patiska, düğme ve mezura bulunmaktadır. Cemiyetten ayrıca elli adet terlik ve iki adet de Hilâl-i Ahmer Sancağı istenmiştir. Hilâl-i Ahmer yüz patiska entari ile iki adet Hilâl-i Ahmer Sancağı verilmesini kararlaştırmıştır¹⁰⁶⁴.

Keza Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, malûllerin günlük yaşantısını kolaylaştırmak için de yardımda bulunmuştur. Örneğin Sıhhiye Dairesi 2 Şubat 1921 tarihinde Hilâl-i Ahmer'e başvurarak İplikhane Hastanesi'nde bulunan malûl askerler için otuz çift koltuk değneği talep etmiş, istenen bu malzemeler Hilâl-i Ahmer tarafından temin edilerek gönderilmiştir¹⁰⁶⁵.

Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti de malûllere yardım eden kuruluşlar içerisinde. Cemiyet kanalıyla malûller için yardımda bulunan kişilerin isimlerini dönemin gazetelerinde yayımlatmıştır. Bu şekilde yardım yapanlar onurlandırılmış ve toplum yardım yapmaya özendirilmiştir. Tanin gazetesinin ifadesiyle "*hürmet ve*

¹⁰⁶² Kızılay Arşivi, nr. 90/5.

¹⁰⁶³ Kızılay Arşivi, nr. 23/255; benzer talepler için bkz. ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2209, Dosya: 29, Fihrist: 8-2.

¹⁰⁶⁴ Kızılay Arşivi, nr. 12/320.

¹⁰⁶⁵ Kızılay Arşivi, nr. 12/362.

muhabbetle” isimleri halka duyurulan yardımseverlerden bazıları ve yardım miktarları şöyledir; Bayramzade Hakkı Bey 2.000, Yazıcızade İsmail Hakkı Bey 1.000, tüccardan Baki Bey 500, Bekirzade Hüseyin Bey 300, Süleymanzade Osman Bey 200 lira¹⁰⁶⁶.

Daha sonraki günlerde de malûl gaziler için yapılan yardımlar listeler halinde gazetelerde yer almıştır. Bu listelerde gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının yaptıkları yardımlar da yer almaktadır. Listelerde yer alan gayrimüslimler ve yardım miktarları şöyledir: Tüccardan Hamparsum Menzilciyan 10 lira, tüccardan Agopyan biraderler 5 lira, tüccardan Bogos Makasdaryan 1 lira, Madam Öjeni Ulamacıyan 1 lira, tüccardan Mihail Gürcüyan 0,5 lira, tüccardan Bedrosyan ve Mabukyan (?) 0,5 lira, tüccardan Mihran Taşyan 0,5 lira, tüccardan Keteven Çömlekçiyan 0,5 lira, tüccardan S. Çömlekçiyan 0,5 liradır. Tüccardan Bogos Abrahamyan 20 kuruş, Kirkor Çubukcuyan 20 kuruş ve Aram Muradyan ise 30 kuruş yardım yapmışlardır¹⁰⁶⁷.

Malûllere yardımları özendirmek ve toplumun bu konuya olan duyarlılığını artırmak amacıyla hayırseverlerin madalya ile taltif edildiği de görülmektedir. Örneğin Çanakkale Harbinin başlangıcından itibaren İstanbul’un Anadolu mintikasında kurulmuş mecruhin hastanelerinin eşya, çamaşır ve yatak takımları gibi ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli gayret ve hizmetleri görülen Kadıköy Mecruh Gazilere Muâvenet Komisyonu üyelerinden Cihanzade Selahaddin Bey ve Kadıköy Donanma Cemiyeti Veznedarı Tevfik Bey’lere 25 Haziran 1917 tarihinde “*alâmet-i mahsusali*” birer kıta tunç Hilâl-i Ahmer madalyası verilmiştir¹⁰⁶⁸. Yine 1917 yılında Hilâl-i Ahmer menfaatine verilen konserlerde yardım ve hizmetleri görülen kişilere “*alâmet-i mahsusasız*” birer kıta tunç Hilâl-i Ahmer madalyası verilmiştir¹⁰⁶⁹.

Harp malûlleri zaman zaman çeşitli devlet kurumlarına müracaat ederek himaye edilmeleri talebinde de bulunmuşlardır. Örneğin 5 Kasım 1916 tarihinde Mehmet Salih Efendi adlı bir malûl gazi, Darülacezeye başvurarak kendisinin himaye edilmesini istemiştir. Talebi değerlendiren kurum Mehmet Salih Efendi’nin

¹⁰⁶⁶ *Tanin*, 7 Nisan 1334/7 Nisan 1918, nr. 3349, s. 3.

¹⁰⁶⁷ *Tanin*, 21 Nisan 1334/21 Nisan 1918, nr. 3363, s. 3.

¹⁰⁶⁸ BOA, İDUİT., nr. 73/38, s. 1-2; BOA, MV., nr. 258/24.

¹⁰⁶⁹ BOA, MV., nr. 258/23.

isteğini yerine getirmiştir¹⁰⁷⁰. Yine benzer şekilde sağ ayağı olmayan malûl gazi Yüzbaşı Mehmed Bahaddin Bey 8 Şubat 1920 tarihinde hükümete müracaat ederek himaye talebinde bulunmuştur. Karagümrük yangınında evini ve eşyalarını kaybettiğini ifade eden Mehmed Bahaeddin Bey, yangın nedeniyle çok zor duruma düştüğünü, yardıma ihtiyacı olduğunu beyan etmiştir¹⁰⁷¹.

Yukarıda belirtilen yardımların yanında malûllere bazı muafiyetler tanınarak da yardım yapılmıştır. Örneğin yollarda çalışmaya mükellef olarak alınan “*tarik bedeli nakdiyesi*”nden malûller muaf tutulmuştur¹⁰⁷².

2.4.2. Yurt Dışından Gelen Bağışlar

I. Dünya Savaşı’nda malûl ve mecruhların yaralarını sarmak amacıyla gönderilen dış yardımlar da bulunmaktadır. Dış yardımlar daha çok nakit olarak yapılmıştır. Bunların içerisinde Balkanlardaki Türk ve Müslüman ahalden gelen yardımlar ile Hindistan Müslümanlarının gönderdiği bağışlar özellikle önemlidir. Ayrıca çeşitli Avrupa ülkelerinden de bağışlar yapılmıştır. Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderilen bu yardımlar Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmıştır.

Balkanlarda bulunan Türk ve Müslüman ahali elçilikler aracılığıyla malûl ve mecruh askerler ve şehit aileleri için yardımlar göndermiştir. Örneğin Temmuz 1915’te Selanik Başşehbenderliğinden 11.554 kuruş ile 400 frank iane akçesi gönderilmiştir. Gönderilen bu bağış Hariciye Nezaretine ulaştırılmıştır¹⁰⁷³. Yine 14 Temmuz 1915 tarihinde Selanik Başşehbenderi, Osmanlı Bankası aracılığıyla malûl ve mecruh askerler ile şehit çocukları yararına 557 kuruş ve 400 frank yardımı Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Heyeti merkezine göndermiştir¹⁰⁷⁴.

Daha sonraki dönemlerde de bu tür yardımların devam ettiği anlaşılmaktadır. Mesela Romanya’nın güneydoğusunda yer alan İbrail şehrinin Şehbender Vekili olan Ferid Halid Bey tarafından 23 Ağustos 1915 tarihinde Osmanlı Bankasının Selanik Şubesi aracılığıyla 100 franklık (474 kuruş) bir iane gönderilmiştir¹⁰⁷⁵. Benzer şekilde

¹⁰⁷⁰ BOA, DH.UMVM., nr. 119/45.

¹⁰⁷¹ BOA, İ. DÜİT., nr. 119/29.

¹⁰⁷² BOA, DH.UMVM., nr. 109/79.

¹⁰⁷³ BOA, HR.SYS., nr., 2175/1, s. 9.

¹⁰⁷⁴ BOA, HR.SYS., nr., 2175/1, s. 10-a, 10-b.

¹⁰⁷⁵ BOA, HR.SYS., nr. 2175/1, s. 10-a, 11, 12-a, 12-b, 13.

18 Eylül 1915 tarihinde Saraybosna Şehbenderliği de toplanan 1.150 kuruşu İstanbul'a ulaştırmıştır¹⁰⁷⁶. Keza Sofya Sefareti de 17 Aralık 1915 tarihinde şehit çocukları ve malûl gazilere yardım ianesi olarak Müdafaa-i Milliye Cemiyetine 40 laka tutarında yardım göndermiştir¹⁰⁷⁷.

Ülke dışından gelen yardımlar genellikle Hariciye Nezareti kanalıyla Hilâl-i Ahmer'e ulaştırılmıştır. Fakat bazen sehven yardımların farklı bakanlıklara gönderildiği de olmuştur. Örneğin Filibe Şehbenderliği Çanakkale Savaşlarında yaralanan askerler için kullanılmak üzere toplanan 1.650 laka yardımı Hariciye Nezareti yerine yanlışlıkla Harbiye Nezaretine göndermiştir. Filibe Şehbenderliği bilahare Hariciye Nezaretine paranın ulaşip ulaşmadığını sormuştur. Nezaret yaptığı inceleme sonucunda böyle bir paranın kendilerine gelmediğini tesbit etmiş, durum şehbenderliğe bildirmiştir. Bunun üzerine Sofya Sefareti, Hariciye Nezaretine bir yazı yazarak gönderilen paranın akıbetinin soruşturulmasını istemiştir¹⁰⁷⁸. Yapılan araştırmalar sonucunda paranın Harbiye Nezaretinde olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine Hariciye Nezareti yurtdışındaki sefaretlerden gönderilecek yardımların doğrudan doğruya kendisine iletilmesi gerektiğini hatırlatmıştır¹⁰⁷⁹.

Yapılan dış yardımların özellikle Çanakkale Muharebelerinden sonra arttığı görülmektedir. Bu anlamda yaralanan askerlerin tedavi ve istirahatlarına harcanmak üzere Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'dan da yardım gelmiştir. Örneğin Berlin Sefareti'nden 10 Eylül 1915 tarihinde 1.154 kuruş ile 400 frank 5 santim iane akçesi gönderilmiştir¹⁰⁸⁰.

Almanya'dan daha önce de yardım geldiği anlaşılmaktadır. Zira Mustafa Kemal'in, Çanakkale savaşlarında yaralanan ve sakatlanan Osmanlı askerleri için para toplayarak gönderen Almanya'nın İstanbul elçiliği görevlilerinden Dr. Ernest Jackh'a 2 Eylül 1915 tarihinde bir teşekkür mektubu gönderdiği bilinmektedir. Bu mektupta Mustafa Kemal "*...kaderin savurduğu her haşın darbeye bizimle katlanmakla kalmayıp bundan doğan ıstırapları da hafifletmek için akla gelen her*

¹⁰⁷⁶ BOA, HR.SYS., nr. 2175/1, s. 14, 15-a, 15-b.

¹⁰⁷⁷ BOA, HR.SYS., nr. 2175/3, s. 1-2.

¹⁰⁷⁸ BOA, HR.SYS., nr. 2175/1, s. 5.

¹⁰⁷⁹ BOA, HR.SYS., nr. 2175/1, s. 7-8.

¹⁰⁸⁰ BOA, HR.SYS., nr. 2175/1.

*yardımı esirgemeyen siz sadık dostu, Fevzi (Çakmak) Bey de selamlarını ve teşekkürleri yollar” demektedir*¹⁰⁸¹.

Yine Almanya'dan harpte yaralanan Osmanlı askerlerinin tedavi ve istirahatlerine harcanmak üzere Müşir Colmar Freiherr Von Der Goltz Paşa'ya ulaştırılmak üzere yardım gönderildiği görülmektedir. Berlin polis zabıtlarından Doktor Hoch (Koh) aracılığıyla Berlin Başşehbenderi Mustafa Bey'e teslim edilen 2.117 marklık çek, Doçe (Deutsche) Bank aracılığıyla 16 Ocak 1916 tarihinde Harbiye Nezaretine ulaştırılmıştır¹⁰⁸². Bilahare Hariciye Nazırı Halil Bey, Müşir Goltz Paşa'ya, gönderilen yardım çekinin 2 Şubat 1916 tarihinde muhasebeye teslim edildiğini Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya bildirmiştir¹⁰⁸³.

I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Almanya'nın Berlin şehrinde Osmanlı asker aileleri menfaatine bir iane düzenlenmiştir. Bu ianeye Berlin'de kurulmuş olan Devijver Cemiyeti üyelerinden yedi kişi yakın ilgi göstermiş ve onların gayretleri ile 20.000 markı aşan bir para toplanmıştır. Bu sebeple söz konusu yedi kişinin harp madalyası nişan ve zışanlarıyla taltif edilmeleri düşünülmüş, İstanbul'daki Almanya Sefareti'nden alınan bilgiler doğrultusunda söz konusu yedi kişiye nişan verilmesi uygun görülmüştür¹⁰⁸⁴.

19 Şubat 1918 tarihli kararla Devijver Cemiyetinin reisine birinci dereceden, diğer üyelere ise hizmetleri karşılığı üçüncü ve dördüncü dereceden nişanlar verilmiştir. Madalya ile taltif edilen cemiyet üyeleri şunlardır: Başkan Mösyö Roald (Rav) Ruznaski, veznedar müşavir Mösyö Eward (Avet) cemiyetin himayesinde bulunan etfal mektebinin müdürü Mösyö Schpanier (Şıpanyer), ikinci başkan adliye müşaviri Mösyö Ohatburg, ikinci veznedar Mösyö Reggie (Rayz), matbuat müdürü Mösyö Vinzenz (Vizye) ve cemiyet müdürü emekli Binbaşı Devlezer Hunt'dır¹⁰⁸⁵. Ayrıca Rusya'daki Türk esirlerini ziyaret eden Alman ve İsveç Salib-i Ahmer esir heyetlerinde bulunanlara ve Danimarka Salib-i Ahmer Heyetine mensup kişilere de

¹⁰⁸¹ Utkan Kocatürk; *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 61-62.

¹⁰⁸² BOA, HR.SYS., nr. 2175/3, s. 3, 11.

¹⁰⁸³ BOA, HR.SYS., nr. 2175/3, s. 4, 10.

¹⁰⁸⁴ BOA, HR.SYS., nr. 2448/42, s. 1-2.

¹⁰⁸⁵ BOA, HR.SYS., nr. 2448/42, s. 1-2.

Hilâl-i Ahmer madalyası verilmiştir¹⁰⁸⁶. Bu şekilde teşvik uygulaması ile yardımlar artırılmaya çalışılmıştır.

Malûl gazilere yardım amacıyla Hilâl-i Ahmer ianesi olarak İsveç'in Gothenburg şehri Fahri Başşehbenderliğince toplanarak yine İsveç'in Stockholm Sefareti aracılığıyla Hilâl-i Ahmer cemiyeti adına 925 kron muadili olan 1.220 mark 32 fenikel (5.171 kuruş) Doçe (Deutsche) Bank aracılığıyla İstanbul'a gönderilmiştir. Gönderilen bu para 13 Şubat 1916 tarihinde bu bankadan tahsil edilmiştir¹⁰⁸⁷. Gothenburg Fahri Başşehbenderliğinde toplanan yardımı yapanlar ondört kişiden oluşmakta olup Osmanlı Devleti parayı tahsil ettikten sonra yardım yapan şahısların adlarına ayrı ayrı makbuz göndermiştir¹⁰⁸⁸.

İsveç Devleti malûl askerlerin yurt dışından Türkiye'ye sevk edilmeleri için de bazı yardımlar yapmıştır. Örneğin 25 Mart 1918 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere Rusya'dan gelen malûl esirlerin Türkiye'ye sevkleri hususunda İsveç'in Malmö şehri Fahri Şehbenderi Mösyö Rainart Diedrick (Ragnarh Deberg)'in önemli hizmetleri görüldüğünden üçüncü rütbeden mecidiye nişanı ile taltif edilmiştir¹⁰⁸⁹.

Dış yardım gelen yerlerden birisi de Hindistan'dır. 16 Aralık 1917 tarihinde Hindistan'ın Ranfun şehrinden Türk İane Cemiyeti reisi Ahmet Molla Davut imzasıyla alınan bir telgrafta, mecruh ve şehid Osmanlı askerlerine ve bunların yetimlerine iletmek üzere 1.000 İngiliz lirası gönderildiği, bu paranın Osmanlı Bankasının Londra Şubesi aracılığıyla aynı tarihte Londra sefiri tarafından İstanbul'a havale edildiği bildirilmiştir¹⁰⁹⁰.

Görüldüğü gibi malûl askerler için Balkan ülkelerinden, Avrupa'dan ve hatta Hindistan'dan nakdi yardımlar yapılmıştır. Bu yardımlar Hariciye Nezareti üzerinden Türkiye'ye nakledilmiştir. Hilâl-i Ahmer ve Müdafaa-i Milliye cemiyetleri aracılığıyla da ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmıştır. Osmanlı yetkilileri ise yardımları teşvik amacıyla bağış yapanları çeşitli madalyalar ile ödüllendirmiştir.

¹⁰⁸⁶ BOA, MV., nr., 258/25.

¹⁰⁸⁷ BOA, HR.SYS., nr. 2175/3, s. 5-6.

¹⁰⁸⁸ BOA, HR.SYS., nr. 2175/3, s. 6.

¹⁰⁸⁹ BOA, İ. DÜİT., nr. 61/100, s. 1-2.

¹⁰⁹⁰ Kızılay Arşivi, nr. 256/68.

2.5. MALÛLLER YARARINA PİYANGO VE TOMBALA DÜZENLENMESİ MESELESİ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yardım toplama kaynağı olan piyango ve tombala uygulamaları, II. Abdülhamid döneminde bağış kampanyalarının en önemli araçlarından olmuştur. Bu süreçte piyango ve tombalanın yaygınlaşması, bu uygulamanın aynı zamanda denetim altında tutulması gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Zira, piyango her ne kadar bağış toplama faaliyeti olsa da aynı zamanda bir tür kumar olarak değerlendirilmiş ve bu nedenle kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.

Piyango ve tombala düzenlenerek malûl gaziler için kaynak oluşturma çabalarının I. Dünya Savaşı sonrasında da devam ettiği görülmektedir. Bu anlamda Malûlîn-i Guzâta Muâvenet Heyeti bir piyango komisyonu oluşturmuştur. Bu komisyonun amacı, malûl askerler menfaatine piyango düzenlenmesini sağlamak, piyango ile ilgili resmi işlemlerini yürüterek yasal izinleri almak, piyangoya dahil edilecek eşyaları temin etmektir¹⁰⁹¹.

Tombala ve piyango tertip edilmesine dair haberler gazetelerde de sıkça yer almış ve halka malûl gaziler yararına tombala düzenleneceğine dair duyurular yapılmıştır. Örneğin 11 Ekim 1920'de Dersaadet gazetesinde, I. Dünya Harbi'nde malûl kalan gaziler ve diğer malûl askerler yararına daha önce Rus mültecileri menfaatine yapıldığı tarzda fakat daha organize bir şekilde büyük bir tombala düzenleneceği belirtilmiştir¹⁰⁹². Gazetenin birkaç gün sonraki haberinde aynı konudan bahsedilmekte olup bu tombala organizasyonlarının amacının malûl askerlerin geçim seviyelerini artırmak olduğu ifade edilmiştir¹⁰⁹³.

Bu dönemde hayır kurumlarının gelir elde etmek için sıklıkla kullandığı yöntemlerden olan piyango tertip edilmesi meselesi kimi zaman kurumlar arasında rekabete de sebebiyet vermiştir. Eşya piyangosu çekilişine sıklıkla müracaat eden iki hayır kurumu Darülaceze ve Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'dir. İki kurumun piyango düzenleme tarihi zaman zaman aynı döneme rast gelmiştir. Bu durum cemiyetler arasında çekişmeyi de beraberinde getirmiştir¹⁰⁹⁴. Örneğin 5 Aralık 1920

¹⁰⁹¹ *Dersaadet*, 21 Teşrinisani 1336/21 Kasım 1920, nr. 124, s. 2.

¹⁰⁹² *Dersaadet*, 11 Teşrinievvel 1336/11 Ekim 1920, nr. 88, s. 3.

¹⁰⁹³ *Dersaadet*, 13 Teşrinievvel 1336/13 Ekim 1920, nr. 90, s. 3.

¹⁰⁹⁴ BOA, DH.UMVM., nr. 164/35, s. 1-2.

tarihli bir belgede Darülaceze Müdüriyetinin piyango düzenlemek amacıyla İstanbul polis müdürlüğüne ve diğer makamlara başvurarak gerekli izinleri aldığı ifade edilmiştir. Söz konusu piyango için gerekli malzemelerin tedarik edilmeye başlandığı da anlaşılmaktadır¹⁰⁹⁵. Ancak Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti de tam bu dönemde malûl gaziler menfaatine bir piyango tertip etmek istemiştir. Cemiyetin, Dahiliye Nezaretine yaptığı başvuru aynı dönemde Darülacezenin piyangosu olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Bunun üzerine kendilerinin daha fazla yardıma ihtiyacı olduğunu iddia eden Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti, Darülaceze piyangosunun iptal edilerek kendi piyangolarına izin verilmesini talep etmiştir. Ancak Heyetin bu isteği Dahiliye Nezareti tarafından reddedilmiştir. Dahiliye Nezareti, Darülacezenin piyango tertibi için bütün hazırlıklarını yaptığını, gerekli izinlerini önceden aldığını, bunun için eşya temin ettiğini ve piyangonun iptali durumunda eşyaların zarar göreceği gerekçelerini öne sürmüştür¹⁰⁹⁶.

Buna rağmen Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti, paraya olan acil ihtiyacından dolayı 1 Ocak 1921 tarihinde tombala tertip etmeye karar vermiştir. Bunun için gerekli işlemleri başlatmış, Mirliva Ali Rıza Paşa'nın başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştur. Şehrin onbeş farklı bölgesinde uygun yerler ve kutular hazırlanmış, ilan ve reklam için de bin liradan fazla masraf yapılmıştır. İkramiye olarak verilecek eşyanın tutarı kırk bin lira olarak tespit edilmiş, dağıtılacak eşyaların tedarikine başlanmıştır¹⁰⁹⁷.

Öte yandan aynı dönemde Darülaceze de tombala tertibi için faaliyete geçmiştir. Bunun üzerine Malûlîn-i Guzât Muavenet Heyeti, tekrar Dahiliye Nezareti'nden Darülacezenin gerçekleştireceği tombalanın ertelenmesini istemiştir. Heyet, Darülaceze'nin düzenli gelir kaynaklarına sahip olduğunu hatırlatmış, tombala gibi çok da hoş karşılanmayan bir uygulamanın böyle resmi bir kuruma yakışmayacağını belirtmiştir. Kurumun tombaladan vaz geçmeyecekse hiç olmazsa iki ay sonraya ertelenmesini istemiş, aksi taktirde Malûlîn-i Askeriye Muâvenet Heyeti'nin büyük zarara uğrayacağını bildirmiştir¹⁰⁹⁸.

¹⁰⁹⁵ BOA, DH.UMVM., nr. 164/35, s. 1-2.

¹⁰⁹⁶ BOA, DH.UMVM., nr. 164/35, s. 1-2.

¹⁰⁹⁷ BOA, DH.UMVM., nr. 117/78, s. 2.

¹⁰⁹⁸ BOA, DH.UMVM., nr. 117/78, s. 2.

Ancak Darülaceze bütün hazırlıklarını tamamladığı gerekçesiyle tombala düzenlemekten de vazgeçmek istememiştir. Darülaceze Müdüriyeti, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda tombala tertibi için tüccar ve komisyoncularla müzakereler yapıldığını, bunun için bin parça eşya toplandığını, Darülaceze imâlatından olup aceze ve etfal tarafından vücuda getirilen bin lira tutarındaki karyola, komidin, sigara iskemlesi, fotin, iskarpin, işlemeli gecelik, gömlek, mendil çorap gibi eşyaların da piyangoya dahil edildiğini, hatta, biletlerin bastırıldığını ve ilanların yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca Darülaceze'nin, Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'nden daha evvel hükümetten izin aldığını, kendilerinden sonra Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'nin tombala tertip edebileceğini belirtmiştir. Kurum tombaladan 6-7 bin lira kazanmayı hedeflediğini, bu para ile 1.200'e yakın aceze ve eytamin masraflarını karşılamayı planladığını açıklamıştır. Darülaceze ancak Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'nin tombala piyangosundan elde edilecek olan günlük hasılatın % 25'ini kendisine vermesi şartıyla önceliği bu kuruma bırakabileceğini bildirmiştir¹⁰⁹⁹.

Bu tür yazışmaların bir süre devam ettiği anlaşılmaktadır. Bilahare meseleye Harbiye Nezareti de müdahil olmuş, malûl gazilerin durumunun içler acısı bir halde olması nedeniyle önceliğin Malûlîn-i Guzât Muavenet Heyeti'ne verilmesini önermiştir.

Bütün bunlardan sonra Dahiliye Nezareti 1 Ocak 1921 tarihli bir yazı ile Darülaceze yararına tertip edilmesi düşünülen tombalanın resmi izinlerinin henüz tamamlanmadığı, eşya ve malzemelerin tamamının müesseseler tarafından teslim edilmediği gerekçeleriyle ertelenmesine karar vermiştir. Bakanlık ilk tombala tertibi hakkını Malûlîn-i Askeriye Muâvenet Heyeti'ne vermiştir. Bilahare Darülaceze de tombala düzenleyebilecektir¹¹⁰⁰.

Esasen malûl gaziler yararına düzenlenmesi için izin verilen tombalanın bu dönem içerisinde resmi makamlarca da tartışıldığı görülmektedir. Tombala malûl gazilere gelir elde etmek gibi gayet güzel bir amaca hizmet etmek için düşünülmüştür. Fakat, bu dönemde tombala İstanbul'a gelen Rus mültecilerin eğlence hayatı içerisinde sıkça başvurduğu oyunlardan birisi olmuştur. Rus

¹⁰⁹⁹ BOA, DH.UMVM., nr. 117/78, s. 3.

¹¹⁰⁰ BOA, DH.UMVM., nr. 117/78, s. 1, 4.

mültecilerin, İstanbul'da toplum ahlakını bozan bir etki göstermesi, bunun için tombalayayı da bir araç olarak kullanması, malûller yararına düzenlenecek olsa bile tombalayayı tartışılır hale getirmiştir¹¹⁰¹.

Bu dönemlerde Rus mültecileri tarafından Beyoğlu'nda tertip edilmekte olan tombala oyununun, Beyoğlu dışında Şehzadebaşı, Beyazıt, Divanyolu, Sirkeci ve civarı gibi Müslüman ahalinin bulunduğu mahallerdeki kahvehanelere kadar yayıldığı görülmüştür. Tombala oyunu genç ve güzel Rus kadınları vasıtasıyla gerçekleştirildiği için fuhuşun yaygınlaşmasında da etkili olmaktadır. Bu oyunun toplumun genel ahlakı üzerindeki olumsuz etkileri devlet yetkilileri tarafından da tespit edilmekteydi¹¹⁰².

Nitekim Şeyhülislamlık makamı 25 Mart 1921 tarihinde Dahiliye Nezaretine bir yazı göndererek bakanlığı uyarmıştır. Bu yazıda “*şu günlerde ortada bir yerlerde ve bilhassa Şehzadebaşı ve Beyazıt gibi İslam muhitlerinde tombala denilen bir nevi kumar oynanmakta ve bu yüzden zaten fakr-u zaruretin en had devresinde bulunan sınıf-ı muhtelif-i halkın son akçeleri de ellerinden alınmaktadır. Dinimizin de şiddetle yasaklamış olduğu bu çirkin oyunun bir an evvel men edilmesi*” gerektiği ifade edilmiştir¹¹⁰³.

Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Heyeti aslında devlet tarafından desteklenen yardım kuruluşları arasında idi. Zira, bu cemiyetin nizamnamesinde, hükümet tarafından heyete “*esaslı ve daimi olarak menfaat ve gelir temin*” edileceği belirtilmişti. Ancak, maalesef bu cemiyete devlet tarafından daimi bir gelir tesis edilememiştir. Hatta, bu cemiyetin gelir elde etmeye yönelik sinema, tiyatro gibi etkinliklerinden Darülaceze ve Darüleytam'a % 10 nisbetinde bir pay ayrılması zorunluydu. Dolayısıyla cemiyetin gelirleri azalıyordu. Malûlîn-i Guzat bu sebeple sürekli bir gelir kaynağı olmak üzere ülke genelindeki tombala imtiyazının kendisine verilmesini talep etmiştir. Cemiyet, İstanbul'da ve Osmanlı ülkesinin başka

¹¹⁰¹ BOA, DH.EUM.AYŞ., nr. 53/13, s. 1 ayrıca bkz. Tülay Alim Baran, “İstanbul'da Beyaz Ruslar ve Tombalacılarla Mücadele Derneği”, *İstanbul Dergisi*, S. 52 (2005) s. 58-67; keza bkz. Tülay Alim Baran, “Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXII, S. 64-65-66, (Mart-Temmuz-Kasım 2006), s. 119-140.

¹¹⁰² BOA, DH.EUM.AYŞ., nr. 53/13, s. 1, 4.

¹¹⁰³ BOA, DH.EUM.AYŞ., nr. 53/13, s. 5. İstanbul'daki Rus kadınlarına karşı duyulan tepkiler bir süre sonra daha da artmıştır. Bu dönemde Rus kadınların tombala oynatmalarını engellemek ve bunlarla mücadele etmek üzere “*Tombalacılarla Mücadele Derneği*”nin kurulduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Baran, “İstanbul'da Beyaz Ruslar...”, s.58-67; keza bkz. Baran, “Mütareke Döneminde İstanbul'daki...”, 119-140.

şehirlerinde senede yalnız bir defaya mahsus olmak üzere ve on günden fazla sürmemek kaydıyla tombala piyangoları tertip etmeyi planlamıştır¹¹⁰⁴.

Cemiyet 28 Mart 1921 tarihinde bir tombala nizamnamesi de hazırlamıştır. Buna göre tombala için hediye alınması ve bunun yarısının iştirak edenlere kura ile verilmesi, kalan yarısından % 20'yi geçmemek üzere masrafların karşılanması ve diğer %30'luk kısmın malûl askerler menfaatine tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Tombala tertip edilecek şehirde meclisi idarece tayin edilecek iki kontrol memurunun bütün muameleleri kontrol altında bulundurması ve tombala tertibi için gereken memur ve işçilerin şehit yakınları ve malûl askerlerden seçilmesi gibi şartlar çerçevesinde imtiyazın Malûlîn-i Askeriye Heyetine verilmesi talep edilmiştir¹¹⁰⁵.

Bu bağlamda 30 Mart 1921 tarihinde tombala düzenlenmesi imtiyazının Malûlîn-i Guzâta Muâvenet Heyetine verilmesi düşünülmüşse de¹¹⁰⁶, mesele 1921 yılının Nisan ayında Meclis-i Vükela'da ele alınmış ve tombala imtiyazı bu kuruma verilmemiştir¹¹⁰⁷. Tombala imtiyazının malûllere verilmemesinin gerekçesi tombala oyununun dinen uygun görülmemiş olmasıdır. Meclis-i Vükela, tombalayı gayrimüslimlere mahsus bir oyun olarak değerlendirmiş, Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra İstanbul'a gelen Rus mültecilerin bu oyunu yaygınlaştırdıklarına, İtilaf Devletleri zabıtasının da izin vermiş olduğuna dikkat çekilmiştir. Bakanlar Kurulu kararında tombalanın suiistimal edilerek İslam mahallerinde kahvehanelere kadar indiği, bir takım acizlerin ailesinin nafakasını bu yolda heba ettikleri hatırlatılmıştır¹¹⁰⁸.

Öte yandan söz konusu oyunun kumar olarak değerlendirilmesi nedeniyle yasaklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu hususta Dahiliye Nezareti polis müdürlüğüne tebligatta bulunmuş, fakat polis müdüriyeti bu iş için İtilaf Devletleri fevkalade komiserlikleri nezdinde teşebbüse geçmek gerektiği cevabını vermiştir. Bunun üzerine mesele Meclis-i Vükela tarafından Hariciye Nezaretine havale edilmiştir. Sadrazamlık makamı tarafından 7 Nisan 1921 tarihinde Hariciye Nezareti'ne yazılan yazıda tombalanın tamamen yasaklanması için çalışılmasını, bu mümkün olmaz ise en azından gayrimüslimlerin yoğun olarak oturdukları Beyoğlu

¹¹⁰⁴ BOA, DH.EUM.AYŞ., nr. 53/13, s. 15.

¹¹⁰⁵ BOA, DH.EUM.AYŞ., nr. 53/13, s. 15.

¹¹⁰⁶ BOA, DH.EUM.AYŞ., nr. 53/13, s. 16.

¹¹⁰⁷ BOA, DH.EUM.AYŞ., nr. 53/13, s. 8-10.

¹¹⁰⁸ BOA, DH.EUM.AYŞ., nr. 53/13, s. 8-10.

ve civarında oynatılmasının teminini, İslam mahallerinde ise tombala oyununun tamamen yasaklanmasını istemiştir¹¹⁰⁹.

Bu çabaların sonuç vermiş olup bilahare tombala yasaklanmıştır. Konuyla ilgili haberler dönemin gazetlerinde yer almıştır. 29 Nisan 1921 tarihli gazete haberlerine göre İstanbul'da müttefik devletler zabıta komisyonunca neşrolunan bir tebliğ ile kahvehanelerde tombala oyunu yasaklanmıştır¹¹¹⁰. Görüldüğü üzere tombalanın halk arasında kumar oyunu şeklinde yaygınlaşması bu yolla yardım toplayan Darülaceze ve Malûlîn-i Guzât Heyetlerini de sıkıntıya sokmuştur. Bu zamana kadar sorun çıkarmayan Dahiliye Nezareti artık tombala düzenlenmesine dair taleplere izin vermemeye başlamıştır.

2.6. MALÛL AİLELERİ VE ÇOCUKLARININ HİMAYESİ VE TALTİFLERİ

Osmanlı Devleti, XIX. ve XX. yüzyıllarda girdiği bütün savaşlarda önemli miktarda insan gücünü cepheye göndermiştir. Cepheye giden bu askerlerin büyük bir kısmı ya şehit olmuş ya da aldıkları yaralar veya hastalıklara bağlı olarak malûl kalmışlardır. Bu nedenle cepheden dönenler için farklı bir hayat başlamıştır. Zira memleketine dönen askerler eski güçlerini yitirdikleri için geçimlerini temin edemez duruma düşmüşlerdir.

Savaşın sosyal alandaki önemli etkilerinden bir diğeri öksüz ve yetim sayısındaki artıştır. Şehit ve malûl çocuklarının bakımı ciddi bir sosyal yara haline gelmiştir. Bu yarayı sarmak için devlet bir takım müesseseler kurma çabası içine girmiştir. Bunlardan ilki II. Abdülhamid döneminde 1903 yılında kurulan “*Darü'l-Hayr-ı Âli*”dir. Bu kurum 1909'da lağvedilene kadar hizmet vermiştir¹¹¹¹.

Himayeye muhtaç çocuklar için kurulan cemiyetlerden birisi ise Topkapı Fukaraperver Cemiyetidir. Bu cemiyet 24 Şubat 1908 tarihinde kurulmuştur¹¹¹². Yine 1910 yılında İttihat ve Terakki'ye bağlı olarak “*Edirne Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti Hayriyesi*” faaliyete geçmiştir. Bu cemiyet de fakir ve kimsesiz

¹¹⁰⁹ BOA, DHEUM.AYŞ., nr. 53/13, s. 8-10.

¹¹¹⁰ *İstikbal*, 29 Nisan 1337/29 Nisan 1921, nr. 290, s. 2.

¹¹¹¹ Makbule Sarıkaya, “Savaş Yıllarında Himâye-i Etfâl Cemiyetinin Çocuk Sağlığı Konusundaki Hedef ve Faaliyetleri”, *Savaş Çocukları, Öksüzler ve Yetimler*, Ed. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç, İstanbul 2003, s. 32.

¹¹¹² Hakan Aytekin; *1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 45.

çocukları himaye etmek, çocukların eğitim öğretimini sağlamak amacıyla kurulmuştur¹¹¹³.

Bilindiği üzere I. Dünya Savaşı'nda yıkım her açıdan daha büyük ebatlarda gerçekleşmiştir. Harb sonrasında da en genç, en üretken ve en nitelikli nüfus kaybedilmiştir. Sayısı oldukça artan şehit ve malûl çocukları ise devletin ilgilenmek zorunda olduğu büyük bir grup olarak ortaya çıkmıştır. Mevcut kurum ve cemiyetlerle bu çocukların yardımına yetişmek mümkün olamamıştır. Bu amaçla ülkede yeni kurum ve cemiyetler oluşturmak zorunluluğu doğmuştur¹¹¹⁴.

Söz konusu zorunluluktan dolayı çocukların himaye ve eğitimini sağlayacak yeni bir kurumun varlığına ihtiyaç duyulmuştur. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde korunmaya muhtaç muhacir çocukları ve şehit çocuklarının bakım, terbiye, eğitim ve öğretimini sağlamak için kurulan en önemli kurum Darüleytam'dır. Darüleytam I. Dünya Savaşı'nın başlarında dönemin Maarif Nazırı Şükrü Bey'in çalışmalarıyla 25 Kasım 1914'te İttihat ve Terakki Fırkasına bağlı olarak kurulmuştur. 1915 yılından itibaren faaliyete başlayan bu kurum savaş yıllarında ailelerini kaybeden kimsesiz çocukların himaye ve eğitimleriyle ilgilenmiştir¹¹¹⁵.

Darüleytam başlangıçta muhacir ve şehit çocuklarının bakım, eğitim ve öğretimini sağlamak amacıyla kurulduysa da 1916 yılının başlarında alınan karar doğrultusunda diğer her türlü yetim ve öksüzler ile malûl çocukları ve asker çocuklarının da kabul edildiği bir müessese haline gelmiştir¹¹¹⁶. Kurumun işleyişi ile ilgili olarak 2 Nisan 1917 (2 Nisan 1333) tarih ve 224 numaralı "*Darüleytamlar Müdiriyeti Umumiyesi Teşkili ve Müteferruatı Hakkında Kanun*" kabul edilerek Darüleytamlar Müdiriyeti kurulmuştur¹¹¹⁷. Buna göre Maarif Nezaretine bağlı olarak kurulmuş olan Darüleytamlar birleştirilerek Darüleytamlar Müdiriyeti Umumiyesi

¹¹¹³ Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyesi (1910) "Edirne'nin Fakir Ama Akıllı Çocukları"", *Tarih ve Toplum*, C. 40, S. 239, (Kasım 2003), s. 19, 22.

¹¹¹⁴ Safiye Kırbaç, "Osmanlı Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'ya Gönderilen Dârüleytam Öğrencileri", *Savaş Çocukları, Öksüzler ve Yetimler*, (edt. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç), İstanbul 2003, s. 87.

¹¹¹⁵ Sarıkaya, a.g.m., s. 32; Safiye Kırbaç, "Osmanlı Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'ya Gönderilen Dârüleytam Öğrencileri", *Savaş Çocukları, Öksüzler ve Yetimler*, (edt. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç), İstanbul 2003, s. 88; Aytekin, a.g.t., s. 51; bkz. Mucize Ünlü, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Şehit Aileleri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 11, Nr. 1, (Mart 2003), s. 228.

¹¹¹⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C.1, 8. İnikad, (30.11.1331), s. 147.

¹¹¹⁷ *Düstur*, 2. Tertip, C. 9, (1 Teşrinisani 1332-31 Teşrinievvel 1333), Evkaf Matbaası, İstanbul 1927, s. 575-576.

oluşturulmuştur¹¹¹⁸. Bu müdüriyetin kendine göre bir bütçesi olacağı da belirtilmiştir. Müdürlüğün sermayesi Maliye Nezareti tarafından verilecektir. Buna göre Darüleytama 2 Nisan 1917 tarihi itibarıyla 150.000 lira nakit ve 500.000 dönüme kadar arazi verilmiştir¹¹¹⁹.

Darüleytamlar Müdüriyeti kurulduktan bir yıl sonra bu kurumlarda kalabilecek çocukların kapsamı genişletilmiştir. Bu anlamda bütün çocukların himayesi konusundaki çalışmalar sonucunda 8 Nisan 1918 tarih ve 138 numaralı “*Darüleytamlar Müdüriyet-i Umumiyesinin Teşkiline Mütadair 10 Cemaziyelahire 1335 Tarihli Kanununun İnci Maddesine Muaddel Kanun*” adıyla bir başka kanun daha kabul edilmiştir. Buna göre “*birinci derecede silah altında iken şehit olan, vefat eden veya malûl olan küçük zabitan ve efrad-ı askeriyenin ve mülteci ve muhacirlerin*” kimsesiz kalan çocuklarına ve ikinci derece kimsesiz himayeye muhtaç yetimlere tahsis edilen Darüleytam ve diğer müesseseler birleştirilerek Maarif Nezaretine bağlı bir müdüriyet kurulmuştur¹¹²⁰.

Fakat, Darüleytam şehit ve malûl çocukları dışında diğer kimsesiz çocuklarla da ilgilenmek zorunda olduğu için zamanla ihtiyaca cevap verememiştir. Bu nedenle yeni kurumlar oluşturma arayışı içine girilmiştir. Özellikle şehit çocuklarının eğitim ve öğretimini sağlamak amacıyla bazı müesseseler oluşturulması düşünülmüş, bu müesseselerin kurulması için gelir kaynakları aranmıştır¹¹²¹.

Bilindiği üzere özellikle Çanakkale Muharebeleri sırasında çok sayıda asker kaybedilmesi yetim ve öksüz sayısını artırmıştır. Bu durum şehit çocuklarıyla ilgilenilmesini bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu amaçla 29 Mayıs 1915 (16 Mayıs 1331) tarih ve 246 numaralı “*Evlad-ı Şühedanın Talim ve Terbiyesiçün Vücuda Getirilecek Müessesat Mesarifine Muktezi Varidat Hakkında Kanun-u Muvakkat*” kabul edilmiştir. Bu kanun ile şehit çocuklarının talim ve terbiyesi için kurulacak müessesenin masraflarını karşılamak ve 1916 yılı sonuna kadar yararlanılmak üzere

¹¹¹⁸ *Düstur*, 2. Tertip, C. 9, s. 575-576.

¹¹¹⁹ *Düstur*, 2. Tertip, C. 9, s. 575-576.

¹¹²⁰ *Düstur*, 2. Tertip, C. 10, (1 Teşrinisani 1333-9 Teşrinievvel 1334), Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s. 452.

¹¹²¹ *Düstur*, 2. Tertip, C. 7, (1 Teşrinisani 1330-31 Teşrinievvel 1331), Matbaa-i Amire, Dersadet 1336, s.610-611.

telgraf ve posta hizmetleri ile tütün ve müskirat gelirlerinden pay ayrılmasına karar verilmiştir¹¹²².

Bu kanun bir süre sonra güncellenerek tütün ve posta gelirlerinden alınacak vergiler daha kapsamlı bir hale getirilmiştir. Bunun için 8 Temmuz 1915 (25 Haziran 1331) tarih ve 270 numaralı ikinci bir kanun çıkarılmıştır. İlk kanunla aynı adı taşıyan “*Evlad-ı Şühedanın Talim ve Terbiyesiçün Vücuda Getirilecek Müessesat Mesarifine Muktezi Varidat Hakkında Kanun-u Muvakkat*” ile gelirler artırılmaya çalışılmıştır. Buna göre şehit çocuklarının eğitimi için ilmî ve sınaî kurumlar meydana getirilecektir. Müesseseye gelir sağlamak için telgraf ve posta gelirleri ile memleket dahilinde harcanan tütün ve müskirattan belirli oranlarda vergi alınacaktır¹¹²³. Bu yasal düzenlemeye rağmen savaş şartlarından dolayı söz konusu eğitim kurumları faaliyete geçirilememiştir. Bu çabalar sonucunda biriken gelir yaklaşık 32.000.000 kuruşu bulmuştur. Paranın 15 milyon kuruşu Maliye Nezaretinin teklifiyle Darüleytama aktarılmıştır¹¹²⁴.

Şehit ve malûl askerlerin çocuklarının eğitimi konusu daha sonraki süreçte de zaman zaman meclisin gündemine gelmiştir. Bu anlamda Antalya mebusu Fuat Hulusi Bey ve arkadaşları, şehit ve malûl çocuklarının eğitimi için İstanbul ve Konya’da ilmi ve sınaî kurumlar oluşturmak amacıyla bir kanun layihası hazırlamışlardır. Bu layiha, Layiha Encümeninde incelenmiş ve 13 Aralık 1915’te meclis gündemine alınmıştır. Kanun layihasında vatan uğrunda şehit olan ve malûl kalanların evlatlarının eğitim ve öğretiminin hükümet için kutsal bir görev olduğu belirtilmiştir. Encümen, İstanbul’da şehid ve malûl evlatlarına yetecek derecede Darüleytam ve Darüşşafaka kurumları olduğunu ifade ederek bu tür müesseselerin sadece İstanbul ve Konya için düşünülmemekle Anadolu’daki bazı vilayet merkezlerinde de kurulmasının münasip olacağı görüşünü bildirmiştir. Bu sırada söz alan Bağdat mebusu Cemil Zevahi Efendi, Bağdat’ta da şehit ve malûl çocukları için bu tür bir eğitim müessesesine ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Meclis-i Mebusan bu konuyu değerlendirerek şehit ve malûl çocuklarının eğitimi için gerekli girişimlerin yapılması amacıyla söz konusu kanun layihasını Maarif ve Muvazene-i Maliye

¹¹²² *Düstur*, 2. Tertip, C. 7, s.610-611.

¹¹²³ *Düstur*, 2. Tertip, C. 7, s.642-643.

¹¹²⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C.1, 53. İnikad, (11.03.1333), s. 187.

Encümenlerine havale etmiştir¹¹²⁵. Ancak kanun teklifi encümenlerden geri dönmediği için bu çaba bir sonuç vermemiştir.

Yukarıda bahsedilen iyi niyetli çabalara rağmen şehit ve malûl çocuklarının eğitimi ve himayesi meselesinin arzu edildiği şekilde çözüme ulaştırılmadığı anlaşılmaktadır. Zira 13 Eylül 1916 tarihinde şehit, harp malûlü ve gazi çocuklarının himaye edilmesi ile ilgili olarak yirmi bir maddeden oluşan bir kanun layihası hazırlanarak meclise sunulmuştur. Bu kanun layihasının birinci maddesinde “*Osmanlı Devleti tarafından ilan edilen cihada katılmış olan askerlerden ve halktan savaşa katıldıkları süre zarfında şehit olan, vefat eden ya da malûl kalanların çocuklarına şüheda ve malûlîn-i guzâtın evladı namı verilir*” şeklinde şehit ve malûl gazi çocuklarının tanımı yapılmıştır. Layihanın ikinci maddesine göre savaşa katılmayarak buldukları bölgelerde muharebelerden dolayı vefat eden veya malûl kalanların çocukları da Harbiye Nezareti’nin tasdiki durumunda bu kanundan istifade edeceklerdir. Kanun layihasının üçüncü maddesinde ise Osmanlı toprakları dışında bulunan Müslümanlardan savaşa katılıp şehit olan veya malûl kalanların çocuklarının da Harbiye Nezaretinin onayı ile aynı kanundan yararlanacakları ifade edilmiştir¹¹²⁶.

Bu kanun teklifinde Maarif Nezaretine bağlı olmak kaydıyla “*Şüheda ve Malûlîn-i Guzâtın Evladını Himaye İdaresi*” adıyla İstanbul’da bir merkez kurulması planlanmış ve bu idarenin çeşitli vilayetlerde ve müstakil livalarda şubelerinin açılması da düşünülmüştür. Plana göre idare meclisinde toplam oniki kişi bulunacaktır. Bunlardan altısı memurlardan diğer altısı da ileri gelen kişilerden oluşacaktır. İdare meclisinin üyelik müddeti altı sene olacaktır. Üyenin kıdemine göre iki senede bir üyeliği yenilenecek, idareden çıkan üyeler yeniden atanabileceklerdir. Keza üyelerden birisi meclisi idarece başkan olarak seçilecektir. Başkanlığın süresi bir yıl olup süresi dolan başkan yeniden seçilebilecektir. İdare meclisi ayda bir kez toplanacaktır. Gerekirse daha fazla da toplanabilecektir. Heyet üyelerine ve başkana ücret ödenmeyecektir¹¹²⁷.

İstanbul’da bulunan idare merkezinin görevi, himaye idaresinin ihtiyacı olan kanun, nizamname ve talimatnameleri hazırlamak, idarenin bütçesini yapmak,

¹¹²⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C.1, 8. İnikad, (30.11.1331), s. 147.

¹¹²⁶ BOA, MV., nr. 203/35; “Şüheda ve malûlîn-i guzât evlâdının himâyesi hakkında lâyiha-i kanuniye”, *Meclis-i Mebusan Mazbataları ve Levâiyih-i Kanuniye, 1332-1333*, TBMM Yay., No.315, Ankara 1992, s. 878-883.

¹¹²⁷ BOA, MV., nr. 203/35.

şubeleri teftiş etmek, onların düzen içerisinde çalışmasını temin etmek, vilayet ve liva şubelerinin bütçelerini onaylamak, merkez ve taşrada bina inşaatlarını ve tamiratlarını onaylamak ve kontrol etmek, şehit ve malûl çocuklarının himaye edilmesi konusunda alınan tedbirlerin uygulamasını takip etmek, aidatların düzenli bir şekilde toplanmasını kontrol etmek olacaktır. Bu idari merkezin başında bir müdür ve onun maiyetinde bir muhasebe memuru ve ihtiyaç kadar da katip bulunacaktır. Vilayet ve livalardaki şubeler vali ve mutasarrıfların nezareti altında olmak üzere bölgenin en yüksek maarif memurunun idaresi ve sorumluluğu altında bulunacak ve şubelerde de gerektiği kadar katip istihdam edilecektir¹¹²⁸.

Yine layihaya göre; taşrada görev yapan himaye idaresinin görevleri arasında şehit ve malûl çocuklarından veli veya vasisi olmayanları tespit etmek, vasisi bulunmayanlara yasal olarak uygun vasiler tayin edilmesini sağlamak yer almaktadır. Çocuklara tayin edilen vasilerin gerek terbiye gerekse maddi olarak görevlerini yerine getirip getirmediğini kontrol etmek görevi de bu idareye aittir. Ayrıca şehit ve malûl çocuklarının talim ve terbiyesi için ayrılan gelirlerin kontrolünü yapmak, malûl ve şehit çocuklarının eğitim öğretim gördükleri mektep ve müesseselere devamını sağlamak, gerektiğinde özel mektepler açarak bunların idaresine ve yerinde kullanımına nezaret etmek idarenin diğer görevlerindedir¹¹²⁹. Bu kanun layihasında “Şüheda ve Malûlîn-i Guzâtın Evladını Himaye İdaresinin” gelirleri, 8 Temmuz 1915 (25 Haziran 1331) tarihli ve 270 numaralı “Evlad-ı Şühedanın Talim ve Terbiyesiçün Vücuda Getirilecek Müessesat Mesarîfine Muktezi Varidat Hakkında Kanun-u Muvakkat” gereğince tahsis olunacak vergiler¹¹³⁰, vilayet ve liva meclisleri tarafından ödenecek tahsisat ve yardımlardan ibaret olacaktır¹¹³¹. Kanun layihası gereğince şehit ve malûl olanlar ile vefat edenlerin çocuklarının ücretli bir okula gitmeleri durumunda, eğitimlerini tamamlayana kadar ücret ödemekten muaf tutulacaklardır¹¹³².

¹¹²⁸ BOA, MV., nr. 203/35.

¹¹²⁹ BOA, MV., nr. 203/35.

¹¹³⁰ *Düstur*, 2. Tertip, C. 7, s.642-643.

¹¹³¹ BOA, MV., nr. 203/35.

¹¹³² BOA, MV., nr. 203/35.

Bu layihanın dönemin basın yayın organlarında da gündeme geldiği görülmektedir¹¹³³. Fakat, layiha düşünce ve önerge boyutundan öteye gidememiş, yasalaşamamıştır. Bunun temel nedeni sadece şehit ve malûl çocuklarının değil bütün kimsesiz çocukların himayesini sağlayacak daha geniş kapsamlı bir çalışmanın yapılması gerekliliğidir.

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte malûl ve şehit çocuklarının sayısının artışına paralel olarak Şüheda ve Malûlîn-i Guzâtın Evladını Himaye İdaresi'nin kurulması tekrar gündeme gelmiştir. 24 Ekim 1918¹¹³⁴ ve 26 Ekim 1918'de¹¹³⁵ Meclis-i Mebusan'da ele alınan konu hükümet üyelerinin olmaması sebebiyle müzakere edilememiştir¹¹³⁶. Bilahare konu Maarif Nazırı adına Maarif Nezareti Müsteşarı Muslihiddin Adil Bey'in katılımı ile 31 Ekim 1918'de müzakere edilebilmiştir¹¹³⁷.

Bu müzakerelerde vatanın saadet ve selameti uğrunda şehit olan veya malûl kalanların evladını himaye etmenin hükümetin en önemli görevi olduğu hatırlatılmıştır. İstanbul mebusu Hacı Şefik Bey yetimlerin daha önce vilayetlere taksim edildiklerini ve bu sebeple bakımlarının kolaylaştığını hatırlatmıştır. Şefik Bey bilahare bütün yetimlerin İstanbul'a toplanmasını eleştirmiştir. Eskiden olduğu gibi vilayetlere dağıtılmasının daha uygun olacağını ifade etmiştir. Ancak, “*Şüheda ve Malûlîn-i Guzâtın Evladını Himaye İdaresi*”ni kurma ile ilgili hazırlanan kanun layihası teklifinden sonra, şehit ve malûl çocuklarını da kapsayan Darüleytam teşkilatına dair bir kanunun 2 Nisan 1917 tarihinde yapıldığı hatırlatılmıştır. Özellikle bu kanunun birinci maddesini muaddel olan 8 Nisan 1918 (8 Nisan 1334¹¹³⁸) tarihli kanun ile himayesi arzu edilen eytam ve eramilin tamamen hükümetin himayesine girdiği ve Darüleytam'ın şehit ve malûl çocuklarının himayesini gerçekleştirdiği ifade edilmiştir. Bu sebeple hükümet, kanun layihasını geri çekmiştir¹¹³⁹.

¹¹³³ Hüseyin Ragıp, “Meclis-i Mebusanda Şehid Çocukları”, *Muallim*, 1 Nisan 1333/1 Nisan 1917, Yıl 2, C. 1, Sayı: 9, s. 282-284.

¹¹³⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C.1, 6. İnikad, (24.10.1334), s. 52-53.

¹¹³⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C.1, 6. İnikad, (24.10.1334), s. 52-53.

¹¹³⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C.1, 7. İnikad, (26.10.1334), s. 70.

¹¹³⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C.1, 9. İnikad, (31.10.1334), s. 78-79.

¹¹³⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesinde bu tarih 4 Nisan 1334 (4 Nisan 1918) olarak bildirilmesine rağmen kanunun tarihi 8 Nisan 1334 (8 Nisan 1918)'tür.

¹¹³⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, C.1, 9. İnikad, (31.10.1334), s. 78-79.

Darüleytamların ihtiyacı karşılayamaması yeni arayışları gündeme getirmiştir. Bu arayışların sonucu olarak 6 Mart 1917’de Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulmuştur. Müessese bütün muhtaç çocukların korunması ve himayesi için çaba göstermiştir¹¹⁴⁰. Himaye-i Etfal Cemiyeti idare ve çalışma tarzını Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’ne benzetmeye çalışmıştır¹¹⁴¹. Kurum ayrıca “*Menafi-i Umumiyye Hadim Cemiyet*” ünvanını da almıştır¹¹⁴².

Malûl çocuklarının eğitim öğretimini sağlamak amacıyla yardımcı olan cemiyetlerden birisi de 1918 yılının Mart ayında kurulan “*Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti*”dir. Bu cemiyet cepheye giden askerlerin geride kalan yardıma muhtaç ailelerine sahip çıkmak amacıyla kurulmuştur. Cemiyetin çalışmaları sonucunda şehit ve malûl çocukları mekteplere yerleştirilmiş, asker kızları kurslar açılarak yetiştirilmiş, hasta ve lohusalara ise nakdi yardımlar yapılmıştır¹¹⁴³.

Görüldüğü gibi şehit ve malûl çocuklarının mağdur duruma düşmesini engellemek amacıyla devlet ve toplum elini uzatmış, bu çocukların gerek eğitimlerinde gerekse himayeleri hususunda gerekli kanunlar çıkarılmış ve bunlarla ilgilenecek kurum ve cemiyetler kurulmuştur.

Öte yandan savaşta yararlılığı görülen harp malûllerine devletin sahip çıktığını ve onlara değer verildiğini gösteren en önemli uygulamalardan birisi de malûllerin taltif edilmesidir. Fakat buradan devletin her malûlü taltif ettiği gibi bir anlam çıkarmamak gerekir. Ancak, savaşta ciddi katkıları bulunan malûller mutlaka harp madalyası ile ödüllendirilmişlerdir. Taltif edilmesi kararlaştırılan malûllerin hastanede tedavileri devam ederken Askeri Sıhhiye Başkanlığı tarafından künye defterleri hastanelerden talep ediliyordu. Bu talep üzerine hastaneler künye defterini Sıhhiye Dairesine gönderiyorlardı. Mesela çeşitli cephelerde yaralanarak Hilâl-i Ahmer Galata Hastanesinde tedavi edilmekte olan 39 erin künye defterleri 22 Eylül 1915 tarihinde Askeri Sıhhiye Başkanlığına gönderilmiştir. Künye defterleri gönderilen bu 39 erin harp madalyası ile taltif edilmesi için resmi işlemler

¹¹⁴⁰ Cüneyd Okay; *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923*, Şûle Yay., İstanbul 1999, s. 13-16.

¹¹⁴¹ Safiye Kıranlar; *Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, İstanbul Üniversitesi A.İ.T.T Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 262-263; Sarıkaya, a.g.m., s. 34-35; keza Veysi Akın, “Amerika’daki Türklerin Milli Mücadele Yetimlerine Yardımları”, *Savaş Çocukları, Öksüzler ve Yetimler*, (edt. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç), İstanbul 2003, s. 124-125.

¹¹⁴² *Düstur*, 2. Tertip, C. 12, (16 Mart 1336-4 Teşrinisani 1338), Evkaf Matbaası, İstanbul 1927, s. 376.

¹¹⁴³ Rahmi Çiçek, “Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyetinin Faaliyetleriyle İlgili Bir Belge”, *Tarih ve Toplum*, C. 20, S. 116, (Ağustos 1993), s. 15.

başlatılmış, madalya şeritleri hazırlanmıştır¹¹⁴⁴. Aynı şekilde Darümuallimin Hastanesi'nde tedavileri devam eden malûl 38 subayın künyesi, hastane baştabipliği tarafından 17 Ağustos 1915 tarihinde Muamelat-ı Zatiye Müdüriyetine bildirilmiştir. Bilahare bu subaylar ile ilgili olarak madalya tahsis işlemleri başlatılmıştır¹¹⁴⁵.

Harbiye Nezaretinin malûl ve mecruh askerleri taltif yöntemlerinden birisi de “*şeçaatnâme belgesi*” vermesidir. Bu taltif şekli ilk defa Çanakkale Savaşları sırasında uygulanmıştır. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa 7 Ağustos 1915 tarihli bir genelge ile malûl gazilere tedavi edilip evlerine dönerken veya kıtalarına katılmak üzere hareket etmeden evvel bir “*şeçaatnâme*” verilmesini emretmiştir. Yine Enver Paşa ikibin adet Kuran-ı Kerim'in mecruh gazilere verilmesi ve bu askerlerin isimlerinin defterlere kaydedilmesini istemiştir. İhtiyaç hasıl olması durumunda yeniden Kuran-ı Kerim gönderilebileceğini de belirtilmiştir¹¹⁴⁶.

3. MALÛLİN-İ GUZÂTA MUÂVENET HEYETİ VE MALÛLLERLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

3.1. HEYETİN KURULUŞU VE AMAÇLARI

XIX. yüzyılda dünyadaki gelişmelere paralel olarak Osmanlı Devleti'nde mecruh ve malûl askerlerle ilgilenmek amacıyla 1869'da “*Mecruhin-i Asâkir-i Osmaniyye Muavenet Cemiyeti*” kurulmuştur¹¹⁴⁷. Bu cemiyetten beklenen verim alınamayınca onun devamı olarak 1876'da “*Mecruhin-i Zuefa-yı Askeriyye İmdad ve Muavenet Cemiyeti*” faaliyete geçmiştir. Bilahare söz konusu cemiyet 14 Nisan 1877 tarihinde “*Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*” adını almıştır¹¹⁴⁸. Yeni kurulmasına rağmen Hilâl-i Ahmer Cemiyeti gerek 1877-78 Osmanlı-Rus ve 1897 yılındaki Osmanlı-Yunan Harplerinde ve gerekse 1911 Trablusgarp ve 1912-13 Balkan Harplerinde mecruh ve malûl askerlerin sağlık, sosyal ve ekonomik sorunları ile ilgilenmiştir.

I. Dünya Savaşı döneminde de malûl ve mecruh askerlerle ilgilenen en önemli kurum Hilâl-i Ahmer Cemiyeti idi. Ancak Osmanlı Devleti'nin bir çok cephede savaşmak zorunda kalması asker zayıyatını ciddi oranda artırmıştı. Şehit ve

¹¹⁴⁴ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2209, Dosya: 29, Fihrist: 7-19, 20, 22, 24, 25.

¹¹⁴⁵ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2209, Dosya: 29, Fihrist: 7-27.

¹¹⁴⁶ Kızılay Arşivi, nr. 23/137.

¹¹⁴⁷ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 24.

¹¹⁴⁸ OHAC 1329-1331 Salnamesi, s. 27-28.

mecruh sayısının çokluğu, bunların aileleri ve çocuklarının da muhtaç hale gelmesi cemiyetin ilgilenmek zorunda olduğu yardıma muhtaç insan sayısını aşırı şekilde fazlalaştırmıştır. Hilâl-i Ahmer artık bu görevi layıkıyla yerine getirememeye başlamıştır¹¹⁴⁹.

Bu yüzden malûl ve mecruh Osmanlı askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamak, rahatlarını temin etmek amacıyla Harbiye Nezaretinin direktifleri ve Donanma ve Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerinin de katkıları ile 20 Mayıs 1917 (20 Mayıs 1333¹¹⁵⁰) tarihinde “*Malûlîn-i Guzâta Muâvenet Heyeti*” adıyla yeni bir teşekkül kurulmuştur¹¹⁵¹.

Harbiye Nezareti’ne bağlı olarak kurulan bu heyetin başkanlığını devamlı surette askerler yürütmüştür. Adı geçen heyetin onbir kişiden oluşan ilk yönetim kurulunda Harbiye Nezareti’nden, Meclis-i Mebusan’dan, Donanma Cemiyeti’nden, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nden ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nden üyeler bulunmaktaydı¹¹⁵². İlk yönetim kurulu şu kişilerden oluşmuştur;

Reis; Merkez Kumandanı Miralay Cevat Bey,

Azâ; Bursa mebusu Rıza Bey,

Azâ; Saruhan mebusu Hayri Bey,

Azâ; Damat Selahaddin Ali Bey,

Azâ; Bâbânzade Fuat Bey,

Azâ; Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nden Mehmet Ali Bey,

Azâ; Donanma Cemiyetinden Talat Bey,

Azâ; Donanma Cemiyetinden Sudi Bey,

Azâ; Donanma Cemiyetinden Ziya Bey,

Azâ; Kaymakam Refik Bey,

Azâ; Bahriye Binbaşısı Muhiddin Bey,

Azâ; Müdafa-i Milliye Cemiyetinden Cemil Bey¹¹⁵³.

Malûlîn-i Guzâta Muâvenet Heyeti için başlangıçta hükümet tarafından yaklaşık 120 bin lira para verilmiştir. İlk zamanlarda heyetin bir nizamnamesi olmadığı için nasıl yardım toplayacağı, mevcut paranın ne şekilde kullanılacağına

¹¹⁴⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-3.

¹¹⁵⁰ Bu tarih Kızılay Arşivi belgelerinde 25 Mayıs 1333 (25 Mayıs 1917) olarak kaydedilmiştir. Bkz. Kızılay Arşivi, nr. 220/229.

¹¹⁵¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-3.

¹¹⁵² Kızılay Arşivi, nr. 220/229.

¹¹⁵³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-3, 3a.

dair bir düzenleme mevcut değildir. Heyetin nizamnamesi uzun süre hazırlanamamıştır Bu dönemde yönetim kurulunun insiyatifi ile hareket edildiği anlaşılmaktadır.¹¹⁵⁴.

Öte yandan denetimsizlik, savaş ve ardından imzalanan mütareke şartları nedeniyle heyetten beklenen verim alınamamıştır. Harbiye Nezareti, heyetin kuruluş amacına uygun çalışmadığı gerekçesiyle bu müesseyi ıslah etmek için harekete geçmiştir¹¹⁵⁵. 1919 yılında askerlerden oluşan bir komisyon kurularak Malûlîn-i Guzâta Muâvenet Heyeti ıslah edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Eylül 1919'da heyetin ideresi yeniden teşkil edilmiştir. Yeni yönetim kurulu aşağıdaki şekildedir¹¹⁵⁶;

Reis; Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Reisi Tabib Mirliva İbrahim Paşa,

Azâ; Harbiye Nezaretinden Erkan-ı Harp Kaymakamı Servet Bey¹¹⁵⁷,

Azâ; Harbiye Nezaretinden Binbaşı Talat Bey,

Azâ; Bahriye Nezaretinden Binbaşı Ferid Bey,

Azâ; Bahriye Nezaretinden Yüzbaşı Osman Bey,

Azâ; Hilâl-i Ahmer'den Fazlı Necip Bey,

Azâ; Hilâl-i Ahmer'den Mehmed Ali Bey,

Azâ; Maliye Nezaretinden muamelat-ı nakdiye müdürü Raşid Bey,

Azâ; Ticaret Nezaretinden ticaret-i dahiliye müdürü Yusuf Ziya Bey,

Azâ; Matbuat Cemiyetinden Nazım Bey,

Azâ; tüccardan Fevaid Bey,

Azâ; tüccardan Kemal Ömer Bey,

Azâ; tüccardan Hayri Bey,

Azâ; tüccardan Şefik Bey,

Azâ; tüccardan Cemil Bey'dir.

Heyetin yönetim kurulunda zaman zaman değişiklikler olduğu görülmektedir. Bu değişiklikleri basın yoluyla öğrenmek mümkün olabilmiştir. Örneğin 1920 yılının Temmuz ayından itibaren yönetim kurulunda Matbuat Cemiyeti adına eski matbuat

¹¹⁵⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-3a.

¹¹⁵⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-3a.

¹¹⁵⁶ Daha sonra muteber tüccardan atananların isimleri Fevaid, Kemal Ömer, Selimzade İzzet ve Sabit Beyler'dir. bkz. ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-4. Şehrematinden kimin atandığı ise belirtilmemiştir.

¹¹⁵⁷ Servet Bey'in istifası üzerine yerine Kaymakam Mehmed Ragıb ve ardından Mustafa Bey tayin olunmuştur. Bkz. ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-4.

müdürü Ercüment Ekrem Bey görev yapmaya başlamıştır¹¹⁵⁸. Keza 1920 Eylül’ünde heyetin başkanlığına Ruhi Paşa getirilmiştir. Aynı tarihte eski İstanbul muhafızı Mustafa Natık Paşa ise katib-i umumiliğe tayin olunmuştur¹¹⁵⁹. Ruhi Paşa’nın başkanlığı uzun sürmemiş yaklaşık iki ay sonra eski Askeri Okullar Müfettişi Mirliiva Pertev Paşa heyet başkanlığına tayin olmuştur¹¹⁶⁰. Fakat Pertev Paşa’nın aynı ay içerisinde istifa etmesi üzerine yerine Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Ferik Zeki Paşa getirilmiştir¹¹⁶¹.

İkinci Heyet teşkil edildiği sırada da henüz bir nizamname bulunmamaktadır. Bu nedenle yeni heyet kendisine gelir temin edecek bir kanun layihası ve idaresini düzenleyecek bir nizamname hazırlamak için çalışmalara başlamıştır¹¹⁶². Bu çabalar doğrultusunda ilk nizamname Temmuz 1920’de Şura-yı Devlet’e gönderilmiştir. Şura-yı Devlet ise 25 Temmuz 1920’de nizamnameyi inceleyerek 607 numaralı mazbata ile Sadarete takdim etmiştir¹¹⁶³.

Malûlin-i Guzata Muavenet Heyeti ise nizamnamenin bir an evvel kabul edilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Bu amaçla 3 Ağustos 1920’de Sadrazamlık makamına bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda nizamnamenin yayınlanmaması nedeniyle heyetin resmi bir hüviyet kazanmadığı, bu nedenle resmi kurumlar tarafından tanınmadığı, resmi muamelelerinin aksadığı ve buna bağlı olarak zarara uğradığı dile getirilmiştir. Bir an evvel Meclis-i Vükela’da nizamnamenin onaylanması ve nizamnamesizlikten kaynaklanan mağduriyetin giderilebilmesi talep edilmiştir¹¹⁶⁴. Bu çabalar doğrultusunda heyetin ilk nizamnamesi 6 Eylül 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa’nın sadrazamlığı döneminde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir¹¹⁶⁵.

Nizamnamenin başlangıç kısmında “*padişahın himayesinde, sadrazamın reisliğinde esasen askeri erkandan bir kişinin sorumluluğunda Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Heyeti adıyla bir heyet*” teşkil edilmiş olduğu ifadesi yer almıştır¹¹⁶⁶.

¹¹⁵⁸ *Dersaadet*, 1 Ağustos 1336/1 Ağustos 1920, nr. 25, s. 3.

¹¹⁵⁹ *Dersaadet*, 6 Eylül 1336/6 Eylül 1920, nr. 53, s. 3.

¹¹⁶⁰ *Dersaadet*, 2 Teşrinisani 1336/2 Kasım 1920, nr. 110, s. 2.

¹¹⁶¹ *Dersaadet*, 24 Teşrinisani 1336/24 Kasım 1920, nr. 127, s.1.

¹¹⁶² ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-3a.

¹¹⁶³ BOA, İ.DUİT., nr. 21/32, s. 2.

¹¹⁶⁴ BOA, İ.DUİT., nr. 21/32, s. 2.

¹¹⁶⁵ 111 numaralı “Malulîn-i Askeriyeye Muavenet Hakkında Nizamname”, *Düstur*, 2. Tertip, C. 12, s. 264-269; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima Senesi 1, 76. İçtima, (29.12.1339), s. 542.

¹¹⁶⁶ 111 numaralı “Malulîn-i Askeriyeye Muavenet Hakkında Nizamname”, *Düstur*, 2. Tertip, C. 12, s. 264-269; *Takvim-i Vakayi, Devlet-i Aliye-i Osmâniyenin Ceride-i Resmîyesi*, 11 Eylül 1336/11 Eylül 1920, nr. 3952, s. 2-4.

Nizamnameye göre heyetin amacı savaş sırasında askerlik hizmetini ifa ederken malûl kalmış ve emekliye sevk edilmiş zabıt, küçük zabıt ve neferler ile bunlar derecesindeki askeri sıhhiye memurları ile askeri hizmetlerde bulunan sivil memurlar vesair askeri personelin ihtiyaç derecelerine göre malûliyetleri nispetinde yardımcı olmak, bunlardan uzuvları eksik olanların tedavisini sağlamak ve suni uzuvlarını tedarik etmektir¹¹⁶⁷.

Yine nizamnameye göre Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Heyeti, Harbiye Nezaretine bağlıdır. Ancak heyet memur ve diğer görevlilerini atamada, tayinde ve çalışma usullerini tespitinde bağımsızdır. Heyet yönetim kurulu ikisi Harbiye Nezareti, ikisi Bahriye Nezareti, ikisi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, birisi Maliye Nezareti, birisi Ticaret Nezareti, birisi Şehremaneti, birisi Matbuat Cemiyeti ve dördü muteber tüccarlardan olmak üzere onbeş üyeden oluşacaktır. Harbiye Nezareti yönetim kurulunun oluşturulabilmesi için nezaretler ve ilgili kuruluşlar ile irtibata geçerek üyelerin tamamlanmasını sağlayacaktır. Yönetim kurulu oluşturulduktan sonra kurul üyeleri aralarından birisini başkan seçeceklerdir. Yönetim kurulu üyelerine herhangi bir maaş ödenmeyecektir¹¹⁶⁸. Merkez meclisi mutad olarak onbeş günde bir toplanacaktır. Bunun dışında başkan gerekli görüldüğü hallerde de meclisi toplantıya çağırabilecektir. Yazışma işlerini katip yürütecek ve toplantılarda hazır bulunacaktır. Ancak oy hakkı olmayacaktır. Bunun dışında bir muhasebeci, bir veznedar ve ihtiyaç olduğunda meclisce kararlaştırılacak miktarda memur alınabilecektir. Bu memurların maaşları merkez meclisince tespit edilecek ve heyet veznesince ödenecektir. Memurluklara tayin hususunda malûl ve mütekaid askerler tercih edilecektir¹¹⁶⁹.

Nizamnameye göre Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Heyetinin faaliyetleri ve gelirleri, Harbiye ve Maliye Nezaretlerince teftiş ve kontrol edilecektir. Merkez İdare Heyeti fazla parasını gereksiz yere (hâl-i tevkîfde) bekletmeyerek daima artırmaya çalışacaktır. Heyet, para ile ilgili bir tasarrufta bulunacağı zaman Maliye Nezaretinin onayı ile hareket edecek, para harcanması ve hesapları reis, katib-i umumi ve veznedar imzaları ve resmi mühür ile birlikte gerçekleştirilecektir. Nizamname heyetin öncelik sırasına göre kimlere yardım yapacağını da belirlemiştir. Buna göre;

¹¹⁶⁷ *Düstur*, 2. Tertip, C. 12, s. 264-269; *Takvim-i Vakayi*, *Devlet-i Aliye-i Osmâniyenin Cerîde-i Resmîyesi*, 11 Eylül 1336/11 Eylül 1920, nr. 3952, s. 2-4; BOA, İ.DUİT., 21/32, s. 1; keza *Dersaadet*, 12 Eylül 1336/12 Eylül 1920, nr. 59, s. 3.

¹¹⁶⁸ BOA, İ.DUİT., nr. 21/32, s. 1; *Dersaadet*, 12 Eylül 1336/12 Eylül 1920, nr. 59, s. 3.

¹¹⁶⁹ BOA, İ.DUİT., nr. 21/32, s. 2.

öncelikle iki uzvunu kaybetmiş, hareket etmekten yoksun, geçimini sağlayamayan ve yardıma muhtaç malûllere, ikinci olarak iki uzvunu kaybetmiş olup geçimini sağlayamayan fakat hareketinde her hangi bir engel olmayan malûllere, üçüncü olarak bir mühim uzvunu kaybetmiş olup da geçimini sağlayamayan malûllere ve son olarak da geçimini sağlayamayan muhtaç malûllere yardım edecektir¹¹⁷⁰.

Heyet merkeze ilaveten taşrada da şubeler açmayı kararlaştırmıştır. Bu meclisler vilayet, liva ve kazalarda da teşkil edilecektir. Heyet söz konusu bölgelerde görev yapan mahalli mülki memur veya askerlerden bir kişinin başkanlığında toplanacaktır. Heyette meclis-i idare ve belediye üyelerinden temsilciler de bulunacaktır. Bu şekilde taşra meclisi en az beş kişiden oluşacaktır. Hilâl-i Ahmer teşkilatı ve mahalli matbuatın bulunduğu yerlerde Hilâl-i Ahmer'den bir kişi ve matbuattan da bir üye meclislerde görevlendirilecektir. Taşra meclislerindeki görevlilerden devlet memuru olmayan üyelerin yarısı dört senede bir kura ile değiştirilecek, değişen bu üyeler tekrar seçilebilecektir. Merkezde olduğu gibi taşra meclisindeki üyelere de maaş ödenmeyecektir¹¹⁷¹.

Nizamnameye göre taşradaki meclisler doğrudan doğruya İstanbul'daki merkez meclisine bağlı ve sorumlu olacaklardır. İletişim, merkez meclis reisi ile sağlanacaktır. Taşra meclisleri mutad olarak onbeş günde bir toplanacaktır. Bunun dışında başkan gerekli görüldüğü hallerde de meclisi toplantıya çağırabilecektir. Üç kez üst üste toplantıya gelmeyen ve mazeret bildirmeyen üyenin yerine başka bir üye seçilecektir. Taşra meclislerinde ise yazışma işleri atanacak bir kişi tarafından fahri olarak yerine getirilecek, yoğun iş yükü olan meclislerde ise merkez heyetinin kararı ile memur atanabilecektir¹¹⁷².

Nizamnameye göre heyetin görevlerinden birisi de malûlleri üretici hale getirmektir. Bu sebeple geçimini sağlayamadığı tespit edilen malûl subay ve erlerden çeşitli kurumlarda istihdam edilecek olanların tespiti heyete aittir. Çalışabilecek durumda olan malûller, resmi dairelerde ve belediyelerde durumlarına uygun görevlerde istihdam edileceklerdir. Ayrıca malûl askerler içerisinde kendi teşebbüsü ile ticarethane açanlara heyet tarafından sermaye verilecektir. Malûller bu sermayeyi

¹¹⁷⁰ BOA, İ.DUİT., nr. 21/32, s. 2; keza *Dersaadet*, 12 Eylül 1336/1920, nr. 59, s. 3.

¹¹⁷¹ BOA, İ.DUİT., nr. 21/32, s. 1; *Dersaadet*, 12 Eylül 1336/1920, nr. 59, s. 3.

¹¹⁷² BOA, İ.DUİT., nr. 21/32, s. 2.

taksitle ödemekle yükümlüdürler. Sermaye alan malûllerin borçlarını tamamen ödeyinceye kadar ticarethaneleri heyet tarafından kontrol edilecektir¹¹⁷³.

I. Dünya Harbi sonunda ıslah edilerek tekrar çalışmalara başlayan bu cemiyetin kısıtlı sermayesine rağmen önemli hizmetler gördüğü ve çeşitli cephelerde uzuvlarını kaybederek sakat kalan fedakâr gazilerin ihtiyaçlarını karşılamak için imkanlar ölçüsünde hizmet verdiği söylenebilir. Cemiyet, Hükümetin malûllere ödediği maaştan hariç iş kuranlar için sermaye ve çalışamayacak durumda olanlar için de düşük miktarda da olsa maaş tahsis ederek malûllerin terfiyelerini sağlamaya çalışmıştır¹¹⁷⁴.

Bununla birlikte heyetin bazı usulsüzlüklere karıştığı iddiaları gündemi meşgul etmiştir. Nizamnamesinin yapıldığı dönemde bu usulsüzlük iddiaları çeşitli basın organlarına yansımıştır. Örneğin Temaşa Dergisi, Malûl Gaziler Heyeti gibi yarı resmi mahiyeti bulunan bir müessesedeki yanlışlıkları kanunlardan daha ziyade basının düzelteceği düşüncesindeydi. Temaşa'nın Haziran-Temmuz 1920 tarihli sayısında harp malûllerinin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş olan müessesenin son zamanlarda faaliyetlerinin ve özellikle de Ramazan ayındaki icraatlarının malûllere yakışır şekilde olmadığı dile getirilmiştir. Dergi, heyet hakkında inceleme yapılması gerektiğini de ifade etmiştir. Bu arada iki malûl gazi dergiyi ziyaret ederek müessese yöneticilerinin yapmış oldukları bazı usulsüzlükleri anlatmışlardır. Gazilerin anlattıklarına göre, müessesenin idari işlerinde bazı yolsuzluklar söz konusudur. Kurumun idaresinde bulunan bazı kimseler şahsi menfaatleri uğrunda müesseseyi zarara uğratmışlardır. Dergi, heyet hakkında malûl gazilerin anlattıklarını gerçekçi bulmuştur. Dergiye göre kamuoyunda heyet hakkında var olan olumlu görüş değişmiştir¹¹⁷⁵.

Öte yandan Ankara Hükümeti de meseleye müdahil olmuş, suistimal iddialarının önüne geçebilmek için heyet üyelerinin ve nizamnamenin değiştirilmesini önermiştir. Bu amaçla 13 Mart 1922 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekaleti tarafından, İstanbul Hükümeti'ne ulaştırılmak üzere İnebolu İrtibat zabıtlığına bir yazı gönderilmiştir. Buna göre yenilenecek olan Malûlîn-i Guzât

¹¹⁷³ BOA, İDUİT., nr. 21/32, s. 2.

¹¹⁷⁴ *Dersaadet*, 24 Kasım 1920/24 Teşrinisani 1336, nr. 127, s. 1.

¹¹⁷⁵ "Malul Gaziler Sinema Heyeti", *Temaşa*, Haziran-Temmuz 1336/Haziran-Temmuz 1920, S. 23, s.16-17.

Heyeti nizamnamesi için Avrupa hükümetleri ve özellikle Fransız malûl cemiyeti nizamnamelerinin elde edilerek incelenmesi önerilmiştir¹¹⁷⁶. Ancak İstanbul Hükümeti'nin bu talebi dikkate almadığı, nizamname değişikliği için herhangi bir çalışma başlatmadığı anlaşılmıştır.

Heyetteki yolsuzluk meselesi bir süre sonra TBMM Hükümeti'nin gündemine de taşınmıştır. Saltanatın kaldırılması ve İstanbul'da yönetimin TBMM'ye intikal etmesi üzerine İstanbul Hükümeti döneminde yapılan uygulamalar inceleme altına alınmıştır. Bu doğrultuda Malûlin-i Guzat Muavenet Heyeti icraatları da denetlenmiştir. Bu müesseseye yönelik suistimal iddialarını teftiş etmek üzere Maliye Vekâleti, Kaşif Bey başkanlığında iki kişilik bir heyet görevlendirmiştir. İlaveten Müdafaa-i Milliye Vekaleti 23 Eylül 1923 tarihinde İstanbul'a bir memur göndererek inceleme başlatmıştır. Fakat yapılan incelemelerden bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Müdafaa-i Milliye Vekaleti meseleyi 6 Ekim 1923 tarihinde İstanbul'a giren III. Kolordu Kumandanlığı'na havale etmiştir. Bu hususta Kolorduya yazılan yazıda meselenin mühim olduğu hatırlatılmış, üzerinde titizlikle durulması gerektiği belirtilmiştir¹¹⁷⁷.

III. Kolordunun incelemeleri uzun bir zaman almış, bu durum mecliste eleştirilere sebep olmuştur. Kolordunun yapığı tetkikler neticesinde malûllerin, Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti'nden şikayetçi oldukları anlaşılmıştır. Yapılan nizamnamede heyetin idari yapısında malûl subayların yer almaması da eleştiri konusu olmuştur¹¹⁷⁸. Ankara hükümeti malûllerin “*kaybedilmiş, heder edilmiş*” olduğunu düşündüğü haklarını arama konusunda elinden gelen çabayı göstermiş, suçluları Divan-ı Harb'te yargılamak istemiştir¹¹⁷⁹.

Ancak yapılan tüm incelemelere rağmen suistimal iddiaları kanıtlanamamıştır. Fakat, suiistimalin İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den sonra olduğu tahmin edilmiştir. Bu arada yolsuzluk iddiaları ile ilgili olarak malûl gaziler TBMM'ye bazı şikayet mektupları göndermişlerdir. Bu mektuplarda yer alan suiistimal iddialarına göre Malûlin-i Guzat Heyetine ait olan “*İstanbul Film*” şirketi, bir birbuçuk seneden beri malûllerin 1.500 lirasını kaybetmiştir. Bu şirket film

¹¹⁷⁶ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1728, Gömlek: 130, Belge nr. 130-1.

¹¹⁷⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima Senesi I, 76. İçtima, (29.12.1339), s. 542.

¹¹⁷⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima Senesi I, 76. İçtima, (29.12.1339), s. 542.

¹¹⁷⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima Senesi I, 76. İçtima, (29.12.1339), s. 542.

ihalelerinde münakasaya müracaat etmeksizin satın alma yöntemini uygulamıştır. Keza Selanik Bonmarşesinden alınan 1.500 kuruşluk film bedelinin ödemesi için sahte faturalar düzenlenmiştir¹¹⁸⁰.

Malûlin-i Guzat Muavenet Heyeti'nde yolsuzluk yapıldığı iddiaları çeşitli vesilelerle daha sonra da Meclis gündemine taşınmıştır. Örneğin Eskişehir mebusu Mehmet Arif Bey, Malûlin-i Guzat Muavenet Heyetinde vuku bulan suistimal iddialarından dolayı, Ankara Hükümeti'nin konuyu araştırıp araştırmadığına dair Müdafaa-i Milliye Vekaletine sual tavriri vermiştir. Mehmet Arif Bey, 27 Aralık 1923'tarihinde verdiği tavririnde Malûlîn-i Guzâta Muâvenet Heyeti'nin sermayesinin Damat Ferit Hükümeti zamanında 142.000 lirayı bulduğunu, ancak söz konusu heyette görevli memurların suiistimalleri nedeniyle paraların lüzumsuz yerlere harcandığını, dolayısıyla malûllerin mağdur olduğunu ifade etmiştir. O, heyetin sermayesinin nerelere harcandığının belli olmadığını, bu meselenin araştırılması gerektiğini belirtmiştir¹¹⁸¹. Bu sual tavriri Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'nın olmaması nedeniyle cevaplanamamıştır.

Fakat 29 Aralık 1923 tarihli oturumda Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'nın bulunması nedeniyle soru tavriri tekrar okunmuştur. Bunun üzerine Kazım Paşa soru tavririni cevaplamıştır. O, Heyetin I. Dünya Savaşı'nda kurulduğunu, Damat Ferit Paşa zamanında ise nizamnamesinin yapıldığını hatırlatmıştır. Müdafaa-i Milliye Vekili cevabında heyetin bir mağazasının bulunduğunu, fakat bu mağzanın 100 lirasının kaybedildiğini, mağzanın kağıt üzerinde iflas ettiğini, fakat bunun doğruluğunun da kanıtlanamadığını belirtmiştir. Meselenin Ankara Hükümeti tarafından daha önce araştırıldığını, Müdafaa-i Milliye ve Maliye Encümenlerinin bununla ilgili heyetler oluşturarak İstanbul'a gönderdiklerini, yapılan incelemelerden bir sonuç çıkmadığını da dile getirmiştir. Kazım Paşa, Ankara hükümetinin, İstanbul'daki işlere ve kurumlara dikkatini yoğunlaştırdığı zaman bazı malûl askerlerin mektupla veya sözlü olarak Malûl Gaziler Heyeti hakkında şikayetlerde bulunduğunu, malûllerin bu şikayetlerinde heyetin, kendi haklarını gerektiği gibi

¹¹⁸⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima Senesi I, 76. İçtima, (29.12.1339), s. 543.

¹¹⁸¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima Senesi I, 75. İçtima, (27.12.1339), s. 490; keza aynı konu hak. bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima Senesi I, 76. İçtima, (29.12.1339), s. 541.

savunmadığını ve malûllere harcanması gereken paraların kaybedildiğini dile getirdiklerini de ifade etmiştir¹¹⁸².

Ancak, Kazım Paşa'nın bu cevabı yeterli bulunmamış, Eskişehir Mebusu Mehmet Arif Bey, 15 Nisan 1924 tarihinde yeni bir soru önergesi vermiştir. O, önergesinde, Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti hesaplarının incelenmesi sonucunda ne gibi bir neticeye ulaşıldığını, “malûllere hiçbir menfaat temin etmeyen heyet” hakkında hükümetin ne düşündüğünü sormuştur¹¹⁸³. Müdafaa-i Milliye Vekaleti soru önergesine verdiği cevapta konunun araştırıldığını dile getirmiştir.

Görüldüğü üzere basın, meclis ve hükümet kamuoyunu tatmin edebilmek amacıyla Malûlîn-i Guzât Heyetinde var olduğu düşünülen yolsuzlukların üzerine ısrarla gitmişlerdir. Ancak, yapılan incelemeler neticesinde suistimali kanıtlayan herhangi bir bilgi ya da belgeye ulaşılamamıştır. Bunun üzerine heyetin nizamnamesi 30 Mayıs 1929 tarih ve 1485 sayılı “*Inhisar Bey'iyeleri Üçte Birlerinin Harp Malûllerine ve Şehit Yetimlerine Tahsis ve Tevziine Dair Kanun*”la yürürlükten kaldırılmıştır¹¹⁸⁴.

3.2. HEYETİN MALİ KAYNAKLARI

Malûlîn-i Askeriye Muâvenet Heyeti'nin çeşitli mali kaynakları bulunmaktadır. Bu anlamda Hükümet tarafından heyet adına tahsis edilecek resmi imtiyazlardan elde edilecek gelirler, tiyatro ve sinema gibi eğlence yerlerinin hasılatından alınacak paylar, hazine tarafından heyetin istifadesi için verilecek olan gayrimenkuller, heyete tahsis edilecek arazilerden elde edilecek gelirler dikkate değerdir. Bunlara ilaveten; resmi kurumlardan ucuza kiralanan bilahare kârıyla tüccarlara kiraya verilen gayrimenkuller, konser, kır eğlencesi, piyango, kara ve deniz yarışları, güreş müsabakaları gibi organizasyonlar, her türlü bağış, yardım ve hibeler yer almaktadır¹¹⁸⁵.

Heyetin önemli gelir kaynaklarından birisinin ahali tarafından yapılacak bağışlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçla merkez heyeti bağış miktarını artırmak için bazı tedbirler almıştır. Örneğin bağış yapan kişileri taltif etmek için “*Malûlîn-i*

¹¹⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İctima Senesi I, 76. İctima, (29.12.1339), s. 542.

¹¹⁸³ BCA, nr. 30.10.0/6.37.24.

¹¹⁸⁴ Resmi Gazete, 8 Haziran 1929, S. 1210, s. 74-76; Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler, s. 32.

¹¹⁸⁵ BOA, İ.DUİT., nr. 21/32, s. 2; Dersaadet, 12 Eylül 1336/12 Eylül 1920, nr. 59, s. 3.

Askeriyeye Muâvenet Madalyası” adıyla bir madalya düzenlenmiştir. Madalyalar göğsün sol tarafına asılacaktır. 6 Eylül 1920 tarihinde hazırlanan nizamnameye göre merkez meclisi idaresince “*Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Madalyası*” adıyla bakır, nikel, gümüş ve altın olmak üzere dört çeşit madalya yapılmıştır. Madalyalar yapılan yardım miktarına göre dağıtılacaktır. Buna göre 10 liradan 25 liraya kadar para yardımında bulunanlara bakır, 26 liradan 50 liraya kadar nikel, 51 liradan 100 liraya kadar gümüş, 101 lira ve üzerine ise altın madalya verilecektir¹¹⁸⁶.

Bağışların yanında ticari faaliyetlerde bulunarak da gelir elde edilmeye çalışılmıştır. Örneğin heyet ilk kurulduğu sıralarda hükümet tarafından verilen sermayeyi artırmak amacıyla Bağçekapusu’nda bulunan Birinci Vakıf Hanı altındaki Hacı Hasan Bekrûf’un mağazasının bulunduğu dükkanı dört yıllığına kiralamıştır. Ayrıca mağazadaki demirbaş eşyayı 11.000 liraya ve mevcut giyim eşyalarını da 23.934 liraya satın almıştır¹¹⁸⁷. Bu şekilde “*Malûl Gaziler Muâvenet Pazarı*” adıyla bir mağaza açılarak işletilmeye başlanmıştır. Mağazanın yönetimi için bir idare heyeti teşekkül ettirilmiştir. Bu heyette Dahili Ticaret Müdürü Yusuf Ziya Bey, matbuattan Nazım Bey, tüccardan Kemal Ömer ve Hayri Beyler yer almışlardır. Mağaza idaresi heyet merkezinin kontrolü altında faaliyet göstermiştir. Mağazada tercihen malûl gaziler istihdam olunmuştur. Ancak, malûller içinde erbabı bulunmayan hizmetler için malûl olmayan personel de alınmıştır. Mağazadan elde edilen yıllık gelirlerin yarısı Malûlîn-i Guzat Merkez Heyetine verilmiştir¹¹⁸⁸.

Öte yandan mağazanın büyütülmesi yoluna da gidilmiş, mevcut giyim eşyalarına ilaveten 4.066 liralık ipekli kumaş ve 1.000 liralık kundura satın alınmıştır¹¹⁸⁹. Malûl gaziler muâvenet pazarı ihale suretiyle pazarda hanımlara mahsus bir de terzihane açmıştır¹¹⁹⁰. Mağaza satışlarını artırabilmek için mevsimlik indirimlere de yönelmiştir. Örneğin 22 Ekim 1921 tarihinde erkek ve kadın ayakkabılarında indirimli satışlar yapılmıştır. İlaveten devlet memurlarına yönelik olarak çeşitli kampanyalar da düzenlenmiştir. Örneğin 1921 yılı Ekim ayında kış mevsimi yaklaşmakta olduğundan dolayı indirim tabi tutulan ayakkabıların memurlara taksitle satışı uygun görülmüştür. Daha fazla sayıda memura ulaşabilmek

¹¹⁸⁶ BOA, İ.DUİT., nr. 21/32, s. 7/1.

¹¹⁸⁷ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-4.

¹¹⁸⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-4a.

¹¹⁸⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-5a.

¹¹⁹⁰ *Dersaadet*, 19 Temmuz 1336/19 Temmuz 1920, nr. 12, s. 4.

için memurlara imza karşılığında ayakkabıya ihtiyacı olup olmadığı sorulmuştur. Bu kampanyada taksitlerin memurların çalıştıkları kurumların mutemetleri vasıtasıyla tahsil edilmesi yoluna gidilmiştir¹¹⁹¹.

40.000 lira sermaye ile yola çıkan mağaza 1920'ye gelindiğinde % 50'nin üzerinde bir artışla sermaye miktarını 67.950 liraya çıkarmıştır. Mağaza bir buçuk yıl içerisinde dükkan kirası ve diğer masraflar düşüldükten sonra yaklaşık 28.000 lira kâr ederek sermayesini 67.950 liraya ulaştırmıştır¹¹⁹².

Bu arada Malûlin-i Guzât Heyetinin mağazayı düşük ücretle kiralamış olması bir kısım çevrelerde rahatsızlık yaratmıştır. 1922 yılı içerisinde heyetin birinci vakıf işhanında bulunan mağazadan çıkarılması için bazı girişimlerde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Basında Malûlin-i Guzât İdaresinin kira sözleşme müddetinin bitiminden sonra Evkaf Nezareti tarafından dükkan kirasının açık artırma şeklinde ihale edileceği haberleri yer almıştır¹¹⁹³.

Basında yer alan haberlere göre bu mağaza İstanbul piyasasının en fazla işleyen mağazası durumundadır. Hükümet malûlleri düşünerek bu müesseseyi yıkmaya çalışan kişilere müsaade etmemelidir. Bu mağaza kapatılacak olursa bir takım çıkar çevrelerinin menfaatleri korunmuş olurken, "Müslüman bir müessese" ise yok edilecektir. Bu olumsuzluklara imkan vermemek için Malûl Gaziler Cemiyeti'ne hükümet tarafından para verilerek, yardımda bulunulması ve mağazanın faaliyetini sürdürmesi önerilmiştir¹¹⁹⁴. Ancak ilerleyen yıllarda mağazanın iflas ettiği anlaşılmaktadır. Heyete ait önemli miktarda para da kaybedilmiştir¹¹⁹⁵.

Malûlin-i Askeriye Muavenet Heyeti'nin gelir kaynaklarından bir diğeri ise tiyatro ve sinema gibi eğlence yerlerinin hasılatından hisse alınmasıdır. Bu husus Malûlin-i Guzât Muâvenet Heyeti ile Darülaceze kurumu arasında anlaşmazlık kaynağı oluşturmuştur. Örneğin Malûlin-i Guzât Muâvenet Heyeti merkez reisliği 9 Nisan 1920 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bir yazı göndermiştir. Buna göre malûllerin yararı için Şehzadebaşı'nda Millet Tiyatrosunda bir sinema düzenlendiği,

¹¹⁹¹ BOA, DH.EUM.LVZ., nr. 60/83.

¹¹⁹² ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-5a.

¹¹⁹³ "Malulin-i Guzât Müessesesi İmha mı Edilecek?", *Tevhid-i Efkar*, 22 Ağustos 1338/22 Ağustos 1922, nr. 3458-430, s. 3.

¹¹⁹⁴ "Malulin-i Guzât Müessesesi İmha mı Edilecek?", *Tevhid-i Efkar*, 22 Ağustos 1338/22 Ağustos 1922, nr. 3458-430, s. 3.

¹¹⁹⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima Senesi 1, 76. İçtima, (29.12.1339), s. 542.

Üsküdar'da da müsait bir alanda yazlık sinema gösterimi başlatıldığı ifade edilmiştir. Bu film gösterimlerinde satılacak olan biletlerden %10'luk Darülaceze hissesinin henüz biletler satılmadan peşinen ayrıldığı, bu nedenle malûl gazilere verilmesi gereken miktarın da peşinen verilmesinin uygun olacağı bildirilmiştir. Bu talebin gerekçesi olarak da kendilerine verilecek pay ile ilgili, bilet satıldıktan sonra her gün hesap yapılmasının çok zor olması, bunun yerine haftada bir veya iki defa aidatın peşin olarak verilmesinin daha uygun olacağı gösterilmiştir. Konuyla ilgili olarak Dahiliye Nezareti, Darülaceze Müdüriyeti'nin görüşünü sormuştur. Darülaceze Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezaretine gönderilen cevapta, Malûl Gaziler Muâvenet Heyeti Reisi'nin söz konusu talebinin “*duhuliye biletleri nizamnamesine*”¹¹⁹⁶ aykırı olduğu hatırlatılmış, bu nedenle isteğin yerine getirilmesinin mümkün olamayacağı ifade edilmiştir¹¹⁹⁷.

Malûlîn-i Guzâta Muâvenet Heyetinin kendi işlettiği sinema ve eğlence mahalleri dışında bulunan bütün sinema ve eğlence mahallerinden hisse alma çabasının daha sonraki dönemde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Nizamnamenin onbeşinci maddesi gereğince, heyet sinema ve tiyatro gibi eğlence mahallerindeki hasıllardan hisse alabilecek iken bu kaynaktan yeterince yararlanamamıştır. Bununla ilgili olarak heyet bazı girişimlerde bulunmuştur. Örneğin 19 Mart 1921'de Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda;

“vatan uğrunda bir çok uzvundan mahrum kalmış ve hükümetin yardımına muhtaç vaziyette bulunan biçare malûlînin rahatlarını temin etmek için sinema ve tiyatro gibi lubiyyat mahallerinden Darülaceze için alınmakta olan iane hissesi gibi, malûlîn-i askeriye menfaatine de bir miktarın tahsisi ile beraber, bunun artırılmasına imkan bulunamadığı takdirde de Darülaceze'ye verilmekte olan hisseden hiç olmazsa yarısının ödenmesi”

için Meclis-i Vükela kararı alınmasını istemiştir¹¹⁹⁸.

Heyetin bu istekleri üzerine 23 Mart 1921'de Dahiliye Nezareti tarafından gönderilen cevabi yazıda, Darülaceze'ye ait olan tiyatro ve sinema gibi eğlence mahalleri aidatından Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Cemiyeti'ne hisse

¹¹⁹⁶ 25 Nisan 1916 (12 Nisan 1332) tarih ve 413 numaralı Darülaceze nizamnamesinin konuyla ilgili 5. Fasıl, 23. Madde, 4. Fıkrası şu şekildedir; “4 - *Dersaadet'de icray-ı lu'biyyat eden bilcümle tiyatro ve sinemalar ile patinaj ve her nev-i oyun mahalleri duhuliye biletleri üzerinden ve umur-ı hayriye için tertib olunan müsamere vesaire biletlerinden yüzde on hesabıyla teraküm edecek olan miktardan*”... “*Menabi-i mezkureden başka hükümetin takdir ve tayin edeceği cihetlerden dahi Darülaceze'ye varidat temin edilir*”. Bkz. *Düstur*, 2. Tertip, C. 8, (1 Teşrinisani 1331-31 Teşrinievvel 1332), Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s. 905.

¹¹⁹⁷ BOA, DH.UMVM., nr. 163/34, s. 1-2.

¹¹⁹⁸ BOA, DH.UMVM., nr 116/55, s. 1.

ayrılmayacağı belirtilmiştir. Bunun gerekçesi olarak da Darülaceze'nin “*bakmakla vazifedar olduğu aceze arasında vatan yolunda düçar-ı acz olan malûlîn-i askeriyenin*” de bulunması, söz konusu gelirlerden hisse verilmesinin Darülaceze nizamnamesine aykırı olması, uygulama neticesinde bir takım aksaklıkların olabileceği gösterilmiştir¹¹⁹⁹.

Dahiliye Nezareti'nin bu kararı üzerine Harbiye Nezareti konuya müdahil olmuştur. Harbiye Nezareti tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda Malûlîn-i Askeriye Cemiyeti'nin istekleri tekrarlanmıştır. Tiyatro, sinema gibi eğlence mahalleri aidatının % 10'luk kısmından Malûlîn-i Askeriye Muavenet Heyetine pay ayrılması talep edilmiştir.

Bu yazışmaların ardından 18 Haziran 1921'de Dahiliye Nezareti, tiyatro ve sinema vs. gibi eğlence mahalleri aidatının %10'luk kısmından istifade olunan ianenin bir kısmının Malûlîn-i Askeriye Muâvenet Heyetine verilmesinin Darülaceze Nizamnamesi gereğince mümkün olamayacağını Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir. Ayrıca Darülaceze kurumunun, malûl gazilere bakmakla görevli olduğu da hatırlatılmıştır¹²⁰⁰. Bu yazışmalardan anlaşıldığı üzere Darülaceze ve Malûlîn-i Askeriye Muavenet Heyeti arasında sinema ve tiyatro gelirlerinden pay alma konusunda bir çekişme söz konusudur. Darülaceze, malûlleri barındırma noktasında sorumluluk üstlenen bir kurum olduğunu sıklıkla dile getirmiştir. Heyet'e ait görevleri zaten kendisinin yaptığını hatırlatarak, kuruma ait bazı aidatlardan Heyetin pay talep etmesinin önüne geçmeye çalışmıştır.

Malûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti düzenlemiş olduğu kayık yarışlarından da gelir elde etmiştir. Geliri heyete ait olmak üzere düzenlenen bu yarışlara halk büyük ilgi göstermiştir. Mesela 26 Ağustos 1922 tarihinde İstanbul'da düzenlenen kayık yarışları sırasında halk Moda'dan Kurbağalıdere eteklerine kadar sahili doldurmuş, Kalamış önlerinde yüzlerce seyirci kayık yarışlarını büyük bir ilgiyle izlemiştir¹²⁰¹.

¹¹⁹⁹ BOA, DH.UMVM., nr. 120/18, s. 1-3; 25 Nisan 1916 (12 Nisan 1332) tarih ve 413 numaralı Darülaceze nizamnamesinin konuyla ilgili 5. Fasil, 23. Madde, 4. Fıkrası hakkında bkz. *Düstur*, 2. Tertip, C. 8, s. 901, 905-906.

¹²⁰⁰ BOA, DH.UMVM., nr 116/55, s. 2-4.

¹²⁰¹ “Kayık Yarışları”, *Tevhid-i Efkar*, 26 Ağustos 1338/26 Ağustos 1922, nr. 3462-434, s. 3.

Heyetin gelir kaynaklarından bir diğeri sinema gösterimlerinden elde edilen gelirlerdir. Mütareke döneminde Harbiye Nezareti, Malûlîn-i Guzât Cemiyetine sinema alet ve edevatını devretmiştir. Bu alet edevatın o günkü değeri 20.000 lira kıymetinde olduğu tahmin edilmektedir. Heyet bu sinema araçlarıyla film çekmiş ve gösterimde bulunarak gelir elde etmiştir¹²⁰².

1917 yılında teşekkül eden birinci Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyetinin yardımlarla sermayesini artırmak için çok ciddi çabalar sarf ettiği anlaşılmaktadır. Bu çabaları neticesinde topladığı yardımın miktarını 100.000 liranın üzerine çıkarmayı başarmıştır. Harbiye Nezareti hesap inceleme heyetince yapılan tetkikler sonrasında 1920 gelirleri şu şekilde sınıflandırılmıştır¹²⁰³;

Tablo-24. Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyetinin 1920 Yılı İtibariyle Temel Gelirleri

	Heyetin Gelirinin Cinsi	Osmanlı Lirası	%
1	Hanedan mensuplarının yardımları	5.950	5,16
2	Harbiye Nezaretinden verilen ianeler	40.500	35,13
3	Bahriye Nezaretinden verilen ianeler	30.000	26,02
4	Dahiliye Nezaretinden verilen ianeler	4.000	3,46
5	Ahaliden toplanan ianelerle konserler hasılatı	24.781	21,49
6	Ticari muamelelerden elde edilen gelir	10.053	8,72
	Genel Toplam	115.284	100

Tablodan da anlaşılacağı üzere heyetin gelirinin % 64,6'sı devlet kurumlarının verdiği paralardan oluşmuştur. Halkın yaptığı yardımların oranı % 21,5'tir. Hanedan mensuplarının yardımları % 5,16'lık bir pay oluştururken ticari faaliyetlerin toplam gelirdeki payı ise % 8,72'dir.

Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyetinin sahip olduğu gelir kaynaklarını görmek açısından 1920 senesi bütçe gelirlerine göz atmak da yerinde olacaktır¹²⁰⁴.

¹²⁰² ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-5a.

¹²⁰³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-5.

¹²⁰⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-7a.

Tablo-25. Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyetinin 1920 Yılı İtibariyle Ayrıntılı Gelirleri

Gelir	Madde	Fasıl	Lira Adet
İaneler [bir senede gerçekleşecek iane miktarı bilinmediğinden asgari olarak 1 lira tahmini olarak verilmiştir]		1	1
İcare-Kira		2	
Evkaf Nezaretinden kiralanmış olan birinci vakıf hanın tüccara kiralanmış olan odalarından alınabilecek kiralar	1		12.000
Evkaf Nezaretinden kiralanmış olan birinci vakıf hanın malûller pazarı olarak kabul edilen mağazaya takdir edilen kira	2		6.000
Sinema için kiralanmış olan Millet tiyatrosunun kiraya verilmiş odalarından ve büfeden alınacak kira	3		1.200
Üsküdar yazlık sineması yanında açılmış olan dükkan vesairenden alınan kira	4		100
			19.300
Menfaat ; Malûller menfaatine resmi ruhsatla yapılacak piyango, konser gibi teşebbüslerin hasılatı olmak üzere tahmin edilen miktar		3	1.000
Film fabrikası ve sinemalar		4	
Heyetin malı olan film fabrikasında hazırlanan filmlerin sinemalara kiralanmasından alınacak ücret	1		6.000
Heyetin malı olan film fabrikasında vücuda getirilen filmlerin kopyalarını satmak suretiyle alınacak bedel	2		1.500
Film fabrikasına diğer sinemaların getireceği filmlere yazı yazmak, dekorları kiraya vermek suretiyle temin edilecek çeşitli hasılat	3		500
Cemiyetin işletmesinde bulunan Millet tiyatrosu ile Üsküdar sinemasında idare olunacak sinemalar hasılatı	4		15.000
Sinema perdelerinde yazılacak, el ilanlarına basılacak ve perdede ışık ile gösterilecek tüccar ilanlarından alınacak ücret	5		1.000
Cemiyetin işletmesinde bulunan tiyatroların, sinema oynamayacak akşamları tiyatro ve kumpanyalarına kiralanmasından elde edilen hasılat	6		2.200
			26.200

Muâvenet pazarı: heyetin merkez azasından atanmış ayrıca bir meclis tarafından idare edilmekte olan muâvenet pazarının net kârının onbin liraya kadar tamamı ve onbin liradan fazlasının yüzde yetmişbeşi malûl askerlerin menfaatine alınıp kalanın sermayeye eklenmesi ve mezkur pazardan husulü tahmin olunan net kâr		5	10.000
Gerektiğinde satılacak demirbaş eşya geliri (miktarına göre kaydedilmek üzere asgari olarak tahmin edilen)		6	1
Fevkalade: işbu bütçede muayyen varidattan başka gelen çeşitli gelirler		7	200
Bakaya tahsilatı: Geçen sene bütçe yapılmamış olduğundan geçen senenin kalan bakiyesinden tahsil olunacak miktar bu fasıla geçirilmek üzere hatıra olarak asgari bir lira kaydedilmiştir.		8	1
Toplam			10.202
Genel Toplam			56.703

Bu gelirlerin karşılığında Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyetinin masrafları da aşağıdaki gibidir.

Tablo-26. Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyetinin 1920 Yılı İtibariyle Giderleri

Masraflar-Giderler	Madde	Fasıl	Lira Adet
İdare-i merkeziye maaşları		1	
Katib-i umumi	1		1.200
Müfettiş maaş ve masrafları	2		960
Muhasebeci	3		480
Veznedar	4		420
Katip	5		240
Hademe	6		120
Toplam			3.420
İdare-i merkezi masrafları			
Telefon	1		40
Yakacak odun, kömür ve su	2		150
Bir defaya mahsus döşeme masrafları	3		250

Kırtasiye ve defter	4		200
Çeşitli Masraflar	5		60
Toplam			700

Kira-İcare ¹²⁰⁵	Madde	Fasıl	Lira Adet
		3	
Evkaf Nezaretinden kullanım hakkı alınmış olan birinci vakıf hanın Evkaf Nezaretine verilen kira bedeli	1		1.300
Evkaf Nezaretinden kullanım hakkı alınmış olan birinci vakıf hanın altındaki mağazanın kira bedeli	2		2.500
Sinema için kullanım hakkı alınmış olan Millet tiyatrosunun kira bedeli	3		2.300
Heyet merkezi ve sinema fabrikası için kira bedeli	4		1.000
Üsküdar sinema mahalli kira bedeli	5		150
Toplam			7.250

Vakıf han masrafları ¹²⁰⁶	Madde	Fasıl	Lira Adet
		4	
Hanın odalarını yakmak, temizlemek, kiraları toplamak için istihdam edilen idare memuru ve iki odabaşı maaşı	1		624
Asansöre ve müstahdem çocuk maaşları ve tamir masrafları	2		880
Hanın aydınlatma ve asansörü için harcanan elektrik	3		1.000
Kalorifer için yakacak	4		800
Çeşitli masraflar ve su	5		200
			3.504
Film fabrikası masrafları		5	

¹²⁰⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-10.

¹²⁰⁶ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-10a.

Sinema film müessesesi idare meclisince tanzim edilip heyet merkezince tetkik ve tasdik olunan karar gereğince sinema fabrikası memurlarının maaş ve ücretleri	1		3.780
İdare meclisi azasına her hafta toplantılarında verilen ikişer lira katılma bedelinin seneliği	2		420
Sene sonunda idare meclisi azaları memurlarına verilecek %10 hissenin tahmin olunan miktarı	3		1.000
Fabrikadan müceddeden imal olunacak filmler masrafı	4		6.000
Elektrik sarfıyatı	5		300
Yakacak	6		200
Çeşitli masraflar	7		500
Toplam			12.200
Sinemalar masrafları		6	
Millet tiyatrosu, Üsküdar yazlık tiyatrosu, memur ve müstahdemlerin maaş ve ücretleri	1		3.750
Sinemalar için Avrupa'dan ve başka fabrikalardan kiralanan filmler ücreti	2		2.000
Elektrik sarfıyatı	3		1.200
Gazetelere verilen ilan ile duvar ve el ilanları baskı masrafı ve sinemalara bilet basımı	4		2.000
Üsküdar yazlık sinemasında yapılacak inşaat ve tamirat masrafı	5		500
Üsküdar yazlık sinemasında sarf olunacak benzin ve yağ	6		500
Yakacak ve su	7		500
Çeşitli masraflar ¹²⁰⁷	8		500
Toplam			10.770
Geçen senenin masrafları: Geçen sene ödenmemiş borç miktarı incelemeye göre bu fasıla kayıd edilmek üzere hatıra olarak ihdas edilmiştir		7	1
Malûl gazilere muâvenet masrafları		8	

¹²⁰⁷ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-11, 12.

İki göz veya iki kol veyahut iki bacadan mahrum birinci derece malûl 20, talip olduğu anda ihdası mukarrer Malûller Yurdu masrafı	1		5.000
Birinci derece malûliyeti olup da Malûller Yurduna girmek istemeyen aile sahiplerine tahsis olunan maaş	2		4.000
Birinci derece malûliyetten vilayetlerde bulunanlara senelik verilen ikramiye	3		4.000
Bir kol veya bir bacağını kaybetmek suretiyle geçimini temin etmekte sıkıntı yaşayan ikinci kısım malûllere sevk masrafı ve sermaye dağıtılmasına	4		5.000
Her sınıf malûliyetten fevkalade bir zaruret ve ihtiyaçlarından dolayı müracaat edeceklere on liraya kadar muâvenet edilmek üzere	5		858
Toplam			18.858
Heyetin masraflarının genel toplamı			56.703

Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyetinin 56.703 liralık gelirin karşılık yine 56.703 lira gideri olduğu anlaşılmaktadır. Bu giderlerden 18.858 liranın tamamen malûllerin refahı için harcılandığı anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile toplam gelirin %33,25'i malûllere yardım olarak ulaştırılmıştır. % 6'sı personel gideridir. Yaklaşık % 60'ı ise diğer zaruri giderlerden oluşmaktadır¹²⁰⁸.

Heyet yeni gelir kaynakları bulabilmek için çeşitli alternatifler düşünmüştür. Örneğin 21 Ağustos 1922 tarihli bir belgeye göre Şura-yı Devlet kararı gereğince Şehremaneti tarafından işletilme hakkı bulunan yedi mezbahanın işletme hakkını devralmak istemiştir¹²⁰⁹. Bunun için bir de şartname hazırlanmıştır. Bu şartnameye göre;

1- Askeri mezbahaların işletilmesi ücretsiz olarak Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Heyetine ihale olunacak ve buna karşılık askeriyenin ihtiyaç duyduğu hayvanların kesim masrafları heyet tarafından karşılanacaktır.

2- Ahaliye ait mezbahaların kiralari heyet tarafından ödenecektir.

¹²⁰⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-11, 12.

¹²⁰⁹ BOA, DH.UMVM., nr. 98/22, s. 1-2.

3- Genel mezbahaların temiz ve sağlıklı bir şekilde bulundurulması heyet tarafından sağlanacaktır.

4- Genel mezbahaların kesim heyetine ait memurların maaşları heyet tarafından ödenecektir.

5- Şehremaneti 1/30 oranında istifade edeceği kesim vergisini memurları vasıtasıyla tahsil edecektir.

6- Sakatat, usul ve teamül üzere heyet tarafından satılacaktır.

7- Heyet bu satıştan elde ettiği gelirin aylık onbin lirasını Şehremanetine verecektir¹²¹⁰. Ancak bu teşebbüsün hayata geçtiği ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır.

Öte yandan Heyete sahip olduğu statü gereği bazı muafiyetler tanınmıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere harp malûllerinin maddi manevi durumlarını düzeltmek ve geçimlerini sağlamalarına yardım etmek amacıyla oluşturulan Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti “*padişahın himayesinde*”, Harbiye Nezaretine bağlı olarak kurulmuştur. Cemiyetin nizamnamesi Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela tarafından kabul edilmiştir. Malûlîn-i Guzât bu nizamname ile “*bâ-irade-i seniyye müteşekkil menafi-i ammeye hadim*” yani toplum yararına çalışan bir hayır müessesesi statüsünü kazanmıştır. Bu nedenle Şura-yı Devlet kararıyla tekâlif-i emiriyeden istisna olduğu gibi Maliye Nezareti tarafından malûl gazilere muâvenet pazarı ve film fabrikası temettü vergisinden de muaf tutulmuştur¹²¹¹.

Malûllerin ekonomik olarak desteklenmesini sağlayan cemiyet, gelirlerini artırmak için ilaveten bir takım vergilerden muaf tutulmayı da talep etmiştir. Örneğin 27 Kasım 1921 tarihinde Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Heyeti idaresi, Heyetin toplum yararına hizmet eden bir hayır müessesesi olması sebebiyle Dahiliye Nezaretine başvurarak, Kadıköy ve Üsküdar arasında otobüs işletme hakkının kendilerine verilmesini, bu hatta işleyecek arabaların belediye vergisinden muaf tutulmasını istemiştir. Bu konuda yetkili kurum Şehremaneti olduğundan dolayı Bakanlık talebi kuruma iletmiş, fakat Şehremaneti isteği reddetmiştir¹²¹².

¹²¹⁰ BOA, DH.UMVM., nr. 98/22, s. 3-4.

¹²¹¹ BOA, DH.UMVM., nr. 110/70, s. 1.

¹²¹² BOA, DH.UMVM., nr. 110/70, s. 1.

Buna rağmen Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti ısrarla talebini yenilemiştir. Heyet, yeni müraccatında hükümetten ayrıca tahsisat almadığını, “*vatan uğrunda harp meydanlarında iki göz, iki kol, iki bacak ve iki ellerini feda eylemiş ve başkasının yardımı olmadıkça yaşaması mümkün olmayan*” malûl gazilerin sefalette kalmasını engellemek için cemiyetin mücadele verdiğini, onların refahlarını temin etmeye çalıştığını hatırlatmıştır. Kadıköy-Üsküdar otobüs işletme hakkının heyete verilmesi ve bu hatta işleyecek arabaların belediye vergisinden muaf tutulması ısrarını sürdürmüştür. Keza Heyet vergiden istisna edilecek otobüs sayısının sekiz-onu geçmeyeceğini, bu sebeple belediyenin büyük bir vergi kaybına uğramayacağını belirtilmiştir¹²¹³. Dahiliye Nezareti verdiği cevapta belediye gelirleri kanununun nakliye araçlarından alınacak belediye vergilerine dair onüçüncü maddesi gereğince kişi, şirket ve müesseselere ait otomobil, otobüs ve kamyonlardan aylık vergi alınması gerektiğini hatırlatmıştır¹²¹⁴. Bakanlık ayrıca Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Heyeti’nin istisnai bir muameleye tabi tutulmasını gerektirecek herhangi bir kayıt veya kararın bulunmadığına da işaret etmiştir. Fakat, Dahiliye Nezareti Heyete yardımcı olmak amacıyla yeni bir yol takip etmiştir. 18 Temmuz 1918 (18 Temmuz 1334) tarih ve 339285/646 numaralı Şura-yı Devlet kararı gereğince resmi müesseselere ait nakliye araçları belediye vergilerinden muaftılar. Buna dayanılarak Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyetinin de resmi kurum muamelesi görürse vergiden muaf tutulabileceği ifade edilmiştir. Bu sebeple Dahiliye Nezareti 1921 yılının Aralık ayında Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti’nin talebini bu konuda yetkili merci olan Şura-yı Devlete iletmiştir¹²¹⁵.

Vergi muafiyeti konusu 3 Haziran 1922’de Şura-yı Devlet’te ele alınmıştır. Şura-yı Devlet, Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Heyeti’nin muafiyet talebine olumlu cevap vermemiştir. Kararda, söz konusu otomobillerin kiralık olarak yolcu naklinde kullanılacağı, kanunlarda bu gibi müesseselere ait olan ve kira ile yolcu naklinde kullanılan vasıtaların belediye vergilerinden istisnasına dair bir kayıt bulunmadığı bildirilmiştir¹²¹⁶.

¹²¹³ BOA, DH.UMVM., nr. 110/70, s. 1-2.

¹²¹⁴ 26 Şubat 1330 (11 Mart 1915) tarih 156 numaralı “Rüsum-u Belediye Kanunu”nun 2. Fasıl, 13. Maddesi için bkz. *Düstur*, 2. Tertip, C. 7, s. 471-472.

¹²¹⁵ BOA, DH.UMVM., nr. 110/70, s. 2.

¹²¹⁶ BOA, DH.UMVM., nr. 110/70, s. 4-6.

3.3. HEYETİN MALÛLLERE YARDIMLARI

Malûl askerlerin ihtiyaçlarını karşılayıp refahlarını sağlamak, malûliyetleri nisbetinde yardımda bulunmak, eksik olan uzuvlarını tedarik etmek amacını güden heyet kısa süre içerisinde malûllere yönelik önemli yardım çalışmaları gerçekleştirmiştir¹²¹⁷.

Cemiyet 1920 yılında nizamnamenin kabulünden sonra resmi dernek hüviyeti kazanmış, gelir ve giderlerini yasal zemin üzerinde yürütmeye başlamıştır. Bu çerçevede ilk olarak cemiyetin sahip olduğu sermayesi belirlenmiş, gelir kalemleri tespit edilmiştir. Bilahare yapacağı yardımların miktar ve esasları belirlenmiştir. Buna göre yardım edilecek malûl gaziler iki kısma ayrılmıştır;

Birinci Kısım; iki gözünü veya iki kolunu veyahut iki bacağını kaybetmek suretiyle bir başkasının yardımı olmadıkça yaşamlarını devam ettiremeyecek durumda olan malûller. Heyet, ekonomik buhrandan dolayı hükümetçe tahsis olunacak tekaüd maaşının yeterli olmaması nedeniyle, bahsedilen özelliklere sahip olan malûllere esaslı ve daimi bir şekilde yardım edilmesi kararını almıştır. Bu kısımda yer alan harp malûlu gaziler de kendi aralarında üç sınıfa ayrılmıştır¹²¹⁸.

Birinci kısım birinci sınıf; iki azadan mahrum ve kimsesiz malûller. Bu malûllere muntazam bir Malûller Yurdu tesis edilecektir.

Birinci kısım ikinci sınıf; İstanbul'da yaşayan iki azadan mahrum aile sahibi fakir malûller. Bunlara aylık beşer lira maaş bağlanması kararlaştırılmıştır.

Birinci kısım üçüncü sınıf; Taşrada yaşayan iki uzuvdan mahrum muhtaç malûller. Bu malûllerin çoğunluğu kasaba ve köylerde yaşadıkları için her ay vilayet merkezinden maaş göndermek mümkün değildi. Bu sebeple mevki ve ihtiyaç derecesine göre kışlık ihtiyaçlarının tedarik edilmesi amacıyla her sene Eylül'de 20 liradan 50 liraya kadar senelik ikramiye tahsisi kararlaştırılmıştır¹²¹⁹.

İkinci Kısım; Bir kolunu kaybetmiş geçimlerini sağlamakta müşkül duruma düşen malûl gaziler. Bunlara geçimlerini sağlayacakları bir iş kurana ve sanat öğrenene kadar geçecek zaman süresince maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu

¹²¹⁷ BOA, MV., nr. 252/78.

¹²¹⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-3, s. 8.

¹²¹⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-3, s. 9.

malûller sinema operatörlüğü ve müretteplik (yazı diziciliği) tahsil ettirmek gibi sanat öğrenmeleri için teşvik edilmişlerdir. Ya da 50 liraya kadar küçük sermayeler verilerek manavlık, bakkallık, sebzeçilik, meyvecilik, gazete bayiliği, tablakârlık, lostracılık gibi işlere sevk edilmişlerdir. Bunlar daimi bir teftiş altında bulunacak ve sermayesini suiistimal edenler bir daha heyetin yardımından yararlanamayacaklardır¹²²⁰.

Muhtaç malûl gazilere yardım edilirken fakirliği ve liyakati polis incelemesi ile tespit edilmiş olanlar ayrıca Heyetin müfettişlerinin teftişinden de geçirilmişlerdir. Müfettişlerin tasdik ettiklerine yardım edilmiştir¹²²¹. Bu şekilde küçük sermayeler verilerek malûller iş ve meslek sahibi yapılmaya çalışılmıştır.

Bu dönemde Malûlîn-i Askeriye Muâvenet Cemiyetinin harp malûlleri için sarf ettiği masraflara örnek olması açısından ATASE Başkanlığı Arşivi'nde yer alan bir belgedeki bilgileri aynen aktarmak uygun olacaktır¹²²².

Tablo-27. Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyetinin 1920 Yılı İtibariyle Ayrıntılı Giderleri

Sıra	Paranın Harcandığı Yer	Osmanlı Lirası	%
1	11 malûl subayın memleketlerine gitmeleri için sevk masrafı	935	3,33
2	1.293 malûl neferin memleketlerine gitmeleri için sevk masrafı	4.740	16,92
3	52 malûl subaya ticarete sevk için sermaye	4.105	14,65
4	222 malûl nefere ticarete sevk için sermaye	9.739	34,76
5	7 subaya suni kol ve ayak imal ettirilmesi	387	1,38
6	15 nefere suni kol ve ayak imal ettirilmesi	428	1,52
7	18 subaya elbise ve çamaşır tedariki	1.372	4,89
8	2.451 nefere elbise ve çamaşır tedariki	3.862	13,78
9	Malûllere sigara ve tütün dağıtımı	572	2,04
10	Muhtaç malûllere maaş ve muâvenet dağıtımı	1.872	6,68
	Toplam	28.012	100

Tablodan anlaşılacağı üzere cemiyetin asıl hedefi malûlleri muhtaç olmaktan çıkarıp iş sahibi yapabilmek olmuştur. Zira yapılan toplam yardımın % 49,41'i bu amaçla kullanılmıştır. Yardımın % 20,25'i malûl asker ve subayların memleketlerine gönderilmesi için harcanmıştır. Suni uzuv için harcanan para ise sadece %2,9'dur. Maaş ve nakit para yardımları ise % 6,68 ile sınırlı kalmıştır.

Malûl Gaziler Heyeti, 1920 yılında nizamnamesinin hazırlanmasıyla beraber malûller yararına önemli yardımlar yapabirmiştir. Heyet tarafından 1920 yılının ilk

¹²²⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-3, s. 9.

¹²²¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-3, s. 9.

¹²²² ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-3, s. 7-8.

altı ayında İplikhane Hastanesi'ndeki Malûller Yurduna 432 lira yardımda bulunulmuştur. Ayrıca iki göz, iki kol ve iki bacadan mahrum malûller için 1.312 lira, memleketlerine sevk edilen malûller için 560 lira ve çalışabilecek malûllere sermaye olarak 2.250 lira verilmiştir. Bundan başka hafif malûllere 387 liralık yardımda bulunulmuştur¹²²³.

Öte yandan Heyet, malûllerin barınma sorunlarına da çözüm bulmaya çalışmıştır. Özellikle malûllerin İstanbul'da barınmalarının önemli bir problem olduğu ve heyetin bunu halletmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Malûl gazilerin barındırıldığı yerlerden bir tanesi İplikhane Hastanesi içinde yer alan Malûller Yurdu'dur. Bu yurttaki bakıma muhtaç ve kimsesiz malûller barındırılmıştır. 5 Eylül 1920 tarihinde düşkün durumda olan malûller için İstanbul'da yeni bir bina tahsisi gündeme gelmiştir. Bunun için öncelikle Kandilli'de bir bina düşünülmüş, fakat, bu bina uygun bulunmamıştır. Ardından yine Kandilli'de Kız Sultanisi binası düşünülmüş, bu binanın da tahsisinde yasal engellerle karşılaşmıştır. Bina tahsisi yerine para yardımı yapılmasından bahsedilmiş ancak bunun da mecliste görüşülüp karar verildikten ve kanun çıkarıldıktan sonra mümkün olabileceği ifade edilmiştir¹²²⁴. Bu iyi niyetli çabalar sonuç vermemiş, muhtaç durumdaki malûllerin barınması ve bakımını sağlayacak ikinci bir bina temin edilememiştir¹²²⁵. Anlaşılacağı üzere malûllerin barınma problemi devam etmiş, Malûller Yurdu tek başına problemin çözümünde yetersiz kalmıştır.

Öte yandan Darülaceze, Malûlin-i Guzat Cemiyeti ile aralarında problem teşkil eden lubiyat mahalleri hasılatı hissesi meselesine farklı bir çözüm getirmiştir. Bu kurum 1920 yılının sonlarında tiyatro ve sinema gelirlerinden Malûlin-i Guzat Cemiyetine vereceği hisseye karşılık olarak taşra da dahil olmak üzere geçimini temin edemeyecek derecede düşkün olan kimsesiz malûllerin bakımını üstlenebileceğini ifade etmiştir. Kurum imkanlarının müsait olduğu durumlarda malûl askerlerin öncelikli olarak müesseseye kayıt ve kabul edileceklerini de

¹²²³ *Dersaadet*, 17 Temmuz 1336/17 Temmuz 1920, nr. 10, s. 1.

¹²²⁴ BOA, İDUİT., nr. 21/32, s. 7/1.

¹²²⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 536, Gömlek: 14, Belge nr. 14-1, 2.

bildirmiştir. Darülaceze bu vaadi yaptığı sırada kimsesiz 60 malûl asker burada barınmaktaydı¹²²⁶.

Bu duyuru üzerine kuruma olan müracaatlar artmış, müessesenin kapasitesi azami noktaya ulaşmıştır. Darülaceze masraflarının haddinden fazla arttığı gerekçesiyle yeni aceze kabul etmesinin mümkün olmadığını bildirmiştir. Kurum, ayrıca kendisine yapılan çok sayıda başvuru olduğunu, belediye tarafından da bir çok kişinin kuruma gönderildiğini, taşra idarelerinden ilmuhaber verilerek bir çok malûl askerin Darülaceze'ye sevk edildiği bilgisini de vermiştir. Darülaceze kendilerine başvuran, bütün malûl askerlerin hepsini kabul etmesinin mevcut şartlar içerisinde oldukça zor olduğunu, bu nedenle bir kısmının müesseseye kabul edilemeyebileceğini de hatırlatmıştır. Ancak vefatlar ve bir şekilde müesseseden ayrılmalar söz konusu olursa onların yerine yeni gelenleri kabul edebileceğini belirtilmiştir¹²²⁷.

Öte yandan Darülaceze mevcut mekanların bir kısmının esas aceze olan kişiler ile görevlilere mahsus olmasından dolayı malûl asker kabul ederken titiz davranıyordu. Malûl askerleri korumanın kendi vazifesi olduğunu kabul eden kurum, sınırlı imkanları nedeniyle artık sadece İstanbullu olan bir kısım malûl askere kapılarını açabileceğini açıklamıştır. Bununla beraber kurum daha fazla malûl asker kabul etmesiyle birlikte yatak, çamaşır takımı ve elbiseye olan ihtiyacın artacağını, bu masrafları karşılamaya gücünün yetmeyeceğini de hatırlatmıştır. Bu nedenle malûl askerlerin iskan, iaşe vs. ihtiyacını karşılamak amacıyla yeni para kaynaklarının temin edilmesinin zaruri olduğunu bildirmiştir¹²²⁸.

Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Heyeti ise malûl askerlerin geçmişteki fedakarlıklarının dikkate alınarak onlara daha fazla özen gösterilmesi lüzumunu Darülaceze Müdüriyetine bildirmiştir. Bunun üzerine Darülaceze malûl askerlerin vatan için yaptıkları fedakarlıklarının asla unutulamayacağını, onların huzur, refah ve saadetlerinin sağlanmasının milletin görevi olduğunu, gerekli tedavilerinin yapıldığını, iskan ve iaşelerinin sağlandığını, fakat, “*aceze hakkıyla*” müesseseye

¹²²⁶ BOA, DH.UMVM., nr. 120/18, s. 1-3.

¹²²⁷ BOA, DH.UMVM., nr. 120/18, s. 4, 8. Bu anlamda 5 Aralık 1920 tarihli bir arşiv belgesine göre Darülaceze Müdüriyetinde bu dönemde, içinde aceze malulinden olan 1.100'den fazla kişiye hizmet verilmekte ve senelik masraf 120 bin liradan daha fazlaya ulaşmaktadır. BOA, DH.UMVM., nr. 164/35, s. 1-2.

¹²²⁸ BOA, DH.UMVM., nr. 120/18, s. 4, 8.

kabul edildiklerinden dolayı burada oldukları sürece diğer aceze, etfal ve hademeden farklı mekanlarda barındırılmalarının veya farklı bir surette bakılıp beslenmelerinin mümkün olamayacağını bildirmiştir. Kurumun aceze arasında farklı uygulamalar yapması durumunda İstanbul veya taşradan Darülaceze'ye yardım eden Osmanlı vatandaşları ile ecnebilerin gözünde müessesenin itibarının zedelenebileceği endişesini de dile getirilmiştir¹²²⁹.

Darülacezenin sık sık imkanlarının yetersizliğinden bahsetmesi, Malûlîn-i Askeriye Muâvenet Heyeti'nin ise malûllere olan ilgisinin devam ettiğini gösterme isteği sebebiyle Heyet, 21 Mayıs 1921'de Darülaceze'de kalan malûl askerlere yardım etme kararı almıştır. Ancak, Heyet Darülaceze'de bulunan malûllere yapacağı yardım miktar ve mahiyetini belirlememiştir.

Darülaceze nizamnamesine göre sadece İstanbul ahalisinden olan acezeler müesseseye alınırken¹²³⁰, heyet yetkilileri gerekli şartları taşıyan diğer malûl askerlerin de kabul edilmesinde ısrarcı olmuşlardır. Bunun nedeni barınma ihtiyacı olan çok sayıda malûl askerinin müracaatına Heyetin cevap verememiş olmasıdır. Bu durumda malûl askerlerin barınması ve bakımı iki kurum arasında problem oluşturmaya devam etmiştir. Ancak gerek İplikhane Malûller Yurdu ve gerekse Darülaceze Müdüriyeti askerlerin barınma ihtiyacına tam olarak cevap verememişlerdir. Darülaceze Müdüriyeti iki kurum arasında kangren haline dönüşen bu soruna bir çözüm bulmak, imkanları nisbetinde malûl askerleri hangi şartlarda kabul edebileceğini belirlemek için Malûlîn-i Askeriye Muavenet Heyeti ile görüşmek istemiştir¹²³¹. Ancak, böyle bir görüşmenin gerçekleştiğine dair herhangi bir bilgi ya da belgeye ulaşılamamıştır.

¹²²⁹ BOA, DH.UMVM., nr. 120/18, s. 4, 8.

¹²³⁰ 25 Nisan 1916 (12 Nisan 1332) tarih ve 413 numaralı Darülaceze nizamnamesinin konuyla ilgili 4. Fesıl, 12. Maddesi şu şekildedir; “*Madde 12 – Darülaceze'ye ancak Dersaadet'de mütevellid veya mütevattin olub da alil veya amelmande ve temin-i maişete kafi mala gayrimalik olmakla beraber kesbden de aciz bulunduğu halde Dersaadet'de veya taşrada şer'an infakiyle mükellef ve zikudret kimsesi mevcut olmayanlar ve lakiydler kabul olunurlar.*

Bu şeraiti haiz olanlardan Darülaceze'ye duhul için müracaatta bulunanlar, Darülaceze idaresince tanzim olunacak matbu ilmuhaberleri mahalleleri heyet-i ihtiyariyesine imla ve belediye daireleriyle belediye tabiplerine tasdik ettirdikten sonra ve zabıtaca sevk edilecek kesan dahi ilmuhabere hacet kalmaksızın kabul olunacaklardır. Gerek bu iki suretle gelecekler, gerek doğrudan doğruya Darülaceze'ye müracaat edecekler her halde kablel kabul Darülaceze idaresince muayene-i tibbiyeye tabi tutulacak ve işbu nizamnamede muayyen kaffe-i şeraiti haiz olub olmadıkları bittetik şeraiti haiz olmayanlar reddolunacaktır”. Bkz. *Düstur*, 2. Tertip, C. 8, s. 903.

¹²³¹ BOA, DH.UMVM., nr. 120/18, s. 8-10.

Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Heyetinin I. Dünya Harbi malûlleri yanında, İstiklal Harbi malûllerine de yardım ettiği görülmektedir. Bu anlamda Merkez heyeti 11 Nisan 1921 tarihinde yaptığı olağan toplantıda Anadolu muharebelerinde malûl olan gazilere yardım amacıyla 1.000 lira gönderilmesine, bu yardımın Hilâl-i Ahmer Cemiyeti vasıtası ve rehberliğinde yapılmasına karar vermiştir. Söz konusu meblağın Anadolu'daki Hilâl-i Ahmer Merkezi aracılığıyla, belli şartlar çerçevesinde harcanmak üzere, hastanelerden çıkacak malûl gazilere ulaştırılması planlanmıştır. Buna göre iki gözden mahrum kalmış gazilere 25 lira, iki kolunu kaybedenlere 15 lira, iki bacağını feda edenlere 10 lira, yalnız bir kol veya bacağını kaybedenlere 7.5 lira, yalnız bir gözden mahrum kalanlara 5'er lira yardım yapılacaktır. Subaylara ise belirtilen rakamların iki katı ödenecektir. Bu paraların Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Heyeti namına makbuz karşılığında dağıtılması, makbuzların heyet merkezine gönderilmesi, para yetmediği takdirde ise tekrar para gönderileceği belirtilmiştir¹²³².

¹²³² Kızılay Arşivi, nr. 12/365; nr. 71/101.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1919-1939 DÖNEMİ HARP MALÛLLERİ

1. MİLLİ MÜCADELE'DE MECRUH ve MALÛLLER

I. Dünya Harbi'ne katılan devletler, askeri ve iktisadi kaynaklarının tamamına yakınına savaş için seferber etmişlerdir. Harbin bitimiyle birlikte savaşın sebep olduğu sosyal ve ekonomik yıkım net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu savaş insan kayıpları açısından da beklenenin çok üzerinde bir yıkımla neticelenmiştir. I. Dünya Harbi ile birlikte Osmanlı Devleti de askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan derin bir sarsıntı içine girmiştir. Harbin ardından Türk halkı, 1911'den beri devam eden yedi yıllık bir savaş dönemini geride bırakmıştır. Ancak, insan kayıpları ve bunun getirdiği sosyal yaralar devleti oldukça yormuş ve yıpratmıştır.

Öte yandan harp döneminde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, siyasi, askeri ve sosyal tüm olumsuzluklara ilaveten düzgün işleyen bir sağlık sistemi de mevcut değildi. Bu durum insan kaynaklarının heder edilmesine yol açmıştır. Sıhhi hizmetlerde yaşanan aksaklıkların yanında beslenme, giyim ve barınma şartlarının yetersiz olması ordudaki zayıfatı daha da artırmıştır. Bunun sonucunda hastalıktan ölenlerin sayısı, çatışma sırasında yaralanma nedeniyle ölenlerden çok daha fazla olmuştur¹²³³.

I. Dünya Savaşı'nın ardından 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ise Türkiye'de yeni bir süreci başlatmıştır. Mütarekenin ağır koşulları sebebiyle yurdunun peyderpey işgale uğradığını gören Türk halkı, M. Kemal'in öncülüğünde işgallere karşı çıkararak bağımsızlık savaşını başlatmıştır. Bu mücadele başlangıçta her yönüyle halka dayanan ve Kuva-yı Milliye diye adlandırılan milis kuvvetleri ile yürütülmüştür¹²³⁴. Bilahare TBMM açılmış ve düzenli orduya geçilmiştir. TBMM orduları Birinci İnönü Savaşı'ndan başlamak üzere Büyük

¹²³³ H. Özdemir, a.g.e., s. 311-312.

¹²³⁴ Kemal Atatürk; *Nutuk (1919-1920)*, C. I, MEB Yay., İstanbul 1993, s. 1-15.

Taarruza kadar işgalci Yunan ordusuyla mücadele etmiştir. Ülkesini işgalden kurtarmak isteyen Türk askerinin savaşa azmi ve moral gücü son derece yüksekti. Öyle ki yaralı askerlerin bir an önce tekrar cepheye giderek savaşa dahil olmak istediklerini gösteren örnekler çok fazladır.

Örneğin, 28 Ağustos 1921 tarihli İstikbal Gazetesinde, yaraları tam iyileşmeden sadece sargı tatbik ederek yeniden cepheye koşan gazilerden bahsedilmektedir¹²³⁵. Yine gazete, Ankara'daki hastanelerde tedavi gören 40 mecruh askerinin, henüz tam olarak iyileşmeden elleri ve başları sargılı olduğu halde yük trenlerine binerek savaşmak üzere tekrar cepheye döndükleri haberini vermiştir¹²³⁶. Bu ruh haliyle Milli Mücadeleyi yürüten Türk milleti zorlu bir sürecin ardından savaştan zaferle çıkmıştır.

1.1. MİLLİ MÜCADELE'DE MECRUH ve MALÛLLERE YÖNELİK SİHHİ HİZMETLER

1.1.1. Mecruh ve Malûllerin Sayısını Etkileyen Unsurlar

Milli Mücadele döneminde sıhhi hizmetlerde yaşanan sorunların temelinde I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin getirdiği olumsuzluklar yatmaktadır. Özellikle Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve İstanbul'un işgali zaten zorlukla yürütülen sıhhi hizmetleri neredeyse tamamen durdurmuştur. Bu dönemde mütareke şartları gereğince ordular terhis edilirken sıhhiye birlikleri de bu uygulamanın dışında tutulmamıştır. Birçok hastane ve sıhhiye deposu İtilaf Devletlerinin denetimi altına girmiştir. Dolayısıyla mecruh ve malûl askerler mağdur edilmiştir.

Öte yandan Kuva-yı Milliye ve TBMM Hükümeti dönemlerinde de askeri birliklerin en büyük sorunlarından birisi sıhhi hizmetlerin yetersizliğiydi. Sıhhiye bölükleri ve seyyar hastaneler yeterli malzeme ve donanıma sahip değillerdi. Özellikle ilaç, pamuk, gazlıbez, çeşitli solüsyonlar ile ameliyat araç gereçlerinin sıkıntısı çekiliyordu¹²³⁷. Bu durum yaralıların tedavisini aksatan en önemli etkendi.

Zaten olumsuz olan bu tablo İtilaf Devletleri'nin sıhhiye depolarına el koymasıyla içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Batı Anadolu'da ise Yunan işgalinin

¹²³⁵ *İstikbal*, 28 Ağustos 1337/28 Ağustos 1921, nr. 388, s. 1.

¹²³⁶ *İstikbal*, 2 Eylül 1337/2 Eylül 1921, nr. 393, s. 1.

¹²³⁷ Metin Ayıışı, "II. İnönü ve Sakarya Zaferlerinin Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (Ağustos 1994), S. 92, s. 17.

başlamasının hemen ardından bu bölgedeki sıhhiye depolarına Yunan birlikleri tarafından el konulmaya başlanmıştır. Bunun üzerine Sıhhiye Nezareti bölgede bulunan hastanelere uyarı yazıları göndererek sıhhi malzemelerin hemen teslim edilmemesi talimatını vermiştir. Örneğin 16 Eylül 1919 tarihinde adı geçen bakanlıktan İzmir Askeri Hastanesine gönderilen bir yazıda XVII. Kolordu sıhhiye deposunda bulunan ilaç ve sıhhi malzemenin Yunanlıların eline geçmemesi için direnilmesi ve bu malzemelerin Sıhhiye Nezareti tarafından gönderilen iki memura ivedilikle teslim edilmesi gerektiği bildirilmiştir¹²³⁸.

Bütün bu çabalara rağmen Milli Mücadele döneminde sağlık malzemelerinin tedarikinde ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Örneğin Antep savunması sırasında Antep Hastanesi hasta ve yaralıların tedavisinde yetersiz kalmıştır. Fransızların şehri gece gündüz top ateşine tutması nedeniyle yaralı sayısında azami derecede artış meydana gelmiştir. Zaten mevcut olan salgın hastalıklar da dikkate alındığında hasta ve yaralılar hastaneye sığmaz olmuştur. Nisan 1920’de bombardımandan dolayı cephede çarpışan askerlerin yanında kadın, çocuk, bebek, genç ve ihtiyar 560 kişi el, kol ve bacak kopması, kafa ve vücut yaralanması nedeniyle hastanelere akın etmiş, burada kendilerine çok zor şartlarda müdahale edilebilmiştir. Yaralıların tedavileri için ilaç ve tentürdiyot, gazlı bez, pansuman losyonları gibi sıhhi malzemeler temin edilememiştir. Gazlı bez olmadığı için onun yerine tülbent kullanılmış, eter ve kloroform bulunmadığından ameliyatlar narkozsuz yapılmak zorunda kalmıştır¹²³⁹.

Yaşanan sorunlardan bir diğeri ise sıhhiye personeli eksikliğidir. Milli Mücadele’de İstanbul ile münasebetlerin kesilmesi sıhhiye personeli teminini güçleştirmiştir. Anadolu’daki sıhhiyeciler ise yetersiz kalmıştır. Bu süreçte İstanbul’da bulunan doktorlar gizli yollarla Anadolu’ya geçmeye çalışmışlardır. Sıhhiye personelinin İstanbul’dan Anadolu’ya getirilmesinde Hilâl-i Ahmer’in çabalarını özellikle gözden uzak tutmamak gerekir. Anadolu’da ihtiyaç duyulan doktor, eczacı ve diğer sıhhiye personeli Hilâl-i Ahmer’in Ankara temsilciliği

¹²³⁸ BOA, DH.İ.UM, nr. 19/-08, 1/74.

¹²³⁹ Uğuroğlu Barlas, “Antep Harbinde Sağlık Hizmeti”, *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, (17-19 Şubat 1988), İstanbul, TTK Yay., Ankara 1992, s. 291.

vasıtasıyla İstanbul'dan Ankara'ya getirilmiştir. Bu personelin seyahat, elbise ve yol masrafları da yine Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanmıştır¹²⁴⁰.

Yaralı ve hastaların sıhhi merkezlere sevkiyatı sırasında yaşanan sorunlar da mecruh ve malûllerin tedavisini ve malûliyet oranlarını olumsuz etkilemiştir. Özellikle ağır yaralıların cephe gerisine nakli sırasında yaralı taşımaya uygun olmayan kağnılar, mecruh veya hasta askerin elverişsiz koşullarda ve çok geç vakitte hastanelere taşınmasına sebep olmuştur¹²⁴¹.

Öte yandan I. Dünya Harbi sırasında yaralanarak mecruh veya malûl kalan askerlerin bazılarının tedavilerinin Milli Mücadele döneminde halen devam ettiği anlaşılmaktadır. Askeri Sıhhiye Dairesi Reisi İsa Ruhi Paşa, 16 Temmuz 1920'de basına verdiği demeçte, I. Dünya Harbi malûllerinin tedavisinin hala devam ettiğini, bunların sayısının günbegün değişiklik arzettiğini, bu sebeple bunlar için tahsis edilmesi gereken hastane masraflarının tam olarak hesap edilemediğini ifade etmiştir. O, mütareke şartları gereğince İstanbul dışında bulunan askeri hastanelerden sağlıklı bilgiler alınamadığını da bildirmiştir. İsa Ruhi Paşa ayrıca, malûl gazilerin durumuna değinerek onların terfihleri için toplantılar yapıldığını, bu tür çalışmaların devam edeceğini, bu kişiler için elden gelen her türlü fedakarlığın yapılacağını söylemiştir¹²⁴².

Bu arada tedavisi devam eden yaralı ve malûl askerlerin tedavi şartlarının iyileştirilmesi amacıyla bir takım düzenlemeler de gündeme gelmiştir. Bu anlamda dönemin gazetelerinde askeri hastaneler ile mülki hastanelerin birleştirilerek genişletileceğine dair haberler yer almıştır¹²⁴³. Ancak İsa Ruhi Paşa, askeri ve mülki hastanelerin birleştirilmesi için henüz zeminin ve zamanın müsait olmadığını, dönem itibarıyla bu düşüncenin uygulamaya konulmasının imkan haricinde bulunduğu dile getirmiştir¹²⁴⁴.

¹²⁴⁰ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor*, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, [İstanbul] 1339, s. 19.

¹²⁴¹ Alptekin Müderrisoğlu; *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1990, s. 416; Özbay, a.g.e., C.1, s. 413.

¹²⁴² *Dersaadet*, 16 Temmuz 1336/16 Temmuz 1920, nr. 9, s. 1.

¹²⁴³ *Dersaadet*, 16 Temmuz 1336/16 Temmuz 1920, nr. 9, s. 1.

¹²⁴⁴ Askeri hastanelerin bir kısmının lağvedileceği ve bazılarının birleştirileceği haberleri daha sonraki süreçte de gündeme gelmiştir. Bkz. "Askeri Hastaneler Hakkında", *Tevhid-i Efkar*, 21 Ağustos 1338/21 Ağustos 1922, nr. 3457-429, s. 3.

Ancak tüm olumsuzluklara ve eksikliklere rağmen I. Dünya Savaşı'nda yaşanan tecrübeler, Hilâl-i Ahmer'in sıhhi hizmetler konusunda kendisini geliştirmesi, Milli Mücadele döneminde kayıpların azalmasında önemli bir etken olmuştur. Müdafaa-i Milliye Vekaleti Sıhhiye Dairesi ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bu süreçte işbirliği içerisinde hareket etmesi, bir plan ve program dahilinde çalışılması da eskisine nazaran daha başarılı olunmasını sağlamıştır.

1.1.2. Mecruh ve Malûllerin Sevkleri

1.1.2.1. Türk Malûllerin Sevkleri

Daha önceki harplerde olduğu gibi İstiklal Harbi'nde de malûllerle ilgili yaşanan en önemli sıkıntılardan birisi, yaralı ve hastaların cepheden hastanelere, tedavi sonrasında da hastanelerden memleketlerine sevkleri meselesidir. Bu süreçte sevk vasıtalarının kifayetsizliği önemli bir problem teşkil etmiştir. Cephedeki mecruh ve malûlleri cephe gerisine sevk edecek ulaşım araçlarının yetersiz oluşu, yaralı askerleri çok zor durumda bırakmış, basit yaraların zamanında tedavi edilememesi malûliyetlerin artmasına sebep olmuştur. Örneğin zaman zaman kemiği kırılmış veya başka bir tarafından aldığı yaralar sebebiyle hastanelere götürülemeden meydanlarda kendi haline bırakılmış askerlere tesadüf edilmiştir. Yaralılar çeşitli vasıtalarla ve sıhhiye erlerinin refakatinde cephe gerisine sevk edilmeye çalışılmıştır¹²⁴⁵.

TBMM Hükümeti, düzenli orduya geçiş aşamasında mecruh ve malûl askerlerin hastane veya memleketlerine sevkleri sırasında yaşanan problemleri ortadan kaldırmak amacıyla bir nizamname yayınlamıştır. “*Askeri Züefanın Müreffehen Memleketlerine Sevki Hakkında Nizamname*” adını taşıyan bu düzenleme 28 Ekim 1920 tarih ve 289 kanun numarası ile kabul edilmiştir. Nizamname askeri züefayı memleketlerine sevk etmek görevini asker alma şubelerine vermiştir¹²⁴⁶.

Nizamnameye göre malûl askerleri memleketlerine sorunsuz bir şekilde sevk etmek için asker alma şubelerinde, fırkalarda, kolordularda ve Müdafaa-i Milli Vekaletinin şubelerinde bu işle ilgilenmek üzere yeterli sayıda asker bulundurulacaktır. Ayrıca, sevk edilecek askerlerin iaşe, iskan, nakliye ve diğer

¹²⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi 2, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 121-122.

¹²⁴⁶ 28 Teşrinievvel 1336 tarih ve 289 numaralı, “Askeri Züefanın Müreffehen Memleketlerine Sevki Hakkında Nizamname”, Düstur, Tertip 3, C. 1, (23 Nisan 1336-28 Şubat 1337), Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, s. 108-109.

masrafları asker alma şubelerince karşılanacaktır. Asker alma şubelerinin bulunduğu mevkide askeri hastaneler ve nekahathaneler mevcut ise bu sağlık tesisleri şubeler ile temasa geçerek züefanın bütün noksanlarını karşılayacak ve ardından memleketlerine sevkleri temin edilecektir. Bu şubelerin bulunmadığı yerlerde ise mülki memurlar hasta ve yaralı askerlerin memleketlerine salimen sevk olunmasını sağlayacaktır. Yaralı veya malûl askerlerin sevkleri yapılırken ihmali veya kusuru bulunanların “*harb gücünü azaltmak sebebiyle*” İstiklal mahkemelerinde yargılanmaları söz konusu olacaktır¹²⁴⁷.

Hükümetin çıkardığı nizamnameye rağmen mecruh ve malûllerin cepheden hastanelere sevkleri sırasında aksaklıklar yaşandığı görülmüştür. Mesela İnönü Harplerinde yaralı ve hastaların taşınmasına ayrılan sıhhiye bölük arabaları çoğunlukla kağnılardan oluşmakta idi. Arabaların sayıları da yetersizdi. Bu durum sevkıyatı aksatmıştır. Buna bir çözüm bulmak amacıyla köylerden hayvan ve hafif arabalar tedarik edilmiştir¹²⁴⁸. Ancak bütün çabalara rağmen İnönü Savaşlarında sıhhiye ulaşım araçları yetersiz kalmıştır. Bu sebepten mecruhların taşınması güçleşmiş, basit yaralar enfeksiyona dönüştüğü için zaman zaman enfeksiyonlu uzuvları kesmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Esasen Ardahan Mebusu Halit Paşa'nın 3 Şubat 1925'te “*bilumum malûllerin terfihi*” hakkında gerçekleşen meclis görüşmelerindeki konuşmaları, İnönü savaşlarındaki sıhhi durumu ve sevkıyatta yaşanan sorunları anlamak açısından son derece önemlidir. Halit Paşa'nın ifadelerine göre, İnönü Muharebeleri sırasında Gündüzbey civarında yaşanan çarpışmalarda, birlik komutanlarından birisi askerin önüne geçerek hücumla geçtiği sırada yaralanmıştır. Yaralı komutan, çok fazla kan kaybettiği için ateş hattının gerisine alınmaya çalışılmıştır. Ancak bunun için uygun bir taşıma aracı bulunamamış, bu sebepten birlik komutanı askerlerin omuzları üzerinde emniyetli bir mahalle sevk edilmiştir. Komutanı sargı mahalline veya seyyar hastaneye sevk edecek vasıta bulunamadığı için bu bölgeden geçen bir araç durdurulmuştur. Araç tamamen arpa ile dolu olduğundan yaralı taşımaya uygun değildi. Araçta steril bir ortam mevcut olmadığı için komutanın yarası mikropla temas etmiş, komutan kazıklı hummaya yakalanarak malûl kalmıştır. Yine Halit Paşa

¹²⁴⁷ “Askeri Züefanın Müreffehen Memleketlerine Sevki Hakkında Nizamname”, Düstur, Tertip 3, C. 1, s. 108-109.

¹²⁴⁸ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 391-392.

araç yetersizliği nedeniyle çeşitli yerlerinden kemikleri kırılmış askerlerin dahi cephe gerisine taşınmadığını ifade etmiştir¹²⁴⁹. Görüldüğü gibi İnönü Harplerinde nakil vasıtalarının yetersizliği cephede ciddi sıkıntılara neden olmuştur. Sevk araçlarının cephedeki ilk müdahale yerlerinden uzak olması ya da yetersiz kalışı yaralı askerlerin ilkel koşullarda nakledilmelerine sebebiyet vermiştir.

İnönü Harpleri sırasında mecruh ve malûllere sağlık hizmeti verilen en önemli merkez Eskişehir idi. Zira teşkilatlı ve büyük hastaneler Eskişehir’de bulunuyordu. Bu yüzden bu savaşlarda mecruh ve malûllerin nihai olarak gönderildikleri yer Eskişehir hastaneleri idi. Yaralılar mümkün olduğu ölçüde trenlerle, kifayet etmediği takdirde hasta nakil arabalarıyla Eskişehir’e sevk edilmişlerdir. Ancak cepheden mütemadiyen yaralı geldiği için bu yaralıların ameliyatlarının ve tedavilerinin yapılması son derece zor şartlarda gerçekleştirilmiştir¹²⁵⁰.

Bu sırada Eskişehir’de hastanelerde ve otellerde aşırı bir yoğunluk yaşanmaktaydı. Zira Yunanlıların yaptıkları zulümlerden dolayı köylerini ve evlerini terk eden sivil ahali de şehre gelmişti. Bütün oteller ve evler göçmenlerle dolmuş vaziyetteydi. Hatta göçmenlerin bir kısmı hastanelere yerleştirilmişti. Ancak cepheden gelecek yaralı askerlere yer açmak gerekiyordu. Bunun için hastanelerdeki halkın acilen tahliye edilmesi gerekmiştir. Hastanelerden çıkarılan göçmenler otellere yerleştirilmişlerdir. Ancak oteller dolu olduğu için, kapasitenin üzerine çıkılmış, halk sıkıştırılarak buralara yerleştirilmiştir¹²⁵¹.

Diğer taraftan Eskişehir istasyonunda bir sevk merkezi oluşturulmuştur. Burada istasyona intikal eden askerlere Hilâl-i Ahmer tarafından sıcak çay ve çorba ikram edilmiştir. Bilahare bu merkezde yaralı ve hasta askerlerin ilk muayeneleri yapılmış, nereye ya da hangi hastaneye sevk edilecekleri belirlenmiştir. Buna göre yaraları hafif olanlar Ankara, Polatlı ve Sivrihisar’a yani demiryolu hattı üzerindeki hastanelere nakledilmişlerdir. Ağır yaralılar ise derhal ameliyat edilmek üzere şehirdeki hastanelere sevk edilmişlerdir¹²⁵².

¹²⁴⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi 2, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 121-122.

¹²⁵⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 9, İçtima senesi 2, 17. İçtima, (07.04.1337), s. 380-382.

¹²⁵¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 9, İçtima senesi 2, 17. İçtima, (07.04.1337), s. 380-382.

¹²⁵² *1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor*, s. 19; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 9, İçtima senesi 2, 17. İçtima, (07.04.1337), s. 380-382; Bu dönemde

Mutad olduğu üzere muharebelerde yaralılar buldukları yerden alınarak teskerelerle alay sargı yerine taşınır, burada ilk tedavileri ve sınıflandırılması yapıldıktan sonra araba durak yerine getirilirdi. Buradan da arabalarla tümende bulunan büyük sargı yerine taşınırdı. Tümen sargı yerinde sınıflandırılan yaralılar bu kez seyyar hastanelerin arabaları ile hastaneye götürülürlerdi. Bazıları da menzil hastanelerine sevk edilirdi. Bu tahliyeler için sıhhiye arabalarının dışında cepheden boş dönen erzak arabalarından faydalanılırdı Demiryolu istasyonuna yakın yerlerde hasta ve yaralı nakli nisbeten daha kolaydı. Yaralılar hastanelere, sedye düzeneği oluşturulmuş özel hasta trenleri ile veya boş olarak geri dönecek trenlerle sevk edilmekteydi¹²⁵³.

Kütahya Eskişehir Muharebelerinde yaralı askerler mümkün olduğu ölçüde ilk müdahaleleri yapıldıktan sonra cephe gerisine sevk edilmişlerdir. Yani cephe gerisine sargısız asker nadiren gönderilmiştir. Malûl ve yaralıların tahliyesi çoğunlukla arabalarla gerçekleştirilmiştir. Araba temininin mümkün olmadığı yerlerde ağır yaralılar sedye ile hafif yaralılar ise yaya olarak nakledilmişlerdir¹²⁵⁴.

Yaralı ve hasta sevkiyle ilgili hususlarda Müdafaa-i Milliye Vekaleti Sıhhiye Dairesi genellikle Hilâl-i Ahmer'e başvurmuştur. Hilâl-i Ahmer elinde mevcut bulunan bütün sevk vasıtalarını imkanlar ölçüsünde ordu emrine vermiştir. Örneğin 19 Haziran 1921 tarihinde Müdafa-i Milliye Vekaleti Sıhhiye Dairesi, Ankara Hilâl-i Ahmer Şubesine başvurarak cemiyetin elinde bulunup Ankara ve Kastamonu'da olan yaralı taşıma sedyelerinin cepheye, ordu emrine sevk edilmesini istemiştir¹²⁵⁵. Bunun dışında sevkiyatı hızlandırmak için zaman zaman menzil mıntıka müfettişliği tarafından gazetelere ilan verilerek araba, mekkari, deve ve merkep temin edilmeye çalışılmıştır. Mıntıka Müfettişliği halkı orduya nakil vasıtaları vermeye özendirmek

Yunanlıların da kendi yaralı askerlerini sevk etmeğe çalıştıkları anlaşılmaktadır. 21 Nisan 1921 tarihine kadar sevk olunan yaralı miktarının 20 bin kişi olduğu dönemin gazetelerinde yer almıştır. Bkz. "Yunan Mecruhları Yirmi Bin Kişi", *Gâye-i Milliyye*, 24 Nisan 1337/24 Nisan 1921, Yıl 1, Sayı; 35, s. 2, (Tıpkı Basım, yay. haz. Çiğdem Aslan-Mustafa Toker), AÜ. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 2009). 29 Nisan 1921 tarihli gazete haberinde ise Dumlupınar Muharebesinde mecruh olan Yunan erlerinden 300'ünün daha İzmir'e sevk edildiği ifade edilmektedir. Bkz. "Mecruhların Arkasını Alamadı", *Gaye-i Milliye*, 29 Nisan 1337/29 Nisan 1921, Yıl 1, S. 39, s. 1.

¹²⁵³ Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Mubarebeleri*, (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921), C. 2, 4. Kısım, Gnkur Basımevi, Ankara 1974, s. 572.

¹²⁵⁴ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, C. 2, 4. Kısım, s. 572-573.

¹²⁵⁵ Kızılay Arşivi, nr. 4/41.

amacıyla çağrıya olumlu cevap verenlere devletin çeşitli muafiyetler sağlayacağı propagandasını yapmıştır¹²⁵⁶.

Öte yandan Kütahya-Eskişehir Savaşlarında Yunan ileri hareketinin sürmesiyle bölgedeki demiryollarından faydalanmak imkanı azalmıştır. Demiryollarının Eskişehir, Polatlı, Ankara bölümünden kısmen faydalanılabildiği görüldüğü üzere bu muharebelerde demiryollarından istenilen ölçüde yararlanılamamıştır¹²⁵⁷.

Bu arada Yunan ileri hareketi sürdükçe hastanelerin başka mahallere sevk edilmesi zorunluluğu da ortaya çıkmıştır. Örneğin Karaköy Menzil Hastanesi İnönü'ye, Bozüyük Hastanesi Mahmudiye'ye, Kütahya Menzil Hastanesi Haymana'ya taşınmıştır. Bu hastaneler bilahare Sakarya nehri doğusundaki yerlere alınmıştır. Eskişehir Merkez Hastanesi ise Ankara'ya taşınmıştır. Bu hastanede 18 Temmuz 1921 tarihi itibarıyla 800 yaralı ve hasta er bulunmaktaydı. Seyitgazi, Mahmudiye, Sivrihisar gibi uzak hastanelerin tahliyesi sırasında bu hastanelerdeki bütün yaralı ve hastalar arabalarla Biçer'e taşınmıştır¹²⁵⁸.

Çekilmeler sırasında hastaneler ve sıhhiye bölüklerinin hizmetleri aksamıştır. Fakat gerekli tedbirlerin ivedilikle alınması, karışıklığı kısa sürede gidermiştir. Örneğin Kütahya-Eskişehir Savaşlarında Seyitgazi'deki hastane boşaltılarak Mahmudiye'ye alınmış, Alpu Hastanesi ise Biçer'e kaydırılmıştır. Alpu istasyonu, adeta yaralı askerlerin sevk merkezi haline gelmiştir. Eskişehir'de bulunan Yaralı Sevk Komisyonu ise Biçer'de göreve başlamıştır. Bu bölgelerdeki yaralılar Mahmudiye, Sivrihisar, Biçer karayolunu kullanarak Biçer'e gelmekte, oradan Polatlı'ya trenle nakli sağlanıp Polatlı'dan itibaren de karayolu ile Haymana'ya sevk edilmekteydiler¹²⁵⁹.

Sakarya Savaşı sırasında mecruh veya malûl kalan askerler daha önceki harplerde de görülen sevkiyat planı çerçevesinde sargı mahallerine ya da hastanelere nakledilmişlerdir. Bu savaş sırasında mecruh ve malûl askerlerin sevkiyatına yönelik yeni tedbirler alınmıştır. Buna göre mecruh ve malûllerin sevki yalnızca sıhhiye

¹²⁵⁶ Açılış, 18 Kanunuevvel 1337/18 Aralık 1921, nr. 362, s. 2.

¹²⁵⁷ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, C. 2, 4. Kısım, s. 572.

¹²⁵⁸ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, C. 2, 4. Kısım, s. 572.

¹²⁵⁹ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, C. 2, 4. Kısım, s. 572-573.

erleri vasıtasıyla gerçekleştirilecek, silahlı asker geri hatlara kesinlikle gönderilmeyecektir. Sevkiyatın sorunsuz bir şekilde gerçekleşebilmesi için malûl ve mecruh askerlerle ilgilenecek olan silahsız erler ile sedyeci sayıları arttırılmıştır. Zira, önceki savaşlarda yaralı askerlerin cepheden sevkleri bir kısım sorunlar ortaya çıkarmıştı. Örneğin İnönü ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde hafif veya ağır yaralanmış bir erin yanında üç-dört silahlı erle birlikte cephe gerisine gönderildiği görülmüştür. Hatta yaralı subaylardan bazılarının bölük başçavuşu tarafından cephe gerisine götürülmeleri nedeniyle bölükler komutansız kalmıştır¹²⁶⁰.

Bu muharebede, mecruh ve malûllerin en önemli tedavi merkezi Ankara'dır. Mecruh ve hasta askerler, öncelikle buradaki hastanelere sevk edilmişlerdir. Ankara'daki hastanelerin ve sağlık merkezlerinin bir süre sonra dolması üzerine yaralılar Keskin, Yahşihan, Çankırı ve Çorum'daki hastanelere gönderilmişlerdir. Cepheden Ankara'ya gelen yaralılar hemen tedavi altına alınmakta, mümkün olan en kısa sürede diğer bölgelere nakledilmekte idiler. Zira, yeni gelecek olan yaralılar için hastanelerde yer açmak gerekiyordu. Sevkinde sakınca görülecek derecede ağır yaralılar Ankara'daki hastanelerde bırakılmışlardır. Nakil esnasında yarası hafif olanlar yürüyerek, ağır olanlar ise temin edilen araba veya kağnılar ile Keskin, Yahşihan, Çankırı ve Çorum istikametine gönderilmişlerdir. Nakliye araçlarının azlığı nedeniyle ayağından vurulmuş olan askerlerin dahi yaya olarak sevk edildikleri görülmüştür. Ankara'dan Yahşihan'a kadar dekovil hattının bulunması sevkiyatı nisbeten kolaylaştırmıştır. Ankara- Yahşihan arasında yaralı nakli bu dekovil hattı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Yahşihan'dan Keskin'e hasta nakli ise genellikle kağnılar ile yapılmıştır¹²⁶¹.

Harp sırasında mecruh ve malûllerin sevkleri konusunda Hilâl-i Ahmer'in özellikle araba tedarikinde önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Bu amaçla İstanbul'da satışa sunulan bazı otomobiller Hilâl-i Ahmer tarafından satın alınarak Anadolu'ya getirilmiştir. Bu süreçte cemiyetin yaralı ve hasta nakliyatında kullanılmak üzere 22 otomobil temin ederek bunlardan 16'sını askeri sıhhiye emrine verdiği anlaşılmaktadır. Tahsis edilen bu otomobillerin bütün yedek malzemesi cemiyet tarafından tedarik edilmiş, şoförlerinin aylıkları da yine cemiyet tarafından

¹²⁶⁰ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 405.

¹²⁶¹ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 416; Özbay, a.g.e., C. 1, s. 413.

karşılanmıştır. İstiklal Harbi'nin bitiminden sonra bu otomobiller orduya bağışlanmıştır¹²⁶².

Sakarya Harbi sırasında yaralı Türk askerlerinin sevkine katkı sağlayan cemiyetlerden birisi de Amerika Şark-ı Karib Muâvenet (Near East Relief) Heyeti'dir. Bu heyet yaralı sevkine kullanılmak üzere Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne kamyon tahsis etmiştir¹²⁶³.

Sevkiyat sırasında Hilâl-i Ahmer çayhanelerinin mecruh ve malûllere çok önemli hizmetler verdiği görülmektedir. Menzil noktalarında açılan çayhanelerin, kışın şiddetine maruz kalmış mecruh ve hasta askerlerin istirahatlerini temin etme hususunda ciddi katkılarına olduğu görülmüştür. Bu tür çayhaneler muharebe müddetince hemen hemen bütün cephelerde açılarak faaliyette bulundurulmuş ve hasta asker ve mecruhlara çay ve çorba dağıtılmıştır¹²⁶⁴.

İnönü Savaşları sırasında Eskişehir istasyonunda açılan Hilâl-i Ahmer çayhanesi daha sonra Sakarya Harbi dolayısıyla Polatlı'ya ve Temelli'ye bağlı Maliköy istasyonlarına nakledilmiştir. Bunun dışında cemiyetin bölgeye göndermiş olduğu yedinci sıhhi imdat heyeti tarafından Konya, Yenice, Çay, Ulukışla, Ilgın ve Araklı'da birer çayhane tesis edilmiştir. Polatlı ve Maliköy çayhanesinde, sevk edilen malûl, mecruh ve hasta askerlere 20.000 çay dağıtılmıştır. Benzer şekilde Konya bölgesinde bulunan Çay istasyonunda açılan çayhânedede ise malûl, mecruh ve hasta askerlere 5.000 çay dağıtılmıştır¹²⁶⁵.

İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Harpleri esnasında yaşanan tecrübelerle dayanılarak Büyük Taarruz öncesi mecruh ve malûllerin sevkleri hususunda daha titiz davranılmış ve bunun için bir takım hazırlıklar yapılmıştır. Örneğin 9 Şubat 1922 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekaleti Sıhhiye Dairesi, Hilâl-i Ahmer'e başvurarak cemiyetin Konya, Isparta ve Ankara'da bulunan 15 adet otomobilinin cephe emrine teslim edilmesini istemiştir¹²⁶⁶. Yine 11 Mart 1922 tarihinde yaralı

¹²⁶² 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor, s. 18-19; Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921, Yay. haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yay., 2. Baskı, Ankara 2007, s. 50.

¹²⁶³ Kızılay Arşivi, nr. 94/159.

¹²⁶⁴ 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor, s. 19.

¹²⁶⁵ Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, s. 38, 48.

¹²⁶⁶ Kızılay Arşivi, nr. 4/17.

taşınmasında kullanılmak üzere Hilâl-i Ahmer'in elinde bulunan bütün vasıta ve malzemenin Batı Cephesi'ne gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir¹²⁶⁷.

Taarruz başlamadan önce yapılan bu hazırlıklar, çarpışmalar sırasında mecruh ve malûllerin sevkiyatını kısmen kolaylaştırmıştır. Büyük Taarruz sırasında sıhhiye bölükleri ve seyyar hastanelere toplanan hasta ve yaralılar ordunun elindeki vasıtalarla en yakın demiryolu istasyonlarına nakledilip buralardan Afyonkarahisar ve Konya hastanelerine gönderilmişlerdir. Bu vasıtalar boş giden araba kolları, Hilâl-i Ahmer'in I. Orduya verdiği 11 ambulans ve halkın tarım amacıyla kullandığı araçlardan oluşuyordu¹²⁶⁸. Hilâl-i Ahmer'in Batı cephesi emrine verdiği otomobillerin sürekli çalışır durumda tutulması mecruh, malûl ve hasta sevkiyatı açısından son derece önemliydi. Bunun için ihtiyaç duyulan otomobil parçaları ve teknik personel hazır bulundurulmuştur¹²⁶⁹.

Hilâl-i Ahmer'in ve halkın gayretlerinin bir sonucu olarak cepheden tedavi amacıyla gelen mecruh ve malûllerin moralinin yüksek olduğu görülmüştür. Mecruh askerlerin cephe ile ilgili verdikleri haberler ve bilgiler halkın zafere olan inancını kuvvetlendirmiştir. Mesela Büyük Taarruz sırasında trenlerle Konya'ya ulaşan mecruh gaziler burada büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Karşılama töreninde mülki ve askeri yetkililer de hazır bulunmuşlardır. Dönemin gazeteleri mecruh askerlerin moral düzeylerinin yüksekliğinden bahsederek hepsinin yüzünde “*zaferin parlak ışıklarının*” olduğunu ifade etmişlerdir. Cepheden gelen yaralılara mızıka eşliğinde çay, ayran ve sigara ikram edilmiştir. Bilahare gaziler, tramvay arabaları, otomobil, london ve körüklülerle hastanelere ulaştırılmıştır¹²⁷⁰.

1.1.2.2. Esir Düşen Yunan Malûllerin Sevkleri

İstiklal Harbi sırasında yaralı veya hasta olarak esir düşen askerler de mevcuttur. Veya esir düştükten sonra her hangi bir sebeple malûl kalanlar olmuştur. Mudanya Ateşkes Antlaşmasını takiben Türklerle Yunanlılar arasında esir değişimi başlamıştır. Esir değişiminde öncelik hasta ve malûllere verilmiştir. Uluslararası hukuka göre de malûl esirlerin ivedilikle mübadele edilerek memleketlerine sevk

¹²⁶⁷ Kızılay Arşivi, nr. 4/52.

¹²⁶⁸ Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruzda Takip Harekatı*, (31 Ağustos -18 Eylül 1922), C. 2, 6. Kısım, III. Kitap, Gnkur Basımevi, Ankara 1969, s. 240-241.

¹²⁶⁹ Kızılay Arşivi, nr. 177/117.

¹²⁷⁰ *Babalık*, 28 Ağustos 1338/28 Ağustos 1922, nr. 976, s. 2.

edilmeleri zorunlu idi. Esir malûllerin mübadele edilmeden önce gerekli bütün sağlık muayenelerinin yerine getirilmiş olması ve sevkleri sırasında her türlü ihtiyaçlarının karşılanması da gerekmektedir¹²⁷¹.

Türk tarafı malûl Yunan esirlerine yönelik sağlık hizmetlerinde ve onların güvenli bir şekilde sevklerinde oldukça titiz davranmıştır. Malûl Yunan esirlerinin tesbiti ve bunların memleketlerine nakli görevi Menzil Mıntıka Müfettişliklerine verilmiştir. Buna göre Eskişehir, Afyon, Kayseri, Dinar, Kırşehir, Konya ve Kadıköy müfettişlikleri 27 Şubat 1923 tarihinde bölgelerindeki hastanelere ve nekahathanelere malûl Yunan asker ve sivil sayılarını telgrafla talep etmişlerdir¹²⁷². Hastaneler kısa süre içinde istenilen bilgileri müfettişliklere ulaştırmışlardır. Örneğin Akşehir'den Konya Menzil Mıntıka Müfettişliğine gönderilen telgrafta on neferden daha fazla olmak üzere asker ve kırkbeş sivil esirin bulunduğu bunlardan bir kısmının bronşit ve adî hastalık geçirdiği, dördünün ise züefa özelliği taşıdığı bildirilmiştir¹²⁷³. Yine Konya Merkez Hastanesi'nden Menzil Mıntıka Müfettişliğine gönderilen 1 Mart 1923 tarihli yazıda hastanede tedavi altında 34 Yunan esir bulunduğu, bunlardan 5'inin muharip ve 29'unun ise sivil esir olduğu ifade edilmiştir¹²⁷⁴.

Hastaneler yanında nekahathanelerde de malûl Yunan esiri bulunduğu görülmektedir. Sille, Akşehir ve Çumra nekahathaneleri Yunan esir malûllerinin en fazla bulunduğu yerlerdir¹²⁷⁵. Konya nekahathaneler tabibi tarafından Konya Menzil Mıntıka Müfettişliğine gönderilen telgrafta 13 Şubat 1923-1 Mart 1923 tarihleri arasında nekahathanelerde bulunan Yunan malûl esirlerinin sayısının 242 kişi olduğu ifade edilmiştir. Bunlardan 30 kadarı çeşitli tarihlerde yakalandıkları hastalıklardan dolayı başka hastanelere sevk edilmişlerdir. Geri kalan 212 kişinin ise memleketine nakledilmelerinin uygun olduğu bildirilmiştir¹²⁷⁶.

Nekahathanelerde barındırılan malûl Yunan esir askerlerden sevke uygun durumda olanlar ivedilikle gönderilmişlerdir. Malûl esirlerin sevklerinde uluslararası

¹²⁷¹ Seha L. Meray; *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, 2. Baskı, Ankara Üniv. SBF Yay., nr. 430, Ankara 1979, s. 247-249.

¹²⁷² ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1693, Gömlek: 16, Belge nr. 16-1, 2.

¹²⁷³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1693, Gömlek: 16, Belge nr. 16-3.

¹²⁷⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1693, Gömlek: 16, Belge nr. 16-4.

¹²⁷⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1693, Gömlek: 16, Belge nr. 16-6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

¹²⁷⁶ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1693, Gömlek: 16, Belge nr. 16-5.

sözleşmelere uygun olarak acele edilmiş, içlerinde hastalıklı olanlar merkez hastanelerine gönderilerek iyileşmeleri sağlanmıştır¹²⁷⁷.

Malûl esirler hastanelerden ve nekahathanelerden ayrılmadan evvel bu kurumlar kendilerinde bulunan malûl esir miktarını, malûliyetlerin nedenlerini, ve malûllerin hastaneden sevkediliş tarihlerini Mıntuka Müfettişliğine bildirmişlerdir. Yunan malûl esirlerinin hastanelerden alınarak müfettişlik bölgelerinde toplanması görevini Sefer-i Sevk Komisyonları yerine getirmiştir. Yunan esirleri, sıhhi bir heyet tarafından muayene edilerek malûliyetleri kesinleşenler İzmir'e, oradan da memleketlerine gönderilmişlerdir. Malûl esirlerin toplandıkları yerlerden İzmir'e sevklerini Hilâl-i Ahmer sağlamıştır. Esirler İzmir'e ulaştıklarında Esir Tabur Kumandanlığına teslim edilmişlerdir. Malûl esirlerin kıyafetlerinin muntazam olmasına dikkat edilmiş, sevkîyat sırasında istirahatları sağlanarak her türlü iaşeleri karşılanmıştır. Bu esnada hastalananlar ise en yakın hastanelere yatırılarak tedavi edilmişlerdir¹²⁷⁸.

Görüldüğü üzere Türk tarafı esir malûl Yunanlıları titiz bir şekilde tedavi etmiş, ardından memleketlerine gönderilmeleri için İzmir'e sevkedilmelerini sağlamıştır. Buna karşın Yunan askerlerinin yaralı ve esir Türk askerlerine karşı hunharca bazı eylemlere girişmesi Türk tarafında büyük bir tepki yaratmıştır. Bu duruma örnek olarak İnönü muharebelerinde Yunanlılar Gündüzbey'de birçok yaralıyı evlerin duvarlarına dizerek yaylım ateşine tutmuşlardır. Keza İnönü sırtlarında pekçok ağır yaralı Türk askerinin Yunan süngüleriyle şehit edildiği bilinmektedir¹²⁷⁹. Esasen 1899 ve 1907 Lahey Sulh Konferansında esirlerin korunması, özellikle malûl ve mecruh esirlere özen gösterilmesi, bunlara insanca muamele edilmesi, ailesi ile iletişimine müsaade edilmesi, şereflerine ve yaşama

¹²⁷⁷ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1693, Gömlek: 39, Belge nr. 39-1; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1695, Gömlek: 48, Belge nr. 48-1; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1696, Gömlek: 95, Belge nr. 95-1; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1697, Gömlek: 90, Belge nr. 90-1; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1697, Gömlek: 103, Belge nr. 103-2.

¹²⁷⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1693, Gömlek: 39, Belge nr. 39-1; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1695, Gömlek: 48, Belge nr. 48-1; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1696, Gömlek: 95, Belge nr. 95-1; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1697, Gömlek: 90, Belge nr. 90-1; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1697, Gömlek: 103, Belge nr. 103-2.

¹²⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 9, İçtima senesi 2, 17. İçtima, (07.04.1337), s. 380-382.

haklarına saygı gösterilmesi hususunun mevcut olmasına rağmen¹²⁸⁰ Yunanlılar bu kurala uymamışlardır¹²⁸¹.

Diğer taraftan Yunanlıların eline sağ geçen yaralı ve malûl Türk esirleri Yunanistan'dan İstanbul'a sevk edilmişlerdir. Mesela 29 Nisan 1922 tarihinde 12 malûl Türk askeri Tirilia vapuru ile Yunanistan'dan İstanbul'a getirilmiştir¹²⁸². Yine 16 Aralık 1922 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere, 22 Mart 1920 tarihinde mecruh bir şekilde Uşak'ta Yunanlılar tarafından esir edilen fakat malûliyeti dolayısıyla İstanbul'a sevk edilen 156. Fırka 172. Alayı cebel topçu efradından, İzmir vilayeti Milas kazası Olaca köyünden 1896 doğumlu Topluoğullarından Onbaşı Ali oğlu Ömer, İstanbul'a getirilmesinin ardından bir süre hastanede tedavi edilmiştir. Ali oğlu Ömer, malûliyetine binaen 18 Ekim 1922 tarihinde 5. dereceden tekaüd edilmiştir¹²⁸³.

1.2.3. Mecruh ve Malûllerin Tedavileri

Milli Mücadele döneminde sağlık hizmetlerinde aksayan noktalar olmakla birlikte daha önceki savaşlarda yaşanan deneyimlerin etkisiyle gözle görülür bir iyileşme söz konusudur. Sıhhi alandaki bu düzelme özellikle düzenli birliklerin kurulmasıyla İnönü Harplerinden itibaren hissedilmeye başlanmıştır¹²⁸⁴.

İstiklal Harbi'nde hem cephede hemde cephe gerisinde hasta, mecruh ve malûllerin tedavilerinin genel olarak sıhhi bir plan dahilinde gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu amaçla orduların içerisinde sıhhiye bölükleri teşkil edilmiş, yaralanma veya malûliyetlere ilk müdahale bu sağlık ekipleri tarafından yapılmıştır. Yaralanan askerlerin ilk tedavileri öncelikle askerin yanında bulunan harp paketinden faydalanılarak yapılmıştır. Bu harp paket bütün erlere de verilmiştir. Ayrıca her alayda yedek olarak ihtiyaca binaen 400-600 harp peketi bulunuyordu. Yine

¹²⁸⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 9, İçtima senesi 2, 17. İçtima, (07.04.1337), s. 380-382; Alsan, a.g.m., s. 39-40.

¹²⁸¹ James Brown Scott; *The Hague Peace Conferences of 1899 and 1907*, In the Two Volumes, Volume I-Conferences, Johns Hopkins Press, Baltimore 1909, p. 600-620; *Düstur*, Tertip 1, C. 7, (29 Mart 1311-19 Şubat 1319), Başvekalet matbaası, 1941 s.307-340.; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 9, İçtima senesi 2, 17. İçtima, (07.04.1337), s. 380-382; Betül Batır; *Uluslararası Barış Konferansları ve Osmanlı Devleti*, Beta yay, İstanbul 2009, s. 14-15.

¹²⁸² Ahmet Altıntaş; *Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Esirler*, Anekdote Yay., Ankara 2008, s. 195.

¹²⁸³ Kızılay Arşivi, nr. 389/20.

¹²⁸⁴ "Anadolu'da Vaziyet-i Siyasiye ve Askeriye", *Tevhid-i Efkar*, 2 Haziran 1337/2 Haziran 1921, nr. 3029-1, s. 1.

gerektiğinde tabur sıhhiye bölüklerine dağıtılmak üzere 1.000 ile 1.500 adet harp paketi mevcuttu¹²⁸⁵.

Cephede yaralananlar ilk olarak cephe sargı yerinde toplanarak, hafif yaralılar burada ayakta tedavi edilip tekrar cephe hattına gönderilirdi. Yarası daha ağır olanlar cephe seyyar hastanelerinde tedavi edilirdi. Seyyar hastanelerde iyileşemeyecek durumda olanlar ise bölgedeki sabit hastanelere sevk edilerek burada uzun süre tedavi edilirdi. Tedavisi çok uzun zaman alacak olan ve rutine binen yaralılar ise hastanelerde yer açmak için nekahathanelere alınırlardı. Tedavisi biten, malûliyeti kesinleşen veya hastalığının iyileşmesi için hava değişimine ihtiyacı olanlar memleketlerine sevk edilirdi¹²⁸⁶.

Bu sistem bütün cephelere tatbik edilmiştir. Kazım Karabekir Paşa'nın komutanlığını yaptığı Doğu Cephesi'nde de sağlık ekipleri ve bölge hastaneleri yaralı askerleri tedavi ettiği gibi hasta erlerin malûliyetine neden olan kolera, humma-yı racia, tifo gibi salgın hastalıkların yayılmasını engellemeye çalışmıştır. Doğu Cephesi'nin Ermenilerle yapılan Gümrü Anlaşması'nın (2 Aralık 1920) ardından kapanması üzerine, buradaki tümenlerinde yer alan sıhhiye bölüklerinin bir kısmı Batı Cephesi'ne kaydırılmıştır¹²⁸⁷.

Bununla birlikte yaralı ve malûllerin tedavileri hususunda askeri ve mülki bütün imkanlar seferber edilmiştir. Askeri doktorların dışında mülki doktorlar da görev yapmıştır. İlaveten Darümuallimin'in öğretmen ve öğrencileri hasta bakıcı olarak çalışmışlardır. Ayrıca ahali de yaralı askerlerin bakımına yardımcı olmuştur. Özellikle hastanelerin ihtiyaç duyduğu yatak, yorgan, yastık gibi temel malzemeler halk tarafından karşılanarak hastanede tedavi gören mecruh ve malûl askerlerin ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır¹²⁸⁸.

Mütareke döneminde İstanbul ile Anadolu'da bulunan hastanelerin irtibatının kesilmesi Anadolu'daki sıhhi hizmetleri zorlaştırmıştır. Çünkü o zamana kadar sıhhi hizmetlerin merkezi İstanbul idi. Bu dönemde 1920 yılı itibarıyla İstanbul'da Harbiye Nezaretine bağlı belli başlı hastaneler Gümüşsuyu, Tatbikat Mektebi,

¹²⁸⁵ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Mubarebeleri*, C. 2, 4. Kısım, s. 571.

¹²⁸⁶ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1766, Gömlek: 31, Belge nr. 31-1.

¹²⁸⁷ *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre 1, C. 9, İçtima senesi 2, 17. İçtima, (07.04.1337), s. 380-382.

¹²⁸⁸ *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre 1, C. 9, İçtima senesi 2, 17. İçtima, (07.04.1337), s. 380-382.

Maçka, Yıldız, İplikhane, Zeytinburnu, Haydarpaşa, Selimiye hastaneleri ile Fakülte ve teferruatıdır¹²⁸⁹.

Anadolu'da bulunan hastaneler sıhhi malzeme ve personel ihtiyaçlarını İstanbul'dan temin etmekte idiler. İstiklal Harbi sırasında İstanbul'un bu görevini Konya, Eskişehir, Ankara, Adana ve Erzurum şehirleri yapmıştır. Cephede mecruh kalan askerler trenlerle ve kara yoluyla bu merkezlere gönderilerek tedavi altına alınmışlardır¹²⁹⁰.

Bu anlamda Batı Cephesi'ndeki Kuva-yı Milliye birliklerinin sağlık hizmetleri imkanlara göre bölgedeki en yakın askeri yada sivil sağlık kurumlarında yapılmıştır. Askeri birlikler sıhhiye sandıklarında bulunan temel tıbbi malzemeleri Kuva-yı Milliye mensubu mecruhlara için kullanmışlardır. Aydın havalisinde bulunan Demirci Mehmet Efe kuvvetlerinin sağlık işlerinde Dr. Cevdet (Akın), Dr. Vefik Vassaf ve tıbbiye öğrencilerinden Denizlili Salih ile Soma Cephesi'nde Dr. Necip Aydın'ın hizmet verdikleri anlaşılmaktadır¹²⁹¹. Daha sonraları cephe kurulunca imkanlar biraz daha artmış, yeni hastaneler oluşturulmuştur. Batı Cephesi'nde sağlık işlerini yürüten başlıca sıhhi kurumlar arasında Köşk mevkiinde yer alan Dr. Sabri Bey idaresindeki seyyar hastane ile Çine'de 57. Tümeğe bağlı olarak açılan askeri hastane bulunmaktadır. Bu hastanede Sertabib Galip Bey'in yanı sıra birkaç doktor daha hizmet vermekteydi¹²⁹².

Güney Cephesi'nde ise milli kuvvetlerin sıhhiye hizmetleri bu bölgede bulunan sağlık kuruluşları tarafından gerçekleştirilmiştir. Adana'da kurulan hastane bu bölgede yaralanan ve malûl kalan askerlerin tedavileri için önemli bir merkez olmuştur¹²⁹³. Bu dönemde Güney Cephesi'nden gelen malûl ve mecruhlara hizmet vermek amacıyla Aralık 1920 tarihinde Hilâl-i Ahmer Konya'da 100 yataklı bir hastane tesis etmiştir. Duyulan ihtiyaçtan dolayı bu hastanenin yatak sayısı 1921 Haziran ayı ortalarında 200'e çıkarılmıştır. Konya Mecruhin Hastanesi'ne en ağır derecede yaralanmış ve malûl kalmış askerler kabul edilmiş, burada mecruh ve

¹²⁸⁹ *Dersaadet*, 16 Temmuz 1336/16 Temmuz 1920, nr. 9, s. 1.

¹²⁹⁰ *Varlık*, 4 Eylül 1338/4 Eylül 1922, nr. 77, s. 2.

¹²⁹¹ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 384-385.

¹²⁹² *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sivas Kongresi ve Heyeti Temsiliye Devri İstanbul'un İtilaf Devletleri Tarafından Resmen İşgali Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kurulması Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekatı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, C. 2, 2. Kısım, Gnkur Yay., Ankara 1965, s. 135.

¹²⁹³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 9, İçtima senesi 2, 17. İçtima, (07.04.1337), s. 380-382.

malûllerin ameliyatları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Meram’da zabitanaya mahsus olmak üzere bir de nekahathane açılmıştır¹²⁹⁴.

Öte yandan Anadolu’da Kolordu seyyar hastanelerinin yanında III. Kolordu bölgesinde Sivas, Amasya, Samsun hastaneleri ile özellikle Tokat, Zile, Kavak ve Bafra’da yirmişer yataklı alay revirleri bulunmaktaydı. XII. Kolordu bölgesinde 400 yataklı Konya, 200’er yataklı Niğde, Afyon, 50’şer yataklı Kütahya, Uşak hastaneleri mevcuttu. XX. Kolorduda ise 400’er yataklı Ankara, Eskişehir, 50’şer yataklı Bozöyük, Göynük, 30 yataklı Bilecik hastaneleri malûl ve mecruh askerlere hizmet vermiştir¹²⁹⁵. Yunan ordusunun Anadolu’dan atılmasını takiben İzmir Hastanesi ise malûliyetleri belli olan Yunan esirlerinin sevkedildikleri merkez olarak görev yapmıştır¹²⁹⁶.

Bu hastaneler yanında Hilâl-i Ahmer’in de sıhhi hizmetlerin işleyişinde önemli katkıları olmuştur. Cemiyet bölgeye gönderdiği sıhhi heyetler ve açtığı seyyar hastaneler ile önemli bir açığı kapatmıştır.

Yunan işgallerinin başlaması, askeri ve sivil kayıpların artmasına paralel olarak Hilâl-i Ahmer Cemiyeti “*Hilâl-i Ahmer imdat heyetleri*”ni faaliyete geçirmiştir. Bu heyetler malûl ve mecruh askerler ile sivil hasta ve yaralıların bakımını gerçekleştirmiştir¹²⁹⁷. Heyetlerin malûl ve mecruhları gerektiğinde kara veya deniz yoluyla nakletme görevi de bulunmaktaydı. İmdat heyetleri bir yönetici, doktor, hastabakıcı ve diğer görevlilerden oluşmaktaydı¹²⁹⁸.

İlk Hilâl-i Ahmer Heyeti Akhisar, Alaşehir havalisine görevlendirilmiş, Kuva-yı Milliye yaralı ve hastalarını tedavi etmiştir. Heyet mecruh ve malûl askerlerin yanında İzmir’in işgali üzerine mezalime uğrayan ve iç bölgelere doğru çekilen sivil halkın tedavisini gerçekleştirmiş, ihtiyaçlarını karşılamış¹²⁹⁹, Akhisar’da bir hastane kurmuştur. Yaklaşık bir yıl görev yapan Akhisar Hastanesi, Yunan

¹²⁹⁴ *Milli Mücadele’de Hilâl-i Ahmer*, s. 42-43.

¹²⁹⁵ ATASE Arşivi, İSH, Sıra: 12052, Kutu: 1695, Gömlek: 21, s. 1-3; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 6, İçtima senesi 1, 101. İçtima, (22.11.1336), s. 8-9; *1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor*, s. 12 vd; “Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer”, *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 152.

¹²⁹⁶ ATASE Arşivi, İSH, Sıra: 795, Kutu: 1757, Gömlek: 54.

¹²⁹⁷ “Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer”, *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 152.

¹²⁹⁸ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin; *Hilâl-i Ahmer’den Kızılay’a*, Türkiye Kızılay Derneği Yay., Ankara 2000, s. 252-258.

¹²⁹⁹ “Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer”, *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 152.

işgalinin iç bölgelere doğru ilerlemesiyle birlikte Eskişehir'e nakledilmiştir¹³⁰⁰. İmdat heyeti Alaşehir ve Akhisar cephelerinde birer revir de kurmuştur¹³⁰¹.

Bu dönemde Nazilli'ye de bir imdat heyeti gönderilmiştir. Heyet Nazilli'de toplam 300 yataklı üç mecruhin hastanesi faaliyete geçirmiştir¹³⁰². Bu hastanelerden birisinin Dr. Refet Bey, diğerinin Dr. Mustafa Ferudun Bey tarafından yönetildiği bilinmektedir. Ancak üçüncü hastane hakkında yeterli bilgiye ulaşılamamıştır¹³⁰³. Nazilli heyeti Dinar'da hastane ve dispanser, Denizli'de ise ikinci bir dispanser açarak hizmet vermiştir. Dinar ateş hattında olmamakla birlikte cepheye yakın bir bölgede bulunması sebebiyle burada bulunan hastaneye çok sayıda hasta ve yaralı intikal etmiştir. Bu nedenle hastane geceli gündüzlü hizmet vermiştir¹³⁰⁴. Denizli'de ise mevcut Memleket Hastanesinin yanında Hilâl-i Ahmer Hastanesi açılmıştır¹³⁰⁵. Yine Hilâl-i Ahmer imdad heyetleri tarafından Güney Batı Anadolu'da Köşk-Balyanbolu Cephesi'nde dört mecruhin dispanserinin faaliyet gösterdiği bilinmektedir¹³⁰⁶.

Hilâl-i Ahmer sadece Batı Anadolu'ya değil ülkenin diğer bölgelerine de ihtiyaca binaen imdat heyetleri göndererek, sağlık kuruluşlarını faaliyete geçirmiştir. Mesela Samanlıdağ, Kocaeli, Karamürsel, Sillice-Kaynarca bölgelerine birer heyet görevlendirilmiş, her bölgede birer revir açmıştır¹³⁰⁷. Bu bölgeler dışında Konya, Sivrihisar, Mihalıççık, Polatlı, Bilecik ve Gördes'e de sıhhi imdat heyetleri gönderilmiştir¹³⁰⁸. Ayrıca Hilâl-i Ahmer İstanbul merkezi 25 doktordan oluşan bir sıhhiye heyetini de İnebolu'ya göndermiştir¹³⁰⁹.

Keza İtilaf devletlerinin Doğu Anadolu'da kurmayı tasarladıkları Ermeni devleti için faaliyete başlamaları ile birlikte Doğu Anadolu'da Ermenilerle çok ciddi

¹³⁰⁰ Akgün-Uluğtekin, a.g.e., s. 252-258.

¹³⁰¹ "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 152.

¹³⁰² "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 152.

¹³⁰³ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sivas Kongresi ve Heyeti Temsiliye devri İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgali Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kurulması Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri harekatı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, C. 2, 2 nci Kısım, Gnkur Yay., Ankara 1965, s. 135.

¹³⁰⁴ Akgün-Uluğtekin, a.g.e., s. 259-260.

¹³⁰⁵ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi*, C. 2, 2 nci Kısım, s. 135.

¹³⁰⁶ "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 152.

¹³⁰⁷ "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 152.

¹³⁰⁸ Akgün-Uluğtekin, a.g.e., s. 253-254, 264.

¹³⁰⁹ *Öğüt*, 8 Mayıs 1337/8 Mayıs 1921, S. 652, s.1.

çarpışmalar yaşanmıştır. Bunun üzerine Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi, 19 Mayıs 1919 tarihinde Hilâl-i Ahmer'e bir yazı göndererek, Cemiyetin bu bölgeye de bir sıhhi imdat heyeti göndermesini talep etmiştir. Yazıda bölgedeki sıhhi şartların sıkıntılı olduğu, hastaların acil olarak sıhhi müdahaleye, ahalinin ise yiyecek ve giyecek yardımına ihtiyaç duyduğu bildirilmiştir¹³¹⁰. Bunun üzerine Hilâl-i Ahmer 1919 yılının Haziran ayında bölgeye bir sıhhi imdat heyeti göndermiştir¹³¹¹.

Ayrıca Güney Cephesi'nde Kilikya bölgesine de bir imdat heyeti sevk edilmiştir. Bu heyet bölgede seyyar dispanserler açmıştır¹³¹². Yine Antep savunması sırasında da bu şehre Hilâl-i Ahmer heyeti gönderilmiştir¹³¹³. Bu heyet 6 Nisan 1921 tarihinde Fransız bandıralı bir hastane gemisiyle beraberinde 20 tonluk eşya ile tıbbi malzeme getirmiştir. Heyet ve beraberindeki malzemeler İskenderun üzerinden Antep'e sevk edilmiştir¹³¹⁴.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kurduğu Hastaneler; İstiklal Harbi'nin sıhhi hizmetlerinin daha sistemli ancak daha meşakkatli gerçekleştiği cephe Batı Cephesi'dir. Bunun temel sebebi, Batı Anadolu'nun düzenli ordunun gerçekleştirdiği harplerin merkezi konumunda olmasıdır. Burada yaralıların tedavisine yönelik sıhhi teşkilatlanmanın daha iyi olduğunu söylemek mümkündür. Zira Milli Mücadele döneminde Burdur, Dinar, Eskişehir, Kırşehir, Ankara, Isparta, Konya, Balıkesir, Eşme, Geyve ve Adapazarı gibi yerlerde Hilâl-i Ahmer hastaneleri kurulmuştur¹³¹⁵. Bu hastaneler Yunan ilerleyişine paralel olarak iç bölgelere taşınarak hizmetlerine devam etmişlerdir. Hastaneler yanında en az onlar kadar önemli olan nekahathaneleri de kaydetmek gerekmektedir¹³¹⁶.

Hilâl-i Ahmer'in daha önceki tecrübelerden faydalanarak İstiklal Harbi'nde çok daha sistemli bir savaş sıhhiyesi yürüttüğü ifade edilebilir. Cemiyet özellikle kurduğu hastanelerle ve askeri sıhhiyeye verdiği eşya ve sıhhi levazımla sağlık hizmetlerinin aksayan taraflarını büyük oranda kapatmıştır. Cemiyetin kurduğu mecruhin hastaneleri ise Yunanlıların Anadolu'yu istilasını esnasında gerçekleşen

¹³¹⁰ Kızılay Arşivi, nr. 70/34.

¹³¹¹ Akgün-Uluğtekin, a.g.e., s. 253-254, 264.

¹³¹² "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 152.

¹³¹³ Akgün-Uluğtekin, a.g.e., s. 253-254, 264.

¹³¹⁴ *Öğüt*, 29 Nisan 1337/29 Nisan 1921, S. 645, s.1.

¹³¹⁵ *Öğüt*, 8 Mayıs 1337/8 Mayıs 1921, S. 652, s.1.

¹³¹⁶ Oran Arslan, a.g.m., s. 230.

bütün savaşlarda malûl ve mecruhların tedavi olduğu en önemli merkezler haline gelmiştir. Bu hastaneler ve faaliyetleri şu şekildedir:

Burdur ve Dinar Mecruhin Hastaneleri; 23 Haziran 1920'de Yunan ordusunun ileri hareketi esnasında cephenin Denizli'ye alınması üzerine Burdur ve Dinar'a nakledilen Nazilli Hastanesi 27 Temmuz 1920 tarihinde Burdur ve Dinar'da 50'şer yataklı iki mecruhin hastanesi halinde yeniden tesis edilmiştir. Bu hastaneler 1921 yılı Ağustos ayının ortasına kadar faaliyetine devam etmiştir. Bu tarihler arasında 28.855 hasta, malûl ve mecruh tedavi edilmiştir¹³¹⁷.

Eskişehir Hastanesi; 15 Temmuz 1920 tarihinde oluşturulan Eskişehir Hastanesi 200 yataklı olarak hizmete başlamıştır. I. ve II. İnönü muharebelerinde mecruhları tedavi eden bu hastane Eskişehir'de mevcut askeri hastanenin hastalarıyla da ilgilenmiştir. Zira buradaki askeri hastanede ameliyat yapılabilecek şartlar oluşmamıştı. Ameliyatı gereken hastalar Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne sevk edilmişlerdir. 19 Temmuz 1921 tarihine kadar hizmet veren bu hastane 1.140 mecruh ve malûlü tedavi etmiştir. Bunlardan 531'i taburcu olmuş, 91'i vefat etmiş ve 518 hasta da başka hastanelere nakl edilmiştir¹³¹⁸.

Kırşehir Nekahathanesi; Hastanelerden taburcu edildikten sonra uzun müddet istirahat ihtiyacı olan zabitan sayısının çok fazla olması nedeniyle havası iyi olan Kırşehir'de bir nekahathane açılması tasarlanmıştır. Kırşehir nekahathanesinin kurulması Sıhhiye Dairesi tarafından 1921 yılının Mayıs ayının sonunda Hilâl-i Ahmer'e teklif edilmiştir. Bunun üzerine Hilâl-i Ahmer, Kırşehir Mekteb-i İdadi binasını tamir ettirerek 100 yataklı bir zabitan nekahathanesi tesis etmiştir. Ankara'dan Kırşehir'deki nekahathaneye sevk edilen bütün zabitanın nakil vasıtaları da Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanmıştır. Yunan işgali karşısında Eskişehir'in boşaltılmasının ardından Eskişehir Hastanesi'nin Kırşehir'e nakledilmesi zaruri görüldüğünden 16 Ağustos 1921'de yatak sayısı 200'e çıkarılarak nekahathane,

¹³¹⁷ 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor, s. 12.

¹³¹⁸ 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor, s. 12-13.

hastaneye çevrilmiştir¹³¹⁹. Daha sonraki süreçte hastanenin devamına gerek olmadığı düşünülerek 1 Aralık 1921 tarihinde kapatılmıştır.

Kırşehir Hastanesi; Kırşehir Hastanesi 16 Ağustos 1921 tarihinde kurulmuştur. İlk kurulduğunda zabitan ve neferlere mahsus olan bu hastane sonraları daha ziyade zabitan mahsus hale getirilmiştir. Bu hastane cepheye yakın hastanelerden nakil veya cephelerden doğrudan doğruya gelen mecruh zabitanı tedaviye almıştır. Hastane üç buçuk ay çalıştıktan sonra görevini tamamladığı düşünülerek Aralık 1921’de kapatılmıştır. Bu süre zarfında 508 kişi tedavi edilmiştir¹³²⁰.

Ankara Hastanesi; II. İnönü Harbinin son günlerinde Müdafaa-i Milliye Vekaleti Sıhhiye Dairesinin teklifi üzerine Hilâl-i Ahmer tarafından Ankara’da 100 yataklı olmak üzere bir Mecruhin Hastanesi açılmıştır. Hastane yoğun bir çalışmanın ardından Ravza-i Terakki mektebinde kurulmuş ve Mayıs 1921’e kadar mecruh asker kabul etmiştir. Fakat mektep binasının yetmemesi, mektepteki öğrencilerin tahsillerine devam edememeleri nedeniyle hastanenin istasyon civarına taşınması uygun görülmüştür. İstasyon karşısındaki en iyi iki binadan biri subaylara, diğeri ise erlere tahsis olunarak karyola ve yatak teçhizatı oluşturulmuştur. Askeri Sıhhiye Dairesi, Ankara Hastanesi’nin ameliyathanesinin ve cerrahi aletlerinin muntazam olması nedeniyle istasyonda kurulmuş olan iki askeri hastanedeki ameliyatların da burada yapılmasını teklif etmiştir. Ankara Hastanesi’nde 840 mecruh tedavi edilmiştir¹³²¹.

Isparta Hastanesi; Eskişehir ve Sakarya Muharebeleri esnasında faaliyette bulunmuş olan Ankara Ağır Mecruhin Hastanesi, Sakarya Zaferinden sonra bütün teçhizatı ile birlikte Isparta’ya nakledilmiştir. Isparta’da dört ay müddetle faaliyet gösterdikten sonra Haziran 1922’de malzeme ve teçhizatıyla birlikte Askeri Sıhhiye Dairesine devredilmiştir¹³²².

¹³¹⁹ 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor, s. 13.

¹³²⁰ Bu hastanede zabitan dışında Kırşehir’de yaşayan fakir halka, muhtaçlara, muhacirine ve zabitan ailelerine de hizmet verilmiştir. Bkz., s. 14.

¹³²¹ 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor, s. 15.

¹³²² 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor, s. 15-16.

Konya Mecruhin Hastanesi; Hilâl-i Ahmer'in göndermiş olduğu yedinci sıhhiye imdat heyetinin Adana kolu tarafından Aralık 1920'de Konya'da 100 yataklı Ağır Mecruh Zabitan Hastanesi kurulmuştur. Hastane, Ocak 1922'ye kadar faaliyet göstermiştir. 24 ay süren faaliyeti boyunca 2.246 ağır mecruhu tedavi ve 1.829 ağır mecruhu ameliyat etmiştir. Laboratuvarlarında 12.831 tahlil ve mühim miktarda tifo aşısı ve pansuman paketi hazırlamak suretiyle ordu sıhhiyesine önemli hizmetlerde bulunmuştur¹³²³.

Balıkesir Hastanesi; Konya'da hizmet eden Hilâl-i Ahmer Konya Hastanesi, İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşu ve tedavi altındaki mecruhların iyileşmesinden sonra Aralık 1922'de 200 yataklı olarak Balıkesir'de yeniden kurulmuştur. Hastane dört ay faaliyette bulunduktan sonra Mayıs 1923'te teçhizatıyla birlikte Askeri Sıhhiye Dairesine devredilmiştir¹³²⁴.

Eşme, Geyve ve Adapazarı Mecruhin Hastaneleri; Yunan ordusunun Kocaeli mıntıkasındaki taarruzu sebebiyle Samanlıdağ ve civarı ile özellikle Karamürsel'de Yunanlıların çıkardıkları yangınlar ve katliamlardan canını kurtaran ahalinin imdadına yetişmek için Hilâl-i Ahmer tarafından gönderilen sekizinci sıhhiye imdat heyeti Eşme'de 150 yataklı askeri hastane açmıştır. Bu hastane dört ay müddetle hizmet vermiştir. Bunun yanında Geyve'de 30 ve Adapazarı'nda 50 yataklı olarak kurulan hastaneler onüç ay müddetle faaliyette bulundurulmak suretiyle (Lefke, Selecı (?), Kaynarca) cepheleri mecruhlarının sıhhi ihtiyaçlarına cevap verilmiştir. Bu hastaneler harbin her türlü koşulları içerisinde hasta ve mecruh düşen askerlerin ve zor durumda kalan ahalinin yanında olmuştur¹³²⁵.

Hastanelerin yanı sıra nekahathaneler de malûl ve mecruhların tedavisinin sürdürüldüğü yerler olmuştur. Bu meyanda cepheden yaralı olarak gelen ve tedavisi yapıldıktan sonra uzun süre istirahat ihtiyacı duyan malûl ve mecruh gaziler, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin açmış olduğu nekahathanelerde barındırılarak iyileşmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde hastanelerde yer açılarak cepheden yeni gelecek yaralılara yatak temin edilmiştir. Nekahathanelerin havası iyi olan bölgede

¹³²³ 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor, s. 16.

¹³²⁴ 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor, s. 17.

¹³²⁵ 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor, s. 18.

kurulmasına dikkat edilmiştir. Kırşehir nekahathanesi buna örnek olarak gösterilebilir¹³²⁶.

Keza cemiyet, yukarıda bahsedilen hastaneler dışında Adana, Aydın ve Antalya’da da hastane ve dispanserler açmıştır. Buralarda cepheden gelen malûl ve mecruh askerlere hizmet verdiği gibi muhacir ailelerine de sıhhi yardımlarda bulunmuştur. Hilâl-i Ahmer temsilcilikleri, hastane ve dispanserlerin dışında çayhaneler açarak sevk durumunda olan malûl ve mecruhların yollarda dinlenmesini de sağlamıştır¹³²⁷.

Görüldüğü gibi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti gerek göndermiş olduğu sıhhi heyetlerle gerekse kurmuş olduğu ağır mecruhin hastaneleri ile askeri sıhhiyeye yardımcı olmuş, hatta askeri sıhhiyenin eksikliklerini tamamlamıştır¹³²⁸.

Bunun yanında halk da mecruh askerlerin tedavileri için elinden gelen çabayı göstermiştir. Örneğin 5 Mayıs 1921 tarihinde Kütahya Müdafa-i Hukuk Cemiyeti mecruh gazilere nakdi yardım yapmış, hastanelerin yatak ve yemek takımları şehir halkı tarafından hazırlanmıştır¹³²⁹. Yine İzmit ve Adapazarı civarında halk, birkaç günde 500’e yakın yatak, yorgan, yastık ve yatak örtüsü gibi malzeme toplayarak Hilâl-i Ahmer’e teslim etmiştir¹³³⁰.

Öte yandan TBMM yaralı askerleri tedavi etmek amacıyla doktor olan milletvekillerini görevlendirmiştir. Örneğin 6 Kasım 1920’de Batı Cephesi’ndeki mecruh ve malûl askerleri tedavi etmek üzere Bursa mebusu Operatör Dr. Emin Bey ile Bolu mebusu Dr. Fuat Bey meclisin kararıyla bölgeye gönderilmişlerdir¹³³¹.

TBMM, hastanelerdeki gazileri ziyaret etmek için heyetler de oluşturmuştur. Bu heyetler Anadolu’nun çeşitli bölgelerine giderek yaralı ve malûl kalmış gazileri ziyaret etmişler, 1920 yılı Kasım ayının son günlerinde izlenimleri hakkında meclisi bilgilendirmişlerdir. Örneğin İzmit mebusu Hamdi Bey Akşehir’den TBMM’ye gönderdiği telgrafta Afyonkarahisar’da üç hastane içinde 5 zabıt ve 35 nefer yaralı gazi ile 171 hasta eri ziyaret ettiğini, gazilere meclisin selam ve şükranlarını

¹³²⁶ *Milli Mücadele’de Hilâl-i Ahmer*, s. 40.

¹³²⁷ “Hilâl-i Ahmerimizin Faaliyet ve Mesaisi”, *Tevhid-i Efkar*, 5 Haziran 1337/5 Haziran 1921, nr. 3032-3, s. 1.

¹³²⁸ “Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer”, *OHAM*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 152-153.

¹³²⁹ *İstikbal*, 5 Mayıs 1337/5 Mayıs 1921, nr. 295, s. 2.

¹³³⁰ *Tevhid-i Efkar*, 7 Eylül 1338/7 Eylül 1922, nr. 3475-447, s. 2.

¹³³¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre, 1, C. 5, İçtima senesi 1, İçtima 95, (8.11.1336), s. 305.

sunduğunu bildirmiştir. Hamdi Bey yaralı ve hastaların tedavisinde büyük bir itina gösterildiği bilgisini de vermiştir. Aynı şekilde Yozgat mebusu Feyyaz Ali Bey, Kütahya’da üç hastaneyi gezmiş, 27 yaralı ve 127’i hasta askeri ziyaret etmiştir. Feyyaz Ali Bey buradan Konya’ya geçmiştir. Konya’da dört hastanede 8’i subay ve 150’si er olmak üzere toplam 164 mecruh ile 122 hasta askeri ziyaret etmiş, meclisin selamlarını iletmiştir. Milletvekillerinin verdiği bilgilere göre ziyaret edilen hastanelerin genel olarak durumlarının iyi olduğu anlaşılmaktadır¹³³². Meclis bu şekilde hem yaralanan gazilerin yanında olduğunu göstermiş hem de bu heyetler sayesinde malûllerin ve hastanelerin durumu tespit etmiştir.

İnönü Muharebelerinde Tedavi; İstiklal Harbi’nin her aşamasında cepheden gelen yaralıların çoğunda bir an evvel iyileşerek tekrar cepheye dönüp mücadeleye girişme arzusunun yer aldığı görülmektedir. En ağır derecede yaralananların bile yaralarından müteessif olarak bir an evvel cepheye dönme arzusunda oldukları bilinmektedir. Örneğin İnönü harpleri sırasında zabıt ve neferlerden çok ağır yaralı olarak Eskişehir’e kadar gelmiş olanlardan bazılarının şehadetleri öncesinde “*düşman, seni tırnaklarımla yiyeceğim, melun düşman*” şeklinde feryat ettikleri ifade edilmektedir¹³³³.

I. İnönü Harbinde yaralı sayısının az olması cephe sıhhi hizmetlerini kısmen kolaylaştırmıştır. I. İnönü Harbinde 12 subay ve 85 er olmak üzere toplam 97 kişi yaralanmıştır¹³³⁴. II. İnönü Harbinde ise subaylardan 102, erlerden ise 1.720 olmak üzere toplam 1.822 yaralının mevcut olduğu anlaşılmaktadır¹³³⁵. I. ve II. İnönü Harplerinde kayıtlı olan yaralı sayısı toplam 1.919 olarak tesbit edilmektedir.

TBMM Zabıt Ceridesinde ise İnönü Harplerinde mecruh olarak tesbit edilen asker sayısı 2.600 olarak kaydedilmektedir. Bunlardan 2.000’inin yaralarının hafif olması sebebiyle Ankara’ya sevk edildiği, buradaki tedavilerinin ardından onbeş gün içerisinde vazifelerine döndükleri belirtilmektedir. Geri kalan 600 kişinin yarısı ise

¹³³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 6, İçtima senesi 1, İçtima 101, (22.11.1336), s. 8-9.

¹³³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 9, İçtima senesi 2, 17. İçtima, (07.04.1337), s. 380-382.

¹³³⁴ I. İnönü harbinde 4 subay, 117 er şehid olmuş, 12 subay ve 85 er yaralanmış, 5 subay ve 29 er ise esir olmuştur. Toplam kayıp sayısı 252 olarak tesbit edilmiştir. Bkz. Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri*, (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921), C. 2, 3ncü kısım, 3ncü baskı Gnkur Basımevi, Ankara 1999, s. 246.

¹³³⁵ II. İnönü harbinde ise muharebe kayıpları ise subaylardan 44 şehid, 102 yaralı, 4 esir, 2 kayıp, 4 firar toplam 156 kişidir. Bunun yanında erlerden ise 637 şehid, 1720 yaralı, 2 esir, 1359 kayıp, 1076 firar toplam olarak 4794 kişi olmuştur. Bkz. *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri*, C. 2, 3ncü kısım, 3ncü baskı, s. 512.

ağır olduğundan bunlar ameliyata alınmışlardır. Ameliyatlarının ardından mecruh askerler iyileşme süreci içine girmişlerdir. Ameliyatı yapılanların üçte biri tamamen kurtulmuştur. Diğer üçte ikilik kısmın içinde hafif yaralanmalar sebebiyle malûl kalanlar olmuştur¹³³⁶.

Malûl ve mecruhların sayıları ve onlara verilen hizmetler bazen Türk ve Yunan tarafları arasında propaganda aracı olarak da kullanılmıştır. Örneğin İnönü Harpleri sonrasında 24 Nisan 1921 tarihinde yayınlanan Yunanistan kaynaklı bir haberde Türk mecruhlarının sayısının fazla olduğu ve pansumansız kaldıkları ifade edilmiştir. Türk tarafı ise Yunanlıların yaralı sayılarının ve zayıflarının Türk ordusuna nazaran çok daha fazla olduğunu kamuoyuna duyurmuştur¹³³⁷.

İnönü Harplerinde Eskişehir, Ankara ve Konya Hastaneleri önemli hizmetler vermiştir. Örneğin 1921 yılı Mart ayında faaliyete geçen Ankara Hastanesi dönemin şartlarına göre oldukça iyi bir durumdaydı. Hastanenin sıhhi malzeme açısından yeterli düzeyde bulunması burayı ağır mecruhların ameliyat edildiği bir merkez haline getirmiştir¹³³⁸. Keza, Konya Hastanesi de ağır yaralı askerlerin ameliyat edilerek tedavi gördüğü bir müessese idi. Burada askerleri iyileştirmek için bütün imkanlar seferber edilmiştir. II. İnönü Muharebesinden sonra hastalanan ve Konya Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne kaldırılarak tedavi altına alınan IV. Fırka/Tümen Kumandanı Erkan-ı Harp Kaymakamı Mehmet Nazım Bey, hastanenin hatıra defterine aşağıdaki satırları yazmıştır;

“Memleketin en hayırlı ve ulvi müessesesini kemal-i tebci ile selamlamak fırsatını bana ihzar eden tesadüfün ne kadar nimetli bir tesadüf olduğunu tezkâr ediyorum (yadediyorum). Şimdi içinde yaşadığım bu şefkatli ağoşu ben ne kadar takdir ediyorum. Harici ve dâhili düşmanlar milletimi boğmak, memleketimi yıkmak için zehirli ellerini, çılgın ve cahil bir hisle kudurmuşçasına uzattıkları ve İstanbul'un şaşkın ve mütereddid muhiti siyaset ve hiyanet dalgaları arasında yuvarlandığı zaman, Anadolu'ya uzanan milli ve şefkatkar el, Hilâl-i Ahmer'in yed-i muavenet (yardım eli) ve vefası olmuştur.

Kara ve karışık bulutlar içinde felah ve samimiyet yıldızı gibi Hilâl-i Ahmer parlayıp çıkmıştır.

Hilâl-i Ahmer'in hayırkâr, vefakâr ve fedakâr ruh ve dehası önünde eğilir ve bütün varlığımla pek şamil hidematından dolayı milletin bir evladı safvetiyle şükranlarımı hey'et-i muhteremesine takdim eylerim.

Hilâl-i Ahmer'in muhterem Yedinci Adana Hey'eti bana öyle bir şefkat ve samimiyet ile baktılar ki tabii olduğu kadar yüksek olan bu işin ben şahsen takdim-i şükran borçluyum. Memleketin yegane, müstesna, müfid ve muhterem teşkilatına hiç yardım

¹³³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 9, İçtima senesi 2, 17. İçtima, (07.04.1337), s. 381.

¹³³⁷ Öğüt, 29 Nisan 1337/29 Nisan 1921, S. 645, s.1.

¹³³⁸ Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, s. 41.

edemediğimden müteessirim. Ancak ölürsem yegâne varım olan eşya-i askeriyyemin parasını Hilâl-i Ahmer'e takdim etsinler derim. Fi 3 Temmuz sene 337 [2 Temmuz 1921], Fırka Kumandanı Nazım"¹³³⁹.

Konya Hastanesinde tedavi gören mecruh askerlerden malûliyeti kesinleşenlere düzenlenen sağlık raporlarından askerlerin yaralanma nedenleri hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur. Hastane, malûl askerlerin künyelerini, malûliyet nedenlerini, uygulanan tedaviyi cetvellere kaydetmiştir. Cetvelde en çok görülen malûliyet nedeni tayyare bombası, şarapnel misketi isabeti sonucunda uzvun parçalanması, top mermisi isabet etmesi sonucu ayak kopması veya tüm bu nedenlerden dolayı yapılan ameliyat sonrasında uzuvların kesilmesidir. Bunun yanında yanma (cerha-i nariye) da önemli bir malûliyet nedenidir. Konya Hastanesi'nde tedavi gören malûl gazilerden suni uzuva ihtiyacı olanlar suni aza yapılmak üzere Kayseri Hastanesi'ne sevk edilmişlerdir¹³⁴⁰.

Hilâl-i Ahmer, İnönü Muharebelerinde Anadolu'da eksikliği fazlaca hissedilen doktorların buraya gönderilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Cemiyetin genel merkezi İstanbul'da bulunan doktorları Ankara'ya görevlendirmiş, buraya intikal eden doktorlar Hilâl-i Ahmer Şubesi aracılığıyla ihtiyaç duyulan yerlere ekipleriyle birlikte nakledilmişlerdir¹³⁴¹.

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde Tedavi; Kütahya-Eskişehir muharebelerinde, asker kayıpları İnönü Muharebelerine göre daha fazla olmuştur. Bu muharebelerde 267 subay ve 4.714 er olmak üzere toplam 4.981 kişi yaralanmıştır¹³⁴². Bu nedenle savaş sırasında sıhhi uygulamalar yeniden gözden geçirilmiş, yeni tedbirler alınmıştır. İlk olarak seyyar hastanelerin sayıları arttırılmış, bölüklerdeki bir aded teskere sayısı ikiye çıkarılmış, her bölüğe birer sıhhiye çantası sağlanmıştır. İlaveten tümen sıhhiye bölüklerinin arabaları 8'e ve teskereleri 24'e yükseltilmiş ve seyyar hastanelerin taşıma araçları 30'a çıkartılmıştır¹³⁴³. Muharebede yaralanan

¹³³⁹ 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor, s. 16; Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, s. 46-47.

¹³⁴⁰ Kızılay Arşivi, nr. 44/314-7.

¹³⁴¹ "Hilâl-i Ahmerimizin Faaliyet ve Mesaisi", *Tevhid-i Efkar*, 5 Haziran 1337/5 Haziran 1921, nr. 3032-3, s. 1.

¹³⁴² Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921), C. 2, 4ncü kısım, Gnkur Basımevi, Ankara 1999, s. 537; Bu savaşlarda 1. grubun (8-20 Temmuz 1921) zayıtı subaylardan 85 ve erlerden 1.517 yaralı iken 12. grubun (13-21 Temmuz 1921) zayıtı 81 subay ve 1533 er ve erbaştır. Bkz. *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, s. 602. Bu savaşlarda 1. grubun (8-20 Temmuz 1921) zayıtı subaylardan 85 ve erlerden 1.517 yaralı iken 12. grubun (13-21 Temmuz 1921) zayıtı 81 subay ve 1533 er ve erbaştır. Bkz. *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, C. 2, 4ncü kısım, s. 602.

¹³⁴³ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, C. 2, 4ncü kısım, s. 571.

askerlerin ilk tedavileri planlandığı üzere askerlerin yanında bulunan harp paketleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yedek olarak da harp paketleri hazır tutulmuştur¹³⁴⁴.

Bu muharebelerde yaralılar öncelikle Eskişehir'deki sabit ve seyyar hastanelere sevk edilmişlerdir. Bunun yanında İhsaniye, Çekürler, İnönü ve Geyve'de bulunan seyyar hastanelerden de yararlanmışlardır¹³⁴⁵. Kütahya-Eskişehir muharebelerinde yaralı sayısının ciddi boyutta olması Eskişehir hastanelerinin sorumluluğu ve yükünü daha da arttırmıştır. Özellikle buradaki Hilâl-i Ahmer Hastanesi önemli görevler üstlenmiştir. Zira, bu hastane diğer hastanelere nazaran daha donanımlı idi. Ameliyatlar sadece burada yapılabiliyordu¹³⁴⁶.

Türk ordusunun geri çekilmesi ve 19 Temmuz 1921 tarihinde Eskişehir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine Eskişehir Hastanesi ilk olarak Ankara'ya bilahare Kırşehir'e taşınmıştır. Ayrıca Kütahya Menzil Hastanesi de Eskişehir üzerinden Polatlı'ya oradan da karayoluyla Haymana'ya nakledilmiştir¹³⁴⁷. Kütahya Eskişehir muharebelerinde ve geri çekilme hareketi sırasındaki sıhhi hizmetler planlı ve sistemli bir şekilde yürütölmeye çalışılmıştır¹³⁴⁸. Geri çekilme sırasında malül ve mecruhların tedavilerinin aksamaması için Mahmudiye, Sivrihisar, Biçer ve Mihaliççık menzil hastaneleri faaliyetlerine devam etmiştir¹³⁴⁹. Yine Hilâl-i Ahmer Isparta Hastanesi de bu muharebelerde önemli hizmetlerde bulunmuştur¹³⁵⁰.

Bilindiği üzere Kütahya-Eskişehir Muharebeleri kaybedildi. Ancak, bu muharebelerdeki en önemli başarı düzenli bir şekilde geri çekilmenin gerçekleştirilmiş olmasıdır. Mümkün olduğu kadar Yunanlılara hiçbir askeri malzeme bırakılmamıştır. Bu sırada malül ve mecruhlarla ilgili tedbirler de ihmal edilmemiştir. Yaralıların sevk edilecekleri bölgede bulunan hastanelere, yaralı sayısı önceden bildirilerek hazırlık yapılması için zaman kazandırılmıştır. Hastaneler eksikliklerini Hilâl-i Ahmer'den temin ederek yaralılar için kendilerini

¹³⁴⁴ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, C. 2, 4ncü kısım, s. 571.

¹³⁴⁵ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, C. 2, 4ncü kısım, s. 571.

¹³⁴⁶ 1920 yılının Haziran ayında Yunan ordusunun ilerleyişine bağlı olarak mevkiini terk etmek zorunda kalan Akhisar heyetinin boşluğunu doldurmak amacıyla 15 Temmuz 1920'de Eskişehir'de malül ve mecruh askerleri tedavi etmek amacıyla bir hastane kurmuştur. Bkz. *Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer*, s. 38.

¹³⁴⁷ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, C. 2, 4ncü kısım, s. 572.

¹³⁴⁸ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, C. 2, 4ncü kısım, s. 572-573.

¹³⁴⁹ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, C. 2, 4ncü kısım, s. 572.

¹³⁵⁰ *Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer*, s. 41.

hazırlamışlardır. Örneğin 17 Ağustos 1921’de Müdafaa-i Milliye Vekaleti Sıhhiye Dairesi tarafından Hilâl-i Ahmer’e gönderilen talimatta cepheden gelecek yaklaşık 500 yaralı asker için yatak hazırlanarak gerekli tıbbi eczanın acilen bulundurulması istenmiştir¹³⁵¹.

Sakarya Muharebesinde Tedavi; Sakarya Savaşı, İstiklal Harbi’nin en kanlı safhasını oluşturmuştur. M. Kemal Paşa bu savaş için “*melhame-i kübra*” yani “*kan gölü, kan deryası*” benzetmesini yapmıştır¹³⁵². Sakarya muharebelerinde 1.058 subay, 17.422 er yaralanmıştır. Türk ordusunun toplam yaralı sayısı 18.480’dir¹³⁵³.

Sakarya Harbi sırasında da mutad olduğu üzere her tûmende bir sıhhiye bölüğü bulundurulmuştur. Sabit olarak kurulan bazı hastaneler ihtiyaca binaen II. İnönü Harbi’nden sonra seyyar hastane haline dönüştürülmüştür. Bu seyyar hastaneler Sakarya Savaşı sırasında da önemli hizmetler görmüşlerdir. Bu arada cepheden memleketlerine gönderilen malûl ve hasta askerlerin yollarda sağlıklarının korunması ve tedavilerinin sağlanması amacıyla 300 adet sıhhiye istasyonu oluşturulmuştur. On yatak kapasiteli olan bu istasyonlarda iki sıhhiye teknisyeni ve iki sıhhiye eri görevlendirilmiştir. Her istasyonda bir de mekkari bulundurulmuştur¹³⁵⁴.

Sakarya Savaşı’na hazırlık amacıyla Ankara-Kayseri hattında Köprüköy, Bâlâ, Kırşehir, Avanos, Ürgüp, Hacıbektaş, Kayseri, Ankara-Kastamonu hattında Kalecik, Çankırı ve Kastamonu hastaneleri kurulmuştur. Haymana, Babayakup, Polatlı hastaneleri ile Polatlı, Maliköy sevk ve yaralı komisyonları bakım, tedavi ve özellikle hastaların sevklerinde büyük faydalar sağlamıştır. Bu merkezlerin verimli çalışmasını sağlamak ve yüklerini hafifletmek için Bâlâ, Maliköy ve Polatlı’ya seyyar hastane ve sıhhi nakliye kolları getirilmiştir. Yunanlıların Polatlı ve Haymana’ya yaklaştıkları sırada Polatlı Hastanesi Ankara’ya, sevk ve yaralı komisyonu Polatlı-Maliköy arasında Höyük’e alınmıştır. Haymana Hastanesi, tedbiren Çayılı köyüne taşınırken, bütün yaralılar Ankara’ya sevk edilmiştir¹³⁵⁵.

¹³⁵¹ Kızılay Arşivi, nr. 12/375.

¹³⁵² Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1920)*, C. I, MEB Yay., İstanbul 1993, s. 618.

¹³⁵³ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekat, (14 Eylül-10 Ekim 1921)*, C. 2, 5nci Kısım, 2nci Kitap, Gnkur Basımevi, Ankara 1973, s. 483-484.

¹³⁵⁴ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekat*, C. 2, 5nci Kısım, 2nci Kitap, s. 483.

¹³⁵⁵ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekat*, C. 2, 5nci Kısım, 2nci Kitap, s. 483-484.

Sakarya Harbi esnasında cephede malûl ve mecruh kalan askerlerin akın akın sevk edildikleri Ankara’da adeta sıhhi bir seferberlik ilan edilmiştir. Sıhhiye Reisi Albay İbrahim Tali Bey, yaralı ve hastaları hastanelere yerleştirme hususunda görülen aksaklıkları ve imkansızlıkları gidermeye çalışmış, Cebeci Hastanesine ek olarak Rum okulu, Şarkışla ve bazı camiler hastane şekline sokulmuştur. Bunun yanında sürekli artan ihtiyaca cevap vermek için Ankara Ahırlı Oteli, Taşhan, Yahudi Mahallesinde Hamamönü’nde uygun olan evler hastaneye çevrilmiştir. Hatta ahırlar temizlenerek yaralılara yatacak yer temin edilmiştir. Ancak cepheden gelen yaralı sayısının çok fazla olması nedeniyle Ankara’daki hastanelerde büyük bir izdiham yaşanmaya başlanmıştır¹³⁵⁶. Çorum ve Çankırı’ya yaralıların intikalinin başlamasıyla birlikte burada halkın ve Hilâl-i Ahmer’in desteğiyle 1.000 yataklı ve Kastamonu’da 700 yataklı birer hastane oluşturulmuştur¹³⁵⁷. Yine Hilâl-i Ahmer Isparta Hastanesi de Sakarya Harbi sırasında önemli hizmetler vermiştir¹³⁵⁸. Bu hastanelerde hasta bakıcılığı görevi önlerine numaralar yazılmış gömleklerle sıhhiye kıyafeti giydirilmiş malûl erler tarafından yürütülmüştür. Zira, savaşın şiddeti sağlam erlerin mutlaka cephede kullanılmasını gerektirmiştir¹³⁵⁹.

Savaş sırasında sıhhi hizmetlerde bir takım zorluklar görülmüştür. Bunun temel nedeni kötü hava koşulları, yaralıların sayısının sürekli artması ve hastalıklardır. Mecruhların çoğu kötü hava koşullarından ve geçirdikleri sıtma nöbetlerinden muzdarip olmuşlardır. Cepheden gelen mecruh sayısındaki anormal artışlar mecruh ve malûllerin uzak bölgelere sevkini zorunlu kılmıştır. Bu nedenle mecruhların tedavileri gecikmiştir¹³⁶⁰.

Bu süreçte Hilâl-i Ahmer, mecruh ve malûllerin tedavilerini tam olarak sağlayabilmek için çeşitli sıhhi malzeme yardımları yapmıştır. Bunlar arasında çeşitli aşular, serum, manganit, potas, pamuk ve alkol gibi acil ihtiyaçlar yer almaktadır. Hilâl-i Ahmer yaralılara ilk müdahalelerde ihtiyaç duyulan ve tüketimi son derece

¹³⁵⁶ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 413.

¹³⁵⁷ Ayış, “II. İnönü ve Sakarya...”, s. 21.

¹³⁵⁸ *Milli Mücadele’de Hilâl-i Ahmer*, s. 41.

¹³⁵⁹ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 413-414.

¹³⁶⁰ *İkdam*, 12 Eylül 1337/12 Eylül 1921, nr. 8797, s. 1.

yaygın olan sargı bezi üretimine de önem vermiştir. Bu amaçla Konya Hastanesinde bir bölüm oluşturularak sargı bezi imal etmiştir¹³⁶¹.

Harp esnasında milletvekili hekimler de bizzat bu çalışmalara katılmışlardır. Mesela Operatör Dr. Rıza Nur ve Operatör Dr. Emin Bey hastane şeklinde düzenlenen sanat okulu ile kız öğretmen okulunda görev yapmışlardır. Dr. Rıza Nur hatıralarında yatak sıkıntısı çekildiği için terzi dükkanlarındaki paçavralar ile kırpıntı yünlerin toplattırılarak, bunların talaşla karıştırıldığını, böylece malûl ve mecruhların yatak ve yastık ihtiyacının karşılanmaya çalışıldığını ifade etmiştir¹³⁶².

Büyük Taarruz Sırasında Tedavi; Büyük Taarruz sırasında sıhhi hizmetlerin, yapılan hazırlıklar sebebiyle diğer harplere kıyasla daha düzenli işlediği söylenebilir. Taarruz için yapılan askeri ve sıhhi hazırlıklar uzun bir sürece yayılmıştır. Mesela Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa tarafından Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Ankara Şube reisi Adnan Bey'e 26 Haziran 1922 tarihinde gönderilen yazıda, cephede bulunan bölüklerin ve hastanelerin tıbbi malzemeye ihtiyaç duydukları görüldüğünden bu malzemelerin bir an evvel karşılanması talep edilmiştir¹³⁶³.

Geçekleştirilen tüm hazırlıklardan sonra başlayan Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesinde 390'ı subay ve 8.879'u er olmak üzere toplam 9.269 yaralı mevcuttur¹³⁶⁴. Sakarya Meydan Muharebesiyle kıyaslandığında yaralı sayısının daha az olduğu görülmektedir.

Ancak yapılan hazırlıklara rağmen taarruz sırasındaki çarpışmaların engebeli arazide gerçekleşmesi, takip harekâtlarının dağ ve tepelik bölgelerde sürdürülmesi, yaralıların hastanelere ulaştırılmasında motorlu taşıtlardan istenilen ölçüde yararlanılmasını engellemiştir. Bu nedenle mecruh ve malûllerin hastanelere nakli genel olarak at arabalarıyla yapılmıştır¹³⁶⁵.

Öte yandan yolların ulaşımına uygun olmaması nedeniyle sıhhiye bölükleri ve seyyar hastaneler Kolorduları rahatlıkla takip edememişlerdir. Örneğin 28-29 Ağustos 1922 tarihlerinde ordu sıhhiye bölükleri yaralıların tedavilerini savastıkları

¹³⁶¹ *Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer*, s. 45.

¹³⁶² Rıza Nur; *Millî Kıyam Millî Mücadele'nin İç Yüzü*, Yay. Haz. Yalçın Toker, Toker Yay., İstanbul 1994, s. 274-275.

¹³⁶³ Kızılay Arşivi, nr. 4/37.

¹³⁶⁴ Subaylardan 125 şehit, 390 yaralı, 2 esir, 8 kayıp, 21 hasta olmak üzere toplam 546'dır. Erişimden 2.233 şehit, 8.879 yaralı, 55 esir, 1.687 kayıp, 1.291 hasta olmak üzere toplam 14.145'dir. Bkz. Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruzda Takip Harekatı*, (31 Ağustos -18 Eylül 1922), C. 2, 6ncı kısım, IIIncü kitap, Gnkur Bassımevi, Ankara 1969, s. 263.

¹³⁶⁵ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 519.

bölgenin gerisinde bulunan köylerde yapabilmışlerdir. Bilahare 29 Ağustos 1922’de tümenlerine ulaşabilmışlerdir. Burada savaş mahallindeki yaralıları toplayarak tedavi altına almışlar lazım gelenleri seyyar hastanelere nakletmişlerdir¹³⁶⁶.

Büyük Taarruz sırasında sıhhiye bölükleri vasıtasıyla seyyar hastanelere götürülen hasta ve yaralılar buradan öncelikle Konya’daki hastanelere sevk edilmişlerdir. Bilahare Afyonkarahisar’ın Yunan işgalinden kurtarılması üzerine burada bulunan hastanelere de yaralılar gönderilmiştir¹³⁶⁷. Büyük Taarruz harekatı sırasında Adana’da da bir hastane kurulması kararlaştırılmıştır. Kurulması planlanan askeri mecruhin hastanesinin ihtiyacını karşılamak üzere Askeri Sıhhiye Dairesi Hilâl-i Ahmer’den malzeme talep etmiştir. Hilâl-i Ahmer, 100 yataklık hastane levazımını İstanbul ve kısmen Anadolu’daki depolardan temin ederek Adana’ya göndermiştir¹³⁶⁸.

Harp sırasında yaralanarak hastanelerde tedavi altına alınan mecruh ve malûl askerlere oldukça itinalı bakılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki malûl ve mecruh gaziler de kendilerine yapılan tedavilerden ve gösterilen özenden memnun kalmışlardır¹³⁶⁹. Örneğin Büyük Taarruz sonrası Konya Hilâl-i Ahmer Hastanesi’nde tedavi gören mecruh bir zabitan bu konuda şunları ifade etmiştir;

“Mecruhen Konya’ya muvasalatımızda gerek istikbal heyetlerinin ve gerekse hastane heyet-i muhteremesinin gösterdiği itina ve ihtimamın medyun-u şükranıyız. Ve bilhassa Sertabib Zeki, Operatör Cemil, Doktor Nuri Bey Efendilerin hakkımızda ibraz ettikleri eser-i nezaket ve hezekatın minnettarı bulunduğumuzun ceride-i muteberenizle ilanını istirham ile hürmetlerimizi takdim ederiz efendim. Hilâl-i Ahmer Hastanesinde Mecruh Zabitan”.

Önceki harplerde de olduğu gibi Büyük Taarruz sırasında da cepheden gelen mecruh ve malûller savaşın gidişatı ile ilgili olumlu haberler vererek halkın maneviyatını yükseltmişler, zaferin kazanılacağına olan inancı güçlendirmişlerdir. Hatta mecruhların cepheden intikali ile birlikte bazı gazeteciler gazilerle görüşmüşler ve cephenin ve askerlerin genel havasını anlama imkanına sahip olmuşlardır. Mesela Mustafa oğlu İbrahim Hakimiyet-i Milliye gazetesi muhabirine yaptığı açıklamada

¹³⁶⁶ Zekeriya Türkmen, “Büyük Taarruz Harekatı”, *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Ed. Gürsoy Şahin, AKÜ Yay. nr. 78, Afyonkarahisar 2010, s. 118.

¹³⁶⁷ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruzda Takip Harekatı*, C. 2, 6ncı kısım, IIIncü kitap, s. 240-241; *Babalık*, 28 Ağustos 1338/28 Ağustos 1922, nr. 976, s. 2.

¹³⁶⁸ *1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor*, s. 21.

¹³⁶⁹ Bkz. *Babalık*, 4 Eylül 1338/4 Eylül 1922, nr. 982, s.2.

“Yaralandığıma yüreğim yanmaz, cephede bulunarak zalim düşmanı kovalamaya devam edemedim” diyerek içinde bulunduğu ruh halini ortaya koymuştur¹³⁷⁰.

1.2. EKONOMİK ve SOSYAL ALANDA MALÛLLERE YÖNELİK ÇALIŞMALAR

İstiklal Harbi’nde sayıları mütemediyen artan malûllerin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşullar son derece sıkıntılı idi. Bu durum TBMM’yi rahatsız etmiştir. Bu nedenle malûl gazilerin ekonomik ve sosyal refahlarını sağlamak TBMM Hükümeti’nin gündeminde olmuştur. Cephede vatanın müdafaası uğrunda en kıymetli uzuvlarını kaybeden bu fedakar insanların yaşam koşullarını iyileştirmek ve sağlıklarını en iyi şekilde sağlamak TBMM’nin görevi olarak görülmüştür.

Öte yandan TBMM malûl gazilerin içinde bulunduğu bu olumsuz koşulların ordudaki milli hisleri sarsabileceğini de düşünmüştür. Zira, malûllerin sıhhi ve sosyal durumlarının iyileştirilmesi toplumsal bir gerekliliktir. Cepheye gidecek askerin moralini yüksek tutmak, savaşta malûl kalan gazilere sahip çıkıldığını göstermek gerekiyordu. Bu nedenle TBMM bu konuyla ilgili çeşitli düzenlemeler yapma çabası içine girmiştir¹³⁷¹.

Bu amaçla ilk olarak 3 Mayıs 1920 tarihinde Sıhhat ve İçtimai Muâvenet Vekaleti kurulmuştur. Bu kurum mekan sıkıntısı nedeniyle Ankara Vilayet Konağında faaliyet göstermiştir. Bakanlığın kurulduğu ilk yıllardaki görevi, sağlıkla ilgili bilgi ve verileri toplamak, cepheden gelen yaralı ve malûl askerleri iyileştirmek, iki milyona yakın iç ve dış göçmeni memlekete yerleştirmek idi¹³⁷².

TBMM’nin ilk döneminde malûl gaziler ile ilgili gündeme alınan ilk konulardan birisi malûl ve mecruhların onurlandırılması idi. Bu amaçla savaşta yaralanan veya malûl kalan askerleri diğerlerinden ayırt edici uygulamalar gündeme gelmiştir. Vekiller Heyetinin 2 Kasım 1920 tarihli toplantısında “*Milli Mücadele’de yaralananların aldıkları yara adedince kollarına kırmızı birer şerit iltisakı hakkında*”

¹³⁷⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1338/4 Eylül 1922, nr. 598, s. 2; Benzer ifadeler farklı tarihlerdeki gazete haberlerinde de rastlanmaktadır. Bkz. *İstikbal*, 9 Ağustos 1337/9 Ağustos 1921, nr. 375; keza *İstikbal*, 9 Teşrinievvel 1337/9 Ekim 1921, nr. 424.

¹³⁷¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima Senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 646.

¹³⁷² Zafer Öztekin; “Türkiye’de Sağlık Hizmetleri”, *Atatürk’ün Ölümünün 62. Yılında Cumhuriyet Türkiye’sinde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu (8-10 Kasım 2000)*, Ed. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 2001, s. 315-316.

bir kararname kabul edilmiştir¹³⁷³. Yaralıların kollarına aldıkları yara adedince kırmızı birer şerit takılmış, bunların ilk bakışta fark edilmesini temin edilmiştir.

Meclisin malûllerle ilgili gündemine aldığı mevzulardan bir diğeri ise reji ve bey'îye memurluklarının malûl gazilere verilmesi hususudur. Bununla ilgili 3 Kasım 1921 tarihinde Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey bir kanun teklifi vermiştir.¹³⁷⁴ Hasan Fehmi Bey, reji ve bey'îye hakkının malûllere verilmesi ile ilgili isteklerini ve kanun teklifini sürekli gündemde tutmuştur. Bilahare 19 Kasım 1921'de "*Bey'îye Hakkının ve Gişe Memurluklarının Malûl Gazilere Tahsisi Hakkında Kanun*" çıkmıştır¹³⁷⁵.

Bu tarihten kısa bir süre sonra 26 Şubat 1922'de "*1337 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Layihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatasının*" 7. Maddesi mecliste görüşülmüştür. Bu sırada memleket bütçesine küçük bir yardımda bulunmak amacıyla, bütün memur ve ücretlilerin Şubat 1922'ye ait bir aylık maaş veya tahsisat yahut ücretlerinin Muvazene-i Umumiyeye gelir kaydolması gündeme gelmiştir. Görüşmelerde Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey söz alarak, bu kesintinin hazineye aktarılması yerine, Mısır'da İngilizler tarafından gözleri kör edilen malûl gazilere verilmesinin daha uygun olacağını dile getirmiştir¹³⁷⁶. Ancak, Hüseyin Avni Bey'in konuşması herhangi bir işlem görmemiş ve temenniden öteye geçememiştir.

Öte yandan Van Mebusu Haydar Bey 11 Mart 1922'de Sakarya Muharebesi'nde malûl kalan Suvari Bölüğü Kumandanı Ferit Efendi'nin ikramiye ile taltif edilmesine dair temenni takriri vermiştir. Bu takrir kanun teklifi şeklinde değildi. Konu Müdafâ-i Milliye Encümenine havale edilmiştir. Bu teklif encümeden dönmediği için herhangi bir sonuca ulaşmamıştır¹³⁷⁷.

TBMM'nin malûllere bakışını iyi kavramak açısından meclis oturumlarında malûllerle ilgili konuşma ve tabirleri incelemek gerekmektedir. Meclis

¹³⁷³ "Milli Mücadele'de Yaralanan Aldıkları Adedince Kollarına Kırmızı Birer Şerit İltisakı Hakkında Kararname", Düstur, Tertip 3, C. 1, 2 Teşrinisani 1336, nr. 325, s. 122.

¹³⁷⁴ *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre 1, C. 14, İçtima 2, 104. İçtima, (3.11.1337), s. 50.

¹³⁷⁵ 19 Teşrinisani 1337 tarih ve 166 numaralı, "Bey'îye Hakkının ve Gişe Memurluklarının Malul Gazilere Tahsisi Hakkında Kanun", hak. bkz. Düstur, Tertip 3, C. 2, (10 Mart 1337-28 Şubat 1338), Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, s. 184.

¹³⁷⁶ *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre 1, C. 17, İçtima senesi 2, 166. İçtima, (26.2.1338), s. 148.

¹³⁷⁷ *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre 1, C. 18, içtima senesi 3, 6. İçtima, (11.3.1338), s.144.

konuşmalarında birçok milletvekili malûlleri vatan ve mileti uğrunda en kıymetli organlarını kaybeden, bu yüzden geçim sıkıntısı çeken, devletin ve milletin yardımına ihtiyaç duyan, yaptıkları fedakarlıklarla saygı duyulup hürmet edilmeyi hak eden yoksul bir zümre olarak değerlendirmiştir¹³⁷⁸. Örnek olarak Kütahya Mebusu Cemil Bey bir konuşmasında malûlleri “*Mukaddes dava-yı milli ve dinimiz uğrunda hûn-u gülğünü hamasetlerini akıtan, cephe-i harpte aldıkları mühim yaralar neticesi tedavisinde aza-yı vücudunun en kıymetlilerinden bazılarını istiklal-i vatan uğrunda kaybeylemiş muhterem ve fedakar malûlîn-i guzâtımız*” ifadeleriyle anmıştır¹³⁷⁹.

Yine TBMM’de sıklıkla Türk milletine kuvvetli bir hükümet kurduran, gerçek hürriyeti tattıran, ülkenin içeride ve dışarıda gücünü gösteren, namusunu koruyanların malûl gaziler ile şehitler olduğu vurgulanmıştır. Türk milletinin alnının açık gezmesinde, Türkiye’ye saygı ve hürmetin artmasında, Türkiye’deki gayrimüslimlerin kendilerini Türk olarak ifade etmelerinde kazanılan zaferin rolü bulunduğu, bu zaferi temin edenlerin ise malûl gaziler olduğu vurgulanmıştır. Bu konuşmalarda bazı mebuslar harp malûllerini “*canlı şehit*” olarak nitelendirmişlerdir¹³⁸⁰.

Bu anlamda İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ve Türkiye Cumhuriyetinin temel taşlarının aranması durumunda bu temelde malûl gazilerin “*kollarından ve bacaklarından kopmuş parçalar*” görülebileceğini, onların nurlarının bu temelde incelenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Necati Bey malûllerin bu güne kadar yeterince düşünülmediğini, onlarla ilgili kanunların şimdiye kadar çoktan çıkmış olması gerektiğini belirtmiştir¹³⁸¹.

Yine Mustafa Kemal’in 21 Ekim 1923 tarihinde subay maaşları ve olağanüstü ödenekleri hakkında kanun tasarısı münasebetiyle yaptığı meclis konuşmasında da malûllerin vatan hizmetleri övülmüştür. O, “*ordunun başında ölüme giden seve seve kanını akıtan, vücutlarını parça parça etmekten zevk alan zabitan ve kumandanlarımızın kahramanlıklarını söylemenin abes*” olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca “*memleketin ve milletin her ne vakit felakete maruz kaldıysa, hiç şüphesiz*

¹³⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 19, içtima senesi 3, 37. İçtima, (1.5.1338), s. 450.

¹³⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 19, içtima senesi 3, 37. İçtima, (1.5.1338), s. 450.

¹³⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 122.

¹³⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi 2, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 122.

ki bütün evlad-ı vatan, evlad-ı memleketin en büyük fedakarlığı ortaya koymaktan çekinmediklerini” de dile getirmiştir. Bu konuşmasında zabıtların ve kumandanların içine düştükleri sefaletten ve perişanlıktan kurtulmaları için terfih edilmelerini, “*milletin, güzide evlatlarının, kahraman evlatlarını terfih etmek için en son lokmasını dahi verebileceğini*” vurgulamıştır. Mustafa Kemal bu konuşmasında subay ve kumandanların terfih konusunda zaman kaybedilmemesi gerektiğini, onlar için mümkün olan en iyi koşulların oluşturulması lazım geldiğini de ifade etmiştir¹³⁸².

1.2.1. Malûllere Maaş Bağlanması

İstiklal Harbi’nde vatanın bağımsızlığı için savaşan ve bu savaş sırasında malûl kalan askerler ve ailelerine TBMM tarafından sahip çıkılmıştır. Özellikle İzmir’in işgali üzerine kuvayı milliye harekete geçerek milli cephele oluşmuştur. Ayvalık, Akhisar, Doğu ve Güney’de mahalli ve milli olarak teşekkül eden bu cephele Anadolu’da bir hükümet kuruluncaya kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu cephelede ihtiyat zabıtları da dahil olmak üzere bütün subaylar “*muteberan-ı zabıt*” sıfatıyla mücadele vermiştir. Kuvayı Milliye sadece işgal kuvvetleri ile mücadele etmemiş, aynı zamanda iç isyanlarla da uğraşmıştır. Bu isyanlar sırasında da bir çok asker mecruh, malûl ya da şehit olmuştur¹³⁸³.

Malûl askerlerin tekaüd işlemleri yeni bir tekaüd kanunu çıkarılmadığı için 1909 Tekäüd ve İstifa Kanunu ve buna ek olarak yapılan 1914 kanunu esas alınarak düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere 143 numaralı ve 24 Ağustos 1909 (11 Ağustos 1325) tarihli “*Askeri Tekäüd ve İstifa*” kanunu bu dönemde de geçerliliğini korumuştur.

Öte yandan İstiklal Harbi döneminde gönüllü olarak harbe katılan Kuva-yı Milliye mensuplarına maaş bağlanıp bağlanamayacağı konusunda tereddüt hasıl olmuştur. Bu tereddütün giderilmesi için Maliye Vekili 14 Nisan 1921 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine bir yazı göndermiştir. Bu yazıda herhangi bir kıtaya mensup olmayan gönüllü askerlere tekaüd maaşı tahsisinin mümkün olup olmadığı sorulmuştur. Yazıda ayrıca Kuva-yı Milliye birlikleri refakatında cephelede çarpışırken malûl kalan askerlerden bazılarında maaş bağlandığı, bir kısmının ise maaş

¹³⁸² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I TBMM Meclisinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938), 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 340-341.

¹³⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İctima senesi 1, 71. İctima, (20.12.1339), s. 338-339.

tahsis edilmediği için mağdur olduğu belirtilmiş, bu ikili uygulamanın ne şekilde çözümlenmesi gerektiği sorulmuştur¹³⁸⁴.

Bu yazı üzerine İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti konuyla ilgili olarak Müdafaa-i Milliye Vekaletinden görüş sormuştur¹³⁸⁵. Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nin 17 Nisan 1921 tarihli cevabi yazısında Tekaüd ve İstifa Kanununun 36. Maddesinin 24 Eylül 1914 tarihli zeylinde, gönüllü efraddan muharebe meydanlarında veya eşkıya takibinde yaralanarak sakat kalanlara düzenli birliklerdeki askerlere yapıldığı gibi maaş tahsis edildiği, bu nedenle Kuva-yı Milliye ve Kuva-yı Seyyare müfrezelerinden malûl kalan erlere de aynı uygulamanın yapılması gerektiği bildirilmiştir¹³⁸⁶.

Bunun üzerine İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti 17 Nisan 1921'de Maliye Vekaletine gönderdiği yazıda Kuva-yı Milliye müfrezelerinde bulunan gönüllü erlerden muharebelere veya eşkıya takibi sırasında yaralanarak malûl kalanlara maaş tahsis edilmesini istemiştir¹³⁸⁷. Böylece maaş uygulaması sadece düzenli ordu mensuplarına değil aynı zamanda Kuva-yı Milliye ve Kuva-yı Seyyare gibi gönüllü birliklere yönelik olarak da yürürlüğe konmuştur.

Diğer taraftan Kuva-yı Milliye malûllerine maaş bağlanırken önemli bir sorunun ortaya çıktığı görülmüştür. Ordu birliklerinde subay ve erlerden malûl kalanları kolaylıkla kayıt altına almak veya kontrol etmek mümkünken Kuva-yı Milliye gibi gönüllülerden oluşan ve kayıtları tam tutulmayan birliklerde malûl kalanları tespit etmekte kolay olmamıştır. Bu kişilerin Kuva-yı Milliye'de kayıtları bulunmuş olsa bile cephede malûl kaldıklarını ispatlayacak evraklara ulaşamamıştır.

Örneğin 11 Nisan 1921 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere, Kuva-yı Milliye ve diğer gönüllü birliklerin reisleri refakatinde cephelerde mecruh ve malûl olanlardan bazılarını tekaüd maaşı bağlanırken tereddütler ortaya çıkmıştır. Bunun temel sebebi Kuva-yı Milliye efradından bir kısmının askerlik şubelerinde kayıtlarının bulunmamasıdır. Maliye Vekaleti bu gibiler hakkında ne tür bir muamele

¹³⁸⁴ BCA, nr. 30.10.0.0/132.950.5, s.4.

¹³⁸⁵ BCA, nr. 30.10.0.0/132.950.5, s.3.

¹³⁸⁶ BCA, nr. 30.10.0.0/132.950.5, s. 2.

¹³⁸⁷ BCA, nr. 30.10.0.0/132.950.5, s. 1.

uygulanacağı konusunda tereddütte kalmış¹³⁸⁸, Müdafaa-yı Milliye Vekaletinden görüş sormuştur¹³⁸⁹.

Bilahare mesele Bakanlar Kurulu'na intikal etmiştir. İcra Vekilleri Heyetinin 3 Temmuz 1921 tarihli toplantısında kabul edilen kararnameye göre “*Müdafaa-i Mukavemet Cemiyetleri tarafından icraatlı veya icraatsız olarak kaydedilip Kuva-yı Milliye ve Kuva-yı Seyyare’de resmiyeti tanınanlar veya tanınmayanlardan malûl kalanların kendilerine ve şehit olanlarının ise ailelerine maaş bağlanması*” kararlaştırılmıştır¹³⁹⁰. Böylece Milli Mücadeleye katılıp malûl kalan Kuva-yı Milliyecilerin mağdur duruma düşmeleri engellenmiştir.

Buna rağmen Kuva-yı Milliye mensubu malûllere maaş bağlanması konusunda problemler yaşanmaya devam edilmiştir. Hatta Karesi mebusu Vehbi Bey bu konuda 20 Aralık 1923 tarihinde meclis başkanlığına “*Mücadele-i Milliyede şehit düşen Kırkağaçlı Emin Efendi ailesiyle emsaline ne muamele yapıldığına dair*” Müdafaa-i Milliye Vekaletinin cevaplaması için bir soru önergesi vermiştir. O, önergesinde Milli Mücadele’de düzenli ordu birlikleri haricinde malûl ve şehit olan efrat ve zabitan ailelerine düzenli kıtadaki şehit ve malûller gibi hukuki ve sosyal haklar tanınıp tanınmadığını, bu tür malûllerin harp malûlü sayılıp sayılmadığını sormuştur. Vehbi Bey bu kapsamda kuvayı milliye mensubu iken şehit düşen Kırkağaçlı Emin Efendi’nin ailesi ile emsaline de ne muamele yapıldığına cevap verilmesini istemiştir.

Bu soru takririni Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa cevaplandırmıştır. Buna göre; TBMM’nin açılmasından önce, Milli Mücadele’de fedakarlık etmiş ve bu uğurda şehit olmuş bulunanların ailelerine bir mükafat verilmemiş ve ilk başlarda maaş dahi tahsis edilmemiştir. Hatta, 23 Nisan 1920’den önce Erzurum dolaylarında meydana gelen bir çatışmada kolunu kaybeden subay ve erler yakın zamana kadar harp malûlü sayılmamışlardır. Fakat, 1923 yılında çıkan bir yasayla İstiklal Harbi’nin başlangıç tarihi İzmir’in işgal edildiği tarih olan 15 Mayıs 1919 kabul edilmiştir. Bu yasa gereğince bu tarihten sonraki muharebelere katılanlar İstiklal Harbi’ne katılmış

¹³⁸⁸ BCA, nr. 30.10.0.0/132.950.5, s. 3.

¹³⁸⁹ BCA, nr. 30.10.0.0/132.950.5, s. 4.

¹³⁹⁰ BCA, nr. 30.18.1.1/3.29.7.

sayılmışlardır. Bu suretle Erzurum dolaylarında meydana gelen çatışmada mecruh ve malûl kalan zabitan İstiklal Harbi malûlleri muamelesi yapılmıştır¹³⁹¹.

Takrir görüşülürken söz alan Vehbi Bey, şimdiye kadar malûllerle ilgili kapsayıcı bir kanunun çıkarılmamasını büyük bir eksiklik olarak görmüş ve eleştirmiştir. O, şehit ve malûllerin memleket uğruna kan akıttıklarını vurgulayarak “*kanlarının heder, çocuklarının perişan olmamasını, ailelerinin gözyaşı içerisinde kalmamasını*” temenni etmiştir. Vehbi Bey ilaveten malûlleri “*Yunan tüfeklerinin dipçikleri altında parça parça edilmiş, ... memleketin müdafaası uğrunda kan akıtmış, kör olmuş, topal olmuş vatanperverler*” olarak değerlendirmiştir. Ona göre bu kahramanların geçim sıkıntıları giderilerek dilendirilmelerinin önüne geçilmelidir¹³⁹². Kuva-yı Milliyecilere maaş bağlanması sorunu 7 Şubat 1924 tarih ve 408 numaralı “*Mücadele-i Milliyede Şehid Olan Gönüllü ve Kuva-yı Milliye Zabitan ve Efradı Ailelerine Maaş Tahsisi Hakkında Kanun*” ile çözüme kavuşturulmuştur¹³⁹³.

Öte yandan bu dönemde Mecliste malûllerin terfihi ile ilgili çalışmalar dikkat çekicidir. Özellikle Sakarya Savaşının kazanılmasından sonra malûl askerlerin içinde bulunduğu olumsuz koşullar sıklıkla gündeme gelmiştir. Bunun temel sebebi Sakarya Savaşı'nda şehit ve malûl sayısında ciddi bir artışın yaşanmasıdır. Bunun yanında kazanılan zaferin ve yapılan fedakarlığın büyüklüğü orduya olan duyarlılığı da artırmıştır.

Bu süreçte malûller hakkında yapılan ön çalışmalarda özellikle küçük rütbeli subaylar ile erlerin büyük maddi sıkıntılar içerisinde oldukları görülmüştür. Bu nedenle TBMM ve Müdafaa-i Milliye Vekaleti özellikle bu konu üzerinde çalışmalar yaparak küçük rütbeli askerlerin refah seviyesini yükseltici önlemler almaya çalışmıştır. 1922 yılı Şubat ayı içerisinde malûllerin maaşlarında bir iyileşme sağlamak için Müdafaa-i Milliye Vekaleti Muamelat-ı Zatiye Dairesi, Askeri Tekaüd ve İstifa kanununun 26. maddesine göre malûlen tekaüd edilecek küçük rütbeli zabitan ile aynı kanunun 35. Maddesine göre şehiden vefat edenlerin yetimlerine tahsis olunacak maaşın hesap şekline dair bir kanun layihası hazırlamıştır. Bu kanun layihası Vekiller Heyetinin 22 Şubat 1922 tarihli toplantısında görüşülmüştür.

¹³⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İctima senesi 1, 71. İctima, (20.12.1339), s. 337-338.

¹³⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İctima senesi 1, 71. İctima, (20.12.1339), s. 338-339.

¹³⁹³ Resmi Ceride, 28 Şubat 1340/28 Şubat 1924, Sene 2, nr. 61, s. 1.

Görüşmelerde Kanun layihasının tam olarak şekillenmesi için encümenlerin gerekli incelemeleri yapmasına karar verilmiştir¹³⁹⁴. Ancak bu girişimden herhangi bir sonuç çıkmamıştır.

Esasen bazı milletvekilleri cephedeki askerlere yapılacak maaş artışlarından malûllerin de yararlanması gerektiğini savunmuşlardır. Örneğin 11.3.1922 tarihinde cephedeki ordu mensuplarının maaşlarının artırılması ile ilgili mecliste gerçekleşen görüşmeler sırasında Mersin mebusu Selahattin Bey, şehitler ile malûl ve mecruhların övünülecek insanlar olduğunu, devletin mali olanaklarının müsaade etmesi halinde malûllere daha fazla ödenek verileceğini, harbin sonunda milletin malûlleri ilelebet mutlu edeceğini belirtmiştir¹³⁹⁵.

Malûllere bağlanan tekaüt maaşları onların zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasına kafi gelmiyordu. Bu nedenle çeşitli vesilelerle milletvekilleri malûl maaşlarının yetersiz kaldığını dile getirmişlerdir. Vekillere göre malûllerin refah seviyelerinin yükseltilmesi için yapılması gerekenler oldukça açıktır. İlk olarak malûllerin sıkıntılarına kapsamlı olarak çözüm getiren yeni bir Tekaüd Kanunu çıkarılmalıdır. İkinci olarak malûl maaşları onların refahını sağlayacak ve geçimlerini temin edecek şekilde artırılmalı ve maaş ödemeleri tam ve zamanında yapılmalıdır.

Bütün bu çabalar somut bir sonuç vermeyince sefaletleri alenen ortada olan malûllere ilk etapta maddi yardım yapılması düşünülmüştür. Vekiller sefil ve perişan durumda olan malûller için Maliye Vekaleti tarafından ayrı bir düzenleme yapılmasını, bunların maaşlarının tam ve zamanında ödenmesini mecliste sıklıkla dile getirmişlerdir. Bununla birlikte mecliste malûller konusunda en çok tartışılan mesele, yeni bir tekaüd kanunu hazırlanarak maaşlarının iyileştirilmesi olmuştur¹³⁹⁶. Bütün bu çabalar neticesinde Terfih Kanunu çıkarılmıştır.

1.2.1.1. 24.08.1922 Tarihli Malûlîn-i Guzâtın Terfih ve İkdarı Kanunu

1922 yılı içerisinde harp malûllerinin refahını temin etmek amacıyla malûllerin derecelerine ve rütbelerine göre zam yapılması ile ilgili çalışmalar başlatılmıştır. Böylece malûllerin zaman içerisinde eriyen maaşlarını günün

¹³⁹⁴ BCA, nr. 30.10.0.0/132.950.9.

¹³⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 18, İçtima senesi 3, 6. İnikat, (11.3.1338), s. 148-150.

¹³⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 26, İçtima senesi 3, 171. İçtima, (10.1.1339), s. 266-267.

koşullarına ve ihtiyaçlarına göre artırmak ve bu şekilde onları içine düştükleri zor şartlardan kurtarmak hedeflenmiştir. Bu çalışmaların sonunda 24 Ağustos 1922 tarihinde terfi ve ikdar kanununu çıkarılmıştır.

Kanunla İlgili Müzakereler; Malûl askerlerin terfi meselesi ötedenberi milletvekilleri tarafından dillendirilmekte idi. Ancak, ekonomik nedenlerden dolayı Maliye Bakanlığı'nın karşı çıkması dolayısıyla yasalaşamamıştı. Sakarya Savaşı'nda çok sayıda yaralı ve malûlün ortaya çıkması bu konunun meclis gündeminde sıklıkla dile getirilmesini sağlamıştır. Bu savaşın ardından gazeteler yoluyla kamuoyunda da malûllerin yaşam koşulları ile ilgili gündem oluşmuş, bu durum Mecliste terfi kanunu ile ilgili müzakereleri hızlandırmıştır¹³⁹⁷.

Sakarya Harbi'nden sonra Meclis görüşmelerinde malûllerle ilgili iki görüş ortaya atılmıştır. Bunlardan biri onların refah ve geçimini temin etmek için esaslı ve daimi bir kanunun hazırlanmasıdır. Bu görüşü savunanlar yeni bir terfi kanununun yapılmasını istiyorlardı. Onlar bu kanun ile bütün harp malûllerinin bir çatı altına toplanarak aynı haklardan yararlanacakları düşüncesindeydiler. İkinci görüş mensupları ise ülkenin ekonomik şartlarının kapsamlı bir kanunun getireceği külfeti kaldıramayacağı düşüncesindeydiler. Onlara göre savaş bitene kadar malûllerin mağduriyetlerinin giderilmesi için geçici bir kanun yapılmalıdır. Bu şekilde olağanüstü dönem atlatılacak, savaş bittikten sonra kapsayıcı bir kanun hazırlanacaktır¹³⁹⁸.

Bu çerçevede Müdafaa-i Milliye Encümeni ilk görüşü benimsemiştir. Encümen malûl gazilerin refahını sağlamak için 5 Nisan 1922 tarihinde Malûl-i Guzatin Terfi Hakkında 13 maddeden oluşan bir kanun teklifi hazırlamıştır. Bu teklifin birinci maddesine göre; İstiklal Harbi'nde aldıkları yaralar neticesi Askeri Tekaüd ve İstifa kanununun 26. Maddesinde gösterilen 1-6 dereceden malûl kalanlar, süresiz izinli sayılacaklardır. İkinci maddede ise, İstiklal Harbi öncesinde yapılan savaşlarda malûl kalan ve tekaüd edilen askerler de cephedekiler gibi tam ödenek alabilecekleri ifade edilmiştir¹³⁹⁹.

¹³⁹⁷ “İstiklal Harbi Malullerinin Terfi”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Temmuz 1338/30 Temmuz 1922, nr. 3438-410, s. 3.

¹³⁹⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 300-301.

¹³⁹⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 301-302.

Üçüncü maddeye göre; 1. ve 2. derecede olan malûllerin zaruri ihtiyaçları ve onlara yardım eden kişilerin ücretleri de hesaba katılarak aylık 3000 kuruş, 3. ve 4. derecede malûl olanlara ise 1500 kuruş maaş bağlanması kararlaştırılmıştır. Dördüncü maddeye göre; kimsesiz ve kendi kendine bakamayan malûllerin resmi yuvalarda ücretsiz olarak barınması sağlanacaktır. Beşinci maddede masrafların Müdafa-i Milliye Vekaleti tarafından karşılanacağı belirtilmiştir. Altıncı maddeye göre; İstiklal Muharebelerinde malûl olanların izinli olarak geçirdikleri süre terfi süresinden sayılacaktır. Bir başka deyişle izinlilik hallerinde dahi görevli olarak kabul edileceklerdir¹⁴⁰⁰.

Layihanın yedinci maddesinde suni azaya ihtiyaç duyan malûllerin eksik olan uzuvlarının Müdafa-i Milliye Vekaleti tarafından karşılanacağı ifade edilmiştir. Sekizinci maddede malûllerin sağlık durumları ile ilgili işleyiş ele alınmıştır. Buna göre memleketlerinde bulunanların ihtiyaç duyacakları tedaviler Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'nce, malûl yuvalarında bulunanların tedavileri ise Müdafa-i Milliye Vekaletince ücretsiz olarak karşılanacaktır. Dokuzuncu madde 4, 5 ve 6. derecede malûl olanların malûliyet derecelerinin değişip değişmediğinin tespiti için her sene muayeneye tabi tutulmaları esası benimsenmiştir. Böylece kişilerin malûliyet durumları gözden geçirilmiş olacaktır. Malûllerin memleketlerine sevklerinde yol harcırahları Müdafa-i Milliye Vekaleti tarafından karşılanacaktır. Bütün malûllerin resmi işlemleri de aynı bakanlık tarafından takip edilecektir. Bu kanunun maaşa ait maddesinden istifade edenler reji-bey'iyeye hakkındaki 19 Kasım 1921 (19 Teşrinisani 1337) tarih ve 166 numaralı kanundan istifade edemeyeceklerdir¹⁴⁰¹. Müdafaa-i Milliye Encümeni'nin hazırlamış olduğu bu layiha, 23 Ağustos 1922 tarihinde meclis tarafından Muvazene-i Maliye Encümenine havale edilmiştir¹⁴⁰².

Muvazene-i Maliye Encümeni söz konusu kanun teklifi hakkında bir mazbata hazırlamıştır. Maliye Encümeni ise yukarıda bahsi geçen ikinci görüşü, yani savaş bitene kadar malûllerin mağduriyetlerinin giderilmesi için geçici bir kanun yapılmasını savunmaktaydı. Encümen, mali durumun sıkıntılı olması ve savaş ekonomisi uygulanması nedeniyle kapsamlı bir tekaüt ve istifa kanununun yürürlüğe

¹⁴⁰⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 301-302.

¹⁴⁰¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 299-300.

¹⁴⁰² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 301-302.

girmesine taraftar olmamıştır. Muvazene-i Maliye Encümeni tarafından hazırlanan mazbatada;

“İstiklâl-i milletin müdafaası uğrunda cansiperane hizmetler, fedakârlıklar ifa eden mâlûlin-i güzâtın esbabı refahını temin ve ihzar, milletin ve Büyük Millet Meclisinin en mühim vecaibinden birini teşkil eder. Encümenimiz bu vecibeyi tamamiyle takdir ve umde ittihaz etmiş olmakla beraber lâyihai mezkûrenin istinadettiği teminatı maliye ve tesisatı içtimaiyenin devam ve idaresi Muvazene-i Umumiyyeye hasır ve tahsis edilmekte olduğundan bu ciheti pek ziyade muhtacı tetkik ve teemmül görmüştük. Daimî olacak teminat ve vesaiti refah ve hayatın yalnız muvazene-i devlet üzerinde mülâhaza ve tesis olunması arzularının tearibi âdideye ve bilhassa vaziyeti hazıraya göre derhal kabili tatbik olabilmesi imkânı da şayanı dikkattir.

Bununla beraber bütün efradı milletin, müessesatı hayriye-i devletin müşterek mesai ve teşebbüsatiyle, matlûp müessesenin sermaye ve teminatı maliyesinin daimî esaslarını vaz'edecek sağlam bir projenin ihzarına çalışılmak ve bu esas dairesinde mezkûr lâyihanın tetkikatına devam olunmak üzere şimdilik mâlûlini guzâtın harb nihayetine kadar tekaüde sevk edilmeyerek mezun addolunmaları ve muvazzaf zâbitan gibi maaş, ve memleketlerine kadar alelusul harcırah almaları hususunun acilen temini münasip ve elzem bulunmuş olmakla bu bapta ayrıca ve müstakillen tanzim kılman lâyihayı kanuniye müstacel en müzakere ve kabul olunmak üzere Heyeti Umumiyyeye arz ve takdim kılınmıştır”

ifadeleri kullanılmıştır. Görüldüğü üzere encümen malûllerin zor durumda bırakılmaması için onları tekaüd etmeyerek izinli sayılmalarının daha doğru olacağı görüşünü savunmuştur. Mazbatada savaşın bitiminin ardından bu konunun enine boyuna tartışılabileceği, bilahare kapsamlı bir kanunun çıkarılabileceği de belirtilmiştir¹⁴⁰³.

Bu mazbata ile kanun teklifi dört maddeye düşürülmüştür. Birinci maddeye göre; İstiklal Harbi ve harbin devamı müddetince gerçekleşen çatışmalarda vazife başında maruz kaldıkları yaralanma neticesi olarak Askeri Tekaüt ve İstifa kanununun 26. maddesinde belirtilen 1-6 dereceden malûliyetleri beliren “erkan, ümera ve zabitan ile diğer mensubin-i askeriye” harbin bitimine kadar emekli edilmeyerek izinli sayılacaktır. İkinci maddeye göre memleketlerine gitmek isteyenlerin harcırahları devlet tarafından ödenecektir. Diğer iki madde ise kanunun geçerlilik süresi ve yürütmesiyle ilgilidir¹⁴⁰⁴.

Bilahare kanun teklifi mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Meclisteki müzakereler temel olarak Muvazene-i Maliye Encümeni'nin vermiş olduğu mazbata üzerinden gerçekleşmiştir. Teklif üzerinde birçok milletvekili görüş beyan etmiştir. Bu görüşleri temel olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Milletvekillerinin bir

¹⁴⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 300-301.

¹⁴⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 301.

kısmı, yapılan terfih kanununun malûller için yeterli olmadığını ve kanundan sadece İstiklal Harbi malûllerinin değil, bütün malûllerin yararlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. İkinci görüştekiler ise ülkenin ekonomik sıkıntı içinde bulunduğunu, harbin devam ettiğini, bu şartlar altında Maliye Encümenince hazırlanan layihanın kabul edilebilir olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca İstiklal Harbi'nden önce malûl kalanların zaten tekaüd edilmeleri nedeniyle bu kanun kapsamına alınmalarının gerekli olmadığını da belirtmişlerdir. İlâveten bu görüştekiler İstiklal Harbi'nin bitiminden sonra bütün malûlleri kapsayan esaslı bir kanunun yapılması lazım geldiğini de söylemişlerdir.

Birinci görüşe mensup olanlardan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, malûllere verilen maaşın yetmediğini, 150 kuruş maaşla bir malûlün köyde bile yaşayamacağını, onların dilenmelerinin önüne geçmenin zaruri olduğunu söylemiştir¹⁴⁰⁵. O, özellikle uzuvlarından mahrum olanların sefalet içinde olduklarını hatırlatmıştır. H. Avni Bey, kanunda yer alan “*harbin devamı müddetince izinli sayılma*” kaydının savaş bitiminde malûlleri zor durumda bırakacağı gerekçesiyle, bu ifade yerine “*yeni bir terfih kanunu yapıncaya kadar izinli sayılmaları*” esasının benimsenmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Kafkaslarda, Çanakkale’de ve Mısır’da malûl kalanların unutulmamasını, onların da bu kanun kapsamına alınması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre malûllere bakmak milletin boynunun borcudur. Bu yüzden maaştan ziyade onların barınabileceği bir müessesenin kurulması daha önemlidir. Hüseyin Avni Bey, bu müessesenin kuruluş tarihinin belirlenmesini istemiştir¹⁴⁰⁶.

İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey de Hüseyin Avni Bey’e katılarak “*harp malûllerinin terfihine esas olacak kanun neşrine kadar*” kaydının ilavesini istemiştir. Ayrıca O, İstiklal Harbi'nden önceki malûllerin de bu kanuna dahil edilmesi gerektiğini savunmuştur¹⁴⁰⁷. Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey ise “*harbin sonuna*

¹⁴⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 307.

¹⁴⁰⁶ Hüseyin Avni Bey sözlerine devamla şunları ifade etmiştir; “*memleket uğrunda Kafkaslarda, Çanakkale muharebesinde birçok kimseler malul kaldığı gibi, İngilizler de Mısır’a götürüp 20 bin neferin gözlerini kör ederek Anadolu’nun ortasında atmıştır. Bu biçareler hakkında eski kanun mucibince para vermek doğru değildir. Verilen para kıfayet etmemektedir. Çünkü bir adamın 70-80 kuruş maaşla geçinmeye, bununla hayatının idamesine imkan yoktur. Her halde bu gibi gazi kardeşlerimiz hakkında öyle bir karar verilmeli ki, o müesseseye vücuda getirilinceye kadar bu kanun hükmünün devamını bendeniz temenni ediyorum*”. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 301-302.

¹⁴⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 305-307.

kadar” ya da “*kanunun neşrine kadar*” ifadesinin sakıncalı olduğunu “*seferberlik nihayetine kadar*” demenin daha doğru olacağını belirtmiştir¹⁴⁰⁸.

İkinci görüşü savunan Edirne mebusu Şeref Bey ise malûllerin durumlarının memleketin kanayan bir yarası olduğunu, fakir bir milletin zayıf bir bütçe ile ancak bunu yapabildiğini ve bundan başka çarenin olmadığını söylemiştir. O, malûllerin emekliliğe sevk edildiklerinde aldıkları maaş ile geçinemediklerini, bu duruma ilerde esaslı bir çare bulunması gerektiğini, ancak o zamana kadar da malûllerin harpte hizmet edenler gibi maaş almalarının uygun olacağını dile getirmiştir¹⁴⁰⁹.

Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey ise Maliye Encümeni mazbatasının ülkenin mali durumunun göz önünde bulundurularak yapıldığını, ancak memleketin istiklali için ailesini, hayatını hiçe sayan, sadece vatanın bağımsızlığını düşünerek savaşa katılan kahramanların mağdur edildikleri görüşünü savunmuştur. O, iki gözünü kaybeden küçük rütbeli bir zabitan sadece 26-27 lira ile iâşesini temin etmek zorunda bırakıldığını vurgulamıştır. Bunlara ayrılacak maaşın, maliyeye ek bir külfet getireceği düşünülse de durumun böyle değerlendirilmemesi gerektiğini söylemiştir. O, birinci derece malûllerin sayılarının çok olmadığını, bunlara yapılacak zammın bütçeye büyük bir yük getirmeyeceğini belirtmiştir. Malûllerin harp devam ettiği sürece izinli sayılarak maaş almalarının onların sıkıntılarını gidermeyeceğini, bu nedenle kanun teklifinin yetersiz olduğunu savunmuştur. Hakkı Hami Bey, malûller için kapsamlı bir kanunun yapılması gerektiği görüşünü bildirmiştir¹⁴¹⁰.

Hakkı Hami Bey, Çanakkale Muharebeleri’nde ve daha önceki savaşlarda malûl kalmış olan askerlerin uzuvlarını İstiklal Harbi’nden önce kaybetmelerinin suç olmadığını hatırlatmıştır. O, İstiklal Harbi’nden önce malûl kalanların ortada bırakılmasının adalet anlayışına sığmayacağını belirtmiştir. Hami Bey bu şekliyle kanun layihasını baştan sona yetersiz bulmuş, meselenin çözümünün sonraya bırakılmasının malûlleri mağdur edeceğini, bunun yerine tatmin edici bir çözümün ivedilikle bulunması gerektiğini ifade etmiştir¹⁴¹¹.

¹⁴⁰⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 305-307.

¹⁴⁰⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 302.

¹⁴¹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 302.

¹⁴¹¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 303.

Bu eleştiriler üzerine Muvazene-i Maliye Encümeni Reisi ve Gaziantep milletvekili Ali Cenani Bey söz almış böyle önemli bir meseleye kısa bir süre içinde kesin çözüm getirmenin “*paşa ve encümen tarafından*” mümkün görülmediğini, bu mazbatanın şu an bulunulan şartlar içerisinde İstiklal Harbi malûllerine geçici bir çare bulmak için düzenlenmiş olduğunu, bu kanunla malûllerin meselelerinin tamamen halledilemeyeceğini ifade etmiştir. Ali Cenani Bey, malûllerin mevcut durumda hiçbir şey alamadıklarını, Müdafaa-i Milliye Encümeninin teklif ettiği kanun layihasının ise bütçenin yetersizliğinden dolayı kabul edilmesinin mümkün olmadığını, fakat onlar için uzun vadede bir müessesenin kurulmasının gerekli olduğunu da belirtmiştir.

Cenani Bey, bir kısım malûlün yardıma muhtaç olduğunu, kendilerine bakacak kimselerinin de bulunmadığını, maaş verilse dahi elden ayaktan mahrum oldukları için kendi kendilerine bakamayacaklarını, bunlar için müesseselerin oluşturulması gerektiğini, fakat bunun da zamana ihtiyaç gösterdiğini ifade etmiştir. Bu nedenle geçici bir çözüm olan teklifin kabul edilmesinin daha doğru olacağını savunmuştur.

Aynı şekilde İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey de söz alarak Ali Cenani Bey’i desteklemiştir. O, malûllerin refah seviyelerini yükseltmek ve geçimini temin etmek için kesin bir çözüm getirmenin uzun süreceği üzerinde durmuş, hazırlanan kanun layihasının kabul edilmesinin mevcut şartlar içerisinde en doğru çözüm olacağını dile getirmiştir¹⁴¹².

Kırşehir mebusu Müfit Efendi ise kanun teklifinde subayların ve erlerin cephede bulunuyormuş gibi maaşlarını ve ödeneklerini almalarının önerildiğini, bu durumun son derece adil bir uygulama olduğunu ifade etmiştir¹⁴¹³. Bununla birlikte İstanbul mebusu Ali Rıza Bey teklifin kanunlaşması halinde erlerin mağdur olacaklarına dikkati çekmiştir. Zira, emekli edilen malûl subayların maaşı azalırken aynı durumdaki erlerin maaşları artmaktadır. Malûller emekli edilmeyerek izinli sayılacakları için bu uygulama subayların lehine erlerin ise aleyhine olacaktır¹⁴¹⁴.

¹⁴¹² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 304.

¹⁴¹³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 307.

¹⁴¹⁴ Erler cephede iken 50 kuruş maaş alırlarken tekaüd edilmeleri durumunda 150 kuruş almakta idiler. Şayet erler izinli sayılırlarsa 50 kuruş maaş almaya devam edeceklerdir. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 307.

Hakkari mebusu Mazhar Müfit Bey, yasada yer alan “*cephede çarpışmada malûl kalma*” ifadesinin kapsayıcı olmadığını savunmuş, hizmet icabı kolunu veya bacağı kaybedenlerin de buna dahil edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Örneğin benzin nakledeken patlama sonucu iki gözünü, iki kolunu kaybetmiş bir subayın da bu kanundan yararlanması gerektiğini savunmuştur. Mazhar Müfit Bey malûliyet derecelerine göre maaş verilmesini istemiş, Harbi Umumi ve daha önceki savaşlarda malûl kalanlara da maaş tahsis edilmesinin doğru olacağını ifade etmiştir.

Gaziantep mebusu Yasin Bey ise herkese fedakarlığı nispetinde yardım verilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Ona göre cephede iki kolunu kaybeden yüzbaşı ile cephe gerisinde kör bir kurşunla bir kolunu kaybeden bir yüzbaşının aynı tahsisatı alması doğru değildir¹⁴¹⁵. Tüm bu tartışmalardan sonra kanun son şeklini almıştır.

Kanunun Kabul Edilmesi; 24 Ağustos 1922 tarihinde 253 numara ile “*Malûlîn-i Guzâtın Terfih ve İkdarı Hakkında*” düzenlenen kanun Muvazene-i Maliye Encümeninin mazbatası esas alınarak kabul edilmiştir¹⁴¹⁶. Bu kanuna göre; harp sırasında ve harbin devamı müddetince gerçekleşecek bütün çarpışmalarda vazife başında düşer oldukları yaralanmanın sonucunda Tekâüt ve İstifa Kanununun 26. maddesinde yer alan 1-6. derecede malûliyetleri oluşan “*erkan, ümera ve zabitan ile mensubin-i askeriye*” harbin sonuna kadar tekaüd edilmeyerek izinli sayılmışlardır. Böylece maaşlarının sabit kalması sağlanmıştır. Memleketine gitmek isteyenlere ise bir defaya mahsus olmak üzere harcırah verilmiştir¹⁴¹⁷.

Görüldüğü gibi Sakarya Harbinden sonra başlayan malûllerin refah seviyelerinin artırılması ve geçimlerinin temin edilmesi ile ilgili çalışmalar bir

¹⁴¹⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 307-308.

¹⁴¹⁶ Oldukça tartışmalı geçen bu kanunun kabul edilmesinde 162 milletvekili oy kullanmış, 149 kabul 2 red ve 11 çekimser oyla kanun kabul edilmiştir. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 22, İçtima sene 3, 89. İçtima, (23.08.1338), s. 308-309.

¹⁴¹⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavânin Mecmuası*, Birinci İçtinab Devresi, (23 Nisan 1336 tarihinden 10 Ağustos 1339 tarihine kadar), C. 1, 2. Basım, TBMM Matbaası, Ankara 1925-1341, s. 300; keza 24 Ağustos 1338 tarih ve 253 numaralı, “*Malulini Guzâtın Terfih ve İkdarı Hakkında Kanun*”, Düstur, Tertip 3, C. 3, (8 Mart 1338-28 Şubat 1339), Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, s. 115; 18 Teşrinievvel 1339 tarih ve 354 numaralı, “*İstiklal Harbi Malullerinin Terfih ve İkdarı Hakkındaki Kanun Ahkâmının Temdidi Meriyetine Dair Kanun*”, Düstur, Tertip 3, C. 5, (11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340), Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931, s. 382; *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 33; bu tür uygulamalarla ilgili yine bkz. Rıdvan Akın, “Birinci Meclis’in Sosyal Politika Gündemi ve Milli Mücadele Döneminde Türk Halkının Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Türkler*, C. 16, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 124.

sonuca ulaşmıştır¹⁴¹⁸. Bu kanunla malûllerin hukuki durumları bir süreliğine güvence altına alınsa da savaşın bitimi ile birlikte bir terfih kanununun acilen yapılması gündeme gelecektir.

Kanunun kabul edilmesi sırasında en önemli sorun kaynak meselesi olmuştur. Malûllere yapılacak zamlar noktasında bütün milletvekilleri mümkün olan en fazla zammın verilmesini arzu etmişlerdir. Fakat olağanüstü koşullar ve savaş dönemi olmasından dolayı malûllerin tam olarak refahını sağlayacak artışların yapılması mümkün olmamıştır.

Kanunun Kabulünden Sonraki Tartışmalar; Kanun kabul edildikten sonra da konuyla ilgili tartışmalar devam etmiştir. Kanunun çıkarılmasında önce emekliye ayrılmış olan malûl askerlerin bu kanunun getirdiği haklardan yararlanıp yararlanmayacağı konusu mecliste tartışma konusu olmuştur. 22.10.1922 tarihinde İcra Vekilleri Heyetinden gelen tezkerede, Afyon muharebelerinde sağ bacağı kaybetmiş olan Erkanı Harbiye Kaymakamı Köstenceli İsmail Hakkı Bey'in durumu hakkında bilgi verilerek ne yapılması lazım geldiği sorulmuştur. Zira, İsmail Hakkı Bey kanunun neşrinden bir iki gün önce yaralanmış olduğu için terfih kanununun onu da kapsayıp kapsamadığı tespit edilmiştir. Bu tezkere Maliye Encümeninde görüşülmüş, encümen kanunun neşrinden önce emekli olan malûllerin de yasadan yararlanmalarının uygun olacağı mütalaasında bulunmuştur¹⁴¹⁹.

İlerleyen tarihlerde bu kanunun uygulanması ile ilgili yeni sorunlarla karşılaşmıştır. Meclisteki tartışmalardan anlaşıldığı üzere kanunun kabulünden önce yaklaşık kırk zabıt emekli olmuştur. Müzakereler sırasında gerek harbin bitimi gerekse daha önce emekli olanların kanun kapsamına alınıp alınmayacağı hususunda bazı tereddütler ortaya çıkmıştır¹⁴²⁰.

Uygulamada görülen tereddütü ortadan kaldırmak amacıyla Hükümet tarafından 30 Eylül 1923 tarihinde “*Mâlûlini guzatın terfih ve ikdarı hakkındaki 24 Ağustos 1338 tarihli Kanun ahkâmının Kânunuevvel 1339 gayesine kadar temdidine dair kanun lâyihası*” hazırlanmıştır¹⁴²¹. Layiha Müdafaa-i Milliye Encümenine

¹⁴¹⁸ *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 33-34.

¹⁴¹⁹ BCA, nr. 30.18.1.1/5.31.20.

¹⁴²⁰ BCA, nr. 30.10.0.0/56.376.7, s. 2, 8; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 2, Devre 2, İçtima senesi 1, 38. İçtima, (18.10.1339), s. 743-744.

¹⁴²¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 2, İçtima senesi 1, 29. İçtima, (20.09.1339), s. 395.

havale edilmiş ve encümen konuyla ilgili bir mazbata düzenlemiştir. Bu mazbatada harp mâlûlü askerlerin terfih kanunu yapıncaya kadar izinli sayılmaları ile ilgili hükümetin teklifi uygun görülmüştür. Ayrıca layihanın bir an önce müzakere edilmesi gerektiği de dile getirilmiştir¹⁴²².

Kanun teklifi üzerinde mecliste her hangi bir tartışma yaşanmadan yasalaşmıştır¹⁴²³. Bu şekilde 18 Ekim 1923'de 354 numaralı kanunla 24 Ağustos 1922 tarihli Terfih Kanunu yeniden düzenlenmiştir. Buna göre birinci maddedeki malûllerin “*harbin bitimine kadar izinli sayılmaları*” ifadesi “*malûller için yeni bir terfih kanunu yapıncaya kadar izinli sayılmaları*” şeklinde değiştirilmiştir¹⁴²⁴. Böylece TBMM, yeni bir kanunun yapmak yerine mevcut kanunda değişikliğe giderek meseleye çözüm bulmuştur.

Öte yandan 24 Ağustos 1922 tarihli kanunun yayınlanmasından evvel kendi arzuları ile tekaüt edilmiş olanların yasa kapsamında olup olmadıkları hususunda da bir tereddüt hasıl olmuştur. Konuyla ilgili söz alan İstanbul mebusu Ali Rıza Bey, kanunun kabul edilmesinden önce 40 subayın tekaüt edildiğini bildirerek bu malûl subayların da yapılan düzenlemeden istifade etmeleri gerektiğini bildirmiştir. Karesi mebusu ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa da söz konusu malûl subayların kendi arzuları ile değil kanun gereğince mecburen tekaüt edildiklerini, bu sebeple kanundan yararlanmaları gerektiğini ve bu hususta bir tefsire ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Bilahare Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi Bey, kendi isteği ile tekaüt edilenlerin bu kanun kapsamına alınmaları için tefsir değil de kanuna ilave yapılmasını önermiştir. Dersim mebusu Feridun Fikri Bey ise konunun aciliyetine binaen meselenin bir an önce halledilmesi gerektiğini ifade etmiştir¹⁴²⁵. Böylece TBMM, 18 Ekim 1923 tarihinde 13 sayı numaralı ile 24 Ağustos 1922 tarihli kanunun yayınlanmasından evvel tekaüt edilenlerin de yeni bir terfih kanunu yapıncaya kadar izinli sayılmaları gerektiği tefsirini kabul etmiştir¹⁴²⁶.

¹⁴²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 2, İçtima senesi 1, 38. İçtima, (18.10.1339), s. 741.

¹⁴²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 2, İçtima senesi 1, 38. İçtima, (18.10.1339), s. 742.

¹⁴²⁴ 18 Teşrinievvel 1339 tarih ve 354 numaralı, “İstiklal Harbi Malullerinin Terfih ve İkdarı Hakkındaki Kanun Ahkâmının Temdidi Meriyetine Dair Kanun”, Düstur, Tertip 3, C. 5, s. 382; *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 33-34.

¹⁴²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 2, İçtima senesi 1, 38. İçtima, (18.10.1339), s. 743-744.

¹⁴²⁶ 18 Teşrinievvel 1339 tarih ve 13 tefsir numaralı, “Malulini Guzâtın Terfih ve İkdarı Hakkında 24 Ağustos 1338 tarihli Kanununun Tefsiri”, Düstur, Tertip 3, C. 5, s. 390; *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 41-42.

Ancak bu tefsir, kanunun uygulanması sırasında yaşanan sorunlara tam olarak cevap verememiştir. Birinci maddesine göre savaşın bitiminden sonra malûllere tam maaş verilmesi ile ilgili tereddütler devam etmiştir. Tereddüt hasil olan noktalar tefsir edilmek üzere yeniden TBMM gündemine gelmiştir¹⁴²⁷. Fakat uygulamada hala kanunun ilk hali olan “*harbin bitimine kadar izinli sayılmaları*” esasına göre muamale edildiği anlaşılmıştır. Bu karışıklığı gidermek için kanun maddesinin yeniden tefsirine ihtiyaç duyulmuştur.

Bu sebepten 25.11.1923 tarihinde Başvekil İsmet Paşa imzasıyla meclise sunulan öneri, Müdafaa-i Milliye Encümenine havale edilmiştir. Encümen mazbatası 5.12.1923 günü hazırlanmış ve 27.12.1923 tarihli meclis toplantısında ele alınmıştır. Müdafaa-i Milliye Vekili mazbata muharriri Eskişehir mebusu Arif Bey yaşanan aksaklıklardan dolayı kanunun tefsirine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiş, Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi Bey ise önceki oturumlardan birisinde kendisinin konuyu gündeme getirdiğini hatırlatmıştır. İstanbul mebusu Ali Rıza Bey meselenin çok fazla tartışılmasına gerek olmadığını ifade ederek bir an önce oylamanın yapılmasını istemiş ve tefsir kabul edilmiştir¹⁴²⁸.

Böylece 27 Aralık 1923 tarihinde 26 tefsir numarasıyla, 18 Ekim 1923 tarihinde 13 numaralı tefsire gönderme yapılarak yeni bir terfi kanunu yayınlanıncaya kadar izinli sayılan İstiklal Harbi malûllerine, muvazzaf ve müstahdemlerde olduğu gibi tam maaş ve ödenek verilmesi kararlaştırılmıştır¹⁴²⁹.

1.2.1.2. Maaşla İlgili Sorunlar

TBMM Hükümeti kurulduğu günden itibaren zorunlu giderleri karşılayabilmek için gelirleri artırmaya çalışmış, fakat özellikle 1920 yılının sonuna kadar zorunlu gider olan maaş ödemelerinde zorlanmıştır. Hatta, bu dönemde subayların, erlerin ve memurların maaşlarını ödeyememiştir. TBMM Hükümeti Ekim 1920’den itibaren yürürlüğe konulan tasarruf tedbirleri ve geçici bütçe kanunlarıyla

¹⁴²⁷ BCA, nr. 30.10.0.0/56.376.7, s. 1-2, 7; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 75. İçtima, (27.12.1339), s. 491.

¹⁴²⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 75. İçtima, (27.12.1339), s. 491.

¹⁴²⁹ BCA, nr. 30.10.0.0/56.376.7, s. 3-5; 27 Kanunuevvel 1339 tarih ve 26 tefsir numaralı, “Malulini Guzâtın Terfi ve İkdarı Hakkında 24 Ağustos 1338 tarihli Kanunun Birinci Maddesinin Tefsiri”, *Düstur*, Tertip 3, C. 5, s. 457; *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 42; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 75. İçtima, 27 Aralık 1339, s. 492-494.

meseleye çözüm getirmeye çalışmıştır¹⁴³⁰. Bu gelişmeler malûlleri de etkilemiştir. Malûl maaşlarının ödenmesinde ciddi sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bazı milletvekilleri malûller maaş ödemelerinin yapılmadığını, hatta devlet inhisarından almaları gereken paylardan dahi yararlanamadıklarını dile getirmiştir¹⁴³¹. Görüldüğü üzere malûl maaşlarıyla ilgili yaşanan en önemli sıkıntı bütçenin kifayetsizliğidir.

Bunun yanında malûllerle ilgili terfi ve ikdar kanununun gecikmesi de bu durumu olumsuz etkilemiştir. Hatta bazı malûller memleketlerine gidecek para bulamadıkları için dilenmek zorunda kalabilmişlerdir. Yaşananlar meselenin aciliyetini ortaya koymuş, özellikle Sakarya Savaşı süreci malûllerin maaş durumlarının yoğun bir şekilde mecliste tartışılmasına yol açmıştır¹⁴³².

Öte yandan Milli Mücadele döneminde İstanbul ve TBMM Hükümetlerinin aynı anda varlıklarını sürdürmesi hukuki açıdan malûllerin birtakım sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Meclis, İstanbul'un işgal altında bulunmasından dolayı burada gerçekleşen işlemlerin hukuki olmayacağı görüşünü benimsemiştir. Bu sebeple buna yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda TBMM'de 26 Şubat 1922 tarih ve 197 numara ile "*1337 Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun 8. maddesi gereğince TBMM Hükümeti'nin idaresi haricinde maaş alan bütiin mütekaid ve mazulin maaşlarının kesilmesine dair kanun*" kabul edilmiştir¹⁴³³. Bu kanuna göre TBMM hükümetinin idaresinde bulunmayan yerlerden maaş alan mütekaidler içerisinden bilahare Anadolu'ya yani TBMM'nin idaresi dahilindeki bölgelere gelenlerin maaşları ödenmeyecektir.

Bu durum zaman zaman malûllere maaş ödenmesinde tereddütlere sebebiyet vermiştir. Yüzbaşı Necib Naci Efendi'nin durumu buna örnek olarak verilebilir. Şark Cephesi'nde 80. Alay, 2. Tabur, 6. Bölük kumandanı Yüzbaşı Necib Naci Efendi, 1914 senesinde Ruslara esir düşmüş, ardından serbest bırakılarak Lehistan yoluyla İstanbul'a gelmiştir. Bilahare Gümüşsuyu Hastanesinde tedavide iken mecruh olan sağ eliyle sol bacağı kesilerek suni bacak takılmıştır. İş göremeyeceği hakkında verilen rapor üzerine tekaüd edilerek Erzurum'a gönderilmiştir. Tekaüdü İstanbul'da

¹⁴³⁰ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 266.

¹⁴³¹ BCA, nr. 30.10.1.1/6.31.34, s. 1-3.

¹⁴³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 23, İçtima 117, (11.10.1338), s. 339-340.

¹⁴³³ TBMM Kavanin Mecmuası, C. 2, (1 Mart 1337'den 28 Şubat 1338 Tarihine Kadar İkinci İçtima Senesi Zarfında Meclisce Kabul Edilen Kavanini Muhtevindir), 2. Basım, TBMM Matbaası, Ankara 1338(1341), s. 205.

gerçekleştiği için resmi işlemleri buradan yürütülmüştür. Malûl gazi Erzurum'a ulaşınca İstanbul'dan almayı talep ettiği maaşının Erzurum'a nakledilmesini istemiştir. Fakat, bu nakil talebine Erzurum muhasebe müdürlüğü “*TBMM'nin idaresi haricindeki mahallerden maaş tahsis edilmiş olanların maaşlarının ödenmeyeceği ile ilgili 1337 Muvazene-i Umumiye Kanunu*”nun 8.maddesini gerekçe göstererek olumsuz yanıt vermiştir. Bunun üzerine Necib Naci, Şark cephesi kumandanlığına durumu bildirmiştir. Şark Cephesi Kumandanlığı ise malûl gazinin içinde bulunduğu durumu açıklığa kavuşturmak için Maliye Vekaletine bir telgrafla müracaat etmiştir. Maliye Vekaleti ise meseleyi Meclise arz ederek 1337 Muvazene-i Umumiye Kanununun 8.maddesinin tefsirini istemiştir¹⁴³⁴.

Bunun üzerine Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey vatanın saadeti uğrunda el ve ayağından mahrum kalan bu gibi gazilerin maaşlarını istedikleri yerlerden almalarını temin edecek bir düzenlemenin yapılmasını TBMM'den talep etmiştir¹⁴³⁵. Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda ilgili maddenin tefsirine ihtiyaç görülmemiş, Necib Naci ve bunun gibi olan malûllerin istedikleri yerlerden maaş alabileceklerine dair karar alınmıştır¹⁴³⁶. Böylece “*harpte mecruh olarak malûl kalan ve maaşları İstanbul tarafından tahsis kılınıp da TBMM hükümetinin idaresi haricindeki mahallerden hiç maaş alamamış ve Anadolu'ya geçen bir kısım malûl gazilerin maaşlarının Anadolu'ya aynen ve rütbeten nakilleri*” uygun görülmüştür¹⁴³⁷.

Bununla birlikte yurt dışında tedavi gören Osmanlı askerlerinin durumu da tartışma konusu olmuştur. Örneğin Osmanlı Hükümeti'nin müsaadesiyle Macaristan sanatoryumunda tedavi altına alınan ve bir dizi ameliyat geçiren Mülazımievvel Hakkı Efendi'nin tahsisatlarının ödenip ödenmeyeceği meselesi çeşitli yazışmalara sebep olmuştur. Buna göre son ameliyatını olduktan sonra 30 Mayıs 1923 tarihinde Türkiye'ye dönen Hakkı Efendi, Avrupa'da bulunduğu müddet içerisinde kendisine verilmesi gereken tahsisatın ödenmesini talep etmiştir. Malûl gazinin isteği değerlendirilmiş fakat talebi reddedilmiştir. Bunun gerekçesi olarak da 13 Ocak 1923 tarihli ve 296 numaralı “*İstanbul Avans Kanununa Müzeyyel Kanunun*” 3. maddesi gereğince “*kanundan istifade edeceklerin TBMM hükümeti dahilinde sakin*

¹⁴³⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 23, İçtima Senesi 3, 119. İçtima, (14.10.1338), s. 414-416.

¹⁴³⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 23, İçtima Senesi 3, 119. İçtima, (14.10.1338), s. 414-416.

¹⁴³⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 23, İçtima Senesi 3, 119. İçtima, (14.10.1338), s. 414-416; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 23, İçtima Senesi 3, 120. İçtima, (16.10.1338), s. 423.

¹⁴³⁷ BCA, nr. 30.10.0/132.950.11.

bulunanlardan olması gerektiği” hatırlatılmıştır¹⁴³⁸. Bu şekilde Hakkı Efendi’nin talep ettiği tahsisatın ödenmesinin mümkün olamayacağı kendisine bildirilmiştir. Bunun üzerine Hakkı Efendi, harp malûlü ödeneğinin verilmesi için meclise başvurmuştur. Meclis bu konu ile ilgili olarak kanunda herhangi bir değişiklik yapmaya gerek görmemiştir. Zira mesele karaname ile çözüme ulaşmıştır. Buna göre “*vatan uğrunda en kıymettar uzuvlarını kaybeden zabıtanın yabancı ülkelerde tedavi altında bulunanların harp malûlü olmaları dolayısıyla geçmiş zamana ait mahsusatları*” ödenecektir¹⁴³⁹.

1.2.2. Bey’iye Hakkı ve Gişe Memurluklarının Malûllere Verilmesi

Harp malûllerinin önemli gelir kaynaklarından birisi de devlet tekelinde olan tütün, pul, kibrit gibi maddelerin satış hakkının yani bayiliğinin gazilere tahsis edilmesidir. Esasen TBMM’nin birinci döneminde malûl gaziler ile ilgili gündeme gelen ilk konu reji bey’iye memurluklarının malûl gazilere verilmesi hususudur. Bununla ilgili olarak Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey ve Karesi mebusu Mehmet Vehbi Beyler, 3 Kasım 1921 tarihinde “*reji bey’iye memurluklarının muharebelerde sakat ve malûl kalan malûl gazilere verilmesi hakkında kanun layihası*” hazırlamışlar ve meclise sunmuşlardır. Kanun layihası Maliye Encümeni’ne havale edilmiş, bu encümen bir mazbata hazırlanmıştır¹⁴⁴⁰.

Bu mazbatada;

“şeref-i dini ve namus-u milli uğrunda uzv-u mühimini kaybederek malûl kalan gazilerimizin, verilen cüzi maaşla temin-i maiyetleri mümkün olamadığı gibi malûliyetleri de hayat için lazım olan mesai-i umumiyeye iştirake mani olduğundan ifâ edebilecekleri mesai-i hakikiyeden inhisar bey’iyelerinden bunlara hasr-ı tahsisi için iş bu kanun müstacelen ruznameye ithaliyle kabulünü teklif eyleriz”

denilmektedir¹⁴⁴¹.

Kanun teklifine göre devlet tekelinde bulunan damga, tütün ve sigara gibi maddelerin satış hakkı malûl gazilere verilecektir. Şehir ve kasabaların ihtiyacı nispetinde bayilik hakkı İstiklal Harbi’ndeki muharebelerde bir uzvunu kaybeden

¹⁴³⁸ TBMM Kavanin Mecmuası, C. 3, Cüz 2, (1 Eylül 1338’den 28 Şubat 1339 Tarihine Kadar Üçüncü İçtima Senesi Zarfında Meclisce Kabul Edilen Kavanini Muhtevidir), 1. Basım, TBMM Matbaası, Ankara 1339(1341), s. 59.

¹⁴³⁹ BCA, nr. 30.18.1.1/7.37.4.

¹⁴⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 14, İçtima 2, 104. İçtima, (3.11.1337), s. 50; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima senesi 2, C. 14, 112 içtima, (17.11.1337), s. 245.

¹⁴⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima senesi 2, C. 14, 112 içtima, (17.11.1337), s. 245

malûllere dereceleri esas alınarak tahsis edilecektir. Herhangi bir bölgede ordu malûllerinden birisi satış hakkına talip olmuş ise başkasına bey'îye tezkeresi verilmeyecektir. Yine bey'îye tezkeresi verilecek malûllerin ihtiyaç duyacakları hazırlıkları yapmaları için onlara altı aylık emeklilik maaşları nisbetinde kredi verilecektir. Bu kanunun çıkmasından önce bey'îye tezkereleri malûllerden farklı kimselere verilmiş ise söz konusu bey'îye tezkeresinin hükmü 1922 yılı Şubatında son bulacaktır¹⁴⁴².

Bu kanun layihasıyla ilgili olarak mecliste müzakereler yapılmış ve bütün milletvekilleri memleketin müdafası uğrunda kan dökmeği göze alan ve bu suretle malûl düşen askerlerin durumlarının düzeltilmesi için bu haktan yararlandırılmalarının taktire şayan olduğunu ifade etmişlerdir. Erzurum mebusu Celaleddin Arif Bey, dünyanın bir çok ülkesinde olduğu gibi vücutlarındaki azalarını vatan müdafası uğrunda kaybedenlerin taltif edilmesi gerektiğini belirtmiştir. O, hiç olmazsa onların mahrum oldukları uzuvlarına bedel olarak maddi sıkıntı çekmemeleri gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Avrupa'da bulunduğu dönemde Fransa ve İtalya'da malûller için yapılan çok kapsamlı uygulamalar gördüğünü, tütün satma hakkının bu ülkelerde de malûl gazilere verildiğini, Türkiye'de verilen hakların Avrupa ülkelerinden çok geri kaldığını söylemiştir. Celaleddin Arif Bey tütün satma hakkının satış yapamayacak durumda olan malûllere yani gözleri, elleri, ayakları olmayanlara da verilmesi gerektiğini savunmuştur. Onun bu talebi dikkate alınarak kanun layihasında yeni bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre malûliyetleri bu vazifeyi yerine getiremeyecek durumda olanların dilediği kişileri vekil tayin etmesine imkan tanınmıştır¹⁴⁴³.

İzmit mebusu Sırrı Bey ise bu kanunun ruhunda memleketin selamet ve istiklali için hayatını ortaya koyanlara karşı bir hürmet hissi bulunduğunu belirtmiştir. Erzurum mebusu Durak Bey kanunun şehit yavrularını da kapsamı gerektiği üzerinde durmuştur. Ancak, Hüseyin Avni Bey bu görüşe karşı çıkmış, tütün alma ve satma işinin 3, 5 veya 8 yaşındaki çocukların yapacakları bir iş

¹⁴⁴² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İctima senesi 2, C. 14, 112. İctima, (17.11.1337), s. 245. Bu konu dönemin gazetelerinde de yer almıştır. Bkz. *İstikbal*, 27 Teşrinisani 1337/27 Kasım 1921, nr. 466, s. 3.

¹⁴⁴³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İctima senesi 2, C. 14, 112. İctima, (17.11.1337), s. 246-249.

olmadığını dile getirmiştir. Bir kısım mebuslar ise devlet tekeline giren her şeyin bu kanuna dahil edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır¹⁴⁴⁴.

Öte yandan bazı milletvekilleri, bayilerin malûl gaziler tarafından tam olarak çalıştırılabileceği hususunda endişelerini dile getirmişlerdir. Pul bayiliklerinin sürekli hizmet veren yerler olduğu, bu yüzden çalışma saatlerinin aksamaması gerektiği vurgulanmıştır. Örneğin Kastamonu milletvekili Dr. Suad Bey, bayilerin düzenli işlemediğini, pul alacak olanların bayiye gittiklerinde kapısının kapalı olmasından şikayet ettiklerini, açık olsa bile çoğu pulun bayide bulanmadığını belirtmiştir. Aydın mebusu Tahsin Bey de aynı şekilde tütün bayiliklerinin düzenli hizmet vermediğinden ve müşterilerin saatlerce dükkanların açılmasını beklediğinden bahsetmiştir. Mebuslar malûllere bey'ye hakkı verilirken hizmetin aksamaması için gerekli tedbirlerin alınmasını da istemişlerdir¹⁴⁴⁵. Bununla birlikte gözlerinden, ellerinden ve ayaklarından malûl olmuş askerlerin bu işi kolaylıkla yapamayacakları, bunun için kanuna fıkra ilave edilmesi gerektiği üzerinde de durulmuştur¹⁴⁴⁶.

Meclisteki müzakerelerin ardından kanun teklifi 19 Kasım 1921 tarihinde 166 numaralı "*Bey'ye Hakkının ve Gişe Memurluklarının Malûl Gazilere Tahsisi Hakkında Kanun*" şeklinde yasalaşmıştır¹⁴⁴⁷. Buna göre; devlet inhisarında bulunan ve bulundurulacak olan maddelerin kanun ve nizamnamalara uygun olarak bey'ye hakkı ve gişe memurlukları, derecelerine göre tercihen muharebelerde malûl olan gazilere tahsis edilmiştir. Kanuna göre malûliyetleri bizzat çalışmaya mâni olanlar dilediğini vekil tayin edebilecektir.

Şehir ve kasabalarda çalıştırılacak bayiliklere malûl gaziler talip ise başkasına bey'ye tezkeresi verilmeyecektir. Fakat mâlûllerden talep olmaz ise bu takdirde bey'ye hakkı şehit ve malûl evlatlarına verilecektir. Bey'ye tezkeresi verilecek mâlûllere altı aylık tekaüt maaşları nispetinde kredi ödenebilecektir. Ancak, kredi borçlarını kapatmayanların maaşları verilmeyecektir. Bu maaşlar mahkemeye gerek kalmadan borçları karşılığı ait oldukları sandıklara ödenecektir. Kanunun neşrinden

¹⁴⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre1, İçtima senesi 2, C. 14, 112. İçtima, (17.11.1337), s. 247.

¹⁴⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima senesi 2, C. 14, 112. İçtima, (17.11.1337), s. 246-252.

¹⁴⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima senesi 2, C. 14, 112. İçtima, (17.11.1337), s. 248.

¹⁴⁴⁷ 19 Teşrinisani 1337 tarih ve 166 numaralı, "Bey'ye Hakkının ve Gişe Memurluklarının Malul Gazilere Tahsisi Hakkında Kanun", Düstur, Tertip 3, C. 2, s. 184.

önce mâlûllerden başka kimselere verilmiş olan bey'îye tezkeresiyle gişe memurluklarının hükmü 1921 senesi mali yılının bitiminde sona erecektir¹⁴⁴⁸.

Kanunun kabulünden sonra uygulamada görülen bir kısım aksaklıklardan dolayı bey'îye hakkının malûl gazilerden geri alınacağına dair söylentiler ortaya çıkmış olmalı ki, malûl gaziler bu hakkın kendilerinden alınmaması konusunda meclise müracaat etmişlerdir. Bu anlamda malûl subay ve erler namına Mülazım Hakkı Bey, TBMM'ye 3 Mayıs 1922 tarihinde gönderdiği dilekçede reji bey'îye haklarının iptal edilmemesini talep etmiştir¹⁴⁴⁹.

Devlet tekelinde bulunan malların bey'îye hakkı malûl gazilere tahsis edilmekle birlikte kanunun uygulanmasında zaman zaman sıkıntılar yaşandığı anlaşılmaktadır. Bazı malûl gaziler tütün inhisar ve bey'îye hakkının kendilerine verildiği halde, bundan tam olarak istifade edemediklerini dile getirmişlerdir. Tütün ticareti yapan İranlı tüccarlarla Reji idaresinin malûllere güçlük çıkardığını ifade etmişlerdir¹⁴⁵⁰.

Görüldüğü üzere kanun layıkıyla tatbik edilememiştir. Bu konu 14 Ekim 1923 tarihinde meclis gündemine getirilmiştir. İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey, Maliye Vekaleti'ne üç maddeden oluşan bir soru önergesi vermiştir. Bu önergenin ilk maddesinde; bey'îye hakkının malûl gazilere verilmesi ile ilgili kanunun çıkarılmasına rağmen reji idaresinin İstanbul'daki malûller için hala bu yönde bir adım atmadığı, bu yüzden İranlı ve gayrimüslim tütüncülerin, bey'îye hakkının % 6'lık kısmının gelirini gayrimeşru bir suretle ellerinde tutmaya devam ettikleri, bu şekilde kanuna aykırı davranıldığı, malûl gazilere ait hakkın gasp edildiği dile getirilmiştir. Ali Rıza Bey soru önergesinde Reji idaresinin bu tavrına karşılık Maliye Vekaletinin malûllerin hakkını savunmak amacıyla yaptığı çalışmaların neler olduğunu sormuştur.

İkinci olarak kanun gereğince bey'îye hakkı malûl gazilere ve bunlardan yeterli derecede talep olmadığı zaman şehit çocuklarına ait olduğu halde, tütün tekelinin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde hakkı olmayan sivil kişilere verildiği iddia

¹⁴⁴⁸ 19 Teşrinisani 1337 tarih ve 166 numaralı, "Bey'îye Hakkının ve Gişe Memurluklarının Malul Gazilere Tahsisi Hakkında Kanun", Düstur, Tertip 3, C. 2, s. 184.

¹⁴⁴⁹ BCA, nr. 30.10.0/56.376.3.

¹⁴⁵⁰ *Tan*, 23 Mart 1339/23 Mart 1923, S. 55, s. 4.

edilmiştir. Kanuna tamamen aykırı olan bu durumun mal memurları ve maliye müfettişleri vasıtasıyla teftiş edilmesi gerekirken teftişte ihmal gösterildiği, malûllerin hukukunun korunamadığı belirtilmiş, onların haklarına özen gösterildiğine dair neler yapıldığı sorulmuş, somut uygulamalar hakkında bilgi verilmesi istenilmiştir.

Üçüncü olarak tuz ve pulun da devlet tekeli uygulanan ürünler arasında olmasına rağmen bu hak üzerinde suiistimaller olduğu, malûl gazilerin yararlandırılmadığının öğrenildiği, kanunla verilen bir hakkın suiistimaline nasıl müsaade edildiğinin açıklanması istenmiştir¹⁴⁵¹.

Maliye Vekaleti aynı ay içerisinde sual takririne cevap vermiştir. Bakanlık cevabında İstanbul'da bulunan malûllerden kafi miktarda bayilik talebi gelmediğini, Malûlin-i Askeriye Muavenet Heyeti'nin bu hususta malûlleri harekete geçiremediğini, bu nedenle bayiliklerin başkalarına verildiğini belirtmiştir. Bakan, Reji idaresinin sivil bayilerden % 2 oranında malûl gaziler hissesi ayırarak idare-i umumiye veznesinde bu parayı muhafaza ettiğini de dile getirilmiştir. Onun ifadesine göre biriken para 1923 yılının Ekim ayının sonunda 30.000 lirayı aşmıştır. Yıl sonuna kadar da bu miktarın 80.000 lirayı bulacağı tahmin edilmektedir¹⁴⁵².

1.2.3. Malûllerinin Çeşitli Alanlarda İstihdamları

Çıkarılan kanunlar ve maaş düzenlemeleri malûllerin geçimlerini temin etmekte yetersiz kalınca, onların refah seviyelerini yükseltmek için çeşitli alanlarda istihdamları gündeme gelmiştir. Bu şekilde bir yandan refahları temin edilecek, diğer yandan da iş gücünden yararlanılacaktı. Bu amaçla Milli Mücadele döneminde malûllerin farklı alanlarda ve görevlerde istihdam edilmeleri konusunda mecliste zaman zaman müzakereler olmuştur.

Örneğin düzenli ordunun teşkilatlanması sırasında malûllerin geri hizmetlerde istihdam edilmeleri hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. 12 Temmuz 1920 tarihinde Konya Mebusu Refik Bey ve arkadaşları, Müdafaa-i Milliye teşkilatının takviyesi hususunda alınacak tedbirlerin görüşülmesi ile ilgili bir takrir vermişlerdir. Buna göre, içinde bulunulan olağanüstü durum nedeniyle en küçük bir kuvvetin dahi

¹⁴⁵¹ BCA, nr. 30.10.0/6.31.34, s. 1-2.

¹⁴⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima senesi I, C. 6, 103. İçtima, (16.2.1340), s. 13.

ihmal edilmemesi, askerlerin gereksiz yerlerde görevlendirilmemeleri istenilmiştir. Milletvekilleri, bazı askerlerin görevleri dışında “*hizmetçi*” olarak çalıştırıldığını, oysa bu kişilerin cepheye sevk edilmelerinin daha doğru olacağını hatırlatmışlardır. Bu askerlerin derhal görevlerine dönmeleri için talimat verilmesini talep etmişlerdir. Hizmetçi bulundurması gereken subaylara ise münasib bir tahsisat verilerek bu para ile işlerini gördürmeleri istenmiştir¹⁴⁵³.

Bu hususta söz alan Mustafa Kemal Paşa ise şunları söylemiştir;

“Bittabi Müdafaa-i Milliyece takip edilen husus; suret-i umumiyede zabitanın harp cephelerinden uzak bırakılan aileleri nezdinde bulunan efrad bir defa silahsız efraddir. İkincisi hidematı sabitede kullanılması lazım mümkün malûl efrad olacaktır. Hizmetçi neferlerin bu gibi neferlerden olması lazım gelir. Bu kadarını ben elzem addediyorum. Çünkü çoluğunu çocuğunu bir mahalde bırakarak muharebe cephesine giden bir zabıt mutlaka ailesinin hidematına ve onun muhafazasına birisini tahsis etmek istemektedir. Para ile bir uşak tutsa belki ona bir asker kadar emniyet edemez. Ailesini kimsesiz bırakıp giden bir zabıt kalben ve vicdanen müsterih olmaz. Binaaneleyh bu ihtiyacı para ile temin etmek pek müşküldür. Bu sebeple zabitan aileleri nezdinde bulundurulacak neferleri çok görmek taraftarı değilim. Yalnız ellerindeki silahı çok görürüm. Silah mutlaka muharebe cephelerinde bulunmalıdır”¹⁴⁵⁴.

İfadelerden anlaşılacağı üzere M. Kemal Paşa subay ailelerinin yanında hizmetçi olarak askerlerin bulundurulmasına sıcak bakmıştır. Fakat, bu askerlerin silahsız, cephede savaşmaya müsait olmayan harp malûlü askerlerden seçilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Öte yandan Canik mebusu Hamdi Bey ve arkadaşları 12 Temmuz 1920’de “*Bütün zabitan, erkan ve ümera için seferberlik ilanına ve zabitandan alaylar teşkil edilmesine*” dair tahrir vermişlerdir. Hamdi Bey ve arkadaşlarının vermiş olduğu bu tahrirde orduyu kuvvetlendirmek için tamamen subaylardan oluşan müfrezeler tertip etmenin gerekliliği savunulmuştur. Aynı oturumda Karahisar-ı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey ve arkadaşı “*zabitanan fedai müfrezeleri teşkiline dair*” başka bir tahrir hazırlamışlardır. Bu tahrirler birleştirilerek Müdafaa-i Milliye Encümenine havale edilmiştir¹⁴⁵⁵. Encümen 14 Temmuz 1920’de tahrirlerle ilgili bir mazbata hazırlamıştır. Mazbatada kıtaların kumandan boşluklarını doldurmak amacıyla cephe gerisi hizmetlerde çalışan subayların bir kısmının cephelere sevklerinin mümkün

¹⁴⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 2, İçtima senesi 1, 32. İçtima, (12.07.1336), s. 270-276; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938), s. 90-92.

¹⁴⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 2, İçtima senesi 1, 32. İçtima, (12.07.1336), s. 276; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938), s. 90-92.

¹⁴⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 2, İçtima senesi 1, 32. İçtima, (12.07.1336), s. 263.

olabileceği dile getirilmiştir. Ayrıca, asker alma şubelerinde “*harp ve darbe kadir olan*” zabitanın hizmete elverişli malûl subaylarla değiştirilerek, sağlam zabitlerden bu şekilde istifade edilmesinin düşünüldüğü belirtilmiştir¹⁴⁵⁶. Keza mazbatada zabitanın müfrezeler teşkil edilmesinin mümkün olmadığı da dile getirilmiştir. Bunun gerekçesi olarak emekli zabitanın dahi ihtiyaç duyulurken hatta ordunun ihtiyacını karşılayacak kadar subayı bulunmazken bunlardan bir kıta teşkil edilmesinin mümkün olamayacağı belirtilmiştir¹⁴⁵⁷.

Benzer şekilde İzmit mebusu Hamdi Namık Bey de cepheye daha fazla asker ve subay sevk edilmesini temin amacıyla asker alma şubelerinin lağvedilmesini öneren bir takrir vermiştir. O, askerlik şubelerinin kapatılmasıyla şubelerdeki subaylardan genç olanların cepheye, malûl olanların ise tekaüde sevk edilmesinin mümkün olacağını, hafif malûllerin menziller ve ambarlarda istihdam edilebileceklerini ifade etmiştir¹⁴⁵⁸. Ancak, bu önerge meclis tarafından kabul edilmemiş ve herhangi bir işlem yapılmamıştır.

Öte yandan bu dönemde malûl gazilerden durumu çalışmaya müsait olanların yol yapımında istihdam edilmeleri önerilmiştir. Bu öneriyi yapan kişi Malûlîn-i Guzât Muavenet Cemiyeti'nin merkez heyeti üyesi Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Halil Rıfat Bey'dir. Halil Rıfat Bey yol çalışmaları konusunda tecrübeliydi. Zira O, Hicaz demiryollarında birkaç yıl bölük komutanı sıfatıyla amelebaşılık görevinde bulunmuştu. I. Dünya Harbi'nde de değişik cephelerde menzil hizmetinde bulunmak suretiyle birçok yol inşaatında görev yapmıştı.

Halil Rıfat Bey 11 Haziran 1922 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderdiği raporda malûllerin İstanbul yollarının tamirâtı işinde çalıştırılmalarını tavsiye etmiştir. Ona göre bu iş için Şehremanetin ayırmış olduğu para yeterli olacaktır. Öneriye göre İstanbul yollarının tamirâtına ayrılmış para ile hem bu yolların onarımı gerçekleştirilecek, hem de birçok malûl subaya iş imkanı sağlanarak refahları temin edilecektir.

Onun ifadesine göre yol yapımında ihaleyi yabancı müteahhitlere vermek yerine Malûlîn-i Guzâta Muâvenet Heyetine verilmesi çok daha faydalı olacaktır.

¹⁴⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 2, İctima senesi 1, 34. İctima, (14.07.1336), s. 325.

¹⁴⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 2, İctima senesi 1, 34. İctima, (14.07.1336), s. 325.

¹⁴⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 3, İctima senesi 1, 60. İnikat, (06.09.1336), s. 587-588.

Cemiyet yol yapımı için bir teşkilat vücuda getirecektir. Bunun için daha önce Hicaz demiryollarında çalışmış ve İstanbul'da mevcut olan mütahhidlerden yararlanılacaktır. Zira, işin yabancı mütahhidlere yaptırılması durumunda işçilik giderleri % 30-40 nisbetinde artacaktır. Buna karşılık Cemiyete yaptırılması durumunda önemli miktarda kâr sağlanacaktır. Zira, malûller maaş sahibi oldukları için daha düşük yevmiye ile çalışmaları söz konusu olabilecektir. Yolların tamiratının Malûlîn-i Guzât Heyetine yaptırılması durumunda % 15-20 oranında genel bir tasarruf yapılabilecektir. Onun önerisine göre bu işin yürütülebilmesi için Harbiye Nezareti Malûlin-i Guzata kefil olmalıdır. Halil Rıfat Bey, Malûlîn-i Guzât Heyeti'nin yolların tamirini sağlam ve hilesiz yaparak Şehremanetine teslim edeceğini de belirtmiştir.

Yolların tamiri için lazım olan alet ve edevat ise Malûlîn-i Guzât Cemiyeti tarafından satın alınacaktır. Bunlar vasıtasıyla muhacirlerden mıntıka mıntıka amele grupları teşkil edilecek, yüzer kişilik grupların başına birer amelebaşı subay tayin edilerek teşkilat tamamlanmış olacaktır. Bu yolların yapımında en ağır derecede malûl olan ve bir bacağından mahrum gaziler dahi çalıştırılabilecektir.

Halil Rıfat Bey malûlleri ne şekilde çalıştıracağını da planlamıştır. Buna göre yol yapımında çalışacak olanlar Şehzadebaşı civarında kendilerine tahsis edilecek yerlerde oturdukları yerden taş kırabileceklerdir. Arzu eden malûller ise yollardaki tamir alanlarında, bakkallık ve satıcılık yapabileceklerdir¹⁴⁵⁹. Bu tasarının gerçekleştirildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Yine 1923 yılı Türkiye gündemini oluşturan meseleler arasında malûllerin çeşitli işlerde çalıştırılması hususu bulunmaktadır. Bu yılın Mart ayındaki Terfih ve İikdar kanunu müzakereleri nedeniyle mesele basının da gündemine oturmuştur. Tartışmalara malûller de katılmışlardır. Basında malûllerin hafif ve ağır malûl olarak sınıflandırılması, hafif malûllerin istihdamı yoluna gidilmesi önerilmiştir. Hafif malûllerin devlete ait çeşitli fabrika, müessese ve şimendiferler ile ikinci derecede basit işlerde çalıştırılabileceklerinden bahsedilmiştir. İkinci derece işler arasında öğretmenlik, silahlı kuvvetler ve mülki hastanelerdeki sağlık hizmetleri, inzibat,

¹⁴⁵⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1518 Gömlek: 48, Belge nr. 48-1, 2, 3.

idare ve karantina memurlukları, özel idarelerin depoları, okullarda ve hapisanelerdeki görevler sayılmıştır.

Ancak, bu önerilere malûller dahi sıcak bakmamışlardır. Zira, onlar şimendiferler ve fabrikaların ihtisas sahibi elemanlara ihtiyaç duyduklarını, bir kol veya bacağı felçli, bir gözü görmeyen, bileği sakat kişilerin buralarda çalışmasının son derece güç olduğunu ifade etmişlerdir. Malûller iş arayan bir çok memur mevcut iken kendilerinin okullarda öğretmenlik yapamalarının veya hapisanede istihdam edilmelerinin beklenemeyeceğini dile getirmişlerdir. Onlar önceki acı tecrübelerle de işaret etmişler, adliye mübaşirliğine ve çeşitli dairelerde hizmete talip olan arkadaşlarının sırf malûliyeti ileri sürülerek kabul edilmedikleri gerçeğini de hatırlatmışlardır¹⁴⁶⁰.

1.2.4. Malûllere Yönelik Vergi Muafiyetleri

Malûller vatanın istiklali uğrunda uzuvlarını kaybetmiş fedakar insanlar olarak görülmeleri nedeniyle devlet tarafından bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bunlardan ilki yol vergisi muafiyetidir. Buna göre TBMM tarafından 21.02.1921 tarihinde kabul edilen 102 numaralı “*Tarik Bedeli Nakdîsi Hakkında Kanun*”un birinci maddesinde malûliyetini rapor ile ispat eden fakir malûller ile silah altındaki efrad tarik bedeli nakdisinden muaf tutulmuştur¹⁴⁶¹. Bu kanunla fakir ve çalışamayacak durumda olan malûllerin bakıma muhtaç olduklarını ilgili birimlere tasdik ettirerek belgelemeleri gerekiyordu. Bu belgeyi temin ettikleri takdirde yol mükellefiyetinden muaf tutulacaklardır¹⁴⁶².

Fakat vergi muafiyeti noktasında zaman zaman malûllerin şikayetleriyle karşılaşmıştır. Örneğin 17 Ağustos 1922 tarihli bir belgeden bir çok malûl gazinin yol mükellefiyeti nedeniyle Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Heyetine müracaat ettikleri anlaşılmıştır. Onlar harp meydanlarında çarpışırken çalışamayacak derecede malûl kaldıklarını, geçimlerini temin edemedikleri için Malûlîn-i Guzât Heyeti’nden

¹⁴⁶⁰ *Tan*, 23 Mart 1339/23 Mart 1923, S. 55, s. 4.

¹⁴⁶¹ *Ceride-i Resmîye*, 07 Mart 1337/07 Mart 1921, Sene 1, nr. 5, s. 6; BOA, DH.UMVM., nr. 109/79, .s 1-2.

¹⁴⁶² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 26, İçtima 3, 164. İçtima, (28.12.1338), s. 87-88.

yardımlarını, buna rağmen kendilerinden yasaya aykırı olarak “*tarik bedeli*” adıyla bir vergi alındığını bildirmişlerdir¹⁴⁶³.

Halbuki geçimlerini temin etmek için çalışamayacak derecede malûl olanlara maaş bağlanmakta ve Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Heyetince dahi fakir ve bakıma muhtaç oldukları tasdik edilmekte idi. Buna rağmen onların kanunun hilafına yol vergisi mükellefi kabul edilmeleri ve ısrarla tarik bedeli istenmesi doğru bir uygulama değildi. Ayrıca vatan için mücadele etmiş ve uzuvlarını kaybetmiş gazilerden böyle bir istekte bulunulması da yakışsız bir tavidir. Zira 21.02.1921 tarihinde kabul edilen 102 numaralı “*Tarik Bedeli Nakdîsi Hakkında Kanun*”unun birinci maddesinde malûlîyetini rapor ile ispat eden askerler ile silah altındaki erlerin bu vergiden muaf tutulduğu belirtilmişti¹⁴⁶⁴.

Aslında kanunen muaf oldukları halde malûl askerlerden tarik bedeli istenmesinin sebebi, haklarındaki bilgilerin cetvellere eksik geçirilmesinden kaynaklanmış olmasıydı. Tarik bedeli nakdisine ait tatbik cetvelleri mahalli idarelerce tertip ediliyordu. Bu cetveller hazırlanırken gerekli özen gösterilmediği için zaman zaman malûl askerlerden de vergi talep ediliyordu. Ancak, kendisinden tarik bedeli istenen malûllün 20 Mayıs 1922 tarihli kararnamenin altıncı maddesi mucibince tekaüd cetvellerinin düzenlenmesinden itibaren onbeş gün içinde itiraz hakkı vardı. Tarik bedeli takdir edilen malûl gazi dilekçe ile başvurarak muafiyetini temin edebiliyordu¹⁴⁶⁵.

Harp malûllerinin muaf tutuldukları diğer bir vergi “*Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu*”dur. 18.04.1922 tarih ve 223 numaralı kanunun beşinci maddesi gereği harp malûlleri söz konusu sorumluluktan muaf tutulmuşlardır¹⁴⁶⁶.

Bu uygulamaların yanında harp malûllerinin önceki cezalarının affedildiği de görülmüştür. Örneğin Karahisar-ı Sahib’in Yukarı Tandırı köyünden Hacı Şerifoğlu Halil, yaralama ve katil suçundan dolayı 7,5 sene küreğe mahkum olmuş ve 16 Eylül 1912 tarihinden itibaren Karahisar-ı Sahip hapishanesinde cezasını çekmekte iken I.

¹⁴⁶³ BOA, DH.UMVM., nr. 109/79, .s 1; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 26, İçtima senesi 3, 164. İçtima, (28.12.1338), s. 87-88.

¹⁴⁶⁴ *Ceride-i Resmîye*, 07 Mart 1337/07 Mart 1921, Sene 1, nr. 5, s. 6; BOA, DH.UMVM., nr. 109/79, s 1-2.

¹⁴⁶⁵ BOA, DH.UMVM., nr. 109/79, .s 2-4.

¹⁴⁶⁶ *TBMM Kavanin Mecmuası*, C. 2, (1 Mart 1338’den 31 Ağustos 1338 Tarihine Kadar Üçüncü İçtima Senesi Zarfında Meclisce Kabul Edilen Kavaninin Muhtevidir), 1. Basım, TBMM Matbaası, Ankara 1338, s. 65-68; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 18, İçtima senesi 3, 8. İçtima, (14.3.1338), s. 214.

Dünya Harbi çıkmıştır. Hacı Şerifoğlu Halil, 7 Haziran 1915'te I. Dünya Harbi'ne gönüllü olarak katılmış ve muharebelerde bir gözünü kaybederek malûl kalmıştır. Bunun üzerine 10 Şubat 1921 tarihinde adı geçen kişinin geri kalan cezası affedilmiştir¹⁴⁶⁷.

1.2.5. Malûl Çocuklarının Eğitim ve Öğretimi

Malûl askerlerin yaptıkları fedakarlıklar karşısında onların çocukları da düşünülmüştür. Bu şekilde sadece malûller değil, ailelerinin de geleceği garanti altına alınmaya çalışılmıştır.

Bununla ilgili olarak Doğu Cephesi'nde Kâzım Karabekir Paşa tarafından gerçekleştirilen çalışmalar oldukça önemlidir. K. Karabekir, Mayıs 1920'de bölgenin sihihi personel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için Erzurum'da bir Sıhhiye Okulu açmıştır. Bölgede bulunan ebeler kurstan geçirilerek diploma verilmiş ayrıca Gürbüz Alaylarında bulunan çocuklardan sıhhiye küçük zabiti ve baytar yetiştirmek üzere mektebe alınmıştır¹⁴⁶⁸. Bu okul 29 Eylül 1920 tarihinde Sarıkamış'a nakledilmiştir. Sarıkamış Sıhhiye Okulunun öğrencileri şehit ve malûl subay evlatları ile yetim çocuklardan oluşmuştur¹⁴⁶⁹. Böylece hem ihtiyaç olan sıhhiye personeli temin edilmiş hem de şehit ve malûl subayların evlatlarının eğitim ve himayesi sağlanmıştır.

Öte yandan TBMM malûl çocuklarının talim ve terbiyesini, askeri okullara kayıtları konusunu ve geçimlerinin temin edilmesini başlıca görev olarak addetmiştir. Örneğin Müdafaa-i Milliye Vekaleti Esirler Şubesi Müdürü Binbaşı Yusuf Rıza Efendi, şehit çocuklarının himaye, talim ve terbiyeleri ile malûl gazilerin refahını temin için gerekli olan tedbirler ve masrafların tespit edilmesi için bir komisyon kurulmasını teklif etmiştir. 3 Temmuz 1921 tarihli İcra Vekilleri toplantısında konu ele alınmış, gerekli incelemelerin yapılması için Yusuf Kemal, Hamdullah Suphi ve Dr. Refik Bey'lerden oluşan bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Bu komisyona Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden de arzu eden kişilerin katılabilecekleri karara bağlanmıştır¹⁴⁷⁰.

¹⁴⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 8, İctima senesi 1, 148. İctima, (10.2.1337), s. 159-160.

¹⁴⁶⁸ Kâzım Karabekir; *İstiklâl Harbimiz*, 2. Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969, s. 644.

¹⁴⁶⁹ Muhammet Erat, "Doğu Cephesinde Sağlık Faaliyetleri ve Kâzım Karabekir Paşa", 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı III*, (edt. Nil Sarı, Ali Haydar Bayat, Yeşim Ülman, Mary Işın), Ankara 2005, s. 1483.

¹⁴⁷⁰ BCA, nr. 30.18.1.1/3.28.17.

Yine Karasi Mebusu Vehbi Bey yatılı askeri mekteplere öncelikli olarak şehit ve malûl çocuklarının alınması konusunda bir kanun teklifi vermiştir. 2 Temmuz 1921 tarihli bu teklif “*Medaris ve mekatip ve müessesata kayıt ve kabul olunacak talebenin evsaf ve derecelerini bildiren*” adını taşımaktadır. Teklif mecliste görüşülerek aynı gün Layiha Encümenine havale edilmiştir¹⁴⁷¹.

Vehbi Bey mecliste Sakarya Zaferi münasebetiyle çeşitli bölgelerden gelen tebrik telgraflarının okunduğu sırada 19 Eylül 1921 günü bu konuyu tekrar gündeme getirmiştir. O, konuşmasında, yatılı askeri okullara öğrenci alırken öncelikle şehit çocuklarının, ardından harp meydanlarında yaralanan gazilerin çocuklarının, en son fakir çocuklarının tercih edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Vehbi Bey üç ay evvel verdiği kanun teklifinin henüz encümeden dönmediğini de hatırlatmıştır. O, Maarif Encümeni’nin bir an evvel meseleyi ele alması gerektiğini, Maarif Vekaleti’nin ise bu düzenlemenin yapılacağı tarihe kadar mekteplere yatılı öğrenci kabul etmemesini istemiştir. Bunun üzerine meclis Maarif Vekaletine tezkere yazılmasına karar vermiştir¹⁴⁷². Fakat, teklif encümeden geri dönmediği için yasalaşamamıştır. Ayrıca, bakanlığa yazılan tezkereden de her hangi bir sonuç çıkmamıştır.

Görüldüğü gibi Milli Mücadele Dönemi’nde malûl çocuklarının eğitim ve öğretimi konusunda yapılan çalışmalar sonuç vermemiştir. Fakat Cumhuriyet döneminde bu konuyla ilgili alınacak tedbirlere bir temel teşkil etmiştir. Bu anlamda malûl ve şehit çocuklarının eğitim öğretim konusu 8.2.1925 tarih ve 551 numaralı malûllerin terfihi ile ilgili kanun kapsamında düzenlenmiştir. Kanununun 10. maddesinde “*umumi mekteplerde ücretsiz olarak ayrılan miktar, tercihen şehit ve malûl asker evladlarına tahsis kılınır*” hükmü yer almıştır¹⁴⁷³.

1.2.6. Mecruh ve Malûllere Yapılan Bağışlar

Malûl ve mecruh askerler Milli Mücadele Dönemi’ndeki sosyal yardım faaliyetlerinin ana unsurlarından birisini oluşturmuşlardır. Bu süreçte birçok kişi ve kurum malûl ve mecruhların yaralarının sarılması için seferber olmuşlardır. Bunlar arasında Osmanlı hanedanı mensupları, halk, cemiyetler, gazeteler bulunmaktadır.

¹⁴⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima senesi II, C. 11, 45. İçtima, (02.07.1337), s. 95.

¹⁴⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 12, İçtima senesi II, 79. İçtima, (19.09.1337), s. 254-255.

¹⁴⁷³ Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler, s. 4; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 50. İçtima, (08.02.1341), s. 228.

Bunun yanında yurt dışından yapılan yardımlar da olmuştur. İslam ülkelerinden gelen yardımların yanı sıra hristiyan ülkelerin Salib-i Ahmer Cemiyetleri de bağışlarda bulunmuşlardır.

1.2.6.1. Ülke İçerisinden Yapılan Bağışlar

Saray ve Halkın Yardımları

İstiklal Harbi'nin önemli bir evresi olan İnönü Muharebeleri düzenli ordunun kazanmış olduğu ilk zafer idi. Bu başarı tüm yurttaki büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Düzenli ordunun girmiş olduğu bu ilk savaşta başarı kazanması halkın orduya olan güvenini artırmıştır. Bu zafer İnönü Muharebelerinde yaralanan veya malûl kalan askerlere sadece Anadolu'dan değil İstanbul'dan da yardımlar yapılmasına yol açmıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de halkı harekete geçirmeyi başarmıştır. Bu husustaki ilk adım Hilâl-i Ahmer Ankara Şubesi tarafından atılmıştır. İnönü harplerinden sonra Ankara Şubesi İstanbul'daki Genel Merkez'e müracaat ederek malûl ve mecruh gazilere yardım talebinde bulunmuştur. Bu şube genel merkeze gönderdiği telgrafta "*Milli tarihimize büyük bir zafer yazan kahraman ordunun yaralı askerlerine sarfedilmek üzere*" halktan acil yardım istemiştir. İstiklali temin etme yolunda yaralanan gazilere karınca kararınca bütün vatandaşlar muâvenete davet edilmiştir¹⁴⁷⁴.

Bunun üzerine II. İnönü Zaferi'nin hemen ardından İstanbul'da şehit ve malûller için bir yardım kampanyası başlatılmıştır. Ortaköy'de bulunan Mecidiye camiiinde 22 Nisan 1921'de Cuma namazının ardından "*muhafaza-ı din ve müdafaa-i vatan uğrunda hayatlarını feda eden şehitler*" için mevlid okunmuş, toplanan 4.200 kuruş iane Hilâl-i Ahmer'in veznesine teslim edilmiştir¹⁴⁷⁵. Bu iane kampanyasına saray mensupları da destek vermiştir. Örneğin padişah 10 bin lira, saray ahalisi 3 bin, veliaht Abdülmecit Efendi 1.000 ve Abdülmecit'in eşi ise 200 lira bağışlamışlardır. Bunun dışında memurlar da kampanyaya ilgi göstermiştir. Mesela Ayan Meclisi üyeleri 750 lira yardım yaparken, Kasımpaşa polis merkezi memurları 97,5 lira yardımda bulunmuşlardır¹⁴⁷⁶. 21 Nisan 1921 tarihinde başlayıp 28 Nisan 1921'e

¹⁴⁷⁴ "Gaziler Yardım Bekliyor", *Gaye-i Milliyye*, 6 Nisan 1337/6 Nisan 1921, Yıl 1, S. 25, s. 2.

¹⁴⁷⁵ "Mevlid-i Nebevi ve İ'ane Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cem'iyetinden", *Gaye-i Milliyye*, 22 Nisan 1337/22 Nisan 1921, Yıl 1, S. 36, s. 1.

¹⁴⁷⁶ Ayıştı, "II. İnönü ve Sakarya...", s. 18; keza bkz. Metin Ayıştığı, "30 Ağustos Zaferi ve İstanbul'daki Yankıları", *Tarih ve Toplum*, C. 18, S. 105, (Eylül 1992), s. 43.

kadar süren “*İstanbul ianesi*” nde 135.000 lira toplanmıştır¹⁴⁷⁷. Bu iane Mayıs ayında da devam etmiş, yardım miktarı Mayıs ayının ilk günleri itibariyle 155.000 liraya ulaşmıştır¹⁴⁷⁸. 25 Mayıs 1921 tarihine gelindiğinde yardım miktarı yaklaşık 215 bin lirayı bulmuştur¹⁴⁷⁹.

Anadolu’dan malûl ve mecruh askerler için yapılan yardımlar ayni ve nakdi olmak üzere iki kısımdır. Örneğin Mayıs 1921’de Antalya ahalisi, Milli Mücadele’de savaşıp mecruh ve malûl olan askerlerin yaralarının sarılması amacıyla onbin paket sargıyı Hilâl-i Ahmer’e göndermiştir. Yine Antalya’da yapılan pehlivan güreşleri hâsılatından toplanan onbin lira yaralı askerlere harcanmak üzere Hilâl-i Ahmer’e verilmiştir. Mersin halkı da mecruhlara için Hilâl-i Ahmer’e ikibin lira bağışlamıştır¹⁴⁸⁰.

Bu arada Bolu Gençler Birliği üyeleri farklı bir yardım örneği göstererek dikkat çekmişlerdir. Bu birliğe mensup gençler Sakarya Harbi’nden sonra Bolu Askeri Hastanesi’nde tedavi altına alınan malûllerin ve mecruhlara mektuplarını yazmışlar ve onların aileleriyle irtibat kurmalarına yardımcı olmuşlardır. Gençler bıkmaksızın her gün bu görevi yerine getirmişlerdir¹⁴⁸¹.

Yardım konusunda yaralı ve malûl gazilere yönelik fedakârlık timsali olabilecek örnekler oldukça fazladır. Mesela Sivas’ın Yarhisar Köyü’nden Gümüşlüoğlu Mahmut’un eşi Fatma Hanım, darülharpte şehit olan oğlunun şehitlik bedeli olan 400 kuruşu Maraş Kuva-yı Milliyecilerine ve harp felaketzedelerine bağışlamıştır¹⁴⁸².

Malûl ve mecruh gazilere yardımlar arasında giyecek yardımının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Örneğin Erzurumlu Hacı Ahmedzade Nafiz Bey Hilâl-i Ahmer aracılığıyla yüz doksandokuz parça don ve gömlek bağışlamıştır¹⁴⁸³.

Keza Kütahya’da mecruh gazilerin yattıkları hastanelerin yatak ve yemek takımları mahalli halk tarafından hazırlanmıştır. Burada bulunan Hilâl-i Ahmer

¹⁴⁷⁷ *İstikbal*, 28 Nisan 1337/28 Nisan 1921, nr. 289, s. 2.

¹⁴⁷⁸ *İstikbal*, 5 Mayıs 1335/5 Mayıs 1921, nr. 295, s. 2.

¹⁴⁷⁹ Ayışi, “II. İnönü ve Sakarya...”, s. 18; keza bkz. Ayışi, “30 Ağustos Zaferi...”, s. 43.

¹⁴⁸⁰ *Öğüt*, 8 Mayıs 1337/78 Mayıs 1921, S. 652, s. 1.

¹⁴⁸¹ *Öğüt*, 8 Mayıs 1337/78 Mayıs 1921, S. 652, s. 1.

¹⁴⁸² *İradeyi Milliye Gazetesi*, 1 Nisan 1920, (34), Yay. haz. Mevhibe Gül Keskin, Cumhuriyet Üniv. Yay. Sivas 2008, s. 256.

¹⁴⁸³ *Öğüt*, 8 Mayıs 1337/8 Mayıs 1921, S. 652, s. 1.

Hanımlar Şubesi ve Kütahya’da öğrenim gören talebelerin aileleri hastalar için önemli fedakârlıklarda bulunmuşlardır. Yine 5 Mayıs 1921 tarihi itibarıyla Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mecruh gazilere 1.137 lira bağışlamıştır¹⁴⁸⁴.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında halkın malûl ve mecruh gazilere yardım amacıyla şeker ve kurban ya da bunların bedellerini Hilâl-i Ahmer’e bağışladıkları görülmüştür. Konya’daki Babalık Gazetesi aracılığıyla kurban bayramında misafirlere ikram edilecek şeker ile kurban edilecek hayvanların, ordunun ihtiyaçları doğrultusunda müsaade-i şeriyye dâhilinde ianeten veya bedelen Hilâl-i Ahmer’e teslimi duyurulmuştur¹⁴⁸⁵.

Toplanan yardımların bazen şartlı olarak Hilâl-i Ahmer’e iletildiği görülmüştür. Örneğin 23 Mart 1922 tarihinde Kartal kazası müftüsü tarafından Hilâl-i Ahmer merkezine gönderilen yazıda Kartal kazası dahilindeki ahaliden bu bölgedeki şehit aileleri ile malûl gaziler ve ailelerine harcanmak üzere ikiyüz lira bağış toplandığı bildirilmiştir¹⁴⁸⁶.

Büyük Taarruz sırasında Konya’ya intikal eden ilk mecruhlara da şehrin ileri gelen bazı tüccarları tarafından aynı yardımda bulunulmuştur. Örneğin Halep tüccarından Vanlızade Mustafa Bey, bir varil bisküviyi mecruh gazilere verilmek üzere bağışlamıştır. Yine Konya’dan Yusuf Şar Efendi de gazilere 4 kilo bisküvi hediye etmiştir¹⁴⁸⁷. Keza, 2-3 Eylül 1922 tarihlerinde Akşehir’den trenle Konya’ya ulaşan mecruh gazilere trenden iner inmez ahali tarafından bisküvi, sigara ve çay ikram edilmiştir¹⁴⁸⁸.

Büyük Taarruz sırasında da yaralı ve malûl askerler için halk elinden gelen her türlü yardımı yapmıştır. Bu anlamda İstanbul’da Kabataş Sultanisi ikinci sınıfına giden on yaşında Mehmet Bahaeddin isiminde bir çocuk, gündelik harçlığından biriktirmiş olduğu 205 kuruşu yaralı gazilere bağışlamıştır. Bunun yanında cami ve mescitlerde yaralı gaziler için yardımlar toplanmış ve dualar edilmiştir¹⁴⁸⁹. Yine bu dönemde Fatih ve Ayasofya gibi İstanbul camilerinde mevlidler okutulmuş, İzmit ve

¹⁴⁸⁴ *İstikbal*, 5 Mayıs 1337/5 Mayıs 1921, nr. 295, s. 2.

¹⁴⁸⁵ *İstikbal*, 14 Ağustos 1337/14 Ağustos 1921, nr. 379, s. 1.

¹⁴⁸⁶ Kızılay Arşivi, nr. 93/124.

¹⁴⁸⁷ *Babalık*, 28 Ağustos 1338/28 Ağustos 1922, nr. 976, s. 2.

¹⁴⁸⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1338/31 Ağustos 1922, nr. 594, s.1; *İstikbal*, 3 Eylül 1338/3 Eylül 1922, nr. 700, s. 3; *Babalık*, 28 Ağustos 1338/28 Ağustos 1922, nr. 976, s. 2; *Babalık*, 1 Eylül 1338/1 Eylül 1922, nr. 980, s.3; keza bkz. *Varlık*, 4 Eylül 1338/4 Eylül 1922, nr. 77, s. 2.

¹⁴⁸⁹ *Tevhid-i Efkar*, 5 Eylül 1338/5 Eylül 1922, nr. 3472-444, s. 3.

Adapazarı civarındaki halk ise birkaç günde beşyüze yakın yatak, yorgan, yastık ve yatak örtüsü gibi malzeme toplayarak Hilâl-i Ahmer'e teslim etmiştir¹⁴⁹⁰.

Bunların yanında mecliste bulunan milletvekilleri de malûl askerlere zaman zaman kendi aralarında topladıkları paralarla nakdi yardım yapmışlardır. Örneğin muharebede iki ayağını kaybetmiş 23. Fırka Hücum Taburu Zabitanından Mülazımsani Refik Efendi'ye yüz lira mükafat verilmesi ve İstiklal Madalyası taltif edilmesine dair olan 4.2.1922 tarihli görüşmede milletvekillerinden çoğu, bu kişinin derecelerinin artırılmasını, terfi ettirilmesini istemiştir. Ayrıca iki ayağını kaybeden bu askere yüz lira verilmesinin milletin şanına yakışmayacağı, bunun yerine 300 lira ödenmesinin daha doğru olacağı belirtilmiştir. Bilahare bu mükafatın milletvekilleri tarafından karşılanması teklif edilmiş, bunun üzerine malûl gaziye ödenecek nakdi bedel milletvekillerinden karşılanmıştır¹⁴⁹¹.

Bu dönemde mecruh ve malûllere yardım eden en önemli kurum hiç şüphesiz Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'dir. Cemiyet gerek ayni gerekse nakti olarak çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Bunun yanında malûl ve mecruh gaziler için toplanan yardımların onlara ulaştırılmasını sağlamıştır. Yardımları teşvik amacıyla zaman zaman kampanyalar düzenleyen cemiyet, halkın bu konudaki duyarlılığını artırmıştır. Ülkenin farklı kesimlerinden gelen yardımları organize eden Hilâl-i Ahmer, diğer taraftan malûllerin içinde bulunduğu koşulları düzeltmek için atılan adımlara da maddi destek vermiştir. Örneğin, 3 Ağustos 1920'de kimsesiz ve yardıma muhtaç olan malûl askerlerin barınabilmesi için yapılması düşünülen yurda 10 bin lira bağışlamıştır¹⁴⁹².

Hilâl-i Ahmer, İstiklal Harbi esnasında özellikle de Eskişehir ve Sakarya Harpleri sırasında ordunun Anadolu'da tedarik etmekte zorlandığı bir takım eşyaları Niğde, Ankara, Kastamonu ve Kırşehir depolarında bulundurarak ordu sıhhiyesi aracılığıyla malûl ve mecruhlara ulaştırmıştır. Bu anlamda binlerce çamaşır, yatak takımı, battaniye, havlu, çorap ve tıbbi ecza gönderilmiştir. Bunlara ek olarak malûl gazilere tütün, sigara kâğıdı ve meyve de dağıtılmıştır¹⁴⁹³.

¹⁴⁹⁰ *Tevhid-i Efkar*, 7 Eylül 1338/7 Eylül 1922, nr. 3475-447, s. 2.

¹⁴⁹¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 16, İçtima senesi 2, 154. İçtima, (04.02.1338), s. 204-206.

¹⁴⁹² BOA, MV., nr. 216/195.

¹⁴⁹³ *1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor*, s. 20; *Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer*, s. 49.

Öte yandan Cemiyet, İnönü Muharebeleri sırasında zayıf ve hasta askerlerin soğuk kış koşullarına dayanabilmesi ve hastalıklarının şiddetlenmesini önlemek için 15.000 pamuklu, 23.000 avcı yelege, 15.000 fanila, 7.300 koyun derisi, 8.000 çorap, 1.600 çift eldiven, 12.000 metre Amerikan bezi ile 1.000 kilo pamuk bağışlamıştır¹⁴⁹⁴. Bu yardımlara ilaveten 47.845 yün çorap, 30.264 don, 16.275 yün fanila, 30.548 gömlek, 6.274 kilim, 43.195 avcı yelege, 6.239 battaniye ve pamuklu imal edilmek üzere 16.292 kilo pamuk ile 138.085 metre Amerikan bezi askeri depolara teslim edilmiştir¹⁴⁹⁵.

Hilâl-i Ahmer'in malûl ve mecruh gaziler için nakdi ve ayni yardımlarının İnönü Savaşlarından sonra daha da arttığı görülmektedir. Özellikle çeşitli tarihlerde toplanan 220.000 lira, hastanelerde tedavi gören mecruh ve malûllerin ihtiyaçlarına ayrılırken, paranın bir kısmı ise muhacirlerin nakli ve iaşesi için kullanılmıştır. Bu para bütün muhtaçlara pay edilmiştir. Hilâl-i Ahmer'in üç aylık bir süre içerisinde nakid, sıhhi malzeme ve hastane eşyası tedariki olmak üzere toplamda bir milyon liraya ulaşan yardımda bulunduğu görülmektedir¹⁴⁹⁶.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Şubesinin de şehit aileleri ve malûl gaziler yararına yardımlar yaptığı anlaşılmaktadır¹⁴⁹⁷. Akşehir, Sivas gibi Hilâl-i Ahmer Hanımlar Cemiyetleri buna örnek teşkil etmektedir. Örneğin Sivas Hilâl-i Ahmer Hanımlar Şubesi aracılığıyla Maraş ve İzmir Kuva-yı Milliyecilerine ve felaketzedelerine yaklaşık 51.000 kuruş yardım yapılmıştır¹⁴⁹⁸.

Hanımlar şubelerinin daha ziyade ayni yardım yaptığı anlaşılmaktadır. Bunlar arasında ilaç, hastane levazımı, hasta elbisesi, çamaşır gibi malzemeler bulunmaktadır. Bu anlamda Aksaray kadınları, kız mektebinde yaptıkları ilk toplantılarında Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla mecruh ve malûllere iletmek üzere 10.550 kuruş ile 60 lira para toplamışlardır. Bunun yanında çorap, don, gömlek gibi eşyalarda önemli bir yekün tutmuştur. Keza bu dönemde Hilâl-i Ahmer, Samsun'da malûl ve mecruh askerlere gelir elde etmek amacıyla Ramazan ayı içerisinde bir sergi düzenlemiştir. Bu sergide mecruh askerler yararına ressamlar tarafından

¹⁴⁹⁴ *Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer*, s. 49.

¹⁴⁹⁵ *1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor*, s. 20-21.

¹⁴⁹⁶ "Hilâl-i Ahmerimizin Faaliyet ve Mesaisi", *Tevhid-i Efkar*, 5 Haziran 1337/5 Haziran 1921, nr. 3032-3, s. 1.

¹⁴⁹⁷ *İradeyi Milliye Gazetesi*, 1 Nisan 1919, (34), s. 155.

¹⁴⁹⁸ *İradeyi Milliye Gazetesi*, 15 Mart 1920, (30), s. 256.

yapılmış tablolar, Hilâl-i Ahmer amblemini içeren tablolar ve hanımlar tarafından yapılmış el işleri sergilenmiş ve satışa sunulmuştur¹⁴⁹⁹.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında da yardımların sistemli bir şekilde verilmeye devam ettiği görülmektedir. Örneğin 21 Temmuz 1921 tarihinde Hilâl-i Ahmer tarafından malûl kalmış olan askerlere verilmek üzere 100.000 kuruş gönderilmiştir. Bu paranın 47 bin 250 kuruşu Doktor Ömer Lütfi, Hilâl-i Ahmer muhasebecisi Osman Bey ve görevli memurlar tarafından ilgili talimatname gereğince Ankara’da bulunan harp malûllerine dağıtılmıştır. Yüzbin kuruştan geriye kalan 52 bin 750 kuruş ise ikramiye olarak malûl gazilere paylaştırılmıştır. Ayrıca el ve ayakları olmayan malûllere de ilave bir miktar paranın gönderilmesi kararlaştırılmıştır¹⁵⁰⁰.

Buna göre; bir gözünü veyahut bir elini ya da bacağı kaybedenlere 10 kuruş, iki gözünü kaybedene 40 kuruş, bir kolunu kaybedene 15 kuruş, bir bacağı kaybedene 15 kuruş, bir kol ve bir bacağı kaybedene 30 kuruş, iki kolunu kaybedene 40 kuruş, iki bacağı kaybedene 30 kuruş, vücudunun her hangi bir yerinde meydana gelen yara neticesinde belden aşağı kısmında özür bulunanlarla, el ve ayak parmaklarından birkaçını kaybedenlere de ikramiye verilmesi kararlaştırılmıştır¹⁵⁰¹.

Cemiyet malûllere yardım yaparken zaman zaman bazı aksaklıklar meydana gelmiştir. Örneğin 29 Mart 1922 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Milli Mücadeleye katılan subaylara yardım ederken bazı subaylara yardım ulaşmamıştır. Bu konu Bolu Milletvekili Yusuf İzzet Paşa tarafından TBMM’de gündeme getirilmiştir. Yusuf İzzet Paşa, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından bazı subaylara yardım yapıldığını, fakat bütün subaylara yardım ulaşmadığını, bu durumun malûller arasında eşitsizlik yaratacağını ifade etmiştir¹⁵⁰². Yusuf İzzet Paşa bu aksaklıkların giderilebilmesi için mecliste bir kanun düzenlenmesi gerektiğini söylemiştir. O, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin bundan sonra malûllere yapacağı

¹⁴⁹⁹ “Hilâl-i Ahmerimizin Faaliyet ve Mesaisi”, *Tevhid-i Efkar*, 5 Haziran 1337/5 Haziran 1921, nr. 3032-3, s. 1.

¹⁵⁰⁰ Kızılay Arşivi, nr. 93/114.

¹⁵⁰¹ Kızılay Arşivi, nr. 93/114.

¹⁵⁰² BCA, nr. 30.10.0/56.376.2, s.3.

yardımları Müdafa-i Milliye Vekaleti aracılığıyla dağıtmasının daha uygun olacağını beyan etmiştir. Bu teklif meclis tarafından hükümete gönderilmiştir¹⁵⁰³.

Özellikle dini bayramlarda İstiklal Harbi gazilerine verilmek üzere bağışların ve hediyelerin arttığı görülmektedir¹⁵⁰⁴. Cemiyet de dini bayramları bağış toplamak için fırsat telakki etmiştir. Örneğin 1922 yılında kurban bayramında kurban derisi toplama kampanyası başlatılmıştır. TBMM Hükümeti bu kampanyaya destek vermiştir. Buna göre kurban derileri polis karakolları aracılığıyla toplanarak derilerin yarısı Darüleytama, yarısı ise Hilâl-i Ahmer'e teslim edilecektir. Hilâl-i Ahmer bu deri gelirini mecruh ve malûl gazilerin ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kullanacaktır¹⁵⁰⁵.

Öte yandan Hilâl-i Ahmer, yardım toplamak amacıyla diğer cemiyetlerle işbirliği içinde çalışmıştır. Örneğin Sakarya Harbi döneminde, Matbuat Cemiyeti ile ortaklaşa komiteler oluşturulmuş, İstanbul'daki bir çok önemli iş adamının, çeşitli kurumların personelinin, banka ve ticarethanelerin önemli miktarlarda bağışlarda bulunmaları temin edilmiştir. Böylece söz konusu komiteler aracılığıyla savaşa katılan subay, er, gazi ve şehit ailelerine yardım yapılmıştır. Yapılan yardımların askerlere ve asker ailelerine ulaştırılmasında Matbuat Cemiyeti önemli bir rol oynamıştır¹⁵⁰⁶.

Bu kampanya kapsamında Matbuat Cemiyetinin gayretleriyle 9 Eylül 1921'de Cuma namazından sonra Ayasofya Camiinde bir mevlid okunarak, şehit düşen askerler ve gaziler için dualar edilmiştir¹⁵⁰⁷. Yine bu cemiyetin girişimi ile geliri Anadolu'daki gazilere verilmek üzere 11 Eylül 1921 tarihinde büyük bir müsamere düzenlenmiştir¹⁵⁰⁸.

Büyük Taarruz sırasında da mecruh ve malûl gazilere önemli oranda yardımlar yapıldığı görülmektedir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Büyük Taarruzdan sonra, malûl ve mecruhlar için bir kampanya başlatmıştır. Başta veliaht Abdülmecid Efendi olmak üzere bir çok ileri gelen kişi bu kampanyaya katılmıştır. Osmanlı

¹⁵⁰³ BCA, nr. 30.10.0/56.376.2, s.1-3.

¹⁵⁰⁴ Ayışığı, "30 Ağustos Zaferi...", s. 43.

¹⁵⁰⁵ *İstikbal*, 4 Nisan 1338/4 Nisan 1922, nr. 678, s. 2.

¹⁵⁰⁶ Ayışığı, "30 Ağustos Zaferi...", s. 43.

¹⁵⁰⁷ *İkdam*, 9 Eylül 1337/9 Eylül 1921, nr. 8794, s.1.

¹⁵⁰⁸ Ayışığı, "II. İnönü ve Sakarya...", s. 22.

Hükümeti üyeleri de yardım kampanyasına destek vermişlerdir. Yardım kampanyasına gayrimüslim Osmanlı vatandaşları da kayıtsız kalmamıştır. Hatta, farklı ülkelerde yaşayan Müslümanlar ve bazı İslam ülkeleri de bu yardım kampanyasına katkıda bulunmuşlardır¹⁵⁰⁹.

Hilâl-i Ahmer ve Matbuat Cemiyeti, Büyük Taarruz sonrasında da teşkil ettikleri yardım komisyonları sayesinde mecruh ve malûller ile şehitlerin aileleri için önemli yardımlar toplamışlardır. Bu dernekler özellikle İstanbul halkını yardımlar konusunda örgütlemişlerdir. Gazetelerde her gün yer alan Hilâl-i Ahmer duyurularında, halk askerlere yardım için davet edilmiştir. Cemiyet halkı, “*istiklalimizi, istikbalimizi ve İstanbul’umuzu kurtarmak için kanlarını civanmerdane döken kahramanlara karşı minnet ve şükran borcunu*” ödemeye çağırmıştır. Bu duyurularda İnönü Harpleri sırasında gösterilen fedakarlığın Büyük Taarruz sürecinde de devam etmesi gerektiği, yaralı gazilerin ve felaketzede halkın ihtiyaçlarını karşılamak için her zamankinden daha fazla yardıma ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu amaçla Hilâl-i Ahmer’e iane veren kişilerin isimleri ve yaptıkları yardım miktarı gazetelerde ilan edilmiştir¹⁵¹⁰.

Öte yandan mecruh ve malûller her türlü sıkıntılarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’ne başvurmuşlardır. Öyle anlaşılıyor ki onlar cemiyetin bütün sorunlarını çözeceğine inanmıştır. Mesela Silifke Hilâl-i Ahmer Şubesinden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti merkezine 10 Mart 1923 tarihinde gönderilen bir belgeden anlaşıldığı üzere, 16. Fırka, 48. Alay, 2. Tabur, 6. Bölük takımbaşı olan Adana’nın Mersin sancağı Civanbaylağı köyünden olup Silifke’nin Tekfur köyünde ikamet eden malûl gazilerden İsmail oğlu Mehmed Emin Efendi, tedavisi hususunda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nden yardım talep etmektedir. O, ayrıca Haydarpaşa Hastanesi’nden aldığı 21 Aralık 1919 tarih ve 5570 sayılı rapor gereğince gözlerinin görmemesinden dolayı tekaüde sevk edilmesini de istemiştir. Mehmet Emin Efendi ilaveten Malûlîn-i Guzât Cemiyeti tarafından kendisine senelik 50 lira tahsis edildiği halde iki yıldır bu parayı alamadığını belirtmiş, söz konusu meblağın tahsilini de talep etmiştir¹⁵¹¹.

¹⁵⁰⁹ Ayışığı, “30 Ağustos Zaferi...”, s. 43.

¹⁵¹⁰ *Tevhid-i Efkar*, 3 Eylül 1338/3 Eylül 1922, nr. 3470-442, s. 4; *Tevhid-i Efkar*, 4 Eylül 1338/4 Eylül 1922, nr. 3471-443, s. 2-3; *Tevhid-i Efkar*, 5 Eylül 1338/5 Eylül 1922, nr. 3472-444, s. 4; *Tevhid-i Efkar*, 6 Eylül 1338/6 Eylül 1922, nr. 3474-446, s. 3; *Tevhid-i Efkar*, 7 Eylül 1338/7 Eylül 1922, nr. 3475-447, s. 3.

¹⁵¹¹ Kızılay Arşivi, nr. 1279/14.

Hilâl-i Ahmer ve diğer cemiyetlerin Milli Mücadele sırasında gösterdikleri fedakarlıklar devlet yetkilileri tarafından taktirle karşılanmıştır. 1 Mart 1924 tarihinde TBMM’de açılış konuşması yapan M. Kemal Paşa, Himaye-i Etfal, Müdafaa-i Hukuk ve Asker Ailelerine Yardımcı Cemiyetlerine katkılarından dolayı teşekkür etmiştir. Mustafa Kemal bilhassa Hilâl-i Ahmer’in harbin yaralarını sarmak için yaptığı faaliyetleri taktirle anmıştır¹⁵¹². O, konuşmasının devamında “*ordunun bütün bölümlerinin ilerlemesi için çalışılacağını ayrıca ordu mensuplarının özellikle malûl silah arkadaşlarının refahlarını ve istikballerinin temini hususunun son derece önemli bir konu teşkil ettiğini*” ifade etmiştir¹⁵¹³.

Hilâl-i Ahmer’in mecruh ve malûl gazilere yardımlarını ulaştırması sırasında manevi destek amacıyla zaman zaman TBMM’yi temsilen milletvekilleri de hazır bulunmuştur. Örneğin 11 Kasım 1920 tarihinde Eskişehir’deki yaralılara Hilâl-i Ahmer tarafından gönderilen tütün dağıtımına eşlik etmek ve meclis adına yaralı ve malûllerin hatırlarını sormak amacıyla Yozgat mebusu Feyyaz Ali Bey, Kütahya mebusu Cevdet Bey ve İzmit mebusu Hamdi Bey görevlendirilmişlerdir¹⁵¹⁴.

Yukarıda ifade edilen yardımların yanında Malûlin-i Askeriye Muavenet Heyeti, malûl gazilere yardım etmek amacıyla bazı muafiyet ve imtiyazlar talep etmiştir. Örneğin 10 Eylül 1923 tarihinde Heyet malûl askerlere birtakım ayrıcalıklar sağlanması ile ilgili bir layiha hazırlayarak meclise sunmuştur. Bu layihada 23 Nisan Milli Bayramı ile Sulh Günü’nde iane toplama ve rozet dağıtma imtiyazının malûllere verilmesi, Sulh Günü’nün malûl askerler şerefine kutlanması, bu günde askeri daireler ve belediyelerde resmi kabuller yapılması talep edilmiştir. Aynı layihada malûl asker olduklarını hüviyetleriyle ispat edenlere köprü geçiş ücreti ile kara ve deniz şirketleri ile bilumum nakliye vasıtalarından muvazzaf asker gibi istisna tutulması istenmiştir¹⁵¹⁵.

Öte yandan gazeteler malûl gazilere yardım yapılmasını teşvik eden en önemli organlar olmuşlardır. Cemiyetler gazeteler yoluyla ilanlar vererek, yardım taleplerini kamuoyuna duyurmuşlardır. Ayrıca yardım yapanların isimleri

¹⁵¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 28, İçtima Senesi 4, 1. İçtima, (01.03.1339), s. 4.

¹⁵¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 28, İçtima Senesi 4, 1. İçtima, (01.03.1339), s. 15.

¹⁵¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 5, İçtima Senesi 1, 97. İçtima, (11.11.1336), s. 356.

¹⁵¹⁵ Müşterek Gazete (İkdam, Akşam, İleri, Tercüman-ı Hakikat, Tevhid- Efkâr, Tanin, Vatan, Vakit, nr. 5, 10 Eylül 1339/10 Eylül 1923, s. 2.

gazetelerde yayınlanmış, halk bu şekilde teşvik edilmiştir. Gazeteler bu dönemde sadece cemiyetlerin yardım faaliyetlerini duyurmakla kalmamış, kendileri de kampanyalar başlatarak malûl gazilerin yaralarını sarmaya çalışmışlardır¹⁵¹⁶.

Örneğin İkdam Gazetesi Sakarya Savaşı sırasında Anadolu’da mecruh düşen ve malûl kalan askerlerin temel ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla bir yardım kampanyası başlatmış, en küçük bir yardımın bile vatan için fedakârlık yapan yaralı askerlere karşı büyük bir minnet duygusunu ortaya koyacağını okuyucularına duyurmuştur. Malûl gazilere en faydalı yardımın iç çamaşırı, çorap gibi aynı yardımlar olacağı ifade edilmiştir. Gazetenin bu duyurusu üzerine İstanbul’da yardımseverler tarafından bir komite oluşturulmuştur. Komite, her belediye dairesinde tertib ettiği teşkilat ile yardımları toplayarak Hilâl-i Ahmer’e ulaştırmıştır¹⁵¹⁷.

İkdam gazetesi Sakarya Savaşı sonrasında da yardım çağrılarını yenilemiştir. Gazetede “*Müslüman! kışı ve Anadolu’yu düşün!*” şeklinde uyarı niteliğinde ilanlar yayınlanmıştır. Bu ilanlarda Sakarya Harbi’nin kazanılmasına rağmen Yunan kuvvetlerinin hala vatan topraklarında bulunduğu, orduların kış koşulları içerisinde savaşmak zorunda olduğu, bu şartlarda mücadele etmek zorunda kalan orduya mutlaka yardım elinin uzatılması gerektiği belirtilmiştir. Bu şartlar altında İstanbulluların imkanları ölçüsünde hiç olmazsa duruma göre 1 don, 1 gömlek, 1 çorap vermesi gerektiği ifade edilmiştir¹⁵¹⁸.

1.2.6.2. Ülke Dışından Yapılan Bağışlar

Milli Mücadele döneminde ve daha sonraki süreçte malûl gazilerin durumlarını iyileştirmek ve ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla İnönü Muharebelerinden sonra ülke dışından özellikle de İslam ülkelerinden çeşitli yardımların geldiği görülmektedir. Bu yardımlar genel olarak Hilâl-i Ahmer aracılığıyla gönderilmiştir. Gelen yardımlar içerisinde hastane mefruşatı, ilaç ve sıhhi malzemeler ve nakit para yer almaktadır¹⁵¹⁹. Bunun yanında malûl gazilere suni aza yapımında kullanılması şartıyla gönderilmiş yardımlar da bulunmaktadır.

¹⁵¹⁶ Ayıışı, “II. İnönü ve Sakarya...”, s. 18.

¹⁵¹⁷ *İkdam*, 9 Eylül 1337/9 Eylül 1921, nr. 8794, s. 1.

¹⁵¹⁸ *İkdam*, 13 Teşrinievvel 1337/13 Ekim 1921, nr. 8828, s. 1.

¹⁵¹⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1482, Gömlek: 15, Belge nr. 15-2.

Bununla birlikte daha önceki harplerde olduğu gibi Milli Mücadele Dönemi'nde de Hindistan Müslümanlarının, Türk milletine karşı yakın bir ilgisi ve yardımı görülmüştür. Bombay'da kurulmuş olan Hind Hilafet Cemiyeti, 29 Haziran 1921 tarihinde “*Anadolu mücadelesinde yaralanan askerlere, İzmir mazlumlarına, İslam muhacirlerine ve esirlere*” harcanmak üzere önemli miktarda nakdi yardım göndermiştir. Gönderilen toplam 2.143.523 rupilik yardımın 1.449.197 rupisi Gazi Mustafa Kemal Paşa emrine, 605.447 rupisi İzmir mazlumlarına, 35.575 rupisi Türk esirlerine, 53.304 rupisi İslam muhacirlerine ulaştırılmıştır. Bu para 1 milyon Osmanlı lirasına denk gelmektedir. Mustafa Kemal Paşa ise bu yardımlarından dolayı Hind Hilafet Cemiyeti reisi Muhammed Sahib Cehvi Sani Efendi aracılığıyla Hindistan Müslümanlarına şükranlarını sunmuştur¹⁵²⁰.

Dış yardım yapan ülkelerden birisi de Mısır'dır. Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Reisi Abdurrahim Sabri, bu amaçla Hilâl-i Ahmer merkezine müracaat ederek ihtiyaç listesi düzenlenerek kendilerine gönderilmesini istemiştir. Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 21 Mayıs 1921 tarihli müracaatında Anadolu muharebelerinde mecruh ve malûl kalan askerlere insani olarak yardımda bulunacaklarını, bu amaçla acil olan ihtiyaçların miktar ve çeşidi ile eksik olan hastane malzemelerinin ve ayrıca nakit ihtiyacının telgrafla TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya sorularak, İstanbul Hilâl-i Ahmer'i kanalıyla kendilerine bildirilmesini istemiştir. Bunun üzerine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti reisi Hamid Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya müracaatla Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin göndermiş olduğu bu yardım talebinden bahsetmiş ve Ankara'nın emirlerini sormuştur¹⁵²¹. Belgelerden anlaşıldığı üzere Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Ankara'ya nakit yardımı yapmıştır. Hatta İstanbul'da bulunan doktorlar Ankara Sıhhiye-i Askeriye Reisi Dr. İbrahim Tali Bey'e bir yazı göndererek Mısır'dan gelen yardımın 300 lirasının İstanbul'a gönderilmesini talep etmişlerdir¹⁵²².

Bu dönemde Avrupa ve Batı ülkeleri Salib-i Ahmerlerinden bazılarının da yardım yaptığı ve bu durumun Anadolu'da memnuniyet yarattığı görülmüştür¹⁵²³. Bu anlamda Amerikan Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin, Türkiye'deki yaralı ve malûl

¹⁵²⁰ 15 rupi 1 İngiliz lirasına eşit olup söz konusu meblağ 146.000 İngiliz lirası yapmaktadır. Bkz. “Hindistan Müslümanlarının Anadolu'ya Yardımı”, *Tevhid-i Efkar*, 11 Ağustos 1338/11 Ağustos 1922, nr. 3447-419, s. 1.

¹⁵²¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1482, Gömlek: 15, Belge nr. 15-2.

¹⁵²² ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1482, Gömlek: 15, Belge nr. 15-3.

¹⁵²³ “Hilâl-i Ahmerimizin Faaliyet ve Mesaisi”, *Tevhid-i Efkar*, 5 Haziran 1337/5 Haziran 1921, nr. 3032-3, s. 1.

askerler ve ailelerine yaptığı yardım zikredilmelidir. Yapılan yardıma karşılık olarak Malûlin-i Askeriye Cemiyeti tarafından 11 Nisan 1921 tarihinde bir cevap yazılmış, bu yazıda malûl gaziler ile ailelerine yardım eden Amerikan Salib-i Ahmer Cemiyeti'ne teşekkür edilmiştir. Aynı mektupta malûl asker ve aileleri için tekrar ihtiyaç duyulan eşyanın cinsi ve miktarı verilmiştir. Buna göre malûllerin ve ailelerinin içinde bulunduğu sıkıntılı durum ve muhtaç oldukları eşya ve yiyecekler liste halinde sıralanmıştır. Liste yer alan ihtiyaç maddeleri ve miktarları şu şekildedir: 1.000 kilo süt, 1.000 kilo kakao, 1.000 kilo çorbalık, 1.000 kat iç çamaşırı, 1.000 parça mutfak levazımı, 1.000 kat çocuk çamaşırı, 1.000 çift çocuk ayakkabısı, 1.000 çift kadın ayakkabısı, 1.000 çift kadın çorabı, 1.000 çift erkek çorabı, 1.000 çift çocuk çorabı, 1.000 adet çocuk önlüğü¹⁵²⁴.

Hilâl-i Ahmer aracılığıyla 13 Nisan 1921 tarihinde Amerikan Salib-i Ahmer Cemiyeti'ne iletilen bu talepler, 14 Nisan 1921 tarihinde Amerikan Salib-i Ahmer'i erzak bölümü yöneticisi W.H. Day tarafından değerlendirmeye alınmıştır. Konuyla ilgili belgede Mrs. Day, Malûlîn-i Askeriye Heyeti tarafından talep edilen çoğu malzemenin temin edilmesinin mümkün olmadığını, bu malzemelerin stoklarında bulunmadığını ifade etmiştir. Ancak bir miktar erkek çorabı ve büyük mutfak tencereleri ve mutfak aletleri temininin mümkün olacağını, bunların gönderilmesinin de zaman alacağını bildirmiştir¹⁵²⁵.

Milli Mücadele sırasında yaralı ve malûl Türk askerlerine ilgi gösteren devletlerden birisi ise Rusya olmuştur. 1922 yılının Nisan ayında Ankara'da bulunan Rus Sefarethanesi tarafından Cebeci Hastanesi'nde tedavi gören mecruh ve malûl gaziler ziyaret edilerek kendilerine çikolata ve sigara hediye edilmiştir¹⁵²⁶.

Harp sırasında malûl olanların geçimlerini sağlamaları için " *faydalı ve doğru bir şekilde sarf edilmek üzere*"¹⁵²⁷ Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla İsveç Salib-i Ahmer Cemiyeti tarafından da 31 Ocak 1922 tarihinde 1.688 lira 87 kuruş gönderilmiştir. Bu

¹⁵²⁴ Kızılay Arşivi, nr. 93/92.

¹⁵²⁵ Kızılay Arşivi, nr. 101/284, s. 1.

¹⁵²⁶ *İstikbal*, 10 Nisan 1338/10 Nisan 1922, nr. 581, s. 1.

¹⁵²⁷ Öyle anlaşılıyor ki batı ülkelerinde Türkiye'de yolsuzlukların yaygın olduğu düşüncesi mevcuttur. İsveç Salib-i Ahmer'i de bu yüzden gönderdiği yardım paralarının "doğru ve faydalı bir şekilde sarfedilmek üzere" ibaresini koymuştur.

yardım karşılığında Hilâl-i Ahmer tarafından İsveç Salib-i Ahmer Cemiyeti'ne bir mektup yazılmış, göstermiş oldukları hassasiyetten dolayı teşekkür edilmiştir¹⁵²⁸.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yaralı ve malûl askerlerin ihtiyaçlarını tam olarak karşılayabilmek için İspanya Salib-i Ahmer Cemiyeti'nden de yardım talebinde bulunmuştur. Fakat İspanya Salib-i Ahmer Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer'in bu talebine 07.01.1924 tarihinde verdiği cevapta, cemiyetin sadece İspanya hükümetinin kanunlarına uyan yaralılara yardım edilebileceğini, kendi ülkelerinin kanunlarının dışında kalan kişilere yardım etmeyi düşünmediklerini belirterek, bu talebin karşılanamayacağı cevabını vermiştir¹⁵²⁹.

2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE HARP MALÛLLERİ

2.1. SAĞLIK ALANINDA YAPILAN DÜZENLEMELER

2.1.1. Malûllerin Tedavi Edilmeleri ve Sağlık Raporları

Yurtiçi ve Yurtdışında Tedavi

İstiklal Harbi'nde malûl kalan askerlerin tedavileri ile ilgili problemler cumhuriyet dönemine de intikal etmiştir. Esasen Cumhuriyetin ilk yıllarında malûllerin büyük bir kısmının tedavisi tamamlanmıştır. Ancak bazı hastalar ile suni uzuv takılmasını bekleyenlerin tedavisi devam etmekte idi.

Öte yandan harbin bitimi ile birlikte ülkenin her yerinde sağlık şartlarında genel bir iyileşme görülmüştür. Bu dönemde özellikle tedavi evleri ve dispanserlere ağırlık verilmiştir. Bunda amaç halkın kolayca ilk tedavi yerlerine ulaşabilmelerini sağlamak, hastanelerdeki yükü hafifletmektir¹⁵³⁰. Sağlık kuruluşlarının yaygınlaşmasının malûllerin tedavilerini de kolaylaştırdığı açıktır.

Savaşın sonra da malûllerin tedavileri konusunda resmi kurumların ilgisi artarak devam etmiştir. Malûl Gazilere Muavenet Heyeti genel katibi, 5 Ocak 1924 tarihinde Sağlık Bakanlığı yetkilisi Dr. Hikmet Bey'e gönderdiği yazıda, hastanelere

¹⁵²⁸ Kızılay Arşivi, nr. 94/184.

¹⁵²⁹ Kızılay Arşivi, nr. 1244/49.

¹⁵³⁰ "Sıhhiye Vekilimizin Gazetemize Beyanı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Eylül 1340/12 Eylül 1924, nr. 1219, s. 1; keza "Memleketin Sıhhat İşleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Eylül 1340/16 Eylül 1924, nr. 1222, s. 1.

sevk edilen yada buralarda tedavi altında bulunan malûl gazilerin himaye edilmesini, onlara kolaylık sağlanmasını talep etmiştir¹⁵³¹

Bu dönemde malûllerin sağlık durumları ile ilgili olarak alınan önemli tedbirlerden bir tanesi her ne suretle olursa olsun tedavilerinin tamamlanması idi. Bu nedenle yurt içinde tedavisi mümkün olmayan malûller yurtdışına gönderilmiştir¹⁵³². Örneğin İstanbullu Rüştü Paşa oğlu Üsteğmen Semih Efendi, İnönü Muharebesi esnasında yaralanarak tedavisi yapılmak üzere hastaneye kaldırılmıştır. Yapılan ameliyat neticesinde sol bacağı kalçaya yakın bir yerden kesilmiştir. Ancak, bu ameliyat ile yeterli sonuç alınamamış, kalça bölgesine özel olarak imal edilmiş tıbbi bir parçanın takılabilmesi için yeniden ameliyat edilmesi gerekmiştir. Bunun üzerine Sıhhiye Heyeti, Üsteğmen Semih Efendi'yi dört ay müddetle Berlin'e göndermeye karar vermiştir. Bu karar 12 Mart 1922 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülmüş, Semih Efendi'nin Avrupa'ya gönderilerek tedavi edilmesi uygun görülmüştür. Ona tedavi giderleri için 1.000 lira tahsisat verilmiştir¹⁵³³.

Malûller içerisinde Avrupa'ya gitmesine karar verilip, bilahare gönderilmesine gerek kalmayanların kontenjanları başka malûller için kullanılmıştır. Örneğin 28 Mayıs 1924 tarih ve 550 numaralı kararname ile İstiklal Harbi'nde mecruh olan ve yurt içinde tedavi imkanı bulunmayan üç subayın Avrupa'ya gönderilmesi uygun görülmüştür. Bu subaylardan Tabib Binbaşı Süleyman Bey Avrupa'da tedavisine gerek kalmamıştır. Onun yerine I. Dünya Harbi'nde alt çenesini kaybeden Mülazımievvel Bağdatlı Ahmet Hakkı Efendi'nin gönderilmesi planlanmıştır. Bilahare 27 Ağustos 1924 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında Binbaşı Süleyman Bey için ayrılan tahsisatı Bağdatlı Ahmet Hakkı Efendi'nin kullanmasına karar verilmiştir¹⁵³⁴. Yurtdışına sevkleri uygun görülenlere gidiş ve

¹⁵³¹ Kızılay Arşivi, nr. 74/235.

¹⁵³² 1921 yılında Edirne ve Trakya'da mücadele eden Cafer Tayyar Bey tedavi amacıyla Atina'ya gönderilmiştir. Cafer Tayyar Bey'in Atina'da bulunduğu sırada Çerkez Ethem de mide hastalığından dolayı tedavi olmak üzere Atina'da bulunmaktadır. Gaye-i Milliye gazetesinde "*Bir Levha-ı İbret*" başlığıyla yayınlanan haberde, Çerkez Ethem ile Cafer Tayyar Bey'in Atina'da muhtemelen karşılaşacakları, bunlardan birinin vatan için fikriyle, dimağıyla, vicdaniyle uğraştıktan sonra mecruhiyeti neticesinde Atina'ya gönderildiği, diğerinin ise doğduğu topraklara ihanet ederek, düşmanla birleştiğini ve "*bu içtiği kardeş kanlarının neticesi midesinin harap olması sebebiyle ve bu ihanetinden dolayı Atina'da taktir görmek için*" gittiği ifade edilmektedir. Bkz. "*Bir Levha-ı İbret*", *Gaye-i Milliye*, 10 Mart 1337/10 Mart 1921, Yıl 1, S. 6, s. 1.

¹⁵³³ BCA, nr. 30.18.1.1/4.52.14.

¹⁵³⁴ BCA, nr. 30.18.1.1/10.41.13.

geliş yol giderlerinin yanı sıra kaldıkları süre içerisinde ikamet yevmiyesi de ödenmiştir¹⁵³⁵.

Diğer yandan malûllerden memleketlerine sevkedilenlere ulaşım imkanı sağlamak için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin 20.3.1923 tarihinde Hükümet tarafından hazırlanan ve meclise sunulan “15 Mayıs 1335 tarihli Mülkiye harcırah kararnamesine¹⁵³⁶ bir zeyl ilâvesi hakkında (1/8) numaralı kanun lâiyhası” ile konu gündeme gelmiştir. Kanun teklifi hakkındaki Müdafaa-i Milliye ve Muvazene-i Maliye Encümenlerinin mazbataları 22 Nisan 1925 tarihinde müzakere edilmiştir. Dersim mebusu Feridun Fikri Bey, Karahisar-ı Sahip mebusu İzzet Ulvi Bey, Kütahya mebusu ve Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey usule dair söz almışlardır. Teklif ile ilgili olarak her hangi bir tartışma yaşanmamıştır¹⁵³⁷.

Bu kanun layihası 27.04.1925 tarih ve 646 numara ile yasalaşmıştır. Dört maddeden oluşan kanununun birinci maddesinde; muharebe ve askeri harekâta vazife esnasında yaralanmış veya malûl kalmış olup sıhhi heyet kararıyla tedavi ve hava değişimi için belirli süre memleketlerine sevkleri gerekli görülen erkân, ümera, zabitan, memurin ve asker mensuplarının gönderilmeleri sırasında harcırahları devlet tarafından ödenecektir. Bu askerler içerisinde tamamen iyileşerek vazifelerine dönmeleri uygun olanların harcırahları da karşılanacaktır. İkinci maddede mâlûl, mecruh ve hasta askerlerin sevkleriyle ilgili İcra Vekilleri Heyetinin bir talimatname hazırlaması gerektiği karara bağlanmıştır. Son iki madde ise kanunun yürürlük ve yürütmesi ile ilgilidir¹⁵³⁸.

Cumhuriyet Döneminde de malûllerin sağlık raporlarının düzenlenmesinde titiz davranılmıştır. Malûliyeti kesinleşen askerlerin malûliyet derecelerini gösteren sağlık raporunun hastane sağlık heyetleri tarafından ivedilikle düzenlenmesi istenmiştir. Onların sağlık işleri bağlı buldukları birliklerin kumandanlıkları tarafından da sıkı bir şekilde takip edilmiştir¹⁵³⁹.

¹⁵³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 18, İçtima Senesi 2, 109. İçtima, (22.4.1341), s. 411.

¹⁵³⁶ 155 numaralı “Mülkiye Harcırah Kararnamesi” hakkında bkz. Düstur, Tertip 2, C. 11, (10 Teşrinievvel 1334-15 Mart 1336), Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s. 261-274.

¹⁵³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 18, İçtima Senesi 2, 109. İçtima, (22.4.1341), s. 411-414.

¹⁵³⁸ 646 numaralı “15 Mayıs 1335 Tarihli Mülkiye Harcırah Kararnamesine Müzeyyel Kanun” bkz. Resmi Ceride, 2 Mayıs 1341/2 Mayıs 1925, Sene 3, nr. 99, s. 153-154.

¹⁵³⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1763, Gömlek: 68, Belge nr. 68-1.

Malûllerin bütün sağlık işlerinin ve resmi işlemlerinin gerçekleştirildiği ve kayıtlarının tutulduğu yer ise Müdafaa-i Milliye Vekaleti Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti olmuştur. Mevki kumandanlıkları onların malûliyet durumlarını gösterir bütün kayıtları bu şubeye göndermişlerdir. Kayıtların zamanında tutulmadığı durumlarda Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti, ilgili mevki kumandanlıklarına müracaat ederek malûlün tekaüd sebebi veya tekaüdlük derecesi gibi gerekli bilgileri sormuştur¹⁵⁴⁰. Yine mutad olduğu üzere malûl gaziler tedavi edilip malûliyet raporlarının düzenlenmesinin ardından memleketlerine sevk edilmişler ve yolculukları sırasındaki bütün ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır¹⁵⁴¹.

Tekaüd işlemlerinin gerçekleşmesi için en önemli belge şüphesiz sağlık raporudur. Zira, askerlerin malûliyeti bu raporla kesinleşmektedir. En az üç tabibin imzasının bulunduğu raporlar 08.06.1930 tarihli 1683 numaralı kanunun kabulüne kadar her iki yılda bir, söz konusu kanundan sonra ise üç yılda bir yenilenerek askerlerin malûliyet durumunun değişip değişmediğine bakılmıştır¹⁵⁴².

Malûl gazilere maaş bağlanmasında ve malûllük sıfatı verilmesinde oldukça titiz davranıldığı görülmektedir. İlgili kurumlar arasında yapılan yazışmalarda malûllük derecesinin sıkı bir inceleme süreci sonunda tespit edildiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda 21 Şubat 1928'de Karahisar-ı Sahib Sancağı Sandıklı kazası nüfusuna kayıtlı 1884 doğumlu Burburoğullarından Ahmed oğlu Recep isimli bir kişi, harp malûlü olduğunu ifade ederek Sandıklı asker alma şubesine müracaat etmiştir. Kendisi müracaatında Çanakkale Harplerinde Arıburnu'nda mecruh olarak Beyoğlu'ndaki Sultaniye Mektebi (Galatasaray Lisesi) Hilâl-i Ahmer Hastanesinde tedavi olduğunu ve malûliyet raporuyla taburcu edildiğini ifade etmiştir. Ancak, Ahmed oğlu Recep raporu kaybettiğini ifade ederek mağduriyetinin giderilmesini ve kendisine harp malûlü maaşı bağlanmasını talep etmiştir¹⁵⁴³.

Sandıklı Asker Alma Şubesi, durumu Zaiyat ve Harp Mezarlıkları Şubesine iletmiş, bu şube ise hastanenin bağlı olduğu Hilâl-i Ahmer'den söz konusu kişiye ait malûliyet raporunun suretinin gönderilmesini talep etmiştir. Hilâl-i Ahmer konuyu

¹⁵⁴⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1710, Gömlek: 68, Belge nr. 68-14, 15, 16, 17.

¹⁵⁴¹ Kızılay Arşivi, nr. 4/31.

¹⁵⁴² *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 3, 50.

¹⁵⁴³ Kızılay Arşivi, nr. 139/47.

araştırarak, hastanede Ahmed oğlu Recep'in malûliyetine dair herhangi bir malumatın bulunmadığı bilgisini vermiştir¹⁵⁴⁴.

Bunun üzerine Müdafaa-i Milliye Vekaleti Sıhhiye İstihbarat Şubesi Müdüriyeti, Sandıklı Asker Alma Şubesi'ne gönderdiği yazıda Ahmed oğlu Recep'e ait kayıtların bulunamadığını, ancak her ihtimale karşı kendisini mağdur durumda bırakmamak ve gerçeği ortaya çıkarmak için bir kısım sorular sorulmasını istemiştir. Bunun üzerine adı geçen kişiye;

- a) Ay ve sene olarak yarananma tarihi,
- b) Yaralandığını zabıt ve efraddan kimlerin gördüğü,
- c) Bağlı bulunduğu tümen, tabur ve takım kumandanlarının isimleri,

d) Hangi mevkide pansuman yapıldığı ve ilk olarak hangi hastaneye götürüldüğü gibi soruların sorulması ve cevaplarının kendilerine gönderilmesi istenmiştir¹⁵⁴⁵.

Kurumlar arasındaki bu yazışmalardan sonra meselenin nasıl sonuçlandığı konusunda herhangi bir bilgi elde edilememiştir. Burada dikati çeken bir husus 1915 yılında cereyan eden Arıburnu muharebelerinden 1928 yılına kadar geçen onüç yıllık süre içerisinde hala harp malûlü olduğunu iddia eden kişilerin bulunmasıdır.

2.1.2. Malûllere Suni Uzun Temini

Malûllerin suni uzuvları önceden olduğu gibi bu dönemde de devlet tarafından karşılanmıştır. Savaşlarda yaralanarak kol, bacak gibi organlarının tamamını veya bir kısmını kaybeden askerler için Ordu suni uzuv imalathanesi Balkan Savaşı'ndan sonra Gülhane Hastanesinde malûllere hizmet vermeye başlamış idi. Bu uzuvlar askerlerin çalışma ve hareket edebilme yeteneklerini artırıyordu. Gülhane'de tahta ve odundan koltuk değnekleri, takma kol ve bacakların imal edilmesi için çalışmalara başlanılmıştı. Esasen Balkan Harpleri'nden itibaren Gülhane Hastanesi'nde sistemli bir şekilde üretilmeye çalışılan suni uzuvlar gerek I.

¹⁵⁴⁴ Kızılay Arşivi, nr. 139/47-2.

¹⁵⁴⁵ Kızılay Arşivi, nr. 139/47-3-6.

Dünya Harbi ve gerekse Milli Mücadele dönemlerinde malûller tarafından kullanılmıştır¹⁵⁴⁶.

Milli Mücadele döneminde harp malûlleri için yürürlükte bulunan sosyal güvenlik kanunlarında bazı değişikliklere gidilerek 23 Ekim 1920 tarihinde ve 280 numaralı bir kararname çıkarılmıştır. Bu kararname 24 Ağustos 1909 tarihine ait Tekâüt ve İstifa Kanunu'nun 25. maddesine ek olarak hazırlanmıştır. Buna göre, *“meydan-ı harpde ve eşkıya takibinde vazife başında askerlik hizmetini ifa ederken taraf-ı ulviye ve süfliyelerinden bir veya ikisinin ve maruz kaldığı bir arıza neticesi veya tamamıyla görme yeteneğini kaybederek hizmetini yerine getiremeyecek olan zabitan, efrat ve bilumum gönüllü efrada sarf-ı hükümet tarafından verilmek üzere suni aza yaptırılacaktır”* denilmektedir¹⁵⁴⁷. Bu şekilde kararname ile harp meydanlarında veya iç isyanlar nedeniyle veya askeri görevini ifa ederken çeşitli uzuvlarını kaybeden subay, er ve bütün Kuva-yı Milliyecilere suni uzuv yaptırılması kararlaştırılmıştır¹⁵⁴⁸.

Mütareke şartları gereği Gülhane Hastanesi'nde suni uzuvların yapılması, Anadolu'ya getirilmesi ve bunların malûllere dağıtılması son derece zor idi. Bu nedenle 1921'de Ankara'da malûl gaziler için suni aza üretmek amacıyla bir *“Malûlîn Aza-yı Sınai Yurdu”* kurulması düşünülmüştür. Aza-yı Sınai Yurdu için gerekli olan malzemeler Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanmıştır. Bir belgede Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin suni uzuv üretilmesi amacıyla kaynak çeliği, tutkal tavası, el mengenesi, 100 kg. yay çeliği, 100 kg. sert demir tel, kösele gibi malzemeleri Ankara'ya gönderdiği ifade edilmiştir. Bu malzemeler için Müdafaa-i Milliye Vekaletinden 1.000 lira ödeme yapılmıştır. ¹⁵⁴⁹. Fakat bu kurumun faaliyete geçtiği ile ilgili her hangi bilgi bulunmamaktadır.

Öte yandan Milli Mücadele Dönemi'nde Kayseri Hastanesi'nde de suni aza imal edildiği bilinmektedir. Anadolu'daki hastaneler suni uzuva ihtiyaç duyan malûlleri Kayseri Hastanesi'ne gönderiyorlardı. Örneğin Konya Hastanesi'nde tedavi

¹⁵⁴⁶ BCA, nr. 30.18.1.1/1.15.16; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 5, İçtima senesi 1, 92. İçtima, (30.10.1336), s. 232-233; “Tekâüt ve İstifa Kanununun 25inci Maddesine Müzeyyel Kararname”, *Düstur*, Tertip 3, C. 1, 23 Teşrinievvel 1336, nr. 280, s. 101; Müderrisoğlu, a.g.e., s. 269-270.

¹⁵⁴⁷ BCA, nr. 30.18.1.1/1.15.16; *Düstur*, Tertip 3, C. 1, 23 Teşrinievvel 1336, nr. 280, “Tekâüt ve İstifa Kanununun 25inci Maddesine Müzeyyel Kararname”, s. 101.

¹⁵⁴⁸ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 269-270.

¹⁵⁴⁹ Kızılay Arşivi, nr. 177/71; 177/74.

altında iken tekaüde sevk edilen hastalar içerisinde olan Zeytun Köyü'nden Bektaşoğlu Mehmet, Uşak bölgesi savaşlarında Kızılca Köyü mevkiinde şarapnel misketi nedeniyle yaralanmış ve 29 Mart 1921'de Konya Hastanesi'ne kaldırılmıştır. Yapılan tedavisinde her iki ayağı kesildiği için malûl kalmıştır. Bektaşoğlu Mehmet 20 Eylül 1921'de suni aza yapılması için Konya'dan Kayseri Hastanesi'ne sevk edilmiştir. Yine Kütahya'nın Eğrigöz Köyü'nden olan Tirecioğullarından Mehmet oğlu Süleyman Adana bölgesindeki harp sırasında teyyare bombası isabeti nedeniyle yaralanarak 23 Mart 1921 tarihinde Konya Hastanesine sevk edilmiştir. Burada ayakları tamamen kesildiği için suni uzuv yapılmak üzere 20 Eylül 1921 tarihinde Kayseri Hastanesine sevk edilmiştir. Aynı şekilde Dumlupınar Harbinde Keşif Muharebesinde yanma sebebiyle yaralanan Bilecik'in Cedid köyünden Çobanköylüoğullarından Hüseyin oğlu Hasan 6 Haziran 1921 tarihinde Hilâl-i Ahmer Konya Hastanesi'ne yaralı olarak kaldırılmıştır. Burada yapılan ameliyat sonucunda sol kolunun dirsekten aşağısı kesilmiştir. Hasan buradan Suni uzuv yapılmak üzere Kayseri Hastanesine sevk edilmiştir¹⁵⁵⁰.

Bu arada malûllere verilen suni azaların bozulması durumunda, bu uzuvların tamiri veya yeniden yapılması için gerekli masraflar devlet tarafından karşılanmıştır. Örneğin 8. Temmuz 1923 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere harp sırasında görevi başında geçirdiği kaza neticesi yaralanarak iki ayağından sakat kalan Niğdeli Emin Çavuş'un tedavisi Gülhane Hastahanesinde yapılmıştır. Bu tedavi sonucu Emin Çavuş'un ayakları kesilerek yerine protez takılmıştır. Fakat bu protezler zamanla kullanılmaz hale gelmiştir. Bunun üzerine Emin Çavuş içinde bulunduğu durumu devlet yetkililerine bir dilekçe ile bildirerek, kendisine yeniden ayak imal edilmesini talep etmiştir. Bu durum İcra Vekilleri Heyeti'ne intikal etmiş, Heyet, vazifesi uğrunda sakat kalan Emin Çavuş'un protez ayaklarının yeniden imaline ve bedelinin devlet tarafından ödenmesine karar vermiştir¹⁵⁵¹.

Aynı şekilde harp sırasında vazifesi uğrunda iki ayağının donması neticesinde sakatlanan Niğde Süvari Çavuşlarından Hacı Ali Efendi oğlu Mehmed Emin, Gülhane hastahanesinde 1914 yılında ameliyat olmuş, ayakları kesilmiş ve yerine suni ayak takılmıştır. Malûl gaziye yapılan bu suni ayaklar zamanla yıpranmış,

¹⁵⁵⁰Kızılçay Arşivi, nr. 44/314-7.

¹⁵⁵¹BCA, nr. 30.10.0.0/56.376.4.

hareketlerini engelleyerek rahatsızlık oluşturmuştur. Bir süre sonra da kullanılmaz hale gelmiştir. Bunun üzerine Mehmet Emin Niğde mutasarrıflığına başvurarak suni uzuvlarının yenilenmesini talep etmiştir. Mutasarrıflık suni uzvun Müdafa-i Milliye Vekaleti suni aza imalathanesinde beşbin altı yüz guruşa imal edilebileceğini tesbit etmiştir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti durumu İcra vekilleri heyetine bildirmiştir. İcra vekilleri heyeti konu hakkında Maliye vekaletini bilgilendirerek suni aza imali için gerekli ödeneğin sağlanmasını talep etmiştir. Maliye vekaleti sunu uzvun bedelini ödemek için bütçede belli bir tahsisat olmadığını belirterek, beşbinaltıyüz kuruşluk ödeneğin bütçede yer alan müteferrik tertibinden ödenmesine karar verilmiştir¹⁵⁵².

TBMM, 8 Şubat 1925 tarih ve 551 numaralı malûllerin terfi kanununun 3. Maddesi gereğince ihtiyaç duyulan suni uzuvların temini görevini Müdafa-i Milliye Vekaletine vermiştir. Bu bakanlık malûllerin müracaatı halinde ücretsiz olarak uzuv temin edecek, gerektiğinde tamiratını da gerçekleştirecektir. Aynı kanunun 4. maddesinde ise ülke içinde tedavisi mümkün olmayan malûllerden, durumları sıhhiye dairesince uygun bulunanların masrafları Müdafa-i Milliye tarafından karşılanmak üzere Avrupa'nın sağlık kurumlarından yararlanmak suretiyle tedavilerini yaptırabilecekleri bildirilmiştir¹⁵⁵³. Bunun yanında 31 Mayıs 1925 tarihli bir kararla vazifeleri sırasında malûl kalan Jandarmaların kesilen uzuvlarının yerine takılacak olan suni uzuvların parasının ordu mensubu askerler gibi hükümet tarafından karşılanması hükmü getirilmiştir¹⁵⁵⁴.

Bütün bu çabalara rağmen suni uzuv temini konusunda zaman zaman bazı aksaklıkların yaşandığı anlaşılmaktadır. Örneğin 27 Ocak 1928 tarihli İkdâm gazetesinde “*Şikayetler*” başlığı altında yer alan bir yazıda bir harp malûlü gazinin talebi dillendirilmiştir. Samsun'da İstiklâl harbi malûllerinden M. Necdet imzasıyla gönderilen yazıda;

“İstiklâl harbinde sol gözümü kaybettim. Gülhane hastanesinde gözüm ameliyat edilerek dört senedir sun'i göz istimal etmekteyim. Fakat artık kullanılmayacak bir hale gelmiştir. Pek rahatsız oluyorum.

¹⁵⁵² BCA, nr. 30.10.0/56.376.4, s. 2-3.

¹⁵⁵³ *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 3; bu konudaki müzakereler ile ilgili bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 13/1, İctima Senesi II, 50. İctima, (08.02.1341), s. 224.

¹⁵⁵⁴ BCA, nr. 30.18.1.1/14.34.20.

Burada [Samsun'da] gözüme uygun suni göz bulunmuyor. İstanbul'a gelmek için param yoktur. Çünkü memurum. Gözsüz gezmeye utanıyorum. Burada benim gibi bir çok gözlerinden malûl harp malûlü vardır. Onlar da fakir ve zavallıdır. Ne yapacağımızı bilemiyoruz. Oradan buraya bir kaç nevi göz gönderilse hem çok menfaat temin, hem de beşeriyete yardım edilmiş olur”

denilmektedir¹⁵⁵⁵.

Sonraki dönemlerde suni uzuvların yapımı ile ilgili Türkiye’de önemli gelişmeler olmuştur. Özellikle 1939-1950 yılları arasında Gülhane Hastanesi bünyesinde 1.010 kol, 350 kadar değişik protez, 16 bel ve sırt korsesi imal edilmiştir. Bunlara ilaveten 55 eski suni uzuv, malûllerin çeşitli faaliyetleri için kullandıkları 1.500 alet tamir edilmiştir¹⁵⁵⁶. 1960 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi ortopedi kliniği atölyelerinde, Türkiye’de ilk defa suni bacak yapılmış, Almanya’dan 2.500 liraya temin edilen suni bacak klinikte 350 liraya üretilmiştir¹⁵⁵⁷.

Görüldüğü gibi Cumhuriyet döneminde de malûl gazilerin sosyal ve ekonomik hayata dahil edilmeleri için suni aza temini önemli bir husus olmuştur.

2.2. EKONOMİK ALANDA YAPILAN DÜZENLEMELER

Birinci Dönem TBMM’de malûllerin durumları sık sık dile getirilmiş fakat mevcut koşulları iyileştirecek tam bir düzenleme yapılamamıştır. Ancak bu süreçte malûller ile ilgili gerçekleşen müzakereler ve çalışmalar daha sonraki dönemde yapılacak kanuni düzenlemelerin altyapısını oluşturmuştur.

2.2.1. Malûllere Maaş Bağlanması

Bilindiği gibi harp malûllerinin yaşamlarını devam ettirmeleri için kendilerine tekaüd maaşı bağlanmıştır. Malûliyetten kaynaklı tekaüt maaşının bağlanması harp sırasında kanunda belirtilen şartlarda malûl kalmakla mümkündür. Aynı zamanda malûliyet ile ilgili sağlık raporunun da düzenlenmiş olması gerekmektedir. Harp malûlleriyle ilgili 24 Ağustos 1909 tarihinde kabul edilen Askeri Tekaüd ve İstifa Kanunu¹⁵⁵⁸, yukarıda da bahsedildiği üzere gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemlerinde malûllere maaş bağlanması ve tekaüde ayrılmaları gibi hususların düzenlenmesinde esas teşkil etmiştir.

¹⁵⁵⁵ “Sun’i Göz (Bir Harp Malûlünün Recası)”, *İkdam*, 27 Birincikanun 1928/27 Ocak 1928, nr. 11380. s. 3.

¹⁵⁵⁶ Özbay, a.g.e., C. 1, s. 636.

¹⁵⁵⁷ “Tıp Fakültesi Ortopedi Kliniğinde Bacak Yapıldı”, *Ordu Malulleri*, S. 4 (Temmuz 1960), s. 27.

¹⁵⁵⁸ Bkz. Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 699 vd; *1332-1333 Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniyye*, Devre 3, İçtima Senesi 3, 1. Cilt fihristi, TBMM Bas. 1992, s. 214-215; keza bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 646.

Bu süreçte malûllere bağlanan maaşların olağanüstü koşullar sebebiyle yetersiz kaldığı görülmektedir. Özellikle savaş boyunca memur maaşları %10 ile %20 arasında iki kez zam görmüştür. Ancak savaş sırasında ve sonrası süreçte fiyatların olağanüstü artması sebebiyle memurların alım gücü %80 dolayında düşmüştür¹⁵⁵⁹. Fiyatların artışına paralel olarak alım gücü azalmış malûller geçimlerini temin edemez duruma düşmüşlerdir. Bu durum yaşanan olağanüstü şartlar gereği gerek İstiklal Harbi gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında da malûlleri olumsuz etkilemeye devam etmiştir.

Esasen Milli Mücadele Dönemi'nde malûller harbin bitimine kadar tekaüd edilmeyerek izinli sayılmışlardı. Bu durum onların mağduriyetlerini bir ölçüde gidermekteydi. Ancak 24 Ağustos 1922 tarihli kanun sadece İstiklal Harbi malûllerinin maaşlarına olumlu bir katkı sağlamıştır. Balkan ve I. Dünya Harbi malûlleri tekaüdlük maaşlarını aldıkları için bu kanundan yararlanamamışlardır¹⁵⁶⁰.

Bu bağlamda Cumhuriyet döneminde TBMM'de malûllerin durumu ile ilgili en sık tartışılan konuların başında Balkan ve I. Dünya Savaşı malûllerinin maaşlarının iyileştirilmesi hususu gelmektedir. Onların İstiklal Harbi malûllerinin sahip olduğu bütün haklardan yararlanmaları gerektiği sıklıkla dile getirilmiştir. Ayrıca, yeni bir tekaüd kanunu yapılarak malûllerin sosyal ve ekonomik şartlarının iyileştirilmesi de bir zorunluluk olarak görülmüştür.

Bununla beraber Milli Mücadele sırasında Kuva-yı Milliye birlikleri içerisinde bulunup kayıtlı olan veya kaydına ulaşamayanlara maaş tahsisi de bu dönemde meclis gündemini meşgul etmiştir. Aslında Kuva-yı Milliye mensuplarına 24 Eylül 1914 tarih ve 538 numaralı kanun¹⁵⁶¹ ve 23 Ekim 1920 tarih ve 280 numaralı kararname¹⁵⁶² gereğince maaş ödenebiliyordu. Ancak, uygulamada tereddütler ortaya çıkmakta idi. Bu tereddütler karaname ile iş görülmesinden kaynaklanıyordu. Bir kanun çıkararak meseleyi kesin çözüme bağlamak gerekiyordu. Bu amaçla Karesi Mebusu Vehbi Bey 1923 yılının sonunda bir kanun teklifi vermiştir. Bu teklif Kuva-yı Milliye mensuplarının hangi şartlarda takaüde sevkedileceklerini esasa

¹⁵⁵⁹ Korkut Boratav; *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitapevi, 7. Baskı, İstanbul 2003, s. 36.

¹⁵⁶⁰ *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 124.

¹⁵⁶¹ Düstur, Tertip 2, C. 6, s. 1282-1283.

¹⁵⁶² BCA, nr. 30.18.1.1/1.15.16; 280 numaralı "Tekait ve İstifa Kanununun 25inci Maddesine Müzeyyel Kararname", Düstur, Tertip 3, C. 1, 23 Teşrinievvel 1336, s. 101.

bağlıyordu¹⁵⁶³. Teklif 7 Şubat 1924 tarih ve 408 numara ile “*Mücadele-i Milliyede Şehid Olan Gönüllü ve Kuva-yı Milliye Zabitan ve Efradı Ailelerine Maaş Tahsisi Hakkında Kanun*” adıyla yasalaşmıştır. Buna göre Askeri Tekaüt ve İstifa Kanununun 35 ve 36. maddelerine ek olarak düzenlenmiş olan 24 Eylül 1914 tarihli kanun gereğince İstiklal Harbi’nde malûl olan Kuva-yı Milliye subay ve erlerine tekaüd maaşı bağlanmıştır. Şehit olanların ise ailelerine maaş ödenecektir¹⁵⁶⁴.

Öte yandan üstün hizmetleri görülen Kuvayı Milliye malûllerine hidamat-ı vataniye tertibinden maaş verildiği de görülmüştür. Örneğin Saruhan Sancağı mutasarrıflığının İcra Vekilleri Heyetine müracaatı üzerine Kuvayı Milliyecilerden Bekir Çavuş hidamat-ı vataniye tertibinden maaşla mükafatlandırılmıştır. Saruhan Mutasarrıflığından İcra Vekilleri Heyetine gönderilen bir yazıda yerli Rum ve Ermenilerden oluşan baskın çetelerinin şehri tahrip ettiği sırada Kuva-yı Milliyecilerin dağlara çıkarak ahalinin hayatlarını korumaya çalıştıkları ifade edilmiştir. Bu sırada kasabanın Ayn-ı Ali mahallesinden Ahmedoğlu Bekir Çavuş’un, her türlü tehlikeyi göze alarak hayatını hiçe saydığı, üç gün üç gece Ermeni ve Rum çeteleri ile çatıştığı, bu sırada yaralanarak bir kolunu kaybettiği bildirilmiştir. Bekir Çavuş’un kahramanca karşı koyması sonucu Rum ve Ermeni çeteleri mahalleye girememiştir. Bu nedenle Bekir Çavuş’a hidamat-ı vataniye tertibinden maaş bağlanması önerilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti öneriyi Maliye Vekaletine havale etmiştir. Bakanlık konuyu inceleyerek 1 Mart 1923 tarihli olumlu mütalaasını Bakanlar Kuruluna bildirmiştir. Bunun üzerine İcra Vekilleri Heyeti 18 Mart 1923 tarihli toplantısında Ahmed Oğlu Bekir Çavuş’un hidamat-ı vataniye tertibinden maaş almasını onaylamıştır¹⁵⁶⁵.

Öte yandan harp malûllerinin maaşları arasında var olan eşitsizlikler sıklıkla dile getirilen meselelerden birisi olmuştur. Bu eşitsizliği gidermek ve Balkan ve I. Dünya Harbi malûllerinin durumlarının iyileştirilmesini sağlamak için mecliste zaman zaman görüşmeler yapılmıştır. Örneğin 26 Aralık 1923 tarihinde Kütahya mebusu Recep Bey, İstanbul mebusu Ali Rıza ve Rize mebusu Rauf Beyler, Balkan Muharebesi ile I. Dünya Harbi’nde malûl kalıp 1. ve 2. derece malûliyet ile tekaüde sevk edilmiş olan zabitan tekaüdüleri esnasındaki rütbe maaşları ile tahsisat-ı

¹⁵⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 5, İçtima Senesi I, 96. İçtima, (6.2.1340), s. 623 vd.

¹⁵⁶⁴ Resmi Ceride, 28 Şubat 1924/28 Şubat 1340, Sene 2, nr. 61, s. 1.

¹⁵⁶⁵ BCA, nr. 30.10.0/133.953.1.

fevkaladelerinin hayat boyunca tam olarak ödenmesi hususunda kanun teklifi vermişlerdir¹⁵⁶⁶. Bu teklif Layıha Encümeni'ne gönderilmiştir. Ancak, teklifin encümenden geri dönmediği ve her hangi bir işleme tabi tutulmadığı anlaşılmıştır.

Maaş eşitsizliği konusu 23 Ocak 1924 tarihinde Eskişehir mebusu Mehmet Arif Bey tarafından da dile getirilmiştir. M. Arif Bey, kendisinin meclise sunduğu “*malûllerin askerlik şubelerinde görevlendirilmeleri*” ile ilgili kanun teklifinin müzakeresi sırasında yaptığı konuşmasında, memlekette üç kısım malûl bulunduğunu ifade etmiştir. Buna göre dereceleri ve rütbeleri aynı olan malûller I. Dünya Harbi Öncesi, I. Dünya Harbi ve İstiklal Harbi malûlleri olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Aynı şartlardaki I. Dünya Harbi öncesi malûlü 10 mecdiye emekli maaşı alırken ¹⁵⁶⁷, I. Dünya Harbi malûlü 20-30 lira, İstiklal Harbi malûlü ise 80 ile 100 lira arasında maaş almaktadır. O, TBMM'nin malûller arasındaki bu farkı ortadan kaldırması gerektiğini, bütün savaşlardaki malûllerin aynı gaye uğrunda uzuvlarını kaybettiklerini, aralarında böyle bir ayırımın doğru olmadığını belirtmiştir¹⁵⁶⁸. Bu çalışmaların ve çabaların bir sonucu olarak 1925 yılının Şubat ayında bütün malûllerin terfihi hususunda mecliste kapsamlı bir kanun yapılmıştır.

2.2.1.1. 08.02.1925 Tarihli Bilumum Askeri Malûllerin Terfihi Kanunu

Sakarya Harbi sonrasında tartışılmaya başlanan ve 24 Ağustos 1922 tarihinde yasalaşan malûllerin terfi ve ikdarı hakkındaki kanun ile İstiklal Harbi malûllerin ekonomik durumları mevcut koşullar içerisinde düzeltilmeye çalışılmış idi. Yukarıda bahsedildiği üzere Milli Mücadele devam ederken olağanüstü savaş koşullarından ve ekonomik sıkıntılardan dolayı esaslı ve kapsamlı bir terfi kanunu yapılamamıştır. Bunun yerine 24 Ağustos 1922 Terfi ve İkdar Kanunu ile harp malûlleri tekaüd edilmeyerek yeni bir terfi kanunu çıkarılıncaya kadar izinli sayılmışlardır. Böylece malûllerin tekaüd edilmeleri durumunda maaşlarında meydana gelecek düşüş engellenmiştir¹⁵⁶⁹.

TBMM bu düzenlemeyi yaparken malûl gazilerin yanında cepheye göndereceği yeni insan unsurunu ve toplumun maneviyatını da düşünmüştür. Zira

¹⁵⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İctima senesi 1, 74. İctima, (26.12.1339), s. 452.

¹⁵⁶⁷ 1 mecdiye=20 kuruş, 10 mecdiye=200 kuruş=2 lira. Bkz. Pakalın, a.g.e., C. 2, s. 428.

¹⁵⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 5, İctima senesi 1, 88. İctima, (23.01.1340), s. 284-285.

¹⁵⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İctima senesi 2, 46. İctima, (03.02.1341), s. 114.

cephede yaralanan ve malûl kalan askerlere sahip çıkıldığını göstermek askerlerin motivasyonu açısından önemli idi. Böylece cephede savaşacak yeni asker bulmakta yaşanabilecek güçlükler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Harp malûlleri ile ilgili çıkarılan daha önceki terfi kanunu bütün malûllerin refah seviyelerini artırmada yeterli görülmemiştir. Bu nedenle malûllerin geçimini temin etmek için bir terfi kanunu hazırlanması hususunda çalışmalar birinci ve ikinci TBMM dönemlerinde devam etmiştir. Bu bağlamda 11 Ekim 1922’de İstanbul mebusu Ali Rıza Bey ile Karahisar-ı Sahip mebusu Ali Bey, daha kapsamlı bir düzenleme yapmak amacıyla bir temenni takrir vermişlerdir. Takrirden harp malûllerinin terfiğine esas olacak kapsamlı bir kanun meydana getirilememesi yüzünden malûllerin sefaletle düştükleri, bu nedenle yapılacak yeni kanunu hazırlamak için Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimaiye, İktisat ve Müdafaa-i Milliye Encümenlerinden gönderilecek dörder azadan oluşan bir komisyon kurulmasının uygun olacağı belirtilmiştir. Bu komisyonun azami bir ay içerisinde bir kanun layihası hazırlaması da planlanmıştır. Takrir verildikten sonra İstanbul mebusu Ali Rıza Bey, Amasya mebusu Ömer Lütfü Bey, Sinop mebusu Hakkı Hami Bey ve Erzurum Mebusu Durak Bey söz hakkı almışlardır. Bütün milletvekilleri malûllerin içinde bulunduğu kötü koşullara değinerek, bilumum malûlleri kapsayıcı bir kanunun yapılması gerektiğini savunmuşlardır¹⁵⁷⁰. Bu temenni takriri Müdafaa-i Milliye Encümenine havale edilmiştir¹⁵⁷¹. Bu vesile ile harp malûlleri konusu tekrar gündeme gelerek uzun süre müzakere edilmiştir¹⁵⁷².

Takrirden ilgili görüşmeler sırasında Balkan Harbi’nde malûl kalan bir subayın mektubu da okunmuştur. Bu mektupta subay “*İstiklal Harbindekiler için bir şey yapmak istiyorsunuz, fakat bizi de unutmayın, pek istirham ederiz. Aynı gaye uğrunda ben de bir bacağımı kaybettim*” diyerek meclise seslenmiştir. Malûllerin benzer talepleri milletvekillerinin konuya vicdani açıdan da bakmalarını zorunlu kılmıştır¹⁵⁷³.

¹⁵⁷⁰ BCA, nr. 30.10.0.0/56.376.13, s. 3; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 23, İçtima Senesi 3, 117. İçtima, (11.10.1338), s. 337-341.

¹⁵⁷¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 23, İçtima Senesi 3, 117. İçtima, (11.10.1338), s. 338-339.

¹⁵⁷² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 23, İçtima Senesi 3, 117. İçtima, (11.10.1338), s. 339-341.

¹⁵⁷³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 23, İçtima Senesi 3, 117. İçtima, (11.10.1338), s. 338-339.

Takrir hakkında söz alan Erzurum mebusu Durak Bey konuşmasında, malûllerle ilgili yasal düzenlemelerin tam olarak uygulanmamasının temel sorunu oluşturduğunu dile getirmiştir. O, malûllerden bir kısmının memleketlerine gidemediklerini, bu nedenle İstanbul'da kalarak aç ve muhtaç bir şekilde dilendiklerini ve dilenenlerin sayısının da oldukça fazla olduğunu bildirmiştir. Buna dair verdiği örnekte Yüzbaşı Necip Efendi adlı bir subayın Kafkas Cephesi'nde kolunu kaybettiğini, ardından Ruslara esir düştüğünü, bilahare kaçarak İstanbul'a geldiğini, fakat kendisi ile ilgilenilmemesi nedeniyle dilenmeye başladığını belirtmiştir. Durak Bey, zorlukla memleketi Erzurum'a ulaşan Necip Efendi'nin burada da sokaklarda araba ile gezdirilerek dilenmek zorunda bırakıldığını ifade etmiştir¹⁵⁷⁴.

Terfih kanunu ile ilgili hazırlıkların mecliste gündeme gelmesinden bir süre sonra malûl Miralay İsmail Hakkı Bey, hazırlanacak kanunun "*malûlleri rahatlatacak ve milletin şanına yakışır bir kanun layihası olmasına katkıda bulunmak için*" malûllerin isteklerini içeren bir belgeyi Müdafai Milliye Encümenine sunmuştur. Bu talepler İcra Vekilleri Heyetinin de uygun görüşüyle 5 Aralık 1922 tarihinde Müdafai Milliye Encümenine sunulmuştur¹⁵⁷⁵.

Mecliste terfih kanunu ile ilgili görüşme ve çabalar dönemin basın organlarında da yer almıştır¹⁵⁷⁶. Böylece malûller gazeteler yoluyla meselenin meclisin gündeminde olduğundan haberdar olmuş, bununla ilgili eleştiri ve beklentilerini dile getirmişlerdir. Bu müzakere sürecinde İstanbul'daki malûl gaziler, Tan gazetesine müracaat ederek mevcut terfih kanunu layihasının ihtiyaçlarını tam karşılamayacağını beyan etmişlerdir. Malûllerin ifadelerine göre, henüz TBMM'de encümenlerde bulunan kanun layihasının özellikle ikinci kısmı, harp malûlü olan askerlerin terfihini sağlayacak nitelikte değildir. Zira, mevcut durumda¹⁵⁷⁷ birinci derecede malûl olan efrada 300, ikinci derece malûl olana 275, üçüncü derecede malûl olan efrada 175, dördüncü derecede malûl olan efrada 125, beşinci derecede malûl olan efrada 75 ve altıncı derecede malûl olanlara 50 kuruş maaş verilmektedir.

¹⁵⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 23, İctima Senesi 3, 117, İctima, (11.10.1338), s. 339-340.

¹⁵⁷⁵ BCA, nr. 30.18.1.1/6.40.8.

¹⁵⁷⁶ Tan, 23 Mart 1339/23 Mart 1923, S. 55, s. 4.

¹⁵⁷⁷ İki gözünden mahrum olanlar **birinci derece**, iki kol ve iki ayağı kesik olanlar **ikinci derece**, bir kol ve bir ayağı kesik olanlar **üçüncü derece**, bir kol ve bir bacağı felce uğramış ve hareketden sakıt olanlar **dördüncü derece**, bir gözü veya bileği sakat olanlar **beşinci derece**, iki parmağı kesik veya mermi isabeti ile bir uzvu noksan olanlar **altıncı derecede** sayılmaktadır. bkz. Tan, 23 Mart 1339/23 Mart 1923, S. 55, s. 4.

Terfi ve İddar Kanunu Taslağına göre ise birinci ve ikinci derecede malûl olanlar ağır malûl sayılmakta ve bu durumda bulunan malûl erlere 20 lira maaş artışı verilmesi öngörülmektedir. Diğer derecelerdeki malûl maaşları ise eskisi gibi kalmaktadır¹⁵⁷⁸.

Esasen uzuv kaybının olduğu malûliyetler birinci, ikinci ve üçüncü derece olarak sınıflandırılmış olup ilk üç dereceye giren malûl sayısı son üç dereceli malûliyetlere göre çok daha azdır. En yoğun malûliyet derecesi dördüncü, beşinci ve altıncı derecelerdir. Bu şekilde sayıları daha çok olan fakat zam almayan malûller düzenlemeye itiraz etmişlerdir.

Görüldüğü üzere gazetelerde yer alan değerlendirmeler dikkate alındığında Terfi Kanunu Layihası malûllerin beklentilerini karşılamamıştır. Terfiyelerinin herkesin boynunun borcu olduğu, vatanının müdafaası için en kıymetli uzuvlarını kaybedenleri terfi etmemenin meclisin kadirşinaslığına yakışmayacağı ifade edilmiştir¹⁵⁷⁹.

Kanun teklifinin eşitsizliği gidereceği beklentisi içinde olan Balkan ve I Dünya Savaşı malûlleri meclise gönderdikleri mektuplarda bu çalışmalarını takdir ettiklerini dile getirmişlerdir. Onlar İstiklal Harbi öncesindeki malûllerin de vatan uğrunda savaşarak uzuvlarını kaybettiklerini, düzenlemeler yapılırken kendilerinin de unutulmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Mesela Çanakkale Savaşları esnasında sol gözüne şarapnel isabet ederek malûl kalan ve aldığı yaralardan dolayı sağ gözü de yarım gören Kıdemli Yüzbaşı Cevat Efendi, İstanbul mebusu Ali Rıza Bey aracılığıyla TBMM'ye bir mektup göndererek malûllerin içler acısı durumunu arz etmiştir. Ali Rıza Bey de bu konuyu 23 Ocak 1924 tarihinde mecliste gündeme getirerek Çanakkale Muharebatı esnasında malûl olan Kıdemli yüzbaşı Cevat Efendi'nin ve emsalinin esbab-ı terfiyelerinin temini konusunda temenni tavrını vermiştir. Tavr TBMM tarafından Başbakanlığa gönderilmiştir¹⁵⁸⁰. Ancak bu çabaların sonuç vermesi ve bütün malûllerin refahını sağlayacak kanunların yapılması zaman almıştır¹⁵⁸¹.

¹⁵⁷⁸ *Tan*, 23 Mart 1339/23 Mart 1923, S. 55, s. 4.

¹⁵⁷⁹ *Tan*, 23 Mart 1339/23 Mart 1923, S. 55, s. 4.

¹⁵⁸⁰ BCA, nr. 30.10.0.0/6.35.24, s. 1-3; aynı konuda bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 5, içtima senesi 1, 87. İçtima, (21.01.1341) s. 245-248.

¹⁵⁸¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 23, İçtima Senesi 3, 117. İçtima, (11.10.1338), s. 338-339.

Mecliste malûllerin terfipleri için yapılan tartışmalar kısa sürede sonuç vermemekle birlikte, çıkarılacak kanunun altyapısını oluşturmuştur. 1922-1923 yıllarında tartışılan mesele 1925'te kanun layihası haline gelmiştir.

Yapılan çalışmalar neticesinde Müdafaa-i Milliye Encümeni 1 Şubat 1924 tarihinde "*Bilumum malûllerin terfi ve ikdarı hakkındaki kanun layihası*"nı hazırlayarak meclise sunmuştur. Kanun teklifinde Müdafaa-i Milliye Encümeni başkanı Karahisar-ı Sahip mebusu Ali Bey ile encümen üyeleri İzmit mebusu Mustafa Bey ve Zonguldak mebusu Yusuf Ziya Beylerin imzaları bulunmaktadır. Layihada bundan evvel düzenlenmiş olan tekaüd ve istifa kanunu çerçevesinde verilen tahsisatların yeterli olmadığı, malûllerin hayatını birtakım ızdıraplarla geçirmek zorunda oldukları belirtilmiştir. Bu nedenle bilumum harp malûllerinin terfihinin zaruri olduğu ifade edilmiştir. Derecelerine göre bütün malûllere tahsisat verilmesi önerilmiştir¹⁵⁸².

Müdafaa-i Milliye Encümeninin bilumum malûllerin terfihi ile ilgili hazırladığı kanun teklifi 15 madde ve malûliyet derecelerinin sınıflandırmasına yönelik 70 alt başlıktan oluşmuştur. Bu teklifin ilk maddesine göre; Tekauüt ve İstifa Kanununun 24 ve 25 nci maddeleri gereğince malûl kalıp, 26 ncı maddede gösterilen 1-6 dereceden malûliyetleri sıhhiye raporuyla kesinleşen "kara, hava, muvazzaf, mütekait, ihtiyat, milis, jandarma erkân, ümera ve zabitan ve memurin ve askeriye ile küçük zabitan ve efrada" bağlanmış olan emekli maaşlarına ve fevkalâde tahsisatlarına belli miktarlarda zam yapılacaktır¹⁵⁸³.

Bu kanun teklifine göre verilmesi önerilen zamlar şu şekildedir;

Tablo-28. 8.2.1925 Tarihli Bilumum Askeri Malûllerin Terfihi Kanunu Kapsamında Yapılan Zam Teklifi

Derece	Zabitan (Lira)	Efrada (Lira)
1	50	25
2	45	20
3	35	15
4	30	10
5	25	Arazi-i emiriye veya metrûkeden 20 ilâ 50 dönüm arazi
6	20	

¹⁵⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 46. İnkat, (03.02.1341), s. 114.

¹⁵⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 120.

İkinci maddeye göre malûl zabitan ve efrattan hayatını kendi kendine devam ettirmekten aciz oldukları askeri sıhhiye heyeti raporuyla ve mahalli hükümetlerce belgelenenler devletin denetimi altındaki yurtlarda ücretsiz olarak barındırılacaklardır. İaşeleri ise maaşlarından kesilmek suretiyle temin edilecektir. Ancak, bu yurtların muvazene-i umumiyeden idare edilen askerî ve mülkî hastanelerin nezareti altında faaliyet göstermeleri gerekmektedir.

Üçüncü maddeye göre Müdafa-i Milliye Vekaleti malûllerin müracaatları üzerine sun'î uzuvlarını ücretsiz olarak imal ve tamir etmeye memur edilmiştir. Dördüncü maddede ise yurt içinde tedavileri mümkün olamayacağı sıhhiye dairesince belirtilen malûllerin masrafları Müdafaa-i Milliye Vekâletince karşılanmak suretiyle Avrupa'daki sıhhi müesseselere gönderileceklerdir.

Beşinci maddede malûller için gerekli sıhhi malzemeler, en yakın askeri, mülkî ve belediye hastanelerinden - miri fiyatı karşılığında- temin edilecektir. Altıncı maddede malûl yurtlarında bulunan askerlerin söz konusu yurtların bağlı buldukları hastanelerce, memleketlerinde bulunanların ise Sıhhiye Vekâletine bağlı müesseseler tarafından ücretsiz olarak tedavi edilecekleri belirtilmiştir.

Yedinci maddeye göre bütün malûller 1925 (1341) mali senesi başlangıcına kadar ve müteakiben her iki senede bir defa askeri sıhhiye heyeti tarafından muayene edilecektir. Muayene neticesine göre malûliyet ve terfih dereceleri yeniden tespit ve tashih olunacaktır.

Sekizinci madde Askeri Tekaüt ve İstifa Kanununun yayın tarihi olan 1909 (1325) senesinden evvel malûlen tekaüde sevk edilmiş olanların malûliyet derecelerinin yeniden tespiti ile ilgilidir. Bunlar 1909 kanununa göre emekli edilecekler, söz konusu terfih kanunu hükümlerinden de yararlanacaklardır.

Dokuzuncu maddeye göre onaylı fotoğraflı hüviyet varakası bulunan askeri malûller köprü, iskele geçiş ücretleri ve kara ve deniz şirketleri ve idarelerinin nakliye vasıtalarından ücretsiz olarak yararlanacaklardır. Onuncu maddede ise malûl askerlerle evlenen ve muhassesat-ı zatiyeden kendine ait maaşı olan hanımların maaşlarının kesilmeyeceği belirtilmiştir. Onbirinci maddede umumi mekteplerde ücretsiz olarak tespit edilen kontenjanların tercihen şehit ve malûl asker evlâtları için kullanılacağı ifade edilmiştir. Onikinci maddede ise İstifa ve Tekaüt Kanununa ek olarak düzenlenmiş 1-6 dereceli emraz cetvelinin yeniden gözden geçirileceğini ve

düzenleneceğini bildirmektedir. Tasarının son üç maddesi ise yürütme ve yürürlük zamanı ile ilgilidir¹⁵⁸⁴.

Kanun layihası incelenmek üzere Muvazene-i Maliye encümenliğine havale edilmiştir. Muvazene-i Maliye Encümenine giden tasarı Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey'in huzurunda tetkik edilmiştir. Encümen 16 Ocak 1925'te bir Mazbata hazırlayarak meclise sunmuştur. Mazbatada Müdafa-i Milliye Encümeni tarafından hazırlanan layihanın sadece birinci maddesi yeniden düzenlenmiş, diğer maddelere müdahale edilmemiştir. Düzenlenen birinci maddeye göre Tekaüt ve İstifa Kanununun 24. ve 25. Maddeleri gereğince malûl kalıp 26.maddede gösterilen derecelerden malûliyetleri sıhhi heyet tarafından onaylanan kişilere maaşlarından başka 13 Aralık 1919 tarih ve 306 numaralı, "Maaşat Zemaimi Hakkında Kararname"¹⁵⁸⁵ veya tahsisat-ı fevkaladeye göre verilmekte olan ve bundan sonra özel kanunlar ile tahsis edilecek ödeneklere ilave olarak aylık belli bir zam verilecektir. Beşinci ve altıncı dereceden malûl olan küçük zabıt ve erlere ise zam verilmeyip arazi tahsis edilecektir¹⁵⁸⁶. Bu öneri yapılması planlanan iyileştirme aşağıdaki şekildedir;

Tablo-29. 8.2.1925 Tarihli Bilumum Askeri Malûllerin Terfihi Kanunu Kapsamında Teklif Edilen Diğer Zam Miktarı

Derece	Zabıtana (Lira)	Efrada (Lira)
1	30	10
2	25	10
3	20	7
4	15	5
5	10	Beşinci ve altıncı derecede malûl küçük zabıt ve efrada kıymetli hazıraları itibariyle bir defaya mahsus olarak ikişer yüz liralık arazi temlik olunur.
6	10	

Mecliste yeni terfihi kanunu görüşmeleri devam ederken Harp Malûlleri Cemiyeti müdahil olmuş ve bazı taleplerini içeren bir dilekçe ile TBMM'ye başvurmuştur. Bu cemiyetin taleplerinin bir kısmı dikkate alınarak Muvazene-i Maliye Encümeninde bulunan mevcut kanun layihasına dahil edilmiştir. Harp Malûlleri Cemiyeti temsilcileri vatanın istiklali uğrunda uzuvlarını kaybeden ve hayatlarını zor bir durumda devam ettiren "*canlı bir şehid halinde*" millete emanet

¹⁵⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İctima Senesi II, 46. İctima, (03.02.1341), s. 120.

¹⁵⁸⁵ Düstur, Tertip 2, C. 11, (10 Teşrinievvel 1334-15 Mart 1336), Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s. 488-491.

¹⁵⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İctima Senesi II, 46. İctima, (03.02.1341), s. 121.

edilen malûllerin geçim sıkıntılarının hafifletilmesini istemişlerdir. Cemiyetin malûller için talep ettiği temel istekler şu şekildedir¹⁵⁸⁷;

1- Vatanın istiklali uğrunda aynı fedakarlığı yapmış subay ve erlerin, benzer şekilde malûl kalmış bulunmaları nedeniyle emekli maaşları dışında yapılacak olan zamlarda erlerin korunması istenmiştir. Cemiyetin birinci dereceden altıncı dereceye kadar olan malûl erler için istediği zam miktarı şöyledir: Birinci dereceye 35 lira, sırayla diğer derecelere 30, 25, 15, 10 ve 5 lira.

2- Malûl Gaziler Cemiyeti kanununun 6. maddesinde bir kısım değişiklikler yapılmasını teklif etmiştir. Buna göre “*malûl yurtlarında kalan malûllerin tedavisi mezkur yurtların bağlı buldukları hastaneler tarafından ve yurt haricindekilerin tedavisi Sıhhiye Vekaleti teşkilat-ı sıhhiyesi tarafından meccanen ifa edilir*” maddesinin hariçtekiler kelimesinden sonra “*ve efradı ailelerinin*” ve “*teşkilat-ı sıhhiyesi*”nden sonra “*ve belediye hastaneleri*” fıkraları ilave edilmelidir.

4- Bilumum malûl askerlerin bilcümle “*tekalif ve rüsumu şahsiyeden muaf olması*” talep edilmiştir.

5- İhtiyacı olan ve çalışabilecek durumda bulunan malûl askerlere milli metrukeden 50 ile 100 dönüm arazinin ücretsiz verilmesi talep edilmiştir.

6- Malûl askerlerden küçük zabıt ve efradın vefatlarında efrad ailesine zabitan gibi maaş tahsis olunması istenmiştir.

7- Hanesi olmayan malûl askerlere bedeli 15 sene zarfında tamamen ödenmek şartıyla milli emlak ve metruk araziden durumlarına müsait bir ev verilmesi talep edilmiştir¹⁵⁸⁸.

Kanun teklifinin müzakereleri sırasında söz alan Ardahan mebusu Halit Paşa, malûllerin bir bütün olarak ele alınmasını, rütbe farkı gözetilmeksizin hepsinin aynı haklardan yararlandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre subaylarla erler arasında verilecek zamlarda fark gözetilmemelidir. O, ikisinin de insan olduğunu,

¹⁵⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 113-118; Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Harp Malulleri Cemiyeti temsilcileri terfi kanunu ile birleştirilmek üzere daha önce de teklif göndermişlerdir. Bu belge Müdafaa-i Milliye Vekaletine verilmiş ve bu teklif TBMM Müdafaa-i Milliye Encümenine ulaştırılmıştır. Bkz. BCA, nr. 30.10.0.0./56.376.9.

¹⁵⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 118.

erlerin de subaylarla beraber muharebe ettiğini, kucak kucağa döğüşüğünü ifade etmiştir¹⁵⁸⁹.

Halit Paşa, malûl gazilerin fedakarlıklarına değinerek mutlaka onların refahlarının sağlanması gerektiği üzerinde durmuştur. Zaferin ülkenin maddi ve manevi kaynaklarının sarfedilmesiyle kazanılabileceğini, bu kaynakların güçlendirilmesi için çalışılması gerektiğini belirtmiştir. O, “*kuvve-yi maneviyenin bir fitrat ve ilahi bir vergi*” olduğunu, bu gücün Türk ordusunda bulunduğunu bildirmiştir. Halit Paşa, dünyadaki bütün milletlerin ordularının manevi kuvvetini artırmak için gerek savaş ve gerekse barış zamanında her türlü tedbiri aldıklarını, muharebelerde şehid olanların ailelerine ve malûllere iyi bir hayat vermek ve bunların refahını temin etmek için gerekli olan çalışmaları yaptıklarını hatırlatmıştır.

Halit Paşa, maneviyatın dikkate alınmaması halinde sıkıntılar oluşabileceğine vurgu yapmıştır. Ona göre, daha önce malûl kalıp da hükümet tarafından sahip çıkılmayan kişilerin içinde bulunduğu koşulları gören yeni askerler “*feda-yi can*” edemeyeceklerdir. Bu askerlerin şahit oldukları durum karşısında maneviyatları sarsılacaktır. Halit Paşa konuşmasında , maneviyatı olmayan bir kuvvetin sayıca fazla olmasının bir anlamı olmadığını, bu kuvvetin “*sürü*” halinde kalacağını, bu nedenle zaferin hayal olacağını dile getirmiştir¹⁵⁹⁰. O, Türk askerinin kendisi ile ilgili kanunlar çıkmasını beklemeden cepheye koştüğünü, Mehmetciğin sonunu düşünmeden vatani tehlikede gördüğünde mücadeleye atıldığını belirtmiştir¹⁵⁹¹.

İstanbul mebusu Kazım Karabekir Paşa da malûllerin vatan için yaptıkları fedakarlıklara dikkati çekerek şunları söylemiştir;

“Muhterem efendiler! Bu malûl gazilerin bir kısmı Balkan Muhaberesi ile Harb-i Umumide ve bir kısmı da İstiklâl Harbinde, bizim gibi askerlerin göstermiş oduğu hedeflerde yaptıkları fedâkârlık neticesi olarak malûl kaldıkları için şahsen teessürüm bu hususta fevkalâde ziyadedir. Onun için bu zavallı arkadaşlarımız hakkında birkaç söz söylemeyi vicdan borcu duydum.

Arkadaşlar! Bugün ölüme koşmak kolay bir şey değildir. Ölüm karşınızda bütün dehşetiyle belirdeği zaman onun üzerine atılmak için her türlü hissiyattan tecerrüt etmek, büyük fedâkârlık hissiyle meşbu olmak lâzımdır. Bugün malûl gazilere yapacağımız muamele yalnız kendilerinin terfihleri için değil, bundan ziyade geride kalan ordu zabitan ve efradını düşünmek lâzım. Bu malûller daima seyyar bir heykel-i ibret gibi dolaşacaklardır. Bunları görecektir zabitan; bunları ne kadar müsterihülkalp görürse onlar o kadar fedakâr

¹⁵⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 127.

¹⁵⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 50. İçtima, (08.02.1341), s. 217.

¹⁵⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 50. İçtima, (08.02.1341), s. 217-218.

olacaklardır. Milletın böyle yüzellisekiz milyon kúsur liralık bütçesinin ilk maddesini malûl arkadaşlarımızın teşkil etmesi, ilk maddesinde bunların düşünülmesi pek muvafık idi. Bu zavallılar içinde tâ Balkan Harbi'nden kalanlar vardır. Bunların bir kısmı artık müsin insanlardır. Bunlar gittikçe vefat ettikleri için bu yekûn gittikçe düşecektir. Bugün, iki gözden mahrum bir kaymakamla karşı karşıya geldiğim bir vaziyet beni bihuzur ediyor. Bu kaymakam, “Beni aptesthaneye götürecektir kimse yok mu?” diye bağıyordu. Çünkü kendisi iki gözden mahrum olduğu için ailesi, evin ihtiyacatını tesviye için çarşıya gitmişti. Bu vaziyeti gören zabıtlar - kulağımla işittim – diyorlardı ki, “işte istikbalimiz!”

Onun için bendeniz de bu teklifin kabulünü Heyeti Celileden rica ederim. Bu suretle ordu zabitanının hissiyatı fedakâranesini de temin ederiz. Malûllerimizin de istikbalini terfih ederiz. Yalnız birinci maddenin tayyî ile bunun yerine Müdafaa-i Milliye Encümeninin birinci maddesinin “Arazi-i emiriye veya metrûkeden yirmi ilâ elli dönüm arazi” cümlesinin “Kıymeti hazıraları itibariyle bir defaya mahsus olmak üzere ikişeryüz lira kıymetinde arazi temlik olunur” suretinde tadilen kabulünü teklif ediyorum”¹⁵⁹².

Kanunla ilgili görüşmelerde söz alan Giresun mebusu Hakkı Tarık Bey, malûl gaziler kanununun gazilerin ve bunlara mensup olan ailelerin göz yaşlarıyla bir encümeden diğerk encümene ve oradan da meclise sevk edildiğini, bu kanunun malûl gazileri terfih edecek bir şekilde çıkmasının son derece önemli olduğunu ve bunun meclis için namus borcu telakki edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. O, malûl gazilerden bazılarının hayatını idame ettirebilmek için mutlaka başkasının yardımına ihtiyaç duyduğunu, onların bu durumunun ailesini ve çocuklarını da olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Hakkı Tarık Bey bazı malûllerin aileleri tarafından han ve kahve köşelerine terk edildiklerine de işaret etmiştir. O, malûller için hayatın ızdıraba dönüştüğünü, birçoklarının ölümü tercih eder konuma geldiklerini, birbirlerine savaş meydanlarında diğerk arkadaşları gibi “*niçin ölmedikleri ve niçin sefalet çektikleri*” serzenişinde bulduklarını hatırlatmıştır. Hakkı Tarık Bey bu sıkıntılardan kaynaklanan aile facialarının önlenmesi için meclisin titizlikle çalışması gerektiği görüşünü savunmuştur¹⁵⁹³.

Mecliste malûllerle ilgili yapılan görüşmelerde milletvekilleri, kendilerini şehit ailelerine ve malûllere karşı vicdani bir sorumluluk içinde gördüklerini dile getirmişlerdir. Bu sırada İstiklal Harbi'ne katılarak malûl kalan subay ve erlere fevkalade tahsisat verilmesi görüşü ortaya çıkmış, bu amaçla Müdafaa-i Milliye Encümeninde hususi bir encümen oluşturulmuş, başkanlığına ise Yusuf İzzet Paşa getirilmiştir¹⁵⁹⁴.

¹⁵⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 131.

¹⁵⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 121.

¹⁵⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 124.

Kanun teklifinin görüşmeleri sırasında Eskişehir mebusu Mehmed Arif, Kırşehir mebusu Lütfü Müfit, Giresun Mebusu Hakkı Tarık, Erzurum Mebusu Cazım, Konya Mebusu Mustafa Fevzi, İstanbul mebusu Kazım Karabekir, Rize mebusu Ekrem, Karesi Mebusu Ahmet Süreyya, Sinop mebusu Recep Zühtü, İstanbul mebusu Ali Rıza, Erzurum mebusu Rüştü, Denizli mebusu Haydar Rüştü gibi milletvekilleri çeşitli takrirler vererek malûllerle ilgili muhtelif tekliflerde bulunmuşlardır¹⁵⁹⁵.

Bu arada müzakereler sırasında farklı alternatifler de düşünülmüştür. Malûllere arazi tahsisi, şirketlerde istihdamları veya memuriyet verilmesi önerilmişse de bunların hiçbirisinin müsbet bir netice veremeyeceği görüşü ağırlık kazanmıştır¹⁵⁹⁶.

Görüşmeler sırasında malûllere karşı minnettarlığın sık sık dile getirildiği görülmektedir. Bu anlamda Eskişehir Mebusu Arif Bey, konuşmasında malûllerin *“bir milletin hamaset ve fedakarlığının canlı bir timsali olduklarını, her milletin kendi malûllerini kendi şeref ve şanlarıyla mütenasip bir şekilde terfih ettiklerini”* hatırlatmıştır. O, Türk Milletinin ve Cumhuriyet idaresinin şanına yakışır bir şekilde malûllerin terfih edeceğinden şüphesi olmadığını da ifade etmiştir¹⁵⁹⁷.

Müzakere edilen terfih ve ikdar kanunu 8 Şubat 1925 tarihinde 551 numara ile kanunlaşmıştır¹⁵⁹⁸.

Bu kanun ile İstiklal Harbi malûlleri ile Balkan ve I. Dünya Savaşı malûllerine eşit miktarda zam yapılmıştır. Ancak, Balkan ve I. Dünya Savaşı malûllerinin asıl maaşları düşük olduğu için sonuçta maaşlarda tam bir eşitlik söz konusu olmamıştır¹⁵⁹⁹. 8 Şubat 1925 tarihli ve 551 numaralı kanununa göre Tekaüd ve İstifa Kanununun 24. ve 25. maddeleri gereğince malûl kalıp 26.maddede gösterilen derecelerden malûliyetleri sıhhi heyet tarafından onaylanan berri, bahri, havai, muvazzaf, mütekaid, ihtiyat, milis, jandarma, erkan,ümera ve zabitan ve memurin ve mensubin-i askeriye ile küçük zabitan ve efrada maaşlarından hariç

¹⁵⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 50. İçtima, (08.02.1341), s. 219-220.

¹⁵⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 124.

¹⁵⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 129.

¹⁵⁹⁸ Resmi Ceride, 23 Şubat 1341/23 Şubat 1925, Sene: 3, nr. 84, s. 10-13; Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler, s. 1-2.

¹⁵⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 124.

olmak üzere 13 Aralık 1919 tarih ve 306 numaralı, “Maaşat Zemaimi Hakkında Kararname”¹⁶⁰⁰ veya tahsisat-ı fevkaladeye göre verilmekte olan ve bundan sonra özel kanunlar ile verilecek olan ödeneğe ilave olarak aylık zam ve arazi verilecektir¹⁶⁰¹.

Bu zamlar 1. Derecede malûl kalmış subaya 50 lira, erlere 25, 2.Derecede malûl kalmış subaylara 45, erlere 20, üçüncü derecede subaylara 35, erlere 15, 4.Derecede subaylara 30, erlere 10 lira şeklinde olacak ve beşinci ve altıncı derecede malûl astsubaylar ve erlere bir defaya mahsus olmak üzere 200'er liralık arazi verilecektir¹⁶⁰².

Bu kanuna göre verilen miktar şu şekildedir;

Tablo-30. 8.2.1925 Tarihli Bilumum Askeri Malûllerin Terfihi Kanunu Kapsamında Verilen Zam Miktarı

Derece	Zabitana (Lira)	Efrada (Lira)
1	50	25
2	45	20
3	35	15
4	30	10
5	25	Beşinci ve altıncı derecede malûl astsubaylar ve erlere bir defaya mahsus olmak üzere 200'er liralık arazi verilmiştir.
6	20	

Yine terfih kanununa göre malûl askerlerden hayatını kendi kendine devam ettiremeyecek kadar aciz durumda olanlar, Müdafa-i Milliye Vekaletince İstanbul'da tesis edilecek Malûl Gaziler Yurdunda¹⁶⁰³ ücretsiz iskan edilecekler ve maaşlarından alınacak bir miktar ücret karşılığı ihtiyaçları giderilecektir. Ayrıca Müdafa-i Milliye vekaleti malûllerin müracaatları üzerine onların eksik olan uzuvları yerine ücretsiz olarak suni uzuv yapılmasını temin edecektir. Gerekirse bu uzuvları ücretsiz olarak tamir ettirecektir. Türkiye'de tedavileri mümkün olamayanların tedavileri ise Avrupa'da yaptırılacak ve bu masrafları Müdafa-i Milliye Vekaletince karşılanacaktır. Malûller için gerekli ilaç ve tedaviler oturdukları yere en yakın askeri, mülki ve belediye hastanelerince karşılanacaktır. Malûl Gaziler Yurdunda kalanların tedavileri ise yine müracaat ettikleri hastanelerde yapılacak ve ilaç masrafları Müdafa-i Milliye Vekaletince ödenecektir.

¹⁶⁰⁰ Düstur, Tertip 2, C. 11, (10 Teşrinievvel 1334-15 Mart 1336), Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s. 488-491.

¹⁶⁰¹ *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 1-2.

¹⁶⁰² *Resmi Ceride*, 23 Şubat 1341/23 Şubat 1925, Sene: 3, nr. 84, s. 10; *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 1-2.

¹⁶⁰³ İstanbul'un işgali sonrasında Rauf ve Kara Vasıf Beyler, İngilizler tarafından tutuklandıklarında ilk olarak Malul Gaziler Yurdu olarak kullanılan tarihi köşke getirilmişlerdir. Bkz. Altıntaş; a.g.e., s. 78.

Söz konusu kanun ile malûllere bir takım kolaylıklar da sağlanmıştır. Mesela fotoğraflı kimlik belgelerini gösterenler köprü ve iskelelerden geçişlerde ve kara ve deniz ulaşım araçlarından ücretsiz yararlanacak, malûllerle evlenecek bayanlardan devlet dairesinde çalışanların herhangi bir şekilde maaşından kesinti yapılmayacak ve devlet okullarında parasız olarak okutulacak öğrenci kontenjanı tercihen şehit ve askeri malûllerin çocuklarına ayrılacaktır¹⁶⁰⁴.

Kanun maddelerine bakıldığında esasen Müdafa-i Milliye Encümeni'nin vermiş olduğu teklif bazı ufak değişiklikler istisna tutulursa aynen kabul edilmiştir. Sadece birinci maddede arazi verilmesi ile ilgili esas Muvazene-i Maliye Encümeni'nin Mazbatasına göre çözüme kavuşturulmuştur. Burada Müdafa-i milliye Encümeni 5. ve 6. Derecede olan malûllere arazi olarak 20-50 dönüm verilmesini teklif etmiş iken Muvazene-i Maliye Encümeni bu miktarı 200 liralık olarak değiştirmiştir.

Öte yandan kanunun uygulaması ile ilgili birtakım aksaklıklar ortaya çıkmıştır. Zira, yapılan terfih zammına rağmen İstiklal Harbi malûlleri ile bundan önceki muharebelere katılıp da malûl olmuş askerler arasındaki maaş farkı kapatılamamıştır. Çünkü İstiklal Harbi malûlleri 24.08.1922 tarihinde 253 numara ile yapılan “*Malûlîn-i Guzâtın Terfih ve İkdarı hakkında*”ki kanunla tekaüd edilmeyip harp bitimine kadar izinli sayılmışlar, bilahare 18 Ekim 1923 tarih ve 354 numaralı “*İstiklal Harbi malûllerinin terfih ve ikdarı hakkındaki kanun ahkâmının temdid-i mer’iyetine dair kanun*”a¹⁶⁰⁵ göre izin süreleri yenilenmiştir. Sonuç olarak en son alınan maaş üzerine terfih zamları ilave edildiğinden İstiklal Harbi malûlleri toplamda daha fazla ücret almaya devam etmişlerdir. Mecliste malûllerin maaşlarında tam bir eşitlik sağlanması gerektiği üzerinde sıkça durulmuş ise de bu pratikte gerçekleştirilememiştir. Zira, dönemin ekonomik koşulları bütün malûllerin maaşlarında eşitlik sağlanmasına olanak vermemiştir. Bunun yanında müzakerelerde açıkça ifade edilmemekle birlikte muhtemelen Osmanlı dönemindeki malûllerle İstiklal Harbi malûlleri arasında bir farkın olması da düşünülmüş olabilir.

¹⁶⁰⁴ *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 4.

¹⁶⁰⁵ *TBMM Kavanin Mecmuası*, İkinci İntihab Devresi-Birinci İçtima Senesi, (11Ağustos Mart 1339’dan 22 Nisan 1330 Tarihine Kadar İmtidaat Eden İkinci İntihab Devresinin Birinci İçtima Senesi Türkiye Büyük Millet Meclisince Kabul Olunan Kanunlar İle Tefsirleri ve İttihaz Olunan Kararları Muhtevidir), TBMM Matbaası, Ankara 1924, s. 111.

Terfih Kanununun yürürlüğe girmesi öncesinde normal (malûl olmayan) asker emeklilerinin maaşlarını gösterir tablo¹⁶⁰⁶.

Tablo-31. Hizmet Müddetine Göre Tekâüd Edilenlerin 3 Şubat 1925 Tarihinde Maaş Miktarları

Rütbesi	Asıl Maaşı	Tahsisatı Fevkalade	Toplam	Hizmet Müddeti (sene)
Mirliva	2.250	2.125	4.375	25
Miralay	1.500	1.750	3.350	25
Kaymakam	1.250	1.625	2.875	25
Binbaşı	800	1.350	2.150	20
Kıdemli Yüzbaşı	390	600	990	15
Kıdemsiz Yüzbaşı	315	600	915	15
Mülazımievvel	96	600	696	6
Mülazımısani	70	600	670	5
Efrat	-	-	-	-

Terfih Kanununun yürürlüğe girmesi öncesinde malûlen emekli edilen askerlerin maaşlarını gösterir tablo¹⁶⁰⁷.

Tablo-32. Malûliyetinden Dolayı Derece Üzerinden Tekâüd Edilenlerin 3 Şubat 1925 Tarihinde Maaş Miktarları

Rütbesi	(1) nci derece			(2) nci derece			(3) ncü derece		
	Asıl Maaşı	Tahsisatı Fevkalad	Toplam	Asıl Maaşı	Tahsisatı Fevkalad	Toplam	Asıl Maaşı	Tahsisatı Fevkalad	Toplam
Mirliva	4.275	3.138	7.412	4.050	3.025	7.075	3.825	2.912	6.737
Miralay	2.850	2.425	5.275	2.700	2.350	5.050	2.550	2.275	4.825
Kaymakam	2.375	2.178	4.562	2.250	2.125	4.375	2.125	2.062	4.187
Binbaşı	1.880	1.940	3.820	1.760	1.880	3.640	1.640	1.820	3.460
Kıdemli Yüzbaşı	1.209	1.604	2.813	1.118	1.559	2.677	1.027	1.513	2.540
Kıdemsiz Yüzbaşı	976	1.464	2.440	903	1.354	2.257	829	1.350	2.179
Mülazımievvel	729	1.350	2.079	659	1.350	2.009	588	900	1.488
Mülazımısani	637	1.350	1.987	574	900	1.474	511	900	1.411
Efrat	300	600	900	255	600	825	175	600	775

Rütbesi	(4) ncü derece			(5) nci derece			(6) ncü derece		
	Asıl Maaşı	Tahsisatı Fevkalade	Toplam	Asıl Maaşı	Tahsisatı Fevkalade	Toplam	Asıl Maaşı	Tahsisatı Fevkalade	Toplam
Mirliva	3.600	2.800	6.400	3.375	2.687	6.062	3.150	2.275	5.725
Miralay	2.400	2.200	4.600	2.250	2.125	4.375	2.100	2.050	4.150
Kaymakam	2.000	2.000	4.000	1.875	1.937	3.812	1.750	1.875	3.625
Binbaşı	1.520	1.760	3.280	1.400	1.700	3.100	1.280	1.640	2.920
Kıdemli Yüzbaşı	936	1.404	2.340	875	1.350	2.195	754	1.350	2.104
Kıdemsiz Yüzbaşı	756	1.350	2.106	682	1.350	2.032	609	1.350	1.959
Mülazımievvel	518	900	1.418	448	900	1.348	377	600	977
Mülazımısani	448	900	1.348	385	600	985	322	600	922
Efrat	125	600	725	75	600	675	50	600	650

¹⁶⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İctima senesi II, 46. İctima, (03.02.1341), s. 117.

¹⁶⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İctima senesi II, 46. İctima, (03.02.1341), s. 117.

Tabloya göre malûllüğün birinci derecesinden tekaüde ayrılan bir mirliva normal tekaüde ayrılan bir mirlavanın aldığı maaştan % 69,41 oranında daha fazla maaş almaktadır. Buna karşılık malûlen tekaüde ayrılmış olan 6. dereceden bir mirliva normal tekaüde ayrılan bir mirlavadan % 30,85 daha fazla maaşa sahiptir.

Aynı şekilde malûlen 1. dereceden tekaüde ayrılan bir miralay normal tekaüd edilmiş bir miralayın aldığı maaştan % 57,46 daha fazla maaş almaktadır. Yine malûlen tekaüde ayrılan 6. dereceden bir miralay normal tekaüde ayrılan bir miralaydan % 23,88 daha fazla maaş almaktadır.

Bunun yanında 1. Dereceden tekaüde ayrılan bir kaymakam normal tekaüde ayrılan bir kaymakamdan % 58,67 oranında daha fazla maaşa sahiptir. Buna karşılık malûlen tekaüde ayrılan 6. dereceden bir kaymakam normal tekaüde ayrılan bir kaymakamın aldığı maaştan % 26,08 daha fazla maaş hak etmektedir.

Yine malûlen tekaüde ayrılan 1. dereceden bir binbaşı normal tekaüde ayrılan bir binbaşının aldığı maaştan % 41,26 oranında daha fazla maaş almaktadır. Buna karşılık 6. dereceden malûlen tekaüde ayrılan bir binbaşı normal tekaüde ayrılan bir binbaşının aldığı maaştan % 35,81 oranında daha fazla maaş almaktadır.

Malûlen tekaüde ayrılan 1. dereceden bir kıdemli yüzbaşı normal tekaüde ayrılan bir kıdemli yüzbaşının aldığı maaştan % 184,14 daha fazla maaş almaktadır. Buna karşılık 6. dereceden tekaüde ayrılan bir kıdemli yüzbaşı, normal tekaüde ayrılan bir kıdemli yüzbaşının aldığı maaştan % 112,52 oranında daha fazla bir maaşa sahip olmuştur.

Öte yandan 1. dereceden malûlen tekaüde ayrılan bir kıdemsiz yüzbaşı normal tekaüde ayrılan bir kıdemsiz yüzbaşının aldığı maaştan % 166,66 oranında daha fazla maaş almaktadır. Buna karşılık 6. dereceden tekaüdü gerçekleşmiş bir kıdemsiz yüzbaşıya normal tekaüde ayrılan bir kıdemsiz yüzbaşıya göre % 114,09 daha fazla maaş ödenmektedir.

Malûlen tekaüde ayrılan 1. dereceden bir mülazimievvel normal tekaüde ayrılan bir mülazimievvele göre % 198,70 daha fazla maaşa sahiptir. Buna karşılık malûlen tekaüde ayrılan 6. dereceden bir mülazimievvel normal tekaüde ayrılan bir mülazimievvelin aldığı maaştan % 40,37 oranında daha fazla maaş almaktadır.

Malûlen tekaüde ayrılan 1. dereceden bir mülazımisanini normal tekaüde ayrılan bir mülazımisanininin aldığı maaştan % 196,56 daha fazla maaş almaktadır.

Buna karşılık malûlen tekaüde ayrılan 6. dereceden bir mülazımısani normal tekaüde ayrılan bir mülazımısaninin aldığı maaştan % 37,61 oranında daha fazla maaş almaktadır¹⁶⁰⁸.

Tablo-33. Malûliyetinden Dolayı Derece Üzerinden Tekâüd Edilenlerin 8 Şubat 1925 Tarihinde Yapılan Zamla Birlikte Toplam Maaşları (Kuruş)

Rütbesi	1. Derece			2. Derece			3. Derece		
	Eski Maaşı	Aldığı Zam	Zamlı Maaş	Eski Maaşı	Aldığı Zam	Zamlı Maaş	Eski Maaşı	Aldığı Zam	Zamlı Maaş
Mirliva	7.412	5.000	12.412	7.075	4.500	11.575	6.737	3.500	10.237
Miralay	5.275	5.000	10.275	5.050	4.500	9.550	4.825	3.500	8.325
Kaymakam	4.562	5.000	9.562	4.375	4.500	8.875	4.187	3.500	7.687
Binbaşı	3.820	5.000	8.820	3.640	4.500	8.140	3.460	3.500	6.960
Kıdemli Yüzbaşı	2.813	5.000	7.813	2.677	4.500	7.177	2.540	3.500	6.040
Kıdemsiz Yüzbaşı	2.440	5.000	7.440	2.257	4.500	6.757	2.179	3.500	5.679
Mülazımievvel	2.079	5.000	7.079	2.009	4.500	6.509	1.488	3.500	4.988
Mülazımısani	1.987	5.000	6.987	1.474	4.500	5.974	1.411	3.500	4.911
Efrat	900	2.500	3.400	825	2.000	2.825	775	1.500	2.275

Rütbesi	4. Derece			5. Derece			6. Derece		
	Eski Maaşı	Aldığı Zam	Zamlı Maaş	Eski Maaşı	Aldığı Zam	Zamlı Maaş	Eski Maaşı	Aldığı Zam	Zamlı Maaş
Mirliva	6.400	3.000	9.400	6.062	2.500	8.562	5.725	2.000	7.725
Miralay	4.600	3.000	7.600	4.375	2.500	6.875	4.150	2.000	6.150
Kaymakam	4.000	3.000	7.000	3.812	2.500	6.312	3.625	2.000	5.625
Binbaşı	3.280	3.000	6.280	3.100	2.500	5.600	2.920	2.000	4.920
Kıdemli Yüzbaşı	2.340	3.000	5.340	2.195	2.500	4.695	2.104	2.000	4.104
Kıdemsiz Yüzbaşı	2.106	3.000	5.106	2.032	2.500	4.532	1.959	2.000	3.959
Mülazımievvel	1.418	3.000	4.418	1.348	2.500	3.848	977	2.000	2.977
Mülazımısani	1.348	3.000	4.348	985	2.500	3.485	922	2.000	2.922
Efrat	725	1.000	1.725	675	Arazi	675	650	Arazi	650

Bu maaşların alım gücünü görmek açısından bir örnek vermek anlamlı olacaktır. 1 Ocak 1925 tarihi itibarıyla İstanbul'da bir kg. ekmek fiyatı 20,5 kuruştur. Aynı tarihte 1 gram altın 823 kuruş, mecdiye 76 kuruş, 1 dolar 184 kuruş olarak tesbit edilmiştir¹⁶⁰⁹. Örneğin beşinci dereceden malûl bir mülazımievvel 1925 yılında

¹⁶⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi II, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 114-117, 123-124.

¹⁶⁰⁹ Tevhid-i Efkar, 1 Kanunusani 1341/1 Ocak 1925, nr 1265-4293, s 4; Kanunun çıktığı tarihte yani 8 Şubat 1925 yılında bir gram altının fiyatı 845 kuruş, mecdiye 77 kuruş, İngiliz lirası 909 kuruş 30 paradır. 1 Dolar 189 kuruş, 20 para olarak tesbit edilmiştir. Bkz. İkdâm, 8 Şubat 1341/8 Şubat 1925, nr. 10005, s. 4.

verilen zamlarla birlikte (1.348 +2.500) toplam 3.848 kuruş maaş almaya başlamıştır. Bunun yanında aynı dereceden tekaüd edilmiş bir mülazımısani ise 3485 kuruş maaş hak etmiştir¹⁶¹⁰. Buna göre 5 dereceden emekli edilmiş bir mülazımievvel maaşının tamamıyla 187,707 kg ekmek alabilmekte idi. Aynı derecede bir mülazımısani maaşının tamamıyla 170 kg ekmek, 6. derecede bir mülazımievvel 2997 kuruşluk zamlı maaşının tamamıyla 146,195 kg ekmek alabilmekte idi. Keza 6. Dereceden emekli edilmiş bir mülazımısani aldığı 2922 kuruşluk maaşının tamamıyla 142,536 kg ekmekalabilmekte idi.

Bununla birlikte 5. Dereceden tekaüd edilmiş bir er aldığı 675 kuruş maaşının tamamıyla 32,92 kg ekmek ,6 dereceden bir er ise 650 kuruş maaş ile 31,707 kg ekmek alabilmekte idi.

Malûllerin 1927 yılındaki alım gücünü ise şu şekilde vermek mümkündür; Altıncı dereceden bir mülazımievvel zamlı maaşı olan 2997 kuruşluk maaşının tamamıyla yaklaşık 193,855 kg ekmek ya da 19 kg. sadeyağ veya yaklaşık 33 kg. koyun eti alabilmiştir. Aynı dereceden bir mülazımısani 2922 kuruş maaşının tamamıyla 189 kg ekmek ya da 32,629 kg koyun eti veya 18,745 kg sadeyağ alabilmiştir. Buna karşılık altıncı dereceden bir malûl er bir ayda aldığı 650 kuruş maaşın tamamıyla 3,880 kg ekmek ya da 4,169 kg. sadeyağ veya yaklaşık 7 kg. koyun eti alabilmektedir. Bu rakamlara diğer temel ihtiyaçlar ve ev kiralari dahil edildiğinde, bu maaşların mevcut şartlar içerisinde özellikle düşük rütbeli subay ve erler arasında ciddi bir maddi sıkıntı yarattığı rahatlıkla görülebilir¹⁶¹¹.

Esasen milletvekilleri verilen terfih zamlarını pek de içlerine sindirememişlerdir. Meclis'te malûl gaziler ile ilgili kanunun kabulünün ertesi günü yani 9 Şubat 1925'te, bu yılın bütçe görüşmeleri sırasında malûllerin durumları tekrar gündeme gelmiştir. Konuşmalarda malûl gazilere yeterli paranın verilmeyerek bütçede tasarrufa gidildiği düşüncesi egemen olmuştur. Yusuf Akçura ve bazı

¹⁶¹⁰ Bu dönemde 1 Osmanlı lirası 100 kuruşa denk gelmekteydi. 1927 yılında 1 kg. ekmeğin fiyatı 15,46 kuruş, koyun etinin kg. 89,55 kuruş, şekerin kg. 44,42 kuruş, sadeyağın kg. 155,88 kuruş, zeytinyağı ise 93,53 kuruştur. bkz. Feridun Ergin, "Birinci Dünya Savaşı'nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III, S. 7, (Kasım 1986), s. 83.

¹⁶¹¹ Mesela 22 Mart 1926 tarihinde kabul edilen 789 nolu "Maarif Teşkilatına dair kanun"un dokuzuncu maddesine göre ilk tedarikat muallimlerinin maaşları 15 lira yani 1.500 kuruştur. Aynı kanunun onbirinci maddesine göre ise ayda 1.000 kuruştan çok 500 kuruştan az olmamak üzere ev kirası da verilmektedir. Bu konuyla ilgili bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavânin Mecmuası* (İkinci intihab Devresi-Üçüncü içtima senesi), C. 4, s. 522-525; ayrıca bkz *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 23, İçtima Senesi III, 75. İçtima, (22.03.1926), s. 295 vd.

mebuslar malûl maaşlarını düşük tutarak tasarrufta bulunmak yerine “*rüfeka-yı kiramın Amerika’dan getirdikleri lüks otomobillere*” izin verilmemesi ve tasarrufun buralardan yapılması gerektiğini söylemişlerdir. Konya Mebusu Mustafa Fevzi Efendi de malûllerin 6. derecesinde bulunan küçük zabitan ve erlere verilmesi kararlaştırılan arazinin malûlün bulunduğu mahalde temin edilmemesi durumunda arazi yerine tespit edilen 200 liranın nakden ödenmesini talep etmiştir. Ancak, Başbakanlık bu teklifi uygulamanın bütçeye dört milyonluk yeni bir yük getireceği, mevcut olan açığın daha da büyüyeceği gerekçesiyle kabul etmemiştir. Mustafa Fevzi Efendi hükümetin bu tutumunu şiddetle eleştirmiştir¹⁶¹².

Rize milletvekili Ekrem Bey de Duyun-u Umumiye’de paralar sarfedilirken malûl gaziler meselesinde tasarrufa gidilmesinin mantığının anlaşılmadığını belirtmiştir. Bir yandan binlerce liranın sarfına göz yumulurken diğer yandan malûl gaziler söz konusu olduğunda tasarruftan bahsetmenin “*metelikte hasis, lirada cömert*” atasözüne benzediğini ifade etmiştir¹⁶¹³.

Öte yandan kanunun uygulanması ile ilgili zaman içerisinde bazı aksaklıklar yaşanmıştır. Uygulamada yaşanan sorunlar nedeniyle terfih kanununun bazı maddelerinde düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu anlamda Canik mebusu Cavit Bey 15 Mart 1927 tarihinde bir kanun teklifi vermiştir. Teklifte, malûllerin terfihini düzenleyen 8 Şubat 1925 tarihli ve 551 numaralı kanunun 9. maddesinde malûl askerler ile izdivaç edecek hanımların maaşının kesilmeyeceğinin kararlaştırıldığı, buna karşılık kanunun neşrinden önce malûl askerlerle evlenmiş ve mahsusat-ı zatiyeden maaş alan hanımların maaşlarının kesilmeye devam ettiğini bildirilmiştir. Cavit Bey, bu durumun eşitsizlik yarattığını belirterek, kanunun kabulünden önce malûl askerlerle evlenmiş olan hanımların maaşlarının kesilmesini engelleyen bir kanun teklifi vermiştir. İlgili madde 15 Mart 1927 tarihinde değiştirilerek; “*Askeri*

¹⁶¹² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 13/1, içtima senesi 2, 51. İçtima, (09.02.1341), s. 259-264.

¹⁶¹³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 13/1, içtima senesi 2, 54. İçtima, (12.02.1341), s. 363; Bu konunun 1928 yılında da TBMM’de gündeme geldiği anlaşılmaktadır. TBMM’de Osmanlı dönemine ait borçların ödenmesi tartışmaları yapılırken Denizi milletvekili Mazhar Müfit Bey, Milli Mücadele’de bir çok insanın feda edildiğini, kanların aktığını, bir çok insanın malul ve telef olduğunu böyle bir durumda milyonlarca Osmanlı borcunun yeni TBMM tarafından ödenmesinin kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 6, İçtima senesi II, 10. İnikat, (01.12.1928), s. 13.

malûllerce evvelce izdivaç etmiş ve edecek mahsusat-ı zatiyeden sahib-i maaş herhangi hanımın maaşı kat' olunmaz" şeklinde yeniden düzenlenmiştir¹⁶¹⁴.

Benzer şekilde Terfih Kanununa fıkra eklenmesine dair Canik mebusu Talat Avni Bey tarafından da 21 Mart 1927 tarihinde bir kanun teklifi hazırlanmıştır. O, bu teklifinde 551 numaralı kanun gereğince bütün askeri malûllerin terfihinin sağlandığını, ancak I. Dünya Harbi'nde malûl oldukları halde İstiklal Harbi'ne de katılmış olan ve sayıları azami 25'i geçmeyeceği tahmin olunan malûl gazilerin mağdur duruma düştüklerini belirtmiştir. Talat Avni Bey teklifinde bu gibilerin İstiklal Harbi malûlleri gibi terfih edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bir başka deyişle I. Dünya Harbi'nde malûl kalıp, İstiklal Harbi'ne katılanlara İstiklal Harbi malûlü gibi maaş bağlanması istenmiştir. TBMM genel kurulu 26 Mart 1927 tarihinde bu teklifi Maliye Encümenine havale etmiştir¹⁶¹⁵.

Yapılan çalışmalar sonucunda 13 Nisan 1927 tarihinde 320 numaralı "*Bilumum Askeri Malûllerin Terfihine Dair Olan 8 Şubat 1341 Tarih ve 511 Numaralı Kanunun Birinci Maddesi Metninde Münderiç "Muvazzaf" Kaydının Sureti Tatbiki Hakkında Heyeti Umumiye Kararı*" kabul edilmiştir. Buna göre tekaüt edildiği halde hizmetinden istifade zarureti ortaya çıkan ve malûliyetine rağmen muvazzaf sınıfta bıraktıran veya emekli iken yeniden vazifeye alınan sınırlı sayıdaki birkaç kişinin 551 numaralı kanundan istifade etmeleri uygun görülmüştür¹⁶¹⁶.

Öte yandan yapılan zamların sehven maaşlara yansımadağı durumlarda malûller altı ay içerisinde başvuru yapma hakkına sahiptiler. Buna göre zamlı maaşını alamayanlar başvuruları esas alınarak takip eden ayda ödeneklerini zamlı olarak almışlardır. Fakat malûller terfih zammı başvurusunu çeşitli nedenlerle geciktirdikleri için zaman zaman mağdur duruma düşmüşlerdir. Örneğin Yüzbaşı İsmet Bey, I. Dünya Harbi'nde sağ bacağından yara almış, yapılan tedaviler sonucunda tam iyileşememiş ve bacağına 4 santimlik kısalma nedeniyle 6. dereceden tekaüt edilmiştir. Sicil dosyasında 1921, 1922, 1924 ve 1926 seneleri

¹⁶¹⁴ BCA, nr. 30.10.0.0/3.15.15, s. 4-5.

¹⁶¹⁵ BCA, nr. 30.10.0.0/3.15.15, s. 1-3.

¹⁶¹⁶ BCA, nr. 30.18.1.1/23.16.10; 13 Nisan 1927 tarih ve 320 numaralı, "Bilumum Askeri Malullerin Terfihine Dair Olan 8 Şubat 1341 Tarih ve 511 Numaralı Kanunun Birinci Maddesi Metninde Münderiç "Muvazzaf" Kaydının Sureti Tatbiki Hakkında Heyeti Umumiye Kararı", Düstur, Tertip 3, C. 8, s. 187; *Resmi Ceride*, 18 Nisan 1927, Sene: 5, C. 8, S. 586, s. 2457.

muayenelerinde bu malûliyetin mevcut olduğu kaydedilmiş ve malûliyetinin vazife esnasında olduğu belirtilmiştir. Adı geçenin terfih zammı 18 Temmuz 1933 tarihinden itibaren tahakkuk etmiştir. Yüzbaşı İsmet Bey, itiraz etmiş, terfih zammının 23 Şubat 1925 tarihinden itibaren ödenmesi için meclise başvurmuştur. Yapılan incelemede malûl gazinin terfih kanununun çıkmasını müteakip altı ay içerisinde başvurmadığı anlaşılmıştır. Bu sebeple geçmişe yönelik zamlarının ödenemeyeceği cevabı verilmiştir. Fakat, İsmet Bey bu cevap ile tatmin olmayarak yeniden müracaat etmiştir. Müracaatı değerlendiren Divan-ı Muhasebat adı geçen kişinin vatan uğrunda malûl kaldığı gerekçesiyle geçmişe yönelik talep ettiği zammı ve diğer hak edişlerini ödemeyi kabul etmiştir¹⁶¹⁷.

Yapılan terfih ve ikdar kanunuyla malûllerin hayatlarında iyileşme sağlanmaya çalışılmış, maaşlarına yapılan zamlarla mağduriyetleri engellenmek istenmiştir. Fakat bu iyileştirmenin yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir.

2.2.1.2. 08.06.1930 Tarihli Askeri ve Mülki Tekaüt Kanunu

Harp malûllerinin ekonomik hakları 1930 yılına kadar, esas olarak 24 Ağustos 1909 tarih ve 43 numaralı “Askeri Tekaüd ve İstifa” kanunu ve bu kanun çerçevesinde yapılan yasal düzenlemelerle sağlanmıştır. 1930 yılına gelindiğinde mevcut kanunun zamanın şartlarına uymaması, geçen süre zarfında çeşitli kararların ve hükümlerin alınması ve uygulamada sorunlar yaşanması sebebiyle hükümet tarafından değiştirilmesine karar verilmiştir. Yapılması düşünülen düzenlemenin en önemli tarafı 1930 yılına kadar Askeri Tekaüt ve İstifa Kanunu ile Mülki Tekaüt Kanunlarının ayrı ayrı değerlendirilmelerine karşılık yeni kanun layihasında “Askeri ve Mülki Tekaütlük Kanunu” şeklinde birleştirilmesidir. Bu konuda Maliye Vekaleti tarafından uzun süren inceleme ve mütalaalardan sonra hazırlanan 74 madde ve 6 muvakkat maddeden oluşan kanun layihası, Hükümet tarafından 6.4.1930 tarihinde meclise sunulmuştur¹⁶¹⁸.

Meclis tarafından 6 Nisan 1930’da Tekaüt Kanunu Muvakkat Encümenine havale edilen layiha, Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü ve Millî Müdafaa Vekili Abdülhalik Beylerin hazır oldukları bir oturumda müzakere edilmiştir. Teklif küçük çaplı bazı düzenlemelerden sonra Bütçe Encümenine havale edilmiştir. Bu

¹⁶¹⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, C. 7, 18. İnikat, (18.12.1935), s. 178-179.

¹⁶¹⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 20, İçtima senesi 3, 68. İnikat, 3.12.1930, s. 44-Sıra nr. 223, s. 1.

Encümente Maliye ve Müdafaa-i Milliye Vekillerinin hazır bulunduğu bir toplantıda müzakere edilen layiha ile ilgili 2.6.1930 tarihinde bir mazbata hazırlanmıştır. Bütçe Encümeni kanun teklifinin mali boyutu ile ilgili hususlarda bazı düzenlemeler yapmıştır. Bu Encümenin mazbatasını ile birlikte layiha 3 Haziran 1930 tarihinde mecliste müzakere edilmeye başlanmıştır¹⁶¹⁹.

Hükümetin ivedi bir şekilde müzakeresini istediği kanun layihası herhangi bir muhalefetle karşılaşmamıştır¹⁶²⁰. Yapılan çalışmalardan sonra 8 Haziran 1930 tarih ve 1683 sayılı “*Askeri ve Mülki Tekaüt Kanunu*” kabul edilmiştir¹⁶²¹.

Kanunun malûllere yönelik hükümleri 27. maddeden itibaren başlamaktadır. İlk olarak malûl tanımı yapılmıştır. Buna göre; “*vücutlarındaki arıza sebebiyle kıta vazifesini yapmaya muktedir olmayan zabitlerle bedeni kabiliyet nizamnamesi gereğince vazife göremeyecek olan askerî memurlara ve vazife ifasına mani ve tedavisi imkânsız hastalıklara yakalanmış mülkî memurlara malûl*” denilmiştir¹⁶²².

Ancak daha sonra uygulamada yaşanan tereddütler üzerine malûl tanımının tefsirine ihtiyaç duyulmuş ve 12 Haziran 1933 tarihinde çıkarılan 191 sayılı tefsire göre harp malûlü tabiri yeniden açıklanmıştır. Buna göre “*harbi intaç eden umumi veya kısmî seferberliğe veya seferberliği icap eden dahili tedibata iştirak eyleyen zabitlerle askerî memurlardan ve efrattan 551 numaralı*¹⁶²³ *kanunda mevcut altı dereceden birisine girecek surette malûl olanlara harp malûlü denir*” ifadesi kabul edilmiştir¹⁶²⁴.

1683 sayılı kanuna göre malûliyet için en az üç hekimden oluşan bir sıhhiye heyeti tarafından rapor verilmesi gerekmektedir. İhtisas gerektiren durumlarda uzmanın bulunması ve zabitler ile askerî memurları ilgilendiren hallerde bunlardan en az ikisinin askerî hekim olması şarttır. Zabitler ve askerî memurların raporları Millî Müdafaa Vekâleti Sıhhiye dairesinin ve mülkî memurların raporları Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletinin tasdiki ile kesinleşmiştir.

Keza vazifesi gereği kendi hatası bulunmaksızın her tür malûliyete uğrayan zabitler ve mülkî ve askerî memurlar bu kanun gereğince malûliyet maaşına hak kazanmışlardır. Yine efrat, küçük zabit ve gediklilerden barış zamanı askerî

¹⁶¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 20, İçtima senesi 3, 68. İnikat, (03.06.1930), s. 44-Sıra nr. 223, s. 2-5.

¹⁶²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 20, İçtima senesi 3, 68. İnikat, (03.06.1930), s. 31-33.

¹⁶²¹ Resmi Gazete, 11 Haziran 1930, S. 1517, s. 9041-9047.

¹⁶²² Resmi Gazete, 11 Haziran 1930, S. 1517, s. 9044.

¹⁶²³ 8.2.1341 tarihinde çıkarılan 551 numaralı kanun hk. Bkz. Düstur, Tertip 3, C. 6, s. 89.

¹⁶²⁴ Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler, s. 52-53.

vazifelerini ifa etmekte iken görevleri nedeniyle malûl kalanlar da malûliyet maaşına hak kazanacaklardır.

Kanunun 30. maddesinde malûliyet maaşlarının hesaplanmasına dair bilgiler yer almaktadır. Buna göre emekli olan bir malûl emekli edilmeden önce almakta olduğu son maaşı (bu maaş malûl olmayan sağlıklı asker maaşıdır) ile onun rütbesinde ve şartlarında olan sağlıklı bir askerin emeklilik maaşının arasındaki fark esas alınarak malûl maaşları hesaplanacaktır. Malûliyet derecesine göre tespit edilen oranlarda zam yapılarak maaşları belirlenecektir. Buna göre birinci derece malûllere farkın %90'ı oranında, ikinci derece malûllere %80'i oranında, üçüncü derece malûllere %70'i oranında, dördüncü derece malûllere %60'ı oranında, beşinci derece malûllere %50'si oranında ve altıncı derece malûllere %40'ı oranında zam yapılacaktır¹⁶²⁵. Bu düzenleme ile birinci derecedeki malûl sağlıklı olarak çalışırken aldığı maaşa çok yakın miktarda maaş alabilecektir. Bu oran diğer derecelere doğru gidildikçe azalacaktır. Görüldüğü üzere bu düzenleme malûlleri rahatlatacak bir uygulama getirmemiştir.

Harbiye ve muadili askerî okullardaki öğrenciler ile erler, küçük zabıtlar ve emeklilik hakkını kazanmamış gediklilerin malûlen emekliye sevkedilmeleri durumunda ise birinci derece malûllere 900, ikinci derece malûllere 825, üçüncü derece malûllere 775, dördüncü derece malûllere 725, beşinci derece malûllere 675, altıncı derece malûllere 650 kuruş maaş ödenecektir. Emekli olmaya hak kazanmış olan gedikli malûllerin derecelerine göre bu miktarlar emekli maaşlarına eklenecektir.

Kanunda gönüllülerin durumları 33. maddede açıklanmıştır. Buna göre savaşta ve iç güvenlik hizmetlerinde gönüllü olarak görev yaparken malûl kalanlara tıpkı erler ve zabıtların malûllerine ve şehitlerin yetimlerine tahsis olunan ödenekler gibi maaş bağlanacaktır¹⁶²⁶. Yine erlerden gerek silâh altına alınırken, gerek terhis esnasında resmî memur nezaretinde sevkolunurken kendilerinin kusurları bulunmaksızın kazaen malûl olanlara da malûliyet maaşı tahsis olunacaktır. Ancak, başka birisinin yerine askerlik yaptıkları anlaşılan erlerden malûl olanlara emekli maaşı bağlanmaz.

¹⁶²⁵ *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 48.

¹⁶²⁶ *Resmî Gazete*, 11 Haziran 1930, S. 1517, s. 9044.

Diğer taraftan yasaklanmış fiillerden, kanun, nizam ve emirlere aykırı hareketlerden dolayı meydana gelen malûliyetlerin askerî mahkemelerce hükmen sabit olması durumunda malûliyet ve terfih zammı ödenmez. Keza intihara teşebbüs veya keyif verici madde ve alkollü içecek ile zehirlenmek gibi kendi kusurları sonucunda malûl kalanlar malûliyet ve terfih zamlarından istifade edemezler.

Malûllerin en çok muzdarip oldukları hususlardan birisi ise iki senede bir yaptırılması gereken ve eziyete dönüşen muayeneleri idi. Bu durum 1683 sayılı kanunda “*dereceli askerî malûller her üç senede bir askeri sıhhiye heyeti tarafından muayene edilerek malûliyet ve terfih dereceleri yeniden tesbit olunur*” şeklinde düzenlenmiştir.

Muayenenin yapıldığı üç senenin başlangıç tarihi, malûliyet ve terfih derecelerini belirleyen raporun tasdik edildiği tarihtir. Şayet bu muayeneler neticesinde subay ve askeri memurlardan malûliyetleri sona ererek derece dışında kalanlar varsa malûliyet ve terfih zamları kesilir. Malûliyet dereceleri düşenler ise yeni derece üzerinden malûliyet zammı alırlar. Malûliyeti sona erenlere son raporun tasdiki tarihinden itibaren sadece hizmet müddetlerine göre isabet eden emekli maaşları verilir. Bu durumda olan erlerin ise emekli maaşları tamamen kesilir.

Malûliyetleri sona erenlerin, üç sene sonra, bir defaya mahsus olmak üzere tekrar muayeneleri yapılır. Aynı malûliyetin oluşması ile tekrar derece dahiline girmeleri gerekirse son muayene raporunun tasdikinden itibaren derecelerine göre malûliyet ve terfih zamları yeniden ödenmeye başlar¹⁶²⁷.

Bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra ilk olarak yapılacak muayene sonucunda malûliyetlerinde artma veya azalma imkânı olmayan malûllerden askerî sıhhiye heyetince durumları tesbit olunanlar bir daha muayene edilmeyeceklerdir. Böylece kolu, bacağı olmayan, gözleri görmeyen malûllerin lüzumsuz yere sıkıntı çekmeleri ve hastanelerin meşgul edilmesinin önüne geçilmiştir.

Malûl erlerden kıta ve kurum kayıt defterlerinden kayıtları tespit edilemeyenlerin, malûliyetlerine bağlı olarak hangi dereceden ve hangi tarihten itibaren maaş tahsisi lâzım geleceği sıhhiye heyeti raporu üzerine Millî Müdafaa Vekâletince kararlaştırılır. Terfih zamları yetimlere intikal etmez¹⁶²⁸.

¹⁶²⁷ *Resmi Gazete*, 11 Haziran 1930, S. 1517, s. 9044.

¹⁶²⁸ *Resmi Gazete*, 11 Haziran 1930, S. 1517, s. 9044.

TBMM’de malûllerin maaşlarıyla ilgili çalışmalar ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. 1937 yılında, 1683 sayılı Askeri ve Mülki Tekaüd kanununa ek bir kanun layihası düzenlenmiştir. Başvekaletin hazırlamış olduğu kanun layihasının giriş kısmında malûllerin ellerine geçen maaşla refahlarını temin etmenin mümkün olmadığı hatırlatılmış, Türk gençliğinin gelecek bir harpte de cansiperana savaşması için malûl maaşlarında bir iyileşme yapılması lazım geldiği ifade edilmiştir¹⁶²⁹. Yapılan bu düzenlemede muhtemelen yaklaşan II. Dünya Savaşı tehlikesinin rolü bulunmalıdır.

Başvekaletin hazırlamış olduğu layihada malûl subay ve askeri memurların terfih zamlarının bir misli artırılması önerilmiştir. Layihanın görüşülmesi sırasında Milli Müdafaa Vekaleti Siyasi Müsteşarı Necip Ali Küçüka, ülke için savaşırken kolunu, ayağını, gözünü ve aklını kaybetmiş malûl zabıtların olduğunu, bunların çok zor şartlar altında hayatlarını devam ettirmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Küçüka bu fedakar kişilere mutlaka sahip çıkılmasını ve terfih edilmelerini istemiştir¹⁶³⁰. Bu kanun layihası “*Askerî ve Mülkî Tekaüd Kanununa ek kanun*” adıyla 12.02.1937 tarih ve 3255 sayı ile kabul edilmiştir¹⁶³¹. Böylece malûl subaylar ile askeri memurların emekli maaşları iki katına çıkarılmıştır.

2.2.1.3. Malûllerin Maaşlarıyla İlgili Sorunlar

Malûl gazilerin maaşlarının bağlanması veya maaş ödemeleri ile ilgili birtakım problemler yaşanmıştır. Bu sorunların başında malûllere maaş ödemelerinde yaşanan gecikmeler, malûliyet dereceleri ve raporları ile ilgili sıkıntılar gelmektedir.

Malûllerin maaş konusunda yaşadığı en önemli sorun, ödemelerde yaşanan gecikmeler idi. Onlar bu gecikmeler nedeniyle geçimlerini temin edebilmek için borçlanmak zorunda kalıyorlardı. Borçlarını ödeyebilmek için sarraflara giderek maaşlarını kırdırıyorlardı. Yani alacağı maaşın %10 veya daha fazla bir oranını sarrafa bırakmak suretiyle onlardan peşin para alıyorlardı. Söz konusu uygulama zaten sıkıntı içerisinde olan malûllerin durumlarını daha da kötüleştiriyordu.

Malûllerin içine düştükleri bu tefecilik düzeni kamuoyunu da rahatsız etmiştir. Durum basın organlarına yansımıştır. Cumhuriyet Gazetesi bu durumu

¹⁶²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 19, İçtima Senesi 2, 75. Inikat, (12.06.1937), s. 281-Sıra nr. 270/2, 8.

¹⁶³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 19, İçtima Senesi 2, 75. Inikat, (12.06.1937), s. 281-Sıra nr. 270/2, 8.

¹⁶³¹ Resmi Gazete, 24 Haziran 1937, S. 3639, s. 8377.

gündeme taşımıştır. Gazetenin “*Mütakaitlerin Sarraflardan Çektikleri!*” başlıklı haberinde Yusuf adlı bir emeklinin görüşlerine yer verilmiştir. Onun verdiği bilgilerle göre maaşlarını sarraflara kırdırmak zorunda kalan emekliler, her üç aylıklarının birini yani neredeyse senede dört aylığa yakın bir miktarını sarraflara kaptırmaktadır. Gazete bu örneği verdikten sonra malûl mütakaidlerin sarrafların zulmünden kurtulmaları için hükümetin acil bir düzenleme yapması gerektiğini dile getirmiştir¹⁶³².

Artan şikayetler üzerine konuyu araştıran maliye müfettişlerinin verdiği bilgilere göre sadece İstanbul’da senede 4.000.000 lira kadar tutan emekli, yetim ve dul maaşlarının neredeyse yarısı kırdırılmaktadır. Maliye Vekaleti durumu düzeltmek için acilen bazı tedbirler almak durumunda kalmıştır. Buna göre malûllerin yüksek faizle sarrafların eline düşmesini engellemek için devlet müesseselerinin devreye girmesi düşünülmüştür. Böylece maaş cüzdanlarını %10 gibi yüksek bir iskonto ile kırılması yerine bu maaşların Emniyet Sandığı ve Emlak Bankası gibi müesseseler aracılığıyla daha az bir para mukabilinde kırdırılması için çalışmalar başlatılmıştır. Emniyet Sandığı ve Emlak Bankasının bu uygulamayı gerçekleştirmeleri durumunda gelirin milli müesseselerde kalacağı da ifade edilmiştir¹⁶³³.

Bu sorunların yanında maaşlar konusunda genel bir memnuniyetsizlik göze çarpmaktadır. Malûllerin maaşlarının yetersizliği ve içinde buldukları sefalet basına da yansımıştır. Örneğin 19 Mart 1923 tarihli Tan gazetesinde yer alan bir habere göre genel olarak memurların maaşları yetersiz olmakla birlikte askerlerin maaşlarının diğer memurlara kıyasla daha da düşük olduğu belirtilmiştir. Gazeteye göre askerler vatan müdafaasıyla meşgul olurken bir de geçim derdine düşmemelidirler. Gazete ayrıca bütün erkan, ümera, zabitan ve asker mensuplarının refahını sağlamak ve geçimini temin etmek meselesini halletmek için Müdafaa-i Milliye Vekaletince bir kanun layihası hazırlandığından bahsetmiştir. Kanun layihasına göre az maaş alanlara çok, nisbeten yüksek maaş alanlara ise az olmak üzere zam yapılması ve özellikle evli veya çocuk sahibi olanlara ayrıca maaş zammı tahsisi teklif olunmuştur¹⁶³⁴.

¹⁶³² *Cumhuriyet*, 10 Kanunusani 1931/10 Ocak 1931, 7. Sene, nr. 2400, s. 1.

¹⁶³³ *Cumhuriyet*, 6 Kanunusani 1931/6 Ocak 1931, 7. Sene, nr. 2395, s. 1.

¹⁶³⁴ *Tan*, 19 Mart 1339/19 Mart 1923, S. 51, s. 1.

Maaşlarla ilgili yaşanan önemli aksaklıklardan birisi de malûliyetlerin hemen değil de bir süre sonra ortaya çıkmasına bağlı olarak maaş bağlanmasının gecikmesi hususudur. Örneğin Afyonkarahisar Yukarıpazar mahallesinde ikamet eden Naciye Altıntaş, İstiklal Harbi'nde mücadele eden, bilahare Devlet Demiryollarında çalışırken hastalanıp Bakırköy “*emraz-ı akliye*” hastanesinde tedavi olan kardeşi Şemseddin'in mağduriyetten kurtulması için malûliyet maaşı bağlanması ile ilgili 1937 yılında istekte bulunmuştur.

Yapılan incelemelerde Behçetoğlu Şemseddin Altıntaş'ın, İstanbul'dan 21 Haziran 1920 tarihinde Anadolu'ya geldiği ve bu tarihten itibaren çeşitli kıtalarda istihdam edildiği anlaşılmıştır. Bilahare 12 Mayıs 1921 tarihinde Garbi Anadolu Menzil Müfettişliği nakliyat kısmında görevlendirilmiştir. Onun Milli Mücadele sırasında menzil müfettişliğinde yaptığı vazife son derece ağır şartlar içermekte idi. Zira kış şartlarında kömür yokluğundan dolayı nakliyatın aksamaması için ağaçlar kesilerek lokomotiflerin çalışması sağlanmakta idi. Şemseddin Altıntaş bu çalışmalar sırasında akciğer hastalığına yakalanmıştır. Yapılan incelemelerde hastalığın 1921 yılında İstiklal Harbi içinde başladığı, Trakya Umum Müfettişi Kazım Dirik ile diğer ilgililerin imzaladığı vesikalarından anlaşılmıştır. Ayrıca bu hastalıkla ilgili olarak 1921 yılında ilk tedavi gördüğü Konya Hastanesi'ndeki raporu da mevcuttur. Ancak Şemseddin Altıntaş, 1927 yılında Anadolu-Bağdat şimendiferi emrinde çalışırken gözlerinin rahatsızlığı nedeniyle 24.1.1927'de normal şekilde tekaüd edilmiştir. Ancak İstiklal Harbi sırasında vazifenin zorluğundan kaynaklanan akciğer hastalığı halen devam ettiği için 1937 yılında ablası tarafından Milli Müdafaa Vekaleti'ne bir dilekçe gönderilmiştir. Bu dilekçede Şemseddin Altıntaş'ın sıradan bir şekilde tekaüd edilmesi yerine malûliyeti sabit olduğundan derece üzerinden tekaüd edilmesi talep edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Divan-ı Muhasebat dereceli tekaüdlük isteğinin, hastalığın sefer zorluğundan kaynaklandığına tam kanaat getirememesi gerekçesiyle reddedilmesi yönünde görüş bildirmiştir. Divan-ı Muhasebat bu görüşünü içeren raporunu meclise havale etmiştir.

Meclis bu konu üzerinde incelemelerini devam ettirmiş, yeni bilgilere ulaşmıştır. Bu bilgiler Şemseddin Altıntaş'ın komutanlığını yapmış olan kişilerin meclise verdikleri yazılı beyanlarından oluşmaktadır. Kazım Dirik'in 23 Aralık 1938'de meclise sunduğu beyanında Teğmen Şemseddin hakkında “*cılız ve sapsarı*

bir halde” iken işine devam edemediği bilgisini vermiştir. 11 Mart 1937’de düzenlenen belgede Demiryolu Birinci Bölük Komutanı İhsan Duran da Şemsettin Bey’in Sakarya Muharebesi esnasında hastalandığını beyan etmiştir. Bu belgeler ışığında malûliyetin harp sırasındaki vazife zorluğu nedeniyle meydana geldiği anlaşılmıştır. Bunun üzerine Şemseddin Bey 1940 yılında 5. dereceden tekaüd edilmiştir¹⁶³⁵.

Malûl veya mütekait eytam ve eramilin sıkıntı çektikleri hususlardan birisi de maaşlarına esas olan sağlık muayeneleridir¹⁶³⁶. Malûllerin iki yılda bir yaptırımları gereken sağlık muayenelerinin gecikmesi durumunda maaşlarının ödenmesinde aksaklık söz konusu olmuştur. Bazı malûller bu süreci takip edemedikleri için maaş kesintisine uğramışlardır¹⁶³⁷. Periyodik olarak yaptırılması gereken sağlık muayeneleri sırasında karşılaşılan çok sayıda bürokratik işlem de malûlleri zorluyordu. Bu yüzden gazeteler sağlık muayeneleri sırasında yapacakları işlemler hususunda sık sık malûlleri bilgilendirmişlerdir¹⁶³⁸.

Öte yandan malûllerin ölümünden sonra yakınları maaş muamelelerinin yapılması ile ilgili zaman zaman müracaatlarda bulunmuşlardır. Örneğin Mürüvvet Ebrem Hanımın eşi mülkiyede memur iken vefat etmiş ve kendisine eşinin mülkiyedeki hizmeti dolayısıyla tazminat verilmiştir. Mürvet Ebrem eşinin I. Dünya Harbi sırasında ihtiyat zabıtlığı yaptığını ve bu sırada hava şartlarının elverişsizliği nedeniyle hastalanarak ameliyatla göğüs kemiklerinden ikisinin çıkarıldığını ifade etmiştir. O, eşinin bu malûliyetten dolayı terhis edildiğini, ancak vazife icabı malûl kaldığı halde kendilerine bununla ilgili olarak herhangi bir hak verilmediğini dile getirmiştir. Mürüvvet Ebrem Hanım maaş muamelesinin malûliyete göre yapılmasını talep etmiştir. Divan-ı Muhasebat, kişinin ihtiyat zabıtlığı yaptığını, fakat hizmet süresinin 15 yıldan az olduğunu, anılan malûliyet hakkında da hiçbir resmi

¹⁶³⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 13, İctima senesi 1, 75. İnikad, (07.08.1940), Sıra nr. 227-s. 3-4.

¹⁶³⁶ *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2653, s. 2.

¹⁶³⁷ ATASE, İSH, Kutu: 1712, Gömlek:17, Belge nr. 17-8.

¹⁶³⁸ Konuyla ilgili bir haberde bildirildiğine göre mütekaid, eytam ve eramilin yoklamaları için ihtiyar heyetlerinden alınacak yoklama ilmuhaberleri, maaş sahiplerinin oturdukları mahallin bağlı bulunduğu kaymakamlıklara yahut nahiy müdürlüklerine tasdik ettirilecektir. Yoklama, maaş sahibinin bizzat görülmesi suretiyle yapılacaktır. Her maaş sahibi yoklamaya giderken maaş cüzdanı, resmi senet ve nüfus tezkeresini beraber götüreceklerdir. Bkz. *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2433, s. 2.

muamelenin bulunmadığını belirterek Mürüvvet Hanım'ın malûliyet maaşı tahsis isteğini reddetmiştir¹⁶³⁹.

Yine Balkan Harbi'nde çeşitli yerlerinden yaralanma neticesi iltihaplı böbrek hastalığına yakalanan Binbaşı Niyazi Bey, 22 Haziran 1914 tarihinde tekaüd edilmiş ve 17 Ağustos 1925 tarihinde aynı hastalıktan vefat etmiştir. Niyazi Bey'ni eşi Rahime 24 Ağustos 1909 tarihli tekaüd kanununun 35. maddesinde¹⁶⁴⁰ yer alan "...bir vazife-i askeriye'nin ifası sırasında hastalanıp da bunun bir neticesi olarak vefat edenlere birinci derecede malûliyet maaşının % 65'i verilir" ifadesine dayanarak Niyazi Bey'in tekaütlük zammından yararlandırılmasını talep etmiştir.

Fakat kanunda tekaüdünden uzun seneler geçtikten sonra ölenlere maaş tahsisi yapılamayacağı hükmü bulunmaktadır. İlaveten malûlün ailesine maaş bağlanması için muvazzaf ve müsdahdem olması şarttır. Bu nedenlerden dolayı kendisine malûliyet zammı ödenmesinin mümkün olamayacağı bildirilmiştir. Fakat, Niyazi Bey'in eşi karara itiraz etmiş, onun 15. Alay, 2. Tabur kumandanyken 30 Ekim 1912 tarihinde Karaağaç muharebesinde taburu sevk ederken beş yerinden yaralandığını, yaraların tesiriyle böbreğinin iltihaplandığını ve bundan mütevellit hayatını kaybettiğini ifade etmiştir. Bu müracaat üzerine Binbaşı Niyazi Bey'in savaşta yaralandığı, böbrek rahatsızlığı nedeniyle uzun müddet tedavi gördüğü, bilahare vefat ettiği sıhhiye dairesi raporu ile onaylanmıştır. Buna rağmen maaşa yapılmasını istenilen zam, Divan-ı Muhasebat dairesince reddedilmiştir. Bunun sebebi olarak da malûl gazinin 11 sene yaşadıkdan sonra ölmüş olması ve kanunun tekaüd olduktan sonra ölenlerin yetimlerine bu hakkı tanımadığı gösterilmiştir¹⁶⁴¹.

Harp malûlleri maaşlarla ilgili isteklerini ilgili makamlara ilettikleri taktirde bunun karşılığını mutlaka bulmuşlardır. Örneğin 12 Mayıs 1928 tarihli bir belgede Başvekalet müsteşarının İstanbul Şehremanetine yazdığı bir yazıda, İstiklal Harbi malûllerinden olan ve İstanbul'da ikamet eden İshak Efendi'nin sık sık Ankara'ya

¹⁶³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 25, İçtima Senesi 3, 57. inikat, (06.05.1938) s. 156/4.

¹⁶⁴⁰ Söz konusu madde; "Meydan-ı muharebede ve eşkiya müsadamatında veya bir vazife-i resmiyenin ifasından dolayı kendisinin bir günâ tekaüdü neticesi olmayarak kazaen vefat eden veya mecruh olup da tedavi olduğu sırada veya hasbel-icab icra olunan cerrahi ameliyat neticesinde ve vefat sebebi bilinmeyerek muhasarada vefat eden erkan, umera, zabitan ve zabıt vekilleri ve mensubin ve memurinin eytam ve eramiline birinci derecede malûliyet maaşının % 75'i ve daru'l-harekatta ve hizmet esnasında hava tesiri ve avarız-ı seferiyeden dolayı ve vakti hazerde bir vazife-i askeriye'nin ifası sırasında hastalanıp da bunun bir neticesi olarak vefat edenlere birinci derecede malûliyet maaşının % 65'i verilir" şeklindedir. bkz. Düstur, Tertip 2, C. 1, s. 669 vd.

¹⁶⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, C. 2, İçtima Senesi F., 7. inikat, (03.05.1939), Sıra nr. 8-s. 30-33.

geldiği ve yardım talebiyle Başvekalete müracaat ettiği bildirilmektedir. Müsteşar, İshak Efendi'ye yardım yapılması için Başvekaletin sorumluluğu altında olan yasal sürecin ve faaliyetin başladığını, malûl gazinin Ankara'ya gelmesine gerek kalmadan terfi zammının ödenmesini emretmiştir. Ayrıca Tütün İhisarı Müdüriyetinin İshak Efendi'ye tütün bayiliği vermesi de talep edilmiştir¹⁶⁴².

Bu dönemde malûllerle ilgili yaşanan en önemli sorunlardan birisi de onların tekaüd işlemlerinde mutlaka bulunması gereken sağlık raporlarının düzenlenmesi meselesidir. Raporların usulüne uygun olarak düzenlenmemesi, zamanında ve ivedilikte yapılmaması malûllerin tekaüd işlemlerinde birtakım aksaklıklara neden olmuştur.

Örneğin Yarbey Yusuf Ziya Bey, 1910 yılında Arnavutluk hareketinde romatizmaya tutulmuştur. Bunun neticesi olarak da kalp hastalığına yakalanmıştır. Yusuf Ziya Bey 1934 yılında malûlen emekliliğinin gerçekleşmesi için müracaat etmiştir. Yapılan incelemede Arnavutluk Harekatı sırasında Yakova Mevki Hastanesinde tedavi edildiği anlaşılmıştır. Ancak, bu tarihte bu hastanede sadece bir hekim bulunmaktadır. Yusuf Ziya Bey'in dosyasında hekimin verdiği bir vesika ve bölük arkadaşı olan Sakıp Bey'in şahitliğinin bulunduğu evrakın yer alması onun işlemlerini kısmen kolaylaştırmıştır. Bunun yanında Sıhhat İşleri Dairesince Yakova Hastanesi'nde bir hekim olduğu doğrulanmıştır. Yarbey Yusuf Ziya'nın bu delillere dayanarak malûl olduğuna kanaat getirilerek, 1 Ekim 1934 tarihinden itibaren 120 lira 60 kuruş maaşla 5. Dereceden tekaüdü kararlaştırılmıştır. Tekaud işleminin onaylanması ve malûliyetin tescili için düzenlenen evrak Divan-ı Muhasebat'a gönderilmiş, burada yapılan incelemelerde tereddüt hasıl olmuştur¹⁶⁴³.

Bu tereddütün sebebi 1683 numaralı tekaüd kanununun 27. maddesinin 2. fıkrası gereğince malûliyet için en az üç hekimden oluşan bir sıhhiye heyeti raporu, ihtisas gerektiren durumlarda bir mütehassısın bulunması, zabıt ve askeri memurlara dair işlemlerde ise bunlardan en az ikisinin askeri hekim olması şartı bulunmasıdır. Zabıtlar ve askeri memurların raporları Milli Müdafaa Vekaleti Sıhhiye Dairesinin tasdiğiyle kesinleşmektedir. Yarbey Yusuf Ziya Bey'in malûliyetinin oluştuğu

¹⁶⁴² BCA, nr. 30.10.0/208.416.32.

¹⁶⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 15, İçtima Senesi 2, 23. İnikat, (13.01.1937), s. 41-42.

zamana ait rapor bulunamamıştır. Divan-ı muhasebat bu yüzden Yusuf Ziya Bey'in talebini reddetmiştir¹⁶⁴⁴.

Malûllerin karşılaştıkları problemlerden birisi de resmi işlemlerin gecikmesi ve takip sırasında yaşanan sorunlardır. 1930'lu yıllarda malûllerin maaşla ilgili işlerini kolaylaştırmak ve resmi işlemler konusunda onları yönlendirmek için gazeteler sürekli olarak bilgilendirme çabası içerisine girmiş, adeta rehberlik yapmışlardır. Bu anlamda gazetelerde Askeri Tekaüt Şubesinde muameleleri biten subayların yetimleri, tekaüt zabitan, erlerin yetimleri, malûl zabitan ve malûllerin konuyla ilgili sorularına cevaplar verilmiş, yapmaları gereken resmi işlemler hakkında açıklamalar yapılmış ve işlemi tamamlananların listeleri yayınlanmıştır¹⁶⁴⁵.

Gazeteler bu işi adeta bir görev olarak addetmiş, okuyucu mektuplarına göre muamele işlerini takip etmiş ve farklı günlerde bu listeleri yayınlamıştır. Bunun en önemli gerekçesi tekaüt şubesi tarafından muameleleri tamamlanan ve Divan-ı Muhasebatça tescil edildikten sonra mal sandıklarına gönderilmek üzere muntazam borçlar müdürlüğüne iletilen evrakların malûllerin adreslerine gönderilmesinde karşılaşılan güçlüklerdi. Zira, bir çoğunun ikametgah adresi mal sandıklarında mevcut değildi. Bu yüzden evraklar malûllere ulaştırılamamıştır. Oysa mütekaid eytam, eramil ve malûllerin mal sandıklarına müracaat ederek maaş alabilmeleri için resmi senetlerinin muntazam borçlar müdürlüğüne gönderildiğinden haberdar olmaları gerekmektedir. Bu sebepten okuyuculara bir hizmet olmak üzere tekaüt şubesi tarafından düzenlenen listeler peyderpey gazetelerde neşredilmiştir¹⁶⁴⁶.

¹⁶⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 15, İctima Senesi 2, 23. İnikat, (13.01.1937), s. 41-42.

¹⁶⁴⁵ Mesela bkz. *Cumhuriyet*, 4 Teşrinisani 1931/4 Kasım 1931, 8. Sene, nr. 2692, s. 5; *Cumhuriyet*, 5 Teşrinisani 1931/5 Kasım 1931, 8. Sene, nr. 2693, s. 6; *Cumhuriyet*, 15 Kanunuevvel 1931/15 Aralık 1931, 8. Sene, nr. 2733, s. 5; *Cumhuriyet*, 22 Kanunuevvel 1931/22 Aralık 1931, 8. Sene, nr. 2740, s. 6; *Cumhuriyet*, 29 Kanunuevvel 1931/29 Aralık 1931, 8. Sene, nr. 2747, s. 5-6; *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2483, s. 4; *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2484, s. 4; *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2485, s. 4; *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2490, s. 4; *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2494, s. 4; *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1931, 8. Sene, nr. 2572, s. 5.

¹⁶⁴⁶ *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2436, s. 4; keza *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2437, s. 3; *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2438, s. 3; *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2439, s. 4; *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2440, s. 4; *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2441, s. 4; *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2442, s. 4; *Cumhuriyet*, 5 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2452, s. 4; *Cumhuriyet*, 7 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2454, s. 5; *Cumhuriyet*, 9 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2456, s. 4; *Cumhuriyet*, 12 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2459, s. 4; *Cumhuriyet*, 18 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2465, s. 4; *Cumhuriyet*, 28 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2524, s. 4; *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2498, s. 4; *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2501, s. 4; *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2501, s. 4; *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2503, s. 5; *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2504, s. 4; *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2506, s. 5; *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1931, 7. Sene, nr. 2508, s. 6; *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1931, 7. Sene, nr. 2501, s. 5; *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1931, 7. Sene, nr. 2516, s. 4; *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1931, 8. Sene, nr. 2531, s. 5;

Bu hususta gazeteler tarafından yapılan duyurularda Müdafaa-i Milliye Vekaleti Tekauüt Şubesinde işleri olanların veya tekaüdlük işlemleri ile ilgili olarak soruları bulunanların gazeteye mektup gönderebilecekleri bildirilmiştir. Bu mektuplara “*maaş işlerine dair*” kaydının ilave edilmesi gerektiği belirtilmiş, tekaüd işlerinin malûller adına fahri olarak takip edileceği de hatırlatılmıştır¹⁶⁴⁷.

Ancak, bir süre sonra okuyuculardan Ankara’da her türlü işi olanlar, mektup yazarak işlerinin takip edilmesini isteyince gazete bu konuda birkaç kez uyarı yazısı yazmıştır. Bu yazılarda şimdilik sadece Milli Müdafaa Vekaleti Tekauüt Şubesinde işleri olanların müracaatta bulunması istenmiştir¹⁶⁴⁸.

Gazetede takip işi yaptırmak isteyen malûllere nelere dikkat etmeleri gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur. Askeri Tekauüt Şubesinde işleri olanların mektup gönderirken adres, niçin müracaat edildiği, evrakın gönderilip gönderilmediği, müracaat evrakının ilk kayıt numarası, evrakın en son hangi makamdan hangi tarih ve numara ile Tekauüt Şubesine gönderildiği, zabıt ise sicil veya kayıt numarası, sınıf ve rütbesi ve hangi kıtadan tekaüd edildiğinin belirtilmesi istenmiştir¹⁶⁴⁹.

Malûller için maaş alma çoğu zaman bir problem kaynağı idi. Bu sorunu gidermek için 1931 yılında bir takım çalışmalar yapılmış, maaş alma işlerinin kolaylaştırılması için daha önce tekaüt, eytam ve eramil maaşlarını dağıtan muhassesatı zatiye müdiriyeti kaldırılarak malûl, eytam ve eramil maaşlarının ödenmesi mal müdürlüklerine havale edilmiştir¹⁶⁵⁰. Maaş dağıtımının mal müdürlüklerine havalesinden sonra da bazı sıkıntılar yaşanmaya devam etmiştir. Örneğin 3 Haziran 1931 tarihli gazete haberinde İstanbul Fatih’te maliye tahsil

Cumhuriyet, 31 Mayıs 1931, 8. Sene, nr. 2536, s. 5; *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2543, s. 5; *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2550, s. 5; *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2565, s. 5; *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1931, 8. Sene, nr. 2579, s. 8; *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1931, 8. Sene, nr. 2599, s. 5; *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1931, 8. Sene, nr. 2606, s. 5; *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1931, 8. Sene, nr. 2613, s. 5; *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1931, 8. Sene, nr. 2620, s. 5; *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2634, s. 5; *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2650, s. 5; *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2657, s. 5; *Cumhuriyet*, 13 Teşrinievvel 1931/13 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2671, s. 5; *Cumhuriyet*, 27 Teşrinievvel 1931/27 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2685, s. 5; *Cumhuriyet*, 28 Teşrinievvel 1931/28 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2686, s. 6; *Cumhuriyet*, 18 Teşrinisani 1931/18 Kasım 1931, 8. Sene, nr. 2706, s. 6; *Cumhuriyet*, 24 Teşrinisani 1931/24 Kasım 1931, 8. Sene, nr. 2712, s. 6; *Cumhuriyet*, 30 Teşrinisani 1931/30 Kasım 1931, 8. Sene, nr. 2718, s. 5.

¹⁶⁴⁷ *Cumhuriyet*, 15 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2462, s. 1; *Cumhuriyet*, 17 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2464, s. 1; *Cumhuriyet*, 18 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2465, s. 2; *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2482, s. 1.

¹⁶⁴⁸ *Cumhuriyet*, 19 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2466, s. 2; *Cumhuriyet*, 20 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2467, s. 3; 26 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2473, s. 2.

¹⁶⁴⁹ *Cumhuriyet*, 8 Teşrinisani 1931, 8. Sene, nr. 2696, s. 6.

¹⁶⁵⁰ *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1931, 8. Sene, nr. 2524, s. 4.

şubesi önünde yüzlerce ihtiyar kadın ve erkeğin, malûllerin, çoluk çocuğun son derece sıkıntılı bir şekilde maaş kuyruğunda bekledikleri ifade edilmiştir. Haberde sadece birkaç memurun bu iş için görevlendirilmesi eleştirilmiş, bu gidişle günlerce kuyrukta bekleyebilecekleri belirtilmiştir. Gazete “*vatan uğrunda kendilerini feda etmiş şehitlerin ailelerini, mütekaatleri sokaklarda perişan vaziyette bırakmak ne milli şerefe yakıştır, ne hükümetin malum olan şefkatine. Maaş tevziyatını her halde bir bina içinde yapmağa ve zavallıları saatlerce yollarda bekletmemeğe çalışmalıdır. Çünkü vaziyet acıdır*” ifadeleriyle durumu eleştirmektedir¹⁶⁵¹. Daha sonraki süreçte bu konuda yapılan çalışmalar kapsamında mal müdürlüklerindeki izdihamın önüne geçilmiştir¹⁶⁵². Bu yeni uygulama başta yetimler ve malûller olmak üzere tüm halkta memnuniyet yaratmıştır¹⁶⁵³.

Maaş ödemeleriyle ilgili dikkat çeken hususlardan birisi ise bazı kişilerin sahte ilmuhaberler düzenleyerek dereceli malûliyet maaşı alma yoluna gitmeleridir¹⁶⁵⁴. Mesela Yeşilköy Hava Makinist mektebi hekimliğinden mütekaid önyüzbaşı Hüseyin Taceddin, İstiklal Harbi’nde akciğer iltihabı (zatülcembe) hastalığına yakalanmıştır. Bu sebepten malûl kaldığını ve maaşının derece üzerinden verilmesini talep etmiştir. Fakat Hüseyin Taceddin’in, İstiklal Harbi’nde zatülcembe hastalığına yakalanarak malûl kaldığına dair resmi bir kayıt olmadığı gibi hadise zamanına ait bir sağlık ve malûliyet raporu da düzenlenmediği anlaşılmıştır. Hastalığın İstiklal Harbi’nden evvel olduğu 1920 senesinde Harbiye Nezaretine verilen arzuhaldeki ifadelerden tespit edilmiştir. Ayrıca, zatülcembe hastalığına vazifesi sırasında yakalanmış olsa bile 551 numaralı kanuna bağlı emraz cetvelinin 45. bendinde sıralanan hastalığın ancak sefer zorluğundan kaynaklandığı zaman tekaüdün icra edilmesinin mümkün olduğu hatırlatılmıştır. Sefer sırasında ise İstanbul Hükümeti emrinde istihdam edildiğinin anlaşıldığı belirtilerek, kişinin İstiklal Harbi sırasında malûliyet nedeniyle tekaüd edilmesine imkan olmadığı ifade edilmiştir¹⁶⁵⁵.

Ayrıca yapılan incelemeler sırasında Hüseyin Taceddinin gerçekten Zatülcembe hastası olmadığı da ortaya çıkarılmıştır. Araştırmada Hüseyin

¹⁶⁵¹ *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2539, s. 1-2.

¹⁶⁵² *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1931, 8. Sene, nr. 2617, s. 1-2.

¹⁶⁵³ *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2630, s. 1; *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2655, s. 2.

¹⁶⁵⁴ *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2639, s. 2.

¹⁶⁵⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 2, İçtima Senesi F., 7. İnikat, (03.05.1939), Sıra nr. 8-s. 21-22.

Taceddin'in Haydarpaşa Hastanesi Hariciye Şubesinde ihtisasını tamamlamak için çalıştığı sırada 1920 senesinde zatülcembe (akçığır iltihabı) teşhisiyle kendisine 15 gün izin verilmiştir. Onun milli kuvvetlere karşı teşkil olunan 2. Fırkaya tayin edilmesi üzerine sırf bu göreve gitmemek için böyle bir rapor aldığı ve bu gibi hallerde hastalık bahane edilerek hastalık raporu düzenlemenin o zamanın teamülü olduğuna dair resmi vesikanın dosyada bulunduğu ve 15 günlük istirahat süresi sonunda tekrar hastanedeki vazifesine dönerek 1922 senesinde ihtisasını bitirdikten sonra Anadolu'ya gittiği anlaşılmıştır. Söz konusu kişide böyle bir hastalığın gerçekten olması durumunda sıhhiye heyeti tarafından en az iki aylık tebdil-i hava verilmesi gerektiği ve bu sürenin sonunda da tekrar muayeneye tabi tutulmasının zorunlu olduğu fakat bunların yapılmadığı anlaşılmıştır. Anadolu'ya geçtiğinde verdiği beyannamelerde söz konusu hastalıkla ilgili olarak geçirdiği tedavi süreci sorulduğunda hakikati söylediği görülmüştür. Bütün bunlardan dolayı istek Divan-ı Muhasebatca reddedilmiştir¹⁶⁵⁶.

Malûl askerlerden bazıları ise malûliyet iddiasında bulunmuş fakat bunu raporlarla kanıtlayamadıkları için derece üzerinden tekaüd edilememişlerdir. Örneğin Binbaşı Ali Naki Bey 28 Nisan 1923 tarihinde hizmet müddetine göre tekaüd edilmiştir. Fakat O, bu duruma itiraz ederek kendisinin harp malûlü olduğunu, hastalığının harp sırasında romatizmaya yakalanması sebebiyle oluştuğunu, bu nedenle malûlen tekaüd edilmesi gerektiğini savunmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda Ali Naki Bey'in hasta olduğu ortaya çıkmış fakat bu rahatsızlığın vazife sırasında oluştuğu ile ilgili herhangi bir rapor veya belgeye rastlanmamıştır. Bu nedenle divan dereceli tekaüdlüğünü reddetmiştir. Bunun üzerine Ali Naki Bey bir dilekçe yazarak meseleyi Milli Müdafa Vekaletine iletmiştir. O, dilekçesinde malûliyetinin vazife esnasında, görevden dolayı meydana geldiğini, tedavi edildiği Bandırma Hastanesi'nin yanması sebebiyle malûliyetini ispatlayacak evrakının bulunmadığını dilekçesinde ifade etmiştir. Milli Müdafa Vekaleti ise herhangi bir harpte malûl kalanların tekaüd edilme haklarının devam ettiğini, malûl olan şahsın bu talep ve iddiasını dilediği bir zamanda yapma hakkına sahip olduğunu hatırlatmıştır. Vekalet malûlün durumunun idari bir hata olduğunu kabul etmiş, meselenin umumi heyetçe tedkik edilmesini istemiştir. Fakat, Binbaşı Ali Naki Bey'in malûl olduğu

¹⁶⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, C. 2, İçtima senesi F., 7. Inikat, (03.05.1939), Sıra nr. 8-s. 21-23.

zamana ait raporun, romatizmaya vazife esnasında tutulduğunu kanıtlayan bilgilerin bulunmadığı, ayrıca bu hastalıktan tedavi edilmiş olduğuna dair herhangi bir kaydın mevcut olmadığı gerekçesiyle dereceli tekaüdlük talebi Divan-ı Muhasebat tarafından reddedilmiştir¹⁶⁵⁷.

Karşılaşılan sorunlardan birisi de malûliyet maaşını hak ediş tarihinin belirlenmesidir. Örneğin Bursa Setbaşı Veled-i Harir Mahallesi Abdulaziz Çıkmazı'nda ikamet eden Pirlepeli Memedoğlu Adem Sor'un harp malûlü olduğu anlaşılacak, 1 Ekim 1920 tarihinden itibaren maaş bağlanmıştır. Fakat, Adem Sor malûliyetinin önceden gerçekleştiğini ifade ederek maaşının geçmişe yönelik olarak ödenmesini talep etmiştir. Ancak, Onun 1920 yılından önce malûl kaldığını kanıtlayacak bir raporunun bulunmadığı tesbit edilmiştir. Bu nedenle maaşının 1920 yılından önceki dönemler için kendisine ödenemeyeceği bildirilmiştir. Bunun üzerine Adem Sor kendisinin 1920 yılına ait raporunun bulunduğunu, hatta bu raporla şubeye müracaat ettiğini, fakat Bursa Hükümet konağının yanması dolayısıyla dilekçenin kaybolduğunu belirtmiştir. Fakat, kişinin malûliyetini belgelendirecek sağlık raporuna sahip olmaması nedeniyle maaşının geçmişe yönelik ödenmesi mümkün olmamıştır¹⁶⁵⁸.

Bilindiği üzere malûl askerin her iki yılda bir sağlık muayenesinden geçmesi gerekmektedir. Bu muayeneler sonucunda malûlün durumunun değişip değişmediği tesbit edilecektir. Sağlık muayeneleri sırasında malûliyetlerinin düzeldiği raporla tesbit edilenlerin malûliyet maaşları kesilmiştir. Bu uygulama zaman zaman maaş ödemelerinde problemlere neden olmuştur. Örneğin Hamid Osman I. Dünya Harbi'nde malûl kalmıştır. O, "cinnet-i mania" teşhisiyle 24 Haziran 1917 tarihinde tekaüde sevk edilmiştir. Hamid Osman Müdafa-i Milliye Vekaletine bir dilekçe ile başvurarak terfi kanununun neşri tarihinden itibaren zammının verilmesini talep etmiştir. Ancak, onun iki yılda bir yaptırması gereken sağlık kontrolünü ihmal ettiği, sıhhi raporunu da almadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle sıhhat işleri dairesi Hamid Osman'ın malûliyetini 21 Ağustos 1935 tarihinde düşürmüştür. Esasen Hamid Osman 1917 senesinde malûlen tekaüd edilmiş, bilahare Almanya'ya giderek ihtisas yapmış ve dönüşünden sonra da İstanbul'da, 1925 yılından 1938'e kadar Ankara'da

¹⁶⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 19, İçtima senesi 2, 72. İnikat, (07.06.1937), Sıra nr. 189-s. 3-4

¹⁶⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, C. 13, İçtima Senesi 1, 75. İnikat, (07.08.1940), Sıra nr. 227, s. 47.

muhtelif meslek ve memuriyetlerde bulunmuş, malûliyetinin sona erdiği anlaşılmıştır¹⁶⁵⁹.

Görüldüğü gibi malûl gaziler muayenelerini zamanında yaptırmadıkları için maaş ödemelerinde zaman zaman sıkıntılar yaşamışlardır. Askerlik şubeleri malûlleri sağlık muayenelerini zamanında yaptırmaları hususunda uyarmıştır. Malûllerin periyodik muayenelerini aksatmaları maaşlarının da aksaması anlamına gelmektedir. Fakat, gaziler bu konudan oldukça şikayetçidirler. Çünkü sağlık muayeneleri yapıp raporların tasdik edilmesi ile ilgili resmi işlemlerin tamamlanması aylar sürmektedir. Bu prosedür yüzünden malûller geçici olarak maaştan mahrum kalmaktadır¹⁶⁶⁰.

Bu durumla ilgili şikayetlerin artması üzerine malûllerin iki senede bir muayeneye tabi tutularak derecelerinin kontrol edilmesi amacıyla yeni bir düzenleme getirilmiştir. 22 Haziran 1927 tarih ve 1122 sayılı kanunla uzuvlarını kaybetmiş malûllerin tekrar muayeneye tabi tutulmayacağı ancak malûliyet derecelerinin artması durumunda muayenelerinin kendi başvuruları ile yapılmasına karar verilmiştir¹⁶⁶¹.

Malûl sağlık raporları ve bu raporlarla ilgili sıkıntılar meclis gündemini de işgal etmiştir. Bazı milletvekilleri malûliyet raporlarının kabulü hususunda standart bir uygulamanın mevcut olmadığını iddia etmişlerdir. Bu konuda 21 Aralık 1938 tarihinde TBMM'de bir konuşma yapan Mazhar Müfit Kansu, malûllerle ilgili verilen kararlarda çelişkilerin oluştuğunu ifade etmiş, encümen kararlarını eleştirmiştir. O, aynı durumdaki iki malûl subay için farklı kararlar verildiğini ifade ederek "*Mehmed'e verilen karar müsbet, Ahmed'e verilen kararın ise menfi*" olduğunu söylemiştir¹⁶⁶².

Esir düşen malûllerin sağlık işlemlerinde de bazı aksamaların yaşandığı ve sonraki dönemlerde bunun düzeltilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Emekli Albay Hüseyin Hüsnü, I. Dünya Harbi sırasında Gazze muharebesinde savaşmıştır. Muharebeler esnasında 1918 senesinde kulağından sakatlanmış, aynı tarihte esir

¹⁶⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 27, İçtima Senesi 4, 6. Inikad, (28.11.1938), Sıra nr. 5, s. 25-26.

¹⁶⁶⁰ Cumhuriyet, 12 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2433, s. 4; Cumhuriyet, 13 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2434, s. 4.

¹⁶⁶¹ 22 Haziran 1927 tarih ve 1122 numaralı, "Bilumum Askeri Malullerin Terfihine Dair Olan 8 Şubat 1341 Tarih ve 511 Numaralı Kanunun Yedinci Maddesine bir Fıkra İlavesiyle Onbirinci Maddesine Merbut Cetvelde Bazı Tadilat İcrasına Dair Kanun", Düstur, Tertip 3, C. 8, s. 920-921; Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler, s. 18.

¹⁶⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 28, İçtima Senesi 4, 14. Inikad, (21.12.1938), s. 96.

düşmüştür. 1920 yılında Türkiye'ye dönmüş ve aynı sene içerisinde kulak mütehassısı Prof. Sani Yaver tarafından muayene edilmiştir. Bu muayenede kulağında otoskleroz bulunduğu tesbit edilmiştir. 1933 yılında Trabzon Süel Hastanesi'nde tekrar muayene olmuş ve kulak uzmanı Doktor Sardin'in raporunda da otoskleroz mevcudiyeti tesbit edilmiştir. Nihayet yaş haddinden dolayı tekaüd edildiği zaman hastalığının ilerlemiş olduğu anlaşılmıştır. Hüseyin Hüsnü kulak rahatsızlığının savaş sırasında oluştuğunu beyan ederek malûlen emekli edilmesini talep etmiştir. Müdafa-i Milliye Vekaleti de hastalığın tedavisinin olmadığı ve arızanın harp ve görev icabı gerçekleştiğini belirten görüşünü divan-ı muhasebata havale etmiştir. Divan-ı Muhasebat ise malûliyetin vazife esnasında oluştuğunu ıspatlayacak bir rapor bulunmadığından, I. Dünya Savaşı sırasındaki çatışmalar ve bomba infilaklarından kaynaklandığını gösteren bir belge olmadığından isteği reddetmiştir¹⁶⁶³.

Öte yandan malûllerin mevcut maaşlarının derecelendirilmesi konusunda zaman zaman aksaklıklar yaşanmıştır. Örneğin Kaymakam Mehmet Selahattin, I. Dünya Harbi'nde Çanakkale Cephesi'nde başından yaralanarak malûl kaldığından dolayı derece üzerinden maaş tahsisi için müracaatta bulunmuştur. M. Selahattin, harp döneminde Çanakkale'de 24 Haziran 1915 tarihinde bomba ile yaralanma sonucu İstanbul Tıp Fakültesi Hastanesinde tedavi edilmiş, başındaki iltihabi rahatsızlık ve sersemlik giderilememiştir. Bu sebepten yedi hafta tebdil-i hava verilerek 2 Eylül 1915 tarihinde taburcu edilmiştir. Yaralandığı zaman Yüzbaşı rütbesinde iken muhtelif tarihlerde terfi ederek Yarıbay (Kaymakam) rütbesinde bulunduğu sırada kendi isteğiyle 10 Ağustos 1934 tarihinde emekli edilmiştir.

Kaymakam Mehmed Selahattin'in 14 Ekim 1934 tarihinde Haydarpaşa ve 2 Mart 1935 tarihinde ise Gülhane Hastanesi'nden aldığı raporlarda bir takım rahatsızlıklarının olduğu, ancak, malûlen emekli edilmesini, gerektirecek nitelik taşımadığına dair rapor verilmiştir. M. Selahattin bu raporlara itiraz etmiş ve bu kez Gümüşsuyu ve Ankara Askeri Hastanesi'ne giderek muayene olmuştur. Bu hastaneler tarafından kendisine verilen raporlarda sol tarafından felç olduğu ve hareketlerini büyük ölçüde engellediği ifade edilmiştir. Divan-ı Muhasebat yaptığı inceleme neticesinde her hangi bir karara varamamış, meseleyi Milli Müdafa ve

¹⁶⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 19, İçtima senesi 2, 72. İnikat, (07.06.1937), Sıra nr. 189, s. 8-9.

Adliye Encümenlerine havale etmiştir¹⁶⁶⁴. Bu encümenler yaptıkları incelemeler neticesinde Kaymakam Mehmed Selahattin'in malûlen emekli edilmesine karar vermişlerdir¹⁶⁶⁵.

Malûliyetinden dolayı tekaüdünü talep eden kişilere düzenlenecek raporlarda dikkat edilecek hususlar konusunda Hıfzıssıhha çeşitli tamimler yayınlamıştır. Bunlardan birisi de 16 Mayıs 1931 tarihinde 219 numarayla yayınlanan tamimdir. Bu yazıda usulsüz tanzim edilmiş raporların kabul edilmeyeceği vurgulanmıştır. Kurum raporların 1683 numaralı tekaüd kanununun 27. Maddesi esaslarına uygun olmasına önem vermiştir. Bu kanuna göre malûl en az üç tabipten oluşan bir heyet tarafından muayene edilmelidir. Kurum buna dikkat çekerek gelen raporların iki tabip imzasıyla hazırlandığını, bu durumun kanuna aykırı olduğunu hatırlatmıştır. Hıfzıssıhha raporlarda mutlaka mütehassıs imzası olması gerektiğini, bu noktada da ihmaller görüldüğünü, bundan sonra bu hususa da özen gösterilmesini istemiştir. Kurum raporların usulüne uygun düzenlenmemesi durumunda kabul edilmeyeceğini hatırlatarak malûllerin mağdur olmamaları için tam ve eksiksiz işlem yapılmasını istemiştir¹⁶⁶⁶.

Malûllerin para ile ilgili sorunlarına kısa sürede çözüm bulmak her zaman mümkün olamamıştır. Hatta bazı dönemlerde sorunun yıllarca sürüncemede kaldığı görülmüştür. Örneğin Konya'ya bağlı Ilgın kasabasından malûl zabıt Porsukzade İbrahim Efendi'nin 1925 yılına tekabül eden alacağı için yıllarca uğraştığı görülmektedir. İstiklal Harbi'nde malûl kalmış olan İbrahim Efendi alacağını talep edince konu tasfiye komisyonuna havale edilmiştir. Komisyon 4-5 ay içinde bu paranın ödenmesine karar vermiş fakat 3 Ocak 1931 tarihine kadar ödeme emri gelmemiştir. Bunun üzerine malûl gazi adına Dr. Hayrettin Bey gazeteye müraccat ederek sorunun çözümü için yardım istemiştir¹⁶⁶⁷.

2.2.2. Malûllere Nakdî Mükafat Verilmesi

Milli Mücadele dönemi ve sonrasında malûllerin refah seviyelerini artırmak ve geçimlerini temin etmek için tekaüd maaşı bağlanması, terfi ve ikdar kanunları

¹⁶⁶⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 8, İçtima senesi 1, 21. İnikad, (05.01.1940), Sıra nr. 50-s. 6-9.

¹⁶⁶⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 11, İçtima senesi 1, 50. İnikad, (13.05.1940), Sıra nr. 124-s. 4-6.

¹⁶⁶⁶ *Sıhhiye Mecmuası*, C. VII, (Nisan-Haziran 1931), S. 49-51, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muâvenet Vekaleti yayını, s. 171-172.

¹⁶⁶⁷ *Cumhuriyet*, 3 Kanunusani 1931/3 Ocak 1931, 7. Sene, nr. 2393, s. 5.

ile zam verilmesinin yanında ayrıca bir defaya mahsus olmak üzere nakdi mükafat ödenmesi de söz konusu olmuştur.

İstiklal Harbi malûllerine nakdi mükafat verilmesi husundaki çalışmalar Milli Mücadele döneminde başlamıştır. Bu tür yardımlar yapılırken milli bir söylem geliştirilmiş ve “*halâs-ı vatan mücadelesinde şehid olarak evlat ve ailelerini milletin yed-i emanetine tevdi eyleyen ve muharebatta malûl kalan kahramanlarımıza yardım etmek boynumuzun borcu*” şeklinde ifadeler sıklıkla dile getirilmiştir¹⁶⁶⁸.

Meclisin II. İnönü muharebelerinden sonra 2 Nisan 1921 tarihinden itibaren malûllerin refah seviyelerini artırmak amacıyla nakdi mükafat verilmesi ile ilgili bir çalışma içerisine girdiği görülmektedir. Bu anlamda Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey ve Bursa mebusu Şeyh Servet tarafından “*şehid zabitan ve efrad aileleri için ve harp malûllerine verilmek üzere nakdi yardım yapılması hakkında*” bir teklifte bulunulmuştur. Bu kanun teklifinde Şark’ta, Ermenistan muharebelerinde ve I. İnönü muharebesinden itibaren Batı ve Güney cepheleri ile Kocaeli, Adana ve Gaziantep havalesinde gerçekleşen muharebelerde “*şehid olanların aileleriyle malûl kalan erkan, ümera, zabitan, küçük zabitan ve efrada ikinci maddede mezkur mükafat-ı nakdiye def’aten ita olunacaktır*” denilmektedir. Bu nakdi mükafat erkan, ümera, zabitan ve zabıt sırasındaki asker mensubu ailelere 1.000’er lira, şehid küçük zabitan ve efrad ile zabıt ve küçük zabıt sırasındaki asker mensublarına bu miktarın yarısı şeklinde tahsis olunacaktır¹⁶⁶⁹. Abdullah Azmi Bey’in bu kanun teklifi Layiha Encümeni tarafından incelenerek Müdafaa-i Milliye ve Maliye Encümenlerine havale edilmek üzere 18 Nisan 1921 tarihinde meclise gönderilmiştir¹⁶⁷⁰. Saruhan mebusu Refik Şevket Bey teklifin lehinde bulunmuş olmasına rağmen nakdi mükafat için para olmadığı gerekçesiyle encümenlere gönderilmesi kabul edilmemiştir. Böylece bu nakdi yardım teşebbüsü sonuçsuz kalmıştır¹⁶⁷¹.

Yaklaşık bir yıl sonra 3 Mayıs 1922 tarihinde malûl subay ve erler namına Mülazım Hakkı Bey, malûllere nakdi mükafat verilmesini talebeden bir dilekçeyi TBMM’ye vermiştir¹⁶⁷². Fakat, bu çabadan da bir sonuç çıkmamıştır. Bilahare

¹⁶⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 9, İçtima senesi 2, 15. içtima, (02.04.1337), s. 328-329.

¹⁶⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 9, İçtima senesi 2, 15. içtima, (02.04.1337), s. 329.

¹⁶⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 10, İçtima senesi 2, 31. içtima, (09.05.1337), s. 269.

¹⁶⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 10, İçtima senesi 2, 31. içtima, (09.05.1337), s. 268-269.

¹⁶⁷² BCA, nr. 30.10.0.0/56.376.3.

malûllerin mağduriyeti toplumda ağır bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. Bunun üzerine Mentеше mebusu Esad Efendi, Ertuğrul mebusları Rasim ve İbrahim Beyler ile İstanbul mebusu Ali Rıza Bey ve Lazistan mebusu Ahmed Fuat Beyler 18 Ekim 1923 tarihinde “*Milli Mücadelede malûl düşenlere nakdi mükafat verilmesine dair*” bir kanun teklifi vermişlerdir. Kanun teklifinde; vatanın istiklali uğrunda malûl düşen fedakar askerlerin nakdi mükafat ile taltiflerini bütün vicdanların kabul edeceği vurgulanmış ve Milli Mücadelede malûl düşenlerden birinci sınıfa 1.500'er, ikinci ve üçüncü sınıfa 1.000'er lira olmak üzere nakdi mükafat verilmesi önerilmiştir. Teklif Layiha Encümenince incelenerek müzakere edilmeye değer görülmüş ve 20 Ekim 1923 tarihinde meclise takdim edilmiştir. Meclise ulaşan teklif bilahare Müdafaa-i Milliye Encümenine havale edilmiştir¹⁶⁷³.

Müdafaa-i Milliye Encümeni teklifle ilgili 28 Ekim 1923'te hazırladığı mazbatada, vaktiyle İstanbul hükümetinin I. Dünya Savaşı malûllerine yüzbin lira tahsis ettiğini, TBMM ve Hükümetçe de İstiklal Harbi malûllerinden iki subaya nakdi mükafat verildiğini göz önünde bulundurarak bütün İstiklal Harbi malûllerine maaşlarından ayrı bir defaya mahsus nakdi mükafat verilmesi istenmiştir. Encümenin mazbatasına göre birinci sınıfa 1.500'er, ikinci sınıfa 1.000'er ve üçüncü sınıfa 500'er lira, küçük zabitan ve efrattan birinci dereceye 150'şer, ikinci dereceye 50'şer lira mükafat verilmesi uygun görülmüş ve layiha Maliye Encümenine gönderilmiştir¹⁶⁷⁴.

Söz konusu kanun teklifi Maliye Vekilinin de olduğu bir toplantıda Maliye Encümenince görüşülmüştür. 12 Aralık 1923 tarihinde hazırlanan Müdafaa-i Milliye Encümeni mazbatasına esas itibariyle uygun görülmeyle birlikte ileride tereddüte mahal bırakmamak için ihtiyat zabitlerinin de dahil edilmesi uygun bulunmuştur. Bu subaylardan birinci derecede olanlara 1.500, ikinciye 800, üçüncü derece malûllere ise 400 lira, erler için ise birinci dereceye 150, ikinci dereceye 100 ve üçüncü dereceye de 50 lira olmak üzere bir defaya mahsus nakdi mükafat verilmesinin uygun olacağını belirtmiştir¹⁶⁷⁵. Bu rakamları tablo üzerinde şu şekilde göstermek mümkündür;

¹⁶⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 643.

¹⁶⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 643-644.

¹⁶⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 644.

Tablo-34. Malûllere Nakdi Mükafat Verilmesi Çalışmaları Kapsamında Yapılan Öneriler

Rütbe ve Derecesi	Müdafaa-i Milliye Encümeninin Önerisi	Maliye Encümeninin Önerisi
1. derece subay	1.500	1.500
2. derece subay	1000	800
3. derece subay	500	400
1. derece er	150	150
2. derece er	50	100
3. derece er	-	50

Burada açıklanması gereken husulardan birisi malûllere nakdi mükafat verilmesi sırasında uygulanan derecelendirme sisteminin tekaüd maaşı bağlanması sırasında uygulanan 1'den 6. dereceye kadar olan sınıflandırmadan farklı olduğudur. Buna göre malûller A (1. derece), B (2. derece) ve C (3. derece) grubu olarak sınıflandırılmışlardır. Bunlardan iki gözü görmeyen, iki ayağı olmayan veya iki gözü felçli bir halde bulunan yani dışarıdan bir yardıma ihtiyaç duyup kendi kendine hareket edemez bir halde bulunanlar 1. Derece kabul edilmişlerdir. Bir kolu, bir bacağı olmayanlar 2. Derece, daha hafif ve küçük yaralarla malûl olanlar ise 3. derece olarak sınıflandırılmıştır¹⁶⁷⁶.

Nakdi mükafat verilmesi ile ilgili çalışmalar sırasında İstiklal Harbi esnasında malûl kalanların sayısının tespit edilmesi önemli bir konu haline gelmiştir. Zira, malûl sayısının tespiti bu kanun ile bütçeye ne kadar yük bineceğini bilmek açısından gerekli idi. Hatta, bu amaçla Konya Mebusu Kâzım Hüsnü Bey, 1 Aralık 1923 tarihinde Milli Mücadele esnasında sakatlanan ve malûl kalan ve bu suretle yardıma ihtiyaç duyan kişilerin sayısı ile ilgili bir soru önergesi vermiştir¹⁶⁷⁷. Kâzım Hüsnü Bey'in soru önergesine Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa yazılı bir cevap vermiştir. Buna göre 8 Aralık 1923 tarihi itibarıyla Maliye Encümenine bildirilen malûl sayıları şu şekildedir; birinci dereceden 7, ikinci dereceden 57, üçüncü dereceden 40 ve hastanelerde bulunup malûliyet dereceleri henüz tespit olunamamış 10 kişi olmak üzere toplam 114 malûl subay bulunmaktadır. Erlerden ise birinci dereceden 37, ikinci dereceden 436 ve üçüncü derecede 594 olmak üzere toplam

¹⁶⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 651.

¹⁶⁷⁷ BCA, nr. nr. 30.10.0/6.33.7.

1.067 malûl bulunduğu tespit edilmiştir¹⁶⁷⁸. Maliye Encümeni bu sayılara göre malûllere toplam 158.950 liralık bir nakdi mükafat ödeneceğini hesaplamıştır¹⁶⁷⁹.

Malûllere nakdi mükafat verilmesi konusundaki kanun teklifi 2 Ocak 1924 tarihinde TBMM’de müzakere edilmeye başlanmıştır. Tartışmalarda özellikle şehit çocuklarının ve I. Dünya Harbi malûllerinin kapsam dışı tutulması eleştirilmiştir. Bu anlamda Menteşe Mebusu Esat Efendi, “*Mehmetçiğe cimri davranıldığı*” belirtirken, Çorum mebusu Dr. Mustafa Bey ise şehit çocukları dahil olmak üzere vatan için fedakarlık eden herkese nakdi mükafat verilmesi hususunda bütün mebusların hemfikir olduğunu ifade etmiş ve Müdafaa-i Milliye ve Muvazene-i Maliye Encümenlerini eleştirmiştir. O, bu encümenlerin yalnızca gözleriyle gördüğü kişileri dikkate aldığını, kalplerde hatıraları kalan şehitlerin düşünülmediğini, şehit ailelerinin de bu kanundan yararlanması gerektiğini vurgulamıştır¹⁶⁸⁰. Beyazıt mebusu Süleyman Sudi Bey de kanunun sadece malûlleri içerdiği, şehitler ve ailelerini de dahil etmek gerektiğini savunmuştur. Müdafa-i Milliye Vekili Kazım Bey ise şehit evlatları için ayrıca bir kanun düşünüldüğünü, bunun malûllere bir ikramiye olduğunu beyan etmiştir¹⁶⁸¹.

Gümüşhane mebusu Zeki Bey de kanunun sadece İstiklal Harbi malûlleri ile sınırlı tutulmasını eleştirmiş, I. Dünya Harbi malûllerinin de dahil edilmesi görüşüne katılmıştır. O, ilk etapta tespit edilemeyen malûllerin isimleri belirlendikçe mükafat almaları hususunda gerekli düzenlemelerin yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Yapılacak bu düzenlemenin yeni malûller tespit edildiğinde onlara da ödeme yapılması imkanını sağlaması gerektiğini belirtmiştir¹⁶⁸². Kütahya mebusu Recep Bey unutulmuş veya herhangi bir muamele hatasından dolayı malûl cetvellerine adları geçmeyen kişilerin daha sonra ortaya çıkması durumunda, onların da bu kanundan yararlanması için gerekli maddenin ilave edilmesini teklif etmiştir. Hatta bu hususta bir de önerge vermiştir¹⁶⁸³.

¹⁶⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima senesi 1, C. 4, 76. İçtima, (29.12.1339), s. 567-1,7; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 644.

¹⁶⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 644.

¹⁶⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 651.

¹⁶⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 653.

¹⁶⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 651.

¹⁶⁸³ Bu önergede “*Bâlâda mezkur cetvelde ismi mevcut olmayıp da vaziyeti bu kanun ahkâmına mutabik olan malûlin zuhur ederse isimleri bahsedilmeyerek yalnız meclisten tahsisatı munzama almak suretiyle derecesine*

Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa ise mevcut kanun teklifinin sadece İstiklal Harbi malûlü gazileri kapsadığını vurgulayarak, I. Dünya Harbi'nde malûl kalmış olanlar için ayrıca uzun bir kanun layihasının hazırlandığını bildirmiştir. Keza I. Dünya Harbi malûllerine ikramiye olarak yaklaşık 100.000 ile 120.000 lira arasında bir miktarın daha önce verildiğini de hatırlatmıştır¹⁶⁸⁴. Kazım Bey ayrıca bütün malûllerin aynı tarzda terfi ve ikdarı için yapılan kanunun yakında TBMM'ye geleceğini ifade etmiştir O, şehitlerin geride kalan evlatları, eytam ve eramili için farklı düzenlemelerin düşünüldüğünü dile getirmiştir¹⁶⁸⁵.

Karesi mebusu Ahmet Süreyya Bey ise nakdi mükafat verilecek olan zabitanın sadece kanunda yazılanlarla sınırlı olmaması gerektiğini, milis zabitanın da bu kanundan yararlandırılmasının doğru olacağını belirtmiş ve milis erkan, ümera ve zabitanı dahil edecek şekilde kanunun içeriğinin genişletilmesini istemiştir¹⁶⁸⁶. Karesi mebusu Vehbi Bey söz alarak milis tabirine dikkat çekmiş, bu tabirin Kuva-yı Milliyecileri kapsayıp kapsamadığı sorusunu yöneltmiştir. Bunun üzerine kanunun uygulayıcısı kurumun başında olması hasebiyle Müdafa-i Milliye Vekili Kazım Paşa milis tabirine açıklık getirmiştir. O, milis zabiti denildiğinde İstiklal muharebesinin başlangıcı sayılan 15 Mayıs 1919'dan yani İzmir'in işgalinden itibaren milli müfrezelere kumanda etmiş olan subayların ve bu müfrezelerde görev yapan erlerin anlaşılması lazım geldiğini belirtmiştir¹⁶⁸⁷.

Benzer şekilde Giresun mebusu Hacim Muhittin Bey mevcut kanun layihasında verilmek istenen nakdi mükafatın, yalnız muntazam ordunun zabitan, erkan ve ümerası ile sınırlı tutulmasını eleştirmiştir, Muhittin Bey, vatanın geleceğinin tehlikeye düştüğü karanlık günlerde teşekkül etmiş bir takım kıtalar olduğunu, muntazam ordunun temelini de bu kıtalara dayandığını belirterek kuvayı milliyeye mensuplarını hatırlatmıştır. O, muharebeler sırasında bu kıtalarda bulunanların da kolunu, ayağını kaybettiğini, bu nedenle onların da kanunun birinci

göre aynı nispette mükafat-ı nakdiye verilir" ifadeleri yer almaktadır. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 654.

¹⁶⁸⁴ Kaynaklarda bu mükafatın verildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Verildiği ifade edilen 120 bin lira muhtemelen Malulin-ı Guzat Muavenet Heyeti kurulduğu sırada bu cemiyete tahsis edilen sermaye olmalıdır.

¹⁶⁸⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima Senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 652-653.

¹⁶⁸⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima Senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 653.

¹⁶⁸⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 80. İçtima, (07.01.1340), s. 714.

maddesine alınmaları gerektiğini savunmuştur. H. Muhittin Bey, jandarma zabitlerinin de kanuna dahil edilmesini istemiştir¹⁶⁸⁸.

Kanunla ilgili tartışmalarda bir diğer önemli nokta ise verilen paranın azlığıdır. Özellikle Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey, neferlere verilen mükafatın düşük olduğunu ifade etmiştir. İstanbul mebusu Yusuf Akçura Bey ise tartışmaya “*köylünün gözü daha mı ucuz*” eleştirisi ile katılmıştır. Tunalı Hilmi Bey, Mehmetçiğe verilen yardımın hiç olmazsa iki üç koyun, bir iki sapan, öküz alabilecek derecede bir miktar olması gerektiğini savunmuştur. Bu tartışmalardan sonra Müdafa-i Milliye vekili Kazım Paşa söz hakkı alarak İstiklal muharebesinin, İzmir’in işgalinden itibaren olduğunu, İzmir’in işgalinden beri her nerede ve her ne sıfatla ve herhangi bir müfrezenin başında veya içinde vazifesini yerine getirirken malûl olanların kanundan istifade ettirilmelerinin uygun olacağını belirtmiş, gerek milis sıfatıyla ve gerekse Kuva-yı Milliye efradı veya muvazzaf ordu dahilinde veyahut emekli iken muvazzaf hizmetine alınmış olan bütün malûllerin bu kanundan yararlanmalarının gerekliliğini ifade etmiştir¹⁶⁸⁹.

Öte yandan kanuna iç isyanlarda malûl olanların da dahil edilmesini öneren mebuslar olmuştur. Ardahan mebusu Halit Paşa Bayburt’un batısında on kilometre mesafede bulunan Hart’ta çıkan bir isyandan bahsetmiş ve burada kendisini Mehdi ilan eden bir şeyhin bir tabur askeri esir aldığını hatırlatmıştır. Halit Paşa bu isyanın bastırılması sırasında bir çok yaralı ve şehit verildiğini ifade etmiştir. O, bu olayda bir çok bacaklar ve kolların kesildiğini, bir tabur kumandanının kalçasından vurulması sonucunda bacaklarını kaybettiğini hatırlatmıştır. Halit Paşa mevcut kanun teklifi içerisinde bu çeşit malûllerin bulunmamasını bir eksiklik olarak değerlendirmiştir¹⁶⁹⁰.

Bozok mebusu Süleyman Sırrı Bey de kanunda iç isyanlarda sırasında malûl kalmış olan askerleri kapsayıcı bir madde olmadığını bildirerek bu eksikliğin giderilmesini istemiştir. O, birinci maddeye “... *dahili isyanları teskin için icra kılınan hareket esnasında malûl...*” ilavesinin yapılmasını teklif etmiştir¹⁶⁹¹.

¹⁶⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İctima Senesi 1, 78. İctima, (02.01.1340), s. 654.

¹⁶⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İctima senesi 1, 78. İctima, (02.01.1340), s. 656-657.

¹⁶⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İctima senesi 1, 80. İctima, (07.01.1340), s. 708.

¹⁶⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İctima senesi 1, 80. İctima, (07.01.1340), s. 715.

Menteşe mebusu Esat Efendi ise malûllere ödenecek mükafatı yeterli bulmamıştır. O, cimri davranıldığını belirtmiş onlara sadaka kabilinden para verilmemesini istemiştir. Bütün milletin, vatan uğrunda malûl olan gazilerini ihya etmek istediği bir zamanda “*iki kolunu vatan ve milletin namusu uğrunda feda etmiş olanlara 1.000 lira ve 2.000 lira vermekten çekinilmesi caiz midir?*” diye sormuştur. Esat Efendi devamla, “*Lozan’a, Sthokolm’e, Berlin’e gidecek olanlara birer ikişer bin liranın rahatça verildiğini, aziz vatanın uğruna kolunu, gözünü feda etmiş olanlara neden yeterli miktarda mükafat*” önerilmediği eleştirisini getirmiştir.¹⁶⁹².

Gümüşhane mebusu Zeki Bey, kanun kapsamında bulunup da hazırlanan cetvellerde isimleri yazılı olmayanların, meclise müracaat etmeleri gerektiği hususuna itiraz etmiştir. Zira, O, malûllerin bu yolla zaman kaybedecekleri ve aylarca mağduriyet çekebileceklerini düşüncesindeydi. Ona göre bu yetkinin doğrudan doğruya Müdafaa-i Milliye Vekaletine verilmesi durumunda işlemler kısa zamanda neticelenebilecektir¹⁶⁹³.

İstanbul mebusu Ali Rıza Bey, Zeki Bey’in getirdiği eleştiriye cevap vermiştir. O, malûl defterlerinin uzun incelemeler neticesinde meydana getirildiğini, bu nedenle onaylanan defterler dışında malûl kalmadığını iddia etmiştir. Kaldı ki defterlerde ismi zikredilmeyen malûlleri bizzat Müdafaa-i Milliye Vekaleti’nin tespit edeceğini, malûllerin tek tek müracaat etmelerine gerek olmadığını, yeni cetvelleri meclise tasdik ettirme görevinin de bakanlığa ait olduğunu hatırlatmıştır¹⁶⁹⁴.

Mecliste tartışma yaratan durumlardan biri de asker mensubu olmayıp, harpte vazife üzerinde iken malûl kalanlara nakdi mükafat verilip verilmeyeceği sorunudur. Örneğin katırcı veya bir müteahhit cepheye erzak götürürken kar altında kalması ve bacağına kesilmesi durumunda bu kişilere nakdi mükafat verilecek midir? Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey ile Çorum mebusu Mustafa Bey bu duruma açıklık getirilmesini istemişlerdir¹⁶⁹⁵. Ancak, söz konusu sivil görevlilerin yasa kapsamına dahil edilmedikleri görülmüştür.

¹⁶⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 80. İçtima, (07.01.1340), s. 715.

¹⁶⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 80. İçtima, (07.01.1340), s. 715.

¹⁶⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 80. İçtima, (07.01.1340), s. 717.

¹⁶⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 80. İçtima, (07.01.1340), s. 716.

Malûllere verilen paranın yetersiz olduğu sık sık dile getirilmiştir. Kütahya mebusu Recep Bey malûlleri; memlekete karşı görevlerini hakkıyla yerine getiren, bunun için canlarını ortaya koyan kahramanlar olarak nitelendirmiştir. O, malûlleri canları kendilerine ömürlerinin sonuna kadar “*sürüklenmesi gereken bir yük*” olarak kalan kişiler olarak görmüştür. Ona göre malûllere haklarını verirken onların meclisten merhamet istedikleri şeklinde bir düşünceye kapılmamalı, milletin ve meclisin görevi olduğu bilinmelidir¹⁶⁹⁶.

Recep Bey Tekalifi Milliye ile halktan alınan malların parası ödenirken, bu ülke için en kıymetli varlıkları olan uzuvlarını kaybedenlere cimri davranılmasını eleştirmiştir. O, “*kendisinden çul, çuval, teneke alınanların dahi hesaplarının ödenirken, aylarca bunlarla uğraşarak devletin alicenaplığı millete gösterilmiş iken, millet, devlet ve vatan için gözlerini, bacaklarını, kollarını vermiş kişilere verilecek parada cimri*” davranılmasının meclisin şanına yakışmadığını ifade etmiştir. Keza gözünü vermiş, hayatından, huzurundan millet adına vazgeçmiş olan kahramanlara, hiç olmazsa sürünmekten kurtaracak bir paranın verilmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁶⁹⁷

Recep Bey’in cimri davranıldığı eleştirisi üzerine Muvazene-i Maliye Encümeni reisi Saruhan mebusu Reşad Bey söz alarak, malûllere verilecek mükafatta kesinlikle cimri davranılmadığı, fakat bütçe durumuna göre belli sınırlar çerçevesinde davranmak zorunda olduğunu belirtmiştir. O, malûllerin sayısının tam olarak tesbit edilmediğini, 1.181 sayının ilerleyen süreçte artabileceğini, bu durumun da göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamıştır¹⁶⁹⁸.

Müdafa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, Muvazene-i Maliye Encümeninin malûllerin sayısının bütçeyi sıkıntıya sokacak derecede artabileceği endişelerini yersiz bulmuştur. Kazım Paşa harp sırasında malûl kalanların hemen hemen tamamının tespit edildiğini, cetvellere yeni ilavelerin çok az sayıda olacağını umduğunu belirtmiştir. O, hastanelerde tedavi olanların sayısının da az olduğuna dikkati çekmiştir. Müdafa-i Milliye Vekili sayıda artış olsa bile iki gözünü, iki bacağı veya kollarını kaybetmiş bu insanlara karşı milletin hiçbir şeyini

¹⁶⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İctima senesi 1, 80. İctima, (07.01.1340), s. 720.

¹⁶⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İctima senesi 1, 80. İctima, (07.01.1340), s. 718.

¹⁶⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İctima senesi 1, 80. İctima, (07.01.1340), s. 718.

esirgemeyeceğini ifade etmiştir. Kendisinin iki gözünü kaybetmiş harp malûlünü sokaktan geçerken gördüğünde, bütün milletin gözleri yaşarak ona baktığını bu sebeple paranın malûllerden gerek millet gerekse meclis tarafından esirgenmemesi lazım geldiğini vurgulamıştır. Bir defaya mahsus olmak üzere malûllere verilecek bu ikramiyenin yüksek tutulması gerektiği görüşünü savunmuştur¹⁶⁹⁹.

Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, ise konuya çok farklı bir yaklaşım getirmiştir. Rüştü Paşa malûllerin hepsine nakdi mükafat verilmesi yerine birinci derecede malûl olanlara para, ikinci derecede malûl olanlara ev, neferlere arazi, tarla veya çayır verilmesini teklif etmiştir¹⁷⁰⁰. Denizli mebusu Mazhar Müfit Bey de bu görüşe katılmıştır. O, 1.500-2.000 lira vermekle malûllerin kaybettikleri uzuvlarının asla yerine gelemeyeceğini, bu parayla iki gözün, iki kolun geri kazanılamayacağını hatırlatmıştır. Mazhar Müfit Bey para yerine arazi, hayvan, ev ve emlak verilmesi gerektiğini savunmuştur¹⁷⁰¹.

İstiklal Harbi'nde malûl kalan zabitan ve diğer askerlerin künyeleri 1923 yılı sonunda başlatılan bir çalışmayla tespit edilmiştir. Buna göre 3 Aralık 1923 -7 Ocak 1924 tarihlerine kadar künyeleri ve dereceleri tespit edilen malûl sayısı 1181 dir¹⁷⁰². Bütün malûllerin bu sayıya dahil olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira, evrakı üzerinde resmî işlemleri henüz tamamlanmamış malûllerin olabileceği düşünülmelidir. Ayrıca, çeşitli nedenlerle evrakı kaybolmuş veya hastanelerde tedavi edilip iyileştiği düşünülerek taburcu edilmiş ancak zamanla malûl durumuna düşmüş, bu yüzden müracaatını gerçekleştirmemiş kişilerin de bulunabileceği unutulmamalıdır.

Keza 1924 yılı itibarıyla henüz tedavi gören bazı malûllerin de malûliyet dereceleri tam olarak tayin edilememiştir. Bütün bunlardan dolayı kanunda mevcut 110 malûl zabitan miktarı ihtiyaten 120'ye, 1.067 efrat miktarı da 1.300 olmak üzere bütçe ayrılmıştır. Malûl sayısının beklenenden daha az çıkması durumunda ayrılacak paranın artan kısmı hazineye kalacaktır. Aksi durumda yeni tespit edilen malûller için bütçeden yeni ödenek istenecektir¹⁷⁰³.

¹⁶⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 80. İçtima, (07.01.1340), s. 719.

¹⁷⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 80. İçtima, (07.01.1340), s. 719.

¹⁷⁰¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 80. İçtima, (07.01.1340), s. 720-722.

¹⁷⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 80. İçtima, (07.01.1340), s. 707.

¹⁷⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima Senesi 1, 76. İçtima, (29.12.1339), s. 567-8 vd.

Çalışmalar neticesinde malûl askerlere nakdi mükafat olarak 1923 senesi muhassasatı zatiye bütçesinden 158.950 lira ayrılmış, Müdafaa-i Milliye Encümeninin ihtiyaten 60.050 lira daha ilave etmesiyle bu rakam 219.000 liraya ulaşmıştır. Fakat bütün hesaplamalar malûl gazilerin sayısının zamanla artacağı ihtimali üzerine yapılmıştır¹⁷⁰⁴.

Son aşamada Müdafaa-i Milliye ve Maliye Encümenleri malûllere verilecek mükafat miktarlarını gözden geçirerek yeniden düzenlemişlerdir. Önerilen miktarlar şu şekildedir¹⁷⁰⁵;

Tablo-35. Malûllere Nakdi Mükafat Verilmesi Çalışmaları Kapsamında Yapılan Diğer Öneriler

	Müdafaa-i Milliye Encümeninin Önerdiği Miktar	Maliye Encümeninin Verdiği Miktar
1. derecede malûllere		
Zabit	1.200	800
Küçük Zabit ve efrat	400	400
2. derecede malûllere		
Zabit	600	400
Küçük Zabit ve efrat	200	300
3. derecede malûllere		
Zabit	300	200
Küçük Zabit ve efrat	100	100

TBMM’de yapılan kanun görüşmelerinde bütün milletvekillerinin malûllere verilecek nakdi mükafatın yetersiz olduğunu vurguladıkları görülmektedir. Kanun kabul edilirken bazı milletvekilleri teklifler vererek mükafatın miktarını yükseltmek istemişlerdir. Fakat meclis bu artış önerilerini kabul etmemiştir¹⁷⁰⁶. Nihayet 9 Ocak 1924 tarihinde kanun teklifi yasalaşmıştır.¹⁷⁰⁷

Kanun 9 Ocak 1924 tarihinde 397 numara ile “*İstiklal Muharebatı Esnasında Malûl Kalan Muvazzaf, Mütেকait, İhtiyat ve Milli Kuvvetler ve Jandarma Erkan, Ümera ve Zabitan ve Memurin ve Mensubin-i Askeriye ile Küçük Zabitan ve Efrada*

¹⁷⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 80. İçtima, (07.01.1340), s. 707.

¹⁷⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 80. İçtima, (07.01.1340), s. 710-711.

¹⁷⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 80. İçtima, (07.01.1340), s. 726-728.

¹⁷⁰⁷ Meclis içinde tartışılan bir diğer konu da hangi encümence verilen mazbatanın görüşmelerde esas alınacağı sorunu olmuştur. Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, tartışılan meseleler üzerinde gerekli değişiklikleri yapan encümenin mazbatasının esas alınması gerektiği üzerinde durmuş ve Müdafaa-i Milliye’nin kanun üzerinde istenen değişiklikleri yaptığı için onun tadilatı üzerinde görüşmelerin yapılması gerektiğini savunmuştur. Oy birliği ile Müdafaa-i Milliye Encümeninin verdiği şekil üzerinden müzakereye başlanmıştır. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 80. İçtima, (07.01.1340), s. 712-713; keza Hâkimiyet-i Milliye, 8 Kanunusani 1340/8 Ocak 1924, nr. 1014, s. 1.

Nakdi Mükafat İtası Hakkında Kanun” adıyla kabul edilmiştir¹⁷⁰⁸. Bu kanunun birinci maddesine göre; İstiklal Harbi ve iç isyanlarda yaralanma, donma veya hastalıklardan dolayı malûl kalan muvazzaf, mütekaid, ihtiyat, milli kuvvetler ve jandarma erkan, ümera ve zabitan ve memurin ve asker mensupları ile küçük zabitan ve efrada, sahip oldukları malûliyet derecesi dikkate alınarak bir defaya mahsus olmak üzere nakdi mükafat verilecektir. Malûl cetvellerinde ismi çıkmamış olanlar ortaya çıktığı takdirde onlara da meclise bildirmek şartıyla nakdi mükafat ödenecektir¹⁷⁰⁹.

Yukarıda değinildiği üzere malûllere mükafat verilirken malûller A, B ve C grubu olarak sınıflandırılmışlardır. Bunlardan iki gözü, iki ayağı olmayan veya iki gözü felçli halde bulunan yani dışarıdan yardıma ihtiyaç duyup kendi kendine hareket edemez bir halde bulunanlar birinci dereceye (A) ayrılmıştır. Bir kolu, bir bacağı olmayanlar da ikinci derece (B) olarak kabul edilmiştir. Hafif yaralarla malûl olanlar ise üçüncü derece (C) olarak adlandırılmıştır. Bu sınıflama yapıldıktan sonra nakdi mükafat verilecek malûl miktarları tesbit edilmiştir¹⁷¹⁰.

Kanuna göre iki gözü görmeyen, iki kolu veya ayağı olmayan veya vücudunun alt veya üst kısmı aynı anda çalışmayan, tedavi sonucu akli dengesi düzelmeyecek olan askerlere 1.200 lira, aynı durumda olan küçük zabitan ve efrada da 400 lira verilecektir. Bir kolu veya bir bacağı olmayan, bir elinden mahrum olan, mesane iltihabı veya mesane tahribatı olan, mide hastalığı ve idrar problemleri yaşayan, çeşitli sinir hastaları bulunan ve başkasına muhtaç olarak yaşayan subaylara 600’er lira para verilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı durumdaki küçük zabitan ve erler ise 200’er lira alacaklardır. Ayrıca üçüncü derece malûliyetleri olan subaylara 300,

¹⁷⁰⁸ Kanun hakkında bkz. 9 Kanunusani 1340 tarih ve 397 numaralı “İstiklal Muharebatı Esnasında Malul Kalan Muvazzaf, Mütekaid, İhtiyat, Milli Kuvvetler ve Jandarma Erkan, Ümera, Zabitan ve Memurin ve Mensubin-i Askeriye ile Küçük Zabitan ve Efrada Nakdi Mükafat İtası Hakkında Kanun”, Düstur, Tertip 3, C. 5, s. 524; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavânin Mecmuası*, (İkinci İntihab Devresi, Birinci İçtima Senesi), (11 Ağustos 1339’dan 22 Nisan 1340 tarihine kadar), TBMM Matbaası, Ankara 1924-1340, s. 187-188; keza bkz. *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 35-37; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, İçtima senesi 1, C. 4, 80. İçtima, (07.01.1340), s. 713-714.

¹⁷⁰⁹ 9 Kanunusani 1340 tarih ve 397 numaralı “İstiklal Muharebatı Esnasında Malul Kalan Muvazzaf, Mütekaid, İhtiyat, Milli Kuvvetler ve Jandarma Erkan, Ümera, Zabitan ve Memurin ve Mensubin-i Askeriye ile Küçük Zabitan ve Efrada Nakdi Mükafat İtası Hakkında Kanun”, Düstur, Tertip 3, C. 5, s. 524; *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 35; yine bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 5, İçtima senesi 1, 81. İçtima, (9.01.1340), s. 644.

¹⁷¹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 651; Konu dönemin gazeteleri tarafından takip edilmiş ve nakdi mükafat kanununun maddeleri hakkında bilgi verilmiştir. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Kanunusani 1340/6 Ocak 1924, nr. 1012, s. 2; “İstiklal Malullerine Nakti Mükafat”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Kanunusani 1340/8 Ocak 1924, nr. 1014, s. 1.

küçük zabitan ve efrada ise 100 lira nakdi mükafat ödenmesi kabul edilmiştir¹⁷¹¹. Bu rakamlar tablo halinde şu şekilde gösterilebilir;

Tablo-36. Nakdi Mükafat Kanununa Göre Verilen Mükafat Miktarları

Nakdi Mükafat Miktarları (lira)	
1. derecede malûllere	
Zabit	1.200
Küçük zabit ve efrat	400
2. derecede malûllere	
Zabit	600
Küçük zabit ve efrat	200
3. derecede malûllere	
Zabit	300
Küçük zabit ve efrat	100

Görüldüğü gibi bu rakamlar esasen Müdafaa-i Milliye Encümeninin önerdiği miktarlardır. Kanunun ikinci maddesinde malûllere ödenecek mükafat-ı nakdiyenin hangi tahsisatla yapılacağı kararlaştırılmıştır. Buna göre bu ödemelerin muntazam bir şekilde yapılabilmesi için 1923 senesi Muhassasatı Zatiye bütçesine (A 55) adıyla 219.000 lira tahsisat ilâve edilmiştir. Üçüncü ve dördüncü maddeler ise geçerlik ve yürütme ile ilgilidir¹⁷¹².

Kanunun Uygulanması İle İlgili Yaşanan Aksaklıklar

Öte yandan kanunun uygulanması ile ilgili zaman zaman aksaklıklar yaşanmıştır. Zira, Mükafat-ı Naktiye ödemelerinde tereddütlerin yaşandığı görülmektedir. Örneğin İstiklal Harbi'nde malûl olan ve malûlen terhis edilen ihtiyat mülazımı Halil Efendi'nin durumu bu şekildedir. Halil Efendi, İstiklal Harbi esnasında mecruh olarak tedavi olmuş ve sabit bir hizmete atanmasının ardından gözlerinde hasıl olan trahom hastalığı dolayısıyla askerlikten çıkarılmıştır. Bu kişiye nakdi mükafat verilip verilmeyeceği tartışma konusu olmuş TBMM'ye sunulan bir tefsirde “*ancak İstiklal mücadelesine müracaat ederek malûlen tecil edilmiş olanların bu mükafattan mahrum bırakılmamaları*” maddesi kabul edildiğinden

¹⁷¹¹ 9 Kanunusani 1340 tarih ve 397 numaralı “İstiklal Muharebatı Esnasında Malul Kalan Muvazzaf, Mütেকait, İhtiyat, Milli Kuvvetler ve Jandarma Erkan, Ümera, Zabitan ve Memurin ve Mensubin-i Askeriye ile Küçük Zabitan ve Efrada Nakdi Mükafat İtası Hakkında Kanun”, Düstur, Tertip 3, C. 5, s. 524; *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 36-37.

¹⁷¹² 9 Kanunusani 1340 numaralı 397 numaralı “İstiklal Muharebatı Esnasında Malul Kalan Muvazzaf, Mütেকait, İhtiyat, Milli Kuvvetler ve Jandarma Erkan, Ümera, Zabitan ve Memurin ve Mensubin-i Askeriye ile Küçük Zabitan ve Efrada Nakdi Mükafat İtası Hakkında Kanun”, Düstur, Tertip 3, C. 5, s. 524.

Müdafaa-i Milliye encümeni bu kişiye de nakdi mükafat ödenmesini uygun görmüştür¹⁷¹³.

Yine Kütahya Milli Alayı kumandanı Piyade Mülazımısani İsmail Hakkı Efendi alay efradı isyanı neticesinde mecruh ve bacağından malûl kalmasından dolayı İstiklal Harbi malûlleri gibi ilk etapta izinli sayılmıştır. Ardından yapılan muayene neticesinde düzenlenen sağlık raporları üzerine 8 Şubat 1925 tarih ve 551 numaralı kanun gereğince beşinci dereceden tekaüd ve terfihi sağlanmıştır. Daha sonra nakdi mükafattan istifade etmek için bir dilekçe vermiştir. Yapılan değerlendirmelerde sözkonusu kişinin Milli Mücadele aleyhinde çalışanlarla mücadele ettiği, hatta alayı içerisinde Milli Mücadele aleyhtarlarının başlattığı isyan hareketini bastırma sırasında malûl kaldığı anlaşılınca nakdi mükafattan yararlanmasına karar verilmiştir¹⁷¹⁴.

Kanunun uygulanmasında yaşanan sıkıntılardan birisi de malûl listelerinin tesbit edilmesinin uzun bir zaman diliminde gerçekleşmesidir. Bu anlamda malûl askerlerin isimlerinin belirlenmesi ve cetvellerin hazırlanması hususu meclisin üzerinde hassasiyetle durduğu konulardandır. Buna rağmen nakdi mükafat ödemelerine esas olmak üzere kesin malûl listelerinin tespitinin uzun zaman aldığı anlaşılmaktadır. Hazırlanan malûl listeleri peyderpey TBMM'ye sunularak nakdi mükafat almayan malûller de ödenek listelerine kaydedilerek mevcut haklardan yararlanmışlardır. Bu anlamda Eskişehir Mebusu Mehmet Arif Bey konunun takipçilerinden olmuştur. O, 15 Nisan 1924 tarihinde talep olunan malûl defterlerinin ne zaman gönderileceğine dair Müdafaai Milliye Vekaletine soru takriri vermiştir¹⁷¹⁵.

Bu kanun çıktıktan sonra İstiklal Muharebesi malûllerine nakdi mükafat verilmesi için zaman zaman yeni cetveller eklendiği görülmektedir. Malûl sayısı arttıkça bütçeye ilaveler yapılmıştır. Örneğin 6 Nisan 1924'de muhassasat-ı zatiye bütçesine 13.800 lira para ilavesi yapılmıştır. Başvekil İsmet Paşa da yeni tespit edilen ve ödeneği ayrılan listenin Müdafaai Milliye Vekaletine sunulduğunu bildirmiştir¹⁷¹⁶. Müteakiben nakdi mükafat ödenmesi hususunda çeşitli tarihlerde olmak üzere malûl asker isimlerini, rütbelerini, memleketlerini, malûliyet şekli ve

¹⁷¹³ *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre 2, C. 5, İçtima senesi 1, 102. İçtima, (14.02.1340), s. 383.

¹⁷¹⁴ *BCA*, nr. 30.10.0.0/56.376.11, s. 1-2.

¹⁷¹⁵ *BCA*, nr. 30.10.0.0/6.37.24.

¹⁷¹⁶ *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre 2, C. 8/1, İçtima senesi 2, 39. İçtima, (16.04.1340), s. 769-770.

derecelerini belirten çok sayıda defter hazırlanmıştır¹⁷¹⁷. Nakdi mükafat alacak malûl askerlerin künyeleri gazetelerde de duyurulmuştur¹⁷¹⁸.

Anlaşıldığı üzere nakdi mükafat ödenmesi ile ilgili cetvellerin kesinleşmesi zaman almıştır. Malûllere nakdi mükafat verilmesi için isim listeleri hazırlama çalışmaları 1924'ten 1961'e kadar devam etmiştir¹⁷¹⁹. Verilen nakdi mükafat 1924 yılında ne ise 1961 yılında da aynıdır. Yani herhangi bir artış söz konusu olmamıştır.

¹⁷¹⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavânin Mecmuası*, (İkinci İntihab Devresi, Birinci İçtima Senesi), (11 Ağustos 1339'dan 22 Nisan 1340 tarihine kadar), TBMM Matbaası, Ankara 1924-1340, s. 187-188; keza bkz. *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 35-37.

20 Teşrinisani 1340 tarih ve 522 numaralı, "9 Kanunusani 1340 tarih ve 397 numaralı "İstiklal Muharebatı Esnasında Malul Kalan Muvazzaf, Müttekait, İhtiyat, Milli Kuvvetler ve Jandarma Erkan, Ümera, Zabitan ve Memurin ve Mensubin-i Askeriye ile Küçük Zabitan ve Efrada Nakdi Mükafat İtası Hakkında" Kanuna Müzeyyel Kanun, bkz. *Düstur, Tertip 3, C. 6, s. 16.*

10 Kanunuevvel 1340 tarih ve 528 numaralı, "İstiklal Harbi Malulinine Mükafat-ı Nakdiye İtası Hakkındaki 9 Kanunusani 1430 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun", *Düstur, Tertip 3, C. 6, s. 36.*

22 Nisan 1341 tarih ve 644 numaralı, "9 Kanunusani 1340 tarih ve 397 numaralı "İstiklal Muharebatı Esnasında Malul Kalan Muvazzaf, Müttekait, İhtiyat, Milli Kuvvetler ve Jandarma Erkan, Ümera, Zabitan ve Memurin ve Mensubin-i Askeriye ile Küçük Zabitan ve Efrada Nakdi Mükafat İtası Hakkında" Kanuna Müzeyyel Kanun, *Düstur, Tertip 3, C. 6, s. 607.*

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 21, İçtima senesi 3, 46. İçtima, (27.01.1926), s. 292/11.

¹⁷¹⁸ "Malul Zabitan", *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Kanunusani 1340/15 Ocak 1924, nr. 1020, s. 5; keza "Malul Zabitan", *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Kanunusani 1340/22 Ocak 1924, nr. 1026, s. 5; "Malul Zabitan", *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Kanunusani 1340/28 Ocak 1924, nr. 1031, s. 4.

¹⁷¹⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 11, İçtima senesi 2, 19. İçtima, (10.12.1340), s. 45;

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 18, İçtima senesi II, 107. İçtima, (20.04.1341), s. 250.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 21, İçtima senesi 3, 46. İçtima, (27.01.1926), s. 282-10.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 25, İçtima senesi 3, 110. İçtima, (30.05.1926), s. 631, Sıra Nr. 200-s. 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 27, İçtima senesi 4, 6. İçtima, (15.11.1926), s. 43.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 28, İçtima senesi 4, 27. İçtima, (20.01.1927), s. 360-372.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 32, İçtima senesi 4, 72. İçtima, (26.05.1927), s. 544-545.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 4, İçtima senesi 1, 78. İnikat, (20.04.1928), s. 12-27.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 16, İçtima senesi 3, 28. İnikat, (01.02.1930), Sıra nr. 61, Ek 2, s. 3 vd.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, C. 1, Fevkalade içtima, 7. İnikat, (30.05.1931), s. ek 1-7.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, C. 17, İçtima senesi 2, 76. İnikat, (26.10.1933), s. 45/1-4.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 5, İçtima senesi F., 44. İnikat, (14.10.1935), s. 75/240-3-9.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 19, İçtima senesi 2, 74. İnikat, (11.06.1937), s. 207/ek 237-4-10

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6., C. 3, İçtima senesi F., 23. İnikat, (7.06.1939), s. 39.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, C. 19, İçtima senesi 2, 70. İnikat, (27.06.1941), s. 198-199.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, C. 3, İçtima senesi F., 37. İnikat, (18.06.1943), s. 72/3-6.

TBMM Tutanak Dergisi, Devre 7, Toplantı 3, C. 22, 31. Birleşim, (01.02.1946), Sıra nr. 65/s. 4-7.

Resmi Gazete, 10 Şubat 1930, S. 1420, s. 8695-8696.

Resmi Gazete, 10 Nisan 1930, S. 1474, s. 8845-8846.

BCA, nr. 30.18.1.2/18.20.6; *Resmi Gazete*, 31 Mayıs 1931, S. 1810, s. 504-506.

Resmi Gazete, 19 Mayıs 1932, S. 2102, s.1448-1449.

Resmi Gazete, 4 Teşrinisani 1933/4 Kasım 1933, S. 2543, s. 3191-3192.

Resmi Gazete, 19 Teşrinievvvel 1935/19 Ekim 1935, S. 3136, s. 5725-5727.

Resmi Gazete, 23 Haziran 1937, S. 3638, s. 8360-8363.

Resmi Gazete, 25 Haziran 1938, S. 3943, s. 10079-10080.

Resmi Gazete, 16 Haziran 1939, S. 4234, s. 11975-11977.

Resmi Gazete, 20 Temmuz 1940, S. 4566, s. 14357-14359.

Resmi Gazete, 3 Temmuz 1941, S. 4850, s. 1277-1279.

Resmi Gazete, 12 Kanunuevvvel 1942/12 Aralık 1942, S. 4850, s. 4126-4128.

Resmi Gazete, 23 Haziran 1943, S. 5437, s. 5370-5371.

Resmi Gazete, 23 Haziran 1943, S. 5437, s. 5370-5371.

Resmi Gazete, 7 Şubat 1946, S. 6226, s. 10073-10074.

Resmi Gazete, 4 Aralık 1946, S. 6471, s. 11473-11474.

Yıllara göre tespit edilen harp malûlü sayıları ve nakdi mükafat miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-37. 1924 Yılından 1961 Yılına Kadar Nakdi Mükafat Verilen İstiklal Harbi Malûl Sayıları

Yıllar	Rütbesi						Verilen Toplam Miktar (Lira)
	Subay Dereceleri			Er Dereceleri			
	1. derecede (A Grubu) kişi başına verilen mükafat	2. derecede (B Grubu) kişi başına verilen mükafat	3. derecede (C Grubu) kişi başına verilen mükafat	1. derecede (A Grubu) kişi başına verilen mükafat	2. derecede (B Grubu) kişi başına verilen mükafat	3. derecede (C Grubu) kişi başına verilen mükafat	
	1.200	600	300	400	200	100	
16.4.1924 ¹⁷²⁰		9	4		34	4	13.800
20.11.1924 ¹⁷²¹		1	1	1	11	6	4.100
10.12.1924 ¹⁷²²	1	12	11	1	62	38	28.300
20.4.1925 ¹⁷²³		4	11	1	34	44	17.300
27.1.1926 ¹⁷²⁴		3	15	3	27	76	20.500
30.5.1926 ¹⁷²⁵		1	7	2	6	21	6.800
11.11.1926 ¹⁷²⁶		3	1			13	3.400
20.1.1927 ¹⁷²⁷	1	1	5		4	31	7.400
21.5.1927 ¹⁷²⁸			1	1	4	10	2.500
20.5.1928 ¹⁷²⁹		11	16	1	15	34	17.600
3.02.1930 ¹⁷³⁰		1	13	5	25	81	19.600

Resmi Gazete, 30 Aralık 1947, S. 6793, s. 13328-13329.

Resmi Gazete, 14 Temmuz 1948, S. 6957, s. 4406.

Resmi Gazete, 14 Aralık 1949, S. 7379, s. 17361-17362.

Resmi Gazete, 3 Ocak 1951, S. 7698, s. 329-330.

Resmi Gazete, 17 Mayıs 1952, S. 8112, s. 3628-3629.

Resmi Gazete, 27 Şubat 1954, S. 8645, s. 8290-8291.

Resmi Gazete, 28 Şubat 1955, S. 8942, s. 11149.

Resmi Gazete, 6 Haziran 1957, S. 9626, s. 17229-17230.

Resmi Gazete, 14 Mayıs 1958, S. 9906, s. 19303-19304.

Resmi Gazete, 10 Ocak 1959, S. 10105, s. 20799.

Resmi Gazete, 6 Haziran 1959, S. 10224, s. 21836.

Resmi Gazete, 26 Temmuz 1961, S. 10864, s. 4740.

¹⁷²⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 8/1, İçtima Senesi 2, 39. İçtima, (16.04.1340), s. 769-770.

¹⁷²¹ 20 Teşrinisani 1340 tarih ve 522 numaralı, “9 Kanunusani 1340 tarih ve 397 numaralı “İstiklal Muharebatı Esnasında Malul Kalan Muvazzaf, Mütেকait, İhtiyat, Milli Kuvvetler ve Jandarma Erkan, Ümera, Zabitan ve Memurin ve Mensubin-i Askeriye ile Küçük Zabitan ve Efrada Nakdi Mükafat İtası Hakkında” Kanuna Müzeyyel Kanun, bkz. Düstur, Tertip 3, C. 6, s. 16.

¹⁷²² 10 Kanunuevvel 1340 tarih ve 528 numaralı, “İstiklal Harbi Malulüne Mükafat-ı Nakdiye İtası Hakkındaki 9 Kanunusani 1430 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun”, Düstur, Tertip 3, C. 6, s. 36; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 11, İçtima Senesi 2, 19. İçtima, (10.12.1340), s. 45.

¹⁷²³ 22 Nisan 1341 tarih ve 644 numaralı, “9 Kanunusani 1340 tarih ve 397 numaralı “İstiklal Muharebatı Esnasında Malul Kalan Muvazzaf, Mütেকait, İhtiyat, Milli Kuvvetler ve Jandarma Erkan, Ümera, Zabitan ve Memurin ve Mensubin-i Askeriye ile Küçük Zabitan ve Efrada Nakdi Mükafat İtası Hakkında” Kanuna Müzeyyel Kanun, Düstur, Tertip 3, C. 6, s. 607; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 18, İçtima senesi 2, 107. İçtima, s. 250.

¹⁷²⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 21, İçtima Senesi 3, 46. İçtima, (27.01.1926), s. 282-10.

¹⁷²⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 25, İçtima Senesi 3, 110. İçtima, (30.05.1926), s. 631, Sıra nr. 200-s. 1.

¹⁷²⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 27, İçtima Senesi 4, 6. İçtima, (15.11.1926), s. 43.

¹⁷²⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 28, İçtima Senesi 4, 27 İçtima, (20.01.1927), s. 360-372.

¹⁷²⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 32, İçtima Senesi 4, 72 İçtima, (26.05.1927), s. 544-545.

¹⁷²⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 4, İçtima Senesi 1, 78. İnikat, (20.05.1928), s. 12-27.

¹⁷³⁰ *Resmi Gazete*, 10 Şubat 1930, S. 1420, s. 8695-8696; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 16, İçtima Senesi 3, 28. İnikat, (1.2.1930), Sıra nr. 61, s. 3 vd. Ek 2.

10.04.1930 ¹⁷³¹		2	7	1	14	50	11.700
30.5.1931 ¹⁷³²			3		5	29	5.100
14.5.1932 ¹⁷³³		3	6		1	8	4.600
26.10.1933 ¹⁷³⁴		1	3		3	2	2.300
14.10.1935 ¹⁷³⁵			3			38	4.700
11.6.1937 ¹⁷³⁶	1	1	2		5	42	7.600
8.6.1938 ¹⁷³⁷	1		4		5	20	5.400
7.6.1939 ¹⁷³⁸	1	1	2		3	57	8.700
12.7.1940 ¹⁷³⁹			6	1	3	33	6.100
27.6.1941 ¹⁷⁴⁰			1		3	24	3.300
7.12.1942 ¹⁷⁴¹		1	6	1	1	21	5.100
18.6.1943 ¹⁷⁴²			2	2	1	19	3500
17.7.1944 ¹⁷⁴³		1		1	1	9	2.100
1.2.1946 ¹⁷⁴⁴		1	1		1	5	1.600
2.12.1946 ¹⁷⁴⁵			2		1	10	1.800
25.12.1947 ¹⁷⁴⁶				1		8	1.200
8.7.1948 ¹⁷⁴⁷	1		1		1	8	2.500
7.12.1949 ¹⁷⁴⁸	2		1		1	8	3.700
25.12.1950 ¹⁷⁴⁹			2		1	7	1.500
12.05.1952 ¹⁷⁵⁰			5		2	37	5.600
24.02.1954 ¹⁷⁵¹		4	5		1	17	5.800
26.02.1955 ¹⁷⁵²			4		1	17	3.100
29.5.1957 ¹⁷⁵³						6	600
07.05.1958 ¹⁷⁵⁴					3	10	1.600
05.01.1959 ¹⁷⁵⁵					1	7	900
29.05.1959 ¹⁷⁵⁶						4	400

¹⁷³¹ *Resmi Gazete*, 10 Nisan 1930, S. 1474, s. 8845-8846.

¹⁷³² *BCA*, nr. 30.18.1.2/18.20.6; *Resmi Gazete*, 31 Mayıs 1931, S. 1810, s. 504-506; *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre 4, C. 1, Fevkalade İçtima, 7. İnikat, (30.05.1931), s. ek 1-7.

¹⁷³³ *Resmi Gazete*, 19 Mayıs 1932, S. 2102, s.1448-1449.

¹⁷³⁴ *Resmi Gazete*, 4 Teşrinisani 1933/4 Kasım 1933, S. 2543, s. 3191-3192; *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre 4, C. 17, içtima senesi 2, 76. İnikat, (26.10.1933), s. 45/1-4.

¹⁷³⁵ *Resmi Gazete*, 19 Teşrinievvel 1935/19 Ekim 1935, S. 3136, s. 5725-5727; *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre 5, C. 5, İçtima senesi F. 44. İnikat, (14.10.1935), s. 75/240-3-9.

¹⁷³⁶ *Resmi Gazete*, 23 Haziran 1937, S. 3638, s. 8360-8363; *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre 5, C. 19, İçtima Senesi 2, 74. İnikat, (11.06.1937), s. 207/ek 237-4-10.

¹⁷³⁷ *Resmi Gazete*, 25 Haziran 1938, S. 3943, s. 10079-10080.

¹⁷³⁸ *Resmi Gazete*, 16 Haziran 1939, S. 4234, s. 11975-11977; *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre 6., C. 3, 23. İnikad, (7.06.1939), s. 39.

¹⁷³⁹ *Resmi Gazete*, 20 Temmuz 1940, S. 4566, s. 14357-14359.

¹⁷⁴⁰ *Resmi Gazete*, 3 Temmuz 1941, S. 4850, s. 1277-1279; *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre 6, C. 19, İçtima 2, 70. İnikat, (27.06.1941), s. 198-199.

¹⁷⁴¹ *Resmi Gazete*, 12 Kanunuevvel 1942/12 Aralık 1942, S. 4850, s. 4126-4128.

¹⁷⁴² *Resmi Gazete*, 23 Haziran 1943, S. 5437, s. 5370-5371; *TBMM Zabut Ceridesi*, Devre 7, C. 3, 37 İnikad, (18.06.1943), s. 72/3-6.

¹⁷⁴³ *Resmi Gazete*, 23 Haziran 1943, S. 5437, s. 5370-5371.

¹⁷⁴⁴ *Resmi Gazete*, 7 Şubat 1946, S. 6226, s. 10073-10074; *TBMM Tutanak Dergisi*, Devre 7, Toplantı 3, C. 22, 31. Birleşim, (01.02.1946), Sıra nr. 65/s. 4-7.

¹⁷⁴⁵ *Resmi Gazete*, 4 Aralık 1946, S. 6471, s. 11473-11474.

¹⁷⁴⁶ *Resmi Gazete*, 30 Aralık 1947, S. 6793, s. 13328-13329.

¹⁷⁴⁷ *Resmi Gazete*, 14 Temmuz 1948, S. 6957, s. 4406.

¹⁷⁴⁸ *Resmi Gazete*, 14 Aralık 1949, S. 7379, s. 17361-17362.

¹⁷⁴⁹ *Resmi Gazete*, 3 Ocak 1951, S. 7698, s. 329-330.

¹⁷⁵⁰ *Resmi Gazete*, 17 Mayıs 1952, S. 8112, s. 3628-3629.

¹⁷⁵¹ *Resmi Gazete*, 27 Şubat 1954, S. 8645, s. 8290-8291.

¹⁷⁵² *Resmi Gazete*, 28 Şubat 1955, S. 8942, s. 11149.

¹⁷⁵³ *Resmi Gazete*, 6 Haziran 1957, S. 9626, s. 17229-17230.

¹⁷⁵⁴ *Resmi Gazete*, 14 Mayıs 1958, S. 9906, s. 19303-19304.

¹⁷⁵⁵ *Resmi Gazete*, 10 Ocak 1959, S. 10105, s. 20799.

18.07.1961 ¹⁷⁵⁷					1	2	400
Toplam	8	61	151	22	281	856	242.200
	220			1.159			
Genel Toplam	1.379						

Tabloya göre toplam malûl subayların %3,63'ü birinci derece malûl, %27,72'si ikinci derece malûl, % 68,63'ü üçüncü derece malûldür. Buna karşılık toplam malûl erlerden %1,89'u birinci derece, %24,24'ü ikinci derece, %73,85'i üçüncü derecedendir. Rakamlardan anlaşılacağı üzere gerek subaylarda gerekse erlerde ağır malûliyet olarak nitelendirilen birinci derece malûliyet oldukça azdır. Buna karşılık kısmen hafif malûliyet olarak kabul edilebilecek 3. derece çok daha fazladır.

Malûllere nakdi mükafat verilmesi ile ilgili çalışmaların başladığı 8 Aralık 1923 tarihi itibarıyla Maliye Encümenine bildirilen malûl sayısı 114'ü subay ve 1.067 er olmak üzere toplam 1.181 iken¹⁷⁵⁸, 1961 yılına kadar tespit edilen malûl sayısı 220 subay ve 1.159 er olmak üzere toplam 114+220=334 subay ve 1.181+1.159=2.340 erdir. 1961 yılı itibarıyla İstiklal Harbi toplam malûl sayısı 334+2.340=2.674 kişi olarak tespit edilmiştir.

Yukarıda verilen tabloda görüleceği üzere 1924-1926 ve 1928-1930 yılları arasında nakdi mükafat ödemeleri artmıştır. İlerleyen yıllar içerisinde malûl sayılarının gittikçe azaldığı anlaşılmaktadır. Malûl erlerin isimlerinin en yoğun olarak tesbit edildiği yıl 148 kişi ile 1926 yılıdır. Muhtemelen malûl sayısındaki artışın temel nedeni kamuoyunun yasadan yeni yeni heberdar olmasıdır.

Nakdi mükafat ödemeleri genel olarak 9 Ocak 1924 tarihli ve 397 numaralı kanun gereğince Duyun-u Umumiye Bütçesinin 270. mütakaide, dul, yetim maaşları ve tahsisatları faslından ödenmiştir. Fakat bunun yanında değişik kalemlerden aktarılan kaynaklarla da ödemelerin yapıldığı görülmektedir. Örneğin 1932 yılında

¹⁷⁵⁶ *Resmi Gazete*, 6 Haziran 1959, S. 10224, s. 21836.

¹⁷⁵⁷ *Resmi Gazete*, 26 Temmuz 1961, S. 10864, s. 4740.

¹⁷⁵⁸ 1. dereceden 7, 2. dereceden 57, 3. dereceden 40 kişi ve hastanelerde bulunup malûliyet dereceleri henüz tespit olunamamış 10 kişi olmak üzere toplam 104+10=114 malûl subay bulunmaktadır. Erlerden ise 1. derece malûliyetten 37, 2. dereceden 436 ve 3. derecede 594 olmak üzere toplam 1.067 malûl er bulunduğu tespit edilmiştir. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 2. Devre, C. 4, İçtima Senesi 1, 76. İçtima, (29.12.1339), s. 567-1,7.

malûl askerlere verilecek nakdi mükafat değişik kalemlerden gelen parayla ödenmiştir¹⁷⁵⁹.

Diğer taraftan bazı zamanlarda malûl isimlerinin defterlere yanlış yazılması sorun oluşturmuştur. Bu durumda meclis, nakdi mükafat listesinin yer aldığı kanun metninde değişiklik yaparak harp malûllerinin bu hakdan yararlanmalarını sağlamıştır. Örneğin 14.10.1935 tarih ve 2826 sayılı kanunla kabul edilen 19 subaya verilecek mükafat cetvelinde 3. sırada yazılı Milis Vardar müfrezesinden Kıdemli Yüzbaşı Ahmedoğlu Cemal'in adı sehven Kemal olarak yazılmıştır. Kıdemli Yüzbaşı Cemal, isminin düzeltilmesi için Başvekalet dilekçe vermiş, Başvekalet durumu Bütçe Encümenine havale etmiştir. Encümen bir mazbata hazırlamış ve kanundaki isim düzeltilmiştir. Bu düzeltme gerçekleştirilerek adı geçen kişinin nakdi mükafat alması sağlanmıştır¹⁷⁶⁰.

2.2.3. Bey'İye Hakkı ve İkramiyelerinin Malûllere Dağıtımı

Harp malûllerine bey'İye hakkı ve gişe memurluklarının verilmesi ile ilgili çalışmalar Milli Mücadele döneminde başlamıştır. Nitekim 19 Kasım 1921 tarih ve 166 numaralı "*Bey'İye Hakkının ve Gişe Memurluklarının Malûl Gazilere Tahsisi Hakkında Kanun*" un kabulü ile bu hak onlara verilmiştir¹⁷⁶¹.

Bu konu Cumhuriyet Döneminde TBMM gündemine tekrar gelmiştir. Zira, kanunun uygulanması ile ilgili birtakım aksaklıklar yaşanmakta idi. Bu amaçla İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey 16 Şubat 1924 tarihinde reji idaresinde toplanmakta olan paranın malûllerin terfihine ne suretle sarf edildiğine ve sivil bayilerden malûllerin hissesinin kesilip kesilmediğine dair bir soru takriri vermiştir. A. Rıza Bey takririnde öncelikle konu ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Bu anlamda O, malûl kalan ve esas itibarıyla hiçbir suretle "*mazhar-ı muâvenet ve şefkat olamayan*" malûllere bütün bey'İye inhisarının bir kanunla tahsis edilmiş olduğunu hatırlatmıştır.

¹⁷⁵⁹ 1931 yılı bütçesinin çeşitli kalemlerden harp malulleri için ayrılan nakdi mükafat ödenekleri şu şekilde tespit edilmiştir. Askeri fabrikalar bütçesinden 19.750 lira, Dahiliye Vekaleti bütçesinden 11.100, Emniyet Müdürlüğü bütçesinden 15.000, Gümrükler Umum Müdürlüğü bütçesinden 10.000, Maarif Vekaleti bütçesinden 22.100, Maliye Vekaleti bütçesinden 2.500, Milli Müdafaa Vekaleti Kara Kısmı bütçesinden 48.640, Posta, Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğü bütçesinden 12.500, Tapu Kadastro Müdürlüğü bütçesinden 3.800, İktisat Vekaleti bütçesinden 22.000 ve idare heyetinin Divan-ı Muhasebat bütçesinden 2.897 lira olmak üzere toplam 170.287 lira ödenek aktarılmıştır. Bkz. *Resmi Gazete*, 19 Mayıs 1932, S. 2102, s. 1446-1448; konuyla ilgili müzakereler hk. bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, C. 8, İçtima senesi 1, 47. Inikat, (14.05.1932), s. 133-135.

¹⁷⁶⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, C. 10, İçtima senesi 1, 52. Inikad, (15.04.1936), s. 154-156.

¹⁷⁶¹ 19 Teşrinisani 1337 tarih ve 166 numaralı, "Bey'İye Hakkının ve Gişe Memurluklarının Malul Gazilere Tahsisi Hakkında Kanun", *Düstur*, Tertip 3, C. 2, s. 184.

Ali Rıza Bey, İstanbul'da bey'eye hakkı için malûllerden yeterli derecede talep gelmediğini, malûller heyetinin de bunu temin için yeterli sermayesinin bulunmadığını ifade etmiştir. Bu nedenle Reji idaresinin sivil bayilerden % 2 oranında malûller hissesi kestiğini, kesilen bu paranın Reji idaresi veznesinde muhafaza edildiğini bildirmiştir. O, kesilen % 2'lik miktarın 1923 Ekim sonuna kadar 30.000 liraya ulaştığını ifade etmiştir. Ona göre 1924 senesinin sonuna kadar bu miktar 80.000 liraya ulaşacaktır.

Ali Rıza Bey verdiği soru önergesinde 1, 2 ve 3. derece malûllerin terfihi için bu paranın ne suretle sarfedileceği, Anadolu'nun muhtelif merkezlerindeki bayilerin büyük bir kısmının sivil olması nedeniyle bunlardan da malûller hissesi olarak uygun bir miktarın kesilip kesilmeyeceği, şayet kesilmemiş ise bey'eye hakkı konusunda neler yapılacağı hususlarında Maliye Vekaletinden bilgi istemiştir¹⁷⁶².

Ali Rıza Bey'in sorusuna Maliye Vekili Mustafa Abdulhalik Bey cevap vermiştir. O, İstanbul'da 2.400 bayi bulunduğunu, Malûl Gaziler Cemiyeti ile Reji idaresi arasında yapılan görüşmeler neticesinde bayi sayısının 1.570'e indirildiğini belirtmiştir. Maliye Vekili İstanbul'da 1.570 dükkanı idare edebilecek malûl bulunmadığını söylemiştir. Abdulhalik Bey doğrudan doğruya gazilerden sadece 128'inin bayilik yaptığını, 71 bayiliğin şehit çocuklarına ve 8 bayiliğin de emeklilere verildiğini bildirmiştir. Esasen kanunun kabul edilmesiyle bütün malûllerin bey'eye hakkından yararlanabildiklerini, bayilik bulunmayan köy ve kasabalardakilerin de mağdur edilmediklerini açıklamıştır. O, söz konusu kanun gereğince sivil bayiliklerden yarı bayilik hakkı kesilerek bu paranın bir bankada toplandığını ve yıl sonunda malûllere ödendiğini, hiçbir malûlün bu haktan mahrum bırakılmadığını ifade etmiştir¹⁷⁶³.

Bununla birlikte bey'eye hakkıyla ilgili malûllerin yaşadıkları sorunlar TBMM'de sık sık gündeme gelmiştir. Esasen bey'eye inhisarının malûl gazilere ve şehit çocuklarına tahsisi hakkında 19 Kasım 1921'de kanun çıkarılmasına rağmen malûllerin bu hakdan yeteri kadar istifade edemedikleri görülmüştür. Bunun üzerine Rize Mebusu Ekrem Bey ve Siirt mebusu Mahmut Beyler bir takrir vererek söz konusu kanunun 1. ve 2. maddelerinin değiştirilmesini önermişlerdir. Teklifin

¹⁷⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 6, İçtima senesi 1, 103. İçtima, (16.02.1340), s. 13.

¹⁷⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 6, İçtima senesi 1, 103. İçtima, (16.02.1340), s. 13.

gerekçesinde malûllerin çoğunun köylerde oturduğu ifade edilmiştir. Onların bayilik elde edebilecek koşullara sahip olmadıkları dile getirilmiştir. Takrirden belirtildiğine göre, şehirlerde yaşayanların ise bayilik açacak kadar sermayeleri bulunmamaktadır. Hatta, bunlara kanunun 3. Maddesi gereğince maaşlarının altı katına kadar kredi verilmiş olsa bile sermayeleri yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle bayiliklere malûl gaziler ve şehit evlatlarından yeterli talep gelmemektedir. Bey'îye tezkeresinin diğer şahıslara verilmesinden başka çare yoktur. Sonuç olarak sivil bayiliklerden bey'îye hissesinin yalnız üçte birinin malûl gaziler menfaatine alınması ve bu miktarın İnhisar İdaresi tarafından her ay sonunda Ziraat Bankasına yatırılması önerilmiştir¹⁷⁶⁴.

Teklifeye göre yatırılan para ertesi günden itibaren faize tabi tutulacak, bu faizin miktarı diğer tevdiata verilecek faizden % 1 fazla olacaktır. Biriken para ertesi senenin birinci ayında, Müdafaa-i Milliye Vekaletinin düzenleyeceği defterlere göre malûllere dağıtılacaktır. Bayilik yapan malûller dağıtılan bu paradan istifade edemeyeceklerdir. Malûllere dağıtılacak para, Ziraat Bankası şubeleri aracılığıyla elden verilecek ve bu hizmetlerden dolayı masraf veya komisyon alınmayacaktır¹⁷⁶⁵.

Hazırlanan kanun teklifi ile ilgili Müdafaa-i Milliye Encümeni 20 Şubat 1924'te bir mazbata hazırlamıştır. Encümen, teklifin yerinde ve uygun olduğu görüşüyle konunun acilen görüşülmesini önermiştir. 21 Şubat 1924'te müzakereye başlanan kanun teklifi tartışılmaksızın yasalaşmıştır¹⁷⁶⁶.

Bu teklif "*Bey'îye Hakkının ve Gişe Memurluklarının Malûl Gazilere Tahsisi Hakkındaki 19 Teşrinievvel 1337 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun*" adıyla 21 Şubat 1924 tarih ve 419 numara ile kabul edilmiş ve devlet tekelinde bulunan bilimum maddelerin bey'îye hakkı ve hissesi malûl gazilerle şehit evlatlarına ve malûl mütekaidine verilmiştir¹⁷⁶⁷. Bey'îye hakkının diğer kişiler tarafından kullanılması durumunda bey'îye hissesinin yarısına tekabül eden gelirin malûl gazilere ödenmesi hükmü getirilmiştir.

¹⁷⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 6, İçtima senesi 1, 108. İçtima, (21.2.1340), s. 197-198.

¹⁷⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 6, İçtima senesi 1, 108. İçtima, (21.2.1340), s. 198.

¹⁷⁶⁶ Kanun müzakerelerinde Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey ile Dersim mebusu Feridun Fikri Bey kanunun yazım usulüne ilişkin görüşlerini dile getirmişlerdir. Bu anlamda yasanın günümüz Türkçesine uygun olarak neşredilmesini istemişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 6, İçtima Senesi 1, 108. İçtima, (21.02.1340), s. 199-200.

¹⁷⁶⁷ 21 Şubat 1340 tarih ve 419 numaralı, "Bey'îye Hakkının ve Gişe Memurluklarının Malul Gazilere Tahsisi Hakkındaki 19 Teşrinievvel 1337 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun", Düstur, Tertip 3, C. 5, s. 638.

Öte yandan mecliste pul ve tuz bey'iyesi hususunda da tartışmalar yaşanmıştır. İstanbul mebusu Ali Rıza Bey, 22 Ocak 1925 tarihinde yaptığı konuşmada harp malûllerinin tütün bey'iyesi hakkından yaralandırılmalarına rağmen pul ve tuz bey'iyelerinden istifade edemediklerini dile getirmiştir. Ali Rıza Bey, mevcut kanunun verdiği hakları malûllerin yeterince kullanamadıklarını iddia etmiştir. O, malûllerin tuz ve pul bey'iyesinin dışında sonradan devlet tekeline dahil edilen kibrit ve ispirto bey'iyelerinden de istifade etmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Ali Rıza Bey, tuz ve pul bey'iyelerinden malûllerin niçin yararlandırılmadıkları hususunda Maliye Vekaletinden izahat da istemiştir¹⁷⁶⁸.

Bunun üzerine Maliye Vekili Mustafa Abdulhalik Bey, kibrit tekelinin 1925 Martından itibaren uygulanmaya başlanacağını, bu tekeli elinde bulunduran şirketten perakende satışlarda malûlleri tercih etmesinin isteneceğini belirtmiştir. Maliye Vekili tuzludan tuz ihracının devlet tekeline olduğunu, herkesin gidip oradaki fiyatla istediği kadar tuz alabileceğini bu konuda bir engellemeye gidemeyeceklerini ifade etmiştir. Abdulhalik Bey tuzun paket halinde satılması işlemine İstanbul ve Ankara'da yeni başladığını, bunda başarılı olunması durumunda perakende tuz satış hakkının da malûllere verileceğini bildirmiştir. Maliye Vekili ayrıca müskirat tekelinin uygulamaya girmesi halinde bey'iyeye hakkının malûllere verileceğini açıklamıştır. Abdulhalik Bey pulun ise bir tekel değil bir vergi olduğunu, hükümetin bunu doğrudan doğruya “*resm*” olarak sattığını, kanunda bu konuda bir hüküm bulunmadığını belirtmiştir¹⁷⁶⁹.

30 Mayıs 1929 Tarihli Kanun;Bey'iyeye hakkının kullanılmasında yaşanan sıkıntı ve aksaklıklar bu konuyla ilgili yeni bir düzenlemeyi zorunlu kılmıştır. Müdafaa-i Milliye Vekaleti, malûllerin bu haklarından daha iyi bir şekilde yararlanmalarını sağlamak amacıyla bir çalışma başlatmıştır. Bu kapsamda vekalet 20 Mart 1929'ta bir kanun teklifi hazırlamıştır. Hükümete sunulan bu teklif 21 Mart 1929'da Bakanlar Kurulu layihası olarak TBMM'ye sunulmuştur. 25 Mart 1929 tarihinde meclise gelen teklif görüşülmek üzere Müdafaa-i Milliye, Maliye ve Bütçe

¹⁷⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 12, İçtima senesi 2, 39. İçtima, (22.01.1341), s. 255.

¹⁷⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 12, İçtima senesi 2, 39. İçtima, (22.01.1341), s. 255; Bu konuda TBMM dışında Osmanlı Hükümetine de müracaatta bulunulduğu anlaşılmaktadır. 25 Şubat 1920 tarihli arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere malul askerlere yardım amacıyla tütün bey'iyeye hakkının malul subaylara tahsis edilmesi konusunda Osmanlı Hükümetine de bir takım talepler gelmiştir. Hükümet tarafından tütün bey'iyelerinin malul ve mecruh askerlere tahsis edilmesine karar verilmiştir. Bkz. BOA, İ.DUİT., nr. 21/32, s. 7/1.

Encümenlerine gönderilmiştir. Buna göre devlet tekelinde bulunan ve bulundurulacak olan maddelerin üçte birinin harp malûllerine ve şehit yetimlerine tahsis ve dağıtımına ilişkin yeni bir düzenleme planlanmıştır.

Kanun teklifinin gerekçesi açıklanırken bey'îye hakkının malûl gazilere ait olması gerektiği vurgulanmıştır. Keza vefat eden malûllerin varislerine de aynı şekilde bey'îye hakkı verilmesi istenilmiştir¹⁷⁷⁰.

Mecliste yapılan çalışmaların ardından kanun kabul edilmiştir. 30 Mayıs 1929 tarihli ve 1485 sayılı “*İnhisar bey'iyeleri üçte birlerinin harp malûllerine ve şehit yetimlerine tahsis ve tevziine dair kanun*”un esaslarına göre; inhisar bey'iyeleri derece ve müracaat sırası takip edilmek kaydıyla, öncelikle harp malûllerine, harp malûlü müracaat etmemişse şehit yetimlerine bunlar da bulunmazlarsa malûl emeklilere verilecektir. Kanunda malûllerin bey'îye hakkı elde ettikleri tekell mallarının satışlarını fiilen kendilerinin yapması şart koşulmuştur. Ayrıca “*bayiliği veya menfaatini her ne surette olursa olsun başkasına devredenler bu haklarından mahrum kalırlar*” denilmiştir¹⁷⁷¹.

Kabul edilen bu yasaya göre, malûl gaziler de dahil olmak üzere bey'îye tezkeresi verilen herkesten tekell ürünlerinin satışından elde edilen % 6'lık kısmının üçte biri yani % 2 oranında kesinti yapılacaktır. Kesilen bu paralar malûl gaziler ile şehit yetimleri menfaatine kullanılacaktır. Bu hisse tekell idarelerince alıkonulacaktır. Paralar her ay sonunda Ziraat Bankasına faize yatırılacaktır. Bu paralar sene sonunda faizleriyle birlikte toplanacak, diğer senenin başında paranın bir kısmı harp malûllerine bir kısmı da şehit yetimlerine dağıtılacaktır. Yetimlerden kızlar evlenene, erkekler yirmi yaşına kadar bu haktan yararlanacaklardır. Erkeklerle öğrencilik hayatları süresince ödeme yapılmaya devam edilecektir¹⁷⁷². Kanun gereğince harp malûlleri ile şehit yetimlerine verilmesi gereken üçte birlik bey'îye gelirlerinin toplanması ve dağıtılması görevi mahalli mal sandıklarına aittir¹⁷⁷³.

¹⁷⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 12, 73. İnikat, (30.5.1929), s. 195- Sıra nr. 223, s. 1-2.

¹⁷⁷¹ Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler, s. 30; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 12, 73. İnikat, (30.5.1929), s.194-195.

¹⁷⁷² Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler, s. 30-31.

¹⁷⁷³ Bu görevin kontrolünün Maliye Vekaletine verilmesi hususu Milli Müdafaa Vekaleti'nin 14.09.1929 tarih ve 13022 numaralı tezkiresiyle yapılan teklif ve Maliye Vekaleti'nin de 24.10.1929 tarih ve 5115/440 numaralı görüşü üzerine Hükümet tarafından 06.11.1929 tarihli toplantısında kabul edilmiştir. Bkz. BCA, nr. 30.18.1.2/6.54.5.

Öte yandan bu kanunla Malûlin-i Askeriyeye Muavenet Heyeti nizamnamesi yürürlükten kaldırılmıştır. Ayrıca heyetin hesapları tasfiye edilmiş, müeseseye ait bütün eşyalar satılarak paraya çevrilmiştir. Bu para ve daha önceki senelerde bey'îye geliri olarak birikmiş olan meblağ da malûllere dağıtılmıştır. Aynı kanunla bey'îye hakkı ve gişe memurluğunun malûl gazilere tahsisi hakkındaki 19 Kasım 1921 tarih ve 166 numaralı kanunla buna ek 21 Şubat 1924 tarih ve 419 numaralı kanun da yürürlükten kaldırılmıştır¹⁷⁷⁴.

Kanunun kapsamı daha sonraki süreçte genişletilmiştir. Zira, 29.11.1934 tarih ve 2591 sayılı kanun ile bu yasada değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklikle iç isyanlarda veya eşkıya takibi sırasındaki çatışmalarda malûl kalan subaylar ve askeri memurlar ile erlerin tekel eşyası bey'îyelerinden istifade etmeleri kabul edilmiştir¹⁷⁷⁵.

İlerleyen dönemde malûllere ait bey'îye gelirlerine vazife sırasında malûl kalan askerlerin de dahil edilmesi düşünülmüştür. Örneğin Milli Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan ve Bakanlar Kurulu tarafından 17.4.1946 tarihinde meclise sunulan “*Deniz ve kıyılarında görülecek başıboş mayın, patlayıcı madde ve şüpheli cisimlerin yok edilmesi hakkında kanun*” tasarısı nedeniyle konu gündeme gelmiştir. 12.5.1948 tarihinde müzakere edilen tasarının 9. maddesi tartışılırken Kocaeli milletvekili Sedat Pek, mayın patlaması sonucunda şehit olan veya mayın ve top denemeleri yapılan laboratuarlarda malûl kalan askerlerin de tütün ikramiyesinden yararlanmasını teklif etmiştir. Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu ise bu görüşe karşı çıkmış, bey'îye hakkının cephe malûllerine özgü olduğunu hatırlatmıştır. Milli Savunma Bakanı Münir Birsnel de harp malûllerine ayrılan bu hakkın diğer vazife malûllerine verilmesinin tercih edilir bir durum olmadığını, aksi taktirde harp malûllerinin gelirlerinin azalacağını ifade etmiştir. Sonuç olarak bu öneri reddedilmiştir¹⁷⁷⁶.

Bey'îye gelirlerinin malûller arasında derece esasına göre dağıtıldığı görülmektedir. Ancak bazı malûller dağıtımın dereceye göre değil de eşit bir şekilde

¹⁷⁷⁴ *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 32.

¹⁷⁷⁵ 29 Teşrinisani 1934 tarih ve 2591 numaralı, *Eşkıya Müsademesinde Malul Olanların İktisadi Buhran Vergisi İstisnaiyetinden ve İnhisar Eşyası Bey'îyesinden İstifade Hususlarında Harp Malulü Hükümünde Olduklarına Dair Kanun*, (Neşir Tarihi 5.12.1934), Düstur, Tertip 3, C. 16, (Teşrinisani 1934-Teşrinievvel 1935), Başvekalet Matbaası, Ankara 1935, s. 7; keza bkz. *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 39-40.

¹⁷⁷⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 8, C. 11, Toplantı 2, 58. Birleşim, (12.05.1948), s. 327.

yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Fakat malûllerin birçoğu eşit ikramiye dağıtımına karşı çıkmıştır. Onlar hükümetin dahi malûlleri derecelerine göre ayırdığını, kendilerine bu dereceler üzerinden maaş tahsis edildiğini, tütün bey'yesinden hasıl olan paranın da yine kanun gereğince derece üzerinden verildiğini ifade etmişlerdir. Zira, beşinci, altıncı dereceden malûl olup da farklı işler yaparak geçimini temin edebilecek malûller bulunduğunu, bunlarla iki ayağını, iki gözünü, iki kolunu kaybetmiş malûlleri eşit tutmanın doğru olmadığını savunmuşlardır¹⁷⁷⁷.

Öte yandan Harp Malûlleri Cemiyeti bey'ye gelirlerinin malûllere derece farkı gözetilmeksizin eşit dağıtımından yana bir tavır koymuştur. Cemiyetin bu tutumu basında eleştirilmiştir. 30 Haziran 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesinde bey'ye gelirinin malûller arasında eşit taksimini istemenin ve bunu temine çalışmanın en hafif tabirle “*insafsızlık ve haksızlık*” olduğu görüşü savunulmuştur. Cemiyetin mesaisini daha faydalı işlere ayırması önerilerek şu ifadelere yer verilmiştir: “*Harp Malûlleri Cemiyeti, esasında sakat olan ve hükümetçe kabulüne imkan bulunmayan bu gibi teşebbüslerden ziyade malûller için daha faydalı ve onların bir kat daha terfihine yarayacak başka tedbirler aramalı ve bunları temine uğraşmalıdır*”¹⁷⁷⁸.

Öte yandan bey'ye gelirleri dağıtımına esas olmak üzere defterler tanzim edilmiştir. Askerlik şubelerince üç nüsha olarak düzenlenen defterlerden ikisi kolordular vasıtasıyla Müdafaa-i Milliye Vekaleti tarafından Maliye Vekaletine gönderilmekteydi. Maliye Vekaleti defterlerde belirtilen ödemelere onay verdikten sonra defterleri ve belirli bir mahallin malûllerine tahakkuk eden parayı mahalline ulaştırmaktaydı. Vilayet ve kazalara gönderilen paralar, Ziraat Bankası şubelerince komisyon emrine verilmekteydi. Banka şubesi bulunmayan yerlerde paralar banka merkez idaresinin uygun gördüğü herhangi bir banka şubesi aracılığıyla veya postaya verilerek doğrudan doğruya malmüdürlüklerine gönderilmekteydi. İlan edilen müddet zarfında müracaat ederek parasını almayanların ücretleri veya diğer sebeplerden dolayı artan miktar, ertesi sene dağıtımının gecikmeye uğramaması için, 4 aylık sürenin sonunda malûl gaziler hesabına gelir kaydediliyordu¹⁷⁷⁹.

¹⁷⁷⁷ *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2566, s. 2; *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2567, s. 1.

¹⁷⁷⁸ *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2567, s. 1.

¹⁷⁷⁹ *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2642, s. 3.

İnhisar bey'iyelerinden alınan paylar yılda bir defa olarak malûllere ödenmektedir. Buna göre inhisar idarelerinin bayilere tahsis etmiş olduğu satışlarından elde edilen % 6'lık kârından malûllere ayrılan % 2'lik bey'iyeye hissesi, 1931 yılında bir milyon liraya ulaşmıştır. Müdafaa-i Milliye Vekaleti bu paranın 500.000 lirasının malûllere, geri kalan 500.000 lirasının da şehit çocuklarına dağıtılacağını bildirilmiştir. Dağıtımın hususi komisyonlar tarafından yapılması planlanmıştır. Buna göre birinci derecede malûl subaylara 139, erlere 70, ikinci derecede malûl subaylara 124, erlere 56, üçüncü derecede malûl subaylara 97, erlere 42, dördüncü derecede malûl subaylara 83, erlere 28, beşinci derecede malûl subaylara 70, erlere 14, altıncı derecede malûl subaylara 56, erlere 14 lira verilecektir¹⁷⁸⁰.

Malûller ve şehit çocuklarına tahsis edilen bey'iyeye ikramiyelerinin ne zaman ve nerede dağıtılacağı askerlik şubeleri tarafından gazeteler aracılığıyla hak sahiplerine duyurulmuştur. Örneğin 23 Şubat 1931 tarihinde Üsküdar'daki tevzi işlemleri için malûllerin hükümet konağına gelmeleri ve görevli komisyona resmi senedleri ile iki adet fotoğraf getirmeleri gerektiği bildirilmiştir¹⁷⁸¹. İlanda malûl subay ve erlerin ikramiyelerinin Pazartesi ve Perşembe günleri dağıtılacağı da belirtilmiştir¹⁷⁸². Benzer ilanlar daha sonraki süreçte farklı askerlik şubeleri tarafından da tekrarlanmıştır¹⁷⁸³.

Bey'iyeye gelirlerinin dağıtımında zaman zaman sorunlar yaşanmıştır. Örneğin 1931 yılı Ekim ayı içerisinde bütün bey'iyeye ikramiye defterlerinin Eminönü Kaymakamlığında kaybolması sıkıntı yaratmıştır. Bu olay basında da haber konusu olmuştur. Ankara'ya kadar sorunsuz bir şekilde gidip gelen defterlerin küçücük bir bina içerisinde kaybolması eleştirilmiş, mülki memurların ihmallerine ve lakaytlıklarına dikkat çekilmiştir. Haberde normal şartlarda 24 Ekim 1931'de başlaması gereken ikramiye dağıtımının gecikeceği ifade edilmiştir¹⁷⁸⁴.

¹⁷⁸⁰ *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2652, s. 2.

¹⁷⁸¹ *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2442, s. 3.

¹⁷⁸² *Cumhuriyet*, 23 Teşrinievvel 1931/23 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2681, s. 4.

¹⁷⁸³ *Cumhuriyet*, 22 Teşrinievvel 1931/22 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2680, s. 5; *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2447, s. 2; *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1931, 7. Sene, nr. 2501, s. 4; *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2637, s. 5; *Cumhuriyet*, 11 Teşrinievvel 1931/11 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2669, s. 4; *Cumhuriyet*, 10 Teşrinisani 1931/10 Kasım 1931, 8. Sene, nr. 2698, s. 4; *Cumhuriyet*, 22 Teşrinievvel 1931//22 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2680, s. 4; *Cumhuriyet*, 25 Teşrinievvel 1931/25 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2683, s. 4; *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1931, 7. Sene, nr. 2504, s. 4; *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1931, 7. Sene, nr. 2515, s. 4; *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1931, 8. Sene, nr. 2524, s. 4.

¹⁷⁸⁴ *Cumhuriyet*, 25 Teşrinievvel 1931/25 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2683, s. 2.

Tekel bey'yesinin dağıtımı ile ilgili olarak zaman içinde değişiklikler yapılmıştır. 30 Mayıs 1929 tarih ve 1485 numaralı kanunda tek el bey'yesi gelirinin kaydı hayat şartıyla malûllere verileceği belirtilmişti¹⁷⁸⁵. Bu hüküm 2 Nisan 1932 tarihinde 173 tefsir numarası ile çıkarılan kanunla değiştirilmiştir. Buna göre o sene içerisinde bir süre yaşamış, ancak, para dağıtılacağı tarih öncesinde vefat etmiş olanların bey'ye geliri hakları varislerine ödenecektir¹⁷⁸⁶. Bu hususta 1943 yılında yeni bir düzenleme daha yapılmıştır. Buna göre bey'ye geliri almadan ölen malûl gazilerin son inhisar bey'yesi hakkı kesilmeyecek, malûlün önceki yıl hissesine isabet eden miktarın beş misli varislerine ikramiye olarak ödenecektir. Bu miktar takip eden seneye ait bey'ye gelirinin malûllere ait kısmından kesilecektir¹⁷⁸⁷.

Her sene yapılan bey'ye geliri ödemeleri yıllara göre farklılık göstermiştir. Tütün İnhisar idaresinin bütçesinden 31 Mayıs 1928 yılında malûl gaziler için kesilen pay 281.512 lira 52 kuruş, 31 Mayıs 1929 yılında 599.474 lira 56 kuruş, 31 Mayıs 1930'da ise 370.268 lira 19 kuruş olmuştur. 1931 yılı cetvelinde ise malûl gaziler için yapılan kesinti bulunmamaktadır¹⁷⁸⁸. Yine 1 Haziran 1935-31 Mayıs 1936 tarihleri arasında malûl gazilere verilen inhisar bedeli toplamı da 134.243 lira 95 kuruştur¹⁷⁸⁹.

Bey'ye hakkı, yani bayilerin kâr oranı konusunda zaman zaman suistimaller yaşandığı da görülmektedir. Örneğin 1936 yılında alkollü içecek satan bayilerin malûllere verilecek olan bey'ye hakkını gerekçe göstererek kâr paylarını artırdıkları gözlenmiştir. Oysa, 7901 numaralı kanuna göre spirtolu meşrubat için azami % 10 bey'ye hakkı tespit edilmiştir. Bu oranın üzerine çıkılamayacaktır. Bu tarihte Reji ve Bey'ye İdaresi spirtolu meşrubat için % 6 bey'ye hakkı vermekteydi. Bu % 6'lık oranın üçte biri, diğ er bir ifade ile % 2'sinin malûllere verilmesi gerekiyordu. Bayiler malûl gazilerin hakkını satış fiyatına ekleyerek % 2 oranında haksız kazanç elde ediyorlardı. Hatta, bazı bayiler % 10 bey'ye hakkı üzerine ayrıca malûl gaziler

¹⁷⁸⁵ *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 31-32.

¹⁷⁸⁶ *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 45.

¹⁷⁸⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 19, İçtima senesi 4, 29. İnikad, (15.01.1943), s 279-280.

¹⁷⁸⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, C. 13, İçtima Senesi 2, 4. İnikad, 16.11.1936, s. 47. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, C. 13, İçtima Senesi 2, 4. İnikad, (16.11.1936), s. 39, 43, 47.

¹⁷⁸⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 4, İçtima senesi F., 36. İnikad, (06.07.1939), Sıra nr. 188-s. 9.

hakkını da ilave ederek satış yapmakta idiler. Bazen kârı oranını % 15'e kadar çıkarabiliyorlardı¹⁷⁹⁰.

Sonraki yıllarda malûllere senede bir defa verilen tütün ikramiyesinin dağıtımını konusunda bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, tütün ikramiyesi alacak olan malûllerin isimleri askerlik şubeleri tarafından listeler halinde ilan edilmekte idi. İlanın ardından malûller resmi işlemler için askerlik şubesi, mal müdürlüğü ve kaymakamlık arasında gidip gelmek durumunda kalıyorlardı. Bu koşuşturma onları oldukça zor bir duruma düşürmüştür. Bununla beraber Ziraat Bankasında paranın alınacağı gün kalabalıktan dolayı izdiham yaşıyordu. Malûllerin bu sıkıntısı meclise de taşınmıştır. Konya milletvekili Osman Şevki Uludağ, 2 Haziran 1941 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada malûllerin para kuyruklarında sefil ve perişan olduklarını, onların ikramiye almak uğrunda çektikleri sıkıntıların çevrelerinde de üzüntü yarattığını, bu durumun önüne geçilmesi gerektiğini ifade etmiştir¹⁷⁹¹.

2.2.4. Malûllerinin Çeşitli Alanlarda İstihdamları

Harp malûlü gazilerin farklı şekillerde istihdamı Milli Mücadele döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de TBMM'nde müzakere edilmiştir. Mesela 15 Mart 1924 tarihinde “1340 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Layihası” müzakereleri sırasında konuyla ilgili Muvazene-i Maliye Encümeninin hazırlamış olduğu mazbatada malûl gazilerin istihdamı konusu gündeme gelmiştir. Encümen, İstanbul'da çeşitli devlet dairelerinde onbeş onaltı yaşında gençlerden hademe olarak istifade edildiğini, onların yerine çalışabilecek durumda olan malûllerin istihdam edilmesini önermiştir. Böylece malûllere iş sahası açılmış ve onların geçim sıkıntılarına çözüm bulunmuş olacaktır¹⁷⁹². Fakat bu öneri bir sonuca ulaşmamıştır.

Eskişehir mebusu Mehmet Arif Bey de aynı yıl, malûl gazilerin askeri daire ve şubelerde ve ordunun sabit hizmetlerinde çalıştırılmaları için 2/210 numara ile bir kanun teklifi vermiştir¹⁷⁹³. Bu teklif meclis genel kurulu tarafından Müdafaa-i Milliye Encümenine havale edilmiştir. Ancak, teklif Müdafaa-i Milliye Encümeni tarafından kabul görmemiştir. Müdafaa-i Milliye Encümeni hazırladığı mazbatada, askerlik

¹⁷⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 11, İçtima senesi 1, 63. İnkat, (15.05.1936), s. 182-183.

¹⁷⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, C. 19, İçtima senesi 2, 61. inikat, (02.06.1941), s. 7-8.

¹⁷⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 7, İçtima senesi 2, 12. İçtima, (15.03.1340), s. 516-7.

¹⁷⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 5, İçtima senesi 1, 88. İçtima, (23.01.1340), s. 284-285.

mesleğinin meşakkatli ve zor bir görev olduğu, bu nedenle malûllerin ordu hizmetinde çalıştırılmalarının uygun olmadığını belirterek teklifi reddetmiştir¹⁷⁹⁴.

Malûl askerlerin istihdamı ile ilgili olarak sadece bir tek düzenlemenin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu husus Milli Müdafa Vekaleti tarafından hazırlanan ve Hükümetin 20.3.1929 tarihli toplantısında meclise sunulan “*İhtiyat zabitleri, ihtiyat askerî memurları kanununun tadiline ve bu kanuna maddeler tezyiline dair kanun*” layihası münasebetiyle gündeme gelmiştir. Bu dönemde ordunun muvazzaf subay mevcudu, seferi kadroyu karşılamaya yetmediği gibi mevcut ihtiyat zabitleri ile dahi bu ihtiyaç karşılanamıyordu. Bu sebeple malûliyet sebebi ile tekaüd edilenlerden sabit ve geri hizmetlerde istifadesi mümkün olacak subayların tekrar ordu hizmetinde istihdamlarına gerek duyulmuştur. Teklif Layiha, Milli Müdafa, Adliye ve Bütçe Encümenleri tarafından görüşülmüştür¹⁷⁹⁵. Bilahare encümenlerin mazbatası 1.2.1930 tarihinde mecliste müzakere edilmiştir. Teklif tartışılmaksızın mecliste yasalaşmıştır. Kanunun üçüncü maddesi malûllerle ilgilidir. Buna göre sıhhiye heyetlerinin raporlarıyla çalışmalarında sakınca görülmeyen malûller hafif, sabit ve geri hizmetlerde istihdam edileceklerdir¹⁷⁹⁶. “*İhtiyat zabitleri, ihtiyat askerî memurları kanununun tadiline ve bu kanuna bazı maddeler tezyiline dair kanun*” 3.2.1930 tarih ve 1555 sayı ile kabul edilmiştir¹⁷⁹⁷.

Malûl gaziler, Harp Malûlleri Cemiyetinin desteği ile çeşitli şirketler kurarak ticaret hayatına da atılmışlardır. Bu şekilde kendilerine istihdam imkanı sağlamışlardır. Örneğin Yüzbaşı Selahattin Bey’in müdürlüğünü yaptığı “*Malûl Gaziler Neşriyat Kolektif Şirketi*”nin faaliyetlerinden bahsetmek gerekmektedir. Şirket, 1927 yılında malûl subaylar tarafından İstanbul’da Yeni Postane arkasındaki Türkiye Hanında kurulmuştur. Bu şirketin matbaacılık, sanat, istihbarat ve kırtasiye işleri ile uğraştığı görülmektedir. Malûl Gaziler Neşriyat Şirketi müdürü Selahattin Bey, 10 Eylül 1928’de Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e bir mektup yazarak şirketin, Mustafa Kemal Paşa ve Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından himaye edilmesini istemiştir¹⁷⁹⁸. Şirketin bu çabalarının sonuç verdiği görülmüştür. CHF ihtiyaç

¹⁷⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 5, İçtima senesi 1, 88. İçtima, (23.01.1340), s. 284.

¹⁷⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 15, İçtima senesi 1, 25. İnikat, (23.01.1930), s. 31, Sıra nr. 52, s 1-5.

¹⁷⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, C. 16, İçtima senesi 3, 28. İnikat, (01.02.1930), s. 6.

¹⁷⁹⁷ Resmi Gazete, 9 Şubat 1930, S. 1419, s. 8693.

¹⁷⁹⁸ BCA, nr. 490.1/1.2.2.

duyduğu bazı malzemeleri şirket aracılığıyla tedarik etmeye karar vermiş, müfettişlere bu yönde tavsiyede bulunmuştur¹⁷⁹⁹.

Bunun dışında söz konusu şirket 1927 yılında “*Türkiye Cumhuriyeti Malûl Gaziler Ticaret Salnamesi*” ve 1928 yılında da “*Büyük Ticaret Salnamesi*”ni yayınlamıştır¹⁸⁰⁰. Şirket böylece iktisadi hayatla ilgili çok önemli bir boşluğu doldurmak istemiştir¹⁸⁰¹.

2.2.5. Malûllere Yönelik Çeşitli Muafiyetler

Önceden olduğu gibi Cumhuriyet Döneminde de malûllere yönelik vergi muafiyetleri ve çeşitli ayrıcalıklar getirilmiştir. Örneğin 27 Kasım 1931 tarihli gazete haberlerinden anlaşıldığı üzere İktisadî Buhran Vergisi yasa tasarısı görüşülürken Bütçe Encümeni harp malûllerinin bu vergiden muaf tutulmaları yönünde görüş bildirmiştir¹⁸⁰². 30 Kasım 1931 tarih ve 1890 numara ile “*İktisadî Buhran Vergisi Kanunu*” yasalaşmıştır. Kanunda, Bütçe Encümeninin önerisinde olduğu gibi harp malûlleri bu vergiden muaf tutulmuştur¹⁸⁰³. Bilahare yasadaki eksiklik dikkati çekmiş ve kapsamı genişletilmiştir. 29.11.1934 tarih ve 2591 sayılı kanun ile iç isyanlarda veya eşkıya takibi sırasındaki çatışmalarda malûl olan subaylar ve askeri memurlar ile erler de iktisadi buhran vergisinden muaf tutulmuşlardır¹⁸⁰⁴.

Malûllerin korunması hususundaki diğer bir uygulama onların emeklilik maaşlarına haciz konulmasını engelleyen düzenlemelerdir. 1929 yılında İcra ve İflas Kanunu görüşülürken bu husus gündeme getirilmiştir. Yapılan çalışmalar neticesi 9 Haziran 1932 tarihinde kabul edilen İcra İflas Kanununun 82. maddesinin 8’nci bendinde; “*memleketin ordu ve zabıta hizmetlerinde malûl olanlara bağlanan tekaüt maaşları ile bu hizmetlerden birinin ifası sebebiyle ölenlerin ailelerine bağlanan*

¹⁷⁹⁹ BCA, nr. 490.1/1.2.2.

¹⁸⁰⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Malul Gaziler Ticaret Salnamesi*, Malul Gaziler Neşriyat Şirketi Yay., İstanbul 1927; *Büyük Ticaret Salnamesi*, Malul Gaziler Neşriyat Şirketi Yay., Ankara 1928.

¹⁸⁰¹ BCA, nr. 490.1/1.2.2.

¹⁸⁰² *Cumhuriyet*, 27 Teşrinisani 1931/27 Kasım 1931, 8. Sene, nr. 2715, s. 1.

¹⁸⁰³ *Resmi Gazete*, 1 Kanunuevvel 1931/1 Aralık 1931, S. 1964, s. 1021.

¹⁸⁰⁴ 29 Teşrinisani 1934 tarih ve 2591 numaralı, *Eşkıya Müsademesinde Malul Olanların İktisadi Buhran Vergisi İstisnaiyetinden ve İnhisar Eşyası Bey’iyesinden İstifade Hususlarında Harp Malulü Hükümünde Olduklarına Dair Kanun*, (Neşir Tarihi 5.12.1934), Düstur, Tertip 3, C. 16, s. 7; keza bkz. *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 39-40.

maaşlar”a haciz konulamayacağı hükmü getirilmiştir¹⁸⁰⁵. Bu şekilde malûller borçlar yasası kapsamında da korunmaya çalışılmıştır.

1933 yılı içerisinde İcra ve İflas Kanununda değişiklik yapılması gündeme gelmiştir. Malûllere ve şehid yetimlerine verilen terfih zammı ile bey‘iye ikramiyelerine de haciz konulmaması önerilmiştir¹⁸⁰⁶. Yapılan görüşmeler neticesinde 27.05.1933 tarihinde kanuna bir fıkra ilave edilerek malûllerle şehit yetimlerine verilen inhisar bey‘iye hisselerine haciz konulamayacağı hükmü de getirilmiştir¹⁸⁰⁷.

2.2.6. Mesken ve Arazi Verilmesi

Malûl askerlerin refahlarını sağlamak amacıyla TBMM’de yapılan çalışmalar kapsamında onlara mesken ve arazi verilmesi düşünülmüştür. Mesken konusunun Milli Mücadele hatta, Osmanlı Devleti döneminde de dile getirildiği anlaşılmaktadır. Bununla ilgili olarak 1922 senesinde “*emlak-ı miriyeden katiyen istifade olunmayan yerlerin Milli Mücadele sırasında malûl kalan gazilere ve şehit çocuklarına verilmesi*” hususunda görüşler ortaya atılmıştır¹⁸⁰⁸. Bu konu daha sonraki süreçte de gündemdeki yerini korumuştur.

TBMM’nin, malûllerle ilgili bu gibi düzenlemeleri yaptığı sırada malûller de geçimlerini daha rahat sağlayabilmek için mesken ve arazi verilmesi hususunda meclisten bazı isteklerde bulunmuşlardır. Örneğin 3 Mayıs 1922 tarihinde malûl zabitan ve efrat namına Mülazım Hakkı imzasıyla Başkumandanlığa yazılan dilekçede, malûl gazilere ikamet etmek isteyecekleri mahallerde emval-i metrukeden yeterli miktarda arazi ile birer mesken verilmesi talep edilmiştir¹⁸⁰⁹. Ancak bu girişimlerden herhangi bir sonuç alınamamıştır.

Malûllere arazi verilmesi ile ilgili çıkarılan ilk yasa 8 Şubat 1925 tarih ve 551 numaralı “*Bilumum Askeri Malûllerin Terfihi Kanunu*”dur. Kanuna göre beşinci ve altıncı derecedeki malûl küçük zabitan ve efrada “*tahsisat-ı fevkalade zammı*” yerine ikişer yüz liralık arazi verilmesi kararlaştırılmıştır¹⁸¹⁰. Bu kanunun uygulanmasında

¹⁸⁰⁵ “İcra ve İflâs Kanunu”, Kanun nr. 2004, *Resmî Gazete*, 19 Haziran 1932, S. 2128, s. 1574.

¹⁸⁰⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, C. 15, İçtima senesi 2, 60. İnikat, (27.05.1933), s. 366-367.

¹⁸⁰⁷ Kanun nr. 2228, *Resmî Gazete*, 31 Mayıs 1933, S. 2415, s. 2564; ayrıca bkz. *Akın*, 21 Haziran 1933, Yıl: 1, S. 24, s. 2.

¹⁸⁰⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 17, İçtima senesi 2, 163. İçtima, (21.11.1338), s. 7.

¹⁸⁰⁹ BCA, nr. 30.10.0/56.376.3.

¹⁸¹⁰ 8 Şubat 1341, nr. 551, “Bilumum Askeri Malullerin Terfihi Kanunu”, *Düstur*, Tertip 3, C. 6, s. 90; *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 2.

oldukça hassas davranılmış, arazi verilecek malûllerin malûliyet raporları titizlikle incelenmiştir¹⁸¹¹.

Malûllere arazi verilmesi ile ilgili maddenin nasıl uygulanacağına dair 18 Ekim 1925 tarihinde bir kanun çıkarılmıştır. Buna göre 5. ve 6. derecede malûl olanlara buldukları şehir, kasaba veya köyün civarında bulunan devlet arazisinden ikişer yüz liralık arazi verilecektir. Bu arazileri malûllere dağıtmak üzere bir heyet teşkil edilecektir. Heyette mahalli idare ve ihtiyar heyetinden birer kişi ile maliye ve tapu memurlarının bulunması kararlaştırmıştır. Arazinin verilmesi sırasında bölgenin arazi değeri dikkate alınacaktır. Eğer malûllere verilecek arazi çok değerli bir bölgede ise malûl hak sahipleri birleşerek hakları nisbetinde araziye alabileceklerdir. Malûlün bulunduğu şehir veya kasaba veyahut köy civarında ikiyüz lira kıymetinde tek parça arazi bulunmadığı takdirde, bir parça daha ilave edilerek tamamlanacaktır. Eğer arazinin kıymeti yüksek ise arazi bölünerek bir kısmı malûle verilecektir. Malûllere dağıtılacak arazi, mübadeleye tabi kişilerden kalmış ise Dahiliye Vekaletinden izin alınacak ve verilen arazi ile ilgili cetvel Maliye Vekaletine de gönderilecektir¹⁸¹². Arazilerin değerleri mahalli mal memurluğunca tespit edilecek, teftişi illerde valiler ve kazalarda kaymakamlar tarafından yapılacaktır¹⁸¹³.

Öte yandan kendisine arazi verilen malûlün vefatı durumunda bu arazinin mirascılarına intikal edip etmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Bu tartışma kendisine arazi verilen Ödemişli İsmailoğlu Molla Hüseyin'in vefatı ile ortaya çıkmıştır. Ödemiş'in Meşrutiyet mahallesinden İsmailoğlu Molla Hüseyin'e terfih kanunu gereğince 200 liralık arazi verilmiştir. Malûl gazi vefat edince yakınları araziye talep etmiştir. Ancak yasada malûlün ölümü durumunda arazinin varislerine intikal edeceğine dair bir hüküm bulunmadığı için Maliye Vekaleti her hangi bir karar verememiştir. Bakanlık meseleyi bir tezkere ile meclise havale etmiştir¹⁸¹⁴.

Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda, malûl gazilere verilen arazinin kişinin ölümüyle ailesine ve varislerine intikali uygun görülmüştür¹⁸¹⁵. Buna göre 551 numaralı Terfih ve İkdar Kanununun birinci maddesi tefsir edilmiştir. Malûllerin

¹⁸¹¹ *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 24-26.

¹⁸¹² *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 26-27.

¹⁸¹³ *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 27-28.

¹⁸¹⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 4, İçtima senesi 1, 70. İnikat, (03.05.1928), s. 2-3.

¹⁸¹⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 4, İçtima senesi 1, 70. İnikat, (03.05.1928), s. 7.

terfihi hakkında 3 Mayıs 1928 tarih ve 129 tefsir numarası ve 9 Mayıs 1928 tarih ve 884 numaralı Resmi Gazetede yapılan düzenlemeyle, arazi konusunda “*hak sahibi olan harp malûllerinin bu hakları sadece kendilerine değil ailelerine de intikal edecektir*” hükmü getirilmiştir¹⁸¹⁶.

İstiklal Harbi malûllerine arazi verilmesi hususunda zaman zaman sorunlar yaşandığı da tespit edilmektedir. Örneğin Erzurum’a bağlı Tortum’un Vihik köyünden Ali oğlu Bekir Koç, sağ kolundan yaralanma sonucunda malûl kalmış ve kendisine 1 Kasım 1932’de beşinci dereceden maaş bağlanmıştır. O, Ocak 1939 tarihinde 8 Şubat 1925 tarih ve 551 numaralı Terfih kanunu gereğince hak ettiği ikiyüz lira kıymetindeki araziye alamadı gerekçesiyle meclise müracaatta bulunmuştur. Fakat malûl gazinin bu isteği yapılan muamele yanlışlıkları nedeniyle reddedilmiştir¹⁸¹⁷.

8 Şubat 1925 tarih ve 551 numaralı kanuna göre 5. ve 6. derecedeki malûllere verilecek 200 liralık arazinin dağıtımı oldukça uzun sürmüştür. Hatta bu süreçte 1949 yılında Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununun kabul edilmesiyle mevcut bütün tekaüd ve terfih kanunları yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak hâlâ arazi alması gerektiği halde kendilerine arazi tahsis edilememiş malûllerin mevcut olduğu görülmüştür. Bu sebepten 6 Şubat 1956 tarihinde, 08.06.1949 tarih ve 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununun 133 üncü maddesiyle yürürlükten kaldırılan ve askerî malûllerin terfihine dair olan 551 sayılı kanunun, yürürlükte bulunduğu dönemde haklarını arazi olarak alamayan 5 ve 6. derecelerden küçük zabıt ve erlere bu haklarına karşılık nakten 1.000 lira ödenmesine dair bir kanun çıkarılmıştır¹⁸¹⁸. Bu kapsamda 25 Şubat 1957 tarihinde Devlet Borçları Bütçesi ile ilgili görüşmeler sırasında yürürlükten kaldırılan 551 sayılı kanun gereğince malûllere verilecek arazi bedeli olarak 776.000 lira ayrılması kabul edilmiştir¹⁸¹⁹.

¹⁸¹⁶ 3 Mayıs 1928 tarih ve 129 numaralı, “8 Şubat 1341 Tarih ve 551 Numaralı Bilumum Askeri Malullerin Terfihine Dair Olan Kanunun Birinci Maddesinin Tefsiri”, Düstur, Tertip 3, C. 9, (9 Teşrinisani 1927-17 Teşrinievvel 1928), Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1931, s. 795.

¹⁸¹⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 8, İçtima senesi 1, 20. İnikad, (3.01.1940), s. 1-3.

¹⁸¹⁸ “5434 sayılı kanunun 133 üncü maddesiyle yürürlükten kaldırılan Askerî Malûllerin Terfihlerine dair olan 551 sayılı Kanuna göre araziye müstahak olup da henüz bu haklarını arazi olarak alamayanların istihkaklarının nakten ödenmesi hakkında Kanun”, Kanun nr. 6659, Kabul nr. 6.2.1956, bkz. *Resmi Gazete*, 13 Şubat 1956, S. 9332, s. 13557.

¹⁸¹⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 10, C. 17, İçtima senesi 3, 46. İnikat, (25.02.1957), s. 845.

2.2.7. Balo ve Sergi Düzenlenmesi

Cumhuriyet Döneminde malûllerin refahını arttırmak için yapılan çalışmalardan birisi de malûl gaziler yararına balo ve sergi düzenlenmesidir. Malûlîn-i Guzât Muâvenet Heyeti ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti malûller yararına bu organizasyonları gerçekleştirmişlerdir. Balo ve sergiler yoluyla savaş sonrasında da bakıma muhtaç malûl askerlerle, kimsesizlere yardım toplama gayretleri sürdürülmüştür¹⁸²⁰.

Bu anlamda Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Heyeti gazilerin tedavi masrafları ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak için 1923 yılında bir balo tertip etmiştir¹⁸²¹. Bu balo bir anlamda başlangıç telakki edilmiş ve her yıl geleneksel olarak yapılması planlanmıştır. Bu bağlamda 30 Kasım 1924'te Malûlîn-i Askeriye Cemiyeti, hükümete müracaat ederek gazilerin bazı ihtiyaçlarını karşılamak üzere bu yıl da bir balo tertip etmeyi düşündüğünü ifade etmiş, hükümetin izin ve desteğini istemiştir¹⁸²². Cemiyet bu amaçla gönderdiği yazıda hükümetin malûl gazilerin terfihi için kanun teklifi hazırlamasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, fakat bu çabaların sonuç vermesi için zamana ihtiyaç duyulacağını da hatırlatmıştır. Yazıda hali hazırda malûllerin refah seviyelerinin son derece düşük olduğu, muhtaç bir halde kaldıkları vurgulanmıştır. İlaveten malûl gazilerin yaşamlarını idame ettirmeleri için suni uzuv yapılmasına ihtiyaç duyulduğu, bunun için önemli miktarda para gerekeceği belirtilmiştir. Hükümet, cemiyetin bu açıklamalarını dikkate almış ve balo tertip edilmesi için gerekli izni vermiştir. Bilahare cemiyet balonun düzenlenmesi görevini heyet azasından İsmail Müştak Bey'e vermiştir¹⁸²³.

Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Heyeti 1926 yılında da bir balo düzenleme teşebbüsünde bulunmuştur. 14 Kasım 1926'da bu amaçla Başvekaletten izin istenmiştir. İzin talebini içeren yazıda Cumhuriyet Hükümeti'nin malûl gaziler lehine yaptığı çalışmalar nedeniyle hükümete minnet duyulduğu ifade edilmiş, cemiyetin de elini taşın altına koymak istediği belirtilmiştir. Malûllerin bazı ihtiyaçlarını karşılamak, yardıma muhtaç olanların ızdırabına çare olmak maksadıyla bir balo tertip etmek istenildiği bildirilmiş, bunun için müsaade istenilmiştir. Cemiyet

¹⁸²⁰ Tepekaya-Kaplan, a.g.m., s. 201.

¹⁸²¹ BCA, nr. 30.10.0.0/56.376.10, s. 3.

¹⁸²² BCA, nr. 30.10.0.0/56.376.10, s. 3.

¹⁸²³ BCA, nr. 30.10.0.0/56.376.10, s. 1-3.

hükümetin kararının olumsuz olmamasını da malûl gaziler adına istirham etmiştir. Malûlîn-i Askeriye Muâvenet Heyeti baloya Başvekil İsmet Paşa'yı da davet etmeyi unutmamıştır¹⁸²⁴. Bu izin ve davete kısa süre sonra cevap gelmiştir. Başvekalet müsteşarı imzasıyla gönderilen 15 Kasım 1926 tarihli yazıda Malûlîn-i Askeriye menfaatine tertip olunacak baloya Başvekil İsmet Paşa tarafından izin verilmediği bildirilmiştir. Ancak herhangi bir gerekçe belirtilmemiştir¹⁸²⁵.

Cemiyet 1927'de balo düzenlemek amacıyla yeniden müracaat etmiştir. Başbakanlığa gönderdiği 27 Kasım 1927 tarihli dilekçede vatan müdafası ve selameti için, milletin geleceği uğrunda en kıymetli uzuvlarını kaybetmek suretiyle malûl kalan ve bu nedenle hayatlarını devam ettirmek için gerekli gücü kaybetmiş olan gazilerin *“tehvin-i ihtiyacatına medar olmak üzere”* bir balo tertip etmek istediğini bildirmiştir. Bu balodan elde edilecek gelirin, malûl gaziler için suni aza yapımında ve diğer ihtiyaçlarında kullanılacağı belirtmiştir. Fakat bu defa da balo düzenlenmesi isteği Başvekil İsmet Paşa tarafından olumlu karşılanmamıştır. Başvekalet müsteşarı teklifi reddetme gerekçesinin *“Başvekil Paşa hazretlerinin malûlîn-i askeriyenin menfaatine azim olan heyetinin muvaffakiyetini arzu ve temenni etmekle beraber menfaatine verilecek cem'i nukut-u istihdaf eden balo ve vesaire gibi teşebbüslerin himayelerinde icrasını muvafık görmemekte”* olduğunu bildirilmiştir¹⁸²⁶. Verilen bu olumsuz cevapların arkasında cemiyet ile ilgili çıkan suiistimal söylentilerinin etkili olduğu düşünülebilir.

Buna rağmen cemiyet balo düzenleme konusundaki ısrarını ilerleyen yıllarda da sürdürmüştür. 1931 yılının son zamanlarında, hasılatı cemiyete kalmak üzere büyük bir balo düzenleyeceğini ve balonun geniş katılımlı olması için hazırlıkların hemen başlayacağını basın aracılığıyla duyurmuştur¹⁸²⁷. Cemiyet malûl gaziler yararına yapılan baloları pratik bir yardım toplama aracı olarak görmüştür. Bu yüzden yeni balolar tertip etmeye devam etmiştir.

Harp malûllerine ekonomik anlamda destek olunması için gerçekleştirilen uygulamalardan birisi de malûller menfaatine piyango düzenlenmesidir. Bununla ilgili gazete haberlerinde malûller menfaatine olmak üzere 1931 yılı Haziran ayı

¹⁸²⁴ BCA, nr. 30.10.0.0/56.376.12, s. 1.

¹⁸²⁵ BCA, nr. 30.10.0.0/56.376.12, s. 1.

¹⁸²⁶ BCA, nr. 30.10.0.0/56.376.13.

¹⁸²⁷ *Cumhuriyet*, 24 Kanunuevvel 1931/24 Aralık 1931, 8. Sene, nr. 2742, s. 5.

içerisinde piyango bileti satılacağı duyurulmuştur. Haberde satış yerlerinin tespiti için İstanbul Belediyesine müracaat edildiği, belediyenin uygun yerlerde piyango biletlerinin satılmasına müsaade ettiği de dile getirilmiştir¹⁸²⁸. Böylece çeşitli gelir kaynakları temin edilerek malûl gaziler korunmaya çalışılmıştır.

2.2.8. Diğer Yardımlar

Cumhuriyet Döneminde muhtaç olan malûl gazilere çeşitli yardımlar yapılmıştır. Fakat bu yardımlar önceki dönemlere kıyasla daha azdır. Zira, bu dönemde Türkiye, Yunanistan'dan gelen göçmen ailelerinin yerleştirilmesi ile meşguldü. Bu nedenle devlet ve toplum göçmenler için seferber olmuş, sosyal yardımlar daha çok bu alana kaymıştır. Devletin bakmak zorunda olduğu insan sayısı artmış, dolayısıyla bu durum malûlleri olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu dönemde de her zaman olduğu gibi malûl gazilere yardım eden kuruluşların başında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti gelmektedir. Cemiyet malûllere gerek harp sırasında gerekse harbin bitiminden sonra hatırı sayılır yardımlar yapmıştır. Bu bağlamda gazilere giyim eşyası ve gıda gibi ihtiyaç maddeleri dağıtılmıştır. Bunun yanında özellikle kış aylarında kömür yardımı da yapmıştır. Örneğin 27 Ocak 1924 tarihli bir belgede iki gözünden mahrum malûl gazi Veysel oğlu Süleyman Bey'e muhtaç durumda olması nedeniyle Hilâl-i Ahmer tarafından kömür yardımı yapıldığı belirtilmiştir¹⁸²⁹. Yine 16 Nisan 1924 tarihinde Hilâl-i Ahmer'e dilekçe yazan malûl Mülazımısani Şaban Efendi, aldığı maaşla çok zor şartlarda geçinebildiğini, İngiltere'den yardım geldiğini haber aldığını, gelen bu yardımlardan kendisine de bir kat kıyafet verilmesini talep etmiştir¹⁸³⁰.

Cumhuriyet döneminde malûllerin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla yapılan bir diğer yardım da malûllere hayvan temin edilmesidir. Örneğin İstiklal Harbi'nde iki ayağını kaybeden Kırşehirli Seyid Ahmed'e 14.5.1924 tarihinde hayvan bedeli verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu yardım 31.10.1921 tarih ve 161 numaralı, "*Düşmandan İstirdad Edilen ve Edilecek Olan Mahaller Ahalisine Muâvenet Hakkında Kanun*"¹⁸³¹ ile verilen tahsisata mahsuben yapılmak istenilmiştir.

¹⁸²⁸ *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1931, 8. Sene, nr. 2536, s. 5.

¹⁸²⁹ Kızılay Arşivi, nr. 74/239.

¹⁸³⁰ Kızılay Arşivi, nr. 74/246.

¹⁸³¹ *TBMM Kavanin Mecmuası*, C. 2, (1 Mart 1337'den 28 Şubat 1338 Tarihine Kadar İkinci İçtima Senesi Zarfında Meclisce Kabul Edilen Kavaninin Muhtevidir), 2. Basım, TBMM Matbaası, Ankara 1338, s. 141-143.

Fakat, Seyyid Ahmed'in istirdad edilen bölgeler halkından olmaması nedeniyle ödemenin bu kalemde yapılamayacağı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu 14 Mayıs 1924 tarihli toplantısında bedelin diğer masraflar tertibinden ödenmesini kararlaştırmıştır. Bu karar Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal tarafından da imzalanmak suretiyle kararname şeklinde yürürlüğe konulmuştur. Yine bu kişiye karşılıksız olarak ordudan devredilen hayvanlardan birisi verilmiştir.¹⁸³².

Malûllere memleketlerine gidebilmeleri için yol parası yardımının da yapıldığı görülmektedir. Fakat buna rağmen parasızlık nedeniyle memleketine gidebilmek için yol parası bulmakta zorluk çeken malûller olmuştur. Bu problemler meclis gündemine de taşınmıştır. 11 Ekim 1922 tarihli meclis müzakerelerinde söz alan Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey, bazı malûllerin memleketlerine dönemediklerini, İstanbul'da sahipsiz kaldıklarını ifade etmiştir. O, malûllerin İstanbul'da bulunan akrabaları ve hemşehrileri yardımıyla buradaki hayatlarını idame ettirebildiklerini, aynı şekilde memleketlerine gitmek için gerekli olan yol parasını da akrabaları ve hemşehrilerinden temin ettiklerini belirtmiştir. Durak Bey memleketin her yerinde bu şartlar içerisinde yaşayan malûller bulunduğunu, bunlar için acilen bir kanun yapılması gerektiğini dile getirmiştir. O, aksi halde malûllerin “*sürüm sürüm sürüneceklerini*” ifade etmiştir¹⁸³³. Ancak, bu husustaki düzenleme yaklaşık üç yıl sonra gerçekleşebilmiştir. 1925 tarihli Terfih Kanunu ile malûllerin memleketlerine gidebilmeleri için nakit para yardımında bulunulmuştur.

Öte yandan malûllere yapılan yardımlarla ilgili zaman zaman istismarlar yaşanmıştır. Malûl gazilerden bazıları, kendilerinden sürekli “*aç, sefil ve yardıma muhtaç kişiler*” olarak bahsedilmesinden rahatsızlık duymuşlardır. Bu durum basına da yansımıştır. Örneğin malûl subay Mehmet Bey konuyla ilgili tepkisini Cumhuriyet gazetesinde dile getirmiştir. O, gazetenin halk sütununda yer alan “*malûl gazi ne açtır ne de sefildir*” başlıklı yazısında şunları ifade etmiştir¹⁸³⁴;

“Senelerden beri malûl gazi namı ileri sürülerek ve malûl gaziler zaman zaman fakir, yoksul, perişan ve muhtaç-ı muâvenet gösterilerek onbeş kişiyi geçmeyen çeşitli kişiler, kendilerine menfaat temin etmeye çalışmışlardır...”

Halbuki böyle bir mevkii işgal eden malûl gazi, bugün Türk Cumhuriyet Hükümetinin siyanet ve şefkati sayesinde ne açtır ne sefildir ne perişandır ne de muâvenete muhtaçtır. Utansın o el ki malûl gazi namına hasis menfaati için merhamet dilenir ve uzanır”.

¹⁸³² BCA, nr. 30.18.1.1/9.25.16.

¹⁸³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 23, İçtima Senesi 3, 117. İçtima, (11.10.1338), s. 340.

¹⁸³⁴ Cumhuriyet, 18 Temmuz 1931, 8. Sene, nr. 2585, s. 4.

Öte yandan hırsızlar ve dilenciler de kendilerine malûl gazi süsü vererek halkın temiz duygularını istismar etmişlerdir. Örneğin Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir haberde, göğsünde İstiklal madalyası taşıyan bir kişinin, resmî bir dairede, malûl gazi olduğunu söyleyerek, memurlardan yardım talebinde bulunduğu bildirilmiştir. Müdürler de dahil olmak üzere memurlar kendisine para yardımında bulunmuş, ancak, kendisine malûl gazi süsü veren bu kişi kimsenin bulunmadığı bir odaya girerek burada bulunan yeni bir paltoyu alarak kaçmıştır. Paltolardan birinin yerinde olmadığı anlaşılınca hemen Eminönü polis merkezine haber verilmiştir. Ahmet Saffet ismini taşıyan bu sabıkalı kısa sürede polis tarafından yakalanmıştır. Yapılan inceleme neticesinde Ahmet Saffet'in daha önce de Mehmet Ali ve Ahmet Mehmet isimleri ile suç işlediği anlaşılmıştır. Ahmet Saffet'in göğsünde taşıdığı madalyanın beratını göstermesi istendiğinde bu beratı gösterememiş ve herhangi bir cevap da verememiştir. Onun bu madalyayı bir yerden çalarak “şerefine sığındığı” ve her müracaat ettiği yerde ancak bu madalya ile yardım topladığı ve saygı gördüğü anlaşılmıştır¹⁸³⁵.

2.3. SOSYAL ALANDA YAPILAN DÜZENLEMELER

2.3.1. Malûllerin Himaye Edilmesi

Malûllerin büyük bir kısmı yaşam koşullarından dolayı sıkıntı çekmekte idiler. Ancak, en sıkıntılı olanlar hem malûl kalıp hem de kendisine bakacak kimsesi bulunmayanlardı. Bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak için TBMM, kimsesiz ve kendisine bakamayacak durumda olan malûllerin himaye edilmesini, toplumun devlete olan güveni açısından son derece önemli görmüştür. Hatta, bir mebusun ifadesiyle “*gelecek nesillerin hissiyatını daima canlı tutmak*” bu sayede mümkündür. Bu amaçla meclis, malûllerin bakımını sağlamak ve iaşesini temin etmek için birtakım çalışmalar yapmıştır.

Malûllerin himayesi açısından en önemli çaba malûl gazilerin barınabilecekleri yurtlar kurulmasıdır. Önceki bölümlerde ifade edildiği üzere Osmanlı Devleti döneminde de askeri hastanelerden birisi olan İplikhane Hastanesi'nde bir Malûller Yurdu tesis edilmiş ve bu yurdun bütün giderleri devlet

¹⁸³⁵ Cumhuriyet, 20 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2498, s. 4.

tarafından karşılanmıştır¹⁸³⁶. Yine Osmanlı döneminde Habib Efendi Konağında da kimsesiz harp malûlleri için hizmet verilmiştir¹⁸³⁷.

Kimsesiz malûl gazilerin barınma ihtiyaçları 1925 yılının Şubat ayında terfih ve ikdar kanunu görüşmeleri sırasında mecliste tartışılmıştır. Zira, bu kanun teklifinin ikinci maddesi Malûl Gaziler Yurdu kurulması ile ilgilidir. Bu vesile ile Avrupa ülkelerindeki uygulamalara benzer şekilde, malûllerin bir araya toplanarak devlet tarafından himaye edilmesi fikri ortaya atılmıştır¹⁸³⁸. Görüşmelerde milletvekillerinden bazıları Malûl Yurtlarının hastanelere bağlı olması veya hastanelerin içinde bulunması hususunda görüş beyan etmişlerdir. Diğer bir kısmı ise yurtların hastaneler bünyesinde değil müstakil olarak tek bir yerde açılmasından yana olmuşlardır.

Müzakereler sırasında Müdafaa-i Milliye Encümeni reisi ve Karahisar-ı Sahib mebusu Ali Bey, Malûl Yurtlarının hastanelere bağlı veya hastanelerin içinde bulunmasını savunmakta ancak bütün malûllerin İstanbul'da toplanmak istenmesini eleştirmektedir. O, bu uygulamanın gerçekleştirilmesinin mümkün olmayacağı görüşündedir. Zira, ona göre her malûlün buldukları yerde çoluğu çocuğu, akrabaları vardır. Bu sebepten malûller eski mekanlarından ayrılmak istemeyeceklerdir. Onları bir araya toplamak mümkün olmadığı gibi doğru da değildir. Ali Bey, külfetli ve daha masraflı olacağı için yeni yerler açılmamasını, buna karşılık Muvazene-i Umumiye tarafından idare edilen bazı hastanelerde 8, 10, 15 kişilik yer açılarak malûllerin buralarda barındırılmasının daha doğru olacağını ifade etmiştir¹⁸³⁹.

Karesi mebusu Vehbi Bey de malûllerin İstanbul'a toplanmasının mümkün olmayacağı görüşünü savunmuştur. O, 3, 5 belki 20 kişinin dışında kalan malûllerin İstanbul'a gelmek istemeyeceği düşüncesindedir. Vehbi Bey ayrıca, en büyük vilayet merkezlerinde dahi mülkiye hastanelerinin bulunmadığına dikkati çekmiştir. O, malûllerin sefil ve perişan kalmamaları için İl Özel İdaresi Hastanelerinde veya özel

¹⁸³⁶ ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 2571, Dosya: 40, Fihrist: 4-85.

¹⁸³⁷ BOA, MV., nr. 217/63, s. 1.

¹⁸³⁸ TBMM'deki müzakerelerde, Avrupa devletlerindeki kimsesiz ve bakıma muhtaç malûllerin kendi maaşlarından iâşe edilmek üzere Malûller Yurtlarına toplanarak devlet tarafından himaye edildiğinden bahsedilmiştir. Bu şekildeki harp malûlleri ölüncüye kadar bu kurumlarda kendi maaşlarıyla bakılmışlardır. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 13/1, İçtima senesi 2, 50. İçtima, (08.02.1341), s. 222.

¹⁸³⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 13/1, İçtima senesi 2, 50. İçtima, (08.02.1341), s. 222.

müesseselerde bedeli idarece ya da askeri bütçeden karşılanmak kaydıyla barındırılması ve bakılması gerektiğini savunmuştur. Vehbi Bey, İl Özel İdaresi hastanelerinde malûller için ayrıca yurt açılabilceğini ve onların burada bakılabileceğini belirtmiştir¹⁸⁴⁰.

Ayrı bir Malûller Yurdu açılması gerektiğini savunan mebuslar ise Eskişehir mebusu Arif Bey, İstanbul Mebusu Kazım Karabekir, Çorum Mebusu Dr. Mustafa Bey idi. Arif Bey malûller yurtlarının, askeri ve mülki hastanelerin kontrol ve denetiminde tesis edilmesinin doğru olmadığı görüşündedir. Ona göre hastaneler böyle bir yurt yapacak düzeyde değildir. Ülkenin farklı yerlerinde yurt inşa edilmeye çalışılması durumunda bütçenin kifayet etmeyeceği ve inşaatların tamamlanamayacağı görüşündedir. Bunun yerine kimsesiz ve kendine bakamayacak durumda olan malûlleri yine kendi maaşlarından iâşe etmek üzere toplu şekilde malûller yurdunda himaye etmek daha mantıklıdır¹⁸⁴¹.

O, malûller yurdunun Müdafaa-i Milliye Vekaletine bağlı olmak şartıyla İstanbul'da açılmasının doğru olacağını belirtmiştir. Bu yurda kimsesiz malûller alınacaktır. Yurda alınmaları için sıhhiye heyeti raporu ve bakacak kimselerinin olmadığını belgeleyen mahalli mazbatalarının bulunması şarttır. Mehmet Arif Bey malûller yurdu için İstanbul'da çok sayıda uygun bina bulunduğunu da hatırlatmıştır¹⁸⁴².

Kazım Karabekir ise kendisinin bir sene boyunca bu hususta incelemelerde bulunduğunu ve neticede Malûller Yurdunun oluşturulabileceği kanısına vardığını ifade etmiştir. Konuyu malûllerle de görüştüğünü, onların da yurt fikrine sıcak baktıklarını belirtmiştir. O, İstanbul'da bir sarayın malûl gazilere ayrılarak yurt haline getirilebileceğini söylemiştir. K. Karabekir, hastanelerin malûllerin hayatlarını kolaylaştıracak ve nezih bir şekilde yaşayacakları mekanlar olmadığını, hiçbir hastanenin gözden veya diğer azadan mahrum olan kişilerin geri kalan hayatlarını refah ve saadet içinde geçirmelerini sağlayacak koşullar taşımadığını belirtmiştir. O,

¹⁸⁴⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 13/1, İctima senesi 2, 50. İctima, (08.02.1341), s. 223.

¹⁸⁴¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 13/1, İctima senesi 2, 50. İctima, (08.02.1341), s. 222-223.

¹⁸⁴² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 13/1, İctima senesi 2, 50. İctima, (08.02.1341), s. 222.

bu yurttta malûllerin çeşitli etkinlikler yaparak sosyal hayatlarını renklendirebileceklerini de dile getirmiştir¹⁸⁴³.

Çorum mebusu Dr. Mustafa Bey de malûllerin hastanede himaye edilmesinin doğru olmadığı görüşünü savunanlardandır. O, hastanelerin malûl gazilerin barınması için uygun yerler olmadığını, bir odaya haps olmak zorunda kalacaklarını, bu durumun sağlıklı olmadığını dile getirmiştir¹⁸⁴⁴.

Bir süre tartışılan barınma sorunu 8.2.1925 tarihinde 551 numara ile kabul edilen “*Bilumum Askeri Malûllerin Terfihî Hakkındaki Kanun*” çerçevesinde bir esasa bağlanmıştır. Buna göre malûl subay ve erlerden hayatını kendi kendine temin edemeyecek durumda olanlar durumlarını bir askeri sıhhiye heyeti raporu ile kanıtlayacaklardır. Ayrıca malûller kimselerinin olmadığına dair belgeyi bağlı buldukları mahalli idarelerden onaylatacaklardır. Bu işlemlerini tamamlayanlar Müdafaa-i Milliye Vekaletince İstanbul’da tesis edilecek Malûller Yurdunda parasız iskan edilecektir. Ayrıca maaşlarından bir miktar kesinti yapılarak işçeleri de sağlanacaktır. Bu yurttta kalacak olan malûllerin tedavisi Müdafaa-i Milliye Vekaleti tarafından ve ücretsiz olarak yapılacaktır¹⁸⁴⁵.

Görüldüğü gibi malûliyeti ağır olup bakacak kimsesi bulunmayan malûller devlet himayesine alınarak geri kalan hayatları süresince rahat ettirilmeye çalışılmıştır. Malûllerin, Malûller Yurdunda hizmetleri sağlanmış ve işçeleri tekaüd maaşlarından karşılanarak bu şekilde bakımları gerçekleştirilmiştir.

2.3.2. Malûllerin Taltifi

Harp sırasında üstün hizmetleri ve kahramanlıkları görülen malûl askerlere malûliyet raporunun düzenlenmesinin ardından harp madalyası taltif edilmiştir. Bu çerçevede İstiklal Harbi’nin başladığı 15 Mayıs 1919 tarihinden 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılmasına kadar geçen süreçte kahramalık gösteren askerlere Osmanlı dönemine ait eski nişan ve madalyalar verilmiştir. Hatta, İstiklal Madalyası Kanunu çıkarılana kadar Osmanlı madalyaları verilmeye devam edilmiştir. İstiklal Madalyası

¹⁸⁴³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 13/1, İçtima senesi 2, 50. İçtima, (08.02.1341), s. 222-223.

¹⁸⁴⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 13/1, İçtima senesi 2, 50. İçtima, (08.02.1341), s. 223.

¹⁸⁴⁵ *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 3; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 13/1, İçtima senesi 2, 50. İçtima, (08.02.1341), s. 222, 231-232.

Kanunu 29 Kasım 1920 tarihinde 66 kanun numarası ile yasalaşınca Osmanlı Madalyaları yürürlükten kaldırılmıştır¹⁸⁴⁶.

İstiklal Madalyası “kırmızı”, “beyaz”, “yeşil” ve “yarısı kırmızı, yarısı yeşil” olmak üzere dört farklı şekilde düzenlenmiştir¹⁸⁴⁷. TBMM, malûlleri çoğunlukla kırmızı şeritli İstiklal madalyası ile taltif etmiştir. Bu madalya İstiklal mücadele ve muharebelerinin başlangıcı olan 15 Mayıs 1919’dan İzmir’in kurtuluş tarihi olan 9 Eylül 1922 gününe kadar geçen süre içerisinde Milli Mücadele’de görev almış kişilere verilmiştir. Yasada belirtildiğine göre İstiklal Madalyası, Milli Mücadele’ye iştirak etmiş olan askeri şahıslar ile tekaüd, istifa, terhis suretiyle ordudan ayrılmış olanlara, Milli Mücadele’de büyük hizmet ve yararlılıkları görülen milli kahramanlara ve milis güçlerinden veya halktan olup da ordu kadrosu dışında milli istiklal uğrunda hayatlarını feda etmiş olanların yakınlarına verilecektir. Madalya verilecek olan şehit yakını sırasıyla şöyledir: Büyüklük sırasına göre erkek çocuklar, erkek çocuk yoksa yine büyüklük sırasına göre kız evlatlar, baba, anne ve eş.

Öte yandan Milli Mücadeleye katılanlara belirli şartlarda İstiklal Madalyası verilmesiyle ilgili yeniden bir kanun çıkarılmıştır. 24 Ocak 1924 tarihinde kabul edilen 400 sayılı kanunla iç isyanların bastırılmasında rol almış olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri ve reisleri ile mücahit ve mücahidelere de İstiklal Madalyası verilmesi kabul edilmiştir¹⁸⁴⁸.

İstiklal Madalyası ile taltif edilen malûllerden birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Bunlardan bir tanesi Birinci Piyade Fırkasının Üçüncü Alayının Bölük Kumandanı iken Sakarya Savaşı’nda yaralanarak malûl kalan Kayseri asker alma kalemi emir subayı yardımcısı Mülazımievvel Bilecikli Eyüp oğlu Fazıl Efendi’dir. Fazıl Efendi’nin, İstiklal madalyası ile ödüllendirilmesi teklifi Batı Cephesi

¹⁸⁴⁶ *Ceride-i Resmîye*, 4 Nisan 1337/4 Nisan 1921, nr. 9, Sene 1, s. 3; bu konudaki müzakereler için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 6, İçtima senesi 1, 105. İçtima, (29.11.1336), s. 119-137.

¹⁸⁴⁷ Beyaz Şeritli İstiklal Madalyası; Milli Mücadele uğrunda cephe gerisinde olağanüstü hizmet ve yararlılıkları görülenlere verilmiştir.

Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası; Türk Milletinin haklı ve meşru davasını hazırlayan ve bunu savunan Büyük Millet Meclisi üyelerine verilmiştir.

Yarısı Kırmızı Yarısı Yeşil Şeritli İstiklal madalyası ise mebus olup da aynı zamanda cephede bilfiil hizmetleri geçenlere verilmiştir. Geniş bilgi Bkz. Gnkur Yay., *TSK Tarihi*, C. 3, 6 ncı Kısım (1908-1920) 1 nci Kitap, Gnkur Basımevi, Ankara 1971, s. 340.

¹⁸⁴⁸ *TBMM Kavanin Mecmuası*, C. 2, (11 Ağustos 1339’dan 22 Nisan 1340 Tarihine Kadar İmtidad Eden İkinci İntihab Devresinin Birinci İçtima Senesi Zarfında Türkiye Büyük Millet Meclisince Kabul Olunan Kanunlar ile Tefsirleri ve İzzihaz Olunan Kararları Muhtevidir), TBMM Matbaası, Ankara 1924, s. 191; *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 38-39.

Kumandanlığı tarafından yapılmıştır. Teklif TBMM’de ele alınmış, 30 Ekim 1922 tarihinde İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmesi kabul edilmiştir¹⁸⁴⁹.

Yine 23. Fırka subaylarından mülazımısani İstanbullu Hüseyinoğlu Refik Bey de İstiklal Madalyası verilen malûllerdendir. Refik Bey, Sakarya Savaşı sırasında yaralanmış ve iki ayağını birden kaybetmiştir. Savaş sonrasında TBMM adına hastanelerdeki gazileri ziyaret etmekle görevlendirilen heyet Refik Bey’i de ziyaret etmiştir. Onun iki ayağını birden kaybetmiş olması heyet üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Milletvekilleri kendisine herhangi bir isteğinin olup olmadığını sormuşlardır. Refik Bey, en büyük arzusunun İstiklal madalyası ile taltif edilmek olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine durum İcra Vekilleri Heyeti’ne intikal etmiş, hükümet Refik Bey’in İstiklal madalyası ile taltifi hususunun TBMM’ye arzına karar vermiştir¹⁸⁵⁰.

Milli Mücadele sona erdikten sonra da madalya taltifi TBMM’nin gündemini meşgul etmeye devam etmiştir. Örneğin 24.5.1926 tarihinde mecliste gerçekleştirilen müzakerelerde Milli Mücadele esnasında muhtelif cephelerdeki hizmetlerinden dolayı Müdafaa-i Milliye Vekaletince İstiklal Madalyası ile taltif olunan malûl mütekaid Aksaraylı Piyade Yüzbaşı Emin Ali Şahin Efendi kırmızı şeritli İstiklal madalyası ile ödüllendirilmiştir. Ayrıca, Erzurumlu malûl mütekaid Piyade Kaymakam Süleyman Faik Bey’e de yine kırmızı şeritli Harp Madalyası verilmiştir¹⁸⁵¹.

Malûllerin İstiklal Madalyası tevzii 1940’lı yıllarda da devam etmiştir. Buradaki en önemli sebep hak sahibinin müracaatının gecikmesidir. Örneğin 2 Nisan 1942 tarihinde İstiklal Savaşı’nda yararlılıkları ve kahramanlıkları görülen kıdemli Başçavuş İbrahim Tecer, Ahmet Özgür, Başçavuş Nafiz Akı, malûl er Şaban, er İsmail Tozkonmaz, M. Zeki Yaman kırmızı şeritli İstiklal madalyası ile taltif edilmişlerdir¹⁸⁵².

Öte yandan Genelkurmay Başkanlığı da mecruh ve malûllerin mutlaka mükafatlandırılması gerektiği anlayışındaydı. Nitekim Erkan-ı Harbiye Umumiye

¹⁸⁴⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 24, İçtima senesi 3, 129. İçtima, (30.10.1338), s. 256-257.

¹⁸⁵⁰ BCA, nr. 30.18.1.1/4.46.10.

¹⁸⁵¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 25, İçtima senesi 2, 107. İçtima, (24.05.1926), s. 455-459, 468.

¹⁸⁵² BCA, nr. 30.11.1.0/153.11.5.

reisi Müşir Fevzi Paşa 16 Aralık 1922’de yayınladığı bir emirde İstiklal muharebelerinde yaralanan mülazimlerin ödüllendirilmesi talimatını vermiştir. O, yaralandığı halde mükafatlandırılmamış olan teğmenlerin isimlerinin ivedilikle tesbit edilerek taltif edilmeleri gerektiğini bildirmiştir¹⁸⁵³.

Bu doğrultuda İstiklal madalyası yanında malûller taktirname verilerek ve terfi ettirilerek de taltif edilmişlerdir. 24 Ocak 1924 tarihinde kabul edilen 400 sayılı kanunla, 15 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Milli Mücadeleye katılıp çeşitli cephelerde veya iç isyanları bastırmak için bilfiil hizmet ederek yararlılık gösterenlere taktirname verilmesi veya bir derece terfi edilerek ödüllendirilmesi kabul edilmiştir.

Malûllerin taltif edilmeleri ile ilgili bir diğer uygulama ise Cumhuriyet Bayramı merasimlerinde gazilerin tören programının önemli bir parçası olmalarıdır. Hükümet, 1931 yılında gerçekleştirilecek Cumhuriyet bayramı törenlerinde harp malûllerinin en önde yürümesi kararını almıştır. Bu şekilde, Avrupa’da olduğu gibi Türkiye’de de malûller onare edilmiştir. Uygulama Harp Malûlleri Cemiyeti tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bu sebeple cemiyet bayram ile ilgili gelişmeleri titizlikle takip etmiş, derhal hazırlıklara başlamıştır. Geçit töreninde yürümek üzere siyah veya koyu renkte elbiseleri olan malûlleri cemiyet merkezine davet etmiştir¹⁸⁵⁴.

Planlandığı şekilde bu yılki Cumhuriyet bayramı törenlerinde harp malûlleri en ön safta yürümüştür. Bu durum bütün malûlleri fazlasıyla gururlandırmış ve duygulandırmıştır. Cemiyetin genel katibi İbrahim Bey, harp malûlleri adına bir mektup yazarak hükümete şükranlarını bildirmiştir. O, mektubunda bu şekilde “*şimdiye kadar esirgenmeyen büyük şefkatlere yenisinin ilave*” edildiğini, yüksek kadirşinaslık örneği gösterildiğini ve bu jestin malûl gazilerin yüreklerinde sevinç ve heyecan yarattığını belirtmiştir¹⁸⁵⁵.

Bununla birlikte malûller bu uygulamanın geçici değil kalıcı olmasını talep etmişlerdir. 1931 yılının son aylarında Hükümetten bir takım taleplerde bulunmak

¹⁸⁵³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1796, Gömlek: 25, Belge nr. 25-1; bu tür örnekler için bkz. Ahmet Ali Gazel, Şaban Ortak, “Büyük Taarruz ve Sonrasında Yapılan Savaşlarda Başarı Gösterenlerin Ödüllendirilmesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi* (86. Yılında Kocatepe-Büyük Taarruz Özel Sayısı), C. 10, S. 2, (Ağustos 2008), s. 161-243.

¹⁸⁵⁴ *Cumhuriyet*, 25 Teşrinievvel 1931/25 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2683, s. 3; Bkz. *Cumhuriyet*, 27 Teşrinievvel 1931/27 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2685, s. 4.

¹⁸⁵⁵ *Cumhuriyet*, 31 Teşrinievvel 1931/31 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2688, s. 5.

üzere Ankara'ya giden Harp Malûlleri Cemiyeti üyeleri, resmi geçitlerde Avrupa'da olduğu gibi en önde harp malûllerinin bulunması kuralının getirilmesini istemişlerdir¹⁸⁵⁶.

Diğer taraftan Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarında da malûller kutlama programına dahil edilmişlerdir. Kutlama talimatnamesinin 6 numaralı maddesi şehir ve kasabalarda, 7 numaralı maddesi ise köylerde yapılacak törenlerle ilgilidir. Buna göre köylerde, bayramda muhtar odası, mektep binası, fırka ocağı, köy odası ve evler bayraklarla donatılacak, köyün içinde bulunan büyükçe bir meydan temizlenerek süslenecek ve buraya “*Cumhuriyet Meydanı*” adı verilecektir. Ayrıca bayrak asmak amacıyla uygun bir yere bayrak direği yapılacak, bu meydanda köy halkı sırasıyla köy ihtiyar heyeti, fırka ocağı, muallim ve talebeler, jandarma, harp malûlleri, askerlik yapmış olanlar, şehit anaları, eşleri ve çocukları ve ardından halk şeklinde sıralanarak hep bir ağızdan marşlar ve milli türküler okunacaktır. Şehir ve kasabalarda yapılacak törenlerde ise yaklaşık aynı sıra ile ama nüfusu daha fazla olan yerleşim yerlerine uygun olarak bir program hazırlanacağı belirtilmiştir¹⁸⁵⁷.

2.3.3. Malûllerin Sosyal Alanda Örgütlenmeleri ve Çalışmaları

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de malûl gaziler cemiyetler kurarak örgütlenme çabası içine girmişlerdir. Malûller tarafından kurulmuş olan cemiyetler, onların sosyal ve ekonomik haklarının elde edilmesi, kamuoyuna seslerinin duyurulması için çalışmıştır.

2.3.3.1. Harp Malûlleri Cemiyeti

Harp Malûlleri Cemiyeti adıyla zikredilen cemiyet esasen 20 Mayıs 1917 tarihinde kurulan “*Malûlîn-i Guzâta Muâvenet Heyeti*”dir¹⁸⁵⁸. Bu heyetin adı 25 Temmuz 1920 tarih ve 607 numaralı nizamnamede “*Malûlîn-i Askeriyeye Muâvenet Heyeti*” adıyla kaydedilmiştir¹⁸⁵⁹. Fakat, kamuoyunda ve resmi yazışmalarda daha çok ilk adı kullanılmıştır. Bu cemiyetin adı Cumhuriyet döneminde Harp Malûlleri Cemiyeti ya da Malûl Gaziler Cemiyeti olarak anılmıştır. Cemiyet İstiklal

¹⁸⁵⁶ *Cumhuriyet*, 22 Teşrinisani 1931/22 Kasım 1931, 8. Sene, nr. 2710, s. 5.

¹⁸⁵⁷ Yasemin Doğaner, “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, (Şubat 2007), S. 9, s. 134.

¹⁸⁵⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 165, Gömlek: 73, Belge nr. 73-3.

¹⁸⁵⁹ BOA, İ.DUİT., nr. 21/32, s. 2.

Harbi'nden sonra Hükümetin de desteği ile Harp Malûlleri Cemiyeti adı altında farklı yerlerde himaye kulüpleri oluşturmuştur¹⁸⁶⁰.

Bu arada cemiyetin devlet büyükleri tarafından himaye altına alındığı görülmektedir. Örneğin TBMM Reisi Kazım (Özalp) Paşa, 1931 yılının Eylül ayında cemiyeti himaye altına almıştır. Bunun üzerine gaziler son derece memnun olmuşlar ve teşekkürlerini iletmek üzere cemiyetin genel katibi İbrahim Bey'in başkanlığında bir heyeti Dolmabahçe Sarayına göndermişlerdir. Kazım Paşa, malûlleri çok samimi bir şekilde karşılamış, cemiyetin yaptığı işler, ihtiyaçları ve talepleri hakkında bilgi almıştır¹⁸⁶¹.

Bununla birlikte cemiyetin nizamnamesinin mevcut olmaması önemli bir sorun oluşturmuştur. Bu yüzden cemiyet zaman zaman yolsuzluklarla birlikte anılır olmuştur. Esasen şaibeler ilk nizamnamenin hazırlandığı 1920 yılından itibaren eksik olmamıştır. Ancak, TBMM'de de gündeme gelen bu yolsuzluk iddiaları tam olarak açıklığa kavuşturulmamıştır. Bunun üzerine cemiyetin nizamnamesi 1929 yılında yürürlükten kaldırılmıştır¹⁸⁶².

Nizamname yürürlükten kaldırılmış olmakla birlikte heyetin malûller yararına çalışan bir cemiyet olması ve yerini dolduracak yeni bir teşkilatlanmanın bulunmaması nedeniyle faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda heyetin teşkilatının yenilenmesi için 1931'den itibaren Avrupa'daki malûl gaziler cemiyetleri incelenmiş, yeni ve daha modern bir örgütlenme biçimi benimsenmiştir. Bu hususta özellikle Cumhuriyet Halk Fırkası ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti çaba göstermiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Fransa'nın harp malûlleri teşkilatı hususunda en ileri ülke olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Fransa Harp Malûlleri Cemiyeti'nin Nizamnamesi örnek olarak alınmıştır. Bu çabalar CHF öncülüğünde yapıldığı için harp malûlleri, partiye teşekkür etmek amacıyla bir heyet oluşturmuştur.

Bu heyet teşekkür görevini yerine getirme dışında harp malûlleriyle ilgili yeni düzenleme ve teşkilatlanma programı hakkında da görüşmelerde bulunacaktır¹⁸⁶³. Dört kişiden oluşan malûl gaziler heyeti, özellikle “*Malûl Gaziler Yardımlaşma*

¹⁸⁶⁰ *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2493, s. 2.

¹⁸⁶¹ *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2657, s. 2.

¹⁸⁶² *Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler*, s. 32.

¹⁸⁶³ *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2493, s. 2.

Sandığı”nın kurulmasını¹⁸⁶⁴, genel merkez binasının tamir ve tefrişini, Avrupa’da olduğu gibi resmi geçitlerde en önde harp malûllerinin bulunmasını temin etmeye çalışacaktı¹⁸⁶⁵.

Ankara’ya giden heyet, planlandığı şekilde hükümet yetkilileri ile görüşmelerde bulunmuştur. Yapılan görüşmelerde Avrupa’da malûllerle ilgili olarak geçerli olan kanunların Hükümet tarafından incelenmesi ve bundan sonra malûllerle ilgili bir kanun ve nizamname yapılacağı zaman batı ülkelerinde uygulanan sistemin esas alınmasını talep etmiştir. Heyetin hükümetten diğer istekleri ise şunlardır;

- 1- Bey’iye kanununun malûllere %6 verilmek üzere düzenlenmesi,
- 2- Malûller Yurdunun kurulması,
- 3- Yatılı mekteplerde malûl çocukları için her sene belirli bir kontenjan tahsisi,
- 4- Bir yardımlaşma sandığı kurulması,
- 5- On senelik maaşları verilip de hazine ile alakaları kesilen malûllere tekrar maaş tahsisi ve inhisar ikramiyelerinin verilmesi¹⁸⁶⁶,
- 6- İkramesini aldıktan ve gelecek senenin ikramiyesine hak kazandıktan sonra ödemeyi almadan ölen malûllerin varislerine bir defaya mahsus olmak üzere ikramiyelerinin verilmesi¹⁸⁶⁷.

Bununla birlikte Harp Malûlleri Cemiyeti malûllere yönelik sosyal ve kültürel etkinlikler gerçekleştirmiştir. Bu programlarda yoğunluklu olarak konferanslar ön plana çıkmıştır. Malûller bu konferansları takip ederek görgü ve bilgilerini arttırmışlardır¹⁸⁶⁸.

Öte yandan cemiyette birtakım suistimallerin yaşandığı iddiaları da kamuoyunu meşgul etmiştir. Malûl gaziler var olduğunu düşündükleri suistimler karşısında tepki göstermişler, cemiyet yönetiminin seçiminde de usulsüzlük yapıldığını iddia etmişlerdir. Malûller, kendi isimleri kullanılarak haklarının yenildiğini ifade etmişlerdir. Bu yüzden cemiyet üyeleri 1931 yılının Haziran ayında genel katibi istifa ettirmek ve yeni bir idare heyeti seçtirmek amacıyla kongre kararı

¹⁸⁶⁴ *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2649, s. 2.

¹⁸⁶⁵ *Cumhuriyet*, 22 Teşrinisani 1931/22 Kasım 1931, 8. Sene, nr. 2710, s. 5.

¹⁸⁶⁶ Bu husus 8 Haziran 1930 tarih ve 1683 sayılı kanunun muvakkat 4. maddesinde yer alan “*yüz kuruşa kadar olanlarının 10 seneliği ödenmek suretiyle tasfiye olunması ile ilgili madde*”ye göre düzenlenmiştir. Bkz. *Resmi Gazete*, 11 Haziran 1930, S. 1517, s. 9047.

¹⁸⁶⁷ *Cumhuriyet*, 24 Kanunuevvel 1931/24 Ocak 1931, 8. Sene, nr. 2742, s. 6.

¹⁸⁶⁸ *Cumhuriyet*, 25 Teşrinievvel 1931/25 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2683, s. 3.

aldırılmışlardır. Harp Malûlleri Cemiyeti genel katibinin güven telkin etmediği ve üyelere karşı dürüst davranmadığı kanaati hakimdi¹⁸⁶⁹. Fakat toplantı kanun gereğince alınması gereken izinlerin alınamaması sebebiyle gerçekleştirilememiştir¹⁸⁷⁰.

Yaşanan bu olumsuzlukların ardından beklenen kongre birkaç günlük gecikme ile 26 Haziran 1931'de Darülfünun konferans salonunda gerçekleştirilmiştir. Toplantıya üçyüzü aşan sayıda harp malûlü katılmıştır. Kongrede konuşulan konuların en önemlileri yeni bir başkanlık divanının oluşturulması, istifalar, hesap raporunun okunması ve yeni bir idare heyetinin seçilmesi olmuştur. Tartışmaların son derece gergin bir ortamda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Başkan adaylarından Yüzbaşı Cevat Bey cemiyet yöneticileri hakkında yedi aydan beri dedikoduların devam ettiğini, toplantıya şiddetle ihtiyaç hissedildiğini belirtmiştir. Cemiyet Başkanı Bekir Sıtkı Bey ise suçlamalara cevap vermiş, yönetimi hakkında söylenenlerin doğru olmadığını, dedikodudan ibaret bulunduğunu ifade etmiştir. Sıtkı Bey, Harp Malûlleri Cemiyeti adını kullanarak bir çok kişinin menfaat temin ettiğini, idare heyetinin ise bu suiistimallere göz yummadığı için haklarında dedikodular çıkarıldığını belirtmiştir. Özellikle cemiyet namına uzun zamandan beri salname çıkaran ve bu yüzden bir çok kâr ve menfaat temin eden Yüzbaşı Selahattin Bey'in salnameyi çıkarmaktan menedilmesi üzerine dedikoduların baş gösterdiğini ifade etmiştir. Yüzbaşı Selahattin Bey ise kendisini savunarak yanlış bir iş yapmadığını dile getirmiştir. Bilahare önceki döneme ait faaliyet raporu okunmuştur. Yapılan seçimlerde cemiyetin başkanlığına Yüzbaşı Cevat, katipliklere Yüzbaşı İbrahim ve Murat Bey'ler seçilmiştir. Yeni yönetim 20 maddelik bir programla işe başlayacaklarını ve malûllerin terfipleri için bir çok tedbir düşündüklerini beyan etmiştir¹⁸⁷¹.

Ancak bu kongre de cemiyetteki suistimal söylentilerini sonlandırmamıştır. Zira, bazı malûller dilekçe ile vilayete müracaat ederek seçimlerde usulsüzlük yapıldığını iddia etmişlerdir¹⁸⁷². Bu iddia ile ilgili olarak ilerleyen günlerde valilik makamına yeni dilekçeler verilmiştir. Bilahare konu adalete intikal etmiş, cemiyetin mevcut evrakları ile mühürleri polise teslim edilmiştir. Bununla birlikte suistimal

¹⁸⁶⁹ *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2555, s. 2.

¹⁸⁷⁰ *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2556, s. 2.

¹⁸⁷¹ *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2564, s. 5.

¹⁸⁷² *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1931, 8. Sene, nr. 2572, s. 2.

iddiaları nedeniyle idare heyeti feshedilmiş, yeni bir heyet seçilinceye kadar cemiyetin faaliyetleri durdurulmuştur¹⁸⁷³. Yeni yönetim kurulu seçimlerinin ne zaman yapıldığı ve kimlerin yönetimi oluşturduğuna dair her hangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak gazete haberleri takip edildiğinde son seçimle gelen Cevat Bey başkanlığındaki yönetim kurulunun görevi yeniden devraldığı anlaşılmaktadır¹⁸⁷⁴.

Malûl gazilerden bazıları, cemiyette meydana gelen suistimalleri gazeteler aracılığıyla gündeme getirmişlerdir. Örneğin malûl subaylardan Mehmet Bey konuyla ilgili tepkisini Cumhuriyet gazetesinde dile getirmiştir. O, gazetenin halk sütununda yer alan “*malûl gazi ne açtır ne de sefildir*” başlıklı yazısında şunları ifade etmiştir; “*senelerden beri malûl gazi namı ileri sürülerek ve malûl gaziler zaman zaman fakir, yoksul, perişan ve muhtaç-ı muâvenet gösterilerek onbeş kişiyi geçmeyen çeşitli kişiler, kendilerine menfaat temin etmeye çalışmışlardır. Yekunu yüzbinlerce liraya varan para toplanmış ve bu toplanan paralar menfaat çevrelerinin cebine girmiştir*”¹⁸⁷⁵.

Malûller konusundaki suiistimal iddialarının bu dönemde de devam ettiği görülmektedir. 27 Temmuz 1933 tarihli bir haberde malûllerin 10.000 lirasının usulsüz şekilde harcandığından bahsedilmiştir. Bu bilginin kaynağı Harp Malûlleri Cemiyeti idare heyeti üyelerinden Hakkı Bey’in gazeteye verdiği demektir. Burada dikkati çeken husus da yönetim kurulu üyeleri arasındaki çekişmedir. Hakkı Bey, Harp Malûlleri Cemiyetinin Nizamnamesine göre her sene Ekim ayı ortasında heyetin toplanması gerekirken iki seneye yakın bir zamandır toplantı yapılmadığını söylemiştir. O, idare heyetinden bazı kişilerin diğer üyelerin bilgisi olmaksızın ve çoğunluğu sağlamadan toplantı yaparak nizamnamenin bir çok maddelerini değiştirdiklerini belirtmiştir. Hakkı Bey onların böylece genel kurul toplantısını iki sene daha ertelemeyi başardıklarını ifade etmiştir¹⁸⁷⁶.

Hakkı Bey, demecinde yeniden düzenlenen nizamname maddelerinin içeriğinin bütün üyelere bildirilmesi gerekirken bunun da yerine getirilmediğini belirtmiştir. O, bu usulsüzlüğün polis merkezine iletildiğini söylemiştir. Onun iddialarına göre bir seneden beri malûllerin gerek maddeten gerekse manen cemiyet nezdindeki dilekleri yerine getirilmemiştir. Evvəlki idare heyeti tarafından yapılan

¹⁸⁷³ *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1931, 8. Sene, nr. 2585, s. 2.

¹⁸⁷⁴ *Akın*, 27 Temmuz 1933, S. 60, Yıl: 1, s. 6.

¹⁸⁷⁵ *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1931, 8. Sene, nr. 2585, s. 4.

¹⁸⁷⁶ *Akın*, 27 Temmuz 1933, S. 60, Yıl: 1, s. 6.

talimatnamede cenaze, doğum, ilaç vs. durumlarda malûllere yardım edilmesi kararlaştırılmışken, bu yönetim bu hususta hiçbir faaliyet göstermemiştir. Bunun yanında 1932-1933 senelerine ait takvim, salname ve abone kaydından tahsil olunan meblağ ile iki seneden beri yapılan tombala, sinema ve sünnet düğünü gelirlerinden toplanan paraların da cemiyet kasasında olmadığı anlaşılmıştır. Cemiyetin masraflar hariç toplam 10.000 lira geliri bulunmaktadır. Bu gelirden malûllere verilmesi gereken % 5 oranında yardımın da yapılmadığı tespit edilmiştir. Hatta, kasada 10.000 lira değil “*on para*” olmadığı hayretle görülmüştür. Bu suiistimalleri haber alan malûller manevi şahsiyetlerinin istismar edildiğini ifade ederek tepkilerini dile getirmişlerdir¹⁸⁷⁷.

Öte yandan suistimaller ile iyice yıpranan cemiyet faaliyet yapamaz hale gelmiş, kamuoyunda büyük bir güven ve prestij kaybına uğramıştır. Bu sebeplerden dolayı Malûl Gaziler Cemiyeti'nin İstanbul Şubesinin 1935 yılında lağvedildiği hakkında bir şayia çıkmıştır. Bunun üzerine, bu şubenin başkanı İsmail Hakkı Çetinalp bir açıklama yaparak şubenin lağvedilmediğini, bilakis, Malûl Gaziler Cemiyeti'nin daha ziyade kuvvetlenmesi için yeni bir nizamname hazırlandığını belirtmiştir. Ayrıca, yıllarca malûl unvanının, bazı kimseler tarafından istismar edildiği için kamuoyundaki olumsuz izleri silme düşüncesiyle cemiyetin bundan sonra hiçbir mali teşebbüste bulunmayacağını açıklamıştır¹⁸⁷⁸.

Görüldüğü gibi malûl gaziler cemiyeti içerisinde idareyi ele geçirmeye yönelik bir mücadele yaşanmıştır. Bir çok malûl yönetim kurulunda bulunan bazı kişilerin menfaat çevreleriyle birleşerek kendilerine çıkar temin ettiği iddiasında bulunmuşlardır. Hatta, basında konuşmak isteyen namuslu üyelerin diğerleri tarafından baskı ile susturulduğu dahi yazılmıştır¹⁸⁷⁹. Bu iddialar sebebiyle cemiyet gerek malûl gaziler arasında gerekse kamuoyunda itibar kaybetmiştir.

2.3.3.2. Harp Malûlleri ve Şehit Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti

I. Dünya Harbi yıllarında kurulan ve yukarıda bahsi geçen Malûlin-i Askeriye Muavenet Cemiyeti yanında Cumhuriyetin ilk yıllarında teşekkül etmiş başka malûl gazi cemiyetleri de bulunmaktadır. Bu cemiyetlerden birisi 21 Mart 1926 tarihinde kurulmuş olan “*Harp Malûlleri ve Şehit Kadın ve Çocukları Çalıştırma*

¹⁸⁷⁷ *Akın*, 27 Temmuz 1933, S. 60, Yıl: 1, s. 6.

¹⁸⁷⁸ *Tan (Milliyet)*, 27 Nisan 1935, Yıl: 11, S. 5-3308, s. 6.

¹⁸⁷⁹ *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1931, 8. Sene, nr. 2585, s. 4.

Cemiyeti”dir¹⁸⁸⁰. Bu cemiyet zaman zaman Osmanlı döneminde kurulan “*Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi*” ve “*İslam Kadınları Çalıştırma Cemiyeti*” gibi kuruluşlarla karıştırılmıştır. Söz konusu cemiyetlerle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır¹⁸⁸¹.

Cemiyet, İstanbul’da Şehzadebaşı’nda kurulmuştur. Kuruluş amacı savaş esnasında malûl kalmış emekli subaylar ve malûl erler ile savaş sırasında şehit olan subay ve erlerden ve ailelerinden çalışmaya uygun olanlara iş bulmak, çalışamayacak durumda olanlara da yardım elini uzatmaktır. Bu anlamda malûllerin geçimlerini sağlamaları için kuracakları işlerde onlara destek olunacaktır¹⁸⁸².

Çalışamayacak durumda olan ağır malûllere de cemiyetin bütçesinden nakdi yardım yapılacaktır. Ayrıca şehit çocuklarına cemiyetin açacağı iş yerlerinde veya cemiyetle bağlantılı olan ticari kurumlarda iş verilmesi sağlanacaktır. Keza babalarının şehit olması nedeniyle eğitimleri yarıda kalan çocukların da eğitimlerine devam etmeleri temin edilecektir¹⁸⁸³.

Cemiyetin kurucuları şunlardır; Başkan malûl emekli Binbaşı Necati Bey, İkinci Başkan malûl emekli subay Bahriyeli Fırkateyn katibi Hüseyin Bey, Katib-i Umumi malûl emekli Piyade Mülazımısani Ahmet Celal Bey, Üyeler malûl emekli Piyade Binbaşı Ahmet Bey, malûl emekli Piyade Yüzbaşı Hüseyin Bey, malûl emekli Piyade Cemal Bey, malûl emekli Piyade Mülazım Mehmet Ali Bey’dir¹⁸⁸⁴.

Cemiyetin nizamnamesine göre, derece üzerinden malûl kalmış olan emekli kara, deniz, erkan, ümera ve zabitan ile mensubin-i askeriyeden küçük zabıt ve erler ile şehit çocukları isterlerse üye olarak kaydedilebilecektir. Üyeler 18 yaşından küçük olmayacaklardır. Malûl küçük subaylar, erler ile şehit çocukları cemiyetin imkanlarından yararlanmakla birlikte yönetimde yer alamayacaklardır. Bu üyelere

¹⁸⁸⁰ *Harp Malulleri ve Şehid Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti*, Ahmet Hami Matbaası, İstanbul 1927, s. 2. (Bu nizamnamenin temini hususunda Sayın Yavuz Selim Karakışla Beyefendiye çok teşekkür ederim); ayrıca bkz. Yavuz Selim Karakışla, “Harp Malulleri ve Şehit Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti”, *Toplumsal Tarih*, S. 99, C. 17, (Mart 2002), s. 20-21.

¹⁸⁸¹ “Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi” ve “İslam Kadınları Çalıştırma Cemiyetleri” daha çok kadınların iş bulup hayatlarını kazandırmaya çalışmakla ilgilenmiştir. Geniş bilgi için bkz. Karakışla, “Harp Malulleri...” s. 20-21; Zeki Sarıhan; *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Cumhuriyet Kadınları Derneği Yay., Ankara 2006, s. 118-127.

¹⁸⁸² *Harp Malulleri ve Şehid Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti*, s. 2; Karakışla, “Harp Malulleri...”, s. 20-21.

¹⁸⁸³ *Harp Malulleri ve Şehid Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti*, s. 2; Karakışla, a.g.m., s. 21-23.

¹⁸⁸⁴ *Harp Malulleri ve Şehid Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti*, s. 8.

biri kanunsuz bir iş veya suistimale karışır ise merkez heyetinin vereceği çoğunluk kararı gereğince üyelikten çıkarılacaktır¹⁸⁸⁵.

Nizamnameye göre her senenin ilk ayında genel bir kongre yapılacaktır. Merkez heyeti ihtiyaç gördüğü takdirde birden fazla kongre tertip edebilecektir. Kongre için on gün önceden en az iki sabah, bir de akşam gazetesiyle üyeler kongreye davet edileceklerdir. Kongrenin çalışmaya başlaması için ilk toplantıda salt çoğunluk şartı aranmaktadır. Diğer bir ifade ile üye tam sayısının bir fazlasının mevcudiyeti gerekmektedir. İlk toplantıda salt çoğunluk sağlanamazsa kongre ileriki bir tarihe ertelenir. İkinci toplantıda salt çoğunluk şartı aranmaz. Toplantıya katılan üyeler ile kongre gerçekleştirilir. Kongrede malûl küçük subaylar, erler ve şehit çocukları dinleyici olarak bulunabilirler¹⁸⁸⁶. Kongrenin yapılması sırasında bir divan oluşturulur. Bu divana bir başkan ve iki katip seçilerek görevlendirilir. Divan idare heyeti tarafından düzenlenecek program dahilinde kongreyi yürütür.

Cemiyetin merkez heyeti genel kongrede oluşturulacaktır. Buna göre kurucular hariç, daimi üyeler arasından 14 kişi gizli oy ile seçilerek merkez heyetini oluşturacaktır. Cemiyetin Merkez Heyeti 7 kurucu ve 14 daimi üye olmak üzere 21 kişiden oluşur. Merkez heyetinin görevleri idare heyetinin oluşmasını, bütçenin düzenlenmesini ve onaylanmasını, gerektiğinde nizamnamenin yenilenmesini temin etmektir.

İdare heyeti toplam 14 üyeden oluşturulmuştur. Bunlardan 7'si kurucu üyedir. 7'si ise merkez heyetine seçilmiş olan 14 kişi arasından en fazla oyu alan ilk 7 kişidir. Kurucular hem merkez heyetinin, hem de idare heyetinin daimi üyeleridir. İdare heyeti hükümete muhalif harekette bulunmamak ve cemiyetin menfaatine çalışmak şartıyla faaliyetlerinde serbesttir. İdare heyeti aralarında gizli oy ile bir başkan, bir başkan vekili ve bir de umumi katip seçer. Cemiyetin mali işlerini takip eden veznedarı, hukuk işlerini takip eden avukatı bulunacaktır¹⁸⁸⁷. Ayrıca cemiyet namına fahri bir tabip de görev yapacaktır. Bu doktor cemiyet üyelerini ücretsiz olarak tedavi edecektir.

Cemiyetin malûl ve şehit çocuklarının eğitim görmesini sağlamak ve iş sahibi yapmak için bir okul açma düşüncesi de mevcuttur. Bu okulun öğretmenleri liyakatlı

¹⁸⁸⁵ *Harp Malulleri ve Şehid Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti*, s. 3.

¹⁸⁸⁶ *Harp Malulleri ve Şehid Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti*, s. 3.

¹⁸⁸⁷ *Harp Malulleri ve Şehid Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti*, s. 4-5.

malûller arasından seçilecek, bunlar bulunmadığı takdirde ise mütekaidlerden yararlanılacaktır. Mektebin bütçesi cemiyet tarafından idare ve tanzim edilecektir. Okul vereceği müsamerelerle gelir temin edecektir. Bunun yanında cemiyetin muâvenet sandığı oluşturmak, sanayi atölyeleri açmak, müsamereler düzenlemek, siyasi olmamak şartıyla malûl ve şehit çocukları yararına mecmua yayınlamak gibi amaçları da söz konusu olmuştur¹⁸⁸⁸. Fakat cemiyetin bu amaçlarını gerçekleştirdiğine dair bilgi bulunmamaktadır.

Cemiyetin başlıca gelirleri arasında üye aidatı, ahaliden alınan yardımlar bulunmaktadır. Giderleri ise katibi umuminin maaşından ibarettir. Başkan ve yönetim kurulu üyeleri her hangi bir ücret almamaktadır¹⁸⁸⁹.

2.4. İSTİKLAL HARBİ MALÛLLERİ İLE İLGİLİ İSTATİSTİKLER

Malûl askerlerin sayısını belirleme ihtiyacı Nakdi Mükafat Kanunu gereğince yapılacak ödemeler için bir zorunluluk teşkil etmiştir. Ancak malûllerin peyderpey müracaatları nedeniyle malûl sayısının net olarak ortaya çıkması uzun yıllar almıştır. Bu çerçevede 1923'ten 1961'e kadar 43 nakdi mükafat defteri yayınlanmıştır. Bu defterlerden malûllerin rütbesi, malûliyet sebebi, malûliyet derecesi, memleketi ve isimleri gibi hususlar tesbit edilebilmektedir¹⁸⁹⁰.

¹⁸⁸⁸ *Harp Malulleri ve Şehid Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti*, s. 5-6.

¹⁸⁸⁹ *Harp Malulleri ve Şehid Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti*, s. 6-7.

¹⁸⁹⁰ Bu bölümdeki tüm veriler aksi belirtilmedikçe aşağıdaki kaynaklardan tespit edilmiştir. Bkz.

22 Nisan 1341 tarih 644 numaralı, "9 Kanunusani 1340 tarih ve 397 numaralı "İstiklal Muharebatı Esnasında Malul Kalan Muvazzaf, Mütekait, İhtiyat, Milli Kuvvetler ve Jandarma Erkan, Ümera, Zabitan ve Memurin ve Mensubin-i Askeriye ile Küçük Zabitan ve Efrada Nakdi Mükafat İtası Hakkında" Kanuna Müzeyyel Kanun, Düstur, Tertip 3, C. 6, s. 608-633; BCA, nr. 30.18.1.2/18.20.6; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 10, İçtima senesi 2, 8. İçtima, (17.11.1340), s. 288-293; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 11, İçtima senesi 2, 19. İçtima, (10.12.1340), s. 45; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 13/1, İçtima senesi 2, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 118, 124-126; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 18, 107. İçtima, (20.04.1341), s. 288/4-19; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 18, İçtima senesi 2, 107. İçtima, (20.04.1341), s. 250; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 21, İçtima senesi 3, 46. İçtima, (27.01.1926), s. 282-10; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 25, 110. içtima, (30.05.1926), s. 691/1-10; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 25, İçtima senesi 3, 110. İçtima, (30.05.1926), s. 631, Sıra nr. 200-s. 1; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 27, İçtima senesi 4, 6. İçtima, (15.11.1926), s. 43; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 28, İçtima senesi 4, 27 İçtima, (20.01.1927), s. 360-372; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 32, İçtima senesi 4, 72 İçtima, (26.05.1927), s. 544-549; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, İçtima senesi 1, C. 4, 76. İçtima, (29.12.1339), s. 567-1,55 vd; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, İçtima senesi 2, C. 13/1, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 117-119; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, İçtima senesi 3, C. 21, 46. İçtima, (27.01.1926), s. 292/12-21; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 16, 28. içtima, (1.02.1930), s. 10/1-23; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 16, İçtima senesi 3, 28. Inikat, (01.02.1930), Sıra nr. 61, s. 3 vd. ek 2; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 18, 44. İçtima, (07.04.1930), s. 25, 1-13; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 4, 78. içtima, (20.05.1928), s. 217/12-27; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, C. 1, 7. içtima, (30.05.1931), s. 109-112, s. 123/1-4; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, C. 1, Fevkalade İçtima, 7. Inikat, (30.5.1931), s. 123, Sıra nr. 12, s. 3-7; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, C. 17, 76. içtima, (26.11.1933), Sıra nr. 356, s. 3, 45; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, C. 17, içtima senesi 2, 76. Inikat, (26.10.1933), s. 45/1-4; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, C. 8, 47. İçtima, (14.05.1932), s. 145/Sıra nr. 19, s. 1-29; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, C. 19, 74. İçtima, (11.06.1937), s. 207-208, Sıra nr. 237, s. 6-7 vd. 1/C; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, C. 19, İçtima Senesi 2, 74. Inikat, (11.06.1937), s. 207/ek 237-4-

İstiklal Harbi malûllerinin istatistiki tahlilinde kullanılan tablo ve grafikler, esas olarak malûllere ödenen nakdi mükafat defterlerindeki listelere dayanılarak hazırlanmıştır. Malûl mevcuduna en yakın veriler bu defterlerde bulunmaktadır. Malûl mevcudu defterlere intikal eden sayının altında değildir. Bu dönemde hayatını kaybeden, bir şekilde nakdi mükafat için müracaatta bulunmayan malûller olabileceği de unutulmamalıdır.

Bu listelerde sadece İstiklal Harbi malûllerinin künyeleri, malûliyet sebepleri, dereceleri ve sayıları bulunmaktadır. Zira nakdi mükafat kanunu ile bu ödenek sadece İstiklal Harbi'nde malûl kalanlara verilmiştir. 3 Şubat 1925'ten 26 Temmuz 1961'e kadar aralıklı bir şekilde çıkan nakdi mükafat defterleri malûller hakkındaki en nihai listeleri vermektedir. Çünkü, malûl olup da isimleri nakdî mükafat defterlerine geçmeyenler, peyderpey müracaatta bulunarak isimlerini defterlere kaydettirmişlerdir. Bu şekilde malûllerin hemen hemen tamamına yakını çeşitli tarihlerde çıkarılan bu defterlerle tesbit edilmiştir¹⁸⁹¹.

Ancak nakdî mükafat defterlerinde bulunan bu listeler istatistik amacıyla hazırlanmamıştır. Bu çalışmada bilahare ham veriler değerlendirilerek istatistiksel bir şekle dönüştürülmüştür.

10; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, C. 5, 44. içtima, (14.10.1935), Sıra nr. 240/ s. 1-9; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, C. 5, İçtima senesi F. 44. İnikat, (14.10.1935), s. 75/240-3-9; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 3, 23. İnikad, (7.06.1939), s. 39; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 19, 70. İnikat, (27.06.1941), Sıra nr. 234, s. 3-6; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 3, 23. İçtima, (7.06.1939), Sıra nr., 92, s. 1-7 vd; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 19, İçtima 2, 70. İnikat, (27.06.1941), s. 198-199; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 7, C. 3, 37. İnikad, (18.06.1943), s. 72/3-6; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 7, C. 3, 37. Birleşim, (18.06.1943), S. Sayısı 72, s. 3-6; *TBMM Tutanak Dergisi*, Devre 7, C. 22, 31. Birleşim, (01.02.1946), S. Sayısı 65, s. 3-7; *TBMM Tutanak Dergisi*, Devre 7, Toplantı 3, C. 22, 31. Birleşim, (01.02.1946), Sıra nr. 65/s. 4-7; *Resmi Gazete*, 10 Nisan 1930, S. 1474, s. 8845-8846; *Resmi Gazete*, 10 Ocak 1959, S. 10105, s. 20799; *Resmi Gazete*, 10 Şubat 1930, S. 1420, s. 8695-8696; *Resmi Gazete*, 12 Kanunuevvel 1942/12 Aralık 1942, S. 4850, s. 4126-4128; *Resmi Gazete*, 14 Aralık 1949, S. 7379, s. 17361-17362; *Resmi Gazete*, 14 Mayıs 1958, S. 9906, s. 19303-19304; *Resmi Gazete*, 14 Temmuz 1948, S. 6957, s. 4406; *Resmi Gazete*, 16 Haziran 1939, S. 4234, s. 11975-11977; *Resmi Gazete*, 17 Mayıs 1952, S. 8112, s. 3628-3629; *Resmi Gazete*, 19 Mayıs 1932, S. 2102, s.1448-1449; *Resmi Gazete*, 19 Teşrinievvel 1935/19 Ekim 1935, S. 3136, s. 5725-5727; *Resmi Gazete*, 20 Temmuz 1940, S. 4566, s. 14357-14359; *Resmi Gazete*, 23 Haziran 1937, S. 3638, s. 8360-8363; *Resmi Gazete*, 23 Haziran 1943, S. 5437, s. 5370-5371; *Resmi Gazete*, 23 Haziran 1943, S. 5437, s. 5370-5371; *Resmi Gazete*, 25 Haziran 1938, S. 3943, s. 10079-10080; *Resmi Gazete*, 26 Temmuz 1961, S. 10864, s. 4740; *Resmi Gazete*, 27 Şubat 1954, S. 8645, s. 8290-8291; *Resmi Gazete*, 28 Şubat 1955, S. 8942, s. 11149; *Resmi Gazete*, 3 Ocak 1951, S. 7698, s. 329-330; *Resmi Gazete*, 3 Temmuz 1941, S. 4850, s. 1277-1279; *Resmi Gazete*, 30 Aralık 1947, S. 6793, s. 13328-13329; *Resmi Gazete*, 31 Mayıs 1931, S. 1810, s. 504-506; *Resmi Gazete*, 4 Aralık 1946, S. 6471, s. 11473-11474; *Resmi Gazete*, 4 Teşrinisani 1933/4 Ekim 1933, S. 2543, s. 3191-3192; *Resmi Gazete*, 6 Haziran 1957, S. 9626, s. 17229-17230; *Resmi Gazete*, 6 Haziran 1959, S. 10224, s. 21836; *Resmi Gazete*, 7 Şubat 1946, S. 6226, s. 10073-10074.

¹⁸⁹¹ Bu verilerin tespitinde "İstiklal Harbi Malulleri İle İlgili İstatistikler" başlığının giriş kısmında belirtilen kaynaklar esas alınmıştır.

2.4.1. Malûllerin Sayısının Tespiti Meselesi

İstiklal Harbi malûllerine nakdi mükafat ödemesinde tartışılan en önemli husus malûllerin sayısının belirlenmesi idi¹⁸⁹². Bu konu TBMM’de ilk olarak İstiklal Harbi malûllerine nakdi mükafat verilmesi ile ilgili tartışmalarda Konya mebusu Kazım Hüsnü Bey’in sual tavrı ile gündeme gelmiştir. Bu soru üzerine 29 Aralık 1923’te Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa tarafından yapılan yazılı açıklama ile malûllerin ilk resmi sayısı verilmiştir. Buna göre 8 Aralık 1923 tarihine kadar tespit edilen malûl sayısı ve dereceleri şöyledir;

Birinci dereceden 7, ikinci dereceden 57, üçüncü dereceden 40 kişi ve hastanelerde bulunup malûliyet dereceleri henüz tespit olunamamış 10 kişi olmak üzere toplam 114 malûl subay bulunmaktadır. Erlerden ise birinci derece malûliyetten 37, ikinci derecede 436 ve üçüncü derecede 594 olmak üzere toplam 1.067 malûl erin bulunduğu ifade edilmiştir¹⁸⁹³.

Bu istatistiğe göre 8 Aralık 1923 tarihi itibarıyla toplam malûl subay sayısının % 6’sı birinci, % 50’si ikinci, % 35’i üçüncü derecede malûl kalmıştır. Hastanede bulunan ve malûliyeti kesinleşmemiş subay oranı ise % 8,7’dir. Erlerde ise % 3,4’ü birinci, % 40,86’sı ikinci, % 55,67’si ise üçüncü dereceden malûl kalmıştır. Bu dereceler tekaüd derecesi olmayıp nakdi mükafat dereceleridir.

İstiklal Harbi malûllerinin sayıları belirlenirken bir yandan da daha önceki harplerde malûl kalmış askerlerin sayıları da tesbit edilmeye çalışılmıştır. Bununla ilgili olarak hem Meclis hem de Malûlîn-i Guzât Heyeti çalışmalar yapmıştır. Cemiyet 21 Şubat 1923 tarihi itibarıyla İtalyan Harbi, Balkan Harbi, I. Dünya Harbi ve İstiklal Harbi’ndeki malûl miktarını 500 subay, 13.600 er olmak üzere toplam 14.100 olarak duyurmuştur¹⁸⁹⁴.

TBMM’de ise iki yıl sonra Müdafaa-i Milliye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri tarafından iki farklı rapor sunulmuştur. Bu raporlardaki malûl sayıları birbirine yakındır. 3 Şubat 1925 tarihi itibarıyla Müdafaa-i Milliye Encümeni 14.768 rakamını vermiştir. Bu rakam “*Bilumum Malûllerin Terfih ve İkdarı*” hakkındaki kanunun müzakeresi sırasında Müdafaa-i Milliye Encümeni tarafından meclise

¹⁸⁹² BCA, nr. 30.10.0.0/6.33.7.

¹⁸⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Devre, C. 4, İçtima Senesi 1, 76. İçtima, (29.12.1339), s. 567-ek s.1-7.

¹⁸⁹⁴ İstikbal, 21 Şubat 1339/21 Şubat 1923, nr. 847, s. 2.

sunulmuştur. Encümenin bildirdiğine göre 3 Şubat 1925 tarihi itibarıyla Balkan Harbi ve I. Dünya Harbi malûlü 485 subay bulunurken İstiklal Harbi malûlü subay sayısı ise 153'tür. Malûl subayların toplamı 638 kişidir. Jandarma ve bahriyeden malûl olanlar bu sayının dışındadır. Onlar da eklendiğinde 676'ya ulaşmaktadır. Malûl er sayısına gelince bunlar muhtelif muharebelerde olmak üzere 12.778 kişidir. İstiklal Harbi malûl er sayısı 1.283'tür. Bu rakamlara jandarma malûlleri dahil değildir. Malûl erlerin sayısı Jandarma da dahil edildiğinde 14.768'e ulaşmaktadır¹⁸⁹⁵. Fakat defterlere kaydedilmeyen malûllerin tespit edilmesiyle bu sayı zamanla artacaktır.

Buna göre 3 Şubat 1925'de toplam malûl subay sayısı 676 olarak alındığında subayların % 71,7'si Balkan ve I. Dünya Savaşlarında, % 22,6'sı ise İstiklal Harbi'nde malûl kalmıştır. Bu savaşlarda malûl kalan jandarma ve bahriye mensubu subay sayısı ise 38'dir. Buna göre malûl subaylar arasında jandarma ve bahriyeden olanların oranı % 5,6'ya tekabül etmektedir. Erlerin % 86,52'si Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda malûl kalırken, % 8,6'sı İstiklal Harbi'nde malûl kalmıştır. Jandarma ve bahriyeden olup malûl kalan er sayısı ise 707 kişidir. Buna göre Balkan, I. Dünya Harbi ve İstiklal Harbi sırasında malûl kalan erlerin % 4,7'si jandarma ve bahriye mensubudur.

Aynı tarihte Muvazene-i Maliye Encümeni de TBMM'ne malûl sayıları ile ilgili bir rapor sunmuştur. Muvazene-i Maliye Encümeni listesi malûllerin derecelerini de ihtiva etmiştir. Buna göre bütün harplerde 1. derecede bulunan malûl subay sayısı 16, 2. derecede 18, 3. derecede 74, 4. derecede 51, 5. derecede 252 ve 6. derecede 151 kişi olarak tesbit edilmiştir. Buna göre malûl kalan subay toplamı 562 olarak açıklanmıştır. Erler ise 1. derecede 928, 2. derecede 466 kişi, 3. derecede 3.470, 4. dereceden 718, 5. ve 6. derecede 8.661 kişidir. Malûl olan toplam er sayısı 14.243'tür¹⁸⁹⁶. Sayılara bakıldığında her iki encümenin verdiği rakamların birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bu durum 1925 yılı itibarıyla Balkan, I. Dünya ve İstiklal Harbi malûllerinden yaklaşık 15.000 kişinin hayatta olduğunu göstermektedir.

Muvazene-i Maliye Encümeninin verdiği sayılara bakıldığında Balkan, I. Dünya Harbi ile İstiklal Harbi'ne katılmış olup 1925 yılı itibarıyla hayatta olan

¹⁸⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima senesi 2, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 124-125.

¹⁸⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi 2, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 126.

malûllerden subayların % 2,8'inin birinci, % 3,2'sinin ikinci, % 13'ünün üçüncü, %9'unun dördüncü, %44'ünün beşinci, % 26'sının ise altıncı dereceden malûl olduğu görülmüştür. Balkan, I. Dünya Harpleri ile İstiklal Harbi'ne katılan erlerin % 6,5'i birinci, % 3,2'si ikinci, % 24,3'ü üçüncü, % 5'i dördüncü, % 60,8'i ise beşinci ve altıncı dereceden malûl kalmıştır.

İlerleyen dönemlerde İstiklal Harbi malûllerinin tesbiti devam ederken malûllerin sayıları tekrar gündeme gelmiştir. Örneğin 1956 yılında Seyhan mebusu Sinan Tekelioğlu "*Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununun 64. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi*" ve harp malûllerine zam yapılması münasebetiyle yaptığı konuşmada malûl sayılarını vermiştir. Buna göre Trablusgarp, Balkan, I. Dünya ve İstiklal Harbi dahil bütün harplerde malûl kalan subay sayısı 658'dir. Bunlardan 39'u birinci derece, 7'si ikinci derece, 86'sı üçüncü derece, 76'sı dördüncü derece, 238'i beşinci derece ve 212'si altıncı derece malûldür. Bütün savaşlardaki malûl er sayısı ise 7.037'dir. Bunlardan 335'i birinci derece, 245'i ikinci derece, 1.528'i üçüncü derece, 384'ü dördüncü derece, 2.586'sı beşinci derece ve 1.959'sı altıncı derece malûldür. Subay ve er olmak üzere toplam malûl sayısı ise 7.695'dir¹⁸⁹⁷.

1956 yılında Sinan Tekelioğlu'nun verdiği sayı ile 1925 yılı malûl sayıları karşılaştırıldığında subay sayısında çok fazla bir değişim olmadığı görülmüştür. Buna karşın er sayısında yarı yarıya bir düşüş gözlenmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekaleti 1925'te malûl subay sayısını 676 olarak vermiş, er sayısını ise 14.768 olarak kaydetmiştir. Sinan Tekelioğlu ise malûl subay sayısını 658, er sayısını ise 7.037 olarak tesbit etmiştir. Bu veriler karşılaştırıldığında er sayısında % 47,6 oranında bir düşüş gerçekleşmiştir. Subaylarda ise bu oran % 3 olarak tesbit edilmektedir. Bu düşüşün en temel nedeni aradan geçen 33 yıl içerisinde gerçekleşen ölümlerdir.

1959 yılında ise "*Emekli, dul ve yetim aylıklarına zam yapılması ve 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı hükümler eklenmesi hakkında kanun*" münasebetiyle malûl sayıları tekrar gündeme gelmiştir. Bu müzakereler sırasında Ankara

¹⁸⁹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 10, C. 13, İçtima 2, 84. İnikat, (02.07.1956), S. Sayısı 210-s. 3-6.

milletvekili Selim Soley, Balkan, I. Dünya Harbi ile İstiklal Harbi sırasında malûl kalan subayların sayısını vermiştir. Buna göre bütün harp malûlü subayların toplamı 554 olup bunların 70'i asteğmen, 110'u teğmen, 120'si üsteğmen, 150'si yüzbaşı, 50'si binbaşı, 15'i yarbay, 15'i albay, 2'si generaldir¹⁸⁹⁸.

Tüm bu rakamların daha iyi anlaşılması için tablo olarak göstermek yerinde olacaktır.

Tablo-38. Balkan, İtalyan, I. Dünya Harbi ve İstiklal Harbi Malûllerinin Yıllara Göre Tespit Edilen Toplam Sayıları

Yıl	Hangi Harpte Malûl Kaldığı	Subay	Efrad	Toplam
21 Şubat 1923 ¹⁸⁹⁹	Malûlin-i Guzat Cemiyeti'nin tesbit ettiği İtalyan, Balkan, I. Dünya ve İstiklal Harbi'ndeki malûllerin miktarı	500	13.600	14.100
3 Şubat 1925 ¹⁹⁰⁰	Müdafa-i Milliye Vekaleti tarafından tesbit edilen Balkan, I. Dünya ve İstiklal Harbi malûllerinin miktarı (Jandarma-Bahriye dahil)	676	14.768	15.444
3 Şubat 1925 ¹⁹⁰¹	Muvazene-i Maliye Encümeni tarafından tesbit edilen Balkan, I. Dünya ve İstiklal Harbi malûllerinin miktarı	562	14.243	14.805
2 Temmuz 1956 ¹⁹⁰²	Sinan Tekelioğlu'nun tespitine göre İtalyan, Balkan Harbi, I. Dünya, harbi ve İstiklal Harbi malûllerinin miktarı	658	7.037	7.695
27 Şubat 1959 ¹⁹⁰³	Selim Soley'in tespitine göre İtalyan, Balkan Harbi, I. Dünya, harbi ve İstiklal Harbi malûllerinin miktarı	554	?	?

Aşağıdaki tabloda ise çıkarılan nakdi mükafat defterlerine göre tesbit edilen malûllerin yıl içinde veya yıldan yıla artış sayıları gösterilmiştir. 3 Şubat 1925 tarihinde toplu olarak verilen malûl subay ve er sayılarına, 1961 yılına kadar peyderpey ilaveler yapılarak malûllerin sayıları belirlenmiştir. Buna göre;

¹⁸⁹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 11, C. 7, İçtima 2, 47. İnikat, (27.02.1959), s. 1184.

¹⁸⁹⁹ İstikbal, 21 Şubat 1339/21 Şubat 1923, nr. 847, s. 2.

¹⁹⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi 2, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 124-125.

¹⁹⁰¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13/1, İçtima Senesi 2, 46. İçtima, (03.02.1341), s. 126.

¹⁹⁰² TBMM Tutanak Dergisi, Devre 10, C. 13, İçtima 2, 84. İnikat, (02.07.1956), Sıra nr. 210-s. 3-6.

¹⁹⁰³ TBMM Tutanak Dergisi, Devre 11, C. 7, İçtima 2, 47. İnikat, (27.02.1959), s. 1184.

Tablo-39. 1925 Yılından 1961 Yılına Kadar İstiklal Harbi Malûl Sayılarındaki Artışı Gösterir Tablo

Tarih	Malûl Kaldığı Harp	Subay Artış Sayısı	Toplam Malûl Subay	Er Artış Sayısı	Toplam Malûl Er
3 Şubat 1925	İstiklal Harbi	153	153	1.283	1.283
20.4.1925 ¹⁹⁰⁴	İstiklal Harbi	15	168	79	1.362
27.1.1926 ¹⁹⁰⁵	İstiklal Harbi	18	186	106	1.468
30.5.1926 ¹⁹⁰⁶	İstiklal Harbi	8	194	29	1.497
11.11.1926 ¹⁹⁰⁷	İstiklal Harbi	4	198	13	1.510
20.1.1927 ¹⁹⁰⁸	İstiklal Harbi	7	205	35	1.545
21.5.1927 ¹⁹⁰⁹	İstiklal Harbi	1	206	15	1.560
20.5.1928 ¹⁹¹⁰	İstiklal Harbi	27	233	50	1.610
3.02.1930 ¹⁹¹¹	İstiklal Harbi	14	247	111	1.721
10.04.1930 ¹⁹¹²	İstiklal Harbi	9	256	65	1.786
30.5.1931 ¹⁹¹³	İstiklal Harbi	3	259	34	1.820
14.5.1932 ¹⁹¹⁴	İstiklal Harbi	9	268	9	1.829
26.10.1933 ¹⁹¹⁵	İstiklal Harbi	4	272	5	1.834
14.10.1935 ¹⁹¹⁶	İstiklal Harbi	3	275	38	1.872
11.6.1937 ¹⁹¹⁷	İstiklal Harbi	4	279	47	1.919
8.6.1938 ¹⁹¹⁸	İstiklal Harbi	5	284	25	1.944
7.6.1939 ¹⁹¹⁹	İstiklal Harbi	4	288	60	2.004
12.7.1940 ¹⁹²⁰	İstiklal Harbi	6	294	37	2.041
27.6.1941 ¹⁹²¹	İstiklal Harbi	1	295	27	2.068
7.12.1942 ¹⁹²²	İstiklal Harbi	7	302	23	2.091
18.6.1943 ¹⁹²³	İstiklal Harbi	2	304	22	2.113
17.7.1944 ¹⁹²⁴	İstiklal Harbi	1	305	11	2.124

¹⁹⁰⁴ 22 Nisan 1341 tarih ve 644 numaralı, “9 Kanunusani 1340 tarih ve 397 numaralı “İstiklal Muharebatı Esnasında Malul Kalan Muvazzaf, Mütekait, İhtiyat, Milli Kuvvetler ve Jandarma Erkan, Ümera, Zabitan ve Memurin ve Mensubin-i Askeriye ile Küçük Zabitan ve Efrada Nakdi Mükafat İtası Hakkında” Kanuna Müzeyyel Kanun, Düstur, Tertip 3, C. 6, s. 607; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 18, İçtima senesi 2, 107. İçtima, s. 250.

¹⁹⁰⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 21, İçtima Senesi 3, 46. İçtima, (27.01.1926), s. 282-10.

¹⁹⁰⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 25, İçtima Senesi 3, 110. İçtima, (30.05.1926), s. 631, Sıra Nr. 200-s. 1.

¹⁹⁰⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 27, İçtima Senesi 4, 6. İçtima, (15.11.1926), s. 43.

¹⁹⁰⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 28, İçtima Senesi 4, 27 İçtima, (20.01.1927) s. 360-372.

¹⁹⁰⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 32, İçtima Senesi 4, 72 İçtima, (26.05.1927), s. 544-545.

¹⁹¹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 4, İçtima Senesi 1, 78. İnikat, (20.05.1928), s. 12-27.

¹⁹¹¹ *Resmi Gazete*, 10 Şubat 1930, S. 1420, s. 8695-8696; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 16, İçtima Senesi 3, 28. İnikat, (01.02.1930), Sıra nr. 61, s. 3 vd. Ek 2.

¹⁹¹² *Resmi Gazete*, 10 Nisan 1930, S. 1474, s. 8845-8846.

¹⁹¹³ BCA, nr. 30.18.1.2/18.20.6; *Resmi Gazete*, 31 Mayıs 1931, S. 1810, s. 504-506; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, C. 1, Fevkalade İçtima, 7. İnikat, 30.5.1931, s. 123, Sıra nr. 12, s. 3-7.

¹⁹¹⁴ *Resmi Gazete*, 19 Mayıs 1932, S. 2102, s.1448-1449.

¹⁹¹⁵ *Resmi Gazete*, 4 Teşrinisani 1933, S. 2543, s. 3191-3192; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, C. 17, İçtima senesi 2, 76. İnikat, (26.10.1933), s. 45/1-4.

¹⁹¹⁶ *Resmi Gazete*, 19 Teşrinievvel 1935, S. 3136, s. 5725-5727; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, C. 5, İçtima senesi F., 44. İnikat, (14.10.1935), s. 75/240-3-9.

¹⁹¹⁷ *Resmi Gazete*, 23 Haziran 1937, S. 3638, s. 8360-8363; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, C. 19, İçtima senesi 2, 74. İnikat, (11.06.1937), s. 207/ek 237-4-10

¹⁹¹⁸ *Resmi Gazete*, 25 Haziran 1938, S. 3943, s. 10079-10080.

¹⁹¹⁹ *Resmi Gazete*, 16 Haziran 1939, S. 4234, s. 11975-11977; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 3, 23. İnikad, (07.06.1939), s. 39.

¹⁹²⁰ *Resmi Gazete*, 20 Temmuz 1940, S. 4566, s. 14357-14359.

¹⁹²¹ *Resmi Gazete*, 3 Temmuz 1941, S. 4850, s. 1277-1279; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 19, İçtima 2, 70. İnikat, (27.06.1941), s. 198-199.

¹⁹²² *Resmi Gazete*, 12 Kanunuevvel 1942/12 Aralık 1942, S. 4850, s. 4126-4128.

¹⁹²³ *Resmi Gazete*, 23 Haziran 1943, S. 5437, s. 5370-5371; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 7, C. 3, 37 İnikad, (18.06.1943), s. 72/3-6.

1.2.1946 ¹⁹²⁵	İstiklal Harbi	2	307	6	2.130
2.12.1946 ¹⁹²⁶	İstiklal Harbi	2	309	11	2.141
25.12.1947 ¹⁹²⁷	İstiklal Harbi	-	309	9	2.150
8.7.1948 ¹⁹²⁸	İstiklal Harbi	2	311	9	2.159
7.12.1949 ¹⁹²⁹	İstiklal Harbi	3	314	9	2.168
25.12.1950 ¹⁹³⁰	İstiklal Harbi	2	316	8	2.176
12.5.1952 ¹⁹³¹	İstiklal Harbi	5	321	39	2.215
24.02.1954 ¹⁹³²	İstiklal Harbi	9	330	18	2.233
26.02.1955 ¹⁹³³	İstiklal Harbi	4	334	18	2.251
29.5.1957 ¹⁹³⁴	İstiklal Harbi	-	334	6	2.257
7.5.1958 ¹⁹³⁵	İstiklal Harbi	-	334	13	2.270
5.1.1959 ¹⁹³⁶	İstiklal Harbi	-	334	8	2.278
29.5.1959 ¹⁹³⁷	İstiklal Harbi	-	334	4	2.282
18.7.1961 ¹⁹³⁸	İstiklal Harbi	-	334	3	2.285
1961 yılı itibarı ile İstiklal Harbi toplam malûl sayısı			334		2.285

Tabloya bakıldığında ilk dönemde listede yer almamış olup daha sonra küneleri tesbit edilen malûllerin sayısının oldukça fazla olduğu anlaşılmıştır. 1961 yılında malûl subay sayısı 334, er sayısı ise 2.285 kişi olmuştur. Nihai olarak hesaplanan toplam İstiklal Harbi malûl sayısı ise 2.619'dur¹⁹³⁹. Bu sayılara bakıldığında malûllerin ilk tesbit edildiği tarih ile son tesbitinin yapıldığı tarih arasında toplam malûl sayısı 1.180 kişi artmıştır. Geçen 36 yıllık süreç içerisinde subay sayısı 181 kişi, er sayısı ise 1.002 kişi artmıştır. Bu durumu yüzde olarak verecek olur isek 1923 yılından 1961 yılına kadar geçen süre içerisinde malûllüğünü ispatlayan subay sayısı % 45, er sayısı % 56 oranında artmıştır. Toplam malûl oranındaki artış ise % 54 olmuştur.

¹⁹²⁴ Resmi Gazete, 23 Haziran 1943, S. 5437, s. 5370-5371.

¹⁹²⁵ Resmi Gazete, 7 Şubat 1946, S. 6226, s. 10073-10074; TBMM Tutanak Dergisi, Devre 7, C. 22, Toplantı 3, 31. Birleşim, (01.02.1946), Sıra nr. 65/s. 4-7.

¹⁹²⁶ Resmi Gazete, 4 Aralık 1946, S. 6471, s. 11473-11474.

¹⁹²⁷ Resmi Gazete, 30 Aralık 1947, S. 6793, s. 13328-13329.

¹⁹²⁸ Resmi Gazete, 14 Temmuz 1948, S. 6957, s. 4406.

¹⁹²⁹ Resmi Gazete, 14 Aralık 1949, S. 7379, s. 17361-17362.

¹⁹³⁰ Resmi Gazete, 3 Ocak 1951, S. 7698, s. 329-330.

¹⁹³¹ Resmi Gazete, 17 Mayıs 1952, S. 8112, s. 3628-3629.

¹⁹³² Resmi Gazete, 27 Şubat 1954, S. 8645, s. 8290-8291.

¹⁹³³ Resmi Gazete, 28 Şubat 1955, S. 8942, s. 11149.

¹⁹³⁴ Resmi Gazete, 6 Haziran 1957, S. 9626, s. 17229-17230.

¹⁹³⁵ Resmi Gazete, 14 Mayıs 1958, S. 9906, s. 19303-19304.

¹⁹³⁶ Resmi Gazete, 10 Ocak 1959, S. 10105, s. 20799.

¹⁹³⁷ Resmi Gazete, 6 Haziran 1959, S. 10224, s. 21836.

¹⁹³⁸ Resmi Gazete, 26 Temmuz 1961, S. 10864, s. 4740.

¹⁹³⁹ Resmi Gazete, 26 Temmuz 1961, S. 10864, s. 4740.

2.4.2. Malûllerin Zarar Gören Uzuvarı ve Malûliyet Nedenleri

Malûl Kaldığı Uzuvar

Harp malûllerinin hangi uzvundan ve ne sebeple malûl kaldığının tesbit edilmesi önemli bir husustur. Nakdi mükafat cetvellerinde kişilerin malûliyet nedenleri çoğunlukla yer almıştır. Bir kısmının ise malûliyet nedeni verilmemiştir. Cetvellerde hangi uzvundan malûl olduğu belirtilen asker sayısı 1.583'tür. Bu bilgiler çerçevesinde istatistiki sonuçlar çıkarmak mümkün olmuştur¹⁹⁴⁰. Buna göre;

Tablo-40. Malûliyet Nedeni Olarak Zarar Gören Uzuvar ve Oranları

Malûl Kaldığı Organı	Malûl Kaldığı Organ İle İlgili Ayrıntı	Miktarı-Adet	Toplam Adet	% Oran
Göz	İki gözü görmeyen	22	223	14,08
	Sağ gözü görmeyen	96		
	Sol gözü görmeyen	99		
	İki gözü çok az gören	2		
	Sol gözü çok az gören	3		
	Bir gözü çok az gören	1		
Kulak	İki kulağı duymayan	1	5	0,31
	Sağ kulağı duymayan	1		
	İki kulağı çok az duyan	3		
Kafa-ense	Kafadan yaralanma	11	12	0,75
	Ensede sakatlık-felç	1		
Çene-Yüz	Çenede sakatlık	43	43	2,71
Omuz (ketcf)	İki omzundan malûl	6	45	2,84
	Sağ omuzdan kesilmiş	3		
	Sol omuzdan kesilmiş	9		
	Sağ omuz sakat-felç	18		
	Sol omuz sakat-felç	8		
	Omuzda (sağ-sol belli değil) sakatlık-felç	1		
Kol	Sağ kolun omuz dirsek arası kesilmesi-kopması	55	296	18,69
	Sol kolun omuz dirsek arası kesilmesi-kopması	53		
	Kolları kesilmemekle birlikte sol kolları canlılığını ve kabiliyetini kaybeden-felç	103		
	Kolları kesilmemekle birlikte sağ kolları canlılığını ve kabiliyetini kaybeden-felç	73		
	Kolları kesilmemekle birlikte (sol-sağ belli değil) kolları canlılığını ve kabiliyetini kaybeden-felç	11		
	Yaralanma sonucu bir kolu (sol-sağ belli değil) kopmuş	1		
	Sağ kolun dirsekle bilek	26		

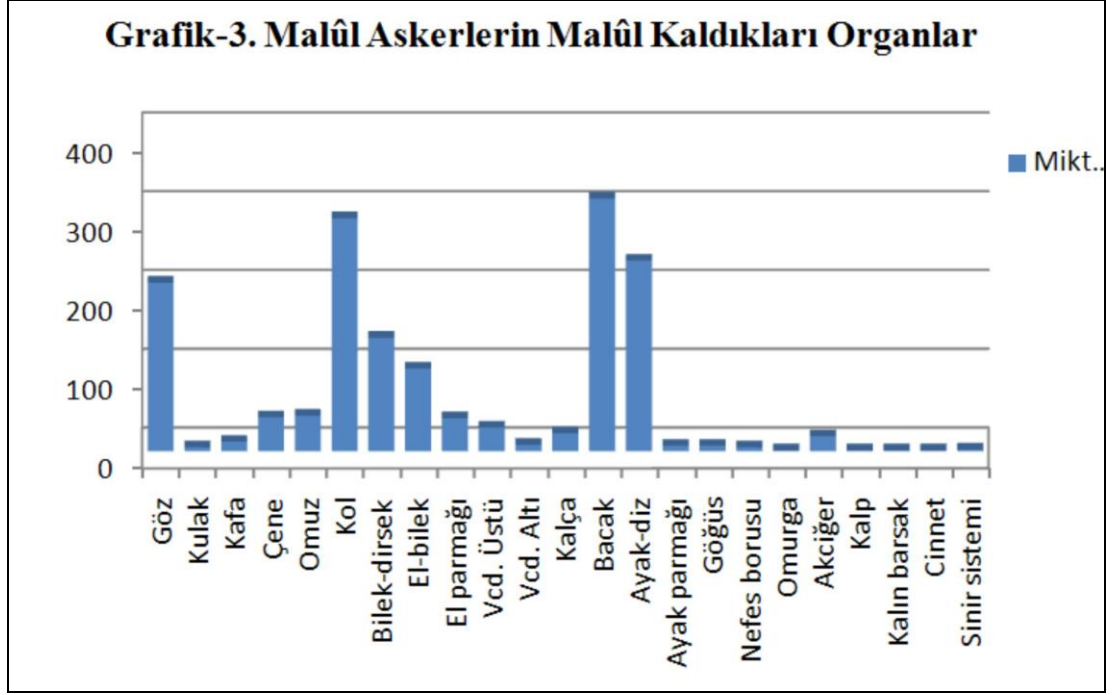
¹⁹⁴⁰ Bu verilerin tespitinde "İstiklal Harbi Malulleri İle İlgili İstatistikler" başlığının giriş kısmında belirtilen kaynaklar esas alınmıştır.

Bilek-dirsek	arasındaki kısmı kesilmiş		144	9,09
	Sol kolun dirsekle bilek arasındaki kısmı kesilmiş	20		
	Sağ kolun dirsekle bilek arasındaki kısmı kesilmemekle birlikte canlılığını ve hareket kabiliyetini kaybeden-felç	52		
	Sol kolun dirsekle bilek arasındaki kısmı kesilmemekle birlikte canlılığını ve hareket kabiliyetini kaybeden-felç	38		
	Sağ veya sol bileği belirtilmemekle birlikte bileğinin canlılığını ve hareket kabiliyetini kaybeden-felç	8		
El	Sağ el kesilmiş	13	105	6,53
	Sol el kesilmiş	22		
	İki el kesilmemiş fakat sakat	1		
	Sağ el kesilmemiş fakat sakat	26		
	Sol el kesilmemiş fakat sakat	38		
	Elde felç (sağ-sol belli değil)	5		
El parmağı	İki el parmağının yaralanması-noksanlık	3	42	2,65
	Sağ el parmaklarının yaralanması-noksanlık	23		
	Sol el parmaklarının yaralanması-noksanlık-felç	16		
Vücudun üst kısmı	Sol taraf felç	17	30	1,89
	Sağ taraf felç	13		
Vücudun alt kısmı	Sol taraf felç	2	8	0,50
	Sağ taraf felç	6		
Kalça-kalça kemiği	Sağ kalçada sakatlık	13	23	1,45
	Sol kalçada sakatlık	8		
	Sağ-sol belli değil kalçada sakatlık	2		
Bacak	İki bacağı kesilmiş	1	321	20,27
	Sağ bacağın kalça ile diz arası bölümünün kesilmesi	109		
	Sol bacağın kalça ile diz arası bölümünün kesilmesi	103		
	İki bacak kesilmemiş sakat-felç	5		
	Sağ bacak kesilmemiş sakat-felç	43		
	Sol bacak kesilmemiş sakat-felç	59		
	Sağ-Sol belli değil bacakta sakatlık-felç	1		
Ayak-Diz	İki ayağı topuktan baldıra doğru incik yeri kesilmiş	12	242	15,28
	Sağ ayağı topuktan baldıra doğru incik yeri kesilmiş	61		
	Sol ayağı topuktan baldıra doğru incik yeri kesilmiş	64		
	Sol-sağ belli olmamakla birlikte topuktan baldıra doğru incik yeri kesilmiş,	1		
	Sağ ayak sakat-yürüme kabiliyeti yok-felç	39		

	Sol ayak sakat-yürüme kabiliyeti yok-felç	22		
	Çoğunluğu cerha-i nariye neticesi ve mermi ile yaralanmadan dolayı ayakları kesilmemekle birlikte canlılığını ve yürüme kabiliyetini kaybeden (sağ-sol belli değil)	43		
Ayak parmağı	İki ayak parmaklarının yaralanması-noksanlık-felç	1	7	0,44
	Sağ ayak parmaklarının yaralanması-noksanlık-felç	3		
	Sol ayak parmağı yaralanması-noksanlık-felç	3		
Göğüs	Göğüs felç	7	7	0,44
Nefes borusu Diyafra	Nefes borusu	3	5	0,31
	Zor nefes alma	2		
Omurga	Omurgada kurşun	1	1	0
Akciğer	Sağ akciğer yaralı, veremli veya şarapnel ya da mermi var	10	19	1,20
	Sol akciğer yaralı, veremli veya şarapnel ya da mermi var	7		
	Sağ-sol akciğer belli değil veremli	2		
Kalp	Kalpte şarapnel mevcut	1	1	0
Kalın Barsak	Kalın barsakta-makatta sorun	1	1	0
Cinnet	Cinnet	1	1	0
Sinir sistemi	Sinir sistemi zedelenmiş, sorunlu	2	2	0,12
	Toplam	1.583	1.583	100

Tabloya bakıldığında en fazla malûliyetin bacaklarda olduğu tesbit edilmiştir. Bunun ardından sırasıyla kol, ayak ve göz malûliyeti gelmektedir. Bacak malûliyetlerinde ilk sırayı parçalanma, kopma ve ameliyatla alınması sonucu malûliyet oluşturmaktadır. Diğer bacak malûliyetleri nisbeten daha azdır. Buna karşılık kollarda kopma ve ameliyatla alınma sonucu malûliyet az, kolun sakat kalma oranı daha fazladır.

Bacak, kol ve ayaktan sonra malûliyetin en fazla olduğu organ gözlerdir. Gözlerdeki malûliyetlerin çoğu tek gözde meydana gelmiştir. İki gözü görmeyenlerin sayısı tek gözü sakat olanlara göre daha azdır. Malûliyetlerde beşinci sırada kulak malûliyeti yer almaktadır. El, bilek ve dirsek malûliyetleri ise daha çok bu organların canlılığını yitirmesi sonucunda oluşmuştur. Kafa malûliyetleri içerisinde en sık karşılaşılan çenenin sakatlanmasıdır. Organlara göre malûliyet oranlarını grafik üzerinde şu şekilde göstermek mümkündür.

Malûliyet Sebepleri

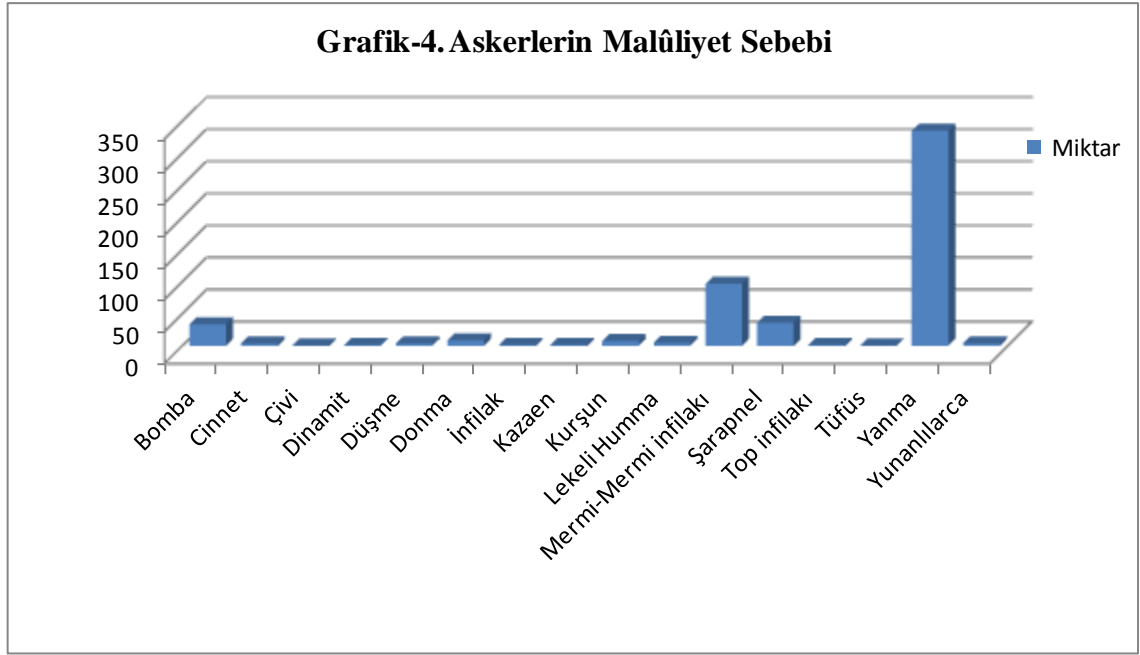
Nakdi mükafat defterlerinde malûliyet sebeplerini bildiren veriler de bulunmaktadır. Fakat listelerde malûllerin tamamının malûliyet sebebi belirtilmemiştir. Bu nedenle istatistikler çıkarılırken cetvellerde malûliyet sebebi belirtilen 647 kişi üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Buna göre malûllerin malûliyet sebepleri şu şekildedir;

Tablo-41. Malûliyet Sebepleri ve Oranları

Malûliyet Sebebi	Miktarı (Adet)	Oran %
Bomba infilakı	36	5,56
Cinnet	5	0,77
Çivi batmasından ayağı kesilen	1	0,15
Dinamit infilakı	2	0,30
Donma (incimad)	9	1,39
Düşme-sükût	4	0,61
Kazaen	2	0,30
Kurşun-Mermi-Mermi infilakı	124	19,16
Lekeli humma	5	0,77
Şarapnel	46	7,10
Tifüs	1	0,15
Top mermisi infilakı-infilak	6	0,92
Verem	3	0,46
Yanma (cerha-i nariye) sonucu (bombadan dolayı)	399	61,66
Yunan doktorlarınca ameliyat veya esaret sırasında	4	0,61
Toplam	647	100

Tablodan anlaşılacağı üzere askerler en fazla bomba infilakından kaynaklanan yanma sonucunda malûl kalmışlardır. Malûliyetlerin beşte üçünden fazlası yanma sonucunda oluşmuştur. Yine beş malûlden birinin malûliyet sebebi de kurşun ve mermi ile yaralanmadır. Malûliyetlerin geriye kalan beşte biri ise diğer sebeplerden kaynaklanmıştır. Burada da en büyük oranı bomba infilakı ve şarapnelden kaynaklanan malûliyetler oluşturmaktadır.

Bu malûliyet sebepleri içerisinde çeşitli hastalıklar, donma, cinnet, düşme veya basit yaralanmalar nedeniyle meydana gelen malûliyetler de bulunmaktadır. Örneğin zamanında müdahale edilemediğinden ayağına çivi batması sonucu ayağı kesilen askerler dahi olmuştur. Bunun yanında tifüs, lekeli humma gibi salgın hastalıklar nedeniyle ayağı kesilenler de mevcuttur. Ayrıca esaret sırasında Yunan doktorlar tarafından yapılan ameliyat neticesinde malûl düşen askerlere de rastlanmaktadır. Malûliyet sebepleri grafik olarak şu şekilde gösterilebilir;

2.4.3. Malûliyet Derecelerine Göre Malûller

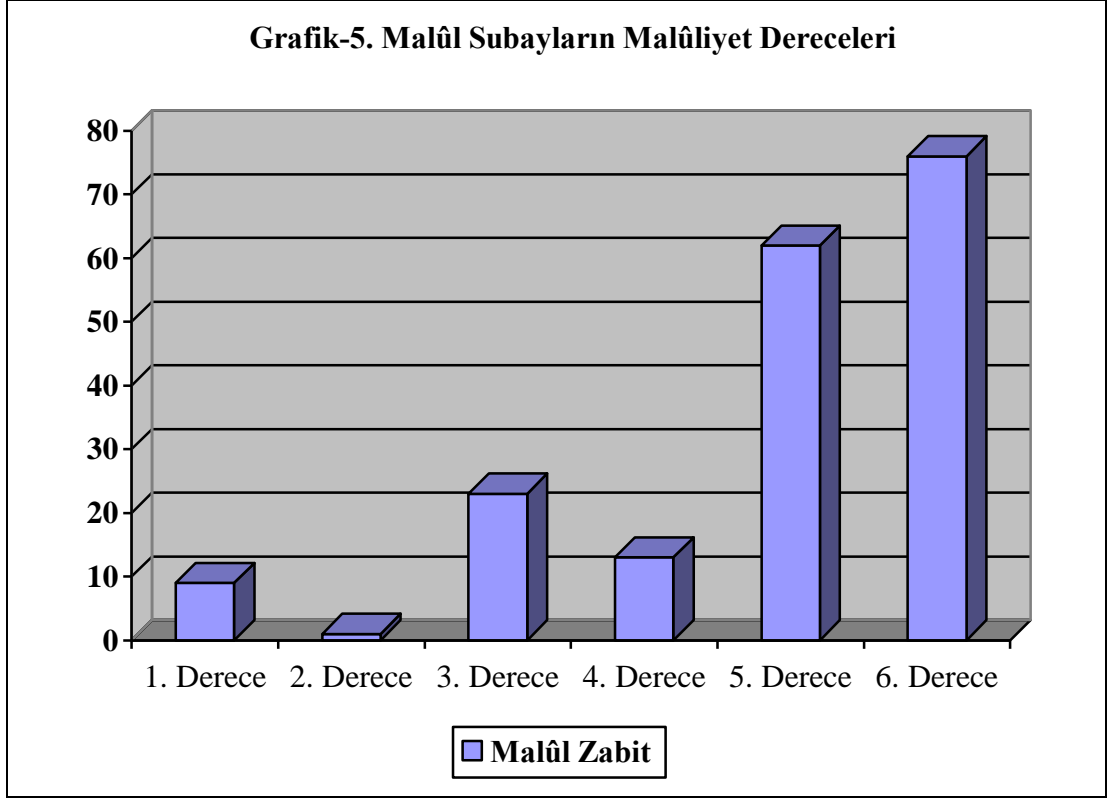
Mükafat defterlerinde yer alan bilgilerden birisi de malûliyet dereceleridir. Ancak nakdî mükafat defterlerinde bütün malûllerin tekaüde esas olan 1-6 arasındaki gerçek malûliyet dereceleri kaydedilmemiştir. Tam malûliyet derecesi kaydedilenlerin sayısı 184'ü subay ve 889'u er olmak üzere toplam 1.073'tür. Bunun dışında kalanların tekaüde esas olan malûliyet dereceleri değil, mükafatı nakdiyeye esas olan 1-2-3 (A-B-C) dereceleri belirtilmiştir¹⁹⁴¹. Bu sebepten malûliyet dereceleri değerlendirilirken gerçek malûliyet dereceleri kaydedilen malûller dikkate alınarak bir sonuca gidilmiştir¹⁹⁴².

Yapılan incelemelerde malûl subaylardan 1. Dereceden 9, 2. Dereceden 1, 3. Dereceden 23, 4. Dereceden 13, 5. Dereceden 62 ve 6. Dereceden 76 kişi olmak üzere toplam 184 kişi tespit edilmiştir.

¹⁹⁴¹ Buna göre malûller A (1. derece), B (2. derece) ve C (3. derece) grubu olarak sınıflandırılmışlardır. Bunlardan iki gözü, iki ayağı olmayan veya iki gözü görmeyen yani dışarıdan bir yardıma ihtiyaç duyup kendi kendine hareket edemez bir halde bulunanlar 1. derece kabul edilmişlerdir. Bir kolu, bir bacağı olmayanlar 2. Derece, kısmen hafif ve ufak yaralarla malûl olanlar ise 3. derece olarak sınıflandırılmıştır. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 4, İçtima Senesi 1, 78. İçtima, (02.01.1340), s. 651.

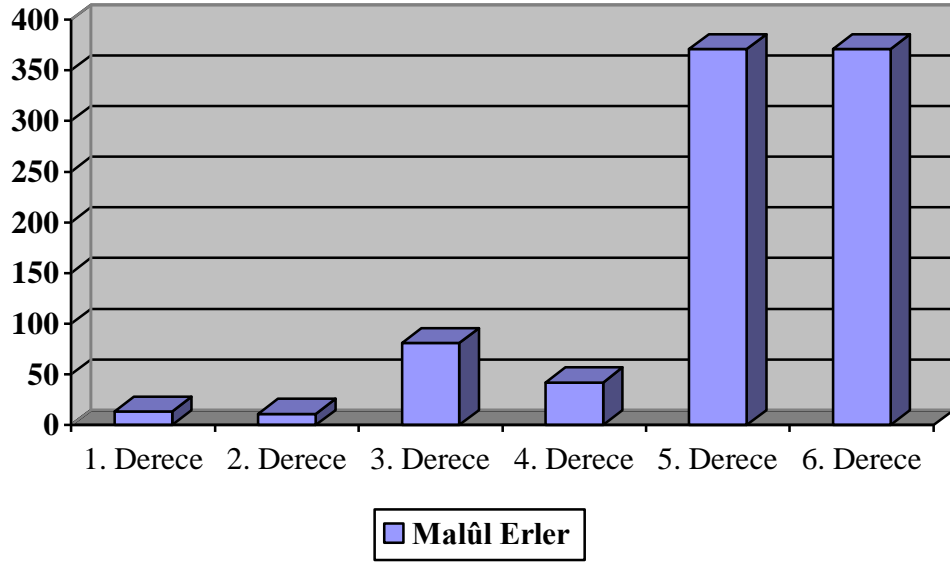
¹⁹⁴² Bu verilerin tespitinde "İstiklal Harbi Malulleri İle İlgili İstatistikler" başlığının giriş kısmında belirtilen kaynaklar esas alınmıştır.

Yukarıdaki veriler dikkate alındığında malûl kalan subaylardan % 4,8'i birinci, % 0,5'i ikinci, %12,5'i üçüncü, %7'si dördüncü, % 33,6'sı beşinci, % 41,3'ü ise 6. Dereceden malûl kaldıkları anlaşılmıştır.

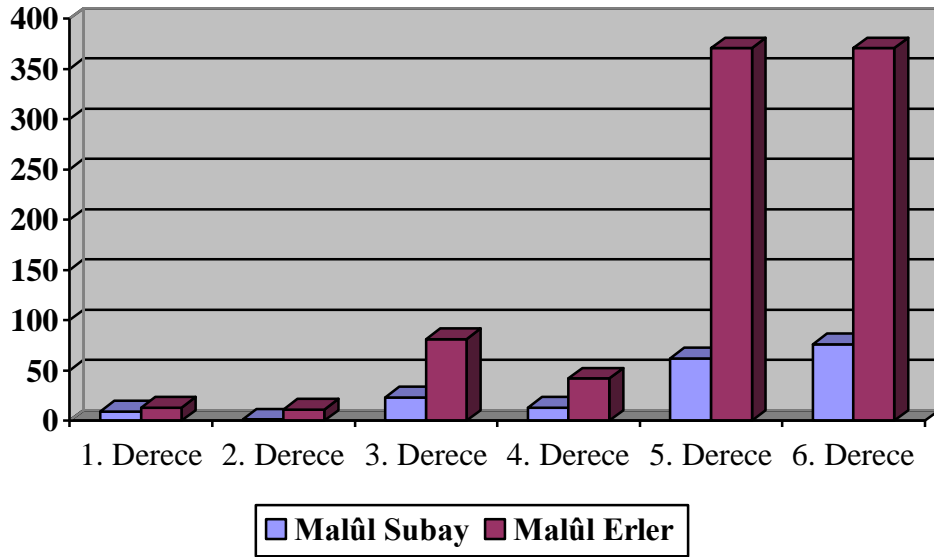

Malûl erlerden ise 1. Dereceden 13, 2. Dereceden 11, 3. Dereceden 81, 4. Dereceden 42, 5. Dereceden 371 ve 6. Dereceden 371 kişi olmak üzere toplam 889 kişi tespit edilmiştir. Malûl erlerden % 1,4'ü birinci, % 1,2'si ikinci, % 9,1'i üçüncü, % 4,7'si dördüncü, % 41,7'si beşinci, % 41,7'si altıncı dereceden malûl kalmışlardır.

Grafik-6. Malûl Erlerin Malûliyet Dereceleri

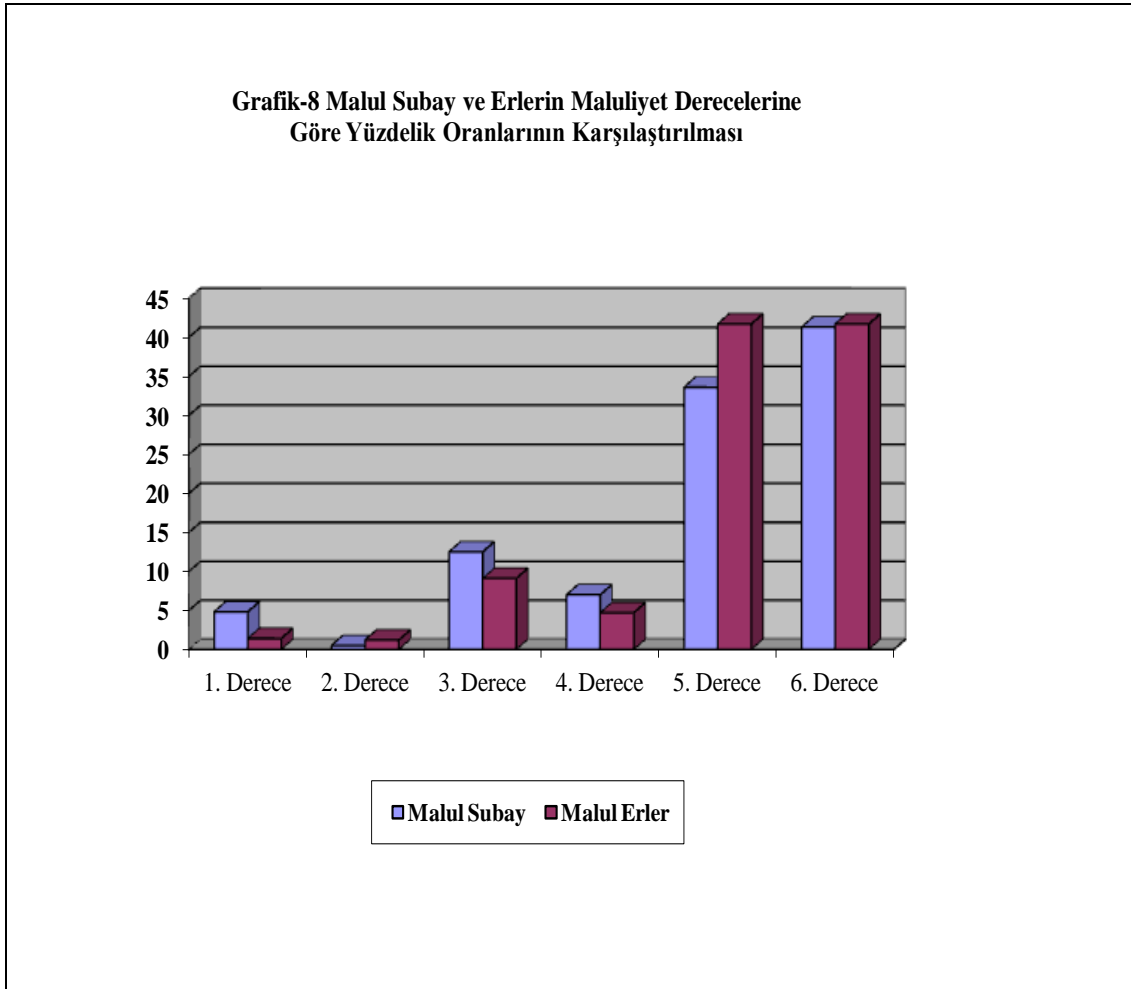
Grafik-7. Malûl Subay ve Erlerin Malûliyet Derecelerine Göre Karşılaştırılması

Görüldüğü gibi malûl er sayısı subay sayısına kıyasla bütün derecelerde daha fazladır. Öte yandan subayların ve erlerin malûliyetlerinin 5. Ve 6. Derecelerde yoğunlaştığı anlaşılmıştır. Malûl subaylarda 6. Derece en yoğun görülen malûliyet derecesidir ki bu derece genel olarak iki parmağın kopması, eklem yerlerinde

iyileşmeyen iltihaplı hastalıklar, hareket zorlukları, bir tarafın felç olması gibi malûliyetleri içermektedir. Bu dereceyi takiben 5. Ve 3. Derece malûlîyetler yer almaktadır. 5. Derece malûliyet; bir gözü veya bileği sakat olanlar, 3. Derece ise bir kol ve bir ayağı kesik olanları kapsamıştır¹⁹⁴³. Malûl efrad arasında ise 5. Ve 6.dereceden malûliyetin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu derecelerden malûl kalanların oranı % 83,4'tür. Diğer bir ifade ile beş malûlden en az dördü beşinci ve altıncı derece malûldür. Bunu 3. Derece malûliyetler izlemiştir.

Subay ve erlerin malûliyet derecelerinin oranlaması karşılaştırıldığında birinci, üçüncü ve dördüncü derece malûliyet oranının subaylarda daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında beşinci derece malûliyet oranı erlerde daha fazla gerçekleşmiştir. Altıncı derece malûliyet oranı ise subay ve erlerde yaklaşık olarak aynıdır.

¹⁹⁴³ Tan, 23 Mart 1339/23 Mart 1923, S. 55, s. 4.

Tablodan da anlaşıldığı üzere malûliyetler daha çok hafif malûliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşılık ağır malûliyet olarak nitelendirilecek 1. Ve 2. Derece malûliyetler nispeten daha azdır.

2.4.4. Rütbe ve Sınıflarına Göre Malûller

Nakdî mükafat defterlerinde yer alan bilgilerden bir diğeri malûllerin rütbeleridir. Bu defterlerde yer alan bütün malûl askerler tek tek incelenerek malûl subaylardan rütbe ve sınıfları kaydedilen 364 malûlün malûliyet dereceleri tesbit edilmiştir¹⁹⁴⁴. Buna göre;

Tablo-42. Malûllerin Rütbelerine Göre Miktarları

Rütbesi	Tekâüt (Malûliyet) Derecesi						Mükafat Derecesi			Tedavide	Toplam Miktar
	1	2	3	4	5	6	1	2	3		
Tümgeneral						1					1
Miralay (Albay)			2		3	5					10
Erkanı Harp Kaymakam (Kurmay Yarbay)								1			1
Kaymakam (Yarbay)					2	3					5
Binbaşı					4	3		4	1		12
Kıdemli Yüzbaşı					6			1	3	1	11
Yüzbaşı			3	7	11	9	2	2	6	1	41
Önyüzbaşı					1						1
Mülazımievvel (Birinci Mülazım) (üsteğmen)	4		5	4	6	9	1	13	6	10	58
Mülazımisani (teğmen)	1	2	3	2	6	4	1	18	16	5	58
Kıdemli Küçük Zabıt					1						1
Zabıt Vekili				1	1	1	1	3	6		13
İhtiyat Mütakaïd Albay	1										1
İhtiyat Zabıt Vekili		1	2		4	1		5	3	2	18
İhtiyat Milis Zabıt Vekili									1		1
İhtiyat Mülazım (asteğmen (yedek subay))			2		1	3			1	1	8
İhtiyat Mülazımievvel						1	1	3	3		8
İhtiyat Mülazımisani					4	12		7	5	8	36
Onbaşı			1		2	1		5	12		21
Serçavuş-Başçavuş					2	3		1	3		9

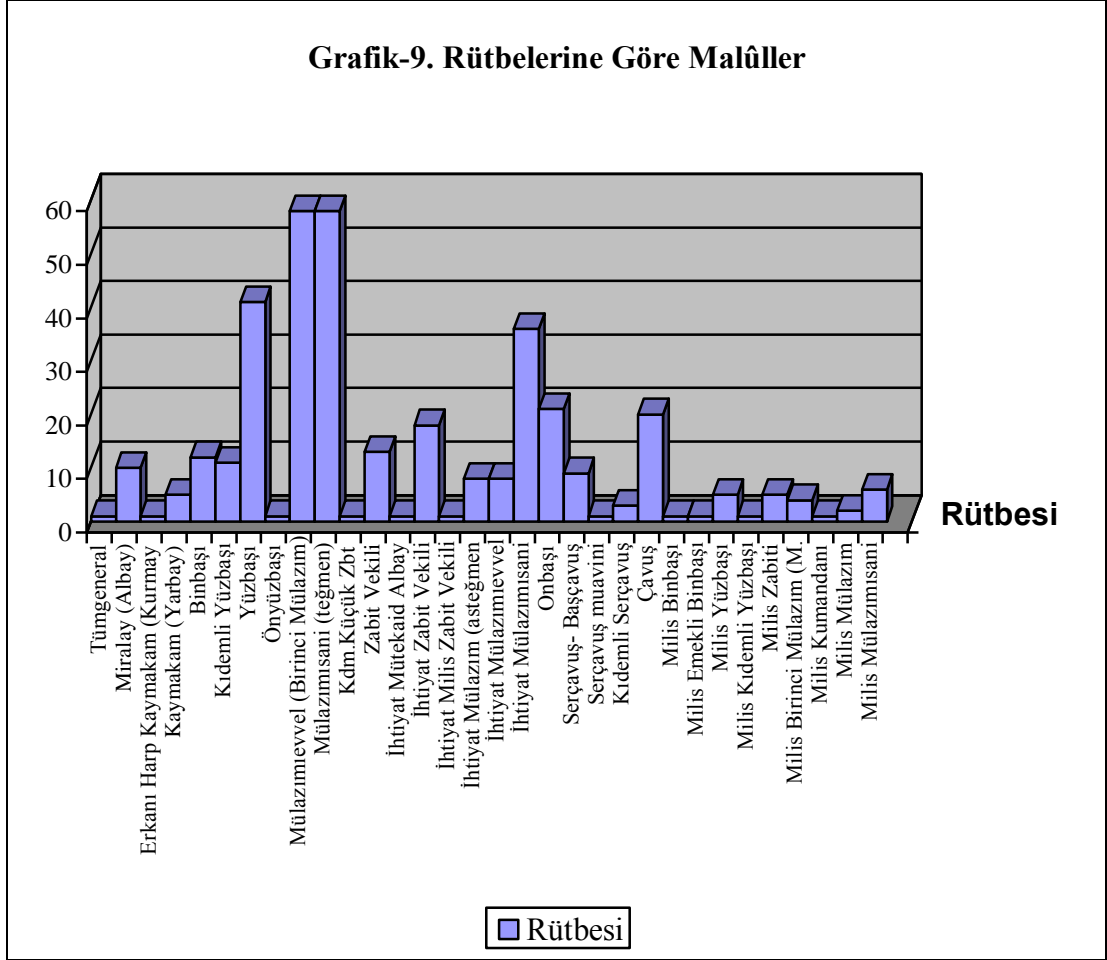
¹⁹⁴⁴ Bu verilerin tespitinde “İstiklal Harbi Malulleri İle İlgili İstatistikler” başlığının giriş kısmında belirtilen kaynaklar esas alınmıştır.

Serçavuş muavini									1		1
Kıdemli Serçavuş								2	1		3
Çavuş			1		5	3		2	8	1	20
Milis Binbaşı						1					1
Milis Emekli Binbaşı						1					1
Milis Yüzbaşı					2	2			1		5
Milis Kıdemli Yüzbaşı					1						1
Milis Zabiti			1		2	1				1	5
Milis Birinci Mülazım (M. Mülazımievvel)					1	1			1	1	4
Milis Kumandanı						1					1
Milis Mülazım					1				1		2
Milis Mülazımısani					2	2		1	1		6
Toplam	6	3	20	14	68	68	6	68	80	31	364

Tabloya bakıldığında subaylardan malûl olanların % 0,2'si tümgeneral, % 2,7'si miralay, % 1,3'ü kaymakam, % 3,2'si binbaşı, % 3'ü kıdemli yüzbaşı, % 11,2'si yüzbaşı, % 15,9'u mülazımievvel, % 15,9 mülazımısani, % 3,5'i zabıt vekili, % 4,9'u ihtiyat zabıt vekili, %2'si ihtiyat mülazım, % 2,1 ihtiyat mülazımievvel, % 9,8'i ihtiyat mülazımısani, % 5,7'si onbaşı, % 2,4'ü serçavuş-başçavuş, % 5,4'ü çavuş, % 1,3'ü milis yüzbaşı, % 1,3'ü milis zabiti, % 1'i milis mülazımievvel, % 1,6'sı milis mülazımısaniden oluşmaktadır.

Tabloya bakıldığında en düşük rütbeden en yüksek rütbeye kadar malûl subay olduğu görülmektedir. Bu rütbelere içerisinde en fazla malûlün bulunduğu rütbe mülazımievvel (üstegmen) ve mülazımısani (teğmen)'dir. Bunun temel sebebi bu subayların komuta kademesinde fiili olarak en önde erlerle birlikte harbe iştirak etmesidir.

Grafik-9. Rütbelerine Göre Malûller

Malûllerin görev yaptıkları askeri sınıfa göre dağılımlarının verilmesi de yararlı olacaktır. Bu dağılım muharip sınıflarla geri hizmette görev yapanlar arasında malûl kalma riskini de ortaya koyacaktır. Ancak, mükafatı nakdiye defterlerinde sadece 332 malûl subayın sınıfı kaydedilmiştir. Dolayısıyla malûl subayların sınıf bazında değerlendirilmeleri 332 kişi üzerinden yapılabilmektedir. Buna göre;

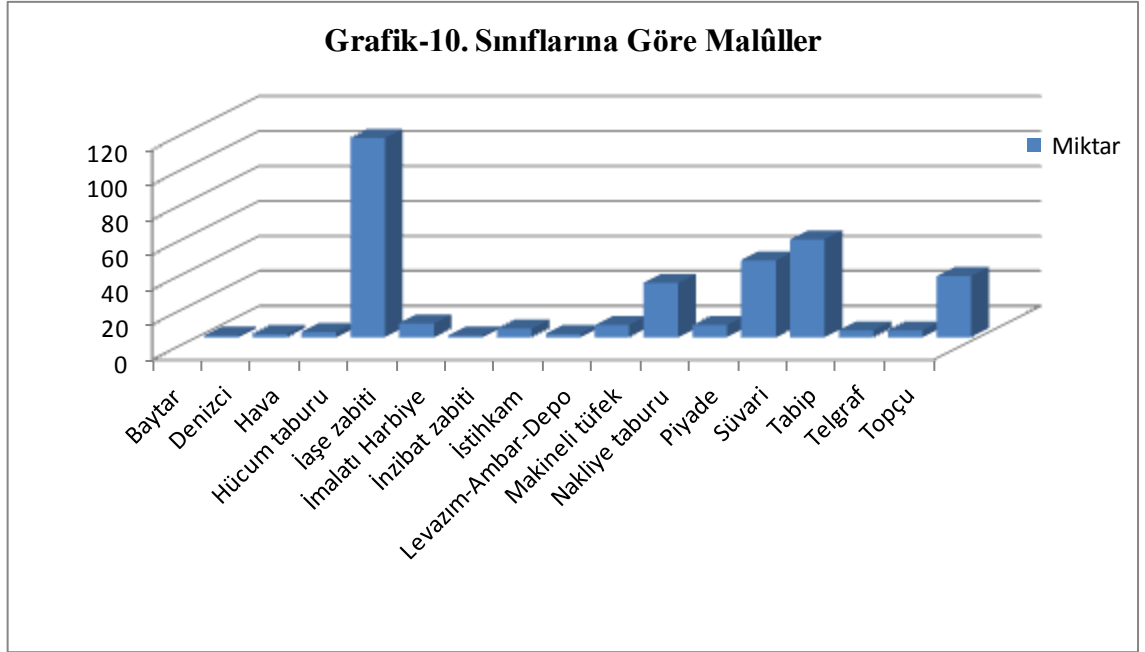
Tablo-43. Malûllerin Sınıflarına Göre Miktarları

Sınıfı	Miktarı
Baytar	1
Denizci	2
Hava	3
Hücum taburu	116
İaşe zabiti	9
İmalatı Harbiye	1
İnzibat zabiti	5
İstihkam	2
Levazım-Ambar-Depo	7
Makineli tüfek	32
Obüs (Ağır)	1
Nakliye taburu	7
Piyade	46

Sevk zabiti	1
Süvari	56
Tabip	4
Telgraf	4
Topçu	35
Toplam	332

Tabloya bakıldığında en fazla malûliyetin olduğu sınıf % 34,9 ile hücum taburudur. Bunun yanında % 13,8'i piyade, % 16,8'i süvari, % 10,5'i topçulardan, % 9,6'sı makinalı tüfek, % 2,7'si iâşe zabiti, % 2,1'i levazım, ambar, depo, % 2,1'i nakliye taburu ve % 1,5'i inzibat zabıtlığı sınıfından oluşmaktadır.

Tablolarda dikkati çeken en önemli noktalardan birisi ambar, telgraf, iâşe ve istihkam gibi destek sınıflarından da malûl kalanlar bulunduğu. Bu durum harp sırasında ordunun bütün sınıflarında zayıtın olduğunu göstermektedir.

2.4.5. Doğum Tarihlerine Göre Malûller

Balkan ve I. Dünya Harbi sırasında bütün enerjisi yok olan Türk milleti, yeniden imkanlarını zorlayarak bir mücadelenin içerisine girmiştir. İstiklal Harbi adı verilen bu mücadelenin en önemli dayanak noktası şüphesiz Anadolu'daki insan unsuru olmuştur. Ancak Balkan ve I. Dünya Savaşlarında önemli miktarda insan kaybı yaşanmıştı. Ermeni, Pontus vs. azınlık ayaklanmaları bu kaybı daha da artırmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı Türk toplumunun demografik yapısı da oldukça değişmiştir. İstiklal Harbi'nin başlangıcında toplumun 15-35 yaşları

arasındaki erkek nüfusu büyük oranda kaybedilmiştir. Bu durum toplumun üretici ve tüketici gücü arasındaki dengeyi bozmuştur. Anadolu’da tüketici nüfus olan çocuk, yaşlı ve kadın nüfusu üretici nüfusun önüne geçmiştir¹⁹⁴⁵.

Esasen İstiklal Harbi başladığında Anadolu nüfusu yıllarca süren savaşlar nedeniyle azalmış idi Bunun yanında mücadele sırasında mevcut nüfusun tamamından da istifade edilememiştir. Zira, işgal bölgelerinde bulunan Türk nüfusu mücadelenin dışında kalmıştır. Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa eldeki kıt imkanlarla Milli Mücadeleyi başarılı bir şekilde sonuçlandırmayı bilmiştir¹⁹⁴⁶.

İstiklal Harbi’nin kayıpları olarak değerlendirilen harp malûllerinin yaş ortalamalarını tesbit etmek, insan unsurunun niteliği ve topyekün savunmayı göstermesi bakımından önem arzettiği için bu husustaki istatistiksel veriler de tespit edilmiştir. Bu istatistik verileri için de nakdî mükafat defterlerinden yararlanılmıştır. Bu defterlerde yer alan malûl künyelerinde genellikle askerlerin doğum tarihleri kaydedilmiştir¹⁹⁴⁷. Bu veriler kullanılarak malûllerin yaş aralıkları tespit edilmiştir. Malûl askerlerin doğum tarihleri ve yaş aralıkları belirlenirken kaydı tespit edilen 1893 malûl üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Buna göre;

Tablo-44. Malûllerin Doğum Tarihleri ve Yaş Aralıklarına Göre Sayıları

Doğum Tarih Aralığı	Doğum Tarihi (Rumi)	Doğum Tarihi (Miladi)	Cumhuriyetin İlanı Sırasında Kaç Yaşında?	Yıllara Göre Malûl Sayısı	Toplam Malûl Sayısı	Toplam Malûl Sayısına Oranı %
1272-1280	1272	1856	67	1	3	0,15
	1275	1859	64	1		
	1280	1865	58	1		
1281-1285	1281	1866	57	1	5	0,26
	1282	1867	56	-		
	1283	1868	55	-		
	1284	1869	54	2		
	1285	1870	53	2		
1286-1290	1286	1871	52	1	9	0,47
	1287	1872	51	2		
	1288	1873	50	2		
	1289	1874	49	2		
	1290	1875	48	2		
1291-1295	1291	1876	47	3	24	1,26
	1292	1877	46	2		
	1293	1878	45	2		
	1294	1879	44	10		

¹⁹⁴⁵ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 24-25.

¹⁹⁴⁶ Eldem, a.g.e., s. 130.

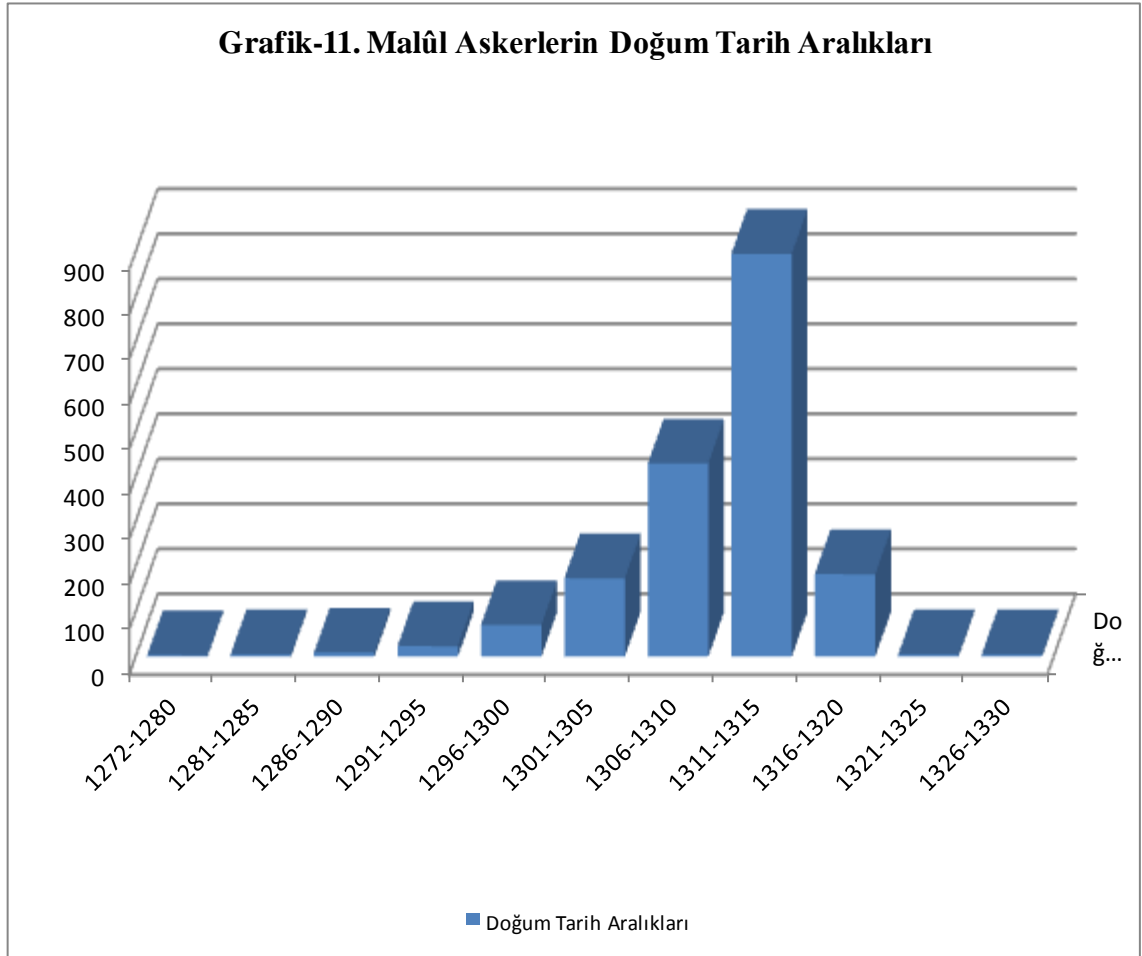
¹⁹⁴⁷ Bu verilerin tespitinde “İstiklal Harbi Malulleri İle İlgili İstatistikler” başlığının giriş kısmında belirtilen kaynaklar esas alınmıştır.

	1295	1880	43	7		
1296-1300	1296	1881	42	4	75	3,96
	1297	1882	41	15		
	1298	1883	40	16		
	1299	1884	39	10		
	1300	1885	38	30		
1301-1305	1301	1886	37	31	185	9,77
	1302	1887	36	44		
	1303	1888	35	29		
	1304	1889	34	35		
	1305	1890	33	46		
1306-1310	1306	1891	32	55	456	24,08
	1307	1892	31	85		
	1308	1893	30	103		
	1309	1894	29	88		
	1310	1895	28	125		
1311-1315	1311	1896	27	132	935	49,39
	1312	1897	26	163		
	1313	1898	25	153		
	1314	1899	24	181		
	1315	1900	23	306		
1316-1320	1316	1901	22	115	191	10,08
	1317	1902	21	46		
	1318	1903	20	14		
	1319	1904	19	8		
	1320	1905	18	8		
1321-1325	1321	1906	17	3	5	0,26
	1322	1907	16	1		
	1323	1908	15	-		
	1324	1909	14	-		
	1325	1910	13	1		
1326-1330	1326	1911	12	1	5	0,26
	1327	1912	10	3		
	1328	1913	9	-		
	1329	1914	8			
	1330	1915	7	1		
TOPLAM				1.893	1.893	100

Tablo incelendiğinde İstiklal Harbi'ne hemen hemen her yaştan insanın katılarak vatanını savunduğu ve bu uğurda malûl kaldığı anlaşılır. Bunun yanında malûllerin doğum tarihlerine bakıldığında yaklaşık %50'sinin 1896-1900 doğumlu olduğu görülmektedir. Bu tarihler arasında malûllük oranı 1900 doğumlular arasında daha fazladır. Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılında 1900 doğumluların 23-24 yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda İstiklal Harbi'nde malûl kalanların yarısı 23-27 arası yani 20'li yaşlardadır.

Malûllerin %24'ü ise 28 ile 32 yaşları arasındadır. 1923 yılı itibariyle en yaşlı malûl 67 yaşında en genç malûl ise 10 yaşındadır. Malûllerin büyük oranda 20 ile 32 yaşları arasında yoğunlaştığı görülmektedir. 18 yaş ile 32 yaş arasındaki malûl oranı

%83'tür. Görüldüğü üzere en az beş malûlden dördü bu yaş grubundaki genç askerlerden oluşmaktadır. Bu durum, ülkenin çalışan ve çalışma potansiyeli olan genç ve üretken nüfusunun büyük bir kısmını kaybettiğini veya malûl olarak verdiğini göstermektedir. Bu şekilde iki yönlü bir kayıp ortaya çıkmaktadır. Zira, bir yandan ülkenin kalkınmasını sağlayacak durumda olan potansiyel iş gücü kaybolurken diğer yandan ise devletin sosyal yardım desteğine bağımlı bir zümre oluşmuştur.

2.4.6. Memleketlerine Göre Malûller

Nakdî mükafat defterlerinde malûllerin künyeleri kaydedilirken memleketleri de belirtilmiştir¹⁹⁴⁸. Defterlerde malûllerin künyelerine memleketleri yazılırken vilayet, kaza ve hatta köy isimleri kaydedilmiştir. Kazalar yazılırken bağlı bulunduğu vilayet belirtilmemiştir. Nadiren malûlün sadece köyü yazılmıştır. Köyün bağlı

¹⁹⁴⁸ Bu verilerin tespitinde “İstiklal Harbi Malulleri İle İlgili İstatistikler” başlığının giriş kısmında belirtilen kaynaklar esas alınmıştır.

bulunduğu kaza ve vilayet belirtilmemiştir. Bu durumda o köyün hangi vilayet ya da kazanın köyü olduğunu tespit etmekte skntı çekilmiştir. Örneğin “*Sofular karyesinden Cidalogullarından İsmailoğlu Halil (1313)*” veya “*Karadere Hasanağa karyesinden İsaogullarından İsaoglu Hasan (1298)*”¹⁹⁴⁹ gibi kayıtların memleket tespitini yapmak mümkün olamamıştır. Vilayet ve kazaları yazılan malûller şu şekildedir;

¹⁹⁴⁹ 22 Nisan 1341 tarih ve 644 numaralı, “9 Kanunusani 1340 tarih ve 397 numaralı “İstiklal Muharebatı Esnasında Malul Kalan Muvazzaf, Mütekait, İhtiyat, Milli Kuvvetler ve Jandarma Erkan, mera, Zabitan ve Memurin ve Mensubin-i Askeriye ile Küçük Zabitan ve Efrada Nakdi Mükafat İtası Hakkında” Kanuna Müzeyyel Kanun, Dstr, Tertip 3, C. 6, s. 618-619; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 18, 107. İçtima, (20.04.1341), s. 288/10-15.

Tablo-45. Memleketlerine Göre Malûl Sayıları	
Memleketi	Malûl Sayısı
Adana (Merkez)	19
Adilcevaz	1
Afyonkarahisar (Merkez)	6
Akçaabat	3
Akçakoca	1
Akdağmadeni	3
Akhisar	3
Aksaray (Niğde)	14
Akşehir	15
Akseki	6
Akyazı	1
Alaca	10
Alaşehir	1
Altıntaş	1
Amasya (Merkez)	13
Anamur	4
Ankara (Merkez)	43
Antakya	1
Antalya (Merkez)	19
Araç	4
Arapsu	1
Artvin	1
Avanos	9
Ayancık	11
Ayaş	5
Aydın (Merkez)	19
Ayvalık	2
Azdavay	1
Aziziye	6
Aznifor	1
Babaeski	1
Bafra	1
Bâlâ	7
Balıkesir (Merkez)	3
Bandırma	3
Bartın	21
Bayburt	2
Behisni	3
Bergama	3
Beşiktaş	3
Beypazarı	5
Beyşehir	2
Biga	2
Bilecik (Merkez)	10
Bingazi	3
Birecik	6
Bitlis (Merkez)	1
Bitlis-Çapakçukur	1
Boğazlıyan	5
Bolu (Merkez)	12
Bolvadin	5

Bor	4
Bornova	1
Boyabat	8
Bozdoğan	1
Bozkır	6
Bozüyük	2
Buca	2
Bulancak	2
Buldan	1
Bünyan	1
Burdur (Merkez)	5
Burhaniye	4
Bursa (Merkez)	14
Çal	13
Çankırı (Kangırı) (Merkez)	28
Çarşamba	6
Çatalca	1
Çaycuma	1
Çayeli	1
Çekerek	1
Çerkeş	11
Ceyhan	3
Cide	11
Cihanbeyli	2
Çıldır	2
Çine	1
Çivril	4
Çorum (Merkez)	18
Çubuk	4
Çumra	1
Daday	10
Demirci	1
Denizli (Merkez)	16
Dereli	1
Deveci	1
Develi	6
Devrek	5
Dinar	12
Divrik	4
Diyarbakır (Merkez)	7
Dört Yol	1
Düzce	17
Edirne	2
Edremit	7
Eğirdir	2
Elazığ (Elaziz-Harput) (Merkez)	8
Elbistan	1
Elmalı	3
Emet	1
Emirdağı	1
Erbaa	10
Ereğli	1
Erkilet	1
Ermenek	2

Ertuğrul kazası	1
Erzincan (Merkez)	5
Erzurum (Merkez)	13
Eskişehir (Merkez)	25
Eskizara	1
Eşme	1
Fatsa	14
Feke	3
Fenike	3
Fethiye	3
Galata	1
Garbikaraağaç	3
Gaziantep (Merkez)	120
Gebze	7
Gediz	1
Gemlik	1
Gerede	9
Gerze	5
Geyve	5
Giresun (Merkez)	16
Girid	2
Gökçeli	1
Göksün	1
Gölköy	2
Gölpazarı	1
Gördes	3
Görece	3
Göynük	3
Gülнар	1
Gümüşhacıköy	2
Gümüşhane (Merkez)	2
Gürün	2
Haçın	2
Hadim	1
Hafik	7
Hasankale	1
Havza	1
Haymana	15
Hendek	2
Hindistan	1
İçel (Mersin) (Merkez)	5
Ilgaz	6
Ilgın	13
İmranlı	1
İncesu	2
İnebolu	14
İnegöl	8
İskilip	12
İslahiye	1
İslimiye	1
Isparta (Merkez)	17
İstanbul (Dersaadet) (Merkez)	29
İstanos	1
İzmir (Merkez)	11

İzmit	7
İznik	2
Kadınhan	2
Kadirli	1
Kahramanmaraş (Merkez)	51
Kalecik	13
Kandıra	8
Karacasu	4
Karadeniz Ereğlisi	6
Karahisar-ı Şarki	1
Karaisalı	5
Karaman	12
Karamürsel	2
Karasu	2
Kars	1
Kaş	1
Kastamonu (Merkez)	25
Kavak	5
Kayseri (Merkez)	26
Keçiörlü	2
Kelkit	1
Kemah	2
Kemal Paşa	3
Kemaliye	1
Keskin	23
Kilis	4
Kırıkkale	2
Kırkağaç	1
Kırklareli (Merkez)	1
Kirmasti	1
Kırşehir (Merkez)	15
Kızılcahamam	4
Kocaeli (İzmit) (Merkez)	18
Koçhisar	11
Konya (Merkez)	39
Konya Ereğlisi	5
Korkuteli	5
Köyceğiz	2
Kozan	6
Küre (Güre)	8
Kuşadası	1
Kütahya (Merkez)	15
Ladik	2
Malatya (Merkez)	7
Manastır	1
Manavgat	2
Manisa (Merkez)	7
Manyas	1
Mardin (Merkez)	2
Marmaris	1
Mecitözü	2
Menemen	1
Merzifon	8
Mesudiye	4

Mihalıççık	1
Milas	11
Mucur	3
Mudanya	1
Mudurnu	1
Muğla (Merkez)	16
Muş (Merkez)	1
Mustafa Kemal Paşa	1
Mut	1
Nallıhan	8
Nevşehir (Merkez)	8
Niğde (Merkez)	17
Niksar	8
Nizip	1
Of	5
Oltu	9
Ordu (Merkez)	19
Orhaneli	1
Orhangazi	2
Osmancık	2
Osmaniye (Cebelibereket)	4
Palu	2
Pasinler	1
Pazarcık	1
Perşembe	2
Posof	1
Pülümür	1
Ravas	1
Reşadiye	1
Rize (Merkez)	2
Şabanözü	2
Safranbolu	5
Saimbeyli	5
Sakarya (Adapazarı) (Merkez)	20
Salihli	5
Samsun (Merkez)	13
Sana	1
Sandıklı	7
Şanlıurfa (Merkez)	12
Sapanca	1
Sarıyar	1
Şarkıkaraağaç	4
Şarkikoçhisar	3
Şarkışla (Şehirkişla)	7
Şebinkarahisar	1
Selanik	1
Serik	2
Seydişehir	3
Seyidgazi	7
Siirt (Merkez)	1
Silifke	8
Simav	7
Sinop (Merkez)	6
Şiran	1

Sivas (Merkez)	17
Siverek	5
Sivrihisar	10
Söğüt	8
Söke	10
Sorgun	1
Şuhut	1
Süleymaniye	1
Sultaniye	1
Sungurlu	14
Sürmene	2
Suşehri	1
Tarsus	16
Taşköprü	8
Tavas	10
Tavşanlı	4
Tefenni	3
Terme	5
Tirebolu	5
Tokat (Merkez)	16
Torbali	1
Tortum	6
Tosya	20
Trabzon (Merkez)	13
Turgutlu (Kasaba)	2
Uluborlu	4
Ulukışla	2
Ünye	10
Ürgüp	1
Uşak (Merkez)	2
Üsküdar	4
Üsküp	1
Vakfikebir	3
Van (Merkez)	2
Vezirköprü	13
Yabanabat	5
Yakuva	1
Yalova	5
Yalvaç	4
Yanya	2
Yenipazar	1
Yerköy	1
Yomra	1
Yozgat (Merkez)	17
Yumurtalık	2
Yusufeli	1
Zara	6
Zile	16
Zir	3
Zonguldak (Merkez)	10
Genel Toplam	1.947

Malûllerle ilgili tabloya bakıldığında Anadolu'nun hemen hemen her vilayetinden ayrıca Selanik, Yanya, Sana, Süleymaniye gibi Anadolu dışındaki eski Osmanlı şehirlerden malûl asker bulunduğu anlaşılır. Bunun yanında batılı ülkelerin sömürgesi altında yaşayan İslam topluluklarından Türk İstiklal Harbi'ne katılan ve yaralanan malûller de bulunmaktadır. Örneğin Elcezire cephesi Mardin ester (katır) süvari müfrezesinden 1892 Hindistan doğumlu Yabanoğlu Mehmet Han, yaralanma neticesi sağ ayak parmakları ve sol ayağını kaybetmiş ve 3. Dereceden malûl kalarak tekaüt edilmiştir¹⁹⁵⁰.

Bugünkü idari taksimata göre illerin ilçeleriyle beraber toplam malûliyet oranlarına bakıldığında ise şu şekilde bir tablo ortaya çıkmaktadır.

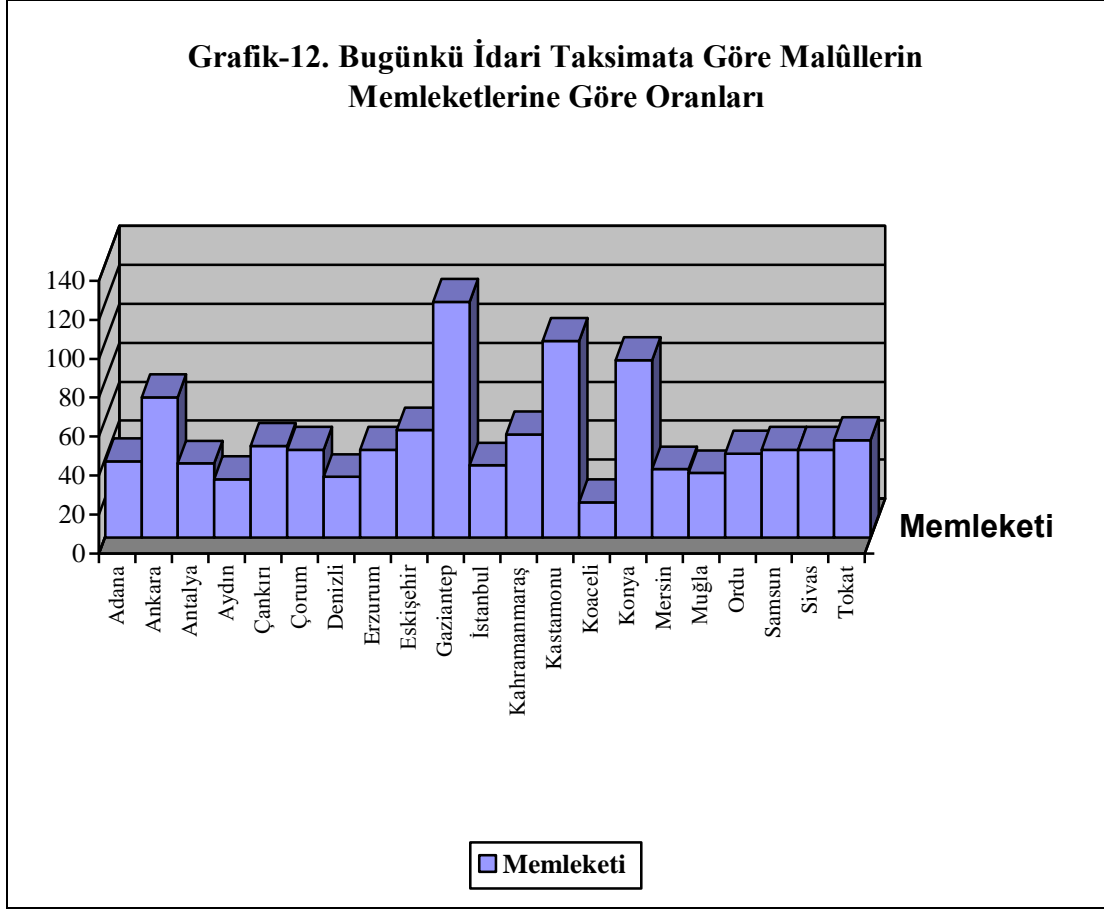
Tablo-46. Bugünkü İdari Taksimata Göre İller Bazında Malûl Sayıları

İli (İlçeleriyle Beraber Toplam)	Malûl Sayısı	Toplam Malûller Arasındaki % Oranı
Adana	39	2
Ankara	72	3,69
Antalya	38	1,95
Aydın	30	1,54
Çankırı	47	2,41
Çorum	58	2,97
Denizli	31	1,59
Erzurum	45	2,31
Eskişehir	55	2,82
Gaziantep	121	6,21
İstanbul	37	1,90
Kahramanmaraş	53	2,72
Kastamonu	101	5,18
Koaceli	33	1,69
Konya	91	4,67
Mersin	35	1,79
Muğla	33	1,69
Ordu	43	2,20
Samsun	45	2,31
Sivas	45	2,31
Tokat	50	2,56
Toplam	1.102	56,59
Genel toplamı 30'dan az olan illerin toplamı	845	43,40
GENEL TOPLAM	1.947	100

Bu veriler grafik üzerinde de gösterildiğinde ise şu şekilde bir grafik ortaya çıkmıştır.

¹⁹⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Devre, C. 4, İçtima Senesi 1, 76. İçtima, (29.12.1339), s. 567-8 vd.

Grafik-12. Bugünkü İdari Taksimata Göre Malûllerin Memleketlerine Göre Oranları

Tablodan anlaşıldığı üzere bazı vilayetler diğerlerine göre daha fazla malûl vermiştir. Örneğin Gaziantep'te Fransızlara karşı verilen mücadeleden dolayı malûl kalan kişi sayısı daha fazla olmuştur.

2.4.7. Diğer Özelliklerine Göre Malûller

İstiklal Harbi'ne kadın, erkek, genç, ihtiyar, asker, sivil toplumun her kesimi katılmış ve vatanın kurtarılması uğrunda en kıymetli uzuvlarını kaybetmiştir. Bu anlamda nakdî mükafat listelerinde kadın malûllere de rastlanmıştır. Bunun dışında malûller arasında Türk ordusunda görevli olan gayrimüslim askerler de bulunmaktadır.

Nakdî mükafat defterlerine göre tespit edilen malûl kadın milislerin neredeyse tamamı Antep Cephesi'nde görev yapmıştır. Bunun sebebi Güney Cephesi'nde düzenli ordunun faaliyette bulunmaması, savaşlara sadece Kuva-yı Milliye'nin katılmış olmasıdır. Antep savunmasında şehrin çeşitli mahallelerinden malûl kalan kadınlar olmuştur. Örneğin Musullu mahallesinden Abacı Şakir kızı Fatma Hanım

bunlardan birisidir. 1879 doğumlu olan Fatma Hanım'ın Antep Cephesi'nde yaralanma neticesi sol kolu kesilmiş ve 2. dereceden emekli edilmiştir¹⁹⁵¹. Yine İbnikör mahallesinden Mustafa kızı Emine hanım, Antep Cephesi'nde yaralanmış, sağ kolu omuzdan kesilmiş ve 2. dereceden emekliye sevk edilmiştir¹⁹⁵². Bir diğer kadın malûl Antep Kuva-yı Milliyesinde görevli Tüne mahallesinden 1889 doğumlu Ahmed Sait kızı Hamide Tütüncükara'dır. Hamide Hanım Antep savunmasında yaralanarak 3. dereceden malûl kalmıştır¹⁹⁵³.

Bu örnekleri artırmak mümkündür. Kuva-yı Milliye milislerinden Antep Daracık mahallesinden Alacacı Hasan Ağa kızı Ayuş Hanım, dudak, alın ve dişlerinin tamamen harap olması sebebiyle 5. dereceden malûliyeti oluşmuştur¹⁹⁵⁴. Keza Anteb Yaylayı Cedid mahallesinden 1910 doğumlu Hüseyin kızı Hatice Özmavi, İstiklal Harbi'nde yaralanmış ve 6. dereceden malûlen emekli edilmiştir¹⁹⁵⁵. Yine Gaziantep'in Kanberiyeh mahallesinden 1892 doğumlu Cuma kızı Fatma Cinkaya, 6. dereceden malûl kalmıştır¹⁹⁵⁶.

Antep savunmasında Antepli olmadığı halde bir vesileyle bu şehirde bulunan kadınlar da görev almıştır. Bunlardan malûl kalanlar da mevcuttur. Örneğin Kuva-yı Milliye 4. Yılmaz Bölükden Malatya Besni kazası Çiftlik köyünden 1902 doğumlu Mustafa Kızı Ayşe Hanım Kuva-yı Milliye'de ahçı ve sucu olarak çalışmakta iken top mermisi misketi isabet etmesi sonucu yaralanarak 3. Dereceden malûl olmuştur¹⁹⁵⁷.

Antep cephesi dışında malûl kalan kadın milisler de mevcuttur. Örneğin İnebolu halk cephanesi yardım kollarında çalışan Kastamonu Kemah köyünden 1898 doğumlu İbrahim kızı Halime Kocabıyık 6. dereceden¹⁹⁵⁸, Kuva-yı Milliye hizmetinde bulunan 1898 doğumlu Ankara'da Merkez Bankasında müstahdem Ahmet kızı Ayşe Altındaş 6. dereceden¹⁹⁵⁹, yine Kuva-yı Milliye'de mülga fahrî tabur komutanı emrinde görev yapan 1894 doğumlu İstanbul ili Eyüp ilçesi Kemberburgaz

¹⁹⁵¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, C. 1, Fevkalade içtima, 7. İçtima, (30.05.1931), s. 123/4.

¹⁹⁵² *Resmi Gazete*, 10 Nisan 1930, S. 1474, s. 8849; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 18, İçtima senesi 3, 44. İnikat, (7.04.1930), Sıra nr. 25, s. 12.

¹⁹⁵³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 3, İçtima F., 23. içtima, (7.06.1939), Sıra nr., 92, s. 6-7 vd.

¹⁹⁵⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 28, İçtima senesi 4, 27. İçtima, (20.01.1927), s. 370-371.

¹⁹⁵⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 6, C. 3, İçtima F., 23. İçtima, (7.06.1939), Sıra nr., 92, s. 6-7 vd.

¹⁹⁵⁶ *Resmi Gazete*, 30 Aralık 1947, S. 6793, s. 13328-13329.

¹⁹⁵⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, C. 19, İçtima senesi 2, 74. İçtima, (11.06.1937) Sıra nr. 237, s. 6-7 vd. 1/C.

¹⁹⁵⁸ *Resmi Gazete*, 4 Aralık 1946, S. 6471, s. 11473-11474.

¹⁹⁵⁹ *Resmi Gazete*, 4 Aralık 1946, S. 6471, s. 11473-11474.

Karaağaç Sokak'da Hasan Çavuş yanında oturan Hüseyin kızı Hatice Kurt, 6. dereceden malûl kalmışlardır¹⁹⁶⁰.

Milis kadın malûller dışında sivil ahaliden de malûl kalan kişiler tesbit edilmiştir. Örneğin Sandıklı'nın Hacı köyünden Hacımehmetoğullarından Hümmetoğlu Arif Bey, çenesi ve yüzünün büyük bölümünün yanması ve parmağının yarısından fazlasının kopması sebebiyle 5. dereceden tekaüd edilmiştir¹⁹⁶¹. Yine sivil ahaliden Urkuyebey Körhük köyünden 1892 doğumlu Seneoğlu İmam, sağ bacağının muharebede aldığı yara neticesi 3. dereceden malûl kalmıştır¹⁹⁶².

Milli Mücadele sırasında gayrimüslim vatandaşlardan da malûl kalanlar olduğu göze çarpmaktadır¹⁹⁶³. Örneğin Samsun'un Rum mahallesinden Erzurum T.10 İnşaat K. 2. neferi Hristooğlu Ehilya, yaralanma neticesi sağ eli ve sağ ayağı kesilerek malûl kalmıştır. 2. dereceden nakdi müfakat verilmiştir¹⁹⁶⁴. Keza Ankara inşaat taburunda er olarak görev yapan İstanbul Hasköy Sütluce mahallesinden 1890 doğumlu Mihail oğlu Kirkor İşgüzar, İstiklal Harbi sırasında yaralanarak 5. dereceden malûl kalmıştır¹⁹⁶⁵.

Bu süreçte milletin bütün fertlerinin mücadeleye katıldığını gösteren diğer bir örnek ise çeşitli sebeplerle hapisanelerde bulunan bazı mahkumların da gönüllü olarak İstiklal Harbi'ne katılmalarıdır. Harbe katılan bu mahkumlardan bazıları ölmüş, bir kısmı esir olmuş, bir kısmı ise malûl kalmıştır¹⁹⁶⁶.

Bu ruh ve heyecan Milli Mücadelenin kazanılmasını sağlamıştır. Türk milleti vatanın istiklali için harbe koşan evlatlarının bir kısmını savaş meydanlarında

¹⁹⁶⁰ *Resmi Gazete*, 14 Temmuz 1948, S. 6957, s. 4406-4407.

¹⁹⁶¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 4, İçtima senesi 1, 78. İçtima, (20.05.1928), Sıra nr. 217, s. 12-27.

¹⁹⁶² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, C. 4, İçtima senesi 1, 78. İçtima, (20.05.1928), Sıra nr. 217, s. 12-27.

¹⁹⁶³ Esasen 1909'da gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik yapması ile ilgili esaslar düzenlenmiştir. Bu anlamda gerek Balkan gerekse I. Dünya Savaşlarında Osmanlı Devleti ordusunda askerlik hizmetinde bulunmuş gayrimüslim tebaa bulunmaktadır. Ancak 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile İtilaf Devletlerinin isteği ile Rum ve Ermeni Osmanlı vatandaşlarının askerlik hizmetinin zorunluluğu kaldırılmıştır. 1919 yılından itibaren uygulanmaya başlanan bu karar Yahudi Osmanlı tebaasını da kapsamıştır. Buna göre Osmanlı ordusunda bulunan bütün gayrimüslimlerin terhis edilerek süresiz izinli sayılmaları esası getirilmiştir. Böylece gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik yükümlülüğü fiilen de ortadan kaldırılmıştır. Ancak 1920-1921 yıllarında TBMM'de gayrimüslimlerin askerlik meselesi tartışılmış ve bazı Hıristiyanların Amele Taburlarında istihdamları uygun görülmüştür. Bkz. Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Yay., İstanbul 2000, s. 171-183; keza *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre 1, C. 1, İçtima senesi 1, 136. İnikat, 2, 3 ve 4. celseler, (22.01.1337), s. 320-325.

¹⁹⁶⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 2. Devre, C. 4, İçtima Senesi 1, 76. İçtima, (29.12.1339), s. 567-21.

¹⁹⁶⁵ *Resmi Gazete*, 27 Şubat 1954, S. 8645, s. 8290-8291.

¹⁹⁶⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 2, C. 1, İçtima Senesi 1, İçtima 14, (11.05.1336), s. 274 vd.

kaybetmiş, bir çoğu da malûl kalarak daha sonraki süreçte savaşın ve zaferin nasıl kazanıldığını hatırlatan birer “*canlı abide*” olmuşlardır.

SONUÇ

Harp malûllüğü, özellikle XVIII. yüzyılda Fransız İhtilali ve insan haklarının gelişimine paralel olarak dünyada bir sorun olarak algılanmaya başlamıştır. Özellikle XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren ulusal ve uluslararası alanda harp malûlleri ile ilgili olarak devletlerin hassasiyetlerinin arttığı gözlenmektedir. İnsan haklarının gelişimi ve modernleşme bu sorunun uluslararası alanda tartışılmasında son derece etkili olmuştur. Zira savaşlarda kullanılan silahların tahrip gücü artmış, kitlesel ölümler ve yaralanmalar oluşmuştur. Bunun yanında sıhhi hizmetlerin ve hijyen koşullarının yetersizliği yaralanma, ölüm ve sakatlanmaları artırmıştır. Ölüm ve sakatlanmaların had safhaya ulaşması savaş mağdurlarının haklarını gündeme getirmiştir. Bu kapsamda uluslararası toplantılar düzenlenmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda 22 Ağustos 1864 tarihinde Cenevre Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşme ile harp mağdurlarının hakları güvence altına alınmıştır. 1864 yılından sonra 1899 Lahey Konferansı, 1906 Cenevre, 1907 Lahey, 1929 Cenevre ve 1949 Cenevre Konvansiyonlar ile sözleşmeler yenilenmiştir. Bağlayıcı özelliği olan bu sözleşmelerle esir, yaralı, malûl askerlerin cephede ve cephe gerisinde sıhhi koşullarının iyileştirilmesi için birtakım tedbirler öngörülmüştür. Bu çerçevede ilk Cenevre Sözleşmesi sırasında Uluslararası Salib-i Ahmer Cemiyeti de kurulmuştur. Bu teşkilatlanma ile harplerde sıhhi hizmetlerin uluslararası kurallar dahilinde işlemesi hedeflenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde de harp malûllerine verilen önem modernleşmeye paralel olarak gelişmiştir. Bu bağlamda Tanzimat döneminde askerlikle ilgili düzenlemeler çerçevesinde harp malûllerinin emeklilikleri ile ilgili esaslar kabul edilmiştir. Ayrıca dünyada insan haklarının gelişimine paralel olarak Osmanlı Devleti de harp mağdurlarına sahip çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti, 1865 yılında Cenevre Sözleşmesine imza atmış, böylece sıhhi hizmetlerde sistemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda 1877 yılında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kurulmuştur. Böylece harplerde sıhhi hizmetlerin daha organize işlemesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Öte yandan harpler sırasında meydana gelen ölümler ve sakatlanmalar savaşların doğasında bulunmaktadır. Bu nedenle harplerde ölüm, sakatlanma gibi

hadiselerin kaçınılmaz olduğu düşünülebilir. Fakat, cephe ve cephe gerisinde sıhhi hizmetlerin tam ve muntazam işlemleriyle, meydana gelen ölüm ve sakatlanmaların en aza indirilmesi muhtemeldir. Yani iyi planlanmış askeri sıhhi hizmetler sayesinde zayıflık azaltmak mümkündür. Bu nedenle hem ordunun savaş gücünü korumak, hem de toplumun savaş sonrası süreçte çabuk toparlanıp ilerlemesini sağlamak amacıyla askeri sağlık hizmetlerinde güçlü bir strateji izlenmelidir. Sakatlık ve ölümleri önenebilir hale getirmek amacıyla odaklanmış bir askeri sağlık yapısı, harbin zararlarını da hafifletecektir. Savaş sonrası dönem için nitelikli insan sayısının korunması veya bununla ilgili önlemlerin alınması toplumun içine düşmüş olduğu çöküntüden çabucak sıyrılmasını sağlayacaktır.

Bu araştırmada 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, 1897 Yunan Harbi, 1911-1912 Trablusgarp Harbi, 1912-1913 Balkan Harpleri, 1914-1918 I. Dünya Harbi ve 1919-1922 Türk İstiklal Harbi'ndeki sağlık şartları ve buna bağılı olarak malûllerin durumları incelenmiştir. Tüm bu savaşlarda askeri sağlık hizmetlerinin maalesef arzu edilen düzeyde olmadığı açıkça görülmektedir. Fakat, bu durumla ilgili eksikliklerin gerek Osmanlı ve gerekse Cumhuriyet dönemlerinde görülerek sağlık sistemiyle ilgili bir takım önlemlerin alındığı ve dönemin koşullarına uygun yapılandırma çabalarının sürdüğü anlaşılmaktadır. Ancak, yapılan bu düzenlemeler yeterli olmadığı için bütün savaşlarda benzer sıkıntılar ve eksiklikler yaşanmaya devam etmiştir. Bu durum ölüm ve malûliyetleri artırmıştır.

Askeri sağlık hizmetlerinin aksamasının asker kayıplarını artırdığı aşıkardır. 1877'den 1922'ye kadar incelenen bütün savaşlarda sağlık hizmetlerinin aksamasındaki en önemli etkenler arasında, sağlık personeli yetersizliği, tıbbi cihaz ve malzeme eksikliği bunlara bağılı olarak salgın hastalıkların yayılması gelmektedir. Bu eksikliklerden dolayı hemen hemen savaşların tamamında oluşturulan sıhhi planların uygulamaya geçemediği görülmektedir. Bu nedenlerden dolayı hasta ve yaralılara yeterli hizmet verilemediği için asker kayıpları ve malûliyetler artmıştır. Tıbbi malzeme ihtiyaçlarının yeterli derecede karşılanmamasının temel sebebi ise dışarıya bağımlı bir yapının olmasıdır. Bunun yanında özellikle İstiklal Harbi esnasında Mondros Mütarekesine bağılı olarak İstanbul'un işgali ve Anadolu ile irtibatının kesilmesi malzeme tedarikini zorlaştıran hususlardandır. Ayrıca, ulaştırma

olanaklarının yetersizliği sebebiyle malzemelerin gerekli yerlere nakledilememesi de bu aksaklıkların bir diğer yönünü ortaya koymaktadır.

Neredeyse bütün savaşlarda ortak olarak görülen bu tür yapısal sorunlar malûl sayısını artırmıştır. Fakat, bütün bu olumsuzluklara rağmen cephede yaralanan veya malûl kalan askerlerin tedavisi için olağanüstü bir çaba gösterildiğini de söylemek gerekmektedir. Bunun için sağlık sistemi dönemin koşullarına adapte edilmeye çalışılmış, sıhhiye personelinin sevk ve idaresi ivedilikle gerçekleştirilmiştir. Doktor ihtiyacını karşılamak için Avrupa'dan doktor getirilmesi, tabip yetiştirmek için okul açılması, hastabakıcıların yetiştirilmesi, hastanelerin yatak kapasitelerinin koşullara göre artırılması, hasta ve malûllerin sevkedilmeleri için gerekli teşkilatın oluşturulması, cephe şartlarının ağırlığı ve bütün imkansızlıklara rağmen yaralanan ve malûl kalan askerlerin yaralarının sarılması için yeni yaklaşımlar geliştirilmesi alınan tedbirler arasında sayılabilir. İlaveten sağlık personelinin olağanüstü çabasıyla sıhhi hizmetlerdeki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

İncelenen harpler sırasında askerlerin malûliyetini artıran sorunlardan birisi de bulaşıcı hastalıklardır. Bulaşıcı hastalıklara karşı hassas davranıldığı, bununla ilgili aşı tatbikatının yapıldığı, hastalığın yayılması ihtimaline karşı sevkedilmek için bekleyen malûl ve mecruhların veya hava değişimi almış erlerin memleketlerine düzensiz bir şekilde gönderilmeyerek nekahathanelerde istirahat ettirilmeleri hastalıkların yayılmasını engellenmek açısından son derece önemli adımlar olmuştur.

Bunun yanında askerlerin barınma, beslenme ve giyim ihtiyaçlarının karşılanması için bazı düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen, bu konuda yetersiz kalındığı ve bu nedenle ordudaki hastalık ve kayıp durumunun arttığı görülmektedir. Örneğin I. Dünya Harbi sırasında Kafkas Cephesi'nde III. Orduda askerlerin üzerinde kış koşullarına uygun giyim eşyası olmaması nedeniyle birçok askerinin donarak öldüğü veya uzuvlarının donması nedeniyle el, ayak ve bacaklarının kesildiği görülmektedir. Yine Suriye-Filistin Cephesi'nde askerlerin açlıktan dolayı savaşamaz hale geldikleri, açlığın ve sıcağın tesiriyle takatsiz düşerek çeşitli hastalıklara yakalandıkları ve hatta öldükleri bilinmektedir.

Sağlık hizmetlerinde yönetim, personel, sıhhi malzeme, yaralanan askerleri tedavi etme imkanları, barınma, beslenme ve sevk olanakları kalitesinin

iyileştirilmesi için yapılan bir askeri sağlık sistemi harplerde ölüm ve sakatlanmaları azaltacaktır. Savaşan bir devletin en kaliteli, nitelikli ve üretken insan gücünün cepheye gittiği düşünülecek olur ise kayıpların ve sakatlıkların azalması savaş sonrasında ülkenin içine düşeceği olumsuz koşullardan daha çabuk sıyrılmasını sağlayacak, nitelikli insan gücü kayıplarını azaltacaktır.

Öte yandan malûllük kişinin içinde bulunduğu dezavantajı ifade eder. Bu nedenle kişi devlet hizmetinde iken bu olumsuz durumla karşı karşıya kalması nedeniyle bazı haklar kazanmıştır. Bunlar malûlen emekli edilmek, hafif hizmetlere çekilme, aile ve çocuklarına yardım edilmesi gibi sosyal ve ekonomik haklardır. İncelenen dönem içerisinde harp malûlleri için bu hak edişler sağlanmıştır. Bunun yanında halk da malûl gazilerin içinde bulunduğu zorluklara duyarsız kalmamıştır. Savaş dönemlerinde malûl gazilere yardım kampanyaları ile toplumsal duyarlılık yaratılmıştır.

Bu açıdan Sultan II. Abdulhamit'in Yunan Harbi sonrasında 1897 yılında başlattığı malûl gaziler ianesi, malûl gazilere yardım edilmesiyle ilgili toplumsal bir duyarlılık kazandırması açısından son derece önemli olmuştur. Malûl gaziler ianesi ile harp malûlü askerler için bir komisyon oluşturularak yardım kampanyası çerçevesinde halktan bağışta bulunmaları istenmiştir. Osmanlı Devleti'nde malûl gazilerle ilgili sosyal refah teşkilatı olmadığı için düzenlenen bu yardım kampanyaları önemli işlevler yerine getirmiştir. Gaziler için yapılan bu kampanya ile ayrıca II. Abdulhamit döneminde vatanseverlik duygularının ülke sathında pekiştirilmesi sağlanmıştır. Bu vesile ile ahalinin refahını sağlamak için gerekli tedbirleri alması gereken devletin mali olarak yükü de hafifletilmeye çalışılmıştır. Malûl gazilere yardım toplumda da vicdani bir mesele olarak algılanmıştır. Birçok Osmanlı vatandaşı malûl askerlere yardım ederek hayırseverliklerini göstermişler, vatanın selameti için kıymetli uzuvlarını harcayan bu insanlara sahip çıkma niyetlerini ortaya koymuşlardır.

Sultan II. Abdulhamit döneminde yoğunluk kazanan bu yardım ve bağışlar daha sonraki dönemlerde de devam etmiş, özellikle I. Dünya Harbi sonrasında daha da yoğunlaşarak harp malûllerinin sosyal refahlarını temin etmenin en önemli yolu haline gelmiştir. Bu süreçte özellikle Hindistan, Mısır gibi ülkelerin Müslüman

ahalisinden malûl gazilere yönelik hizmetlerde harcanmak üzere nakdi yardımlar gönderilmiştir. Bu tür yardımların Milli Mücadele döneminde de devam ettiği görülmektedir. Müslüman ülkelerin ahalisi dışında Salib- Ahmer aracılığıyla gazilerin tedavisine harcanmak üzere çeşitli Avrupa ülkeleri ve ABD'den yardımlar gönderilmiştir.

I. Dünya Harbi'nin ardından içinde bulunulan sosyal buhran nedeniyle yüzlerce malûlün sokaklarda sefalet içerisinde bulunmaları devleti konuyla ilgili tedbirler almaya zorlamıştır. Bu nedenle malûl gazilerin yaralarının sarılması, memleketlerine sevk edilmelerinde yardımcı olunması amacıyla Harbiye Nezaretine bağlı olarak 1917 yılında Malûlin-i Guzat Muâvenet Heyeti kurulmuştur. Bu cemiyet malûllere çeşitli yardımlarda bulunmakla birlikte Mondros Mütarekesi şartları içerisinde adı bir takım suistimallere karıştığından bir ölçüde güvenilirliğini yitirmiştir.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti döneminde harp malûlleri sosyal devlet çatısı altında tam anlamıyla bir refaha ulaşamamışlardır. Hatta, “*muhtacin, aceze*” olarak vasıflandırılarak sosyal yardım uygulamalarının muhatabı olmuşlardır. Savaşların açtığı sosyal yaralar ve sosyal krizler malûl gazilerin geleceği hakkında tedbir almaya zorlamıştır. Balkan Savaşlarından başlayarak İstiklal Harbi sonuna kadar uzanan süreç içerisinde büyük bir sosyal yara olarak karşımıza çıkan malûl gazilerin durumu, vahim yaşam koşulları düşündürücü bir tablo arz etmiştir.

Bu noktadan hareketle Osmanlı Devleti Döneminde 1869 yılının Haziran/ Temmuz (Rebiülevvel) ayında “*Asakir-i Berriye-i Mülükane Tekâüd Kanunnamesi*” çıkarılmıştır. Bu kanunname ile malûllere maaş bağlanması hususu yasal bir düzenleme haline getirilmiştir. Ardından 24 Ağustos 1909 (11 Ağustos 1325) tarih ve 143 numara ile kabul edilen “*Askeri Tekâüd ve İstifa Kanunu*” ile malûllerle ilgili ilk kapsamlı kanun çıkarılmıştır. Kanunda tafsilatlı şekilde malûliyet dereceleri de tesbit edilmiştir. Kanunun uygulanması sürecinde ihtiyaçlara göre yeni düzenlemeler yapılmış ve kapsamı genişletilmiştir.

Öte yandan TBMM hükümeti malûllerin yaşam koşullarını düzeltmek için bir çok yasal düzenleme yapmıştır. Fakat, bu süreçte meselenin çözümünü zorlaştıran en önemli sorun; Balkan ve I. Dünya Harbi malûllerinin çıkarılacak düzenlemeler

kapsamına alınıp alınmaması meselesidir. Bu düzenlemelerin yapılmasında kaynak temini ciddi bir problem yaratmıştır. Zira, içinde bulunulan ekonomik şartlar bütün malûlleri kapsayacak bir yasa çıkarılmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle ilk etapta Milli Mücadele döneminde malûl kalanlar ön plana alınmıştır. Fakat, İstiklal Harbi malûlleri için yapılan düzenlemeler sırasında milletvekilleri aynı hakların İstiklal Harbi öncesi malûlleri için de verilmesi gerektiğini sıklıkla ifade etmişlerdir.

Malûl gazilerin yaşam koşulları imkansızlıklara rağmen Cumhuriyet döneminde iyileştirilmiştir. Zira bu dönemde daha sistemli bir sosyal devlet olgusu söz konusu olduğundan malûl gazilerin refahlarının sağlanması konusunda yapısal çalışmalar hız kazanmıştır. Devletin direkt olarak ilgilendiği bir sosyal grup olarak görünen harp malûlleri, yaşamlarını rahat koşullarda sürdürebilmek için gerekli hukuki düzenlemelerin çoğunu Cumhuriyet döneminde elde etmişlerdir. Bununla ilgili olarak onların sefaletle sürüklenmelerine meydan vermemek ve maaşlarındaki düşüşü engellemek için 24 Ağustos 1922 tarih ve 253 numara ile bir kanun yapılmıştır. Bu kanun kapsamlı bir terfi kanunu çıkarılıncaya kadar yürürlükte kalmıştır. İlâveten 9 Ocak 1924 tarih ve 397 numaralı yasayla malûllere bir sefere mahsus olmak üzere malûliyet dereceleri esas alınarak nakdî mükafat verilmesi kararlaştırılmıştır.

Ayrıca Cumhuriyet döneminde malûllerin maaşlarında da önemli oranda artış sağlanmıştır. Örneğin emekliye ayrılmış bir harp malûlü, aynı rütbeden hizmet müddetine göre emekli olan arkadaşına göre 3 Şubat 1925 tarihi itibarıyla yaklaşık % 60 daha fazla maaş almaktadır. Keza 8 Şubat 1925 tarih ve 551 numara ile Bilumum Askeri Malûllerin Terfihi Kanunu çıkarılmıştır. Bu düzenlemeyle malûl subaylar ile 1., 2., 3. ve 4. derecedeki küçük zabıt ve erlerin mevcut maaşlarına zam yapılmıştır. Aynı yasa ile 5. ve 6. derecedeki küçük zabıt ve erlere ise arazi tahsis edilmiştir. Bu terfi kanunu ile harp malûllerinin maaşları rütbe ve dercelerine göre değişmekle birlikte eski maaşına oranla yaklaşık % 40 ile % 60 artırılmıştır.

Yine inhisar bey'iyeleri üçte birlerinin harp malûllerine ve şehit yetimlerine verilmesiyle ilgili 30 Mayıs 1929 tarihli ve 1485 numaralı kanun çıkarılarak devlet tekelinde bulunan malların satışından malûl gazilere pay ayrılması sağlanmıştır. Görüldüğü üzere Cumhuriyet döneminde imkansızlıklara rağmen malûl gazilerin

yaşam koşullarının iyileştirilmesi için ciddi bir çaba sarfedilmiştir. Fakat gösterilen çabalar önemli bir iyileşme sağlamakla birlikte malûl gazilerin sorunlarının tamamen çözülmesinde yeterli olmamıştır.

Bu dönemde malûl gazilerle ilgili uluslararası alanda gündemi meşgul eden en önemli hususlardan birisi onların rehabilite edilmeleri idi. Özellikle I. Dünya Harbi sonrasında Avrupa’da ve ABD’de malûllerin rehabilitasyonu ve sosyal-ekonomik hayata kazandırılması ile ilgili olarak bir takım projeler geliştirilmiştir. Harp malûllerine mesleki eğitim verilerek ekonomiye işgücü kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu projeye ilgili gerek Avrupa gerekse ABD önemli bir kaynak ayırmıştır. Buna karşılık Türkiye, İstiklal Harbi’ne girdiği için bu konuya çok fazla eğilememiş ve kaynak ayıramamıştır. İstiklal Harbi’nden sonra ise Hilâl-i Ahmer’e bağlı olarak bir takım kurslar ve atelyeler açılmışsa da bu çabalar sistemli bir politika haline dönüşmemiştir.

Yine bu dönemde harp malûlleri Avrupa’da özellikle de Fransa’da cemiyetler oluşturarak örgütlenmişler ve böylece seslerini duyurabilme imkanı bulmuşlardır. Bu örgütlenme çabaları sadece cemiyet kurma aşamasında kalmamış malûller aynı zamanda farklı ideolojilerdeki siyasi partilerde ön saflarda görev almışlardır. Oysa Türkiye’de kurulan malûl gaziler cemiyetleri bir takım yardım organizasyonları yapmanın ötesine geçememiş, Türkiye’ye özgü siyasi yapı dolayısıyla da partilerde etkin görev alamamışlardır. Tüm bu eksikliklere rağmen TBMM’de malûllerin sorunları milletvekilleri tarafından sürekli gündemde tutulmuştur. Milletvekilleri onların refah seviyesinin yükseltilmesi için maaşlarının artırılması hususunu ısrarla gündemde tutmuşlardır. Ancak, bütçenin yetersizliği nedeniyle bu talepler Maliye Vekaleti tarafından kabul edilmemiştir.

Malûllerle ilgili önemli meselelerden birisi de onların sayılarının tespiti hususudur. ATASE arşivindeki belgelere göre I. Dünya Harbi’nde seferberliğin başlangıcından Mondros Mütarekesinin imzalanmasına kadar geçen süreç içerisinde toplam hava değişimi, tekaüd ve ihraç ve mütebaki olarak 725.421 kişi bulunmaktadır. Bu tarih itibarıyla tekaüd edilenlerin miktarı toplam 79.659 kişi olarak kaydedilmiştir. Buna göre malûlleri tekaüd edilen asker sayısı içerisinde

aramak gerekmektedir. Bu sayının önemli bir kısmının malûl olduğu söylenebilir. Buna rağmen I. Dünya Harbi malûlleri ile ilgili net bir sayıya ulaşamamıştır.

I. Dünya Harbi ile ilgili belgelerde tekaüde ayrılan askerler içerisinde hastalıktan tekaüde ayrılma oranının yaralanmadan kaynaklı tekaüde ayrılma oranına göre daha fazla olduğu açıkça görülmektedir. Bu durum malûliyetin yaralanma sonucu olmaktan daha ziyade hastalık sonucunda oluştuğunu göstermektedir.

I. Dünya Harbi malûllerinin sayısının Cumhuriyet döneminde oldukça azaldığı açıktır. TBMM’de yapılan müzakerelerde Müdafaa-i Milliye Encümeni tarafından 3 Şubat 1925 tarihinde Balkan ve I. Dünya Harbi’ne katılmış 485 malûl subayın, 12.778 erin mevcut olduğu ifade edilmiştir. Mütareke sonrasına nazaran Cumhuriyet döneminde malûl sayısında bir azalma olduğu açıktır. Zira, ölüm, mübadele, milli hudutların dışında kalmak gibi sebepler bu azalmaya neden olmuştur. İlk defa 1925 yılında malûllerle ilgili net rakamlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun nedeni Terfih Kanunu gereğince kimlerin maaş zammını hak ettiklerinin tespit edilmesi zorunluluğu idi.

İstiklal Harbi malûllerinin sayısının tespiti konusu da uzun bir süreç gerektirmiştir. TBMM’de İstiklal Harbi malûl sayısı ile ilgili müzakerelerde 8 Aralık 1923 tarihi itibarıyla toplam 114 malûl subay ve 1.067 malûl er bulunduğu ifade edilmiştir. Bu sayıların her geçen yıl arttığı görülmektedir. 1961 yılı itibarıyla genel malûl sayısı 334 subay ve 2.285 ere ulaşmıştır. Nihai olarak hesaplanan toplam malûl sayısı ise 2.619 kişidir.

Malûllerin yaş ortalamasına bakıldığında çok önemli bir gerçek ortaya çıkmaktadır. İstiklal Harbi’ne katılarak vatanını savunan askerler arasında hemen hemen her yaştan askerin malûl kaldığı görülmektedir. Bunun yanında askerlerin doğum tarihlerine bakıldığında 18-37 yaş arasında malûllerin yoğunlaştığı anlaşılmıştır. Bu yaş aralıklarında ise malûllerin yaklaşık %50’sinin 1896-1900 doğumlu olduğu yani Cumhuriyetin ilanı tarihinde 23-27 yaş aralığında buldukları görülmektedir.

Bu durum, ülkenin çalışan, çalışma potansiyeli olan genç ve üretken nüfusunun büyük bir kısmını kaybettiğini veya malûl olarak verdiğini göstermektedir. Bu şekilde iki yönlü bir kayıp ortaya çıkmaktadır. Zira, bir yandan

ülkenin kalkınmasını sağlayacak durumda olan potansiyel iş gücü kaybolurken diğer yandan ise devletin sosyal yardım desteğine bağımlı bir zümre oluşmaktadır.

En çok malûliyetin olduğu organlar bacak, kol, ayak ve gözdür. Askerlerin yaklaşık % 70'i bu organlardan malûl kalmışlardır. Uzuvar içerisinde en fazla malûliyet ise bacaklarda görülmüştür. Askerlerin malûl kalmalarının en önemli sebebi ise bomba infilakından kaynaklanan yanma sonucunda uzuvların kaybedilmesidir. Malûllerin % 61'i bu sebepten ötürü malûl kalmışlardır. Bir başka değişle her beş malûlden üçünün malûliyeti yanma sonucunda oluşmuştur. Bu malûliyetlerin yanında her beş askerden biri bomba infilakı, kurşun ve mermi isabeti, şarapnel tesiri nedeniyle malûl kalmıştır.

Harp malûllerinin yaptıkları fedakarlığa karşılık sağlanmaya çalışılan tüm maddi imkanların yanında gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde onları onurlandırıcı bir takım düzenlemeler de yapılmıştır. Bu anlamda İstiklal madalyası verilmesi, Cumhuriyet bayramı törenlerinde malûllerin en ön safta yürümleri örnek olarak gösterilebilir. Malûllerin onurlandırması ve sağlık, sosyal ve ekonomik alanlardaki mevcut durumlarının iyileştirilmesi esasen devletlerin bir zorunluluğudur. Zira devletin bekası için mücadele verecek insanların devlet tarafından korunması ve himaye edilmesi gereklidir.

KAYNAKLAR

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,
Başbakanlık Osmanlı Arşivi,
Genelkurmay ATASE Arşivi,
Kızılay Arşivi.

Yayınlanmış Belge, Nizamname ve Raporlar

Düstur,

Düstur-ı Askeri,

Harp Malûlleri ve Şehid Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti, Ahmet Hami Matbaası, İstanbul 1927.

Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniyye, 1332-1333, TBMM Yay. nr. 315, Ankara 1992.

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi,

Meclis-i Mebusan 1331(1915) Senesi Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniyye,

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,

Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921, yay. haz. İsmail Hacifettahoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yay., 2. Baskı, Ankara 2007.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti-i Merkeziyesi Tarafından Tertip Edilen Takvim, Sayı 4, Yıl 1918.

Osmanlı'da Divan-Bürokrasi-Ahkam: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri, Hüküm nr. 86, yay. haz. İlhan Şahin-Feridun Emecen, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1994.

TBMM Zabıt Ceridesi,

TBMM Tutanak Dergisi,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavânin Mecmuası,

Türkiye Cumhuriyeti, Ordu Harp Malûlleri Hakkında Şimdiye Kadar Neşredilmiş Kanun ve Tefsirler, Maarif Matbaası, [Ankara], 1939.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senei Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, [İstanbul] 1339.

“Türkiye Ordu Malûlleri, Şehit Dul ve Yetimleri Cemiyeti Ana Nizamnamesi”, *Ordu Malûlleri, (Tarih, Hamasî, Kültürel ve Edebi Aylık Dergi),* Eylül 1960, S. 4, s. 28.

Gazete ve Dergiler

Açıksöz, 18 Kanunuevvel 1337/18 Aralık 1921, nr. 362, s. 2.

Akın, 27 Temmuz 1933, S. 60, Yıl: 1, s. 6.

Babalık, 28 Ağustos 1338/28 Ağustos 1922, nr. 976, s. 2; 1 Eylül 1338/1 Eylül 1922, nr. 980, s.3; 4 Eylül 1338/4 Eylül 1922, nr. 982, s.2.

Ceride-i Resmîye, 07 Mart 1337/07 Mart 1921, Sene 1, nr. 5, s. 6; 4 Nisan 1337/4 Nisan 1921, nr. 9, Sene 1, s. 3.

Cumhuriyet, 3 Kanunusani 1931/3 Ocak 1931, 7. Sene, nr. 2393, s. 5; 6 Kanunusani 1931/6 Ocak 1931, 7. Sene, nr. 2395, s. 1; 10 Kanunusani 1931/10 Ocak 1931, 7. Sene, nr. 2400, s. 1; 12 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2433, s. 2; 13 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2434, s. 4; 15 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2436, s. 4; 16 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2437, s. 3; 17 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2438, s. 3; 18 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2439, s. 4; 19 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2440, s. 4; 22 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2441, s. 4; 23 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2442, s. 3; 28 Şubat 1931, 7. Sene, nr. 2447, s. 2; 5 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2452, s. 4; 7 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2454, s. 5; 9 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2456, s. 4; 12 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2459, s. 4; 15 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2462, s. 1; 17 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2464, s. 1; 18 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2465, s. 2, 4; 19 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2466, s. 2; 20 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2467, s. 3; 26 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2473, s. 2; 28 Mart 1931, 7. Sene, nr. 2524, s. 4; 4 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2482, s. 1; 5 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2483, s. 4; 6 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2484, s. 4; 7 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2485, s. 4; 12 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2490, s. 4; 15 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2493, s. 2; 16 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2494, s. 4; 20 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2498, s. 4; 23 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2501, s. 4; 25

Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2503, s. 5; 26 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2504, s. 4; 28 Nisan 1931, 7. Sene, nr. 2506, s. 5; 3 Mayıs 1931, 7. Sene, nr. 2508, s. 6; 5 Mayıs 1931, 7. Sene, nr. 2501, s. 5; 6 Mayıs 1931, 7. Sene, nr. 2501, s. 4; 8 Mayıs 1931, 7. Sene, nr. 2504, s. 4; 10 Mayıs 1931, 7. Sene, nr. 2515, s. 4; 11 Mayıs 1931, 7. Sene, nr. 2516, s. 4; 19 Mayıs 1931, 8. Sene, nr. 2524, s. 4; 26 Mayıs 1931, 8. Sene, nr. 2531, s. 5; 31 Mayıs 1931, 8. Sene, nr. 2536, s. 5; 3 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2539, s. 1-2; 7 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2543, s. 5; 14 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2550, s. 2, 5; 19 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2555, s. 2; 27 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2564, s. 5; 28 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2565, s. 5; 29 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2566, s. 2; 30 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2567, s. 1; 5 Temmuz 1931, 8. Sene, nr. 2572, s. 2, 5; 12 Temmuz 1931, 8. Sene, nr. 2579, s. 8; 18 Temmuz 1931, 8. Sene, nr. 2585, s. 2; 2 Ağustos 1931, 8. Sene, nr. 2599, s. 5; 9 Ağustos 1931, 8. Sene, nr. 2606, s. 5; 16 Ağustos 1931, 8. Sene, nr. 2613, s. 5; 20 Ağustos 1931, 8. Sene, nr. 2617, s. 1-2; 23 Ağustos 1931, 8. Sene, nr. 2620, s. 5; 2 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2630, s. 1; 6 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2634, s. 5; 9 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2637, s. 5; 11 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2639, s. 2; 14 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2642, s. 3; 21 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2649, s. 2; 22 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2650, s. 5; 24 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2652, s. 2; 25 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2653, s. 2; 27 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2655, s. 2; 29 Eylül 1931, 8. Sene, nr. 2657, s. 2, 5; 11 Teşrinievvel 1931/11 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2669, s. 4; 13 Teşrinievvel 1931/13 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2671, s. 5; 22 Teşrinievvel 1931//22 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2680, s. 4; 23 Teşrinievvel 1931/23 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2681, s. 4; 25 Teşrinievvel 1931/25 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2683, s. 2-4; 27 Teşrinievvel 1931/27 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2685, s. 4-5; 28 Teşrinievvel 1931/28 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2686, s. 6; 31 Teşrinievvel 1931/31 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2688, s. 5; 4 Teşrinisani 1931/4 Kasım 1931, 8. Sene, nr. 2692, s. 5; 5 Teşrinisani 1931/5 Kasım 1931, 8. Sene, nr. 2693, s. 6; 8 Teşrinisani 1931, 8. Sene, nr. 2696, s. 6; 10 Teşrinisani 1931/10 Kasım 1931, 8. Sene, nr. 2698, s. 4; 18 Teşrinisani 1931/18 Kasım 1931, 8. Sene, nr. 2706, s. 6; 24 Teşrinisani 1931/24 Kasım 1931, 8. Sene, nr. 2712, s. 6; 27 Teşrinisani 1931/27 Kasım 1931, 8. Sene, nr. 2715, s. 1; 30 Teşrinisani 1931/30 Kasım 1931, 8. Sene, nr. 2718, s. 5; 15 Kanunuevvel 1931/15 Aralık 1931, 8. Sene, nr. 2733, s. 5; 22 Kanunuevvel 1931/22

Aralık 1931, 8. Sene, nr. 2740, s. 6; 24 Kanunuevvel 1931/24 Aralık 1931, 8. Sene, nr. 2742, s. 5-6; 29 Kanunuevvel 1931/29 Aralık 1931, 8. Sene, nr. 2747, s. 5-6;

Dersaadet, 16 Temmuz 1336/16 Temmuz 1920, nr. 9, s. 1; 17 Temmuz 1336/17 Temmuz 1920, nr. 10, s. 1; 19 Temmuz 1336/19 Temmuz 1920, nr. 12, s. 4; 1 Ağustos 1336/1 Ağustos 1920, nr. 25, s. 3; 6 Eylül 1336/6 Ağustos 1920, nr. 53, s. 3; 12 Eylül 1336/12 Eylül 1920, nr. 59, s. 3; 29 Eylül 1336/29 Eylül 1920, nr. 76, s. 1; 11 Teşrinievvel 1336/11 Ekim 1920, nr. 88, s. 3; 13 Teşrinievvel 1336/13 Ekim 1920, nr. 90, s. 3; 2 Kasım 1920/2 Teşrinisani 1336, nr. 110, s. 2; 21 Teşrinisani 1336/21 Kasım 1920, nr. 124, s. 2; 24 Kasım 1920/24 Teşrinisani 1336, nr. 127, s. 1.

Hâkimiyet-i Milliye, 8 Kanunusani 1340/8 Ocak 1924, nr. 1014, s. 1; 15 Kanunusani 1340/15 Ocak 1924, nr. 1020, s. 5; 22 Kanunusani 1340/22 Ocak 1924, No. 1026, s. 5; 28 Kanunusani 1340/28 Ocak 1924, No. 1031, s. 4; 31 Ağustos 1338/31 Ağustos 1922, nr. 594, s.1; 4 Eylül 1338/4 Eylül 1922, nr. 598, s. 2; 12 Eylül 1340/12 Eylül 1924, nr. 1219, s. 1; 16 Eylül 1340/16 Eylül 1924, nr. 1222, s. 1.

Gaye-i Milliye, 10 Mart 1337/10 Mart 1921, Yıl 1, S. 6, s. 1; 6 Nisan 1337/6 Nisan 1921, Yıl 1, S. 25, s. 2; 22 Nisan 1337/22 Nisan 1921, Yıl 1, S. 36, s. 1; 29 Nisan 1337/29 Nisan 1921, Yıl 1, S. 39, s. 1.

Gelibolu Şehit ve Malûl Gaziler Dergisi, C. 1, S. 1, (Ekim 1983).

İkdam, 6 Kanunusani 1314/18 Ocak 1899, nr. 1627, s. 1; 22 Teşrinievvel 1328/4 Kasım 1912, nr. 5642, s. 3; 27 Teşrinievvel 1328/9 Kasım 1912, nr. 5647, s. 6; 26 Mayıs 1329/8 Haziran 1913, nr. 5854, s. 4; 9 Eylül 1337/9 Eylül 1921, nr. 8794, s.1; 12 Eylül 1337/12 Eylül 1921, nr. 8797, s. 1; 13 Teşrinievvel 1337/13 Ekim 1921, nr. 8828, s. 1; 27 Birincikanun 1928/27 Ocak 1928, nr. 11380. s. 3.

İrade-yi Milliye Gazetesi, 1 Nisan 1919, (34), yay. haz. Mevhibe Gül Keskin, Cumhuriyet Üniv. Yay. Sivas 2008.

İstikbal, 28 Nisan 1337/28 Nisan 1921, nr. 289, s. 2; 29 Nisan 1337/29 Nisan 1921, nr. 290, s. 2; 5 Mayıs 1335/5 Mayıs 1921, nr. 295, s. 2; 9 Ağustos 1337/9 Ağustos 1921, nr. 375; 14 Ağustos 1337/14 Ağustos 1921, nr. 379, s. 1; 28 Ağustos 1337/28 Ağustos 1921, nr. 388, s. 1; 2 Eylül 1337/2 Eylül 1921, nr. 393, s. 1; 9 Teşrinievvel 1337/9 Ekim 1921, nr. 424; 4 Nisan 1338/4 Nisan 1922, nr. 678, s. 2; 10 Nisan 1338/10 Nisan 1922, nr. 581, s. 1; 3 Eylül 1338/3 Eylül 1922, nr. 700, s. 3; 21 Şubat 1339/21 Şubat 1923, nr. 847, s. 2.

Muallim, 1 Nisan 1333/1 Nisan 1917, Yıl 2, C. 1, Sayı: 9, s. 282-284.

Müşterek Gazate (İkdam, Akşam, İleri, Tercüman-ı Hakikat, Tevhid- Efkâr, Tanin, Vatan, Vakit, nr. 5, 10 Eylül 1339/10 Eylül 1923, s. 2.

Öğüt, 29 Nisan 1337/29 Nisan 1921, S. 645, s.1; 8 Mayıs 1337/78 Mayıs 1921, S. 652, s. 1.

Resmi Ceride, 28 Şubat 1340/28 Şubat 1924, Sene 2, nr. 61, s. 1; 23 Şubat 1341/23 Şubat 1925, Sene: 3, nr. 84, s. 10-13; 2 Mayıs 1341/2 Mayıs 1925, Sene 3, nr. 99, s. 153-154.

Resmi Gazete, 18 Nisan 1927, Sene: 5, C. 8, S. 586, s. 2457; 9 Şubat 1930, S. 1419, s. 8693; 10 Şubat 1930, S. 1420, s. 8695-8696; 10 Nisan 1930, S. 1474, s. 8845-8849; 11 Haziran 1930, S. 1517, s. 9041-9047; 31 Mayıs 1931, S. 1810, s. 504-506; 1 Kanunuevvel 1931/1 Aralık 1931, S. 1964, s. 1021; 19 Mayıs 1932, S. 2102, s. 1446-1448; 19 Haziran 1932, S. 2128, s. 1574; 4 Teşrinisani 1933/4 Ekim 1933, S. 2543, s. 3191-3192; 19 Teşrinievvel 1935/19 Ekim 1935, S. 3136, s. 5725-5727; 23 Haziran 1937, S. 3638, s. 8360-8363; 24 Haziran 1937, S. 3639, s. 8377; 25 Haziran 1938, S. 3943, s. 10079-10080; 16 Haziran 1939, S. 4234, s. 11975-11977; 20 Temmuz 1940, S. 4566, s. 14357-14359; 3 Temmuz 1941, S. 4850, s. 1277-1279; 12 Kanunuevvel 1942/12 Aralık 1942, S. 4850, s. 4126-4128; 23 Haziran 1943, S. 5437, s. 5370-5371; 7 Şubat 1946, S. 6226, s. 10073-10074; 4 Aralık 1946, S. 6471, s. 11473-11474; 30 Aralık 1947, S. 6793, s. 13328-13329; 14 Temmuz 1948, S. 6957, s. 4406-4407; 17 Haziran 1949, S. 7235, s. 16393-16422; 14 Kanunuevvel 1949/14 Aralık 1949, S. 7379, s. 17361-17362; 3 Ocak 1951, S. 7698, s. 329-330; 17 Mayıs 1952, S. 8112, s. 3628-3629; 15 Ağustos 1953, S. 8485, s. 6961-6968; 27 Şubat 1954, S. 8645, s. 8290-8291; 28 Şubat 1955, S. 8942, s. 11149; 6 Haziran 1957, S. 9626, s. 17229-17230; 14 Mayıs 1958, S. 9906, s. 19303-19304; 10 Ocak 1959, S. 10105, s. 20799; 6 Haziran 1959, S. 10224, s. 21836; 26 Temmuz 1961, S. 10864, s. 4740; 6 Ocak 1994, S. 21810, s. 4.

Sabah, 30 Nisan 1313/12 Mayıs 1897, nr. 2679, s. 1-2; 1 Mayıs 1313/13 Mayıs 1897, nr. 2680, s.1; 4 Mayıs 1313/16 Mayıs 1897, nr. 2683, s. 1; 8 Mayıs 1313/21 Mayıs 1897, nr. 2688, s. 1; 14 Mayıs 1313/26 Mayıs 1897, nr. 2693, s.1; 28 Mayıs 1313/9 Haziran 1897, nr. 2707, s. 1-4; 19 Haziran 1313/1 Temmuz 1897, nr.

2729, s. 1; 3 Temmuz 1313/15 Temmuz 1897, nr. 2743, s. 2; 9 Temmuz 1313/21 Temmuz 1897, nr. 2749, s. 1; 2 Ağustos 1313/14 Ağustos 1897, nr. 2773, s. 2.

Servet-i Fünun, Evlad-ı Şüheda ve Malûlin-i Guzât-ı Osmaniye Menfaatine Mahsus Nûsha-i Mümtazesî, Alem matbaası, İstanbul 1313, s. 1.

Sıhhiye Mecmuası, S. 8, Yıl 3, (Ağustos 1331), Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, s. 1.

Sıhhiye Mecmuası, C. VII, (Nisan-Haziran 1931), S. 49-51, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muâvenet Vekaleti yayını, s. 171-172.

Şatırzadeler, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası (yayın yeri-yılı yok).

Takvim-i Vakayi, Devlet-i Aliye-i Osmâniyenin Cerîde-i Resmîyesi, 28 Rebiülahir 1297 (9 Nisan 1880), No. 2139, s. 1-3; 11 Eylül 1336/11 Eylül 1920, nr. 3952, s. 2-4.

Tan, 19 Mart 1339/19 Mart 1923, S. 51, s. 1; 23 Mart 1339/23 Mart 1923, S. 55, s. 4.

Tan (Milliyet), 27 Nisan 1935, Yıl: 11, S. 5-3308, s. 6.

Tanin, 27 Ağustos 1328/9 Eylül 1912, nr. 1437-44, s. 1; 17 Temmuz 1329/30 Temmuz 1913, nr. 1676, s. 3; 18 Temmuz 1329/31 Temmuz 1913, nr. 1677, s. 4; 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, nr. 1678, s. 3; 25 Temmuz 1329/7 Ağustos 1913, nr. 1684, s. 4; 7 Nisan 1334/7 Nisan 1918, nr. 3349, s. 3; 21 Nisan 1334/21 Nisan 1918, nr. 3363, s. 3.

Tasvir-i Efkar, 27 Haziran 1332/10 Temmuz 1916, nr. 1799, s. 2; 15 Kanunuevvel 1337/15 Aralık 1921, nr. 3214-186, s. 1; 8 Ağustos 1338/8 Ağustos 1922, nr. 3444-416, s. 3; 3 Eylül 1338/3 Eylül 1922, nr. 3470-442, s. 4; 4 Eylül 1338/4 Eylül 1922, nr. 3471-443, s. 2-3; 5 Eylül 1338/5 Eylül 1922, nr. 3472-444, s. 3-4; 6 Eylül 1338/6 Eylül 1922, nr. 3474-446, s. 3; 7 Eylül 1338/7 Eylül 1922, nr. 3475-447, s. 2-3; 1 Kanunusani 1341/1 Ocak 1925, nr. 1265-4293, s. 4.

Temaşa, Haziran-Temmuz 1336/Haziran-Temmuz 1920, S. 23, s.16-17.

Tevhid-i Efkar, 2 Haziran 1337/2 Haziran 1921, No. 3029-1, s. 1; 5 Haziran 1337/5 Haziran 1921, No. 3032-3, s. 1; 11 Ağustos 1338/11 Ağustos 1922, nr. 3447-419, s. 1; 12 Ağustos 1338/12 Ağustos 1922, No. 3448-420, s. 4; 21 Ağustos 1338/21 Ağustos 1922, nr. 3457-429, s. 3; 22 Ağustos 1338/22 Ağustos 1922, nr. 3458-430, s. 3; 26 Ağustos 1338/26 Ağustos 1922, nr. 3462-434, s. 3.

The New York Times, 3 March 1918/3 Mart 1918; 28 June 1921/28 Haziran 1921.

Varlık, 4 Eylül 1338/4 Eylül 1922, nr. 77, s. 2.

Kitap ve Makaleler

“Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-1897 Yunan Harbi”, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, (Ellinci Yıl), nr. 76, 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, s. 140.

“Hilâl-i Ahmer’in Faaliyeti”, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, nr. 1, 15 Eylül 1337/15 Eylül 1921, s. 18-20.

“Hilâl-i Ahmer’in Faaliyeti”, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, nr. 3, 15 Teşrinievvel 1337/15 Kasım 1921, s. 61.

“Şanlı Malûl Zabıtlarımız”, *Harp Mecmuası*, (Haz. Ali Fuat Bilkan-Ömer Çakır) Kaynak Kitaplığı, İstanbul 2005, s. 109-110.

“Tahlisiyye”, *Meydan Larousse*, C. 11, Meydan Yay., İstanbul 1990, s. 839.

“Tıp Fakültesi Ortopedi Kliniğinde Bacak Yapıldı”, *Ordu Malûlleri*, S. 4 (Temmuz 1960), s. 27.

1897 Osmanlı-Yunan Harbi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965.

1897 Türk-Yunan Harbi, yay. haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1982.

ADA, Hüsnü. *The first Ottoman Civil Society Organizaton in the Service of the Ottoman State: The Case of the Ottoman Red Crescent (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.

Ahmet Şerif. *Arnavutluk’da Suriye’de Trablusgarp’de Tanin*, C. 2, yay. haz. Mehmed Çetin Börekçi, TTK Yay. Ankara, 1999.

AKGÜN KARAL, Seçil ve Uluğtekin, Murat. *Hilâl-i Ahmer’den Kızılay’a*, Türkiye Kızılay Derneği Yay., Ankara, 2000.

AKGÜN, Seçil ve Uluğtekin, Murat. “Hilâl-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı”, *OTAM*, Sayı 3, (Ocak 1992), ss. 17-18.

AKIN, Rıdvan. “Birinci Meclis’in Sosyal Politika Gündemi ve Milli Mücadele Döneminde Türk Halkının Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Edt. Hasan Celal Güzel vd., Ankara, 2002, C. 16, ss. 116-127.

AKIN, Veysi. “Amerika’daki Türklerin Milli Mücadele Yetimlerine Yardımları”, *Savaş Çocukları, Öksüzler ve Yetimler*, (Edt. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç), İstanbul, 2003, ss. 123-139.

ALPAR, Erol. “Malûllük (Görev, Adi ve Harp Malûllükleri)”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı: 338, Yıl: 112, (Ekim 1993), ss. 54-60.

ALSAN, Zeki Mesud. “1949 Cenevre Sözleşmeleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 3, 1950, ss. 37-57.

ALTINTAŞ, Ahmet. *Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Esirler*, Anekdote Yay., Ankara, 2008.

APAK, Rahmi. “Dünya Eski Muharıpler Alemi”, *Ordu Malûlleri*, S. 5 (Ağustos 1960), ss. 24-25.

ASPİNALL-OGLANDER, C.F. *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı, Seferin Başlangıcından 1915 Mayısına Kadar*, I. Cilt, (Çev. Tahir Tunay), Askeri İstanbul Matbaası, İstanbul, 1939.

ATATÜRK, Kemal. *Nutuk (1919-1920)*, C. I, MEB Yay., İstanbul, 1993.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I TBM Meclisinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938), 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

AYIŞI, Metin. “30 Ağustos Zaferi ve İstanbul’daki Yankıları”, *Tarih ve Toplum*, C. 18, S. 105, (Eylül 1992), ss. 41-49.

_____. “II. İnönü ve Sakarya Zaferlerinin Türk Kamuoyundaki Yankıları”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (Ağustos 1994), S. 92, ss. 17-23.

AYTEKİN, Hakan. *1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006.

BARAN, Tülay Alim. “İstanbul’da Beyaz Ruslar ve Tombalacılarla Mücadele Derneği”, *İstanbul Dergisi*, S. 52, (2005) ss. 58-67.

_____. “Mütareke Döneminde İstanbul’daki Rus Mültecilerin Yaşamı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXII, S. 64-65-66, (Mart-Temmuz-Kasım 2006), s. 119-140.

BARLAS, Uğuroğ. “Antep Harbinde Sağlık Hizmeti”, *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, (17-19 Şubat 1988), İstanbul, TTK Yay., Ankara, 1992, ss. 287-296.

BATIR, Betül. *Uluslararası Barış Konferansları ve Osmanlı Devleti*, Beta yay, İstanbul 2009.

BAYUR, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları Osmanlı Asyası İçin Anlaşmalar, 1911 Başından Balkan Savaşına Kadar*, C. 2, Kısım I, III. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

_____. *Türk İnkılabı Tarihi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları Osmanlı Asyası İçin Anlaşmalar, Balkan Savaşları*, C. 2, Kısım II, III. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

BELEN, Fahri. *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, C. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

BOİS, Jean Pierre. “Les Soldats Invalides Au XVIIIème Siecle Perspectives Nouvelles”, *Histoire, Économie et Société*, 1e Année, No 2, 1982, ss. 237-258.

BORATAV, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitapevi, 7. Baskı, İstanbul, 2003.

ÇAKMAK, Fevzi. *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya’da, İran’da* [1935 te akademide verilen konferanslar, VII. Konferans], Genelkurma X. Şube Neşri, Ankara, 1936.

ÇAPA, Mesut. “Balkan Savaşı’nda Kızılay (Osmanlı Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti”, *OTAM (A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı 1, Yıl 1990, ss. 89-115.

_____. “Milli Mücadele Yıllarında Anadolu’daki Yunan Savaş Esirlerini Ziyaret Eden Uluslar arası İlk Kızılhaç Heyeti”, *A.Ü. TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, C. II, S. 6, (1990), ss. 283-294.

ÇİÇEK, Rahmi. “Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyetinin Faaliyetleriyle İlgili Bir Belge”, *Tarih ve Toplum*, C. 20, S. 116, (Ağustos 1993), ss. 14-15.

ÇOBAN, Ahmet Hilmi. *Ahmet Cevat Paşa’nın Tarih-i Askeri-i Osmanı (Kitab-ı Râbi’) Adlı Eserinin Transkripyonlu Metni*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2009.

DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 9. Ofset Baskı, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 1990.

DOĞANER, Yasemin. “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, (Şubat 2007), S. 9, ss. 119-143.

EKİNCİ, İlhan. “Osmanlı Devlet’inde Marmara’da Kabotaj Tartışmaları”, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VIII, S. 1, (Haziran 2001), ss. 99-121.

ELDEM, Vedat. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, TTK Yay., Ankara, 1994.

ERASLAN, Cezmi. *II. Abdülhamid ve İslam Birliği, Osmanlı Devleti’nin İslam Siyaseti 1856-1908*, Ötüken Yay., İstanbul, 1995.

ERAT, Muhammet. “Doğu Cephesinde Sağlık Faaliyetleri ve Kâzım Karabekir Paşa”, 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı III*, (edt. Nil Sarı, Ali Haydar Bayat, Yeşim Ülman, Mary Işın), Ankara, 2005, ss. 1481-1490.

ERDİL, Fethiye. “Cumhuriyet Döneminde Hemşirelik”, *Atatürkün Ölümünün 62. yılında Cumhuriyet Türkiyesinde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu*, (8-10 Kasım 2000), (Edt. Bahaeddin Yedi yıldız), ss. 331-342.

ERGİN, Feridun. “Birinci Dünya Savaşı’nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III, S. 7, (Kasım 1986), ss. 59-84.

Eyüp Sabri. *Esaret Hatıraları, Eyüp Sabri: Bir Esirin Hatıraları ve Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i Umumiyesi: Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz*, Yay. Haz. Nejat Sefercioğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, No. 130, İstanbul, 1978.

GAZEL, Ahmet Ali. ve ORTAK, Şaban. “Büyük Taarruz ve Sonrasında Yapılan Savaşlarda Başarı Gösterenlerin Ödüllendirilmesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi (86. Yılında Kocatepe-Büyük Taarruz Özel Sayısı)*, C. 10, S. 2, (Ağustos 2008), ss. 161-243.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Anadolu’da Rus Muharebesi 1876-1877*, C. 2, yay. haz. Enver Yaşarbaş, Petek Yay., İstanbul, 1985.

GERBER, David A. “Disabled Veterans, The State, and The Experience of Disability in Western Societies, 1914-1950”, *Journal of Social History*, Vol. 36, No. 4 (Summer 2003), ss. 899-916.

GÖÇER, Fatma. *II. Abdülhamit Döneminde bir İane Örneği: 1897-1898, Yılı Şehit Çocukları ve Malûl Gazileri İanesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

GÖKSOY, Ertuğrul. “Alman Profesör Kirschner’in 1912-1913 Balkan Harbi Sırasında Edirne’deki Gözlemleri”, 38. *Uluslar arası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı III*, (Edt. Nil Sarı, Ali Haydar Bayat, Yeşim Ülman, Mary Işın), Ankara, 2005, ss. 1453-1455.

GÖMEÇ, Saadettin. *Kök Türk Tarihi*, 4. Baskı, Berikan yayınevi, Ankara, 2011.

GÜLSOY, Ufuk. *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayınevi, İstanbul, 1994.

_____. *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Yay., İstanbul, 2000.

GÜVENDİK, Hakkı. “(Harp Malûllüğü) Psikolojisi Makalesi ve Ordu Vazife Malûllerinin Cevabı”, *Ordu Malûlleri, (Tarih, Hamasî, Kültürel ve Edebi Aylık Dergi)*, (Mayıs 1960), S. 2, ss. 14-18.

_____. “Biz Madalyalı Dilenci Görmek İstemiyoruz”, *Ordu Malûlleri, (Tarih, Hamasî, Kültürel ve Edebi Aylık Dergi)*, (Eylül 1960), S. 6, ss. 19-20.

_____. “Bu Dergi Niçin Çıkıyor”, *Ordu Malûlleri, (Tarih, Hamasî, Kültürel ve Edebi Aylık Dergi)*, (Nisan 1960), S. 1, ss. 1.

Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi (Sakarya Meydan Muharebesi) (23 Ağustos-13 Eylül 1921 ve Sonraki Harekat, (14 Eylül-10 Ekim 1921)*, C. 2, 5. Kısım, 2. Kitap, Gnkur Basımevi, Ankara, 1973.

Gnkur ATASE Bşk.lığı Yay., *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Mubarebeleri*, (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921), C. 2, 4. kısım, Gnkur Basımevi, Ankara, 1974.

Gnkur Yay., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908)*, C. 3, 5. Kısım, Gnkur Basımevi, Ankara, 1978.

Gnkur Yay., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı*, C. 2, Gnkur Basımevi, Ankara, 1985.

Gnkur Yay., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekatı (1853-1856)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986.

Gnkur Yay., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908)*, C. 3, 5. Kısım, Gnkur Basımevi, Ankara, 1978.

Gnkur Yay., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, C. 3, 6ncı kısım, 1inci kitap, Gnkur Basımevi, Ankara, 1971.

Gnkur Yay., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913), Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekatı*, C. 3, 2nci kısım, Gnkur Basımevi, Ankara, 1981.

HOWE, Lucien. "Credé's Method For The Prevention Of Purulent Ophthalmia Of Infancy In Public Institutions", *Transactions Of The American Ophthalmological Society*, Vol: 8, (1897), ss. 52-63.

İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, Yay. Haz. Faik Reşit Unat, TTK Yay., Ankara, 1991.

KÂHYA, Esin. "Şerefeddin Sabuncuoğlu'ndaki Göz Hastalıklarının Kısa Bir Değerlendirmesi", *Lokman Hekim Dergisi*, C. 1, Nr. 1, (Ocak-Nisan 2011), ss. 33-37.

KALA, Eyüp Sabri. *Osmanlılarda Sosyal Güvenlik-Sosyal Sigortalar (1865-1923)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994.

KAPTAN, Atike. "Gazilik Unvanı", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 6, S. 12, (Ağustos 2008), ss. 131-137.

KARABEKİR, Kâzım. *İstiklâl Harbimiz*, 2. Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim. "Harp Malûlleri ve Şehit Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, S. 99, C. 17, (Mart 2002), ss. 20-23.

_____. "Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyesi (1910) "Edirne'nin Fakir Ama Akıllı Çocukları"", *Tarih ve Toplum*, C. 40, S. 239, (Kasım 2003), ss. 19-27.

KILIÇ, Selda Kaya. “Birinci Balkan Savaşı Döneminde Sağlık Hizmetleri ve Koşulları (1912)”, *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay basımevi, Ankara, 2006, ss. 275-287.

KIRANLAR, Safiye. *Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, İstanbul Üniversitesi A.İ.T.T Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.

KIRBAÇ, Safiye. “Osmanlı Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya’ya Gönderilen Dârüleytam Öğrencileri”, *Savaş Çocukları, Öksüzler ve Yetimler*, (edt. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç), İstanbul, 2003, ss. 87-104.

KOBAL, Yunus. *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2000.

KOCATÜRK, Utkan. *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

KURTCEPHE, İsrafil. *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, TTK Yay., Ankara, 1995.

KUTAL, Metin. “Türkiye’de Sosyal Güvenlik ve Başlıca Sorunları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Fındıkoğlu Armağanı*, Fakülteler matbaası, İstanbul, 1977, ss. 201-203.

MAC FARLANE, Charles. *Constantinople In 1828, A Residence Of Sixteen Months In The Turkish Capital And Provinces*, Vol. II, Second Edition, Saunders And Otley, London, 1829.

MALISOF, Harry. “The British Disabled Persons (Employment) Act”, *Industrial and Labor Relations Review*, Vol. 5, No. 2, (January, 1952), ss. 249-257.

Mehmet Arif Bey. *Başımıza Gelenler*, C. 2, yay. haz. Ertuğrul Düzdağ, Tercüman 1001 Temel Eser.

MERAY, Seha L. *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, 2. Baskı, Ankara Üniv. SBF Yay., No. 430, Ankara, 1979.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin. *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1990.

NUR, Rıza. *Millî Kıyam Milli Mücadele'nin İç Yüzü*, Yay. Haz.Yalçın Toker, Toker Yay., İstanbul 1994.

OKAY, Cüneyd. *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923*, Şûle Yay., İstanbul, 1999.

ÖZAYDIN, Zuhâl. *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnâmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1987.

ÖZBAY, Kemal. *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. 1, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976.

_____. *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. 2, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976.

ÖZBEK, Nadir. *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914*, İletişim Yay., İstanbul, 2002.

ÖZDEMİR, Ahmet. “Savaş Esirlerinin Milli Mücadeledeki Yeri”, *AÜ TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, C. 2, S. 6, (1990), ss. 321-333.

ÖZDEMİR, Hikmet. *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, TTK yay, Ankara, 2005.

ÖZGER, Yunus. “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlemlerine Dair Yapılan Düzenlemeler ve 1881 Tarihli Tekâüt Kanunnamesinin Tahlili”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 30, (Güz 2011), ss. 201-237.

ÖZTEK, Zafer. “Türkiye’de Sağlık Hizmetleri”, *Atatürk’ün Ölümünün 62. Yılında Cumhuriyet Türkiye’sinde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu (8-10 Kasım 2000)*, Ed. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, 2001, ss. 315-316.

RYAN, Charles S. *Kızılay Emri Altında Plevne ve Erzurum’da 1877-78 (Rus-Türk Harbi)*, Çev: Ali Rıza Seyfioğlu, MEB Basımevi, İstanbul, 1962.

Sabuncuzâde Luis Alberi, *Sultan II. Abdülhamid’in Hal Tercümesi*, yay. haz. Mahir Aydın, Kitabevi Yay., İstanbul, 1997.

SAGLAM, Tefvik. *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, Askeri İstanbul Matbaası, İstanbul, 1941.

SANDERS, Liman Von. *Türkiye’de Beş Yıl*, (Çev. Şevki Yazman), Burçak Yay., İstanbul, 1968.

SARI, Nil ve ÖZAYDIN, Zuhâl. “I. Dünya Savaşında Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti’nin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları”, *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, (İstanbul 20-21 Eylül 1990), TTK Yay., Ankara, 1999, ss. 161-171.

SARIHAN, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Cumhuriyet Kadınları Derneği Yay., Ankara, 2006.

SARIKAYA, Makbule. “Savaş Yıllarında Himâye-i Etfâl Cemiyetinin Çocuk Sağlığı Konusundaki Hedef ve Faaliyetleri”, *Savaş Çocukları, Öksüzler ve Yetimler*, Ed. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç, İstanbul, 2003, ss. 32-47.

SCOTT, James Brown. *The Hague Peace Conferences of 1899 and 1907*, In the Two Volumes, Volume I- Conferences, Johns Hopkins Press, Baltimore 1909.

SELEK, Sebahattin. *Milli Mücadele I, Anadolu İhtilali*, 2. baskı, İstanbul, 1965.

SÖZER, Ali Nazım. *Türkiye’de Sosyal Hukuk (Sosyal Tazmin, Sosyal Yardım, Sosyal Teşvik)*, Fakülteler yayınevi, II. Baskı, İzmir, 1998.

Statistics of The Military Effort of The British Empire During The Great War 1914-1920, The War Office, Published by His Majesty’s Stationery Office, London, March 1922.

SÜER, Hikmet. *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

ŞAHİN, F. Şayan. “Ertuğrul Faciası ve Şehit Ailelerine Bağlanan Maaş”, *Tarih ve Toplum*, S. 176, C. 30, (Ağustos 1998), ss. 17-20.

_____. “Ertuğrul Faciası Şehitlerinin Aileleri İçin Ülkede Toplanılan Yardım”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, S. 112, (Şubat 1998), ss. 109-152.

Şatırzadeler, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası (yayın yeri-yılı yok).

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N. *Anadolu’da Dokuz Asırlık Türk Tıp Tarihi*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1957.

ŞEN, Murat. “Tanzimat Öncesi (Klasik Dönem) Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik”, *E-Akademi Dergisi*, Sayı 3, (Mayıs 2002), ss. 1-2.

ŞIVGIN, Hale. *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989.

TABAKOĞLU, Ahmet. “Osmanlı Sosyal Güvenlik Sistemi”, *İktisat ve Din*, yay. haz. Mustafa Özel, 2. Baskı, İz yayınları, İstanbul, 1997, ss. 55-68.

- _____. *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1997.
- TAŞKIRAN, Cemalettin. *I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri Ana Ben Ölmedim*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001.
- TEMEL, Mehmet. *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1997.
- TEPEKAYA, Muzaffer ve KAPLAN, Leyla. "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, (2003), ss. 147-202.
- THURBER, Evangeline. "Rehabilitation of World War I Veterans in District No: 12", *The Pacific Historical Review*, Vol. 15, No. 1, (March, 1946) ss. 68-76.
- TÜRKMEN, Mustafa Nuri. "XVII. Yüzyıl Sefer Organizasyonunda Sağlık Hizmetlerinin Sunumuna İlişkin Bir Araştırma", *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı II*, Edit. Nil Sarı, Ali Haydar Bayat, Yeşim Ülman, Mary Işın, Ankara, 2005, ss. 879-881.
- TÜRKMEN, Zekeriya. "Balkan Savaşlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Osmanlı Askerlerine Yönelik Sağlık Hizmetleri", *Bellekten*, C. 68, S. 252, (Ağustos 2004), ss. 483-518.
- _____. "Büyük Taarruz Harekatı", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Ed. Gürsoy Şahin, AKÜ Yay. No. 78, Afyonkarahisar 2010, ss. 79-148.
- _____. "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 53, Cilt: XVIII, (Temmuz 2002), ss. 319-372.
- _____. *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK Yay., Ankara, 2001.
- UÇAROL, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Dördüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.
- UĞURER, Kaya. "Harp Malûllüğü I" *Maliye*, C. 2, Yıl: 2, S. 19, Nisan 1952, ss. 360-371.
- _____. "Harp Malûllüğü II" *Maliye*, C. 2, Yıl: 2, S. 20, (Mayıs 1952), ss. 380-389.

_____. “Harp Malûllüğü III” *Maliye*, C. 2, Yıl: 2, S. 21, (Haziran 1952), ss. 400-410.

UZEL, İlter. “İkinci Meşrutiyet Döneminde (1908-1918) Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri”, *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başk. Yay., Ankara, 1989, ss. 206-235.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, C. I-II, 3.Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

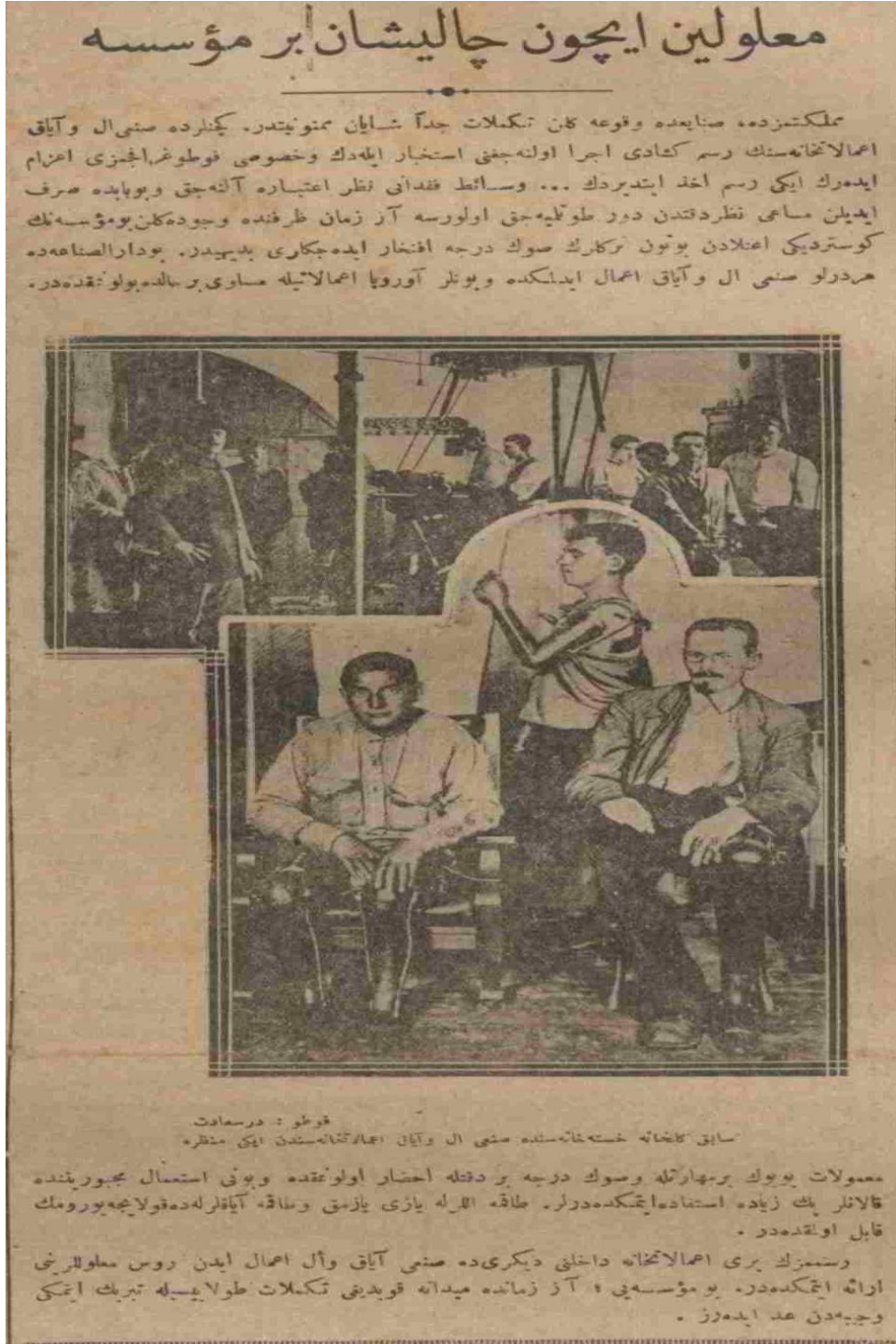
ÜNLÜ, Mucize. “Osmanlı’dan Cumhuriyete Şehit Aileleri”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 11, No. 1, (Mart 2003), ss. 215-232.

www.arc-de-triomphe.monuments-nationaux.fr (fr) (11.11.2011).

EKLER LİSTESİ ve EKLER

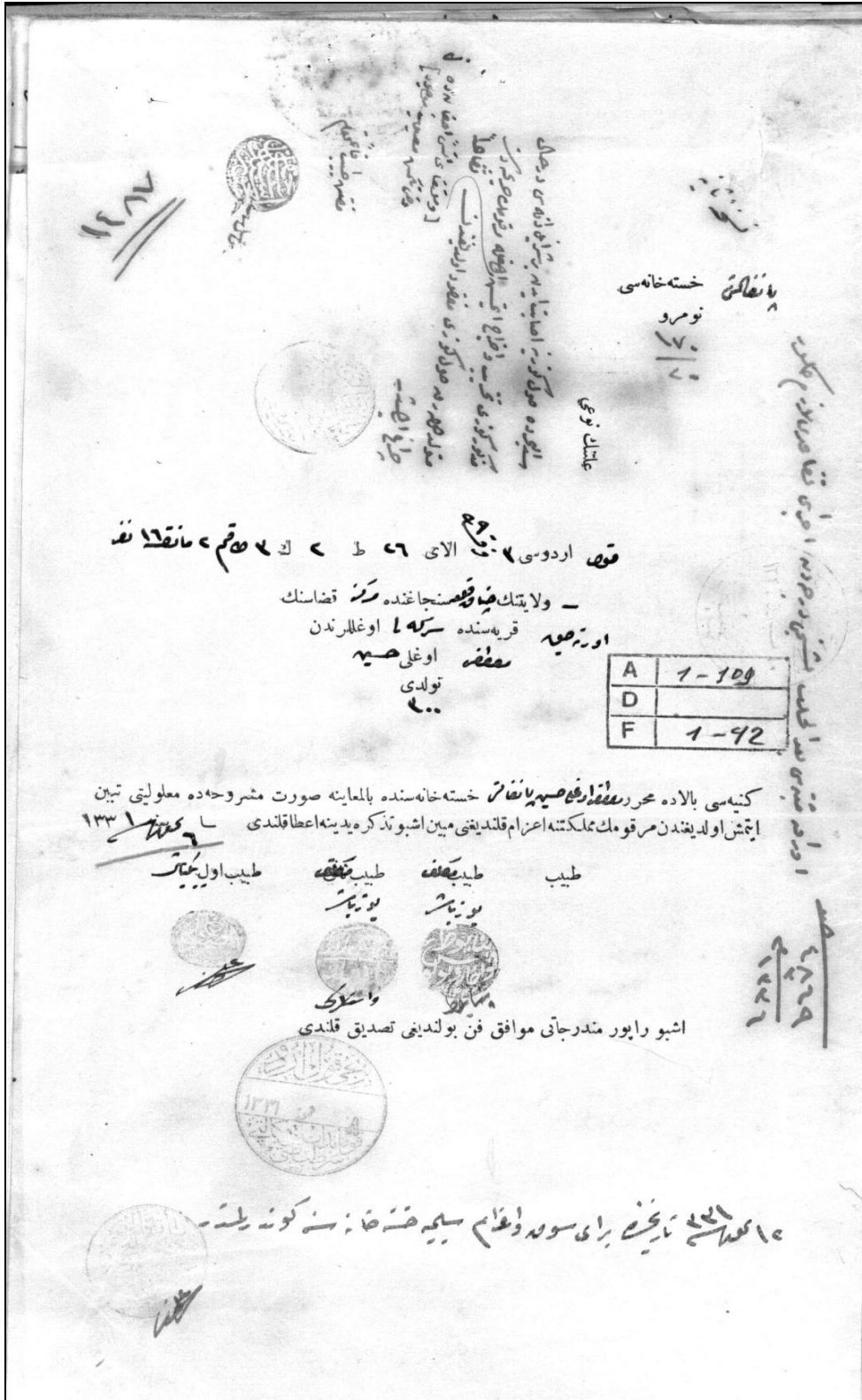
- Ek-1.** Malûller İçin Suni Uzuv Yapımından Bir Görüntü 573
- Ek-2.** Malûller İçin Düzenlenen Sağlık Raporlarından Bir Örnek 574
- Ek-3.** Kuva-yı Milliye ve Kuva-yı Seyyare'den Malûl Kalanların Kendilerine ve Şehit Olanlarının Ailelerine Maaş Bağlanması Hakkında Kararname..... 575
- Ek-4.** Aksaray'da Bulunan Habib Efendi Konağının, Malûl Subayların Barınması İçin Tahsis Edildiği 576
- Ek-5.** Maaş Kuşruğunda Bekletilen Malûller ve Şehit Aileleri 577
- Ek-6.** Cumhuriyet Bayramı Törenlerinde Ön Sırada Yürüyen Malûl Gaziler 577
- Ek-7.** İstiklal Harbi'nde Malûl Kalan Askerlere Verilen Mükafat-ı Nakdiye Ödemeleri İçin Düzenlenen Malûl Subay Defterlerinden Bir Örnek..... 578
- Ek-8.** İstiklal Harbi'nde Malûl Kalan Askerlere Verilen Mükafat-ı Nakdiye Ödemeleri İçin Düzenlenen Malûl Er Defterlerinden Bir Örnek 579

Ek-1. Malüller İçin Suni UzuV Yapımından Bir Görüntü

Dersaadet, 29 Eylül 1336/29 Eylül 1920, nr. 76, s. 1.

Ek-2. Malûller İçin Düzenlenen Sağlık Raporlarından Bir Örnek

ATASE Arşivi, BDH, Klasör 2186, Dosya 21, Fihrist 001-42.

Ek-5. Maaş Kuğruğunda Bekleyen Malûller ve Şehit Aileleri

Memlekete hizmet etmiş mütekaitle, şehit aileleri sokakta bekletilemez

Dün Fatih Malye tahsil şubest önünde bekleyen mütekaillerden bir grup

Cumhuriyet, 3 Haziran 1931, 8. Sene, nr. 2539, s. 1.

Ek-6. Cumhuriyet Bayramı Törenlerinde Ön Sırada Yürüyen Malûl Gaziler

Malûlgazilerimiz ön safta

Malûl gaziler Cumhuriyet bayramında yapılan resmi geçitte ilk önde geçerken

Cumhuriyet, 31 Teşrinievvel 1931/31 Ekim 1931, 8. Sene, nr. 2688, s. 5.

Ek-7. İstiklal Harbi'nde Malûl Kalan Askerlere Verilen Mükafat-ı Nakdiye Ödemeleri İçin Düzenlenen Malûl Subay Defterlerinden Bir Örnek

Sicil ve Kayıt Nr.	Künyesi	Mâlûliyeti	Derecesi
333-77	F. 23 Hücüm Taburu K. 1 Yüzbaşı Refik Efendi bini Hasan	Sağ ve sol bacağından dizinden aşağı kısmı kesilmiş	1
1294	F.41-Y.2-T.1 Mülazımısani Ali Ulvi Efendi	Her iki ayak felç	1
330-1	F. 7-Y. 3 –T. 2 Tüfekçi Nuri Efendi bini Ahmed	Sol kol kemiği harap olmuş ve sağ kolu kısmen felç olmuş	1
12495	F.1-Y. 3-T. 3-K. 9 Ali oğlu Takım Zabiti İhtiyat Mülazimievvel Hasan Efendi	Gözlerini kaybetmiştir	1
	Eskişehir İmalatı Fabrikası Müdür Yaveri Mülazım Adil Efendi, 1305	Cinnet	1
	Eski Dört Yol İstasyon Kumandanı Tayyare Yüzbaşı Hüseyin Avni Efendi	Tayyareden düşme neticesi cinnet	1
321-74	F. 15-Y. 38- T. 3- Kumandanı Sadık oğlu Binbaşı Numan Efendi	Bacağın kalça ile diz arası bölümünün işlevini yitirmesi sebebiyle sağ tarafın madum hükmünde olması	2
23871	F.24-Y. 132-T 3-K 8 İhtiyat Zabiti namzedi Abdülkadir Efendi bini Ali	Sağ omuzun çıkması dolayısıyla sağ tarafın madum hükmünde olması	2
701	F. 12-Y. 36-T. 3- K. 10- Ali oğlu Mülazimievvel Cengiz Efendi	Sol bacağı noksan	2
332-9	F. 7- Abdülhamid oğlu Topçu Taburu Sahra Batarya Mülazımısani Şevket Efendi	Sol kolun pazı kemiği harap olmuş ve felçli sebebiyle o taraf madum	2
28618	F.15-den İhtiyat Zabiti Vekili Hüseyin Efendi bini Ali	Sağ bacağı kesilmiş	2
333-49	Ka. F. 3-Y 8-T. 1-K. 1- Osman oğlu Mülazimievvel Adil Sıdkı	Sol dirsek kemiğinin harabiyeti sebebiyle sol kol dirsekten aşağı kalan kısmı madum hükmünde	2
13368	F. 75-Y. 37-T.3 Memhet oğlu Mülazimievvel Mehmet Nuri Efendi	Sol bacak kesilmiş	2
14561	Mehmet oğlu Dinar Mevki Hastanesi İnzibat Zabiti İhtiyat Zabiti Vekili Mehmed Hulusi Efendi	Sol kolun harabiyeti sebebiyle o tarafın tamamının felçli olması	2
334-203	F. 61-Y. 4-T. 3-K. 9- Rıza oğlu Mülazimievvel Mehmed Fuad Efendi	Çenenin sağ tarafı ve bir kısım kasların harabiyeti nedeniyle o taraf madum hükmünde	2
28483	Ka. 12 Y. 24 T. 1 K. 2 Halid Ferdi oğlu İhtiyat Mülazımısani Behçet Efendi	Sol kolun dirsek pazı arasının kesilmesi	2
20586	F.9 Mülga Y. 25 T. 3 K. 12 Mustafa oğlu İhtiyat Zabiti Vekili Mehmed Hayri Efendi	Sol dizkapağından aşağı kesilmiş	2
8395	F. 1 Y. 16 T. 1 K. 1 Mustafa oğlu İhtiyat Mülazimievveli Mehmed Emin Efendi	Kafasının içinde şarapnal misketi kaldığından hafıza kaybı ve yarım görme	2

TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Devre, İçtima Senesi 1, C. 4, 76. İçtima, (29 Kanunuevvel 1339), TBMM Matbaası, Ankara 1968, s. 567/1, 7.

Ek-8. İstiklal Harbi'nde Malûl Kalan Askerlere Verilen Mükafat-ı Nakdiye Ödemeleri İçin Düzenlenen Malûl Er Defterlerinden Bir Örnek

Sıra Nr.	Künyesi	Mâlûliyeti	Derecesi
1	Gönüllü efrattan Müezzinoğullarından Hüseyin Ömer Çavuş, Bursa-Çekirge 1303	Sağ ve sol bacağının dizinden aşağı kısmı kesilmiş	1
2	Amasya'nın Sofuzade mahallesinden kara Müftizade Teyyipoğlu Mehmet Ali 1303	Sağ ve sol bacağının dizinden aşağı kısmı kesilmiş	1
3	Niğde nokta efradından Şeyh Alioğullarından Mahmudoğlu Mustafa, Ankara 1301	Lekeli humma neticesi sağ ve sol bacağının dizinden aşağı kısmı kesilmiş	1
4	Süvari Alay 53 efradından Mehmet oğlu Fetih, Siird 1308	Her iki göz âmâ	1
5	Sevkıyat efradından Ahmedoğlu Mustafa, Çankırı 1314	Sol gözde az görem, sağ göz görmekten mahrum	1
6	Y. 135 T. 2 Makinalıdan Hasanoğlu İbrahim Efendi 1314	Sağ ve sol bacağının dizinden aşağı kısmı kesilmiş	1
7	F.24 Y. İstihkam bölüğü efradından Yusuf oğlu İsmail, Kalecik 1312	Her iki göz mefkut (gözleri çıkmış)	1
8	F.4 Y. 40 T. 3 K. 11 Efradından Eyüpoğullarından İsmailoğlu Ömer, Düzce 1313	Lekeli humma neticesi sağ ve sol bacağının dizinden aşağı kısmı kesilmiş	1
9	Sarıkişla efradından Osmanoğlu Ali Osman, Tosya 1297	Sağ ve sol bacağının dizinden aşağı kısmı kesilmiş	1
10	Anteb şubesinden Mehmedoğlu Ataş, Anteb 309	Her iki göz rüyetten mahrum	1
11	F.14 G. 30 T. 3 K. İmamı İsmailoğlu Halil 1308	Sol göz harap, sağ gözünün görme tabakasının özelliğini yitirmesi nedeniyle görmekten mahrum	1
12	F.57 Y. 99 T. 1 K. 3 Neferi Hüseyinoğlu Ahmed, Karaman 1316	Her iki göz âmâ	1
13	F.11 Y. 11 T. 2 K. 5 Nefer Kütahya'nın Tavşanlı şubesinden Korağaç karyesinden Ahmedoğlu Veli, 1315	Sağ ve sol bacağının dizinden aşağı kısmı kesilmiş	1
14	F. 14 Sahra Topçu Adana sağ cenah müfrezesi efradından Ahmedoğlu Ahmed, İnegöl	Sağ gözü harap ve reiyetten mahrum, sol gözü dahi bilihtilat madum hükmünde	1
15	Y. 40 T. 3 Neferi Kamiloğlu Emin, Kastamonu	Her iki göz rüyetten kamilen mahrum	1
16	Süvari Y. 27 Alioğlu Şah İsmail, Yozgad	Her iki göz rüyetten mahrum	1
17	Karaağaç Topçu Mühimmat Ambarı efradından Mehmedoğlu Hüseyin, Çubuk	Sağ kolu kesilmiş	1
18	Diyarbakir vilayetinin Ali Paşa mahallesinden Hacı Ahmedoğlu Mustafa 1313	Yanma neticesi gözleri görmekten mahrum	1
19	F. 57 Y. 176 T. 3 K. 9 neferi Kadiroğlu Hasan, Sivas 1315	Sağ kolu kesilmiş	2

TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Devre, İçtima Senesi 1, C. 4, (3 Kanunuevvel 1339-7 Kanunusani 1340), TBMM Matbaası, Ankara 1968, s. 567/8-10.

ÖZGEÇMİŞ

Feyza KURNAZ ŞAHİN

Eğitim

Yüksek Lisans: Haziran 2004, Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Tarih Anabilim Dalı.

Lisans: Haziran 1998, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği.

Lise: Haziran 1993, Suşehri Lisesi, Matematik Bölümü.

İş/İstihdam

2008-Halen Afyon Kocatepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Okutmanı.

2004-2008, Afyon- Özlem Özyurt İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Öğretmeni.

2001-2004, Afyon- Sülümenli İsmet Attila İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Öğretmeni.

1998-2001, Afyon-Emirdağ Gömü İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Öğretmeni.

Yayın

F.Şahin, *Afyon Halkevi ve Faaliyetleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Tarih Anabilim Dalı, Afyon 2004.

F.Şahin, “Afyon Halkevi ve Faaliyetleri”, *VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyon Belediyesi yay, Ankara 2007, ss.500-520.

A.Altıntaş- F.Şahin, “Reşit Saffet Atabinen (1884-1965) ve Türk Turizmine Katkıları”, *AÜ DTCD Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVI, S.42, Eylül 2007, ss. 9-36.

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Yılı: Sivas/Suşehri 20 Eylül 1976,

Cinsiyet: Kız,

Yabancı Dil: İngilizce (ÜDS Mart 2008, 71,250).